

Eesti keele süntaks

EESTI
KEELE
VARAMU

III

EESTI KEELE SÜNTAKS

EESTI KEELE VARAMU

III

EESTI KEELE SÜNTAKS

Toimetanud
Mati Erelt ja Helle Metslang

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Sarja peatoimetaja Helle Metslang

Sarja kolleegium: Mati Ereht, Külli Habicht, Tiit Hennoste,
Reet Kasik, Karl Pajusalu, Jüri Viikberg

Uurimus on valminud Tartu Ülikoolis

Uurimisprojekti on rahastanud riiklik programm
„Eesti keel ja kultuurimälu“ ning Haridus- ja Teadusministeerium

Raamatu väljaandmist on toetanud Tartu Ülikool ja Emakeele Selts

Retsenseerinud Reili Argus, Petar Kehayov
Keeletoimetaja Tiiu Ereht
Kaane kujundanud Kalle Paalits
Küljendanud Sirje Ratso

ISBN 978-9949-32-984-7 (trükis: sari)

ISBN 978-9949-32-986-1 (pdf: sari)

ISBN 978-9949-77-436-4 (trükis)

ISBN 978-9949-77-437-1 (pdf)

Autoriõigus: Mati Ereht, Helle Metslang ja artiklite autorid, 2017

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

See raamat toob lugeja ette kõigi aegade ulatuslikema ülevaate eesti keele lauseehituse kohta. Veerand sajandi jooksul, mis on möödunud „Eesti keele grammatika II“ (1993) ilmumisest, on eesti keele süntaksi kohta saadud märkimisväärsel hulgal uusi uurimistulemusi, esiplaanile on tõusnud funktsionaal-tüpoloogiline uurimissuund ja keele varieerumise uurimine, kasutada on ulatuslikud tekstikorpused. Aeg oli koostada uus terviklik süntaksikirjeldus, mis võtaks kokku eesti süntaksiuurimise seisu ja tulemused, et keeleõpetusel, keelekorraldusel ja ka keeleuurijail endil oleks, millele oma töös tugineda. Raamat on seega eelkõige mõeldud nende valdkondadega tegelejatele, samuti filoloogiaüliõpilastele.

„Eesti keele süntaks“ on peamiselt kirjaliku eesti keele lauseehituse deskriptiivne uurimuslik tervikkäsitlus, mis kirjeldab eesti keelt sellisena, nagu seda tegelikult kasutatakse. Analüüsitud keeleainestik pärineb mitmest allikast: eri registrite korpustest, veebist, keeleteadlaste töödes kasutatud näidetest, osa tavalisemaid näiteid on moodustanud autorid ise. Vabana normatiivsusest, eesti lauseehitust tema variantiderohkuses ja suundumustes näidates loodame toeks olla ka keelekorraldusele normatiivsete soovitude tegemisel.

Erinevalt teistest „Eesti keele varamu“ sarja keeleraamatutest on siinne süntaksikirjeldus vormistatud kogumikuna. Raamat koosneb 23 artiklist, mis hõlmavad kõiki süntaksi keskseid teemasid, on esitusviisilt ühtlustatud ning käsitatavad süntaksi osadena. Artiklite lõpus, pikemates artiklites ka allosade järel on soovitatava kirjanduse loetelu.

Raamatu autorid on Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi töötajad Mati Erelt, Tiit Hennoste, Liina Lindström, Helle Metslang, Renate Pajusalu, Helen Plado ja Ann Veismann. Raamatu on toimetanud Mati Erelt ja Helle Metslang, teksti keelelise taseme eest on hoolitsenud Tiiu Erelt.

Täname retsensente Reili Argust ja Petar Kehayovi kasulike ettepanekute eest, samuti kolleege Tartu Ülikoolist, Tallinna Ülikoolist

ja Eesti Keele Instituudist, kellega oleme saanud süntaksiprobleeme arutada või kelle tööd on siinse raamatu autoreid inspireerinud. Väga tänulikud oleme Soome kolleegidele, „Iso suomen kielioppi“ (2004) autoritele Auli Hakulisele ja Maria Vilkunale väärt näpunäidete eest.

Raamatu valmimist on rahaliselt toetanud Haridus- ja Teadusministeerium nii riiklike programmide „Eesti keel ja kultuurimälu“ I ja II raames kui ka Emakeele Seltsi ja Eesti Keele Instituudi kaudu. Palju tänu selle eest!

SISUKORD

Lühendid ja sümbolid	23
--------------------------------	----

SISSEJUHATUS

1. EESTI KEELE LAUSEEHITUSE UURIMISEST

Mati Erelt

Tähelepanekuid eesti keele lauseehituse kohta

17. ja 18. sajandi grammatikais	29
---	----

Eesti keele lauseehituse kirjeldusi

19. sajandi esimesest poolest	30
---	----

19. sajandi teise poole deskriptiivsed grammatikad	31
--	----

Rahvusliku keelekirjelduse algus	33
--	----

1920. aastate algus: soome orientatsioon eesti keele

lauseehituse uurimisel	34
----------------------------------	----

1920. ja 1930. aastate normatiivne süntaks	36
--	----

Sõjajärgne traditsiooniline süntaksiuurimine	39
--	----

Strukturaalne ja generatiivne süntaks	42
---	----

Eeltööd eesti keele teadusliku süntaksi koostamiseks

ja EKG	45
------------------	----

Funktsionaaltüpoloogiline (morfo)süntaks	48
--	----

Kokkuvõtteks	51
------------------------	----

2. SISSEJUHATUS SÜNTAKSISSE

Mati Erelt

Lauseõpetus ja lause	53
--------------------------------	----

Lause ja tema moodustajad	54
-------------------------------------	----

Sõnaliigid ja fraasiliigid	56
--------------------------------------	----

Sõnaliigid	57
----------------------	----

Fraasiliigid	62
------------------------	----

Moodustajate seosed: rinnastus ja alistus	64
---	----

Moodustajate semantilised funktsioonid	68
--	----

Tegevussubjekt	69
--------------------------	----

Tegevusobjekt	71
-------------------------	----

Tegevussubjekti ja tegevusobjekti esmane ja teisene vormistus.	72
Moodustajate pragmaatilised funktsioonid	74
Lause infostruktuur	74
Viitamine ehk referents	75
Lauseliikmed	76
Mittelauseliikmelised lauseelemendid	83
Lause põhitüübid (struktuuritüübid)	84
Elementaar- ja komplekslauseid. Täislauseid, väljajätelised laused ja vaeglauseid	86
Kommunikatiivsed lausetüübid.	88

LAUSELIIKMED

3. ÖELDIS

Mati Erelt

Liht- ja liitöeldis	93
Üldist	93
Põimkonstruktsioon Vf + Vinf	94
Perifraatilised verbivormid	95
Ahelverbid	96
Rindkonstruktsioon Vf + Vf.	98
Reduplikatiivsed verbitarindid	98
Rindverbid	99
Väljend- ja ühendverbid	102
Väljendverbid.	102
Väljendverbi sarnaseid konstruktsioone	103
Ühendverbid	104
Öeldisverbi grammatilised tähendused	108
Üldist	108
<i>Situatsiooni ajastruktuur. Tegevuslaad, aspekt ja aeg</i>	109
Tegevuslaad	109
Aspekt	112
Piiritlusaspekt	112
Faasiaspekt	117
<i>Situatsiooni sisefaaside väljendamine</i>	118
Ingressiivsus	118
Kontinuatiivsus	119

Progressiivsus	120
Egressiivsus	121
<i>Situatsiooni eel- ja järelfaasi väljendamine</i>	122
Prospektiiv	122
Retrospektiiv	125
Kvantitatiivne aspekt	126
Iteratiivsus	126
Distributiivsus	127
Multiplikatiivsus	127
Aeg	129
Üldist	129
Preesens	131
Minevikuajad	132
Preteeritum	132
Perfekt ja plu(skvam)perfekt	133
Markeeritud kõneviiside minevik	136
Tulevik	137
<i>Saama</i> -tulevik	138
<i>Hakkama</i> -tulevik	139
<i>Irreaalsus, modaalsus ja evidentsiaalsus. Kõneviis.</i>	141
Irreaalsus	141
Modaalsus	142
Üldist	142
Dünaamiline modaalsus	145
Osalejaväline modaalsus	146
Osalejaväline mittedeontiline modaalsus	146
Deontiline modaalsus	148
Episteemiline modaalsus	150
Modaalverbide <i>saama, võima</i> ja <i>pidama</i> mitme- tähenduslikkus	151
Modaalverbide grammatiseerumine	153
Evidentsiaalsus	155
Otsene ja kaudne evidentsiaalsus	155
Evidentsiaalsus ja modaalsus	158
Kõneviis	160
Kindel kõneviis	160
Tingiv kõneviis	161
Käskiv kõneviis	166

Möönev kõneviis	172
Kaudne kõneviis	176
Kaudse kõneviisi tekkest ja levikust	179
Eitus	181
Üldist	181
Lauseeitus.	182
Eitav verbivorm	182
Eituslause omadusi	184
Lauseeituse erijuhtumeid	185
Partikkel <i>ei</i> lause algul.	185
Pronoomenid ja proadverbid lauseeituse	
fookuses.	185
Eitus rindtarindis.	186
Eitus vastandava rinnastuse korral	186
Eitus ühendava rinnastuse korral	188
<i>Ega</i> pealause algul	189
Moodustajaeitus	190
Lauseeitus ja moodustajaeitus samas lauses	193
Sisu ja vormi mittevastavusi eituse ja jaatuse	
väljendamisel.	193
Isik ja arv. Öeldise ühildumine alusega	195
Üldist	195
Pöörete tähendused	197
Pöörete põhitähendused.	197
Üld- ja umbisikule viitavad pöörded	198
Kõneleja ja kuulaja kaudne väljendamine	199
Isikuühildumine	202
Arvuühildumine	203
Öeldise arvuvorm, kui alus on mitmuse vormis,	
kuid sisult ainsuslik.	203
Öeldise arvuvorm, kui alus on ainsuse vormis,	
kuid sisult mitmuslik	204
Öeldisverbi arvuvorm, kui alus on rindtarind	206
Öeldisverbi arvuvorm, kui alus on komitatiivtarind	208
Tegumood	209
Üldist	209
Impersonaal.	210
Impersonaal ja lause põhitüübid.	211

Impersonaali isikutõlgendus	213
Impersonaalilause tegevussubjekt	215
Impersonaali ühisjooni passiiviga	217
Passiiv	218
Passiivilause tegevussubjekt	219
Passiivi partitsiip kui predikatiiv	220
Mitteresultatiivne seisundipassiiv	220
Perifraastiline passiiv ja impersonaal	221
<i>Saama</i> -seisundipassiiv	221
<i>Saama</i> -tegevuspassiiv	222
<i>Saama</i> -impersonaal	223
Impersonaal / passiiv	223
Impersonaliseerimise erijuhtumeid	224
Passiivi ja impersonaali omadustega konstruktsioone	226
Progressiivne / prospektiivne ja ingressiivne perifraastiline passiiv: <i>olema</i> + <i>Vmisel</i> ja <i>minema</i> / <i>tulema</i> + <i>Vmisele</i>	226
<i>Käima</i> / <i>toimuma</i> / <i>juhtuma</i> + deverbaal- substantiiv	228
Kausatiiv, antikausatiiv ja refleksiiv	230
Kausatiiv	231
Derivatiivne kausatiiv	233
Perifraastiline kausatiiv	234
Antikausatiiv	236
Refleksiiv	238
4. ALUS	
<i>Mati Erelt, Helle Metslang, Helen Plado</i>	
Üldist	240
Normaallause alus	242
Olemasolu-, omaja-, kogeja- ja tulemuslause alus	243
Täis- ja osaalus	245
Aluseta laused	252
5. SIHITIS	
<i>Helle Metslang</i>	
Üldist	258
Täis- ja osasihitis	264
Tässihitise kääne	271

Erandliku vormivaheldusega sihitised	272
Sihitis ja sihitisekäandelised määrused	275
6. ÖELDISTÄIDE	
<i>Mati Erelt</i>	
Üldist	278
Omadussõnaline öeldistäide	281
Nimisõnaline öeldistäide	283
Täis- ja osaöeldistäide	286
Öeldistäite ühildumine alusega	287
7. ÖELDISTÄITEMÄÄRUS	
<i>Mati Erelt</i>	
Üldist	289
Translatiivne öeldistäitemäärus	291
Essiivne öeldistäitemäärus	293
Öeldistäitemääruse arvuühildumine	297
8. MÄÄRUS	
<i>Ann Veismann, Mati Erelt, Helle Metslang</i>	
Üldist	300
Määruse tähenduslikud liigid, nende seos määruse	
vormiga	301
Määruse vahekorid teiste lauseliikmetega	305
Määrus vs. sihitis	305
Määrus vs. öeldistäide	307
Määrus vs. lause üldlaiend	308
Osalisi väljendavad määrused	309
Tegijamäärus	309
Valdajamäärus	311
Latiivne valdajamäärus	313
Lokatiivne valdajamäärus	315
Separatiivne valdajamäärus	316
Kaasnemismäärus	317
Vahendimäärus	318
Sõltuvusmäärus	319
Asjaolumäärused	326
Kohamäärus	326
Asukohamäärus	328
Sihtkohamäärus	330

Lähtekohamäärus	332
Liikumise teed väljendav kohamäärus	334
Piiri väljendav kohamäärus	335
Ajamäärus	337
Toimumisaega väljendav määrus	339
Toimumisaega väljendava määruse seos verbi ajavormiga	343
Ajalisi piire väljendav määrus	345
Ajalist kestust väljendav määrus	346
Tegevuse kulgemise kestust näitav määrus	347
Sündmuse lõpulejõudmiseks kulunud aega näitav määrus	349
Sagedust väljendav määrus	350
Hulgamäärus	352
Viisimäärus	357
Seisundimäärus	361
Latiivne seisundimäärus	364
Lokatiivne seisundimäärus	365
Separatiivne seisundimäärus	367
Põhjuslikud määrused	368
Põhjusmäärus	368
Tingimusmäärus	370
Mööndusmäärus	371
Otstarbemäärus	373
Tagajärjemäärus	375

FRAASID JA FRAASILIIKMED

9. NIMISÕNAFRAAS

Renate Pajusalu

Üldist	379
Nimisõnafraasi struktuur	381
Määratlejad	382
Adjektiivatribuut	385
Genitiivatribuut	388
Adverbiaalatribuut	391
Lisand	392
Järellisand	395

Eeslisand	398
Lisandi mitteühildumise erijuhtumeid	402
Lisandiga sarnaseid nähtusi	403
10. OMADUSSÕNAFRAAS	
<i>Mati Erelt</i>	
Üldist	405
Määramäärus adjektiivifraasi laiendliikmena	408
Sõltuvusmäärus adjektiivifraasi laiendliikmena	411
Muud määrused adjektiivifraasi laiendliikmena	413
11. MÄÄRSÕNAFRAAS	
<i>Ann Veismann, Mati Erelt</i>	
Üldist	416
Adverb sõnaliigina	417
Adverbifraas lauseadverbiaalina	422
Adverbifraas fraasiadverbiaalina	425
Adverbifraas adverbiaaltribuudina	427
Adverbifraasi struktuur	428
12. VÕRDLUSTARIND OMADUS- JA MÄÄRSÕNAFRAASINA	
<i>Mati Erelt</i>	
Üldist	430
Komparatiivtarind	432
Inklusiivne võrdlus: inklusiivne komparatiiv ja superlatiiv	436
Relatiivne inklusiivne komparatiiv ja superlatiiv	436
Absoluutne komparatiiv ja superlatiiv	437
Ekvatiivtarind	438
<i>Liiga-</i> ja <i>küllalt-</i> tarind	443
13. KAASSÕNAFRAAS	
<i>Ann Veismann, Mati Erelt</i>	
Üldist	446
Kaassõna sõnaliigina	448
Substantiivi kääne kaassõnafraasis	452
Substantiivi kääne postpositsioonifraasis	452
Substantiivi kääne prepositsioonifraasis	454
Kahes positsioonis kasutatavate kaassõnade reksioonist	456
Kaassõnafraas määrusena	456

14. KVANTORIFRAAS

Helle Metslang

Kvantorid ja kvantorifraasid	463
Arvsõnaline kvantorifraas	466
Nimisõnaline kvantorifraas	470
Määrsõnaline kvantorifraas	474
Tendentse kvantorifraaside kasutuses	477

MITTELAUSELIIKMELISED LAUSEELEMENDID

15. ÜLDLAIEND, KIIL, IRDELEMENDID

Tiit Hennoste

Üldist	481
Üldlaiend	483
Kiil	489
Üldkiilud	489
Kommenteerivad kiilud	491
Suhtluskiilud	494
Üte	497
Irdelemendid	500

16. SIDEND

Mati Erelt, Helle Metslang

Üldist	503
Rinnastussidendid	505
Alistussidendid	508

**LAUSE KOMMUNIKATIIVNE STRUKTUUR
JA SÜNTAKTILISED PROTSESSID**

17. KOMMUNIKATIIVSED LAUSETÜÜBID

Helle Metslang

Üldist	515
Väitlause	516
Küsilause	518
Üldküsilause	519
Eriküsilause	524
Alternatiivküsilause	528
Käsklause	529

Soovlause	531
Hüüdlause.	533
18. LAUSE INFOSTRUKTUUR JA SÕNAJÄRG	
<i>Liina Lindström</i>	
Lause infostruktuur.	537
Üldist	537
Teema-reema.	537
Väline omaja	540
Irdelemendid: eelteema ja järelreema.	540
Tuntud-uus info	542
Fookus	544
Lause sõnajärg	547
Üldist	547
Sõnajärg ja infostruktuur	549
Subjekti asukoht lauses.	550
Öeldise asukoht lauses	551
Verb teisel kohal	551
Predikaatverb lause algul	555
Predikaatverb lause lõpus.	558
Verbi asend sekundaartarindites.	560
Objekti asukoht lauses	562
Predikatiivi asukoht lauses.	564
19. VIITSEOSESED	
<i>Renate Pajusalu</i>	
Üldist.	566
Personaal- ja demonstratiivpronoomeneist.	569
Personaalpronoomenite pikad ja lühikesed vormid	569
Esimese ja teise isiku pronoomenid	570
Demonstratiivid	571
Esmaviitamine	573
Kordusviitamine	575
Lausesisene samaviitelisus	581
Duaalsed pronoomenid	585
Häigus rühmareferent	586
Viitesuhted kaud- ja otsekõnes	586
Nimisõnafraasi mittereferentne kasutus.	588

20. ELLIPS

Mati Erelt

Üldist	590
Kontekstiellips	592
Nominaalfraasi tuuma või laiendosa ellips	592
Nimisõnafraasi tuuma ellips	592
Atribuudi ellips	595
Lause moodustajate ellips	597
Verbieelse nominaalfraasi ellips	597
Verbijärgse nominaalfraasi ellips	598
Predikaatverbi ellips	598
Predikaatverbi ja tema laiendite ellips võrdsustavas ja vastandavas rindlauses	599
Grammatiline ellips	601

21. RINNASTUS

Mati Erelt

Üldist	603
Moodustajarinnastus ja lauserinnastus	605
Rinnastuse semantilised liigid	610
Ühendav rinnastus	611
Eraldav rinnastus	616
Vastandav rinnastus	618
Moodustajarinnastuse erijooni	622
Nimisõnafraaside rinnastus	622
Koos- ja eraldivaatlev rinnastus	622
Öeldisverbi arvu- ja isikuvorm rindtarindist aluse korral	623
Öeldistäite ja öeldistäitemääruse arvuvorm rindtarindist aluse ja sihitise korral	625
Rindtarind nimisõnafraasi osana	628
Rindtarind nimisõnafraasi tuumana ja adjektiivatribuudi arvuvorm	628
Rinnastatud täiendid ja nende põhja arvuvorm	629
Käändelõpu, kaassõna ja ülivõrde <i>kõige</i> ellips	633
Rinnastuse kinnistumine	634
Rindtarind ja komitatiivtarind	637

KOMPLEKSLAUSE

22. LIITLAUSE

Mati Erelt

Sissejuhatus.	647
Komplekslause mõistest	647
Liitlause olemus ja liigid.	648
Kõrvallause vs. rindosalause	649
Rindlause	652
Üldist	652
Ühendav rinnastus	656
Eraldav rinnastus	659
Vastandav rinnastus	660
Üldvastandus vs. möönev vastandus	661
Korrigeeriv vastandus.	665
Põimlause	667
Põimlause mõiste ja struktuur.	667
Komplementlause	669
Üldist.	669
Väitlause komplemendina	671
<i>Et</i> -kõrvallause komplemendina.	671
Komplementlauseid ekvatiivisidesõnadega <i>nagu ~ justnagu, justkui ~ otsekui</i>	677
Komplementlauseid sidendiga <i>kui et</i>	680
Komplementlauseid tingimus- või ajasidesõnaga <i>kui</i>	680
<i>Kuni</i> -komplementlause.	681
Küsilause komplemendina.	682
Üldist.	682
<i>Et</i> + küsiv sõna kaudküsilause algul	686
Vaeg- ja lünkpealausega komplementlause	686
Sidendita ja kiilutud komplementlause	687
Komplementlause referaadina.	689
Kaudkõne ja otsekõne.	690
Saatelause asend otse- ja kaudkõne suhtes.	692
Otse- ja kaudkõne deiktilised suhted	692
Otse- ja kaudkõne öeldisverbi kõneviis	693
Siirdkõne.	693

Adverbiaallause	695
Üldist	695
Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed adverbiaallused	698
Ajalause	699
<i>Kui</i> -ajalused	700
Muude sidenditega ajalused	704
Pea- ja ajalause grammatilised ajad	705
<i>Kvantumi-, viisi- ja kõrvutuslused</i>	706
Kvantumilause	707
<i>Et</i> -kvantumilause	708
Kvantumilused ekvatiivisidesõnadega <i>nagu</i> ja <i>kui</i>	709
Kvantumilused komparatiivisidesõnaga <i>kui</i>	711
Muude sidenditega kvantumit väljendavad laused	711
Viisilause	712
<i>Et</i> -viisilause	712
Ekvatiivisidendiga viisilused	713
Viisilused komparatiivisidesõnaga <i>kui</i>	714
Kõrvutuslause	714
Sarnastav kõrvutus	715
Vastandav kõrvutus	715
<i>Põhjuslikke suhteid väljendavad laused</i>	716
Põhjuslause	718
<i>Et</i> -põhjuslause	718
<i>Sest (et)</i> -põhjuslause	719
<i>Kuna</i> -põhjuslause	720
Tagajärgelause	721
Otstarbelause	723
Otstarbelause öeldisverb. Sõltuv ja sõltumatu otstarbelause	725
Tingimuslause	727
Tingimuslause öeldisverb	728
Tingimuslause partikleid	730
Tingimuslause vahekord ajalausega	731
Mööndlause	732
<i>Vaatamata</i> -tüüpi mööndlused	732
<i>Et</i> -mööndlause	732
<i>Kuigi-</i> ja <i>ehkki</i> -mööndlused	733
<i>Olenemata</i> -tüüpi mööndlused	734

Mööndlause ja vastandus	736
Relatiivlause	738
Üldist	738
Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed relatiivlused	740
<i>Kes vs. mis</i>	743
Relatiivpronoomeni ja relatiivlause öeldisverbi arvuvorm	744
Relatiivlause öeldisverbi isikuvorm	745
Tingivas kõneviisis ja <i>da</i> -infinitiivse predikaadiga relatiivlused	746
Relatiivlause asukoht lauses.	747
Põhjata relatiivlused	748
Relatiivlused, mille põhjaks on kogu lause	749
Põimlause sõnajärjest	750
Liitne liitlause.	753

23. SEKUNDAARTARINDIGA LAUSED

Mati Erelt

Üldist	756
Sekundaartarindid ja nende liigid	756
Sekundaartarindite süntaktilised funktsioonid	758
Sekundaartarindite lauselisus	762
Infiniittarindid	766
<i>vat</i> -infinitiivitarind	766
<i>vat</i> -tarind komplemendina	767
Tõstetud objekti vorm	768
<i>vat</i> -tarindi predikatiivi vorm	769
<i>vat</i> -infinitiiv väljaspool sekundaartarindit ahelverbi osana	770
<i>da</i> -infinitiivitarind	771
<i>da</i> -infinitiivitarind komplemendina.	772
<i>da</i> -infinitiivitarind subjektina	772
<i>da</i> -infinitiivitarind objektina	776
<i>da</i> -infinitiivitarind adverbialina	780
<i>da</i> -infinitiivitarind seotud atribuudina	783
<i>da</i> -infinitiivitarind üldlaiendina	786
<i>da</i> -infinitiivitarind adjektiivatribuudi ja predikatiivina.	786
<i>da</i> -infinitiiv väljaspool sekundaartarindit	787

<i>da</i> -infinitiiv predikaadina.	787
<i>da</i> -infinitiiv ahelverbi või perifrastilise verbivormi koosseisus.	788
Leksikaliseerunud ühendeid	789
<i>da</i> -infinitiivi laiendava objekti vormist	789
<i>ma</i> -infinitiivi tarindid	790
Üldist.	790
<i>ma</i> -tarind	792
<i>mas</i> -tarind	796
<i>mast</i> -tarind.	797
<i>maks</i> -tarind	799
<i>ma</i> -, <i>mas</i> -, <i>mast</i> - ja <i>maks</i> -tarind atribuudina	803
<i>ma</i> -, <i>mas</i> - ja <i>mast</i> -vorm väljaspool sekundaartarindit	803
<i>ma</i> -infinitiivi vorme laiendava objekti vormist.	805
Konverbitarindid.	807
Üldist.	807
Sõltuvad konverbitarindid	809
Sõltumatud konverbitarindid	811
Konverbitarindite ajasuhted alistava lausega.	814
Konverbitarindite tähendused ja vahekord muude tarinditega	815
Partitsiibitarindid	819
Üldist.	819
Partitsiibitarind atribuudina	820
Partitsiibitarind predikatiivi ja predikatiiv- adverbiaalina	824
Partitsiipide süntaktiline substantivatsioon.	826
Absoluuttarindid	828
Absoluuttarindi struktuur ja suhted alistava lausega.	829
Absoluuttarindi tähendused	830
Nominalisatsioon.	831
Üldist	831
Nominalisatsiooni struktuur. Sõltumatu ja sõltuv nominalisatsioon.	832
Nominalisatsiooni süntaktilised funktsioonid	834
Nominalisatsiooni vahekord muude sekundaar- tarinditega	836
Teonimi väljaspool nominalisatsiooni	839

Kirjandus.....	841
Kirjanduse loetelus kasutatud lühendid.....	904
Sisujuht.....	905

LÜHENDID JA SÜMBOLID

Näiteallikate ja kasutusregistrite lühendid

A	ajakirjandus
I	ilukirjandus
N	veebisuhtlus
S	suuline keel
T	teaduskirjandus
G	Google
D	Delfi
etTenTen	eestikeelsete veebilehtede korpus http://www.keeleeveeb.ee/
RK	Riigikogu stenogramm
TK	tasakaalus korpus http://www.cl.ut.ee/korpused/grammatikakorpus/index.php?lang=et
TÜKK	Tartu Ülikooli kirjakeele korpus http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/index.php?lang=et

Grammatikalühendid

ab	abessiiv
abl	ablatiiv
ad	adessiiv
Adj	adjektiiv
AdjP	adjektiivifraas
adt	aditiiv, lühike sisseütlev
Adv	adverb
ADVL	adverbiaal
AdvP	adverbifraas
all	allatiiv
el	elatiiv
ess	essiiv
gen	genitiiv
GO	grammatiline objekt, sihitis

GS	grammatiline subjekt, alus
ill	illatiiv
imp	impersonaal
in	inessiiv
InfP	infiniitne verbifraas
KL	kõrvallause
kom	komitatiiv
Konv	konverb, <i>des</i> -vorm
KonvP	konverbifraas
N	substantiiv
nom	nominatiiv
Nomn	nominalisatsioon
NP	substantiivifraas
Obj	objekt
part	partitiiv
PartsP	partitsiibitarind
pl	pluural
Postp	postpositsioon
PP	kaassõnafraas
PRED	predikaat
PREDV	predikatiiv
PREDVA	predikatiivadverbiaal
Prep	prepositsioon
Pron	pronoomen
QP	kvantorifraas
S	lause
sg	singular
Subj	subjekt
term	terminatiiv
TO	tegevusobjekt
tr	translatiiv
TS	tegevussubjekt
V	verb
<i>Vda</i>	<i>da</i> -infinitiiv
Vf	finiitne verbivorm
Vinf	infiniitne verbivorm
<i>Vma</i>	<i>ma</i> -infinitiiv
<i>Vnud</i>	<i>nud</i> -partitsiip

<i>Vmas</i>	<i>ma</i> -infinitiivi inessiiv, <i>mas</i> -vorm
<i>Vmata</i>	<i>ma</i> -infinitiivi abessiiv, <i>mata</i> -vorm
<i>Vmatu</i>	<i>matu</i> -vorm
<i>Vtud</i>	<i>tud</i> -partitsiip
<i>Vvat</i>	<i>vat</i> -infinitiiv
Ø	ellips

Raamatusisesed viited

- § 3 sama osa muu paragrahv
→ 9 § 4 muu osa paragrahv
 | |
osa paragrahv

SISSEJUHATUS

1. EESTI KEELE LAUSEEHITUSE UURIMISEST
2. SISSEJUHATUS SÜNTAKSISSE

1. EESTI KEELE LAUSEEHITUSE UURIMISEST

Mati Erelt

Tähelepanekuid eesti keele lauseehituse kohta 17. ja 18. sajandi grammatikais

§ 1 Esimestes eesti keele grammatikates, mis olid mõeldud käsi- raamatuteks eelkõige saksa soost pastoritele, käsitleti eesti keele lauseõpetust üsna põgusalt, seejuures tuginedes ladina ja saksa keele grammatika eeskujule. Heinrich Stahli eesti keele grammatikas „Anführung zu der Esthnischen Sprach“ (1637) puudub süntaks veel täiesti. Johann Gutsلاffi lõunaeesti murde grammatikas „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam“ (1648) sisaldub juba lühike süntaksi peatükk, mis vaatleb artiklikis peetud näitavate asesõnade *üks* ja *see* kasutust ning mõningate käänete ja kaassõnade funktsioone. Ka Heinrich Göseken esitab oma põhjaeesti murde käsiraamatu „Manuctio ad Linguam Oesthonicam“ (1660) süntaksi peatükis sõnaliikide kaupa tähelepanekuid vastava sõnaliigiga seotud süntaktiliste seikade kohta, sh „artiklite“ kasutuse, adjektiivide ja verbide rektsiooni, adjektiivide ühildumise, partiklite kasutuse jms kohta. Johann Hornungi eesti keele grammatika „Grammatica Esthonica“ (1693) naxis, aga üsna sisukas süntaksiosas selgitatakse sihitise käänete kasutust, mainitakse adjektiivtribuudi ühildumist substantiiviga, kirjeldatakse käändekasutust komparatiivses konstruktsioonis, hulgetarindeis (*palju rahvast*) ja mujalgi. Märksa põhjalikum ja süstemaatilisem on süntaks Anton Thor Helle grammatikas „Kurtzgefazte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache“ (1732), kus käsitletakse ühildumist, sõnajärge ning käänete ja infiniitvormide funktsioone. Umbes samast ajast pärineb Johann Christoph Clare käsikirjaline lõunaeesti grammatika, mis kuulub lisana eestisaksa sõnaraamatu juurde. Selle süntaksiosast väärub märkimist täisja osasihitise vahekorra käsitus. August Wilhelm Hupel lähtub oma grammatikas „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen“ (1780, täiendatud trükk 1818) põhjaeesti osas Thor Helle grammatikast, lisades vaid üksikasju, lõunaeesti

osas aga Clare grammatikast. Kokkuvõttes jäävad 17. ja 18. sajandi süntaksikirjeldused enamjaolt üksikute märkmete tasemele ühe või teise silma hakanud süntaktilise seiga kohta.

Eesti keele lauseehituse kirjeldusi 19. sajandi esimesest poolest

§ 2 Eesti keele süntaksi uurimisest saab hakata rääkima alles 19. sajandi algusest alates. See oli aeg, mil tekkis võrdlev-ajalooline keeleteadus ja hakkas edenema ka soome-ugri keeleteadus. Ka eesti keeles hakati nägema soome-ugri keelt ning eesti keele kirjeldamisel mõnevõrra arvestama soome keele grammatikat. Mõningane soome orientatsioon avaldub juba Eesti esimeses keeleteaduslikus ajakirjas *Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache* (1813–1832). Selles Heinrich Johann Rosenplänteri toimetamisel ilmunud ajakirjas avaldasid kirjutisi eesti lauseõpetuse alalt Rosenplänter ise, samuti tema kaastöölised Otto Wilhelm Masing, Kristjan Jaak Peterson, Johann Friedrich Heller, Arnold Friedrich Johann Knüpffer jt. Hiljem jätkab eesti keele alaste tööde avaldamist 1838. aastal asutatud Õpetatud Eesti Selts oma toimetistes („*Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*“). Seal leiame eesti keele süntaksi alaseid kirjutisi nt Hellerilt, August Hollmanilt ning Eduard Ahrensilt.

19. sajandi esimese poole kirjutistes domineeris morfosüntaks, eriti eesti keele käänete funktsioonide käsitus. Grammatiliste käänete tähenduserinevusi kirjeldati määratuse-määramatuse termineis, s.o aspektivastandusest lähtudes, eriti Heller (1822, 1823, 1847) ja Hollmann (1848).¹ Seejuures Heller ei pidanud grammatilisi käändeid üldse käänetekks, vaid modaalsusvormideks. Hollmann esitas tänapäevasele üsna lähedase sihitise vormivahelduse kirjelduse, mis hiljem esines peaaegu samasugusel kujul ka Ahrensi grammatika 2. trükis (1853). Käändefunktsioonide kõrval leiab 19. sajandi esimese poole

¹ Hellerile tuginedes on käändefunktsioone ja muidki eesti lauseõpetuse küsimusi üsna põhjalikult käsitletud ka aastatel 1826–1837 Tartu ülikooli eesti keele lektorina töötanud Johann Samuel Friedrich Boubrig oma 1829. aastal peetud süntaksiloengutes, mille teksti säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumis (vt Laanekask 2017).

autoritelt ka tähelepanuväärseid seisukohti verbivormide funktsioonide kohta, nagu Helli (1847) väide, et eesti keele passiiv ei ole passiiv, vaid umbisikuline aktiiv.

19. sajandi teise poole deskriptiivsed grammatikad

§ 3 Esimene süstemaatiline teaduslik ülevaade eesti keele süntaksist on Eduard Ahrensi grammatika „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“ 2. trüki (1853) II osa. (Grammatika 1. trükk ilmus 1843 ega sisaldanud veel lauseõpetust.) Ahrensi grammatika põhineb täielikult rahvakeelel, mille allikaks on Knüpfferi kogud. Sellele grammatikale on toetunud paljud hilisemad lauseõpetuse käsitlused, sealhulgas Wiedemanni grammatika lauseõpetuse osa. Ahrens esitab oma lauseõpetuse viie peatükina: subjekt, predikaat, atribuut, objekt ja liitlause. Predikatiivi (öeldistäidet) ei pea Ahrens omaette lauseliikmeks, vaid indoeuroopa keelte grammatikatradsiooni kohaselt nominaalseks predikaadiks. Objektiks nimetab ta lisaks sihitisele ka kõiki tänapäeval adverbiaaliks peetavaid lauseelemente. Ahrensi lauseõpetus on küllaltki põhjalik predikaadi ning nominaalsete liikmete vormide funktsiooni ja kasutustingimuste kirjeldus. Esiletõstmist väärib aluse ja sihitise käänevahelduse aspektiline käsitlus ning adverbiaali osas infiniitsete verbivormide (eriti *ma-* ja *da-*infinitiivi) kasutustingimuste kirjeldus. Ehkki kõike olulist pole Ahrens oma süntaksis kajastanud (väga napp on liitlause osa, eraldi pole käsitletud kommunikatiivseid lausetüüpe, sõnajärge, eitust jne), on Ahrensi süntaks siiski oma aja kohta väljapaistev saavutus.

Ferdinand Johann Wiedemanni deskriptiivse grammatika „Grammatik des Ehstnischen Sprache“ (1875) süntaksiosa on Ahrensi süntaksist mõnevõrra napim ning selle ülesehitus pisut teistsugune kui Ahrensil. Suuresti on see tingitud sellest, et Wiedemann vaatleb paljude vormide funktsioone ja kasutustingimusi juba grammatika vormiõpetuse osas. Lauseõpetuse algul üldiste märkuste osas käsitleb Wiedemann mitmeid küsimusi, mida Ahrensi grammatikas eraldi vaadeldud polnud: sõnajärge, otse- ja kaudkõnet, eitust ja jaatust, passiivset lauset, rinnastust ja ellipsit. Sellele järgnevas liitlause osas kirjeldatakse subjekti, predikaati, atribuuti, apositsiooni ning adverbiaali.

Lauseõpetuse lõpetab liitlause kirjeldus. Predikaadi, subjekti ja objekti käsitlus langeb Wiedemannil paljus kokku Ahrensi omaga, kuid on viimasest detailsem. Predikaadi peatükis on käsitletud verbaalse predikaadi isiku- ja arvuühildumist, sh arvuühildumise kõikumist kollektiivsubstantiivide ja hulgafraside korral. Atribuudi peatükis väidab Wiedemann nii nagu Ahrens, et määravat artiklit eesti keeles pole, aga umbmäärase artiklina võib esineda arvsõna *üks* (*üks mees tahab herra jutule*), ning üritab fikseerida selle kasutamise tingimusi. Adjektiivtribuudina käsitleb Wiedemann peale adjektiivide ka põhiarvsõnu ja arvsõnalisi asesõnu (nt *mitu*), kuid ainult muudes käänetes kui nominatiiv (*kahele mehele, mitmest mehest*). Nominatiivi korral käitub arvsõna nagu nimisõna, s.o põhjana (*kaks meest, mitu meest*). Päril adjektiivtribuudi puhul vaatleb Wiedemann käände- ja arvuühildumist, eriti kõrvalekaldeid sellest, samuti adjektiivtribuutide asendit oma põhja ning genitiivtribuudi suhtes jne. Wiedemann on üsna põhjalikult kirjeldanud ka genitiivtribuuti ning adverbiaali käänetes atribuuti. Samuti on võrdlemisi põhjalik apositsiooni (lisandi) käsitlus. Apositsiooniks peab Wiedemann muide ka kvantumit väljendavate sõnade substantiivset laiendit (nt hulk *inimesi*). Adverbiaali aga on Wiedemann kirjeldanud väga pögusalt, pikemalt peatudes vaid ajasuhete väljendamisel. Põhjalikumalt kui Ahrens on Wiedemann käsitlenud liitlauseid, ehkki temagi kirjeldus pole kuigi detailne. Wiedemann liigitab alistatud laused substantiivlauseteks, atribuutiv- ehk relatiivlauseteks ja adverbiaallauseteks. Substantiivlausetel all peab ta silmas komplementlauseid, ühelt poolt *et*-lauseid, teiselt poolt küsipartikliga *kas* või küsiva asesõnaga *mis, kus* jne algavaid kaudküsimusi. Substantiivlausetel osas peatub Wiedemann pikemalt mõtlemis- ja ütlemisverbe laiendavatel „lühendatud substantiivlausetel“, mille verb on *vat*-vormis. Lühidalt käsitleb ta relatiivlauseid ning mõningaid adverbiaallausete tüüpe. Väärrib märkimist, et kohalauseid peab Wiedemann erinevalt hilisematest grammatikutest pigem atribuutivseteks kui päril adverbiaallauseteks.

Rahvusliku keelekirjelduse algus

§ 4 Eesti rahvuslik keeleteadus tekkis 19. sajandi 70–80ndail aastail. Meie esimesed doktorikraadiga keeleuurijad olid Mihkel Veske, Jakob Hurt ja Karl-August Hermann, kuid süntaksisse jättis neist mõningase jälje üksnes Karl August Hermann oma eesti keele grammatika 2. osaga „Eesti keele Lauseõpetus“ (1896). Ehkki Ahrensi ja Wiedemanni tasemest jääb Hermann kaugele maha, on siiski tegemist esimese vähegi arvestatava eestikeelse eesti keele lauseõpetusega.

Päris esimene eestikeelne lauseõpetus Hermannini õpik küll polnud. Süntaksit käsitlev osa sisaldus juba 1884. a ilmunud Jaan Nebocati „„Kündja“ Eesti keeleõpetuses“, kuid see kujutas endast vaid Wiedemanni süntaksi armetut konspekti. Samuti sisaldas lauseõpetust Valga kooliõpetaja Hans Eineri 1885. a ilmunud õpik „Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele“. See oli nii sisult kui ka keeleliselt Nebocati omast tunduvalt parem, kuid siiski samuti üsna vähenõudlik. Kooliõpetuse seisukohast oli see õpik mõistagi väga oluline ja jäi rahvakoolides emakeeleõpetuse aluseks tervelt veerandsajandiks. Einerilt pärinevad ka üsna mitmed senini käibivad eestikeelsed süntaksiterminid (osa küll mõnevõrra teisenenud kujul): *alus*, *sihitus* (praegu: *sihitis*), *määrus*, *osa-alus*, *osasihitus* (*osasihitis*), *lihtlause*, *laiendatud lihtlause*, *kiillause*.

Hermannini grammatika ei olnud mõeldud üksnes koolidele, vaid ka iseõppijatele ning autori arvates võis see „ka teaduslisele uurimisele põhjaks olla“. Seda ta paraku polnud. Hermannini arusaam lauseehitusest oli üsnagi logitsistlik. Selle järgi koosnes iga lause kolmest otsustuse osast: subjektist (alusest), koopulast (kõitmest) ja predikaadist („üteldusest“). Seejuures võisid need osad kas igaüks eraldi väljendatud olla (*Mees on tugev*) või siis ühes sõnas koos olla, nt täistähenduslik verb sisaldab Hermannini järgi predikaati koos koopulaga (*Lehm ammub*), umbisikulises tegumoes („tehtavikus“) verb koguni kõiki kolme otsustuse osa (*Joostakse*). Nii nagu eelmised süntaksid, käsitleb ka Hermannini lauseõpetus põhiliselt lauseliikmeid: alust, öeldist („üteldust“), sihitist („sihitust“), täiendit („määrust“), määrust („määratust“) ja lisandit („lisandust“). Lühidalt vaadeldakse ka liitlauseid ja ellipsisit („väljajäändust“). Lauseliikmete kirjeldus sisaldab palju tarbetut kordust, nt täiendi liigid käiakse iga lauseliikme juures uuesti läbi (aluse täiendid, sihitise täiendid jne). Seejuures on täiendi

käsitlus ja tema vahekord määrusega üsnagi segane. Nagu Einer nika Hermann on loonud lauseõpetuse tarvis (osalt juba 1884. a grammatikas) mitmeid termineid, mis on jäänud püsima siiani, nt *lause*, *lauseõpetus*, *soovlause*, *käsklause*, *täisalus*.

20. sajandi kaks esimest aastakümnet ei toonud eesti keele lauseehituse kirjeldusse samuti kuigi palju esiletõstmist väärivat. Ilmusid vaid mõned kooliõpikud. Tartu ülikooli esimese eesti keele professori Jaan Jõgeveri „Eesti keele grammatika. III aasta“ (1920) mõnekümne leheküljeline süntaksiosa on põhiliselt Wiedemanni süntaksi lühendatud taasesitus, lisaks üksikud oma seisukohad nagu kaudsihitise („kaugema sihituse“) olemasolu tunnistamine (andsin *talle*, ei hooli *sellest* jms). Väited, et eesti keeles puudub osaalus ning et verb paikneb alati kõrvallause lõpus, oleksid võinud küll olemata olla. Aleksander Ploompuu „Lauseõpetus koolidele“ (1921) on Jõgeveri lauseõpetusega võrreldes isegi parem, eriti selle kolmas trükk (1928), mida on täiendatud ja korrigeeritud nii sisuliselt kui ka terminoloogiliselt vahepeal ilmunud grammatikaid ja 1924/25. aasta keeleõpetuse terminite reformi arvestades.

1920. aastate algus: soome orientatsioon eesti keele lauseehituse uurimisel

§ 5 1920. aastate esimene kaalukam lauseõpetus oli Harald Põllu „Eesti keeleõpetus. II jagu. Lauseõpetus“ (1922). Kui senised eestikeelsed lauseõpetused olid kõik vene- või saksamõjulised, siis Põllu oma võttis eeskujuks soome keele lauseõpetuse. Ka põhjalikkuselt ületab see keeleõpetajatele ja iseõppijatele suunatud lauseõpetus senised eestikeelsed süntaksid. Eriti võiks esile tõsta aluse ja otsesihitise (Põllul „pärisihitus“) käsitlust, mis paljuski, sh totaalsuse-partsiaalsuse kirjelduse seisukohast mõjuvad üsna tänapäevaselt. Otsesihitisest eristab Põld siiski nagu Jõgever kaudsihitist („kõrvalsihitus“), milleks ta peab koos otsesihitisega kasutatavaid allatiivi, ablatiivi või elatiivi vormis nimisõnu (Ema andis *lastele* leiba. Küsin *sinult* seda. Mida sa arvad *sellest asjast?*).

Põld toob esimesena eesti lauseõpetusse öeldistäite iseseisva lause liikmena (Karikakar on *lill*), mida senistes grammatikates oli indoeuroopa keelte grammatikatraditsiooni kohaselt peetud nominaalseks

predikaadiks või selle osaks. Ta annab öeldistäitele üsna avarad piirid, pidades seda mitte üksnes *olema*-verbi laiendiks, vaid ka verbide *saama*, *näima*, *kuulduma*, *tunduma*, *tulema*, *minema*, *jääma* jm juurde kuuluvaks. Samuti peab ta öeldistäite vormideks mitte üksnes nimetavat ja osastavat, vaid ka saavat (Nägu läks *punaseks*) ja mitut teistki käänet. Pöld laiendab ka osaöeldistäite kasutust, pruukides seda liigikuuluvuse näitamiseks (Tema on Tartu *üliõpilasi*), mida hiljem soovitas ka Johannes Avik. Määrused jaotab Pöld üldmäärusteks („üleüldised määrused“), mille alla kuuluvad koha-, aja-, viisi-, võrdlus- jm määrused, ning erimäärusteks („iseäralised määrused“), mis jagunevad öeldistäitemääruseks (Künnan heinamaa *põlluks*), tegijamääruseks (See töö on *minu teha*) ja omajamääruseks (*Mul* on maja). Niisiis toob Pöld peale öeldistäite eesti lauseõpetusse ka öeldistäitemääruse mõiste, mis jäi sinna 1970. aastateni. Pöld peab öeldistäitemääruseks siiski üksnes transitiivverbi laiendeid, seejuures eelkõige saavas käändes laiendeid, samakujulisi intransitiivverbi laiendeid aga loeb ta öeldistäiteks (nt Nägu läks *punaseks*). Lauseliikmetest on käsitletud veel atribuuti, muudest süntaktilistest nähtustest liitlauset, lauselühendeid ja sõnade järjekorda.

Olulisim tolle perioodi süntaksitöö oli Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professori Lauri Kettunen *„Lauseliikmed eesti keeles“* (1924), mis oli mõeldud ülikooliõpikuks. Mõistagi lähtus seegi lauseõpetus soome grammatika eeskujudest. Kettunen peab lauseelementide (lauseliikmete) liigitamisel oluliseks sõnaliiki, grammatilist vormi ja grammatilisi ehk süntaktilisi seoseid, eelistades vormi sisule. Kettunen piirdub küll lauseliikmetega, kuid nende käsitus on sügavam kui Pöllul. Tunduvalt on laienenud määruse sisu. Peale üldadverbiaalide esitab Kettunen veel 6 liiki adverbiaale: 1) objektadverbiaal, 2) datiivadverbiaal, 3) predikatiivadverbiaal, 4) lauselühenduslik adverbiaal, 5) agentadverbiaal, 6) sidepartiklite (tänapäeva termineis lihtsalt partiklite) adverbiaal. Erinevalt Pöllust puudub Kettunenil kaudsihitise mõiste, vastavad näited on nihkunud datiivadverbiaali või objektadverbiaali alla. Lauselühendusliku adverbiaali (nt Mees maganud metsas *selili maa*, *suu ammuli*. *Koju jõudnud*, hakkas ta kohe põdema) ja sidepartiklite adverbiaali (nt *Ka* laulda mõistis Margus) käsitlemine omaette adverbiaaliliikidena oli siiski ülepingutus, mis hilisematesse süntaksikäsitlustesse ei jõudnud. Öeldistäitemääruse alla paigutab ta eelkõige translatiivsed ja

essiivsed verbilaiendid, seejuures mitte ainult transitiivsete, vaid ka intransitiivsete verbide laiendid, eristades objektiivset ja subjektiivset öeldistäitemäärust (Ta valiti *juhatajaks*. Ta saadeti *haigena* koju. – Ta jäi *haigeks*. Ta oli *haigena* kodus). Öeldistäite piirid on Kettunenil märksa selgemad kui Pöllul, ehkki mõnevõrra segaseks jääb küsimus, milliste verbide laiendina peale *olema* öeldistäide esineda saab. Tunnustusväärse põhjalikkusega on käsitletud subjekti, objekti ja predikatiivi totaalsust-partiaalsust, samuti öeldistäite ja öeldise ühildumist alusega jms. Väga detailne on ka atribuudi kirjeldus.

Konspektiivsel kujul sisaldub Kettuneni süntaks (tema loal) juba Oskar Looritsa aasta varem ilmunud „Eesti keele grammatikas“ (1923).

1920. ja 1930. aastate normatiivne süntaks

§ 6 1920–1940 ilmunud lauseõpetused olid põhiliselt normatiivsed kooli- ja rahvagrammatikad. Olukorras, kus eesti kirjakeelt alles kujundati ja arendati, oli see ka täiesti loomulik. Kettuneni lauseõpetus oma suurema sügavuse ja deskriptiivsusega oli erand (ehkki normisoovitusi sisaldas seegi). Nagu mujal nii ka lauseõpetuses valitses kaks keelekorralduslikku põhisuunda. Keeleuuendust esindasid Johannes Aaviku paljud süntaksialased kirjutised ja „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“ (1936) ning keelearenduslikku ehk ametlikku suunda ennekõike Elmar Muugi ja Mihkel Tedre „Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus“ (1930), aga ka muud nii Muugi ja Tedre kui ka teiste keelekorraldajate osalusel 1930. aastatel valminud keskkooligrammatikad. Neile kahele teineteist täiendavale muutusi taotlevale põhiliinile vastandusid konservatiivi Kaarel Leetbergi „Eesti lauseõpetus keskkoolidele“ (1925) ja tema Aaviku seisukohti kritiseerivad kirjutised (1927, 1933, 1937). Eraldi seisid Andrus Saareste ühiskeele kasutust tähtsustavad kirjutised (eriti 1937).

Lauseõpetuse küsimusi käsitles Johannes Aavik oma paljudes artiklites ja brošüürides juba alates 1912. aastast ning võttis need kokku raamatus „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“ (1936). Aavik üritas degermaniseerida eesti keele lauseehitust ja lähendada seda soome keele süntaksile. Tema ettepanekud puudutasid paljusid

lauseehituse külgi, põhjalikumalt aga sõnajärge, totaalsuse-parsiaalsuse vastandust, infiniitarindite ning analüütiliste ja sünteetiliste verbi- ja noomenitarindite kasutust (vt Ereht 2001a). Aavik soovitas vältida kõrvallause verbilõpulisust (nt *Kui Arno isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud*), mida ta pidas „kõige suuremaks germanismuseks“ eesti keeles (Aavik 1912), ning soovitas kasutada selle asemel samasugust sõnajärge nagu pealauses (nt *Kui Arno jõudis isaga koolimajja, olid tunnid juba alanud*). Pealauses aga soovitas Aavik mitte liiga järgalt kinni pidada tollal domineerinud V2-reeglist (nt *Sügisel lähevad lapsed kooli sobib öelda ka Sügisel lapsed lähevad kooli*) (nt 1914). Ta üritas vastu seista osasihitise üldistumistendent-sile (nt 1924b), samas aga laiendada soome keele eeskujul osaaluse ja osaõeldistäite kasutust (nt 1924a, 1932). Väljendusökoonomia ja ilu põhimõttest lähtudes eelistas Aavik kõrvallauseatele ja teonime-tarinditele infiniitkonstruktsioone (nt Aavik 1915b, 1925a, 1925b, 1932), laiendades olemasolevate infiniitvormide kasutusala ja luues uusi infiniitvorme ja -tarindeid. Lühemust ja eestipärasust rõhutades soovitas Aavik kasutada kaassõnatarindite asemel käändelisi vorme, nt *minule pro minu peale kade*, ning ühend- ja väljendverbide asemel lihtverbe, kasutades kas siis uusi tuletatud verbe, nt *jäljendama pro järele aimama*, või jättes osa ühendverbide puhul adverbilise osise lihtsalt ära, nt *Tal läks korda kõik kallalekippumised tõrjuda pro eemale tõrjuda* (nt 1932).

Aaviku ettepanekutele sai osaks nii heakskiitu kui ka kriitikat. Kaarel Leetberg kritiseeris analüütilisuse vähendamise soovi (1937), juhtides õigustatult tähelepanu sellele, et adverbi ärajätmine perifrastiliste verbivormide puhul võib muuta lause infostruktuuri ning kaas-sõna asendamine käändevormiga nihutada tähendust. Samuti suhtus ta kriitiliselt kõrvallause sõnajärje „degermaniseerimisse“. Kriitiliselt hindas Aaviku sõnajärjereformi ka Rein Nurkse (1929). Andrus Saareste käsitles Aaviku ettepanekuid brošüüris „Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest“ (1937), suhtudes enamikku neist soosivalt. Nagu Leetberg ja Nurkse, vaatles ka Saareste nii selles kui ka hilisemates kirjutistes lähemalt sõnajärge. Saareste väitel on eesti murretes kõrvallause verbilõpulisus sama levinud kui verbikesksus ja see lähtub algupärasest SOV järjestusmallist (vt nt Saareste 1937: 54–55; 1952: 42–43). Teiselt poolt, kuivõrd 19. sajandi ja 20. sajandi alguse kirja-keeles SOV oli kõrvallauses ülivaldav, siis tol perioodil saksa keele

mõju siiski päris eitada ei saa ja Aaviku teene oli kahtlemata SOV monopoolsuse lõpetamine. Õigustatud oli ka V2-reeglile alternatiivi pakkumine. Saareste on hiljem (1960, 1963) näidanud, et murretes ja vanemas kirjakeeles kasutati nii otse- kui ka pöördjärge enam-vähem võrdselt.

Mitmed Aaviku ettepanekud leidsid aktsepteerimist ka Muugi ja Tedre süntaksis (1930) ja jõudsid sedakaudu „ametlikku“ keelde, nt osaöeldistäite kasutamine liiki kuulumise märkimisel (*Ta on Saaremaa mehi*) või kõrvallause verbi lõpulisuse vältimine. Osa ettepanekuid on seal arvesse võetud piirangutega, nt erisubjektilisi *des-tarindeid* peetakse küll võimalikuks, kuid üksnes siis, kui mõlemad tegevussubjektid on eksplitsiitselt väljendatud (*Meie linnale liginedes* hakkasid kirikutornid paistma, mitte: *Linnale liginedes* hakkasid kirikutornid paistma). Aavik on selles osas palju leplikum. Osa ettepanekuid on aga jäänud üldse arvestamata, nt pealauses soovitab Muugi-Tedre grammatika kasutada ikka V2-järge.

Ametliku suuna grammatikate jm väljaannete toel või mõnikord hoopis kiuste on Johannes Aaviku pakutust eesti keelde jäänud kokkuvõttes järgmised süntaksikohendused (vt ka Tauli 1982, Erelt 2001a). Sõnajärje puhul see, et kõrvallause verbi lõpulisus ja pealause V2-järg ei ole nii domineeriv kui sajandi algul. Kasutusele tuli osaöeldistäide, tõsi küll ainult mitmuses, kuulumise näitamisel (*Ta on meie aja suurimaid teadlasi pro üks meie aja suurimatest teadlastest*). Mõnevõrra laienesid infiniittarindite kasutusvõimalused: piiratud ulatuses hakati kasutama erisubjektilisi *des-tarindeid* (*Vaenlase lähenedes hakkas meie sõjavägi taanduma*), *kui-ajalause* asendusvormina võeti kasutusele konstruktsioon, mida Aavik nimetas absoluutseks nominatiiviks mineviku partitsiibiga (nt *Töö tehtud ja Kusta lahkunud, võis Jüri kergemalt hingata*) (Aavik 1915b: 47), objektikõrvallause asemel hakati rohkem kasutama *vat-tarindit* (*Ta ütles ka teised seda kavatsevat / kavatsenud (olevat)*) ning keelde tuli finaalne *maks-tarind* (*Ta keeras meile selja näitamaks pro et näidata, et meie jutt teda ei huvita*). Mõningate kaassõnatarindite asemel hakati kasutama käändevorme, refleksiivpronoomeniga verbitarindite asemel *u-liitelisi* verbe (*riietas ennast* → *riietus*) ning mõned sõnad muutsid rektiooni. Analüütilisuse vähendamise katset tervikuna siiski õnnestunuks pidada ei saa, sest analüütilisus ei ole võõrmõju tulemus, vaid eesti keelele küllaltki omane tendents.

Mis puutub eesti lausestruktuuri kirjeldamise põhimõtetelisesse probleemidesse, siis pärast Kettuneni lauseõpetuse ilmumist siin olulisi arenguid ei toimunud ja suuri erinevusi autorite vahel ei olnud. Märkimist väärib Arnold Kase (1936) kirjutis öeldistäite kohta, mis täpsustab öeldistäite piire, Leetbergi (1933) ja tema mõttekaaslase Nurkse (1929) juba nimetatud infostruktuuri arvestavad sõnajärje kirjeldused, samuti Nurkse atribuudi ühildumist käsitlev uurimus (1934, 1937). Eesti keele lauseõpetuse suuremate deskriptiivsete süva-uurimusteni sõjaeelsel perioodil veel ei jõutud.

Sõnajärgne traditsiooniline süntaksiuurimine

§ 7 Mõnda aega pärast sõda ei toimunud süntaksiuurimises, nagu meie keeleelus üldse, midagi eriti olulist. Ikka avaldati põhiliselt kooliõpikuid, neile lisaks üksikuid artikleid. Uue tegijana ilmus eesti grammatikute hulka Kristjan Kure, kes juba enne sõda oli koos Eduard Pälliga kirjutanud Nõukogude Venemaal eesti keele õpikuid. Seda tegevust jätkas ta Eestiski. Kure tõstis oma artiklites (1947, 1955, 1956) ja õpikutes, nt „Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks“ (1950), eesti keele lauseanalüüsis senisest olulisemaks tähenduskriteeriumi ja sellest lähtudes tõi ta eesti süntaksisse taas käändsõnalise öeldise ja kaudsihitise. Kure enda või tema kaasautorsuses koostatud õpikud olid koolides kasutusel 1956. aastani. 1957. aastal ilmus Nikolai Remmeli, Johannes Valgma ja Elli Riikoja „Eesti keele grammatika keskkooli VIII–X klassile“, kus taas peeti lauseliigenduses olulisemaks vormilisi kriteeriume.

1950. aastate keskpaigast alates hakkas Eesti keeleluu jälle hoogu sisse saama. 1947. a loodud Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI) oli muutunud arvestatavaks keeleuurimiskeskuseks, mis 1956. aastast alates hakkas välja andma oma uurimuste sarja. 1955. a hakkas ilmuma Emakeele Seltsi aastaraamat, 1958. a ajakiri Keel ja Kirjandus. KKIIs hakkas ilmet võtma eesti kirja- ja murdekeele ning läänemeresoome keelte grammatika uurimine. Kaitsti hulk süntaksiteemalisi kandidaativäitekirju: Elna Pajusalu „Läänemeresoome keelte väliskohakäänded (käänete funktsioonid)“ (1958), Rudolf Karelson „Sidesõnad läänemeresoome keeltes“ (1959), Arvo Laanest „Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes“ (1959c) (käsitleb

peamiselt genitiivtribuuti), Karl Kont „Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes“ (raamatuna 1963), Lehte Rannut „Ajamäärus eesti keeles“ (1961) (käsitleb ajamääruse tähendusfunktsiooni), Helmi Neetar „Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes“ (1964a). Juba varem (1954) oli kaitsnud oma venekeelset kandidaadiväitekirja eesti keele infinitiividest Eduard Päll („О роли инфинитива в грамматическом строе эстонского языка“). Enamik väitekirju jäi küll käsikirjaliseks, kuid väitekirja põhiseisukohad ilmutati tavaliselt artiklitena.

Grammatika, sealhulgas süntaksi uurimist soodustavaks asjaoluks oli grammatikauurimise suhteliselt kõrge tase Nõukogude Liidus ning mõnel määral ka Soome eeskjuu. Nõukogude Liidus polnud seejuures aktuaalne mitte üksnes grammatikauurimine kui selline, vaid ka teaduslike grammatikate koostamine. Sellega tegeldi nii Moskvast kui ka liiduvabariikides. Selle üldise suundumusega kaasa minnes hakati 1950. aastatel teadusliku grammatika koostamise ettevalmistustöid tegema ka Eestis, seda nii Tartu ülikoolis, Keele ja Kirjanduse Instituudis kui ka Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Fonoloogia ja morfoloogiaga tegeldi Tartu ülikoolis, süntaks jäi põhiliselt KKI tegevusvaldkonnaks, kus selle tarvis loodi 1954. a KKI ja TPedI töötajatest uurimisrühm. Sama aasta lõpust alates juhtis selle rühma tegevust Eduard Päll. 1954. a valmis teadusliku süntaksi prospekt, lihtlause osa pidi valmis saama 1955. a. Tegelikult töö nii kiiresti ei edenenud, 1950. a-te lõpus ja 1960. a-te algul arutati alles lauseliigenduse põhimõtteid.

1959. aastal avaldas Kristjan Kure ajakirjas Keel ja Kirjandus artikli „Eesti keele lauseliigenduse alustest“ (1959), kus ta taas põhjendas oma seisukohti. Kure väitel puudub öeldistäitega seostaval *olema*-verbil leksikaalne tähendus, mistõttu ta ei saa toimida öeldisena, vaid üksnes köitmena öeldise põhisisu kandva öeldistäite juures. Seega köide ja öeldistäide moodustavad koos käändsõnalise liitöeldise (nt Jüri *on teadlane / on tark*). Peale *olema*-verbi pidas Kure käändsõnalise öeldise koosseisu kuuluvaks mitmeid muidki verbe, nt *tulema, minema, saama, hakkama*. Ühtlasi täiendas Kure senisega võrreldes jälle öeldistäite vormistikku, käsitledes öeldistäitena mitte ainult käändsõna nimetavalisi ja osastavalisi vorme, vaid ka saavas ja olevas käändes vorme (Ta on *õpetajaks*). Viimati oli *olema*-verbi saavas käändes laiendit öeldistäitena käsitlenud Harald Põld (1922).

Saavas ja olevas käändes predikatiiv võis Kure käsitluses esineda ka täistähendusliku verbiga ja moodustada viimasega topeltöeldise (Ema töötab haiglas *arstina*, s.o ema töötab ja ema on arst). Puht semantikast lähtudes pidas Kure vajalikuks taastada eesti keele lauseõpetuses kaudsihitis, andes sellele küllaltki laia sisu. Tema järgi oli kaudsihitis verbi laiend, mis väljendab olendit või eset, kellega või millega verbi tegevus on seotud (kõneleb *kangelasest*, räägib *lastega*, annab *õele*, võtab *emalt*, raiub *kirvega* jms), samas kui suhet (aega, kohta, tingimust jms) väljendav laiend on määrus. Niisiis üritas Kure taastada eesti süntaksis põhimõiste osas Kettuneni-eelse olukorra.

Kure artikkel vallandas ajakirjas terve aasta kestnud süntaksidis-kussiooni lauseliigenduses kasutatavate põhimõtete ning lauseliikmete, eriti aga käändsõnalise öeldise ja kaudsihitise üle. Enamik diskussioonis osalejaid pooldas senist traditsioonilist süntaksikäsitlust. Kokkuvõtvas artiklis „Eesti keele lauseliigendusest ja lauseliikmeist“ (1960) üritas Arnold Kask siiski näidata, et öeldistäidet on võimalik pidada öeldise osaks ka süntaktilistest kriteeriumidest lähtudes. Kask pidas silmas öeldistäite ühildumist alusega arvus, samuti asjaolu, et öeldistäitest võib teha subjekti täiendi (*poiss on noor* ja *noor poiss*). Vastuseis käändsõnalisele öeldisele oli Kase arvates tingitud mitte niivõrd käändsõnalisest öeldisest kui sellisest, vaid sellest, et käändsõnalise öeldise piirid olid Kure käsitluses liiga laiaks aetud. Kaudsihitise suhtes aga oli Kask seisukohal, et süntaktilised kriteeriumid selle käsitlemiseks omaette lauseliikmena tööpoolest puuduvad. Vaatamata Kase osalisele toetusele polnud Kure ettepanekutel siiski edasisele süntaksiuurimisele kuigi suurt mõju. Sinna ei jõudnud ei kaudsihitis ega ka käändsõnaline öeldis, süntaks jäi põhimõttelises osas püsima Kettuneni rajale.

1963. a ilmus KKI süntaksirühma töö tulemusena kogumik „Eesti keele süntaksi küsimusi“, milles käsitletakse lauseehituse üldküsimusi (endale kindlaks jäänud Kure postuumselt ilmunud artikkel), sõnaühendeid (Karl Mihkla), sõnajärge (Nikolai Remmel), aluse ja öeldise ühildumist (Johannes Valgma). Seejuures Remmeli uurimus on seniajani üks olulisemaid uurimusi eesti keele sõnajärje kohta. TPedI õppejõud Valgma ja Remmel avaldasid 1968. a ka laiemale kasutajakonnale mõeldud käsiraamatu „Eesti keele grammatika. Käsiraamat“ küllaltki ulatusliku süntaksiosaga. KKI töötajatest koosnev süntaksirühm aga jätkas teadusliku (õigemini küll deskriptiiv-normatiivse)

lauseõpetuse koostamist. 1964. a ilmus süntaksi I osa prooviartiklite kogumik (Prooviartikleid 1964), kümme aastat hiljem aga süntaksi I osa ise: „Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause“ (EKLP I 1974). Alustati ka süntaksi II osa, s.o lihtlause süntaksi koostamist, mis jäi aga lõpetamata. Kõige kaugemale edenes põimlause käsitleva peatüki kirjeldus. Lehte Rannuti põimlause alastest artiklitest koostati pärast tema surma monograafia „Põimlause eesti keeles“ (1981).

„Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I“ jätkab Kettuneni liini, ega sisalda põhimõtete poolest kuigi palju uut. Tema väärtus on traditsioonilises raamistikus küllaltki detailirikka ülevaate andmine eesti keele lihtlause ehitusest. Põhiosa teosest moodustab lauseliikmete kirjeldus. Esiletõstmist väärrib Lehte Rannuti aluse kirjeldus, milles täis- ja osaaluse käsitlemisel on lähtunud Soome lingvistide süntaksiuurimustest. Sihitise käsitlust, mille on koostanud Aino Admann, on tublisti toetanud eespool nimetatud Karl Kondi sihitiseuurimus (1963). Väga põhjalik on Elli Riikoja täiendi kirjeldus. Peale lauseliikmete on kirjeldatud ka mittelauseliikmelisi lauseelemente, korduvaid lauseliikmeid ja traditsioonilisele süntaksile omaselt lihtlause raames ka infiniit- ja absoluuttarindeid. Teose lõpus on mitte just väga õnnestunud ülevaade lauseist, kus puudub alus või öeldis või mõlemad. Raamatut on arvustanud Ellen Uuspõld (1976). Oma detailirohkuse poolest on see teos olnud suureks abiks ka EKG II (1993) koostamisel.

1970. aastatel traditsioonilises laadis tehtud töödest tuleks veel nimetada Aavo Valmise kandidaadiväitekirja „Lisand eesti kirjakeeles“ (1972d) ning Karl Mihkla ja Valmise koostatud õpikut „Eesti keele süntaks kõrgkoolidele“ (1979). Kooliõpetuses jätkas traditsioonilist suunda Eduard Vääri „Eesti keele õpik keskkoolile“ (1968, 10. tr 1980). Pärast 1980. aastate alguse kooligrammatika reformi võtab uue kursi traditsiooniliselt sõnaühendisüntaksilt nn moodustaja- ehk fraasisüntaksile Peep Nemvaltsi ja Silvi Vare „Eesti keele õpik X klassile“ (1984), mille süntaksiosa autoriks on Peep Nemvalts.

Strukturaalne ja generatiivne süntaks

§ 8 „Hruštšovi sula“ ajal 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate algul hakkasid Nõukogude Liidu keeleteaduses levima strukturaal-lingvistika ideed. 1956. a alustas ajakiri Вопросы языкознания

diskussiooni strukturalismi üle ning 1960. a arvas NSV Liidu kõrgema hariduse ministri käskkiri strukturaalse lingvistika, matemaatilise lingvistika, automaatse tõlkimise teooria ja informatsioonikeelte teooria küsimused keeleteaduse kõige tähtsamate probleemide hulka. Uued ideed jõudsid üsna kohe ka Eestisse. Juba 1959. a hakati Tartu ülikoolis tegelema masintõlkega ning selle eestvedajad Ülo Kaasik ja Ain Korjus juhtisid tähelepanu sellele, et eesti keele senine traditsiooniline uurimine pakub niisuguseks tööks vähe abi (Kaasik, Korjus 1959). 1960. a hakkas Tartu ülikooli eesti keele kateedri dotsent Huno Rätsep pidama fakultatiivkursust strukturaalsest lingvistikast ning avaldas ajakirjas Keel ja Kirjandus programmilise artikli „Pidada sammu keeleteaduse arenguga. Eesti keel ja uuemad keeleteaduslikud meetodid ning teooriad“ (Rätsep 1961). 1960. a-te keskel kujunes TRÜ eesti keele kateedri juures Rätsepa eestvedamisel õppejõududest, aspirantidest ja individuaalplaani üliõpilastest koosnev rühm, mis hiljem sai nime generatiivse grammatika grupp (GGG) (<http://www.ggg.ut.ee>). Rühm andis välja kahte uurimuste sarja: „Keel ja struktuur“ (1965–1978, 10 vihikut) ning pikemate uurimuste (väitekirjade) sarja „Keele modelleerimise probleeme“ (1966–1975, 1–5, köiteid 7). Rühma liikmetelt ilmus nii neis sarjades kui ka mujal mitmeid teoreetiliselt uuenduslikke süntaksiuurimusi.

GGG esimestes töodes lähtuti Ameerika deskriptiivse lingvistika analüüsimeetodeist. Ameerika deskriptiivne lingvistika oli puhtformaalne strukturalistlik suund, mis kindlate analüüsiprotseduuride abil „avastas“ tekstist kirjeldatava keele grammatika. Need protseduurid olid distributiivne analüüs, vahetute moodustajate analüüs ja transformatoorne analüüs. GGG liikmed kasutasid ennekõike transformatoorset analüüsi. Kuigi see Zellig Harrise (1957) loodud analüüsimeetod oli mõeldud keele formaalse struktuuri avastamiseks, leidis see kasutust ka polüseemsete vormide tähenduste eristamisel. Eeldati, et sama vormi erisugused transformatsioonivõimalused näitavad vormi eri tähenduste olemasolu. Ellen Uuspõld kasutas seda meetodit oma väitekirjas (1966), mis käsitles lauselühendite (hilisema terminiga *sekundaartarindid*) struktuuri ja tähendust. Uuspõllu töö oli esimene põhjalik uurimus eesti lauselühendite kohta ning ühtlasi esimene süntaksialane kandidaadiväitekiri GGG liikmetelt.

Rühm alustas oma tegevust parajasti siis, kui Noam Chomsky (1957) loodud generatiivgrammatika teooria populaarsus oli oma

kõrgpunktis. Täiustati generatiivset keelemudelit ning koostati keelte generatiivgrammatikaid. Ka eesti keele kohta oli äsja ilmunud ameeriklase Robert T. Harmsi generatiivne kirjeldus „Estonian Grammar“ (1962). See oli aga oma mahult (süntaksiosa vaid 28 lk) ja sisultki üsna tagasihoidlik.

Deskriptiivsest lingvistikast lähtunud, kuid kirjeldussuuna analüüsi sünteesiks pööranud generatiivne grammatika oli esialgu puhtformaalne keelemudel ja andis väljundiks nn grammatiliselt õiged laused, sealhulgas sellised nagu *Värvusetud rohelisted ideed magasid raevukalt*. Kuid alates 1960. aastate keskpaigast hakkas teooria järkjärgult muutuma semantilisemaks. Chomsky „Aspects of the Theory of Syntax“ (1965) kaotas süntaksist tähendust muutvad transformatsioonid ja tegi süntaksi baaskomponendi selle võrra abstraktsemaks, nn süvastruktuure genereerivaks komponendiks. Baaskomponendile lisas abstraktsust seegi, et sinna lisati ka süntaktilisi funktsioone (lauseliikmeid) väljendavad mõisted predikaat, subjekt ja objekt. Peale selle toodi grammatikasse semantikakomponent, mille ülesandeks oli anda pindstruktuuridele semantiline tõlgendus. Järgmine samm baaskomponendi abstraktsemaks muutmisel oli Charles Fillmore'i käändegrammatika (*case grammar*), mille ta esitas esimest korda töös „The Case for Case“ (1968). Fillmore tõi grammatikasse käände- ehk semantilise rolli mõiste (agent, patsient, instrument jne) ja kirjeldas lause süvastruktuuri predikaadi ja käändefunktsioone täitvate argumentide termineis. Subjekt ja objekt süvastruktuuri mõistete hulka enam ei kuulunud, need grammatilised liikmed loodi transformatsioonidega, nt subjekt nn topikalisatsiooniga.

GGG-s tutvuti Fillmore'i tööga peaaegu kohe pärast selle ilmumist ja üritati seda rakendada ka eesti lauseehituse kirjeldamisel. Mati Erelt kasutas Fillmore'i tüüpi generatiivgrammatikat komparatsiooni kirjeldamisel artiklites (Erelt 1970, 1971a) ning kandidaadiväitekirjas „Komparatiivse adjektiiviga laused eesti keeles. (Semantiline analüüs.)“ (1971b), Reet Kasik nominalisatsiooni kirjeldustes (1970, 1972). Suurima panuse eesti keele süntaksi uurimisse moodsas vaimus andis Huno Rätsep. 1960. aastatel oli ta hakanud uurima verbi reksioonistruktuure ja pidas tähendusest lähtumist reksiooniliste lausemallide kirjeldamisel väga vajalikuks, kuid ei rahuldunud Fillmore'i pakutud käänderollidega, vaid esitas mitmes artiklis (nt 1970, 1972) hoopis detailsema (tegelikku keelekasutust arvestava)

süvasituatsioonide käsitle. Oma 1974. a kaitstud doktoriväitekirja põhjal koostatud sõltuvusgrammatikale tuginevas monograafias „Eesti keele lihtlausete tüübid“ (1978) esitas Rätsep formaalsed lausemallid, lihtlausete pindstruktuurid, jättes süvasituatsioonide kirjelduse tuleviku ülesandeks. Töö suurt mahtu arvestades on see ka täiesti mõistetav. Kokku on Rätsepa töös 1277 lausemalli, mis on taandatud 380 elementaarlausele, s.o ainult obligatoorseid laiendeid sisaldavaile mallidele.

Teistest GGG liikmetest kaitses hiljem süntaksiteemalise kandidaadiväitekirja Jüri Valge „Lause liikmete koordinatsioonivõimalused tänapäeva eesti keeles“ (1981). Tallinna lingvistide tööd aga oli tähelepanuväärne Henno Rajandi kandidaadiväitekirja „Eesti imperonaali ja passiivi süntaks“ (1999 [1968]) – ühelt poolt äärmiselt põhjalik tegumoeuurimus, teiselt poolt kõige järjekindlamalt generatiivne süntaksuurimus, mis Eestis kunagi tehtud.

Eeltööd eesti keele teadusliku süntaksi koostamiseks ja EKG

§ 9 1960. aastate ja 1970. aastate esimese poole grammatikauurimise, sh süntaksuurimise põhitulemuseks oli teoreetiliste ja metodoloogiliste aluste uuenemine. Teistmoodi mõtleval uurijail tekkis tahtmine realiseerida oma ideid ka uut tüüpi grammatika näol. Selle soovi propageerimine (eelkõige Mati Hindi ja Mati Erelti poolt) viis selleni, et 1975. a moodustati KKIIs süntaksirühma asemele grammatikarühm. Rühma juhatas algul Henno Rajandi, hiljem Mati Erelt. Süntaksuurijatest kuulusid rühma endised GGG liikmed Mati Erelt ja Helle Niinemägi (Metslang), hiljem liitusid nendega Peep Nemvalts, Kaja Tael ja Joel Sang.

Grammatikarühma ülesandeks sai eesti keele teadusliku grammatika koostamine. Koostama hakati 1983. a, enne seda oli ettevalmistusperiood, mil täideti uurimislünki. Hakati välja andma grammatikauurimuste sarja „Ars Grammatica“, mida ilmus üle 30 vihiku, nende seas terve rida süntaksitöid. Nendes käsitleti lauseehituse kirjeldamise põhimõtteid (Erelt 1979a, 1986b, 1989), objekti käändevaheldust (Rajandi, Metslang 1979), eitust (Sang 1983), sõnajärge (Tael 1988b), küsilauseid (Metslang 1981), hüüdlauseid (Metslang 1984,

1990), liitlauset (Erelt 1986c), sekundaartarindeid (Erelt 1987), adjektiivide süntaksit (Erelt 1977b, 1979b, 1980a) jne. Mati Erelt kaitses 1981. a doktoriväitekirja eesti keele adjektiivide süntaksist, mille konkreetne osa ilmus hiljem raamatuna „Eesti adjektiivisüntaks“ (1986a). Helle Metslang kaitses 1978. a kandidaadiväitekirja eesti regilaulu parallelismist, Kaja Tael 1989. a eesti keele sõnajärjest ning Joel Sang 1980. a eitusest. Kujunesid välja mitmed põhimõtted, mida rakendati nii edasistes uurimustes kui ka grammatikas. Lauset ei kirjeldatud üksnes formaalsete tunnuste alusel eristatud lauseliikmete termineis, vaid arvestati ka lause süntaktiliselt relevantset tähendusstruktuuri juba nimetatud semantiliste rollide (agent, patsient, instrument jne) termineis, samuti pragmaatilist ehk infostruktuuri. Esitati lause põhitüübid (normaallause, olemasolulause ja kogeja-omajalause) selle põhjal, kuidas kolm struktuurikihti (semantiline, pragmaatiline ja grammatiline (lauseliikmeline) omavahel sobituvad (Erelt 1986b). Liigitustes, nii sõnaliikide kui ka muude klassifikatsioonide puhul lähtuti Tšehhi funktsionaalsest lingvistikast pärinevast tsentri-perifeeria põhimõttest ja psühholoogide (Eleanor Rosch jt) prototüübiteooriast (Erelt 1984c).

Grammatika süntaksit käsitlev II osa (EKG II = Mati Erelt jt „Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri“) ilmus 1993. a. See on seni ilmunud süntaksitest kõige põhjalikum ja ka teoreetilistelt alustelt teistest erinev. Erinevalt varasemast traditsioonilisest sõnaühendisyntaksist on EKG süntaks moodustaja- ehk fraasisyntaks. Selles on rakendatud mitmeid funktsionaalse lingvistika põhimõtteid, nagu juba nimetatud tsentri ja perifeeria põhimõtte sõnaliikide ja lauseliikmete piiritlemisel. On käsitletud lause süntaktiliselt relevantset semantilist struktuuri semantiliste rollide termineis, samuti lause infostruktuuri ehk teema-reema liigendust. On kirjeldatud valdkondi ja nähtusi, mida varem kas polnud üldse eraldi käsitletud või oli seda tehtud väga põgusalt, nagu pronominalisatsioon, modaalsus, mitmesugused perifrastilised verbivormid (grammatilisi kategooriaid väljendavad süntaktilised konstruktsioonid) jne. Ka oma ülesehitusel on see süntaks teistest erinev. Kui senistes süntaksites peeti põhilisteks lausetüüpideks moodustajate struktuuri põhjal liht- ja liitlauset, kusjuures kõiki infiniitseid jm sündmust väljendavaid mittelauselisi konstruktsioone käsitleti lihtlause all, siis EKGs on põhivastanduseks elementaarlause *vs.* komplekslause ning mittelauselisi

sündmuslikke moodustajaid ehk sekundaartarindeid käsitletakse komplekslause all.

EKGs kajastusid mitte üksnes EKG koostajate endi uurimistöö tulemused, vaid ka teiste süntaksiuurijate tulemused, nii varasemad kui ka sama perioodi omad. Viimastest, s.o 1970. aastatel (eriti kümnenendi teisel poolel) ja 1980. aastatel tehtud uurimustest tuleb lisaks Huno Rätsepa juba nimetatud lausemallide monograafiale (1978) esile tõsta Ellen Uuspõllu sekundaartarindite alaseid kirjutisi (1970, 1972, 1975, 1978a, 1978b, 1980, 1982, 1985) ja artiklit modaalsuse kohta (1989, mille seisukohad jäid küll kahjuks EKGs arvestamata), samuti Peep Nemvaltsi täis- ja osaaluse vaheldust käsitlevaid kirjutisi (1976, 1978). Nemvalts kaitses hiljem Rootsis aluse teemalise väitekirja (1996) ning avaldas Eestis samateemalise monograafia (2000). Tallinna lingvistide uurimustest olid olulised Ants Pihlaku tööd, mis käsitlesid aspekti (1985a, 1985b) ja tegumoodi (1993) ning Ann Pikveri eesti keele relatiivlause tüpoloogiline kirjeldus (1988). Eesti keele lauseliigenduse kirjelduspõhimõtteid vaatles oma võrdlevates uurimustes Birute Klaas. Nagu varem vene keele süntaksist mõjutatud Kristjan Kure, nii pidas ka leedu keele süntaksist inspireeritud Klaas predikatiivi iseseisva lauseliikme asemel nominaalse predikaadi osaks (nt Klaas 1987) ja tahtis seejuures laiendada predikatiivi ala ka translatiivile ja essiivile. Samuti pidas Klaas vajalikuks taaselustada kaudsihitise mõiste (1988b). Kasutusele need ettepanekud ei tulnud.

EKG ei olnud siiski esimene täismahus teaduslik grammatika, mis pärast sõda kaante vahele sai. Rootsis oli varem ilmunud Valter Tauli kaheosaline eesti keele grammatika nii eesti kui ka inglise keeles. Selle süntaksiosas „Eesti grammatika II. Lauseõpetus“ (1980; ingliskeelne, mõnevõrra modifitseeritud variant ilmus 1983) on põhimõisteks sõnaühend. Lause ehitust ei kirjeldata mitte lauseliikmete, vaid sõnaliikide ja morfoloogiliste kategooriate termineis esitatud sõnaühendite kaupa (verb + noomen, verb + kaassõnaühend, noomen + noomen jne), lauseliikmeid määratletakse sõnaühendite kaudu (vt Erelt 1984d).

Funktsionaaltüpoloogiline (morfo)süntaks

§ 10 1990. a-te algul, pärast grammatika süntaksiköite valmimist toimusid eesti süntaksiuurimises põhimõttelised muutused, mida tingisid nii eesti süntaksiuurimise enda vajadused kui ka maailma lingvistika areng. Süntaksi (tegelikult kogu grammatika) uurimine muutus senisest tüpoloogilisemaks, korpuspõhiseks ning hakkas rohkem pöörama tähelepanu keele variatiivsuse kirjeldamisele. Termin *süntaks* asemel hakati tihtipeale kasutama terminit *morfosüntaks* rõhutamaks süntaksi seotust morfoloogiaga ning (eriti tähendusest lähtuvast keeletüpoloogiast ilmnevat) asjaolu, et sama tähendust on sageli võimalik väljendada nii puhtsüntaktiliste (nt sõnajärg) kui ka morfoloogiliste vahenditega. 1990. a-te keskel nihkus ka süntaksiuurimise raskuskese Tallinnast taas Tartu ülikooli.

Ehkki senine eesti keele süntaksi uurimine oli valdavalt eestikeskne, ei tekkinud tüpoloogiline suund siiski sugugi tühjale kohale. Tüpoloogiaga oli varem tegelenud Valter Tauli (1958, 1966), samuti oli Huno Rätsep avaldanud 1981. aastal kirjutised „Eesti keele lihtlausete põhitüübid kontensiivse tüpologia vaatekohast“ ja „Some tendencies in the development of Estonian“. Selgelt tüpoloogiline oli eespool nimetatud Ann Pikveri ülevaade eesti keele relatiivlausest (1988), samuti Toomas Helbi komplementlause kirjeldus (1991). Vähemal või suuremal määral arvestasid keeletüpoloogilisi seisukohti mitmed võrdlevad tööd. Birute Klaas võrdles oma kandidaadiväitekirjas (1988a) eesti ja leedu keele lauseehitust, paljud uurimused, sh ka mitmed Soome lingvistide omad, võrdlesid süntaktilisi nähtusi eesti ja soome keeles: tegumoodi Ants Pihlak (1993) ja Hannu Tommola (1993), reduplikatsiooni Mati Erelt ja Matti Puntila (1992, 1993), sõnajärge Kaja Tael (1988b), Tuomas Huumo (1993, 1994, 1995) ja Tapani Lehtinen (1992). 1990. aastatel alanud funktsionaaltüpoloogilise uurimissuuna tähelepanuväärsemate tööde hulka kuulub Helle Metslangi doktoriväitekirja „Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish“ (1994b), milles ta võrdles tüpoloogilisest aspektist nii eesti ja soome ajasüsteemi kui ka grammatilist ehitust laiemalt.

Eestis pole küll enamasti tegeldud päris tüpoloogiaga, st takso- noomiaga ja tüpoloogiliste seaduspärasuste avastamisega, vaid on seletatud eesti keele nähtusi juba avastatud (või vähemasti oletuslike)

tüpoloogiliste seaduspärasuste abil: on rakendatud tüpoloogilist meetodit eesti keele kirjeldamisel ja püütud fikseerida eesti keele kohta ühe või teise nähtuse tüpoloogilisel kaardil, sageli kõrvutavalt soome keele vm läänemeresoome keelega, ka eesti murdeid või eri aja-perioode võrreldes. Ilmunud on tüpoloogilise suunitlusega artikleid ja doktoriväitekirju, Tartu ülikooli eesti keele õppetool andis välja uurimuste sarja „Estonian: Typological Studies“ I–V (1996–2001). Eesti keele morfosüntaktiline kirjeldus on enamasti olnud suhteliselt formalismivaba (nagu see keeletüpoloogilistes kirjeldustes harilikult ikka). Teoreetiliselt on võetud malli Amsterdami funktsionaalsest grammatikast, rolli ja referentsi grammatikast, kognitiivsest grammatikast ja mujalt, populaarseks on saanud konstruktsioonigrammatika.

Oluline uuendus EKG-järgses grammatikakirjelduses oli tekstikorpuste kasutuselevõtt materjali allikana. Senine grammatikakirjeldus oli toetunud eelkõige erisugustest tekstidest pärinevatele juhunäidetele ja introspektsioonile. Piirdumine selliselt kogutud keelematerjaliga ei pruugi aga anda vaadeldava nähtuse esinemusest täit pilti. See ei võimalda teha ka kvantitatiivseid võrdlusi ega kirjeldada nähtuste dünaamikat – nii piiride hajusust sünkroonias kui ka tegelikke üleminekuid diakroonias. Morfosüntaktiliste nähtuste kirjeldamine nende grammatiseerumisreeglitega reguleeritud dünaamikas oli loomulik järg 1970. ja 1980. a-tel alustatud tsentri-perifeeria põhimõtte juurutamisele eesti keele kirjeldusse.

Veel üheks põhimõtteliseks muudatuseks oli tähelepanu pööramine allkeeltele. Senine grammatika piirdus enamasti kirjaliku registri kirjeldamisega ja sedagi vaadeldi jagamatu tervikuna, kuigi samas tunnistati funktsionaalstiilide olemasolu. Juba 1990. a-tel, eriti aga 2000. a-tel hakkas tulema suulise registri käsitlusi (nt Hennoste 2004, 2006, 2013, Keevallik 2003a; vt ka ülevaateid: Hennoste 2003, Keevallik 2003b) ning võrreldi süntaktilisest aspektist ka kirjakeele allkeeli (nt Kerge 2003).

Pärast EKG ilmumist on eesti keele lauseehituse kirjeldus täienenud funktsionaaltüpoloogilise uurimissuuna raames paljudes lõikudes (Erelt 2011b). Kõige enam on uuritud predikaatverbi morfosüntaksit. Verbi grammatilistest kategooriatest on uuritud: a) eesti keele aegu (nt Metslang 1994b, 1996b, 1997c, Tommola 1992, Metslang, Tommola 1995) ja aspekti, nii piiritlusaspekti (nt Metslang 2001c, Tamm 2004) kui ka faasiaspekti (nt Erelt 2009a, Erelt, Metslang

2009, Metslang 1993a); b) evidentsiaalsust ning seda väljendavat kaudset ja möönvat kõneviisi (nt Erelt 2001b, 2002b, Erelt, Metslang, Pajusalu 2006, Kehayov 2008, 2009a, Kehayov, Siegl 2007, Klaas 1997, 2002, Sepper 2007, Toomet 2000), imperatiivi ja direktiivseid partikleid (nt Erelt, Metslang 2004, 2007, Metslang 2000b, 2004b), konditsionaali (nt Metslang 1999a, 1999c, Pajusalu, Pajusalu 2004, 2010), samuti modaalsust (nt Kehayov, Torn-Leesik 2009, Kungas 2014a) ja eitust (Tamm 2015) ning Metslang ja Maria-Maren Sepper on kirjutanud ülevaate eesti keele kõneviiside süsteemist (2010); c) tegumoodi (nt Lindström, Trigel 2007, Kaiser, Vihman 2007, Vihman 2004, 2007, Torn-Leesik 2016); isikut ja arvu ning öeldise ühildumist alusega (nt Erelt 1999a, 2000). Käsitletud on ka eesti keele tuumverbe (Trigel 2003b, Pajusalu, Trigel, Veismann, Vija 2004) ning liitpredikaadi tüüpe: täpsustatud verbi ja noomeni püsiühendite liigitust (nt Muischnek 2006b, Muischnek, Sahkai 2010, Sahkai 2011b) ning kirjeldatud rind- ehk sariverbe (Trigel 2003a). Mati Erelt on koostanud öeldise morfosüntaksi tervikkäsitluse (2013a).

Nominaalsete lauseliikmete puhul on uuritud nende piiritlemist, aluse, sihitise ja sihitisekändeliste määruste kändevaheldust (nt Eslon, Öim 2010, Hiietam 2003, Helena Metslang 2013, Huumo, Lindström 2014, Lindström 2015, Miljan, Cann 2013, Ogren 2014), samuti predikatiivi ja predikatiivadverbialiaali käänete kasutust (nt Erelt, Metslang 2003) ning habitiivsete lauseelementidega struktuure (nt Klaas 1992, 1994, Oinas 1993, Lindström, Trigel 2006, 2010).

Täiendatud on lause põhitüüpide kirjeldust (nt Erelt 2005b, Erelt, Metslang 2006, 2008, Lindström 2012, 2013, Metslang 2006c). Kommunikatiivsetest lausetüüpidest on kõige enam käsitletud küsilauset (nt Lindström 2001a, Metslang 2010, Metslang, Habicht, Pajusalu 2011, Metslang, Pajusalu, Habicht 2014, 2015, Hennoste jt 2016). Komplekslausetest on uuritud nii liitlauseid kui ka sekundaartarindegala useid. Käsitletud on kõiki kõrvallause tüüpe: relatiivlauseid (Erelt 1996), määruslauseid, eriti põhjuse-tagajärje suhet väljendavaid määruslauseid (nt Karu 2006b, Külmoja 1998, Plado 2013a) ja komplementlauseid (nt Hennoste 2004, 2006, Kehayov 2016); sekundaartarindest *ma-* ja *da-*infinitiiviga tarindeid (nt Penjam 2008), *mine*-konstruktsioone (nt Muischnek 2006b, Sahkai 2011) ning konverbitarindeid (Plado 2015a, 2015b). Mati Erelt on koostanud komplekslause tervikkäsitluse (2014).

Uuritud on ka nii suulise kui ka kirjaliku lause infostruktuuri ja sõnajärge (nt Lindström 2005, 2006), viiteseoseid ja pronominalisatsiooni (nt Kaiser, Hiietam 2003, Kaiser, Vihman 2010, Lindström 2010, Lindström, Vihman 2010, Renate Pajusalu 1999, 2000, 2005, 2006a), ellipsit (Kehayov 2009b), reduplikatsiooni (Erelt 1997, 2008b), rinnastust (Erelt 2008a, 2010, 2015), mittelauselisi lauseelemente (eelteemat ja täpsustusjätku) (Amon 2015).

Peale nende süntaksi põhiteemade on viimasel ajal uuritud eesti keele grammatilise süsteemi üldiseid tunnuseid võrreldes muude keeltega: a) eesti keele ühis- ja erijooni võrreldes SAE ehk Euroopa keeleliidu keeltega (nt Erelt, Metslang 2006, Metslang 2006c, 2009), b) eesti keele kompleksust ja väljendusvõimet (eriti võrreldes lähisugulase soome keelega) ning selle dünaamikat (nt Metslang 1997d, 2004a). Samuti on koostatud tüpoloogilisi üldülevaateid eesti keele (morfo)süntaksi kohta (nt Erelt 2003b, 2005a, 2009b).

Kokkuvõtteks

Eesti lauseehitust on kirjeldatud üle kolme ja poole sajandi, algul küll üsna põgusalt ning ladina ja saksa grammatikast lähtudes, 19. sajandil aga juba võrdlemisi põhjalikes deskriptiivsetes uurimustes ja grammatikates (eriti Ahrens 1853 ja Wiedemann 1875), mis arvestasid ka eesti keele soome-ugri eripära. Tänapäeva ulatuva traditsioonilisele süntaksikirjeldusele pani aluse ennekõike Lauri Kettuneni „Lause liikmed eesti keeles“ (1924). See tugines soome keele grammatika eeskujudele ning pidas lauseliikmete määramisel põhiliseks süntaktilisi seoseid. Eesti keele traditsioonilise süntaksi ulatuslikumad kirjeldused on KKI süntaksirühma „Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause“ (1974) ja Valter Tauli „Eesti grammatika II. Lauseõpetus“ (1980). 1960. a-tel kujunes traditsioonilise süntaksiuurimise kõrvale moodsaid teooriaid ja meetodeid rakendav uurimine. Selle esindajad (eriti TRÜ generatiivse grammatika grupi liikmed) propageerisid strukturaallingvistika ja generatiivgrammatika ideid, tõid traditsioonilise sõnaühendisüntaksi kõrvale fraasi- ehk moodustajasüntaksi ning täpsustasid tähenduse ja vormi vahetava lause struktuuri kirjelduses. Moodsa suuna silmapaistvamaid uurimusi oli Huno Rätsepa „Eesti keele lihtlausete tüübid“ (1978). Selle

suuna põhimõtteid rakendati ka KKI grammatikarühma koostatud teadusliku grammatika süntaksiosas „Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri“ (1993). 1990. a-teni oli eesti süntaksi kirjeldus valdavalt eestikeskne. 1990. a-te keskel hakkas see aga muutuma tüpoloogilisemaks, korpuspõhiseks, variatiivsust kirjeldavaks. Funktsionaaltüpoloogiline uurimissuund kui üks domineerivaid suundi maailma lingvistikas muutus keskseks ka Eestis, seda eelkõige Tartu Ülikoolis. Arvukad uurimused, kus on kasutatud funktsionaalse lingvistika ning sellega haakuvate teooriate (nagu konstruktsioonigrammatika ja grammatiseerumisteooria) põhimõtteid, tekitasid vajaduse uue teadusliku terviksüntaksi koostamiseks ja rajasid sellele aluse.

Kirjandust eesti keele lauseehituse uurimise kohta: ERELT, MATI 2001a. Johannes Aavik eesti lauseehituse uuendajana. | ERELT, MATI 2003a. Süntaks. | ERELT, MATI 2011b. Tänapäeva eesti kirjakeele morfosüntaksi ja süntaksi uurimisest Tartu ülikoolis. | NURM, ERNST 1924. Eesti keele süntaksite ülevaade.

2. SISSEJUHATUS SÜNTAKSISSE

Mati Erelt

Lauseõpetus ja lause

§ 1 Lauseõpetus ehk **süntaks** on grammatika osa, mis kirjeldab lausete ehitust ning lause kui terviku ja tema osade funktsioone.

Lause sisaldab tüüpjuhul **finiitset verbivormi** ja üht või mitut sellist osa, mille keskmeks on käänd- või määrsõna. Nt

Minu poeg / lõpetas / möödunud kevadel / Tartu ülikooli.

Lause ja tema osad täidavad samaaegselt mitut funktsiooni. Eelkõige väljendab lause mingit sündmust või olukorda, mida võib tinglikult nimetada **situatsiooniks**. Lause funktsiooni, mis seisneb situatsiooni tähistamises, nimetatakse **tähistus-** ehk **nominatiivseks** (ka denotatiivseks) funktsiooniks. Peale otseselt situatsiooni enda väljendab lause situatsiooni aja, koha ja osaliste suhet kõnesituatsiooni aja, koha ja osalistega (kõneleja ja kuulajaga), sageli ka kõneleja hinnangut situatsiooni tegelikkuse, võimalikkuse või vajalikkuse kohta ja info allikat, mis koos nominatiivse funktsiooniga moodustavad lause **semantilise** (laias mõttes) funktsiooni. Semantilisele funktsioonile lisandub **pragmaatiline** funktsioon, mis hõlmab lause suhtlus-eesmärki (väidet, küsimust, käsku, soovi või hüüdu) ning lausega edastatava info suhet kontekstiga (tuntud, uus, definiitne jne).

Nende funktsioonide täitmiseks kasutab keel **leksikaalseid** ja **grammatilisi vahendeid**. Leksikaalsed vahendid on iseseisva leksikaalse tähendusega sõnad (lekseemid). Nende põhiülesandeks on situatsiooni komponentide tähistamine. Grammatilised vahendid väljendavad situatsiooni komponentide semantilisi tüüpe (tähendusi 'kes', 'kellele', 'kuhu', 'kuidas' jms) ning mitmesuguseid situatsiooni-üleseid semantilisi ja pragmaatilisi tähendusi. Leksikaalsed vahendid kuuluvad süntaksisse niivõrd, kuivõrd grammatiliste vahendite valik on sõltuvuses sellest, millise sõnaga on tegemist (nt verbid erinevad rektsiooni poolest). Süntaksit ei huvita siiski enamasti mitte konkreetne sõna, vaid sõnaklass (kas sõnaliigi või selle allklassi mahus).

Süntaktiline kirjeldus esitataksegi tavaliselt sõnaklasside ja grammatiliste vahendite termineis.

Grammatilisi (kõige laiemas tähenduses) vahendeid on viit liiki:

- leksikaalgrammatilised vahendid – abisõnad, nt kaassõnad, abimäärsõnad, sidesõnad, ka osa asesõnu
- morfoloogiliste kategooriate tunnused ehk muutetunnused, s.o noomeni käände- ja arvutunnused ning võrdlusastmete tunnused, verbi arvu-, isiku-, aja-, kõneviisi-, tegumoe- ja kõneliigitunnused, samuti infiniitsete verbivormide tunnused
- osa tuletusliiteid, nt kausatiivi- ja refleksiiviliited
- prosoodilised vahendid – rõhk ja intonatsioon
- sõnajärg

Süntaksi ülesanne on kirjeldada neid seaduspärasusi, mille järgi grammatilised vahendid seovad leksikaalseid vahendeid funktsionaalseteks tervikuteks: lause moodustajateks ja terveteks lauseteks.

Lause ja tema moodustajad

§ 2 **Lause** on süntaktiline konstruktsioon, mille põhistruktuuri moodustavad **finiitne verbivorm** ja selle juurde kuuluvad **fraasid**. Nt lause

[Väike poiss] haigutas [üsna magusasti]

koosneb finiiitverbist *haigutas* ja fraasidest *väike poiss* ja *üsna magusasti*.

Finiitne verbivorm on lause **tuum**(sõna) – lause esindaja, millest olenevad lause kui terviku omadused ja mis võib ka üksi lausena toimida, nt *Müristab. Tulen*.

Samas on finiiitne verb tema juurde kuuluvate fraaside suhtes **põhi**(sõna), mis määrab nende kui **laiendite** omadused (→ § 9).

Fraasid on struktuurihierarhias lausete ja sõnade vahetervikud. Nende tuumaks, mis määrab fraasi kui terviku omadused, on kas mingi muu sõnaliigi sõna kui verb või siis verbi käändeline vorm. Fraasi omadused olenevad ennekõike tema tuuma sõnaliigist ning fraase nimetataksegi tema tuumsõna liigi järgi. Fraas *väike poiss* on nimisõnafraas, sest selle süntaktilised omadused (nt lauseliikmesuse)

määrab nimisõna *poiss*, fraas *üsna magusasti* aga on määrsõnafraas, sest tema tuumaks on määrsõna *magusasti*. Nagu lause tuum võib toimida üksi lausena, nii ka enamiku fraaside puhul võib fraasi tuum esineda ilma laienditeta, ühesõnalise fraasina (→ § 6), nt *poiss* ja *magusasti* lauses

[Poiss] haigutas [magusasti].

Fraasilisuse määramise seisukohast pole seega oluline, kas sõnal on konkreetset lauses laiendeid või mitte, vaid see, kas tal saab või ei saa olla laiendeid. Sõnad, mis pole laiendatavad, nt *üsna* fraasis *üsna magusasti* või *see* fraasis *see väike poiss*, pole fraasid.

Oma laiendite suhtes toimib ka fraasi tuum põhisõnana. Nii on fraasi *üsna magusasti* tuum *magusasti* selle laiendi *üsna* põhi ning fraasi *väike väsinud poiss* tuum *poiss* laiendite *väike* ja *väsinud* põhi (→ § 9).

Märkus. Termineid fraasi tuum(sõna) ja fraasi põhi(sõna) käsitatakse vahel sünonüümidenä. Neil tuleks siiski vahet teha. Fraasi tuumsõna on fraasi enda koosseisu kuuluv sõna, fraasi põhi aga teine moodustaja, mida fraas kui tervik laiendab. Nt adverbifraasi *üsna magusasti* põhjaks lauses *Väike poiss haigutas üsna magusasti* on verb *haigutas*, mitte adverb *magusasti*, mis on põhjaks laiendile *üsna*.

Seda, kas mingid sõnad kuuluvad kokku ja moodustavad fraasi, aitab määrata fraasi asendatavus pronoomeniga ning fraasi moodustajate lahutamatus. Nt sõnade ühend *väike poiss* lauses (a) on lause (b) teises osalauses asendatud isikulise asesõnaga *ta* ning lauses (c) küsiva asesõnaga *kes*.

- a. *Väike poiss* andis koerale kondi.
- b. *Väike poiss* andis koerale kondi, sest *tal* hakkas koerast kahju.
- c. *Kes* andis koerale kondi?

Fraasideks ei ole aga nt *koerale kondi* või *poiss .. koerale*, sest mingit asesõna nende sõnajadade asemele panna ei saa.

Fraasi terviklikkuse näitajaks on ka see, et harilikult ei puuduta lause sõnajärje muutused fraasisisest sõnade paigutust, st fraasid liiguvad lauses tavaliselt tervikutena. Vrd

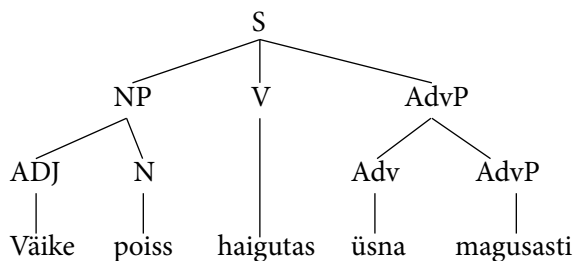
Väike poiss luges raamatut. – Raamatut luges *väike poiss*. – **Väike* luges raamatut *poiss*.

Lause moodustajaks võib peale fraaside ja sõnavormide olla ka teine lause, seda nii finiiitverbi laiendina, s.o lause vahetu moodustajana (a), kui ka fraasi koosseisus (b). Selliseid lauseid nimetatakse **osalauseteks** ning osalauseid sisaldavaid lauseid endid **liitlauseteks**.

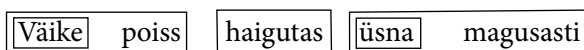
- a. Ma tean, [et ta tuleb täna].
- b. Peeter tunneb seda [meest, kes selle artikli kirjutas].

Nii nagu armee koosneb korpustest, korpused diviisidest, need omakorda brigaadidest ja nii kuni üksiksõduriteni välja, nii on ka fraasid ja sõnad lause moodustajatena omavahel **koosnemis-sisaldumissuhetes** ja moodustavad kokku hierarhilise fraasi- ehk moodustajastruktuuri, mida on võimalik graafiliselt kirjeldada mitmel viisil, nt hargmiku ehk puu, kastskeemi või sulgskeemi abil.

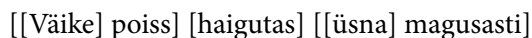
HARGMIK

KASTSKEEM

SULGSKEEM

Sõnaliigid ja fraasiliigid

§ 3 Fraasi liigi määrab põhijuhtudel tema tuuma sõnaliik. Seda siiski ainult põhijuhtudel, sest sõnade jaotamisel sõnaliikidesse on arvesse võetud neidki tunnuseid, mis lause fraasistruktuuri seisukohast olulised pole, nt seda, kas sõna täidab asendavat funktsiooni

või mitte. Lisaks on sõnaliike, mille esindajad jäävad fraasistruktuurist üldse välja, iseloomustades situatsiooni kui tervikut.

Sõnaliigid

§ 4 **Sõnaliigirühmad.** Sõnad jagunevad kahte suurde rühma – sõnadeks, mis tüüpjuhul kuuluvad lause põhistruktuuri, tähistades situatsiooni osalisi või nende suhteid, ning sõnadeks, mis jäävad lause põhistruktuurist välja.

Lause põhistruktuuri kuuluvad sõnad jagunevad:

- süntaktiliselt – **iseseisvateks** sõnadeks ja **mitteiseseisvateks** ehk **abisõnadeks**
- semantiliselt – **täistähenduslikeks** ja **mittetäistähenduslikeks** sõnadeks
- morfoloogiliselt – **muutuvateks** ja **muutumatuks** sõnadeks

Iseseisvad on sõnad, mis saavad üksi esineda fraasina. Abisõnad üksi fraasina esineda ei saa, nad seovad omavahel lause moodustajaid või toimivad nagu tunnused või liited. Näiteks *ja* ühendab lauses (a) omavahel kahte nimisõnafraasi, *üle* on küll fraasi (b) tuum, kuid samas toimib selles fraasis nagu käändetunnus:

- a. Jüri *ja* Mari sõitsid linna.
- b. *üle* mere

Täistähenduslikud on sõnad, mis kannavad denotatiivset tähendust ega vaja selle väljendamiseks konteksti abi, nt sõnad *poiss*, *sööma*, *väike*, *kiiresti*. Ühte sõnaliiki kuuluvatel täistähenduslikel sõnadel on tavaliselt ka üldisem tüüpiline tähendus ehk **kategoriaalne tähendus**. Sõnaliigi üldisem tähendus võib olla (laias mõttes) asja, omaduse või tegevuse tähendus.

Mittetäistähenduslikud on suhteliselt abstraktse ehk „tühja“ tähendusega. Iseseisev mittetäistähenduslik sõna (ehk asendav sõna) võib kontekstis saada konkreetse tähenduse. Näiteks lauses

Mari võttis *õuna* ja andis *selle* Jürile

viitab sõna *see* õunale ja saab seeläbi konkreetse tähenduse. Mittetäistähenduslik sõna, mis on ühtlasi abisõna, täpsustab mõne täistähendusliku moodustaja tähendust või väljendab moodustajate suhet. Näiteks sõna *sisse* muudab sõna *elama* tähendust: *sisse elama*

'millegagi harjuma; millessegi süvenema'. Kõik abisõnad ongi mitte-täistähenduslikud.

Morfoloogiliselt muutuvad sõnad jagunevad:

- **pöörd sõnadeks** ehk **verbideks**
- **käändsõnadeks** ehk **noomeniteks**

Sõnad, mis jäävad lause põhistruktuurist välja, on **partiklid**. Need võivad toimida iseseisva lausena või lause süntaktiliselt sõltumatu osana. Nt

Ai! Kahjuks te eksite.

Partiklite tähendus pole denotatiivne, vaid pragmaatiline. Morfoloogiliselt on partiklid muutumatud sõnad.¹

§ 5 **Sõnaliigid** on sõnade põhilised leksikaalgrammatilised klassid, mis määratakse sõnade semantiliste või pragmaatiliste, süntaktiliste ja morfoloogiliste tunnuste kombinatsioonide alusel. Eesti keele grammatilise kirjelduse jaoks on sobiv eristada 13 sõnaliiki.

Iseseisvad täistähenduslikud sõnad:

1. **Tegusõnad** ehk **verbid** on tüüpjuhul tegevust (laias mõttes) väljendavad sõnad, mis saavad esineda lauses predikaadina ning muutuvad pöördes, ajas, kõneviisis, tegumoes ja kõneliigis. Nt

Ma sõidan Kreekasse. Poisid püüdsid kala. Mine koju! Eestis juuakse hapupiima. Ta ei tahtnud magada.

2. **Nimisõnad** ehk **substantiivid** on tüüpjuhul asju (esemeid, olendeid jms) nimetavad sõnad, mis saavad lauses esineda verbi seotud laiendina ning muutuvad käändes ja arvus. Nt

Poiss andis koerale kondi. Mehed parandavad autot.

3. **Omadussõnad** ehk **adjektiivid** on tüüpjuhul (asja) omadust väljendavad sõnad, mis võivad lauses esineda täiendina (nimisõna modifitseerijana) ning muutuvad käändes, arvus ja võrdlusastmes. Nt

¹ Terminit *partikkel* on kasutatud ka laiemas tähenduses. Traditsioonilises grammatikas nimetati partikliteks kõiki muutumatuid sõnu. Hiljem on partikliteks nimetatud mittetäistähenduslikke muutumatuid sõnu (nt EKK 2007: 171). Siinne kitsam käsitlus langeb enam-vähem kokku Tiit Hennoste (2002) omaga.

Ostsin *uue* auto. Mari ja Epp on *andekad*, aga Leeni on veelgi *andekam*.

4. **Arvsõnad** ehk **numeraalid** on (asjade) hulka või järjestust väljendavad ning käändes ja arvus muutuvad sõnad. Semantiliselt ja süntaktiliselt jagunevad arvsõnad **põhiarvsõnadeks** ehk **kardinaalideks** ning **järgarvsõnadeks** ehk **ordinaalideks**. Põhiarvsõnad väljendavad absoluutset (*kaks, kümme* jt) või suhtelist arvu (*pool, veerand, kümnendik* jt) ning käituvad süntaktiliselt kaheti – ainsuse nimetavas nõuavad harilikult oma laiendilt osastavat käännet, teistes käännetes aga ühildavad laiendi endaga. Erandiks on *üks*, mis ühildab laiendit ka nominatiivis. Nt

Autos istus *kaks meest*. *Kahele mehele* meil tööd ei jätku. *Pool rühma* saadeti koju tagasi. *Üks mees* jääb ilma tööta.

Järgarvsõnad (*esimene, neljas* jt) väljendavad asjade kohta mingis järjestuses ning saavad esineda omadussõnade kombel ühilduva täiendina. Nt

Peeter tuli ujumises *neljandale* kohale.

5. **Määrsõnad** ehk **adverbid** on muutumatud sõnad, mis väljendavad kohta, aega, viisi, seisundit, hulka ja määra jms ning esinevad lauses määrusena (verbi, adjektiivi või teise adverbi modifitseerijana). Nt

Eemalt kostis automürinat. Ta külastab meid *sageli*. Pille mõtleb ja räägib *kiiresti*. Täna tuleb *väga* palav ilm. Auto on *täiesti lõmmis*.

Iseseisvad mittetäistähenduslikud sõnad ehk asendavad sõnad:

6. **Asesõnad**² ehk **pronoomenid** on käändsõnad, mis käituvad lauses nimi-, omadus- või arvsõnade taoliselt, kuid on nendega võrreldes „tühjema“, abstraktsema, sageli deiktalise sisuga. Vastavalt sellele, missuguse täistähendusliku sõnaliigi taoliselt pronoomenid käituvad, võib neid jagada a) **asenimisõnadeks** ehk **prosubstantiivideks**, nt *mina, tema, kes*, b) **aseomadussõnadeks** ehk **proadjektiivideks**, nt *niisugune, missugune, iga*, ja c) **asearvsõnadeks** ehk **pronumeraalideks**, nt *mitu, mitmes, mitmendik*.
7. **Asemäärsõnad** ehk **proadverbid** on (täistähenduslike) määrsõnade mittetäistähenduslikud vasted, mis väljendavad nagu

² Täpsem nimetus oleks *asekäändsõna*, kuid siin jäädakse siiski traditsioonilise termini juurde.

määrsõnadki peamiselt kohta, aega, viisi, seisundit, hulka ja määra (*sinna, seal, sealt, kuhu, kus, kust; siis, millal, kunas; nii, nõnda, sedasi, kuidas* jne) (a). Kuid peale selle võivad asemäär-sõnad osutada ka sündmuste põhjuslikele seostele, väljendades nt põhjust või otstarvet (*sellepärast, seeläbi, miks, mispärast; misjaoks, mistarvis*) (b).

- a. *Kuhu* sa lähed? Olime *siis* kõik alles noored ja rohelised. *Kuidas* sa minuga räägid! See on *nii* ilus!
- b. Hilinesin *sellepärast*, et buss läks katki. *Miks* sa seda tegid?

Mitteisesisvad mittetäistähenduslikud sõnad ehk abisõnad:

8. **Abiverbid** on leksikaalselt tühjad või grammatilise tähendusega pöörsõnad, mis kuuluvad lauses täistähendusliku põhiverbi juurde, aidates sellel moodustada liit- või perifrastilist verbivormi. Nt

on (teinud), *ärge* (tehke), *saab* (toimuma)

9. **Abimäärsõnad** ehk **afiksaaladverbid** on muutumatud sõnad, mis kuuluvad lauses tegusõna juurde, andes sellele mingi uue tähendusvarjundi või konkretiseerides tegusõna tähendust. Nt

läbi (elama), *vastu* (võtma), *kallale* (kipsuma), *ära* (sõitma)

Abimäärsõnad on tähenduselt lähedased verbiliidetele: nad moodustavad koos tegusõnaga uue tähendusterviku (→ 3 § 11).

10. **Kaassõnad** ehk **adpositioonid** on muutumatud sõnad, mis seostuvad lauses nimisõnafraasiga, andes sellele ligilähedaselt samasuguseid tähendusi nagu käändetunnused. Nt

(maja) *taga*, (linna) *kohal*, *pärast* (sööki)

11. **Sidesõnad** ehk **konjunktsioonid** (*ja, ning, ega, ehk, või, aga, kuid, ent, vaid, et, kui, kuna, sest, kuni, kuigi, ehkki, nagu*) on muutumatud sõnad, mille ainsaks süntaktiliseks funktsiooniks on siduda lauses moodustajaid, seejuures viimaste vormi mõjustamata. Nt

mees *ja* naine, Juku on väike, *aga* tubli. Hakka minema, *sest* kell on juba palju.

Süntaktiliselt sõltumatud pragmaatilise tähendusega sõnad ehk partiklid:

12. **Rõhumäärsõnad** on muutumatud sõnad, mis toimivad lauses üldlaienditena. Nad annavad edasi kõike seda, mis käib lausega väljendatava situatsiooni kui terviku kohta, s.o situatsiooniüleseid tähendusi, nagu modaalhinnanguid (*võib-olla, vist, arvatavasti, kahjuks* jne) (a), suhtluseesmärki (*kas, las*) (b), sündmuse või selle osaliste seoseid, tuntust või olulisust kuulaja jaoks (*ju, siis, ka, samuti, eelkõige, veel, hoopis, küll, just, juba, ometi* jne) (c).

- a. *Võib-olla* ma eksin.
- b. *Kas* sa sööma tuled? *Las* ta läheb.
- c. Ma *ju* ütlesin seda. See on *hoopis* nii.

13. **Hüüdsõnad** ehk **interjektsioonid** on omaette lausena või lause süntaktiliselt sõltumatu osana (hüüundina) toimivad muutumatud sõnad, mis väljendavad kuulaja afektiivseid reageeringuid (*oi, ahaa, tohoh, ohhoo, ai, voh* jne) (a), tahteimpulsse (*äss, nõõ, kõtt, säh, marss, kuss* jne) (b) või on suhtluses kontakti sõlmimise ja hoidmise vahendid (*halloo, noh, no, jah, ah nii, ah soo, nii-nii* jne) (c).

- a. *Hurraa! Oi*, kui ilus!
- b. *Kuss! Säh*, võta labidas!
- c. *Noh*, kuidas sa siis elad?

Vastavused keelesüsteemi eri tasandite vahel ei ole absoluutsed. Mingi sõnaliigi tüüpiliste esindajate kõrval leidub sõnu, mis ühe või teise omaduse poolest sarnanevad mingi teise sõnaliigi sõnaga. Näiteks *roostekarva* väljendab omadust ning võib esineda täiendina (*roostekarva pintsak*), kuid ei käändu. Viimase asjaolu poolest sarnaneb ta määrsõnaga. Niisugustel juhtudel saab sõnaliigilise kuuluvuse määramisel otsustavaks see, mis sõnaliigi omadused on sõna puhul ülekaalus. *Roostekarva* loetakse omadussõnaks, sest tema puhul domineerivad omadussõna omadused. Ainult et tegu ei ole mitte tüüpilise, vaid perifeerse omadussõnaga.

Ühe või teise sõnaliigi alltüüpe ning nende tüüpilisi ja perifeerseid esindajaid käsitletakse lähemalt süntaksi neis osades, kus vastaval sõnaliigil on keskne roll.

Fraasiliigid

§ 6 Fraasiliikide arv piirdub kuuega:

FRAASILIIK	SÜMBOL ³	NÄIDE ⁴
NIMISÕNAFRAAS	NP	väike <i>poiss</i>
OMADUSSÕNAFRAAS	AdjP	väga <i>ilus</i>
MÄÄRSÕNAFRAAS	AdvP	väga <i>kiiresti</i>
INFINIITNE VERBIFRAAS	InfP	<i>süüa</i> saia, saia <i>sööv</i>
KAASSÕNAFRAAS	PP	<i>üle</i> aia, laua <i>peale</i>
HULGA(SÕNA)FRAAS ehk KVANTORIFRAAS	QP	<i>kaks</i> meest, <i>hulk</i> mehi, <i>mitu</i> meest, <i>palju</i> mehi

Tüüpilised fraasid on nimisõna-, omadussõna- ja määrsõnafraas. Need on tervikuna asendatavad asesõna (s.o asekäändsõna) või asemäärsõnaga. Nende komponente ei ole tüüpjuhul võimalik lahutada.

Infiniitse verbifraasi tuumaks on infiniitne verbivorm. Siinses süntaksikäsitluses ei käsitleta (fniitset) verbifraasi omaette fraasiliigina. Erinevalt infiniitsest verbist võib finiidne verb seostuda ka subjektiga, mille olemasolu ja tähendusklass olenevad verbist samamoodi kui verbi muud laiendid. Subjekti pidamine verbifraasi osaks aga tähendaks kogu lause pidamist verbifraasiks. Infiniitne verbifraas, kus subjekti olla ei saa, sarnaneb selles suhtes rohkem tüüpilise fraasiga.⁵ Siiski on ka infiniitne verbifraas nimi-, omadus- ja määrsõnafraasist vähem tüüpiline, sest tema komponente on võimalik üksteisest lahutada, nagu nt lauses

Seda filmi tahan ma kindlasti vaadata.

Finiitverbi ühendit muude laienditega kui subjekt (mis fraasistruktuurigrammatika järgi on verbifraas) nimetame vajaduse korral traditsioonilise süntaksi kombel **öeldisrühmaks**.

³ Ka eesti keeleteaduses on tavaks kasutada fraaside tähistamiseks rahvusvahelisi, ingliskeelsetel nimetustel põhinevaid sümboleid: NP – noun phrase, AdjP – adjective phrase, AdvP – adverb phrase, PP – pre- and postpositional phrase, QP – quantifier phrase.

⁴ Kursiiv märgib tabelis fraasi tuumsõna.

⁵ Ka praeguses soome keele grammatikas (ISK 2004: 428) on verbivormist tuumaga fraasiks peetud üksnes infiniitivi- ja partitsiibifraase.

Nimi-, omadus- ja määrsõnafraas ning infiniitne verbifraas on **endotsentrilised** fraasid. Nende tuum on süntaktiliselt ekvivalentne fraasi kui tervikuga, mistõttu need fraasid võivad olla ka ühesõnalised, koosneda ainult tuumast. Kaassõnafraas seevastu on **eksotsentriiline**. Tema tuum ei ole süntaktiliselt ekvivalentne fraasi kui tervikuga, mistõttu see ei saa üksi fraasina toimida, vaid nõuab alati laiendust nimisõnafraasi näol. Vrd

Ta elab *minu juures*. – *Ta elab *juures*.

Hulgafraasi tuum hõlmab hulka väljendavaid sõnu, s.o eelkõige põhiarvsõnu, kuid peale nende ka hulka väljendavaid nimi- ja asesõnu (*rühm mehi, hulk mehi, mitu meest* jm) ning määrsõnu (*palju mehi* jm), mis kõik käituvad lauses ühtmoodi, nõudes oma laiendilt partitiivi vormi. Ebatavaline ja problemaatiline on see fraas mitte üksnes selle poolest, et hulgasõna lõikub nii mitme sõnaliigiga, vaid ka selles suhtes, et käänduva põhisõna korral on hulgasõna selgelt fraasi tuumaks üksnes nominatiivis (*rühm mehi*). Muude käänete puhul on tuuma ja laiendi vahel ühildumisseos (*rühmale meestele*), kusjuures võimatu poleks tuumaks pidada hoopis nimisõna ja fraasi käsitleda nimisõnafrasina.

Asesõnad (vähemasti enamik neist) käituvad süntaktiliselt nagu täistähenduslik sõnaliik, mida nad asendavad. Seetõttu pole olemas asesõnafraasi, vaid asesõnalise tuumaga fraas võib olla kas nimisõnafraas (*meie, Tartu ülikooli vilistlased*), omadussõnafraas (*umbes selline*) või hulgasõnafraas (*mitu meest*).

Arvsõnadest käituvad põhiarvsõnad niisiis hulgasõnadena, järgarvsõnad aga toimivad nagu omadussõnad, esinedes nimisõna ühilduva täiendina, nt *kümnendas klassis*, seega fraas *täpselt kümnes* on omadussõnafraas.

Fraasideks ei ole sidesõnad. Neid ei ole võimalik laiendada, seega nad ei saa esineda fraasi tuumana. Fraasideks pole ka partiklid, s.o rõhumäärsõnad ja hüüdsõnad, sest nad jäävad lause põhistruktuurist välja.

Moodustajate seosed: rinnastus ja alistus

§ 7 Nii lause kui ka fraasi moodustajate vaheline seos on **alistus-** ehk **subordinatsiooniseos** või **rinnastus-** ehk **koordinatsiooniseos** ning selliste seostega konstruktsioonid vastavalt **põim-** ehk **subordinatiivtarind** või **rind-** ehk **koordinatiivtarind**.

§ 8 **Rinnastus** ehk **koordinatsioon** ühendab süntaktiliselt võrdväärseid vahetuid moodustajaid, olgu neiks fraasid või osalaused. Nt

Mees istutas aeda [*õunapuud*] ja [*marjapõõsad*]. Ta on [*väike*], *aga* [*tubli*].
[*Taevas läks pilve*] ja [*hakkas vihma sadama*].

Moodustajate täieliku võrdväarsuse korral, s.o semantiliselt markeerimata koordinatsiooni korral on iga moodustaja distributsioon sama, mis nende ühendil tervikuna. Rinnastust vormistavad a) sidesõnad jm sidendina toimivad sõnad, b) moodustajate kõrvasend, c) konnektiivsed üldlaiendid (→ 15 § 4), sageli koos sidendiga.

- a. mees *ja* naine; väike, *aga* tubli; ei söö *ega* joo.
- b. suur, paks mees
- c. mitte *ainult* tark, vaid *ka* ilus

§ 9 **Alistus** ehk **subordinatsioon**⁶ on põhiline ja seejuures komplitseeritum seosetüüp. See on moodustaja sõltuvus teisest moodustajast. Alistavat moodustajat nimetatakse **põhjaks**, alistuvat **laiendiks**. Alistus on ennekõike sisuline sõltuvus, mis seisneb sisulistes piirangutes (valikukitsendustes) võimalikule laiendile. Alistusseos on näiteks lauses

Poiss loeb raamatut

verbi *loeb* ja nimisõna *raamatut* vahel, sest verb seab sisulised piirangud objektnoomenile. Normaalsel juhul tähistab *lugema*-verbi laiend elutut, mistõttu ei saa öelda näiteks **Poiss loeb õpetajat*. Alistusseoses on ka näiteks adjektiivifraasi *väga ilus* ja substantiivifraasi *ilusale tüdrukule* moodustajad, sest intensiivistamise võimalus oleneb omadusest ja omaduse tüüp omaduse kandjast. Olenevalt sellest, kas põhja

⁶ Tänapäeva süntaksiteooriates on hakatud subordinatsiooniks (ingl *subordination*) nimetama vaid osalausete vahelist alistusseost. Pole siiski vajadust muuta eesti grammatikakirjelduses kinnistunud terminikasutust.

tähendus eeldab laiendit või mitte, st kas laiendiga tähistatu kuulub tema tähendusstruktuuri või mitte, liigituvad laiendid **seotud laienditeks** ehk **komplementideks** ning **vabadeks laienditeks**.⁷ Seotud ja vabade laiendite seos põhjaga on aga vastavalt **komplementatsioon** ja **modifikatsioon**. Lauses *Poiss loeb raamatut* on nii *poiss* kui ka *raamatut* verbi *lugema* seotud laiendid, sest verb *lugema* väljendab tegevust, millel on nii tegija kui ka objekt, millele tegevus on suunatud. Samas ei kuulu lugemise spetsiifikasse näiteks koht või aeg, mistõttu koha- ja ajalaiendid on käsitletavad *lugema*-verbi juures vabade laienditena. Küll aga on seotud laiend näiteks verbi *asuma* kohalaiend lauses *Kultuuriministeerium asub Tallinnas*.

Seotud laiendid on eelkõige verbidel, kusjuures alati on seotud laienditeks subjekt ja objekt, teatud juhtudel ka adverbiaal. Peale verbide võib seotud laiendeid olla ka nimisõnadel, omadussõnadel, kaassõnadel ja hulgasõnadel.

PÕHI	
VERB	Isa [SUBJ] <i>kinkis</i> emale [ADVL] lilli [OBJ]
OMADUSSÕNA	teiste peale <i>kade</i>
NIMISÕNA	<i>riid</i> naabrite vahel
KAASSÕNA	<i>üle</i> aia, <i>ilma</i> rahata, <i>vastu</i> puud
HULGASÕNA	<i>kaks</i> inimest, <i>mitu</i> inimest

Märkus. Mõnikord ei pruugi seotud laiendi olemasolu olla tingitud niivõrd põhja enda tähendusest, kuivõrd konstruktsiooni kui terviku tähendusest. Näiteks verbi *rääkima* tavatähendusse ei kuulu tulemus, mistõttu verb *rääkima* ei nõua ka vastava seotud laiendi olemasolu lauses. Kuid selline laiend võib seal siiski olla, nagu nt lausetes *Ta rääkis mu pehmeks*. *Räägib teise surnuks*.

Sõna seotud laiendite arvu nimetatakse selle sõna **valentsiks**. Kui sõna tingib näiteks kaht seotud laiendit, nagu sõna *lugema*, siis selle sõna valents on kaks ehk see sõna on kahe**valentne**. Öeldakse ka, et sõna *lugema* on kahe**kohaline**. Selline ütlemisviis pärineb loogikast: sõna käsitletakse loogikalise predikaadina, millel on teatud arv argumentikohti, mida saab täita konkreetsete sõnadega

Vabu laiendeid saab lisada väga paljudele ja väga erineva tähendusega sõnadele. Sellised on paljud määrused. Näiteks ajamääruse

⁷ Terminid *seotud laiend* ja *vaba laiend* pärinevad Huno Rätsepalt (1978).

(*täna, eelmisel aastal, mõnikord* vms) või viisimääruse (*kiiresti, hästi* vms) võime lisada peaaegu kõigile verbidele:

Ma käisin *täna* linnas. Ta lõpetas *elmisel aastal* ülikooli. Magasin *hästi*. Rong sõitis *kiiresti*.

Vabade laiendite hulka kuuluvad ka a) enamik täiendeid ning b) omadus- ja määrsõnade määralaiendid.

- a. *ilus* tüdruk, *puidust* paat, *venna* lapsed
- b. *väga* ilus, *üsna* kiiresti

Seotud laiendid on tüüpjuhul süntaktiliselt obligatoorsed, vabad laiendid fakultatiivsed. Siiski ei ole laiendi obligatoorsus või fakultatiivsus laiendi seotuse või vabaduse absoluutne näitaja. Komplement võib tihtipeale ära jääda verbist sõltumatutel põhjustel, näiteks indefiniitsena. Vrd

Ta suitsetab *sigaretti*. – Ta suitsetab.

Teiselt poolt võib vaba laiend mõnikord olla obligatoorne. Nt

Ta käitub *halvasti*. – *Ta käitub. Tal on *paha* tuju. – ?Tal on tuju.

§ 10 Alistuse vormistus. Eesti keel kuulub laiendit markeerivate keelte hulka (ingl *dependent-marking languages*), seega alistuse näitajaks on enamasti laiendi, mitte põhja grammatiline vorm. Komplementatsioon avaldub vormiliselt **rektsioonina**, s.o seosena, kus laiendi grammatilise vormi määrab üldjuhul põhja leksikaalne tähendus. Põhja leksikaalsest tähendusest võib oleneda:

- käändsõna kääne, nt kohanes linnaeluga, kirjutas alla lepingule
- käändsõnaga seostuv kaassõna, nt uhke poja *üle*, halastamatu poja *vastu*
- verbi käändeline vorm, nt tahab *laulda*, hakkab *laulma*
- lauselise moodustaja sidend, nt Noored räägivad, *et* elu on ilus.

Mõnikord oleneb laiendi grammatiline vorm lisaks tähendusele ka põhja leksikaalsest kujust, st sünonüümidel võib vahel olla erinev rektsioon. Nt

osales *talgutel*, *arutelus* – võttis osa *talgutest*, *arutelust*

Enamasti võib ühe ja sama põhja üht ja sama semantilist rolli täitvatel laienditel siiski olla mitu vormistusvõimalust, st põhi tingib tavaliselt pigem grammatiliste vormide klassi kui ühe kindla vormi. Seda on nimetatud ka substitutsiooniklassi-rektsiooniks (Rätsep 1978: 64). Substitutsiooniklassi ühe või teise liikme valiku määravad sel juhul muud asjaolud kui põhja leksikaalne tähendus. Nt

Jüri sai *Marilt* ~ *Mari käest* rielda. Jüri tuli *ülikoolist* ~ *Munga tänavalt* ~ *maja tagant*. Mari osales *talgutel* ~ *arutelus* ~ *veiniteo juures*.

Nendesamade grammatiliste vahenditega markeeritakse ka vabu laiendeid, kuid erinevalt seotud laiendeist ei olene laiendi grammatiline vorm põhja leksikaalsest tähendusest, vaid laiendist endast ja konstruktsioonist tervikuna.

Teine alistuse grammatilise markeerimise viis on põhja ja laiendi (grammatiline) **ühildumine** ehk **kongruents**. Ühildumine on selline seos kahe moodustaja vahel, kus ühe moodustaja grammatiline vorm tingib teise moodustaja (ühildumise kontrollija) grammatilise vormi. Näiteks nimisõna laiendav omadussõna on nimisõnaga samas käändes ja arvus, st omadussõnaline laiend ühildub nimisõnalise põhjaga käändes (v.a rajavas, olevas, ilma- ja kaasäutlevas käändes) ning arvus. Nt

ilus tüdruk, ilusale tüdrukule, ilusatest tüdrukutest, ilusate tüdrukutega

Alistuse markeerijana toimib ühildumine nii modifikatsiooni kui ka komplementatsiooni korral, kuid ühildumise suund võib neil olla erinev. Modifikatsiooni markeerivat ühildumist esindab ülalnimetatud omadussõnalise atribuudi käände- ja arvuühildumine nimisõnalise põhjaga. Markeeritud liige on siin laiend, mis on kooskõlas eesti keeles domineeriva markeerimisstrateegiaga. Peale adjektiivtribuutide võivad nimisõnalise põhjaga arvus ja käändes ühilduda ka määratlejad, s.o nimisõnafraasi referentsi näitavad pronoonenid ja hulgasõnad (a) ning lisandid (b) (→ 9 § 3, 11–20).

- a. *see mees – need mehed – nende meestele, nende meestega; mõnest mehest, viielt mehelt*
- b. *see poiss, meie poeg – need poisid, meie pojad; Jaan, meie esimene poeg – Jaanile, meie esimesele pojale; mina maksumaksjana – meie maksumaksjatena; ülikoolilinn Tartu – ülikoolilinnas Tartus; siiski: professor Karelson – professor Karelsonile*

Komplementatsiooni markeerivat ühildumist esindab predikaatverbi ühildumine subjektiga isikus ja arvus kindlas, käskivas ja fakultatiivselt ka tingivas kõneviisis (→ 3 § 97–103). Nt

Mina puhkan / meie puhkame. Sina puhkad / teie puhkate. Sina puhka / teie puhake. Mina puhkaks(in) / meie puhkaks(ime).

Laiendiks on siin alus, sest verb valib aluse, mitte vastupidi. Samas aga on grammatiliselt markeeritud hoopis põhi, s.o öeldisverb, subjekti isiku- ja arvuinfo dubleerimine verbi juures loob võimaluse asesõnalise subjekti infokadudeta ärajätkuks.

Selline ühildumine ei pruugi olla ainult grammatilise predikaadi ja subjekti vaheline grammatiline seos. Predikatiiv (semantilise predikaadi osana) ühildub arvus subjektiga (a) ning predikatiivadverbiaal võib ühilduda subjekti või objektiga (b) (→ 6 § 9; → 7 § 7).

- a. *Laps on haige. – Lapsed on haiged. Ta on keeleteadlane. – Nad on keeleteadlased.*
- b. *Nende näod värvusid punas(t)eks. Ta värvis ukсед valge(te)ks. Nad määrati ettevõtte finantsjuhtideks. Poisid istusid nukra(te)na nurgas. Ta töötas ettevõtte finantsjuhina. Nad töötasid ettevõtte finantsjuhtidena.*

Moodustajate semantilised funktsioonid

§ 11 Semantilisest aspektist tähistab lause tervikuna mingit situatsiooni, lause moodustajad aga selle situatsiooni komponente. Verb (ka verbi ühend predikatiivi või predikatiivadverbiaaliga) väljendab tegevust, protsessi või seisundit, verbi (mittepredikatiivsed) seotud laiendid situatsiooni osalisi ning vabad laiendid ennekõike situatsiooni asjaolusid, s.o toimumise aega, kohta, viisi, tingimusi jms. Näiteks lauses (a) väljendab verbivorm *ehitas* tegevust, seotud laiendid *Jaan* ja *suvila* situatsiooni osalisi ning vaba laiend *suvel* tegevusaega. Lauses (b) väljendab *olema*-verbi ühend predikatiivse adjektiiviga *uhke* seisundit, seotud laiendid *Jaan* ja *oma suvila üle* aga osalisi.

- a. *Jaan ehitas suvel suvilat.*
- b. *Jaan on uhke oma suvila üle.*

Loogilis-semantilises mõttes on verb (koos predikatiivse laiendiga – öeldistäitega) **semantiline predikaat** ja tema (mittepredikatiivsed) seotud laiendid **argumendid**.

Argumentsetel seotud laienditel on kaks semantilist põhifunktsiooni ehk semantilist **makrorolli** – **tegevussubjekt** ehk **toimija** (ingl *actor*) ja **tegevusobjekt** ehk **toimealis** (ingl *undergoer*). Nende olulisus lauseehituses avaldub eelkõige nende käitumisomadustes, s.o selles, et nad toimivad mõningate lausesiseste asenduste ning väljajäätude (nn süntaktiliste protsesside) **kontrollijana**.

Tegevussubjekt

§ 12 Tegevussubjekt on argument, mis väljendab situatsiooni keskset osalist – nii tegevuse sooritajat kui ka protsessis olijat. Näitelauses *Jaan ehitas suvel suvilat* on selleks *Jaan*, mis on ühtlasi grammatiline subjekt (alus). Lauses

Tüdrukule meeldib poissi narrida

on tegevussubjektiks aga *tüdrukule*, mis grammatiline subjekt ei ole. Mõlemad seotud laiendid võivad kontrollida refleksivatsiooni (s.o moodustaja asendust enesekohase asesõnaga), mis näitab, et subjekti grammatiline vormistus refleksivatsioonis oluline ei ole. Nt

Jaan ehitas suvel oma suvilat.

Tüdrukule meeldib oma poissi narrida.

Sama kehtib ka infiniititarindi (täpsemalt infiniititarindi lausevaste) grammatilise subjekti väljajätku kohta. Lausest *Tüdrukule meeldib poissi narrida* nähtub, et infiniitivitarindist (*poissi narrida*) välja jäetud subjekt peab identne olema (sihitu) põhilause tegevussubjektiga, st narrija saab siin olla ainult tüdruk.

§ 13 Olenevalt verbi tähendusest võib tegevussubjekti konkreetne **semantiline roll** olla erinev. Prototüüpne tegevussubjekt on **tegija** ehk **agent** – tegevuse otsene, aktiivne läbiviija, teadlik toimija, oma tegevust täielikult kontrolliv elusolend (harilikult inimene).⁸ Nt

Mees ehitas maja. Neiu ujub. Kass lakub piima.

⁸ Makrorolli nimetamisel tegevussubjektiks ongi lähtunud tema prototüüpsest esindajast.

Tegija asemel võib sama predikaadiga lauses tegevussubjektiks olla **mitteteadlik toimija**, harilikult elutu objekt. Nt

Palgid ujusid allavoolu.

Viimase alaliigiks on **jõud** – aktiivsusest agendile lähedane, kuid seda tegevust mittekontrolliv elutu sooritaja (eelkõige loodusjõud). Nt

Maavärin purustas sadu hooneid.

Tegevuslauses võib tegevussubjektiks olla ka tegevuse **vahend** ehk **instrument**. Nt

Pall lõhkus akna. Vapra sõduri tappis *vaenlase kuul*.

Erinevalt mitteteadlikust toimijast eeldab vahend agendi olemasolu sündmuses. Vahend võib saada tegevussubjektiks üksnes siis, kui agent ei vormistu predikaadi eksplitsiitse laiendina, vaid on kas implitsiitne või üksnes vahendiargumendi atribuut. Eksplitsiitse mitte-atributiivse agendiga lauses on tegevussubjektiks ikka agent, nt *poiss* lauses

Poiss lõhkus *palliga* akna.

Taju-, tunde- ja modaalsõnade puhul võib tegevussubjektiks olla **kogaja**, s.o psüühilises protsessis või seisundis olija. Nt *Ma* nägin metsas rästikut. *Mulle* meeldib muusika. *Mul* on vaja natuke süüa.

Omamislauseis võib tegevussubjektiks olla **omaja** (a), lauseis, mis väljendavad millegi üleminekut ühe omaja valdusest teise – **saaja** (b).

a. *Mul* on kaks venda.

b. *Poeg* sai isalt taskuraha.

Seisundimuutust väljendavais lauseis võib tegevussubjektina toimida **lähe**, s.o lähtekoht või lähteseisund. Nt

Poiss kasvas meheks.

Tegevusobjekt

§ 14 Tegevusobjekt on argument, mis näitab seda, kellele või millele tegevus või protsess on suunatud. Nt

Poiss loeb *raamatut*. Ta ehitas endale *suvila*.

Nii nagu tegevussubjekt, toimib ka tegevusobjekt süntaktiliste protsesside kontrollijana. Kui lauses on tegevusobjekt, siis kontrollibki infinitiivi subjekti väljajätu enamasti just tegevusobjekt, mitte tegevussubjekt. Näiteks järgmistes lausetes on laps see, kes hakkab või tuleb sööma, mitte ema. Et kontrollijaks on just tegevusobjekt, mitte grammatiline objekt (sihitis), seda näitab tegevusobjekti alalütlev kääne teises lauses:

Ema kutsub *lapse* [*laps* sööb]. → Ema kutsub *lapse* sööma.

Ema käsib *lapsel* [*laps* tuleb sööma]. → Ema käsib *lapsel* sööma tulla.

Refleksivatsiooni kontrollijana konkureerib tegevusobjekt tegevussubjektiga. Kui lauses on nii tegevussubjekt kui ka tegevusobjekt, võib jääda lahtiseks, kummale neist enesekohane asesõna viitab. Nt

*Ta*¹ saatis *poisi*² *oma*^{1/2} asjade järele.

*Ta*¹ käskis *poisil*² *oma*^{1/2} asjad ära tuua.

§ 15 Ka tegevusobjekti konkreetne semantiline roll võib olenevalt verbi tähendusest avalduda mitmel moel. Prototüüpne tegevusobjekt on **patsient** – objekt, mille seisund või asukoht tegevussubjekti tegevuse tulemusena muutub. Nt

Jüri avas *akna*. Isa viis *poja* kooli.

Sellele lähedane semantiline roll on **teemaobjekt** (ehk **käsitlusobjekt**) – objekt, millele tegevus on küll suunatud, kuid mida tegevus ei mõjuta. Nt

Jaan luges *ajalehte*.

Seisundimuutust väljendavates tulemuslausetes võib tegevusobjektina toimida **siht**, s.o sihtkoht või sihtseisund. Nt

Poisist kasvas *mees*.

Taju-, tunde- ja modaalpredikaatide puhul, kui tegevussubjektiks on **kogea**, võib tegevusobjektiks olla **stiimul**. Nt

Ma armastan *sind*.

Lauseis, mis väljendavad millegi siirmist ühelt valdajalt teisele, on mõeldav tegevusobjektiks pidada ka **saajat** (a). Selle kasuks räägib muu hulgas asjaolu, et saaja võib niisuguses lauses kontrollida infinitiivi subjekti kustutamist (b). Samas tähendaks see kahe tegevusobjekti (poeg ja taskuraha) koosinemise võimaluse tunnistamist lauses (a).

- a. Isa andis *pojale* taskuraha.
- b. Ema andis *lapssele* [*laps sööb*]. → Ema andis *lapssele* süüa.

Saajale lähedane semantiline roll on **kasusaaja** ehk **benefitsient**. Nt

Isa ehitas *pojale* lennuki.

Märkus. Mõnes käsitluses (nt Primus 1999, Lehmann 2006) on saajat ja kasusaajat vaadeldud tegevussubjektist ja tegevusobjektist erineva, kolmanda makrorolli (*proto-recipient, indirectus*) esindajatena. Paljudes keeltes vormistatakse nii teemaobjekt kui ka saaja grammatilise objektina, mistõttu neis keelis nimetatakse vastavaid lauseid **ditransitiivseteks** lauseteks. Eesti keeles on saajaga laused siiski (mono)transitiivsed, sest saajat vormistab alaleütlevas adverbiaal (mida mõnikord on käsitatud kaudsihitisena).

Tegevussubjekti ja tegevusobjekti esmane ja teisene vormistus

§ 16 Tegevussubjekt vormistub esmaselt grammatilise subjektina. Tegevusobjekt, kui mitte arvestada saaja või kasusaaja rollis argumenti, vormistub tegevussubjektiga lauses esmaselt grammatilise objektina, kujundades sihilise ehk transitiivse lause. Mõningate predikaatide puhul võib tegevusobjekt olla ka sihitu ehk intransitiivse lause ainsaks argumendiks, märkides objekti, millega midagi juhtub või mis on mingis seisundis ilma tegevussubjekti toimeteta. Nt

Maja lagunes. *Laps* jäi haigeks. *Laps* on haige.

Kas tegevussubjekt *resp.* -objekt vormistub esmasel (prototüüpsel) kujul, s.o alusena *resp.* sihitisena, või teisesel (mitteprototüüpsel) kujul, s.o määrusena, oleneb muu hulgas predikaadi tähendusest ja moodustaja semantilisest rollist.

Tegevussubjektina saab mitteprototüüpse, kaudse vormistuse tihtipeale taju-, tunde- ja modaalpredikaadi kogejaargument (a), verbi *olema* omajaargument (b), muutusverbide lähteargument (c); tegevusobjektina patsientargument (d), muutusverbe laiendav sihiargument (e) (→ § 27).

- a. *Marile* meeldib muusika. *Teil* tuleb vabandada. *Mind* hämmastab teie silmakirjalikkus.
- b. *Mul* on kaks venda.
- c. *Poisist* kasvas mees.
- d. Ta palus *neil* ~ *neid* lahkuda.
- e. Poiss kasvas *meheks*.

Tegevussubjekt võib vormistuda mitteprototüüpse alusena – partitiivsubjektina eksistentsiaallauses, kui ta on kvantitatiivselt indefiniitne (piiritlemata) või kui eksistentsiaallause on sisult eitav või kahtlev (→ § 22). Nt

- Peenral kasvas *lilli*. Klaasis on *vett*.
Laul pole *raamatut*. Kas sellel vaidlusel on *mõtet*?

Markeeritud tegumoes (passiivis ja impersonaalis) jääb tegevussubjekt kas implitsiitseks või saab kaudse vormistuse peamiselt kujul NPgen + *poolt* (a) või NPad (b) (→ 3 § 109, 112).

- a. Dissidendid saadeti *valitsuse poolt* maalt välja.
- b. *Mul* on töö tehtud.

Tegevussubjekti vormistus oleneb ka sellest, kas tegemist on lause või sekundaartarindiga. Sekundaartarindi tegevussubjekt, kui see ei ole samaviiteline põhilause tegevussubjektiga, saab üldjuhul genitiivse vormistuse (a). Nominalisatsioonis vormistub genitiivselt ka tegevusobjekt (b).

- a. *Minu* kuuldes ta nii ei räägi.
- b. *Juurvilja* söömine on tervisele kasulik.

§ 17 Peale tegevussubjekti ja tegevusobjektiga hõlmatud semantiliste rollide on ka mitmeid kõrvalrolle, mis reguleerivad peajasjalikult määrusena toimivate vabade laiendite vormistust. Nende hulka kuuluvad a) **(asu)koht**, b) **tee**, c) **põhjus**, d) **eesmärk**, e) **aeg**, f) **viis** jne.

- a. Peeter magas *diivanil*.
- b. Peeter jooksis *trepist* üles.

- c. Peeter hakkas *valust* nutma.
- d. Peeter läks koju *magama*.
- e. Peeter jäi *õhtul* magama.
- f. Peeter magas *sügavasti*.

Märkus. Makrorolliga sarnaneb **kaaslase** roll, mida vormistab komitaatiivne nimisõnafraas (*Jüri sõitis (koos) naisega Tartusse*), või ka abessiivne fraas, kui rõhutatakse kaaslase puudumist (*Jüri sõitis (ilma) naiseta Tartusse*). Sellistel fraasidel on samal ajal seesama konkreetne semantiline roll mis fraasil, mille juurde nad kuuluvad, nt esitatud lausetel agent (→ 8 § 13; → 21 § 32).

Moodustajate pragmaatilised funktsioonid

§ 18 Suhtluse seisukohast on lause peamiseks ülesandeks teate (väite, küsimuse, käsu jne) edastamine kuulajale. Info peab olema esitatud kuulaja teadmisi ja eelnevat kaasteksti arvestavalt. Funktsioone, mida moodustajad täidavad selleks, et info jõuaks kuulajani, nimetatakse moodustajate **pragmaatilisteks funktsioonideks**. Osa nendest on seotud lause infostruktuuriga, osa referentsiga.

Lause infostruktuur

§ 19 Mis tahes info serveeritakse kuulajale nii, et üks osa sellest võetakse teate lähtepunktiks, teine osa haagitakse selle külge. Seda osa lausest, mille kohta midagi teatatakse (teate lähtepunkti), nimetatakse **teemaks**. Ülejäänud lauseosa, mis väljendab seda, mida millegi kohta teatatakse, on **reema**. Teemat eristab reemast põhiliselt sõnajärg: teema on harilikult lause algul, reemast eespool. Olenevalt kaastekstist võib lause teemaks saada kord üks, kord teine moodustaja. Vrd

TEEMA	REEMA
a. Peeter	luges raamatut.
b. Raamatut	luges Peeter.

Iga predikaadi korral on siiski mingi primaarne teema-reema liigendus ehk pragmaatiline orientatsioon. Näiteks verbi *lugema* puhul esindab primaarset teema-reema liigendust lause (a), kus teemaks on agentsubjekt *Peeter*. Sellist teemat nimetatakse **primaarseks** ehk **neutraalseks teemaks**. Eri lausetüüpide puhul võib primaarne teema

olla nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt funktsioonilt erinev (→ § 27). Näiteks järgmises lauses on primaarseks teemaks mitte agenti väljendav subjekt, vaid hoopis kogejat väljendav objekt:

TEEMA REEMA

Marit vihastas Jüri saamatus.

Pragmaatikasse kuulub ka referendi eriline esiletõstmine – fookustamine. Fookustatud osa lauses on (kontrasttiivne) **fookus**. Fookustamiseks kasutatakse tavaliselt esiletõsterõhku (kirjas märgitud versaaliga). Nt

Need lilled tõin ju MINA.

Märkus. Praha lingvistidelt pärit terminite *teema* ja *reema* asemel on kasutatud ka termineid *topik* (ingl *topic*) ja *kommentaar* (ingl *comment*). *Reema* asemel on kasutatud ka terminit *fookus* laiemas tähenduses.

Lause infostruktuuri kohta lähemalt: → 18 § 1–7.

Viitamine ehk referents

§ 20 Kõneleja võib nimisõnafraasi kasutada kas **referentsena** või **mittereferentsena**. Referentne NP viitab tegeliku või kujuteldava maailma entiteedile, mis saab seeläbi NP **referendiks**. Referentsed on näiteks järgmise lause kõik nimisõnafraasid peale *ehitajana*. Viimane ei viita referendile, vaid väljendab referendi omadusi. Nt

Jaan vestles laeval ühe noore mehega, kes ütles, et ta töötab Tamperes ehitajana.

Referentsed fraasid võivad olla **spetsiifilised**, **geneerilised** või **mitte-spetsiifilised**. Esimesed teevad mingi valiku võimalike referentide hulgast (a), teised viitavad kõikidele võimalikele referentidele (b), kolmandad suvalisele võimalikule referendile (c).

- a. *Naabrimees* laenas mult raha.
- b. *Rott* on näriline.
- c. Tahaksin süüa *paar banaani*.

Referentne fraas võib olla ka **definiitne** ehk **määratud** või **indefiniitne** ehk **määramatu**. Definiitse fraasi referenti saab kuulaja (kõneleja arvates) tuvastada, indefiniitse fraasi referenti mitte. Nt

Maril [DEFINIITNE] käis *üks sõbranna* [INDEFINIITNE] külas.

NP referent võib olla määratud (tuvastatav):

- kõneolukorra kaudu – definiitsed on kõnelemise ajal kohalolijaile nähtavad või kuuldavad referendid, näiteks *leiba* on järgmises lauses definiitne siis, kui leib on laual:

Palun ulata mulle *leiba*!

- eelnevas kontekstis mainimise läbi, näiteks järgmise tekstilõigu teises lauses on *see sõbranna* definiitne just seetõttu, et selle referenti on esimeses lauses mainitud:

Maril käis *üks sõbranna* külas. *See sõbranna* rääkis, et ta astub ülikooli.

- implitsiitselt, näiteks üldteada (a) või vestluspartnerite ühisest teadmusest järelduvad (b) referendid:
 - a. *Maakera* on ümmargune. [Maakera on unikaalne objekt, mida kõik teavad.]
 - b. Osta *pastori* käest mett. [Nii kõneleja kui ka kuulaja tunnevad üht pastorit, kes mett müüb.]

Definiitne NP on harilikult (ehkki mitte päris alati) ka spetsiifiline, s.o kindlale referendile viitav, nagu eeltoodud näidetes. Samas spetsiifiline ei pruugi sugugi olla kuulaja jaoks määratud, näiteks ülal esitatud tekstilõigus *Maril käis üks sõbranna külas. See sõbranna rääkis, et ta astub ülikooli* on spetsiifiline nii esimese lause indefiniitne *üks sõbranna* kui ka teise lause definiitne *see sõbranna*.

Eesti keel ei ole artiklikeel ning definiitsus ja indefiniitsus võivad jääda markeerimata. Nende eksplitsiitseiks väljendusvahendeiks on eelkõige pronoomenid. Sageli markeerib indefiniitsust indefiniitpronoomen *üks*, definiitsust demonstratiivpronoomen *see*, seda nii ükski kui ka määratlejana (→ 9 § 3).

Viiteseoste kohta lähemalt: → 19.

Lauseliikmed

§ 21 Lauseliikmed on lause moodustajate klassid nende süntaktilise käitumise (funktsiooni) ja süntaktiliselt relevantse grammatilise vormi alusel. Erinevalt sõnaliikidest on lauseliikmed (ingl *syntactic relations*) suhtelised mõisted – nad on alati lause või

selle moodustaja liikmed (nt alus pole alus kui selline, vaid lause alus).

Lause koosneb tüüpjuhul **öeldisest** ehk (**grammatilisest**) **predikaadist** ning ühest või mitmest seda laiendavast **nominaalsest lauseliikmest**. Nominaalsed liikmed on **alus** ehk (**grammatiline**) **subjekt**, **sihitis** ehk (**grammatiline**) **objekt**, **öeldistäide** ehk **predikatiiv** ja **määrus** ehk **adverbiaal**.

Anna	kudus	seminari ajal	usinasti	kampsunit.
alus	öeldis	määrus	määrus	sihitis
NP	V	PP	AdvP	NP

Anna	on	väga jutukas.
alus	öeldis	öeldistäide
NP	V	AdjP

Öeldis on finiidne verbivorm, nagu *kudus* ja *on* esitatud lauseis, või sellega funktsioonilt võrdväärne finiidse osisega ühend, nt *Poiss hakkas minema. Poiss laskis jalga.*

Nominaalsetest liikmetest on alus, sihitis ja öeldistäide verbi seotud laiendid (komplementid) – alus ja sihitis situatsiooni osalisi väljendavad komplementid, öeldistäide *olema*-verbi laiendav omadust väljendav (predikatiivne) komplement. Tüüpjuhul esinevad alus, sihitis ja öeldistäide grammatilistes käänetes (nimetavas, omastavas või osastavas) noomenifraaside kujul ning osalevad ühildumisprotsessides. Aluse ja sihitise käänedel puudub otsene seos konkreetsete semantiliste rollidega, nagu tegija, vahend jms, küll aga on nad seotud semantiliste makrorollidega tegevussubjekt ja tegevusobjekt, mis määravad nende süntaktilise käitumise, samuti aspektitähendustega, mis määravad nende totaalse (nominatiivse ja genitiivse) või partiaalse (partitiivse) kuju. Määrusele pole võimalik anda hõlmavat sisulist, vormilist ja süntaktilist iseloomustust. See on nominaalsete lauseliikmete jääkliige.

Nominaalsed liikmed on tüüpjuhul noomeni-, kaassõna- või adverbifraasid, kuid peale nende võivad nominaalseteks lauseliikmeteks olla ka infiniitirindid ja kõrvallused, kuivõrd neid on võimalik kontekstis asendada pronoomeni või proadverbiga. Nt

Mõtelda on mõnus. – *Mis* on mõnus? *See* on mõnus.

On tore, *et sa tulid*. – Mis on tore? *See, et sa tulid, on tore.*
Koju tulles käis Mari poes. – Millal käis Mari poes? – *Siis käis Mari*
poes.

Eesti lauseõpetuses peetakse (nominaalseteks) lauseliikmeteks peale lause vahetute, verbi laiendavate moodustajate ka noomeni- ja adverbifraasi koosseisu kuuluvaid moodustajaid. Omadus- ja määrsõna laiend on määrus, täpsemalt **fraasimäärus**, kuivõrd tegemist pole lause vahetu liikmega. Nt

silmipimestavalt ilus, üsna palju, külmast kange, kõhu alt kollane, ootusest ärevil

Fraasimäärusi käsitletakse lähemalt omadussõnafraasi (→ 10) ja määrsõnafraasi (→ 11) juures.

Nimisõna laiend on **täiend** ehk **atribuut**. Selle liikideks on: a) **määratlejad**, mis näitavad põhja referendi informatsioonilisi omadusi ning seoseid teiste referentidega ja millena toimivad asesõnad ja asemäärsõnad (→ 9 § 3), b) **adjektiivatribuudid**, mis väljendavad põhja referendi omadust ning milleks on peamiselt omadussõnafraasid (→ 9 § 4–6), c) **genitiivatribuudid**, mis näitavad ennekõike kuuluvussuhteid ja mida vormistavad omastavas käändes nimisõnafraasid (→ 9 § 7–9), ning d) **adverbiaalatribuudid**, mis väljendavad mitmesuguseid määruslikke sisusuhteid põhjaga ning esinevad adverbiaalile omasel kujul (→ 9 § 10). Atribuudi eriliigiks (mida tihti peale atribuudina ei käsitletagi) on e) **lisand** ehk **apositsioon**. Selleks on põhjaga samaviiteline nimisõnafraas, mis piiritleb või täpsustab põhjaga väljendatut (→ 9 § 11–20).

- a. *see maja, siit majast, mitmed inimesed*
- b. *ilus naine, väga pikk mees*
- c. *pruudi pilt, reede pärastlõuna, eesti keele grammatika, tubli õpilase kirjand*
- d. *maalt tulek, puhkus pärast tööd, võimalus reisida*
- e. *ülikoolilinn Tartu, professor Kask; Jüri, punapäine habemik*

§ 22 **Alus** (→ 4) on tüüpjuhul nimisõnafraas nimetavas käändes, mis ühildab endaga öeldisverbi isikus ja arvus. Nt

Poiss magab. Ma magan / me magame.

Alus on predikaadi esimene, olulisim argument – tegevussubjekt või selle puudumisel tegevusobjekt. Nt

Mees [TS] ehitab maja. *Maja* [TO] laguneb.

Alus ühildab arvus ka predikatiivi (a) ning võib arvus ühildada predikatiivadverbiaali (b).

- a. *Poisid* on läbimärjad.
- b. *Poisid* jõudsid koju läbimärjana ~ läbimärgadena.

Tegevussubjektina kontrollib alus tavaliselt mitut süntaktilist protsessi, nagu refleksivatsioon või argumendi kustutus infinitiitse komplemendi moodustuses, kuid see on ka teiste tegevussubjektina toimivate lauseliikmete omadus. Küll aga on üksnes aluse, mitte tegevussubjekti omaduseks olla sihtmärk mitmes süntaktilises protsessis. Kustutuse kontrollijaga identne alus kustutatakse *ma-* ja *da-*infinitiivi moodustamisel (a, b) ja atributiivse aktiivse partitsiibitarindi moodustamisel (c). Lisaks on alus ka tõste sihtmärgiks, s.o moodustajaks, mis tõstetakse kõrvallausest pealause subjektiks (d) või objektiks (e).

- a. Ta läks [*Ta* sööb]. → Ta läks _ sööma. Ta viis lapse [*Laps* sööb]. → Ta viis lapse _ sööma.
- b. Ta püüdis [*Ta* naeratas]. → Ta püüdis _ naeratada. Talle meeldis [*Ta* korjas seeni]. → Talle meeldis _ seeni korjata.
- c. Neiu [*Neiu* võitis lauluvõistluse] kirjutati ajalehes. → Lauluvõistluse võitnud neiu kirjutati ajalehes.
- d. Paistab, et *poisid* jäävad hiljaks. → *Poisid* paistavad hiljaks jäävat.
- e. Ma arvan, et *Peeter* jääb hiljaks. → Ma arvan *Peetri* hiljaks jäävat.

Peale tüüpilise, nimetavas käändes aluse loetakse aluseks ka eksistentsiaallause partitiivset nimisõna(fraasi), ehkki see ei ühilda öeldisverbi. Nt

Õues jooksis *lapsi*. Laual on *leiba*. *Oodatavat* ei saabunudki.

Eksistentsiaallause osastavas käändes nimisõnafraasi pidamine millekski muuks kui aluseks oleks võib-olla põhjendatav siis, kui ka samas positsioonis esinev nimetavas käändes fraas ei ühildaks öeldisverbi, nagu soome keeles. Et nimetavas käändes fraas ühildab olemasolulauses predikaatverbi nagu normaallause alus, nt *Õues jooksevad lapsed*, siis pole ka partitiivset nimisõnafraasi põhjust millekski muuks kui aluseks pidada. Partitiivi kasutus ja sellest johtuv verbi ühildumata jäämine tuleneb aluse aspektitähendusest – referendi kvantitatiivsest piiritletusest, s.o samasugusest tegurist nagu objekti puhul, mitte aga aluse kui sellise funktsioonist.

§ 23 **Sihitis** (→ 5) on tüüpjuhul verbist sõltuv nimisõnafraas osastavas, omastavas või nimetavas käändes, millega tähistatule on verbiga väljendatud tegevus suunatud, st mis on ühtlasi tegevusobjekt. Nt

Mees parandas *autot*. Mari andis Jürile *kõrvakiilu*. Jürile anti *kõrvakiil*.

Sihitis ei ühilda predikaati, kuid võib ühildada predikaativadverbiaali. Nt

Ta võttis *särgid* puhtana ~ puhastena ~ puhtaina kaasa.

Sihitise kontrollija-omadused, s.o infinitiivi subjekti kustutuse ja refleksiivsiooni kontroll, tulenevad tema funktsioonist tegevusobjektina (→ § 14). Sihtmärgiks saab aga olla vaid grammatilise objektina vormistatud tegevusobjekt. Sihitis võib kustutuse sihtmärgiks olla näiteks transitiiivverbi laiendava *da*-infinitiivi puhul (a) ja atributiivse passiivse partitsiibitarindi moodustamisel (b).

- a. Ta viis särgid [pestakse *särke*] → Ta viis särgid pesta.
- b. Suvilas [meile ehitati *suvila*] oli neli tuba. → Meile ehitatud suvilas oli neli tuba.

§ 24 **Öeldistäide** (→ 6) on tüüpjuhul verbist *olema* sõltuv noomenifraas (komplement) nimetavas või osastavas käändes, mis toimib semantilise predikaadi osana, näidates, kes, mis või missugune on alusega, erijuhul muu nominaalse lauseliikmega tähistatu. Nimetavas käändes öeldistäide ühildub alusega arvus. Nt

Laps / lapsed on *haige / haiged*. Ta / nad on *insener / insenerid*. Ta on *Eesti paremaid maletajaid*. Lapsel on *palav*. Väljas on *tuuline*. Laps on *väsinud / söömata*.

§ 25 **Määrus** (→ 8) on igasugune verbi laiend, mis pole alus, sihitis ega öeldistäide (a), fraasimäärusena ka igasugune omadus- ja määrsõna laiend (b).

- a. Jüri andis *Marile* raamatu. *Maril* on raamat. Lähen *tööle*. *Eile* sadas. *Pärast tööd* käisin kohvikus. Ta hilines, *sest auto läks katki*.
- b. Ta on *väga* haige. Kell on *üsna* palju.

Tüüpiline määrus on verbi vaba laiend semantilistes käänetes noomenifraasi või kaassõna- ja määrsõnafraasi kujul. Sellise määruse vormi määrab ennekõike tema konkreetne semantiline funktsioon. Sellest tuleneb ühelt poolt määruse vormide rohkus, teiselt

poolt asjaolu, et enamik määrusi säilitab nominaliseerimise korral oma tähenduse. Samas on määruste seas ka selliseid, millel on muude nominaalsete lauseliikmete jooni. Vabade laienditena esinevate määruste kõrval on ka määrusi, mis toimivad nagu alus ja sihitis seotud laiendina (komplementadverbiaalina), nt *Emal andis lapsele süüa. Narva purustati Vene vägede poolt*. Enim eristub tüüpilistest määrustest aga **predikatiivadverbiaal** ehk **öeldistäitemäärus**, mis on nii sisult kui ka süntaktiliselt omadustelt lähedane predikatiivile. Ühelt poolt laiendab see verbi, teiselt poolt aga iseloomustab kas subjekti või objekti, ühildudes sageli sellega arvus. Nt

Ta tundus *imelikuna*. Jüri istus *väsinuna* nurgas. Tüdruk muutus *rahutuks*. Koosolijad valisid Jüri *koosoleku juhatajaks*. Haige nägi välja *üsna vilets*.

Siinses lauseõpetuses käsitletaksegi predikatiivadverbiaali muudest määrustest eraldi, rohkem öeldistäite ja määruse vahepealse liikmena kui päris määrusena (→ 7).

Määruse sisulisest ja süntaktilisest heterogeensusest tulenevalt võib lauses korraga olla mitu määrust, nt *Ta töötas eelmisel aastal natuke aega kaupluses turvamehena*, erinevalt alusest, sihitisest ja öeldistäitest, mis üldjuhul esinevad üksi.

Kui predikatiivadverbiaal välja arvata, siis ülejäänud määrused jagunevad 15 liigiks, mis koonduvad järgmisteks rühmadeks.

Osalisi väljendavad määrused

- (1) **TEGIJAMÄÄRUS** ehk **AGENTADVERBIAAL**: *Asjatundjate poolt anti tööle kõrge hinnang. Ta on kõigist vihatud. Need majad on minu venna ehitatud. See ei ole inimeste teha.*
- (2) **VALDAJAMÄÄRUS** ehk **HABITIIVADVERBIAAL**: *Ma kinkisin talle raamatu. Tal on raamat. Ta sai minult raamatu. Andsin raamatu venna kätte. Raamat on venna käes. Sain raamatu venna käest. Jüri sai emal käest teada, et isa on haige. Mul on igav.*
- (3) **KAASNEMISMÄÄRUS** ehk **KOMITATIIVADVERBIAAL**: *Juku mängis (koos) Mikuga õues palli. Margit käis teatris ilma meheta.*
- (4) **VAHENDIMÄÄRUS** ehk **INSTRUMENTAALADVERBIAAL**: *Isa lõhkus kirvega puid. Naine ei suutnud juhtunut mõistusega võtta.*
- (5) **SÕLTUVUSMÄÄRUS** ehk **REKTSIOONIADVERBIAAL**: *Juhataja suhtub inimestesse hästi. Emal rääkis mulle isast. Taat mõtles*

oma õnnetu elu peale. Jüri abiellus *Tuulega*. Poiss valmistus eksamit tegema.

Asjaolumäärused

Situatsiooni ajalisi, ruumilisi, kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid karakteristikuid väljendavad määrused

- (6) KOHAMÄÄRUS ehk LOKAALADVERBIAAL: Ta sõitis *linna*. Ta on *linnas*. Ta tuli *linnast*. Läksin *kuni väravani*. Isa tuli *tagaukse kaudu*.
- (7) AJAMÄÄRUS ehk TEMPORAALADVERBIAAL: Ta oli *eile* kodus. Isa töötab *iga päev hommikust õhtuni*. Õde õpib *kaks tundi päevas* viulimängu. Helle käib *sageli välismaal*. Töö tuleb *homseks* valmis teha.
- (8) HULGAMÄÄRUS ehk KVANTUMIMÄÄRUS: Nad läksid *kolmekesi* kinno. Voodi on *üheksakümmend sentimeetrit* lai. Jüri armastab oma naist *väga*.
- (9) VIISIMÄÄRUS: Rong sõitis *kiiresti*. Katus langes *raginal* sisse. Elu veereb *nagu hernes*.
- (10) SEISUNDIMÄÄRUS: Vanaema on *gripis*. Keerasin sahtli *lukust lahti*.

Situatsioonide põhjuslikke seoseid väljendavad määrused

- (11) PÕHJUSMÄÄRUS ehk KAUSAALADVERBIAAL: Laps nuttis, *sest tal valutas hammas*. Vanaisa suri *kopsupõletikku*.
- (12) TINGIMUSMÄÄRUS ehk KONDITSIONAALADVERBIAAL: *Kui sa seda teed*, läheb sul halvasti. Essee ilmub eesti keeles *autori loal*.
- (13) MÖÖNDUSMÄÄRUS ehk KONTESSIIVADVERBIAAL: *Ehkki Jaan on haige*, käib ta tööol. Ta oli *raskustest hoolimata* optimistlik.
- (14) OTSTARBEMÄÄRUS ehk FINAALADVERBIAAL: Juku õpib *selleks, et targemaks saada*. Raha oli mõeldud *puuetega inimeste toetamiseks*.
- (15) TAGAJÄRJEMÄÄRUS ehk KONSEKUTIIVADVERBIAAL: Olid sa purjus, *et auto kraavi ajasid?*

Märkus. Määrusi on käsitletud ka teisiti. Soome lingvistikas peeti vahepeal määruseks üksnes vabu määrusi, seotud määrusi aga käsitleti omaette lauseliikmena – obliikvana (nt Vilkuna 1996). Suures soome keele grammatikas (ISK 2004) on sellest liigitusest loobutud. Ka eesti süntaksis on aeg-ajalt osa määruste asemel räägitud kaudsihitisest (→ 1).

Paraku on raske leida neil liikmetel kindlaid käitumisjooni, mis õigustaks nende omaette käsitlemist. Teiselt poolt on soome süntaksis meie omaga võrreldes määruuse mõistet hoopis laiendatud ja käsitletud määrustena (*irralisest adverbialit*) ka neid sõnu ja fraase, mida eesti süntaks peab üldlaienditeks (ISK 2004: 916 jj).

Mittelauseliikmelised lauseelemendid

§ 26 Peale lauseliikmete võib lause sisaldada elemente, mis ei ole lause moodustajad ega kuulu lauseliikmestruktuuri. Lause struktuuriga seotuse astmelt jagunevad need elemendid kolmeks rühmaks: 1) **üldlaiendid** ja **sidendid**, 2) **kiilud**, sh **üte**, 3) **irdelemendid**: **eelteema** ja **täpsustusjätk** ehk **järeleema**.

Nii nagu lauseliikmed, kuuluvad ka **üldlaiendid** (→ 15 § 2–6) ja **sidendid** (→ 16) lause koosseisu, kuid erinevalt lauseliikmetest ei tähista nad lausega väljendatud situatsiooni komponente. Üldlaiendid modifitseerivad kogu lause tähendust, sidendid vormistavad moodustajate vahelisi rinnastus- ja alistusseoseid.

Kiil ehk **parentees** (→ 15 § 7–15) kuulub samuti lause koosseisu. Selleks on enamasti lauseline element, mis lisab täpsustavat infot mingi lauseosa kohta (a). Kiil võib väljendada ka hinnangut, kommunikatiivseid taotlusi, tekstiseoseid jms, täites analoogilisi funktsioone üldlaiendiga. Kiilu määrav erinevus üldlaiendist ja sidendist on võime esineda ka iseseisva tekstiüksusena. Kiilu eriliik **üte** (→ 15 § 16–19) on nimetavas käändes nimisõnafras, mis nimetab adressaati, kellele lause on määratud (b).

- a. Keskmise õhuniiskuse juures (*enamike hügrokoopiliste materjalide jaoks on see piirkond vahemikus 30–60% suhtelist õhuniiskust*) on ka küllaltki suured õhuniiskuse muutused (*10–15% suhtelist õhuniiskust*) pöörduvad ning ei põhjusta materjalidele kahjustusi. [etTenTen] Esimesed katused on juba lume raskuse all sisse vajunud, *tõsi küll*, vanadel ja viletsatel majadel. [etTenTen]
- b. *Jüri*, tule siia!

Laue irdelemendid on lause algul või lõpus paiknevad, lause mingi elemendiga viiteseoses olevad elemendid, mis moodustavad lausega sisulise, infostruktuurilise ja kirjas ka ortograafilise terviku, kuid mitte formaalsüntaktilist tervikut. **Eelteema** (→ 15 § 20; → 18 § 4)

on lausealguline nimetavas käändes või *da*-infinitiivne fraas, mis tähistab seda, mille suhtes kogu järgnev lause on relevantne ning millega on harilikult viiteseoses lause pronominaalne teemaosa (a). **Täpsustusjätk** ehk **järelema** (postrema) (→ 15 § 20; → 18 § 4) on lause mingit moodustajat järeltäpsustav, sellega viiteseoses olev nimisõnafraas (b).

- a. *Jüri* – teda tunnen ma hästi. *Õnnelikud olla* – seda tahame me kõik.
- b. Ta on tubli mees, *see Jüri*.

Lause põhitüübid (struktuuritüübid)

§ 27 Tüüpjuhul on alus nimetavas käändes ja verbi ühildav nimi-sõnafraas, mis on ühtaegu nii tegevussubjekt kui ka neutraalne teema. Niisugust tüüpalust sisaldavat lauset nimetatakse **normaallauseks**. Normaallause võib olla sihitisega, s.o **sihiline** ehk **transitiivne** (a), või ilma sihitiseta, s.o **sihitu** ehk **intransitiivne** (b). Sihitu lause erijuhtumiks on **öeldistäitega** ehk **predikatiiviga lause** (c).

- a. Jaan ehitab suvilat.
- b. Jaan magab.
- c. Jaan on haige / üliõpilane.

On keeli, kus ongi ainult või peaaegu ainult normaallauseid, nt inglise keel. Eesti keeles on siiski küllaltki palju ka teistsuguseid lauseid, kus puudub üksühene vastavus teema, tegevussubjekti ning aluse vahel.

Olemasolu- ehk **eksistentsiaallause** väidab kellegi või millegi olemasolu mingis kohas ja/või mingil ajal, esitleb kedagi või midagi. Prototüüpse olemasolulause lausealguliseks neutraalseks teemaks ongi harilikult koha- või ajamäärus (*õues, peenral, täna*), samas kui alus, mis on ühtlasi tegevussubjekt (*lapsed, lilli, kõva tuul*) paikneb reemas verbi järel. Nt

Õues on lapsed. Peenral kasvab lilli. Täna on kõva tuul.

Omajalause on lausealguline neutraalne teema samuti määrus, nimelt alalütlevas käändes valdajamäärus, ning grammatiline subjekt järgneb verbile. Erinevalt olemasolulausest on see teema ühtlasi tegevussubjekt koos vastavate süntaktiliste omadustega (kontrollib näiteks enesekohast asendust lauses). Nt

Tal on raamat. Peetril on oma tuba.

Märkus. Omaja- ja normaallause vahepealse lausetüübi moodustavad „välise omajaga“ laused, nt *Mul on käsi haige*, milles normaallause *Mu käsi on haige* nimisõnafraasist on atribuut tõstetud välja verbi laiendiks.

Kogejalause sarnaneb paljus omajalausega. Siingi on lausealguline teema harilikult alalütlevas käändes määrus ja see täidab ühtlasi tegevussubjekti rolli, nagu näitab enesekohaste asesõnade ning infinitiivitarindi tõlgendus. Nt

Peetril oli oma [s.o Peetri] sõbra pärast häbi. *Peetril oli häbi* / piinlik / vaja lahkuda [s.o lahkuja oli Peeter].

Kogejat märkiv lausealguline moodustaja võib olla ka sihitis. Nt

Teda huvitab botaanika. *Mind* hämmastab teie võhiklikkus.

Erinevalt omajast ei pruugi kogeja siiski mitte alati lause algust eelista. Vrd järgmisi eelisjärjega lauseid:

Mulle meeldib suusatada. – kuid: Sa meeldid *mulle*. *Mind* hämmastab teie võhiklikkus. – Teie võhiklikkus hämmastab *mind*.

Tulemus- ehk **resultatiivlause** on lausealguliseks teemaks ja tegevussubjektiks lähteseisundit väljendav seestütlevas käändes määrus, tulemust (sihti) väljendav grammatiline subjekt aga kuulub reemasse. Nt

Poisist kasvas mees.

Mittenormaallauseile ehk markeeritud teemaga lauseile (vähimal määral kogejalauseile) on iseloomulik, et alus, kui see on lauses olemas, võib olla peale nimetava käände (täisalus) ka osastavas (osaalus), seejuures eituse (v.a *mitte ...vaid* -eituse) korral lausa kohustuslikult. Nt

Toas olid *inimesed* / oli *inimesi*. Toas ei olnud *inimesi*. *Mul on head sõbrad* / *häid sõpru*. Tal ei ole *häid sõpru*. *Poisist* kasvas *mees*. *Poisist* ei kasvanud *meest*.

Nii asend verbi järel kui ka osastava käände võimalus ning asjaolu, et osastavuline alus ei ühilda öeldisverbi, muudavad mittenormaallause aluse osalt sihitise sarnaseks.

Lause põhitüübid

LAUSE PÕHITÜÜP	TEEMA		REEMA		
NORMAAL- LAUSE	TS:alus	<i>Jaan</i> <i>Jaan</i> <i>Jaan</i>	<i>ehitab</i> <i>magab</i> <i>on</i>	TO:sihitis öeldistäide	<i>suvilat</i> <i>haige</i>
OLEMASOLU- LAUSE	määrus	<i>Aias</i>	<i>kasvab</i>	TS:alus	<i>lilli</i>
OMAJALAUSE	TS:määrus	<i>Jaanil</i>	<i>on</i>	alus	<i>auto</i>
KOGEJALAUSE	TS:määrus TS:sihitis	<i>Jaanile</i> <i>Jaani</i>	<i>meeldib</i> <i>huvitab</i>	alus alus	<i>muusika</i> <i>muusika</i>
TULEMUS- LAUSE	TS:määrus	<i>Jaanist</i>	<i>tuli</i>	alus	<i>muusik</i>

Omamist, kogemist ja resultatiivsust võib väljendada ka normaalausega. Vrd

OMAJALAUSE: *Mul on maja.* – NORMAALLAUSE: *Ma oman maja.*

KOGEJALAUSE: *Sa meeldid mulle.* – NORMAALLAUSE: *Ma armastan sind.*

TULEMUSLAUSE: *Poisist kasvas mees.* – NORMAALLAUSE: *Poiss kasvas meheks.*

Normaallause kasutus näitab kasvutendentsi.

Elementaar- ja komplekslused. Täislaused, väljajätelised lused ja vaeglused

§ 28 Moodustajate struktuuri põhjal liigituvad lused elementaar- ja komplekslauseteks. **Elementaarlused** on lused, mille moodustajate seas ei ole situatsiooni väljendavaid konstruktsioone – osalauseid või sekundaartarindeid. (Sekundaartarindeid hulka kuuluvad infiniit- ja absoluuttarinid ning nominalisatsioonid.) Lused, mis sisaldavad nimetatud osi, on **komplekslused**. Kõik lused peale osalausetega lausete on **lihtlused**. Osalausetega lauseid nimetatakse **lihtlauseteks**.

ELEMENTAAR- LAUSE		Jüri läheb pensionile. Jüri vaatab jalgpalli. Päike paistab. Jüriil on alati õigus.
KOMPLEKS- LAUSE		Jüri kavatses pensionile minna. Jüri läks paadiga sõitma. Jürit vaadates tuli meelde keelestrateegia. Jüri istus, müts peos. Jüri sebimine pole olnud asjatu.
LIITLAUSE		Vihma sajab, aga päike paistab. Ma tean, et Jüriil on alati õigus.

Lause kui ehituslik tervik ei pruugi kirjas alati kokku langeda **ortograafilise lausega**, mis algab suurtähega ja lõpeb lauselõpumärgiga. Ortograafiline lause võib vastata ka mingile osale lihtlausest, liitlause osalausele või hoopis mitme liht- või liitlause ühendile. Näiteks lause (a) on üks liitlause, aga kaks ortograafilist lauset, lause (b) üks ortograafiline lause, aga kaks pärislauset (teine algab asesõnaga *see*).

- Kõik nägid seda pealt. Aga ometi ei teinud keegi midagi.
- Siin on naine, kellele on äsja teatatud, väga saamatult muide, et ta abikaasa söidab teisega ära, see naine jumaldab oma meest ja tema ainuke reaktsioon on vastus: „Suurepärane. Kui tema on õnnelik, siis olen seda ka mina.“ [1]

Lause, mille sisu on maksimaalselt eksplitseeritud, on **täislause**. Nt

Laps sööb jäätist.

Laused, millest mõni vormielement on välja jäetud, kuid mis sellele vaatamata on üheselt mõistetavad kas kaasteksti abil või ka ilma selleta, on **väljajättelised laused** ehk **lünklaused** ehk **elliptilised laused**. Nt

Lähnen koju (← Ma lähnen koju). Peeter tuli koju ja läks magama (← Peeter tuli koju ja Peeter läks magama).

Täis- ja väljajätteliste lausete vahepealse lausetüübi moodustavad **vaeglaused**. Need on laused, milles osa sisukomponente on selgelt eksplitseerimata, kuid millest pole ka midagi välja jäetud. Nt

Selle teeb valmis paari päevaga. Jõudu! Tere hommikust! Käed üles!

Vaeglauses on millegi puudumisel kindel tähendus, näiteks lause *Selle teeb valmis paari päevaga* puhul järeldub aluse puudumisest, et öeldu kehtib kelle tahes kohta.

Kommunikatiivsed lausetüübid

§ 29 Lausete abil antakse edasi mitmesuguseid suhtlustegevusi: väidet, küsimust, käsku, soovi ning emotsionaalset hinnangut (hüüdu). Nende väljendamisele on keeles spetsialiseerunud kindla struktuuriga lausetüübid:

VÄITLAUSE	Vihma sajab.
KÜSILAUSE	Kas teil raha on? Kes te olete? Kas sa soovid teed või kohvi?
KÄSKLAUSE	Mine ära! Ärge segage mind! Las nad ootavad!
SOOVLAUSE	Kui oleks ainult tervist! Et kurat sind võtaks! Ilusat päeva!
HÜÜDLAUSE	Milline hääl! Küll see elu on ilus!

Osa lausetüüpe võivad sekundaarselt väljendada ka muid suhtlustegevusi, kui nende struktuur eeldaks. Kõige laiemad kasutusvõimalused on **väitlausel** (→ 17 § 2), millega saab peale väite enda edasi anda ka nt väite vormis küsimust (*Ma küsin su arvamust meie välispoliitika kohta*), käsku (*Ma käsin sul kohe koju minna. Sa lähed kohe koju!*) või soovi (*Soovin sulle ilusat päeva*). Seetõttu on väitlauset peetud ka funktsioonilt markeerimata lausetüübiks.

Küsilausega (→ 17 § 3–18) pöörduakse kellegi poole, et midagi teada saada. Küsilauseid liigituvad **üld-**, **eri-** ja **alternatiivküsilauseteks**. Üldküsilause korral on küsimuse all kogu lause sisu tõellevastavus, küsimus ootab jaatavat või eitavat vastust ning küsimust vormistavad mittelauseliikmelised vahendid – küsipartikkel *kas* lause algul, partikkel *või* lause lõpus, küsijätkud lause lõpus ja/või inversiooniline sõnajärg (*Kas sa oled vihane? Oled sa vihane või? Sa oled vihane, eks ole? Oled sa vihane? – Jaa. Jah (olen). Olen küll. / Ei (ole)*). Eriküsimuse korral käib küsimus lause mingi moodustaja kohta, küsimust vormistavad lauseliikmena toimivad küsivad-siduvad asesõnad ja asemäärsõnad (*Kellega sa rääkisid? – Ma rääkisin oma vennaga. / Oma vennaga. Kuhu sa lähed? – Ma lähen koju. / Koju*) ja (minimaal)vastust sama lauseliikmena esinevad täistähenduslikud

fraasid. Ka alternatiivküsimus on suunatud mingile moodustajale, kuid annab ette võimalikud vastusevariandid ning nõuab nende vahel valiku tegemist (*Kas sa lähed koju või tööle? – Koju. / Tööle*).

Käsklause (→ 17 § 19) vormistab mitmesuguse tugevusega käsku, keeldu (eitavat käsku) või luba ning selle põhiline väljendusvahend on predikaadi vorm – käskiv kõneviis, *da*-infinitiiv, *las*-tarind (*Mine ära! Ära karju! Jutt jätta! Las ta olla pealegi seal!*). On ka *et*-komplementlause kujulisi käsklauseid (*Et sa siit kaod!*).

Soovlause (→ 17 § 20–21) näitab, et kõneleja soovib lausega väljendatud sündmuse teostamist, kuid ei taotle seda. Täiskujulised soovlauseid on eelkõige tingimuslause või *et*-komplementlause kujulised laused, mille öeldisverb on tingivas kõneviisis (*Kui pääseks vaevast! Et sul ikka hästi läheks!*).

Hüüdlause (→ 17 § 22–24) väljendab kõneleja emotsiooni: valmistust, imestust, üllatust, viha vms millegi ebatavalise suhtes. Täiskujulised hüüdlauseid on küsiva komplementlause (kaudküsilause) kujulised (*Kui üürrike on elu! Kes võis seda arvata!*) või emotsiooni väljendavate partiklitega väitlause kujulised laused (*Küll teie poeg on andekas! On see alles mees!*).

Kirjandust sissejuhatause kohta: EREL, MATI 1977a. Ebamäärasusest sõnade liigitamisel. | EREL, MATI 1980b. Some notes on the classification of words and the transposition of adjectives in Estonian. | EREL, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | EREL, MATI 2005b. Source-marking resultatives in Estonian. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2006. Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to Standard Average European. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2008. Kogea vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. | HENNOSTE, TIIT 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. | ISK 2004. | KARLSSON, FRED 2002. Üldkeeleteadus. | LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. | LINDSTRÖM, LIINA, PIIA TAREMAA 2013. Semantilised rollid keeleuurimise vahendina. | PAJUSALU, RENATE 2009. Sõna ja tähendus. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlause tüübid. | RÄTSEP, HUNO 1981a. Eesti keele lihtlause tüübid kontensiivse tüpologia vaatekohast.

LAUSELIIKMED

3. ÖELDIS
4. ALUS
5. SIHITIS
6. ÖELDISTÄIDE
7. ÖELDISTÄITEMÄÄRUS
8. MÄÄRUS

3. ÖELDIS

Mati Erelt

LIHT- JA LIITÖELDIS

Üldist

§ 1 **Öeldiseks** ehk (**grammatiliseks**) **predikaadiks** on harilikult a) pöördeline verbivorm või b) pöördelise verbivormi ühend käändelise, erijuhul teise pöördelise verbivormiga, käänd- või määrsõnaga.

- a. Poiss *sõi* saia.
- b. Ta *pidi lahkuma*. Mine *osta* poest leiba. Kass *pistis* hiire *nahka*. Poiss *sõi* saia *ära*.

Pöördelised verbivormid võivad olla ühesõnalised **lihtvormid** ja mitmesõnalised **liit-** ehk **analüütilised vormid**. Liitvormid on verbi täis- ja ennemineviku vormid, mis koosnevad abiverbi *olema* pöördelisest vormist ja põhiverbi mineviku kesksõnast, ning eitavad verbivormid, mis koosnevad eituspartiklist *ei* või osaliselt muutuvast eitusverbist *ära*, *ärge*, *ärgu*, *ärgem* ~ *ärme* ja põhiverbist. Pöördelised verbivormid, nii ühe- kui ka mitmesõnalised, on **lihtöeldised**.

LIHTVORM	Mees	<i>ehitas</i>	maja
LIITVORMID	Mees	<i>on ehitanud</i>	maja
	Mees	<i>oli ehitanud</i>	maja
	Mees	<i>ei ehita</i>	maja
		<i>Ära ehita</i>	maja

Põhiverb on liitvormi leksikaalne osis, mis määrab lausemalli. Abiverb ja eitussõna osalevad ennekõike liitvormi grammatiliste tähenduste väljendamisel. Oma kasutusregulaarsuselt ei erine nad seotud morfeemidest.

Märkus. Abiverb *olema* on harilikult finiidne, kuid liitöeldise koosseisus võib *olema*-abiverb olla ka infiniitvormis (vt Rätsep 1978: 38), nt Ta *võiks olla* / *pidi olema* / *näis olevat* selle töö kirjutanud. Raamat *peab*

olema homseks läbi loetud. Riigikogu järgmises koosseisus saab *olema* esindatud vaid neli erakonda.

§ 2 Pöördelise verbivormi ühendid käändelise verbivormiga (konstruktsioon Vf + Vinf), harva teonimega või teise pöördelise verbivormiga (Vf + Vf) ning käänd- või mäarsõnaga, mis tervikuna toimides määravad lausemalli, on **liitöeldised**. Sellisteks ühenditeks on:

PERIFRASTILISED VERBIVORMID	See	<i>saab olema</i>	tema suurpäev
AHELVERBID	Laps	<i>hakkas sööma</i>	
REDUPLIKATIIVSED VERBITARINDID	Emä	<i>ootas ja ootas</i>	
RINDVERBID	Ma	<i>lähen toon</i>	piletid
VÄLJENDVERBID	Lahing	<i>leidis aset</i>	öösel
ÜHENDVERBID	Maja	<i>lagunes ära</i>	

Perifrastilised verbivormid sarnanevad morfoloogiliste sõnavormidega. Enamik ülejäänud ühendeid on võrreldavad tuletistega: nende üks komponent toimib umbes samamoodi kui verbiafiks (vrd *läheb mööda – möödub, jääb seisma – seiskub*). See analoogia on motiveerinud ka nende nimetamist eesti keeleteaduses verbideks. Siiski tuleb rõhutada, et nende „verbide“ puhul ei ole tegemist mitmeosalise sõnaga, vaid ikkagi sõnade ühendiga, mille komponendid kuuluvad igaüks oma sõnaliiki. Et need ühendid moodustavad süntaktilise terviku, ei ole veel kriteerium nende kuulutamiseks üheks sõnaks. Samamoodi käituvad ka näiteks kaassõna ühendid nimisõnaga.

Põimkonstruktsioon Vf + Vinf

§ 3 Liitöeldisena toimiva tarindi moodustavad suuremal või vähemal määral grammatiseerunud finiiitverb ja leksikaalse ehk sisuka verbi käändeline vorm või teonimi. Käändeline verbivorm kannab nende ühendite põhisisu ja määrab ka võimalikud laiendid. Finiiitverbi ja konstruktsiooni grammatiseerumise astme järgi jaguneb konstruktsioon **perifrastiliseks verbivormiks** ja **ahelverbiks**. Perifrastiliste verbivormide finiiitne osis on abiverb ja ühend

tervikuna sarnaneb verbi liitvormiga. Ahelverbide finiitsel osisel on rohkem leksikaalverbi omadusi ning konstruktsioon tervikuna jääb perifrastilise verbivormi ning leksikaalse verbi ja selle seotud laiendina toimiva infinitiivi ühendi vahemaile. Piirid tarinditüüpide vahel pole siiski teravad.

lihtöeldis	liitöeldis		öeldis + komplement
verbi liitvorm	perifrastiline verbivorm	ahelverb	verb + infinitiiv
<i>on söönud</i>	<i>on lahkumas</i>	<i>hakkas sööma</i>	<i>kavatses süüa</i>

Perifrastilised verbivormid

§ 4 Perifrastilisteks verbivormideks peetakse a) *olema*-verbi ühendeid mingi muu käändelise verbivormiga kui *nud*- ja *tud*-kesksõna või b) mingi muu suhteliselt üldise tähendusega verbi, nt *saama*, *jääma*, *pidama*, ühendeid käändelise verbivormiga (harva ka teonimega: → nt § 24), juhul kui need ühendid on küllaltki regulaarse kasutusega ning kannavad seda tüüpi tähendust, mida võib edasi anda morfoloogilise tunnusega, s.o aja, aspekti, tegumoe või kõneviisi tähendust.

Perifrastilisi verbivorme

NIMETUS	KONSTRUKTSIOON	NÄIDE	
TULEVIK	<i>saama + Vma</i>	See <i>saab olema</i> tema suurpäev	→ § 43
	<i>hakkama + Vma</i>	Tunnid <i>hakkavad toimuma</i> reedeti	→ § 44
PROGRESSIIV	<i>olema + Vmas</i>	Kuritegevus <i>on vähenemas</i>	→ § 24
PROKSIMATIIV		Külalised <i>on lahkumas</i>	→ § 26
SAAMA-TEGEVUSPASSIIV	<i>saama + Vda</i>	Ta <i>sai</i> ema käest <i>riielda</i>	→ § 117
SAAMA-IMPERSONAAL	<i>saama + Vda/tud</i>	Eile <i>sai</i> kõvasti tööd <i>teha / tehtud</i>	→ § 118
KVOTATIIV	<i>pidi + Vma</i>	Ta <i>pidi</i> haige <i>olema</i>	→ § 54
AVERTIIV		Ta <i>pidi</i> <i>kukkuma</i>	→ § 27

Perifrastilised verbivormid erinevad liitvormidest järgmiste omaduste poolest.

- Nende abiverb esitab rohkem piiranguid verbi tüübile, nt *saama*-tulevikku ei saa kuigi vabalt moodustada agenttiivsetest verbidest (**Ma saan tööl käima*).
- Nende abiverb ei seostu nii vabalt grammatiliste kategooriatega, mõnikord aga saab olla ainult kindlas grammatilises vormis, nt avertiivi puhul saab *pidama*-verb abiverbina olla ainult lihtminevikus (*Ta pidi / Ma pidin kukkuma*).
- Eitavas vormis võib mõnel juhul olla nii abiverb kui ka infiniitne põhiverb (*Töö ei jäänud tegemata*).

Perifrastilistele verbivormidele lähedased struktuurid on retrospektiivsed verbikonstruktsioonid, mis erinevad verbivormidest selle poolest, et partitsiipi võib neis käsitleda öeldistäite või öeldistäitemäärusena.

Retrospektiivid

AKTIIVNE RETROSPEKTIIV	<i>olema + Vnud</i>	Ta on sellest üllatunud	→ § 29
SEISUNDIPASSIIV (PASSIIVNE RETROSPEKTIIV)	<i>olema + Vtud</i>	Töö on tehtud	→ § 111
	<i>olema + Vmata</i>	Töö on tegemata	→ § 29
	<i>saama + Vtud</i>	Töö saab tehtud	→ § 29, 116
	<i>jääma + Vmata</i>	Töö jääb tegemata	

Ahelverbid

§ 5 Ahelverbid on mõningate suhteliselt abstraktse (sageli tuletusliitele omase) tähendusega või deskriptiiv- ja onomatopoeetiliste verbide kokkukuuluvad ühendid *da-* ja *ma-*infinitiiviga ning infinitiivi omadustega *vat-*vormiga, nt *võib juhtuda*, *hakkab minema*, *tundub olevat*. Nii nagu liit- ja perifrastiliste verbide abiverbid, seostuvad ka enamiku ahelverbide finiiitsed osised ainult infiniitse verbivormiga, muud laiendid olenevad juba infiniitsetest verbivormist endast. Samas on neil finiiitsetel verbidel abiverbiga võrreldes selgem leksikaalne tähendus, mis moodustab tähendussarju ja võib seada piiranguid nii infiniitse osise kui ka (tegevus)subjekti valikule. Selles suhtes

sarnaneb ahelverbi finiiitne osis infiniitset seotud laiendit nõudvate verbidega ja teda võib parimal juhul pidada poolabiverbiks.

Märkus. Paljudel juhtudel on ahelverbi finiiitse osise näol tegemist täis-tähendusliku verbi osalise grammatiseeringuga. Nt verbist *ähvardama* on kujunenud proksimatiivsuse väljendaja (*üritus ähvardab nurjuda*), kuid seejuures on veel säilinud tema negatiivne tähendus, mis ei lase teda kasutada positiivses kontekstis (**üritus ähvardab õnnestuda*) (→ § 26). Grammatiseerumise osalisusest tulenevad tihtipeale ka piirangud subjekti valikule, nt tegevuse algust väljendav verb *pistma* on kasutatav vaid elusolendit tähistava subjektiga (Kus nüüd *pistsid vasikad jooksmat!*).

Ahelverbide hulka kuuluvad järgmised tarindid:

- 1) faasiverbide ühendid infinitiiviga: a) tegevuse algust väljendavate faasiverbide ühendid *ma*-tegevusnimega: *hakkab sööma, kukub / pistab karjuma, jääb magama* (→ § 22); b) proksimatiivsust väljendavate verbide ühendid *da*-tegevusnimega: *ähvardab kokku kukkuda, tahab põhja kõrbeda* (→ § 26), või c) *ma*-tegevusnimega: *kipub ära vajuma* (→ § 26); d) tegevuse lõppu väljendava faasiverbi *lakkama* ühend *mast*-vormiga: (kõrvad) *lakkavad kumisemast* (→ § 25).
 - a. Ta *hakkas* ise *rääkima*, et tal on koerad metsas. [A] Endal sai lehm talvel poegimisega otsa, mullikas *tuli lüpsma* alles mais. [I] Ilmavalgust näinud, mustlaslikult tõmmu nahaga lapsuke *pistis* täiest kõrist *karjuma*. [I]
 - b. Tuhala Nõiakaev on tänavu juba kaks korda *ähvardanud keema hakata*. [A]
 - c. Eestist *kipub saama* riik, kelle maavarad ja tööjõud on rakendatud võõrastele riikidele kasumit tootma. [A]
 - d. Ühe asja parandad, kaks asja *lakkavad töötamast*. [I]
- 2) episteemilise tähenduse korral a) modaalverbi *pidama* ühend *ma*-tegevusnimega, b) modaalverbide *võima, tohtima* ja *saama*, harvemini ka *tarvitsema, pruukima* ja *tahtma* ühendid *da*-tegevusnimega (→ § 53).
 - a. Keegi ei vastanud, midagi *peab juhtunud olema*.
 - b. Meie konfliktidest haaratud maailm *võib olla* palju avaram ja huvitavam kui esmapilgul paistab. [A] Teie soov *ei pruugi täituda*. Neid tuleb tõenäoliselt veel, kuid sellist lumesadu *ei tohiks enam tulla*. [A]

- 3) evidentsiaalverbide *näima*, *paistma*, *tunduma* ühendid *vat-vormiga* (→ § 54). Nt

Nadja müüb vaimulikke raamatuid ja *näib* üsna vaga ja usin *olevat*.
[I] Täna *paistab* asi ruttu *minevat*. [I] Kuumust *tundub olevat* üle neljakümne. [A]

- 4) tegevuse põhjustamist väljendavate a) verbide *panema*, *ajama*, *saama* jt ühendid *ma*-tegevusnimega ning b) verbi *laskma* ühendid *da*-tegevusnimega, mis esindavad suhteliselt lõtva ahelverbi tüüpi (→ § 127).

- a. Teil on õigus, raha *pane*b rattad *käi*ma ja naised kodumaa *hülga*ma.
[I] Küsimus *aj*as mind oma lihtsusega *naer*ma ja hämmeldas pisut ka. [I]
b. Mina *lase*sin ülikonna *õmmel*da. [A]

- 5) tegevuse viisi iseloomustavate deskriptiiv- ja onomatopoeetiliste verbide ühendid põhiverbi *da*-tegevusnimega, s.o **koloratiivtarindid**: (keegi) *nähv*ab *vastata*, *paug*ub *kõhida*, *kihista*b *naer*da, *logista*b *sõita*, *vehib käia*, *vudib joosta*, *vitsuta*b *süüa*, *vihub tööta*da; (pea) *huuga*b *valutada*; (väljas) *krabista*b *sadada* jne. Nt

Müüja *nähv*as midagi *vastata*. Jüri on juba poolteist nädalat *kõhida* *pauk*unud. [N] Eesti vanim lehm Õõda *vitsuta*s sünnipäeval porgan-deid *süüa*. [A] .. pea *huuga*b *valutada*, tahaks pikali visata. [N]

Mõned koloratiivtarindid on sünonüümsed tarinditega, kus põhi-verbi laiendab deskriptiiv-onomatopoeetiline konverb. Nt

paugub kõhida – *kõhib paukudes*, kuid: *vitsutab süüa* – **sööb vitsutades*

Rindkonstruktsioon Vf + Vf

Reduplikatiivsed verbitarindid

§ 6 Reduplikatiivsed verbitarindid on identsetest liikmes-verbidest koosnevad ühendavad või vastandavad rindtarindid (→ 21 § 31). Verbi ühendav reduplikatsioon väljendab kontinuaatiiv-sust (→ § 23). Rindliikmeid seob harilikult sidesõna *ja*, eituse korral *ei .. ega*. Sündeetilise ehk sidesõnalise rinnastuse korral on liikmeid tavaliselt kaks (a). Harva esineb ka kolmest liikmest koosnev

tarindit, sidesõnaga kõigi liikmete vahel (b). Asündeetiline ehk sidesõnatu rinnastus ei ole kuigi tavaline. Rindliikmeid on sel juhul harilikult kolm, harva kaks (c). Vastandavad rindtarindid väljendavad heakskiitu, lubamist jm tähendusi (d) (→ 21 § 31).

- a. *Ta ootab ja ootab. Ta ei tule ega tule. Mina seisin ja seisin nagu tola ega osanud ära minna. [I] Koer aina kaugenes ja kaugenes, ta poleks vist enam hüüdmistki kuulnud .. [I] Iseloomulik sündmõtetele on see, et haige ise võib oma mõtetesse suhtuda mõistliku kriitikaga, kuid sellele vaatamata mõte aina kordub ja kordub. [A]*
- b. *Melu kestis ja kestis ja kestis, lõpuks ma andsin alla, koperdasin rõdule ja kutsusin politsei. [N]*
- c. *Aga peaks tegutsema, tegutsema, tegutsema .. [I] Ta ootas, ootas kannatamatult Praha-nädala algust .. [I]*
- d. *Söö aga söö. Mine aga mine.*

Märkus. Kontinuaatiivsust väljendavast verbi reduplikatsioonist erineb dialoogis kasutatav lausungi reduplikatsioon, nt *Kas sa kinno lähed? – Lähen, lähen*, mis väljendab kinnitust või nõusolekut (Keevallik 2001).

Rindverbid

§ 7 Rindverbid on peamiselt mõningate liikumisverbide (kõige sagedamini verbide *minema* ja *tulema*, harvemini *käima*, *jooksma* jm), vähemal määral ka muude verbide (*võtma*, *otsima*) finiitvormide kokkukuuluvad rindühendid muude verbide finiitvormidega. Rinnastus on siin enamasti asündeetiline (a), kuid küllaltki levinud on ka sidesõna ja kasutus (b).

- a. *Lähen heidan korraks pikali. Lähen ostan lehe. Mine tee uks lahti. Tule vaata paberitest järele. Käib kuulutab kohvikutes, et mehel on armuke. Jooksen toon selle ära. Nüüd ma lähen panen kohvivee üles. [I] .. võib-olla Krista tuleb otsib mind üles .. [I] Võta pane see sinna. [I]*
- b. *Lähen ja heidan pikali. Käisin ja lugessin seda Nuume tööd. [e-kiri]*

Tavaliselt koosnevad eesti keele rindverbid kahest verbist, mistõttu EKG II-s (1993: 22) on neid nimetatud kaksikverbideks. Kuid võimalik on ka rohkem kui kahe finiitverbi ühendamise. Nt

Mine jookse too see siia. Lähen käin viin kirja posti. Lähen käin toon sulle šokolaadi. [A]

Tüüpiliste eesti rindverbide komponendid on küll ühesuguse grammatilise vormistusega, kuid neil on erinev süntaktiline ja semantiline ülesanne. Selles suhtes sarnanevad rindverbid ahelverbidega. Tarindi tuumaks on siingi järelkomponent, mis määrab lausemalli (liitöeldise kui terviku seotud laiendite olemasolu ja vormi). Tüüpilise rindverbi esikomponent on liikumisverb, kuid see ei väljenda mitte niivõrd mingisse kohta suundumist kui tegevuse alustamist ehk ingressiivset aspekti (→ § 22). Näiteks lauses *Lähen heidan korraks pikali. Lähen ostan lehe* on laiendid *pikali* ja *lehe* tingitud verbide *heitma* ja *ostma*, mitte aga *minema* tähendusest. Liikumise sihtpunkt aga jääb neis ühendites määramata, mistõttu liikumisverb näitab pigem tegevusse kui tegevuskohta suundumist. Tegevusse suundumise ehk tegevuse alustamise tähendus on ühtlasi see, mis eristab liikumisverbilise esikomponendiga rindverbi üksikverbist (*Heidan pikali. Ostan lehe*). Tegevuse alustamise tähendusega on kooskõlas ühendi esikomponendi sage esinemine imperatiivis (*Mine tee üks lahti*).

Verbi ja infinitiivi ühendist erinevad rindverbid sisuliselt selle poolest, et nende puhul nähtub lausest kõneleja suurem usk tegevuse toimumisse (vt ka Tragel 2003a). Vrd

Ma lähen lehte ostma. – Ma lähen ostan lehe.

Märkus. Asündeetilisi rindverbe on peetud ka **sari-** ehk **seriaalverbideks** (Tragel 2003a). Tüpoloogiliselt on sariverbid omased eelkõige isoleerivatele keeltele, s.o keeltele, kus verbimorfoloogia täielikult või peaaegu täielikult puudub, kuid vähesel määral leidub neid ka muudes keeltes. Eesti asündeetilistel rindverbidel on tõepoolest sariverbidele omaseid jooni, nagu ühine subjekt, ühised morfoloogilised markerid, intonatsiooniline eraldamatus. Komponentide erineva funktsiooni tõttu kuulusid eesti sariverbid asümmeetriliste sariverbide rühma. Kuna aga eesti keeles vahelduvad sariverbide taolised asündeetilised tarindid üsna vabalt mittesariverbipäraste sündeetilistega (*Lähen heidan korraks pikali* = *Lähen ja heidan korraks pikali*. *Lähen ostan lehe* = *Lähen ja ostan lehe*), siis on igal juhul vaja ka neid kahte rühma ühendavat nimetust, milleks termin *rindverb* võiks sobida.

Esikomponendiga väljendatud liikumine või muu tegevus võib siiski sageli mõtestuda ka iseseisva tegevusena, misjuhul on tegemist pigem öeldisrühmade või osalause (sümmeetrilise) rinnastuse kui verbide endi rinnastusega. Kindlasti pole enam liitöeldisega tegemist

laiendatud esikomponendiga või intonatsiooniliselt eraldatud tarindite puhul. Nt

Lähme nüüd ja *aitame* tal sohva üles viia. – *Lähme, aitame* tal sohva üles viia.

Eesti keele puhul raskendab vahetegemist verbide ja öeldisrühmade rinnastuse vahel see, et eesti rindverbide puhul jääb kehtima öeldisrühmade rinnastusele omane piirang, mis ei luba küsimustada või relativeerida kogu rindtarindit. Ei ole võimalik öelda:

*Mida ma läksin (ja) ostsin? *Leht, mille ma läksin (ja) ostsin.

Märkus. Rindverbide omadusi on ka nn verbide **loomulikel rindühenditel**, nt *on ja jääb, võta või jäta, võib, aga ei pea, tuleb ja läheb* (→ 21 § 29). Neilgi võib olla kogu ühendi juurde kuuluv laiend, mille vormi määrab viimane rindliige, nt *Ta on ja jääb minu sõbraks*. Samas puudub sellise ühendi esiliikmel grammatiline tähendus ning ka laiendit on võimalik esiliikme juures korrata, nt *Ta on minu sõber ja jääb minu sõbraks*.

§ 8 Tüüpilistest rindverbidest erinevad *mine tea* ja *mine saa aru*, mis väljendavad järelkomponendiga märgitu eitust. Nt

Mine tea (= *ei tea*), mis ta teha kavatseb. *Mine saa* nüüd neist *aru*. [I]

Selliste tarindite olemasolu seletub ehk sellega, et eitus võib esineda pragmaatilise järeldusena muudegi imperatiivsete *mine*-ühendite puhul, nt *Mine püüa tuult väljal!* (käsk, mida on võimatu täita). Kui komponenti *mine* käsitleda eitussõnana (nagu Tauli 1980: 220, ka Tragel 2003a: 933–934), siis tuleks ka järelkomponente *tea* ja *saa aru* pidada mitte imperatiivvormideks, vaid konnegatiivideks. Kuivõrd eitavad on vaid paari verbiga *mine*-konstruktsioonid, siis *mine* grammatiseerumine veel kuigi kaugemale edenenu pole. Seetõttu oleks õigem käsitleda mõlemat komponenti siiski imperatiivse verbivormina ja konstruktsiooni tervikuna eitust väljendava idiomatilise rindtarindina. Erinevalt muudest rindverbidest pole *mine*-kinnisühendite komponentide vahele võimalik panna sidesõna. Erinevuseks on seegi, et *mine*-kinnisühendite komponente saab vabalt teineteisest lahutada. Nt

**Mine ja tea* .. *Mine sa tea*, kuhu ükskord välja jõutakse. [I] *Mine neid tea*, nemad ju kangesti koolitatud ja haritud. [I]

Väljend- ja ühendverbid

Väljendverbid

§ 9 Väljendverbid on verbi ja käändsõna, harvemini verbi ja laiendatud käändsõnalise fraasi või verbi ja kaassõna fraasi ainukordsed ühendid, mis moodustavad idiomaatilise tähendusterviku: *aru saama, aset leidma, jutule võtma, tähele panema, hammast ihuma, silma hakkama, jalga laskma, korrale kutsuma, poppi tegema, sõjajalal olema, jumalaga jätma, pahaks panema, kindlaks tegema, vedelaks lööma, libedale minema, hea seisma, mikski panema, omaks võtma; ühist keelt leidma; naha peale andma* jne. Nt

Ma ei saa su jutust aru. Kohtumine leidis aset neutraalsel territooriumil. RMK juhtkond ihus hammast Norra metsadele. [A] Kaks Koread on siiani juriidiliselt sõjajalal. [A] Me jätsime Anteroga seal samas lokaali ees kella kümne ajal jumalaga. [I] Ta seisis hea selle eest, et poeg saaks põhjaliku hariduse. [I] Selle jaapanlastelt õpitud elutarkuse oli ta vanemaks saades omaks võtnud. [I] Ametiühingud ja tööandjad ei leidnud ühist keelt. [A] 71-aastane vanadaam andis kurjategijale naha peale. [D]

Väljendverbi põhisisu kannab nominaalne komponent, millel on tüüpjuhul järgmised omadused (Muischnek 2004: 575).

- See esineb ühes kindlas vormis (Püüdlused jooksevad liiva / *liivasse. Kord läks käest / *kätest ära).
- Sealhulgas puudub sel ka sihitise käänevaheldus (Ta kandis hoolt / *hoole laste eest, kui need veel väikesed olid).
- Sellel ei saa olla fakultatiivseid laiendeid, st laiendeid ei saa lisada ega ära jätta (*Ta laskis sealt vasakut jalga. *Me ei leidnud temaga keelt).
- Seda ei saa küsimustada (Koosolek venis pikale. – *Millele koosolek venis?).

Verbaalne osis lisab käändsõnale tegevusliku sisu ja on sageli üsna üldise tähendusega (*olema, tegema, jätma, ajama, minema, lööma, andma, panema, võtma, pidama* jne).

Kõrvalekaldeid loetletud omadustest siiski piiratud ulatuses leidub. Mõnel juhul esineb vormilist varieerumist, sealhulgas sihitise käände vaheldust (a) ja laiendi lisamise võimalikkust (b). Varieeruda võib mõnikord ka verb (c). Seega prototüüpsete väljendverbide kõrval

on ka ebatüüpilisi. Suurem varieerumine osutab teisele konstruktsioonitüübile (→ § 10).

- a. *maad ~ maid jagama, pintsliste ~ pintsli pistma*; Vähi on oravate selja taga hoopis isamaalastele *silmi teinud*. [A] Selleks ajaks olin ma juba nii purjus, et *tegin* kogu aeg Marcole *silma*. [I] *Tee talle tuul alla*. Valga *tegi* tabeli viimasele *tuule alla*. [A] Kui Eestist käis üle nõukogude võimu ülistavate mälestusmärkide mahavõtmise kampaania, siis Kärkla tähtsaimat teeristi valvavale Kivi-Jürile *tuult alla ei tehtud*. [A]
- b. *Koosolek venis üsna pikale*. Ta *ei teinud* sellest *suurt / erilist numbrit*.
- c. *Poiss tegi / viskas koolist poppi*.

Väljendverbi sarnaseid konstruktsioone

§ 10 Leidub verbi ja noomeni ühendeid, mis mõne omaduse poolest meenutavad väljendverbe, kuid mida siiski ei saa pidada lauses liitpredikaadina toimivaks väljendverbiks.

Väljendverbid ei ole ja liitpredikaadina ei toimi need verbi ja (enamasti somaatilise) noomeni ainukordsed ühendid, mis pole idioomid, st millel on ainult otsene tähendus, nt *õlgu kehitama, silmi pilgutama, saba liputama, pead vangutama, käsi ringutama* (Rätsep 1978: 22). Nt lauses *Koer liputas saba* pole öeldiseks mitte *liputas saba*, vaid *liputas* üksi, *saba* aga on sihtis. Substantiivi *saba* on võimalik laiendada, päris võimatu pole ka objektivaheldus ja küsimustamine. Nt

Koer liputas saba. – *Koer liputas oma väikest saba.* *Koer liputas oma saba ära* ja jooksis minema. *Mida koer liputas?*

Samuti pole väljendverbideks **tugiverbikonstruktsioonid**. Need on mitteidiomaatilised konstruktsioonid, mis koosnevad sündmust (tegevust või protsessi) väljendavast nimisõnafraasist ning suhteliselt sisutühjast verbist (*tegema, ajama, pidama, lööma, käima* jms), mis „toetab“ nimisõna grammatiliselt, kandes verbi grammatilisi tunnuseid. Konstruktsiooni sisulise keskmene toimiv substantiivifraas täidab lauses kas objekti (a) või subjekti funktsiooni (b) (Muischnek 2005). Tugiverbikonstruktsiooni saab tihtipeale asendada samasisulise verbiga (c).

- a. Eesti *pidas* Venemaaga *läbirääkimisi*. Samas on Rootsi *teinud* NATOga kogu aeg *reaalset koostööd*. [A]
- b. Korteris *toimub remont*. Piimatootjate vahel *käib äge hinnasõda*.
- c. Jüri *tegi tööd ~ töötas*.

Tugiverbikonstruktsioonid moodustavad lauses küll sisulise terviku – semantilise predikaadi, kuid sellel puuduvad eespool loetletud tüüpilise väljendverbi omadused, mistõttu grammatilist predikaati (öeldist) kui süntaktilist tervikut see moodustada ei saa (Muischnek 2005):

President	<i>pidas</i>	<i>kõnet / kõne</i>
SUBJEKT	VERB	OBJEKT
AGENT	[SEMANTILINE PREDIKAAT]	

Väljendverbideks pole ka predikatiivist ja suhteliselt sisutühjast *olema*-verbist koosnevad konstruktsioonid (a), samuti muutumist (b) või põhjustamist (c) väljendavate verbide ühendid adverbiaalina toimivate tulemusseisundit väljendavate noomenite või adverbidega (→ § 127, 129). Needki on käsitatavad semantiliste predikaatidena, millel sageli on ka paralleelvaste tuletatud verbi näol (nt *jäi haigeks = haigestus*), kuid mitte süntaktiliste predikaatidena.

- Mari *on* ilus. Jüri auto *on* vana.
- Mari *jäi* haigeks. Jüri auto *läks* katki.
- Vihm *tegi* pesu *märjaks*. Kaotus *ajas* Jüri *närvi*.

Ühendverbid

§ 11. Ühendverbid on verbi kokkukuuluvad ühendid mäarsõnaga. Erinevalt ahel- ja väljendverbidest kannab ühendverbi põhisisu verbaalne osis. Adverb lisab sellele mingi nüansi, toimides afiksi taoliselt. Seetõttu on ühendverbi koosseisus olevaid adverbe käsitletud omaette sõnaliigina – **afiksaaladverbina** ehk **abimäarsõnana**. Afiksaaladverbiks võib olla lokaalne ehk koha-, perfektiivus-, seisundi- ja modaalmäarsõna.

Lokaalsed afiksaaladverbid osutavad üldistatud kujul suhtelist suundumis-, paiknemis-, eemaldumis- või kulgemiskohta: *alla, asemele, eemale, ette, juurde, kaasa, kohale, kätte, külge, maha, otsa, pärale, peale, sisse, taha, vastu, välja, üles, ümber; all, asemel, eemal, väljas; alt, asemelt, eemalt, väljast; läbi, mööda, ringi, üle* jne. Nt

Jänes *jooksis* autole *ette*. Koor *laulis* solistidega *kaasa*. Küllap ma *otsin* su ise *üles*. Sellise kauba vastuvõtmise eest peaks *peale makstama*. Mind panebki imestama, et sellised mehed *kukkusid sisse*. [A] Selle peale *naerdakse* teid *välja* ja te ei teeni kuigi palju. [I] Vedur ja osa tsisterne *läksid ümber*. [I] Harald *vaatas* peremehe askeldusi lõbusalt muiates *pealt*. [I] Rong *sõitis* sadamakraanade *alt läbi*. [I]

Lokaalsete afiksaaladverbide juures ilmneb kõige selgemini ühendverbide jagunemine kahte rühma – ainukordseteks ja korrapärasteks (Rätsep 1978: 28). Ainukordsed ehk idiomaatilised ühendverbid koosnevad piiratud kombinatsioonivõimalustega osistest, mis moodustavad mitte ainult süntaktiliselt, vaid ka semantiliselt liigendamatu terviku, st verbi ja abimäärsõna ühend on omandanud uue tähenduse: *peale käima, üle ajama, maha võtma, peale ajama, juurde löikama, üles ütlema, taga otsima, üle pakkuma, üle pingutama, üles lööma, üles ässitama* jne. Korrapärased ühendverbid ei ole valmis sõnastikuüksused nagu ainukordsed ühendverbid. Nad kujunevad mingi tähendusrühma verbide (nt liikumisverbide) suhteliselt regulaarsel kombineerumisel kindlasse rühma kuuluvate afiksaaladverbidega: *alla / eemale / juurde / kohale / ligi / pärale / tagasi .. + minema / jooksmata / astuma / kihutama / sõitma*. Mõlemad ühendi osised säilitavad tähendusliku iseseisvuse. Vaatamata sellele moodustavad ka korrapärased ühendverbid süntaktiliselt lahutamatu terviku. Lausemalli ei määra siin mitte finiitverb üksi, vaid koos afiksaaladverbiga. Just viimase tähendus tingib näiteks laiendi *sillast* elatiivivormi järgmises lauses:

Poiss jooksis sillast üle. – *Poiss jooksis sillast.

Märkus. Paljudel ühendverbi osana esinevatel kohta väljendavatel abimäärsõnadel on samakujuline kaassõnaline vaste. Vrd *Puu kukkus vankrile peale* (abimäärsõna) – *Puu kukkus vankri peale* (kaassõna). Seda, kas vaadeldav sõna kuulub abimäärsõnana verbi juurde (*kukkus peale*) või kaassõnana nimisõna juurde (*vankri peale*), näitab ühendi lahutatavus ja osalt ka nimisõna kääne. Kuivõrd kaassõna on lähedane käändetunnusele, siis tema ja nimisõnafraasi vahele ei saa paigutada teisi moodustajaid. Võib küll öelda: *Puu kukkus vankrile ootamatult peale* (abimäärsõna), kuid mitte: *Puu kukkus vankri ootamatult peale* (→ 13 § 1). Teiseks, kaassõna nõuab nimisõnalt peamiselt omastavat (tagasõnana, nt *vankri peale*) või osastavat (eessõnana, nt *mööda teed*) käänat. Muude käänete kasutusvõimalused on võrdlemisi piiratud. Seevastu ühendverbi koosseisus olev määrsõna nõuab ühendverbi nimisõnaliselt laiendilt eelkõige kohakäändelist vormi, vrd ülaltoodud näitepaare.

Perfektiivsust väljendavad afiksaaladverbid märgivad tegevuse piiritletust (s.o lõpetatust või resultatiivsust) või vähemalt piirivõimaluse olemasolu. Sellised afiksaaladverbid on *läbi* (*lugema*), *maha* (*müüma*), *minema* (*minema*), *otsa* (*lõppema*), *tulema* (*tulema*), *täis* (*kritseldama*), *valmis* (*tegema*), *välja* (*kannatama*) jne. Nt

Ta luges raamatu läbi. Tulime koosolekult tulema. Jättis kõik ja läks minema. Laps söi pudru ära. Kui Ants niiviisi kodu poole ruttas, hakkas tal ka ühtlasi kahju, et kooliorjus otsa lõppes. [I] Tereping tegi hääletusmasina valmis eelmisel aastal Jüri Piheli õhutusel Eurovisiooni lauluvõistluse publikuhääletuseks. [A]

Levinuim perfektiivsusadverb on *ära*, mis moodustab hulga korrapäraseid ühendeid, nii selliseid, kus ta täidab üksnes tegevuse piiritlemise ülesannet, nagu *ära jagama*, *ära mõistatama*, *ära ootama*, *ära tegema*, *ära tellima* (a), kui ka selliseid, kus aspektitähendus kaasneb suunatähendusega, nagu *ära kutsuma*, *ära viskama*, *ära viima*, *ära ajama* (b) (→ § 19).

- a. Ülemus jagas ülesanded ära.
- b. Ülemus kutsus töötajad ära.

Seisundit väljendavad adverbid kuuluvad afiksaaladverbidena ühendverbide koosseisu vaid siis, kui nad moodustavad koos verbiga uue tähendusterviku ja tingivad lausemalli. Vastasel juhul on nad iseisvad adverbid ja lauses seisundimääruseks. Afiksaalsetena esinevad *kinni* (*nabima*), *lahti* (*saama*), *viltu* (*minema* / *kiskuma*) jms. Nt

Komisjonikaupluses *saab* kaubast *lahti*. (Vrd *Komisjonikaupluses *saab* kaubast.) Meid *nabiti kinni* igasuguse vastupanuta. [I] Turuplatsi ümbritsevad majad olid mädanenud, *kokku kukkunud* või põlemas, platsil aga kees tõeline põrgu. [I] Mis päev see küll täna oli, et kõik asjad nii koledasti *viltu kiskusid!* [I]

Modaalsust väljendavad afiksaaladverbid *vaja* ja *tarvis* ühendverbides *vaja minema* / *olema*, *tarvis minema* / *olema*. Nt

Sulle *ei lähe* midagi *vaja* peale püssi ja piibliraamatu. [I] *Pole vaja* uskuda seda, mida näed. [I] Suurt ajamist *oli tarvis*, enne kui ta läks. [I]

Ühendverbide mäarsõnalise osa võivad moodustada ka kohamäärsõnad koos perfektiivsus- või seisundimäärsõnadega. Nt

Ta oli kõik selle tööpoolest *ette ära näinud*, kuigi keeldus seda mäletamast. [I]

Ühendverb võib olla ka väljendverbi ja ahelverbi verbaalseks komponendiks, nt *arust ära olema*, *jalga maha saama*, *puust ette tegema*, *vedru välja viskama*, *üle minema hakkama* jms. Nt

Väikelapsed ja koerad *olid* täiesti *arust ära*, karglesid lumes ringi ning viskusid hangedesse selili. [A] Kuid minule peab kõik ikka *puust ette tegema*. [I] Teda vallanud kangustus *hakkas* aegamisi *üle minema*. [I]

§ 12 Eesti keeles on tugev tendents analüütilisusele ja seetõttu on ühend- ja väljendverbide kasutus tänapäeva eesti keelele väga omane, hoolimata sellest, et suur osa selliseid verbe on kunagi võetud kasutusele saksa keele eeskujul (Hasselblatt 1990). Tuletiste kasutamine ühend- ja väljendverbide asemel, nagu seda keeleuendusest alates on soovitatud, on mõnikord lause infostruktuuri seisukohast halvem võimalus. Nii võimaldab ühend- või väljendverbi mitteverbaalse osise paigutamine sihitise järele lause lõppu näidata sihitise tuntuust, ilma et oleks vaja muuta lause normaalset rõhustruktuuri. Ühekomponendilise verbi kasutamisel on aga sihitise tuntuuse näitamiseks (määruseta lauses) vaja seda verbi rõhutada (→ § 19). Vrd

Ta tegi oma akna lahti. – *Ta AVAS oma akna.*

Kirjandust liht- ja liitöeldise kohta: EREL, MATI 1997. Reduplication in Estonian. | EREL, MATI 2001b. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | HASSELBLATT, CORNELIUS 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. | MUISCHNEK, KADRI 2004. Verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles. | MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. | MUISCHNEK, KADRI 2006a. Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbikonstruktsioonist lähemalt. | MUISCHNEK, KADRI 2006b. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. | OJUTKANGAS, KRISTA 1998. Asyndeettisistä verbi-ilmaisista suomalais-ugrilaisissa kielissä. | PIHLAK, ANTS 1985a. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SAHKAI, HEETE, KADRI MUISCHNEK 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontiinumil: konstruktsioonide produktiivsusest verbiga *minema* moodustatud liitpredikaatide näitel. | TRAGEL, ILONA 2003a. Eesti keele seriaalkonstruktsioonist.

ÖELDISVERBI GRAMMATILISED TÄHENDUSED

Üldist

§ 13 Öeldisverbi grammatilises vormis avalduvad mitmesugused sündmusülesed (sündmust kui tervikut hõlmavad) tähendused: **tegevuslaad** (→ § 15), **aspekt** (→ § 16–33), **aeg** (→ § 34–44), **reaalsus / irreaalsus** (→ § 45), **modaalsus** (→ § 46–53), **evidentsiaalsus** (→ § 54–55), **kõneliik (jaatus / eitus)** (→ § 75–90), sündmuse osalistega seotud tähendustest **isik ja arv** (→ § 91–103) ning sündmuste ja selle osaliste vahetõrva haaravatest tähendustest **tegumood** (→ § 104–123) ning **kausatiivsus** (→ § 124–128), **antikausatiivsus** (→ § 129) ja **refleksiivsus** (→ § 130). Need tähendused võivad väljenduda morfoloogiliselt, perifrastiliselt (leksikaalgrammatiliselt), vahel ka derivatiivselt. Regulaarseim ja verbi enda tähendusest vähem olenev on morfoloogiline vormistus. Et morfoloogiliselt pole võimalik väljendada kõiki loetletud tähendusi ning kuna morfoloogiline vorm võib väljendada ka grammatiliste tähenduste kombinatsioone, siis on verbi morfoloogiliste tähenduste ehk morfoloogiliste kategooriate loend mõnevõrra erinev ülalesitatud grammatiliste tähenduste loendist. Eesti keele morfoloogilised verbikategooriad on **aeg** (hõlmab osalt ka aspekti), **kõneviis** (modaalsust, evidentsiaalsust ja reaalsust / irreaalsust, lisaks ka suhtluseesmärki ühendav kategooria) (→ § 56–74), **tegumood, pööre** (hõlmab isikut ja arvu) ning **kõneliik**.

Predikaatverb on loetletud tähenduste esmane, kuid mitte ainus kandja. Samad tähendused võivad paralleelselt või alternatiivselt väljenduda muudeski lauseelementides (kas grammatiliselt või leksikaalselt), samuti süntaktilistes konstruktsioonides kui tervikutes. Näiteks tüüpilisi aspekti väljendamise vahendeid on objekti kääne, modaalsust väljendavad sageli rõhumäärsõnad, suhtluseesmärki lausekonstruktsioon jne. Tervikpildi saamiseks vaadeldavate tähenduste väljendamise võimalustest käsitletakse predikaatverbi juures ka mitteverbaalseid võimalusi.

Situatsiooni ajastruktuur. Tegevuslaad, aspekt ja aeg

§ 14 Lausega väljendatud situatsioon on ajaline nähtus, millele on ühelt poolt omane ajaline kulg, sisemine ajastruktuur, teiselt poolt aga lokaliseeritus kõnehetke suhtes. Sisemine ajastruktuur hõlmab **tegevuslaadi** (*Aktionsart*) ja **aspekti**, suhe situatsioonivälise viitehetkega on **aeg**.

Tegevuslaadi mõiste alla kuuluvad lausega väljendatavate situatsioonide ajalised tüübid – dünaamilised või staatilised situatsioonid jms. Aspekti mõistesse kuulub eelkõige see, kuidas me neid tüüpe vaatleme – kas väljastpoolt, jagamatute tervikutena, või seestpoolt, nende toimumises. Aspekt hõlmab ka seda, millises toimumisfaasis olevana situatsiooni vaadeldakse, ning situatsioonide korduvust. Ei tegevuslaad ega aspekt ei seo situatsiooni mingi välise viitehetkega, st need ei ole deiktilised kategooriad.

Märkus. Tegevuslaadi on mõnikord nimetatud ka **leksikaalseks aspektiks** ja aspekti siinses tähenduses **grammatiliseks aspektiks**, arvestades nende tüüpilisi vormistusviise. Tegevuslaadi ja aspekti ühisnimetusena on kasutatud ka terminit **aspektuaalsus**.

Tegevuslaad

§ 15 Situatsiooni sisemise ajastruktuuri ja vastavad situatsiooni-tüübid ehk tegevuslaadid, millest oleneb paljuski lauseelementide grammatiline vormistus ja süntaktiline käitumine, määravad kolm põhikategooriat: **dünaamilisus**, **duratiivsus** ja **teelisus**. Situatsioonide liigitamisel arvestatakse lisaks neile temporaalsetele kategooriatele ka **agentiivsust**.

Vastanduse dünaamiline / mittedünaamiline alusel jagunevad situatsioonid **dünaamilisteks** situatsioonideks ehk **sündmusteks** ja **staatlisteks** situatsioonideks ehk **seisunditeks**. Dünaamiline situatsioon pigem „toimub“ kui „on olemas“, ta kulgeb heterogeensena, mingis mõttes muutuvana. Staatiline situatsioon pigem „on olemas“ kui „toimub“, on homogeenne, pidev ja muutumatu.

SÜNDMUS: Jüri koostab aruannet. Ilmad läksid soojaks.

SEISUND: Ilmad on / püsivad soojad. Kohv maksab neli eurot. Vaal on imetaja. Nina on tal sinine. Julgete päralt on maailm. Basseinivesi sisaldab kloori. Ma armastan sind.

Tüüpilise seisundipredikaadina toimib verb *olema* koos predikatiivi või predikatiivadverbiaaliga (*on punane, on president; on eesistujaks*). Ka liitöeldisena on verbi *olema* tarindid staatilist laadi (*on uinumas, on tulemata, on teada*). Verb *olema* väljendab neis ühendes staatilisust üldse. Tüüpilised seisundiverbid, s.o normaaljuhul seisundipredikaadina toimivad verbid, on a) paiknemisverbid: *asuma, elama, elunema, paiknema, leiduma, olema* 'asuma' jt; b) suhteverbid: *olema, kuuluma, koosnema, sisalduma, maksma, sõltuma, võrduma, omama, puuduma, vajama, piisama, jätkuma, sarnanema, näima* jt; c) tajuverbid: *tunduma, uskuma, mäletama, teadma, meeldima* jt.

Seisundiverbidest ei saa üldjuhul moodustada progressiivset aspekti märkivat konstruktsiooni (**oli koosnemas, *oli näimas*, aga siiski on kujunenud kinnisühend *on olemas*). Seisundiverbidel puudub perfektiiitse ja imperfektiiitse aspekti vaheldus, mistõttu nendega ei seostu perfektiiivsusedverbid (**ära asuma, *ära sisalduma*). Seisundiverbe on suhteliselt vähe, enamik verbe on dünaamilise tähendusega.

Sündmused jagunevad omakorda **duratiivseteks** ehk **kestusega** sündmusteks ja **punktuaalseteks** ehk **momentaanseteks** ehk **hetkelisteks** sündmusteks.

DURATIIVNE SÜNDMUS: Jüri loeb raamatut.

PUNKTUAALNE SÜNDMUS: Oks murdus. Pomm plahvatas.

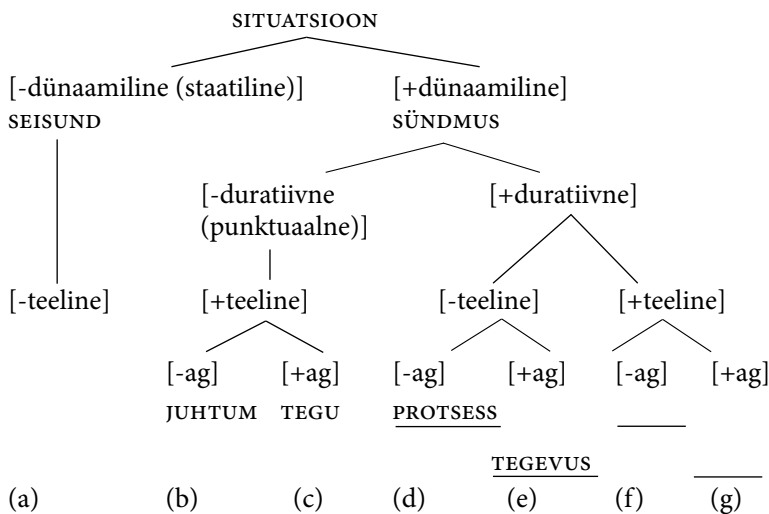
Duratiivsetes lausetes on predikaadiks harilikult duratiivsed verbid: *ujuma, askeldama, kasvama, viima, tooma* jt, punktuaalsetes lausetes aga punktuaalsed verbid: *sähvatama, praksatama, vältatama, liigatama* jne. Duratiivide korral näitab *mas*-tarind sündmuse toimumist vaatlushetkel (*on / oli tantsimas*), punktuaalide korral peatselt aset leidva sündmuse eelfaasis olekut vaatlushetkel (*on vihast plahvatanud*) (→ § 26). Punktuaalsed on normaaljuhul ka seisundimuutust väljendavad verbid *lõppema, algama, avanema, uinuma, süttima, valmima* jne. Nende eripäraks on aga see, et nad võivad esineda ka duratiivsetes lausetes, kui duratiivsust väljendavad lisavahendid, nt teatud tüüpi aja- või viisimäärused: *Laps uinus. – Laps uinus tasapisi.*

Teelisuse poolest jagunevad situatsioonid sellisteks, millel on mingi sisemine, loomulik ammendumispiir, ja sellisteks, millel selline piir puudub, mis ei jõua kuhugi välja ning mille lõpp on vaid katkemine. Esimesi nimetatakse **teelisteks** ehk **piiritletavateks**, teisi **ateelisteks** ehk **mittepiiritletavateks** situatsioonideks. Tüüpiliselt ateelised on seisundid, nt *Ta on kurb*, tüüpiliselt teelised on punktuaalsed sündmused, nt *Ta jäi magama*. Kestusega sündmused võivad olla nii teelised, nt *Ta ehitas maja*, kui ka ateelised, nt *Ta pikutab diivanil*.

Märkus. Teelisust silmas pidades on punktuaalseid sündmusi nimetatud **saavutusteks** (ingl *achievement*) ja teelisi kestusega sündmusi **sooritusteks** (ingl *accomplishment*), ateelistel kestusega sündmustel eesti keeles lühem nimetus puudub (ingl *activity*).

Agentiivsus tähendab agendi, s.o situatsiooni suhtes aktiivse, seda kontrolliva osalise olemasolu situatsioonis. Agentiivsed saavad olla ainult sündmused (dünaamilised situatsioonid). Agentiivsuse alusel jagunevad hetkelised sündmused agentiivseteks **tegudeks**, nt *Jüri ulatas Peetrile sae*, ja mitteagentiivseteks **juhtumiteks**, nt *Oks murdus*, kestusega sündmused aga vastavalt **tegevusteks**, nt *Jüri saagis oksa*, ja **protsessideks**, nt *Puu kõikus tuule käes*.

Märkus. Mõnikord (nt Dik 1997a: 114–115) on agentiivsete hulka arvatud ka osa seisundeid, nt *Reet hoiab oma raha sukasääres*, vrd selgelt mitteagentiivne *Reeda raha on sukasääres*.

- a. Jüri on rõõmus.
- b. Pomm plahvatas.
- c. Jüri lahkus ministeeriumist.
- d. Jüri käed värisevad.
- e. Jüri istub ministeeriumis.
- f. Puud kasvasid suureks.
- g. Jüri kirjutab aruannet.

Aspekt

§ 16 Aspekt näitab:

- situatsiooni piiritletust – **piiritlusaspekt**
- situatsiooni ajalist faasi – **faasiaspekt**
- situatsiooni kvantiteeti – **kvantitatiivne aspekt**

Piiritlusaspekt

§ 17 Piiritlusaspekt on aspektikategooria tüüpilisim esindaja, mida sageli peetaksegi ainsaks aspektiliigiks. Piiritlusaspekt (edaspidi § 17–20: aspekt) näitab, kas situatsiooni amendumispiir on saavutatud, st kas situatsioon on piiritletud või mitte. **Piiritletud** ehk **perfektiivsed** situatsioonid on piiri saavutanud teelised situatsioonid, kusjuures alati on piiritletud punktuaalsed situatsioonid. **Piiritlemata** ehk **imperfektiivsed** situatsioonid on nii teelised situatsioonid, mis pole saavutanud oma piiri, kui ka kõik ateelised situatsioonid (seisundid ja ateelised kestusega sündmused), s.o situatsioonid, mida ei saagi piiritleda. Aspektivaheldus esineb niisiis ainult teeliste kestusega sündmuste puhul:

Ta ehitas suvilat. [PIIRITLEMATA] – Ta ehitas suvila. [PIIRITLETUD]
 Poiss kasvas. [PIIRITLEMATA] – Poiss kasvas suureks. [PIIRITLETUD]

Situatsiooni piiritlemist võib seletada ka selle põhjal, kuidas kõneleja situatsiooni kirjeldamisel end situatsiooni suhtes positsioneerib. Piiritlemata on situatsioon sel juhul, kui kõneleja paigutab oma kujuteldava vaatluspunkti situatsiooni kulu sisse. Vaatluspunkti positsioonilt avaldub situatsioon toimuvana, seisukohta antud situatsiooni algus- või lõpp-piiri suhtes ei võeta. Nt

Laps magab. Tee on märg. Keegi hüüab. Päike kõrvetas. Arno kustutas tuld. Poisid suusatasid. Poisid suusatasid viit kilomeetrit.

Piiritletud on situatsioon siis, kui kujuteldav vaatluspunkt jääb situatsioonist väljapoole. Seega on situatsioonil mingi piir, mis eraldab teda vaatluspunktist. Vaatluspunkti seisukohalt on situatsioon terviklik, ta sisemine kulg ei ole oluline. Nt

Lootus kustus. Arno puhus tule ära. Raha sai otsa. Saadik kutsutakse kodumaale tagasi. Päike on kogu rohu ära kõrvetanud. Poisid suusatasid viis kilomeetrit.

Positioneerimise seisukohast on aspekt seega vaatlusaspekt.

Piir, millega sündmus võib ammenduda, on tegevusobjekti või -subjekti tulemus(seisund) (a), sihtkoht (b) või lõppaeg (c). Perfektiivset sündmust, mis saavutab tulemuspiiri, nimetatakse ka **resultatiivseks** sündmuseks.

- a. Mees ehitas suvila. Noorik kandis kaksikud ilmale. Põud närtsitas rohu. Tuba muutus külmaks. Uks vajus lahti.
- b. Laev läks merepõhja. Lennuk viis reisijad teisele lennuväljale.
- c. Koosolek vältas öhtuni. Päev venitati öhtusse.

§ 18 Lausega väljendatud situatsiooni aspekt sõltub ennekõike verbist, selle sisemisest (leksikaalselt väljenduvast) aspektitähendusest. Aspekti seisukohast jagunevad verbid kolmeks tüübiks:

1) **imperfektiivsed verbid** väljendavad atelist (mittepiiritletavat) kestusega sündmust või seisundit ja esinevad seega tüüpjuhul (kui verbi laiendid ei määra teisiti) aspektilt piiritlemata lausetes, nt intransitiivverbid *paiknema, elama, magama, jooksuma, liikuma, kiikuma, nutma, naerma* (a) ja transitiivverbid *armastama, vihkama, vaatama, mõtlema, ette heitma* (b). Transitiivse imperfektiivse verbi objekt on tüüpjuhul partitiivis (st sellel puudub kolme sihitiskäände võimalus), mistõttu neid verbe on nimetatud ka **partitiivverbideks**.

- a. Jüri *elab* Tartus. Laps *magab*.
- b. Jüri *armastab* Marit ja *heidab* talle *truudusetust ette*.

2) **perfektiivsed verbid** väljendavad hetkelist sündmust, esinedes seega tüüpjuhul aspektilt piiritletud lausetes. Perfektiivsed verbid on valdavalt intransitiivsed: *plahvatama, lahkuma, uinuma*,

unustama jt (a), kuid leidub ka perfektivseid transitiivverbe: *ammendama, andestama, kaotama, saavutama* jt (b). Viimaste objekt on jaatavas lauses piiritletud objektieseme korral alati totaalne.

- a. Pomm *plahvatas*. Jüri *lahkus* Tartust.
- b. Jüri *saavutas oma eesmärgi*.

3) **imperfektiiv-perfektiivsed verbid** ehk **neutraalsed verbid** ehk **aspektverbid** väljendavad teelist (piiritletavat) kestusega sündmust ja esinevad nii aspektilt piiritlemata kui ka piiritletud lauses. Imperfektiiiv-perfektiivsed verbid on valdavalt transitiivsed: *ehitama, parandama, sööma, kirjutama* jt (a), kuid on ka intransitiivseid: *kasvama, vähenema* jt (b).

- a. Jüri *ehitas* suvilat. [PIIRITLEMATA] – Jüri *ehitas* suvila. [PIIRITLETUD]
- b. Puud *kasvasid* kiiresti. [PIIRITLEMATA] – Puud *kasvasid* suureks. [PIIRITLETUD]

§ 19 Eesti keeles ei ole piiritlusaspekt verbi morfoloogiline ega derivatiivne kategooria. Seetõttu väljendatakse aspektivaheldust võimaldavate verbide puhul aspekti verbiväliste vahenditega. Transitiivverbide korral on aspekti väljendamise morfosüntaktiliselt vahendiks objekti kääne – tässihitis omastavas ja nimetavas, osasihitis osastavas käändes. Tegemist pole siiski parima vahendiga. Tässihitis osutab küll alati sündmuse piiritletusele (a), kuid osasihitis võib viidata nii piiritlemata sündmusele (b) kui ka piiritletud sündmusele (objektieseme mittepiiritletuse korral) (c).

- a. Jüri tõi Marile *tordi*. Mehed ehitasid endale *suvilad*.
- b. Mehed ehitasid endale *suvilaid*.
- c. Jüri tõi Marile *torti*.

Pealegi on eesti sõnade objektikäänete vormid sageli eristamatud (nom *kala* – gen *kala* – part *kala*).

Verbi juures on võimalik väljendada perfektivset aspekti leksi-kaalgrammatiliselt – **perfektiivsusadverbidega** (ehk **piirajatega**) *ära, läbi, otsa, välja, üles, valmis* jne, mis muudavad verbi ühendverbiks (→ § 11). Nende perfektiiivne tähendus on kujunenud latiivse suunatähenduse alusel. Tänapäevases kasutuses võib perfektiivus kas a) kaasneda suunatähendusega siirmist või siirdumist väljendavate

verbide puhul, b) olla ise põhitähendus, kaastähenduseks abstraktne latiivne tähendus ('siit, s.o deiktilisest keskmest eemale või selle poole') või c) mõnel juhul esineda ka puhtal kujul (*sünnitas lapse ära*). Distributsioonilt kõige vähem piiratud on *ära*, mis on kujunemas universaalseks perfektiivsust väljendavaks abimäärsõnaks (Metslang 2001c).

- a. Jüri *veeret*as vaadi *ära*. Jüri *tõst*is paberi *üles*.
- b. Mari *kaot*as rahakoti *ära*, aga Jüri *leid*is selle *üles*.
- c. Mari *sünnit*as lapse lõpuks *ära*.

Inherentselt ehk püsisisalduvalt perfektiivsete verbide (a) ja aspektverbide (b) puhul dubleerivad perfektiivsusadverbid verbiga või objekti käändega väljendatud perfektiivsust, olles aspektitähenduse seisukohast seega fakultatiivsed. Transitiiivsete aspektverbide puhul aitab nende kasutamine mõnikord üle saada objekti käänete homonüümiast (c). Enamasti tingib perfektiivsusadverbi kasutamise siiski infostruktuur. Lause lõpus paikneb normaaljuhul (neutraalse rõhumalli puhul) uut infot väljendav lauseelement. Perfektiivsusadverbi paigutamine lause lõppu võimaldab näidata talle eelneva objekti tuntuust, ilma et oleks vaja muuta lause neutraalset rõhumalli, nt verbi kontrastiivrõhuliseks (d). Ka annab see võimaluse jätta kogu lause sisu teemasse ja rematiseerida pelgalt perfektiivsust (e). Viimane tuleb eriti selgelt esile millegi tekitamist väljendavate perfektiivsete verbide puhul (*saavutama, looma, leiutama, püstitama, sünnitama jms*) (Metslang 2001c).

- a. Jüri *tapp*is sääse (*ära*). Hulk raamatuid on siiski ka *ära pääs*-*tetud*. [I] Kuid enne, kui selle saate *ära lõpet*an, paar sõna veel. [S] Vaenlane *suri* (*ära*). Koosolek *lõpp*es (*ära*). Uus ülikond *määr*du-*peol* (*ära*). Ained *segun*esid (*ära*). Ma *väsi*sin (*ära*).
- b. Ta *koor*is kartulid *ära*. Ta *täit*is tabeli lüngad (*ära*). Valged tald-*rikud* ilmuvad lauale ja *korist*atakse jälle *ära*. [I]
- c. Jüri *ehit*as *maja*. [1. PARTITIIV, PIIRITLEMATA, 2. GENITIIV, PIIRIT-
LETUD] – Jüri *ehit*as *maja* (*valmis*). [GENITIIV, PIIRITLETUD] Vrd
Jüri *ehit*as uut *tuba*. – Jüri *ehit*as uue *toa*.
- d. Jüri *parand*as aia *ära*. – Jüri *PARAND*AS aia.
- e. Lõpuks *sünnit*as ta lapse (*ära*).

Perfektiivsusadverbid võivad lisanduda ka imperfektiivsetele (ateelistele duratiivsetele) verbidele ja muuta verbi aspekti. Sellisel juhul toimivad nad peamiste, valdavalt obligatoorsete ja intransitiivverbide

korral ainsate perfektiivusmarkeritena lauses. Osal juhtudel nad ühtlasi modifitseerivad verbi leksikaalset tähendust, kujundades perfektiiitse ühendverbi näol uue leksikoniüksuse (nt *tundma – ära tundma, narrima – ära narrima*) (a), osal juhtudel muudavad vaid aspekti (*põlema – ära põlema, lugema – läbi lugema*) (b). Vahel võib perfektiiivsusadverbi kohta täita ka mingi latiiivne määrus (c). Lisaks perfektiiivsususe väljendamisele täidavad perfektiiivsusadverbid siingi ka infostruktuurilist ülesannet (d).

- a. Jüri *tundis* Marit. – Jüri *tundis* Mari *ära*. 10 000 krooniga kuus võib *ära elada*, ehkki mitte igal aastal Mallorcal puhkamas käia. [A]
- b. Maja *põles maha*. Ta *luges* raamatu *läbi*.
- c. Terese võttis ta riidest lahti, *pesi* jaheda veega *puhtaks* ning andis süüa. [I]
- d. Jüri *suudles* Marit. – Jüri *suudles* Mari *ära* ja läks tööle. *Puhka ära* ja asu uuesti ametisse!

Siirmist ja siirdumist väljendavate verbide puhul märgivad afiksaaladverbid *ära, välja, maha* jt, samuti latiiivsed määrused ennekõike piiri ja on verbi tähendusest johtuvalt harilikult obligatoorsed. Perfektiiivsete ja neutraalsete siirdeverbide puhul dubleerib latiiivne laiend ühtlasi perfektiiivsusust (a) ja täidab infostruktuurilist ülesannet. Imperfektiiivsete verbide puhul lisavad need laiendid situatsioonile üksnes piiri, kuid ei näita selle piiri saavutamist, s.o situatsiooni piiritletust. Lause aspekti väljendamine jääb transitiivses lauses objekti käändevormi ülesandeks (b), intransitiivsed laused jäävad tihtipeale aspektilt kaheti tõlgendatavaks (c).

- a. Ta *pani* raamatu *ära / lauale*. Jüri *andis* oma palga *Marile*.
- b. Ta *veeretab vaadi ära / õue*. – Ta *veeretab vaati ära / õue*.
- c. Jüri *sõitis* *Brüsselisse*.

Kui perfektiiivsusust on võimalik väljendada perfektiiivsusadverbide ja latiiivsete määruste abil, siis imperfektiiivsusust annavad edasi aja- ja viisiadverbid *aeglaselt, pikkamööda, tasapisi, järk-järgult, aina, üha, parajasti, edasi, alati, pidevalt* jt. Imperfektiiivsete verbide puhul täpsustavad need juba kestuslikuna esitatud sündmuse ajaliskulgu (a), perfektiiivsete verbiga seostudes aga muudavad mittekestva sündmuse kestvaks (b).

- a. Jüri puhkab *parajasti*.

- b. Välk *parajasti* sähvatas, kui mulle äkki kõik selgeks sai. Jüri võidab Peetrit *alati*. Ta kaotab *pidevalt* väärtasju. Oks murdus *järk-järgult*. Tööpäev lõppes *tasapisi*.

Selle asemel, et muutust ennast kestvana käsitada, võib käsitada kestvana selle eelfaasi, asjade seis, mis selle muutuseni viib. Nt

Ta suri pikkamööda / kolm päeva. Ta ammendab oma jõuvarusid. Ta tappis siga. Jüri võidab viimast partiid.

§ 20 Piiritletud ja piiritlemata lausetel on mõningaid erinevaid grammatilisi omadusi. Erinevad on mitmete ajavormide tõlgendused (→ § 36). Ainult piiritletud aspektiga lauses esineb komitatiivne kestust märkiv ajaadverbiaal, mis märgib piirini jõudmise kiirust (a), ja translatiivne ajas lokaliseeruv adverbial, mis märgib vaatluspunkti, milleks peab tegevus olema piirini viidud (b).

- a. Raamat sai *kolme aastaga* valmis. Poisid suusatasid viis kilomeetrit *parima ajaga*.
 b. Raamat sai valmis *uueks aastaks*. Poisid olid *õhtuks* suusatanud viis kilomeetrit.

Objektisarnased aja- ja hulgamäärused (→ 8 § 29, 33) liituvad piiritlemata lausele. Totaalne määrus annab sellele piiritletuse (a), partsiaalne aspekti ei muuda (b).

- a. Vihma sadas *kaks tundi*. Minu vaatlusala asus *kuu aega* Häädemeestel. Jüri käis *kaks aastat* kinoklubis. Poisid suusatasid *viis kilomeetrit*. Poisid suusatasid viit kilomeetrit *tund aega*.
 b. Minu vaatlusala asus *teist kuud* Häädemeestel. Poisid suusatasid *viit kilomeetrit*.

Lauses aspekti võib korduvalt muuta. Vrd

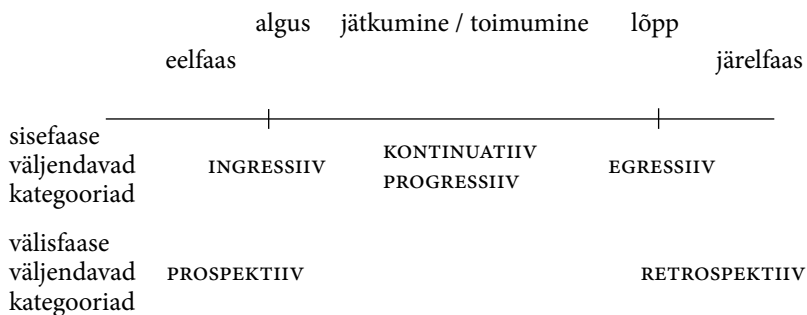
Küün põles. [PIIRITLEMATA] – Küün põles *tuhaks*. [PIIRITLETUD] – Küün põles *alati* tuhaks. [PIIRITLEMATA]

Faasiaspekt

§ 21 Faasiaspekt näitab, millises toimumisfaasis olevana situatsiooni vaadeldakse. Faasiaspekti liigid on:

- situatsiooni enda sisemisi ajafaase, s.o algust (ingressiivsust), jätkumist või toimumist (kontinuaatiivsust või progressiivsust) ja lõppu (egressiivsust ehk terminatiivsust) näitavad aspektid;

- situatsiooni eelfaasi (prospektiivsust) ning järelfaasi (retrospektiivsust) näitavad aspektid.

Faasiaspekte väljendavad mitmesugused grammatilised ja leksikaalgrammatilised verbikonstruktsioonid.

Situatsiooni sisefaaside väljendamine

Ingressiivsus

§ 22 Ingressiivsust ehk situatsiooni algust väljendavad:

- 1) faasiverbid *hakkama, asuma, minema, tulema, jääma* koos *ma-*infinitiiviga (a). Need verbid väljendavad lihtsalt algust ehk neutraalset algust. Infinitiivi asemel võib olla ka tegevustähendusega substantiiv, harilikult allatiivis (b). Mõned faasiverbid, eriti *hakkama, jääma, minema* võivad väljendada lisaks algusele kui dünaamilise situatsiooni faasile ka seisundimuutust (inhoatiivsust), seostudes psüühilist või füsioloogilist seisundit väljendava noomeni või adverbiga (c).

- a. Ta *hakkas sööma*. Nii Eesti kui Läti ülikoolimaastik *hakkab* lähiajal paratamatult *diferentseeruma* .. [A] Tänu sellele *hakkas* haigestumine 1950ndate aastate keskel *vähene*ma. [A] Keskfraktsiooni õhutusel *asus* Isamaaliit aktiivselt musta hobust *otsima*. [A] .. aga teel *läinud* hobune nii hullusti *lõhkuma*, et teinud mehe jalale häda. [I] Vesi *läks keema*. Ära tule mulle *rääkima*, et tema sinu suhtes plaani ei pea! [I] Lehm *tuli lüpsma*. Laps *jäi magama*. Järgmisel päeval luuras ta hetke, mil Lutrin töö katkestas ja aknast välja *vahtima jäi*. [I]
- b. Ta *hakkas tööle*. *Asuti* uue seltsi *organiseerimisele*. Homme *lähevad loosimisele* avatud uste päeva auhinnad. [A] Ukraina kriis *tuleb arutusele* ka Vene-EL-i tippkohtumisel. [A] Meil *läheb / läks ehitamiseks ~ ehituseks*.

- c. (Kellelgi) hakkas kiire / külm / kahju. (Keegi) hakkas õmblejaks / jäi haigeks.
- 2) faasiverbid *lööma, panema, pistma, puhkema, kukkuma* jt ning deskriptiiv- või onomatopoeetilised verbid *lahvatama, purskama, prahvatama* jt koos *ma*-infinitiivi või noomeniga. Loetletud verbid väljendavad intensiivset ehk järsku algust. Nt
- Mees lõi kartma. Mu soomussärk lõi vist märgatavalt *pragunema* .. [I] Poiss pani röökima. Poisid pistid jooksmas ~ jooksu. Kuulajad puhkesid naerma. Ema kukkus hädaldama. Mees kukkus jooma. Kus kukkus rahva seas äkki löömamängu mängima! [I] Rannapapp kohendab süsi, tõmbab halu lõkke serva, et see leekima ei lahvataks. [I] Tüdruk purskas naerma. Mootor prahvatas käima.
- 3) *ma*-infinitiiv üksi, peamiselt rahvanarratiivis (Päll 1956: 68) ja kõnekeeles. Nt
- Kalevipoeg hobust *proovima*. Noorem poeg *pajatama* .. „Sina muidugi mõisa kohe *kaebama!*“ kohmab Huntaugu teomees nurgast. [I] Sina kohe *norima* selle tähe kallal. [G]
- 4) liikumisverbid rindverbide koosseisus, eriti *minema* ja *tulema* (→ § 7). Nt
- Lähen ostan leiba. Lähen ja ostan leiba.*

Kontinuaatiivsus

§ 23 Kontinuaatiivsust, s.o seda, et sündmus on (kunagi) alanud ning kestab vaatlushetkel edasi, väljendavad:

- 1) koordinaatiivsed redupliktiivtarindid, harilikult sündeeetilised (a), harva asündeeetilised (b) (→ § 6; → 21 § 31).
- a. Ta jookseb ja jookseb.
b. Ta ootas, ootas kannatamatult Praha-nädala algust .. [I]
- 2) väljaspool predikaati kestusadverbiaalid *aina, üha, ikka, järjest, muudkui* jne, sageli koos verbikordusega (→ 21 § 31). Nt
- Elu *aina* paraneb. Ta *muudkui* ootab ja ootab.

Progressiivsus

§ 24 Progressiivsus on sündmuse toimumine vaatlushetkel (parajasti). Toimumist käsitatakse kui sündmuse „siselülitatud“ seisundit, kestust rõhutamata.

Ehkki imperfektiivse situatsiooni puhul jäeldub progressiivsus juba verbi preesensi- või preteeritumivormi kasutusest (a), toimib spetsiaalse progressiivtarindina *mas*-tarind, s.o perifrastiline verbivorm *olema* + *mas*-vorm (b). Mõlemal juhul saab lisavahendina kasutada vaatlushetkele osutavat adverbiaali *parajasti*, *just* jne.

- a. Laps *magab* / *magas*. Jüri *töötab* / *töötas*. Jüri *paneb* / *pani* ust *kinni*. Rong *saabub* / *saabus* *parajasti* teisele teele.
- b. Staadionil *on toimumas* meeste kaugushüpe. Staadionil *on parajasti toimumas* meeste kaugushüpe.

mas-tarind on ühemõtteliselt progressiivne järkjärgulist muutust väljendavate verbide puhul. Nt

Kuritegevus on vähenemas.

Kestuseta sündmuse (sh seisundimuutust) väljendavate verbide puhul väljendab *mas*-tarind aga sündmuse eelfaasi (imminentsust) (→ § 26). Nt

Külalised on lahkumas.

Kestusega agenttiivse sündmuse korral on *mas*-tarind harilikult kasutusel oma lokaal-finaalses lähtetähenduses. Nt

Kus Juku on? – Juku on suusatamas.

Siiski võib *mas*-tarind väljendada progressiivsust lausetes, millega luuakse tekstis taust põhisündmustele (vt Metslang 1993a, 1995). Sellised on nt eksistentsiaallused jt remaatilise subjektiga laused, millega tuuakse sündmustesse uusi osalisi ja kus aktiivne tegevus mõtestub ümber „olemise viisiks“ (a). Taustalausete hulka kuuluvad ka põhisündmustele ajaraame loovad laused, sh ajakõrvallused (b). Agentiivsed progressiivilused on iseloomulikud reportaažistiilile (c).

- a. Linna vahel *on hulkumas* kahtlasi isikuid.
- b. On eesti keele tund. Lapsed *on kirjandit kirjutamas*.
Eile, kui lapsed *olid* parajasti kirjandit *kirjutamas*, läks korraga elekter ära.
- c. .. väga head sõitu *on tegemas* Urmo Aava. [A]

Kestusega agenttiivsete sündmuste puhul on *mas*-vormi kasutus hakanud levima mujalegi, osalt ilmselt inglise ja soome keele mõjul. Nt

Ehkki USA meedia *on* elavalt *arutamas*, millal .., *on* meedia juba Obamat võitjaks pidamas ja Obama ise ka võitjana *käitumas*. [A]
Partei juhtkonnas *on* jätkuvalt *tekitamas* ärevust mõte, et .. [A]

Kuivõrd progressiivsus eeldab hetkevaadet sündmusele, st „parajasti“ tähendab ainult hetke, ajapunkti, mitte ajavahemikku, siis ei ole võimalik progressiivses lauses kasutada kestusadverbiaale. Võib küll öelda nt (a), kuid ei saa öelda (b).

- Staadionil *oli* kell kaksteist / eile õhtul *toimumas* meeste kaugushüpe.
- *Staadionil *oli* kaks tundi *toimumas* meeste kaugushüpe.

Passiivilauses kasutatakse progressiivsuse väljendajana perifrastilist verbivormi *olema* + teonimi adessiivis (a) (→ § 122). Teonime asemel kasutatakse mõnikord ka *us*-deverbaali (b). Nagu *mas*-tarind, nii *misel*- ja *usel*-tarindki võib toimida ka proksimatiivselt (→ § 26).

- Maja *on* lammutamisel.
- Samal ajal *on* arutusel uus kvaliteedisüsteem.

Egressiivsus

§ 25 Egressiivsust ehk sündmuse lõppemist resultaadile osutamata väljendab verb *lakkama* + *mast*-vorm. Nt

Arvuti *lakkas* töötamast. Ma *ei lakanud* uskumast, et Jumal on olemas. [N]

Märkus. Mõnikord on lisaks kolmele faasitähendusele – ingressiivsusele (‘algama’), kontinuatiivsusele / progressiivsusele (‘jätkuma’) ning egressiivsusele (‘lõppema’) – esitatud veel neljas ‘mitte algama’, mida on nimetatud **kunktatiiviks** (Plungian 2003: 305–306) ehk **frustratiiviks** (nt Aikhenvald 2003b) ja mis esineb alati koos pragmaatilise tähendusega ‘vastupidi kõneleja ootustele’. Eesti keeles väljendavad seda tähendust konstruktsioonid *Ta ei tulnudki*. *Ta ei ole ikka veel tulnud*. Esimesel juhul on kõneleja lootuse sündmuse toimumisse kaotanud, teisel juhul loodab edasi.

Situatsiooni eel- ja järelfaasi väljendamine

Prospektiiv

§ 26 Prospektiivsed konstruktsioonid väljendavad situatsiooni eel-
faasi, imminentsust. Markeerimata prospektiivi ehk **proksimatiivi**
saab kasutada nii mineviku kui ka oleviku situatsioonide korral (a).
See jätab ka lahtiseks, kas situatsioon leiab tegelikkuses aset või mitte,
mistõttu on aktsepteeritav nii lause (b) kui ka lause (c).

- a. Puder *tahtis / tahab* põhja kõrbeda.
- b. Puder *tahtis* põhja kõrbeda, kuid õnneks ei kõrbenud.
- c. Puder *tahtis* põhja kõrbeda ja kahjuks kõrbeski.

Proksimatiiv esineb põhiliselt kaht tüüpi verbikonstruktsioonide
kujul:

1) konstruktsioonid osaliselt abiverbistunud tahtverbidega *ähvar-
dama, töotama, tahtma, kavatsema + Vda* (a), algusverbiga *hak-
kama* (b) ning verbidega *kippuma, kibeleva, tikkuma, tükkima* jt
+ *Vma* (c).

- a. Tuhala Nõiakaev on tänavu juba kaks korda *ähvardanud* keema
hakata, kuid mõlemal korral on heitlik ilm seda takistanud. [A].
Tasuta Interneti leviala *töotab* pealinnas tasapisi laieneda. [A]
Mul *tahab* see [mulgipuder] alati põhja kõrbeda. [A]
- b. Laps *hakkas* haigeks jääma.
- c. Uute eramute müümine *kipub* soiku jääma. [A]

Märkus. Verbide *ähvardama, töotama* ja *tahtma* grammatiseerumine
proksimatiivsust väljendavateks verbideks on kooskõlas sellise tähendu-
sega verbide üldise arenguga Euroopa keelis. Selles arengus on eristatud
mitut astet. Verbi *ähvardama* grammatiseerumine on jõudnud astmele,
kus seda verbi kasutatakse proksimatiivses tähenduses mitte ainult elutu,
vaid ka elusa subjekti korral (4. grammatiseerumisaste Heine, Kuteva
2006, Heine, Miyashita 2008 järgi), nt *Suurvesi ähvardab vanalinna üle
ujutada. Mu mees ähvardab haigeks jääda.* Verb *töotama* ei ole esialgu
veel päriselt 4. astmele jõudnud, olles proksimatiivses tähenduses kasu-
tatav vaid elutu subjekti korral, vrd *Angerjakasvatus töotab kujuneda
kasumlikuks ettevõtmiseks.* [A] – **Mu mees töotab haigeks jääda / terveks
saada.* Siiski tulemuslauses, kus elus tegevussubjekt vormistub määru-
sena, mitte grammatilise subjektina, on proksimatiivne *töotama* võimalik,
vrd *Poisist töotab kasvada tubli mees. – ?*Poiss töotab kasvada tubliks
meheks.* Samas, vaatamata sellele et subjekti valiku poolest on *ähvar-
dama* rohkem grammatiseerunud kui *töotama*, on *ähvardama* abiverbina

siiski säilitanud oma negatiivse eelduse, *töotama* oma positiivset eeldust aga mitte, vrd ebasobiv: *Väikemees ähvardab terveks saada.* – sobiv: *Kuressaares töotab bussiga sõitmine poole kallimaks minna.* [A]

- 2) infiniitkonstruktsioon *olema* + *Vmas* (progressiivtarind). Proksimatiivne tähendus ilmneb ennekõike punktuaalsete, sh seisundimuutust väljendavate verbide puhul, nagu *lõppema*, *algama*, *lahkuma*, *uinuma*, *plahvatama*, *nõustuma* jms (a) (→ § 24). Pelgale imminentustähendusele osutab muu hulgas võimalus lisada minevikuvormi puhul lausesse sündmuse hilisema toimumise kinnitus (b). Siiski on viimasel ajal mõnevõrra hakatud *mas*-tarindit proksimatiivsena kasutama ka duratiivsete verbidega seoses (c).
- Vene väed on Gorist *lahkumas*. [A] Laps on *uinumas*. Vilja Savisaar on kosmilisest armuenergiast *plahvatamas*. [N] Kui *oldi* järve äärest *lahkumas*, hakkas äike sähvima. [A] Valitsusliit on *nõustumas* elektriaktsiisi tõstmise ja kilekotimaksuga. [A]
 - Vene väed *olid* linnast *lahkumas* ja mõne aja pärast lahkusidki.
 - Eesti Vabariigi Valitsus on peatselt *arutamas* põlevkivisektori keskkonnamaksude tõstmise kava järgnevas 15 aastaks. [G]

Verbide *minema* ja *tulema* *mas*-vormi asemel kasutatakse ka verbaalnoomeneid *minek* / *minemine*, *tulek* / *tulemine* adessiivis või kaassõnadega *peal* või *äärel* (a). Passiivilauses väljendab proksimatiivsust konstruktsioon *olema* + teonimi adessiivis (→ § 122), mida ei saa asendada konstruktsiooniga *olema* + *Vmas* (b).

- Tulekul* on metsaseaduse muudatused. [A]. Üks neist vigastatutest on *mineku peal*, kui mitte läinud juba. [A] .. [koer] hüppas, tiris kotti, mis tundus kuudi küljest lahti *tulemise äärel olevat*. [A]
- Sõmerpalus on *avamisel* sisekrossihall. [A]

§ 27 **Avertiiv** esindab markeeritud prospektiivi, näidates, et situatsioon oli peaaegu toimumas, kuid jäi siiski toimumata. Avertiivsus sisaldab seega kolme tähenduskomponenti: minevik + imminentsus + eitus (kontrafaktiivsus) (Kuteva 1998: 116, 1999: 36). Eesti keeles väljendab avertiivset tähendust *pidama*-verbi preteeritumivorm + *ma*-infinitiiv.¹ Nt

¹ Kuteva (1998: 116, 1999: 36) arvates toimib eesti keeles avertiivina *olema*-verbi konditsionaalivorm + põhiverbi mineviku partitsiip, nt *Klaas oleks maha kukkunud*. Kuteva siiski eksib. Sellel konstruktsioonil puudub avertiivile

Klaas *pidi* maha *kukkuma*. Tuul löikas läbi kampsuni ja *pidi* patsikummi peast ära *puhuma*. [I]

Avertiivsus sarnaneb proksimatiivsusega imminentsustähenduse poolest, erineb aga obligatoorse minevikutähenduse ja kontrafaktiivsuse poolest. Kontrafaktiivsuse tõttu ei ole võimalik nt lause (a). Avertiivne tähendus on ainult minevikuvormil, preteeritumi asendamise olevikuga kaotab imminentsustähenduse, nt lause (b) on tõlgendatav vaid modaalsena.

- a. *Klaas *pidi* maha *kukkuma* ja *kukkuski*.
- b. Klaas *peab* maha *kukkuma*

Märkus. *Pidi*-vormi avertiivne tähendus on kujunenud *pidi* kavatsustähendusest, mis esineb sageli modaaltähenduse kaastähendusena, nt *Rahvusvaheline filmikriitikute žürii tegi oma otsuse juba laupäeva lõunaks, sest žürii president pidi* (a. 'kavatses'. b. 'oli sunnitud') *Pariisi oma naise sünnipäevale lendama*. [A] Erinevalt kavatsustähendusest ei sisalda avertiivne tähendus tahtelist komponenti ning tulebki selgesti esile just siis, kui infinitiiv on seisundit või mittetahtelist protsessi väljendav verb.

§ 28 Prospektiivsust võivad väljendada ka üldlaiendid *peaaegu ~ peagu (et), äärepealt*. Nt

Mandri külje all on ka Manilaid, teel Kihnule *peaaegu et riivatakse* seda maatükki. [A] Väidetavalt oligi Kadrioru staadion eilseks *peaaegu välja müüdnud*. [A] Alkohol *hävitas äärepealt* minu abielu. [A]

Neil laienditel on peale imminentsustähenduse ka eitav tähendus, mida kinnitab võimatus lisada selliste lausete juurde toimumist kinnitavat konteksti. Nt

peaaegu et riivatakse, kuid *siiski ei riivata* – **peaaegu et riivatakse*, kuid *siiski riivatakse*

Eitava tähenduse tõttu sobivad need üldlaiendid kokku ka konditsionaaliga. Nt

Estonian Airi nõukogu liige *oleks äärepealt* lennuõnnetuse põhjustanud. [A]

obligatoorselt omane imminentsustähendus, on vaid konditsionaali irreaalsustähendus ja mineviku partitsiibi minevikutähendus. Seda kinnitab muu hulgas võimalus lisada sellistesse lausetesse mitteimminentseid ajamäärusi, nagu *aasta pärast, kunagi*, nt *Laps oleks kunagi ikka maha kukkunud. Ta oleks aasta pärast ülikooli astunud*.

Kuna sellised laiendid ei eelda verbi minevikuvormi, siis jäävad nad oma tähenduselt (imminentsus + eitus) proksimatiivi (imminentsus) ja avertiivi (imminentsus + eitus + minevik) vahepeale.

Neid laiendeid on võimalik lisada ka proksimatiivsele või avertiivsele verbitarindile, kusjuures proksimatiivile lisatuna toovad nad sisse eituse, näidates, et situatsioon ei leia või ei leidnudki aset. Nt

Ta pidi peaaegu kukkuma. Uskumatult kaunis armastuslugu, mis ähvardab peaaegu katki jääda, aga lõpeb siiski õnnelikult. [A]

Retrospektiiv

§ 29 Retrospektiiv väljendab vaatlushetke seisundit kui eelneva sündmuse tulemust. Tegevussubjekti seisundit vormistab (eelkõige seisundimuutust väljendavate) verbide *nud*-partitsiip (a), tegevusobjekti seisundit *tud*-partitsiip (b). Esimesel juhul on tegu aktiivse retrospektiiviga, teisel passiivse retrospektiiviga ehk seisundipassiiviga (→ § 111).

- a. Poiss on üllatunud.
- b. Aken on avatud.

Seisundis olemise eitust võib tihtipeale (ehkki mitte alati) edasi anda ka *mata*-vorm, seda nii aktiivi (a) kui ka passiivi (b) puhul.

- a. Ma olen magamata.
- b. Aken ei ole avatud. – Aken on avamata.

Partitsiip käitub retrospektiivtarindis nagu adjektiiv. See väljendab seisundit ning temaga seostuv *olema*-(abi)verb võib muutuda kõigis aegades (*on / oli / on olnud / oli olnud üllatunud / avatud*) märksa regulaarsemalt kui perifrastilise verbivormi puhul. Varem ongi retrospektiivseid konstruktsioone nimetatud vastavalt aktiivseks ja passiivseks adjektivatatsiooniks (Rajandi 1999 [1968]). Partitsiipi võib seega retrospektiivtarindis käsitleda mitte kui verbivormi osa, vaid kui predikatiivi.

Retrospektiiv erineb perfektist, nt Poiss *on / oli* koju *läinud*, ja pluperfektist, nt *Ust on / oli parandatud*, mis väljendavad vaatlushetkele eelnevat sündmust, mille tulemus ulatub vaatlushetkesse olevikus või minevikus. Samas võivad perfekt ja pluperfekt vormilt kokku langeda olevikulise ja lihtminevikulise retrospektiiviga, nt *Aken on avatud* tõlgendub nii retrospektiivse seisundina (aken on lahti) kui

ka perfektiivse sündmusena (aken on lahti tehtud). Väidetavasti ongi paljudes keeltes seisunditähendusega partitsiibitarind diakrooniliselt perfekti ja pluperfekti allikas (Plungian 2003 : 298–299). Eesti ja soome keele puhul on vähemasti seisundipassiivi (seega passiivset retrospektiivi) käsitletud tegevuspassiivi allikana (Tommola 1993: 78–79).

Märkus. Retrospektiivi on nimetatud ka **resultatiiviks** (nt Nedjalkov 1983, Plungian 2003: 298). Siin on resultatiiviks nimetatud vaid *Kapsas kasvas suureks. Ema kasvatas kapsa suureks* -tüüpi konstruktsioone (Erelt 2005b).

Retrospektiivina võib käsitleda ka dünaamilise sisuga konstruktsioone *saama + tud*-partitsiip ja *jääma + mata*-vorm. Esimesed osutavad seisundisse jõudmisele, teised mittejõudmisele. Nagu *olema* nii ka *saama* ja *jääma* muutuvad retrospektiivses tarindis kõigis aegades. Partitsiipi võib siin käsitleda predikatiivadverbiaalina. Nt

Töö saab / sai / on saanud / oli saanud tehtud.

Aken jääb / jäi / on jäänud / oli jäänud avamata.

Kvantitatiivne aspekt

§ 30 Kvantitatiivne aspekt näitab situatsioonide paljust. Aspektitähendused on suhteliselt vähe grammatiseerunud, väljendudes peamiselt verbiliidetena või väljaspool verbi leksikaalselt. Süntaktilistest vahenditest kasutatakse kordust (reduplikatsiooni). Kvantitatiivsest aspektist kui verbi (leksikaal)grammatilisest kategooriast võib eesti keele puhul rääkida vaid mõnel erijuhul. Põhilised kvantitatiivse aspekti tähendused on iteratiivsus, distributiivsus ja multiplikaatiivsus.

Iteratiivsus

§ 31 Iteratiivsus on samade osalistega situatsiooni esinemine mitu korda, seejuures eri ajaperioodidel, vaheaegadega. Seda väljendatakse peamiselt leksikaalselt – sagedusadverbiaalidega *sageli, tihti, aeg-ajalt, õhtuti, kaks korda, mitu korda* jms (a). Iteratiivsust on võimalik edasi anda ka kordusadverbiaalide reduplitseerimisega (b). Ka verbikordus väljendab korduvat tegevust, kuid üldisemas ajaplaanis mõtestub see kontinuaatiivsusena (c).

- a. Käin *tihti* kinos. *Õhtuti* küpsetame pannkooke. Loen *iga päev* tund aega raamatut.
- b. Tüdruk mangus, et loeksin seda *veel ja veel kord*. [I]
- c. Ta *sööb ja sööb*, aga paksemaks ikka ei lähe.

Iteratiivsuse alaliik on **habituaalsus**. See on tegevussubjekti omadusena (harjumusena) mõtestuv situatsiooni regulaarne kordumine. Habituaalsuse leksikaalgrammatilisteks väljendusvahenditeks on verb *tavatsema* ja ühendid *on tava(ks)*, *on kombeks* ~ *komme* jms, mis moodustavad habituaalse konstruktsiooni koos põhiverbi *da-*infinitiiviga (a). Habituaalsetena võivad tõlgendada verbi oleviku või lihtmineviku vormid (b). Seda tõlgendust aitavad esiplaanile seada mitmuse osastavas objekt (c) ning korduvust või sagedust väljendavad adverbialid (d).

- a. Juhan *tavatseb* hommikuti jooksmas *käia*. Juhanil *on tava(ks) / komme (kombeks)* hommikuti jooksmas *käia*.
- b. Kas te *suitsetate*? Varem ma *suitsetasin*.
- c. Ta *loeb kriminaalromaane*.
- d. *Koristan* tuba *laupäeviti*. *Koristan igal laupäeval* toa ära.

Distributiivsus

§ 32 Distributiivsus on sama situatsiooni esinemine mitu korda, kuid iga kord vähemalt osalt eri osalistega. Distributiivsuse korral on seega tegemist situatsiooni mittetäieliku kordumisega (osaliste eraldi vaadeldavusega). Eesti keeles ei näidata distributiivsust verbis, vaid distributiivsete (referente eraldi käsitlevate) pronoomenite ja adverbidega. Nt

Emal andis *igale* lapsele kommi. Külalised saabusid *üksteise järel*. Vaatasin *ükshaaval* läbi kõik taotlused. Teadmisi läheb *kõikjal* vaja.

Multiplikatiivsus

§ 33 Multiplikatiivsus (ehk **frekventatiivsus**) on situatsiooni kordumine samal ajaperioodil. Situatsiooni käsitatakse tervikuna, mis koosneb korduvatest üksikaktidest. Multiplikatiivsust väljendavad *le-*elementi sisaldavad verbiliited (*hüp/le/ma*, *mõti/skle/ma*, *loe/tle/ma* jne), samuti liited *-ki-* ~ *-gi-* (*äh/ki/ma*, *mää/gi/ma*), *-u-* (*praks/u/ma*), *-i-* (*tork/i/ma*) jt (Kasik 2015: 139–143; EKK 2007: 380–381). Paljud

multiplikatiivsed verbid on onomatopoeetilised või deskriptiiv-verbid.

Kirjandust aspekti kohta: DIK, SIMON C. 1997a. The Theory of Functional Grammar. Part 1. | ERELT, MATI 1985a. *ma-*, *mas-* ja *mast-*infiniitivist eesti keeles. | ERELT, MATI 2001b. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | ERELT, MATI 2005b. Source-marking resultatives in Estonian. | ERELT, MATI 2009a. Prospektiiv ja retrospektiiv eesti keeles. | ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2009. Some notes on proximative and avertive in Estonian. | HEINE, BERND, TANIA KUTEVA 2006. The Changing Languages of Europe. | ISK 2004 | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KUTEVA, TANIA 1998. On identifying an evasive gram: Action narrowly averted. | KUTEVA, TANIA 1999. TAM-auxiliation, and the avertive category in Northeast Europe. | KUTEVA, TANIA 2001. Auxiliation. | METSLANG, HELLE 1993a. Kas eesti keeles on olemas progressiiv? | METSLANG, HELLE 1995. The progressive in Estonian. | METSLANG, HELLE 2001c. On the developments of the Estonian aspect: The verbal particle *ära*. | METSLANG, HELLE 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. | NORVIK, MIINA, PIRET PIROJA 2013. Aeg ja aspekt. | PIHLAK, ANTS 1985a. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. | PIHLAK, ANTS 1985b. Tähelepanekuid kursiivsusest ja terminatiivsusest eesti keeles. | PIROJA, PIRET 2010. Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides. | PLUNGIAN, VLADIMIR A. 1999. A typology of phasal meaning. | PLUNGIAN, VLADIMIR A. 2003. = Владимир А. Плунгян. Общая морфология. | RAJANDI, HENNO 1999 [1968]. Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. | SANKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SULKALA, HELENA 1996. Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. | TAMM, ANNE 2004. Relations between Estonian Aspect, Verbs, and Case. | TOMMOLA, HANNU 1984. On the aspectual significance of „phase meanings“. | TOMMOLA, HANNU 2000. Progressive aspect in Baltic Finnic.

Aeg

Üldist

§ 34 Aeg lause grammatilise kategooriana näitab lauses väljendatud situatsiooni ajalist suhet kõnehetkega või teise situatsiooniga. See suhe võib olla **samaaegsus** ehk **olevik**, **eelnevus** ehk **minevik** või **järgnevus** ehk **tulevik**. Suhe kõnehetkega on **absoluutne aeg**.

OLEVIK	Ma <i>kirjutan</i> kirja.
MINEVIK	Ma <i>kirjutasin</i> kirja.
TULEVIK	Teil <i>saab olema</i> väga raske.

Ajasuhe teise sündmusega on **relatiivne aeg** ehk **taksis**. Näiteks järgmistes lausetes väljendab infiniitne verbivorm *tehes* lause põhisündmusega samaaegset tegevust, verbivorm *tehtud* aga sellele eelnevat tegevust:

RELATIIVNE OLEVIK	Tööd <i>tehes</i> unistasime puhkusest.
RELATIIVNE MINEVIK	Töö <i>tehtud</i> , läksime puhkama.

Teades teise situatsiooni seost kõnehetkega, selgub lausest ka relatiivse aja seos kõnehetkega. Näiteks lauses *Tööd tehes unistasime puhkusest* ja *Töö tehtud, läksime puhkama* paikneb relatiivse aja lähtepunkt finiitverbivormide *unistasime* ja *läksime* ajatähenduse tõttu absoluutses minevikus, mistõttu kõnehetke suhtes paigutub töö tegemine esimeses lauses mineviku olevikku, teises lauses mineviku minevikku. Kuivõrd ka relatiivse aja lähtepunktiks on kaudselt lõpuks kõnehetk, on aeg oma olemuselt deiktiline kategooria (EKG I 1995: 74–79).

Ajatähenduste põhilisi väljendusvahendeid on verbi morfoloogilised ajavormid. Morfoloogilise ajakategooria ehk **tempuse** liikmed on **olevik** ehk **preesens**, **lihtminevik** ehk **preteeritum** (traditsiooniliselt nimetatud imperfektiks), **täisminevik** ehk **perfekt** ja **enneminevik** ehk **plu(skvam)perfekt**. Iseseisvas finiitses lauses väljendavad olevik ja lihtminevik alati absoluutset aega, täis- ja enneminevik aga ajasuhteid, kus absoluutne aeg on ühendatud relatiivsega. Kõrvallause sündmusaeg suhestub eesti keeles pealause sündmusajaga, mistõttu kõrvallauses väljendavad relatiivset aega kõik morfoloogilised ajavormid.

Märkus. Selle poolest erineb eesti keel nt inglise keelest, kus nt refereerivas komplementlauses võib olla absoluutne aeg. Vrd He says that he *is living* in London. – Ta ütleb, et ta *elab* Londonis. He said that he *was living* in London. – Ta ütles, et ta *elab* Londonis. Teisiti öeldes, eesti keele refereerivas komplementlauses ei kehti ladina grammatikast tuntud aegade ühildumise (*consecutio temporum*) reegel.

Ainult relatiivset aega väljendavad infiniittarindite tuumsõnana toimivad infiniitsed verbivormid (*tehes, tehtud* jms).

Peale morfoloogiliste verbivormide väljendavad ajasuhteid mõned perifrastilised verbivormid, väljaspool verbi ajamäärused ja lauselaiendid.

§ 35 Eesti keele tempussüsteemi põhivastandus on mitteminevik : minevik, st eesti keeles puudub morfoloogiline tulevikuvorm. Tulevik järeldeb teatud tingimustel olevikuvormist või väljendub perifrastiliselt (→ § 42–44). Morfoloogilised minevikuvormid on eri kõneviisidel esindatud erineval määral. Kõik mineviku ajad – preteeritum, perfekt ja pluperfekt – on üksnes kindlal kõneviisil. Mõõnval kõneviisil on preteeritum ja perfekt (→ § 41, 68), tingival ja kaudsel kõneviisil üksnes üldine minevikuaeg (→ § 41, 58, 73), käskival kõneviisil minevikukategooria puudub (→ § 41, 61).

Indikatiivi ajavormid

	PERSONAAL		IMPERSONAAL
PREESENS	ma teen sa teed ta teeb	me teeme te teete nad teevad	tehakse
PRETEERITUM	ma tegin sa tegid ta tegi	me tegime te tegite nad tegid	tehti
PERFEKT	ma olen teinud sa oled teinud ta on teinud	me oleme teinud te olete teinud nad on teinud	on tehtud
PLU(SKVAM)- PERFEKT	ma olin teinud sa olid teinud ta oli teinud	me olime teinud te olite teinud nad olid teinud	oli tehtud

Verbi ajavormi oleviku-, mineviku- ja tulevikutähendus on ennekõike sündmusaja² (S) ja kõnehetke (K) suhe. See suhe pole siiski otsene, vaid tekib vaatlushetke (V) vahendusel. Vaatlushetk on kas kõnehetkele langev, sellele eelnev või järgnev hetk ajas, mille seisukohast sündmust vaadeldakse. Lihtaegade – preesensi ja preteeritumi puhul paigutab kõneleja end (näiliselt) sündmusaega, mis preesensi puhul hõlmab kõnehetke või on sellest hilisem, preteeritumi puhul aga eelneb sellele. Seega lihtaegade tähenduste kirjeldamise puhul pole vaatlushetke ja sündmusaja eristus ilmtingimata vajalik. Lihtaegade perfekti ja pluskvamperfekti korral on vaatlushetk sündmusajast hilisem. Kõneleja vaatleb sündmust tagantjärele, kokkuvõtvalt, koos sündmusest järelduvaga. Lihtaegade minevikulisus on seega relatiivne. Perfekti puhul langeb vaatlushetk üldjuhul kokku kõnehetkega (oleviku minevik), erijuhul on sellest hilisem (tuleviku minevik), pluskvamperfekti puhul aga eelneb kõnehetkele (mineviku minevik).

Preesens

§ 36 Indikatiivi preesens väljendab mitteminevikku, olles selle piires markerimata ajavorm. Tema põhifunktsiooniks on näidata, et situatsioon leiab aset kõnehetkel (kõnehetkega kokkulangeval vaatlushetkel) (S=V=K). See preesensi põhitähendus realiseerub vaid aspektilt piiritlemata (imperfektiivses) lauses, kui selles või kontekstis ei sisaldu tulevikuviiteid. Nt

Ma loen raamatut.

Olevikuvormis öeldisega lause, mis on aspektilt piiritletud (perfektiivne), või lause, mis ise või mille kontekst sisaldab tulevikuviiteid (nt ajamääruste *homme*, *tulevikus* vms kaudu), väljendab tulevikulist situatsiooni (S>V=K). Nt

Ma loen raamatu läbi. Seda raamatut loen ma homme.

Preesensit kasutatakse retoorilise võttena ka minevikusündmuste kirjeldamisel – see on **ajalooline olevik** ehk ladina grammatika ***praesens historicum***. Kõneleja esitab sel juhul minevikusündmuse nii, nagu see toimuks olevikus. Nt

² Täpsem oleks öelda *situatsiooniaeg*, aga kuivõrd situatsiooni prototüüp on sündmus, siis eelistatakse terminit *sündmusaeg*.

Ühel hommikul *avastab* Rüütel, et lumi on maas. See *näib* teda rõõmustavat, president *ei võtagi* sisse oma tavalist platsi. [A]

Markeerimatus e tõttu kasutatakse preesensit ka geneeriliselt, s.o mis tahes ajal kehtivate tõdede väljendamisel. Nt

Eesti keel *on* soome-ugri keeli.

Ajalt geneerilised on olevikuvormid ka siis, kui nad väljendavad habitaualset aspekti – harjumuslikku tegevust ehk tegevust kui tegevus-subjekti omadust (→ § 31). Nt

Kas te *suitsetate*? (= Kas te olete suitsetaja?)

Aspektitähendustest võib preesens väljendada ka progressiivsust (→ § 24). Nt

Laps *magab* / *magas*.

§ 37 Ka markeeritud kõneviiside preesensivormid märgivad harilikult olevikku (a), perfektiivses või tulevikuviiteid sisaldavas lauses aga tulevikku (b). Käsku ja soovi väljendavais lauseis märgib preesens alati tulevikku, sõltumata aspektist (c).

- a. Ma *oleksin* parema meelega kodus. Mari *kirjutavat* luuletusi.
- b. Jüri *kirjutavat* luuletuse. Homme *töötavat* ta kodus.
- c. *Kirjuta* luuletus / luuletust! *Mingu* sul hästi!

Minevikuajad

Preteeritum

§ 38 Preteeritum ehk imperfekt ehk lihtminevik näitab, et situatsioon leidis aset mingil kindlal kõnehetkele eelneval vaatlushetkel (S=V<K), st preteeritum on definiitne minevikuaeg (Metslang 1997c: 99). Sageli konkretiseeritakse vaatlushetke ajamäärusega. Nt

Jüri *elas* tol ajal Pärnus. Ma *käisin* eile Tartus. Ma *lugesin* raamatut.

Kõneleja kujutus kandub täielikult ühele ajale minevikus – ta ei seosta seda kuidagi olevikuga ega ka mingi teise minevikuhetkega. Nt lausest *Jüri elas tol ajal Pärnus* ei saa teha mingeid järeldusi Jüri praeguse elukoha suhtes. Preteeritum on kõige tavalisem jutustamise ajavorm.

Preteeritumi sekundaarseid kasutusi on **meenutusminevik**: tule- tades meelde minevikus teadasaadut, kasutatakse minevikku vaata- mata sellele, et öeldu võib kehtida olevikuski (EKG I 1995: 77). Nt

Mis teie nimi *oligi*? Mis see *maksis*?

Perfekt ja plu(skvam)perfekt

§ 39 Perfekt ehk täisminevik ja plu(skvam)perfekt ehk enneminevik väljendavad relatiivset minevikku. Perfekt on oma põhitähenduselt oleviku minevik, mis näitab, et situatsioon leidis aset või vähemalt algas enne olevikulist vaatlushetke ($S < V = K$), samuti seda, et mine- vikus toimunu on oluline oleviku jaoks, selle tulemused avalduvad olevikus. Millal sündmus minevikus aset leidis, see jääb (tüüpilise perfekti puhul) ebamääraseks, st perfekt on indefiniitne minevikuaeg. Nt

Ma *olen* seda raamatut juba *lugenud*. Seda raamatut *on* palju *loetud*.

Vaatlushetk võib ka järgneda kõnehetkele, kui sellele osutavad vasta- vad ajamäärused. Niisugusel juhul on tegemist tuleviku minevikuga. Nt

Sügiseks *on* katus *parandatud*.

Pluperfekt erineb perfektist vaatlushetke minevikulisuse poolest ($S < V < K$), samuti selle poolest, et seda saab kasutada nii indefiniitse kui ka definiitse minevikuajana. Nt

Ma *olin* seda raamatut juba (eelmisel aastal) *lugenud*. Seda raamatut oli (eelmisel aastal) *palju loetud*.

Vaatlushetke olevikulisusele perfekti puhul ja minevikulisusele plu- perfekti puhul osutab *olema*-verbi preesensi *resp.* preteeritumi vorm, relatiivsele minevikule põhiverbi mineviku partitsiip. Perfektiaegade ajalisele kaheplaanilisusele vastab seega liitaegade vormiline kahe- osalisus, st perfekti ja pluperfekti vorm on isomorfne sisuga (Metslang 1993b: 206).

§ 40 Põhitähenduse raames eristatakse nelja perfekti kasutustüüpi (Comrie 1976: 56–61, Metslang 1997c, Metslang, Tommola 1995).

1) **Tulemusperfekt** esitab oleviku seisundi minevikusündmuse resul- taadina. Perfekti ajaline kaheplaanilisus avaldub kõige selgemini

just tulemusperfekti puhul. Tulemusperfekti kasutatakse tüüpiliselt preesensi kontekstis. Nt

Paistab, et *on käinud* vargad: aken on katki, asjad vedelevad põrandal.

Analoogiline kasutus on ka pluperfektil. Tulemuspluperfekt esitab mingi minevikuaaja seisundi varasema sündmuse tulemusena. Nt

Paistis, et *olid käinud* vargad: aken oli katki, asjad vedelesid põrandal.

Märkus. Diakrooniliselt on perfektiajad kujunenud retrospektiivsest aspektist (→ § 29). Seejuures retrospektiivile omane situatsiooniline kaheplaanilisus on perfektiaegade tüüpidest kõige paremini säilinud just tulemusperfektil ja -pluperfektil. Kui aga perfekti ja pluperfekti puhul on ikkagi põhiline minevikus toimunu ja oleviku *resp.* mineviku seisund järel dube sellest, siis retrospektiivi puhul on peamine oleviku või mineviku seisund, mis vaid eeldab eelnevat tegevust. Vrd *Uks on suletud* retrospektiivtähenduses nagu *Uks on kinni* ja perfektitähenduses nagu *Keegi on ukse sulgenud*. Perfektiaegade puhul kuulub partitsiip verbi liitvormi koosseisu, seostudes abiverbiga *olema*, mis saab olla ainult preesensis või preteeritumis. Retrospektiivne partitsiip aga toimib predikatiivina või predikatiivadverbiaalina, seostudes verbidega *olema*, *saama* ja *jääma*, mis muutuvad peale lihtaegade ka lihtaegades, nt *Uks on olnud / oli olnud suletud (juba pikemat aega)*. Perfektiaegade edasiste muutustena on keeltes täheldatud nende muutumist üheplaanilisteks mineviku väljendajateks ja seejärel liitvormi asendumist liitvormiga (vt lähemalt Metslang 1993b: 207–213).

- 2) **Kogemusperfekt** võtab kõnehetke seisukohalt kokku sündmuse esinemise või mitteesinemise eelneva ajavahemiku jooksul. Kogemusperfektiga seostub nii olevikuplaan ja seega preesensi kasutamine kui ka minevikusündmuste täpsustamine preteeritumi vormis. Nt

Ta on tark inimene, kes *on käinud* mitmes ülikoolis. Pärast keskkooli õppis ta tehnikaülikoolis, hiljem aga lõpetas Tartu ülikooli ajakirjanikuna.

Kogemuspluperfekt võtab kokku mingile mineviku ajahetkele eelnenu. Nt

Ta oli tark inimene, kes *oli käinud* mitmes ülikoolis.

- 3) **Lähimineviku perfekt** ehk **kuuma uudise perfekt** kasutatakse hiljaaegu toimunud sündmuste nimetamisel rõhutamaks sündmuse aktuaalsust või olulisust kõnelemisaja vaatepunktist. Nt

Kanter on maailmarekordi püstitanud!

Lähimineviku perfekt kasutatakse tekstis tavaliselt sündmuse esmanimetamisel. Edasine sündmuse kirjeldus kasutab juba definiitset minevikuaega preteeritumi. Nt

Kanter on maailmarekordi püstitanud! Ta parandas seda tervelt 50 sentimeetriga.

Siiski on täismineviku kasutamine uudsuse toonitamiseks suhteliselt harv. Enamasti aetakse läbi lihtminevikuga.

Preteeritumi kasutatakse tihtipeale ka teiste perfektitüüpide asemel, mis väljendavad olevikuliseks vaatlushetkeks lõppenud sündmust, s.o tulemus- ja kogemusperfekti puhul (a), samuti tulemus- ja kogemuspluperfekti asemel (b).

- a. Standardi *tõlkis* NN ning *vaatas läbi* ja *kiitis heaks* töörühm (pro Standardi *on tõlkinud* NN ning *läbi vaadanud* ja *heaks kiitnud* töörühm).
- b. Juhtuski see, mida juba kaua *aimati* ja *oodati* (pro *oli aimatud* ja *oodatud*). Heitsin veel kord pilgu maalile, mille kallal kunstnik meie tuleku eel *töötas* (pro *oli töötanud*).

Kuivõrd perfekt ja pluperfekt puhul on ajaline kaheplaanilisus ilmsem ja liitajavormi asendamisel üheplaanilise liitajavormiga sisukadu suurem – kaotsi läheb viide vaatlushetke olukorrale – siis on keelekorraldus sellist asendust tauninud.

- 4) **Jätkuva situatsiooni perfekt** väljendab situatsiooni, mis on alanud minevikus ja jätkub kõnehetkel. Jätkumisele osutab keesusadverbiaal, sageli koos partikliga *juba*. Jätkuva situatsiooni perfekt esineb tüüpiliselt preesensi kontekstis. Nt

Ma olen elanud siin juba kümme aastat ja tunnen kõiki elanikke.

Sageli kasutataksegi jätkuva situatsiooni täismineviku asemel olevikku. Seegi kasutus on leidnud keelekorralduse poolt hukkamõistu. Nt

Vananemise probleemi *uuritakse* (pro *on uuritud*) juba pikemat aega.

Nagu perfekt korral võib ka pluperfekt puhul sündmus vaatlushetkel jätkuda, kui sellele viitavad kestusmäärused. Nt

Ma *olin elanud* siin kümme aastat ja tundsin kõiki elanikke.

Perfektiajad võivad väljendada ka kaudset evidentsiaalsust. Seejuures saab perfekt oma olevikulise vaatlushetke tõttu kontekstis enamasti järelalusliku (a), pluperfekt aga minevikulise vaatlushetke tõttu vahendava (refereeriva) (b) evidentsiaalsuse tõlgenduse (→ § 54).

- a. (Paistab nii, et) siin *on keegi käinud*.
- b. (Räägitakse, et) Mart *oli* (= *olevat*) suvel Kreekas *käinud*.

Markeeritud kõneviiside minevik

§ 41 Markeeritud kõneviiside minevikuajad erinevad kindla kõneviisi minevikuaegadest.

Tingiva ja **kaudse kõneviisi** põhiline minevikuaeg on vormilt kaheosaline (*oleks söönud, olevat söönud*) ning vormist lähtudes võiks seda pidada perfektiks. Täenduslikult on see aga pigem üldminevik, sest see märgib sündmuse eelnemist kõnehetkele, eristamata preteeritumi, perfekt ja pluperfekt tähendusi (EKG I 1995: 79).

- a. Eile hommikul *ei oleks* Mari endast seda *uskunud*. Veel varem *poleks* ta isegi väikese õhtuse jalutuskäiguga kuidagi *hakkama saanud*.
- b. Mari *olevat* pika maa *maha käinud* ja *ära väsinud*. Ta *olevat* teele *asunud* juba kell kuus hommikul. Enne seda *olevat* ta kolm päeva vihasena *ringi käinud*.

Enamasti väljendab tingiva ja kaudse kõneviisi minevik sedasama ajasuhet, mis indikatiivi preteeritum, olles seega sisult üheplaaniline. Nt

Ta *olevat* teele *asunud* juba kell kuus hommikul.

Eelkõige preteeritumi tähenduses on liitvormi kõrval kasutusel ka keeueuenduslikud liitvormid – *nuks-* ja *nuvat-*vorm (→ § 58, 73). Esimest kasutatakse võrdlemisi sageli, teist ilmselt tema pikkuse tõttu harvemini. Nende sünteetiliste vormide kasutusele tulekus on nähtud ikoonilisustendentsi avaldust, s.o tendentsi väljendada üheplaanilist ajatähendust liitvormiga (Metslang 1991a).

- a. Juhan *sõnuks* praadi, aga tal ei olnud raha. Vaid mingi õnneliku juhuse kombel ei komistanud ma ühegi julgeolekuagendi peale, kes *teinuks* mu väiksele ulakusele konkreetse lõpu. [I]
- b. Juhan *sõnuvat* praadi, kui sõber talle helistas. Kui Jumalale meeldiski savist inimeste vorpimine, siis *olnuvat* see tema isiklik asi. [I]

Kui tingivas (a) või kaudses (b) kõneviisis saab mineviku partitsiibile lisada *olema*-verbi mineviku partitsiibi (*olnud*, *oldud*), siis on partitsiip harilikult seisunditähenduses ning tegemist on retrospektiivset aspekti väljendava verbikonstruktsiooniga nagu indikatiivi puhul.

- a. Kui Mari kõnniks veel ühe kilomeetri, siis *oleks* tal juba pool teed *käidud* (*olnud*). Mõttehüpped isegi tulid kasuks, sest muidu *oleks* mul küll tähelepanu *kadunud olnud* .. [A]
- b. Pärn *olevat olnud* samuti *üllatunud*, kuuldes toimetajatelt, et lugejad ei saa tema piltidest aru. [T]

Kaudse kõneviisi puhul leidub siiski ka konstruktsioone, kus põhi-verbi partitsiip pole seisunditähenduses ja *olema*-verbi mineviku partitsiip toimib distantsimarkerina (→ § 73).

Käskival kõneviisil puudub minevikuaeg. Vormid nagu *olgu läinud*, *olgu tehtud* esindavad tuleviku retrospektiivi. Nt

Olgu ta siit homseks *läinud*. *Olgu* see töö teil homseks *tehtud*.

Möönva kõneviisi minevikuaegadeks on preteeritum (a) ja perfekt (b), mis oma tähenduselt ei erine indikatiivi vastavatest aegadest (→ § 68).

- a. *Õelnud* siis kohe, et sa tulla ei saa.
- b. *Olgu* ta pealegi *oodanud* siin juba tundide viisi, mina ei saa teda kuidagi aidata.

Tulevik

§ 42 Eesti keeles puudub futuurum morfoloogilise kategooriana. Situatsiooni tulevikulisust väljendavad olevikuvormis predikaadiga laused: a) aspektilt piiritlemata (imperfektiivse) situatsiooni korral tulevikule viitavate leksikaalsete vahendite abil, nt ajamäärustega *tulevikus*, *homme*, *varsti* jms, b) piiritletud situatsiooni korral ka üksinda.

- a. Seda raamatut *loen* ma *homme*.
- b. Ma *loen* selle raamatu (*homme*) läbi.

Tulevik on tagaplaanitähendus situatsiooni algusfaasi väljendavate (ingressiivsete) (a) ja eelfaasi väljendavate (prospektiivsete) (b) konstruktsioonide puhul. Tulevikule osutavad samuti situatsiooni järealfaasi väljendavad (retrospektiivsed) tarindid – dünaamiline retrospektiiv (*saama + tud*-partitsiip, *jääma + mata*-vorm) nii koos ajamäärusega kui ka üksinda (c), staatiline retrospektiiv (*olema + tud*-partitsiip) koos ajamäärusega (d).

- a. *Ma hakkam / asun (homme) seda raamatut lugema.*
- b. *Olen uksest välja minemas.*
- c. *Mul saab see raamat (homseks) loetud. Mul jääb see raamat lugemata.*
- d. *Homseks on mul see raamat loetud.*

Eesti keeles on siiski olemas kaks perifrastilist tulevikuvormi: a) *saama*-tulevik (verbi *saama* preesensivorm + *Vma*) ja b) alguskonstruktsioonist kujunenud *hakkama*-tulevik – verbi *hakkama* preesensivorm + *Vma*. Mõlema kasutusala on mõnevõrra laienemas (Prass 2011).

- a. *Meil saab kõik olema nii nagu teistel.*
- b. *Seminar hakkab toimuma kolmapäeviti.*

Märkus. Vanas kirjakeeles on tuleviku abiverbina kasutatud ka alam-saksamõjulist *pidama*- ja *tahtma*-tulevikku (Mägiste 1936: 76, Kilgi 2010). Tuleviku abiverbina on soovitatud kasutusele võtta ka saartel modaalverbina ning sugulaskeeltes modaal- ja tulevikuverbina esinevat *leema*-verbi, nt *See oli, on ja leeb olema* (Aavik 1924a, 1935, Ariste 1975).

Saama-tulevik

§ 43 *Saama*-tulevik on tähenduselt üldine, lisatähendusteta tulevikutarind. Teda kasutatakse peamiselt *olema*-verbiga, vähem muude seisundiverbidega või mitteagentiivseid protsesse väljendavate verbidega (*sõltuma, tähendama, mõistma; toimuma, kujunema* jms) (Metslang 1994a: 603–606). Nt

Pühapäeval lubab valima minna 71% inimestest, kuid tegelik valimisaktiivsus *saab olema* kümnekond protsenti väiksem .. [A] Füüsilise isiku tulumaksu osa riigituludes ei muutu oluliselt, selle suurus *saab sõltuma* tulumaksumäära vähenemise trepiastmete asukohast ja kõrgusest. [A] Ta kinnitas, et kaevandamine *saab toimuma* ainult maa all ning maa peal *saab toimuma* vaid valmistoodangu ladustamine ja kliendini transportimine. [A]

Soodsad kontekstid *saama*-tuleviku kasutamiseks on eksistentsiaal-laused (a), ajaplaani vastandused (b), samuti selget tulevikuviidet nõudvad väljendid (c) (Metslang 1994a: 605).

- a. Lastekodudes *saab olema* töötaja, kelle hooleks on kasvandike sotsiaalne kaitse. [A]
- b. Inimest ümbritseb palju saladusi, mida ta ei mõista ja vahel iial *ei saa mõistma*. [I] Alati *on olnud, on ja saab olema* maailmas õnnetuid, keda ei aita arst, keda ei lohuta ega kinnita ei kunst ega kirjandus. [I]
- c. Ühisfirma nõukogu *saab olema* seitsmeliikmeline.

Tegelikust keelekasutusest võib siiski leida üksikuid näiteid *saama*-tuleviku kohta ka aktiivse tegevusega seoses. Nt

Härra Olesk, kes siin esimeses reas istub, *saab* selle eest *hoolitsema*. [A]

Saama-abiverbi ei kasutata preteeritumis, mineviku tuleviku väljendamiseks.

Märkus. Ehkki *saama*-tuleviku juured on olemas eesti keeles endas *saama*-verbi algse tähenduse 'tulema' näol (Mägiste 1936), ei ole *saama*-tulevik kujunenud *saama*-verbi loomuliku grammatiseerumise teel futuurumi abiverbiks, vaid võetud kirjakeeles kasutusele saksa *werden*-tuleviku eeskujul, vrd *Ich werde kommen – Ma saan tulema* (vt lähemalt Metslang 1994a, 1997a). See asjaolu ise ja sellest johtuv keelekorralduse negatiivne suhtumine on takistanud *saama*-tuleviku laiemat levikut. *Saama*-tarindi osakaal tuleviku väljendamise vahendite hulgas on seniajani tagasihoidlik.

Hakkama-tulevik

§ 44 *Hakkama*-tulevik on kujunenud ingressiivsest konstruktsioonist, kui faasiverb *hakkama* on preesensivormis ning lauses on ajamäärusega vm moel paigutatud vaatlushetk tulevikku. Kui ingressiivses konstruktsioonis on esiplaanil alguse tähendus ja sündmuse enda järgnev toimumine järeltub, siis *hakkama*-tuleviku korral on esiplaanil sündmuse toimumine tulevikus, selle algus aga tagaplaanil. Alguse tähendus on esiplaanil eelkõige ühekordsete sündmuste puhul, mille algus on lokaliseeritud ja pragmaatiliselt oluline (a). Tulevikutähendus seevastu tõuseb esiplaanile tulevikus regulaarselt korduvate tegevuste ja protsesside, ka kestvate seisundite puhul, mille täpne algusaeg pole oluline (b) (Metslang 1994a: 606–609, 1997a: 229–230). Nt

- a. Viie minuti pärast *hakkab* kell *helisema*.
- b. Järgmisel aastal *hakkavad* tunnid *toimuma* reedeti. (~ Järgmisel aastal toimuvad tunnid reedeti). Tuleval nädalal *hakkab sadama*. Hoones *hakkab paiknema* kaabeltelevisiooni peajaam .. [A]

Hakkama-futuurum ei ole nii üldise tulevikutähendusega kui *saama*-futuurum. Ta väljendab situatsiooni, mis algab ja kestab edasi tulevikus. Erinevalt *saama*-tulevikust ei saa sellega näidata olevikus juba alanud situatsiooni jätkumist tulevikus (Metslang 1993b: 215–218). Vrd

- a. Nõukogu on praegu ja *saab* ka edaspidi *olema* seitsmeliikmeline.
- b. ?Nõukogu on praegu ja *hakkab* ka edaspidi *olema* seitsmeliikmeline.

Samas ei ole *hakkama* erinevalt *saama*'st (pool)abiverbina põhiverbi suhtes valiv. Ta seostub nii staatiliste kui dünaamiliste verbidega, seejuures sageli ka agenttiivsete verbidega, mis *saama* puhul on väga erandlik (Metslang 1994a: 606–609, Prass 2011). Nt

Onistar *hakkab tegema* oma tehastes Kristali toodetud Venemaa tuntumaid viinamarke .. [A]

Preteeritumivormiline *hakkama*-verb väljendab harilikult tegevuse algust (a), kuid võib ka väljendada mineviku tulevikku (b).

- a. *Hakkasin* kirja *kirjutama*.
- b. Tunnid *hakkasid toimuma* reedeti.

Kirjandust aja kohta: AAVIK, JOHANNES 1924a. Keeleuenduse äärmised võimalused. | AAVIK, JOHANNES 1935. Tuleviku väljendamine eesti keeles II. | ARISTE, PAUL 1975. Eesti keelele leeb tulevik. | COMRIE, BERNARD 1985. Tense. | DAHL, ÖSTEN (ed.) 2000. Tense and Aspect in the Languages of Europe. | DAHL, ÖSTEN 1985. Tense and Aspect Systems. | KILGI, ANNIKA 2010. Tuleviku tulekust: tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitõlgetes. | LOORITS, OSKAR 1923b. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. | METSLANG, HELLE 1991a. Ajast ja tema vormist verbitarindeis. | METSLANG, HELLE 1991b. Die temporale Bedeutung der Verbalkonstruktionen im Estnischen. | METSLANG, HELLE 1993b. Verbitarind ajatähendust väljendamas. | METSLANG, HELLE 1993c. Viron aika – muoto, merkitys, ikonisuus. | METSLANG, HELLE 1994a. Eesti ja soome – futuurumita keeled. | METSLANG, HELLE 1994b. Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. | METSLANG, HELLE 1994c. Kielet

ja kontrastit. | METSLANG, HELLE 1994d. Grammatikaliseerumisest eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE 1994e. Mõnda ajast eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE 1996b. The developments of the futures in Finno-Ugric languages. | METSLANG, HELLE 1997a. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. | METSLANG, HELLE 1997c. On the use of the Estonian past tense forms during the last century. | METSLANG, HELLE 1997d. Unterschiedene Tendenzen in den grammatischen Systemen des Estnischen und des Finnischen. | METSLANG, HELLE 2000a. Analytism and synthetism in the development of tense and aspect systems of literary Estonian. | METSLANG, HELLE, HANNU TOMMOLA 1995. Zum Tempussystem des Estnischen. | MÄGISTE, JULIUS 1936. Eesti *saama*-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. | NORVIK, MIINA 2015. Future time reference devices in Livonian in a Finnic context. | NORVIK, MIINA, PIRET PIROJA 2013. Aeg ja aspekt. | PRASS, KERLI 2011. *Saama*- ja *hakkama*-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles. | SAARI, HENN 1976. Keele kultuurikihist, 3: Quale verbum est futurum: *leema!* | SEREBRENNIKOV, BORISS 1959. Pluskvamperfekti ja perfekti päritolu probleemist läänemeresoome keeltes. | SEREBRENNIKOV, BORISS 1963. Категории времени в прибалтийско-финских языках. | TOMMOLA, HANNU 1992. The marking of future time reference in Estonian. | USTAL, ÜLLE 1981. Perfekti kasutamise semantilistest tingimustest tänapäeva eesti keeles. | VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist.

Irreaalsus, modaalsus ja evidentsiaalsus. Kõneviis

Irreaalsus

§ 45 Predikaadist nähtub, kas lausega väljendatud situatsioon leiab / leidis vaatlushetkel aset tegelikkuses, st on / oli **reaalne**, või mingis irreaalses, kujutletavas „maailmas“ – tulevikus, teatud tingimuste esinemise korral vm olukorras, st on **irreaalne**.

Situatsiooni **reaalsust** väljendavad kindla ja kaudse kõneviisi vormid, seda juhul, kui lauses puuduvad irreaalsust väljendavad leksikaalsed vahendid ning olevikuvormid ei väljenda tulevikku. Nt

Mari *õpib* / *õppivat* (parajasti) eesti keelt.

Irreaalsus on paljude grammatiliste tähenduste kaastähendus, nagu a) mitte-episteemiline modaalsus, b) käsk, c) soov, d) üldküsimus, e) tulevik, f) prospektiivsus jne.

- a. Ta on võimeline töötama. Tal tuleb töötada.
- b. Tule tuppa!
- c. Ma tahaksin juua.
- d. Kas sa suppi sööd?
- e. See saab olema huvitav eksperiment.
- f. Haige oli suremas. Pidin kukkuma.

Irreaalsuse spetsiaalseks grammatiliseks väljendusvahendiks on **tingiv kõneviis** (→ § 59). Nt

Sind *aitaks* ainult puhkus.

Märkus. Irreaalsust on peetud ka modaaltähenduseks. Nii käsitleb seda ka EKG II 1993 (183–185). Irreaalsuse seob modaalsusega veel nt Plungian (2003), kes peab irreaalset modaalsust üheks modaalsuse kahest põhi-liigist, mis ühendab endas kõiki mitte-episteemilise modaalsuse liike ning tingimuslikku modaalsust, s.o tingimuslause põhilauses avalduvat modaalsust, nt *Kui seal oleksid küüned, roniks ta puu otsa*. Irreaalsele modaalsusele vastandub Plungiani järgi hinnangumodaalsus, mis hõlmab episteemilist hinnangut, väärtushinnangut ('hea' – 'halb') ja intensiivsushinnangut. Siinses töös jäädakse praegu rohkem levinud kitsama modaalsuskäsituse juurde, mis küll tunnistab irreaalsuse ja mitte-episteemilise modaalsuse tihedat seost, kuid peab irreaalsust siiski omaette nähtuseks, eelkõige tema seoste tõttu ülalnimetatud mitte-modaalsete tähendustega.

Modaalsus

Üldist

§ 46 Modaalsus on kõneleja hinnang situatsiooni võimalikkuse või vajalikkuse / paratamatuse kohta. Modaalsuse põhitüübid on epis-teemiline ja mitte-episteemiline modaalsus. **Episteemiline** ehk **tõe-näosusmodaalsus** avaldub situatsiooni tõenäosus- või usutavusastme määranguna. Nt

Seda on vist / kindlasti raske teha.

Mitte-episteemilise hinnangu mõjupiirkonnas on harilikult tegevus, harva protsess või seisund, ja see on orienteeritud otseselt või kaudselt selle vastutavale osalisele – tegevussubjektile. Seetõttu on mitte-epis-teemilist modaalsust nimetatud ka **osalejakeskseks modaalsuseks**,

mis võib olla **osalejasisene** või **osalejaväline**. Esimesel juhul oleneb tegevuse võimalikkus või vajalikkus tegevussubjektist endast – võimalikkus avaldub tegevussubjekti võimelisusena (a), vajalikkus aga sisemise sunnina (b). Osalejasisest modaalsust nimetatakse ka **dünaamiliseks** ehk **võimelisusmodaalsuseks**.

- a. Ta on võimeline arvutiga töötama.
- b. Ma pean natuke mõtlema, mida teha.

Osalejavälise modaalsuse puhul määravad tegevuse võimalikkuse või vajalikkuse osalejavälised tingimused (a) või väline autoriteet – isik, institutsioon, sotsiaalsed normid (b). Välisautoriteedist tingitud võimalikkus avaldub lubatusena, vajalikkus kohustusena ning sellist modaalsust nimetatakse **deontiliseks modaalsuseks**.

- a. Võime minema hakata, sest enam ei saja. Peame kiirustama, sest varsti hakkab sadama.
- b. Ta tohib tulla. Ta peab tulema. Naastrehvide ja naelrehvide kasutamine on lubatud 15. oktoobrist. [G] Patsient on kohustatud käituma vastavalt temale kehtestatud ravirežiimile. [G]

Mitte-episteemilisest modaalsusest järeldub tavaliselt situatsiooni irreaalsus. Seevastu situatsiooni esinemise tõenäosust võib hinnata nii reaalsuses kui ka hüpoteetilises olukorras.

VÕIMALIK-REAALNE. Ema on vist juba kodus.

VÕIMALIK-IRREAALNE. Võib-olla ta tuleks, kui hästi paluda.

Modaalsuse liigid

	MITTE-EPISTEMILINE ehk OSALEJAKESKNE			EPISTEMILINE
	OSALEJASISENE ehk DÜNAAMILINE	OSALEJAVÄLINE		
		MITTE- DEONTILINE	DEONTI- LINE	
VÕIMALIK	Ta on võimeline arvutiga töötama	Ta saab tulla, sest ilm on ilus	Ta tohib tulla	Võib-olla tuleb homme ilus ilm
VAJALIK / PARATA- MATU	Ta lihtsalt peab alati vastu vaidlema	Ta peab koju jääma, sest vihma sajab	Ta peab ukse taga ootama	Homme tuleb kindlasti ilus ilm

Modaalsust väljendatakse peamiselt leksikaalselt: verbide jm semantilise predikaadina või selle osana toimivate modaalsõnade abil (a), episteemilist modaalsust ka väljaspool predikaati rõhumäärsõnade

abil (b). Modaalsete tõlgenduste võivad saada ka *tav*-partitsiip ja *matu*-adjektiiv (c).

- a. Tal *tuleb* minna. Ta *peab* minema. Tal on *käsk* minna. On *kindel*, et ta läheb.
- b. Ta *vist* läheb. Ta läheb *kindlasti*.
- c. See ülesanne on *lahendatav*. = Seda ülesannet on *võimalik lahendada*. See ülesanne on *lahendamatu*. = Seda ülesannet *pole võimalik lahendada*.

Ühe komponendina sisaldub modaalsus ka kõneviiside tähenduses – episteemiline modaalsus eelkõige konditsionaali (→ § 59) ja kvotiivi (→ § 55) ning deontiline modaalsus eelkõige imperatiivi (→ § 61) ja evidentsiaalse jussivi (→ § 71) tähenduses.

Mitte-episteemilise modaalsuse puhul laiendab modaalpredikaati enamasti infinitiiv, mille tegevussubjekt on kustutatud identsuse tõttu süntaktiliselt iseseisva modaalpredikaadi tegevussubjektiga. Nt

Ta tohib *tulla*. < Ta tohib [*ta tuleb*].

Mitte-episteemilise modaalpredikaadi (enamasti inimest väljendav) tegevussubjekt realiseerub kas grammatilise subjektina (aktiivses normaallauses) (a) või adessiivadverbiaalina (kogejalauses) (b). Osalejavälise modaalpredikaadi tegevussubjekt võib esineda ka vaba possessiivse adessiivadverbiaalina või jääda hoopis indefiniitseks, kusjuures lause grammatiliseks subjektiks võib saada hoopis tegevusobjekt (nt sisult passiivses normaallauses) (c). Selliste modaalpredikaatide süntaktiline iseseisvus on vähem selge kui dünaamiliste modaalpredikaatide puhul.

- a. *Ta* on võimeline arvutiga töötama. *Ta* suudab arvutiga töötada. *Ta* võib koju minna. *Ta* peab koju minema.
- b. *Tal* tuleb koju minna.
- c. *Meil* peab laual olema nii soolast kui ka magusat. Intervall kahe väljumise vahel ei saa olla vähem kui 5 minutit. *See viga* on parandatav. (Vrd Seda viga on (kellelgi) võimalik parandada.)

Episteemilise modaalsuse puhul laiendab infinitiiv ainult grammatiseerunud modaalverbe, kusjuures infinitiivi tegevussubjekt ei ole kustutatud, vaid on tõstetud lause tegevussubjektiks – selle vormi ja tähendustüübi määrab infinitiiv, mitte modaalverb (a). Muude episteemiliste predikaatide puhul on modaalpredikaadi laiendiks üldjuhul *et*-kõrvallause (b). Verbe *näima*, *paistma*, *tunduma*, mille

kasutusest järeldub episteemilisuus ja mida mõnikord ongi peetud episteemilisteks modaalverbideks, kuid mis oma põhisisult on siiski evidentsiaalsed (→ § 54), võib laiendada kas *et*-lause või tõstetud tegevussubjektiga *vat*-tarind (c).

- a. Võib [Saagid tulevad tänavu head] → Saagid võivad tänavu head tulla.
Võib [Tal on piinlik] → Tal võib piinlik olla.
- b. On võimalik, et homme tuleb ilus ilm.
- c. Näib, et homme tuleb ilus ilm. Homme näib ilus ilm tulevat.
Paistab, et tal on piinlik. Tal paistab piinlik olevat.

Dünaamiline modaalsus

§ 47 Dünaamiline ehk võimelisusmodaalsus on hinnang osaleja (tegevussubjekti) võimelisuse või sisemise vajaduse kohta midagi teha. Dünaamilised modaalpredikaadid on süntaktiliselt iseseisvad, nende tegevussubjekt on kas nimetavas (alus) või alalütlevas (määrus).

Dünaamilist võimalikkust (võimelisust) väljendavad ühemõtteliselt tarindid: a) [TSnom] *olema võimeline / võimetu / suuteline* + *Vma* ja c) [TSnom] *suutma* + *Vda*. *ma*-infinitiivi asemel kasutatakse vahel saavas käändes noomenit (b).

- a. *Ants on võimeline autot juhtima. Oma haavade tõttu olin ma võimetu kiiresti midagi ette võtma.* [I] Eelarvamused on inimesele vajalikud, kui ta *pole suuteline looma* arvamusi. [I]
- b. Ehkki ta teisi inimesi nende ihuhädades oskas aidata, *oli* ta enda *aitamiseks võimetu*. [I] Ent *enamaks polnud* Kalev kogu mängu jooksul *suuteline*. [A]
- c. *Ants suudab autot juhtida. Tema suudab* oma muret ja südamevalu üksindagi *kanda*. [I]

Võimelisustõlgenduse võib saada ka tarind [TSnom] *saama / võima* + *Vda*. Nt

Ants saab ('suudab') autot *juhtida*. Ainult sina *võid* mind *aidata*. „Tänu oma kogemustele *saan* vanemaid *aidata*,“ on Leesi kindel. [A] Peaga *võib* suuri asju *korda saata*. [A]

Võimelisus võib järelduda kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi isikulisest kasutusest. Nt

Ta *teeb / teeks / tegevat* selle töö ära poole tunniga.

Dünaamilisel vajalikkusel (sisesunnil) puuduvad ühemõttelised väljendusvahendid. Seda väljendavad ühe tähendusena tarindid: a) [TSad] *olema:3sg vaja / tarvis + Vda*, b) [TSnom] *pidama vajalikuks / tarvilikuks + Vda*, c) [TSnom] *pidama + Vma*, d) [TSnom] *olema sunnitud + Vma*.

- a. Mul on vaja süüa minna. Mul oli tarvis veidi üksi olla, et end koguda. [I]
- b. Igaüks *pidas vajalikuks osta* pudeli viina, mis siis maksis 25 rubla. [A]
- c. Ants kohe *peab vahele rääkima*. Ma *pean ütleva*, et iga kord oli see üsna valus. [I]
- d. See, mida ma olen otsinud, on ikkagi vist, ma olen sunnitud seda *tunnistama*, parema sõna puudumisel, armastus. [I]

Osalejävline modaalsus

§ 48 Osalejävline modaalsus on situatsiooni võimalikkus või vajalikkus, mis ei tulene tegevussubjekti enda võimetest või vajadustest, vaid välistest mõjutajatest. Modaalsushinnang on suunatud tegevussubjektile kas a) otseselt või b) üksnes kaudselt, tegevust esiplaanile seades. Viimasel juhul on tegevussubjekt üldisik.

- a. *Võite minna!* Tal tuli reis lendurite streigi tõttu ära jätta.
- b. Aeda pääses tagaukse kaudu. Sinna ei tohi / on keelatud minna.

Osalejävline mittedeontiline modaalsus

§ 49 Osalejävline mittedeontiline modaalsus ehk asjaolumodaalsus³ on situatsiooni võimalikkus või vajalikkus, mis põhineb objektiivsetel asjaoludel, mitte välise autoriteedi tahtel.

Mittedeontilist võimalikkust (välistingimused võimaldavad kellegi midagi teha) väljendavad üheselt tarindid: a) [TSad] *andma:3sg + Vda*, b) [TONom] *olema + Vtav/Vmatu*; ühe tõlgendusena tarindid: c) [TSnom] *saama / võima + Vda*, d) [Nad] *olema:3sg + Vda*.

- a. Mul *annab* seda värki tükk aega *seedida*. Muidugi nii lihtsaid kalkulatsioone ei tehta, sest seda *annab teha* palju keerulisemalt. [A]
- b. See viga on *parandatav*. (= Seda viga on võimalik parandada.) See haigus on *ravimatu*. (= Seda haigust ei ole võimalik ravida.)
- c. (Ilm on ilus.) Me *saame / võime* täna ujuma minna. Selles majas *saab / võib elada* küll. Hoidsime raha kokku ja nüüd *saame osta*

³ Petar Kehayovi termin, vrd ingl *circumstantial modality*.

- need uued tugitoolid elutuppa. [I] Õde Liine läks välja ning meie võime segamata rahus sinu ihu ja hinge salvimisega *alustada*. [I]
- d. Teid *pole* üldse *kuulda*. Mul on elult jälle midagi *loota*. Tal *pole* suuremat siin *valida* midagi, aga ta tahaks Anneli silmis võimalikult esinduslik näida. [I]

Mittedeontiline võimalikkus jäeldub kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi isikulise tegumoe 3. pöörde või impersonaali üldisikulisest kasutusest. Nt

Aeda pääses / pääseks / pääsevat tagaukse kaudu. Sellise asja eest *satub* vangi. Selle palgaga ära *ei ela*. Vigadest *õpitakse*.

Mittedeontilist vajalikkust (välitingimused sunnivad tegevussubjekti midagi tegema) selle nõrgemal kujul väljendavad tarindid: a) [TSad] *kuluma / tasuma / maksma / tarvitsema / pruukima*:3sg + *Vda*, b) [TSnom] *tarvitsema / pruukima* + *Vda*.

- a. „Grey anatoomiat“ *kuluks vaadata* meie noortel residentidel. [A] Kodanikel *tasub / maksab* oma õigusi *nõuda*. *Tarvitseb / pruugib* mul korra *ära käia*, kui kõik jääb laokile. Sul *ei tarvitse / pruugi* seda endale *hankida*. *Tarvitses* ELKil kaitse *koomale tõmmata* ja kera paaril korral korvi *toimetada*, kui võrdsus oli jalule seatud. [A]
- b. Ta *ei tarvitse / pruugi* seda *teada*. Talvel *ei tarvitse* isa metsas *sõtkuda*, tal on kindel kodulähedane töökoht. [A] *Tarvitses* Undusk erakonda *vahetada*, kohe sai prostituudi sildi külge. [A] Vaevalt *tarvitsen* lisada, et võite ka mind oma usinate lugejate hulka arvata. [A]

Modaalsena harva esinev verb *kuluma* on alati jaatavavormiline. Verbid *tarvitsema* ja *pruukima* esinevad nii nominatiivse kui ka adessiivse tegevussubjektiga (*Sa ~ sul ei tarvitse tõusta*), kusjuures eriti nominatiivi korral on selgelt eelistatav (ehkki mitte ainuvõimalik) verbi eitav vorm (Penjam 2011). Verbid *tarvitsema* ja *pruukima* võivad väljendada ka episteemilist modaalsust (→ § 51).

Peale nimetatud verbitarindite võib nõrka mittedeontilist vajalikkust väljendada ka grammatilise subjektiga seostuv verb *tahtma*. Modaalsus on sel juhul orienteeritud sündmusele, grammatiliseks subjektiks on tegevusobjekt; *da*-infinitiivi asemel võib tegevust vormistada ka *mine*-teonimi partitiivis: [TONom] *tahtma* + *Vda/mine*. Nt

Tööd *tahavad teha / tegemist*. Ihu *tahab harida / harimist*. Mul *tahab auto parandada / parandamist*. Sest kartul *tahtis panna ja aed harida*. [A] Mitu kohvritäit märgi dokumente *tahavad läbi-vaatamist*. [S]

Tugevamat vajalikkust väljendavad ühe tähendusena tarindid: a) [TSad] *olema:3sg vaja / tarvis + Vda*, b) [TSnom] *pidama / olema sunnitud + Vma*, c) [TSad] *tulema:3sg + Vda*, d) [TSnom] *saama + Vda*, e) [TSad] *olema:3sg + Vda*.

- a. Neil *oli vaja lahkuda*, sest tuul hakkas tõusma. Niimoodi võib igaüks kirjutada, selleks *pole vaja olla* luuletaja! [I] Koeral *on tarvis sporti teha* ja vaimu *treenida*.
- b. Elu päästmiseks *pidi* ta saarelt *lahkuma*. Nii Berlusconi kui ka peaminister Massimo D'Alema juhivad ekskommunistid *pidid* aga siiski *loovutama* hääli võrreldes viie aasta taguste eelmiste eurovalimistega. [A] Nad ekslesid sadamaümbruse tänavate-rägastikus, *olles aeg-ajalt sunnitud* linna poole tagasi *kõndima* ja nõnda oma eesmärgist uuesti *eemalduma*. [I]
- c. Tal *tuli lahkuda*. Suure tõenäosusega *tuleb* meeskondadel paremuse selgitamisel laupäevane viies mäng *appi võtta*. [A]
- d. Me *sai*me kõvasti *oodata*. Teie *saate* veel kaua-kaua tema eest hellalt *hoolitseda*, võite õrnusevarud tervenisti mängu panna. [I]
- e. Meil *on* ainult paar sammu *astuda*. Tal *on* suur pere *toita*.

Deontiline modaalsus

§ 50 Deontiline modaalsus on välisautoriteedi tahtel põhinev võimalikkus või vajalikkus.

Deontilist võimalikkust (lubatust) ('tegevussubjektil on lubatud midagi teha') väljendavad konstruktsioonid: a) [TSnom] *tohtima / võima / saama + Vda*, b) [TSad] *sobima / kõlbama / sündima / passima:3sg + Vda*.

- a. Sa *tohid* siia jääda. *Ei tohi* väiksemaid *kiusata*! Kaasa *saab võtta* ainult 10 kilo. Sa vist ei tea, et emad *võivad* juba ammu *panna* oma lapse isa nimeks mida tahavad. [I] Kehtivate seaduste alusel *ei saa* riik *keelduda* sellistele ebaausatele inimestele isegi elamisloa andmisest. [A]
- b. Sul *sobib / kõlbab / on sobiv* endast *märku anda*. Sellest *ei sünni / ei passi* meil praegu rääkida.

Verb *tohtima* väljendab deontilist võimalikkust põhitähendusena, *võima* ja harva ka *saama* ühe tähendusena. Verbi *tohtima*

konditsionaalivorm võib kõrvaltähendusena väljendada ka tõenäosust (Penjam 2008: 136) (→ § 51).

Lubatust või selle eitust väljendavad mõistagi ka verbid *lubama* ja *keelama* ise. Nt

Alaealistel *pole lubatud / on keelatud* alkoholi osta.

Deontilist vajalikkust (kohustust) ('tegevussubjekt on kohustatud midagi tegema') väljendavad ühe tähendusena: a) [TSnom] *pidama + Vma*, b) [TSad] *tulema:3sg + Vda*, c) [TSad] *olema:3sg vaja ~ vajalik / tarvis ~ tarvilik + Vda*.

- (Jüri ütles, et) *te peate lahkuma*. Te peate viivitamatult koos lastega puu otsa *ronima*. [I]
- (Jüri ütles, et) *teil tuleb lahkuda*. Küll aga *tuleb* teil küsimata *toota* kaupu, millele oleks minekut .. [A]
- Teil *on vaja ~ vajalik / tarvis ~ tarvilik* homme ise kohal *olla*.

Sündmusele orienteerituse korral võib *tulema* mõnikord seostuda tegevusobjektilise grammatilise subjektiga (Penjam 2006c: 85–86). Nt

Ja ta otsustas, et mahajäetud Kivimäe ots *tuleb* uuesti põlluks teha, et kivid *tulevad* välja võtta, *tulevad* puruks lasta. [I]

Nörka deontilist vajalikkushinnangut võib mõnel juhul edasi anda verb *võima*, mis üldiselt on võimalikkuse väljendaja. Nt

Varakevadel ja hilissügisel soovitab K. M. minna pohlametsa, kus *võiks korjata* pohla õisi ja lehti .. [A]

Deontiline vajalikkus (kohustus) järeldub: a) imperatiivist, b) jussii-
vist, c) konstruktsioonist *las + V:ind.pr/da*.

- Mine* koju!
- Mina *andku* see pakk Juhani kätte.
- Las* see jutt *jääb / jääda* meie vahele.

Episteemiline modaalsus

§ 51 Episteemiline ehk tõenäosusmodaalsus on kõneleja hinnang situatsiooni kui terviku esinemise tõenäosuse kohta. Tõenäosushinnang jaguneb astmeteks:

VÕIMALIK	VÄHE TÕENÄOLINE (KAHTLANE)	Vaevalt ta tuleb.
	TÕENÄOLINE (KESKMISE TÕENÄOSUSEGA, USUTAV)	Võib-olla ta tuleb.
	VÄGA TÕENÄOLINE	Ilmselt ta tuleb.
PARATAMATU	TÕSIKINDEL	(Kindlasti) ta tuleb.

Modaliseerimata mittegeneerilisest indikatiivvormilisest lausest (*Ta tuleb*) järeldeb harilikult öeldu tõsikindlus. Tõsikindlust eraldi markeerides (*Kindlasti ta tuleb*) kummutab kõneleja kuulaja võimaliku kahtluse väite tõsikindluse suhtes.

Episteemilist modaalsust väljendatakse peamiselt leksikaalselt. Modaalhinnangut sisaldavad a) predikaadina toimivad performatiivverbid *tõdema, kinnitama, teadma; arvama, oletama, uskuma; kahtlema* jt, b) predikatiivina toimivad adjektiivid *ilmne, selge, kindel, paratamatu; tõenäoline, võimalik, usutav, kahtlane* jt ja substantiivid *tõsi, õigus; vale, jama, tühi jutt* jt. Hinnangualune propositsioon esineb *et*-kõrvallause või *vat*-tarindi kujul, *kahtlema* ja *kahtlane* puhul ka *kas*-kõrvallause kujul.

- Ma *tean / usun*, et ta tuleb. *Arvan* teda tulevat. Ma kahtlen, *et / kas* ta tuleb.
- On kindel / tõsi / võimalik / vale*, et ta tuleb.

Verbide *arvama, lootma, kartma* puhul esineb ka üldisikuline episteemiline predikaat kujul *olema + Vda*. Nt

On arvata / lootma / karta, et ta hilineb.

Episteemilist hinnangut väljendavad üldlaiendina toimivad rõhumaärsõnad ning kiilud. Nt

Tõenäoliselt / kindlasti ta hilineb. Ma olen teid *nagu* kuskil näinud. Sina, *tõsi küll*, seekord saalis ei viibinud. Sekretär *minu teada* oskab sõnu seada. Sekretär, *nagu teame*, oskab sõnu seada.

Episteemilisuse ehk tõenäosuse leksikaalgrammatilisteks väljendusvahenditeks on modaalverbid *võima, saama* ja *pidama*. Konstruktsioon *võima + Vda* väljendab keskmist tõenäosust (a),

pidama indikatiivvormid + *Vma* paratamatust või suurt tõenäosust (b), *pidama* konditsionaal aga keskmist tõenäosust (c). Harva episteemilisena kasutatav *saama* + *Vda* väljendab (keskmist) tõenäosust vaid tahte allumatute sündmuste korral (d).

- a. Ilm *võib* veel soojaks *minna*. Kongressilt *ei võinud* ta Habemikule *meelde jääda*. [I]
- b. Vesi *ei voolanud* ära, pinnas *peab* siin savine *olema*.
- c. Ka isuri keeles *peaks olema* nimetus Linnutee. Edasi *peaks* Venemaa tema sõnul *mängima* olulist rolli ka rahvusvahelise rahuvalvejõu koosseisus. [A]
- d. Ootamatusi *saab* alati *juhtuda*. Too *ei saanud* see *olla*. [I]

Episteemilist modaalsust võivad väljendada ka verbid *tarvitsema* ja *pruukima*, mis põhijuhul annavad edasi mitte-episteemilist osalejavälist vajalikkust (→ § 49). Nt

See, et ta on haige, *ei tarvitse / pruugi* tösi *olla*. Ta *ei tarvitse / pruugi* haige *olla*. Soodne aeg *ei tarvitse* igavesti *kesta*.

Tõenäosust võib kõrvaltähendusena väljendada ka verbi *tohtima* konditsionaalivorm, mis muidu väljendab deontilist võimalikkust (Penjam 2008: 136) (→ § 50). Nt

Neid tuleb tõenäoliselt veel, kuid sellist lumesadu *ei tohiks* enam *tulla*. [A]

Episteemiline võimalikkus kaasneb evidentsiaalsusega (a) (→ § 55) ja (konditsionaaliga väljendatud) irreaalse väitega (b) (→ § 59).

- a. Liisa *minevat* mehele. Liisa *olla* mehel. Liisa *pidi olema* mehel. See *näib / paistab / tundub olevat* hunt, kes need lambad murdis. See *peab* küll hunt *olema*, kes need lambad maha murdis
- b. Sellega *tuleks toime* igäüks.

Modaalverbide *saama*, *võima* ja *pidama* mitmetähenduslikkus

§ 52 Eelnevast ilmnes, et enamikku modaalverbe kasutatakse rohkem kui ühe modaaltähenduse väljendamiseks. Levinumaid modaalverbe on *saama*, *võima* ja *pidama*, mis esinevad nii dunaamilises, osalejavälises mitte-episteemilises kui ka episteemilises tähenduses – verbid *saama* ja *võima* põhiliselt võimalikkust ning verb *pidama*

põhiliselt vajalikkust või paratamatust väljendavana. Nende kesksed tähendused (tabelis varjutatud) on siiski erinevad.

Verbi *saama* kasutatakse ennekõike dünaamilise ja osalejavälise mittedeontilise võimalikkuse väljendajana (a) (Tragel 2001: 104, Penjam 2008: 132–134, Tragel, Habicht 2012). Mõnel juhul võib *saama* saada osalejavälise mittedeontilise võimalikkustõlgenduse asemel vajalikkustõlgenduse (b) (Uuspõld 1989: 474, vt ka Penjam 2008: 133, Kehayov, Torn 2009). Harva väljendatakse *saama* abil deontilist võimalikkust (lubatust) (c) ning episteemilist võimalikkust (tõenäosust) (d). Enamasti on mõlemal juhul võimalik ka mittedeontiline osalejavälise paralleeltõlgendus.

- a. Ta ei *saanud* ('suutnud') end rohkem vaos hoida. Korteri *saab* kasumiga maha müüa.
- b. *Sain* oodata, et mine või hulluks. Teie *saate* veel kaua-kaua tema eest hellalt hoolitseda .. [I]
- c. Siin *saab* ('on lubatud' / 'on võimalik') istuda ja puhata.
- d. Seda ei *saanud* nemad teha. ('polnud tõenäoline / võimalik, et ..')

Verbi *võima* puhul seevastu domineerib episteemiline kasutus (a), palju on ka deontilist kasutust (b). Osalejavälise mittedeontilise kasutust (c) ning dünaamilist kasutust (d) esineb harvemini (Penjam 2008: 127–128).

- a. Öösel *võib* vihma sadama hakata. Poiss *võib* pahandust tegema hakata.
- b. Lapsed, te *võite* nüüd koju minna.
- c. „Ma saan kõigest aru,“ ütles ta pika vaikimise järel, „aga kas sa puhkepäeval ei *või* minna?“ [I]
- d. Kui tahad, *võid* ('suudad') sa palju rohkem saavutada.

Pidama-verb väljendab nii dünaamilist kui ka osalejavälise vajalikkust (a), harva ka episteemilist modaalsust – indikatiivvormilise paratamatust (b), konditsionaalis tõenäosust (võimalikkust) (c). Tõenäosus järeldub ka evidentsiaalse preteeritumivormi kasutusest (d).

- a. Ma *pean* minema hakkama.
- b. See *peab* õige olema.
- c. Ta *peaks* varsti siin olema.
- d. Ta *pidi* täna tööl olema.

Modaalverbide saama, võima ja pidama mitmetähenduslikkus

		MITTE-EPISTEMILINE (OSALEJAKESKNE)			EPISTEMILINE
		OSALEJASISENE (DÜNAAMILINE)	OSALEJAVÄLINE		
			MITTE-DEONTILINE	DEONTILINE	
saama	VÕIMALIK	Sina <i>saad</i> mind aidata	Ta <i>saab</i> tulla, sest ilm on ilus	Kaasa <i>saab</i> võtta 10 krooni	Ootamatusi <i>saab</i> alati juhtuda
	VAJALIK		<i>Saime</i> tublisti oodata		
võima	VÕIMALIK	Sina <i>võid</i> mind aidata	Ta <i>võib</i> tulla, sest ilm on ilus	Sina <i>võid</i> koju minna	Sa <i>võid</i> külmetada
	VAJALIK			Sina <i>võiksid</i> koju minna	
pidama	VÕIMALIK				Ilm <i>peaks / pidi</i> külmaks minema
	VAJALIK / PARATAMATU	Ta lihtsalt <i>peab</i> alati vastu vaidlema	Ta <i>peab</i> koju jääma, sest vihma sajab	Sa <i>pead</i> koju minema	See <i>peab</i> õige olema

Modaalverbide grammatiseerumine

§ 53 Epistemiilises tähenduses on modaalverbid *võima*, *pidama* ja *saama* muutunud poolabiverbideks. Nende süntaktilisse mõjualasse jääb üksnes verb, neist ei olene lause muude moodustajate, sealhulgas subjekti olemasolu, tähendustüüp ja vorm. Eriti selge on see *võima* ja *pidama* puhul. Vrd

Ta jääb hiljaks. – Ta *võib* hiljaks jääda. Ta *peaks* hiljaks jääma.
 Hakkab sadama. – *Võib* sadama hakata. *Peaks* sadama hakkama.
 Töös esineb vigu. – Töös *võib* esineda vigu. Töös *peab* esinema vigu.

Modaalne poolabiverb moodustab koos infinitiivse verbivormiga liitpredikaadina toimiva ahelverbi (→ § 5), milles subjekti valib infinitiivivormis verb.

Peale *saama*, *võima* ja *pidama* võivad poolabiverbidena toimida ka muud epistemiilises tähenduses kasutatavad verbid, eelkõige a) *tohtima* konditsionaalivorm ning b) *tarvitsema* ja *pruukima* eitav vorm.

- a. Täna *ei tohiks* sadama hakata.
- b. See *ei pruugi / ei tarvitse* õige olla.

Märkus. Subjektiselektiooni kasutas süntaktilise kriteeriumina täielike modaalverbide määramisel Huno Rätsep (1972b, 1978: 36–39). Ta pidas täielikeks modaalverbideks peale verbide *võima* ja *pidama* ka verbe *näima*, *paistma* ja *tunduma* (õigupoolest tulnuks nimetada ka vorme *näikse*, *tunnukse*, *kuulukse*), kui neid laiendab *vat*-partitsiip, vrd *Ta näib / näikse magavat*. – *Näib / näikse hämarduvat*. Siin käsitletakse näimisverbe ennekõike evidentsiaalsuse markeritena (→ § 54), millest järeldub epis-teemilisus, kuid nende grammatilisuse suhtes ollakse Rätsepaga samal seisukohal. Näimisverbide süntaktiliseks erinevuseks verbidest *võima*, *pidama* ja *saama* on see, et nad võivad esineda ka väljaspool liitpredikaati, iseseisvatena, nt *Elu tundub ilus. Näib, et ta magab*.

Kirjandust modaalsuse kohta: HABICHT, KÜLLI 2001c. Vanhan kirjajiron modaalarakenteista. | HABICHT, KÜLLI 2006. Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise suhtest eesti vana kirjakeele modaalarpartiklite näitel. | HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM, ILONA TRAGEL 2010. Kas *tahtma* tahab abiverbiks? | KEHAYOV, PETAR 2009a. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: A case-study of Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR, REELI TORN-LEESIK 2009. Modal verbs in Balto-Finnic. | KLETTENBERG, REET 2004. Permissiivkonstruktsioonid vane-mas eesti kirjakeeles. | KÜNGAS, ANNIKA 2014a. Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. | METSLANG, HELLE 1985a. Sisukas ja sisutu *nagu*. | METSLANG, HELLE 2001a. Eesti *las* – impe-ratiivivormist partikliks. | NURMI, TIMO 1991. Nessessiivkonstruktsiooni kasutamine eesti ajalehtede juhtkirjades. | PAJUSALU, RENATE jt 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. | PENJAM, PILLE 2005b. *tulema*-verbi leksikaalsest ja grammatilisest kasutusest ning modaalse funktsiooni kujunemisest eesti kirjakeeles 17.–20. sajandil. | PENJAM, PILLE 2006a. Development of the modal function of the verb *tulema* 'come' in Written Estonian. | PENJAM, PILLE 2006b. *tulema*-verbi grammatilised funktsioonid eesti kirjakeeles. | PENJAM, PILLE 2006c. *tulema*-verbi modaalse funktsiooni kujunemine eesti kirjakeeles. | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. | PENJAM, PILLE 2011. Eesti kirjakeele subjektilised ja adessiivadverbiaaliga *tarvitsema*-konstruktsioonid. | RÄTSEP, HUNO 1972b. The syntactic characterization of the Estonian modal verbs. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | TORN-LEESIK, REELI 2007. Voice and modal verbs in Estonian. | TRAGEL, ILONA 2003b. Eesti keele tuumverbid. | TRAGEL, ILONA 2004. Tuumverbi ja *da*-infinitiivi ühen-

did. | TRAGEL, ILONA 2007. Modaalverbide *saama / saada* ja *võima / voida* vastandkasutus eesti ja soome keeles. | TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2012. Grammaticalization of the Estonian *saama* 'get'. | TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. | UUSPÕLD, ELLEN 1989. Modaalasusest ja modaalasest predikaadist eesti keeles. | VALDMETS, ANNIKA 2010. Mõne modaalpartikli kujunemine ja kasutamine eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest. | VALDMETS, ANNIKA 2011. Kahe eesti kirjakeele modaalpartikli arengust viimase sadakonna aasta jooksul. | VALDMETS, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. | VAN DER AUWERA, JOHAN, PETAR KEHAYOV, ALICE VITTRANT 2009. Acquisitive modals. | VAN DER AUWERA, JOHAN, VLADIMIR PLUNGIAN 1998. Modality's semantic map. | ÕIM, HALDUR 1965. *tulema, saama ja pidama* tähenduste struktuuriline analüüs.

Evidentsiaalsus

Otsene ja kaudne evidentsiaalsus

§ 54 Episteemilise modaalsusega seotud tähendus on **evidentsiaalsus** – keeleliselt vormistuv viide info allikale. Evidentsiaalsus võib olla otsene või kaudne. **Otsene evidentsiaalsus** on viide sellele, et kõneleja on ise olnud sündmuse vahetu tunnistaja (näinud või kuulnud seda). **Kaudne evidentsiaalsus** võib olla **vahendav (refereeriv)** või **järelduslik**. Esimesel juhul väljendab keelevorm, et teade põhineb kõnesituatsiooni välis(t)elt isiku(te)lt saadud infol, st kõneleja vahendab kelleltki kolmandalt saadud infot. Teisel juhul näidatakse, et teade põhineb mingitest tundemärkidest tehtud järeldustel (Willett 1988).

Otsese evidentsiaalsuse väljendamiseks puuduvad eesti keeles grammatilised vahendid. Seda on võimalik markeerida vaid leksikaalselt. Nt

Ma *nägin*, et kass jäi auto alla.

Ka markeerimata indikatiivse lause vaikimisi tõlgendusse kuulub otsene evidentsiaalsus ja tõsikindlus. Nt

Kass *jäi* auto alla.

Kaudset evidentsiaalsust saab väljendada nii grammatiliselt kui ka leksikaalselt. Spetsiaalsed grammatilised vahendid on eesti keeles olemas vahendava evidentsiaalsuse tarvis ning grammatiliselt saab

edasi anda ka järelduslikku ja (täpsemalt määramata) kaudset evidentsiaalsust.

Väite vahendatust väljendab spetsiaalne kõneviis – kvotatiiv (→ § 73). Nt

Juhan *olevat* haige. (= Keegi rääkis, et Juhan on haige.)

Peale kaudse kõneviisi väljendavad väite vahendatust predikaadi muudki vormid:

1) *da*-tegevusnimi (tänapäeval esineb suhteliselt harva, peamiselt *olema*-verbist). Nt

Ta *olla* (= *olevat*) haige. Eestlased suurt ei tantsi, jätkas jamaikalane, teil *olla* külm veri. [I] Ütles, et ma *olla olnud* tookord kuskil kolmene. [I] Sugulased *ei tahta* sinna matta [I].

2) *pidama*-verbi lihtmineviku vorm koos *ma*-tegevusnimega perifrastilise kvotatiivse verbivormina (a) (Erelt 2001b). *Pidi*-vormi kasutatakse vahendavana ainult oleviku tähenduses ning selles tähenduses kasutatakse seda eriti sageli suulisel keeles (Toomet 2000). Lihtmineviku asemel esineb ka *pidama*-verbi *vat*-vormi (b) ja harva *da*-infinitiivi (c).

- a. Hoopis suurema huviga ootas Laura uut suurt mitmeosalist filmi, mis *pidi* lähemal päevil *algama*. [I] Nüüd *pidi* ka meil ärist *räägitama*.
- b. Eestis *pidavat* haritud meeste põud *olema*. [A]
- c. Kõige suurem häda *pidada olema* aga praeguste pensionäridega .. nemad jäävad nüüd kahekordse koormusena vaeste noorte paljulapseliste kukile .. [A]

vat-, *da*- ning *pidi*-vorm oleviku tähenduses on vahendava evidentsiaalsuse markerid, mille kasutusest järeldub ka episteemiline modaalsus – mõningane kahtlus teate tõsikindluses (→ § 55). Seevastu *pidi*-vorm mineviku tähenduses, samuti *pidama*-verbi muud ajavormid väljendavad ennekõike modaalsust, kusjuures episteemilise modaalsuse puhul suhteliselt suurt tõenäosust. Episteemilise modaalsusega kaasneb väite järelduslikkus. Nt

(Tundemärkide põhjal otsustades) see *pidi* / *peab* küll rebane olema, kes need kanad ära murdis.

Väite vahendatust või järelduslikkust ning sellest tulenevat episteemilisust näitavad ka osaliselt grammatiseerunud tajuverbid koos

põhiverbi *vat*-partitsiibiga (→ § 51) – vahendatust *kuulukse* (a), järelduslikkust *näima* ~ *näikse*, *tunduma* ~ *tunnukse*, *paistma* (b).

- a. Siseministeerium aga *kuulukse tahtvat* seda [Ninase kordonit] avalikule enampakkumisele panna. [A]
- b. Ainus, kes pulbitsevat protsessi vaid kõrvalt *näib vaatavat*, on avalik võim. [A] Ta *näikse olevat* haige. Tänav *tundub olevat* vaiksemaks jäänud. [I] Kevad *tunnukse tulnud olevat* tolele Poe tänava nurgale Ugandisse. [A]

Kaudset evidentsiaalsust kui sellist annavad edasi indikatiivi personaali või impersonaali ennemineviku ja täismineviku vormid, kui need esinevad lihtmineviku ajalises plaanis. Vahendatuse või järelduslikkuse tõlgendus jäeldub verbist või kontekstist. Näiteks suhtlus- või tajuverbide puhul on tavaline vahendatuse tõlgendus nii täis- kui ka ennemineviku korral (a), samas verbide korral, millega väljendatu jätab nähtavaid jälgi, on võimalik nii üks kui teine tõlgendus ja otsustab kontekst (b). Siiski on vahendatus tavalisem tõlgendus ennemineviku puhul, järelduslikkus täismineviku korral. Seejuures ennemineviku vorm on kõige tavalisem vahendava evidentsiaalsuse väljendamise vahend suulises keeles (Toomet 2000).

- a. „Ja välja sõita ma soovitan,“ *on* Leo salapäraselt *sosistanud*. [I] Ta *oli* unes *näinud* surnut, rannas liival kummuli, ja see surnu *oli andnud* Theole musta lille. [I]
- b. Siin *on* keegi *käinud*. Siin *oli* keegi *käinud*.

Peale kõneviiside ning muude verbi morfoloogiliste või leksikaal-morfoloogiliste vormide võivad definiitsele või indefiniitsele teateallikale osutada ka väljaspool predikaatverbi paiknevad elemendid: referaadi (kaud- või otsekõne) saatelause (a), samuti sellega samas funktsioonis infiniittarind (b), adessiivtarind või kaassõnafraas (c) ning adverbid (d) (→ 22 § 44, 48; vt ka Sang 1978, Kerge 1979, Sepper 2007).

- a. *Mart ütles*, et ta lahkub. *Emä rääkis*, et mind toideti kitsepiimaga, mis on lehmapiimast rammusam. [I]
- b. *Mardi arvates* ta lahkub.
- c. *Mardi väitel / meelest* ta lahkub. *Ristoki hinnangul* peaks järgmisel aastal abi saama 10–15 asulat. [A] *Oma sõnade kohaselt* ei olnud Gabriel terve päeva söönud. [I]
- d. *Väidetavasti* ta lahkub. Teda raviti kaua ja *kuuldavasti* elas ta veel, aga üksnes naise toel, invaliidina. [I]

Mõnikord kasutatakse koos nende vahenditega ka predikaadi kaudset kõneviisi vm evidentsiaalseid vorme. Nt

Piia ise teatas, et ta olevat meile oma käekella maha unustanud. [I] Aegade hämaruses olevat ajaloolaste sõnul valitsenud rahumeelne matriarhaat. [A] Siis seletas rannamees veel midagi ja Valter tõlkis – kuuldavasti tahtvat üks Soomes sõdinud poiss minema panna, aga see plaan jääb küll suvesse. [I] Pavliku jutu järgi pidid sa alles sügisel välja saama. [I]

Kaudkõnelauses, mis algab sidesõnadega *nagu, justnagu, justkui* või *otsekui*, on verb harilikult konditsionaalis (→ § 59), ehkki täiesti välis-
tatud pole ka kvotatiiv. Nt

Minu naine väidab, *nagu ei oskaks* (?*ei oskavat*) ma naelagi seinale lüüa. Venemaa väidab, *nagu oleks* Gruusia toetanud tšetšeenide mässulisi. [A]

Refereerida võib ka iseennast, misjuhul pole enam tegemist kaudse evidentsiaalsuse väljendamisega. Iseendale viitamisel puudub ka võimalus kasutada kvotatiivi. Nt

*Ütlesin talle, et sa ootad ukse taga. – *Ütlesin talle, et sa ootavat ukse taga.*

Peale vahendatud väite on eesti keeles grammatiliselt võimalik edasi anda ka **vahendatud käsku**. Evidentsiaalsena võib tõlgendada jussiivi, eriti kui käsk on suunatud kõneleajale (a) (→ § 71). Kaudkõnelauses vaheldub jussiiv konditsionaaliga (b).

- a. Me oodaku ukse taga.
- b. Te ütlesite, et me oodaku = ootaks ukse taga.

Evidentsiaalsus ja modaalsus

§ 55 Evidentsiaalsusega kaasneb tavaliselt episteemilis-modaalne hinnang lause sisule. Otsene, järelduslik ja vahendav evidentsiaalsus erinevad tõenäosusastme poolest: mida otsesem on infoallikas, seda suurem on kõneleja usk väite tõsikindlusesse (seda tõenäosem on kõneleja arvates situatsioon). Täiesti tõsikindel on väide kõneleja jaoks siis, kui ta on selle vahetu tunnistaja (a), vähem tõenäone siis, kui ta järeldab selle toimumist kaudsete jälgede põhjal (b), ning veel vähem siis, kui ta on kuulnud sellest kelleltki kolmandalt (c).

- a. Ma nägin, et Jaan on haige.

- b. Jaan näikse olevat haige.
- c. Jaan olevat haige.

Kahtlusvarjundi tõttu ongi vahendavat evidentsiaalsust väljendavat kõneviisi kunagi nimetatud kahtlevaks kõneviisiks (Einer 1885). Kaudse kõneviisi kahtlusvarjund tuleb kõige selgemini esile siis, kui väite vahendatus on juba muul viisil väljendatud, näiteks otse- või kaudkõne saatelausega. Nt

Emä ütles, et Jaan olevat haige.

Kaudne kõneviis ja muud vahendava evidentsiaalsuse väljendamise vahendid annavad võimaluse viisakal viisil ilmutada kahtlust kõnele- jale endale või kuulajale suunatud väidete paikapidavuses. Nt

Mina olevat liiga kärsitu. Sina ei pidavat tahtma tööl käia.

Kirjandust evidentsiaalsuse kohta: AIKHENVALD, ALEXANDRA 2003a. Evidentiality in typological perspective. | AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2004. Evidentiality. | AIKHENVALD, ALEXANDRA, ROBERT M. W. DIXON (eds.) 2003. Studies in Evidentiality. | CHAFE, WALLACE, JOHANNA NICHOLS (eds.) 1986. Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology. | EREL, MATI 2001b. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | EREL, MATI 2002b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. | EREL, MATI, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 2006. Tense and evidentiality in Estonian. | KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR 2004a. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. | KEHAYOV, PETAR 2004b. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. | KEHAYOV, PETAR 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: The Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas. | KEHAYOV, PETAR 2009a. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: A case-study of Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR, FLORIAN SIEGL 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. | KERGE, KRISTA 1979. Refereering tänapäeva eesti keeles. | METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU 2002a. Evidentiality in South Estonian. | METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU 2002b. Evidentsiaalsusest eesti keeles ja Tartu murde *na*-tunnuselisest kaudsest kõneviisist. | NUKKA, EILI 1999. Kaudsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | SANG, JOEL 1978. Teatamislaadid Tammsaare tekstis. | SEPPER, MARIA-MAREN 2002. Evidentsiaalsuse väljendamine eesti kirjakeeles ühe

sajandi jooksul. | SEPPER, MARIA-MAREN 2006. Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. | SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. | TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. | WILLET, THOMAS 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality.

Kõneviis

§ 56 Kõneviis on verbi morfoloogiline kategooria, mis väljendab sündmuse reaalsust või irrealaalsust, episteemilist või deontilist modaalsust, suhtluseesmärki (väidet, soovi või käsku) ning teate mittevahendatust või vahendatust. Eesti keele kõneviisid on: **kindel kõneviis** ehk **indikatiiv**, **tingiv kõneviis** ehk **konditsionaal**, **käskiv kõneviis** ehk **imperatiiv**, **möönev kõneviis** ehk **jussiiv** ja **kaudne kõneviis** ehk **kvotatiiv**.

Kindel kõneviis

§ 57 **Kindel kõneviis** ehk **indikatiiv** on nii sisult kui ka vormilt markeerimata kõneviis. Kui lauses puuduvad muudele kõneviisitähendustele osutavad vormivahendid, siis näitab indikatiivse verbi vormi olemasolu lauses vaikimisi siiski seda, et tegemist on reaalse sündmusega, tõsikindla väitega, mitte vahendatud teatega. Nt

Juhan *sõitis* Soome.

Indikatiivi sisuline markeerimatus (sisuline neutraalsus) tähendab seda, et indikatiiv saab esineda sealgi, kus süntaktiliste või leksiikaalsete vahendite abil, vahel ka lihtsalt konteksti toel väljendatakse teistele kõneviisidele omaseid tähendusi, mis tühistavad indikatiivi vaikimisi tähendused.

IRREAALNE

Ta on justnagu arust ära

IRREAALNE, VAHENDATUD

Ta arvas, et loodus ei salli tühja kohta.

IRREAALNE, DEONTILINE, KÄSK

Selle mürgli lõpetate nüüd kohe ära.

IRREAALNE, VAHENDATUD,

Las järgmine tuleb sisse.

DEONTILINE, KÄSK

Indikatiiv kombineerub kõigi verbi morfoloogiliste kategooriate kõigi liikmetega.

Kindla kõneviisi vormistik

	PERSONAAL		IMPERSONAAL	
	JAATAV	EITAV	JAATAV	EITAV
PREESENS	ma teen sa teed ta teeb me teeme te teete nad teevad	ma/sa/ta/ me/te/nad ei tee	tehakse	ei tehta
PRETEERITUM	ma tegin sa tegid ta tegi me tegime te tegite nad tegid	ma/sa/ta/ me/te/nad ei teinud	tehti	ei tehtud
PERFEKT	ma olen teinud sa oled teinud ta on teinud me oleme teinud te olete teinud nad on teinud	ma/sa/ta/ me/te/nad ei ole teinud ~ pole teinud	on tehtud	ei ole tehtud ~ pole tehtud
PLU(SKVAM)- PERFEKT	ma olin teinud sa olid teinud ta oli teinud me olime teinud te olite teinud nad olid teinud	ma/sa/ta/ me/te/nad ei olnud teinud ~ polnud teinud	oli tehtud	ei olnud tehtud ~ polnud tehtud

Tingiv kõneviis

§ 58 **Tingival kõneviisil** ehk **konditsionaalil** on kaks aega: olevik ja minevik. Minevik esineb üldjuhul analüütilisel kujul. Personaalis kasutatakse harva ka keeleuenduslikku *nuks*-vormi, seda peamiselt kirjalikus keeles. Pöördelõpud võivad kõigis vormides ära jääda, eriti kõnekeeles.

Tingiva kõneviisi vormistik

	PERSONAAL		IMPERSONAAL	
	JAATAV	EITAV	JAATAV	EITAV
OLEVIK	ma teeks(in) sa teeks(id) ta teeks me teeks(ime) te teeks(ite) nad teeks(id)	ma/sa/ta/ me/te/nad ei teeks	tehtaks	ei tehtaks
MINEVIK	ma oleks(in) teinud ~ teinuks(in) sa oleks(id) teinud ~ teinuks(id) ta oleks teinud ~ teinuks me oleks(ime) teinud ~ teinuks(ime) te oleks(ite) teinud ~ teinuks(ite) nad oleks(id) teinud ~ teinuks(id)	ma/sa/ta/ me/te/nad ei oleks teinud ~ poleks teinud ~ ei teinuks	oleks tehtud	ei oleks tehtud ~ poleks tehtud

Märkus 1. Sünteetilise minevikuvormi ehk *nuks*-vormi pakkus kirja-keelde Oskar Loorits (1923a, 1923b). Vormil on ka murdetausta Lääne-Mulgimaal, nt Krk *ollus mul oma obene* (Pajusalu 1996: 163). Kuni 1990. aastateni kasutati sünteetilist vormi vähe, seejärel toimus kasutuse järsk tõus (Jõgi 2008). Nt *See ei tähenda, nagu olnuksid kõik perekonnad õnnelikud*. [A] Ehk *pidanuks* tööle tagasi minema? [I].

Märkus 2. Enamikus eesti murretes pöördelõpud konditsionaalil kas puuduvad üldse või jäetakse fakultatiivselt ära. Kirjakeeles on pöördelõppude ärajätt ametlikult lubatud VÕKi 12. märtsi 1980. a otsusega (KKT 1985, 37–40).

§ 59 Tingiva kõneviisi tähenduses on ühendatud irreaalsustähendus episteemilise võimalikkuse tähendusega. Tingiv kõneviis markerib sündmuse (või seisundi) irreaalsust vaatlushetkel ja selle episteemilist võimalikkust (esinemise tõenäosust) mingis kujuteldavas situatsioonis („võimalikus maailmas“). Tingiva kõneviisi minevik osutab, et sündmus on tegelikkuses jäänud vaatlushetkeks toimumata, kuigi oleks võinud teatud tingimustel aset leida. Seega on konditsionaali minevik alati kontrafaktiivne. Nt

Kui tuli *poleks* kõigepealt uksekella juhtmeni *jõudnud*, siis *oleks* küll maja *maha põlenud*.

Tingiva kõneviisi olevik näitab samuti, et sündmus pole vaatlushetkel reaalsuses toimunud, mis aga ei pruugi välistada edaspidist toimumist mingi tingimuse korral. Nt

Ma ei tea, mis ma sulle *annaksin* või sinu heaks *teeksin*. Aga mina tahan, et teie minu käest midagi *ei tahaks*. Kui mul aega *oleks*, *läheksin* kinno.

Konditsionaali kasutatakse irreaalsust markeeriva vahendina hari-likult siis, kui sündmuse toimumine seotakse mingi tingimusega ('siis kui' -tõlgendus), kui sündmuse toimumist üksnes soovitakse, kui sündmus välistatakse mingi teise sündmusega või kui sündmuse toimumine on vaid näiline.

Konditsionaali tüüpilised kasutus kontekstid on (Metslang 1999a, 1999c):

- 1) tingimus(kõrval)lause (a), mis väljendab tingimuse esinemise väikest tõenäosust (kõrget hüpoteetilisust) (→ 22 § 87), ka sellest kujunenud soovlause (b).
 - a. Kui vihma *hakkaks* sadama, saaksime märjaks.
 - b. Kui seda metsa ees *ei oleks!* Saaks see möll ükskord läbi!
- 2) tingimuskõrvallause pealause (a), samuti mittelauselise tingimusmäärusega lause (b). Tingimus võib järelduda ka kontekstist või jääda hoopis ebamääraseks (c). Viimasel juhul on tegemist pelga oletuse väljendamisega.
 - a. Sa *aitaksid* mind, kui saaksid.
 - b. Võimaluse korral sa *aitaksid* mind.
 - c. Temast *tuleks* hea korvpallur. Sellest nahast *saaks* ilusa krae.
- 3) komplementlause, mis laiendab tahteavaldust väljendavat predikaati (*soovima, tahtma, paluma, käskima, nõudma, ette panema, soovitama, lootma, ootama* jne), samuti käskivas kõneviisis või modaalses predikaati (a), ka komplementlausest kujunenud soovlause (b) (→ 22 § 27). Käsu refereerimisel kasutatakse peale konditsionaali ka jussiivi (c) (→ § 71).
 - a. Ma tahan, et kõik see kiiremini *lõpeks*. Mari nõudis, et Jüri ta rahule *jätaks*. Tehke nii, et kõik *oleks* laitmatult korras. Kuidas (saaks, oleks võimalik) tagada, et värv peal *püsiks*?

- b. Et ta ometi vait *jääks!* (< Ma soovin, et ta ometi vait *jääks.*)
 c. Heli ütles, et sina *tooksid* lapse ~ *toogu* laps lasteaiast ära.
- 4) relatiivlause, mille pealause on tahteavaldusliku sisuga, modaalne, eitav või muul viisil relatiivlause sündmust hüpoteetiliseks muutev. Konditsionaalse verbivormiga relatiivlause on harilikult restriktiivne (→ 22 § 101) ja tema põhi mittespetsiifiline (Pajusalu, Pajusalu 2010). Nt

Tahan naist, kes *oleks* õrn ja hea. Otsi lolli, kes ei *kardaks* kolli. Anna mulle midagi, mis *võtaks* valu ära. Oleksin võinud kellegagi abielluda, kes *oleks* Jorma lapsendanud. Niisugust rongi pole, mis poole kaheksaks Viljandisse *jõuaks*.

- 5) mööndlause. Nt

Ta sõitis ära, kuigi *oleks võinud* veel siia jääda.

- 6) rindosalause, millele on vastandatud teine osalause. Nt

Sööksin veel, aga ei jaksa.

- 7) viisilause, mis algab sidendiga *ilma et* (→ 22 § 69). Nt

Ilma et ta *oleks teadnud*, kes ta ees seisab, oli ta võtnud ebasõbraliku hoiaku.

- 8) otstarbelause (→ 22 § 85). Nt

Katsin suu käega, et teised mu muiet *ei märkaks*.

- 9) sidendiga *nagu, kui, justnagu, otsekui, nii kui* algavad kõrvallauseid – sarnastavad kõrvtuslauseid (a) (→ 22 § 73) ja verbe *näima, paistma, tunduma* jne laiendavad komplementlauseid (b), väitvad kaudkõnelauseid (c) (→ 22 § 32).

- a. Kõik läksid rutates, justnagu *oleksid* nad *kartnud* hiljaks jääda.
 b. Näis, nagu *läheks* kõik hästi.
 c. Jüri väidab, nagu *oleks* teda *petetud*.

§ 60 Konditsionaali kasutatakse ka väite või tahteavalduse pehmen-
damiseks, s.o episteemilise võimalikkuse (tõenäosuse) või deontilise
vajalikkuse astme alandamiseks.

Ebakindla, kõhkleva väite levinumaid vahendeid on episteemilises tähenduses modaalverbi *pidama* konditsionaalivorm *peaks* (a). Vähem kõhklust on *olema*-verbi konditsionaali sisaldavais väiteis (b).

- a. See *peaks* kaks kilo kaaluma. Mul *peaks* bussi jagu raha veel olema. [I]
- b. Tähtsamad ärkamisaja tegelased *oleksid* Jakobson ja Hurt.

Soovi, kavatsuse vms pehmemdamisel kasutatakse põhiverbi konditsionaali (a), veelgi sagedamini aga *tahtma*-verbi (b) ning (mitte-episteemilises tähenduses) *pidama*-verbi konditsionaalivormi (c).

- a. Ma *ütleksin* ka omalt poolt paar sõna.
- b. *Tahaksin* teid õnnitleda juubeli puhul.
- c. *Peaks* koju minema hakkama.

Direktiivse kõneakti puhul kasutatakse tavaliselt mitut pehmemdamisvahendit korraga: põhiverbi või modaalverbi konditsionaalivormi (*peaks* mitte-episteemilises tähenduses, *võiks*, *saaks*, *tuleks*, *tahaks* jt) sageli koos küsimuse, adressaadi nimetamata jätmise, eituse ja episteemilise modaallaiendiga. Nt

Paluks teid natuke edasi astuda. *Astuksite* natuke edasi. Ehk / võib-olla / äkki *astuksite* natuke edasi. Kui *astuksite* natuke edasi. Kas te ei *astuks* natuke edasi. Kas te ei *võiks* / *saaks* / *tahaks* natuke edasi astuda. *Peaks* vist natuke edasi astuma. *Tuleks* vist natuke edasi astuda.

Kirjandust tingiva kõneviisi kohta: EREL, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. | JÕGI, MIRJA 2008. Konditsionaali minevikuvormide kasutus 1930.–1990. aastatel eesti kirjakeeles. | KAUPPINEN, ANNELI 1998. Puhekuviot: tilanteen ja rakenteen liitto. | KKT 1985. | LOORITS, OSKAR 1923a. Eesti keele grammatika. | LOORITS, OSKAR 1923b. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. | METSLANG, HELLE 1999a. Is the Estonian and Finnish conditional actually a conditional? | METSLANG, HELLE 1999c. Soome konditsionaalivormide vastetest eesti keeles. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | PAJUSALU, KARL 1996. Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2004. The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2005. Ways of revealing and concealing person: The conditional in Estonian conversation. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2010. Konditsionaal relatiivlauses. | PEEBO, JAAK 1957. Tingiv kõneviis tänapäeva eesti kirjakeeles. | PEEGEL, JUHAN 1957. Tingiva kõneviisi tähenduslikest funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside süsteemis. | SARAPUU, KATHY 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioo-

nid juhtkirjades. | TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. | UUSPÕLD, ELLEN 1983b. Tänapäeva eesti kirjakeele grammatilise vormistiku mõningaist arenguist.

Käskiv kõneviis

§ 61 **Käskiv kõneviis** ehk **imperatiiv** väljendab põhitähendusena käsku – kategoorilist käsku, nõuet, üleskutset, palvet, luba, eituse puhul keeldu (→ § 77). Imperatiivne verbivorm kujundab käsklause. Käsu tähenduses sisaldub ühelt poolt deontilise vajalikkuse modaaltähendus, teiselt poolt aga direktiivsus – taotlus, et käsu adressaat verbiga väljendatud tegevuse sooritaks või sooritamata jätaks (eitava käsu ehk keelu korral). Imperatiivi suhtluseesmärk on seega taotluslik. Käsk on alati suunatud tulevikku, mistõttu põhitähenduses kasutatud käskival kõneviisil on ainult (tulevikuliselt mõtestuva) preesensi vormid.

Käskiva kõneviisi vormistik

	PERSONAAL		IMPERSONAAL	
	JAATAV	EITAV	JAATAV	EITAV
PREESENS	– sa tee ta tehku tehkem te tehke nad tehku	– sa ära tee ta ärgu tehku ärgem tehkem te ärge tehke nad ärgu tehku	tehtagu	ärgu tehtagu hrv ärdagu tehtagu

Märkus. Vormide *tehkem* ja *ärgem tehkem* asemel kasutatakse harilikult vorme *teeme* (→ § 64) ning *ärme teeme* või *ärme tee* (→ § 77).

Kuivõrd käsk paneb käsu adressaadi teadlikult tegutsema, siis käsklause subjekt ei saa üldjuhul väljendada elutut objekti ega käsklause predikaat protsessi või seisundit, mida subjektsik ei kontrolli, nt **Lõpe!* **Ole pikka kasvu!* Erandiks on isikustamisjuhtumid, nagu *Lõpe, lõpe, päevakene! Laula, laula, suukene!*

§ 62 Imperatiiv on kõneviiside seas erandlik oma isikuvormide mittehomoogensuse poolest. 2. isiku pöörded, nt *Kutsu arst!* *Kutsuge arst!* on imperatiivi paradigma kesksed liikmed, sest nende taga on loomulik käsusituatsioon: kõneleja on käsu allikas, kuulaja käsu

adressaat ja ühtlasi kästava toimingu sooritaja (tegevussubjekt). 1. ja 3. isiku korral selline vastavus puudub. Mitmuse 1. pöörde korral, nt *Hoidkem tervist!*, on teistsugune nii kõneleja suhtlusroll kui ka semantiline roll: olles küll siingi käsu allikas, on ta samas ka üks käsu adressaate ja tegevussubjekte. Ainsuse 1. pööre aga puudub üldse, sest käsu allikas ei saa (vähemasti eesti keeles) samal ajal olla ainus käsu adressaat ja tegevussubjekt. 3. pöörde korral, nt *Peeter kutsugu arst*, on teistsugune kuulaja suhtlusroll ning semantiline roll. Kuulaja pole käsu adressaat ega tegevussubjekt, vaid üksnes käsu vahendaja. Käsu adressaadiks ja tegevussubjektiks on hoopis keegi kolmas, kõne-situatsiooniväline isik, käesolevas näites Peeter.

§ 63 Ainsuse ja mitmuse 2. pöörde vormid väljendavad põhitähendusena otseselt kuulaja(te)le suunatud käsku. Sekundaarselt võib imperatiivi 2. pöördel olla mõõnev (a) või optatiivne – kas vajaduse (b, c) või soovi (d) tähendus.

- a. *Pinguta* palju tahad, tööga sa rikkaks ei saa. *Ole* sa pealegi noor ja rumal, oma tegude eest tuleb ikka vastust anda.
- b. Aasta lõpus läheb kiireks, muudkui *käi* jõulupidudel ja *lõpeta* tegemata töid. Lukk ei tööta. *Keera* jälle torutangidega südamik lahti. (= Peab jälle torutangidega südamiku lahti keerama.)
- c. Tõesti, tegemist on palju. Inimesed muudkui paluvad minult igasugu asju! Ja mina muudkui *kuula* siis nende hädasid ja *katsu* aidata! [A]
- d. *Ela* hästi! *Saa* õnnelikuks! *Kasva* suureks! *Võida* reis Kanaari saartele! *Ole* sa *tänatud!* *Olge* tervitatud! Kella kümneks *ole* pestud ja kammitud!

Vajadus on seejuures situatsiooniväliselt allikalt tulev ning kõnelejale endale suunatud sund. Kõneleja jääb tüüpjuhul implitsiitseks (b), pronoomeni *mina* / *ma* kasutust esineb väga harva (c).

Märkus. Irina Külmoja (1991) ning Rogier Blokland ja Petar Kehayov (2010) peavad võimalikuks, et c-tüüpi konstruktsiooni eeskujuks on vene keele nn kajaimperatiiv, vrd *Ise puhkab, aga mina tööta*. – Он сам отдыхает, а я работаю.

Soovi tähenduse puhul võib imperatiivivormis predikaat väljendada ka protsessi või seisundit, mida subjektisik ei kontrolli. Sageli on selline predikaat seisundipassiivne.

Nende sekundaarsete tähenduste poolest sarnaneb imperatiivi 2. pöörde vorm jussiiviga (→ § 69–70) ja mõnikord ongi viimasega vahelduv, vrd *Mina muudkui kuula. ~ Mina muudkui kuulaku. Saa õnnelikuks ~ Saagu sa õnnelikuks!*

Jussiivi asemel kasutatakse imperatiivi 2. pööret eriti suulises keeles (Metslang, Sepper 2010). Kõrvallauses on see võimalik ka jussiivi evidentsiaalse tõlgenduse puhul, mis on kooskõlas üldise tendentsiga kasutada suulise keele kaudkõnes otsekõnele iseloomulikku verbivormi, s.o asendada kaudkõne siirdkõnega (→ 22 § 49). Nt

Ta ütles meile, et *tulge* jälle.

§ 64 Mitmuse 1. pööre. Tänapäeva eesti keeles kasutatakse *gem-/kem*-tunnuselist imperatiivi mitmuse 1. pööret eelkõige juhul, kui tahetakse rõhutada kõneleja keskset rolli verbiga väljendatud tegevuses. Kõneleja kutsub kuulajat üles kõneleja tegevuses kaasa lööma. Pragmaatiline eesmärk võib seejuures olla a) enda rolli vähendamine kuulaja kaasatõmbamise kaudu või b) kuulajale suunatud käsu leevendamine endale põhivastutuse võtmise teel. Mõlemal juhul on tege- mist positiivse viisakusstrateegiaga.

- a. Kuid *rõhutagem* veel kord – ajalooteadmisel on kaugelt rohkem tarbijaid kui teadlased ise, publikuks on tegelikult terve ühiskond. [A]
- b. *Õppigem* kõigepealt selgeks oma keel ja omad laulud, siis suudame ka muu maailma kultuuriväärtusi paremini mõista. [A] *Osakem* seda hinnata! [I]

gem-/kem-imperatiiv on tüüpiline oraatoriimperatiiv, eriti pidulik- üleva retoorika puhul. See on formaalse registri nähtus ega esine spontaanses kõnes.

Pragmaatiliselt markeerimata käsu väljendajaks on kujunenud indikatiivi mitmuse 1. pööre. Nt

Kutsume arsti!

Oma esmatähenduses vormistab see väidet, kus kõneleja on teate allikas, kuulaja teate adressaat ning kõneleja koos kuulajaga (ink- lusiivse 'meie'-vormi korral) või kellegi kolmandaga (eksklusiivse 'meie'-vormi puhul) on tegevussubjektiks. Nihe imperatiivi funk- sioonisse toob kaasa teate muutumise käsuks ning kõneleja lülitamise käsu adressaatide hulka. Tegelikus kasutuses, kus kõneleja ja kuulaja

arutavad oma ühist tegutsemist, on üsna tavalised üleminekujuhtumid, mida võib mõista nii üksnes kaalutlemisena-arutlemisena, s.o väitena, kui ka tegutsemisele kutsuvana, seega käsuna. Nt

Mida teha, kui palavik ei alane? – *Kutsume* arsti.

Erinevalt *gem-/kem*-imperatiivist ei eelda imperatiivi tähenduses kasutatud indikatiivi mitmuse 1. pööre kõneleja liidrirolli – kõneleja ja kuulaja on pigem võrdväärsed partnerid verbiga väljendatud tegevuses. Indikatiivivormiline imperatiiv erineb *gem-/kem*-vormilisest imperatiivist veel sellegi poolest, et seda ei saa erinevalt viimasest kasutada teadmisi- ja oskamisverbide puhul. Vrd

Tõdegem aga seda, et narkootikumiprobleem on meile ikkagi uus. [A]
– **Tõdeme* aga seda, et narkootikumiprobleem on meile ikkagi uus.
Osakem Riviera-meeste pingutusi hinnata. [A] – **Oskame* Riviera-meeste pingutusi hinnata.

me- ja *gem-/kem*-tunnuselise vormi süntaktiline erinevus avaldub neid laiendava täisobjekti käändevormis. Kui imperatiivi korral on ainsuslik täisobjekt nominatiivis (a), siis imperatiivne indikatiivivorm on säilitanud indikatiivile omase genitiivse objektireksiooni (b), mis näitab, et funktsiooninihe (regrammatiseerumine) ei ole veel jõudnud oma lõppfaasi.

- a. Viigem *poiss* (NOM) koju!
- b. Viime *poisi* (GEN) koju!

Märkus 1. Murretest võib siiski leida näiteid, kus indikatiivikujuline imperatiivi mitmuse 1. pööre on muutunud ka objektikasutuse poolest imperatiivi paradigma osaks, nt *Panem üks kinni* (Hää) (Juhkam, Sepp 2000: 55). Nihke levikuala suhtes puudub selgus. Villem Grünthal (1941: 27, 42) pidas kõnealust nähtust lõunaeestiliseks. Karl Kondi (1963: 145–146) väitel leidub seda teisteski murretes üle kogu Eesti, nt *Võtame lehm ka kaasa* (Mih), samuti 19. sajandi murdemõjulises kirjakeeles, nt *Noh, pojuke, viime nüüd kuusk koju!* (J. Kunder, Muru Miku meelehaigus. 1882). Evi Juhkam ja Aldi Sepp (2000: 55) vähendavad levikuala taas, piirates selle lääne- ja Mulgi murdega. Andrus Saareste (1937: 43) ei pidanud erinevalt Johannes Aavikust (1936: 121) nominatiivset sihitist imperatiivse indikatiivi korral võimatuks kirjakeeleski, soovitades sihitisereegleid painutada nii, et lubatud oleksid ka laused nagu *Võtame see mees kaasa!*

Märkus 2. Eesti keeles toimunud funktsiooninihke taga on needsamad tegurid, mis on võimaldanud kasutada indikatiivi mitmuse 1. pöörde oleviku- või tulevikuvormi imperatiivi mitmuse 1. pöörde vormina väga paljudes teistes keeltes (vt nt Hrakovski 1992, Bybee jt 1994: 240), sealhulgas eesti keele kontaktkeeltes saksa ja vene keeles, nt *Setzen wir uns!*, *Посудум!* Viimaste mõju võib olla olnud muutust võimendavaks asjaoluks. Need tegurid on järgmised: 1) indikatiivi inklusiivse mitmuse 1. pöörde olevikuvormi primaarse kasutuse (vestluskaaslasele enda ja tema praeguse või tulevase tegevuse kirjeldamise) sage ebainformatiivsus, 2) ühise tegevuse kavandamise ja ühisele tegutsemisele kutsumise funktsionaalne lähedus, 3) imperatiivi mitmuse 1. pöörde tähenduse ebatüüpilisus (käsu andja ja käsu adressaadi kokkukuulumine pole käsule tema põhitähenduses omane), 4) püüd rõhutada kõneleja kokkukuuluvust ja solidaarsust kuulajaga taotletavas sündmuses: indikatiiv mõtestab kõneleja ja kuulaja võrdväärsete tegijatena.

§ 65 Ainsuse ja mitmuse 3. pööre väljendab põhijuhul kõneolukorra välis(t)ele osalis(t)ele suunatud käsku. Nt

Peeter *viigu* oma naine haiglasse.

Adressaadi kaudsuse tõttu on imperatiivi 3. isiku direktiivsus suhteliselt nõrk. Enamasti selgub alles kontekstist, kas tegemist on täitmiseks mõeldud käsuga või üksnes sooviga, et midagi tehtaks või juhtuks, seega optatiivses tähenduses jussiiviga (→ § 69).

Erijuhul võib imperatiivi 3. pöördega väljendada ka kõnesituatsiooni osalistele (kuulajatele) suunatud käsku (b). Seda võib käsitada negatiivse viisakusstrateegia avaldusena – kuulaja poole otsese pöördumise vältimisena. Nt

Ants ja Jüri *jäägu* siia, teised võivad ära minna.

§ 66 Käskiva kõneviisi **impersonaaliga** väljendatakse kõnesituatsiooni välisele indefiniitsele isikule suunatud käsku. Nt

Viidagu see risu siit *minema!*

Impersonaali kasutamine otseselt kuulajale suunatud käsu väljendamiseks ei ole tavaline, ehkki päris võimatu pole tõlgendada ülaltoodud lauset ka kuulajaid hõlmavana. Seevastu täiesti tavaline on kuulajatele suunatud kategoorilise käsu väljendamine imperatiivse

seisundipassiiviga (a), nagu ka muude tuleviku seisundit väljendavate predikatiivitarinditega (b).

- a. *Olgu see risu siit homseks minema viidud! Saagu see töö teil homseks tehtud! Jäägu ebaoluline märkimata.*
- b. *Olgu see risu siit homseks kadunud! Homseks olgu plats puhas!*

§ 67 Peale käskiva kõneviisi ja osaliselt grammatiseerunud indikatiivi mitmuse 1. pöörde vormi võivad (peamiselt otsest, vahel ka kolmandale isikule suunatud) käsku väljendada muudki konstruktsioonid.

Imperatiiviga võrreldes kategoorilisemat käsku väljendab: a) *da*-infiniit, b) indikatiivi olevik (koos käsklause intonatsiooniga), c) verbi puudumine lausest (verbita vaeglause).

- a. *Jutt jätta! Mitte ära hirmutada, valida lihtsamaid sõnu, rääkida aeglaselt ja rahulikult.*
- b. *Sa jätad oma hädaldamise! Poisid viivad lehma karjamaale.*
- c. *Kiiresti siia! Suu kinni! Mulle ka veini! Stopp!*

Pehmemat käsku väljendavad deontilis-modaalsed verbid *pidama, võima, tulema, maksuma* jt kas konditsionaalis (a) või indikatiivis (b). Pehmet käsku võib edasi anda ka põhiverbi enda konditsionaalivorm (c) (→ § 60). Sageli esinevad need vahendid koos muude direktiivsust vähendavate vahenditega – küsimuse, eituse, adressaadi nimetamata jätmise, episteemiliste modaallaienditega (d).

- a. *Me peaks(ime) nüüd koju minema. Kõrvalisel isikul ei maksaks oma nina igale poole toppida!*
- b. *Võite minna! Sul tuleb tuba ära koristada.*
- c. *Koristaksid oma toa ära.*
- d. *Kas te ei võiks natuke vait olla! Peaks vist koju minema hakkama.*

Imperatiivi 3. pöörde tähendust, s.o kõnesituatsiooni välisele osalisele suunatud käsku, võib väljendada ka *las*-tarind (→ § 72). Nt

Las Peeter kutsub arsti.

Käsku võib vormistada ka väljaspool (põhi)predikaati performatiivlausena. Nt

Ma nõuan, et te lahkuksite.

Kirjandust käskiva kõneviisi kohta: AAVIK, JOHANNES 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar

and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. | ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2007. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. | GRÜNTAL, VILLEM 1941. Itämerensuomalaisten kielten yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä. | ПРАКОВСКИ, ВИКТОР (toim.) 1992 = В. С. Храковский (отв. ред.), Типология императивных конструкций. | LESKINEN, HEIKKI 1970. Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I. | METSLANG, HELLE 2000b. Reflections on the development of a particle in Estonian. | METSLANG, HELLE 2001a. Eesti *las* – imperatiivivormist partikliks. | METSLANG, HELLE 2004b. Imperative and related matters in everyday Estonian. | METSLANG, HELLE 2006b. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MÄGISTE, JULIUS 1940. Kagu-eesti murde eitavast *k*-aineseta imperatiivist. | MÄGISTE, JULIUS 1976. Viron imperatiivin preteriti. | RAUDSEPP, V. 1957. Käskiv kõneviis ja käsu-keelu väljendamine käesoleva sajandi eesti kirjakeeles. | ROOS, AARAND 1982. Imperatiivi *mina*-vormist ja optatiivist. | VALMET, AINO 1981. Der Imperativ in der ältesten estnischen Schriftsprache (16. und 17. Jahrhundert).

Möönev kõneviis

§ 68 **Möönev kõneviis** ehk **jussiiv** on *gu-/ku*-tunnuseline kõneviis, millel on personaalis ja impersonaalis kolm aega – preesens, preteeritum (imperfekt) ja perfekt, kusjuures preteeritum on mineviku partitsiibi kujuline.

Möönva kõneviisi vormistik

	PERSONAAL		IMPERSONAAL	
	JAATAV	EITAV	JAATAV	EITAV
PREESENS	ma/sa/ta/me/ te/nad tehku	ma/sa/ta/me/ te/nad ärgu tehku	tehtagu	ärgu tehtagu hrv ärdagu tehtagu
PRETEERITUM	-/sa/te/-/te/nad teinud	-/sa/te/-/te/nad ärnud teinud	tehtud	–
PERFEKT	ma/sa/ta/me/ te/nad olgu teinud	ma/sa/ta/me/ te/nad ärgu olgu teinud	olgu tehtud	ärgu olgu tehtud

Jussiivi vormidel on a) optatiivne ehk sooviv, b) kontsessiivne ehk möönev või c) evidentsiaalne tähendus.

§ 69 **Optatiivse** tähenduse korral teatab kõneleja kuulajale, et peab sündmust (kevade tulekut, poliitikute mõtlemist rahva peale jne) vajalikuks ja soovitavaks. Nt

Tulgu juba kevad! Poliitikud *mõelgu* rohkem rahva peale! Kui minu valu sind aitaks, siis *saagu* ma haiget. Uks *olgu* kinni. *Olgu* siis vähemalt õiglane, *õelgu* mis südamel, *ärgu* *mängigu* inglit! [I]

Samas ei allu see sündmus kõneleja mõjule, tähenduses puudub erinevalt imperatiivist direktiivsus – see on ainult informeeriv, väljendab soovi ega ole suunatud täitmisele. Sündmuse teostumine võib olla nii tegelikkuses võimalik kui ka võimatu.

Jussiivi preteeritum on alati optatiivse tähendusega. Peale jaatavate vormide kohtab kõnekeeles ka üksikuid eitavaid vorme. Nt

Õelnud siis kohe, et sa tulla ei saa. Eks *mindud* siis õigel ajal magama. *Ärnud* siis *käinud* Ansipi sahvris moosivargil. [G]

Märkus 1. Kuigi on levinud arvamus, et *gu-/ku-*tunnuseline paradigma on kujunenud imperatiivi 3. isiku vormi üldistumise teel teistesse isikutesse, on tõenäolisem siiski vastupidine areng. Seda seisukohta toetavad nii eesti keele enda kui ka teiste keelte andmed. Tunnus *-gu/-ku* lähtub optatiivitunnusest **-ko(-kö)* (vt nt Laanest 1975: 154). Optatiivi tunnuse ja optatiivse tähendusega täisparadigma esines juba rahvalaulude keeles, nt *Saagu sa soossa surema*, / *kännu otsa känguma*, ning ka 17. sajandi grammatikates, nt *Sago minna*, *piddago minna* / *sinna* / *temma* (Hornung 1693: 76). Teistest keeltest võib leida väga palju näiteid selle kohta, et optatiivi kasutatakse imperatiivi funktsioonis või optatiivist ongi kujunenud imperatiivi vorm (vt nt Hrakovski 1992). Imperatiivi 3. isik on selleks siirdekohaks kõige sobivam, sest siin on käsk suunatud kõnesituatsiooni välisele isikule, keda vahetult mõjutada ei saa. Funktsioonimuutus seisneb direktiivsuse tekkes, kuulaja muutub pelgast ärakuulajast käsu vahendajaks. Enamikku 3. isiku kasutusi, nt *Kes rahul ei ole*, *küsigu kaebuste raamatut*, saab tõlgendada üleminekujuhtudena, kus soov või vajadus, et midagi peaks kellegi kolmandaga seoses toimuma, on esiplaanil.

Esimestes eestikeelsetes eesti keele grammatikates (Veske 1879: 71, 74, Hermann 1884: 99) nimetataksegi *gu-/ku-*täisparadigmat ilmselt nii tähendust kui ka tunnuse päritolu silmas pidades optatiiviks ehk soovivaks kõneviisiks. Hiljem on sellele võimalusele osutanud ka Aarand Roos

(1982). Kuivõrd tänapäeval esineb puhast optatiivset tähendust siiski üsna harva, puhtaimal kujul sajatustes (ja seejuures mitteagentiivsete sündmustega seoses), nagu *Vajugu ta maa alla!*, siis kõneviisi nimetuseks optatiiv enam hästi ei sobi.

Märkus 2. Mineviku partitsiibi toimimisest jussiivi preteeritumina on enamik grammatikuid mööda vaadanud. Sellist kasutust on siiski märganud Andrus Saareste (1952: 37), Fanny de Sivers (1969: 76–77) ning Julius Mägiste (1976), kes on käsitlenud neid imperatiivi mineviku-vormidena; Karl Pajusalu (1989, 1996), kes vastavaid murdevorme nimetabki jussiivi preteeritumi vormideks; ka Liena Muižniece, Helle Metslang ja Karl Pajusalu (1999b: 147–148), kelle järgi on 2. isiku puhul tegu imperatiiviga, 3. isiku puhul aga jussiiviga. Daniel Van Olmen (2017) käsitleb sellist eesti partitsiibikasutust koos muude keelte analoogilise funktsiooniga vormivahenditega etteheite (*reproachative*) kategooria all. Siinset käsitlust on põhjendanud Mati Erelt (2002a: 115–116).

§ 70 Mõõnva ehk **kontsessiivse** tähenduse puhul väljendab kõneleja oma leppimist (negatiivne suhtumine) või nõustumist (neutraalne suhtumine) sellega, mida muuta ei saa. Lauses aitavad seda väljendada partiklid *pealegi*, *kas* või jm. Nt

Vaielgu nad pealegi, küll nad ükskord ära tüdinevad. *Sadagu* homme *kas* või lund, me läheme siiski matkama. *Olgu* ma *pealegi* noor ja rumal, küll ma kasvan! Hea küll, *mingu* siis *pealegi* kõik peesse.

Mõõnvas tähenduses on jussiivi minevikuajaks perfekt, mida kasutatakse väga harva, eriti eitava. Nt

(Ta on teid juba pool tundi oodanud.) – *Olgu* ta *pealegi* pool tundi oodanud. *Ärgu olgu* ta *pealegi* seda ise *teinud*, kiitust väärib ta ikkagi. .. kui vähe maksab inimlik töötus, *olgu* see *pealegi antud* altari ees või käsi piiblit. [etTenTen]

Mõõnev tähendus on andnud ka kõneviisile tema praeguse eesti-keelse nime (Viitso 1976).

Märkus. Tee optatiivist kontsessiivi on üsna hõlbus, tegevusstruktuur on peaaegu sama: kõneleja teatab kuulajale oma suhtumisest sündmusse, kus tegijaks on kes tahes isik peale kuulaja enda. (Kuulaja korral kasutatakse mõõnvas tähenduses imperatiivi: *Ole sa pealegi noor ja rumal* .. (→ § 63)). Nagu optatiivigi korral, ei allu sündmus kõneleja mõjule. Muud modaalsed karakteristikud aga erinevad: sündmus toimub paratamatult ja kõneleja suhtumine on negatiivne või neutraalne.

§ 71 **Evidentsiaalse** ehk evidentsiaal-imperatiivse tähenduse (→ § 54) puhul osutavad jussiivi vormid sellele, et käsu allikas on keegi muu kui kõneleja – kas kolmas isik (a) või kuulaja (b). Käsu allikas võib jääda ka väljendamata (c). Käsu adressaadiks on lause alusega vormistatud tegevussubjekt ja selleks võib olla kes tahes isik.

- a. *Arst ütles, et Ott oodaku ukse taga. Ja lisas, et ärgu nähku ma vaeva, kuna tsivilisatsiooni saatus on juba otsustatud. [I] Ta ütles, et see on tema viimane raha, aga ärgu sa muretsegu, ta teenib kohe juurde. [I] Ja too lahke mees andiski loa, et pangu tüdruk selga mis tahes, vaadaku ainult et ei külmeta. [I]*
- b. *Te ütlesite, et me oodaku ukse taga.*
- c. *Sina oodaku ukse taga. ('Keegi käskis sul oodata ukse taga')*

Eksplitsiitse käsuallika puudumise korral on evidentsiaalne tõlgendamine (viide implitsiitsele käsuallikale) siiski tõenäolisem 1. ja 2. isiku puhul kui 3. isiku puhul, sest langeb ära otsese käsu võimalus.

Märkus. Üleminekut optatiivsuselt evidentsiaalsusele soodustab vajaduse tähendus – ebamäärane vajadus, nt *Poliitikud mõelgu rohkem rahva peale!*, kehastub situatsiooniväliselt allikalt tulevaks sunniks (deontiline modaalsus), nt *Valijad nõudsid, et poliitikud mõelgu rohkem rahva peale*. Teine soodustav tegur on see, et tegijaks võib nii optatiivse kui ka evidentsiaalse tähenduse korral olla kes tahes isik.

Nagu otsese imperatiivi korral, nii ka evidentsiaalselt tõlgenduva jussiivi puhul minevikuaegu ei kasutata.

Kõrvallauses võib jussiivi asemel kasutada konditsionaali. Nt

Te ütlesite / ta ütles, et me oodaku / ootaksime ukse taga.

Kõneleja ei saa *ku-/gu-*vormi abil evidentsiaalsena vormistada iseenda antud käsku (a). Kõneleja saab iseennast refereerida imperatiivi või konditsionaali vormis. *gu-/ku-*vorm on sellises kontekstis imperatiivi, mitte jussiivi vorm (b).

- a. **Ma ütlesin, et sa oodaku ukse taga.*
- b. *Ma ütlesin, et sa oota / ootaks(id) ukse taga. Ma ütlesin, et ta / nad oodaku / ootaks ukse taga.*

§ 72 Jussiivile on funktsioonidelt lähedane **las-tarind** (vt Metslang 2000b, 2001a). Selle põhi- ja lähtetähenduseks pole küll optatiivsus, vaid permissiivsus (deontiline modaalsus: lubatavus) (a), millest aga

on välja arenenud kontsessiivne tähendus (b) ja evidentsiaalne tähendus (c). Lisaks kasutatakse *las*-tarindit ka 3. isiku imperatiivi funktsioonis (d) (→ § 67).

- a. *Las ma magan* veel natuke.
- b. *Las nad vaidlevad* pealegi, küll nad ükskord ära tüdivad.
- c. Arst ütles, et *las Ott ootab* ukse taga. Te ütlesite, et *las me ootame* ukse taga.
- d. *Las Peeter kutsub* arsti.

Kirjandust möönva kõneviisi kohta: ERELT, MATI 2002a. Does the Estonian have the jussive? | ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. | KLAAS, BIRUTE 2002. Reported commands in Lithuanian compared to Estonian. | METSLANG, HELLE 2000b. Reflections on the development of a particle in Estonian. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MÄGISTE, JULIUS 1976. Viron imperatiivin preteriti. | PAJUSALU, KARL 1989. Suhtlustaotlused inimkeelt muutmas. | PENJAM, PILLE 2005a. Jussiivi kasutusest eesti vanemas kirjakeeles. | ROOS, AARAND 1982. Imperatiivi *mina*-vormist ja optatiivist. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | SIVERS, FANNY DE 1969. Analyse grammaticale de l'estonien parlé. | VAN OLMEN, DANIEL 2017. Reproachatives and imperatives. | VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist.

Kaudne kõneviis

§ 73 Eesti keele tähelepandavamaid erijooni on spetsiaalse evidentsiaalse kõneviisi – **kaudse kõneviisi** ehk **kvotatiivi** olemasolu. Kaudses kõneviisis realiseerub **vahendav** ehk **refereeriv evidentsiaalsus** (→ § 54). Kaudse kõneviisi vormid osutavad alati sellele, et teate allikas on keegi muu kui kõneleja.

Kvotatiivil on personaalis ja impersonaalis kaks aega – olevik (a) ja minevik, mis esineb analüütilisel kujul (*olevat* + mineviku partitsiip) (b), mineviku partitsiibi kujul (ainult jaatavas kõneliigis) (c) ning personaalis harva ka stiililt markeeritud keeleuuendusliku *nuvat*-vormina (d).

Kaudse kõneviisi vormistik

	PERSONAAL		IMPERSONAAL	
	JAATAV	EITAV	JAATAV	EITAV
OLEVIK	ma/sa/ta/ me/te/nad tegevat	ma/sa/ta/me/te/nad ei tegevat	tehtavat	ei tehtavat
MINEVIK	ma/sa/ta/ me/te/nad olevat teinud ~ teinud ~ teinuvat	ma/sa/ta/me/te/nad ei olevat teinud ~ polevat teinud ~ ei teinuvat	olevat tehtud ~ tehtud	ei olevat tehtud ~ polevat tehtud

- Tõrva elanike seas liiguvad kõiksugu hirmujutud: rahapuudusel *pandavat* kinni kohalik gümnaasium, linnavalitsuse ametkond *saadetavat* sundpuhkusele, öine tänavavalgustus *jäävat* edaspidi ära, talvel teid enam lumest *ei puhastatavat* , kütmist *polevat* tänavu talvel üldse loota. [A]
- Marta *olevat* kapist võõra mantli *võtnud* ja selga *pannud* . [I] Pühajõel *olevat tehtud* ka veeproovi, et kui põhja ei vaju, siis hoiab teda saatana käsi. [I]
- Strasbourg'i otsus on temagi meelest õige, ise *olnud* ta noor ja otsinud hellust, mida vend *ära kasutanud* . [A] .. praeguse „Kännu Kuke“ nimelise restorani kohal aga *püütud* kala. [I]
- See *olnuvat* esimene sõna, mida portugallased 1520. a siia saabudes kuulsid. [A] *Polnuvat* õige aeg – laulsid nad ühest suust. [A]

Nagu tingiva nii ka kaudse kõneviisi mineviku liitvorm on üldminevik, mida saab kasutada nii liit- kui ka lihtmineviku tähenduses (→ § 41). Üksikut mineviku partitsiipi ning *nuvat* -vormi seevastu kasutatakse eelkõige lihtmineviku tähenduses. Enamasti on kaudse kõneviisi lihtminevikulise tähendusega vormidega samatähenduslik, st vahendava tähendusega ka lihtminevikuliselt mõtestuv kindla kõneviisi ennemineviku vorm *oli* + *Vnud/tud* , harvemini täismineviku vorm *on* + *Vnud/tud* , millel on siiski võimalik ka järelduslik või määramata kaudne tõlgendus (→ § 54). Peale nende minevikuvormide kohtab vahel ka kahest mineviku partitsiibist (*olnud / oldud* + *Vnud/tud*) koosnevaid vorme. Nt

Pidu *olnud kestnud* juba omajagu, *oldud tantsitud* ja *laule lauldud* . [A] Lääneriikidega püüti luua paremaid suhteid, kui seda *oli oldud tehtud* siia maani. [A] Jobs oskas ühendada innovatsiooni, disaini ja kasutajasõbralikkuse ning *armastanuvat* öelda, et pole mõtet kasutajate käest küsida, mida nad tahavad .. [A]

Partitsiibi topeldamisega suurendab kõneleja distantsi enda ja lausega esitatu vahel, vähendades vastutust öeldu eest. Abiverbi partitsiip toimib niisugusel juhul distantsimarkerina (Kehayov 2004a: 820). Kahest mineviku partitsiibist koosneva vormi korral võib olla tegu ka retrospektiiviga. Sel juhul on põhiverbi partitsiip seisunditähenduses ja *olnud* / *oldud* = *olevat olnud* / *oldud* (→ § 29). Nt

Raamatukogu *olnud suletud* (= *olevat olnud* ~ *olnuvat suletud* / *kinni*).

Märkus. Kaudse kõneviisi minevikuaegade suhtes on grammatikud *olnud* erisugustel seisukohtadel. Osa grammatikuid alates Hans Einerist (1885), hilisemal ajal nt Johannes Valgma ja Nikolai Remmel (1968), Karl Mihkla ja Aavo Valmis (1979) eristavad kaudses kõneviisis kindla kõneviisi eeskujul kolme minevikuaega. Üksikut mineviku partitsiipi (*näinud*, *nähtud*) on peetud lihtmineviku vormiks, vormi *olevat* + *Vnud/tud* (*olevat näinud* / *nähtud*) täismineviku vormiks ning kahe mineviku partitsiibiga vormi (*olnud näinud* / *oldud nähtud*) ennemineviku vormiks. Osa grammatikuid alates Elmar Muugist (1927) räägivad ainult ühest minevikuaajast, nimetades seda enamasti täisminevikuks.

Keeleuenduslik *nuvat*-vorm, mille pakkus kirjakeelde Oskar Loorits (1923a, 1923b), ei tulnud esialgu üldse kasutusse. Selle kasutus hakkas pisut suurenema 1960. aastatest alates (Uuspõld 1983b: 66–67), olles siiski praegugi harv. Helle Metslangi (1991a) arvates võiks kasutust soodustada asjaolu, et sünteetilise (ühesõnalise) vormina on ta isomorfne kvotatiivi lihtmineviku sisulise üheplaanilisusega. Kuid kuna kvotatiivi lihtmineviku funktsioonis kasutatakse ka mineviku partitsiipi ennast, siis ei pääse see asjaolu mõjule.

vat-kvotatiivi asemel kasutatakse muidki grammatiseerunud evident-siaalsuse väljendusvahendeid (→ § 54), eriti *pidama*-verbi preteeritumi (a) ja *da*-infinitiivi (b) (peamiselt *olema*-verbi puhul).

- a. Tagavälja Johanna, kes *pidi olema* lapse ristieema, sasis poisikesel turjast kinni ning siplev ja täiest kõrist röökiv Heinrich tiriti tuppa .. [I]
- b. Neiu tõrkus algul jubedalt vastu, itsitas ja ütles, et *olla* abielus. [I] Ta *olla* ju ka naise *võtnud*, aga naine *olevat* niisugune .. [I]

Kaudse kõneviisi tekkest ja levikust

§ 74 *vat*-tunnuseline kaudne kõneviis pärineb Lõuna-Eesti murretest. Kirjakeeles muutus see üldiseks alles 1920.–1930. aastatel. Vanemas kirjakeeles kasutati kvotatiivses tähenduses *peab*-tarindit, 19. sajandi teisel poolel hakkas järjest rohkem levima *da*-infinitiivne kvotatiiv, sajandi lõppkümnenditel lisandus sellele *vat*-kvotatiiv ning infinitiivne kvotatiiv hakkas taanduma. *vat*-kvotatiivi kasutust soodustas ühelt poolt asjaolu, et *vat*-vorme saab moodustada nii personaalis kui ka impersonaalis, teiselt poolt aga Johannes Voldemar Veski ja Elmar Muugi keelekorralduslik tegevus (Kask 1984: 244–251).

Kirjakeeles on kaudne kõneviis seega suhteliselt hiline nähtus. Murretes esines seda ühel või teisel kujul märksa varem, Andrus Saareste arvates (Raun, Saareste 1965) on see tekkinud 16.–17. sajandil. Väidetavasti on *vat*-tunnuseline kaudne kõneviis tekkinud kõnelemis- ja tajuverbe (*verba dicendi et sentiendi*) laiendavast oleviku partitsiibi partitiivivormist selle regrammatiseerumisel finiiivormiks, mida algul kasutati kõrvallauses, hiljem ka iseseisvas lauses (nt Ikola 1953: 41–43, Hakulinen, Leino 1987, Campbell 1991: 285–288), nt *Ta kuulis seal ühe mehe elavat* → *Ta kuulis, (et) seal üks mees elavat* → *Seal elavat üks mees*.

Kaudse kõneviisi partitsiibikujuliste minevikuvormide (*lugenud, loetud*) päritolu suhtes ühtne seisukoht puudub. On kaalutud kolme võimalust: a) *vat*-vormiga analoogiline areng: *Ta kuulis seal ühe mehe elanud* → *Ta kuulis, et seal üks mees elanud* → *Seal elanud üks mees* (Raun, Saareste 1965, Campbell 1991, Alvre 1993a, Künnap 1994), b) *olema*-verbi ellips kas kvotatiivse implikatsiooniga indikatiivi liitajavormist (*Seal oli elanud üks mees* → *Seal elanud üks mees*) või juba välja kujunenud kvotatiivi vormist (*Seal olla / olevat elanud üks mees* → *Seal elanud üks mees*) (Ikola 1953, Kask 1984, Künnap 1992, 1994, Metslang 1994b, Kehayov, Siegl 2007), c) algse (abiverbita) partitsiippredikaadi regrammatiseerumine finiiitseks kvotatiivseks predikaadiks (Grünthal 1941, Muižniece, Metslang, Pajusalu 1999a, 1999b).

Kirjandust kaudse kõneviisi kohta: AIRILA, MARTTI 1935. Viron kielen oratio obliqua'sta. | ALVRE, PAUL 1993a. Anmerkungen zum obliquen Modus im Estnischen und Livischen. | CAMPBELL, LYLE 1991. Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. | ERELT, MATI 2001b.

Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. | ERELT, MATI 2002b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. | ERELT, MATI, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 2006. Tense and evidentiality in Estonian. | GRÜNTAL, VILLEM 1941. Itämerensuomalaisten kielten yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä. | HAKULINEN, AULI, PENTTI LEINO 1987. Finnish participial construction from a discourse point of view. | IKOLA, OSMO 1953. Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa. | KASK, ARNOLD 1984. Eesti murded ja kirjakeel. | KASK, ARNOLD 1985. Kaudse kõneviisi päritolust eesti keeles. | KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. | KEHAYOV, PETAR 2004a. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. | KEHAYOV, PETAR 2004b. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. | KEHAYOV, PETAR 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas. | KEHAYOV, PETAR, FLORIAN SIEGL 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. | KLAAS, BIRUTE 1997. The quotative mood in the Baltic Sea areal. | KÜNNAP, AGO 1992. *Elanud kord ...* | KÜNNAP, AGO 1994. On the Uralic indirectal. | METSLANG, HELLE 1994b. Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. | METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. | MUIŽNIECE, LIENA, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 1999a. Eesti ja läti keele mineviku partitsiibi finiidistumine. | MÄGISTE, JULIUS 1952. Eesti nn. *da*-infinitivilise kaudse kõneviisi selgituseks. | NUKKA, EILI 1999. Kaudsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. | RÄTSEP, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? | SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. | TOOMET, PIRET 1999. Kaudne kõneviis tänapäeva eesti keele suulistes tekstides. | TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamisest võimalusest tänapäeva eesti keeles. | UUSPÖLD, ELLEN 1983b. Tänapäeva eesti kirjakeele grammatilise vormistiku mõningaist arenguist. | VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist.

Eitus

Üldist

§ 75 **Eitus** ja **jaatus** on **kõneliigi** ehk **polaarsuse** kategooria liikmed. Eitus on lause tähenduskomponent, mis a) kummutab mingite asjaolude tõlevastavuse või b) keelab mingi tegevuse.

- a. Täna ajalehed *ei ilmu*.
- b. *Ära tee* rumalusi!

Lause jaatava sisu märkimiseks ei kasutata tavaliselt spetsiaalseid vormivahendeid. Kui need esinevad, siis väljaspool öeldist. Jaatust märkivad partiklid esinevad üksnes vastuses küsimusele. Nt

Kas sa täna kinno lähed? – *Jah. / Jaa. / Jah* lähen. / *Lähen jah. / Lähen küll. / Lähen tõesti.*

Seetõttu kõneliigist kui öeldisverbi grammatilisest kategooriast rääkides peetakse silmas eeskätt eitust.

Mõjuala järgi liigitub eitus **lauseeituseks** ja **moodustajaeituseks**. Lauseeituse mõjualas on lause tervikuna ja üldjuhul markeeritakse seda eesti keeles predikaatverbi juures, nagu eespool lauseis (a) ja (b). Vormistuslikult on lauseeitus seega ennekõike verbieitus. Lauseeitus võib olla küll fookustatud mingile muule lauseelemendile, mille markeerimiseks kasutatakse muu hulgas spetsiaalset eitusmarkerit *mitte*, kuid üldjuhul ei tühistata see verbieitust. Nt

Ta ei lähe *mitte koju, vaid tööle*.

Märkus. Iseseisva väitlause fookustamata lauseeitust nimetatakse vahel **standardeituseks** (Payne 1985b, Miestamo 2005).

Moodustajaeituse mõjualas on üksnes lause moodustaja. Moodustajaeitusest ei olene (liitlause pealause või lihtlause enda) predikaatverbi jaatav või eitav vorm ning seda vormistatakse ainult selle moodustaja juures. Nt

Jüri *kartis*, et Mari *ei tule*. – Jüri *ei kartnud*, et Mari *ei tule*. Ta püüdis end *mitte lasta* segada naaberkorterist kostvast lärmist. Ta lahkus sõnagi *lausumata*. Juhtum oli *ebatavaline*. Jüri käitus *ebaviisakalt*.

Märkus. Moodustajaeituseks on mõnikord nimetatud peale moodustajasise eituse ka mingile moodustajale fookustatud lauseeitust.

Lauseeitus

Eitav verbivorm

§ 76 Eesti kirjakeeles väljendatakse eitust kindlas, tingivas ja kaudses kõneviisis põhiverbi korral muutumatu eituspartikli *ei* abil, mis eelneb eitusele omasele verbivormile – **konnegatiivile** või mineviku partitsiibile (liht- ja ennemineviku korral), moodustades koos sellega verbi eitava liitvormi, nt indikatiivis *ei tee / tehta, ei teinud / tehtud*.

Verbil *olema* on kaks eitavat vormi, nt *ei ole* ja *pole* (< *ep* + *ole*), minevikus *ei olnud* / *ei oldud* ja *polnud* / *poldud*. Nt

Ta *ei ole* = *pole* rumal.

Ta *ei olnud* kodus = *polnud* kodus.

Põhiline *olema* eitusvorm on *ei ole*. On kontekste, kus *pole* kasutus on ebaharilik, nt lagoonilised vastuslaused (a). Seevastu eitust tagaplaanile suruv rõhutu *pole* sobib hästi siis, kui eitus on fookustatud mingile muule lauseosale kui *olema*-verbile (b) (vt ka Hennoste 2009).

a. Kas sa söönud oled? – *Ei ole* / ?*pole*.

b. Ma *pole* seda KUULNUDKI.

Partikkel *ei* on ajalooliselt endise eitusverbi ainsuse 3. pöörde vorm. Eitussõna *ei* on kaotanud kõik oma kunagised verbi omadused ja paikneb normaaljuhul lauses vahetult öeldisverbi ees, teda ei saa sellest lahutada muude sõnadega (a). Erandiks on juhtum, kus *ei* on lause algul ja eituse fookuses on subjekt või muu nominaalne lauseliige (b) (→ § 79).

a. Ma homme *ei tule*. – *Ma *ei* homme *tule*.

b. *Ei* MINA seda *tee*.

Märkus 1. Eituskonstruktsioon partikkel + konnegatiivne põhiverb on üsna üldine ka Eesti murretes. Kirderannikumurdes ja idamurdes (Kodaveres) on siiski säilinud ka soomepärase eitustarind: muutuv eitusverb + konnegatiivne põhiverb (*en enna, et `pelgä, ei tule* jne). Tartu murdes esineb eitustarindit partikkel + muutuv põhiverb (*me ei sööme*).

Märkus 2. Ka enamikus murretes paikneb eitussõna põhiverbi ees. Võru murdes esineb siiski ka tagaeitust, nt *olõ_ei* 'ei ole', *olõ_es* 'ei olnud', idaosas on seejuures tavaline eitussõna klitiseerumine (Lindström 1997), eitus on seega lähedane afiksaalsele eitusele. Tagaeitust esineb ka Kihnu murrakus, kus -s on mineviku kliitiline eituspartikkel (Koit 1963,

Sang 1975), nt *joud akkas piäle enäm kellegil* ‘jõud ei hakanud enam peale kellelgi’; *meitel olõs* (‘ei olnud’) *siokest viletsust ennemä olagi*.

Kindla, tingiva ja kaudse kõneviisi kõigist eitavatest verbivormidest annab verbi *tegema* näitel ülevaate järgmine tabel.

Eitavad verbivormid

		PERSONAAL	IMPERSONAAL
INDIKATIIV	PREESENS	ma/sa/ta ..ei tee	ei tehta
	PRETEERITUM	ma/sa/ta .. ei teinud	ei tehtud
	PERFEKT	ma/sa/ta .. ei ole teinud ~ pole teinud	ei ole tehtud ~ pole tehtud
	PLU(SKVAM)- PERFEKT	ma/sa/ta .. ei olnud teinud ~ polnud teinud	ei olnud tehtud ~ polnud tehtud
KONDITIONAAL	PREESENS	ma/sa/ta .. ei teeks	ei tehtaks
	MINEVIK	ma/sa/ta .. ei oleks teinud ~ poleks teinud ~ ei teinuks	ei oleks tehtud ~ poleks tehtud
KVOTATIIV	PREESENS	ma/sa/ta .. ei tegevat	ei tehtavat
	MINEVIK	ma/sa/ta .. ei olevat teinud ~ polevat teinud ~ ei teinuvat	ei olevat tehtud ~ polevat tehtud

§ 77 Eitavat käsku ehk **keeldu** väljendab pöördes muutuv eitusabiverb *ära* koos põhiverbi käskiva kõneviisi vormiga: *ära tee* (*ärge tehke*, *ärgem tehkem*, *ärgu tehku*, impersonaalis *ärgu tehtagu*, vahel ka *ärdaгу tehtagu*) (a). Mitmuse 1. pöördes kasutatakse keelu väljendamiseks käskiva kõneviisi vormi asemel enamasti siiski kindla kõneviisi vormi, kusjuures pöördelõpp liitub nii eitusverbile kui ka põhiverbile (*ärme teeme*), kõnekeeles väga sageli ainult eitusverbile, misjuhul põhiverb jääb väitlause konnegatiivi kujuliseks (*ärme tee*, *ärme lähe*) (b) (vt Erelt 2013b).

- Ära homme tule. Ärgu ta homme tulgu. Ärgem tehkem ka volikogust kummitemplit!* [A]
- Ärme teeme Eestist Kreekat.* [A] *Ärme tee majanduskasvust ebajumalat.* [A] *Palun ärme lähe lapsikuks, räägime asjast.* [N]

Märkus. Vähesel määral kasutatakse ka segavorme, kus eitusverb on indikatiivikujuline, põhiverb aga *gem-* ~ *kem-*tunnuseline, nt *Aga ärme tehkem välja.* [N], ja vorme, kus eitusverb on *gem-* ~ *kem-*tunnuseline ja

põhiverb indikatiivikujuline või tunnusetu, s.o konnegatiivne, nt *Olgem rahulikud ja ärgem lähme isiklikuks*. [N] *Ärgem lähe teemast välja!* [N] (vt Erelt 2013b).

Vorm *ärgu* koos põhiverbi vastava vormiga on peale imperatiivi kasutusel ka jussiivis, kus sellega väljendatakse eitavat soovi või mööndust. Erinevalt imperatiivist on jussiivis peale eitavate olevikuvormide (*ärgu tehku*, impersonaalis *ärgu tehtagu*, harva ka *ärdagu tehtagu*) (a) ka eitavad perfektivormid (*ärgu olgu teinud*, *ärgu olgu tehtud*) ja personaalne preteeritumivorm (*ärnud teinud*) (b), mida kasutatakse küll väga harva (→ § 68; vt ka Erelt 2013b).

- a. *Tehtagu Toompeal midagi või ärgu tehtagu*, see justkui ei huvitagi kedagi. [A]
- b. *Ärgu olgu ta pealegi seda ise teinud*, kiitust väärib ta ikkagi. *Ärnud siis ajanud* mehe hinge nii täis .. [N]

Eitussõna *ära* suuremat verbilisust eituspartikliga *ei* võrreldes näitab peale muutevormide ka see, et ta võib olla põhiverbist lahutatud muude sõnadega. Nt

Seda ei ole, et kuulge, *ärme* täna proovi *teeme*, ei viitsi! [A]

Eituslause omadusi

§ 78 Peale eituse enda on eituslausel mõningaid muid iseärasusi jaatuslausetega võrreldes. Esiteks, eitus tühistab lauses totaalsuse ja partsiaalsuse vahelduse. Üldjuhul on eituslause partitiivis nii eksistentsiaal- ja omajalause subjekt (a), objekt (b) kui ka objektikujuline kvantumimäärus (viimasele lisandub eituse korral liide *-gi/-ki* tähenduses 'vaevalt') (c).

- a. Hoovis on *koer*. – Hoovis ei ole *koera*. Juhaniil on *naine*. – Juhaniil ei ole *naist*.
- b. Ma ehitasin *paadi / paati*. – Ma ei ehitanud *paati*.
- c. Me ootasime *aasta*. – Me ei oodanud *aastatki*.

Teiseks, leidub **eituslembeseid** sõnu ja väljendeid, mis esinevad ainult või eelistatavalt eitavas lauses (Sang 1983: 119–134): partiklid *veel* (vs. *juba*), *enam* (vs. *veel*) jne, verbid *parata*, *tarvitsema*, *tasuma*, *maksma*, *pruukima*; *kõssama*, *iitsatama*, *viitsima*, *passima*, *sõandama* jne, pronoomenid ja proadverbid *ükski*, *iialgi*, *ealeski*, *sugugi*, *teragi*, *põrmugi*, *ühtigi* jne. Nt

Lõuna ei ole (*on) *veel* valmis. Vanaema ei ole (*on) *enam* noor. Euroopa ei saa sinna mitte midagi *parata*, kui immigrandid tulevad paremat elu otsima. [A] Perele ma sellest esiotsa *ei kõssanudki*. [A] Kõik vallad ei saa *iialgi* päästekomandosid. [A]

Samas on ka **jaatuslembeseid** sõnu ja väljendeid (Sang 1983 : 119–134), mis ei saa kunagi esineda või esinevad harva eitavas lauses: *juba* (vs. *veel*), *alles*, *veel(gi)* (vs. *enam*), *aina*, *üha*, *vaevalt*, *hädavaevalt* ~ *hädavaevu*, *äärepealt*, *üsna*, *vaata et*, *üle noatera*, *ligikaudu*, *keskelt-läbi*, *umbes* jne. Nt

Vanaema on (*ei ole) *juba* vana. Haige jäi (*ei jäänud) *aina* jõuetumaks.

Lauseeituse erijuhtumeid

Partikkel *ei* lause algul

§ 79 Eituspartikkel *ei* paikneb tavaliselt lause keskel vahetult verbi ees. Mõnel juhul, peamiselt suulises keeles võib eitussõna olla tõstetud lause algusesse – kas koos verbiga (a) või verbist lahku (b). Viimasel juhul nihkub verb enamasti päris lause lõppu. Lausealguline eitus on harilikult afektiivne fookustatud lauseeitus.

- a. *Ei lähe* MINA neid õpetama!
- b. *Ei* MINA seda *tee!* *Ei SELLEST* POISIST töömeest *saa!* *Ei* MEIE siia *tule!* – *Ei* me SIIA *tule!*

Verbist lahutatud lausealgulise fookustava eituse korral võib vahel teine *ei* olla ka verbi juures, seda eriti juhul, kui lausealgulise *ei* fookuses on rindtarind. Nt

Ei mina ega mu vanemad või vend *ei ole* nõukogude võimu poolt karistatud. [A] Siiski: *Ei* mina ega keegi teine ametnik *ole* andnud ministritele valeinformatsiooni .. [A]

Pronoomenid ja proadverbid lauseeituse fookuses

§ 80 Lauseeituse fookuses võivad esineda indefiniitsed asesõnad ja määrsõnad *keegi*, *miski* (vahel koos sidesõnaga *kui*), *mingisugune*, *kuskil*, *üldse* jne. Osa neist esinebki ainult eitavas lauses: *ükski*, *iialgi*, *ealeski*, *sugugi*, *teragi*, *ühtigi*, *põrmugi* jne. Fookustajana toimib partikkel *mitte*. Täislauses on *mitte* fakultatiivne. Tema puudumisel näidatakse eituse fookusesse kuulumist pelgalt rõhutamise teel. Verb on mõlemal juhul eitavas vormis. Nt

Mind *ei häiri (mitte) miski*. Enamikku inimesi ei huvita suvel peaaegu *mitte kui miski* .. [A] .. seal pole tõepoolest *mitte kui midagi*. [A] Ta *ei käi (mitte) kuskil*. Sa *ei armasta mind (mitte) üldse*.

Verbata vastuslauses on eituspartikkel obligatoorne, kusjuures peale *mitte* on siin kasutusel ka *ei*-partikkel. Nt

Kes siin istus? – *Mitte / ei keegi*.

Kus sa käisid? – *Mitte / ei kuskil*.

Märkus. Kõnealuste pronoomenite ja adverbide ühendeid partikliga *mitte* (*mitte keegi, mitte kuskil* jne) ning eituslembeseid asendavaid sõnu nii koos eituspartikliga kui ka ilma selleta (*mitte sugugi, sugugi*) on peetud ka eitavateks pronoomeniteks ja proadverbideks (nt Rajandi 1967b, EKG II 1993). Nagu Joel Sanga uurimuses (1983) nii ka siin käsitletakse partiklit *mitte* neis ühendes siiski ennekõike eituse fookustajana.

Üldise sisuga intensiivistav adverb (*üldse, sugugi* jne) võib mõnes kontekstis ka ise puududa, misjuhul kasutatakse partiklit *mitte* ennast verbi eitust tugevdava elemendina. Nt

Ma kohe *mitte üldse / üldse / mitte ei tahaks* seda lubada. Ja me *ei pea mitte* kartma, et meid ei mõisteta. [A] *Mitte ei taha* toriseda ega viriseda, aga nii hästi kukub välja. [A] Ma *ei tee* seda *mitte!* Ära *mitte proovigi* ära kaduda! [A] Alkohol ja pumppüss *ei sobi* kohe *mitte* kokku.[A]

Eitus rindtarindis

Eitus vastandava rinnastuse korral

§ 81 Vastandava rinnastuse korral markeerib eituse fookust samuti partikkel *mitte*. **Korrigeeriva** vastanduse (→ 21 § 14) puhul on eitav kas ees- või järelliige. Esimesel juhul on tegemist *mitte X, vaid Y* -vastandusega (a), teisel juhul *Y, mitte X* -vastandusega (b). *Mitte X, vaid Y* -vastanduse korral jääb ka verb tavaliselt eitavasse vormi. Lauseis, kus fookus paikneb verbi järel, on siiski võimalik ka jaatav verbivorm (c), kuid topelteitus ehk „eituse ühildumine“ on märksa tavalisem (a). Topelteitus on obligatoorne, kui fookuses on öeldisverb ise (d) või kui see fookus paikneb enne öeldist (e).

- Laps *ei vaja mitte* maiustusi, vaid armastust.
- Laps vajab armastust, *mitte* maiustusi.
- Laps *vajab mitte* maiustusi, vaid armastust.

- d. Kass *mitte ei maga*, vaid on surnud. – *Kass *mitte magab*, vaid on surnud.
 e. *Mitte isa ei lähe* reisima, vaid ema. – **Mitte isa läheb* reisima, vaid ema.

Fookustada võib ka pelgalt rõhutamise abil, partiklit *mitte* kasutamata. Verb on niisugusel juhul obligatoorselt eitavas vormis. Nt

Laps *ei vaja* maiustusi, vaid armastust.

Eitava eesliikmega tarindid on pööratavad *Y, mitte X* -tarinditeks.

- a. Laps vajab armastust, *mitte* maiustusi.
 b. Kass on surnud, *mitte ei maga*.
 c. Reisima läheb ema, *mitte* isa.

Korrigeeriva lauseeituse puhul ei kehti tavalisele lauseeitusele omane partsiaalsuspiirang. Võimalik on kasutada nii totaalset subjekti (a), objekti (b) kui ka kvantumimäärust (c). See kehtib ka „pööratud“ konstruktsioonide kohta (d). Mitte X, vaid Y puhul on siiski võimalik ka osastav, eriti sihitise korral (b).

- a. Juhanil *ei ole mitte naine*, vaid tulehark.
 b. Peeter ei ostnud *mitte auto(t)*, vaid korteri.
 c. Me ei oodanud *mitte kaks nädalat*, vaid kaks kuud.
 d. Peeter ostis korteri, *mitte auto*.

§ 82 Partiklit *mitte* kasutatakse ka **mittekorrigeeriva** vastanduse elliptilises järeliikmes (vt ka → 20 § 11). Nt

Täna on Peeter töö, (aga) homme *mitte*. Peeter ostis korteri, (aga) autot *mitte*.

Erinevalt korrigeerivast vastandusest kehtivad sellistes lausetes eituslause piirangud, nt sihitise partsiaalsus. Eituspartikkel on tavaliselt fookuse järel, mitte ees. Ka tõlgenduselt erineb fookustatud mittekorrigeeriv eitus korrigeerivast. Kui korrigeeriva eituse puhul on eeldatud ainult ühe võimaluse kehtimist, siis mittekorrigeeriva eituse puhul selline eeldus puudub, nt eelnevate lausete puhul ongi loomulik eeldus, et Peeter võiks olla töö, nii täna kui ka homme ning Peeter oleks võinud osta nii korteri kui ka auto.

Implitsiitselt vastandavad on ka *mitte*-vastuslaused. Nt

Kas sa meile tuled? – Täna *mitte*. [= Võib-olla kunagi hiljem, aga mitte täna / täna mitte.]

Eitus ühendava rinnastuse korral

§ 83 Kui lauseituse mõjualasse jäävad ühendavalt rinnastatud moodustajad, pannakse rindtarindi viimase liikme ette eitav sidesõna *ega*, kui tahetakse näidata, et eitus käib iga rindliikme kohta eraldi (a), ning *ja*, kui rindliikmeid vaadeldakse koos (b).

- a. Seal *polnud* enam loomi *ega* linde. Ma *ei* tahtnud süüa *ega* juua.
- b. Loomi *ja* linde seal *polnud*. Süüa *ja* juua ma *ei* tahtnud.

Tavalise lauseituse korral pole eraldi- ja koosvaatluse eristus siiski enamasti kuigi oluline ja sidesõna valik on seetõttu kõiguv. Eraldivaatlus tuleb selgemini esile rindtarindi fookustamise puhul. Selleks pannakse rindtarindi ette eituspartikkel *ei*, st kasutatakse paarissidendit *ei ... ega*. Nt

Seal *polnud* enam *ei* loomi, linde *ega* inimesi. Ma *ei* tahtnud *ei* süüa *ega* juua.

Kui tahetakse näidata, et loend jääb lahtiseks, pannakse eituspartikkel *ei* iga rindliikme ette, st kasutatakse kordussidendit *ei ... ei*. Nt

Ta *ei* söö *ei* liha, *ei* kala, *ei* puuvilja. Ma *ei* tahtnud *ei* süüa, *ei* juua, *ei* ..

Märkus. Rinnastav sidesõna *ega* lähtub eitussõna ja konnektiivse partikli ühendist *ei ka > eiga > ega* (Metslang, Habicht, Pajusalu 2011). See lähtetähendus on sidesõnas aga sel määral kustunud, et partikli *ka* võib lisada ka *ega*'le. Nt *Ma ei tahtnud süüa ega ka juua*.

§ 84 Finiitsete verbitarindite rinnastust saab enamasti tõlgendada osalause rinnastusena. Ühe osalause kõneliik *ei* olene teise kõneliigist. Kui mõlemad osalused ongi eitavad, siis kummalgi juhul on tegemist sõltumatu lauseitusega. Kuid järelliikme eitus on siingi tavaliselt *ega*-eitus, seda nii eitava (a) kui ka jaatava (b) eesliikme korral. Mõlemal juhul on *ega* asemel võimalik ka *ja ei* – eitava eesliikme puhul vähem kasutatava ja keelekorralduslikult halvemaks peetava variandina, jaatava eesliikme korral samaväärsena.

- a. Ta *ei* hooli sinust *ega* / *ja ei* mõtle ka oma perele.
- b. See, mis oli, *on* möödas *ega* = *ja ei* tule enam kunagi tagasi.

Eitava rinnastajana toimib kas *ega* üksi (a) või koos partikliga *ei* (b).

- a. Väikeinvestor peab mõtlema rahulikult *ega* tohi tormata. [A]
- b. Ei ole see siin mingi foorum *ega ei* saa ka seda olema. [N]

Märkus. *Ja ei* kasutamine *ega* asemel ning *ega* kasutamine koos partikliga *ei* näitab *ega* eitustähenduse suhtelist nõrkust.

Eituse kohta ühendava rinnastuse korral vt ka → 21 § 7.

Ega pealause algul

§ 85 Pealause algul paiknev partikkel *ega* võib täita mitut funktsiooni.

1) *Ega*-lause võib õigustada millegi eelnevat eitust (millegi toimumata jäämist), leevendada ootusvastasust vms (a, b). Konnegatiivile lisandub harilikult eituspartikkel (a), kuid see võib ka puududa (b). Suulises keeles või suulise keele taolises kirjalikus ajakirjandus- või netikeeles kasutatakse partiklit *ega* ka jaatava verbi-vormiga (c) (Metslang, Habicht, Pajusalu 2011), misjuhul *ega* eitav tähendus on vaid tausttähendus.

- a. *Ega* see toit suurem asi *polnud*. [A] *Ega* ma kuigi palju teilt *ei küsiks*. [A] Mitte keegi pole seda varem teinud. *Ega* ma *poleks* vist lasknud ka. [A]
- b. Tema elu on voolanud nagu vaikne ojake – *ega* ta *oleks* tahtnudki paremat. [A]
- c. Aga mis seal salata, *ega* ma süön ka täna ainult Rakvere tooteid. [A] *Ega* selles on politsei ju ise süüdi, kui korralikud kodanikud palusid see ausammas ära viia. [A]

2) Lausealguline *ega* võib toimida afektiivse eituse partiklina. Eituspartikkel *ei* on verbi juures fakultatiivne. Nt

Ega MINA seda (*ei*) tee! Mis te karjute, *ega* ma kurt *ole*! [A] *Ega* ma mingi invaliid või vaimselt alaarenenud *pole*, et mind aitama peaks! [A]

3) Partiklit *ega* kasutatakse ka eitava küsipartiklina. Verbi juures on sel juhul enamasti partikkel *ei* (a), ehkki välistatud pole ka pelgalt konnegatiivi kasutus (b). Eitussõna *ei* ärajätt on seda loomulikum, mida afektiivsem on küsimus (c). Eitava küsipartikliga lause puhul on eitus tegelikult neutraliseerunud, st eitavavormilisel lausel on jaatav sisu (→ § 88).

- a. *Ega* te *ei käinud* seal? *Ega* te *ei lubaks* mind läbi? [A]
- b. *Ega* te mu naist *ole* möödumas näinud? [A] *Ega* te ometi *arvanud*, et kommerts ja konservatiivsus muusikast sootuks ära kaovad? [A]
- c. *Ega* te ometi minu peale vihane *ole*? [A]

Märkus 1. Suulises keeles kasutatakse partiklit *ega* ka küsijätkuna, enamasti ühendis *ega ju* või ka üksi, nt *Sa pole vastu, ega ju?* [N] *Pühakut ei saa ju keegi vihata, ega?*

Märkus 2. Eitussõna on lähtekomponendiks ka emfaatilises kinnitavas partiklis *eks* (< ei + küsipartikkel *ko* + kinnitav kliitik -s) (Neetar 1966, Metslang, Habicht, Pajusalu 2011). Sellega seletub konnegatiivi kasutus ka *eks*-sõnaga algavates lausetes, nt *Eks ta natuke imelik lugu ole.* [A] *Eks me näe. Aga eks see jää igaihe enda otsustada, kas ta soovib enam silmailu või paremaid tulemusi.* [A] Et tänapäeval *eks*-sõnal eitavat sisu enam ei ole, siis asendatakse eitusvorm tihtipeale pöördevormiga, nt *Kuid eks iga peremees otsustab ise, millal maaharimisega alustada.* [A] Nagu *ega* nii ka partikkel *eks* on olnud ka eitav küsipartikkel. Nüüdseks on see lause algul aga oma küsiva funktsiooni kaotanud, toimides selles tähenduses vaid lauselõpulise küsijätkuna, kas üksi või ühendes *eks ole, eks ju*, nt *Te kohtusite mõnes pealinna baaris, eks?* [I] *Ma tahtsin pilada ennast selle viimase ütlemisega, eks ju?* [I] (Neetar 1966, Metslang, Habicht, Pajusalu 2011). Viimasel ajal on ta kaotamas sedagi positsiooni ühendile *on ju*.

Moodustajaeitus

§ 86 Moodustajaeitus on eitus, mille mõjualas on üksnes moodustaja, mitte lause tervikuna. Moodustajaeitus ei mõjuta predikaatverbi kõneliigi valikut – verb võib olla nii jaatavas kui ka eitavas vormis (a, b), *ega* tingi ka lauseeitusele omaseid süntaktilisi omadusi – partitiivsust (c) ja eituslembeste üksuste (d) kasutust.

- Ma teadsin / ei teadnud, et sa ei armasta mind.*
- Juhtum oli / ei olnud ebatavaline.*
- Ta võttis raamatu (*raamatut) emalt luba küsimata.*
- Peeter juba (*veel) teadis, et Mari ei tule.*

Samas annab moodustaja eitamine tihtipeale sisu poolest lauseeitusega sama tulemuse. Nt

- Ma tahan, et sa ära ei läheks. – Ma ei taha, et sa ära läheksid.*
Ta paistab sellest mitte hoolivat. – Ta ei paista sellest hoolivat.
See on ebasobiv. – See ei ole sobiv.

Komplementlausetest ja infiniittarinditest moodustajate puhul on niisugust samatähenduslikkust seletatud **eituse tõstega** (ingl *negative raising*) alistatud moodustajast põhilauseesse, mida esineb nt

uskumis-, soovimis- ja näimispredikaatide (*uskuma, arvama, tahtma, soovima, näima, tunduma, paistma* jms) puhul.

Eituslauseks moodustajaks võib olla kõrvallause, infiniittarind, adjektiiv-, substantiiv- või adverbifraas. Kõrvallause eitus ei erine pealause eitusest, muude moodustajate eitus aga küll, kusjuures olenevalt moodustaja tüübist vormistatakse eitust erinevalt.

Infinitiivi- ja konverbitarindite kui suhteliselt kõrge lauselisusastmega tarindite puhul on võimalik eitust väljendada partikliga *mitte*, mis paigutatakse infiniitse verbivormi ette, harilikult vahetult (a–d). Seejuures konverbide (d) puhul lisandub teise võimalusena *ma*-infinitiivi abessiiv (*mata*-vorm), mõnikord koos kaassõnaga *ilma*.

- Palun teid *mitte karjuda!* Kui sul on ohtis, siis kõige parem on seda *mitte näppida* ja kindlasti *mitte katki pigistada*. [A]
- Ta veenis mind *mitte loobuma* oma põhimõtetest. Kui teda on õpetatud *mitte kartma*, siis ta ei karda. [A]
- Ta paistab sellest *mitte hoolivat*.
- Mitte hoolides* sõpradest, kaotame nende usalduse. Me õpime aja jooksul asju tegema neile tähelepanu *pööramata*. [A] Ta valitseb kogu maailma üle, midagi ei saa *ilma tema teadmata* või *lubamata* sündida. [A]

Nii atributiivse kui ka predikatiivse partitsiibi eitust võib samuti vormistada *mitte*. Kuid see võib olla nii iseseisev partikkel kui ka prefiks, kusjuures kasutus on kõikuv ja oleneb mitmetest asjaoludest, eelkõige aga lihtsalt kokku- ja lahkuvormistuse valikust. Nt

Ostukorvis olevate, kuid maksmiseks *mitte kinnitatud* tellimuste nimekirja võib leida rubriigis „Tellimused“. [A] – *Mittekinnitatud* andmetel on maailma vanimaks inimeseks aga hoopis Kasahstanis elanud naine Sakhan Dosova. [A]

seadust *mitte arvestav* ja teise inimesse küüniliselt suhtuv ametnik [A] – vabatahtlik, vaba tahet *mittearvestav* ja tahtmatu eutanaasia [A]

See õpetaja lihtsalt on liiga pealetükkiv ning teistega *mitte arvestav*. [A]
– Riiklik diskontomäär on tavaliselt ühtne ja riske *mittearvestav*. [A]

Mineviku partitsiipide põhilise eitava vastena toimib *mata*-vorm, atribuuttarindis paralleelselt partikliga *mitte*, kuid keelekorralduslikult eelistatava variandina (a), retrospektiivses predikatiivitarindis (b) ja verbide *jääma* ja *jätma*, *ununema* ja *unustama* laiendina ainuvõimaliku moodustajaeituse vormina (c).

- a. *Nende algul avanemata* (~ mitte *avanenud*) tagamaade ulatuses ja ilmes ongi luule ühiskondlik funktsioon. [A] Meie poolel teel oleku ja *lõpetamata* (~ mitte *lõpetatud*) remondi sümboliks saab Tallinna lennujaam. [A]
- b. Tööd *olid tehtud* / *tegemata*. Mul on seal juba *käidud* / *veel käimata*.
- c. Tööd *said tehtud* / *jäid tegemata*. Tööd *saadi tehtud* / *jäeti tegemata*. Tööd *ununesid* / *unustati tegemata*.

Adjektiveerunud partitsiipide ja adjektiivide eitust väljendab lisaks a) partiklile *mitte* (*mittesöödav*, *mittesoovitav*; *mitteteadlik*, *mitte-lõplik*, *mittetõine*) vähem regulaarselt ka b) prefiks *eba-* (*ebameeldiv*, *ebasoovitav*, *ebaustav*, *ebapäisiv*) ning c) karitiivisufiks *-tu* (*käändumatu*, *talumatu*; *arutu*, *andetü*, *lootusetu*, *õnnetu*). Karitiivisufiksiline *v-* või *tav-*partitsiibi eitus (*matu*-eitus) on modaalne (*talumatu* 'võimatu taluda').

- a. Vilja *mittesöödav* kest on sile ja umbes 5 mm paks. [A] Mäng on alaealistele *mittesoovitav*. [A] .. osa seltskonnast saab *mittetõist* tulu. [A]
- b. Nii et tervikuna on Malviuse versioon „Chessist“ *ebahütlane* ja *ebaveenev*. [A] Elu oli *ebakindel*, ent läks edasi. [A]
- c. Olukord on *talumatu*. Lotila on Urmeti kõrval *andetü* kääpär. [A]

Substantiivide puhul väljendab eitust eelkõige a) abessiivi lõpp *-ta* (vahel koos kaassõnaga *ilma*), mõnevõrra ka prefiks *b-* (*ebatõde*, *ebaviisakus*) ja c) *mitte-* (*mitte-estlane*, *mittesuitsetaja*).

- a. 1971/72. aasta talv *oli lumeta*, kuid külm. [A] Seal lihtsalt elati *ilma armastuseta*, üksteist vihates .. [I]
- b. Olen alati arvanud, et enamus ajakirjanduses antud kaalust alla võtmise soovitusi on pehmelt öeldes *ebatõde*. [A] Valetamine on viisakus, ja ausus – matslik *ebaviisakus*. [A]
- c. Lahkemad pistiseandjad on noored ja mitte-estlased. [A]

Tuletuslike eitusmarkerite kasutus ja nende omavahelised suhted ei ole aga regulaarsed, olenedes alussõna tähendusest ja tavast. Mida väiksem on moodustaja lauselisuse aste, seda ebaregulaarsem eitusmarkerite kasutus on ja seda vähem on nende kirjeldamine süntaksi ülesanne.

Märkus. Ilmselt vene keele mõjul on hakatud mõnevõrra kasutama mitteprefiksaalset *mitte-*partiklit moodustajaeituse markeerimiseks ka

väljaspool infiniitartindeid. Keelekorraldus on sellist kasutust tauninud, soovitades selle asemel kasutada lauseeitust. Vrd *Me oleme täna mitte viimased.* → *Me ei ole täna viimased.* *Angolas ma olen mitte esimest korda.* → *Angolas ei ole ma esimest korda.* See projekt **läheb mitte** sotsiaalministeeriumi kaudu. → See projekt **ei lähe** sotsiaalministeeriumi kaudu. Seadet **kasutatakse mitte** täie võimsusega. → Seadet **ei kasutata** täie võimsusega. See **on mitte** minu arvamus. → See **ei ole** minu arvamus.

Lauseeitus ja moodustajaeitus samas lauses

§ 87 Kui lauses on nii lauseeitus kui ka moodustajaeitus, siis üks harilikult tühistab teise ja lause tervikuna on sisult jaatav (a). See ei kehti aga kontraarse (vastupidise) vastanduse liikme eituse korral (b).

- a. Meie tegevus *ei jäänud märkamata* ka kohalikele võimudele. [A] (~ Meie tegevust märkasid ka kohalikud võimud.) Kahjuks *ei kulgenud* raamatukogu arengutee *raskuste* ja *seisakuteta*. [A] (~ Kahjuks kulges raamatukogu arengutee raskuste ja seisakutega.) Eurotsooni murenemine *ei ole võimatu*. [A] (~ Eurotsooni murenemine on võimalik.) Ma arvan, et elu *ei ole ebaõiglane*. [A] (~ Ma arvan, et elu on õiglane.)
- b. Juhan *ei ole andetu*. (≠ Juhan on andekas.)

Kuid ka juhul, kus kahekordne eitus võrdub semantiliselt jaatusega, ei pruugi see nii olla pragmaatiliselt. Näiteks eituslause *Meie tegevus ei jäänud märkamata ka kohalikele võimudele* eeldab jaatuslausest selgemi, et kohalikud võimud tavaliselt ei märka meie tegemisi.

Sisu ja vormi mittevastavusi eituse ja jaatuse väljendamisel

§ 88 Eitavate ja jaatavate lausete piir ei ole terav. On vormilt eitavaid lauseid, millel on jaatav sisu, ja vormilt jaatavaid lauseid, millel on eitav sisu, s.o nn pööratud polaarsusega lauseid. Sisule vastav on tihti-peale ka jaatuslembeste ja eituslembeste sõnade ja väljendite kasutus. Sellised laused on enamasti küsilauseid.

Retooriline küsilause väljendab esiletõstetuna väidet, mis on eituse-jaatuse poolest vastupidine sõnastatule (Metslang 1981: 105–109).

- a. Kas tema *ei olegi* naine? (~ Tema on ju samuti naine!) Kes siis seda *ei tea*, see on ju kooskäämise ja pidude panemise koht. [G]

- b. Kas ma *olen* siis lesbi? (~ Ma ei ole ju lesbi!) Kes siis tänapäeval *enam* passi *kasutab* .. [D] Kas sa *oleksid ealeski arvanud*, et sa nii kaugele jõuad? [G]

Kahtlusküsilause on eituse-jaatuse suhted analoogilised retoorilise küsilausega (Metslang 1981: 98–101).

- a. Kas ta *ei ole* juba *küllalt kannatanud*? (~ Arvatavasti on ta juba küllalt kannatanud.)
 b. Kas nad siinilmas *enam kohtuvadki*? (~ Arvatavasti nad siinilmas enam ei kohtugi.) Kas ta *maldab oodata*? (~ Arvatavasti ta ei malda oodata.)

Käsku väljendavatest küsilausest väljendavad eitavavormilised üldküsilauseid jaatavavormilistega võrreldes enamasti pehmemat (viisakamat) käsku või palvet (a). Vormilt eitavad eriküsilause kujulised käskküsilauseid väljendavad käsku, st on sisult jaatavad (b), vormilt jaatavad aga keeldu, st on sisult eitavad (c) (Metslang 1981: 109–111).

- a. Kas te *ei lubaks* mind läbi? (~ Palun lubage mind läbi!)
 b. Miks sa mind *ei kallista*? (~ Kallista mind!)
 c. Kuhu sa *tormad*? (~ Ära torma!) Mis sa *naerad*? (~ Ära naera!)

Viisakusvahendina on eitus kasutusel ka tavalise, s.o mittekäskiva üldküsimuse korral. Nt

Ega teil külm ei ole?

§ 89 Mõnel juhul võib jaatava sisu edastamiseks kasutada nii jaatavat kui ka eitavat verbivormi, nt mööndlauseis (a) ja *kuni*-ajalauseis (b).

- a. Mida sa ülemusest ka *arvad* = *ei arva*, käsu pead ikka täitma. Mida iganes inimlaps elus ka ette *võtaks* = *ei võtaks*, on see kõik vaid tühi töö ja vaimu närimine.
 b. Arstid streigivad, kuni ministeerium on *rahuldanud* nende nõudmised = *pole rahuldanud* nende nõudmisi.

§ 90 Vormilt jaatavale lausele võib anda eitav-kahtleva sisu rõhumäärsõna *vaevalt* (a), samuti lause algul fookustatuna sõnad *tuhkagi*, *tühjagi*, *sittagi* jms, mis muidu esinevad ainult eituslauseis (b). Ka rõhumäärsõna *küll* kasutusest võib järelduda eitus (c).

- a. *Vaevalt* oskas 1992. aastal keegi ennustada, et saavutatakse niivõrd kiire areng. [A] Järgmised põlvkonnad *vaevalt* seda kuulevad, sest ilmuvad uued põlvkonnad uute ideedega. [A]

- b. *Tuhkagi* ta (seda) teab! ('Ei pea paika, et ta (seda) teab.') – Vrd Ta ei tea *tuhkagi*. ('Ta ei tea mitte midagi') Aga *tühjagi* ta uuesti tuli, see uni! [I] Ehitad interface'i ümber ja *sittagi* nad sind enam kätte saavad. [I]
- c. Usun ma sind *küll!* Tuleb ta sul *küll!*

Kirjandust eituse kohta: DAHL, ÖSTEN 2010. Typology of negation. | EREL, MATI 1977c. Ühest eitamise viisist. | EREL, MATI 2013b. Keeldkõne vormidest. | HENNO, TIIT 2009. *Ei ole* ja *pole* kasutus suulises spontaanses eesti keeles. | KEHAYOV, PETAR 2009c. Taboo intensifiers as polarity items: evidence from Estonian. | KOIT, ENN 1963. Eitus saarte murdes. | KÜNNAP, AGO 2001. *Es piab pidama*. | LINDSTRÖM, LIINA 1997. Eitus Võru murde suulises kõnes. | METSLANG, HELLE, KÜLLI HABICHT, KARL PAJUSALU 2011. Developmental paths of interrogative particles: the case of Estonian. | MIESTAMO, MATTI 2005. Standard Negation. | NEETAR, HELMI 1966. *ekslaused*. | PALDRE, LEHO 1998. Eitustundlikud üksused eesti keeles. | PAYNE, JOHN R. 1985b. Negation. | PENJAM, PILLE 2010. Eituskategooria Heinrich Stahli eesti keeles. | RAJANDI, HENNO 1967b. Some general properties of Estonian negation system. | SANG, JOEL 1975. Eitus Kihnu murrakus. | SANG, JOEL 1980. Eituse keerdküsimusi. | SANG, JOEL 1983. Eitus eesti keeles. | SAVIJÄRVI, ILKKA 1977. Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I: Suomi. | SAVIJÄRVI, ILKKA 1988. Kieltoverbialkuiset lauseet itämerensuomalaisissa kielissä. | ZIEGELMANN, KATJA 2008. Eitusest eesti vanas kirjakeeles. | TAMM, ANNE 2011. Cross-categorial spatial case in the Finnic nonfinite system: Focus on the absentive TAM semantics and pragmatics of the Estonian inessive *m*-formative nonfinites. | TAMM, ANNE 2015. Negation in Estonian. | UUSPÖLD, ELLEN 1978a. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. | UUSPÖLD, ELLEN 1983a. Sanajärjestyksestä viron ja suomen kielteisessä lauseessa. | VIITSO, TIIT-REIN 2003. Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algeel.

Isik ja arv. Õeldise ühildumine alusega

Üldist

§ 91 Keeltele on omane alati näidata, kes sündmuse osalistest on ühtlasi kõnesituatsiooni osaline, s.o **kõneleja** ehk **esimene isik** või **adressaat** ehk **teine isik**, ja kes kõnesituatsioonist väljapoole jääv **kõnealune isik** ehk **kolmas isik**. Lingvistilise kategooriana hõlmab viimane nii isikuid selle sõna tavatähenduses kui ka teisi olendeid,

asju jm. Isikut väljendatakse ennekõike isikuliste asesõnade abil, s.o leksikaalselt. Osaliselt dubleerib seda infot verbi morfoloogiline **isiku- ja arvukateooria** ehk **pööre**. Osaliselt sellepärast, et kui isikuline asesõna näitab mis tahes süntaktilises positsioonis olles oma referendi rolli kõnesituatsioonis (ka näiteks määrusena: *Mul tuleb ära minna*), siis pöördelõpp näitab (harvade eranditega) vaid lause täisalusega tähistatu rolli kõnesituatsioonis (nt *Ma pean koju minema*).

Süntaktilisest aspektist on isiku- ja arvuvormi olemasolu öeldisverbil verbi **ühildumine** täisalusega. Täisalus toimib ühildumise kontrollijana, öeldisverb sihtmärgina ning pöördelõpp ühildumise markerina. Kuna eesti keeles on sõnajärg vaba, siis puhtsüntaktiliselt pole verbiühildumine liiane nähtus, vaid vajalik täisalususe identifitseerimiseks. Ka lauseis, kus alus puudub, ei osuta pöördelõpp mitte igasugusele referendile, vaid üksnes niisugusele, mis sobivail tingimusil võinuks saada nominatiivse grammatilise subjekti vormi. Nt

Ehitan maja. – *Ma ehitan* maja. Ehita*d* maja. – *Sa ehita*d maja. Oma tööd peab armastama. – Oma tööd peab *igati*ks armastama.

Pöördekatteoorial on distributiivseid ja semantilisi piiranguid. Pöördekatteooria puudub eitava kõneliigi vormides (v.a imperatiiv) ning kvotatiivi ja jussiivi puhul ka jaatava kõneliigi vormides. Loetletud vormide korral võib subjekti isik ja arv väljenduda üksnes leksikaalgrammatiliselt, s.o aluseks oleva pronoomeni või noomeni kaudu. Pöördekatteooriat ei pruugi esineda ka konditsionaali jaatava kõneliigi vormides (→ § 58).

Osa verbe on semantilistel põhjustel **vaegpöördelised**. Kuivõrd kõneleja on inimene, kuulaja elusolend, siis ei kasutata 1. ja 2. pöördes verbe, mis väljendavad ainult elutu objektiga toimuvaid protsesse, nt *esietenduma*, *laekuma*, *avarduma*, *pimenema* jne (*Tuba pimenes*. – **Mina pimenesin*). Stilistiliselt markeeritud kontekstis või personifikatsiooni korral võivad mõned niisugused verbid siiski 1. ja 2. pöördes esineda. Nt

.. eile *laekus* ta [tüdruk] lasteaiast 4-5 kohast lõhkise näoga .. [G] *Saja, saja*, vihmakene. Kuhu sa *vulised*, ojakene? „*Mina tiksun* oma tiksumisi ega hooli teie rabelemisest“, ütles seinakell.

Mitmeid loodushääli või somaatilisi protsesse kirjeldavad verbid on inimtegevusele kohaldatavad, kuid seejuures lisandub harilikult tugev pejoratiivne värving. Nt

Mis sa *krigised*? Mis asja sa *sügeled* siin päevad läbi ringi, istu rahulikult paigal!

On ka vaegpöördelisi verbe, mis normaaljuhul esinevad ainult ainsuse 3. pöörde vormis. Need kirjeldavad tegijata looduslikke protsesse või inimese füsioloogilisi seisundeid, samuti niisuguseid loodusilminguid, mis on seotud üheainsa kindla loodusliku esemega. Nt

Eile *müristas* kõvasti. Kas täna *sajab* jälle? *Iiveldab*. Päev *koidab* juba. Päike *loojus* metsa taha.

Nihkunud leksikaalse tähenduse korral võivad sellisedki verbid esineda kõigis pöördteis. Nt

Poisid *müristasid* täiest kõrist naerda. *Sadasin* sealt katuselt alla, ilma et oleksin jõudnud appigi karjuda. Tema peas *koitsid* juba uued ja üha kummalisemad ideed.

Pöörete tähendused

Pöörete põhitähendused

§ 92 **Ainsuse 1. pööre** (1sg) väljendab seda, et subjektisik on identne kõnelejaga. Nt

(*Ma*) sõidan Tartusse.

Mitmuse 1. pööre (1pl) väljendab seda, et subjektisikuid on kaks või enam ja üks neist on identne kõnelejaga. Nt

(*Me*) sõidame Tartusse.

Kui teiseks subjektisikuks on kuulaja, on tegemist **inklusiivse mitmuse 1. pöördega**. Alati inklusiivne on käskiva kõneviisi mitmuse 1. pööre. Nt

Sõitkem Tartusse.

Ainsuse 2. pööre (2sg) väljendab seda, et subjektisik on identne kuulajaga. Nt

(*Sa*) sõidad Tartusse.

Peale põhitähenduse võib 2sg väljendada ka üldisikut (→ § 93).

Mitmuse 2. pööre (2pl) väljendab seda, et subjektisikuid on mitu ja vähemalt üks neist on kuulaja, mitte ükski aga kõneleja. Nt

(*Te*) sõidate Tartusse.

Mitmuse 3. pööre (3pl) väljendab seda, et subjektisikuid on vähemalt kaks, kuid ei kõneleja ega kuulaja ei kuulu nende hulka. Nt

Nad elavad meie lähedal. Metsas kasvavad puud. Aknad avanevad aeda.

Ainsuse 3. pööre (3sg) näitab üksnes seda, et subjektisik pole ei kõneleja ega kuulaja, andmata subjektisiku kohta konkreetsemat infot. 3sg on pöördekategooria kõige neutraalsem (markeerimata) liige. See võib esineda küll vastandatuna 3pl-le siis, kui subjektisikuid on üks:

Ta elab meie lähedal. Metsas kasvas kuusepuu,

kuid peale selle kasutatakse teda ka üldisikulises lauses (→ § 93).

Üld- ja umbisikule viitavad pöörded

§ 93 Üldisikuline 3sg. 3sg kui markeerimata isikuvorm võib esineda üldisikulises lauses, kus subjekti ja ka muus vormis (nt adesiivis) tegevussubjekti puudumine näitab, et potentsiaalne tegevussubjekt võib olla kes tahes inimene (või personifikaat). Nt

Selle töö *teeb* ('kes tahes, igaüks') ära poole tunniga. Siin *tuleb ettevaatlik olla*.

Üldisikuline 3sg-lause väljendab potentsiaalset (irreaalset) sündmust ja selle predikaadiks on sageli mitte-episteemilise tähendusega modaalverb (a). Lauseis, mille üldisikulisele subjektile vastab täislause grammatiline subjekt, saab modaalse tõlgenduse ka muu verb (b).

- a. Seda *võib / saab / tuleb / on vaja / maksab teha / peab tegema*.
- b. Selle töö *teeb* ära (= võib ära teha) poole tunniga. Nooruses *omandab* kõike kergesti. Seal *kuuleb* huvitavaid asju.

Üldisikuline 3sg erineb tähenduselt üldisikulisest impersonaalist, millel puudub modaalne tõlgendus (→ § 108). Nt

Eestis süüakse musta leiba.

Süntaktiliselt erineb üldisikuline 3sg impersonaalist muu hulgas selle poolest, et täisobjekt ei ole nominatiivis, vaid genitiivis. Nt

Nooruses õpitakse *võõrkeel* kergemini selgeks. – Nooruses õpib *võõrkeele* kergemini selgeks.

§ 94 Üldisikuline 2sg. Üldisikuliselt võidakse tõlgendada ka ainsuse 2. isiku pronoomenit ja 2. pööret, sealhulgas imperatiivi 2sg. Erinevalt üldisikulisest 3sg-st ei pruugi selline lause olla modaalne. Nt

(*Sa*) teed tööd ja näed vaeva, kuid kasu ei mingit. Kool on tasuta ja õpetajad on ideaalsed – muudkui *õpi*. [etTenTen] Kelle leiba (*sa*) sööd, selle laulu (*sa*) laulad.

§ 95 Umbisikuline 3pl. Mitmuse 3. pöörde vorme kasutatakse vahel indefiniitse isiku ehk umbisiku väljendamiseks, s.o impersonaali sünonüümuna. See kehtib eriti verbi *rääkima* kohta, mille 3pl kasutatakse indefiniitsele teateallikale viidates. Kuid mõnel määral esineb muudegi verbide 3pl vormi umbisikulist kasutust, nt indefiniitsele võimule viidates. Nt

Räägivad = *räägitakse*, et tänavu tuleb külm talv. *Tahavad* mind (= mind *tahetakse*) sõjaväkke võtta. Väga tahaks sinuga Prahast jalutada. Üldse Tšehhoslovakkias ringi sõita. *Räägivad*, et on ilus maa. [I] Selge, et invaliidsuspensioniga endal kokka ei pea ja kauaks seda pensioni ikka on, arvata, et aasta pärast *võtavad ära*. [I]

Kõneleja ja kuulaja kaudne väljendamine

§ 96 Dialoogis on kõnelejale iseloomulik vältida peamiselt viisakuskaalutlustel otsest viidet iseendale või kuulajale, varjata iseenda või kuulaja „nägu“. Põhilised viisakusstrateegiad on kõnelejat ja kuulajat lähendav ehk positiivne strateegia ning distantseeriv ehk negatiivne strateegia. Esimesel juhul kaasab kõneleja näiliselt kas kuulaja iseenda tegevusse, nt (juuksur kliendile:) *Kuidas me lõikame?*, või iseenda kuulaja tegevusse, nt (arst patsiendile:) *Teeme suu lahti*. Teisel juhul seob kõneleja iseenda või kuulaja justnagu kõnesituatsiooni väliste ebamääraste isikutega, nt *Kuidas te end tunnete?* Viisakuspragmaatikat vormistab mitmuse kasutamine ainsuse asemel – meietamine ja teietamine, 3. isiku kasutamine 1. ja 2. isiku asemel või isiku väljendmata jätmine. (Vt nt Brown, Levinson 1978, Yli-Vakkuri 1986.)

Lähendav strateegia avaldub meietamisena. Seda kasutatakse põhiliselt teenindaja ja kliendi, samuti lektori ja kuulajate suhtluses. Iseennast meietab kõneleja oma tegevuse kirjeldamisel või soovi esitamisel (a), vestluspartnerit peamiselt käsu või ettepaneku tegemisel (b).

- a. (Lektor kuulajatele:) *Kirjutame* tahvlile järgmise valemi. (Ostja müüjale:) *Võtame* ühe „Värska“.
- b. (Arst patsiendile:) *Teeme* nüüd suu lahti! (Õpetaja õpilastele:) *Avame* õpikud leheküljelt 238!

Distantseeriv strateegia on lähendavast strateegiast märksa rohkem levinud ja kasutab kõiki loetletud vahendeid.

- 1) Ilmselt venemõjulist distantseerivat (kuulajat mittekaasavat) meietamist kasutab kõneleja iseendale osutamisel mõnikord teaduskeeles (a). Tänapäeval kasutatakse seda järjest vähem ning alati polegi selge, kas rakendatud on distantseerivat või hoopis lähendavat strateegiat. Klassikaline distantseeriv meietamine on ilukirjandusest tuntud nn majesteedimitmus (b).

- a. Artiklis *vaatleme* puukborrelioosi põhisümptomeid. *Meil* õnnestus avastada seda haigust tekitavad bakterid.
- b. *Meie*, tsaar Nikolai I, *käsim*e ..

- 2) Hoopis rohkem on levinud teietamine, s.o ainsuse asemel mitmuse 2. isiku vormi kasutamine kuulaja väljendamisel, ehkki seegi on hakanud asenduma solidaarsussinatamisega. Nt

Te olete nii tagasihoidlik. Teed soovite? Palun *istuge!* *Teist* räägiti eile raadios.

Erinevalt teistest siin vaadeldavaist distantseerimisvahendeist on pronoomen *teie* ja mitmuse 2. isiku vormid muutnud oma tähendust – saanud mitmusliku põhitähenduse kõrvale „viisaka ainsuse“ tähenduse, muutunud ainsuse 2. isiku (kuulaja) (leksikaal)-grammatilisteks viisakusvormideks. Uuele tähendusele vastab ka nende süntaktiline käitumine. Erinevalt põhitähenduses kasutatud vormidest ei nõua nad mitte öeldistäite mitmust, vaid ainsust (nt *Te olete tubli.*).

- 3) Teadusstiilis ja mujalgi võib kõneleja osutada iseendale või rühmale, kuhu ta kuulub, *mina* / *ma* või *meie* / *me* asemel sageli kirjeldavate nimisõnafaasidega, nagu *siinkõneleja(d)*, *siinkirjutaja(d)*, *käesoleva artikli autor(id)*, *teie ees seisja(d)*, *teie alandlik teener* jms. Nt

Niisiis on olemas mitmeid arvamusi, kuid *siinkirjutaja lähtub* eelkõige sellest viimasest seisukohast. [T]

Kirjeldavat substantiivifraasi, nime, tiitlit vms kasutatakse lauses ka osutamaks kuulajale või rühmale, kuhu kuulaja kuulub. Nt

(Teenindaja kliendile:) Mida *här*ra soovib? Kas *Mart* on Saaremaalt? Kes *siin*olijatest on Jaan Tamm?

Tavalisem on siiski nime, tiitli vms vormistamine üttena ja lauses 2. isiku pronoomeni kasutamine. Nt

Mart! Kas *te* olete Saaremaalt?

Varem kasutati 3. isiku väljendusvahendeid 2. isiku väljendamiseks rohkem. Kõnes oli tavaline ka 3. isiku pronoomeni kasutamine viisaka pöördumisvormina. Nt isikule, keda tahetakse tööle palgata:

Mis tööd *ta* teinud on?

- 4) Levinud distantseerimisvõte on isiku varjamine, s.o väljendamata jätmine. Ilma subjektita 3sg kasutatakse kokkulepetes inklusiivse *meie* asemel (Lindström 2010: 107). Nt

et siis *võt*ab ühendust kahe nädala pärast kui sa tagasi oled. (= võtame siis ühendust ..) [S]

Üldisikulist 3sg kasutatakse kõnelejale osutamiseks emotsiooni, võimaluste-vajaduste (modaalsuse) või soovi väljendamisel (a) ning kuulajale viitamiseks modaalse käsu, keelu või loa korral (b). Üldisikulist 2sg kasutatakse kõnelejale viitamiseks (c).

- Hämm*astab, kui sarnased nad on. Kuhu selle *võib* panna? *Paist*ab, et varsti *võib* hakata sadama. Mõnikord *tekib* tahtmine kõik nurka visata.
- Pea*b rohkem sööma! *Võib* tulla! *Ei* tohi niimoodi rääkida!
- Mõnikord *tahad* kõik nurka visata. *Rabeled* ja *rabeled* – ja mis sest kasu!

Märkus. Tavaline vahend kõneleja või kuulaja varjamiseks on ka impersonaal, seda nii kanoonilisel kujul kui ka oma perifrastilistes variantides, nt *Käesolevas* töös **vaadeldakse** (= *ma vaatlen / meie vaatleme*) *tigude paljunemist*. Mis *siin* **tehakse** (= *sa teed / teie teete*)? *Eile* **sai** kõvasti tööd **tehtud** (= *tegin / tegime*) jne (→ § 108).

Neil juhtudel, kus verbil puudub pöördelõpp, nt eituse ja konditsionaali puhul, varjatakse kõnesituatsiooni osalisi ka pelgalt

pronoomeni ärajätu abil (Lindström 2010). Kõnelejale viitab hrl väitlause (a), kuulajale aga küsimus, käsk või keeld (b).

- a. Ei lugenud kuskilt välja, et palju siis hinnaks ka tuleb asjal? [S]
- b. Uusi ei taha osta? [S]

Väga tavaline on pöördelõpu puudumisel 1. isiku pronoomeni väljajätt juhul, kui pronoomenit laiendab refleksiivpronoomen *ise*, mis toimib vastandavas tähenduses lisandina (a). Harva esineb sellisel juhul ka 2. isiku pronoomeni väljajätu (b) (Lindström 2010).

- a. Suht rets, *ise* küll ei läheks sinna. [S]
- b. Odavalt lihtne asi see faili krüpteerimine, kas *ise* ei oska või? [S]

Isikuühildumine

§ 97 Kui täisaluseks on 1. või 2. isiku asesõna, siis pöördemuudetega kõneviisides on öeldisverb vastavalt 1. ja 2. pöördes, 3. isiku asesõna või substantiivi korral 3. pöördes. Nt

Ma loen. Sa loed. Ta loeb. Me loeme. Te loete. Poiss loeb. Nad loevad.
Poisid loevad.

Kui täisalusteks on rinnastatud isikulised asesõnad või ase- ja nimisõna(d), siis määrab öeldisverbi isikuvormi harilikult isikuhierarhias kõrgemal paiknev asesõna:

ISIKUHIERARHIA: 1. isik > 2. isik > 3. isik

Mina ja sina loeme. Sina ja tema loete. Mina ja Peeter loeme. Sina ja Peeter loete. See tähendab seda, et selle raha *oleme mina ja sina* leivapoes kinni maksnud. [A] Tunnistad, et *sina ja Tatjana tegite* mulle sarved pähe. [I] Ja veel ütlen ma sulle seda, et mul ei oleks parteisse astumise vastu midagi, aga niikaua kui seal *oled sina ja teised sinusugused*, ma küll ei lähe. [I]

Kui rindühendis on peale 1. või 2. isiku pronoomeni 3. isiku pronoomen või nimisõna, eriti kui viimane paikneb verbile lähemal kui 1. või 2. isiku pronoomen, võib verb mõnikord olla ka 3. pöördes (→ 21 § 22). Nt

Ma näen, kuidas *mina ja mu lapsed saavad* vabaks jõude-elust [A] .. *sina ja su pere austavad* meid iga päev sellega, et usaldavad meie kanda oma tagumikud! [I] Hea küll, otseselt ei allugi, aga kaudselt *alluvad nii meie asutus kui ka mina ise* sulle. [I] No mulle väga meeldivad

paljad naised, aga ma hakkasin mõtlema, et miks *mina või üldse keegi seal peab* plaate mängima. [A] Ametnikest *oskavad eesti keelt mina ja kantselei juhataja*, kes on eestlanna. [A]

Arvuühildumine

§ 98 Kui 3. pöörde vaegisikulised (üld- ja umbisikulised) kasutused kõrvale jätta, siis on oleb öeldisverbi arvuvormi valik subjekti vormist või sisust. Kui aluse tuumaks on loendatav (jaotamatu) sõna, s.o sõna, mille puhul ainsuslikku sisu annab edasi ainsuse vorm ja mitmuslikku mitmuse vorm (nt *poiss – poisid*), siis on öeldisverbi arvuvorm alati vastavuses aluse arvuvormiga. Nt

Ta / poiss loeb. – Nad / poisid loevad. Raamat oli igav. – Raamatud olid igavad.

Kõikuvusi verbi arvuvormi valikul esineb subjektide puhul, mille sisu ja vorm ei ole kooskõlas, s.o subjektide puhul, millel on mitmuse vorm, kuid ainsuslik sisu (nt mitmussõnad, üksikobjektide mitmuslikud nimed), või ainsuse vorm, kuid mitmuslik sisu (nt kollektiivsubstantiivid ja hulgafraasid), samuti siis, kui subjektiks on rindtarind või komitatiivtarind.

Öeldise arvuvorm, kui alus on mitmuse vormis, kuid sisult ainsuslik

§ 99 Mitmuse vormis, kuid ainsusliku sisuga sõnade puhul määrab öeldisverbi arvuvormi tavaliselt aluse arvuvorm, st ühildumine on vormiline (süntaktiline). Eriti kehtib see päris mitmussõnade ehk *plurale tantum* -sõnade puhul, nagu *püksid, käärid, sarlakid, pulmad*. Nt

Püksid läksid katki. Pulmad olid suurejoonelised.

Kui aluseks on üksikobjekti mitmuslik pealkiri või nimi, siis võib öeldis olla nii mitmuses (ühildub süntaktiliselt) kui ka ainsuses (ühildub semantiliselt). Nt

„*Suvitajad*“ *mõjutasid* Eesti filmi arengut. – „*Suvitajad*“ (= *film „Suvitajad“*) *valmis* poole aastaga. Nõmme linnaosa vanema Rainer Vakra sõnul ei saa linnaosavalitsus nõustuda tegevusega, mis rabateid ja sealset keskkonda kahjustada võiks, *kirjutasid* Nõmme Sõnumid. [A] Mitmed Nõmme linnaosavalitsuse poole pöördunud elanikud on kurtnud, et onkoloogiahaigla patsiendid käivad haigla riietes

piirkonna terviseradadel jalutamas, *kirjutab Nõmme Sõnumid* (= *ajaleht Nõmme Sõnumid*). [A] *Tensi Reisid pakuvad* Leedu reise. [G] *Tensi Reisid* (= OÜ Tensi Reisid) *korraldab* pakettreise juba 1992. aastast. [G]

Õeldise arvuvorm, kui alus on ainsuse vormis, kuid sisult mitmuslik

§ 100 Vormilt ainsusliku, kuid sisult mitmusliku aluse puhul esineb kõikuvust õeldisverbi arvuvormi valikul rohkem.

Kollektiivsubstantiivid *rahvas, seltskond, kamp, rühm* jms väljendavad üldjuhul (s.o omaette, väljaspool hulgafraasi esinedes) kollektiivi kui piiritletud hulka (tervikut). Neil on nii ainsuse kui ka mitmuse vorm ning nad käituvad nagu loendatavad nimisõnad – verbi arvuvorm oleneb sellest, kummas arvus kollektiivsubstantiivi parajasti kasutatakse. Vrd

Rahvas elab hästi. – *Rahvad tahavad* rahu.

Universaalne kvantorpronoomen *kõik* tingib kord õeldisverbi mitmust, kord ainsust, olenevalt sellest, kuidas mõtestub see fraas või sõna, mida ta asendab – kas distributiivset või koguhulka tähistavana. Vrd

Kõik (= kõik inimesed) *said* oma osa: noor naine, kes imetas last, mõned täiskasvanud tüdrukud ja üsna pisikesed poisid-plikad. [I] – Sasiga varustatud ase, sellel olev vaip, lina, püksid, jänesevillast padi – *kõik* (= kõik see) *võtab* kohe tuld. [I]

Hulgafrasist aluse puhul oleneb õeldisverbi arvuvorm kõigepealt hulgasõna laiendist. Kui selleks on **loendamatu** nimisõna (nt *suhkur, vesi, rõõm*), on õeldisverb alati ainsuses. Nt

Moosile *kulus kilo suhkrut*. Osa / enamik / muist *suhkrut jäi* kasutamata.

Kui hulgasõna laiendiks on **loendatav** nimisõna (nt *inimene, maja, mägi*), siis oleneb õeldisverbi vorm hulgasõnast, lausetüübist ja hulgafraasi definiitsusest.

Adverbid *palju, vähe, natuke* tingivad verbi ainsusevormi oma kvantitatiivse ebamäärasuse tõttu. Nt

Trammis *oli palju* / *vähe inimesi*.

Osa väljendavad substantiivid *osa*, *enamik*, *muist*, harva ka üldisema hulgatähendusega kollektiivsubstantiivid *hulk*, *rühm*, *kamp*, *jõuk* jms nõuavad eksistentsiaal- ja omajalause (a) verbi ainsust, normaallauses (b) lubavad ka mitmust.

- a. *Koolis oli osa / enamik õpilasi. Lähedal lõhkes mitu kuuli. Mul oli vaid osa selle sarja raamatuid. Mul oli kodus hulk vanu raamatuid.*
- b. *Osa / enamik / muist õpilasi sai (~ said) kahed. Hirmuäratavalt suur hulk inimesi joob end jaaniõhtul ühekorraga täis! [A] Suurem hulk inimesi eraldavad nähtavasti vähe tähelepanu mõtisklusele surmast .. [A] *Kamp poisse tegeles ilmselt millegi keelutuga. Kamp mehi istuvad ja joovad laua ääres .. [A]**

Pronumeraalide *paar*, *mitu*, *tosin* (a) ja põhiarvsõnade (b) puhul kasutatakse nii verbi mitmuse kui ka ainsuse vormi.

- a. *Paar selles piiripunktis olnud inimest arvavad, et saateauto katusel on kaks sinist vilkurit. [A] Paar sõnavõtjat rõhutas, et majanduslikult tugevate riikide investeeringute puhul nii öelda nõrgematesse on kaks takistust. [A] Seinte ääres seisid vaid paar viljasalve, mis lõhnasid meeldivalt .. [I] *Möödus veel paar päeva. Mitu Pärnu hotelli taotlevad endale tärne juurde .. [A] Mitu tunnistajat aga väidab, et auto lähenes suure kiirusega .. [A] XX sajandi lõpus olid konkureerimas juba mitu majandusdünastiat .. [I] Ühe pildi peal istus mitu naist ümber väikese laua .. [I]**
- b. *Kuid rohkem ta tulistada ei saanud, sest kolm meest kargasid talle kallale ja paiskasid pikali maha. [I] *Kolm vene fraktsiooni liiget jäi erapooletuks. [A] Põõsaste varjus seisid kolm meest, vennad Roostepõllu metsatalust. [I] Tartu nahahaiguste kliinikus võtab iga päev suguhaiguse kahtlusega inimesi vastu kolm arsti. [A]**

Põhiarvsõna puhul eelistatakse normaallauses siiski ülekaalukalt mitmust. Ainsus domineerib seevastu eksistentsiaallauses, seda iseäranis siis, kui arvsõna fraas väljendab ebamäärast hulka. Nt

Koosseis on aastast aastasse kahanenud, kuid viimati istus laua taga siiski veel ligi kümme ätti-mutti. [A]

Kui arvsõna fraasil on definiitne määratleja või muu mitmuslik täiend, siis on öeldis mitmuses. Nt

Need / kõik kümme poissi meie klassist astusid ülikooli. Esimesed kaks meest hakkasid odadega seppa torkima. Tulid ka teised neli. Ülejäänud viis-kuus õpilast võivad koju minna. Viimased kaks aastat möödusid kiiresti. Järgnevad paar suvekuud kujunesid mul üsna pingelisteks. .. nendega olid kaasas veel mingid kolm poissi. [G]

Omajalauses tingib lauselõpuline arvsõnafraas alati öeldise ainsuse vormi. Nt

Neil oli mitu / kolm koera.

Märkus. Vormilt ainsusliku, kuid sisult mitmusliku aluse puhul võib täheldada nihet öeldisverbi ühildumise süntaktilisuse, s.o vormilisuse suunas. Kui tänapäeval on öeldisverbi ainsus kollektiivsubstantiivi puhul üldine, siis 1890. aastate kirjakeeles ei olnud niisugusel juhul haruldane ka mitmuse kasutus, seda eriti sõna *rahvas* puhul. TÜKKi 1890. aastate allkorpuse põhjal esines ligi veerand sõna *rahvas* kasutustest mitmusliku öeldisega, nt *Selle peale tuli vaheaeg, kus siis rahwas koolimaja õuel asusid, et seal lahkes looduses pidu edasi pidada* [A]. Veel 1930. aastatel pidas Johannes Aavik oma õigekeelsusgrammatikas (1936: 82) vajalikuks märkida: „Vältida tuleb ka niisuguseid ütlusi kui ‘rahvas räägivad (pro räägib)’, kuigi niisugune mitmuse tarvitamine esineb rahvamurdeis.“ Verbiühildumise suuremat süntaktilisust tänapäeval näitab seegi, et mitmuse tarvitamine hulgafraasi korral on selgelt vähenenud. 1890. aastatel oli TÜKKis hulgafraasi puhul mitmusevormilist verbi tervelt 85,3% (87 juhul 102-st), ainsusevormilist aga 14,7%, 1980. aastatel aga oli mitmuse ja ainsuse kasutus umbes võrdne (Erelt 2000: 187–188).

Öeldisverbi arvuvorm, kui alus on rindtarind

§ 101 Öeldisverbi mitmust ja ainsust esineb ka rindtarindist aluse korral (→ 21 § 20–21).

Ühendavalt rinnastatud ainsuslike aluste puhul on öeldis põhi-juhul mitmuses. Nt

Jüri ja Peeter astusid ülikooli. Jürit-Marit läksid kalabaari. Eesti ja Soome president kohtusid Helsingis. Roheline ja punane kleit meeldisid Marile hallist rohkem. Ma tahtsin, et mina ja sina usuksime, et kooselu, et abielu on püha ega katke enne surma. [I] .. pealegi käituvad tema ja teine kahtlusalune I. T. kummaliselt. [A]

Ainsust eelistatakse juhul, kui rindliikmeid laiendab pronoomen *iga* (a) või kui rindliikmeid seob ühendav paarissidend *nii(hästi) ... kui (ka)* (b), ehkki võimalik on ka mitmus.

- a. *Iga mees ja (iga) naine peab teadma oma õigusi. Seesuguse organisatsiooni loomine, kus iga üksus ja üksikisik oma ülesandeid teab ja täidab, peab olema ja on kaitseministeeriumi eesmärk .. [A] Siiski: .. iga vald ja vallavalitsus saavad oma elanike heaolu parandamiseks väga palju ära teha. [etTenTen]*

- b. Veebruaris *kasvas nii kaupade eksport kui ka import*. Kui meie „Estonia“ põhja läks, siis järgmisel päeval nägid mitmed filmilõiku kapten Aavo Pihtiga, kuid peatselt *oli kadunud nii Piht kui ka filmikaadrid temast*. [I] Kuid et peremees ükskord ikkagi tuleb, seda *uskusid nii Liia kui ka Harald* päris kindlasti. [I] See oleks avalik allavandumine, tingimusteta kapituleerumine, mille üle *nii Manda kui ka Kustu* ainult rõõmustaksid. [I]

Ainsus võib esineda, kui rindliikmed märgivad sündmuse seisukohalt tihedalt seotud asju või nähtusi. Sagedamini on sel juhul tegemist abstraktnimisõnadega. Ainsust soosivaks teguriks on reema positsioon, eriti omajaluses. Nt

Kus oli ~ olid nüüd ta *au ja hiilgus*? Sauna juurde *kuulub ~ kuuluvad mullivann ja puhkeruum*. Aga *kuhu jäävad au ja kuulsus*? [A] .. ent *au ja kuulsus jääb* algatajatele. [A] .. minu lapsepõlve söögilaua *oli vaid silk ja kartul* .. [A] .. leiva kõrval *olid* alati *silk ja kartul* .. [A] Tal *oli poeg ja tütar*.

Ainsus on obligatoorne sisulise ainsuse korral, kui rindliikmed tähistavad üht ja sama referenti. Nt

Sellest poisist saigi minu isa ja sinu vanaisa.

Rindtarind, mille liikmed on **osalt ainsuses, osalt mitmuses**, nõuab tavaliselt öeldisverbi mitmust (a). Eksistentsiaalluses sündmuse seisukohalt tihedalt seotud asju või nähtusi tähistavate rindliikmete puhul on siiski võimalik ka öeldisverbi ainsus, kui ainsuslik rindliige on öeldisele lähemal kui mitmuslik liige (b).

- Põrand, seinad ja lagi olid* kaetud nõega.
- Sel aastal *ilmus ~ ilmusid* talt *romaan ja mõned novellid*. Kuid: Sel aastal *ilmusid* talt *mõned novellid ja romaan*. Sellega jälle *olin mina ja kõik teised* harjunud. [I]

§ 102 **Eraldavas rinnastusseoses** rindliikmete puhul on predikaatverb alati ainsuses siis, kui eraldusseos on välistav *kas ... või* seos (a), mittevälistava seose (*või = ja*) korral on võimalik nii ainsus kui ka mitmus (b).

- Seda *tegi kas Jaan või Peeter*. Paar pintsli tõmmet, ja enam ei olnud sugugi kindel, kas maalil *olen mina või see neetud prantslane*. [I]
- Kui *tema või tema partei* parlamenti *jõuab*, hakkab ehk ka väike-talunike arvamus midagi maksma. [A] Siilats seevastu eitab, et *tema või Kung oleksid* Viking Motorsi vastast lobby-tööd teinud. [A]

Öeldisverbi arvuvorm, kui alus on komitatiivtarind

§ 103 Rindtarindile on lähedane **komitatiivtarind**, s.o konstruktioon, milles nimisõnaga või isikulise asesõnaga seostub talle vahe- tult järgnev kaasaütlevas käändes kaasnemismäärus (→ 21 § 32–34). Erinevalt päris rindtarindist määrab öeldisverbi arvuvormi harilikult siiski nominatiivis olev nimi- või asesõna, mitte tarind tervikuna.

Ainsusliku nimisõna puhul on öeldisverb enamasti ainsuses (a), rinnastusele omase mitmuse kasutus on erandlik (b).

- a. *President Arnold Rüütel koos proua Ingrid Rüütliga käis visiidil Soomes. S. kardab küll, et Elli koos Tirtsukese ja Kivilillega tuleb talle kunagi Tallinnas või ei tea kus vastu. [A]*
- b. *Riias toimusid Läti Vabariigi 75. aastapäeva pidustused, millest võtsid osa ka Eesti president Lennart Meri koos abikaasaga .. [A].*

Kuivõrd isikuline asesõna on harilikult juba ise mitmuses, hõlmates inklusiivsena nii põhi- kui ka kaasosalist, siis öeldisverbi mitmusel pole siin alternatiivi. Nt

Meie sinuga / naisega läheme reisima (pro ?Mina sinuga / vennaga lähen reisima). Meie rahvad on sõjajalal, meie sinuga aga seisame siin sabas kui võrdsed. [A]

Kirjandust isiku ja arvu kohta: BROWN, PENELOPE, STEPHEN C. LEVINSON 1978. Politeness: Some Universals in Language Usage. | ERELT, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. | ERELT, MATI 1999a. Agreement in Estonian. | ERELT, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | ERELT, MATI 2008a. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. | JOKELA, HANNA 2006. Geneerinen nollasubjekttilause suomes ja vir- ossa. | KALMUS, MERVİ 2009. Isikuühildumine eesti murretes. | KEEVALLIK, LEELO 1999. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2005a. Politeness in Estonia: A matter of fact style. | LINDSTRÖM, LIINA 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA, MERVİ KALMUS, ANNELIIS KLAUS, LIISI BAKHOFF, KARL PAJUSALU 2009. Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. | LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE VIHMAN 2010. Ise ise. | MIHKLA, KARL 1962. Öeldis ja selle ühildumine alusega tänapäeva eesti kirjakeeles. | NEETAR, HELMI 1963. Ühest aluse ja öeldise ühildumise juhust eesti keeles. | NEETAR, HELMI 1964a. Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes. | NEETAR, HELMI 1964b. Aluse ja öeldise ühildumist mõjutavatest teguritest eesti murretes. | NEETAR, HELMI 1965a. Aluse (kollektiivsubstantiivi) ja öel-

dise ühildumisest eesti murretes. | NEETAR, HELMI 1965b. Aluse ja öeldise ühildumise seaduspärasustest eesti murretes. | SEPAMAA, HENRIK 1959. Öeldise ainsusest ja mitmusest arvsõnalise aluse puhul. | VALGMA, JOHANNES 1963. Aluse ja öeldise kongruentsist eesti kirjakeeles. | YLI-VAKKURI, VALMA 1986. Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö.

Tegumood

Üldist

§ 104 **Tegumood** on verbi grammatiline (morfoloogiline või perifrastiline) kategooria, mis näitab nominaalsete lauseliikmete ja nende semantiliste funktsioonide (osaliste rollide) vahekorda. Markeerimata kategoorialiige osutab tavapärasele, markeeritud liige tavapärasest erinevale vahekorrale. Sama lause tegumoelised variandid tähistavad üht ja sama situatsiooni, erinev on argumentstruktuuri lauseliikmeline kujundus. Selle poolest erineb tegumood derivatiivsest kategooriast, mis hõlmab kausatiivi, antikausatiivi ja refleksiivi (→ § 124–130).

Põhiliselt märgitakse verbi morfoloogilise või perifrastilise vormiga lause aluse ja sihitise vahekorda tegevussubjektiga, s.o lausega tähistatava situatsiooni aktiivseima osalisega, ja tegevusobjektiga. Tegumoe kategooria liiget, mis tüüpjuhul markeerib olukorda, et tegevussubjekt on aluse positsioonist välja tõrjutud – muudetud kas tegijamääruseks või üldse välja jäetud – ja aluseks on ülendatud muidu sihitisena vormistuv tegevusobjekt, nimetatakse **passiiviks**. Passiivile vastanduvat markeerimata kategoorialiiget nimetatakse **aktiiviks**. Passiivseks saab muuta ainult sihitisega lauset, st passiivivorm on ainult transitivverbidel. Niisugune passiiv on iseloomulik paljudele keeltele, nt inglise keelele:

AKTIIV: He [TS:ALUS] wrote some letters [TO:SIHITIS]

PASSIIV: Some letters [TO:ALUS] were written by him [TS:MÄÄRUS]

Passiivile lähedane on maailma keeltes mõnevõrra harvemini esinev, kuid eesti ja teiste läänemeresoome keelte põhiline markeeritud tegumood – **impersonaal** ehk **umbisikuline tegumood**, millele vastandub markeerimata lähtetegumoena **personaal** ehk **isikuline tegumood**.

PERSONAAL: Ta *loeb* raamatut.

IMPERSONAAL: *Loetakse* raamatut (= Keegi loeb raamatut).

Nagu passiivi nii ka impersonaali puhul on lausestruktuuri semantiliselt olulisim, esilduv argument, tegevussubjekt grammatilise subjekti positsioonist välja tõrjutud. Kuid erinevalt passiivist seisneb see väljatõrjumine üksnes aluse referendi muutmises indefiniitseks, mitte aluse osatäitja väljavahetamises. Pealegi võib indefiniitseks muuta mitte ainult tegevussubjekti, vaid lausestruktuuris, kus tegevussubjekti pole, ka esilduvat tegevusobjekti (→ § 106). Et impersonaali põhiline eripära on personaalist erinev isikutõlgendus, mitte niivõrd teistsugune argumentstruktuur, siis on verbi impersonaalivormi peetud ka 4. isiku vormiks (Harms 1962 : 129 jj).

Märkus. Laiem tegumoe käsitus (nt Comrie 1977) peab passiivi põhitunnuseks ainult tegevussubjekti tõrjumist grammatilise subjekti positsioonist, millega ilmingimata ei pea kaasnema tegevusobjekti ülendamine aluseks. Sellise tõlgenduse kohaselt on impersonaal passiivi alaliik – impersonaalne passiiv. Impersonaali käsitlemine passiivi alaliigina on olnud traditsiooniline tegumoe käsitus ka eesti (ja üldse läänemeresoome) keeleteaduses. Sellisel on tegumoodi käsitletud ka EKG II 1993 (30–31) ja soome ISK 2004 (1254 jj). Siinne, sellest kitsam passiivikäsitus lähtub eesti lingvistikas ennekõike Henno Rajandilt (1999 [1968]) ning seda aktsepteerib enamik tänapäeva eesti tegumoe uurijaid.

Impersonaal

§ 105 Impersonaali ehk umbisikulise tegumoe vormid on nii sihilistel kui ka sihitutel verbidel:

	SIHILINE VERB	SIHITU VERB
OLEVIK	<i>loetakse</i> raamatut	<i>joostakse</i>
LIHTMINEVIK	<i>loeti</i> raamatut	<i>joosti</i>
TÄISMINEVIK	<i>on loetud</i> raamatut	<i>on joostud</i>
ENNEMINEVIK	<i>oli loetud</i> raamatut	<i>oli joostud</i>

Kuivõrd impersonaal ei kujunda ümber personaali argumentstruktuuri, jääb sihiliste verbide puhul impersonaalilauses objekt alles ja säilib ka täis- ja osaobjekti vastandus (a). Nagu personaalilauses nii ka impersonaalilauses muudab eitus täissihitise osasihitiseks (b).

- a. *Lapsi / lapsed* saadetakse kooli.
- b. *Lapsi* ei saadeta kooli.

Ka personaali subjekt ei kao impersonaalis jäägitult, vaid säilitab implitsiitsenagi viiteseose refleksiiv- ja retsiprookpronoomenitega (Kaiser, Vihman 2007). Nt

Tuldi kokku, *osteti oma* vähesed asjad ja mindi rõõmsalt laiali. [A]
Enne kojuminekut *pesti ennast* muidugi puhtaks .. [I] *Üksteist hoiti* asjade käiguga kursis.

Impersonaal ja lause põhitüübid

§ 106 Impersonaalis muutub implitsiitseks personaali semantiliselt esilduv alus. Semantiliselt esilduvaks argumendiks on tegevussubjekt (a), selle puudumisel tegevusobjekt. Tegevusobjekt esildub verbi-dega *kaaluma, jääma* jms lauseis, kus tegevussubjekti olla ei saa (b), samuti seisundipassiivsetes lausetes (→ § 111), kus tegevussubjekt kas puudub või on tõrjutud tuumstruktuurist perifeeriasse (c).

- a. *Poiss* [TS] *loeb* raamatut [TO]. – *Loetakse* raamatut.
Poiss [TS] *jookseb*. – *Joostakse*.
- b. *Poiss* [TO] *kaalub* 50 kilo. – *Kaalutakse* 50 kilo.
- c. *Nad* [TO] *olid* võimude poolt [TS] Siberisse *saadetud*. – *Oldi* võimude poolt Siberisse *saadetud*.
Nad [TO] *said* isa käest [TS] *riielda*. – *Saadi* isa käest *riielda*.

Sellised laused on ennekõike normaallaused. Impersonaalne eksistentsiaallause on loomulik juhul, kui selle predikaat ei väljenda ainult olemasolu, vaid ka mingit tegevust või protsessi. Nt

Seal elab keegi. = *Seal elatakse*. Väljas *hüütakse appi*.
Seal on keegi. ≠ *Seal ollakse*.

Impersonaliseerida ei saa eksistentsiaallauses olemasolu eitust väljendavat verbi *puuduma* (erinevalt normaallauses esinevast verbist *puuduma* 'poppi viskama'), samuti ainult eksistentsiaallauses esinevaid olemasoluverbe *leiduma, piisama* ja *jätkuma*. Nt

Lätis puudub *karismaatiline president*. – *Lätis *puudutakse*. (Vrd Koolist *puudutakse* palju.)
Teda jätkus kõikjale. – **Jätkuti* kõikjale.
Eestis *leidub andekaid noori*. – *Eestis *leidutakse*.

Muudes lausetüüpides võib takistada impersonaali moodustust asjaolu, et semantiliselt esilduv tegevussubjekt ei ole alus, vaid adverbiaal või objekt. Alus, kui see lauses üldse esineb, on mitteesilduv tegevusobjekt. Seetõttu pole võimalik impersonaliseerida omajalauseid, kus tegevussubjektiks on adverbiaal, alus aga vormistab tegevusobjekti (näites (a) vastavalt *tal* ja *head sõbrad*). Kumbagi argumenti pole võimalik indefiniitseks muuta. Küll aga saab impersonaliseerida normaallauseid, kus omamist väljendab spetsiaalne omamisverb *omama* (b), sest siin vormistub omajast tegevussubjekt alusena. Nt

- a. *Tal on head sõbrad.* ≠ *Ollakse head sõbrad.* – **Tal ollakse.*
- b. *Ta omab häid sõpru.* – *Omatakse häid sõpru.*

Analoogiliselt käituvad kogejalused. Nii on võimalik umbisikustada näiteks vajalikkust väljendava predikaadiga *vajama* lauseid, sest tegevussubjekti vormistab siin alus, mitte aga lauseid predikaadiga *olema vaja*, mis nõuab adessiivset tegevussubjekti. Nt

- Nad vajavad müüjat.* – *Vajatakse müüjat.*
- Neil on vaja müüjat.* – **Ollakse vaja müüjat.*

Nii nagu *on vaja* nõuavad alati adessiivset argumenti ka modaalverbid *olema tarvis* ja *tulema* ning seetõttu ei oma nad impersonaali vorme. Nt

- Neil tuleb lahkuda.* – **Tullakse lahkuda.*
- Neil on tarvis müüjat.* – **Ollakse tarvis müüjat.*

Märkus. Adessiivset tegevussubjekti eelistavad ka modaalverbide *tarvitsema* ja *pruukima* jaatavad vormid, mistõttu nende impersonaalivorm on võrdlemisi haruldane. Lausa võimatu alus ja impersonaal siiski pole (Penjam 2011), nt *Või mis veel jubedam, sind pruugitakse vägistada.* [etTenTen]. Seevastu *tarvitsema* ja *pruukima* eitavad vormid esinevad grammatilise subjektiga üsna sageli ja on tavalised ka impersonaalis. Nt *X-teega võib liitunud olla tuhandeid andmekogusid, millest sugugi kõiki igas portaalis ei tarvitseta kasutada.* [T]

Impersonaliseerida ei saa ka tulemuslauseid, mille tegevussubjekt on elatiivadverbiaal, küll aga samasisulist normaallauseid. Nt

- Poistest *kasvasid* mehed. – *Poistest *kasvati*.
- Poisid *kasvasid* meesteks. – *Kasvati* meesteks.

Ka kogejalauset, mille grammatiliseks subjektiks pole mitte kogeja-, vaid stiimulargument, pole harilikult võimalik umbisikustada, sest tavaliselt tõlgendatakse just kogejat protsessi aktiivsema poolena, seega tegevussubjektina. Täiesti välistatud on impersonaal näiteks verbi *huvitama* puhul (Rajandi 1999 [1968]: 88). Nt

Tüdrukud *huvitavad* poisse. – **Huvitatakse* poisse.

Verbide *vihastama*, *rõõmustama*, *kurvastama* jne puhul on impersonaliseerimine võimalik ainult sel juhul, kui subjektsisik tõlgendub tahtlikult toimivana, seega agendina, mitte stiimulina. Nt

Tüdrukud *vihastavad* / *rõõmustavad* / *kurvastavad* poisse. – *Vihastatakse* / *rõõmustatakse* / *kurvastatakse* poisse.

Mõne kogemispredikaadi, nagu *meeldima* ja *meenuma* puhul võib ilmselt mõnikord harva ka stiimul tegevussubjektina tõlgenduda ja verbi umbisikulisust lubada, eriti retsiiprookses tarindis (Torn-Leesik 2009: 81). Nt

Kerge keerutamine, et ma ise peaks ka hakkama huvi tundma, ja kui on juba näha, et *meelditakse* üksteisele, pole mõtet enam keerutada. [N] Ja siis astutakse tuppa ja vaadatakse üksteist kui võõraid. Ühel hetkel aga *meenutakse* üksteisele.

Impersonaali isikutõlgendus

§ 107 Impersonaali indefiniitne referent (umbisik) on tüüpjuhul inimene. Vahel võib selleks siiski olla ka muu elusolend. Seda niihästi siis, kui sellele on tüüpiline sama tegevus mis inimesele (magamine, jooksmine, söömine vm) (a), kui ka siis, kui tegemist on tegevusega, mis inimesele pole üldse omane või kuigi tavaline (b).

- a. Poegade arv on seega väga väike – reeglina alla kümne järglase ühe emase elevandi elu jooksul, kuid iga järglase eest *hoolitsetakse* ülipõhjalikult. [T] Suurem osa kutsikaid jätkab sama tegevust, mis uru juures – *ronitakse* keset välja asetseva külmakerke künka otsa ja *üritatakse* üksteist sealt alla nügida. [T] Keegi jääb huntide kätte ja *süüakse* ära. [A]
- b. Meie külas olen veel mõnda koera näinud, suuremates linnades – ka Naganos – *haugutakse* haruharva [A]. *Pesitsetakse* [roosakajakas] kas üksinda või enamasti kuni 5 paariliste kolooniadena. [T] Munad *munetakse* [kiilid] veetaimede vartele, vastseiga kestab

ühe aasta. [T] Teises akvas 24 C° juures *kooruti* [kuldkalad] eile ehk neljandal päeval. [T]

Impersonaal puudub verbidel, mille vastav argument ei saa tähistada elusolendit, nt verbil *kestma* ja *sujuma*. Vrd

Viimane kursus *kestis* nädala ja oli seni toimunutest kõige põhjalikum. – **Kesteti* nädal ja oldi seni toimunutest kõige põhjalikum.

Impersonaali referentide hulka laiendab isikustamine ehk personifikatsioon, mis võimaldab inimestele ainuomast tegevust või protsessi üle kanda nii teistele olenditele kui ka mitte-olenditele. Peale loomade (a) personifitseeritakse loodusjõude või loodusprotsesside oletatavaid „sooritajaid“ (b) ning keerulisi seadmeid (justnagu inimese pädevusega toimivaid seadmeid, „mõtlevaid masinaid“) (c).

- a. Metsas *peeti* lövi eesistumisel koosolekut.
- b. Laev *paisati* kaldale. Puud *kisti* juurtega maast välja. Sellel suvel oli Eestimaal suur torm, *murti* maha palju puid ning *laastati* kasvuhooneid. [A] Sidrunimahlas leiduvad happed reageerivad rasvaga ja selle tulemusena moodustuvad vesilahustuvad keemilised ühendid – estrid, mis veega loputamisel ära *uhutakse*. [A] Vaheosakestel saab selline seos kehtida vaid juhul, kui tema tekkeja kaduprotsessides *rikutakse* energia jäävuse seadust. [A]
- c. Word jaotab arvutisse sisestatud teksti lehekülgedeks vastavalt lehekülje mõõtmetele. Kui üks lehekülg on tekstiga täidetud, *alustatakse* uuega. [A]

Võimalik on ka vastupidise suunaga metafoorne ülekanne – muudele elusolenditele omase tegevuse omistamine inimesele. Nt

Briti parlamendis hüütakse, naerdakse, *määgitakse* rääkijale vahele. [A]

§ 108 Impersonaali indefiniitne isik, s.o kuulaja jaoks tuvastamatu isik võib olla **geneeriline** ehk **üldisik** ('kõik', 'igauks') (a) või **mittegeneeriline** ehk **umbisik** (b–d). Umbisik võib olla kas spetsiifiline (kindel isik, ehkki kuulaja jaoks tuvastamatu) (b) või mittespetsiifiline ('kes tahes') (c). Umbisiku erijuhtum on **korporatiivne isik**, s.o organisatsioon, institutsioon või selle esindaja (d) (Torn-Leesik, Vihman 2010).

- a. Enne sööki *pestakse* käsi. Vigadest *õpitakse*.
- b. Turul *müüdi* täna lambaliha.

- c. Siberist *on leitud* kulda.
- d. Eestis *makstakse* Euroopa kehvemaid pensione. [A]

Mõnikord kasutatakse impersonaali ka **definiitsele isikule** viitamiseks, et vältida isiku otsest nimetamist (negatiivne viisakusstrateegia). Isik võib seejuures olla nii kõneleja (a), kuulaja (b) kui ka kolmas juuresolija, nt varem esinenud ettekandja (c).

- a. Minu kirjutises *käsitletakse* lause sõnajärge. (= Oma kirjutises käsitlen ma lause sõnajärge.)
- b. Kas veini *soovitakse*? (= Kas te veini soovite?)
- c. Head arupärijad! Kuna küsimused *loeti* kõik ette, siis ei ole mul mingit tarvidust neid uuesti kordama hakata. [S:RK] (Torn-Leesik, Vihman 2010)

Spetsiifilisena tõlgenduv impersonaal jätab referentide arvu lahtiseks, st verbivormist endast ei selgu, kas tegu on ühe või mitme referendiga. Lauset *Turul müüdi täna lambaliha* on sobiv kasutada nii siis, kui müüjaid oli mitu, kui ka siis, kui müüs üksainus. Predikatiiviga lauses on võimalik referentide mitmuslikkust ühemõtteliselt näidata predikatiivi mitmusevormiga. Nt

Sellel jõuluõhtul *oldi vaiksed* ja *kurvad*, sest isa surm rõhus kõiki.

Impersonaalilause tegevussubjekt

§ 109 Hoolimata sellest, et impersonaalile on olemuslik subjektisiku ebamäärastamine, võib transitiiivses impersonaalilauses teatud juhtudel siiski esineda ka tegevussubjekti väljendav agentadverbiaal, valdavalt kujul NPgen + *poolt*. See esineb eelkõige kollektiivse (sh korporatiivse) tegevussubjekti korral, mida väljendab mitmuslik nimisõna, kogunimisõna, organisatsiooni või institutsiooni märkiv nimisõna ja kollektiivi esindajat märkiv nimisõna (a) (Torn 2006b). Sageli jääb tegevuse tegelik teostaja kollektiivse tõlgenduse puhul ikkagi ebamääraseks ('keegi neist'). Ebamäärasusele osutab seegi, et kogumit, organisatsiooni või institutsiooni märkiva *poolt*-adverbiaali saab tihtipeale asendada kohamäärusega (b).

- a. Üks miilitsatöötaja *tapeti meeleavaldajate poolt* vintpüssiga .. [A] Nii Nadj'i kui ka Pepeljajevi etendused *võeti publiku poolt* kuumalt vastu. [A] Mõelge, kui koledaid visioone *loodi* selleks vanasti *kiriku poolt* sama eesmärgi saavutamiseks! [A] Ülemkohtu liikmed *nimetatakse ametisse presidendi poolt* eluks ajaks. [A] Viimane

- investeerimisettepanek *tehti* paar kuud tagasi *Lõhmuse, Haaveli ja Viisemanni poolt* .. [A] Beria tagandati *Hruštšovi poolt*. [A]
- b. Parandusettepanekud *lükati Riigikogu poolt* ~ *Riigikogus tagasi*. [A]

Poolt-adverbiaali ei kasutata sihitu verbiga lauses.

Impersonaali liitaegades, s.o perfektiivse tähenduse korral võib tegevussubjekti mõnikord väljendada ka adessiivne adverbiaal (a), mis tavaliselt esineb seisundipassiivis (→ § 112). Erinevalt *poolt*-adverbiaalist paikneb see harilikult teemana lause algul. Et tegemist on impersonaaliga, mitte seisundipassiiviga, seda näitab objekti partsiaalsus. Impersonaali lihtaegades adessiivadverbiaal tegevussubjektile osutada ei saa, näiteks lauses (b) väljendab see omajat.

- a. Aga *Eval on* midagi veel krõbedamat minu jaoks *varutud*. (Lindström, Trigel 2007: 546) *Meil ei ole* veel *tehtud* süvaanalüüsi, aga .. Kui kellelgi magu üles ütleb, siis *mul on* Rennie tablette *ostetud*. (Lindström, Trigel 2010: 382)
- b. *Mul viidi* ema haiglasse.

Märkus. Henno Rajandi (1999 [1968]: 81) adessiivse tegevussubjekti võimalust impersonaalis ei näinud, nagu ka enamik hilisemaid tegu-moeuurijaid. Küll aga on Rajandi pidanud impersonaalilauseis võimalikuks elatiivset agentadverbiaali, nt *Frakk pureti koidest auklikuks*. Korpusest selliseid näiteid leida ei õnnestunud ja ka Rajandi näide tundub kunstlikuna. Elatiivne adverbiaal on loomulik seisundipassiivi korral, nt *See olevat küll paarist kohast koidest puretud ja luitunud ning aja jookslu kokku tõmbunud nagu kõik riideesemed mida ei kanta*. [A] (→ § 112).

Tegevussubjekti määramispiirkonda võib väljendada lokatiivne adverbiaal (a–c), mõningate suhtlusverbide puhul ka separatiivne adverbiaal (d). Enamasti paikneb seegi teemana lause algul. Sellistele impersonaalilauselele on sageli tähenduselt lähedased, kuid siiski mitte identsed (puudub kohatõlgendus) personaalilauseid, milles adverbiaali asemel on täisalus. Institutsiooni väljendav kohamäärus on transitiivses lauses tihtipeale asendatav *poolt*-agentadverbiaaliga (c).

- a. *Eestis streigitakse* harva. – *Eestlased streigivad* harva.
- b. *Meil tarvitatakse* liiga palju suhkrut. – *Me tarvitame* liiga palju suhkrut.
- c. *Riigikogus lükati* parandusettepanekud tagasi. – *Riigikogu lükkas* parandusettepanekud tagasi. – *Riigikogu poolt lükati* parandusettepanekud tagasi.

- d. *Ministeeriumist teatati*, et programmi arutamine toimub nädala pärast. – *Ministeerium teatas*, et programmi arutamine toimub nädala pärast.

Impersonaali ühisjooni passiiviga

§ 110 Vaatamata sellele, et impersonaali ei saa käsitada passiivi alaliigina, on eesti keele transitiivsel impersonaalil siiski mitmeid passiivile omaseid jooni.

Olulisim sarnasus on see, et impersonaali objektile, eriti täisobjektile, on mõningaid subjekti omadusi. Täisobjekt on impersonaali korral nimetavas, mitte omastavas, seega subjektile omases markeerimata käändes (a, b). Enneminevikus võib öeldisverb ühilduda ja enamasti ühildubki täisobjektiga arvus (b). Ühildumine täisobjektiga on küll võimalik ainult 3. pöördes, kuna 1. ja 2. isiku pronoomenid ei saa olla täisobjektina nimetavas. Rinnastuse puhul võib eelneva osalause subjekt kontrollida impersonaali täisobjekti väljajätku (c).

- a. *Külaline pandi* magama isa kabinetti.
- b. *Raamatud oli(d)* läbi loetud.
- c. *Pehka* tegi viienda vea ja Ø [= Pehka] *saadeti* platsilt minema.

Märkus 1. Impersonaali partitiivobjekt võib omakorda kontrollida partitiivsubjekti väljajätku, nt *Eestis kasvab* Ø [= *kukeseeni*] ja *süüakse kukeseeni*, mis näitab partitiivsubjekti lähedust partitiivobjektile.

Märkus 2. Mis puutub sageli esitatud väitesse, et impersonaalilause täisobjekti sarnastab subjektiga ka see, et ta on sageli topikaliseeritud ja paikneb lause algul, siis see ei pea paika. Täisobjekti lausealguline positsioon ei ole impersonaalilauses sugugi domineeriv ning asendi poolest ei erine täisobjekt osaobjektist (Nurme 2012). Pealegi ei ole eesti keeles sõnajärjel subjektilisuse hindamise seisukohast kuigi suurt tähtsust, erinevalt nt inglise keelest, kus subjekt paikneb alati lause algul.

Sarnasust passiiviga näitab seegi, et *poolt*-agentadverbiaal on peale institutsioonide mõnevõrra kasutusel ka mitteinstitutsionaalsete konkreetsete isikute puhul (Torn 2006b). Nt

9.–11. detsembrini korraldab Kai Liiva näituse „Keraamika“ Pariisi saatkonnas. *Tema poolt finantseeritakse* ka kataloog. [A] Tõmbluku eellane *leiutati* juba 1851 ameeriklase *Elias Howe' poolt*. [A]

Eri impersonaalilauseil on passiivi omadusi erineval määral. Passiiv-
suse aste oleneb eelkõige transitiivsusest ja perfektiivsusest. Passiivist
eristuvad selgemini sihitu verbiga laused, kus puudub nii aluse kan-
didaat kui ka agentadverbiaal (**Vaieldi õhtuni asjaosaliste poolt*).
Passiivikauged on ka osasihitisega laused, kuna osasihitisel puuduvad
aluse omadused ning ka tegijamäärus esineb suhteliselt harva. Kõige
rohkem sarnanevad passiivilausedega täissihitist sisaldavad laused,
mille verb on mineviku liitaja vormis. Selliste lausete täissihitisel on
üsna palju subjekti omadusi ning ka agentadverbiaal esineb neis suh-
teliselt sageli. Ainsaks erinevuseks prototüüpselt passiivist jääb see,
et impersonaali tegevussubjekt ei saa olla elutu.

Passiiv

§ 111 Impersonaalsed laused nagu *Uksed oli(d) suletud kell kuus*
väljendavad ennekõike mineviku tegevust. Selle tegevuse tulemus –
tegevusobjekti seisund olevikus on vaid võimalik järeldus. Lauses
Uksed olid suletud juba pikemat aega on seevastu esiplaanil oleviku
seisund, taustaks tegevus, mis selle seisundi on tekitanud. Tegemist
on **resultatiivse seisundipassiiviga** ehk aspektitähenduse seisukohast
passiivse retrospektiiviga (→ § 29). Passiivsetes lausetes on lause-
alguline moodustaja selgelt alus, millega *olema*-verb obligatoorselt
ühildub. Seda nii arvus kui ka isikus, sest subjektina saavad esineda
ka 1. ja 2. isiku pronoomenid, nt *Ma olin / sa olid otsustamisest kõrvale*
jäetud. Partitsiibil on predikatiivi omadusi, mistõttu seisundipassiivil
on impersonaaliga võrreldes teistsugune ajavormide paradigma. Vrd

	IMPERSONAAL	PASSIIV
OLEVIK	uksed <i>suletakse</i>	uksed <i>on suletud</i> (~ kinni)
LIHTMINEVIK	uksed <i>suleti</i>	uksed <i>olid suletud</i> (~ kinni)
TÄISMINEVIK	uksed <i>on suletud</i>	uksed <i>on olnud suletud</i> (~ kinni)
ENNEMINEVIK	uksed <i>oli(d) suletud</i>	uksed <i>olid olnud suletud</i> (~ kinni)

Tabelist nähtub, et impersonaali täisminevik langeb vormilt kokku
passiivi olevikuga, impersonaali arvus ühilduv enneminevik aga pas-
siivi lihtminevikuga.

Et objektist on saanud subjekt, seda näitab ka see, et eitus ei
muuda alust partitiivseks. Seisundilisusele-resultatiivsusele osutab
aga võimalus kasutada paralleelselt *ei*-eitusega *mata*-eitust. Nt

Tööd *ei olnud* veel lõpetatud. – Tööd *olid lõpetamata*. Siis olid inimesed veel *tsivilisatsioonist ja kunstist rikkumata*, ehedad ja siirad. [A]

Passiivilause tegevussubjekt

§ 112 Erinevalt impersonaalist ei pruugi seisundipassiiv osutada inimtegitajale ega ka muule elusolendile (b). Tõrjutud tegevussubjekti väljendatakse küll harva, kuid selleks on suurem valik vahendeid kui impersonaali puhul. Peale *poolt*-agentadverbiaali (a) võib seisundit põhjustavat tegevussubjekti vormistada elatiivne adverbiaal (b). Tüüpiline tegevussubjekti väljendav laiend on genitiivlaiend, kuid seda mitte lause vahetu liikmena, vaid partitsiipitarindi kui sekundaartarindi koosseisus (c). Tegevussubjekti saab esindada ka adessiivadverbiaal, nt lauses (d) kontrollib adessiivadverbiaal tegevussubjektile omaselt refleksivatsiooni.

- a. Ülesanded olid *meie poolt* lahendatud.
- b. Öunapuud olid *külmast* kahjustatud.
- c. Maja oli *Mardi* ehitatud.
- d. *Mul* on *oma* kodutööd juba tehtud.

Märkus. Lindströmi ja Trageli (2007, 2010) arvates ei ole *tud*-partitsiibi ja agendile (TS) osutava topikaliseeritud adessiivadverbiaaliga laused, nagu *Mul on auto pestud* (ka lause d) seisundipassiivsed, vaid esindavad omaette konstruktsiooni, mida nad eriti Heine ja Kuteva (2006: 140–182) eeskujul nimetavad possessiivseks perfektiks. Algselt olevat selline konstruktsioon väljendanud kahte sündmust, nt lause *Mul on auto pestud* puhul: I *Mul on auto*; II *Auto on pestud*. Esimesest pärineb possessiivsus, teisest perfektivsus. Hiljem kujunes sellest ühtainsat sündmust väljendav konstruktsioon, milles omaja on ühtlasi agent, ja konstruktsiooni ülesandeks sai väljendada agendi tegevuse lõpetatust, agendi seisundit, mitte patsiendi (TO) seisundit nagu algselt passiivi puhul (*Auto on pestud*). Patsienti ei pruugi konstruktsioonis ollagi – tarind on ilmselt transitiivse vaheastme kaudu laienenud ka intransitiivsetele verbidele, nt *Mul on magatud*. *Mul on poes käidud*.

Lindströmi-Trageli käsitlus jätab infostruktuurile konstruktsioonide eristamisel tavatult suure rolli. Nii tuleb selle kohaselt pidada lauset *Mul on auto pestud* possessiivseks perfektiks, lauset *Auto on mul pestud* aga seisundipassiiviks. Teisalt, kuivõrd Lindströmi-Trageli järgi saab patsient possessiivse perfekti puhul olla ainult subjekt, jäävad analoogilised perfektivsed impersonaalilauseid, nagu *Mul pole sulle lille osetud*

(→ § 109) kui selge objektiga laused possessiivse perfektiga ilmest välja, kuigi nende sarnasus subjektiliste lausetega on nii possessiivsuse kui ka perfektivsuse aspektist üsnagi suur. Neid asjaolusid arvestades ongi siinses töös käsitletud adessiivadverbiaaliga lauseid siiski passiivi ja perfektivse impersonaali alljuhtumitena, mitte omaette tarindina.

Passiivi partitsiip kui predikatiiv

§ 113 Kui impersonaalis on *tud*-partitsiibil selgelt verbi omadused, siis passiivi puhul on samal partitsiibil nii adjektiiv kui ka verbi omadusi. Nagu adjektiiv esineb ka partitsiip siin predikatiivina, seostudes ka liitaegades muutuva *olema*-verbiga, mida elusa subjekti korral on võimalik impersonaliseerida (a). Adjektiiviga seob partitsiipi passiivi korral ka mõningane kompareerimisvõimalus (b). *tud*-partitsiibi käsitlemist verbina toetab aga selliste laiendite esinemise võimalus, mis iseloomustavad pigem tegevust kui selle tulemust – tegijamäärused, viisi- ja ajamäärused (c).

- a. Ta *on / oli / on olnud / oli olnud üllatatud. Ollakse / oldi / on oldud / oli oldud üllatatud.*
- b. Nende liikumisvabadus *on piiratum* kui teistel.
- c. See töö *on nende poolt küll väga kiirustades tehtud.*

Lõppkokkuvõttes on passiivi korral partitsiip pigem adjektiiv ja verbi piirijuhtum kui üks neist. Henno Rajandi (1999 [1968]) on nimetanud seisundipassiivi passiivseks adjektivatsiooniks ja käsitletud seda omakorda predikativatsiooni alljuhtumina, pidades silmas just *tud*-partitsiibi esinemist predikatiivina, mitte tema täielikku üleminekut adjektiiviks. Predikatiivina kasutatud olla ja seega osaliselt adjektiiveeruda võivad mitte ainult *tud*-partitsiibid, vaid kõik partitsiibid ja nende eitavad vasted (→ § 29).

Mitteresultatiivne seisundipassiiv

§ 114 Mitteresultatiivse seisundipassiivi saab moodustada vaimset seisundit väljendavatest verbidest, nagu *armastama, vihkama, põlgama, kartma, tundma, hindama* jms.

AKTIIV: Kõik *armastavad / vihkavad* suurt juhti.

PASSIIV: Suur juht *on kõigi poolt armastatud / vihatud*. .. paljud praegused töötud kultuuriloojad *olid* ikkagi nimelt nõukogude ajal

eriti populaarsed ja *rahva poolt armastatud olnud*. [I] Lõtkini teadustööd on *mongolistidest kolleegide poolt hinnatud* tänini. [T] On kauge planeet, kus 6 km sügavusel intelligentseid eluvormid, on auahne ja *kõigist vihatud* reporter, kes kõiki reegleid eirates neid uurima läheb. [G]

Seisund ei ole siin mingi eelneva tegevuse või protsessi tulemus, vaid püsiv olek. Mitteresultatiivse seisundipassiivi puhul ei kasutata *mata*-eitust ning tegevussubjekt esineb üldjuhul *Ngen + poolt*, harvemini ka *Nel* kujul.

Perifrastiline passiiv ja impersonaal

§ 115 Peale morfoloogilise impersonaali ja seisundipassiivi on eesti keeles perifrastilisi passiivi- ja impersonaalikonstruktsioone, mida esindavad eelkõige *saama*-verbi ühendid põhiverbi *tud*-partitsiibi või *da*-infinitiiviga ning *olema*-verbi ühendid *da*-infinitiiviga.

Saama-seisundipassiiv

§ 116 Resultatiivse seisundipassiivi perifrastiline erikuju on konstruktsioon TO:GS *saama + Vtud* (a) ja selle eitav vaste TO:GS *jääma + Vmata* (b).

- a. Lauad *saavad kaetud*. Ma tahan tänada kõiki neid, tänu kellele see töö *on saanud tehtud*. [S:RK]
- b. Lauad *jäävad katmata*. Maja oli puuehitus, mida ilmselt oli kavatsatud ka kunagi krohvida, kuid see *oli jäänud tegemata*. [A] Paljud asjad *jäid korraldamata*, paljud avastused *tegemata*, kavandatud suurejooneline pilt aastatest ja ühiskonnast *loomata*. [I]

Erinevalt *olema*-verbiga moodustatud seisundipassiivist, mis väljendab seisundis olemist, annab *saama-* / *jääma*-passiiv edasi seisundisse jõudmist või jõudmata jäämist. Tegevussubjekt võib siingi esineda *poolt*-agentadverbiaalina (a) või elatiivse adverbiaalina (b). Ka adessiivadverbiaal võib osutada tegevussubjektile (c).

- a. Kõikide kommunikatsioonide liitumised *saavad tehtud meie poolt*, otsad korterisse toodud, mõõdikud paigaldatud. [A]
- b. Näis, et ka ta pikad tumedad juuksed *jäid tasasest kõrbetuulest puutumata* ning et isegi ta riidevoldid olid tardunud. [A] *Minust jääb* see liigutus *tegemata*. [N]

- c. *Isal sai töö varsti tehtud. Isal jäi töö tegemata. Mul said asjad kiiresti aetud ja mõtlesin, et läheks teeks aega parajaks kusagil ilusalongis. [N] Aga ma olen ja olin tollal lühinägelik, paljud iseloomulikud detailid jäävad mul märkamata. [I]*

Märkus 1. *Jääma*-verb annab intransitiivsete verbidega ka aktiivseid retrospektiivseid *mata*-ühendeid, nt *jääksid olemata / tulemata / toimumata* jne (→ § 29).

Märkus 2. *Saama*-verb jääb samale kujule ka kausatiivsena, s.o seisundipassiivse lause kausatiivses vastes, nt *Isal sai töö varsti tehtud* → *Isa sai töö varsti tehtud*, verb *jääma* aga asendub verbiga *jätma*, nt *Isal jäi töö tegemata* → *Isa jättis töö tegemata*.

Saama-tegevuspassiiv

§ 117 Konstruktsioon TO:GS *saama* + *Vda* esindab tegevusliku sisuga passiivi. Nt

Poiss *saab* isa käest *noomida*. Ta *sai* jalast *haavata*. Poiss *sai* raskesti *vigastada* ja ta viidi ravile Tallinna lastehaiglasse. [A] Pille *on* oma postiljonistaaži ajal vaid korra koeralt *hammustada saanud*. [A] Need, kes läksid sellest lavastusest filosoofiat otsima, *said petta*. [A] „Ja selle eest *saime* turvameestelt *peksa*,“ muigab Tolk nukralt. [A] Neljandik vaatluse all olnud ajalooõpetajatest (11 õpetajat) *said* ideoloogilise kasvatuse eest *kiita*. [T]

Tegevussubjekt vormistub enamasti agentadverbialina kujul NPgen + *käest* või NPabl. Põhivertina esinevad põhiliselt kannatuse põhjustamist väljendavad verbid: *noomida, riielda, sõimata, tõrelda, näägutada, tänitada, laita, võtta, karistada, nahutada, tuuseldada, tapelda, tutistada, sugeda, nuhelda, tappa, lüüa, pureda, küünistada, kõrvetada, haavata, pista, põrutada, vigastada, raputada, loksutada, petta, tõmmata, pügada, nühkida, lüpsa*. Mõne verbi puhul on infinitiiv lühenenud ja leksikaliseerunud: *peksa, parki, lakki, tuupi, kolki*. Positiivset tegevust väljendavatest verbidest esineb selles konstruktsioonis *kiita*.

Sisult on neile lauseile lähedased tegevussubjektilise alusega aktiivilauseid, mis sisaldavad mittekausatiivseid kannatust ja proovimist väljendavaid verbe: *kannatama, maitsma, proovima, katsuma*, ning taju ja teadmist väljendavaid verbe: *nägema, kuulma, tundma, teadma*. Sisult negatiivse situatsiooni korral väljendab *saama*-verb

selles tarindis enamasti (v.a *teadma*-verbi puhul) deontilist vajalikkust ('pidama', 'sunnitud olema'), positiivse situatsiooni korral deontilist võimalikkust. Nt

Sõja ajal *sai* Tallinn tugevasti *kannatada*. Poiss *sai* püksirihma *maitsta*. Poisid *said näha* kõvasti vaeva (= Poisid *pidid nägema* kõvasti vaeva). Ta *sai tunda* austust ja lugupidamist (= Tal *oli võimalik tunda* austust ja lugupidamist). Kõigest sellest *said* poisid *teada* alles järgmisel hommikul .. [I] Oma nime tõeliselt kaunist kõla *said kuulda* üliõpilased, kellel oli seal pikki täishäälikuid, *ü*-sid või *ä*-sid. [I]

Saama-impersonaal

§ 118 Siia kuuluvad umbisikulised konstruktsioonid *saama*:3sg + *Vtud* ja *saama*:3sg + *Vda. tud*-partitsiibiga *saama*-konstruktsiooni kasutavad kõnelejad harilikult endale viitamiseks, et umbisikustamisega vältida iseenda liigset esiletõstu. Tegemist on seega negatiivse viisakusstrateegia väljendusvahendiga. Nt

Täna *sai* kõvasti trenni *tehtud*, *magatud* ka. [S] Alustuseks *sai katsetatud* töötegemist basseini ääres lamamistoolis. [S] Nagu saates *sai öeldud* – ei lahenda see klubi probleeme kaugeltki. [S]

da-infinitiivne tarind esineb *tud*-tarindiga päris sünonüümsena harva. Nt

Kui me kunagi alustasime, siis aegajalt *sai mõelda* (= *mõeldud*), et kohtaks kedagi, kes räägiks n.ö telgitagustest ja nii saaks arengus teha paariaastase hüppe. [A]

Tavalisem on *da*-infinitiivi puhul *saama*-verbi modaalne ja üldisikuline kasutus. Nt

Ja see meeldis mulle – meeldis isegi väga, sest vähemalt *sai mõelda* (= *oli võimalik mõelda*) millestki muust kui Miroslav ja surm. [I] Sisutüüpe *saab defineerida* vastavalt vajadustele. [etTenTen]

Impersonaal / passiiv

§ 119 Mõningad psühhoverbid, nagu *nägema*, *kuulma*, *märkama*, *tundma*, *kartma*, *arvama*, *lootma*, *ootama*, moodustavad *da*-infinitiivina *olema*-verbiga ühendi, mis esineb nii impersonaali- kui ka passiivilauseid meenutavate lausete predikaadina. Enamasti on tegevusobjekt küll sihitis ja lause impersonaalne (a). Kuid mõnel

juhul võib tegevusobjekt olla ka alus ja lause passiivne (b), kusjuures tihtipeale puudub neil variantidel selge sisuline erinevus (c). Ainus verb, mille tegevusobjekt realiseerub alati grammatilise subjektina, on *teadma* (d).

- a. Ühtegi hinge *polnud näha*. Telefonis *oli kuulda* hingeldust. Juba kaugelt *oli tunda* suitsulõhna. [A] Esialgu oli kõik vaikne ja kala liikumist *polnud märgata*. [A] Muidugi, meelega Kärt teda välja ei annaks, seda *polnud karta*. [I]
- b. Osa probleemi oli kindlasti minus, kuid osa ka bändis, *see oli näha* ka sellest, et nad finaali ei pääsenud. [N] *Leegid olid näha* juba kaubamaja tagant. [A] *Priimäe käekiri on tunda* ka Keskerakonna rusikaid rõhutavas noortekampanias. [A]
- c. *Seda maja ~ see maja on* siit hästi *näha*. *Seda ~ see oli arvata*, et temast ei saa asja.
- d. *See on teada*, et ta on haige.

Passiivi korral võib vahel esineda tegevussubjekt alale- või alalütlevas käändes. Nt

Kogumikus on ka mõned tõigad, mis *mulle on teada* mõnevõrra teistsugustena. [A] Reinola tähendas, et *tal on teada* kolme võimaliku sundlikvideerija nimed. [A]

Verbi *teadma* puhul on konstruktsioon mittemodaalne, ülejäänud verbide puhul on konstruktsioonil aga modaalne (osalejavalise mitte-deontilise võimalikkuse või vajalikkuse) tähendus. Seejuures passiivi puhul saab *da*-infinitiivi mõnikord asendada modaalse *tav*-partitsiibiga. Nt

See maja *on* siit hästi *näha ~ nähtav*. Samuti *on karta*, et hoogustub organiseeritud kuritegevus. [etTenTen]

Impersonaliseerimise erijuhtumeid

§ 120 Personaalist impersonaali moodustamise tingimuseks on *see*, et personaalilause grammatiline subjekt peab väljendama olendit. Selle tingimuse täidetud olles saab impersonaliseerida ka passiivseid personaalilauseid – nii *olema*- kui ka *saama*- / *jääma*-verbiga. Nt

Ta on üllatatud. → *Ollakse* üllatatud. Nad saavad karistada. → *Saadakse* karistada. Nad saavad karistatud. → *Saadakse* karistatud. Nad jäävad karistamata. → *Jäädakse* karistamata. Nad olid hästi näha. → *Oldi* hästi näha.

Impersonaliseerida on mõistagi võimalik ka adjektiveerunud *nud*-partitsiibiga aktiivilauseid. Nt

Ta on üllatunud. → *Ollakse* üllatunud.

Samas ei piirdu impersonaliseerimise võimalused ainult adjektiveerunud *nud*-partitsiipi sisaldavate konstruktsioonidega. Esineb lauseid, kus impersonaliseeritud on liitaja koosseisu kuuluv *olema*-verb (Pihlak 1993, Viitso 2005). Nt

Nad on korduvalt petnud oma kaaslasi. → *Ollakse* korduvalt *petnud* oma kaaslasi.

Pole päris selge, kas konstruktsioonid *ollakse petnud (kedagi)* ja *on petetud (kedagi)* erinevad ka sisuliselt või on nad vaid vormilised variandid, kus ühel juhul kannab impersonaali vormitunnust partitsiip, teisel juhul *olema*-verb (Pihlak 1993). Võib vaid nentida, et ilmselt on eesti liitaegade ja muude analüütiliste või perifrastiliste vormide seisundikomponent, mida väljendab *olema* vm abiverb, nii-võrd selgelt omaette, et seda on alati võimalik põhitegevusest eraldi vaadelda ja eraldi impersonaliseerida.

§ 121 Lisaks neile juhtumitele, mida ühendab see, et lausest kaotatakse grammatiline subjekt, leidub ka juhtumeid, kus impersonaalitransformatsiooni on rakendatud lausetele, kus grammatilist subjekti polegi – lausetele, mis on juba impersonaalsed. Sellist topeltimpersonaali ehk impersonaaliühildumist esineb nii sihiliste kui ka sihitute verbide puhul. Seejuures sihiliste verbide puhul on objekt alati partitiivis. Nt

Teda (*oli pildistatud* →) *oldi pildistatud* korduvalt. Nende kodukandis (*oli harjutud* →) *oldi harjutud* muusikat seostama Bachi nimega. [A]

Märkus. Topeltimpersonaal ei ole uus nähtus eesti keeles, selle kasutust on märganud ja tauninud juba Aavik (1936). Ka hiljem on topeltimpersonaali vorme käsitletud enamasti ebakorreksete vormidena (Pihlak 1993, Viitso 2005). Neutraalsemalt ning ühtlasi põhjalikumalt on vaadeldud transitiivset topeltimpersonaali Virve-Anneli Vihman (2007). Ta on seletanud topeltimpersonaali kasutust *tud*-partitsiibi semantilise pleekimisega, mis nõuab impersonaalsuse kinnitust väljaspool partitsiipi.

Passiivi ja impersonaali omadustega konstruktsioone

Progressiivne / prospektiivne ja ingressiivne
perifrastiline passiiv: *olema + Vmisel*
ja *minema / tulema + Vmisele*

§ 122 Aspektilt progressiivseid või prospektiivseid passiivitarindeid moodustab verb *olema* koos adessiivis teonimega (a), ingressiivseid (tegevuse algust väljendavaid) konstruktsioone verbid *tulema* ja *minema* koos allatiivse teonimega (b). Harvemini esineb *mine*-vormi asemel *us*-deverbaal (c) (Sahkai 2005) ning veel harvemini *e*-deverbaal (d).

- a. *Kava on koostamisel. Maja on lammutamisel. Oplet juhtinud isik on väljaselgitamisel.* [A] *Sõmerpalus on avamisel sisekrossihall.* [A] *Arutamisel on tubakatoodete direktiivi muutmise.* [A]
- b. *Kava tuleb koostamisele. Maja läheb lammutamisele. Kaalumisele tuleb ettepanek moodustada Kriminaalpreventsiooni Nõukogu juurde töörühm ..* [A] *Töölepingu seadus läheb muutmisele.* [A]
- c. *Arutusel on Euroopa Liidu ühtne välis- ja julgeolekupoliitika.* [A] *Berlusconi kohtuasi tuleb arutusele aprillis.* [A]
- d. *Katlamaja läheb detsembris õliküttele. Poiss on koduõppel.*

Peale *mine*- ja *us*-konstruktsioonide esineb verbide *olema*, *minema* ja *tulema* mõnevõrra leksikaliseerunud passiivseid ühendeid ka muude tegevust väljendavate nimisõnadega (Sahkai 2005). Nt

olema müügil / rendil / hoiul / ravil / remondis
tulema müügile; minema remonti / trükki

Konstruktsiooni *olema + Vmisel* prospektiivne (situatsiooni eel- faasi, imminentsuse) tähendus tuleb ilmsiks kestuseta sündmuse (sh seisundimuutust) väljendavate verbide (*avama* jms) korral.

Teonimelise perifrastilise passiivi *tud*-passiivist erinev aspekti- tähendus võimaldab passiivilauses edasi anda aspektivastandusi. Nt

Suur osa keskturu avatud müügiplatsist *on* tänaseks *kaetud* või *katmisel* katusegaleriiga. [A] .. need programmid *on loodud* või *loomisel.* [A]

Tegevussubjekti esitatakse konstruktsioonis harva. Seda võib väl- jendada adverbialil kujul NPgen + *poolt* (a) või ka adessiivne raam- adverbialil (b).

- a. *Euroopa Komisjoni poolt on koostamisel mahukas juhend .. [A]*
Vastav konkureeriv eriala on avamisel EPMÜ poolt. [A]
- b. *Jean Nouvelil on ehitamisel „müstiline prisma“ Kopenhaageni uues piirkonnas Örestadis .. [A]*

Teonime käsitlemist vaadeldavais tarindeis perifrastilise verbivormi osana, mitte adverbiaalina toetab teonime laiendite distributsioon ja teonime tähendus (Sahkai 2005: 795–797). Nii võib verb *olema*, *minema* või *tulema* paikneda teonime ja selle laiendi vahel, mis näitab, et teonime laiend on pigem verbi ja teonime ühendi laiend kui pelgalt teonime enda laiend. Vrd

*Eesti keelde on tõlkimisel kaks raamatut. – *Eesti keelde valiti tõlkimiseks kaks raamatut.*

Teonimevorme ei saa neis konstruktsioonides käsitleda seisundimäärusena. Neil vormidel on siin dünaamiline tähendus, mis võimaldab neil ka *olema*-verbi puhul seostuda dünaamiliste adverbidega (a). Osa verbide teonimevorm võib toimida ka komplementause põhjana (b), mis seisundimääruse korral oleks võimatu.

- a. *Süüdlased on tasapisi tuvastamisel.*
- b. *Samuti on uurimisel / tuleb uurimisele, kes tekitas õlireostuse.*

Üldjuhul ei saa teonime käsitada ka koha- või otstarbemäärusena. Nt

*Maja on lammutamisel. – *Kus maja on? *Milleks maja on?*
*Maja läheb lammutamisele. – *Kuhu maja läheb? *Milleks maja läheb?*

Vaadeldavad konstruktsioonid on siiski perifrastiliste verbivormide ning verbi ja adverbiaali ühendite piiril ning osal juhtudel võib neid pidada pigem viimasteks. Teonimevormi võib pidada määruseks siis, kui konstruktsiooniga väljendatud tegevus sisaldab ka objekti referendi koha muutmist. Kui lauses puudub muu kohamäärus, tõlgendub kohamäärusena teonimi (a). Kui aga lauses on muu kohaadverbiaal olemas, tõlgendub teonimevorm otstarbemäärusena (b).

- a. *Auto on lammutamisel. – Kus auto on?*
- b. *Auto läheb töökotta lammutamisele. – Milleks auto töökotta läheb?*

Pigem adverbiaalina kui perifrastilise verbivormi osana käitub teonimevorm ka siis, kui nominatiivse subjekti asemel on konstruktsioonis partitiivne nimisõnafraas. Lause tõlgendub sellisel juhul eksistentiaallausena ja partitiivne fraas osaalusena. Nt

Ehitamisel on suuri ja ilusaid maju. Koostamisel on plaane, mis hämmastavad oma suurejoonelisusega.

Kui teonimevormi pidada perifrastilise verbivormi osaks, tuleks partitiivset fraasi käsitleda sihitisena ja konstruktsiooni mitte passiivi, vaid hoopis impersonaalina.

Käima / toimuma / juhtuma + deverbaalsubstantiiv

§ 123 Tegemist on vormilt personaalse tarindiga, milles leksikaalse verbi asemel on tugiverb *käima*, *toimuma* või *juhtuma* ja tegevust ennast väljendab lause alusena toimiv teonimi vm tegevust või protsessi väljendav deverbaal (vt Muischnek 2006a). Nt

Seal käib kõva töö. Siin käivad läbirääkimised. Kuukulguri juhtimine toimub otse Maalt. Mul juhtus õnnetus.

Sisu poolest vastab selline tarind enamasti impersonaalsele tarindile. Nt

Seal käib kõva töö. – Seal tehakse kõvasti tööd. Seal töötatakse kõvasti.

Nagu päris impersonaali puhul võib sellegi konstruktsiooni implitsiitne subjekt mõtestuda nii mittegeneeriliselt kui ka geneeriliselt. Nt

Kuukulguri juhtimine toimub otse Maalt (a. 'Keegi juhib parajasti kuukulurit otse Maalt'; b. 'Üldiselt juhitakse kuukulurit otse Maalt')

Kuid erinevalt impersonaalist võib tegevussubjektiks vabalt olla ka mitte-inimene. Nt

Kõikjal toimub pidev liikumine ja muutumine. .. arvestatakse ka seda, kuidas käib vihmavee äravool. [A]

Tegevussubjekt on kõige sagedamini deverbaali genitiivatribuut (a) või deverbaalist põhjaga liitsõna täiendosis (b).

- a. ERA Panga peahoone viiendal korrusel käib *pankrotitoimkonna* koosolek.
- b. Pae tänaval toimus järjekordne *pommiplahvatus*.

Kollektiivne tegevussubjekt võib mõnikord olla väljendatud ka *poolt-agentadverbiaali* kujul. Nt

Kuid eestikeelse poliitikategemise varjus käib ettevalmistus võimule pääsemiseks ka jõudude poolt, kes on teenimatult varju jäänud. [A]

Tegevussubjekti võib väljendada veel adessiivne adverbiaal. Nt

Suurte nimede tekitamine käis *Turul* lihtsalt. [A]

Enamasti väljendab adessiivadverbiaal siiski pigem tegevussubjekti määramispiirkonda kui otseselt tegevussubjekti ennast, võimaldades kontekstist olenevalt tegevussubjektilise tõlgenduse kõrval ka lokaalset või kollektiivset tõlgendust. Nt

Meil toimub parajasti suurpuhastus. Ma tean küll, kuidas *neil* see raamatupidamine käib. [A]

Nii toimumiskoha kui ka kollektiivi või institutsiooni tõlgendust võimaldab sageli ka inessiivne raamadverbiaal. Nt

Eesti Panga juhtkonnas käis tõsine arutelu. [A] Aga mida head on selles, kui *peres* käib tüli? [A] *Ajalehtedes* käis hädaldamine, et kunstis pole juurdetulijaid. [A]

Kui deverbaal väljendab retsiprookset tegevust, väljendatakse selle sooritajat sageli kaassõnalise *vahel*-tarindiga. Nt

Tootjate vahel käib tihe rebimine Ameerika Ühendriikide uue raudteevõrgustiku pärast .. [A]

Kolmest tugiverbist on universaalsed *käima* (a) ja *toimuma* (b), mida kasutatakse mis tahes tegevuste ja protsesside puhul. Verb *toimuma* ongi täielikult spetsialiseerunud tugiverbiks, seda kasutatakse palju kantseliidis. Verb *toimuma* on sageli asendatav väljendverbiga *aset leidma* (d). Verbi *juhtuma* kasutatakse tugiverbina ainult momentaansete sündmuste korral (c) (Muischnek 2006a).

- Piimatootjate vahel aga käib *hinnasõda*. Selleks *käivad läbi-rääkimised* uute investoritega.
- Kuukulguri *juhtimine toimus* otse Maalt. Kõige traumeerivam *plahvatus toimus* tookord Saint-Micheli metroojaamas. Boksis *toimub sagimine ja rabelemine*.
- Mul *juhtus õnnetus*. *Siin *juhtus pidu*.
- Mainitud *kohtumine leidis aset* Pariisis.

Kirjandust tegumoe kohta: ALVRE, PAUL 1993b. Mõningaist passiivi erijoontest. | BLEVINS, JAMES 2003. Passives and impersonals. | EREL, MATI 1977d. Заметки о пассиве в эстонском языке. | EREL, MATI 1979a. Eesti lihtlause probleeme. | НИЕТАМ, KATRIN, SATU MANNINEN 2005. Some thoughts on Balto-Finnic passives and impersonals. | HOLVOET, AXEL 2001.

Impersonals and passives in Baltic and Finnic. | KAISER, ELSI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2007. Invisible arguments: Effects of demotion in Estonian and Finnish. | KONT, KARL 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. | LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorras adessiivargumendi kasutamise põhjal. | LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2010. The possessive perfect construction in Estonian. | MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. | MUISCHNEK, KADRI 2006a. Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbikonstruktsioonist lähemalt. | NURME, MAILI 2012. Impersonaali objekt. | PIHLAK, ANTS 1993. A Comparative Study of Voice in Estonian. | RAJANDI, HENNO 1966. Arutlusi eesti impersonaali üle. | RAJANDI, HENNO 1967a. Passiivne *tud*-adjektivisatsioon. | RAJANDI, HENNO 1999 [1968]. Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. | SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SHORE, SUSANNA 1988. On the so-called Finnish passive. | TOMMOLA, HANNU 1993. Ambipersonainen suppressiivi: diateesista suomessa ja virossa. | TORN, REELI 2002. The status of the passive in English and Estonian. | TORN, REELI 2006b. *poolt*-tarind eesti keele impersonaalis ja passiivis. | TORN, REELI 2006c. The Estonian periphrastic passive. | TORN-LEESIK, REELI 2007. Voice and modal verbs in Estonian. | TORN-LEESIK, REELI 2009. The voice system of Estonian. | TORN-LEESIK, REELI 2016. An investigation of voice constructions in Estonian. | TORN-LEESIK, REELI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. The uses of impersonals in spoken Estonian. | TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2002. Middle voice in Estonian. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2004. Valency Reduction in Estonian. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2007. Impersonaliseeritud impersonaal kui konstruktsioonitasandi grammatiseerimine. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2008. Construction-based interpretation of implicit arguments. | VIITSO, TIIT-REIN 2005. Eesti tegusõna tüpoloogiat.

Kausatiiv, antikausatiiv ja refleksiiv

§ 124 Mõningaid argumentstruktuuri kujundusi ehk argumentkonstruktsioone saab markeerida verbis muutelõppude asemel tuletussufiksiga. Erinevalt tegumoest, mille puhul markeerimata konstruktsioon ja markeeritud konstruktsioon tüüpjuhul ei erine ei predikaadi valentsilt ega argumentide semantilistelt funktsioonidelt, on tuletuslikele (derivatiivseile) argumenttarindeile iseloomulikud just seda tüüpi suhteliselt regulaarsed erinevused. Sellised tüüpjuhul tuletusliku

(liitelise) vormistusega verbikategooriad ja vastavad argumenttarindid on **kausatiiv**, **antikausatiiv** ehk **inhoatiiv** ja **refleksiiv**. Kausatiivil ja antikausatiivil on seejuures paralleelselt võimalik ning tuletuslikust levinumgi ka perifrastiline vormistus. Argumentstruktuuride tuletuslikud kujundused ja nende perifrastilised vasted on võrreldes muutemorfoloogiliselt markeeritud tegumoeliste kujundustega siiski vähem regulaarsed, olenedes predikaatverbi leksikaalsest tähendusest.

Kausatiiv

§ 125 Kausatiivtarind ehk kausatiiv on lausekonstruktsioon, mille liht- või liitpredikaat väljendab ühtaegu nii põhjustamist kui ka selle tulemust, nagu lauseis (a), kus verb *käivitama* ja liitpredikaat *pani käima* kannavad tähendust 'põhjustas käivitumise'. Kausatiivi deontilis-modaalseks eriliigiks on (verbis ainult perifrastiliselt vormistuv) **permissiiv** (b), mille kausatiivsus seisneb tulemissündmuse toimumise lubamises, mittetakistamises.

- a. Mees *käivitas* auto. Mees *pani* auto *käima*.
- b. Ema *laskis* lapsel *mängida*.

Kausatiivtarind seob niisiis kokku kaks sündmust – kauseeriva ehk põhjustava sündmuse ja põhjustatava ehk tulemissündmuse, vormistades need ühes leksikaalses üksuses ja (elementaar)lauses. Kausatiivtarindina ei käsitata kausaalse sisuga komplekslauseid, kus kauseerivat tegevust ja selle tegevuse tulemust väljendatakse kahe leksikaalselt sisuka ja süntaktiliselt iseseisva predikaadiga – konkreetset põhjustamistegevust näiteks verbidega *käskima*, *paluma*, *lubama*, põhjustatavat sündmust aga sellise verbi komplemendina toimiva lause või infiniititarindiga:

- Ma palusin, et ta tervitaks* oma vanemaid.
Ma palusin tal *tervitada* oma vanemaid.

Kahe sündmuse ühendamist kausatiivtarindi moodustamisel käsitatakse seetõttu predikaadi valentsi suurendava ja argumentstruktuuri muutva operatsioonina. Kauseeritavat sündmust väljendav struktuur on lähtestruktuur, kausatiivne struktuur aga tuletatud struktuur. Lisanduv uus argument – **kauseerija** ehk **põhjustaja** hõivab kausatiivtarindi subjekti positsiooni, lähtetarindi subjekt hakkab kausatiivtarindis täitma **mõjutatava** argumenti funktsiooni ning degradeerub

subjektist a) intransitiivse lähtestruktuuri korral objektiks, b) transitiivse lähtestruktuuri puhul kas b) objektiks või c) adverbiaaliks.

- a. *Ukseklaas* [SUBJEKT] purunes. →
Mees [PÕHJUSTAJA:SUBJEKT] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:OBJEKT].
- b. *Lapsed* [SUBJEKT] lahendavad ülesandeid [OBJEKT]. →
Õpetaja [PÕHJUSTAJA:SUBJEKT] pani *lapsed* [MÕJUTATAV:OBJEKT] ülesandeid lahendama.
- c. Ma [SUBJEKT] *nägin tema maja* [OBJEKT]. →
Ta [PÕHJUSTAJA:SUBJEKT] näitas *mulle* [MÕJUTATAV:ADVERBIAAL] oma maja.

Põhjustajaks võib olla kas põhjustava sündmuse osaline või see sündmus ise (ka asjaolu, omadus vms). Kauseeriv osaline võib olenevalt predikaadi tähendusest olla kas agent (teadlikult tegutsev osaline) (a, b) või jõud (harilikult elutu osaline, või ka elus, kuid oma toimet mitteteadvustav osaline) (c). Põhjustajaks võib saada ka vahend, mis muidu ei kuulu konstruktsiooni tuuma, vaid määrusena vormistudes perifeeriasse, ja ka kausatiivtarindi subjektiks muudetuna eeldab varjatud agendi olemasolu (d). Kauseerivat sündmust (omadust vms) saab tõlgendada ja vormistada nagu osalist, näiteks nagu vahendit (e) või stiimulit (f). Kausatiivtarindi mõjutatav argument võib täita tulemus-sündmuses eri semantilisi rolle, nt agendi (b: *alluvad* jooksid), kogejat (f: *naine* üllatus) või patsienti (a, c, d, e: *ukseklaas* purunes).

- a. *Mees* [PÕHJUSTAJA:AGENT] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT].
- b. *Ülemus* [PÕHJUSTAJA:AGENT] jooksutas *alluvaid* [MÕJUTATAV:AGENT].
- c. *Tuul* [PÕHJUSTAJA:JÕUD] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT].
- d. *Kivi* [PÕHJUSTAJA:VAHEND] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT]. (← Keegi purustas *ukseklaasi kiviga*)
- e. *Mehe rusikahoop* [PÕHJUSTAJA:VAHEND] purustas *ukseklaasi* [MÕJUTATAV:PATSIENT]. (← *Mees* purustas *ukseklaasi rusikahoobiga*)
- f. *Mehe käitumine* [PÕHJUSTAJA:STIIMUL] üllatas *naist* [MÕJUTATAV:KOGEJA].

Kausatiivse predikaadi vormistus võib olla sünteetiline (liiteline) ehk derivatiivne (tuletuslik), nagu *käivitama* puhul, või perifrastiline,

nagu *käima panema* puhul, kus täistähenduslikule lekseemile *käima* lisandub üldise põhjustamistähendusega poolabiverb *panema*, mis koos moodustavad lause keskmena toimiva liitpredikaadi. Peale selle võib üldine põhjustamistähendus jääda verbis eraldi markeerimata, sisalduda vaid verbi leksikaalses tähenduses. See ilma grammatilise markerita väljendusviisi, nt *tapma* 'põhjustama surma', jääb siinsest käsitlusest välja.

Märkus. Grammatiliselt markeerimata verbide erijuhtumiks on labiilsed verbid, mis esinevad samakujulistena nii kausatiivses kui ka mittekausatiivses tähenduses. Rohkesti on selliseid verbe nt inglise keeles (vrd *John opened the door – The door opened*). Ka eesti keeles on mõnikümend labiilset kausatiivverbi, nt *ehmatama* (*Hobune ehmatas last – Laps ehmatas*), *vihastama*, *rõõmustama* (vt Kehayov, Vihman 2014). Johannes Aavik (1920) püüdis omal ajal nende hulka *u*-liiteliste verbide juurde-tuletamisega vähendada.

Derivatiivne kausatiiv

§ 126 Kõige kindlamalt seovad tulemusprotsessi või -seisundi ja selle põhjustamise üheks tegevuseks verbile, noomenile või adverbile liituvad kausatiivsed tuletusliited, milleks eesti keeles on *-ta-*, *-da-*, *-t-*, *-sta-*, *-nda-*, *-lda-*. Konstruksiooni predikaat vormistub lihtpredikaadina. Nt

Mees käivitas auto. Päike *sulatab* lume. Mees *puhastas* auto.

Tuletuslik kausatiiv moodustatakse peamiselt intransitiivsest lähtetarindist. Nt

Lumi *sulab*. – Päike *sulatab* lume. Hobune *jookseb*. – Mees *jooksutab* hobust.

Transitiivtarinditest toimivad tuletusliku kausatiivtarindi lähtetarindina peamiselt mitteagentiivsed, harilikult kogejasubjektiga tarindid, tegevusverbidest annavad kausatiivseid tuletisi vaid vähesed, nagu *sööma*, *õppima*, *mängima* (Kasik 2015: 115). Transitiivse lähtekonstruksiooni subjekt vormistub tuletuslikus kausatiivtarindis alati (allatiivse) adverbiaalina, sest ühel predikaadil ei saa kaht objekti olla. Nt

Ma *nägin* tema maja. – Ta *näitas* mulle oma maja. Ma *teadsin* vastust. – Ta *teatas* mulle vastuse. Laps *õpib* inglise keelt. – Õpetaja *õpetab* lapsele inglise keelt.

Transitiivse tegevuse põhjustamist ehk **kuratiivkausatiivsust** saab väljendada põhiliselt perifrastiliselt (→ § 127–128).

Märkus. Soome keeles on võimalik tuletada kuratiivkausatiive üsna vabalt ka agentiiivsetest transitiivverbidest, nt *Työmiehet sulattivat lumen* → *Kaupunginhallitus sulatutti lumen palkkaamillaan työmiehillä* (Kytömäki 1978, Kasik 2001: 90–94).

Perifrastiline kausatiiv

§ 127 Põhjustamise ja tulemusündmuse ühtsus avaldub mõnevõrra nõrgemini perifrastilise kausatiivi korral. Üldist põhjustamistähendust väljendavad:

- 1) *ma*-infinitiiviga ahelverbe moodustades kausatiivsed poolabiverbid *panema*, *ajama* ja *saama*, *da*-infinitiivi juures verb *laskma*. Verbi *panema* puhul võib põhjustajaks olla nii mitte-agent (a) kui ka agent (b), *ajama* puhul on valdav mitte-agentiivne tõlgendus (c), agentiiivne tõlgendus on mõeldav üksnes intransitiivsete verbidega seoses, sedagi vaid teise tõlgendusena (d). Transitiivverbidega seostuv *ajama* on leksikaalne verb, millel erinevalt poolabiverbist on kohaargument (f). Osal juhtudel on *panema* ja *ajama* võrdvõimalikud (e). (Kasik 2001)

- a. Päike *pane*b jäälilled *sädelema*.
- b. Mees *pani* auto *käima*.
- c. Su jutt *ajab* mind *naerma*.
- d. Ma *ajasin* ta meelega *nutma*.
- e. Lugemine *pane*b = *ajab* mu pea *valutama*.
- f. Isa *ajas* poisid (kuuri) puid *laduma*.

Saama moodustab resultatiivseid kausatiivtarindeid. Nt

Ta *sai* mootori *käima*. Ta *sai* vankri *pidama*.

Laskma on kahetähenduslik: direktiivne, s.o käsku, korraldust või palvet väljendav (a), ja permissiivne ehk lubav, st näitab tulemusündmuse toimumise mittetakistamist (b).

- a. Ta *lasi* endale uue ülikonna *õmmelda*.
- b. Ta *laseb* majal *laguneda*.

- 2) noomeni või adverbiga seostuvad kausatiivverbid: *tegeme* (*puhtaks*, *avalikuks*, *lihtsaks*, *rõõmu*), *ajama* (*paljaks*, *kinni*, *püsti*),

andma (*vabaks, õnnistust, laenu*), *valmistama* (*kurbust, mõnu, rõõmu*), *tekitama* (*hirmu, kahju, rõõmu*), *muutma* (*kurvaks, tugevamaks*), *tooma* (*kahju, õnnistust*) jt. Adjektiiv on harilikult translatiivis (*teeb rõõmsaks*), substantiiv partitiivis (*teeb rõõmu*). Nt

Mees tegi auto puhtaks / klaasi puruks. Sinu edusammud teevad mind rõõmsaks / teevad mulle rõõmu.

Verbe *panema, ajama, saama, laskma* ühendab abiverbidega ennekoike põhjustamistähenduse abstraktsus (üldisus), mis teeb nende ühendid infinitiiviga tähenduslikult lähedasteks, vahel koguni samatähenduslikeks vastavate tuletistega (kui need on olemas), nt *pani käima = käivitas*. Üldise tähendusega kausaalne verb ei ole sisuliselt iseseisev, vaid eeldab enda kõrval täistähenduslikku lekseemi. Samas pole aga nende ühendite argumentstruktuur siiski päris jagamatu. Erinevalt tuletuslikust kausatiivist, milles transitiivse lähtelause subjekt vormistub alati määrusena, sest ühel predikaadil ei saa olla kahte objekti (a), ei muudeta transitiivse tegevuse põhjustamist väljendava perifrastilise kausatiivtarindi moodustamisel transitiivlause subjekt mitte adverbiaaliks, vaid objektiks (b). Vrd

- a. Ta näitas *mulle* (**mind*) oma maja.
- b. Ta pani *mind* lund rookima. Su jutt ajab *mind* kukalt kratsima.

Niimoodi on kausatiivsel verbil ja infinitiivil kummalgi oma objekt, mis viitab kausatiivse verbi ja infinitiivi kokkukuuluvuse nõrkusele. Perifrastilised kausatiivid moodustavad seega vaid lõdva liitpredikaadi. Lõdva ühendina on käsitletavad ka kausatiivverbi ja noomeni / adverbi ühendid. Sellele osutab muu hulgas asjaolu, et kui sellise (semantilise) predikaadi komponendiks on objektikäändes substantiiv, siis käitub viimane sel määral nagu objekt, et nõuab lähtelause subjekti muutmist teise objekti asemel allatiivseks adverbiaaliks. Vrd

Ma rõõmustan. – Keegi / miski rõõmustab mind. Keegi / miski teeb mind rõõmsaks. Keegi / miski teeb mulle rõõmu.

Seega on perifrastilised kausatiivtarandid vaadeldavad eeskätt semantilise tervikuna, süntaktiliselt võib nende infiniitset või nominaalset komponenti pidada kausatiivverbi objektiks (*teeb rõõmu*) või adverbiaaliks (*ajab hulluks*).

§ 128 Perifrastilline moodustus on tuletuslikuga võrreldes kaugelt produktiivsem. Paljudel perifrastillistel kausatiivididel pole tuletuslikku vastet, nt *ajab vanduma, paneb imestama*, vastupidist esineb harva. Mõlema võimaluse olemasolul on tuletis perifrastillisest paarikust enamasti tähenduslikult mõnevõrra erinev. Perifrastilliselt on võimalik moodustada nii **otsest** kui ka **kaudset põhjustamist** väljendavaid kausatiive, samas kui tuletised väljendavad ainult otsest põhjustamist. See on keeletüpoloogiast tuntud ikoonilisustendentsi (Haiman 1983) avaldus: mida vahetum on põhjustamine, seda tihedam on kausatiivtarindi vormiline lõimumine. Otsese põhjustamise puhul on põhjustaja tulemusündmuse vahetu, sageli füüsiline tekitaja ja toimib kogu tulemusündmuse toimumisaja jooksul. Kaudne põhjustamine on omaette protsess, mis üksnes käivitab tulemusprotsessi ega mõjuta oluliselt selle edasist kulgu. Põhjustamist protsessi käivitamisena väljendab näiteks (a), kogu protsessi haaravana aga (b).

- a. Ta *pani* toa *tuulduma*.
- b. Ta *tuulutas* tuba.

Perifrastilline ja tuletuslik kausatiiv on samatähenduslikud eelkõige momentaansete sündmuste korral. Sellised on näiteks tundekausatiivid *paneб ehmuma – ehmatab, ajab vihale – vihastab* jne. Põhjustamise kaudsus avaldub eriti selgelt siis, kui tulemusündmus on tegevus, st tulemusündmuse tegevussubjektiks on agent (a–c). Niisugusel juhul annab põhjustaja vastutuse täitmise eest üldjuhul üle täitjale, kusjuures põhjustamine ja selle tulemus võivad olla ajaliselt eraldatud. Teiste hulgas kuuluvad siia kuratiivkausiivid (b) ja permissiivid (c).

- a. Õpetaja *pani* poisid *jooksma*.
- b. Ma *panin* nad homme külalisi *vastu võtma*.
- c. Ma *lubasin* tal koju *minna*.

Antikausatiiv

§ 129 Antikausatiivtarind ehk **inhoatiivtarind** on konstruktsioon, milles on markeeritud tulemusündmust – põhjustatud seisundimuutust väljendav predikaat. Nt

Klaas purunes. Uks sulgus.

Antikausatiiv rõhutab protsessi mitteagentiivsust, automatiivsust, spontaansust. Agendi tagaplaanile jätmise poolest sarnaneb see

(seisundi)passiiviga. Sellel on ühisjooni ka refleksiiviga (→ § 130), sest protsess toimub tegevussubjekti endaga. Seetõttu kasutatakse paljudes keeltes antikausatiivsuse väljendamiseks osalt refleksiiviga ühiseid liiteid.

Antikausatiivi moodustust on peetud valentsi vähendavaks protsessiks, mis seisneb agendi eemaldamises kausatiivsest lähtestruktuurist, selle muutmises intransitiivseks. Nt

Mees *purustas* klaasi. → Klaas *purunes*.

Märkus. Selle näitepaari võib samahästi pöörata kausatiivi moodustust esindama. Kui kausatiivi ja antikausatiivi vastanduse puhul on verbiliitega markeeritud mõlemad vastanduse liikmed (*puru-sta-s* : *puru-ne-s*), siis ongi protsessi suund pigem kirjeldusobjekti valikust tingitud kui olemuslik.

Kuna antikausatiivsesse konstruktsiooni on aga võimalik lisada põhjustavat sündmust väljendav elatiivne adverbiaal, siis võiks antikausatiivi lähtetarindiks pidada põhjuslähtest kausatiivi ning käsitada antikausatiivi moodustust pigem põhjuse-vahendi degradeerimisena. Nt

Mehe tugev löök *purustas* klaasi. → Klaas *purunes* mehe tugevast löögist.

Eesti keeles kasutatakse antikausatiivsuse markeerimiseks refleksiiviga ühist liidet *-u-*, nt *ärrituma*, *huvituma*, *kivistuma* jm. Kuid on olemas ka spetsiaalne liide *-ne-*, nt *noorenema*, *suurenema*. Enamikul juhtudel oleneb liite valik kas alussõna ehitusest või juhusest, üksnes omadussõnast lähtuvate verbide puhul väljendatakse *ne*-liitega pikaajalist muutust, *u*-liitega aga lihtsalt muutust, nt *mustenema* – *mustuma* (vt Kasik 2015).

Märkus. *u*-liite piire muude intransitiiviliidetega üritas tõmmata Elmar Muuk (1938).

Peale tuletusliku vormistuse kasutatakse antikausatiivi puhul ka perifrastilist vormistust. Üldise muutumistähendusega verbid *muutuma*, *jääma*, *saama*, *minema* ja *tulema* esinevad eelkõige noomenite ja adverbide juures (viimased täidavad sel juhul predikatiiv- või seisundiadverbiaali funktsiooni), mõnel juhul ka poolabiverbidena infinitiivi juures (Pajusalu, Trigel jt 2004). Ühise muutumistähenduse

raames on neil verbidel mõningaid erinevaid semantilisi ja pragmaatilisi nüansse.

MUUTUMA: Olukord *muutus* raskeks. Ingel *muutus* saatanaks.

JÄÄMA: Laps *jäi* haigeks. Isa *jäi* vanaks. Mees *jäi* purju. Kõneleja *jäi* vait. Laps *jäi* magama. Rong *jäi* seisma.

SAAMA: Laps *sai* terveks. Mees *sai* kaineks. Laulja *sai* kuulsaks. Töö *sai* valmis. Mõte *sai* teoks. Vang *sai* põgenema.

MINEMA: Kõht *läks* tühjaks. Käed *läksid* mustaks. Elu *läks* raskemaks. Klaas *läks* katki. Ta *läks* närvi, pabinasse. Taevast *läks* pilve. Tuli *läks* põlema. Koera karv *läks* läikima.

TULEMA: Pettus *tuli* avalikuks. Haige *tuli* teadvusele. Opositsioon *tuli* võimule.

Verb *jääma* erineb muudest muutusverbidest selle poolest, et ta võib väljendada nii muutust kui ka ootuspärast seisundit, nt *Mees kukkus katuselt alla, kuid jäi terveks* (ootuspärane oleks, et mees saanuks viga), siis saab püsivust tõlgendada suhtelise muutusena.

Refleksiiv

§ 130 Refleksiivtarindiks nimetatakse lausekonstruktsiooni, mille predikaat markeerib mitte-tegevussubjekti samaviitelisust tegevussubjektiga, s.o seda, et tegevussubjekti tegevus on suunatud tegevussubjektile endale. Refleksiivsust näitab refleksiivtarindis verbiliide *-u-*. Nt

Poiss *riietub*.

Refleksiivsust ehk enesekohasust on võimalik edasi anda ka väljaspool verbi – refleksiivpronoomeniga. Nt

Poiss riietab *ennast*.

Märkus. Paljudes keeltes lähtub refleksiivi tunnusest diakrooniliselt refleksiivpronoomenist. Nii on see nt vene *-sja* ja saksa *sich* puhul.

Tuletuslik refleksiivatsioon (nt *riietama* > *riietuma*) on erinevalt pronominaalsest valentsi vähendav protsess, kuid seda ainult vormilisest aspektist, sisuline valents ei muutu. Refleksiivi, s.o refleksiivverbiga konstruktsiooni, ja refleksiivpronoomeniga konstruktsiooni vahel puudub üksühene vastavus. Refleksiiv markeerib üksnes (otse)objekti samaviitelisust tegevussubjektiga, refleksiivpronoomen võib asendada

teisigi lauseelemente, sh atribuute ning võib esineda ka intransitiivses lauses. Nt

Ma ostsin *endale* uue ülikonna. Ta tegeleb ainult *iseendaga*. Ma läksin *oma* vennaga kinno.

Refleksiivi ja antikausatiivi vahel puudub terav piir, sest alati pole selge, kas tegu on agenttiivse enesemuutmise või mitteagenttiivse spontaanse protsessiga. Kui seda sisulist ebamäärasust toetab ühine vormiline tunnus, nagu eesti keele puhul liide *-u-*, siis pole alusetu üritada neile kahele kategooriale ühist nimetajat leida. Selliseks ühisnimetajaks on peetud **mediaali**, seda ka eesti keele puhul (Vihman 2002, 2003). Siiski on raske põhjendada selgelt agenttiivse refleksiivi (nagu *Poiss riietub*) lahutamist pronominaalsest (*Poiss riietab ennast*). Seletada refleksiivset tõlgendust spontaansuse edasiarenguna on ilmselt keerulisem kui spontaansust refleksiivsuse arenguna.

Kirjandust kausatiivi, antikausatiivi ja refleksiivi kohta: AAVIK, JOHANNES 1920. *uma*-lõpulised refleksiivid. | HASPELMATH, MARTIN, THOMAS MÜLLER-BARDEY 2004. Valency change. | KASIK, REET 1991. Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. | KASIK, REET 2001. Analytic causatives in Estonian. | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KEHAYOV, PETAR, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. | KYTÖMÄKI, LEENA 1978. Kuratiivikausatiivit. | MUUK, ELMAR 1938. *-uma*-intransitiivide tarvitamise piiri küsimus. | PIHLAK, ANTS 1992. U-verbid ja enesekohasus eesti keeles. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2002. Middle voice in Estonian. | VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2003. Estonian middle semantics with evidence from discourse.

4. ALUS

Mati Ereht, Helle Metslang, Helen Plado

Üldist

§ 1 Alus ehk **grammatiline subjekt** on tüüpjuhul nimetavas käändes nimisõnafraas, mis ühildab endaga öeldisverbi arvus ja isikus (nende verbivormide puhul, kus ühildumine on võimalik). Nt

Mart joonistab maja. *Lapsed* joonistavad maja. *Te* joonistate maja.

Peale verbi ühildab subjekt arvus predikatiivi (a) ning võib ühildada ka predikatiivadverbiaali (b) (→ 6 § 9; → 7 § 7).

- a. *Ta* on veel *noor*. *Nad* on veel *noored*.
- b. *Poiss* oli *meie abiliseks*. *Poisid* olid *meie abilisteks*. *Nad* jõudsid koju *läbimärjana* ~ *läbimärgadena*.

Mittenormaallauses võib alus olla ka osastavas ning öeldisverbi mitte ühildada (→ § 5). Nt

Rannas kasvasid *kadakad*. – Rannas kasvas *kadakaid*.

Nimetavas käändes alust nimetatakse **täisalus**eks ehk **totaalsubjektiks**, mittenormaallause osastavas käändes alust aga **osaalus**eks ehk **partsiaalsubjektiks**.

Märkus. Osaalusena ei saa käsitada *Ennu-Jaaku*, *eite-taati*, *õde-venda* tüüpi rindühendeid. Osastav kääne on neis ainsuslike komponentidega literatuursetes arhaismides tingitud muudest asjaoludest kui osaaluse puhul. Nad esinevad sellisel kujul nii normaal- kui ka mittenormaallauses ning nagu nimetavalised rindühendid tingivad ka nemad öeldisverbi mitmusevormi, nt *Pärnu juurtega õde-venda saavad* teenetemärgi. [A] Osaalus

eks tuleb aga pidada *õdesid-vendi*, *sitsi-satsi* jms rindühendeid, mis esinevad vaid mittenormaallauses ega ühilda endaga öeldisverbi, nt *Kas tal õdesid-vendi* (= *õdesid ja vendi*) *ka oli?* *Kohvris oli igasugust sitsi-satsi* (= *sitsi ja satsi*). Täis- ja osaaluse vastandus ei kattu niisiis päris täpselt nominatiivse ja partitiivse subjekti vastandusega.

§ 2 Peale päris nimisõnafraasi, s.o fraasi, mille tuumsõnaks on nimisõna või nimisõnaline asesõna, võivad alusena toimida muudki fraasid, mis on asendatavad prosubstantiiviga, nt küsiva-siduva või näitava asesõnaga. Nt

*Mis seal telekas praegu on? – Siin jookseb parajasti „Kodus ja võõrsil“.
See on päris huvitav seriaal.*

Siia kuuluvad fraasid, mille tuumsõnaks on süntaktiliselt substantiiveerunud, s.o nimisõna funktsioonis esinevad partitsiibid, adjektiivid, järgarvsõnad ning pronoomen *oma* (a), samuti kvaasisubstantiivid – mitmesugused tavalistest sõnadest ja fraasidest erinevad, kuid nimisõnana käituvad keelendid (b). Subjektina esinevad ka kvantorifraasid (c), *da*-infinitiivifraasid (d) ja osalused (e), mis käituvad verbi suhtes samamoodi kui NP-subjektiki. Kõrvallause puhul näitab seda võimalus lisada pealauseesse kõrvallause vaste *see*. Osalauseliste ja *da*-infinitiivsete subjektide puhul on öeldisverb ainsuse 3. pöördes ja võib ka puududa; seega ei avaldu selliste subjektide puhul subjekti põhilised tunnused: nominatiiv (või ka partitiiv) ja öeldisverbi ühildamine.

- a. *Noorim satiirilehe rünnakus kahtlustatav andis end ise politsei kätte. [A] Suuremad aitavad pisemaid. [A] Esimene toimus 1994. aastal ja teine nüüd, detsembris. Minu oma küll nii palju ei maksnud.*
- b. *-sta liitub enamasti lihttüvele. [T] „Eesti otsib superstaari“ on TV3 ekraanil pühapäeviti kell 20.30 ja neljapäeviti kell 19.30. [A] See „omal viisil“ vihastas kaasvestlejat .. [I]*
- c. *Solženitsõnil oli seitse kirjutuslauda. [A] Küllaltki palju inimesi lahkub näituselt sületäie raamatute ja rõõmsate nägudega. [A]*
- d. *Kurb olnuks astuda rajalt kõrvale poolel teel. [I] Koolis ja lasteaias töötada, töömaterjali koostada, teisi koole aidata, juhendada liikumiserühma ja tantsuringi ning olla kahe väikese lapse ema – tundub uskumatult palju. [A]*
- e. *Mind hämmeldas, et ta neil kahel olekul üldse vahet tegi. [I] Ent natuke ootamatu on see, et WCde kätepesukohad ja peeglid võivad olla meestele ja naistele ühised. [A] Kahju, et teised seda ei näe.*

Normaallause alus

§ 3 Prototüüpne alus on normaallause alus, mis on semantiliselt predikaadi esimene, olulisim argument – tegevussubjekt. Vormilt on (substantiivne) alus nominatiivne ning ühildab endaga predikaadi arvus ja isikus. Pragmaatilisest aspektist on normaallause alus primaarne teema. Sellisena on ta referentsi poolest tuntud (definiitne) ja paikneb neutraalse infostruktuuri korral lause algul. Nt

Me [TS] ehtasime maja. *Tüdrukud* vaatasid neid rahulolevalt. [A]

Passiivilauses ja tegevussubjekti puudumisel ka aktiivilauses saab alus väljendada tegevusobjekti. Nt

Majad [TO] olid meie ehitatud. *Maja* [TO] sai valmis.

Mitteneutraalse, pragmaatiliselt markeeritud sõnajärje korral võib ka normaallause alus olla mujal kui lause alguses (→ 18 § 13). Vrd

Poiss käib õhtuti jooksmas. – Õhtuti käib *poiss* jooksmas. Jooksmas käib õhtuti *poiss*. *Lapsed* korjavad seeni. – Seeni korjavad *lapsed*.

Selline lause võib vormilt kokku langeda eksistentsiaallausega (→ § 5).

Transitiivlauseis, mille sihitis ei eristu alusest tähendustüübilt ning vormihomonüümia või vormide kokkulangemine ei võimalda üheselt määrata ka käänat ja ühildumissuunda, paikneb subjekt enamasti enne objekti (Lindström 2004a). Nt

Emma [ALUS] armastab *isa* [SIHITIS]. *Lapsed* [ALUS] võtsid *külalised* [SIHITIS] suure hurraaga vastu, minnes ikka päris hullusteni välja! [etTenTen]

Normaallause puhul võib tekkida raskusi aluse eristamisel nimi-sõnalisest öeldistäitest. Klassifitseerivas lauses on predikatiiv mittereferentne ning tüüpjuhul remaatiline, alus aga referentne ning tüüpiliselt temaatiline (a). Predikatiivi määramise abivahendiks on siin predikatiiviga öeldisrühma koordineerimine ilma predikatiivita öeldisrühmaga (b).

- a. Hunt [ALUS] on kiskja [ÖELDISTÄIDE].
- b. Hunt on kiskja ega söö rohtu. Jüri on kirjanik ja kirjutab jutustusi.

Identifitseerivais lauseis, kus nii subjekt kui ka predikatiiv on referentsed, nagu lauses *See üle mere paistev laid on Kõinastu*, on aluse eristamine öeldistäitest raskem (→ 6 § 7).

§ 4 Prototüüpse aluse süntaktilist käitumist kirjeldavateks omadusteks on peetud mitmete süntaktiliste protsesside, nt tõste, samasuskustutus, rindliikme ellipsis, refleksivatsioon jm, kontrollimist ja sihtmärgiks olemist (→ 2 § 22; vt ka Erelt 2004a: 7–11). Eesti keele puhul on enamikul juhtudel tegemist pigem tegevussubjekti (vahel ka tegevusobjekti) kui grammatilise subjekti omadustega. Ainsaks üksnes normaallause alusele omaseks käitumisomaduseks on olla *ma-* ja *da-*infinitiivitarindi (a, b) ning atributiivse *v-* ja *nud-*partitsiibitarindi (c) kustutatud elemendiks. Neile tarinditele vastavate lausete nagu *Ta sööb* (a), *Ta naeratas* (b), *Neiu võitis lauluvõistluse* (c) alus (*ta, neiu*) jääb infiniititarindis väljendamata, sest see on referentsiaalselt identne sama referenti väljendava moodustajaga põhilauses (kustutuse kontrollijaga), nt põhilause alusega *ta* või määrusega *neiust*.

- a. *Ta läks [Ta sööb].* → *Ta läks sööma. Ta viis lapse [Laps sööb].* → *Ta viis lapse sööma.*
- b. *Ta püüdis [Ta naeratas].* → *Ta püüdis naeratada. Talle meeldis [Ta korjas seeni].* → *Talle meeldis seeni korjata.*
- c. *Neiust [Neiu võitis lauluvõistluse]* kirjutati ajalehes. → *Lauluvõistluse võitnud neiust* kirjutati ajalehes. *Hoonele [Hoone asus Võru tänava ääres]* pandi nurgakivi. → *Võru tänava ääres asuvale hoonele* pandi nurgakivi. [A]

Olemasolu-, omaja-, kogeja- ja tulemuslause alus

§ 5 Olemasolu-, omaja-, kogeja- ja tulemuslause alus erineb normaallause prototüüpselt alusest nii semantiliselt, infostaatusest kui ka vormivõimaluste poolest (vt Erelt, Metslang 2006). Mittenormaallause on üldjuhul intransitiivlause (erandiks on mõningad transitiivsed kogejalauseid nagu *Mind ärritab inimeste ükskõiksus*), mille alus paikneb neutraalse infostruktuuri korral remaatilises positsioonis ning on tüüpjuhul mittespetsiifiline ja indefiniitne. Teemana aga esineb harilikult adverbiaal. Kõigis neis lausetüüpides võib predikaati arvus ja isikus ühildav täisalus vahelduda predikaati mitteühildava osalusega – esineb eristav subjekti markeerimine (*differential subject marking, DSM*, vt nt de Hoop, de Swart 2008).

OLEMASOLULAUSE	Metsas kasvasid <i>seened</i> . Metsas kasvas <i>seeni</i> .
OMAJALAUSE	Kassil olid <i>pojad</i> . Kõigil on <i>muresid</i> .
KOGEJALAUSE	Tal oli <i>tahtmine lahkuda</i> . Tal polnud <i>tahtmist lahkuda</i> . Jürile meeldivad <i>ilusad naised</i> . Tal polnud <i>aadressi meeles</i> .
TULEMUSLAUSE	Poistest kasvasid <i>mehed</i> . Temast ei saanud <i>poliitikut</i> .

Tüüpilise eksistentsiaallause alus erineb normaallause alusest ainult infostaatusest, mitte semantilise makrorolli poolest – mõlemas lausetüübis väljendab alus tüüpiliselt tegevussubjekti. See roll jääb eksistentsiaallauses siiski tagaplaanile, sest lause põhiväiteks saab eksistentsiväide, sündmussisu aga taandub tausttähtenduseks. Lausealguline määrus väljendab kohta või aega, alus aga referenti, mille eksisteerimist selles kohas või ajal väidetakse (või küsitakse). Infostruktuurist tulenevalt kasutatakse selliseid remaatilise alusega eksistentsiaallauseid sageli suhtlusakti alustamiseks – eelkõige uute referentide esitlemiseks. Ülejäänud mittenormaallauseste subjektid erinevad prototüübsest alusest ka semantiliselt. Mitte alus ei ole nende lausetüüpide tegevussubjekt, vaid lausealguline adverbiaal, mis väljendab omajat, kogejat või seisundit muutvat osalist.

Eksistentsiaallauseid on ka teistsuguse infostruktuuriga. Alus võib olla definiitne ja paikneda lause algul, määrus aga kuuluda lause reemaossa. Seejuures võib alusega tähistatu olla kuulajale kas varasemast tuttav (a) või eelnevas tekstis tuttavaks tehtud (b). Viimasel juhul on eelnevas tekstis eksplitsiitselt olemas või sellest järeltub eksistentsiväide või eksistentsiküsimus. Sellised temaatilise alusega eksistentsiaallauseid ei esitle uusi referente, vaid rõhutavad juba tuntud referentide olemasolu mingis kohas ja/või ajal (Lindström 2017). Markeeritud infostruktuuriga lauseid leidub ka teiste mittenormaallauseste seas (c).

- a. *Peetrit / sind* ei olnud täna tööol.
- b. Linn kirendas plakatitest. *Plakateid* oli seintel, vaateakendel, prügikastidel. Kas su töös vigu leidub? – *Neid* tuleb ju igas töös ette.
- c. Minul ei ole maja. *Maja* on mu vanematel. *Ahti Pae stipendium* moodustus sihtasutusele üleantud Ahti Pae mälestusfondi rahast. [A]

Markeeritud infostruktuuriga mittenormaallauseiks võib pidada ka järgmisi lauseid, kui eeldada, et need on saadud alusfraasi lahutamise tulemusena.

- a. *Inimesi on seal igasuguseid / häid ja halbu.* – Seal on *igasuguseid / häid ja halbu inimesi.*
- b. *Aega on mul vähe.* – Mul on *vähe aega.* *Lapsi on tal ainult kaks.* – Tal on ainult *kaks last.*

Niisugustes lausetes on rematiseeritud laadi või kvantumit väljendav fraasiosa. Aluseks oleva fraasi tuumsõna on topikaliseeritud, paigutatud lause algusse – see on lähteinfo, millega seostub reemas väljendatud omadus või hulk. Nimisõnafraas alusena on lahkfraasiga eksistentsiaallausetes (a) partitiivis. Nominatiivse alusega laused, nagu *Inimesed on seal head*, eksistentsiväidet või küsimust ei eelda ning on käsitatavad öeldistäitega normaallauseina.

Märkus. Lauseid nagu (a) ja (b) saab lahkfraasi sisaldava markeeritud infostruktuuriga lausete asemel käsitleda ka omaette mittenormaallause tüüpidenä, nagu on kvantorifraaside puhul teinud Lindström (2017). Kvantorifraaside puhul toetaks sellist käsitlust asjaolu, et arvsõnalise kvantori laiend on normaaljuhul (kõrvuasendis) ainsuses, lahutatuna aga mitmuses (*Tal on kaks last.* – *Lapsi on tal kaks*). Kvantorilause oleks sellisel juhul ainus mittenormaallause tüüp, kus ka jaatuse korral on alati osaalus. Kvantorilauseid on käsitletud omaette lausetüübina ka soome grammatikas (ISK 2004: 858 jj).

Täis- ja osaalus

§ 6 Ehkki kõigis mittenormaallauseis võib täisalus vahelduda osaalusega, on vahelduse võimalused piiratumad kogeja- ja tulemuslausete puhul. Kogejalausest võib osaalus esineda vaid neis lauseis, kus kogejat väljendav moodustaja on alalütlevas käändes, nt *Mul on tahtmine / pole tahtmist seda teha.* *Mul on nende nimed meeles / polnud nende nimesid meeles* (Huumo, Lindström 2014). Jaatavas lauses esineb nii kogejalause kui ka tulemuslause alus osastavas käändes harva (→ § 7).

Märkus. Adessiivsel kogejalausel (eriti neil, milles alus väljendab psüühilist seisundit ennast, nt lauses *Mul on tahtmist / pole tahtmist seda teha* tahtmist, mitte selle stiimulit) puudub ka selge sisuline piir omajalausega, kuivõrd psüühilist seisundit võib selles lausetüübis käsitada

tunde omamisena. EKGs (II 1993) ongi omaja- ja kogejalauseid käsitletud koos ühe lausetüübina – kogeja-omajalause. Omamist võib omakorda käsitada olemasoluna ja omajat kohana, mistõttu laiemas mõttes on eksistentsiaalsed kõik kolm mitternormaallause tüüpi, millest tuleneb ka nende sarnane süntaks (Huumo, Lindström 2014). Mitmes töös on eksistentsiaallause mõistet laiemas tähenduses kasutatudki (nt Rannut 1964, Nemvalts 2000, Helena Metslang 2013).

Alus on partsiaalne sisult **eitavas** mitternormaallauses (a). Ka **kahtleva** ning **üldküsiva** lause (b) alus võib irreaalsustähenduse tõttu olla partsiaalne.¹ Kogejalauseis pole osaalus mõnikord ka eituse korral obligatoorne (c).

- a. Tõsi, *Vilmat* sellel fotol ei olnud. [I] *Pommirünnakut* tol päeval ei tulnud. [I] Mul ei ole *eesmärki*. [A] Tõnul *talismani* ei ole. [A] Sajandi lõpuaastast ei tulnud *laipade rekordaastat*. [A] Minust ei saaks kunagi head *kantri- või folkartisti*. [A]
- b. Kas on *mõtet* võtta nii suurt riski? [A] Kas on olemas *jumalat* ja *tema riiki*, selle üle arvamused lahknevad. [etTenTen] Agnostik on see, kes ei ole kindel, kas *jumal* on olemas või mitte .. [etTenTen] Ma ei usu, et tal *laps ~ last* on. Kas tal *laps ~ last* on?
- c. Nii et *hirmu* mul tõesti ei ole .. [A] ~ Nii et *hirm* mul tõesti ei ole .. Minul *kangelase tunnet* pole. [A] Ilmselt pole endalgi *hea tunne*. [etTenTen] *Kirjaniku nime* pole meeles, väga tõenäoliselt ta oli mõni nõukogude kirjanik. [A] Teine lugu on meelde jäänud vastu-pidise käiguga, jahedust õhkus saatejuhist (*nimi* pole meeles). [A]

Kui mitternormaallause on sisult jaatav, kuigi vormilt eitav, võib osaaluse asemel esineda ka täisalus. Vrd

„*Mis* teile küll pähe ei tule,“ ütles Eduard. [I] Meie vastu tehakse hullemaid asju, asju, *mida* isegi endal pähe ei tule. [N]

Subjekti referendi olemasolu ei eitata ka **identifitseerivas** lauses, sh (*mitte*) ... *vaid* -eituse korral, mistõttu sealgi pole osaalus vajalik. Nt

Klaasis ei ole *vesi*. *Klaasis* polnud (*mitte*) *vesi*, *vaid* õlu.

Markeeritud sõnajärjega eitav või üldküsiv eksistentsiaallause, mille algul on definiitne osaalus, võib mõnel juhul tunduda sisult lähedane eitava normaallausega. Nt

Teda ei ole homme kodus. ~ *Ta* ei ole homme kodus.

¹ Eitust ja irreaalsust võib käsitada laiemas lauseülese tähenduse, mittefaktilisuse kahe tahuna (Givón 2001b: 442–443).

Märkus. Huumo ja Lindström (2014) väidavadki, et *Mind ei ole homme töö* ja *Kas Renatet oli seal?* tüüpi laused sarnanevad rohkem normaal-lausetega kui eksistentsiaallausetega. Osaalust soodustav tegur on lause mittefaktilisus, mille toime subjekti vormile on levimas ka markeeritud lausetüüpidest väljapoole.

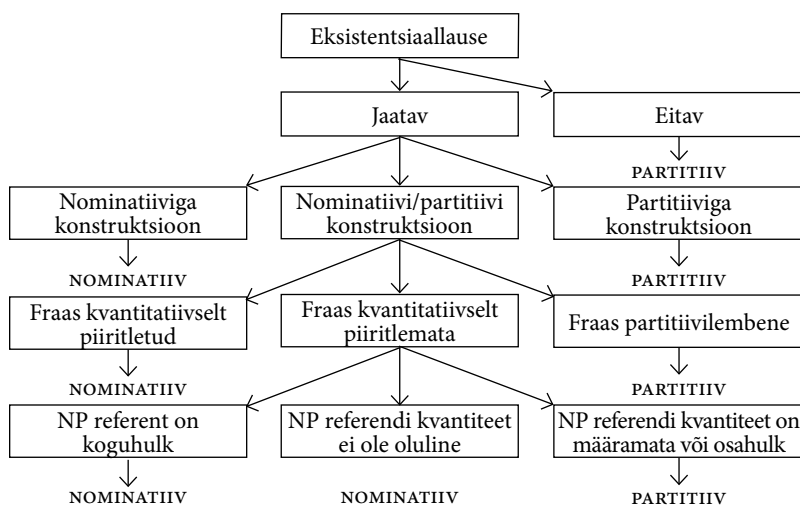
§ 7 Sisult **jaatavas** eksistentsiaallauses (a) ja omajalauses (b) võib esineda nii täis- kui ka osaalus. Harvemini esineb osaalus kogejalau-ses (c) ja tulemuslauses (d).

- a. Põõsarindes kasvavad *pajud* .. [etTenTen] – Luidetel kasvab *pajusid*. [I]
- b. .. politseil on *kindlad tõendid*, et Ali hoidis maksudest kõrvale .. [etTenTen] – Mul on *kindlaid tõendeid*, et Vello Sohkannd mõrvati. [I]
- c. Kui maaomanikul on *soov* ise neid töid teha, siis .. [etTenTen] – Kui kliendil on *soovi* ja *julgust*, võime ellu viia ka täiesti tavatuid reklaamikampaaniaid. [etTenTen] Tal on *lootust*. [etTenTen]
- d. .. pungadest kasvavad järgmisel aastal *uued võrsed*. [etTenTen] – .. mulda jäänud pungadest kasvab *uusi elujõulisi oksid*. [etTenTen] .. kõigist kolmest embrüost arenevad *eluvõimelised looted* .. [etTenTen] Sellest on arenenud *iseseisvaid teadusharusid*, nagu seismoloogia, vulkanoloogia, glatsioloogia jt. [etTenTen] Eestist on tema jaoks saamas *midagi enam kui töökoht*. [A] Aimasime, et Erkist tuleb *midagi*. [A]

Aluse käändevormi valik jaatavas eksistentsiaallauses sõltub 1) lause-konstruktsioonist, 2) alusfraasi leksikaaltähenduse kvantitatiivsest piiritletusest, 3) kvantitatiivselt piiritlemata tähendusega fraasi korral referendi kvantiteedist (vt joonist). Samalaadne on ka omajalause aluse käändevaheldus.

§ 8 Kuigi enamik olemasolu, tekkimist, siirdumist jms väljendavate verbide lausestruktuure võimaldavad nii täis- kui ka osaalust, leidub siiski mõningaid üksnes nominatiivse (a) või üksnes partitiivse (b) alusega piirduvaid struktuure.

- a. Meil algas *töö*. Meestele koitis *vabadus*. Sealt vaatas vastu *segadus*. [I]
- b. *Meistrit* jätkus igale poole. *Leiba* jätkus kõigile. Paulusel jätkub *rumalust kergesti hüsteeriasse sattuvat sõbrannat ka abikaasana temale eelistada* .. [I] *Turgu* meile Ukrainas igal juhul jätkub. [A] *Edevust* tal piisas .. [I] Vahepeal oli linnas *vihma* sadanud .. [I] Hollywoodis sajab taevast *tuhka*. [A]

Joonis. Eksistentsiaallause käändevahelduse mõjurid²

Ainult nominatiivse alusega struktuure leidub nt verbidel *algama, hakkama, koitma, tõusma, lähenema, liginema, vastu vaatama*; ainult partitiivse alusega struktuure nt verbidel *piisama, jätkuma, leiduma, tunduma, (välku) lööma, (vihma) sadama, rabistama* (Rätsep 1978).

§ 9 Kui lausekonstruktsioon võimaldab nii nominatiivi kui ka partitiivi, sõltub täis- või osaaluse võimalus järgmiseks alusfraasi (või selle tuumsõna) leksikaalsest tähendusest: kas see võimaldab ainult nimetavat (a) või ainult osastavat (b) või mõlemat vormi (c).

- Ja korraga torkas mulle pähe *veider mõte*. [I]
- Siin on *ruumi* ja *tegevust* kõigile, nii noortele kui ka eakamatele. [etTenTen]
- Kodus olid *seinad, peegel, raamatud* ja *enese mõtted*. [etTenTen]
Raamaturiiulis on *ikoone, pilte, raamatuid, mälestusi*. [etTenTen]

Ainult partitiivi võimaldavate nimisõnade rühm on piiratud, enamasti kuuluvad need nimisõnad kinnistunud ühenditesse nagu *aega olema, tegemist olema, tegu / pistmist olema, juttu tulema*.

Üldjuhul on aluse käändevormi valik eelkõige referendi **kvantitatiivselt piiritletusest**. Kvantitatiivselt piiritletud alusfraaside korral on alus nominatiivis. Ainsuses on alati nominatiivis **asjasõnad**,

² Eksistentsiaallause käändevahelduse mõjurite kirjeldamisel on kasutatud Helena Metslangi (2013) uurimust.

s.o sõnad, mille referent ei ole jaotatav ja mis märgivad konkreetseid loendatavaid objekte (*inimene, maja*), sh ka piiritletud objektikogumeid (*kännustik, järvistu, haritlaskond, perekond*) (a). Mitmuses on nominatiivis **komplektisõnad** – mitmuslikud sõnavormid, mis märgivad loendatavaid objektikogumeid (*vanemad, kingad, malendid*), sh ka need *plurale tantum* -sõnad, mis märgivad loendatavat piiritletud objekti (*talgud, kosjad, looteveed, püksid, juuksed*) (b). Nominatiivis on ka kvantorifraasid (*kolm saia, tükk leiba, pool torti*) (c), samuti need ainsuslikud sõnad, mis on tavaliselt ükskõiksed 'asja' – 'aine' opositsiooni suhtes, nt ilmakaarte nimetused (*lääs, põhi*), olukordi märgivad sõnad (*tõus, langus, vaikus, ühendus, võimalus*), haiguste nimetused (*kopsupõletik, angiin*) (d).

- a. Autos istus *vanem naine / perekond*. – *Autos istus *inimest / perekonda*. Kohal oli ka Soome suursaadik Markku Keinänen. [etTenTen] Niklusmäel on katoliku ajal olnud *püha Nikolause kabel* või *kirik*. [etTenTen]
- b. Tal olid *uued kingad / pikad juuksed*. Pojal on ainult *lühikesed püksid* ja piigal on lisaks lühikestele pükstele päevitusriiete ülemine osa ka seljas. [etTenTen]
- c. Väljas ootas *kaks meest*. Tartus on selle tõestuseks *mitu näidet* olemas. [etTenTen] Sellel nõudel on *kaks täiesti erinevat aspekti*. [etTenTen]
- d. Gerkan rääkis, et arhitektuuris on *tohtu identiteedi langus*. [etTenTen] USA-s oli sajandivahetusel 57% perekondadel *internetiühendus*, umbes sama nagu meil praegu Eestis. [etTenTen] .. tihti saabub esimese 48 tunni jooksul *kopsupõletik*. [etTenTen]

Täis- ja osaaluse vaheldus on võimalik vaid nende sõnade ja sõnavormide korral, mis oma tähenduse poolest on kvantitatiivselt piiritlemata (jaotatavad). Need on esiteks ainsuse vormis **ainesõnad**, mis märgivad nii aineid sõna otseses tähenduses (*liiv, jahu, leib, õhk, vesi*) kui ka abstraktnähtusi (*lootus, armastus, soojus, palavik*) ja piiritlemata objektikogumeid (*mööbel, rahvas, aedvili, elavjõud*). Ainesõnad on oma loendamatus tõttu kasutatavad üksnes ainsuses; mitmus on nende puhul võimalik ainult tähendusnihke puhul (nt *leivad* 'pätsid leiba', *aedviljad* 'liigid aedvilja'). Teiseks on oma tähenduselt piiritlematud nn **juhuhulgasõnad**, asjasõnade mitmusevormid, mis märgivad piiritlemata objektihulka (*lilled, aknad*), ja piiritlemata tähendusega *plurale tantum* -sõnad (*kliid, jäätmed, heitmed*). Keelele omane polüseemia võimaldab eri kategooriatesse kuuluvat kasutust, nt *töö*

(tegevus üldse ja konkreetne ülesanne), *kana* (lind ja linnuliha), *raud* (materjal ja sellest tehtud ese) (vt Langemets 2010).

Kui aluseks on kvantitatiivselt piiritlemata sõna või fraas, annab käändevaheldus võimaluse väljendada referendi kvantiteeti, nt täis- alusega saab väljendada koguhulka ja osaalusega selle ebamäära osa, vastavalt näites (a) kase kõiki lehti ja näites (b) osa neist. Täis- ja osaaluse vaheline tähendusopositsioon seisneb sellise tõlgenduse korral kahe erineva kvantiteedi vastanduses.

- a. Sellel kasel on juba *lehed*.
- b. Sellel kasel on juba *lehti*.

Samas võib täis- ja osaaluse suhe seisneda ka kvantiteedi markeerituses-markeerimatuses: osaalus (a) viitab referendi ebamäärasele kogusele, täisalus (b) ei pööra kvantiteedile tähelepanu.³

- a. Metsa tagant paistab *rohelisi maju*.
- b. Metsa tagant paistavad *rohelised majad*.

§ 10 Markeeritusopositsiooni korral on nimetav kääne (a) markeerimata vormiks, mille puhul ei ole esitletava referendi kvantiteet oluline, vaid referent määratletakse kvalitatiivselt, identifitseeritakse; osastav (b) viitab lisaks ka koguse ebamäärasusele.

- a. Alatihti juhtusid temaga *õnnetused*. Lähikonnas kostis *kolin*. Tuletan meelde, et selles ahjus sulas *raud* .. [etTenTen] Piltidel olid *koduloomad*. Klaasis on *vesi*. Tallinna kesklinna ümbruses on ju *puitmajade rajoonid*, kus iga maja ümber on tavaliselt ka aed oma õunapuuga – kui see ikka on kasvama jäetud. [etTenTen] Mets on ise üks hiiglasuur vari, paks vari, millest päike naljalt läbi ei tungi; varjude sees on *teised varjud*, aga need on õhemad ja sõbralikumad ning nende servas kasvavad *kukeseened*. [I] Külas elavad *ukrainlased, valgevenelased, ungarlased*.
- b. Alatihti juhtus temaga *õnnetusi*. Lähikonnas kostis *kolinat*. Piltidel oli *koduloomi*. Klaasis on *vett*. Aino Kallases oli selgelt *ainest suurilma daamiks* .. [I] Külas elab *ukrainlasi, valgevenelasi, ungarlasi*.

Sellist tähenduserinevust partitiiviga ja nominatiiviga lause vahel ei pruugi alati ilmned:

³ Esimest tüüpi vastandust, mille liikmetel mingi tunnuse väärtused erinevad, on nimetatud ekvipollentseks opositsiooniks; teist tüüpi, kus üks liige on mingi tunnuse osas markeeritud ja teine markeerimata – privatiivseks opositsiooniks.

Aknast hoovas tupp *külm õhk = külma õhku*. Meil oli kodus alati *või = võid* laual.

Identifitseerivas täisalusega eksistentsiaallauses võib alus olla fookustatud, nt tugevama rõhu abil (→ 18 § 7):

Õues on *INIMESED*. Klaasis on *VESI*.

Selline alus näitab, kes või mis on see objekt, mida on eelnevalt väidetud kuskil eksisteerivat. Kui markeerimata eksistentsiaallauses esinevad ühtaegu nii eksistentsi- kui ka identifitseerimisväide, siis identifitseerivas eksistentsiaallauses on ainult identifitseerimisväide. Fookustatud identifitseeriv alus võib olla ka partitiivis:

(Siin oleks nagu vingu. – Ei ole.) Toas on *GAASILÕHNA = GAASILÕHN*.

§ 11 Kahte kvantiteeti vastandav opositsioon kujuneb siis, kui lausesisu või kontekst annab piiritlemise võimaluse. Sel juhul saab täisalusega väljendada piiritletud (a) ja osaalusega piiritlemata (b) kogust. Nominatiivi abil saab muuta sõna kvantitatiivselt piiritletuks (või tõsta kõikuva kuuluvusega sõnal esile ühe tähendusvariandi): käsitada juhuhulgasõna komplekti väljendavana (c) ning ainesõna asja väljendavana (d). Piiritlemist toetavad määratlevad laiendid (e), referendi tunnus ja aktiveeritus diskursuses (f).

- Silla taha kogunes *rämpsu*. [I] Mere põhjas olid *kivid*, kivide küljes kasvasid *vetikad*. [I]
- Silla taha kogunes *rämpsu*. Siin aias kasvab *sibulaid*, *tilli ja lilli* ka .. [I] Sügisel kostab Rakvere kirikust *Arvo Pärdi komponeeritud kellamängu*. [I] Õhus on *Eestit*.
- Riigivõimul on ikka *mingid piirid*. Kuid igal ajal on *oma piirid*, ka sensatsiooni ja skandaalide müümisel. [etTenTen] Meie hotelli ees kasvavad *palmid* .. [I]
- Minusse voolas *teadmine, kuidas ma sellega saan inimesi aidata*. [etTenTen] Politseisse laekus *info haiglast* ning naine tunnistas kuriteo üles. [etTenTen]
- Seal on *mõlemad lapsed*. Sel seigal on *oma tähtsus*.
- Siin aias kasvavad *ema istutatud lilled*. [I] Eestisse jõudis *rootsivärv* 17. sajandil koos rootsiajaga. [etTenTen]

Piiritletuse-piiritlematuse vastandus tekibki selgelt nende sõnade puhul, mis vahetavad kategooriat: juhuhulgasõna käitub komplekti-sõnana (a), komplektisõna juhuhulgasõnana (b), ainesõna asjasõnana (c), asjasõna ainesõnana (d).

- a. Mul on selle kohta *tõendeid*. (ebamäärane hulk) – Mul on selle kohta *tõendid*. (koguhulk)
- b. Sul on *ilusad kingad*. (kingapaari kohta) – Sul on *ilusaid kingi*. (ebamäärane kogus kingi või kingapaare)
- c. Laual on *leiba*. (ebamäärane kogus leiba) – Laual on *leib*. (leivapätsi kohta).
- d. Siin on *luuletaja*. (inimene) – Siin on *luuletajat*. (omadus)

Nominatiivse aluse komplektitähendus (piiritletus) võib järelduda kontekstist näiteks osa-terviku suhtena (→ § 9). Lausetes (a) ja (b) on mitmuse nominatiivi vormid mõistetavad komplektisõnadena: antud külaelanike või klassi õpilaste koguhulgana. Seetõttu märgib samades lausetes partitiiv ebamäärast hulka, s.o osa klassi lastest või küla elanikest.

- a. Selles klassis on *andekaid lapsi*. – Selles klassis on *andekad lapsed*.
- b. Külas elab *ukrainlasi*. – Külas elavad *ukrainlased*.

Juhul kui subjekt väljendab millegi lahutamatu omandust ja esineb lauses vaid koos atribuudiga, on partitiiv eksistentsi väljendamiseks ainus ühemõtteline võimalus (a). Nominatiivse subjektiga lause väljendab pigem mingi omaduse olemasolu subjektireferendil kui subjektireferendi olemasolu (b).

- a. Kasel on *suuri lehti*. Meie klassis on *andekaid lapsi*.
- b. Kasel on *suured lehed*. – *Kase lehed* on suured. Meie klassis on *andekad lapsed*. – *Meie klassi lapsed* on andekad.

Niisiis märgib osastav kääne ebamäärast hulka või osa koguhulgast, nimetav aga kas märgib koguhulka või jätab kvantiteedi märkimata, võib aga seejuures rõhutada referendi kvalitatiivset olemust. Kontekstis võivad need vastandused saada mitmesuguseid tõlgendusi, eri tüüpi opositsioonid võivad teineteiseks üle minna ning täis- ja osaaluse vaheline tähenduslik vastandus võib neutraliseeruda.

Aluseta laused

§ 12 Kuigi alus on lauses öeldise olulisim argument, esineb ka ilma aluseta lauseid. Eesti keeles võib alus lausest puududa kas a) vormilistel põhjustel, b) sisulistel põhjustel või c) kontekstist tulenevalt.

Vormilistel põhjustel puudub alus lausest siis, kui verbivormist tingituna alus lauses esineda ei saa: umbisikulise ja *da*-infinitiivse

öeldisverbi korral. Täpsemalt on tegemist sisulis-vormilise tingitusega, sest predikaatverbi spetsiifilise vormi, mis eksplitsiitse aluse kasutust ei võimalda, määravad subjektsiku referentsiaalsed omadused.

Umbisikulistes ehk **impersonaalsetes lausetes** markeerivad verbi tegumood ja aluse puudumine seda, et tegevuse sooritajaks on indefiniitne, s.o kuulaja jaoks tuvastamatu, kuid siiski tegelik, mitte potentsiaalne elusolend. Umbisikuliseks tegijaks on tüüpiliselt inimene / inimesed (a), harvemini ka loomad (b) või personifitseeritud loodused (c). Tegija on kas spetsiifiline või mittespetsiifiline, erijuhul korporatiivne (organisatsioon, institutsioon või selle esindaja) (→ 3 § 108; Torn-Leesik, Vihman 2010). Definiitsena ei kuulu umbisikulise lause tegija(te) hulka tavaliselt suhtlussituatsiooni osalised (Jokela, Plado 2015, Pajusalu 2015), siiski võib umbisikulist lauset kasutada juhul, kui kõneleja või kuulaja umbisikustamine on tingitud soovist vältida nende otsest nimetamist (d) (→ 3 § 108).

- a. Mind *peetakse* pigem kurikuulsaks. [A] Palka *maksti* vaid kahel korral. [A] Tihti *kõneldakse* erosioonist kogu lammutusprotsessi tähenduses. [T] Eluga *poldud* rahul. [I] .. suusad-kotid *transporditakse* hotelli lumesaanidega. [A]
- b. Munad *munetakse* harilikult hommikul, ärkamise ja kella 12–13 vahel. [A] Peale sööki *tehti* tutvust meie diivaniga, *nurruti* kõrvulukustavalt, *vaadati* meile väikesest öömustast molukesest säravate merevaikkollaste silmadega otsa .. [N]
- c. Keeristormis tihenevad aeg ja ruum üheks tomбуks. Kui satud selle keskele, *rebitakse* sind koos juurtega ja *paisatakse* riismed jumal teab kuhu. [I] Samal hetkel, kui Meets ringist välja astus, puhkes toas keeristorm. Mees *paisati* tuulde nagu kaltsunukk. .. Kokkupõrgetes pööraselt kihutavate kappide, laudade, klaasnõude kildude, nugade-kahvlite ja kõige muuga, *hakiti* ning *lõmastati* Meets liharäbalateks. [I]
- d. Käesolevas töös *käsitletakse* ühildumist. Kas magustoitu ka *soovitakse*?

Ka **da-infiniitvise öeldisverbiga lausetest** puudub eksplitsiitne alus obligatoorselt. *da*-infiniitvne öeldisverb võib esineda iseseisvatest lausetest küsilausest (a) ja käsklausest (b) ning kõrvallausest komplementlausest (kaudküsilausest) (c), finaalse sisuga relatiivlausest (d) ning otstarbe- ja tingimusmääruslausest (e).

- a. Kuidas praegusest kriisist *välja tulla*? [A] Keda *toetada*? [A] Kust *leida* täiendavaid tõendeid? [A] Mida *teha* teabega? [T]
- b. *Kasutada* tegijate loal! [A] Mitte telefonile *vastata*! [I] Õhtul laetulesid mitte põlema *panna*, laualampi süüdates aga mitte *unustada* aknakardinaid ette tõmmata. [I] *Varjuda*! [I]
- c. Isa ei tea, millest *alustada*. [I] Rüüpasin süngelt kohvi ja mõtlesin, kas *kirjutada* Raulile või mitte. [I] Kaalusin sekundi, kas *aidata* asju välja kanda või mitte .. [I]
- d. Otsi endale üks vaikne bimbo, kellele raha *kulutada*. [I] Eesti keeles pole ühtegi sõna, millega seda segadust ja kummalist õhkkonda kokku *võtta*. [A] Nurmelt leiab veel hulganisti suvelilli, millest kaunid kimbud *valmistada*. [A]
- e. Et eksamit läbi *teha*, pidin püstolist tabama 25 meetri pealt 3 lasku kolmest. [A] Kui aus *olla*, siis olin päris pettunud, õigemini täiesti pettunud. [I] Interaktiivsus praktiliselt puudub, kui meiliaadresse mitte *arvestada*. [A] Pidin tükk aega keskendumata, et ennast eelmiselt vestluselt ümber *lülitada*. [I] Riinal ei olnud nii vähe asju, et tunniga pakitud *saada*. [I] Teaduslikes artiklites kasutatakse palju viitamist, et *anda* tööle suuremat kaalu. [T]

Kõrvallause öeldisverbi *da*-infinitiivne vorm näitab, et kõrvallause implitsiitse subjekti referent on identne kas pealause mingi osaliga – enamasti tegevussubjekti (a) või tegevusobjektiga (b), vestlussituatsioonis osalejaga – kõneleja või kuulaja(te)ga, nt lauses (c) kõnelejaga, või on tegija geneeriline (d). Küsi- ja käsklause puhul on tegevuse sooritajaks enamasti suhtlussituatsiooni osaline, nt käsu puhul harilikult kuulaja.

- a. *Riinal* ei olnud nii vähe asju, et tunniga pakitud *saada*. [I]
- b. *Kohtunikud* juhatati lava taha, et misse oma silmaga ja lähedalt *näha*. [A]
- c. Muid muljeid on palju, aga kui aus *olla*, saab neid Setumaalt enam, kaugematest nurkadest kõnelemata. [A]
- d. Kui kunstlik sülem raamile *paigutada*, siis tagab loomulik töö kärje ehitamisel ja paljunemine pere edasise elujõulisuse. [T]

Märkus. Aluseta lausete hulka ei kuulu siiski need laused, kus *da*-infinitiiv täidab kvotatiivi funktsiooni, s.o näitab väite vahendatust, nt *Ta olla* = *olevat haige* (⇒ 3 § 54).

§ 13 Puhtsisulistel ehk semantilistel põhjustel puudub alus üldisikulistest ja isikuta lausetest.

Üldisikulised laused on ainsuse 3. pöördes öeldisverbiga laused, milles aluse nullvormistus markeerib seda, et potentsiaalseks

subjektisikuks on kes tahes inimene. Enamasti esinevad eesti keele üldisikulistes lausetes öeldisena või öeldise finiiitse osana modaalverbid. Öeldiseks võib olla muidki verbe, eelkõige mentaalverbe (eriti tajuverbe *nägema* ja *kuulma*, ka verbe *harjuma*, *leidma*), kuid nendegi puhul tõlgendub lause modaalsena (*Seal näeb = võib näha töötamas ainult mehi*) (a). Vaid eitavas kõneliigis võib esineda konkreetseid verbe (b). Tüüpjuhul on üldisikuliste lausete ajavormiks preesens, siiski esineb ka minevikuvormilisi üldisikulisi lauseid.

- a. Kohvikus *saab* malet *mängida* ja lehti *lugeda*. [A] Siiski *võib* juba 25-26-kraadises vees intensiivselt ujudes ka *higistama hakata*. [A] .. seal *võis* tantsupõrandal *kohata* Juhan Viidingut .. [A] Suure värviakraani ja selle võimalustega *harjub* kiiresti. [A] *Seal näeb* töötamas ainult mehi. Kõige rohkem pagasi sidumise konkse *leiab* Nissanist ja Škodast. Tumemesilasi *võiks pidada* ristandmesilaste saamise eesmärgil. [T]
- b. Renault pöörab üsna järsult parema pidamisega poole suunas ja kui seda rooliga kohe *ei takista*, viskab auto külje ette.

Märkus. Jokela (2012) uurimuse 895 üldisikulisest lausest esines modaalverb öeldisverbina 807 lause puhul.

Üldisikuline lause annab edasi geneerilisi sündmusi ja olukordi (eelnevad a-näited), samuti kasutatakse üldisikulisi lauseid tegevusjuhiste andmiseks (d). Implitsiitse subjekti referendiks on kes tahes potentsiaalne osaline, mis suhtlussituatsioonis võib aga konkretiseeruda kõnelejaks (eriti kui öeldiseks on modaalverb + suhtlusverb (c)) või kuulajaks (sagedamini juhtnööride puhul (d)).

- c. 60 000 km on selja taga ja *võib tõdeda*, et edu võrdlustestides pole alusetu. [A]
- d. Maikuus *võib* tomatitaimed *istutada* klaasiga kaitstud rõdule. [A]

Üldisikuline lause on kindla struktuuriga lausetüüp üldisiku väljendamiseks. Kuid üldisikuline tähendus võib mõnikord olla ka vormilt impersonaalsel lausel (a) (→ 3 § 93, 108) ning *da*-infinitiivse öeldisverbiga lausel (b). Samuti võib üldisikulist referenti edasi anda ainsuse 2. pöördega (c). Viimasel juhul ei pruugi sisult üldisikuline lause olla aluseta, selle alusena võib esineda 2sg pronomeni *sa* (→ 3 § 94). Erinevalt 3sg lausest puudub neil üldisiku sekundaarsetel väljendusvormidel modaalne tõlgendus.

- a. Vigadest õpitakse. Aru ei mõõdetata habeme järgi.
- b. Saagikust saab tõsta, kui asetada puu ümber rohkelt komposti.
[etTenTen]
- c. (Sa) teed tööd ja näed vaeva, aga kasu ei mingit.

Isikuta ehk **apersonaalsed laused** on ainsuse 3. pöördes öeldis-verbiga laused, milles aluse puudumine on tingitud verbi leksikaal-
sest tähendusest. Sagedamini esinevad isikuta lausetes loodusnähtusi kirjeldavad verbid (a), aga ka füsioloogilisi ja tunnetuslikke protsesse kirjeldavad verbid ning köitme ja öeldistäite ühendid (b).

- a. Väljas *tibutab* ja *kirmetab* ja *kahutab*, justkui oleks november ja mitte aprill juba. [I] Maikuu alguses asendus soe külmaga, sadas lund, öösel *külmetas*. [T] Kogu öö ja hommikupooliku *oli sadanud*. [I] *Ei tuisanud*. [I] Tormiga, kui *müristab* ja *välku lööb*, on surnuaial üsna kõhe. [A] Väljas *hämardus* juba. [I] Kui *koidab*, avastab üks jagu õige tee. [A]
- b. Mul hommikuti kergelt *iiveldab*. [I] Seisin uimasena paigal, kõrvus *kumises*. [I] Millegipärast *ei aja oksele*. [I] Mul *on külm*.

Nii umbisikulisi, üldisikulisi, isikuta kui *da*-infinitiivse öeldisega lauseid on käsitletud aluseta vaeglausetena ehk vaegisikuliste lausetena (EKG II 1993: 40, 244–246).

§ 14 Kontekstist tulenevalt puudub alus lünklausetest (→ 20 § 8, 12). Lünklausetest jääb alus välja nt väljendusökonomiast või viisakusstrateegiatest olenevalt ja aluse referendile viidatakse muude vahenditega. Eksplitsiitse subjekti puudumise kompenseerivad lünklausetes kas a) kontekst (tegemist on kontekstisidusate lausetega) või b) öeldisverbi 1. ja 2. pöörde tunnus. Et eesti keeles väljendab isikut nii pronoomen kui ka verbi isikuvorm, võidakse 1. ja 2. isiku pronoomen kui liiane lausest välja jätta (asesõna väljajätt, ingl *pro-drop*). Seejuures verbi 2. isiku vormi puhul jäetakse pronoomen sagedamini välja kui 1. isiku puhul (Pool 1999a).

- a. Asubki tohter hobust uurima. Ø Uurib eest ja tagant, suust ja silmist [...] [I] „Mis ta teeb?“ – „Ø Joob kohvi.“ [I]
- b. Mäletan seda väga hästi! [A] Ø Läksin teise tuppa, Ø süütasin tule ja Ø istusin kirjutuslaua taha. [I] Kui Ø tahad midagi kiiresti saada, Ø pead andma altkäemaksu. [A] Ø Ütlesid, et Ø kasvavad oma koduaias lilli. [A] Ø Tule välja, kui Ø julged.

Märkus. Ehkki öeldisverbi 1. ja 2. isiku vormi võib samuti käsitada kontekstina, mis võimaldab tuvastada pronoomenist aluse, ei nimetata sellist pöördevormile tuginevat väljajätku siiski kontekstiellipsiks, vaid grammatiliseks ellipsiks (→ 20 § 12).

Kirjandust aluse kohta: DE HOOP, HELEN, PETER DE SWART (eds.) 2008. Differential subject marking. | EKG II 1993. | EREL, MATI 1978. Märkmeid partsiaalsubjekti kohta eesti keeles. | EREL, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | EREL, MATI 2005b. Source-marking resultatives in Estonian. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2006. Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to Standard Average European. | GIVÓN, TALMY 2001b. Syntax: An Introduction. | HELASVUO, MARJA-LIISA, TUOMAS HUUMO 2010. Mikä subjekti on? | HIETAM, KATRIN 2003. Definiteness and Grammatical Relations in Estonian. | HUUMO, TUOMAS, LIINA LINDSTRÖM 2014. Partitives across constructions: On the range of uses of the Finnish and Estonian „partitive subjects“. | ISK 2004. | JOKELA, HANNA 2012. Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta. | JOKELA, HANNA, HELEN PLADO 2015. Subjects under generic conditions: Implied subjects in Finnish and Estonian *if*-clauses. | KOKS, HELEN 2004b. Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses. | LANGEMETS, MARGIT 2010. Nimisõna süstemaatiline polüsee-mia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. | LINDSTRÖM, LIINA 2004a. Sõnajärg lause tuumargumentide eristajana eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. | LINDSTRÖM, LIINA 2015. Subjecthood of the agent argument in Estonian passive constructions. | LINDSTRÖM, LIINA 2017. Partitive subjects in Estonian dialects. (ilmumas) | METSLANG, HELENA 2013. Grammatical Relations in Estonian: Subject, Object and Beyond. | NEMVALTS, PEEP 1976. Täis- ja osaalus eesti ja soome süntaksis. | NEMVALTS, PEEP 1978. Eksistentsiaallauseist. | NEMVALTS, PEEP 2000. Aluse sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. | POOL, RAILI 1999a. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. | RANNUT, LEHTE 1964. Täis- ja osaalus tänapäeva eesti kirjakeeles. | RANNUT, LEHTE 1969. Eksistentsiaallausest ja aluse juurdemõtlemisest.

5. SIHITIS

Helle Metslang

Üldist

§ 1 **Sihitis** ehk **grammatiline objekt** on tüüpjuhul verbist sõltuv ja tegevusobjekti väljendav nimisõnafraas osastavas, omastavas või nimetavas käandes. Nt

Lugesin parasjagu *raamatut Edvard Munchist*. [A] Sinu jaoks ma kirjutasin *selle raamatu*. [I] *Raamat* andke mulle tagasi. [I] Nad on *mind* alati aidanud. [A] *Meid* jälgivad pidevalt varjatud kaamerad. [etTenTen] *Seda* käsib ukse kohal rippuv keelumärk. [A]

Sihitiseks võivad olla ka muud fraasid või keelendid, kui need on asendatavad prosubstantiivse sihitisega: substantiivses funktsioonis omadussõnafraasid (a), kvantorifraasid (b), samuti kvaasisubstantiivsed keelendid (c).

- a. Saatus soosib *julgeid*. – *Keda* saatus soosib? Kuidas sa suudad küll kõiges *halvimat* näha? [etTenTen] Ootan *oma neljandat* ja kohe-kohe ka kohtun temaga. [etTenTen]
- b. Subjekti õigus sisaldab endas *kahte võimalust*. [etTenTen] – *Mida* subjekti õigus sisaldab? Erinevate mängude puhul saab selle alusel eristada *kolm gruppi*. [etTenTen] Tanel andis igal kuul ka *veidi raha*, et lapsega paremini hakkama saaksime .. [etTenTen]
- c. Üks kirjutab „*Afrika, Amerika, Asia*“, teine jälle „*Aafrika, Ameerika, Aasia*“, kolmas „*Ahwrika, Aamerika, Aasia*“. [etTenTen] – *Mida* kirjutab üks, teine, kolmas?

Komplekslauses võivad sihitiseks olla sekundaartarindid (a), nt *da-* või *vat-*infinitiivitarindid (→ 23 § 115, 121), ja komplementlaused (b) (→ 22 § 23 jj).

- a. Käskisime *sulgeda juurdepääsu lõhkekehale*. [A] Arvasin *tal piinlik olevat*.
- b. Teadsin, *et 1992. aastal võin pääseda olümpiamängudele*. [A] „*On raske kirjutada, kui pilgul pole ruumi*,“ ütleb Jüssi. [A]

Märkus. Mõningaid transitiivverbe, mida laiendab *vat-* või *da-*tarindist objekt, võib samal ajal laiendada ka nimisõnafraasist objekt, nagu

lauseis *Ta arvas poisi koju minevat. Ta käskis poissi koju minna*. Kahe sihitisega verbe ja lauseid nimetatakse ditransitiivseteks. Eesti keeles on ditransitiivsus väga erandlik nähtus (→ 23 § 115, 121)

Osastavas käändes käändsõnalist sihitist nimetatakse **osasihitiseks** ehk **partiaalobjektiks** (a), omastavas või nimetavas käändes sihitist on **täissihitis** ehk **totaalobjekt** (b). Muutes lauses sihitise vormi, saame väljendada erinevaid tähendusnüansse (→ § 6–11); osalt sõltub vormi vaheldus ka muudest lauseliikmetest, nt öeldise vormist (→ § 12). Niisiis esineb eesti keeles eristav objekti markeerimine (*differential object marking*, *DOM*, vt Ogren 2015b).

- a. Kirjutan parasjagu *raamatut oma reisist Indiasse*. [A] Otsin lapsele *riideid*.
- b. Kirjutasin *raamatu oma reisist Indiasse*. Teil tasuks kirjutada *raamat oma reisist Indiasse*. Otsin lapsele *riided*.

§ 2 Normaallause sihitist vormistab tavaliselt tegevusobjekti, seejuures semantilisest rollidest patsienti (a) või teemaobjekti (b), ja kuulub markeerimata infostruktuuri korral lause reemaossa (→ 2 § 15; → 18 § 22).

- a. Meie muudame *maailma* mitte millegagi, meie muudame *luulet ja maalikunsti* mitte millegagi ja meie teeme sõjale *lõpu* mitte millegagi. [I]
- b. Nad hakkasid *filmi* vaatama. [I]

Sihitise tavaline asukoht normaallauses on öeldise järel. Umbisikulisest lausetes, kus puudub tüüpiline lausealguskomponent – alus, kaldub tuntud referenti tähistav sihitist paiknema lause alguses (→ 18 § 22). Nt

Nimetatud meediaprojekte levitatakse TV-s, raadios ja Internetis terve 2011. aasta jooksul! [etTenTen]

Sihitist võib lause tähendusstruktuuris kuuluda ka semantiliselt predikaadi koosseisu, lisades sisu öeldisele. Sihitistes tugiverbikonstruktsioonides nagu *tööd / otsust / nalja / sporti tegema, kõnet / loengut / ettekannet / jutlust pidama* korral on öeldiseks üldise sisuga tugiverb, tegevuse sisu annab edasi sihitist (a) (→ 3 § 10; Muischnek 2005). Leidub ka kitsamatele tähendusvaldkondadele omaseid, neis valdkondades üldist tähendust omavate verbidega tugiverbiühendeid, nt *kolmikut / kõrgust / kaugust / teivast hüppama, rallit / jalgratast /*

slaalomit sõitma, sprinti / maratoni / tormi jooksma, peitust / palli / tennist mängima (b).

- a. Komitee käis koos, tegi *asjalikku tööd* ja koostas lõpuks pika aruande. [TK] .. Kennedy ja .. Hruštšov pidasid *pingelisi läbi-rääkimisi*. [TK] Suured aktsiapangad ei teinud *tegemist* väike-mehega. [etTenTen]
- b. Homme jooksen ma *oma elu neljanda poolmaratoni*, mis tekitab minus parasjagu kõhedust – viimati jooksin *pikka maad* kuus nädalat tagasi Riias .. [etTenTen] Mehed jooksevad veel *1500 m* ja hüppavad *teivast*. [A] Koondise kapten Erki Nool hüppab *teivast* ja osaleb teatejooksudes, Aleksander Tammert heidab *ketast* ja tõukab *kuuli* ning Andrus Värnik viskab *oda*. [A] Tee peal saime veidi ka traktoriga *peitust* mängida. [etTenTen]

Intransitiivsele verbile lisatav sisaldussihitis (→ § 5) täpsustab verbi tähendust, väljendades ka muid lause tähenduskomponente, nt tegevuse kohta (a) või viisi (b).

- a. Sügisel ja talvel käisime *seda teed* laternate valgusel. [etTenTen].
- b. Eile pärastlõunal magas kapten *rahulikku und*. [A]

Eri tähendusrühmade verbidel võib olla muidki objektirole, näiteks vahend või koht (a), mida tüüpiliselt väljendavad määrused (b).

- a. Sõber pidi ise laval *viulit* mängima ja olema üks peaosaline.
- b. Juba mitu aastat on ta mänginud *kuulsa „Yusupov“ Stradivarius viuliga* – *samal instrumendil* on mänginud ka David Oistrakh ja Leonid Kogan. [etTenTen]

Kogejalaises võib sihitist väljendada ka tegevussubjektiks olevat kogejat. Nt

- Ilmselt üllatas *teda* talumehe julge vastus. [I] *Teda* huvitab väga psühholoogia. [A] Esimest korda elus ajas *mind* merel iiveldama. [I] Osalusmetroo kampaania rõõmustab *tallinlasi* juba teist nädalat järjest. [etTenTen]

Eksistentsiaalse mõtestusega lausetes (verbidega nagu *ääristama, ümbritsema, piirama, raamima*) võib sihitist tõlgendada ka koha väljendajaks, mis moodustab lause teema, nagu eksistentsiaallauses kohamäärus. Vrd sihilisi lauseid (a) ja lähedase tähendusega eksistentsiaallauseid, kus kohta väljendab kohamäärus (b).

- a. *Kaldavett* ääristavad niidud. *Kogu väljakut* ümbritseb kõrghaljastus. [A]
- b. *Kaldavee ääres* on niidud. *Kogu väljaku ümber* on kõrghaljastus.

Eksistentsiaalset tähendust kannavad ka seisundit väljendavad laused verbiga *sisaldama* või *kätkema*, samuti väljendid nagu *süda tilgub verd* või *silmad jooksevad vett*, kuid siin väljendab kohta alus, sihitis aga on tegevussubjekt (a), vrd eksistentsiaallauset (b).

- a. Teos sisaldab *töid Eesti kirikuloo, süstemaatilise teoloogia ja piibliteaduste alalt*. [etTenTen]
- b. Teoses on *tööd Eesti kirikuloo, süstemaatilise teoloogia ja piibliteaduste alalt*.

§ 3 Lauset, milles öeldisverbi laiendab sihitis, nimetatakse **transitiivlauseks** ehk **sihiliseks lauseks**; lauset, kus sihitis puudub, **intransitiivlauseks** ehk **sihituks lauseks**. Transitiivlause kujundab sihiline ehk transitiivne verb, mille seotud laiendite hulka sihitis kuulub. Sihitis võib olla verbi obligatoorne laiend, nt verbide puhul, mis väljendavad põhjustamist või abstraktset suhet, nagu *põhjustama, valmistama, eeldama, sisaldama, moodustama*, ka nt verbi *omama* puhul. Kui sellise verbi juures sihitis vormiliselt puudub, on tegemist ellipsiga ja lünk lauses on täidetav konteksti või situatsiooni põhjal, seega on laused ikkagi transitiivsed. Nt

Mida see *eeldab* või *Ø ei eelda*? [etTenTen] Kusjuures *põhjustabki Ø* väga sageli. [etTenTen] Ning ilmselt *põhjustab Ø* varsti uuesti. [etTenTen] *Omavad Ø* ikka küll. [A]

Teisalt aga võivad paljud transitiivsed verbid nagu *sööma, küpsetama, kuduma, õmblema, koristama, pesema, hammustama, puhastama, küürima, harjutama* olla kasutatavad nii sihitisega kui ilma; sihitise puudumisel on lause tähelepanu keskmes verbiga väljendatud tegevus. Vormistamata sihitis võib tähendada mis tahes mõeldavat referenti üldiselt (a) või viidata kontekstisidusalt teadaolevale referendile, näiteks kõnelejale või kuulajale (b).

- a. *Sõin* vaikselt köögis .. [I] Me hakkasime tööle – *pesime, küürisime, puhastasime, rääkisime*, kuidas õhtul kuuske hakkame kaunistama. [I] Ta *õmbleb, küpsetas, pesi*, luges muinasjutte .. [I]
- b. .. ma pean ise *pesema* minema! [I] „Mis ma pelgama peaks!“ ütles Jott. „Et *hammustab*,“ ütles Ott. [I]

Tüüpilised transitiivverbid tähistavad referendile suunatud tegevust, nt valmistamist (*ehitama, kirjutama, kuduma, moodustama*), töötlemist (*praadima, puhastama, lõikama, õmblema, värvima*), siirmist (*viima, tooma, veeretama, saatma, panema, asetama, tõstma*),

sotsiaalseid tegevusi (*kasvatama, hooldama, õpetama, juhutama*), suhtlustegevusi (*ütleva, teada andma, sosistama*), mentaalseid tegevusi ja seisundeid (*kujutleva, oletama, imetleva, armastama, mõtlema, uskuma, pooldama*). Transitiiivverbe leidub ka suhet väljendavate seisundiverbide seas, nt *sisaldama, kätkema, omama, moodustama, jaotama*.

Verbidel on erinevaid kasutusi ja tähendusvariante, rühmade piirid ei ole selged. Nii võib sama verb esineda nii transitiiivsena kui ka intransitiivsena (*Mõtlen seda / sellest / sellele, usun seda / sellesse. Uudis rõõmustas mind. – Ma rõõmustasin uudise üle*), nii dünaamilisena kui ka staatilisena (nt *Peaminister moodustas valitsuse. – Osad moodustavad terviku. Ema jaotas koogi kaheks osaks. – Jõgi jaotab alevi kaheks osaks*), tähendusstruktuuri eri osalisi sihitistena vormistavate rektsioonistruktuuridega (nt *Õpetas last kuduma. – Õpetas lapsele kudumist. Pühkisin põranda prahist puhtaks. – Pühkisin prahi põrandalt*). Ka tüüpilised intransitiivverbid nagu *magama, käima, elama, minema* võivad saada verbi tähendust täpsustava sisaldussihitise, nt *Magas sügavat und. Elas oma elu. Käis oma teed* (→ § 5).

§ 4 Oma tähendustüübilt on sihitis enamasti kas **suunasihitis** või **tulemussihitis**. Suunasihitise (a) korral on tegevus suunatud olemasolevale referendile, tulemussihitise (b) referent tekib tegevuse tulemusena. Suunasihitis väljendab tüüpiliselt patsienti või teemaobjekti, tulemussihitis sihti.

- a. Peremees paneb kannu tulele. [A] Ostes tuleb alati jälgida *kaminahju võimsust*. [A]. Halb mälu muutis mulle *keelte õppimise* piinaks. [I] Lauale tuuakse *kaks viilu leiba*. [A]
- b. Mark Soosaar kirjutas kord *avaliku kirja Ain Kaalepile*. [A] Udu loob *meeleolu* – nii filmis kui elus. [I] Õised autod tekitavad toas *huvitavaid varje*. [I]

Muudest lauseliikmetest kaasneb suunasihitisega tüüpiliselt vahendimäärus; töötlemist ja paigutamist väljendavate verbide korral veel latiivne seisundimäärus (*Värvis seinä rulliga valgeks*), asukoha muutmist väljendavate verbide korral latiivne kohamäärus (*Viis külalise autoga lennujaama*), sotsiaalseid tegevusi väljendavate verbide korral *ma*-infinitiivis määrus (*Õpetas last lugema*). Tulemussihitis on ennekõike valmistamist väljendavatel verbidel, ja sellega kaasneb näiteks tekitatava referendi materjali väljendav elatiivne määrus (*Ehitas*

põhust maja), vahendimäärus ja tekitamise kohta väljendav latiiivne kohamäärus (*Joonistas klaasile pintsliiga lille*).

Mitmed muutmise tähendusega verbid võivad tõlgendada nii töötlemist kui ka valmistamist vms väljendavatena, nt *keetma, küpsetama, hautama, praadima, jahvatama, sulatama, palmima, köitma, kohandama, laduma, õmblema, tegema, kasvatama, rullima, vormima, treenima, hõõruma, käänama, painutama, vormima, koolutama, tegema*. Et ditransitiivne ehk kahe sihitisega lause on eesti keeles üldjuhul välistatud (→ § 1 märkus), on lauses ikkagi ainult üks sihitis – töötlemist väljendavas lauses suunasihitis (a), valmistamist väljendavas lauses tulemussihitis (b). Esimene väljendab muudetavat objekti tema lähteseisundi järgi, teine muutmise tulemusena tekkiva oleku järgi. Suunasihitise korral vormistab tulemusseisundit latiiivne määrus, tulemussihitise korral lähteseisundit separatiivne määrus.

- a. *Ma kasvasin lapsed korralikeks inimesteks. Peeter vormis savikamaka kuuliks. Õpetaja tegi need seisukohad õpilastele dogmaks. Neiu punus juuksed pea ümber pärjaks. Neiu punus juuksed pea ümber pärga. Talgulised ladusid puid riitadesse. Ja pisarad tegid mu pilgu tapjapilguks .. [I]*
- b. *Ma kasvasin lapsest korraliku inimese. Peeter vormis savist kuuli. Õpetaja tegi oma seisukohtadest õpilastele dogma. Neiu punus juustest patsikese. Talgulised ladusid puudest riitasid. Üksmeelne naerupahvak tegi kutist omainimese. [I]*

Märkus. Lausestruktuure, kus lähteseisundit vormistab intransitiivses lauses alus, transitiivses lauses sihitis, ja tulemusseisundit saavas käändes määrus (*Peeter vormis savikamaka kuuliks. Savikamakast sai kuuliks*) on Mati Erelt (2005b) liigitanud tulemust markeerivateks, erinevalt lähet markeerivatest, kus lähteseisundit väljendav fraas on seestütlevas käändes ja tulemusseisundit märkiv fraas sihitis või alus (*Peeter vormis savikamakast kuuli. Savikamakast sai kuul*).

§ 5 Perifeerseks sihitiseliigiks on **sisaldussihitis**. Selle põhiosa leksikaaltähendus sisaldub verbi tähenduses või järeldub sellest. Verbi tähendusest niigi nähtava leksikaaltähendusega nimisõnast üksi sihitisena tavaliselt ei piisa ([?]*magas und*, [?]*elas elu*, [?]*jooksis jooksu*, [?]*hüppas hüpet*, [?]*sõi sööki*, [?]*tantsis tantsu*, [?]*laulis laulu*, [?]*mängis mängu*), vaid sihitis sisaldab iseloomustavaid ja täpsustavaid tunnuseid väljendavat leksikat. Sisaldussihitis võib laiendada nii transitiiv- kui ka intransitiivverbe, olla nii suuna- kui ka tulemussihitis. Kõige

tüüpilisem sisaldussihitis on intransitiivsele verbile lisatav sihitis, mis sisaldab verbiga samatüvelist või samatähenduslikku nimisõna. Nt

Tal on tunne, et see mantel elab praegu Tallinnas *omaenda isiklikku elu* ja teeb just seda, mis ise tahab. [I] Kihva-Jerrid jäi surema *aeglast surma*. [I] Jänksi jänes sööb *ühte ja sama sööki* kaks korda. [A] Saeveski vanataat läinud kord metsa mööda ja laulnud *vaimulikku laulu*. [etTenTen]

Sisaldussihitise perifeeriasse jäävad mõnede tugiverbiühendite laiemalt varieeruva sõnastusega sihitised (*sõitis rallit, jooksis sadat meetrit, hüppas kolmikut* (→ § 2).

Täis- ja osasihitis

§ 6 Valik öeldist laiendava täis- ja osasihitise vahel sõltub põhiliselt kolmest asjaolust: 1) eitusest / jaatusest, 2) lause piiritlusaspektist (→ 3 § 17–20), 3) sihitise referendi kvantitatiivsest piiritletusest (→ 4 § 9).

Lause **piiritlusaspekt** iseloomustab lausega tähistatavat situatsiooni: kas sellele on omane mingi ammendumispiiri ja kas lausest ilmneb selle ammendumispiiri saavutamine. Piiritletud ehk perfektiivsed on laused, mida vaadeldakse piiri saavutanud tervikutena (*Pannkoogid lõppesid otsa. Peeter sõi viimase koogi ära*); piiritlemata ehk imperfektiivsed aga laused, mis märgivad situatsiooni kui jätkuvat, mitteammendunut (*Laual olid pannkoogid. Pere sõi pannkooke*). Lause aspekt sõltub ennekõike verbi sisemisest aspektist, mille järgi verbid jagunevad kolme peamisse rühma:

- 1) imperfektiivsed verbid (transitiivverbidest kuuluvad siia nt *armastama, vihkama, nägema, vaatama, mäletama*); imperfektiivseid sihilisi verbe nimetatakse ka partitiivverbideks,
- 2) perfektiivsed verbid (nt *ammendama, andestama, jätma, kaotama, leidma, saavutama; ära jätma, ära arvama*),
- 3) imperfektiiv-perfektiivsed ehk aspektverbid (nt *ehitama, parandama, kirjutama, joonistama, kutsuma*).

Imperfektiivsete verbide juures kasutatakse osasihitist (*armastab last, nägi rebast*). Perfektiivsete verbide juures on sihitis üldjuhul totaalne, kui lisaks aspektile ka muud täissihitise tingimused (→ § 7) on täidetud (*jättis lapse koju, ammendas võimaluse*). Aspektverb

võimaldab mõlemat vormivarianti: jaatavas lauses perfektivse aspekti ja kvantitatiivselt piiritletud objektieseme korral on täissihitis (*kirjutas luuletuse, ehitas suvila*), muudel juhtudel osasihitis (*kirjutas luuletust, kirjutas luuletusi*).

Sihitis on oma referentsi poolest **kvantitatiivselt piiritletud**, kui ta tähistab asja (nt *ese, inimene*), mitmusevormilisena komplekti (nt *sokid, kingad, vanemad*) või kogust (nt *kaks kassi, mitu seent, mõned välisriigi juhid, neli naela vaheltkasu, suur hulk metsavendi*) (→ 4 § 9). Piiritlemata tähendusega on ainesõnad (*liiv, suhkur, õhk, armastus, luule*) ja tavaliselt ka mitmuslikud sõnad (*inimesed, lapsed, raamatud, asjad, loomad*).

Märkus. Verbide perfektivsuse määr on mõnevõrra varieeruv. Mõnda verbi saab kasutada eri aspektitähendustes, nt *asustama* on lausetes nagu *Vormsit asustasid kunagi rootslased* imperfektiivne, kuid lausetes nagu *Rootslased asustasid saare* perfektivsusele kalduv (Vaiss 2004a: 108). Vastavus verbi aspektitähenduse ning ta objektireksiooni vahel ei ole päris üksühene, nt väljendavad perfektivset tegevust nii partitiivverb *alustama* kui aspektverb *lõpetama*: *alustas tundi, aga lõpetas tunni*. Natalia Vaiss (2004a: 73–74) on rühmitanud transitiivseid verbe järgmiselt.

1. Partitiivverbid, mis nõuavad osasihitist: a) tundeid, psüühilisi seisundeid, pikaajalisi protsesse ja tegevusi väljendavad verbid (*armastama, austama, taga ajama*); b) aktiivset, resultatiivset tegevust väljendavad verbid, mis olenevalt ajavormist ja lause kontekstuaalsest tähendusest võivad osutada nii imperfektiivsele kui ka perfektivsele tegevusele (*alustama, märkama, nõudma, aitama*). Partitiivverbid, mis saavad perfektivistavate abimäärsõnade või määruste abil väljendada perfektivseid tegevusi, on potentsiaalselt aspektilised partitiivverbid (vrd nt *aitas vanakest – aitas vanakese trepist üles*).
2. Aspektverbid, mis saavad esineda nii osa- kui ka täissihitisega ja osutada imperfektiivsele või perfektivsele tegevusele (*ehitama, joonistama, kirjutama, meisterdama*). Mõnel üksikul juhul ei erista objekti käändevaheldus sisuliselt aspekti (*Naine hoiab meest / mehe tuhvli all*).
3. Perfektiivsed verbid, mis üldjuhul seostuvad täissihitisega ja väljendavad perfektivset tegevust: a) ühendverbid, mille kvantitatiivselt piiritletud objekt on üldjuhul alati totaalne (*ära sööma, valmis kirjutama, läbi lugema*); b) potentsiaalselt aspektilised perfektivverbid, mis enamasti seostuvad täissihitisega, kuid

imperfektiivses kontekstis võivad saada ka osasihitise (*ostma, kaotama, lõpetama*).

§ 7 Predikaati laiendav sihitis on totaalne, kui on täidetud kolm tingimust: lause on jaatav, lause on aspektilt piiritletud (perfektiivne) ja sihitise referent on kvantitatiivselt piiritletud (nt sihitiseks on asjasõna). Nt

Juhataja jättis *koosoleku* ära. Otsin *kringli*. Kutsusin *sõbrad* meile külla. *Laud* kaeti valge linaga. Kunstnik jättis kuulajaisse *sügava mulje*. Tapetult on ära võetud *püstol Parabellum* ja *seitseteist padrunit*. [I] Sirje jäi autosse, sest oli enne *jala* katki astunud. [A] Kui *laps* muretsetakse mingi eesmärgi saavutamiseks, on see vale. [A]

Ülejäänud juhtudel, kui vähemalt üks kolmest tingimusest täidetud ei ole, on sihitis partsiaalne – niisiis on osasihitis tavalisem vormivariant. Sihitis on muudest teguritest sõltumata partsiaalne eitavas lauses (a). Jaatavas lauses on osasihitis, kui aspekt on imperfektiivne (b) või referent on kvantitatiivselt piiritlemata – sihitiseks on ainesõna või sihitis on mitmuslik (c); samuti kui piiritlemata on nii aspekt kui ka sihitise referent (d).

- a. Juhataja ei jätnud *koosolekut* ära. Ma ei ostnud ei *kringlit* ega *tatart*. Jüri ei loe *luulet*. Tuleb vaadata, kas *antud normi* ei ole hiljem muudetud. [etTenTen] Pärast kadus ta päästetute nimekirjast ning ka *kõnealust videot* ei leitud. [etTenTen]
- b. Jüri luges *raamatut*. Olen poes ja ostan *kringlit*. Kui toit on valmis, helistatakse *kellukest*. [etTenTen] Eesti on abistanud *Jaapanit* 200 000 euroga ning ka Eesti kodanikud on annetanud kümneid tuhandeid eurosid kannatanute toetuseks. [A]
- c. Leidsin külmpapist *jäätit*. Otsin *tatart*. Kunstnik jättis kuulajate hinge *segaseid tundeid*. Koos maaga võeti taludelt ära ka *hobuseid, kariloomi, põllutööriistu ning seemnevilja*, vastavalt võõrandatud maa suurusele. [I] Fraas „Isa tuli Kaunasest ja tõi värsket maavõid“ pidi tähendama, et isa tuli Münchenist ja tõi värsked Lääne uudiseid. (Vaiss 2004a: 161)
- d. Jüri luges *luulet*. Märkasin ta näol *rõõmu*. Olen poes ja ostan *tatart*. Kiirelt ringi vaadates aimas ta tammede vahel paistmas *kaarseinalisi ehitisi* .. [I] Tavapäraselt tihti abistati *südame- ja vererõhuhaigeid*. [A] Eesti on abistanud *Jaapanit* 200 000 euroga ning ka Eesti kodanikud on annetanud *kümneid tuhandeid eurosid* kannatanute toetuseks. [A] Töölissipelgad hoolitsevad pesa eest, muretsevad *toitu* ja toidavad vastseid. [etTenTen]

Täis- ja osasihitise semantilised tingimused jaatavas lauses

ASPEKT	OBJEKT KVANTITATIIVSELT PIIRITLEMATA	OBJEKT KVANTITATIIVSELT PIIRITLETUD
IMPERFEK- TIIVNE	OSASIHITIS <i>Olen turul ja ostan tatart.</i> <i>Olen turul ja ostan maasikaid.</i>	OSASIHITIS <i>Ma viin praegu last lasteaeda.</i> <i>Olen poes ja ostan saapaid.</i>
PERFEK- TIIVNE	OSASIHITIS <i>Käisin turul ja ostsin tatart.</i> <i>Käisin turul ja ostsin</i> <i>maasikaid.</i>	TÄISSIHITIS <i>Viisin lapse lasteaeda.</i> <i>Ostsin saapad.</i>

Kui jaatavas lauses on piiritletud tähendusega sihitis, näitab sihitise vorm lause aspekti: täissihitise korral on aspekt perfektiiivne (a), osasihitise korral imperfektiiivne (b) (→ § 9).

- Piia joonistas *päikese*. Sõber ahvatles *Peetri* vargusele.
- Piia joonistas *päikest*. Sõber ahvatles *Peetrit* vargusele.

Kui lause aspekt on ühemõtteliselt perfektiiivne, saab ka sihitise vorm omakorda näidata objekti referendi kvantitatiivset piiritletust. Nimisõnade tähenduste piiritletus varieerub üldiselt vähem kui lause aspektitähendus, siiski leidub juhte, kus sihitise vorm viitab objekti referendi nihkunud kvantiteedile: täissihitiseks oleva ainesõnaga või mitmusevormilise sõnaga tähistatakse kindlat kogust. Nt

Panin *jäätise* külmkappi. *Maiustused* peideti kappi. Ema kasvatas *lapsed* korralikeks inimesteks. Kohtunike apse on juhtunud varemgi ja kardetavasti juhtub edaspidi, kui vähegi võimalik, oota alati *esialgsed tulemused* võistluskeskuses ära, et saaksid *kahtlased asjad* üle küsida. [etTenTen] Haigla ootab siiski veel ära *täiendavad testitulemused*, mis peaksid selguma tänase päeva jooksul, vahendas uudisteportaal Local. [A] Oli palju juhuseid, kus üksikute metsatalude elanikud niisuguse kahtluse korral arreteeriti ja *varandused* ära võeti. [I]

Infiinitsete verbivormidega kaasnevate sihitiste vormivalikul on erinevusi võrreldes predikaati laiendava sihitise reeglistikuga (→ 23 § 116, 131, 140; vt Ogren 2014).

§ 8 Eitavas lauses on tavaliselt osasihitis, sõltumata ülejäänud teguritest. Nt

Need ained ei moodusta *mingit ühtset gruppi* ei oma keemiliselt koostiselt ega toimelt inimesele. [A] Kui Allik ei kogu

vajalikku hulka hääli, määrab üheks aastaks dekaani kohusetäitja rektor. [A]

Täissihitis säilib enamasti *mitte ... vaid* eituse korral. Nt

Ta ei ostnud *mitte maasturi(t)*, vaid paadi. Eraettevõtja teatavasti kaotab mitte *palga*, vaid ettevõtte käibe ja selle kasumiosa! [etTenTen]
Rahvaliit taotles tulutult, et indekseerimisel võetakse aluseks mitte *tarbijahinnaindeksi ning sotsiaalmaksu laekumise kasv*, vaid keskmise palk. [etTenTen]

Sihitise vormi mittevastavusega lause eitavale-jaatavale vormile saab väljendada kahtlust (→ 17 § 10), nt osasihitis perfektiivse sisuga jaatavavormilises küsilause viitab eitava vastuse eelistamisele (a), täissihitis eitavavormilises küsilause jaatava vastuse eelistamisele (b).

- a. Kas sa jaksad ära oodata *eesmärkide täitumist*? [etTenTen]
- b. Me ütlesime: „Oo Jumala Sõnumitooja, kas me ei võiks sulle (*korraliku*) *aseme* teha?“ [etTenTen]

§ 9 Lause aspekt tuleneb ennekõike verbi aspektist. Lause on perfektiivne, kui öeldisverb kuulub perfektiivsete verbide hulka. Nt

Kui näitleja ei ole selle vaimuga ühenduses, siis ta kurnab ennast ära, jääb haigeks, *ammendab* oma talendi või *kaotab* energia ja elurõõmu. [etTenTen]

Aspektverbide korral, mis annavad piirivõimaluse, valib kõneleja, kas näidata tegevust täissihitise abil perfektiivsena (a) või osasihitise abil imperfektiivsena (b).

- a. Tahe kujundab *isiksuse*, ent tahet võib juhtida nii aru kui ka arutus. [I] Ta kirjutas sellest *raamatu*. [A] Päästeameti pressiesindaja sõnul viidi *korterivaldaja 20-aastane poeg* ja *tema sõber põletushaavadega haiglasse*. [A]
- b. Õpetaja on see, kes oma igapäevase tööga vormib ja kujundab *homset maailma*. [etTenTen]. See aeg, kui te *raamatut* kirjutate, pole teis tegelikult loomingulist vabadust .. [I] Pehka tõi palli üle sellise tempoga, nagu viiks jalutama *flegmaatilis* koera. [A]

Lauseisse, mis sisaldavad partitiivverbi nagu *veeretama*, *pressima*, *hoidma*, *lõikama*, *tõstma*, *imama*, *ässitama*, *juhtima*, *kallama*, *aitama*, saab lisada piirivõimaluse abimäärsõna (*ära*, *läbi*, *välja*, *katki*, *täis*, *üles*, *minema*), väljendverbi osise või määruse (ennekõike latiivse

koha-, seisundi- või valdajamääruse) abil. Vrd nt partitiivverbidega laused, kus sihitis on ainult partsiaalses vormis (a), ja piirivõimalusega laused, kus leidub nii täissihitist (b) kui ka osasihitist (c).

- a. Mehed veeretasi*d vaati*. Jaan löikas *kõrvitsat*. Peeter kallas *vett*. Ega ta ise võib-olla ei tulegi, vaid ässitab *teisi*. [I] Enn leidis vaistlikult ammuilma käimata rajaotsa ja edasi juhtis *teda* maastiku-loogika. [I]
- b. Mehed veeretasi*d vaadi* õue. Peeter kuhjas *mulla* aianurka peenraks. Jaan löikas *kõrvitsa* tükkideks. Tugeva verejooksuga ema viidi haiglasse, kus *laps* keisrilõikega ilmale aidati. [A] Pidin *nad* vaid omal jõul kohale veeretama. [etTenTen] Ta keetis *munad* kivi-kõvaks .. [etTenTen] Ässitaksid sa jälle *teised* minu vastu üles? [I] Kallasin *lüpsiku* täis .. [I] *Terve ämbritäie viina* kallas maha! [I]
- c. Mehed veeretasi*d vaati* õue. Jaan löikas *kõrvitsat* tükkideks. Juba on narkomaanidega hädas sünnitusmajadki, kus aidatakse ilmale *narkarimikuid*. [A] Nemad see kurja juur olidki, kes *teisi* üles ässitasid! [I] Peagi oli Bert mind ja *tuviadvokaati* juhtinud mingisse kavalasse hoovi. [I]

Samade vahenditega saab aspektverbide nagu *kujundama, tekitama, kirjutama, äratama, sooritama, koostama, leotama, moodustama, võtma, saama, haarama, voltima, laenama, tooma, viima, kutsuma, teatama, varuma* korral lause perfektiivsust ühemõtteliselt esile tuua. Nt

Vanglate asukohad ja *ajakava* kujundatakse välja kokkuleppel justiitsministeeriumiga. [A] Siis äratasin ma *patsiendi* üles, ta vaatas end peeglist ja naeris hammaste välkudes. [A] Kalevi õrnade initsiatii-vikeste järel haarasid poolakad *algatuse* enda kätte. [A] On mõned raamatud, mis kirjutavad *linna* raamatuks ja *raamatu* linnaks. [etTenTen]

Abimäärsõna (*ära, maha, läbi*) või radikaalset muutust väljendav määrus võib lause muuta nii tugevalt perfektiivseks (ühtlasi ka resultatiivseks), et jaatavas lauses kaldub olema täissihitist ka ainesõnaliste ja mitmusevormiliste sihitiste korral. Need muutuvad seega kvantitatiivselt piiritletuks ja lauses eelviimasel positsioonil paiknemise korral saavad infostruktuuris tuttava info staatuse (vrd *Ta ostis suhkrut*. – *Ta ostis suhkru ära*. – **Ta ostis suhkrut ära*. *Ta luges raamatud ribadeks*. – ?*Ta luges raamatuid ribadeks*). Nt

Ostke kohe *mitme aasta kingid* ära, sest niikuinii te varsti neid enam osta ei jõua! [etTenTen] Vallaametnikel ja arendajatel papp käes ja

tõusikud *pappmajad* soo peal laenuga ära ostnud. [etTenTen] Müün *sportlase toidutalongid* kesklinnas maha ja tulen siia. [I]

Piirivõimaluse võivad saada ka mõned seisundit väljendavad verbid nagu *sisaldama, omama, moodustama, eraldama, hõlmama, jaotama, lahutama*. Kuigi seisund on oma põhiolemuselt piirivõimaluseta, saab nende verbide tähendust käsitada resultatiivsena, objekti täielikult hõlmavana. Nt

Rohkemal või vähemal määral peegelduvad need asjaolud ka „Pastoraalsümfoonia“, mis sisaldab endas *nimiloo* ja „Immoralisti“. [I] Viljandi ürgorg jaotab *Sakala kõrgustiku* kaheks – põhja- ja lõunaosaks, mis omakorda on liigestatud teiste vanade orgudega mitmesuguse suurusega lavadeks. [etTenTen] Väin eraldab *Hispaania* Tangerist.

§ 10 Olevikuvormilisest perfektiivsest lausest järeldub tavaliselt, et sündmuse piir on kõnehetkest hilisem ja seetõttu kasutatakse selliseid lauseid tuleviku väljendamiseks (a). Siiski on võimalikud ka muud ajatõlgendused, kus sündmus teostubki vaatehetkel: minevikusündmuse järjestamine *praesens historicum*'i korral (b), kuulamise-vaatamisega samaaegne sündmus nt reportaaži ja pildiallkirja korral (c), seisundi kestmine (d) või üldine ajaplaan (e) (Veel kord 1962).

- a. Fra Mare avas Thalasso Spa, Laine aga hotelli ning ehitab *ravikorruse* ümber. [etTenTen]
- b. Saabunud kodumaale, kirjutab kirjanik *uue romaani*. Lion teeb *aseme* ära ja keerab *näo* seina poole. [A]
- c. Praegu ületab hüppaja *lati*: uus rekord on sündinud. [A] .. paremal saab Tšehhoslovakkia esindaja *mälestuseseme* tehaselt „Estoplast“. [A]
- d. Näited hõlmavad *olulise* ja *esmavajaliku* nii puhkuse kui ka argipäeva miljööst. [etTenTen]
- e. *Koosoleku* kutsub kokku Seltsi esimees. [etTenTen]

§ 11 Perfektiivsuse-imperfektiivsuse vastanduse kõrval väljendab sihitise käändevaheldus ka resultatiivsuse-irresultatiivsuse vastandust: täissihitise (a) saab väljendada, et objekt on tegevuse või seisundiga täielikult hõlmatud, osasihitise (b) aga näidata hõlmatuse mittetäielikkust või ajutisust. Perfektiivsusele kalduvate verbidega nagu *andma, laenama* saab seejuures osasihitisega esile tõsta ka muutuse ajutisust. Imperfektiivsusele kalduvate verbide nagu *volitama*,

sisaldama, hõlmama, kätkema korral on neutraalseks vormivariandiks osasihitis (c), tässihitis aga tõstab esile objektieseme hõlmatus (d).

- a. Korrigeerisime *maksegraafiku*. Anna mulle *pliiats*. Lase ma laenan sulle *oma jaki*. [etTenTen] *Nimi* laenati Osiris-Apiselt. [etTenTen]
- b. Korrigeerisime *maksegraafikut*. Keerasin *lehte* ja lugesin edasi. Anna mulle *pliiatsit*. Peale kahte-kolme triipu oma lauaga laenasin *vana head võistluslauda*, st *Kristeli lauda*. [etTenTen]
- c. Aruanne sisaldab *andmeid kaitsekulutuste kohta*. Metsanduse komponent hõlmab *olulist osa kogu laenust selle ettevalmistamise algstaadiumis*. [etTenTen] Volitan *Jüri Silku* minu palga välja võtma. Talvekonverentsi teema hõlmab seega *kahte tasandit*: ühelt poolt *folkloristliku mõtte lugu*, teisalt aga ka *pärimust* ja *selle muutumislugu*. [etTenTen]
- d. Aruanne sisaldab *andmed kaitsekulutuste kohta*. Volitan *Jüri Silgu* minu palga välja võtma. Selles otsuses nähti ette läbi viia 1990.–1994. aastail *haldusreform*, mis hõlmab *rahvavõimu vabariigisese detsentraliseerimise ning riikliku ja omavalitsusliku juhtimise kindlapiirilise eristamise*, samuti *territoriaalse haldusstruktuuri reorganiseerimise*. [etTenTen]

Tässihitise kääne

§ 12 Tässihitis esineb ainsuse omastavas ja nimetavas ning mitmuse nimetavas käändes. Nt

Isa viis *lapse* lasteaeda. *Laps* viidi lasteaeda. Isa viis *lapsed* lasteaeda.

Ainsuse korral on öeldisverbi laiendav tässihitis tavaliselt omastavas; nimetavas on ta siis, kui laiendab öeldisverbi, mis on umbisikulises tegumoes (a), käskivas või möönvas kõneviisis (b) või *da*-infinitiivis (välja arvatud kaudse kõneviisi funktsioonis esinev *da*-infinitiiv) (c).

- a. *Laps* viidi lasteaeda. *Piir* tehakse võimalikult kauniks. [I] Arvestades seda, et Saarmasel oli kalduvus alkoholi pruukida, varustati *agent Ustav* ja *autojuht* preparaadiga Neptun 22. [I]
- b. Vii *laps* lasteaeda! Tule siia, Rein, ja vii *kiri* posti! [etTenTen] Laske *korv* otsekohe alla! [I] Ta oli öelnud, et võtku siis *mõni pudel teistsugust napsi* ka, mida neile pakkuda, kes valget ei joo .. [I]
- c. Isa ajas auto välja, et viia *laps* lasteaeda. *Laps* kohe lasteaeda viia! Kas viia *laps* lasteaeda? Kui viia *laps* lasteaeda autoga, võime natuke kauem magada. Koos minu sekretäriaga pidid nad kolm korda edasi-tagasi käima, et tassida *see hunnik* naaberkabinetti. [I]

Ja mida ta sellest arvab, kui teha *uks* läände. [I] Olendid vaidlesid seni, kas teha *kentaur*, *kalasabaga vetevana* või *krokodillipea* ja *-sabaga* sisalikmees. [I]

Käsku väljendavas lauses kaldub täissihitis olema nimetavas käändes ka muudel juhtudel (a). Kui käskiva kõneviisi tähenduses kasutatakse kindlat kõneviisi, on täissihitis siiski erandlikult omastavas (b) (EKK 2007: 477–478).

- a. *Võti* siia! Ma palun teil *võti* siia anda. Palun näidata talle *istekoht* kätte. Käsin tööpäeva lõppedes teha *märke* registrisse. Kohe paluks *päevik* siia! [etTenTen] Palun mõnes järgnevas saates katta *laud* nende inimeste jaoks ja loomulikult nii, et söök tervislik saaks. [A] Palun edaspidi Eesti Vabariigis muuta riigipühadeks ka *kolme-kuningapäev*, *teine ülestõusmispüha* ja *taevaminemispäev*. [A]
- b. Teeme *vaheaja*! Sa lõpetad otsekohe *vasturääkimise*! Vrd Tehkem *vaheaeg*!. Lõpeta otsekohe *vasturääkimine*!

Nimetavas käändes on *da*-infinitiivi laiendav sihitis ka siis, kui *da*-infinitiivitarind on lauses aluseks (a) või täiendiks (b). Infiniittarinditega seostuvat käändekasutust on lähemalt käsitletud komplekslause osas (→ 23 § 116, 131, 140; Ogren 2014).

- a. Isal oli kavas viia *laps* lasteaeda. Isal tuli viia *laps* lasteaeda. Soonike ütles, et loodetavasti õnnestub tulevaks aastaks samalt firmalt rentida *praam* ka Saaremaa ja mandri vahele. [A] Kui kasvuhoones on saak koristatud, tuleb ette võtta *suurpuhustus*. [A]
- b. Tal on kavatsus viia *laps* lasteaeda. Idee rajada *keskus* Kopli metallikooli kukkus H. R-i sõnul läbi. [A]

Muudel juhtudel on ainsuslik täissihitis omastavas käändes, kui teistsugune vorm ei tulene sihitiseks oleva fraasi eripärast või lausekonstruktsioonist (→ § 13).

Erandliku vormivaheldusega sihitised

§ 13 Sihitise reeglitele ei allu isikulised asesõnad *mina* ~ *ma*, *sina* ~ *sa*, *meie* ~ *me*, *teie* ~ *te* ja enesekohased asesõnad *enese* ~ *enda*, *iseenese* ~ *iseenda*. Nende puhul kasutatakse partitiivi ka siis, kui üldreegli järgi peaks olema täissihitis. Mitmuslikud pronoomenid on alati osastavas (a), kuigi mitmuslik nimisõnafrasas oleks nimetavas (*Kaaslased jätsid sõbrad maha*). Ainsuslike pronoomenite puhul

kasutatakse partitiivi obligatoorselt siis, kui üldreegli järgi peaks olema nominatiiv (b) nagu umbisikulise tegumoe (*Sõber jäeti maha*) või käskiva kõneviisi korral (*Pane oma sõprus proovile*). Juhtudel, kui üldreegli järgi peaks olema genitiiv (*Nad jätsid kaaslase maha. Ta kutsus sõbra külla*), võib nende pronoomenite korral olla nii genitiiv kui ka partitiiv (c). Niisiis ei ilmne nende pronoomenite puhul sihitise käändest lause aspekt. Kolmanda isiku pronoomenid *ta* ja *nad* käituvad vastavalt üldreeglile: *Kaaslased jätsid ta / nad maha. Ta / nad jäeti maha*.

- a. Kaaslased jätsid *meid / teid* maha. „Nad tallaksid *meid* ära ja siis ei tahaks teised siia enam tullagi,“ leiab pererahvas. [A] Vana August on *teid* ära hellitanud, muudkui toitis rosinakommidega justkui linnupoegi! [A] Tiitlit väärinuks kõik, aga nüüd pole meil muud, kui oma „mototegu“ väärikalt lõpule viia – *iseendid* ja tsikkel ühes tükis tagasi kodumaale tuua – muidu võetakse äkki uhke karikas käest ära. [etTenTen]
- b. *Mind / sind* jäeti maha. Tänu sellele sõidule kutsuti *mind* Inglismaale testima. [A] *Sind* võetakse sinult eneselt ära. [I] „Ja pange nüüd *ennast* minu olukorda,“ rääkis preester edasi. [I]
- c. Nad jätsid *mind ~ mu / sind ~ su* maha. Ta võttis *end ~ ennast ~ enda* kokku. „Minu isa võtab *mind* sülle ja keerutab *mind* niimoodi,“ räägib Triin särasilmselt, õhus kätega ringe joonistades. [A] Siis tunnistab üks *ennast* kaotajaks. [A] Katkestas *enda* palgiveol ära. [I] See inimene kannaks *iseennast* kohe maha. [A]

Asesõna *mis* puhul kasutatakse sageli nominatiivi genitiivi (a) ja partitiivi (b) asemel.

- a. Kas see ongi see raamat, *mis ~ mille* sa eile ostsid? Nad elasid põhiliselt selle arvel, *mis* nad meie käest ära võtsid või ostsid. [I]
- b. *Mis ~ mida* te sellest arvate? Miljonär, *mis* sa selle eest ostad? [I]

§ 14 Nii nagu mitmuses olevad nimisõnad, nii ka mitmusliku sisuga sõnad (põhiarvsõnad alates *kahest*, murdarvsõna *poolteist*, ligikaudset hulka märkivad sõnad *paar*, *paarsada*, *kümmekond*, *sadakond* jne ning *mitu*; asesõna *kõik*) on täissihitise tuumsõnana nimetavas käändes. Nt

Tegin täna *kaks heategu*. Andsin talle *poolteist kilo maasikaid*. Ta ostis *paarsada grammi küpsiseid*. Kokku kutsuti *mitu helget pead*. Miks maksta turul eesti õuna kilo eest *kaks eurot* ja lasta koduõue õuntel puu all mädaneda. [etTenTen] „Kahjuks on maa sinna liiga

pikk, kojuminek Tallinnast võtab viis ööpäeva rongisõitu.“ [etTenTen] Üritage ikka mööda pressida ja siis saate 50 km kohta umbes *pool-teist minutit võitu*, kui just enne surma ei saa. [etTenTen] Kõik oli nii kui vanasti, mil krahv talviseks pööripäevaks või lõikuspeoks oma küladele paar vaati veini või kümme-kond lambakintsu saatis. [I] Olen juba mitu rändpilti kinni püüdnud. [I] Selle lapsega tõestan ma teile kõik ära. [I]

Murdarvõõnad *veerand*, *kolmveerand* ja *pool* on nimetavas (a) või omastavas (b). Omastavat kasutatakse pigem siis, kui jutt on mingi teadaoleva terviku osast.

- a. Olga sõi ära *veerand jäätist*. Reelee laoti kartuli- ja jahukotid ning *veerand siga*, *pool kotti kuivanud põlduba*, kapsapäid ja kaalikaid. [I] Sulle on *sinu pool hektarit* välja mõõdetud, seal võid ristikut kasvatada, mitte aga kolhoosi põllult varastama minna. [I]
- b. Olga sõi ära *veerandi jäätist*. Las ta annab sulle *veerandi*, *kaheksandiku* – aga nende prantslaste tooteid. [I] Nii et kaalusime näiteks seda, kas minu Vana-Posti tänava korteri müügist võiks saada *veerandi* või vähem kui *veerandi tarvilikust rahast*. [I] Ja ta hammustas *kolmveerandi järgmisest võileivast*. [I] Ligemale *poole varutavast piimast* annavad Lacto enda tütarfirmad Hiiumaa Agro ja Ala Piim. [A]

Hulgafrasid, mille tuumsõnaks on mõõdunimisõnad *liiter*, *meeter*, *korvitäis*, *tass*, *klaas* vms, käituvad üldreegli järgi sarnaselt nimisõnafraasiga. Täissihitise tuumsõnana on mõõdunimisõnad harilikult omastavas käändes (a), kuid esineb ka arvsõnale omast nimetavat (b). Nii arvsõna kui ka hulganimisõna taoliselt käitub sõna *tosin* (EKK 2007: 475–477).

- a. Tõin metsast *korvitäie seeni*. Joon *tassi kohvi*. Otsin *meetri riidet*. Majja sisenes tundmatu mees, palus mul välja tulla ja andis üle *terve sületäie dokumente*. [A] Üks tund voolu võtab *liitri bensini*. [A] Vanamees tõi mulle hommikul voodisse pannkoogid moosiga ja *tassi kohvi*. [A] Kui ta juba selle juures oli, klõpsis ta ka ümbrusest *tosina pilte*. [M]
- b. Joon *üks tass kohvi*. Otsin *meeter riidet*. Eesti Hobusekasvatajate Seltsi ja lisaku vallavalitsuse korraldatud eesti raskevehobuste päev tõi kokku *tosin hobust* ja hulgaliselt huvilisi. [A]

Nimetavas käändes kalduvad olema ka tsitaaditaoliselt kasutatud nimed ja elukutsete nimetused vms ühendite nagu *nimeks andma*, *nimeks panema*, *ametiks kirjutama* juures. Nt

Peeter pani lapsele nimeks *Jaan*. Hiljuti õnnestus selgitada, et aastal 1826 andis mõisnik Röpina kihelkonnas, Meeksi mõisas Märdi talu 63aastase peremehe Jacki 17liikmelise pere nimeks *Märtmann*. [etTenTen] Koostöös Siim Aimla saksofoniga võis tulemusele nimeks anda *21. sajandi džäss*. [etTenTen] Sellepärast, et peab kunagi oma CV-sse ametiks „*endine tippsportlane*“ kirjutama, Pahapill ei muretse. [A]

Sihitis ja sihitisekäändelised määrused

§ 15 Sihitisega sarnanevad sihitisekäändelised määrused. Erinevalt sihitisest ei pruugi need määrused laiendada transitiivset verbi ega ole asendatavad sihitise vormis asesõnadega, vaid vastavad küsimustele *kui kaua? kui palju? kui tihti?* Sihitisekäändelisi määrusi on kolme tüüpi: hulgamäärused (a) ning ajamääruse alltüüpidenä kestust (b) ja sagedust (korduvust) väljendavad määrused (c) (Helena Metslang 2008).

- a. Pärnus maksab koolilõuna *viisteist krooni*. Kütusevagun kaalub *mitmeid tonne*.
- b. Aastapäeva tähistamine kestab *kogu päeva*. Ma ei taha sind *kaks tundi* oodata. Juku suusatas *kolm öhtut*. Juku suusatas *kolmandat öhtut*. Ta on siin elanud *kaks aastat* ja see on tema senise elu pikim aeg ühes kohas elada. [etTenTen]
- c. *Iga kord* vaatas ta korra Anette ilusa maja poole. *Järgmine kord* tulen koos politseiga. Katrin ja Marge mängisid *mõne korra* kabet. Järv jäätus *teist korda* ära.

Ka sihitisekäändelised määrused esinevad totaalsel (nominatiivi või genitiivi) või partsiaalsel (partitiivi) kujul, kuid erinevalt sihitisest on määruse tavalisem variant totaalne ja totaalkäändetest omakorda on tavalisem nominatiiv. Sihitisekäändeliste määruste vormivaheldus põhineb vaid osaliselt samadel teguritel mis sihitise vormivaheldus, moodustamata samasugust järjekindlat süsteemi; samas väljendavad eri käändetes määrused kitsamaid tähendusnüansse.

Totaalne kestusmäärus piiritleb situatsiooni (*Juku suusatas kolm öhtut*, vrd *Juku suusatas*), kuid totaalse korduvusmäärusega (c) lause situatsioon on imperfektiivne. Partsiaalne kestusmäärus jätab situatsiooni imperfektiivseks, kuid erinevalt totaalsest võib näidata ka järjestust (*Juku suusatas kolmandat öhtut*). Kvantumi- ja

korduvusmääruse käändevaheldus saab mõnel juhul väljendada pii-ritletud ja piiritlemata, kuid suure koguse vastandust (*Kraana kaalub kümme tonni. – Kraana kaalub kümneid tonne. Ma käisin seal kümme korda. – Ma käisin seal kümneid kordi*). Partitiivis kalduvad olema järgarvsõnalise täiendiga, järjestust väljendavad korduvusmäärused (*Ma võitsin kümnendat korda*), erinevalt sihitisest, mille vormi järgarvsõna ei mõjuta (*Ma sain kümnenda võidu*). Eitavas lauses võib olla partitiivis kestusmäärus (*Juku ei suusatanud poolt tundigi*) ja kvantumimäärus (*Kraana ei kaalu kümmet tonni*); korduvusmäärus aga on ka eituse puhul tavaliselt totaalses vormis (*Sama reha peale ma kaks korda ei astu*). Sihitisega analoogiline on nimetava käände kasutamine totaalse kestus- ja kvantiteedimääruse korral (käskiv kõneviis: *Oota üks minut*; umbisikuline tegumood: *Oodati üks minut*).

Sihitise ja määruse piiril paiknevad hulgaväljendid ühendites nagu *sadat meetrit jooksma, viit kilomeetrit suusatama*, kus hulgaväljend võib tähistada nii spordialale omast määra kui ka kogust üleüldse. Partitiivis väljendavad need hulgaväljendid spordiala (küsimus *mida?*) ja on spetsiifiliste tugiverbiühendite (→ § 2) sihitised. Nt

Jüri jooksis *sadat meetrit* (vrd Jüri jooksis *sprinti*, Jüri jooksis *tökkejooksu*). Jaan suusatas *viitkümmend ~ viitkümmet kilomeetrit* (vrd Jaan suusatas *maratonidistantsi*). Täna ujuvad *naiste sadat meetrit* Jana Kolukanova ja Elina Partõka. [A]

Totaalsel kujul on võimalikud mõlemad tõlgendused: sihitis küsimusega *mis, mille?* ja määrus küsimusega *kui palju?* Nt

„Te tahate, et ma ujuks *sada meetrit* seotud käte ja jalgadega,“ kaebas ta. [A] Jüri jooksis *sada meetrit*. Jaan suusatas *viiskümmend kilomeetrit*.

Kui aga lauses on piiri andev abimäärsõna või määrus, tähistab hulgaväljend pigem alale omast määra ja on seega sihitis küsimusega *mille?* Nt

Jüri jooksis *sada meetrit* ära. Jaan suusatas *viiskümmend kilomeetrit* lõpuni.

Sihitisekäandelisi määrusi on lähemalt käsitletud määruse osas (→ 8 § 29, 33).

Kirjandust sihitise kohta: ASKONEN, EBBA 2001. Objektin aspektuaalinen sijaanvalinta I, II. | EKG II 1993. | EKK 2007. | EREL, MATI 2005b. Source-marking resultatives in Estonian. | ISK 2004. | KEHAYOV, PETAR, VIRVE VIHMAN 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. | KONT, KARL 1959a. Lause eitavast sisust sõltuv objekt läänemeresoome keeltes. | KONT, KARL 1959b. Teadusliku süntaksi metodoloogias. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. | KONT, KARL 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. | METSLANG, HELENA 2008. Sihitisesarnased määrused: kui sarnased? | METSLANG, HELENA 2013. Grammatical Relations in Estonian: Subject, Object and Beyond. | METSLANG, HELLE 2001c. On the developments of the Estonian aspect: The verbal particle *ära*. | MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugi-verbid ja nende mõju lause ehitusele. | OGREN, DAVID 2014. Objekti kääne hinnangukonstruktsioonis: kas on võimalik osta auto või autot? | OGREN, DAVID 2015a. Sõnajärg, infostruktuur ja objekti kääne eesti keeles. | OGREN, DAVID 2015b. Differential object marking in Estonian: Prototypes, variation, and construction-specificity. | POOL, RAILI 2007. Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. | RAJANDI, HENNO, METSLANG, HELLE 1979. Määramata ja määratud objekt. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | TAULI, VALTER 1968. Totaalobjekt eesti kirjakeeles. | VAISS, NATALIA 2004a. Eesti keele aspekti väljendusvõimalusi vene keele taustal. | VAISS, NATALIA 2004b. Verbi aspektikategooria eesti ja vene keeles. | Veel kord 1962.

6. ÖELDISTÄIDE

Mati Erelt

Üldist

§ 1 **Öeldistäide** ehk **predikatiiv** on tüüpjuhul *olema*-verbi grammatilises käändes seotud laiend, mis iseloomustab või identifitseerib tegevussubjektist alusega tähistatud. Nt

Juhan on *tark*. Taavi on *õpetaja*. Toomas Hendrik Ilves oli *Eesti Vabariigi president*.

Olles küll *olema*-verbi täide ehk komplement, on öeldistäide samas lause sisuline kese, semantilise predikaadi nominaalne tuumosa, mis valib subjekti tähendustüübi (a) ja tingib muud (seotud) lause liikmed (b).

- a. Ilm / *mees oli *sombune*. *Ilm / mees oli *pahane*.
- b. Jüri oli Mari peale *pahane*. Jüri oli Mari järel *hull*. Jüri oli Mari ees *džentelmen*. Jüri oli Mari jaoks *liiga vana*. Jüri oli Mari järel *paremuselt teine*.

Verb *olema* toimib koopulana ehk köitmena, s.o üldise tähendusega grammatilise predikaadina, mis kannab vaid öeldisverbi grammatilisi (kõneviisi, aja jne) tunnuseid. Öeldistäitega lause on seega neid lauseid, kus grammatiline ja semantiline predikaat ei kattu:¹

Juhan [[on]_{GR.PRED} tark]_{SEM.PRED}

Markeerimata vormis, s.o isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöördes (mõnikord muudiski pööretes) *olema*-verb võib vahel ära jääda (→ 20 § 12). Verbi *olema* grammatilist ellipsit esineb rohkem kõrvallauses (a), samuti lauseis, kus öeldistäide seostub partiklitega *juba, alles, veel, ju* (b) (vt Kehayov 2009b).

¹ Grammatiline ja semantiline predikaat ei lange kokku ka tugiverbiga konstruktsioonides. Nt lauses *President pidas kõnet / kõne* on semantiliseks predikaadiks *pidas kõnet / kõne*, grammatiliseks predikaadiks aga üksnes tugiverb *pidas*. Nimisõna *kõne* käitub hoopis sihitisena, mh vaheldudes käändes. (→ 3 § 10)

- a. Kui asi *selge* ja süsteem paigas, siis saab teinekord veelgi tõhusamalt tegutseda! [N]
- b. .. ära palun kasuta füüsilist karistust! Ta ju alles *väike laps* .. [N]

Ellipsisit tingivad sageli stilistilised tegurid. Koopula ärajätu esineb eriti lakoonilise väljendusviisiga stiilides: lühisõnumites, pealkirjades, teatmeteostes (a), kujundlikus väljendusviisis, eriti kõnekäändudes ning koos süntaktilise parallelismiga (b), kinnisväljendites (c).

- a. Laps *raskesti haige*, sõida kohe. Rahvusülikool *95-aastane*. Jahutuspatarei – *seade õhu soojussisalduse vähendamiseks*. [A]
- b. Mis *kallis*, see *kaunis*. Täna *sõber*, homme *vaenlane*.
- c. Seltsis *segasem*.

Tavaliselt jääb *olema*-verb ära ka hinnangulise predikaatiivi juurest, millele järgneb komplementlause, kusjuures ära jäetakse ka kõrvallause subjektiline korrelaat *see*. Nt

See on *tore*, et sa tuled. – *Tore*, et sa tuled. *Imelik*, miks ta nii teeb. *Kohutav*, kuidas ta välja näeb.

Sellist ilma *olema*-verbita konstruktsiooni ei peeta aga enam täislause elliptiliseks variandiks, vaid juba väljakujunenud omaette grammatiliseks hinnangukonstruktsiooniks (Keevallik 2010).

§ 2 Peale kopulatiivse *olema*-verbi võivad öeldistäite põhjaks olla ka poolkopulatiivsed, üldise seisundimuutuse tähendusega verbid *tulema*, *saama* ja *jääma*. Seejuures *olema*-verbi ning verbe *saama* ja *jääma* laiendava öeldistäitena võivad esineda ka *nud-* ja *tud-*kesksõna (*on üllatunud*, *on / sai söönud*, *on / sai tehtud*) ning *mata*-vorm (*on / jäi tegemata*) retrospektiivsetes konstruktsioonides (→ 3 § 29, 113, 116). Nt

Ilm tuleb *ilus*. Sõlm sai *tugev*. Mulje jäi *positiivne*. .. see aasta tuleb *parem* kui oli eelmine. [A] .. rahareform tehti samuti vastu IMF-i soovitusi ja tulemus sai *suurepärane*. [A] Liha jääb *mahlane ja maitsev*, kui ta küpseb ühtlasel temperatuuril. [A] Ta oli soojast vastuvõtust *meeldivalt üllatunud* ~ *üllatatud*. Ma tahan tänada kõiki neid, tänu kellele see töö on saanud *tehtud*. [S] .. paljud iseloomulikud detailid jäävad mul *märkamata*. [I]

Öeldistäiteks ei pruugi siiski pidada verbide *tulema* ja *saama* laiendit elatiivse määrusega algavas tulemuslauses, nagu *Poistest tulid / said tublid mehed*. Tavalisest inimesest *tuli / sai ebatavaline*. Remaatiline

nimisõnafraas (*tublid mehed*) on neis lauseis ilma kahtluseta alus, mis ühildab predikaatverbi arvus, nt *Õuntest tuli moos, kõrvitsast said kotletid* (→ 4 § 5). Kuid ka omadussõnafraasi võib siin pidada aluseks, kui tõlgendada seda elliptilise nimisõnafraasina, nt *Tavalisest inimesest sai ebatavaline inimene*.

Öeldistäite põhjaks on peetud ka näimisverbe *näima* (*näikse*), *tunduma* (*tunnukse*) ja *paistma*, nt *Ta näib haige. Toast välja vaadates paistab ilm päris soe*, samuti verbe *sattuma*, *juhtuma*, nt *Ilm sattus haruldaselt ilus*, ning *püsima*, nt *Taevas püsis selge* (vt nt EKLP I 1974: 128–129). Selline käsitlus pole võimatu, eriti nende näimisverbide ning *sattuma* ja *juhtuma* konstruktsioonide puhul, millele vastavad konstruktsioonid, kus öeldistäide laiendab *olema*-verbi infiniitivormi sisaldavat ahelverbi (*Ta näib olevat haige. Ilm sattus olema ilus*), mitte näimis- või sattumisverbi ennast. Arvestades siiski näimisverbide ja *püsima*-verbi puhul nominatiivi vaheldumist essiiviga, nt *Ta näib haige ~ haigena. Ilm püsis soe ~ soojana*, ja kõigi loetletud verbide mittekopulatiivsust, on käesolevas töös nende verbide nominatiivseid laiendeid käsitletud öeldistäitemääruse all (→ 7 § 1, 5).

Siinses käsitluses ei peeta öeldistäiteks ka verbe *kasvama*, *maitsma*, *välja nägema*, *ette tulema* jt laiendavat omadussõna nimetavas käändes, nagu *Vili kasvas tänavu ilus. Toit maitses hea. Ta nägi vana välja*. Nendegi verbide mittekopulatiivsus ning see, et osal juhtudel vaheldub nimetav kääne saavaga (*Tüdrukud kasvasid tublid ~ tublideks*) või olevaga (*Juuli nägi välja vana ja inetu ~ vanana ja inetuna*), võimaldab selliste verbide laiendeid pidada pigem öeldistäitemääruseks (→ 7 § 1, 5).

§ 3 Tüüpjuhul iseloomustab öeldistäide alusega tähistatud. Erandiks on aluseta laused, kus öeldistäide näitab olukorda mingis kohas (a), ning kogejalauseid, kus öeldistäide (adjektiivid *igav*, *piinlik*, *halb*, *valus* jne, ka üksikud substantiivid, nt *häbi*) näitab adessiivadverbiaalina vormistuva tegevussubjekti vaimset või füüsilist seisundit ning grammatiline subjekt (alus) võib esineda *da*-infinitiivitarindina (b). Nagu normaallauseis (→ § 1), esineb siingi *olema*-verbi ellipsisit, eriti kogejalauseis (c) (vt Kehayov 2009b). Kogejalauseis võib öeldistäide laiendada ka poolkopulatiivset *hakkama*-verbi (d).

- a. Väljas on külm.
- b. Mul on piinlik / häbi (seda küsida).

- c. Saade igav, saatejuhtidel *igav*, vaatajatel *igav*, kellele seda jama siis vaja on? [N]
- d. Mul hakkas *halb* / *häbi*.

§ 4 Öeldistäide jaguneb **omadussõnaliseks** ja **nimisõnaliseks** öeldistäiteks. Omadussõnaline öeldistäide väljendab subjekti referendi omadust või seisundit (a) (→ § 5). Nimisõnaline öeldistäide aga liigitab (b) või identifitseerib (c) subjekti referenti (→ § 6).

- a. Peedu on *kõhetu* ja *lühikest kasvu*.
- b. Peeter Pauk on *õpetaja*.
- c. Mina olen *Peeter Pauk*.

Käändsõna on öeldistäitena enamasti nimetavas, harvemini osastavas käändes (a). Nimetavas käändes öeldistäide on **täisöeldistäide** ehk **totaalpredikatiiv**, osastavas käändes **osaöeldistäide** ehk **partsiaalpredikatiiv** (→ § 8). Omajat väljendav öeldistäide (b) ning *vat*-tarindi koosseisus olev öeldistäide (c) võib olla ka omastavas käändes (→ 23 § 117). Genitiivsele omajafraasile lisatakse tavaliselt siiski põhjaks prosubstantiivne *oma*, mis näitab, et aluse referent on omand.

- a. Vormsi on *Eesti suuremaid saari*.
- b. See maja on *minu*. – See maja on *minu oma*.
- c. Ma arvasin Juhani *natuke targema* / *Jüri venna* olevat.

Täisöeldistäide ühildub tavaliselt alusega arvus (→ § 9). Nt

- Mu käsi on *märg*. – Mu käed on *märjad*. See noormees on *üliõpilane*. – Need noormehed on *üliõpilased*.

Omadussõnaline öeldistäide

§ 5 Omadussõnalise öeldistäite tuumsõnaks on kas a) omadussõna või b) omadussõnaline asesõna (*selline*, *niisugune*, *milline*, *missugune*, *mitmes* jne); samuti saab selleks olla omadussõna funktsioonis (omadussõnalise asesõnaga asendatav) muu sõnaliigi sõna (muu omadust väljendav sõna): c) oleviku kesksõna, d) järgarvsõna, e) mineviku kesksõna ja *mata*-vorm, f) adjektiveerunud *da*-infinitiiv, g) nimisõna kaasa- või ilmaütlevas käändes, h) parameetrit väljendav nimisõna osastavas käändes (*liiki*, *tõugu*, *sorti*, *klassi*, *tüüpi*, *värvi*, *laadi*, *järku*, *sugu*, *kasvu* jne), i) materjali väljendav seestütlevas käändes nimi-sõnafraas, j) võrdlusalusena toimiv *kui*- ja *nagu*-tarind.

- a. Kõik kaunis on *ajutine* .. [A] Vundament sai *tugev*. [A] Kleit oli talle *pisut suurevõitu*. [I] Paljud arvasid, et oled *natuke ohoh*. [etTenTen]
- b. *Niisugune* on juba kord artisti saatus! [A] *Missugused* on noorte väärtushinnangud? [A] *Mitmes* ma lõpuks olin? [A]
- c. Ta oli edev ja *kergesti ärrituv*. [A] Enamik eesmärke elus on *saavutatavad* ainult teiste inimestega suheldes. [A]
- d. Tiidemann võitis jooksu, oli *teine* laskmises, *neljas* vehklemises .. [A]
- e. A. P. ütles ajalehele, et on *sügavalt pettunud*. [A] Tema töö on *tehtud*. [A] Ajakirjanduse väited on *tõestamata*. [A] Otsus jäi *tegemata*. [A]
- f. *Kiita* pole ka olukord kutseliste päästjate seas ja päästeametis tervikuna. [A] Teenistus pole *laita*. [A]
- g. Noorpaari äparduse lugu oli *ootamatute tagajärgedega*. [I] Tapetu oli umbes 40–50-aastane, keskmist kasvu, *kõhna kehaehituse* ja *tumedate juustega*. [A] Nii on väidetud, kuid need väited on esialgu *tõestuseta* .. [A]
- h. O. T. on minu meelest *aurulaeva tüüpi*. [A] Maja on *helehalli värvi*, puiduimitatsiooniga üle löödud. [A]
- i. Saunas on veepõrandaküte, lava on *kivist*. [A] Uue kaubamaja siseviimistlus tuleb *puust, kivist ja korgist*, mööbel *punasest pöögist*. [A]
- j. Tüdruk on *kui lilleke*. (~ Tüdruk on *ilus kui lilleke*.) Pisike viilkatusega palkmaja jõe ääres on *nagu nukumajake*. [A]

Käänduv omadussõna, oleviku kesksõna, järgarvsõna ning omadussõnaline asesõna (eelmises näiteplokis a–d) esinevad alati täisöeldistäitena, ühildudes substantiivse alusega arvus (→ § 9).

Omadussõnaline öeldistäide täidab alati iseloomustavat funktsiooni. Adjektiivid väljendavad tüüpjuhul subjekti referendi omadust või püsivat seisundit, mida saab samuti käsitleda omadusena. Harva, nt meelteseisundit väljendavate adjektiivide puhul, nagu *murelik*, *vihane*, *rõõmus* jms puhul, võib seisund olla ka ajutine (a). Tavaliselt antakse ajutist või juhuslikku seisundit siiski edasi verbaalse predikaadiga (b) või seisundimäärusega, mida vormistab seisundiadverb (*alasti*, *hajali*, *rikkis*, *purjus* jne) või kohakäändes nimisõna (*mures*, *ärevuses*, *hirmul*) (c) (Erelt, Metslang 2003; → 8 § 36).

- a. Isa on *murelik*, sest raha napib.
- b. Isa *muretseb*.
- c. Isa on *elevil*. Isa on *mures*.

Õeldistäite, seisundit väljendava õeldistäitemääruse ja seisundimääruse vahele on piire tõmmatud erinevalt. Siinses töös arvestatakse *olema*-verbi laiendava õeldistäite esmaste kriteeriumitena vormistust grammatiliste käänetega ja arvuühildumise võimalust, õeldistäitemääruse puhul saavas ja olevas käändes vormistust ja samuti arvuühildumise võimalust. Muul viisil vormistuvatest koopulaverbi laienditest peetakse õeldistäiteks üksnes püsiseisundit ehk omadust väljendavaid nimisõnafraase (nt *Maja on kivist. Poiss on tumeda peaga*). Adverbe kui ajutise seisundi väljendajaid aga peetakse seisundimääruseks (nt *Juhan on alasti / purjus / norus*). Erinev lause liikmesus ei välista aga nende rinnastust. Nt

Leena oli kuidagi *äraolev* ja *hajali*. [I]

Nimisõnaline õeldistäide

§ 6 Nimisõnaline õeldistäide on nimisõnafraas, mille tuumaks on substantiiv (a), nimisõnaline asesõna (b) või kvaasisubstantiiv (c). Nimisõnaline õeldistäide saab olla ka kvantorifraas (d) või *da*-infinitiivifraas, kui verb *olema* esineb tähenduses 'tähendama' (e).

- .. Rootsis oli sürrealism, välja arvatud lühike periood 40.–50. aastate vahetusel, siiski *võrdlemisi marginaalne nähtus*. [A] Maatriks on lihtsalt *üks võimalus olemasolevate andmete esitamiseks*. [T]
- Kes see härra oli?* [A] *Mis see siis nüüd on?* [A] Muidugi pole abieluvälised armuafäärid *midagi eriti erakorralist*. [A] Kõik fotod selles raamatus on ka *minu omad*. [A]
- See lõhn küll *mingi „La vie est belle“* ei ole. See kolmnurk olgu *ABC*.
- Vaba langemise kiirendus on $9,8 \text{ m/s}^2$. Maksimaalne tühilüpsi kestus oli *98 sekundit*. [T]
- Vähem süüa on ('tähendab') *kauem elada*. Noor olla on *kevadet rinna sees kanda*. [I]

§ 7 Nimisõnalised õeldistäited jagunevad sisusuhete põhjal alusega a) **iseloostavateks-liigitavateks** ja b) **identifitseerivateks** ehk **samastavateks**. Aluse ja liigitava õeldistäite referendid on kuuluvussuhtes: alusega tähistatu on õeldistäitega märgitud klassi liige. Seevastu aluse ja identifitseeriva õeldistäite referendid kattuvad

(samastuvad), kumbki ei ole käsitatav teise osana või elemendina. Referentide samastamise tõttu on seesuguse öeldistäitega lauset nimetatud ka **ekvatiivlauseks** (vt nt ISK 2004: 906–907).

- a. Lammas on *koduloom*. Juhan on *tubli mees*. Keravälk on *seletamatu ja kummaline nähtus*. Elu pole *muud kui enda püsiv sündimine* .. [A]
- b. *See, mis sealt kaugelt paistab*, on juba Otepää. *Peeter olen mina*. *Poisi nimi* on Jüri. Oma kodu on ikka *oma kodu*. Hooletus on *õnnetuse ema*. Koolituskava on *koolituse teostamise põhidokument*. Rikkaks saada oli *paljude eestlaste eluunistusi*. Tallinn on *Eesti pealinn*. *Eesti tuntuimad ülikoolid* on Tartu Ülikool ja Tallinna Tehnikaülikool. Tartu Ülikool ja Tallinna Tehnikaülikool on *Eesti tuntuimad ülikoolid* ~ *tuntuimad Eesti ülikoolidest*. Rahasüsteem on *üks rahakäibe organiseerimise vorm* ~ *üks rahakäibe organiseerimise vormidest* ~ (*üks*) *rahakäibe organiseerimise vorme*.

Märkus. Osa iseloomustavaid-liigitavaid öeldistäiteid on sellised, kus esiplaanil pole mitte niivõrd klassikuuluvus, kuivõrd selle kuuluvuse kaudu ilmnev omadus, mistõttu need öeldistäited on pigem mittereferentsed. Sellised öeldistäited on harilikult nimetavas ja sisaldavad tihtipeale indefiniitset määratlejat *üks* (⇒ 19 § 17), nt *Juhan on üks tubli mees*. *Inglased on ühed suured jalgpallifännid*.

Markeerimata infostruktuuri korral on öeldistäitelause alus teema ja öeldis koos öeldistäitega reema. Liigitavas lauses ongi ainult selline infostruktuur võimalik, sest öeldistäitelause teema ei saa olla tähendusmahult laiem kui reema. Vrd

Jüri on *tubli mees*. – **Tubli mees* on Jüri.

Identifitseerimislause (samastuslause) infostruktuur seevastu on pööratav, alus võib saada reemaks ja öeldistäide teemaks. Vrd

Tallinn on *Eesti pealinn*. – *Eesti pealinn* on Tallinn.

Identifitseeriv predikatiiv oma ehedaimal kujul ei näita aluse referendi tunnust, vaid üksnes nimetab referenti, mis on kuulajale mingis muus seoses juba tuttav, nt *Peeter* lauses *Peeter olen mina*. Sellise lause ülesandeks on näidata aluse referendi samasust öeldistäite referendiga.

Enamik identifitseerivaid predikatiive tähistab referente siiski mingi tunnuse (klassi) kaudu. Öeldistäide võib väljendada tunnuse üht või mitut konkreetset kandjat, millega aluse referent samastub.

Konkretiseerijaks (piiritlejaks) tunnust (klassi) märkiva ainsusliku või mitmusliku nominatiivse fraasi juures võivad olla asesõnad *see* (*need*), *üks* (*ühed*), adjektiivid *ainus*, *esimene*, *viimane*, *järgmine* jms, samuti superlatiivne adjektiiv. Nt

See tubli mees on Jüri. *Üks tubli mees selles seltskonnas* on Jüri. Jüri on *ainus tubli mees nende hulgas*. Ott Sepp on (*üks*) *meie andekamaid koomikuid*. *Eesti suurim saar* on Saaremaa.

Identifitseerivaks öeldistäiteks võib pidada ka tühjendavat määratlust (vt ISK 2004: 906). Nt

Liitlause on *kahest või enamast osalausest koosnev lause*.

Õeldistäide võib saada kord identifitseeriva (a), kord liigitava tõlgenduse (b) ka olenevalt kontekstist või kuulaja eeldatavaist teadmistest.

- a. Kes see Jüri on, kellest sa räägid? – Jüri on *meie suusatreener* (, keda sa ju tead).
- b. Mida Jüri teeb? – Jüri on *meie suusatreener* (ja töötab ka geograafiaõpetajana).

Kui identifitseerivad predikatiivid esinevad teema positsioonis, võivad nad enamasti vahelduda saavas käändes öeldistäitemäärusega, ilma et seejuures tähendus märgatavalt muutuks. Nt

Ainus tubli mees ~ ainsaks tubliks meheks nende hulgas on Jüri. *Türgi Vabariigi pealinnaks* on Ankara .. [A]

Asendatavust translatiivse öeldistäitemäärusega saab kasutada sellise öeldistäite eristamisel alusest. Vrd

Tuglase Selts oli *mardilaada peakorraldaja*. – *Mardilaada peakorraldaja ~ peakorraldajaks* oli Tuglase Selts. – **Mardilaada peakorraldaja oli Tuglase Seltsiks*.

Juhul, kui kaks nimetavalist nimisõna fraasi ei erine sobivuse poolest semantiliseks predikaadiks, on öeldistäite ja aluse grammatiline erinevus neutraliseerunud. Nt

Sinu vanaema vennatütar on minu täditütar. (*Sinu vanaema vennatütteks on minu täditütar. *Sinu vanaema vennatütar on minu täditütteks.) Pskov on eesti keeles Pihkva. Koidutäht on Ehatäht.

Liigitav öeldistäide vaheldub translatiivse öeldistäitemäärusega reema positsioonis. Liigitav öeldistäide ei näita, kas klassikuuluvus on püsiv

ja olemuslik või ajutine ja juhuslik (a), translatiivse öeldistäitemääruse kasutusega aga kaasneb ajutisuse ja juhuslikkuse tähendus (b) (Erelt, Metslang 2003; → 7 § 3).

- a. Kaja on *Eesti suursaadik Saksamaal*.
- b. Kaja on *Eesti suursaadikuks Saksamaal*.

Täis- ja osaöeldistäide

§ 8 Öeldistäide on üldjuhul nimetavas käändes, s.o totaalpredikaatiiv ehk täisöeldistäide. Regulaarset totaalse ja partsiaalse vormivariandi vaheldumist ei ole. Osastavaline ehk osaöeldistäide on perifeerne ja stiililt enamasti literatuurne liigitav öeldistäide.

Ainsuslikes tarindeis märgib osastav kääne subjektiga tähistatu kvantitatiivset piiritlematust liigi suhtes, millest järeldub, et subjekti referent moodustab vaid osa öeldistäitega märgitud liigist, klassist vm. Öeldistäiteks on fraasid, mille põhjaks on: a) parameetrit väljendav nimisõna, nagu *liik, tõug, klass, tüüp, värv, laad, sort, järk, sugu, mast*; b) umbmäärane asesõna *miski*. Parameetersõnadel ja harilikult ka asesõnal *miski* peab olema mingi täpsustav täiend, ilma selleta ei ole lause informatiivne.

- a. Auto oli *tumerohelist värvi*. (*Auto oli värvi.) Läänemere-äärseist rahvaist on mitmed *soome ja balti sugu*. Enamik nende ratsusid on *eesti tõugu*. [A]
- b. See roog on *midagi iseäranis kõrku*. See on hoopis *midagi muud*. Kõik see pole (*midagi*) *muud kui puru silma ajamine*. See on juba *midagi!*

Tarindid, kus partitiivne nimisõna on mitmuses, väljendavad hulka, kuhu subjektiese kuulub. Hulk on harilikult piiritletud, mille näitamiseks kasutatakse nimisõna laiendina või nimisõna enda funktsioonis näitavat asesõna *need*, piiravaid või ülivõrdes adjektiivide (→ § 7), seejuures sageli koos restriktiivse relatiivlausega jms (a). Osa selliseid tarindeid saab ainsusliku aluse korral käsitada elliptiliste täisöeldistäidetena, millest arvsõna *üks* on ära jäetud (b).

- a. Muhumaa ja Saaremaa on *Eesti suurimaid saari*. Ta oli *neid inimesi, kes suudavad veerupikkust artiklit pärast läbilugemist peaaegu sõna-sõnalt korrata*. [A] Ta oli *viimaseid kohtualuseid*

Prantsusmaal, kes hukati giljotineerimisega. [A] Kali oli väheseid suvejooke, mida siis tarbiti .. [A] Uku Masing oli neid väheseid, kes üldkehtivaist väärtusist ei hoolinud. [A]

- b. *Aegna saar on tallinlaste meelispuhkepaiku = üks tallinlaste meelispuhkepaiku. Soome oli üks aktiivsemaid programmi uuendamise eest võitlejaid Euroopa komisjonis .. [A] Ta oli üks väheseid maailmanimega teadlasi, kes jäi elu lõpuni kodumaale .. [A]*

Partitiivis on ka näitav asesõna *see* iseloomustava öeldistäitena. Et asesõna *see* asendab nii nimi- kui ka omadussõna, siis ei esinda ta kumbagi öeldistäitetüüpi eraldi. Nt

Palju on meil räägitud talust kui rahvusliku elustiili kandjast ja ta on seda tõesti. [A] Hea haridus on kallis, ent ta on seda ikka olnud. [A]

Öeldistäite ühildumine alusega

§ 9 Täisöeldistäide ühildub harilikult subjektnoomeniga arvus. Kui alusel on üks referent, on öeldistäide ainsuses (a), kui mitu, siis mitmuses (b). Öeldistäite ühildumine alusega on semantilisem kui öeldisverbi ühildumine alusega. Kui aluseks on viisakusvorm *teie*, on öeldisverb mitmuses, öeldistäide aga ainsuses (c). *Plurale tantum*'ist ehk mitmussõnast aluse korral on öeldistäide siiski mitmuses (d).

- Ta on haige. Ta on insener. Hans Fallada „Lood lastele“ on hea raamat. Enamik / osa / muist vilja oli kasutuskõlbmatu.*
- Ta käed olid külmad. Me oleme keeleteadlased. Enamik turiste olid soomlased. Mitu / kaks meest olid sõjaväelased. Ants ja Tarmo olid Tartu ülikooli tudengid.*
- Teie olete vaba / minu sõber.*
- Püksid, mis ta jalga pani, on mustad.*

Märkus 1. Mõnes viisakusvormelis võib eksplitsiitse *teie* puudumisel mõnikord harva siiski esineda ka omadussõnalise predikaatiivi mitmust (vormilist ühildumist). Nt *Olge lahked, härra president!* [A]

Märkus 2. Öeldistäite arvuvormi rindtarindist aluse puhul käsitletakse lähemalt rinnastuse juures (→ 21 § 23).

Kogunimisõna, abstraktnimisõna vm hulka hõlmav nimisõna jääb öeldistäitefraasi tuumsõnana ainsusesse. Nt

Lapsed on *inimkonna tulevik*. Vennaksed olid kokku *terve jalgpallimeeskond*. Aastad enne Esimest maailmasõda olid *julgete ja perspektiivsete projektide koostamise ja elluviimise ajajärk*. [A]

Kuivõrd täisöeldistäitega lauses on aluski oma markeerimata käändes, nimetavas, tekib aluse ja öeldistäite vahel näiline ühildumine ka käändes. Tegelik oleks käändes ühildumine vaid sellistes partitiiviga vormistatud lausetes nagu *Kaarte on musti ja punaseid. Inimesi on igasuguseid*, kui partitiivset lauseelementi käsitada öeldistäitena. Kuivõrd *olema*-verbil on sellistes lausetes eksistentsiaalne tähendus 'leiduma, olemas olema', siis võiks selliseid lauseid siiski käsitada markeeritud infostruktuuriga eksistentsiaallausetena, mis tulenevad lauseist *On (olemas) musti ja punaseid kaarte. On (olemas) igasuguseid inimesi* nominaaltarindi lahutamisel. Partitiivivormid *musti ja punaseid, igasuguseid* ei ole seega predikatiivid, vaid (lahk)atribuudid (→ 4 § 5; EKG II 1993: 56).

Kirjandust öeldistäite kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | ERELT, MATI 1989. Eesti lauseliikmeid (grammatika marginaale). | ERELT, MATI 1999a. Agreement in Estonian. | ERELT, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | ERELT, MATI 2003b. Syntax. | ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. | HUUMO, TUOMAS, LIINA LINDSTRÖM 2014. Partitives across constructions: On the range of uses of the Finnish and Estonian „partitive subjects“. | ISK 2004. | KASK, ARNOLD 1936. Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta. | KEEVALLIK, LEELO 2010. Hinnangu grammatikast. | KEHAYOV, PETAR 2009b. *Olema*-verbi ellipsist eesti kirjakeeles. | KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi iseloomus. | MIHKLA, KARL 1969. Täiendavaid märkusi eesti öeldistäite kohta. | PAJUSALU, RENATE 1994. Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles.

7. ÖELDISTÄITEMÄÄRUS

Mati Erelt

Üldist

§ 1 **Öeldistäitemäärus** ehk **predikatiivadverbiaal** on öeldisverbi seotud või vaba laiendina esinev nimi- või omadussõnafaas, mis samas täidab predikatiivset funktsiooni, iseloomustades subjekti või objekti referenti, vaba laiendina ka adverbiaali referenti ning harilikult ühildudes nende lauseliikmetega arvus. Predikatiivadverbiaal on tüüpjuhul saavas (a), olevas (b) või nimetavas (c) käändes.

- a. Milvi hakkas *komnooreks*. Laps jäi *haigeks*. Ema ravis lapse *terveks*.
- b. Edgar töötab *bussijuhina*. Laps näis *haigena*. Nad istusid *väsinuna* ~ *väsinutena* nurgas. Ema saatis lapse *poolhaigena* kooli. Nad ei tunne end *süüdlasena* ~ *süüdlastena*. *Noore mehena* oli tal kange tahtmine reisida.
- c. Ilm tundus *soe*.

Ühes ja samas lauses võivad vaba ja seotud predikatiivadverbiaal ka koos esineda. Nt

Bussijuhina rikkaks ei saa.

Öeldistäitemäärusel on nii määruse kui ka öeldistäite omadusi. Täistähendusliku verbi obliikvakäändelise seotud või vaba laiendina sarnaneb predikatiivadverbiaal määrusega, predikatiivse (iseloomustava, kategoriseeriva) funktsiooni ning arvuühildumise poolest aga öeldistäitega. Et predikatiivset funktsiooni võivad siiski täita mõned muudki adverbiaalid, nt seisundimäärus, siis predikatiivadverbiaali päris adverbiaalset eristavaks tunnuseks on eelkõige arvuühildumine.

Üleminekukategooriana pole predikatiivadverbiaali piirid predikatiivi ja adverbiaaliga päris täpselt määratavad. Need on rohkem kokkuleppelised kui olemuslikud. Kopulatiivsete ja poolkopulatiivsete verbide laiendina peetakse predikatiivadverbiaali ja predikatiivi eristavaks tunnuseks käänat. Predikatiivadverbiaal on verbide *olema*, *saama* ja *jääma* saavas käändes laiend (*Ega ma sinuks pole. Ema jäi vanaks. Ats sai üliõpilaseks*), predikatiiv aga nende verbide ja ka verbi

tulema nimetavas (vahel ka osastavas) käändes laiend (*Emal on vana. Sõlm sai tugev. Pilt tuli ilus*) (→ 6 § 1, 2). Muude verbide laienditest käsitletakse predikatiivadverbiaali all nii saavas ja olevas kui ka nimetavas käändes noomenifraase (*Ilm läks ilusaks. See tundub imelikuna ~ imelik. Ilm juhtus soe*), arvestades arvuühildumise võimalust ja/või asendatavust olevas või saavas käändes vormiga ka mõningaid muid fraase, nt kaassõnafraase NPgen + *kujul* ja NPgen + *näol* (*esineb ~ jääkuubikute kujul ~ jääkuubikutena, avaldub raevu näol ~ raevuna*) ning üksikuid partitiivseid parameetersõnaga fraase (värvis katuse *punast värvi ~ punaseks*).

Predikatiivile ja predikatiivadverbiaalile sisult lähedasi seisundit väjendavaid, kuid vormilt ühildumisevõimetuid adverbifraase (*Püksid on lõhki. Aken läks katki*) on verbist olenemata alati käsitletud seisundimääruse all (→ 8 § 35 jj). Samuti on seisundimääruse alla jäetud kaassõnalaadse *peast* ühendid elatiivse adjektiiviga, nt *elusast peast*, ning neile vastavad *lt*-adverbid (käsitletavad ka ablatiivse adjektiivina), nt *elusalt*, olgugi et nad võivad essiivset predikatiivadverbiaali asendada, nt *Elusast peast ~ elusalt ~ elusana ma ennast kätte ei anna* (→ 8 § 38).

Predikatiivadverbiaaliks ei ole põhjust pidada ka selliseid fraase, mis ei iseloomusta lauseliikmete referente, vaid kogu lausega väljendatud sündmust, toimides muude määrustena või üldlaienditena. Nt

Traditsioonina toimub võistlus hommikupoolikul. Igaks juhuks otsisin ma taskud läbi. Kirikuteener kummardab jaatuseks, needki noogutavad vastuseks. [I]

Märkus. Predikatiivadverbiaali mõiste tõi eesti süntaksisse Harald Pöld oma soomemõjulises grammatikas (1922). Üksikasjalikult kirjeldas seda Lauri Kettunen (1924) ning enam-vähem samasuguse omaette määruseliigina käsitletuna püsis see ka järgnevates süntaksikirjeldustes kuni 1970. aastateni. EKLP I (1974) autorid nimetasid kõiki määrusi sisust lähtudes ning ristisid predikatiivadverbiaali olekumääruseks, ehkki klassi piiritlemisel lähtusid ilmselt vormist. EKG II-s (1993) aga arvati õigemaks predikatiivadverbiaali omaette määruseliigina mitte käsitleda ja määrati see seisundimääruse mõningate vormiliste erijoontega alaliigiks.

Translatiivne öeldistäitemäärus

§ 2 Translatiivse predikatiivadverbiaali põhifunktsiooniks on väljendada subjekti või objekti referendi tulemusseisundit, seda nii adjektiivsena (a) kui ka substantiivsena (b).

- a. Jüri muutus *röömsaks*. Uudis tegi Jüri *röömsaks*.
- b. Juhan sai *peaministriks*. President kinnitas Juhani *peaministriks*.

Resultatiivsena muudab saavas käändes öeldistäitemäärus ühtlasi intransitiivlausega väljendatud situatsiooni aspektilt piiritletuks (*Juhan sai peaministriks*) ja transitiivlausega väljendatud situatsiooni piiriga situatsiooniks, mida on võimalik piiritleda (*President kinnitas Juhani / kinnitab parajasti Juhani peaministriks*).

Tulemusseisundit väljendav öeldistäitemäärus kuulub seotud laiendina (komplementina) muutumist, sh muutumise algust või eel-faasi väljendavate intransitiivverbide (*muutuma, minema, kujunema, saama, jääma, arenema, kasvama, moonduma, paisuma, purunema, sulama; asuma, hakkama; kippuma; sattuma, juhtuma* jm) juurde (a) ning muutmist väljendavate transitiivverbide (*muutma, ajama, tegema, kohendama, kuivatama, kütma, määrama* jm) juurde (b). Translatiivi kasutatakse ka verbide korral, mis väljendavad üksnes näilist muutust, nagu intransitiivne verb *osutama*, või kellekski või millekski pidamist või nimetamist väljendavad transitiivverbid *pidama, arvama, hindama, laitma, nimetama, kutsuma, söimama* jm, teatud mõõndustega (→ § 4) ka sobivust kui muutumise eeldust väljendavad verbid *sobima, kõlbama* jm (c). Seotud laiendina allub translatiivne predikatiivadverbiaal nn suhtereeglile, s.o toimib intransitiivsete verbide korral subjektilise (s.o subjekti referendi seisundit väljendava), transitiivverbide ja konstruktsioonis transitiivsena mõtestuvate verbide puhul aga objektilise (s.o objekti referendi seisundit väljendava) laiendina.

- a. Ilm läks *külmaks*. Lapsed kasvasid *suureks*. Isa jäi *vanaks*. Klaas purunes *kildudeks*. Nad sattusid *toakaaslasteks*.
- b. Ministeerium määras Jüri kooli *direktoriks*. Jüri küttis ahju *tuliseks*.
- c. Jüri osutus *härراسmeheks*. Pidasin teda *rumalaks / lollpeaks*. Kaks meest loeti *kadunuks*. Tartut nimetatakse *Emajõe Ateenaks*. Jürgen sobib *ministriks*.

Muutmiskonstruktsioonis kasutatakse translatiivset predikatiivadverbiaali sageli ka selliste verbide laiendina, mis tavajuhul muutust ei väljenda. Sihitu verb mõtestub niisugusel juhul ümber sihiliseks, algselt sihiline verb aga vahetab talle tüüpilise sihitise ebatüüpilise vastu. Sageli osutab objekt sellistel juhtudel refleksiivselt subjekti referendile endale. Nt

Ta magas oma kaela kangeks. Ta jooksis mu kingad puruks. Ta õppis end lolliks. – Vrd Ta õppis füüsikat.

§ 3 Nimisõnaline translatiivne adverbiaal võib laiendada ka staatilise tähendusega *olema*-verbi ning väljendada ajutist, juhuslikku või mitteolemuslikku seisundit (a). Sellisena erineb ta funktsioonilt nimetavas käändes nimisõnalisest öeldistäitest, mis jätab lahtiseks, kas seisund on püsiv või ajutine (see selgub muudest asjaoludest) (b). Adjektiiv *olema*-lauses translatiivse predikatiivadverbiaalina ei esine.

- a. Siin on küll kits *kärneriks* olnud. Maimu on (klassi) *korrapidajaks*. Jüri on Treffneri gümnaasiumis *õpetajaks*. Ega ma *sinuks* pole! Aga järgmisel päeval polnud minu must lint enam kellelegi *uudiseks*. [I]
- b. Peeter on *väravavaht*.

Märkus. Staatileine tähendus võib olla ka translatiivse laiendiga verbidel *jääma* ja *jätma* (*Ta jäi kaineks*), kuid Renate Pajusalu (1994: 86) järgi ei väljenda need verbid erinevalt verbist *olema* mitte niivõrd püsimist kui potentsiaalse muutuse toimumata jäämist.

Enamasti on translatiivse adverbiaaliga *olema*-lauses ka mingi määrus (nt ülal a-näidetes *Treffneri gümnaasiumis*) või täiend (nt *klassi*), mis piirab predikatiivadverbiaaliga väljendatu esinemisala.

Harilikult on üsna ükskõik, kas ajutisust või juhuslikkust translatiiviga markeerida või jätta see markeerimata. Vaid juhtudel, kus muud tõlgendusvõimalust polegi kui ajutine-juhuslik seisund, võib nominatiivi kasutus olla ebaloomulik. Nt

Ta oli mulle emaks (= ema eest), kui mu päris ema ära suri. – ?Ta oli mulle ema, kui mu päris ema ära suri. Karistus on talle hoiatuseks. – ?Karistus on talle hoiatus.

Märkus. Ajutisus-juhuslikkus assotsieerub mingil määral mittetäielikkusega ehk osalisusega, mistõttu mõnikord kasutatakse translatiivi ka seal, kus tavaliselt esineb partitiiv, nt *See on tema hingestatumaks luuletuseks*

pro *hingestatunaid luuletusi*. Keelekorraldajad, nt Ester Kindlam (1976) on sellist kasutust soovitanud vältida. Vt ka Pai 2001a: 244.

§ 4 Translatiiv võib vormistada ka vaba või seotud otstarbemäärust (a) (→ 8 § 44) ja ajamäärust (b) (→ 8 § 27, 30), samuti üldlaiendit (c).

- a. Me ei ela ainult *selleks, et tööd rabada*. Tädi Marta ja Lilian hakkasid *kojusõiduks* asju pakkima. [I] Sain sõbralt jalgratta *laenuks*. Sõber andis mulle jalgratta *laenuks*. Kinkisin talle *mälestuseks* oma pildi.
- b. Ta läheb *kella viieks* arsti juurde. Mari jäi Jüri juurde *terveks ööks*.
- c. *Esiteks* ma ei soovi ja *teiseks* pole mul aega teiega niisama lobiseda. *Üllatuseks* olid kõik tublid. [etTenTen]

Saavas käändes öeldistäitemääruse piir otstarbemäärusega on sujuv. Sobivust väljendavate verbide *sobima, kõlbama* jm seotud laiendit, mida subjekti referenti iseloomustavana on siin käsitletud predikatiivadverbiaalina (*Jürgen sobib ministriks*), on võimalik käsitleda ka seotud otstarbemäärusena. Teisalt pole võimatu käsitleda otstarbemäärusi nagu lauseis *Sain jalgratta laenuks* või *Kinkisin pildi mälestuseks* (vt näide (a)) hoopis finaalse predikatiivadverbiaalina.

Essiivne öeldistäitemäärus

§ 5 Essiivne predikatiivadverbiaal väljendab seisundit, milles ollakse, ning esineb nii seotud kui ka vaba määrusena.

Verbi seotud laiendina allub essiivne predikatiivadverbiaal nii nagu translatiivne adverbiaal suhtereeglile, toimides intransiivsete verbide korral subjektilise, transitiivverbide puhul objektilise adverbiaalina. Subjektilise seotud adverbiaalina laiendab essiivne predikatiivadverbiaal intransitiivseid a) näimisverbe: *näima, paistma, tunduma, kuulduma* jm, b) püsimisverbe: *püsima, säilima, seisma* ('püsima') jm, c) toimimis- ehk funktsioneerimisverbe: *toimima, funktsioneerima, esinema, käituma, avalduma, teenima, töötama, käibima, kehtima* jm. Erinevalt translatiivsest predikatiivadverbiaalist ei esine essiivne predikatiivadverbiaal verbi *olema* seotud laiendina. Olevas käändes võib olla vaid kohamäärusega *olema*-lause vaba määrus (d).

- a. Elu näib *ilusana*. See kõik paistis *uskumatuna*. Ta tundub *tubli mehena*.

- b. Ilm püsis *külmana*. Supp seisis *soojana*.
- c. Jüri töötab *õpetajana*. Mart teenis kaitseväes *ohvitserina*. Jüri käitus *džentelmenina*. Talongid käibisid *rahana*.
- d. Kaja on Saksamaal *Eesti suursaadikuna*. – *Kaja on *Eesti suursaadikuna*.

Näimisverbid võivad väljendada ka sarnasusseost ning neid laiendav substantiivne predikatiivadverbiaal võrdlusalust. Viimane võib peale essiivse nimisõnafraasi vormistuda ka kujul *nagu / kui* + NPnom.

Eriliselt jäi meelde preester Albertus, ta näis *nagu pühak* (~ *pühakuna*). [etTenTen] Iga sekund tundus *kui igavik* (~ *igavikuna*). [etTenTen]

Näimis- ja püsimisverbide adjektiivne predikatiivadverbiaal võib olla ka nimetavas käändes.

Elu näib *ilusana* ~ *ilus*. Ilm püsis *külmana* ~ *külm*.

Märkus. *Elu näib ilus* ja *Ilm püsis külm* tüüpi lauseis on nominatiivset adjektiivi peetud ka predikatiiviks (→ 6 § 2).

Objektalise seotud määrusena laiendab essiivne öeldistäitemäärus transitiivverbe: *kasutama*, *tarvitama*, *pruukima*, *teadma*, *tundma*, *käsitleva*, *kujundama*, *esitlema*, *esitama* jm.

Ühte tuba kasutati *hoiuruumina*. Ma tean teda *hea õpetajana*. Ta esitles end *vaga lambana*.

§ 6 Essiivne adverbiaal võib esineda ka vaba adverbiaalina, mis suhtereeglile ei allu, vaid võib iseloomustada mis tahes lauseliikme referenti, seejuures lause transitiivsusest olenemata. Enamasti on selleks lauseliikmeks tegevussubjekti või tegevusobjekti väljendav argumentne liige (a), kuid välistatud pole ka nt viisiadverbiaal (Metslang, Lindström 2017) (b). Iseloomustatav referent võib olla ka indefiniitne, kui öeldisverb on umbisikulises tegumoes (c). Suhtereegli mitte-toimimise tõttu võib transitiivlause mõnikord jääda kaheti mõistetavaks (d).

- a. Ta lamas *haigena* voodis. Ta osales kongressil *vaatlejana*. *Ärritatuna* tuli tal tahtmine karjuda. *Teadlasena* hinnatakse teda kõrgelt. Ma pean temast väga lugu *teadlasena*.
- b. Nii võiks *ühena paljudest võimalustest* iseloomustada Tallinna linnavalitsuse ideed minna üle tasuta ühistranspordile. [etTenTen]
- c. Kui käes oli hüvastijätu aeg, mindi lahku *sõpradena*. [etTenTen]

- d. Maimu saatis Reinu *solvununa* minema. (1. Maimu oli solvunud; 2. Rein oli solvunud.)

Seotud ja vaba essiivne predikatiivadverbiaal võivad lauses ka koos esineda. Nt

Noorena esitles ta end *ideelise kommunistina, vanana dissidendina*.

Tähenduslikult on vaba laiendina toimiv predikatiivadverbiaal kirjeldav (a). Puhtkirjeldavale tähendusele võib mõnikord lisanduda kauasaalne (põhjuse, tingimuse või möönduse) (b) või temporaalne (elujärgu, nt *vanana, lapsena, kolmeaastasena*) tähendus (c) (Metslang, Lindström 2017).

- a. Nad tõusid ellu ning valitsesid *kuningatena* koos Kristusega tuhat aastat. [etTenTen] Lavateed alustas ta 75 aastat tagasi *tantsijana*. [etTenTen] .. loodi hulganisti tulevikustsenaariume, millest *tuntumatena* võiks nimetada Rooma Klubi stsenaariume. [etTenTen] Mina usun kindlalt, et saame praegustest raskustest üle ning läheme *targemate ja tugevatena* edasi. [etTenTen] Singapore Airlines tõi *esimesena* pardale 3D mängud. [etTenTen] Inimesed tulid tema koosolekutele *tuhandetena*. [etTenTen] Ja ma ei räägi kõigist nendest ülikoolide arvukatest kolledžitest, instituutidest ja akadeemiatest, mis *vetikatena* Eesti linnades vohavad. [etTenTen] Seent sobib süüa värskest *praetuna, marineerituna* kui ka kuivatatult. [etTenTen]
- b. PÕHJUS: *Taani endise peaministrina* mõistab Rasmussen meie maailmanurga muresid. [etTenTen]
TINGIMUS: *Õiges annuses manustatuna* ning adekvaatse metoodika korral peaks raviprotseduuride läbiviimine õnnestuma. [etTenTen]
MÖÖNDUS: Etnos, kui nii paremini kõlab, kes tunneb sisemist sidet ka *rikkurina*, ka *välismaal töötavana* oma maa ja rahvaga .. [etTenTen]
- c. *Noorena* ju ei mõtle eriti elu ja surma peale .. [A] Vanaema nimi oli *neiuna* Katri Kahr .. [etTenTen]

Vaba laiendina toimib olevas käändes öeldistäitemäärus sõnaliigist ja tähendusest olenemata sageli konverbitarindi taoliselt ja on tihtipeale sellega asendatav või rinnastatav. Essiivne mineviku kesksõna, olgugi adjektiveerunud, väljendab seejuures nagu konverbi minevikuvorm elnevast tegevusest tulenevat seisundit. Nt

Taani endise peaministrina (~ olles *Taani endine peaminister*) mõistab Rasmussen meie maailmanurga muresid. [etTenTen] *Noorena* (~ *noor*

olles) ju ei mõtle eriti elu ja surma peale .. [A] Ilves pani minema ja tuli *verisena* ja *longates* välja. [etTenTen] .. pool aastat olen autost *loobununa* busside-trollide-trammidega sõitnud. [etTenTen] (~ *Olles autost loobunud, olen pool aastat ..*)

Osa substantiivseid kirjeldavaid predikatiivadverbiaale, mis on oma kontrollijaga samasus-kuuluvussuhtes, võivad peale essiivse fraasi esineda ka fraasidena kujul NPgen + *kujul* / *näol* või samastava *kui-tarindina* (a). Sarnasussuhtes predikatiivadverbiaalid aga võivad esineda *nagu/kui*-võrdlustarindina (b). Eriti viimastel puudub terav piir viisimäärusega (→ 8 § 34).

- a. .. tulen su juurde *valge kassi kujul* (~ *valge kassina*). [I] Eestis trahvi raha pangas hoidmise eest küll *negatiivse intressi näol* (~ *negatiivse intressina*) maksma ei pea. [etTenTen] 20. jaanuaril 1936 suri George V ning Edward tõusis troonile *kui kuningas Edward VIII* (~ *kuningas Edward VIII-na*). [etTenTen]
- b. Tee aga lookles *lõputu paelana* ~ *nagu* / *kui lõputu pael*. Paljud on jõudnud napsitamiseга ajutiselt olukorda, kus aetav jutt venib *nagu kaamelitatt* (~ *kaamelitatina*). [etTenTen]

Olevas käändes ja *kui*-tarindi kujul vormistub ka lisand (a) (→ 9 § 14). Selline lisand erineb samastav-kirjeldavast substantiivsest predikatiivadverbiaalist selle poolest, et ta pole mitte lause vahetu liige, vaid nimisõna fraasi liige ja sellisena kuulub ta ainult nimisõna juurde, samas kui predikatiivadverbiaalile on iseloomulik kahetine seos – ühelt poolt see laiendab verbi, teiselt poolt verbi substantiivset argumenti. Paraku on tihti peale raske kindlaks teha, kummaga on tegemist, eriti juhul kui predikatiivadverbiaal paikneb vahetult iseloomustatava nimisõna kõrval (b).

- a. Meil *asutajatena* pole küll endal olnud otsest kokkupuudet perevägivallaga. [etTenTen]
- b. *Jalakäijana* ma ju ka vaatan, et kas saaks edasi minna või keerab auto siia. [etTenTen]

Osad adjektiivsetel essiivsetel predikatiivadverbiaalidel puudub ka terav piir viisi- (a) ja ajamäärusega (b). Sellised essiivsed adjektiivid või adjektiveerunud partitsiivid on tavaliselt asendatavad või rinnastatavad vastava *lt*-adverbiga.

- a. Ta istus *väsinuna* ~ *väsinult* / *kurvana* ~ *kurvalt* / *haigena* ~ **haigelt* nurgas. „Ei,“ ütlesin ma *solvunult* ja veidi *vihasena* (~

vihaselt). [etTenTen] „Ise võtan tankirooli pihku või?“ lõpetas Laaneots juba päris *vihaselt* (~ *vihasena*). [etTenTen]

- b. *Kolmeaastasena* (~ *kolmeaastaselt*) astus ta üles suurel laval. [etTenTen] Kõndima õppis Matz alles *kolmeaastaselt* (~ *kolmeaastasena*) Rootsist saadud proteesiga. [etTenTen]

Õeldistäitemääruse arvuühildumine

§ 7 Predikatiivadverbiaal võib ühilduda arvus substantiivifraasiga, mille referenti ta iseloomustab (ühildumise kontrollijaga). Seotud predikatiivadverbiaali ühildumist kontrollib vastavalt suhtereeglile intransitiivses lauses alus ja transitiivses lauses sihtis, vaba adverbiaali puhul saab ühildumise kontrollijaks olla mis tahes lauseliige.

Nimisõnaline predikatiivadverbiaal ühildub oma kontrollijaga arvus. Predikatiivadverbiaal on mitmuses tavaliselt siis, kui kontrollijal on rohkem kui üks referent (a), ainsuses aga tavaliselt siis, kui neid referente on ainult üks (b). Kui nimisõnaline predikatiivadverbiaal märgib pigem omadust või seisundit kui omaduse kandjat või seisundis olijat, siis eelistatakse ainsust ka mitmusliku kontrollija korral, ehkki võimalik on ka mitmus (c). Ainsusesse jääb ka kogunimisõna, kui see hõlmab kõiki kontrollijaga tähistatud asju või olendeid (d).

- Nad sobivad / saadeti mulle *abilisteks*. Nad töötasid minu *abilistena*. Vähemalt pooled gümnaasiumidest peaksid muutuma *nn rakenduslikeks keskkoolideks*. [etTenTen] Küsisime *politseid abistanud isikutena*, kellele ja kuhu auto tagastati. [etTenTen]
- Sa sobid mulle *abiliseks*. Teie (viisakusvormina) sobite mulle *abiliseks*. Ta töötas minu *abilisena*.
- Kümme last jäi *orvuks* ~ *orbudeks*. Asjalikud kaitseväelased saavad *patrioodina* hakkama ka mujal kui kaitseväes. [etTenTen] Kõik tallinlased võivad end taas *pealinlastena* tunda. [etTenTen]
- Mehed läksid *salgana* mööda teed.

Omadussõnalise predikatiivadverbiaali puhul on sisult mitmusliku kontrollija puhul arvuühildumine võimalik, kuid domineerib siiski ainsus, eriti translatiivse (a), vähem essiivse predikatiivadverbiaali (b) puhul. Alati ainsuses on *plurale tantum* ehk mitmussõna ja kompleksisõna iseloomustav translatiivne predikatiivadverbiaal (c).

- a. Ta silmad muutusid *kurvaks* ~ *kurbadeks*. Ta värvis seinad *valgeks* ~ *valgeteks*. Tegelased on mulle nii *omaseks* saanud. [etTenTen] [.. muusika] ajab inimesed vaimustusest *pööraseks*. [etTenTen] Need raamatud on viimastel aastakümnetel *tooniantvaiks* olnud. [etTenTen] Lihtne on teha maju *lilladeks* ja *siruvirulisteks*, nagu mood nõuab. [etTenTen]
- b. Puuvili ja liha saabusid müügile juba *riknenuuna* ~ *riknenuina*. Poisid jõudsid koju *läbimärjana* ~ *läbimärgadena*. Seevastu Stalinit ja tema tegusid nähakse *metsikusse itta kuuluvana*. [etTenTen] *Asjatundmatuna* mõjuvad liiga täpsed, näiteks protsendiküm-nendiku täpsusega prognoosid. [etTenTen] Tavaliselt tunduvad sedalaadi arvamused *kunstivaenulikena*. [etTenTen] Politsei pidas *kuriteos kahtlustatavatena* kinni kaks Aleksandrit. [etTenTen] Loodan teid *röömsatena ja tervetena* kohata. [etTenTen]
- c. Paar väiksemat last tegid püksid *märjaks*. [etTenTen] Ta seab peegli ees juukseid ja värvib huuled *punaseks*. [etTenTen] Seejärel tegi Kirp oma kingad *puhtaks* ja löi need läikima. [etTenTen]

Märkus 1. Predikatiivadverbiaali keelekorraldusliku suunitlusega käsitlustes, aga ka nt EKG II-s (1993: 94) peetakse mitmusliku kontrollija puhul ainsuse kasutust translatiivse omadussõna korral ainuvõimalikuks ja essiivse omadussõna korral eelistatavaks. Korpusandmed sellist ainsuse kasutust siiski ei kinnita.

Märkus 2. Predikatiivadverbiaali arvuvormi rindtarindist kontrollija puhul (nagu Puuvili ja liha saabusid müügile juba riknenuuna ~ riknenuina) käsitletakse lähemalt rinnastuse osas (→ 21 § 23–24).

Kirjandust öeldistäätemääruse kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | ERELT, MATI 1989. Eesti lauseliikmeist (grammatika marginaale). | ERELT, MATI 1999a. Agreement in Estonian. | ERELT, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. | ISK 2004. | KASK, ARNOLD 1936. Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta. | KETTUNEN, LAURI 1924. Lauseliikmed eesti keeles. | KINDLAM, ESTER 1976. Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. | KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi iseloomus. | KONT, KARL 1955. Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning lapi keeles. | LOORITS, OSKAR 1923a. Eesti keele grammatika. | LUNDGREN, ULLA 1993. Predikatiiviadverbiaalinumeruskongruensista. | MATSUMURA, KAZUTO 1996. The Estonian translative: A corpus-based description. | METSLANG, HELLE 2007b. Translatiivi ja essiivi kasutusest eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE, LIINA LINDSTRÖM 2017. Essive in Estonian. (ilmumas) | MIHKLA, KARL 1969.

Täiendavaid märkusi eesti öeldistäite kohta. | PAI, KRISTINA 1997. Essiivse ja translatiivse predikatiivadverbiaali ühildumine eesti keeles. | PAI, KRISTINA 2001a. Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. | PAI, KRISTINA 2001b. Translatiivne ja essiivne predikatiivadverbiaal eesti kirjakeeles. | PAJUNEN, ANNELI 2000. Suomen ominaisuuspredikaatio ja tyyppi *olla sairaana*. | PAJUSALU, RENATE 1994. Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. | PÖLD, HARALD 1922. Eesti keeleõpetus II jagu. Lauseõpetus. | STASSEN, LEON 2001b. Nonverbal predication in the Circum-Baltic languages.

8. MÄÄRUS

Ann Veismann, Mati Erelt, Helle Metslang

Üldist

§ 1 **Määrus** ehk **adverbiaal** on verbi laiend, mis pole sihitis ega öeldistäide; samuti on see igasugune omadus- ja määrsõna laiend. Nt

Ta unistab *õnnest*. Jüri kinkis *Marile* sõrmuse. See jääb *minust* tege-mata. Aadu sõidab *õhtul Pärnusse*. Lähme *sööma*. Maali räägib *hirmus palju* ja *väga kiiresti*. See on *liiga* ilus *selleks, et olla tõi*.

Lause vahetu liikmena esinevaid adverbiaale nimetatakse **lausead-verbiaalideks** ja neid käsitletakse siinses määruse osas, omadus- ja määrsõnu laiendavad adverbiaalid on **fraasiadverbiaalid**, neid kirjeldatakse lähemalt fraaside osades.

Jääkklassina, millel puudub ühtne selgepiiriline süntaktiline funktsioon ja vormistus (nagu need on alusel, sihitisel ja öeldistäitel), on määrus üks lauseliige vaid tinglikult. Ka tähenduslikult ei ole määrus ühtne klass, vaid üsna paljude tähendusfunktsioonidega, mis määravad tema vormi ja süntaktilise käitumise.

Määruse süntaktiline seos verbiga või muu põhjaga võib varieeruda vabast laiendist (nt *Juku jookseb kiiresti*. *Ellu on silmipimesta-valt* ilus tüdruk) obligatoorse seotud laiendini (nt *Köök kubiseb prus-sakatest*). Samas on seotud ja vabade laiendite eristamine mõnevõrra tinglik, kuna ka vaba laiend oleneb mingil määral oma põhja semantikast (näiteks vaba otstarbelaiend ei seostu kõikide predikaatidega) ning üks ja sama laiend võib olla kord vaba, kord sõltuv. Näiteks viisilaiend on verbi *teretama* suhtes vaba laiend (*Ta teretas mind*. – *Ta teretas mind viisakalt*), verbi *käituma* suhtes aga seotud, lausa kohustuslik (**Ta käitus* – *Ta käitus viisakalt*) (Erelt 2004a: 14).

Määruseks võib olla mis tahes fraas. Määrusena võivad esineda ka kõrvallaused, neid käsitletakse lähemalt liitlause osas (→ 22 § 50–94).

Määruse tähenduslikud liigid, nende seos määruse vormiga

§ 2 Kuna määrusel on palju vorme, siis kirjeldatakse määrust enamasti semantiliste funktsioonide kaupa. Tähenduse alusel on eristatud kuni 23 määruse liiki (EKLP I 1974: 182). Kuna tegemist on tähenduslikult väga mitmekesise kategooriaga, siis on selle võimalikult detailne eritlemine mõisteta. Samas pole vahetegemine väiksemate tähendusrühmade vahel sugugi lihtne, ühtlasi kaob tihti peale väga detailse liigitusega üldpildi selgus. EKG II-s (1993: 61) ongi määruse liike ainult 14, loobutud on sellistest EKLPs esitatud tähendusrühmadest nagu võrdlus-, suhte-, sihitis-, terviku-, aine-, tulenemis- ja teomäärus; kaasasolu- ja ilmaolumäärus on ühendatud kaasnemismääruseks, hulga-, mõõdu- ja määramäärus kvantumimääruseks ning olekumäärus viidud seisundimääruse alla. Omajamääruse asemele on toodud valdajamäärus, mille alla kuulub ka osa senisest sihitisest ja varasemate käsitluste (nt Kettunen 1924) daativadverbiaal. Loetellu on lisatud sõltuvusmäärus, mille puudub ühtne tähendusalus. Sõltuvusmäärusega on ühendatud osa varasemast sihitisest, samuti seni eraldi liikidena käsitletud aine-, tulenemis- ja suhtemäärus.

EKGst alates on määrused jaotatud tähenduse alusel kolme rühma: osalisi väljendavad määrused, asjaolumäärused ja põhjuslikud määrused. See liigitus võetakse aluseks siingi. Valdavas osas kattub EKG liigitusega ka sinne rühmasisene liigitus. Põhjuslike määruste hulka on siiski lisatud uue liigina tagajärjemäärus. EKGs seisundimääruse all käsitletud translatiivsed ja essiivsed määrused (mida EKLP peab olekumäärusteks) on siinses kirjelduses määruste kolmikliigitusest välja jäetud ning käsitletud omaette, predikatiivile omaste joontega määruse liigina – **öeldistaitemäärusena** ehk **predikatiivadverbiaalina** (→ 7).

1. **Osalisi väljendavad määrused** näitavad lauses oluliste osaliste rolle lausega väljendatud situatsioonis ja/või on verbiga seotud rektsiooniliselt. Osalisi väljendavate määruste liigid on: 1) **tegijamäärus** ehk **agentadverbiaal**, 2) **valdajamäärus** ehk **habitiiivadverbiaal**, 3) **kaasnemismäärus** ehk **komitatiivadverbiaal**, 4) **vahendimäärus** ehk **instrumentaaladverbiaal**, 5) **sõltuvusmäärus** ehk **rektsiooniadverbiaal**.

- (1) Söök oli jäänud *külastest* ~ *külaste poolt* puutumata.
 - (2) Isa andis *pojale* taskuraha. *Pojal* on taskuraha. Poeg sai *isalt* taskuraha.
 - (3) Mart sõitis *koos naisega* Egiptusesse.
 - (4) Joosep kaevas *labidaga* auku.
 - (5) Ta mõtles *oma õnnetu elu peale* ja unistas *õnnest*.
2. **Asjaolumäärused** näitavad lauses väljendatud situatsiooni ruumilisi, ajalisi, kvalitatiivseid või kvantitatiivseid omadusi. Siia kuuluvad: 6) **kohamäärus** ehk **lokaaladverbiaal**, 7) **ajamäärus** ehk **temporaaladverbiaal**, 8) **hulga-** ehk **kvantumimäärus**, 9) **viisimäärus**, 10) **seisundimäärus**.
- (6) Mart sõitis *Egiptusesse*. Mart on *Egiptuses*. Mart tuli *Egiptusest*.
 - (7) *Homsest alates* on see teelõik suletud. Ema söidab *homme* ära. Töö kestab *kella viieni*. Ta ootas bussi *pool tundi*. Juhan aevastas *mitu korda*.
 - (8) Ta sööb *liiga palju*. Koorem kaalub *kümme tonni*.
 - (9) Mari laulab *hästi*.
 - (10) Pane ennast *riidesse*. Patsient on *narkoosi all*. Ta pääses vaevu *petise küüsisist*.
3. **Põhjuslikud määrused** osutavad situatsioonide põhjuslikele seostele. Tegemist on määrustega, mille peamine vormistusvahend on kõrvallause. Põhjuslikud määrused on: 11) **põhjusmäärus** ehk **kausaaladverbiaal**, 12) **tingimusmäärus** ehk **konditsionaaladverbiaal**, 13) **mööndusmäärus** ehk **kontsessiivadverbiaal**, 14) **otstarbemäärus** ehk **finaaladverbiaal**, 15) **tagajärjemäärus** ehk **konsekutiivadverbiaal**.
- (11) Kiirustati, *sest oli juba hilja*. Ta käed olid *külmast* kanged.
 - (12) *Kui sa ei taha*, ära tule. *Sõja korral* on alati võimalus kellegagi liitu astuda.
 - (13) *Kuigi laps on alles väike*, oskab ta juba mõndagi. *Raskustest hoolimata* tuli ta oma eluga toime.
 - (14) Sööme *selleks, et elada*. Ta sirutas mulle *tervituseks* käe.
 - (15) Elektri jaamas juhtus avarii, *nii et linn jäi mitmeks tunniks elektrita*.

Esimese tähendusrühma määrused on enamasti seotud (ka obligatoorsed ja reksioonilised), teise rühma määrused võivad olla nii seotud kui ka vabad ning kolmanda rühma määrused on vabad laiendid. Osa (enamasti seotud) määruste puhul kehtib suhtereegel:

intransitiivlause määrus „käib“ aluse, transitiivlause määrus sihitise kohta. Vrd

Kivi kukkus vette. Ta viskas kivi vette.

Osalisi väljendavad määruised sarnanevad kolmest määruiserühmast kõige enam aluse ja sihitisega kui osaliste peamiste väljendajatega. Osalisi väljendavaid määruisi vormistavad nimisõna- ja kaassõnafraasid. Kõige tüüpilisemaks määruiserühmaks on asjaolumääruised, millel on muu hulgas ka kõige laiem vormistusvahendite hulk: määrsõna(fraasi)d, noomenifraasid, kaassõnafraasid, aga ka sekundaartarandid ja kõrvallused. Kõiki asjaolumääruisi on võimalik vormistada määrsõnade abil, sel juhul vastab määrsõna tähendus määruise tähendusklassile (ajamäärsõnad vormistavad ajamääruisi jne). Põhjuslikele määruistele iseloomulik vormistus on kõrvallause. Noomenifraasiline määrus esineb tüüpiliselt konkreetsetes käänetes (st käänded alates illatiivist), kuid mõnel juhul võivad määruist vormistada ka abstraktsed käänded.

Valdaja-, koha- ja seisundimääruis jagunevad sisult ja grammatiliselt vormilt kolmeks: **latiivseks**, **lokatiivseks** ja **separatiivseks**. Latiivsed ehk sihti väljendavad määruised vormistuvad latiivkäänetes (illatiivis, allatiivis, translatiivis ja terminatiivis) noomeni või infinitiivi; noomeni + latiivse kaassõna (*alla, juurde* jt) ning latiivsete adverbide (*sinna, kaugele, pingule* jt) abil. Lokatiivsed ehk asupaika (laias mõttes) väljendavad määruised vormistuvad lokatiivkäändes (inessiivis ja adessiivis) noomeni või infinitiivi; noomeni + lokatiivse kaassõna (*all, juures* jt) ning lokatiivsete adverbide (*seal, kaugel, pingul* jt) abil. Separatiivsed ehk lähet väljendavad määruised vormistuvad separatiivkäändes (elatiivis ja ablatiivis) noomeni või infinitiivi; noomeni + separatiivse kaassõna (*alt, juurest* jt) ning separatiivsete adverbide (*sealt, kaugelt* jt) abil.

Määruiste tähenduste ja vormi seostest annab ülevaate järgnev tabel.

Määruse vormistusvahendid

VORMISTUS	OSALISI VÄLJENDAVAD MÄÄRUSED	ASJAOLU- MÄÄRUSED	PÕHJUSLIKUD MÄÄRUSED
MÄÄRSÕNAD		Kõik: KOHT, AEG, KVANTUM, VIIS, SEISUND	MÖÖNDUS

SUBSTANTIIVIFRAASID

nom		AEG, KVANTUM	
gen	TEGIJA	AEG, KVANTUM	
part		AEG, KVANTUM	
ill; adt	REKTSIOON	KOHT, SEISUND	PÕHJUS
in	REKTSIOON	KOHT, AEG, VIIS, SEISUND	
el	TEGIJA, REKT- SIOON	KOHT, AEG, VIIS, SEISUND	PÕHJUS
all	VALDAJA, REKTSIOON	KOHT, SEISUND	
ad	VALDAJA, REKTSIOON	Kõik: KOHT, AEG, KVANTUM, VIIS, SEISUND	PÕHJUS, TINGIMUS
abl	VALDAJA, REKTSIOON	KOHT	
tr		AEG	OTSTARVE
term		KOHT, AEG	
ess			
ab	KAASNEMINE, VAHEND	VIIS, SEISUND	PÕHJUS
kom	REKTSIOON, KAASNEMINE, VAHEND	AEG, VIIS, SEI- SUND	PÕHJUS, TINGIMUS

KAASSÕNAFRAASID

NP + Postp	Kõik: TEGI- JA, VALDAJA, REKTSIOON, KAASNEMINE, VAHEND	Kõik: KOHT, AEG, KVANTUM, VIIS, SEISUND	PÕHJUS, TINGIMUS, MÖÖNDUS, OTSTARVE
Prep + NP	REKTSIOON, KAASNEMINE	KOHT, AEG, KVANTUM	PÕHJUS

SEKUNDAARTARINDID

<i>ma, mas</i>	REKTSIOON	KOHT	OTSTARVE
<i>mast</i>	REKTSIOON	KOHT	
<i>maks</i>			OTSTARVE
<i>des</i>		VIIS	Kõik: PÕHJUS, TINGIMUS, MÖÖNDUS, OTSTARVE, TAGAJÄRG
<i>mata</i>	REKTSIOON	VIIS	PÕHJUS, TINGIMUS, MÖÖNDUS
<i>da</i>			OTSTARVE
<i>vat</i>	REKTSIOON		
KÕRVAL- LAUSED	REKTSIOON	AEG, KVANTUM, VIIS	Kõik: PÕHJUS, TINGIMUS, MÖÖNDUS, OTSTARVE, TAGAJÄRG

Määruse vahekord teiste lauseliikmetega

Määrus vs. sihitis

§ 3 Sihitisega seob määrust teatud aja- ja hulgamäärustele iseloomulik käänevahelduse võimalus, mis on sarnane objekti käänevaheldusega. Objektikäändeliste määrustena saavad esineda substantiivi- ja kvantorifraasid, mis moodustavad omapärase ja ebatüüpilise rühma muidu tähenduslikult kõige tüüpilisemate määruste hulgas. Sarnasuse järgi sihitise käänevaheldusega saab esitada kolm peamist semantilist tüüpi aja- ja hulgamäärusi, mis vormistuvad nominatiivis, genitiivis ja partitiivis ning mille puhul esineb totaalsuse-partiaalsuse vaheldust nagu objektil: 1) kestust väljendavad ajamäärused (vastavad küsimusele *kui kaua?*, nt *Ta elas kogu elu oma külas*); 2) korduvust väljendavad ajamäärused (*kui tihti? mitu korda?*, nt *Arutasime küsimust mitu korda*); 3) hulgamäärused (*kui palju?*, nt *Pilet maksab kümme senti*) (Helena Metslang 2008: 108). Käänevahelduse sarnasus objektiga seisneb võimaluses muuta verbiga väljendatud tegevuse aspekti, vrd *Vihma sajab. Vihma sajab kolmandat päeva. Vihma sajab kolm päeva. Päike paistab. Päike paistab täna teist korda. Sel päeval paistis päikest kolm korda*. Kuid sihitisekäändeliste määruste käändevalik pole siiski nii vaba nagu sihitisel endal ning enamasti on nende markeerimata vorm erinevalt sihitisest totaalne (Helena Metslang 2008).

Märkus. Soome grammatika (ISK 2004: 926) eeskujul on selliseid määrusi mõnikord nimetatud **osmadeks** ehk **objektisarnasteks määradverbiaalideks** (sm *objektinsijainen määrän adverbiaali*). Sihitisekändelisi määradverbiaale on peale eesti ja soome keele ka nt läti, leedu, poola ja vene keeles, kuid nende sarnasus sihitisega varieerub (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001, Helena Metslang 2008). Sihitisekändelisi adverbiaale eesti keeles on uurinud Lehte Rannut (1961: 290–292, 306–308, 313–317) ja Helena Metslang (2008, 2013).

Kuna pole kindlaid käändeid, mis oleks ennekõike määrusele iseloomulikud, siis esinemine grammatilistes käänetes ja teatav sarnasus objekti käändevaheldusega ei nihuta selliseid aja- ja hulgamäärusi kuigi palju määruste tuumikust ääre poole. Mõningate nimisõnafaaside kõikumine objekti ja määruse vahel on siiski olemas, näiteks lauses *Eile joosti sadat meetrit* on jooksudistanti pikkust iseloomustav määrus *sada meetrit* tõlgendatav samahästi ka spordiala nimetusena ja seetõttu sihitisena (Helena Metslang 2008: 115; → 5 § 15). Võimalikuks teeb sellise kahetise tõlgenduse keelele omane metonüümiline seos, mis on aluseks tekkinud süsteemsele polüseemiale – DISTANTSI PIKKUS DISTANTSI NIMETUSE ASEMEL. Nii aja- kui ka hulgamäärusena saab tõlgendada veel nt *viimaseid päevi* lauses *Ta istub veel viimaseid päevi* (karistuse kandmise kohta).

§ 4 Sisuliselt sarnanevad objektiga verbi seotud laiendina esinevad määrused, mida on nimetatud kas kaudsihitiseks või sihitismääruseks (nt Valgma, Rimmel 1968, EKLP I 1974; Kettunenil (1924) objekt-adverbiaal ja datiiivadverbiaal). Näiteks Karl Mihkla järgi on sihitismäärus „... laiend, mis väljendab olendit, eset või nähtust, kellega või millega on põhisõnaga märgitud tegevus, olemine, omadus või seisund seotud. Harilikult märgib verbi laiendiks olev sihitismäärus olendit või eset, kellele või millele on tegevus sihitud, kuid erinevalt sihitisest laiendab sihitismäärus ka sihitut verbi ja ta ei esine sihitise käändeis“ (EKLP I 1974: 222). Johannes Valgma ja Nikolai Rimmel lisavad sihitismääruse tähenduste hulka ka saaja ja omaja: „Sihitismäärus märgib olendit või eset, kellele või millele tegevus on sihitud, kuid mis ei esine sihitise käändeis, samuti seda, kellelt või millelt midagi saadakse, kellel või millel midagi on“ (Valgma, Rimmel 1968: 174). Sisuline sarnasus sihitisega on tekitanud pikaajalise vaidluse teemal, kas eesti keele süntaksikirjeldustes peaks sihitismääruse

asemel kasutusele võtma kaudsihitise mõiste (Kure 1959, Mihkla 1959, Lehari 1959, Rätsep 1959, Vääri 1959, Kask 1960, Klaas 1988b, 1994, Erelt 1989, 2003a, 2004a). Kaudsihitise pooldajad on põhjendanud oma seisukohta sellega, et sihitismäärus on sihitisega sarnane semantiliselt (Kure 1959), määruste klass on niigi väga suur (Mihkla 1959), mitmes teises keeles on objekti klass laiem, hõlmates ka semantilised objektid (Klaas 1988b). Tuues välja eri tüüpi kaudobjekte (indirektne relatiivne, komitatiivis indirektne relatiivne ja indirektne possessiivne objekt), näitab Birute Klaas, kuidas mõnel juhul on eri (sihitise)konstruktsioonid tähenduse poolest suhteliselt ekvivalentsed (*Mees arvestab perekonnaga* ja *Mees arvestab perekonda*), samas kui teisel juhul on tegemist selgelt eri funktsioonidega, sel juhul määruse ja sihitisega (*Poiss pillub kividega* ja *Poiss pillub kive*) (Klaas 1988b, 1994).

Üldiselt ollakse siiski pigem seda meelt, et kaudsihitist eraldi lauseliikmena eesti keeles ei ole otstarbekas postuleerida. Samas tuleb nõustuda väitega: „Kuid ükskõik, kuidas me niisuguseid lauseelemente, nagu *Ta kinkis naisele lilli. Mul on kaks last. Ta rääkis president* anekdoote jms ka ei nimetaks, käituvad nad (enamasti seotud laienditena) süntaktiliselt teistmoodi kui „päris“ adverbiaalid“ (Erelt 2003a: 73).

Võib näha, et sihitise, kaudsihitise ja sihitismääruse eristamise raskuse taga on üldiselt täheldatud tendents, et semantiliste ja süntaktiliste rollide vahel ei valitse üksühest vastavust, nii on tavaline, et saaja vormistatakse kohana või vahend kaaslasena.

Määrus vs. öeldistäide

§ 5 Öeldistäitega seob määrust öeldistäitemäärus ehk predikatiiv-adverbiaal (→ 7), millel on nii määruse kui ka öeldistäite omadusi ja nii ongi seda paigutatud kord seisundimääruste hulka (EKG II 1993), kord tehtud ettepanekuid laiendada predikatiivi ala ka essiivile ja translatiivile ning pidada predikatiivadverbiaal predikatiiviks (nt Klaas (1987), kes kõrvutab eesti translatiivset ja essiivset liiget leedu keeles esineva instrumentaalse predikatiiviga). Predikatiivi klassi laiendamise vastu on olnud selgelt Mati Erelt, kes esitab mitu süntaktilist põhjendust, nt selle, et nominatiivi korral on predikatiivi ühildumine arvus obligatoorne, essiivi ja translatiivi korral

aga ebajärjekindel (Erelt 1989: 21–22). Semantilise vastuväitena on toodud esile, et translatiiv ja essiiv annavad nendes lausetes edasi ajutist funktsiooni, tavaline predikatiiv aga viitab enamasti püsivale olekule (Pai 2001a, Erelt, Metslang 2003). Samas ei lase predikatiivad-verbialli grammatiline seotus subjekti või objektiga teda siiski tüüpiliseks määruseks pidada, mistõttu siinses töös on teda kirjeldatud kui määruse ja öeldistäite vahepealset liiget.

Määrus vs. lause üldlaiend

§ 6 Tüüpilisi määruse vormistamise vahendeid on määrsõna. Kuid osal määrsõnadel, nt *nüüd, üsna, eriti, kohe*, on samakujulised vasted üldlaiendina toimivate partiklite näol. Adverbist määrusena saab neid küsimustada ja asendada proadverbiga, partiklist üldlaiendina mitte. Vrd

Piparkoogitegu pakub *eriti* suurt rõõmu lastele. [A] (*eriti* on määrus – küsimustatav ja asendatav: *kui suurt rõõmu, nii suurt rõõmu*)
Pettumuse oht, seda *eriti* noores eas, on teadupoolest suur. [etTenTen]
(üldlaiend – ei ole küsimustatav ega asendatav)

Üldlaiendina ei täpsusta need sõnad mitte niivõrd verbiga näidatud tegevust kui kogu lause situatsiooni tervikuna või lisavad infot lause sisule metatasandil (lause ütlemise enda kohta). Samakujuliste sõnade esinemine kord määrusena, kord üldlaiendina osutab sellele, et lauseliikme ja üldlaiendi piir on sujuv.

Märkus. Mitme teise keele grammatikas ongi üldlaiendeid käsitletud määruse eriliigina (nt soome keele grammatikas on need *irralisest adverbialit*, vt ISK 2004 § 963).

Kirjandust määruse kohta üldiselt: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1989. Eesti lauseliikmeid (grammatika marginaale). | EREL, MATI 2003a. Süntaks. | EREL, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. | KASK, ARNOLD 1960. Eesti keele lauseliigendusest ja lauseliikmeid. | KETTUNEN, LAURI 1924. Lauseliikmed eesti keeles. | KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi iseloomus. | KLAAS, BIRUTE 1988b. Indirektne objekt. | KLAAS, BIRUTE 1994. Adressaatobjekt Balti keeleareaalis. | KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA, BERNHARD WÄLCHLI 2001. The Circum-Baltic languages: An areal-typo-

logical approach. | KURE, KRISTJAN 1959. Eesti keele lauseliigenduse alustest. | LEHARI, VALDAR 1959. Viimaseid süntaksialaseid kirjutisi lugedes. | METSLANG, HELENA 2008. Sihitisesarnased määrused: kui sarnased? | MIHKLA, KARL 1959. Mõningaid märkmeid lauseliikmete ja lauseanalüüsi kohta. | PAI, KRISTINA 2001a. Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. | RANNUT, LEHTE 1961. Ajamäärus eesti keeles. | RÄTSEP, HUNO 1959. Põhimõttelist seoses süntaksialase diskussiooniga. | VALGMA, JOHANNES, NIKOLAI REMMEL 1968. Eesti keele grammatika. | VÄÄRI, EDUARD 1959. Keele uurimise meetodeist, „kaudsihitisest“ ja öeldistäitest.

Osalisi väljendavad määrused

§ 7 Osalisi väljendavad määrused jagunevad seotud ja vabadeks. Seotud on tegija-, valdaja- ja sõltuvusmäärus, vabad vahendi- ja kaasnemismäärus. Seotud määrustel on sarnasusi aluse ja sihitisega, vabadel asjaolumääruste hulka kuuluva viisimäärusega. Osalisi väljendavate määruste piirid on üsna tinglikud. Seotud määruste puhul on oluliseks eristamise aluseks peale tähenduse ka grammatiline vorm.

Tegijamäärus

§ 8 **Tegijamäärus** ehk **agentadverbiaal** väljendab tegevussubjekti, mis pole vormistatud grammatilise subjektina (alusena) ja millel puudub habitiiivne (valdaja) (lisa)tähendus (vrd valdajamäärus: → § 9). Tegijamääruseks võivad olla nimisõnafraasid seestütlevas ja omastavas ning kaassõnafraas kujul NPgen + *poolt*.

1. Elatiivne tegijamäärus esineb:

1) passiivilauseis ja passiivseis partitsiibitarindeis a) *tud*-partitsiibi (sh *tuna*-vormi) ning b) *mata*-vormi laiendina. Määrus võib väljendada nii elutut kui ka elusat tegevussubjekti.

a. Nad seisid *inimestest* müksatuna ja tõugatuna porisel teel .. [I] .. öde, kes .. suri, *kõigist* unustatuna, oma viletsas onnis. [I] Aga mõne ukse kohal oli see osaliselt katki, teisel lihtsalt paksu värvikihi all ja *koidest* puretud. [I] .. paremal kõrgus ebamaiselt kolossaalne *prožektoritest* valgustatud elevaator. [I] Esimesed maksukogujad langesid *nooltest* tabatuna .. [I] Sama asja tõttab märkima ka Oda, kes *tuule- ja vihmahoo-gudest* kantuna saba liputades .. eesmärgile jõuab. [I] Ta oli

panderolli avanud, fotod põgusalt läbi vaadanud ning olnud kui *välgust* rabatud. [I]

- b. Siis olid inimesed veel *tsivilisatsioonist ja kunstist* rikkumata, ehedad ja siirad. [A] Aga ma ei teadnud, kus see asus ja see jäi *minust* lõhkumata. [I]

- 2) aktiivilauses, kus aluseks on *da*-infinitiivitarind ja öeldistäiteks hinnanguline omadussõna. Tegevussubjektiks on elusolend, hrl inimene. Nt

Minust oleks pealetükkiv ja ebaviisakas küsida, mis on teiega juhtunud, .. [I]

2. Kaassõna fraas NPgen + *poolt* vaheldub elatiivse tegijamäärusega eelmises punktis loetletud lausetüüpides. Nt

Tuulest ~ *tuule poolt* murtud kuused lebasid väljal. Puder jäi *poisist* ~ *poisi poolt* puutumata. *Sinust* ~ *sinu poolt* on inetu nii arvata.

Kuid peale selle kasutatakse *poolt*-adverbiaali ka impersonaalses lauses. Impersonaali korral väljendab see isikut või kollektiivi ega vaheldu elatiivse määrusega. Nt

Üks miilitsatöötaja tapeti *meeleavaldajate poolt* vintpüssiga. [A] Protokoll on kirjutatud minu sõnadega õigesti ja *minu poolt* läbi loetud. [I]

3. Genitiivne tegijamäärus esineb ainult sekundaartarindi koosseisus:

- 1) passiivses *tud*- ja *tav*-tarindis, siiski mitte laiendades *tud*-partitsiibi eitava vastena toimivat *mata*-vormi ega *mitte*-prefiksiga partitsiipe. Genitiivse agendifraasiga esinevad teistest verbidest sagedamini loomisverbid ning koha- ja omanikumuutuse verbid (Sahkai 2011a). Nt

Need tähed, see ilmaruum on *jumala* loodud ja küllap siis möödaminnes ma isegi. [I] Enamik sellest varustusest oli *Mehise* toodud .. [I] .. ja kas pole tema praegune jutt vaid *tuisu* tekitatud sisendus. [I] *Minu* istutatud hekk oli välja juuritud. [I] Kaitsepolitsei pole *ühe inimese* juhitud organisatsioon.

- 2) *da*-tarindis, mis laiendab eelkõige verbe *olema*, *jääma*, *minema*; *jätma*, *võtma*, harva muid, moodustades konstruktsioone, mida on nimetatud võimaldamis- ja võimalikkuskonstruktsioonideks (Penjam 2008, Sahkai 2011a). Nt

.. kõik, mis toimub, on *enese* teha. [I] See on ju majandi sisemine asi, *juhatuse* otsustada .. [I] Lausa naermaajav oli mõte, et siinsed inimesed oma lapsed *tema* kasvatada usaldaksid. [I] Me ei peagi olema *iga tuule* kõigutada .. [N]

Genitiivadverbiaaliga *da*-tarindile võib enamasti vastavusse seada allatiivse valdajamäärusega konstruktsiooni, nt *See jääb sinu ~ sulle lõpetada*. Erinevalt genitiivsest adverbiaalist ei kuulu allatiivne habitiivadverbiaal infinitiivitarindi koosseisu, vaid laiendab lause predikaati (Sahkai 2011a; → 23 § 122).

- 3) konverbitarindis. Genitiivadverbiaaliga saab suhteliselt regulaarselt moodustada vaid intransitiivse verbiga *des*-tarindeid (a). Intransitiivverbidega *mata*-tarindeid ei esine. Transitiivsetest verbidest annavad *des*-tarindeid *nägema, kuulma, arvama; mata*-tarindeid *nägema, märkama, teadma* (b), kusjuures tarindid on leksikaliseerunud (→ 23 § 144).

- a. Ma nõustusin ja *pimeduse* saabudes asusime punkrist teele. [I] Pealegi asusid mitmed neist *tuletõrje* saabudes juba kahjutule tsentrumis .. [I] Ma ajasin ennast *diivani* kräuksatades püsti. [I]
 b. Ma ei tahtnud seda *teiste* kuuldes öelda. .. olin äsja *enda* teadmata üle elanud mini-infarkti. [I] Tahan ära sõita üksi, *kellegi* nägemata. [I]

Valdajamäärus

§ 9 **Valdajamäärus** ehk **habitiivadverbiaal** väljendab tüüpiliselt elusolendit, kelle valduses või omanduses miski on või kelle valdusesse või omandusse miski suundub või sealt lähtub. See vastab küsimustele *kellele? kellel? kellelt?*, vahel ka *millele? millel? millelt?*, liigitudes nagu kohamääruski a) latiivseks, b) lokatiivseks ja c) separatiivseks adverbiaaliks.

- a. Jüri kinkis *Marile* sõrmuse. – *Kellele* kinkis Jüri sõrmuse?
 b. *Maril* on sõrmus sõrmes. – *Kellel* on sõrmus sõrmes?
 c. Mari sai *Jürilt* sõrmuse. – *Kellelt* sai Mari sõrmuse?

Valdajamääruse tüüpilisteks markeriteks on väliskohakäänded. Peale nende kasutatakse ka kuuluvust väljendavaid kaassõnu (*kätte, käes, käest; peale, peal, pealt*; ka *jaoks*, kui tahetakse rõhutada valdaja tegevuse otstarbelisust) ja enamasti kohakäänetes kaassõnalaadseid

nimisõnavorme (*valdusesse, valdusest, valduses; käsutusse, käsutuses, käsutusest; hoolde, hooleks*), mis täpsustavad tähendussuhteid. Nt

Tema käest ei saa kunagi midagi. .. ta nägi, et Leena otsustamise täiesti tema peale oli jätnud. [I] Hoonet elektriga varustanud alajaam läks AS Osgra valdusesse. [A] Linnaelanike ja külaliste käsutuses on kaasaegsed spordirajatised .. [etTenTen] Minu peal oli peenarde rohimine ja kastmine .. [A] Siin trükitakse pimedate jaoks raamatuid.

Valdajamääruse semantiline lähe on kohatähendus, mis on laienuud sotsiaalse ruumi valdkonda (Vainik 1995: 84–112), kus see võib näidata konkreetset omandussuhet, aga ka abstraktsemat laadi suhteid, nt sugulussuhteid, osa-terviku suhteid, juriidilist kuuluvust, samuti kellegi toime-, huvi-, taju-, vastutus- vms piirkonda kuulumist. Kui üldiselt on valdajamääruse referent elus, siis osa-terviku suhe võimaldab ka elutut referenti. Nt

Aknal puudub üks klaas. Majale pandi uus katus.

Valdajamäärus esineb sageli kogeja-, omaja- ja eksistentsiaallausetes. Nt

Tal oli piinlik. Tal on kaks last. Tal juhtus õnnetus. Talle piisab vähesest.

Adessiivse valdajamääruse kasutamine subjekti asemel on tihti seotud pigem agendi varjamisega (varjutamisega) kui possessiivsusega, nt selle asemel et öelda *Sa pead täna veel õppima*, öeldakse sageli pehmemalt *Sul on täna veel õppida* (Lindström, Tragel 2006).

Valdaja mõistmine ja väljendamine kohana muudab piiri valdaja ja kohamääruse vahel mõnel juhul ebaselgeks, seda enamasti pronoomeniga väljendatud määruste puhul. Nii ei ole järgmistes näidetes selge, kas mõeldud on 'meie juures kindlas asukohas (koolis, Eestis)' või 'meie valduses, abstraktses omanduspiirkonnas':

Meil õnneks kunstitarbed teisest koolipäevast alates kuni kevadeni klassis riivilil ja eraldi tassimist pole. [etTenTen] Meil ja Lätis on künnis 5% ning Rootsis 4%. [etTenTen] Nii käivad meil asjad. [etTenTen] Meil on olnud õpetajate streik koos demonstratsioonidega. [etTenTen]

Omaja ja kogeja vormistamine adverbiaalselt kohakäänete abil on eesti keelele kui läänemeresoome keelele omane nähtus, samas on hakatud Euroopa keelte mõjul ka eesti keele mõningates konstruktsioonides

üha enam eelistama kogeja vormistamist subjektina (Erelt, Metslang 2008). Nt

Tal ebaõnnestus tõkkejooks. – *Ta* ebaõnnestus tõkkejooksus. *Marile* meeldib klassikaline muusika. – *Mari* armastab klassikalist muusikat. *Mul* on vaja seda raamatut. – *Ma* vajan seda raamatut.

Omaja ja kogeja tähenduses adessiivse adverbiaali esinemine on sageli seotud seisundipassiivi konstruktsiooniga (vt nt Rajandi 1999 [1968], Lindström, Tragel 2007). Nt

Mul on töö tehtud. *Meil* on ülesanded lahendatud.

Valdajamäärus, mis tähistab eelkõige konkreetseid elusaid objekte, sobib oma tähenduselt tegevussubjektiks ja sageli toimibki sellena. *da*-infinitiiviga lausetes, kus valdajamäärus on samaviiteline *da*-tarindi lausevaste tegevussubjektiga, nt *Ma palun sul* [natuke oodata ← *Sa ootad natuke*]. *Ma andsin talle* [lahendada ühe ülesande ← *Ta lahendab ühte ülesannet*], võib tekkida küsimus, kas tegu pole hoopis tegijamäärusega. Kuid kuna allatiiv vormistab valdajamäärust ka sekundaartarindita lauses, kus ta ei pruugi olla tegevussubjekt, nt *talle* lauses *Ma andsin talle raha*, siis on õigem selliseid juhtumeid siiski valdajamääruseks pidada. Valdajamääruseks pidamist toetab ka asjaolu, et direktiivsete verbide (taotlusverbide) puhul võib adessiivne määrus vahelduda sihitisega, nt *Ma palun sul* ~ *sind natuke oodata*, mis kindlasti pole sekundaartarindi tegevussubjekt, vaid üksnes viimasega samaviiteline.

Latiivne valdajamäärus

§ 10 Latiivne valdajamäärus vastab küsimusele *kellele? millele?* Seda vormistab allatiivis nimisõnafraas, samuti kaassõnafraasid kaassõnadega *jaoks* ja *kätte* ning fraasid kaassõnalaadsete nimisõnadega *valdusse*, *hoolde*, *hooleks*, ka fraas *hoole alla*.

Latiivne habitiivadverbiaal laiendab:

- 1) verbe, mis väljendavad millegi siirmist kellegi füüsilisse või vaimsesse valdusesse (transitiivsed verbid *andma*, *jätma*, *pakkuma*, *kinkima*, *tooma*, *viima*, *saatma*, *pärandama*, *teatama*, *meenutama*, *rääkima*, *õpetama*, *usaldama* jt). Valdajamäärus märgib olen-dit, kelle poole on tegevus suunatud, sh adressaati ja kasusaajat. Nt

Kui oled rahata, pakub Juudas *sulle* raha ja rikkust. [I] Linnake ei meenutanud *talle* küll ühtegi kodust paika. [I] Ma olen seda *kõigile* rääkinud, oli Kaarel tüdinult ütelnud .. [I]

Usaldasime oma uue imago loomise täielikult *Teie kätte* ja oleme tulemusega väga rahul. [etTenTen] Seejärel ehitati ka haigla, mis anti *arsti ja kahe kirurgi hoole alla*. [I] Üllatan neid ootamatu rünnakuga ning haaran helikopteri *oma valdusse*. [I]

- 2) verbe, mis väljendavad tekkimist, juhtumist, piisamist, eriti eksistentsiaallausetes (*olema, tulema, saabuma, sattuma, juhtuma, tek-kima, kasvama, sirguma, jätkuma, piisama, aitama, jääma* jt). Nt

Sulle piisab vähesest, aga mina tahan kõike või üldse mitte midagi. [I] *Lastele* tulid külalised. Aga tal ei olnud enam elusat nime, see jäi *surunud mehele*. [I] .. naaber arvas, et niipalju aega peaks *enda jaoks* ikkagi leidma. [I]

- 3) seisundi- ja modaalpredikaate, eriti kogeja- ja omajalausestes: verbe *näima, paistma, tunduma, meeldima, maitsema, sobima, kõlbama, passima* jne; ühendeid *olema* + meelepärast või vastumeelset seisundit väljendav adjektiiv (*kallis, kasulik, ohtlik, vastik, kohane* jne), *olema / minema vaja / tarvis, olema teada*. Nt

Lapsena tundus *mulle* teisiti. [I] Ja nüüd peab Minna nägema, kui hea maitseb *härja Tammeriigile* külm kartulipuder ning hapupiim. [I] Aga nagu öeldud, see selgus *talle* hiljem. [I] Ka Briti laevastik oli *Hitlerile* ohtlik. [I] Olav oli *talle* nii kallis .. [I] Hoia alles, neid kaadreid läheb *ajaloole* tarvis. [I]

- 4) muid transitiivverbe kui punktis 1) esitatud juhul, kui kogejat märkiv adverbiaal on sisult võrdväärne latiivse kohamääruse koosseisus oleva omajat väljendava genitiivtribuudiga. Vrd

Õde torkas *talle* süstla käsivarde. – Õde torkas *tema* käsivarde süstla.

Selge latiivne sisu on latiivsel muutel olemas vaid esimest tüüpi näidetes (siirmine füüsilisse või vaimsesse valdusesse). Kogeja- ja omajalausestes on latiivne sisu ähmastunud ning neis lauseis on latiivne muude enamasti võrdväärne lokatiivsega. Nt

Mehele ~ *mehel* ei sobi nutta. *Mulle* ~ *mul* on see kõik juba teada.

Üldse ongi kogeja-, omaja- ja eksistentsiaallausestele tüüpilisem lokatiivne muude (→ § 11).

Lokatiivne valdajamäärus

§ 11 Lokatiivne valdajamäärus vastab küsimusele *kellel? millel?* ja seda vormistab nimisõnafaas adessiivis, samuti kaassõnafaasid kaassõnaga *käes* ja kaassõnalaadse nimisõnaga *valduses*.

Lokatiivne habitiivadverbiaal laiendab (semantilisi) predikaate, mis väljendavad:

- 1) eksistentsi ja ilmnemist kogeja-, omaja- ja eksistentsiaallausetes (*olema, leiduma, puuduma, olema + oodata / märgata / näha jne*). Nt

Kas *sul* leidub jupp traati? Ent *katoliiklusel* puudus selline tugev liider, kui oli olnud Karl V. [I] *Temal* polnud kedagi kusagilt oodata. [I] *Neil* on märgata väsimuse tundemärke.

- 2) seisundit ja modaalsust, peamiselt kogejalauseis (*olema / hakkama / saama + hea, halb, jahe, kuum, külm, palav, soe, igav, kerge, lõbus, õudne, valus, kiire, raske, villand, kahju, piinlik, hale, huvitav, armas, vastik, meelepärane, vastumeelne, kindel, meeldiv, ebameeldiv, häbi, kurb meel; olema / minema + vaja, tarvis; olema / jääma / tulema + puudu; olema + teada; minema + hästi, halvasti; tarvitsema, ununema, vedama, õnnestuma, äparduma jne*). Nt

Jaagul hakkas kõhe. [I] *Tal* oli piinlik. *Mul* sai villand. *Emal* olevat olnud kiire. *Kirjanikul* läks halvasti. *Tal* tuli puudu naeltest. *Tal* hakkas minust kahju. [I] *Mul* oleks siis aiatööriistu tarvis. [I] .. Ago mängib eesti politseenikku, *kellel* äpardub kõik nii töös, kui eraelus. [etTenTen] Viimase aastaga on *Tallinna linnavalitsusel* ostjate puudusel äpardunud mitu maaoksjonit. [etTenTen] .. *tädi Olga* ei ole savi kastmine ikka veel ununenud. [I]

- 3) direktiivsust (taotlust) – palveid, käske, keelde, soovitusi (*käskima, paluma, lubama, keelama, soovitama, laskma*) ja direktiivsusega seotud tegevusi (*aitama, takistama, segama, võimaldama, soodustama*). Objekt on neis lausetes vormistatud *da*-infinitiivi või teonimega. Keelde ja takistusi väljendavates lausetes võib sihitise asemel olla *mast*-vormis sõltuvusmäärus. Adessiivne habitiivadverbiaal on direktiivsetes *da*-infinitiivi või *mast*-vormiga lausetes sageli asendatav sihitisega (v.a verbide *soovitama, võimaldama, soodustama* laiendina). Sisult on see tüüp lähedane latiivsele valdajamäärusele. Nt

Isa käskis *poisil* ~ *poissi* koju minna. N-is pole midagi, mis lubaks *tal* prohvetik hakata. [I] Ma aitan *sul* mõista. [I] .. aga ära lase *mul* hakata oma autost vestma. [I] Ometi on tema töö ainus, mis takistab *tal* koosolemist oma unelmate naisega. [etTenTen] ~ .. takistab *tal* (~ *teda*) olla koos / olemast koos oma unelmate naisega. See võimaldab *valgusel* (**valgust*) klaasi läbida rohkemate nurkade all .. [etTenTen]

- 4) mitmesuguseid muid tähendusi, kui valdajamäärus on valdaja, omaja või terviku-osa suhtes või sündmust lokaliseeriv, nn **väline omaja**. Habitiivadverbiaal võib olla sisult võrdväärne substantiivi või kaassõna genitiivlaiendiga fraasis, mis talitleb lauses kas a) primaarse teemana või b) objektina.

- a. *Tal* on püksid *jalas*. ~ *Tema jalas* on püksid. *Meil* seisab *ees* raske katsumus. ~ *Meie ees* seisab raske katsumus.
b. Ta pesi *lapsel käed* puhtaks. ~ Ta pesi *lapse käed* puhtaks.

Nn lahutamatu omandust (nt kehaosa) väljendav luseelement kuulub harilikult lause teemaossa. Seega kui lauses on kaks elementi, mis võiksid seostuda habitiivadverbiaaliga (nt *püksid* ja *jalas*), on seostujaks tavaliselt just element, mis tähistab lahutamatu omandust. Seda ka juhul, kui ta paikneb lause lõpus (***Tal on püksid jalas***. ~ *Tema jalas on püksid*).

Välist omajat väljendaval lokatiivsel adverbialil võib olla lauses ka laiem, sündmust lokaliseeriv tähendus. Sel juhul ei ole adverbialil samaväärne mõne muu lauseliikme genitiivlaiendiga. Nt

Küll sa oled *mul* tubli. Siin on *autoril* kaks viga. Torm on *teil* siin palju pahandust teinud.

Separatiivne valdajamäärus

§ 12 Separatiivne valdajamäärus vastab küsimusele *kellelt?* ja teda vormistab nimisõna fraas ablatiivis või kaassõna fraas kaassõnaga *käest*. Separatiivne valdajamäärus laiendab verbe, mis on seotud mingi konkreetse või abstraktse entiteedi (esemed, info) pärinemisega, infovahetuse ja osalt ka direktiivsusega (*kuulma, küsima, pärima, paluma, nõu küsima, nõudma, tahtma, laenama, ostma, röövima, riisuma, varastama, saama, tooma, tulema, võtma, õppima; saama + teada / kuulda / riielda* jt). Nt

Ma palun *sinult* üht teenet. Küsi *teadjamatelt* nõu. Peeter ostis *sõbralt* ~ *sõbra käest* auto. *Noortelt autoritelt* on mitu kassetti ilmunud. Laps sai *ema käest* riielda. Küsi *isa käest*, ära *minult* seda päri. Hirmus uudis võttis *kõigilt* kuraasi. Tõin *naabrilt* ~ *naabri käest* piima. Hukkunu ema nõudis *haiglalt* miljon krooni .. [A]

Kaasnemismäärus

§ 13 **Kaasnemismäärus** ehk **komitatiivadverbiaal** märgib olendit, eset või nähtust, mis kaasneb tegevuses aluse, sihitise või valdajamääruse referendiga. Kaasnemismäärust vormistavad kaassõnafraasid kaassõnadega *koos*, *ühes*, *tükkis*, *seltsis* ja *saatel*, eitav kaasnemismäärus esineb prepositsioonifraasina *ilma* + NPab (a). Kaassõnad *koos*, *ühes* ja *tükkis* nõuavad nimisõnalt komitatiivi ning võivad esineda nii ees- kui ka tagasõnana. Kaassõnad *seltsis* ja *saatel* esinevad ainult postpositsioonina ning nõuavad nimisõnalt genitiivi. Kaasnemismäärust võib vormistada ka ainult nimisõnafraas komitatiivis või abessiivis (b). Komitatiivsele kaasnemismäärusele saab alati lisada kaassõna *koos* või *ühes*. See eristab komitatiivset kaasnemismäärust muudest komitatiivsetest määrustest (sõltuvusmäärusest, vahendimäärusest, viisimäärusest, seisundimäärusest). Kaasnemismääruse kõige sagedamad väljendusviisid ongi kaassõnafraas *koos* + NPkom ja kaasaütlevas käandes nimisõnafraas.

- a. Tädi Olga on ennist *koos viinamarjadega* kandekotist välja tõstnud ka mõned kanamunad. [I] Väiksed poisikesed *ühes koertega* jooksid vankritele järele ja kilkasid rõõmust. [I] Plahvatused kisuvad puid *juurtega tükkis* upakile, jätavad ridamisi sügavaid lehtreid. [A] .. jätan ta *tükkis lapsega* maha. [I] Ainult *Kiskja seltsis* ei pruukinud ma midagi karta. [I] Talbott astub *kolme turjaka ihukaitsja saatel* majja. [A] Tantsib *vaibumatu aplausi saatel*. [A] Ükski õige seiklus ei saa hakkama *ilma pahadeta*. [A]
- b. Mees läks *naisega* (~ *koos naisega*) kinno .. [D] Eestis, muide, on keelatud alla 16-aastastel *saatjata* (~ *ilma saatjata*) ringi jõlkuda pärast kella 23.00 .. [A]

Komitatiivne kaasnemismäärus sarnaneb nimisõnafraasi rindliikmega. Määruse referent täidab sedasama situatiivset rolli (on agent, kogeja või patsient) mis aluse, sihitise vm liikme referent, millega ta tegevuses kaasneb. Lause, mis sisaldab sõnadega *koos* ja *ühes* vormistatud kaasnemismäärust, on sageli teisendatav rindühendiga lauseks,

kus *koos* ja *ühes* muutuvad viisimääruseks (või ühendverbi määr-sõnaliseks komponendiks). Vrd

Juku mängis (*koos / ühes*) *teiste poistega* õues palli. – Juku ja *teised poisid* mängisid õues (*koos / üheskoos / seltsis*) palli. Sealt pärit Aivar Korjus sai *koos Raimo Kauliga* MM-il 28. koha. [A] – Sealt pärit Aivar Korjus ja *Raimo Kaul* said *koos* MM-il 28. koha.

Kuid kaasnemismäärus pole rindliikmega siiski päris võrdne, ta ei moodusta põhiliikmega ühtset nominaalset tervikut, näiteks ainsusliku alusega seostuv kaasnemismäärus ei tingi öeldisverbi mitmuse. Sageli tähistab kaasnemismäärus (erinevalt rindliikmest) põhiliikmega võrreldes midagi teisejärgulist (Erelt 2008a; → 21 § 32).

Vahendimäärus

§ 14 **Vahendimäärus** ehk **instrumentaaladverbiaal** märgib tegevuse vahendit. Seda vormistab nimisõna fraas komitatiivis ning fraasid kaassõnadega või kaassõnastumas nimisõnavormidega *abil*, *abiga*, *jõul*, *väel*, *varal*, *vahendusel*, *läbi*, *kaudu*, vahendi olemasolu eitamise korral abessiivis substantiivifraas, millega võib kaasneda rõhutav ees-sõna *ilma*. Nt

Laps sõidab *jalgrattaga*. Mees joonistab *pliiatsiga*. Pidin seekord (*ilma autota*) tööle minema. Valmis tera tuleb esmalt *abrasiivpaberi abil* silmale nähtamatu struktuurini lihvida. [I] Pangaisad hoiaksid *minu abil* miljoneid kokku. [I] Osa neist lootis *väliseestlaste abiga* haljale oksale pääseda .. [I] Keha külge kinnitatud lohe veab sõitjat *tuule jõul* .. [A] .. nõmeduse ja kannatuste unest ärkamiseni jõutakse ainult *omaenda pingutuste väel*. [N] *Võluvõimete varal* juhatan tütarlapse õigele teele. [I] Ka vastamise võimalus *interneti vahendusel* avardab eksami sooritamise asukohavalikuid. [N] Nii ülistatakse eneseneedjat, kes *iseoma mõõga läbi* langeb. [I] Kogenud juht – nagoonii vaatab *peegli kaudu* tagasi. [I]

Kaasaütlev kääne seob vahendimäärust kaasnemismäärusega. Vahendi ja kaaslase vormistamine sama käände abil on tüpoloogiliselt levinud nähtus, põhinedes metafooril VAHEND ON KAASLANE.

Vahendimäärusel on kokkupuutepunkte ka koha-, viisi- ja põhjusmäärusega. Kohamäärusega seob vahendimäärust võimalus vormistada tegevusvahend mõnel juhul tegevuskohana, seda eriti sõidukite, pillide ja seadmete puhul (*Ta sõidab jalgrattaga ~ jalgrattal. Ta*

mängib *kitarriga* ~ *kitarril ühe loo*. Signaale töödeldakse *arvutiga* ~ *arvutil*).

Viisimäärusest eristab vahendimäärust ennekõike referentsus. Tüüpiline vahendimäärus on referentne, tunnuse kandjat (osalist) väljendav liige, mis vastab küsimusele *millega? mille abil?* ja millele saab järgnevas tekstis viidata definiitse pronoomeniga, nt *Ta kirjutas pastakaga*. *Selle oli ta äsja ostnud*. Tüüpiline viisimäärus seevastu on mittereferentne, tunnust väljendav liige, mis vastab küsimusele *kuidas?* ega ole definiitse pronoomeniga asendatav, nt *Ta kirjutas vaimustusega*. Vahendi ja viisi erinevus häägustub aga juhul, kui tavaliselt referentsena esinevat fraasi kasutatakse mittereferentsena. Kui näiteks lausele *Ta kirjutas pastakaga* ei järgne teksti, millest selguks *pastakaga* referentsus, võib vormi *pastakaga* käsitleda ühtaegu vahendi- ja viisimäärusena, täpsemalt määrusena, mis näitab vahendit kui kirjutamise viisi, vastates nii küsimusele *millega?* kui ka *kuidas?*

Põhjusemääruse ja vahendimääruse eristamise raskus tuleneb asjaolust, et (ühe) tegevuse vahend võib olla ka (teise) sündmuse põhjus. Vahendimäärusele on iseloomulik, et see esineb tegevust väljendavates lausetes (*Ta joonistab pliiatsiga*), samal ajal kui põhjusemäärus kuulub protsessi ja seisundit väljendavate lausete juurde (*Tervis halvenes tööandja süü läbi. Maaparandusega suureneb saagikus*). Kausatiivses lauses nagu *Ta ajas mind närvi oma lobisemisega*, mille predikaat väljendab ühtaegu nii põhjustamistegevust kui ka selle tulemust, on komitatiivne adverbiaal kaheti tõlgendatav: vahendina ('Ta lobises eesmärgiga mind närvi ajada') või põhjusena ('Ma läksin tema lobisemise tõttu närvi').

Sõltuvusmäärus

§ 15 **Sõltuvusmäärus** ehk **rektsiooniadverbiaal** on osalisi väljendavate seotud määruste jääkklass, mis ühendab enda alla (semantilise) predikaadi rektsioonilised laiendid, mis ei kuulu mingisse muusse määruseliiki. Sõltuvusmääruste tähendused ei moodusta ühtset klassi, määruse vorm oleneb pigem põhjast kui määruse enda tähendusest.

Sõltuvusmäärusi vormistavad nimisõnafraasid mingis käändes, kaassõnafraasid, verbi infiniitvormid ja kõrvallaused.

1. Sõltuvusmääruse kääneteks on sise- ja väliskohakäanded ning komitatiiv.

- 1) Illatiiv vormistab vaimse protsessi objekti verbide *armuma, kiinduma, suhtuma, uskuma, süvenema, puutuma* jt juures. Nt

Ta suhtub *inimestesse* hästi. Süvenesin *raamatusse*. Kiindusime *sellesse talukohta*. Usume *inimestesse* ja nemad usuvad *iseendasse*. [e'TenTen]

- 2) Inessiiv vormistab: a) vaimse protsessi objekti verbide *kahtlema, avalduma, pettuma, veenma, veenduma, kindel olema* jt juures, b) tegevus- või toimeala verbide *eksima, kaotama, võitma, järele andma, konsulteerima, seisnema, seisma, sisalduma, takistama, toetama, usaldama, osalema* jt juures.

a. *Tema püüdluste tõepärasuses* ei kahelnud keegi. [I] Ta oli *selles rahvas* lausa pettunud. [I] Veenge mind *vastupidises!* [I]

b. Praktilisus seisnes niisiis *osavas parasiitluses*. [I] Naise kohus on meest *tema hädas* toetada [I] Ei või doktor Fektissov *kõiges* hästi usaldada oma kallist kodumaad .. [I]

- 3) Elatiiv vormistab: a) objekti, millest eraldutakse või lähtutakse (eraldumis)verbide *eraldama, eralduma, hoiduma, ilma + olema / jääma / jätma, lahutama, lahti saama, maha jätma* jt puhul; b) vaimse tegevuse objekti või toimeala verbide *aru saama, hoolima, kahju + olema / hakkama, kuulma, teadma, teada saama, juhinduma, lugu pidama, arvama, unistama, mõtlema, välja tegema, üle olema, osa saama, osa võtma, puudust tundma* jt puhul; c) vaimse või verbaalse tegevuse objekti teatamisverbide *ütleva, rääkima, kirjutama, jutustama, juttu olema, targutama, teatama, vestlema, lobisema, vaikima* jt puhul; verbide *ütleva, rääkima, kirjutama, jutustama* korral on elatiiv tihti samaväärne kaassõnaga *kohta*; d) (lähte)materjali, tegevuse objekti lähteainet või tekkimise lähteainet verbide *tegema, valmistama, kuduma, õmblema, voltima, sepistama, meisterdama, ehitama; koosnema, tekkima, saama, kasvama, välja tulema, asja saama* jt puhul; e) elatiiviga osutatakse ka objektidele, mida väljendavad suhte- ja seisundipredikaatide *piisama, aitama, jätkuma, sõltuma, olenema, kubisema, küllalt olema, puudu + olema / tulema / jääma, vähe olema, väheks jääma, villand olema* jt laiendid.

- a. Kui mõtlema üksnes enesele, eraldume *maailmast*. [I] Püüdsin *vestlusest* hoiduda. [I] Tädi Regiina oli *oma mehest* sõja ajal ilma jäänud. [I] Raha ja lumi lahutasid teda *kodust*. [I]
- b. *Tema mõttekäigust* ei saanud Mehis kunagi päriselt aru. [I] Teie vanavanemad *ilmarahva arvamusest* ei hoolinud. [I] Tasmaanias ei teata *Eestist* midagi. [I] Ma unistan *paremast maailmast*. [I]
- c. Rääkisime *ilmast*. Ta jutustas *paremast maailmast*. Teatasin *avariist*. Ajalugu vaikis *sellest*. *Äraminekust* (~ *äramineku kohta*) ei rääkinud nad midagi. [I]
- d. *Sellest poisist* saab asja. Elu koosneb *pisiasjadest*. Tüdruk voltis *paberist* luige. Valmistasin *juurikatest* maitsva toidu.
- e. Tõlgendus sõltub *taustast*. *Kangast* ei piisa terveks ülikonnaks. Köök kubises *prussakatest*. Mul on *sellest jamast* villand.
- 4) Allatiiv vormistab: a) verbiga väljendatud (vaimse) tegevuse objekti või toimeala verbide *pretendeerima, kandideerima, lootma, oponeerima, mõtlema, sihtima, näitama, osutama, omistama, viitama, vihjama, vastama, reageerima* jt juures; paralleelseks väljendusvõimaluseks on sageli kaassõna *peale*; b) tegevuse toimepiiri verbide *ulatuma, hindama, laienema, kasvama, kahanema, vähenema, alanema, kavandama, planeerima, määrama* jt puhul; mõnikord on siin alaleütlev samaväärne rajavaga ja sageli kaassõnaga *peale*; c) verbide *eel-nema, järgnema, eelistama, toetuma, tuginema, keskenduma, lisanduma, liitma, lisama* jt laiendeid; d) adjektiivide *kange, kärmas, maias, usin, ahne, kindel, kade, vihane, uhke* jt laiendeid; paralleelne väljendusvõimalus on sageli kaassõna *peale*, vahel ka *üle*.
- a. Ma poleks ju kandideerinud *sellisele kohale* (~ *koha peale*). [etTenTen] Opositsioon peab ikkagi oponeerima *ideedele*, mitte *inimestele*. [etTenTen] Mõtlen *lastele* (~ *laste peale*). Ka viidanud ta korduvalt *sadulale linalaka seljas*. [I] Reageeris *süüdmustele* kiiresti. Ajakirjanik vihjas *ministri minevikule*.
- b. Kinnisomand ei ulatu *maavaradele* (~ *maavaradeni*), mille loetelu sätestatakse seaduses. [etTenTen] Ametiühingud hindavad praeguseks tööpuudust juba *50 protsendile* (~ *50 protsendi peale*). [N] 2003. aastast alates on erakondade arv kahanenud *kuuele* (~ *kuue peale*). [etTenTen] *E-kaubandusele* on meetmes kavandatud eraldi osa. [etTenTen] Kleidi muster on kavandatud *pahempidisele pinnale* (~ *pahempidise pinna peale*). [A] Koosolek määrati *reedele* (~ *reede peale*).

- c. Metsavennad eelistasid *orjusele* vabadust .. [A] Buum tugines *lihtsa laenuraha massilisele sissetoomisele*. [etTenTen]
- d. Rebane on *kanalihale* (~ *kanaliha peale*) maias. Vanaema on oma *lauluhäälele* (~ *lauluhääle peale* ~ *lauluhääle üle*) uhke. Professor on *kirjatööle* kärmas. Juta oli jutukas ja võib-olla ka oma *vennale* (~ *oma venna peale*) kade. [I]
- 5) Adessiivis sõltuvusmäärus laiendab verbe *peatuma*, *baseeruma*, *põhinema*, *rajanema*. Nt
- Tähtsatel küsimustel* peame pikemalt *peatuma*. Eesti kirjakeel põhineb peamiselt *Põhja-Eesti keskmurdel*. Nii mõistus kui teadvus rajanevad *keelele*. [etTenTen]
- 6) Ablatiivis sõltuvusmäärus väljendab kõrvutusaspekti; paralleelseks väljendusvõimaluseks on kaassõna *poolest*. Nt
- Kahe ülejäänud maja interjööri erines esiema omast küll *määralt* (~ *määra poolest*), kuid mitte *laadilt* (~ *laadi poolest*). [I] Kui see *Kaarli seisukohalt* (~ *Kaarli poolest*) ikka ongi viga .. [I] Uljana on *sünnilt* (~ *sünni poolest*) kasakas. [I] Poiss oli *päritolult* (~ *päritolu poolest*) hiidlane. .. Arnold Kask erines *oma iseloomult* (~ *iseloomu poolest*) ja *käitumiselt* (~ *käitumise poolest*) Aristest suuresti .. [I] *Disainilt* (~ *disaini poolest*) jätab leiutis veel soovida.
- 7) Komitatiivset reksioonimäärust tingivad: a) retsiprookverbid *abielluma*, *kurameerima*, *kaklema*, *võitlema*, *vaidlema*, *vestlema*, *rääkima*, *nõu pidama*, *võistlema*, *tantsima*, *viigistama*, *võrduma*, *sarnanema*, *ühendama*, *liitma*, *läbi saama*, *läbi rääkima*, *läbi käima*, *kokku saama*, *kokku pörkama*, *juttu ajama*, *hüvasti jätma*, *sarnastama*, *sarnane* / *samaväärne* / *võrdväärne* / *võrdne* / *ühepikkune* + *olema* jt; mitteretsiprooksed verbid, mis väljendavad b) kohtlemist, kontakti jms: *jändama*, *talitama*, *ümber käima*, *tõrelema*, *pahandama*, *kärkima*, *peale hakkama*, *harjuma*, *kohanema*, *silma torkama*, *muljet avaldama* jt; c) toimetulemist, toimepiiri: *hakkama saama*, *toime tulema*, *läbi tulema*, *läbi saama*, *rahule jääma*, *hädas olema*, *hiljaks jääma*, *jalgu jääma*; *piirduma*, *rahulduma*, *viivitama*, *ühele poole saama*, *liiale minema* jt; d) millelegi suunatud tegevust: *algama*, *(otsast) peale hakkama*, *arvestama*, *vaeva nägema*, *lõppema*, *lõpetama*, *nõustuma*; *kursis olema* jt; e) mõnel juhul ka verbid *olema*, *hakkama*, *minema*.

- a. Jüri abiellus *Mariga*. Poeg sarnaneb *isaga*. Tamm ühendab mandrit *saarega*. Õpetaja vestleb *õpilasega*. Päev oli *ööga* ühepikkune.
- b. Mida ma *kassipojaga* peale hakkam? Ema tõreles / riidles / pahandas *tütrega*. Putukas kohaneb *keskkonnaga*. Laps torkas silma *nutikusega*.
- c. Suur pere saab hakkama / tuleb toime / tuleb läbi *vähese*ga. Ta rahuldub ainult *parimaga*.
- d. Tuleks *tööga* peale hakata. Arvestage *eelseisva töö eripär*aga. Milleks vaeva näha *jõutreeningutega*? *Kõigega* ei jõua kursis olla.
- e. *Temaga* on lood kehvasti. *Vanema poisiga* on meil alati tegemist olnud. *Käsikirjaga* hakkab juba kiire. *Sisseastumisega* läks tal hästi. *Meiega* on kõik korras.

2. Kaassõnafraasidest esinevad sõltuvusmäärusena:

NPgen + *all* verbide *mõtleva, silmas pidama, kannatama* jt laiendina. Nt

Kuid Grpowski aimas, mida uiguur *selle all* mõelda võis. [I] Miks peaks *taeva all* mõeldama maailmaruumi Maa atmosfääri asemel? Näis, et ta kannatas *suhtlemisvaeguse all*. [I]

NPgen + *eest* verbide *hoiatama, hoolitsema, kaitsma, varjama, vastutama, põgenema, maksma, tänama* jt laiendina. Nt

Neid hoiatati *ohu eest*. Mina *nende tegude eest* ei vastuta. *Kelle eest* sa põgened? Täna *külaskäigu eest*.

NPgen + *järele* verbide *igatsema, janunema, küünitama, lõhnama, lehkama, haise, küsima, pärima, puudust tundma* jt laiendina. Nt

Ema *igatses lapse järele*. Küünitasin *veeklaasi järele*. Õhk lõhnas *sulalume järele*. Mari *päris kadunud koera järele*.

NPgen + *kallal* verbide *kohmitsema, nokitsema, töötama, pusima, sehkendama, norima, näägutama, toime panema, vaeva nägema, kiibitsema, järama, pead murdma, ilkuma* jt laiendina. Nt

Autor on *oma käekirja kallal* kõvasti vaeva näinud. [I] Sehkendad pisut *ühe aparraadi kallal* ja mäealused rikkused on sinu. [I]

NPgen + *kohta* verbide *kehtima, käima, maksma, olema, teatama, ütlema, rääkima, kirjutama, teadma, aru andma* jt laiendina, osa verbide puhul paralleelselt elatiiviga. Nt

Eelnev jutt kehtib muidugi *suletud süsteemi kohta*. [T] *Oma isa kohta* (~ *oma isast*) ei võivat ta muud ütelda, kui et ta on isa. [I]

NPgen + *peale* verbide *mõtleva, pahandama, vihastama, viha kandma, vihane olema, kaebama, kihla vedama, mängima* jt laiendina. Nt

Mõtles tihti *kallima peale*. Õpetaja pahandas *porijälgedele peale*. Aga *Juhani peale* oli keegi kaevanud. [I]

NPgen + *poole* verbide *pürgima, püüdlema, püüdma* jt laiendina. Nt

Ometi püüdleb Chateaubriandi proosa *kõikehõlmava visuaalsuse poole*. [I]

NPgen + *poolest* verbide *meenutama, meeldima, erinema, sarnanema, ületama, alla jääma, üle olema, võrdne olema* laiendina. Nt

Mille poolest on siis teised Riksisst halvemad? [I] Talle meeldis see poiss *oma kiire taibu ja tõsise asjassesuhtumise poolest*. [I] *Mille poolest* erinesid kahe maa joomakombed? [I]

NPgen + *pärast* verbide *muretsema, muret tundma, kartma, närveerima, hirmul olema, rõõmu tundma, häbenema, kritiseerima, arvustama, tülitsema, riidleva* jt laiendina. Nt

Muretseb *talvevarude pärast*. Närveerib *eksami pärast*. Häbeneb *teadmatuse pärast*. Ärge arvustage meid karmilt *selle katse pärast*. [N] Ema ja isa tülitsevad / riidlevad *iga tühja asja pärast*.

NPgen + *vastu* verbide *huvi / kirge / tõmmet tundma, põrkama, vahetama, eksima, valmistuma, võitlema, kaitsma, kindlustama, aitama, ässitama, üles tõusma, olema* jt laiendina. Nt

Mitte et see *Puškini üledoosi vastu* enam väga aidanud oleks. [A] See mees tundis *huvi ka teaduse ja teaduskirjanduse vastu*. [etTenTen] Mis sul *minu vastu* on? *Kelle vastu* nad võitlevad?

NPgen + *üle* verbide *imestama, mõtleva, juurdleva, kurvastama, kaebama, naerma, rõõmustama, vaidleva, diskuteerima, aru pidama* jt laiendina. Nt

Oskas *elu üle* rõõmu tunda. Ta kaebab viimasel ajal *kehva sissetuleku üle*. [etTenTen] Ärge naerge *teiste üle*. *Mille üle* te vaidlete?

Üha enam levib tagasõna (NPgen +) *suhtes* kasutamine, seda ka teiste kaassõnade (*vastu*, *kohta*) või käändevormide asemel, nt verbide *kehtestama*, *rakendama*, *läbi rääkima*, *kokku leppima*, *kehtima*, *jõustuma* jm laiendina. Nt

Alates 18. märtsi südaööst kehtestatakse *Balti riikide suhtes* (~ *Balti riikide vastu*) täielik majandusembargo. [A] Piirangud ei kehti *renditööjõu suhtes* (~ *renditööjõu kohta*). [etTenTen] *Lepingu tingimuste suhtes* (~ *lepingu tingimustes*) lepiti kokku juba üle poole aasta tagasi .. [A]

3. Kõrvallausetest esinevad sõltuvusmäärusena komplementlauseid, seejuures nii *et*- ja *kui*-väitlauseid kui ka kaudsed küsilauseid, nii korrelaadiga kui ka ilma (→ 22 § 22 jj). Nt

Tartu linna haridusosakond rõõmustab kõige rohkem *selle üle*, *et Tartu koolid on heal tasemel*. [A] Nende arvates piisab, *kui kurikaelad pikemaks ajaks ketti panna*. [A] Mul pole aimugi (*sellest*), *kas ta tuleb või ei / kuhu ta läks / mida ta teeb*.

4. Sõltuvusmäärusena võivad üksikjuhtudel esineda ka *ma*-infinitiivi tarindid (→ 23 § 132–135). Nt

Poiss harjus *valetama*. Eesel tõrkus *edasi minemast*. Ta unustas ukse *lukustamata*.

Enamikul juhtudel on *ma*-infinitiivi tarindeil siiski kohatähendus, millega võib kaasneda finaalne varjund.

Kirjandust osalisi väljendavate määruste kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL T 2008a. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. | EREL T, MATI, HELLE METSLANG 2008. Kogeja vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. | KETTUNEN, LAURI 1924. Lauseliikmed eesti keeles. | KLAAS, BIRUTE 1992. Vaba daativi väljendusvõimalustest Balti keeleareaalis. | LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruktsioonist. | LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorras adessiivargumendi kasutamise põhjal. | MATSUMURA, KAZUTO 1994. Is the Estonian adessive really a local case? | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. | POOL, RAILI 1999b. Eesti keele verbirektsioone. | RAJANDI, HENNO 1999 [1968]. Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. | SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. | VAINIK, ENE 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast.

Asjaolumäärused

§ 16 Asjaolumäärused moodustavad semantiliselt määruste kõige tüüpilisema rühma, väljendades verbiga märgitud situatsiooni ruumilisi, ajalisi ning kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid karakteristikuid (kohta, aega, hulka, viisi ja seisundit) ja toimides üldjuhul verbi vaba laiendina. Asjaolumäärustel on määrustest kõige rohkem vormistusvahendeid. Seejuures on iseloomulik, et neil kõikidel on vasted sõna tasandil vastavalt koha-, aja-, hulga-, viisi- ja seisundimäärsõnade näol (→ 11). Erinevalt enamikust osalisi väljendavatest määrustest on asjaolumääruste puhul võimalik ka lauseline vormistus. Aja-, kvantumi- ja viisimäärust saab vormistada määruskõrvallausega (→ 22 § 53 jj, 60 jj, 68 jj), kohamäärust kohamäärusliku relatiivlausega (→ 22 § 50, 95).

Kohamäärus

§ 17 **Kohamäärus** ehk **lokaaladverbiaal** väljendab lauses kirjeldatud tegevuse vm sündmuse kohta (selle laias tähenduses). Koht võib olla sihtkoht, asukoht, lähtekoht, liikumistee või piir ja vastav määrus vastata küsimusele *kuhu? kus? kust? kustkaudu? kustsaadik?* Kohamääruseks võib olla: a) kohamäärsõna või kohatähenduslik asemäärsõna, b) nimisõnafraas sise- ja väliskohakäändes või rajavas käändes, c) kaassõnafraas. Tegevusele võib anda lokaalse tähenduse ka *ma-*, *mas-* või *mast-*tarind (d). Sellega kaasneb harilikult finaalne tähendus, mis on tugevam siis, kui lauses on ka tüüpilist kohta väljendav määrus (*Ta läks ujulasse* (kuhu?) *ujuma* (mis eesmärgil?)) (vt ka Erelt 1987: 36; → 23 § 132 jj). Kohta võib konkretiseerida veel e) kohamääruslik relatiivlause, mille sidendeiks on proadverbid *kuhu*, *kus*, *kust* jms, mis toimivad pealause kohamääruse asendajatena (ja seega relatiivsete proadverbidena) kõrvallauses (→ 22 § 95).

- a. *Väljas* sajab. *Eemalt* paistab tulekuma. Tule *siia!*
- b. Külalised sisenesisid *majja*. *Ema* käis *turul*. Nad tulid *metsast*. *Mine järgmise tänavanurgani* ja keera *sealt paremale*.
- c. *Kõndisin üle silla*. Pange käed *laua peale!* Kohvioad on *purgi sees*.
- d. *Ta läheb ujuma*. Käisin *seeni korjamas*. *Ave* tuli *tantsimast*.
- e. *Kõikjalt, kus kaste maas oli*, tõusis paks udu. *Mine (sinna), kuhu tahad!*

§ 18 Peale tüüpiliste geograafiliste kohtade ning välis- ja siseruumide saab kohana mõista ka kehaosi, kollektiive, sündmusi ja tegevusi ning mõningaid muid abstraktseid mõisteid.

Kehaosa mõistetakse riietusesemete jms asukohana kohamäärustes, kus kehaosa märkiv sisekohakäändes nimisõna on muutunud määrsõna taoliseks: *Ta pani mantli selga. Tal on kingad jalas. Ta võttis kindad käest.* Kehaosanimetused on kasutusel ka abstraktsemas seoses, tavaline on mõista kehaosi (*pea, rind, süda*) tunnete ja teadmiste asukohana: *Rõõm rõkkab rinnas. Tarkust ei saa pähe panna. Kirg paistab silmist.*

Kollektiive mõistetakse kohana mitmetes väljendites, kus avaldub süsteemse polüseemia võimalus kasutada sama sõna nii asukoha kui ka institutsiooni ja selle kollektiivi jaoks. Näiteks lauses *Ta käib kirikus* võib *kirikus* tähistada nii hoonet kui ka kirikukogukonda. Tegemist on metonüümilise tähendusnihkega KOHT KOLLEKTIIVI VÕI INSTITUTSIOONI ASEMEL. Kuid samamoodi võib olla mõistetud koht kollektiivi kaudu, kollektiiv tegevuse asukohana: *Ta mängib orkestris. Rahvamurrus ei leidnud laps ema.* Iseloomulik on, et koha- või muu tõlgendus sõltub verbist, sihti või suunda näitavate liikumisverbidega omandavad toodud näited (nimisõnad) oma põhitähenduse: *Ta tuleb kirikust* (hoonest). *Ta läheb orkestrisse* (liitub kollektiiviga).

Lokaalselt käsitatakse ka mitmeid abstraktseid mõisteid: *Elame vabaduses, vendluses ja armastuses. Ta orienteerub hästi oma erialas.* Samuti võivad olla asukohana mõistetud sündmused: *Tulin võistlemast. Läksin vestlusele. Olen marjul. Mind kutsuti kohvile.* Viimas(t)e puhul võib lisaks näha taas metonüümiat (osa terviku asemel): üks tegevuse komponent (*marjad; kohv*) kogu tegevuse asemel (*marjade korjamine; kohvi joomine, vestlus, külaskäik* vms).

Kollektiivide ja abstraktsete mõistete kasutamine kohamääruslikult kinnitab lokalismi (vt nt Lyons 1977: 718–724), universaalset ja sagedast tendentsi keeltes mõista keerulisemaid suhteid kohasuhete kaudu. Nii näiteks mõistetakse kohasuhete kaudu ka aja- ja omamissuhteid (vt ka Metslang 2001b; Veismann 2000, 2001). Seepärast pole kohamääruse klass selgete piiridega.

Kehtib seaduspära, et elusolendeid tähistavad määrused on sisekohakäändelistena harilikult kohamäärused (*Sinus on midagi*), väliskohakäändelistena aga valdajamäärused (*Sinul on midagi*) (EKG II 1993: 71). See seaduspära ei kehti elutuid objekte märkivate määruste

kohta, kus kohta võib märkida nii sise- kui väliskohakäänetes (*Matkajad ööbisid laevas. Laeval on autod*); väliskohakäändega saab aga osa-terviku suhte korral siingi väljendada ka valdajat (*Laeval on uus mast*). Ilmselt seetõttu eelistataksegi sageli väliskohakäändes kohamäärusele kaassõnatarindit.

Lokalismi tendentsist johtuvalt pole kohamääruse piirid muude määruseliikidega aredad. On kohamäärusi, millel on ka a) valdaja või b) vahendi tähendus. Sündmuslikul kohamäärusel on peale kohatähenduse sageli c) otstarbe (eesmärgi), d) aja või e) tingimuse kaastähendus.

- a. Saadik esines oma valijaskonna ees.
- b. Ta pesi käsi külmas vees.
- c. Lähen peahoonesse loengule.
- d. Loengul ei mängita nutitelefoni.
- e. Mujal ei tunneks sind keegi.

Kohamääruse esinemine on seotud lauses oleva liikumisverbiga. Kui üldiselt on liikumissündmuse uurimustes näidatud eelkõige seda, et sihtkohta väljendatakse oluliselt sagedamini kui lähtekohta ja toimumiskohta (Pajusalu jt 2013), siis täpsemalt sõltub kohamääruse liik lauses esineva verbi tähendusest ning liikumissündmuse väljendamisel toimib nn ühtse akendamise printsiip (mõiste on pärit Talmy 2000: 257–259). See tähendab, et suunaverbidega (*viima, minema, tõusma*) lausetes väljendatakse kõige tõenäolisemalt sihtkohta (*Lennuk tõuseb taevasse*), samal ajal kui liikumise viisile või trajektoorige viitavate verbidega (*ujuma, vingerdama*) esinevad koos asukohta või liikumise teed väljendavad kohamäärused (*Kala ujub järves. Rästik vonkleb mööda teed*) (vt Taremaa 2014).

Asukohamäärus

§ 19 **Asukohamäärus** ehk **lokatiivne adverbiaal** vastab küsimusele *kus?*, väljendades kohta, kus lauses märgitud sündmus aset leiab.

Asukohamäärust vormistavad:

1. Määrsõnad ja asemäärsõnad *kõrgel, ülal, ees, väljas, maas, siin, seal, kuskil, kusagil* jt, küsilause ja relatiivlause eelkõige *kus*. Nt

Komm kukkus kividele ja oli *seal kaugel all* hästi väikene. [I] Läksin otsisin kõik urkadki läbi, aga suuski ega suusasaapaid pole *kuskil*.

[A] *Kus te elate?* Iga laps sai ka raamatu, *kus* tema jutt sees oli. [A] *Ole seal, kus* on teised.

2. Nimisõnafraasid a) sees- ja b) alalütlevas käändes.

- a. *Eestis* on hea elada. *Vanglas* võib inimene istuda korduvalt, *sellel toolil* vaid ühe korra. [A] *Pimeduses* liikusid varjud. [I]
- b. Tollal olevat *Kuramaal* liivlasi olnud 2000 ringis. [A] *Vastused* on *järgmisel leheküljel*. [A]

Üksikjuhtudel on sama sõna võrdselt võimalik kasutada kohamäärusena nii välis- kui ka sisekohakäändes, nt *tänaval* ja *tänavas*; *surnuaial* ja *surnuaias* (võimalus kehtib ka siht- ja lähtekohamääruse korral). Nt

Kaia elab *Koidu tänaval* .. [etTenTen] Noorpaar elab *Tammsaare tänavas*. [et TenTen] Jaani sõnul olevat *Sügise tänavas* (~ *tänaval*) üks kummaline trükikoda. [A] Läheneb jaanipäev ja kiriku ümber *surnuaias* käib palju inimesi haudu korrastamas. [etTenTen] .. 4. juunil käis ta koos õpetajaga *vanal surnuaial*. [et TenTen]

Märkus. Sise- ja väliskohakäände varieerumisega on tegemist ka kohanimede puhul, näiteks võib olla tava sama kohanime käänata ühes piirkonnas sise- ja teises väliskohakäändelisena (nt *Nurme* võib mõnes kohas käänduda *Nurmel*, mõnes aga *Nurmes*). Kindlaid reegleid, millal kohanimi käändub sise- või väliskohakäändelisena, anda ei saa. On küll mõned tendentsid, näiteks sisekohakäändetes muudetakse nimesid, mille järelkomponent on *-metsa*, *-nurme*, *-saare*, *-salu*, väliskohakäändetes aga nimesid, mille järelkomponent on *-jõe*, *-järve*, *-mäe*, *-oja*, kuid ka nendest esineb kõrvalekaldeid (vt Pall 1976, Päll 2009: 268).

3. Kaassõnafraasid NPgen + *keskel*, *ees*, *taga*, *all*, *kannul*, *hulgas*, *kõrval*, *küljes*, *vahel*, *ümbes*, *peal*, *sees* jt ning *keset*, *kesk*; *all*-, *peal*-, *ees*-, *tagapool* + NPpart. Nt

Sõidame Valgast Antslasse mineva *bussi kannul* Tuulemäe poole. [A] Praegu on *renoveeritud hoone ümbes* muretult kevadroheline muru ning suured kased. [A] Väikese tüdrukuna oli ta arvanud, et *maa sees* on samamoodi toad nagu *maa pealgi*. [I] Kirjeldatav sündmuspaik asub *keset Pärnut*. [A] .. seekord oli kohe tunda suure kala võnkeid *allpool veepinda*. [etTenTen]

Asukohatähendust koos finaalse kaastähendusega sisaldavad ka *mas-tarindid* (→ 23 § 134). Nt

Kati on *ujumas*. [A] Paljud käivad *veelinde laskmas* .. [T]

Lokatiivne kohamäärus on enamasti verbi vaba laiend. Seotud laiendina esineb see eelkõige asukohaverbide (*olema, asuma, paiknema, viibima, peituma* jt), positsiooniverbide (*istuma, seisma, lebama* jt), säilitamist märkivate verbide (*hoidma, pidama, säilitama* jt) ning eksistentsiverbide (*elama, elutsema, elunema, olema, leiduma* jt) juures, kuid ka mitmete teiste verbidega (*käima, levima, tuhnima, sorima, pööritama, pistma, kirvendama, kumisema, esinema, kujunema, formeeruma, laskma*). Nt

Stroomi rand paikneb suurte korruselamute vahetus läheduses. [A] Letiklaasi all lebavad kindad. [I] Kus paganama kohas ma neid nüüd hoiangi. [I] Helilooja kõrvus kumises veider meloodia. [I]

Lokatiivne kohamäärus võib viidata lauses nii sündmuse kui ka selle osaliste asukohale. Kausatiivse lause puhul võib lokaliseeritud referendi leidmine lähtuda keelevälistest teadmistest. Näiteks lauses *Ema keetis köögis putru* käib kohamäärus terviksündmuse toimumise koha kohta, täpsemalt öeldes lokaliseeritakse subjektisik kui tegutseja koos tegevuse ja tarviliku objektiga. Lauses *Ema keetis potis putru* aga lokaliseeritakse objekti referent. Transitiiivverbid, mille puhul enamasti on lokaliseeritavaks objekti referent, on näiteks tajuverbid (*Ema märkas aias lumememme*; lause subjekti referent ise ei pruugi nende lausete puhul objekti referendiga samas kohas viibida) ja verbid, mis viitavad objekti referendi liigutamisele ühest punktist teise (*Poiss kandis kotis raamatuid*). Ka nende verbide puhul võib määrus tähistada sündmuse kohta, eriti kui määrus paikneb lause alguses (*Aias märkas ema lumememme. Koridoris kandis poiss raamatuid*).

Sihtkohamäärus

§ 20 **Sihtkohamäärus** ehk **latiivne lokaaladverbiaal** vastab küsimusele *kuhu?* ja väljendab lauses kellegi või millegi siirdumise või siirmise kohta – sihtkohta või suunda. Vastavalt suhtereeglile näitab sihtkohamäärus intransitiivses lauses subjekti referendi siirdumise kohta (*Raamat kukkus põrandale*), transitiivses lauses kohta, kuhu objekti referent üle viiakse (*Kukutasin raamatu põrandale*). Siirmise objekt võib olla nii konkreetne kui ka abstraktne (nt info).

Sihtkohta väljendavad:

1. Määrsõnafraasid ja asemäärsõnad *alla, eemale, ettepoole, kaugele, edasi, välja, üles, kõrvale, siia, sinna, tänna* jne, küsilause ja relatiivlause eelkõige *kuhu*. Nt

Vahepeal võib rong *lootusetult kaugele* kihutada. [A] *Sinna* peab tulema seitse tuulemasti koguvõimsusega 20 MW. [A] *Kuhu* sa lähed? Euroliit on uus katel, *kuhu* kuulume. [etTenTen] Mine (*sinna*), *kuhu* kästakse.

2. Nimisõnafraasid a) illatiivis ja b) allatiivis.

- a. Astusime *majja*. Mees hüppas *paati*. Sõitsime naisega *Austraaliasse*. Ta kukutas kirja *pilusse*. Panin mantli *selga*. Ema määsis leiva *rätikusse*. Poiss viskas palli *korvi*. Ta saatis karje *öövaikusesse*.
- b. Ma istusin *pingile*. Auto tuiskas *teele*. Traktor suundus *põllule*. Ma tõstsin lapse *kelgule*. Me läksime *matkale*. Ma läksin *koosolekule*. Sõidame pühapäeval *seenele*.

3. Kaassõnafraasid NPgen + *ette, taha, äärde, kohta, külge, otsa, alla, kohale, järele, peale, vahele* jne, *vastu* + NPpart. Nt

Pane raamat *laua peale*. Eit seisis nagu *maa külge* naelutatult. [I] Poiss viskas õuna *vastu planku*.

Sihtkohatähendust koos finaalse kaastähendusega sisaldab *ma-*tarind (→ 23 § 133). Nt

Ta läks *sööma*. Jookseme *vaatama*. Laps kibeles *mängima*. Panin õunad (ahju) *kuivama*.

Sihtkohamäärus esineb verbi seotud laiendina. Peale otseselt siirdumist või siirmist väljendavate liikumisverbide laiendab latiivne kohamäärus ka verbe, mis väljendavad jätmist, jäämist või tekkimist kuskile, samuti tegevust, mille tulemusel miski jääb või tekib kuskile: *jääma, jätma, ehitama, rajama, tekkima, unustama, uppuma* jpt. Verbide *jääma* ja *jätma* puhul on seotud laiend obligatoorne (a). Muude verbide korral on sihtkohalaiend fakultatiivne, ühtlasi võib latiivse laiendi asemel esineda vaba lokatiivne määrus, mis näitab sündmuse toimumiskohta, mitte referendi asupaika (b).

- a. Poisi käsi jäigi *taskusse*. Lapsed kibelesid *mängima*.
- b. Linn ehitab *siia* (~ *siin*) uue kontserdimaja.

Veel laiendab latiivne kohamäärus a) verbe *kippuma, tikkuma, kibeleva, tükkima* ning b) mõningaid võimalikkust, piisavust või sobivust väljendavaid predikaate: *mahtuma, pääsema, jõudma, jätkuma, kõlbama, sobima, kõlblik / kohane / paras + olema, liiga- ja küllalt-ühend.*

- a. Lapsed kippusid *koju*. Lapsed kibelesid *mängima*.

- b. Häid lambaid mahub palju *ühte lauta*. See vaip on *siia* täpselt paras / liiga suur.

Kuna sihtkohamäärus esineb eelkõige koos nende verbidega, mis väljendavad millegi liikumist või liigutamist ühest kohast teise (*Viisin kohvri tuppa*), siis sageli on samas lauses ka lähtekohamäärus (*Viisin kohvri keldrist tuppa*).

Lähtekohamäärus

§ 21 Lähtekohamäärus ehk **separatiivne lokaaladverbiaal** vastab küsimusele *kust?* ja väljendab kellegi või millegi lähtumise kohta, liikumistee alguspunkti või päritolu. Intransitiivses lauses näitab lähtekohamäärus vastavalt suhtereeglile subjekti referendi, transitiivses lauses objekti referendi lähtumise kohta. Nt

Poisid tulid kinost. Võtsin kella taskust välja.

Tavaline on siirdumis- ja siirmisverbidega lausetes esitada lähtekohaga koos ka sihtkoht, peale selle võib neis lauseis esineda ka liikumisteed märkiv määrus. Nt

Sõitsime Tallinnast Tartusse Jõgeva kaudu.

Ilma sihtkohamääruseta esineb lähtekohamäärus peamiselt siis, kui verb ise väljendab lähtumist (nn lähtumisverbid *lahkuma, eemalduma, lähtuma, eemaldama*) või kui sihti väljendab ühend- või väljendverbi mitteverbaalne osis (*ära minema, minema jooksmas, maha kirjutama, ära tulema, tagasi tulema, ära viima, kohale tooma*) See on seletatav eespool (→ § 18) mainitud ühtse akendamise printsiibiga – nende verbide puhul on tähelepanu lähtekohal, sellele osutavad ka kaasnevad kohamäärused (vt Taremaa 2014). Nt

Ta lahkus *toast*. Lähtusin *eeldusest*, et see protsess on pöördumatu. Nad kolisid *maalt* ära. Järgmisel päeval eemaldati *naise ajast* verevalum. [A] Palun viige mu õde *sellest kohutavast majast* ära. [A] Näiteks rukkijahu tuuakse kohale *Väike-Maarjast Kaarli talust*. [etTenTen]

Lähtekohamäärus võib laiendada tekkimist ja kadumist väljendavaid verbe, märkides (eriti eksistentsiaallauseis) helide, tunnete jms lähtumise või pärinemise kohta. Lähtekohamäärus võib väljendada ka info pärinemise kohta. Nt

Ahju äärest õhkus kuuma. *Rahva seast* kostis hüüdeid. *Rinnust* pulbitseb rõõmu. *Sära kadus laste silmist*. Sellest nii *ürgsest maastikust* on ühes rabapistrikuga kadunud või kadumas ka rabakana ning hallõgija. [I] *Kas sellest raamatust* saab teada, kuidas Saulusest sai Paulus? [etTenTen] Ettekandja luges jutu *paberi pealt* maha.

Lähtekohamäärus laiendab ka transitiivseid verbe, mis väljendavad saamist või võtmist, täpsustades saamise viisi (*saama, tooma, viima, hankima, ostma, küsima, nõudma, võtma, õngitsema*). Lauses võib olla ka latiivne koha- või valdajamäärus.

ID-kaardi lugeja saab *pangakontorist* või *tehnikapoest*. [etTenTen] Ta toonud Tartu ärimeestele *Peterburist* kaupa. [etTenTen] *Ühiselt poetuurilt* hangiti lapsele koolist antud nimekirja alusel kaks suurt kilekotitäit kraami. [etTenTen] *Õngitsesin külmikust* purgi külma õlut ja räntsatsin ta epistlist välja tegemata tugitooli. [etTenTen] Muuseumi hooneks osteti *naaberküllast* vana ait .. [etTenTen] Täpset infot vajalike dokumentide kohta küsi *pangast* [etTenTen]

Mõningatel juhtudel on võimalik kasutada sama olukorra märkimiseks sünonüümselt nii lähtekohamäärust kui ka asukohamäärust (a, b). Näidete (a) ja (b) puhul võiks lauses esineda ka vaba lokaatiivne määrus (*raamat on poes otsas, silmis paistab mure*). Kahe erineva kohamääruse kasutust seletab vaatepunkti erinevus: asukohamääruse korral on sündmuse kirjeldamise aluseks võetud sündmuse või olukorra koht (raamatud on poes, mure on silmis), separatiivse määruse korral aga tõuseb esile referendiga seostuv suund. Näite (a) puhul markeerib separatiivne määrus raamatu kadumise lähtekohta, näitelauses (b) kohta, kust (visuaalne) info, teadmine lähtub (vt ka Nurka 2014: 45).

- a. Itskoki raamatu pealkiri „Algus on otsas“ ei tähenda, et seda tervenisti tagant ettepoole lugema peaks või et see *poest* (~ *poes*) juba päris otsas oleks, aga parem karta kui kahetseda. [I]
- b. Karmi siilisoenguse hallipäise tööstusjuhi *silmist* (~ *silmis*) paistab aga mure: keegi ei tee keskliidust välja, pärast pisukest järelainetust jäävad nende ettepanekud kivina veepõhja lebama. [I]

Lähtekohta määrusena väljendavad:

1. Määrsõnafraasid ja asemäärsõnad *alt, eemalt, pealt, seest, kaugelt, väljastpoolt, mujalt, paremalt, ülevalt, siit, sealt* jne, küsilause ja relatiivlause eelkõige *kust*. Nt

Siis hakkab *eemalt* kostma mürinat. [A] Lisaks käib firmas sageli ärimehi Türgist ja *mujaltki*. [A] „Näeb ikka asju *siit ülevalt*,“ sosistasin vaikselt. [I] *Kust* sa tuled? Ma ei tea, *kust* ta tuli. Ta tuli *sealt, kust* teisedki olid tulnud.

2. Nimisõnafraasid a) elatiivis või b) ablatiivis.

- a. Tulime *majast*. Ta väljus *kodust*. Me saabusime äsja *Ungarist*. *Silmist* paistab mure. Võtsin mantli *seljast* ja saapad *jalast*. Tõmbasin *taskust* rätiku. *Õövaikusest* kostis karjeid. *Mehest* hoovas kanget viinalehka. Ta on pärit *heast perekonnast*.
- b. Ma tõusin *pingilt*. Võtan *laualt* raamatu. *Merelt* tuli tuulehoog. Ema tuleb *jõhvikalt*.

3. Kaassõnafraasid NPgen + *eest, tagant, juurest, äärest, kohalt, küljelt, otsast, alt, järelt, pealt, vahelt, kõrvalt* jne. Nt

Ta hüppas *kännu otsast* maha. Leidsin labida *kuuri alt*, mitte *pöösaste vahelt*. *Laua pealt* kadus sai.

Lähtekohatähendust koos finaalse kaastähendusega sisaldab *mast-tarind* (→ 23 § 135). Nt

Ta tuli *söömast*. Ema võttis õunad (ahjust) *kuivamast*.

Liikumise teed väljendav kohamäärus

§ 22 **Liikumise teed väljendavat kohamäärust** ehk **prolatiivset lokaaladverbiaali** on peetud ka asukohamääruse erijuhtumiks (EKG II 1993: 76). Sellel pole üldist küsiasendajat, olenevalt määruse leksikaalsest sisust võib see vastata küsimustele *kustkaudu? mis teed mööda? mida mööda? mida pidi?* Prolatiivne lokaaladverbiaal on liikumisverbide seotud laiend.

Määrust vormistavad:

1. Fraasid koos prolatiivse kaassõnaga *kaudu, piki, läbi, üle, ümber, mööda, pidi* jne. Osa prolatiivseid kaassõnu on võimalik sünonüümselt kasutada nii ees- kui ka tagasõnadena (a), osa puhul on ees- ja tagasõnaline kasutus funktsioonilt eristunud. Näiteks *läbi* esineb ruumis liikumise teed väljendavana ainult prepositsioonina (b). Nt
 - a. Mees tuleb *mööda teed* ~ *teed mööda*. Mari keerles *ümber Jüri* ~ *Jüri ümber*.
 - b. Poisid tulid koolist *läbi porilompide*.

2. Liitmäärsõnad *sealtkaudu*, *siitkaudu*, küsi- ja relatiivlauseis ka *kustkaudu* (a); samuti mõned prolatiivi käände vormidest lähtunud *tsi*-liitelised määrsõnad, nagu *meritsi*, *maitsi*, (*jää*-, *vee*-, *õhu*-, *mägi*)*teitsi* (b).
- Teine haru keerab itta ja *sealtkaudu* pääsete lõpuks Järva-Madisele. [A] *Kustkaudu* te siia sõitsite? Põranda all on tühimik, *kustkaudu* on võimalik teha kontrollkäike. [etTenTen]
 - Peale *meritsi* ja *õhu* kaudu saabuvate turistide on suurt elavnemist märgata ka idapiiril. [A] Kauples nii *meritsi* kui *maitsi*. [I] Seni pääseb Belgiasse *õhuteitsi* vaid ümberistumistega .. [A]

Tavapärase, korduva liikumise väljendamisel võib liikumistee tõlgenduse saada ka lähte- ja sihtkohamääruse ühend. Nt

Laps rändas *sülest sülle*.

Samuti võivad vormiliselt lähtekohta märkivad kaassõnafraasid NPgen + *vahelt*, *kõrvalt*, *juurest* olla sisuliselt tõlgendatavad liikumise teed näitavatena (Pajusalu jt 2013: 52–53). Nt

Läks *kassa kõrvalt* kaupade poole. *Praokile jäänud ukse vahelt* siugles kööki Mants ja kurrutas tüdruku jalus. [I]

Piiri väljendav kohamäärus

§ 23 **Piiri** (täpsemalt lõpp-piiri) **väljendavat kohamäärust** ehk **terminatiivset lokaaladverbiaali** võib pidada latiivse kohamääruse erijuhtumiks. See rõhutab tegevuse või liikumise suunda, ulatust ja lõppemist, mitte sihti (vrd siht: *Jooksin koju*, piir: *Jooksin koduni*). Terminatiivne lokaaladverbiaal vastab küsimustele *kustsaadik? kuhu-maani? milleni?* ja esineb suunduvat tegevust või ulatust väljendavate verbide (*jõudma*, *ulatuma*, *jätkuma* jt) seotud laiendina.

Piiri kohamäärusena väljendavad:

- Nimisõnafraasid a) terminatiivis *koduni*, *ukseni*, *piirini*, *põlvini*, *kaelani*, *kõrvuni* jms; lisanduda võib tähendust intensiivistav terminatiivne prepositsioon *kuni*, b) üksikjuhtudel lühikeses illatiivis.
 - Botaanikaaed laieneks piki Kroonuaia tänavat *kuni Kloostri tänavani*. [A] Surusime kätt ning ta saatis mind *liftini*. [I] Ent temast ei paistnud kandagi – kuja oli algusest *lõpuni* tühi. [I] Sealsamas vedas kõrb mära nurga tagant välja ree *taevani* kõrguva vitsakoormaga .. [I]

- b. Vesi ulatus *poolde sääarde* (~ *poole sääreni*). Lipp tõmmati *poolde masti*.
2. Kaassõnafraasid kaassõnadega *saadik*, *saati*. Tavaliselt esinevad need kaassõnad siiski ajapiiri märkivates määrustes (→ § 27).
- Ta sumpas *põlvist saadik* meres ja tundis sellest rõõmu. [I] Tiit mõtles ennast merre tagasi, kuigi oli juba *poolest saati* väljas. [I]
3. Adverbid *siiani*, *sinnani*, *siitsaadik*, *siitamaale*, *sinnamaale*, *siitamaani*, *sinnamaani*, küsi- ja relatiivlauses *kustsaadik*, *kuhumaale*, *kuhumaani*. Ka need mäarsõnad on sagedasti kasutusel ajamääruse vormistamiseks (→ § 27). Nt

Te väsite enne ära, kui *sinnani* jõuate. [I] .. järgmine kukkuja lastakse kukkuda *sinnamaale*, kus tema erapangad on sunnitud omi laene uuendama .. [A] *Kustsaadik* ma loen? Pole kerge tõmmata piiri, *kustsaadik* on üks vana park niipalju metsistunud või vananenud, et teda enam pargiks pidada ei saa. [T] Huvitav, *kuhumaani* need hinnad tõusevad .. [etTenTen]

Peale lõpp-piiri võib lause väljendada ka alguspiiri. Seda vormistab seestütlevas käändes nimisõnafraas kas üksi (a) või koos kaassõnadega *saadik*, *saati* (b) või *alates* (c). Ilma kaassõnata elatiivse nimisõnafraasi erinevus lähtekohamäärusest ei pruugi alati selge olla (nt *Sõitsin Tallinnast Tapani*). Selgemini eristub alguspiir lähtekohast siis, kui verb ei väljenda suunduvat tegevust (a). Mitmed algus- ja lõpp-piiri tähistavate sõnade ühendid on idiomistunud määraväljenditeks tähendusega 'täiesti', 'üleni', nt *algusest lõpuni*, *otsast otsani*, *kaanest kaaneni*, *maast laeni*, *äärest ääreni*. Kaassõnadega *saadik* ja *saati* saab väljendada nii lõpp- kui ka alguspiiri ning tihtipeale (b) avab vaid kontekst, kummaga on tegemist.

- a. Tee on suletud *Vabaduse puiesteest* (kuni) Männiku teeni.
- b. Mõnda aeda ei saa sisse kiigata, sest *väravast saati* katavad vaatevälja pea kohale ehitatud restides väänlevad viinamarjad. [A]
- c. Tundra bioom esineb ainult põhjapoolkeral Põhja-Ameerika, Aasia ja Euroopa mandritel *alates Põhja-Jäämere kallastest*. [T] Neid esineb kõigil geograafilistel laiustel, *alates tundrast* kuni kõrbeteni. [T] Sümfüsiakõõlus kinnitub vaagnaliidusele *alates süleluukammist* kuni istmikukaareni. [T]

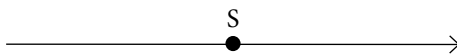
Kirjandust kohamääruse kohta: ALVRE, PAUL 1983. Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria. | ALVRE, PAUL 1996. Läänemeresoome terminatiivseist konstruktsioonidest (eriti eesti keelt silmas pidades). | EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1985a. *ma-*, *mas-* ja *mast-*infinitiivist eesti keeles. | EREL, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. | EREL, TIU 1987. *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. | HABICHT, KÜLLI 2000. Grammaticalization of adpositions in Old Literary Estonian. | HEINE, BERND 1989. Adposition in African languages. | LEVINSON, STEPHEN 1997. From outer to inner space: Linguistic categories and non-linguistic thinking. | LYONS, JOHN 1977. Semantics II. | METSLANG, HELLE 1993c. Viron aika: muoto, merkitys, ikonisuus. | METSLANG, HELLE 1994b. Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. | METSLANG, HELLE 2001b. Metafooridest grammatikas. | NURKA, MAIU 2014. Eesti keele elatiivi semantika kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast. | PAJUSALU, RENATE jt 2013. The encoding of motion events in Estonian. | PALL, VALDEK 1976. Eesti kohanime normimine. | PÄLL, PEETER 2009. Eesti kohanimed. | SVOROU, SOTERIA 1993. The Grammar of Space. | TALMY, LEONARD 2000. Toward a cognitive semantics. Vol 2. Typology and process concept structuring. | TAREMAA, PIIA 2014. Fictive and actual motion in Estonian: Encoding space. | TERÄVÄ, RAGNE 2009. Terminatiivsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. | VAINIK, ENE 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. | VEISMANN, ANN 2000. Aega väljendavad ruumimetafoorid: teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. | VEISMANN, ANN 2001. On the conceptualization of time in Estonian. | VELSKER, EVA 1991. Lähte- ja sihtkohaadverbiaali semantikast ja väljendusviisidest. | WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 2011 [1875]. Eesti keele grammatika. [Grammatik der ehstnischen Sprache.]

Ajamäärus

§ 24 **Ajamäärus** ehk **temporaaladverbiaal** näitab lauses väljendatud sündmuse ajalisi parameetreid – sündmuse toimumise aega, sündmuse algust ja lõppu, kestust ning sagedust, vastates küsimustele *millal? kui kaua? mis ajast alates? mis ajani? kui tihti? mitu korda?* jne.

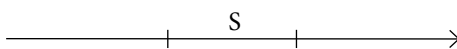
Üldiselt jaotatakse ajamäärused tähenduse järgi neljaks: 1) toimumisaega väljendavad määrused ehk ajas lokaliseerivad määrused, 2) ajalisi piire väljendavad määrused, 3) kestusmäärused ja 4) sagedusmäärused. Nende tüüpide graafilised esitused joonistel 1–4

näitavad sündmuse paigutumist minevikust tulevikku suunduvale ajateljele eri määruste abil.

Joonis 1. Ajas lokaliseeriv määrus (*S* – sündmusaeg)

Nt See juhtus *õhtul / kolmapäeval / sügisel / 2014. aastal.*

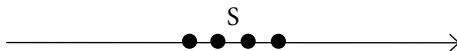
Joonis 2. Ajalisi piire väljendav määrus

Nt Ma ootan sind seal *kella viiest kella kuueni. Ta ootab hommikust alates / kolmapäevast saadik. Ta ootab õhtuni / homseni.*

Joonis 3. Kestusmäärus

Nt See kestis terve *õhtu / kogu koosoleku aja / seitse aastat järjest.*

Joonis 4. Sagedusmäärus

Nt Ta peseb ennast *igal õhtul / mitu korda päevas / harva.*

Ajamäärusi vormistavad a) substantiivi- ja kvantorifraasid kohakäänetes ja ka teistes käänetes, sh sihitise käänetes (*neljapäeval, märtsis, järgmisel nädalal, pikka aega, kogu päeva, terve nädal*); b) ajamäärsonad (*nüüd, eile, siis, kaua, tihti, ilmaski*); c) kaassõnafraasid (*kahe nädala eest, kolme aasta pärast*), d) konverbitarindid.

- Külalised saavad *neljapäeval* ja on siin *laupäevani*, st *kolm päeva*.
- Eile* oli ilus ilm, seda ei juhtu *kuigi tihti*.
- Kahe nädala eest* oli eksam.
- Töölt tulles* oli väljas juba pime.

Ajamäärust võivad vormistada ka kõrvallused, mille sidendiks on põhiliselt *kui*, ajapiire ja kestust väljendavate lausete puhul ka *kuni*, harvemini muud (a). Ajatähenduse määrab harilikult korrelaat (*siis, sel ajal; siitpeale, sellest peale; seni, senimaani, selleks ajaks; niikaua jpt*), kuid esineb ka korreleadita lauseid (→ 22 § 53–57). Peale määruslause võib ajasuhet täpsustada ka temporaalne relatiivlause, mis algab proadverbiga *mil(lal)*, vahel ka kohaadverbiga *kus* või ajalause üldsidendiga *kui* (b) (→ 22 § 57, 95).

- a. Ta tuli *alles siis, kui me juba lõpetama hakkasime. Pärast seda / niipea, kui külalised olid läinud*, läksime magama. Läbirääkimised kestavad *seni, kuni on saavutatud kõiki pooli rahuldav tulemus*. [A] Kuid Piret ei kavatsenud alla anda, *selleks ajaks, kui ülikool läbi saab*, on Piretil kaks isa. [I] *Kui Mart rääkis*, olid teised vait. Ootasime, *kuni ta minema hakkas*.
- b. *Nüüd, mil ma neid märkmeid kirjutan*, tundub mulle kõik see kuidagi teistmoodi. [I] *Praegu, kus kõik õllekad kiriklikult püütakse sisse õnnistada*, oleks sel arvatavasti edu. [I] Täna on *siis see päev, kui (= millal) peame lõpuks jõudma Horvaatiasse*. [etTenTen]

Toimumisaega väljendav määrus

§ 25 Toimumisaega väljendav ehk sündmust ajas lokaliseeriv määrus asetab sündmuse ajateljel mingisse kohta. On kaks põhilist sündmuste ajastamise viisi: absoluutne ja suhteline. Esimene toetub mingile üldtuntud ajaliigendussüsteemile (nt 25. juunil 2016 kell 19), teine seostub mingi teise sündmuse ajaga (*siis, kui raekoja kell löi; äsja*). Absoluutne ajastamine toetub harilikult üldkehtivale konventsionaalsele ajaarvamissüsteemile (mille aluseks on meie kultuuriruumis Kristuse sünd ja loodusnähtuste perioodilisus). Kuid absoluutse liigenduse aluseks võib kasutada ka ajutisemaid nullpunkte ja ajamõõte nagu inimese sünnihetk või kooli astumise aasta (*nooruses, esimeses klassis, kolmandal eluaastal*). Suhtelise ajastamise pidepunktiks võib olla mingi teine sündmus sõltumata kõnelemisajast (*enne pulmi, kooli lõpetamisega samal ajal*) või kõnelemisajaga otseselt seotuna. Ajamäärusi, mille iga konkreetne osutus sõltub kõnelemisajast, nimetatakse deiktilisteks ajaväljenditeks (*nüüd, siis, hetk tagasi, varsti, ülehomm*) (vt Veismann 1997).

Toimumisaega väljendav määrus vastab küsimusele *millal? mis ajal?* Küsida saab ka täpsemalt, näiteks *mis aastal? mis kell? mis*

päeval? jne. Ajas lokaliseeriv määrus märgibki tihti just aastaarvu, kuupäeva või kellaaega.

Lause aspekti suhtes on ajas lokaliseeriv määrus neutraalne, esine-des nii aspektilt piiritletud kui ka piiritlemata lauses. Nt

Jüri ostis eile leiba / leiva.

Toimumisaega väljendav määrus on üldiselt verbi vaba laiend, ta ei sõltu oma vormilt põhisonast ega lausest, kuid on mõningaid verbe, mille puhul see on seotud laiend: *toimuma* (*Koosolek toimub teisi-päeval*), *juhtuma*, *sündima*, *algama*, *lõppema*, *kujunema*, *välja kuju-nema*, *puhkema*, *olema* tähenduses 'toimuma, juhtuma'.

Toimumisaega väljendavat määrust vormistavad:

1. Määrsõnad ja määrsõnafraasid, samuti asemäärsõnad: *algul*, *ammu*, *eile*, *eluilmaski*, *enne*, *ennemuiste*, *ennevanasti*, *ennemalt*, *esiti*, *homme*, *hiljuti*, *iial*, *iialgi*, *jalamaid*, *kord*, *kunagi*, *millal* (küsi- ja relatiivlauses), *millalgi*, *muiste*, *mullu*, *niipea*, *nüüd*, *otsekohe*, *pea*, *peagi*, *peatselt*, *praegu*, *pärast*, *seepeale*, *sedamaid*, *seekord*, *sellal*, *siis*, *tollal*, *tookord*, *toona*, *tunamullu*, *täna*, *tänavu*, *vanasti*, *viimaks*, *varsti*, *äsja*, *öösel*, *öösi*, *ükskord*, *üleeile*, *ülehomme* jt. Nt

Homme on teatavasti talvine pööripäev ja kaduneljapäev ühel päeval. [N] *Veel üsna hiljuti* eelistasid prantslased majanduslikult märksa aktiivsemat riiki kui sakslased. [A] Kui palju kangurupoegi *tänavu* on sündinud, loomaaed veel ei tea, kuna neid on võimalik kokku lugeda *siis*, kui nad kõhukottidest lõplikult väljuvad. [A] *Millal* sa tuled? Eile, *mil(lal)* (~ *kui*) sind polnud, oli meil üsna igav.

Suur osa toimumisaega väljendavatest määrsõnadest on olemu-selt deiktilised, nende osutatud aeg on suhestatud kõnehetkega (*ammu*, *eile*, *enne*, *homme*, *hiljuti*, *jalamaid*, *mullu*, *peagi*, *otsekohe*, *nüüd*, *praegu*, *pärast*, *siis*, *tookord*, *täna*, *tänavu*, *äsja*, *üleeile*, *üle-homme* jt). Kuid on ka ajamäärsõnu, mis lokaliseerivad sündmuse toimumisaega mingist muust ajalisest pidepunktist lähtudes, näi-teks *ükskord*, *esiti*, *iialgi*, *kunagi* (nende väljendite osutus ajas ei sõltu otseselt nende lausumise ajast).

Märkus. Ajamäärsõnu saab moodustada ajaomadussõnadest ablatiivist pärineva *lt*-liite abil, enamasti osutavad sellised määrsõnad elueale: *noorelt*, *kaheaastaselt* jne. Nendega tähenduselt samaväärsed on essi-ivormis adjektiivid (*noorena*, *kaheaastasena*). Paljud eesti keele ajamäär-sõnad on päritolult käändsõnade ablatiivi, elatiivi või illatiivivormid, nt *ikka*, *pärast*, *muiste*, *esmalt*, *varakult*; leidub ka ajaadverbe, mis lähtuvad

objektikäändelistest vormidest, nt *kord, nüüd, eile, enne, jalamaid, sedamaid, tookord* (Rannut 1960: 74, 77; EES 2012).

2. Nimisõnafraasid eelkõige kohakäänetes: a) adessiivis ja b) inessiivis, aga ka c) nominatiivis.
 - a. *Hommikul* läbitakse 85 km grupisõit, *õhtul* 26 km eraldistardist. [A]
 - b. Viimati tõsteti soojahindu *märtsis*. [A]
 - c. *Kell kuus* toimub Ülenurmel simman. [A]

Kõige vanemad ajamääruse käänded on kohakäänded, millele kohatähenduse väljendamise kõrval on ilmselt üsna kiiresti kujunenud ka ajatähenduse väljendamise funktsioon (Rannut 1960: 72). Neist adessiivi peetakse tänapäeva kirjakeeles üldiselt tavalisemaks ja sagedamaks ajamääruse käändeks (*eal, algul, talvel, hommikul, viimasel ajal, 2014. aastal*) kui inessiivi (mis on olnud sagedam Põhja-Eesti murdealal). Kuid inessiivis ajanimisõnadel on oma selge kasutusala – need märgivad eluiga või kuud ilma kuupäevata (*jaanuaris, vanaduses*), lisaks ka näiteks *minevikus, tulevikus, videvikus*. Mõningatel juhtudel on inessiivne ja adessiivne variant üsna võrdselt kasutusel (*alguses ja algul, lõpus ja lõpul*).

Nimetavat kasutatakse paralleelselt alalütlevaga määruste puhul, mille tuumsõnaks on *aasta, kuu, nädal, päev, kord, aeg, kevad, suvi, sügis, talv* (a). Aastaarvu ja kuupäeva korral on seni olnud tavalisem (ja keelekorralduslikult soovitatav) kasutada arvosa väljendamiseks järgarvsõna ja vormistada määrus adessiivis (b), kuid viimase aja tugev tendents on kasutada kuupäevade puhul arvu väljendamiseks põhiarvsõna ja vormistada kogu määrus nominatiivsena (c). Aastaarvude puhul on põhiarvsõna (ja ainult see) alati nominatiivis, kui see järgneb sõnale *aastal* või koosnebki ainult põhiarvsõnast (d). Samal viisil märgitakse nominatiiviga täpset kellaega (e).

- a. Kuula siis *järgmine päev* koolis neid kommentaare! [I] Näiteks *eelmise aasta* töid sa mulle käpikud ja paari sokke. [I] *Mõni nädal* õnnestus mul elatuda juhutöödest ja oma kasinat kapitali pisut kasvatada. [I]
- b. Ta sündis *kahekümne esimesel septembril tuhande üheksasaja viiekümne neljandal aastal*.
- c. Koosolek on *viisteist oktoober*.
- d. Ta sündis (*aastal*) *tuhat üheksasada viiskümmend neli*.
- e. Loengud algavad *kell üheksa*. Kontsert algab *kaheksa viisteist*.

Märkus. Kas mitme sünonüümse konstruktsiooni kooseksisteerimine keeles on otstarbekas või põhjustab mitmeti mõistmist, see on olnud eesti keeleteaduses diskussiooni objektiks. Andrus Saareste (1937: 38) on leidnud, et harjumuspäraseid nominatiivseid vorme ei peaks tõrjuma (nt *üks päev käisin turul, see kevad tahan reisile minna*), samas kui Lehte Rannut on toonud näiteid, kus nominatiivi (või ka genitiivi) kasutamine adessiivi asemel ei lase piisavalt selgesti aru saada, kas ajamäärus väljendab tegevusaega (*millal?*) või ajalist kestust (*kui kaua?*), näiteks toob ta laused *käidi üks päev niitmas ja olin ühe päeva haige* (Rannut 1960: 76). Kaheti mõistetavus tuleb kõne alla siiski ainult koos hulka ja sagedust väljendavate sõnadega (*üks, iga, mõni*), nagu eeltoodud näites (a) *mõni nädal*, mis võib tähendada nii *mõnel nädalal* kui ka väljendada ajalist mõõtu (*kui kaua?*), ehkki tavaliselt ühestab potentsiaalse kahe-mõttelisuse kontekst. Ajalisel järgnevusel põhinevad lokaliseeringud on üheselt mõistetavad ka nominatiivis (*järgmine päev, eelmine aasta, üleelmine kuu*).

3. Kaassõnafraasid, mis lokaliseerivad sündmuse ajas mingi teise sündmuse suhtes või võrdluses, näidates nende sama- või eriaegsust (fraasid kaassõnadega *enne, aegu, eel, järel, keskel, paiku, peale, pärast, vahel, ümber, jooksul, kestel*). Võrdlusajaks võib olla ka kõnehetk, sel juhul on tegemist deiktalise väljendiga (fraasid kaassõnadega *eest, pärast, tagasi*). Nt

Südaöö paiku saabub majja vaikus. [A] Sellel kilbikesel oli eriline koht meie peres *pärast 1947. aastat*. [etTenTen] See võis olla pühapäeva hommikul nii *kella viie ümber*. [etTenTen] Täpselt nii juhtus umbes *nädala eest, enne suurt udu*. [etTenTen] *Rahareformi järel* polnud paar aastat sentigi maas näha. [A] *Mõnekümne aasta pärast* ehk võib selle teemalist juttu ka juba uskuda. [etTenTen]

Kaassõnafraasi võib kuuluda ka ajalist kaugust või kestust märkiv või täpsustav kvantitatiivne komponent (*kaks nädalat tagasi, veidi enne jõule, kolme päeva jooksul*). Kaassõnade *jooksul* ja *vältel* kohta: → § 30.

4. *des-* ja *nud-*konverbitarindid ning absoluuttarind (→ 23 § 146, 154). Nt

Tallinnast väljudes olid puud alles pungades, *Riiale lähenedes* nägin rohetavaid metsi. [I] *Jäänud üksinda*, tegi noormees endale ränki ettehteid. [I] *Töö tehtud / valmis*, läksime koju.

Toimumisaega väljendava määruse seos verbi ajavormiga

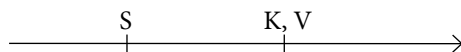
§ 26 Verbi ajavormiga (\rightarrow 3 § 34–44) pannakse paika lauses kirjeldatud sündmuse üldine ajaline asetus kõne- ja vaatlushetke suhtes. Ajamäärus täpsustab seda asetust (vrd *Ta käis Riias* ja *Ta käis Riias 6. oktoobril. Lähen teatrisse* ja *Lähen teatrisse homme õhtul kell seitse*) lihtmineviku ja oleviku ajavormi kõikide kasutusjuhtude korral, olles sel moel muu hulgas üks olulisi tuleviku väljendamise vahendeid eesti keeles.

Lihtmineviku puhul, nt *Kati küpsetas koogi*, paiknevad sündmusaeg (S) ja vaatlushetk (V) koos minevikus kõnehetke (K) suhtes (joonis 5). Tavaline on seda sündmust ja vaatlushetke täpsustada lokaliseeriva ajamäärusega (*Kati küpsetas eile koogi. Eelmisel aastal tegin palju tööd. Keset ööd hakkas sireen huilgama*).

Joonis 5. Lihtmineviku ajatähendus

Liitajavormide kasutust koos ajas lokaliseeriva määrusega komplitseerib vaatlushetke paigutamine sündmushetkest eraldi: kõnehetkega kokku täismineviku puhul, nt *Kati on koogi küpsetanud* (joonis 6), ja eraldi minevikku ennemineviku korral, nt *Kati oli koogi küpsetanud* (joonis 7).

Joonis 6. Täismineviku ajatähendus

Joonis 7. Ennemineviku ajatähendus

Mõnel juhul sobivad lokaliseerivad määrused siiski kokku ka liitajavormidega, sel juhul täpsustab ajamäärus sündmuse toimumist ka vaatlushetke suhtes, nt *Ma olen sündinud 29. juulil 1950. Ta on eelmisel aastal palju reisinud* (S = reisimine, K, V = olevik). *Ta oli eelmisel aastal palju reisinud* (S = reisimine minevikus V suhtes; V = minevik

K suhtes; K = olevik). *Väljas ootas takso, mille ma just äsja olin tellinud.* Vt ka näiteid (a) ja (b) ning joonist 8.

- Kõik märgid aga näitasid, et seal on *alles äsja* ülepeakaela põgenetud. [I]
- Peremees ja perenaine olid *just äsja* koju jõudnud ning asusid loomi talitama. [I]

Joonis 8. *Ajas lokaliseeriva deiktalise määruse äsja kasutamine koos ennemineviku vormiga*

Tavaliselt siiski täis- ja ennemineviku korral ajas lokaliseerivat määrust lausesse lisada ei saa, küll aga kestust, piire ja sagedust märkivaid ajamäärusi. Nt

Kui Varblane oli *mitu tundi* istunud, tuli tal uni peale. [I] *Nüüdseks* oli pühakojast saanud alternatiivse kultuuri keskus. [A] Nad on *mitu korda* streigiga ähvardanud. [A]

Ajas lokaliseerivaid määrusi on vahel võimalik mõista ka ajavahemikku, kestust väljendavatena (*viimasel aastal* tähenduses 'viimase aasta jooksul'; (millegi) *ajal*) ning sel juhul saab neid kasutada lauses koos täis- või ennemineviku vormis verbiga (näited a ja b). Samuti on võimalik kasutada ajas lokaliseerivaid määrusi koos täis- ja enneminevikus verbivormiga, kui nendega väljendatakse kaudset evidentsiaalsust – enneminevikuga põhiliselt teate vahendatust (kvotiivset tähendust), täisminevikuga enamasti järelduslikku evidentsiaalsust (c) (→ 3 § 54).

- Aga seal on näiteks fonolukkude hankimisest alles *viimasel aastal* rääkima hakatud. [etTenTen]
- Esimestel aastatel kujunes direktoriamet mulle tõsiseks eksamiks, sest raske oli säilitada kooli head taset, nagu see *eelmise direktori ajal* kujunenud oli. [etTenTen]
- Siin on *täna* keegi käinud. Ta oli *sel õhtul* meie poolt läbi läinud ja ema oli palunud tal koeraga mulle vastu tulla. [etTenTen]

Ajalisi piire väljendav määrus

§ 27 Ajalisi piire väljendav määrus märgib sündmuse algus- või lõppaega ning võib vastata küsimustele *mis ajast (alates)? mis ajani? mis ajaks?* Ühe või mõlema ajapiiri abil täpsustatakse sündmuse kestust, mis lõpp-piiri olemasolul on (aspektilt) piiritletud, ainult alguspiiri korral aga piiritlemata. Nt

Jüri õppis. [PIIRITLEMATA] Jüri õppis *hommikust saadik*. [PIIRITLEMATA] Jüri õppis (*alates lõunast*) *õhtuni välja*. [PIIRITLETUD]

Algusaega väljendab elatiivne nimisõnafraas kas a) üksi või b) koos kaassõnaga *peale, saadik, saati* või *alates*. Samuti väljendavad algusaega c) määrsõna(fraasi)d *siitpeale, seitsaadik, maast madalast* jne.

- Koosolek algab *kella kolmest*.
- Avantus, Alfred Saar ning Rein Saar tundsid aga üksteist *lapsepõlvest saadik*. [I] Söönud polnud ta *hommikust saati* midagi. [I] Tartlanna Maie U. rääkis, et oma tädi Petserist äratoomisega on ta tegelnud *maikuust peale*. [etTenTen] *Sellest ajast peale* jäi aga Künka ja Vareselja omade vahele vaen püsima. [I] *Alates 1. juulist 2012* juhib Tartu Ülikooli rektorina professor Volli Kalm. [etTenTen]
- Siitpeale* muutuski mängukirg Pauli haiguseks. [I]

Lõpp-piiri saab ajas märkida mitmeti, sõltuvalt sündmuse kirjeldamise iseloomust. Ajalist lõppu väljendatakse kõige sagedamini rajavas käändes nimisõnafrasiga, millele võib lisanduda eessõna *kuni* (a). Samuti väljendavad lõppaega terminatiivsed ajaadverbid *senimaani, siiamaani, seni, senini, tänini* ning ruumiväljenditest kujunenud allatiivsed adverbid *sinnamaale* ja *siinamaale* (b). Määrsõnad näitavad, et sündmuse lõpp-piiriks on kõnehetsk (nt *tänini, siiamaani*) või teise sündmuse algus või lõpp (nt *seni, sinnamaale*).

- Töö kestis (*kuni*) *kella viieni*. Pidu palees jätkus veel *hommikuni*. [I] Igal lapsel on õigus lapsetoetusele *kuni 16-aastaseks saamiseni*. [etTenTen]
- Tänini* ei ole pojale tarvis läinud ei tulilindu ega lillekest, ei nätsu ega pastapliiatseid. [I] Ta peab mind *siiamaani* lolliks. [I] Kui Reverendissimus'el haavad tekivad ja mädanik puhkeb – aga *sinnamaale* läheb aega – puistame haavadele mesilasetuhka peale. [I]

Algusaega ja rajavas käändes lõppaega väljendav määrus võivad lauses koos esineda, näidates sündmuse kestust, mõnel juhul (nt *hommikust õhtuni*) kestuse pikkust rõhutades. Nt

Ta on tööl *kella kaheksast viieni*. Kevadest sügiseni elavad nad suvilas.
Ta rabab *hommikust õhtuni* tööd teha.

Lõpp-piiri märgib ka translatiivne ajamäärus, mis vastab küsimusele *mis ajaks?* Selline määrus paneb paika sündmuse lõppemise või lõpetamise aja (a). Samas võib translatiivne määrus siiski väljendada ka sündmuse kavandatavat või eeldatavat toimumisaega, st toimida ajas lokaliseeriva määrusena (b).

- a. Töö tuleb esitada *kolmapäevaks*. *Aasta alguseks* tahan õppida kuduma.
- b. Muide, Raul lubas *suveks* kokkutulekut. [etTenTen]

Translatiivse ajamääruse teiseks funktsiooniks on näidata sündmuse kestust (→ § 30). Kestuse tähendus on tugevam, kui määrus sisaldab kvantumit näitavat sõna või on mitmuses. Nt

Nii kuumad, et *hetkeks* kartis poiss, kas mitte Grethel tedagi ei süüta. [I] Enne seilamist Uude Maailma seisis Agrippal ees veel üks reis ja *selleks ajaks* pidi ta Gretheli usaldama kindlatesse kättesse. [I] Klassijuhataja läks *kuueks kuuks* vangi. [I] Sellest Jacqueline du Prést sai igatahes mu absoluutne lemmik *aastateks*. [I]

Peale selle on translatiivse ajamääruse funktsiooniks väljendada 'puhul'-tähendust. Ka see ajamäärus on pigem ajas lokaliseeriv kui piiri märkiv, kuid translatiiv annab siiski edasi ka sündmuse alguspiiri. Nt

Ära söö kohe, jäta ka *mustadeks päevadeks*. [I] Julitška daragaja, vaata mis ma sulle õmblesin *ülestõusmispühadeks!* [I] Palju õnne *sünnipäevaks!*

Ajalist kestust väljendav määrus

§ 28 Ajalise kestuse väljendamine on seotud aja mõõtmisega, sündmuse pidevuse või muutlikkusega, samuti ajaliste piiride märkimisega. Ajalist kestust väljendava määruse küsimused on *kui kaua? kui kauaks? kui pika ajaga? kui pika aja vältel?* Kestust näitav ajamäärus on üldiselt verbi vaba laiend. Osa kestust väljendavaid käändsõnafrasina vormistuvaid määrusi sarnaneb oma mitmete grammatiliste omaduste poolest (totaalsuse ja partsiaalsuse vaheldumine, toime lause aspektile) sihitisesarnaste kvantumimäärustega. Kestust näitavad ajamäärused saab suhtelise ajasuunitluse põhjal jagada kaheks:

1) tegevuse kulgemise kestust näitav määrus vastab küsimusele *kui kaua?* ja on suhtelise oleviku põhisuunitlusega; 2) sündmuse lõpu-lejõudmiseks kulunud aega näitav määrus vastab kas küsimusele *kui kauaks?*, olles olemuselt tuleviku suunitlusega, või küsimusele *kui pika ajaga?*, olles põhiolemuselt minevikuline. Kuna teise rühma mõlemad alltüübid on seotud kestuse määramisega sündmuse piiritlemise kaudu, siis käsitleme neid koos.

Tegevuse kulgemise kestust näitav määrus

§ 29 Tegevuse kulgemise kestust väljendav määrus vastab küsimusele *kui kaua?* Määrus laiendab põhiliselt duratiivseid verbe, olles otseselt kestmist väljendavate verbide *kestma*, *vältama* jt seotud laiend (a), muul juhul vaba laiend (b). Kestuseta verbidega koos esinedes on see pigem sagedust (kordumist) väljendav määrus (c).

- a. Etendus kestis *kaks tundi / kaua / õhtu otsa*.
- b. Ta ootas bussi *pool tundi*.
- c. Nöör läheb *kogu aeg* puruks.

Tegevuse kulgemise kestust näitavaid määrusi vormistavad ajamäärsõnad, kaassõnafraasid, nimisõnafraasid ja kvantorifraasid.

1. Kestust väljendavad ajamäärsõnad on *aina*, *kaua*, *niikaua*, *pikalt*, *pidevalt*, *seni*, *senikaua* jne. Nt

Ta on *päris kaua* elanud Soomes. Ma käin linnas, sina võid *seni* puhata.

2. Kaassõnafraasidest väljendavad kestust fraasid kaassõnadega *läbi*, *otsa*, *jooksul*, *vältel*, *kestel* koos ajamõõdu nimisõna sisaldava kvantorifraasiga (nt *kahe tunni kaupa*) või ka nimisõnaga üksi (nt *päev läbi / otsa*). Mitmusliku nimisõnaga seostudes osutavad kestusele ka *kaupa* ja *viisi*. Nt

Päev läbi / otsa istun toas. Viimase viie aasta *jooksul* on siiani teadmata kadunud 296 inimest. [A] .. elanikud ei saanud *nädalate kaupa* kodunt välja. [A]

Märkus. Kvantorifraasidega kasutatakse ka kaassõnu *üle*, *alla*, *ümber*, mis nagu mitmed muudki sõnad (nt *ligi*, *peaaegu*) või konstruktsioonid (nt *rohkem kui*, *vähem kui*) näitavad ajahulga ligikaudsust. Nt *Koosolek kestis natuke alla / üle tunni*. / Seal pinniti mind *tunni ümber*. [etTenTen].

3. Suure rühma kestust väljendavatest määrustest moodustavad **sihitisekäändelised** nimisõna- ja kvantorifraasid. Nimisõnafraasid, mille tuumsõnaks on ajamõõdu nimisõna (*päev, tund, aasta, aeg* jne), sisaldavad harilikult kvantoratribuuti *üks, mõni, terve, kogu, paljud* vms (a), kuid võivad esineda ka ilma selleta, sel juhul sageli koos järjestust väljendava atribuudiga *järgmine, eelmine, viimane* vms (b).
- Mõtlesin *terve aasta*, kuidagi ei tahtnud ära tulla. [etTenTen]
 - Töö kirjutamine võttis (*terve*) *nädala* / (*terve*) *eelmise nädala*.

Kestust väljendavad ka kvantorifraasid, mille tuumsõnaks on põhiarvsõnad, arvsõnalised asesõnad *mitu, paar* jne või nimisõnad *hulk, osa, pool, tükk* jne ning täiendiks ajamõõdunimisõna. Peale sihitisekäändeliste kvantorifraaside väljendavad kestust ka kvantoradverbiga (*palju, vähe* jne) fraasid. Nt

Grammatika kirjutamine kestis *kümme aastat* / *mitu aastat* / *palju aastaid*.

Totaalsed sihitisekäändelised kestusmäärused muudavad analoogselt muude kvantumit märkivate määrustega lauses väljendatud piiritlemata situatsiooni piiritletuks. Vrd

Jüri ootas Marit. – Jüri ootas Marit *kaks tundi*. Korjasime marju. – Korjasime marju *terve päraslõuna*.

Partsiaalne sihitisekäändeline määrus kehtvat sündmust ei piiritle. Partsiaalne kestusmäärus esineb peamiselt a) eituse korral, b) järgarvu sisaldava määrusena, c) mitmusliku määrusena ebamäärase ajahulga väljendamiseks (selliseid eksplitsiitse kvantorita fraase on võimalik käsitleda vaegsete kvantorifraasidena).

- Jüri ei oodanud Marit *kahte tundigi*.
- Jüri ootas Marit *teist tundi*. Mihkel käib juba *kolmandat aastat suusatrennis*.
- Jüri ootas Marit *tunde*. Linnavalitsuselt loa saamiseks kulub *aastaid* (~ *hulk* / *palju aastaid*).

Atribuutiivse kvantoriga nimisõnafraasid käituvad totaalse kestusmäärusena vastavalt sihitise reeglile: a) ainsuslik totaalmäärus on enamasti omastavas ja b) mitmuslik alati nimetavas. Ainsuslik totaalkäändes kestusmäärus on nimetavas siis, kui määrus laiendab c) käskivas kõneviisis verbi, d) umbisikulises tegumoes olevat

öeldisverbi, e) täiendina esinevat *da*-tegevusnime või käsklause või vaegisikulise lause öeldisverbist sõltuvat *ma*- või *da*-tegevusnime.

- a. Ta ootas *mõne minuti*.
- b. Ta ootas *mõned minutid*.
- c. Oodake *mõni minut!*
- d. Oodati *mõni minut*.
- e. Tal oli kavatsus oodata *mõni minut*. Palume oodata *mõni minut*.
Katsu oodata *mõni minut*. Harju ootama *mõni minut*. Otsustati / On vaja oodata *mõni minut*.

Kvantorifraasid, s.o fraasid, milles kvantor on tuumsõnaks (→ 14), on sihitise reegleist sõltumatud. Kui kvantorifraasi tuumsõnaks on arvsõna (*kaks, kakskümmend* vm) või arvsõnaline asesõna (*mitu, paar*), siis totaalsena on need kestust väljendavad määrused nimetavas (a). Nii nimetavas kui ka omastavas saab olla kestust väljendava kvantorifraasi tuumsõnana mõõdunimisõna (*tükk, natuke, veidi, ivake* jne), eelistatum on siiski nominatiiv (b).

- a. Ootasime *kaks / paar tundi*.
- b. Ootasime *natuke ~ natukese aega*.

4. Kestusmääruste seas võib eristada veel kinnistunud fraasistruktuuriga ühendeid, mis väljendavad tegevuse või protsessi kulgemise pidevust (*ajast aega, põlvest põlve, päevast päeva, nädalast nädalasse, kuust kuusse; päev-päevalt, tund-tunnilt, aasta-aastalt; päev päeva järel, tund tunni järel, aasta aasta järel, inim-põlv inim-põlve järel; ööl ja päeval; (nii) ööd kui päevad* jt). Nt

Nii kordus see *päevast päeva, nädalast nädalasse*. [A] Kuigi talvel arvasin, et suurem töö on tehtud, avastan *päev-päevalt* uusi asju ..
[A] *Päev päeva järel, tund tunni järel, sekund sekundi järel* liikusime me sealt, kus olime, sinna, kus oleme praegu. [etTenTen] Rebased on nuhtluseks *nii ööl kui päeval*. [A]

Sündmuse lõpulejõudmiseks kulunud aega näitav määrus

§ 30 Sündmuse lõpulejõudmiseks kulunud aega näitav määrus vastab küsimusele *kui kauaks? kui pika ajaga? kui pika aja vältel?* Määrus, mis vastab küsimusele *kui kauaks?*, laiendab verbe, mis väljendavad situatsiooni muutust, kas algust või üleminekut ühest situatsioonist teise (*jääma, jätma, panema, tulema, minema, seisatama*,

varuma jt). Ajamäärus ise näitab sel juhul resulteeruva situatsiooni kestust. Seda vormistavad a) nimisõna- ja kvantorifraasid translatiivis, b) translatiivsed ajamäärsõnad *kuniks*, *kauaks*, *alatiSEks*, *igaveseks*, *päriSEks*, ka ajamäärsõna *jäädavalt*.

- a. *Silmapilguks* unustasin kõik muu. Tädi jääb meile külla *kaheks päevaks*. Panen raamatud *aastateks* riulile seisma.
- b. (Kui) *kauaks* tädi meile külla jääb? Ta lahkus meie hulgast *igaveseks* / *jäädavalt*.

Küsimustele *kui pika ajaga?* ja *kui pika aja vältel?* vastavad määruSed näitavad tegevuse või situatsiooni lõppemiseks või lõpuleviimiseks kuluvat aega. Neid vormistavad nimisõna- ja kvantorifraasid komitatiivis (a, b) ning kaassõnafraasid postpositsioonidega *vältel* või *jooksul* (c). Eriti komitatiivse kestusmäärusega lausetes on seejuures tavalised resultatiivsusele viitavad verbid, nagu *tabama*, *õnnestuma*, *saama*, *jõudma*, *lahendama*, piiritlemata duratiivse verbiga väljendatud situatsioon aga saab piiritletud kestuse (b) (→ 3 § 20).

- a. Politsei lahendas jõhkra kuriteo *kahe päevaga*, kuid üks mõrtsukas on siiani tabamata. [etTenTen]
- b. *Üheteist päevaga* üle Eesti matkanud seltskond püstitas Ikla piiripunkti RMK matkaraja sildi. [etTenTen]
- c. Kõik küsitletud plaanivad osta või liisida auto *järgmise 18 kuu jooksul*. [etTenTen] Tavaliselt saate kirjale vastuse *24 tunni jooksul*. [etTenTen]

Sagedust väljendav määruS

§ 31 Sagedust väljendav ajamäärus märgib sündmuse kordumist ajas mingi vahemiku tagant, vastates küsimusele *mitu korda?* *kui tihti?* ja *mitmendat korda?* (*neli korda*, *harva*, *teist korda*). Korduvust saab näidata kas kardinaalselt (kordade arvu või sageduse alusel) või ordinaalselt (järjekorra alusel).

Kardinaalne loendamine võib olla kas absoluutne või suhteline. Absoluutset kardinaalset korduvust väljendavad ajamääruSed vastavad küsimusele *mitu korda?* ja neid vormistavad nimisõnu *kord* või *puhk* sisaldavad sihitisekäändelised kvantori- või nimisõnafraasid. Nt

Tõmbasin ninaga *paar korda* õhku. [I] Vaatas mind veel *korra* oma pruunide silmadega. [I] Olen siin vaid *mõne korra* olnud .. [A] Neid võtteid peaks läbi mängima *kümneid kordi*. [A] *Mitut puhku* oli Maia jutus esinenud keegi literaat. [I]

Suhtelist kardinaalset korduvust väljendavad ajamäärused, mis vastavad küsimusele *kui tihti?* Need võivad olla:

1. Sagedust märkivad ajamäärsõnad *tihti, harva, sageli, mõnikord, vahel, ühtelugu, ühtepuhku, alalõpmata, alata, ilmast ilma, aeg-ajalt, alati, järjepan(n)u, vahetpidamata* jne, samuti ajaperioodi märkivatest nimisõnadest *ti*-liite abil tuletatud adverbid, nagu *kevadeti, öösiti, nädalavahetuseti, hooajati*. Nt

Raskeid õnnetusi juhtub *harva*, kergemaid *üsna sageli*. Ja karud püüdsid järvemudast konna kinni ja suudlesid seda muudkui *vahetpidamata*, kuid printsi ei ilmunud. [I] *Aeg-ajalt* seda ikka juhtub. [A] Muuseumid on *teisipäeviti* kinni.

2. Kaassõnafaasid postpositsioonidega *järel, tagant, takka, kaupa* ja prepositsiooniga *üle*. Nt

Seminar toimub *üle nädala*, konverents *iga kahe aasta tagant ~ takka / järel*. Postil seisavad poisid *kahe tunni kaupa*. [A]

3. Sihitisekäandelised nimisõnafaasid *iga / kõik + ajamõõdunimisõna*, mille vahele võib lisada ka järgarvsõna (*iga neljapäev, kõik hommikud, iga kolmas nädal*). Nt

Iga hetk võib bensiini otsa saada. *Kõik õhtud* vaatas ta kodus telekat. *Iga teine neljapäev* olen ma Tartus.

4. Kvantorifraas koos ajas lokaliseeriva määrusega: a) kvantor + *kord* + ajamõõdunimisõna seesütlevas, nt *kaks korda päevas, (üks) kord nädalas, mitu korda aastas*, b) kvantor + *kord* + kvantor + ajamõõdunimisõna omastavas + *kohta*, nt *(üks) kord kahe päeva kohta*.

a. Rohtu tuleb võtta *kaks korda päevas*. (*Üks*) *kord nädalas* käis ta võimlemas. Kihnus käib lennuk *viis korda* ja Ruhnus *kord nädalas*. [A]

b. Tõeliselt värvilisi sügiseid tulevat *üks kord viie-kuue aasta kohta*. [A]

Ordinaalset korduvust väljendavad määrused vastavad küsimusele *mitmendat korda?* ning seda vormistavad: a) määrsõnad *esmakordselt, uuesti, jälle, taas* jne, b) sihitisekäandes (tavaliselt partitiivis) nimisõnafaasid, kus täiendiks on järgarvsõna või selle asendaja ning põhjaks mõõdusõna *kord* või *puhk*.

- a. *Esmakordselt* tundis ta end õnnelikuna. *Taas* tuleb meil siit lahkuda.
- b. *Esimest korda* tundis ta end õnnelikuna. Ta üritas juba *mitmendat puhku* ülikooli pääseda.

Kirjandust ajamääruse kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | LAKOFF, GEORGE, MARK JOHNSON 1980. *Metaphors We Live By*. | LAKOFF, GEORGE, MARK JOHNSON 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. | METSLANG, HELENA 2008. *Sihitisesarnased määrused: kui sarnased?* | NORVIK, MIINA, PIRET PIROJA 2013. *Aeg ja aspekt*. | PALMEOS, PAULA 1985b. *Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna*. | RADDEN, GÜNTER 2003. *The metaphor TIME AS SPACE across languages*. | RANNUT, LEHTE 1960. *Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid)*. | REICHENBACH, HANS 1947. *Elements of symbolic logic*. | SAARESTE, ANDRUS 1937. *Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest*. | SMITH, CARLOTA 1991. *The Parameter of Aspect*. | TENNY, CAROL 2000. *Core events and adverbial modification*. | TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 1975. *Spatial expressions of tense and temporal sequencing*. | VEISMANN, ANN 1997. *Eesti keele leksikaalne ajadeiksis*. | VEISMANN, ANN 2000. *Aega väljendavad ruumimetafoorid: teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele*. | VEISMANN, ANN 2001. *On the conceptualization of time in Estonian*. | VELSKER, EVA 2013. *Aeg eesti murretes*. | WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 2011 [1875]. *Eesti keele grammatika*. [Grammatik der ehstnischen Sprache.]

Hulgamäärus

§ 32 **Hulga-** ehk **kvantumimäärus** väljendab a) hulka, kogust või mõõtu, b) määra, mis iseloomustab kas lauses väljendatud situatsiooni tervikuna või käib situatsiooni mingi osalise (hrl subjekti, objekti või valdajamääruse referendi kohta), alludes suhtereeglile. Kvantumimäärus vastab üldisemalt küsimustele *kui palju? mil määral? kuivõrd?*, täpsemalt võivad küsimused olla *kui mitu? kui mitmekesi?* jne. Omadus- ja määrsõna laiendavad kvantumimäärused vastavad küsimustele, mis sisaldavad fraasi põhjaks olevat omadus- või määrsõna: *kui kiiresti? – üsna kiiresti; kui hästi? – ülimalt hästi; kui pikk? – ilmatu pikk* jne.

- a. Mu ema ei lase mul *üksinda* kuskile ööseks jääda, välja arvatud sugulaste juurde. [I] Ringi tuleb joosta varustusega, mis kaalub *kuni 16 kilo*. [A] Proovige joosta *110 meetrit*, hüpates iga kümne meetri tagant üle kõigest 1.06 tõkkest. [A]

- b. .. talle oli väga meeldinud arsti naeratus. [I] Me rändame *rohkesti* ringi. [I] Ahi on *parajalt* soe. Uks oli *pärani* lahti.

Kvantumimäärus esineb nii verbi seotud kui ka vaba laiendina. Seotud laiendiks on kvantumimäärus eelkõige mõõduverbide *kaaluma*, *maksma*, *väärt olema* jt puhul (a), vaba laiendina mitmesuguste muude verbide puhul (b).

- a. Esimene selline robot on pisut üle 150 cm pikk ja kaalub *ligi sada kilo*. [A] Korsika esimesed veinipääsukesed maksavad poes *80 krooni ringis*. [A]
 b. Mida olekski õieti vedada Iraani piiri äärest *tervete rongikoormate kaupa*. [A] Pearuumi jääks *paarikümne sentimeetri jagu* ülegi. [A] Ainult et suitsetab *palju*. [A]

Märkus. Kui transitiivse verbi kvantitatiivne seotud laiend vastab küsimusele *mida?* ja muud sihitist lauses pole, on see ise sihitis, nt *Kui asja väärtus ei ületa 100 kr, algab selle tähtaja lugemine leiu päevast.* [etTenTen]

Mõõduverbe on eesti keeles vähe, seda korvab vastavate omadus- ja eriti nimisõnade rohkus. Suurusi, mida saab väljendada mõõduverbi abil, saab enamasti edasi anda ka omadus- või nimisõna abil (a), mitmeid suurusi saab aga väljendada ainult nimi- ja/või omadussõna abil (b).

- a. Koorem *kaalus kümme tonni*. – Koorma *kaal oli kümme tonni*. Koorem oli *kümme tonni raske*.
 b. Mehe pikkus oli *üle kahe meetri*. Mees oli *üle kahe meetri pikk*. Liikusime edasi *kiirusega kaks kilomeetrit tunnis*.

Märkus 1. Verbi *olema* laiendav kvantiteedile osutav fraas, nagu lauseis *Koorma kaal on kümme tonni*. Mehe pikkus on *kaks meetrit* on pigem öeldistäide kui määrus (→ 6 § 6).

Märkus 2. Kvantumit väljendavaid fraasiadverbiaale, mis kuuluvad omadus- ja määrsõnafaasi koosseisu (*kaks aastat vana*, *väga vana*; *hirmus kiiresti*, *pisut punaselt*), käsitletakse põhiliselt nende fraaside juures (→ 10 § 3, 4; → 11 § 11, 13).

Semantiliselt on kvantumimääruse sarnane kestust väljendav ajamäärus, mis vastab samuti üldisemalt küsimusele *kui palju?* Süntaktiliselt seob kestust väljendavat ajamäärust kvantumimäärusega sihitisekäänete kasutus ning aspektivaheldus (→ § 29, 33). Nt

Selleks kulub 40–50 päeva. [A] Kõik see kokku võttis ikkagi üle aasta.
[A] Ega ta siis *tundide kaupa* ka laua taga ei istunud. [I]

Määra näitaval kvantumimäärusel on ühisosa määrsõnaga vormistatud viisimäärusega (→ § 34).

§ 33 Kvantumimäärust vormistavad 1) kvantiteeti näitavad määrsõna(fraasi)d, 2) kvantorifraasid ja substantiivifraasid sihitise käänetes, 3) substantiivifraasid kohakäänetes, 4) kaassõnafraasid ning 5) kõrvallaused koos kvantumile osutavate korrelaatidega.

1. Kvantumimäärusena toimivad määrsõnad *hulganisti, hästi, igati, valdavalt, natuke, palju, rohkesti, kõigiti, mõnevõrra, sootuks, täiesti, võrdlemisi, väga, vähe, pisut, veidi, arvukalt, rohkem, enam, vähem, üpriski* jpt. Nt

Ma olen selliseid isendeid *hulganisti* kohanud. [A] Ta mõttekäik oli *mõnevõrra* tehislik .. [I]

Kvantiteedimäärsõnade hulk keeles täieneb pidevalt teiste sõnaliikide varal. Täielikult või osaliselt on kvantiteediadverbideks muutunud viisimäärsõnu, nt *kõvasti (kõvasti haige, joob kõvasti), kohutavalt (kohutavalt kiiresti), tublisti* jne, omadussõnu, mis väljendavad emotsionaalset hinnangut, nt *hirmus (hirmus vana), jube (jube aeglaselt), kole, kaunis* jne, või omaduse suurt määra, nt *tu-liitelised ääretu (ääretu suur), päratu, määratu, ilmatu* jne, ka mõningaid väikestele asjadele osutavaid nimisõnu, nt *terake (terake vähe), ivake, sutsuke* jne. Enamik selliseid sõnu esineb ka oma esialgses tähenduses ja funktsioonis, nt *kohutavalt* võib väljendada nii kvantiteeti (*Ta sõitis kohutavalt kiiresti*) kui ka viisi (*Ta käitus kohutavalt*). (Vt Erelt 1986a, Sukk 2000.)

2. Sihitisekäändeline määrus sarnaneb sihitisega vormistiku (ainsuse nimetav, omastav ja osastav, mitmuse nimetav ja osastav), totaalse ja partsiaalse vormi vaheldumise ja selle vaheldumise tingimuste poolest (→ 5 § 15; → 8 § 29). Viimased pole siin aga nii järjekindlalt ja süsteemselt esindatud kui sihitise juures.

Totaalsuse-parsiaalsuse vaheldus näitab situatsiooni piiritletuse-piiritlematuse vaheldust eelkõige mõningate vahemaad väljendavate adverbiaalide korral. Nt

Andrus sõitis *viimased viis kilomeetrit* eriti tugevalt. [PIIRITLETUD]
Andrus sõitis *viimaseid viit kilomeetrit* eriti tugevalt. [PIIRITLEMATA]

Totaalne määrus võib lisanduda nii piiritlemata situatsiooniga lausesse, muutes selle piiritletuks (a), kui ka juba piiritletud situatsiooniga lausesse, kui lauses ei ole eelnevalt totaaloobjekti või keetus-, korduvus- või hulgamäärust (b).

- a. Andrus sõitis eriti tugevalt. – Andrus sõitis *viimased viis kilomeetrit* eriti tugevalt.
- b. Kas Andrus sõitis lõpuni? – Kas Andrus sõitis *viimased viis kilomeetrit* lõpuni? *Andrus sõitis *viis kilomeetrit pool tundi*.

Partsiaalne kvantumimäärus seevastu esineb vaid piiritlemata situatsiooni väljendavas lauses. Määrus on partsiaalne peamiselt siis, kui ta a) allub eitusele, osutades seejuures väiksemale kogusele, või b) on mitmuses ja väljendab ebamäärast kvantumit.

- a. Ta ei püsi uiskudel *sadat meetritki*.
- b. Mõned saared on *meetreid* paigast nihkunud. [A] Auku kallati *sadu tonne* betooni. [I]

Märkus. Eitavas kontekstis on tavaline siiski eelistada partsiaalsele kvantumimäärusele võrdluskonstruktsiooni, nt *Rohkem kui sada meetrit / üle saja meetri uiskudel ei püsi* (Helena Metslang 2005: 64).

Totaalne määrus on enamasti nimetavas, harva omastavas. Alati on nimetavas a) mitmuslik määrus (*käis mõned kilomeetrid*), b) enamik numeraalseid määrusi (põhiarvud alates *kahest*, murdarvud *poolteist, pool, veerand ja kolmveerand*, ligikaudset hulka väljendavad sõnad *mitu, paar, paarsada, kümmekond, sadakond* jt) (*käis kaks / pool / mitu kilomeetrit*) ning vastavalt sihitise reeglitele ainsuslik nimisõnaline määrus, kui see laiendab c) käskivas kõneviisis verbi (*Jookse (üks) kilomeeter!*); d) umbisikulises tegumoes olevat öeldisverbi (*Joosti (üks) kilomeeter*); e) täiendina esinevat *da*-tegevusnime (*kavatsus joosta (üks) kilomeeter*).

Omastavas võib esineda üksnes ainsuslik nimisõnaline kvantumimäärus, mis neile tingimustele ei vasta, sh nimisõnafraas ühilduva hulgateiendiga *üks* või *mõni*. Nt

Koorem kaalub *terve tonni*. Raamat maksis ainult *ühe euro*.
Läksime veel *mõne kilomeetri* piki raudteetammi, kuni jõudsime punkrini. [I]

Kvantumitähendusega nimisõnad *tükk, hulk, terake, ivake* jms, mida laiendab partitiivne nimisõna, võivad kvantumimääruse

tuumsõnana siiski olla nii a) omastavas kui ka b) nimetavas, kusjuures ülekaal on nimetavalisel kasutusel.

- a. Nad olid *tüki maad* mööda tänavat edasi läinud. [I] Vesi oli täna *tüki maad* soojem, kui oli olnud seni. [I] Nüüd on need puud juba *hulga maad* suuremaks kasvanud. [A]
- b. Sa oled ju *tükk maad* noorem kui tema naine. [I] Tollest nõiaringist on juba *hulk maad* raskem välja murda. [etTenTen]

3. Kohakäändelise kvantumimääruse tuumosaks on hulka või kogust kui sellist või mõõtu näitav nimisõna, nagu *määr, osa, hulk, jagu, kogus, ulatus, laius, pikkus*. Nt

Uute tööde ülesehitus kordab *suurel määral* varem nähtut. [A] Mõnes kohas kõrgusid juba *parajas pikkuses* küttepuude riidad. [I] Ta ise kaotas käe ja sai *lugematul hulgal* haavu. [I]

4. Kaassõnafraasid, mille nominaalseks komponendiks on kvantorifraas või kvantumitähendusega nimisõnafraas, võivad väljendada sõltuvalt kaassõna tähendusest: a) ligikaudset hulka eesõnadega *alla, üle, ligi* ja tagasõnaga *üumber*, b) hulga kordumist kaassõnadega *kaupa, viisi, haaval*, c) suhtealust kaassõnadega *kohta, peale* või erinevuse määra kaassõnadega *võrra, jagu*.

- a. Aktsiate hinnad tänavu ei tõuse või tõus jääb *25 protsendi ümber*. [A] EL27 keskmine näitaja on 2011. aastal *ligi 2 korda* kõrgem, 43%. [etTenTen]
- b. Ei saa ju se pistada tera *vaksapikkuste juppide haaval*. [I] Kala lasti *kümnete tonnide viisi* raisku minna. [I] Arstid lahkuvad *sadade kaupa*. [etTenTen]
- c. *2496 cm³ töömahu kohta* on mootor ülimalt kompaktne. [A] Kohalike teede parandamiseks küsitav infrastruktuuri tasu on .. veoautodele *7 krooni kaalutonna kohta*. [A] Maja olla raamatupidamiseväärtusest *15 miljoni võrra* odavam. [A]

5. Kvantumimäärusena toimivad ka kõrvallaused koos oma korrelaatidega. Nendeks on peamiselt a) *et*-laused koos korrelaatidega *nii / nõnda / niivõrd / sedavõrd (+ palju / rohkesti)* jne, *sel(lisel) määral / hulgal* jne; b) *nagu-* ja *kui-*laused samade korrelaatidega, samastavate korrelaatidega *niisama, sama, samavõrd* või komparatiivsete korrelaatidega *rohkem, vähem, suuremal / vähemal määral* jne. *Et*-lausetepuhul on korrelaat harilikult obligatoorne, võrdlusiidenditega lausete korral fakultatiivne (lähemalt nende ja muude kvantumilausete kohta: → 22 § 60–67).

- a. Vaimne konkurents on Eestis *nii* väike, *et isegi tipud manduvad*. [A] Kõik juhtus *nii* kiiresti, *et ma ei jõudnud reageerida*. [A]
- b. Türgi jälle tahab liituda, kuid pole sugugi valmis avanema ega muutuma *sel määral*, nagu Euroopa nõuab. [A]

Kvantumilaused, eriti võrdluslikud, esinevad sageli vaeglausetena

(a). Vaeglauset sisaldavatena võib käsitada ka idioomistunud väljendeid (*nii*) *mis hirmus / kole / jube* (b).

- a. RER ja Rail Estonia kinnitavad, et investeerivad raudteesse täpselt *nii palju kui vaja*. [A] Võib-olla kaitseb Rootsi lapsi *rohkem kui teised riigid*. [A]
- b. Mind häirib hommikune linnulaul, röögivad aias *nii mis kole*. [A] Siplesin terve öö ja higistasin *nii mis hirmus*. [N] Eriarsti saatekirja tingi ta käest *mis hirmus*. [A] Öö läbi norskas *nii mis jube*. [etTenTen]

Kirjandust hulgamääruse kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | METSLANG, HELENA 2005. Sihitisekäändelised määrused eesti keeles. | METSLANG, HELENA 2008. Sihitisesarnased määrused: kui sarnased? | SUKK, MERLE 2000. Määradverbid 20. sajandi eesti kirjakeeles.

Viisimäärus

§ 34 Viisimäärus väljendab tegevuse või protsessi toimumise või omaduse avaldumise viisi, vastates küsimustele *kuidas? mismoodi? mil viisil? mil moel?* Nt

Eraldatud maa-ala hoonestati *kiiresti* põhiliselt pooleteise- ja kahekoruseliste tüüpmajadega. [A] Välgumihkel kumas kuidagi *kummaliselt* baarivalguses. [I]

Peale verbide võib viisimäärus laiendada ka määr- ja omadussõnu, s.o esineda fraasiadverbiaalina, nt *imelikult kiiresti, õrnalt roosa* (→ 10 § 14; → 11 § 11, 13).

Viisimäärus on enamasti verbi vaba laiend, kuid nii nagu teiste verbi vaba laiendina esinevate määruste puhul, piirab ka viisimääruste valikut konkreetse verbi tähendus. Näiteks protsessiverbi *voolama* ei saa laiendada samade viisimäärustega nagu tegevusverbi *toimima* (*toimis käsu järgi, uisapäisa, aga voolas vulinal, tasakesi*). Mõne verbi juures, nt *käituma, suhtuma, kohtlema, toimima, kõlama, välja nägema, arenema*, on viisimäärus seotud laiend. Nt

Poiss käitus *viisakalt*. Inimesed suhtusid pagulastesse *tõrjuvalt*. Tuleb toimida *südametunnistuse järgi*.

Viisimäärust vormistavad mäarsõna(fraasi)d, nimisõna fraasid mitmesugustes käänetes ja kaassõna fraasid, samuti *des-* ja *mata-*konverbitarindid ja kõrvallused.

1. Viisimäärusena esinevad kõik olemis- või tegutsemisviisi väljendavad mäarsõnad, nt *aegamisi, endamisi, halvasti, hilju, hoolimatult, huupi, jalgsi, kiiresti, kogemata, korraga, kähku, käsitsi, meelsasti, märkamatul, nõnda, näpitsi* ('näppude abil'), *otse, paremini, pikkamisi, pilkamisi, pimesi, raskelt, ruttu, targu, tasa, tibamisi, vaevu, vägisi, õkva, äkki, üksinda, altkulmu, hädavaevalt ~ hädavaevu, hullupööra, ilmaasjata, järjepannu ~ järjepanu, möödaminnes, poolihääli, päripäeva, salamahti, suusõnal, tasapisi, teosammul, tuhatnelja, ummisjalu, umbropsu, ühtesoodu; nii, nõnda, niimoodi, sedaviisi, sedasi, sedamoodi, teisiti, muidu, kuidas, täht-tähelt, sõna-sõnalt* (Veski 1970: 16–17). Nt

Ivo harutas *aegamisi*, sõnagi lausumata paberi lillede ümbert. [I] Kirjanikud on alati elanud *halvasti*. [A] Mõned kirjadest on *käsitsi* kirjutatud, mõned trükitud. [A] Trammist põgenevad piletikontrollide eest *ummisjalu* läbi suletud uste vaid piletita reisijad. [A] *Salamahti* püüdis ta siiski pilku ka hinnalipikutesse heita. [N]

Viisidverbid võivad olla onomatopoeetilised või deskriptiivsed ja anda edasi verbiga väljendatud tegevusega kaasnevaid helisid, nt *klõbinal, klobinal, krabinal, kulinal, käginal, laginal, lurinal, müri- nal, norinal, pladinal, raginal, sisinal, vihinal*, või liikumise viisi, nt *tiira-taara, vinta-vänta, lipa-lopa, kiira-käära*. Verbi laiendava viisimäärusena saavad toimida ka *ti-*liitelised helisid jäljendavad mäarsõnad (*sulpsti, kopsti, plärtsti*). Nt

Neljandat metsavenda ei olnudki, oli Vilma äkki *mürinal* naerma hakanud. [I] Üks konn hüppas vooderdise õnaruselt *sulpsti* alla ja kadus. [I]

Viisimäarsõnad võivad olla ka gradeeritud (*kiiremini, kõige kiiremini, väga kiiresti, liiga kiiresti*) ja moodustada võrdlustarindeid (*kiiremini kui heli, kõige kiiremini maailmas; samamoodi / teisiti kui seni, nii nagu teised, vaikselt nagu / kui tukunui* jne). Nt

Muld päris nad *kindlamini kui* kedagi teist. [I] Ori peksab orja *kõige julmemalt, kõige leidlikumalt*. [I] Ühispanga hoonet ma näen *sama-moodi kui teie* .. [I]

Puhtkvalitatiivse võrdluse korral on adverbiks harilikult proadverb (*samamoodi, nii* vms), misjuhul konkreetset viisitähendust kannab võrdlusalus. Viimane võib esineda ka üksi, ilma adverbita (vt p 2).

2. Nimisõnafraasid, mis vormistavad viisimäärust, on sageli idioomaatilised. Neil puudub arvuopositsioon nagu adverbidel. Nimisõnalistele viisimäärustele on iseloomulik, et enamasti väljendab viisi fraasi laiendosa, selle põhi (fraasi tuumosa) aga näitab verbi tegevust iseloomustavat parameetrit. Ilma laiendita oleks parameetersõna liiane ja muudaks lause vastuvõetamatuks. Selliste viisimääruste laiendikesksust näitab ka see, et harilikult saab nimisõnafraasilise viisimääruse tähendust edasi anda fraasi laiendiga samatähendusliku määrsõna abil. Nt

Nõtkel sammul astub ta meie suunas ja peatub vee piiril. [A] Vrd **Sammul* astub ta meie suunas. *Nõtkelt* astub ta meie suunas. Sõidame koos *rahulikus tempos*. [N] Vrd **Sõidame* koos *tempos*. Sõidame koos *rahulikult*.

Käänetest vormistavad viisimäärust a) inessiiv, b) elatiiv, c) adessiiv d) komitatiiv ja e) abessiiv. Abessiivne fraas võib esineda ka koos eessõnaga *ilma*. Puht viisimääruse kääne on f) viisiütlev ehk instruktiiv, mida kasutatakse enamasti somaatiliste sõnadega (Ross 1988: 38) ja kinnistunud väljendites ning mille moodustised jäävad käändevormi ja adverbipiirimaile (nt *suurisilmi, jumala-keeli*).

- a. Rahvusraamatukogu küsimus tuleb *kiiremas korras* lahendada. [A]
- b. Mina hoian *kõigest jõust* silmi kinni, niikaua hoian, kui saan. [I] Nii et soovime grusiinidele *südamest* edu, esimese medali nad, muide, juba võitsid. [A] Ja siis tegin ka mina suu lahti ja laulsin *täiest kõrist*, uhkusega. [etTenTen]
- c. Aivo tuli lähemale, toetas käed vastu diivani seljatuge ja jäi mulle *kipras kulmul* otsa vaatama. [etTen Ten] Aeg on nad kodanike *ühisel jõul* rääkima sundida. [A] Mis valvet, pomises ta *segasel pilgul* mind vahtides. [I]
- d. Ameeriklased on hakanud nüüd *hooga* väitma, et tuulegeneraatorid tekitavad globaalset soojenemist. [A] Pörsad närivad

muuhulgas ka ajalehti *päris hea meelega*, kui need ette satuvad. [etTenTen] Sai siis *suure surmaga* tuludeklaratsioon ära täidetud. [etTenTen]

- e. Ühing sai *tasuta* enda käsutusse ka väikese töökabineti. [etTenTen] See oleks *ilma arvutite kasutamisetä* üsna keeruline. [etTenTen] *Ilma turvakaardita* ei saa uusi võtmeid teha. [N]
- f. Ming seisis *langetatud päi* ja näppis patsiotsa. [I] Algul jäi küll tunne, et ta astub peatuses bussist välja ja sammub *lehvivi hõlmu* õhe, aga ei, edasi sõitis. [N] Nüüd vaatas ka Toomas *tardunud sui* Marvini kentsakat mootorikat. [N] See on trikiga küsimus, *värisevi hääli, suurisilmi* esitatud väljapressimine. [N] Too vandus *jumalakeeli*, et hobune oli ühel hommikul lihtsalt tema lasipuu külge seotud .. [I]

Viisi väljendavad ka võrdlusalust tähistavad nimisõnafraasid võrdlussidesõnadega *kui ja nagu*, kui nad ei seostu adverbist võrdlussõnaga, samuti nendega sageli sünonüümsed essiivsed nimisõnafraasid. Tihtipeale on need fraasid idiomistunud. Oma prediktiivse iseloomu (ja suhtereeglile allumise) tõttu jäävad sellised määrused viisi- ja öeldistäitemääruse vahepeale (→ 7 § 6). Nt

Kohti müüakse *nagu hambapastat*. (Vrd Kohti müüakse *nii / samamoodi nagu hambapastat*.) Ta seisab *nagu tukunui ~ tukunuiana*. Tüdruk säras *kui kalliskivi ~ kalliskivina*.

Viisimääruslikud on ka mitmed kahest nimisõnast koosnevad idiomaatilised ühendid: *silmast silma, näost näkku, käest kätte, suust suhu, peost suhu, seinast seinä* jt. Nt

Video vahendusel kohtuti Brookiga ka *silmast silma*. [A] Pool Eesti elanikkonnast elab täna ikkagi *peost suhu*. [A]

3. Kaassõnadest vormistavad viisimäärust *alusel, järgi, kombel, kohaselt, nimel, moodi, mööda, pidi, põhjal, sarnaselt, taoliselt, teel* jne. Ka kaassõnafraasid võivad viisimäärusena olla idiomistunud, nt *nelja silma all*.

Töötaja võib vaheaega kasutada *oma äranägemise järgi*. [etTenTen] *Tema oletust mööda* pidi seal kandis olema jõgi. [I] On need *mingil kombel* siis tõesti olemas? [I] Rask räägib Vähiga *nelja silma all*. [A]

4. Sekundaartarindeist kasutatakse viisimääruse vormistamiseks *des- ja mata-*konverbitarindeid, mis sageli on ühesõnalised ja leksikaliseerunud (nt *kõheldes, vaikides, kiirustamata, peatumata*). *mata-*tarindeid saab harilikult asendada *ilma et-*lausega (vt p 5). Nt

Vaikides siseneti rahvamajja, vaikides võeti istet. [I] Kui endaga rääkijat üldse tähele pannakse, siis pöörduvad pilgud *nöksatades* kõrvale. [I] *Liialdamata* võib öelda, et „Daniel Stein, tõlkija“ on raamat, millega Ljudmila Ulitskaja on ennast kirjutanud maailmakirjandusse. [N] *Kära tekitamata* ronisid nad narile ja heitsid pikali. [I]

5. Lauseliste viisimäärustena toimivad a) *et*-laused koos korrelaatidega *nii, nõnda, niimoodi, niiviisi, sedasi, selliselt, sellisel viisil* jne ning b) samade korrelaatidega *nagu-* ja *kui*-laused (→ 22 § 68–71). *Et*-lausete puhul on korrelaat harilikult obligatoorne, võrdlusi- ja sidenditega lausete korral fakultatiivne. Sidesõna *et* ees võib olla ka kaassõna *ilma*, misjuhul pealauses korrelaati kasutada ei saa. Selliseid kõrvallauseid saab asendada *mata*-tarindiga.
- Pea asetati *nõnda, et ta seda liigutada ei saanud* .. [A] Sellega tulevad nad surmani toime, *ilma et peaksid poja teenitud leiba sööma*. [I] ~ .. (*ilma*) *poja teenitud leiba söömata*.
 - Kõik ei sujunud (*nii*), *nagu tema tahtis*. Me tahame võtta oma külalisi vastu *nii nagu teeb seda söber*. [etTenTen]

Kirjandust viisimääruse kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 2014. Eesti keele lauseõpetus. Komplekslause. | ROSS, KRISTIINA 1988. Instruktiiv läänemeresoome keeltes. | SAKS, MAARIKA 1999. Viisiadverbid Vastseliina murrakus. | VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna.

Seisundimäärus

§ 35 **Seisundimäärus** väljendab lause subjekti või objekti referendi asendit või seisundit. Täpsemalt võib seisundimäärus väljendada näiteks füüsilist, psüühilist, tervislikku, perekondlikku, sotsiaalset, materiaalist vm seisundit ning looduse ja ilmastiku olukorda. Üldist küsiasendajat seisundimäärusel ei ole, sellena toimib lokatiivse seisundimääruse puhul viisimäärusega ühine küsimus *kuidas?*, täpsemad küsimused on seisundimääruse puhul *mis asendis? mis seisundis? mis olukorras?* (*mis asendisse? mis asendist? mis seisundisse? mis seisundist? mis olukorda? mis olukorras?*). Nt

Kuidas hakkavad uued majad vanade suhtes paiknema? Mees kukkus ja jäigi *pikali*. Kanalisatsioon on *umbes* ja telefon *rikkis*. Oleme harjunud *lähestikku* elama.

Seisundimääruse küsimus võib olla verbiga nii tihedalt seotud, et seisundimääruse kohta üksi küsimust esitada ei saagi. Selliste seisundimääruste piir ühendverbi osana toimivate afiksaaladverbiga on hajus. Nt

Mehel läksid närvid *krussi*.

Viisi- ja seisundimääruse vahe pole alati päris selge, kuid mõnikord saab samast tüvest moodustada nii viisi (*Vihasel* lõi mees rusikaga lauale) kui ka seisundit väljendava määruse (*Vihast* lõi mees rusikaga lauale). Üldiselt võib täheldada, et kuna viisimäärus käib verbiga väljendatud tegevuse kohta ja seisundimäärus subjekti või objekti referendi oleku kohta (st seisundimäärus on predikatiivne ja allub suhtereeglile, viisimäärus mitte), siis viisimääruse puhul on kontroll olukorra või tegutsemisviisi üle tegevuse sooritajal (subjektil), seisundimääruse korral aga seisund valdab selles olijat, suunab selles olijat kuidagiviisi tegutsema.

Kuna seisundit väljendatakse kohakäänete abil (a), siis võib seisundimäärusel näha ühisosa ka kohamäärusega. Seda, et seisund ja asend seostuvad nii otseselt kui ka metafoorselt kohaga, näitavad ka sagedasti koos seisundimäärusega kasutatavad liikumis- ja positsiooniverbid (*minema, jääma, seisma, lükkama, ajama, tõmbama, tõmbuma, asetama* jt) (b).

- a. Ma panen riidesse. Mari ootab *peokleidis*. Ta sattus *ebameeldivasse olukorda*.
- b. Ester ajas kaela *õieli* ja vaatas pargisisemusse. [I] Kapiuksed seisavad *pärani* ja sahtlid *irvakil*. [I] Peter läks sellise avastuse peale *elevile*. [etTenTen]

Märkus. Tähtsusest on seisundimäärusel ühisosa ka öeldistäite ning öeldistäitemäärusega (→ 6 § 5; → 7 § 1), mis samuti võivad näidata seisundis olekut (nt *Ta on haige / abiline. Ta on üllatunud. Ta on / sai söönud / jäi söömata. Töö on / sai tehtud / jäi tegemata. Ta jäi haigeks. Ta valiti juhatajaks. Ta läks haigena tööle. Ta töötab juhatajana*). EKG II-s (1993: 91–94) ongi seisundit, ametit vms väljendavad translatiivsed ja essiivsed adverbiaalid paigutatud tähenduse alusel seisundimääruse alla. Siinses liigituses on tagasi mindud varasema (juba Harald Pöllust (1922) ja Lauri Kettunenist (1924) alanud) käsitluse juurde, mis arvestab seda, et sellised määrused on predikatiivi taoliselt tihedas seoses aluse ja sihitisega, liigitades või identifitseerides nende referenti ning ühildudes aluse *resp.* sihitisega arvus. Seega süntaktiliselt on neid õigem pidada

omaette määruseliigiks, mis nagu nimetus ütleb, paigutub adverbiaali predikatiivipoolsesse perifeeriasse.

§ 36 Võimalus väljendada seisundi püsimist või muutumist liikumisverbi ja kohakäänete abil jagab seisundimäärused kolmeks: latiivseks (seisundisse siirdumine, nt *sattus ummikusse*), lokatiivseks (seisundis olemine, nt *on ummikus*) ja separatiivseks (seisundist väljumine, nt *pääses ummikust*).

Latiivne seisundimäärus väljendab tulemusseisundit ja esineb seotud laiendina põhiliselt siirdumist või siirmist märkivate verbide juures. Suhtereegli alusel väljendab seisundimäärus intransitiivses lauses aluse referendi seisundit ja transitiivses lauses sihitise referendi seisundit (a). Lokatiivne seisundimäärus väljendab seisundit, milles parajasti ollakse. Verbi seotud laiendina allub lokatiivne seisundimäärus suhtereeglile (b), verbi vaba laiendina pole see nõutav (c), kuid selliseid lauseid esineb harva.

- a. Mees läks *marru*. See ajas mehe *marru*.
- b. Ta lamas *külili*. Minagi hoidsin pead *kummargil* .. [I]
- c. Kord ootas vanaema *pikali* maas abi ligi kuus tundi. [etTenTen]
Selles *viledas jopis* ei tundnud ta vanainimest ära. *Vahkvihäs* löi
Ants Peetrit näkku.

Latiivne ja lokatiivne seisundimäärus esinevad tunduvalt sagedamini kui separatiivne seisundimäärus. Tavalisem on väljendada seisundi muutust separatsiooni asemel uude või vastandolekusse siirdumise kaudu (*jäi purju, oli purjus, aga: sai kaineks*). Kui separatiivset määrust kasutatakse, siis sageli lisatakse sellele ka latiivne määrus (*Keeras ukse lukust lahti*).

Seisundimäärust vormistavad: 1) määrsõnad; 2) käändsõnafraasid kohakäänetes, ilma- ja kaasätlevas; 3) kaassõnafraasid.

Määrsõnad on seisundimääruse põhilisi väljendusvahendeid. Tavaline on, et samast sõnatüvest on olemas lokatiivne ja latiivne määrsõna (*kortsu, kortsus; harki, harkis; küüru, küürus; purju, purjus; ärkvele, ärkvel*). Separatiivne muude on olemas vaid vähestel seisundimäärsõnadel ning vajab lauses lisaks latiivset määrsõna (*lukust lahti*) (Tiits 1982). Kolme muutega seisundimäärsõnad on nt *lukku, lukus, lukust; kummargile, kummargil, kummargilt; istukile, istukil, istukilt; ripakile, ripakil, ripakilt; kikivarvule, kikivarvul, kikivarvult*. Määrsõnade puhul võib seisundisse siirdumine või selles olek selguda

ka ainult verbist, vormiliselt on sel juhul tegemist latiivse määrsõnaga (latiivne ja lokatiivne muude langevad kokku), nt *lahti* (*tegi karbi lahti, karp seisis lahti*), *katki, lõhki, kinni, laiali, harali, ammuli, kõhuli, kummuli, pinguli, ninali, pikali*.

Asendit väljendavaid määrsõnu moodustatakse liidetega *-li* (*rinnuli*), *-kil ~ -gil* (*kükakil, kummargil*), *-kile ~ -gile* (*kükakile, kummargile*) ja *-ti* (*otseti, põigiti, seliti*), seejuures asendit üksteise suhtes väljendavaid määrsõnu liidetega *-kuti* ja *-stikku* (*kohakuti, kohastikku*) ja vähesel määral ka liitega *-tsi* (*küljetsi*). Muud seisundit väljendavad liited on *-vel ~ -vil* (*ärkvel, ärevil*) ja *-vele ~ -vile* (*ärkvele, ärevile*). (Vt Kasik 2015 § 291–292.)

Nimisõnalistest määrustest on kõige rohkem levinud sisekohakäändelised määrused (nt *Ta käis ringi katkistes pükstes*). Väliskohakäändelised nimisõnalised määrused (nt *Hobune oli vahul*) nii sagedad pole. Samuti on mitmel allatiivsel latiivsel määrusel adessiivne vaste olemas vaid teoreetiliselt, korpuskes neid peaaegu ei leidu (*tuisul, vihmäl, vihal*).

Latiivne seisundimäärus

§ 37 Latiivset seisundimäärust vormistavad:

1. Adverbid *elevile, harki, irevile, jõlli, jänni, kikki, kimpu, kissi, kohevile, kokku, kortsu, kängu, kõssi, laokile, lokki, longu, marraskile, norgu, nurja, pingule, praokile, purju, ripakile, sassi, turri, valvele, vinti, ärkvele, istukile, kummargile, kükakile, kükki, sirgu, upakile* jt; osal adverbidest langeb latiivne muude kokku lokatiivsega: *lahti, laiali, pahempidi, pooleli, segi, segamini, õieli, vait, täis, istuli, kummuli, kõhuli, kápuli, külili, otseti, pikali, põigiti, põlvili, rinnuli, risti, selili, seliti, siruli, viltu, kõrvu, kõrvuti, lahku, ligistikku, lähestikku, otsakuti, ridamisi, risti, risti-rästi, vaheliti, vastamisi, vastastikku* jne. Nt

Vaevaliselt tõusis ta *istukile*. [I] Vanaema pani käed *vaheliti* rinnale. [I]

2. Nimisõnafaasid a) illatiivis ja b) allatiivis.

- a. .. kui haavade õmblused tunda andsid, oli ta igast valusähvatuses *paanikasse* sattunud. [I] Siinkohal ingli käsi peatub, ta vajub *mõttesse* .. [I] Samas on võimalik jõule pidada ka *ostuhullusesse* sattumata. [A] Söö kõht täis ja kukud *unne*. [etTenTen] Õunapuud

puhkesid *õide*. Noored astusid *abiellu*. Laps haigestus *grippi*. Nälga jäävad maal ikka ainult laisad või joodikud. [etTenTen]

- b. Kuigi Sille on lõpetanud juristina tänaseks *hingusele* läinud erakõrgkooli Veritas, on ta pärast selle lõpetamist lastega kodus olnud. [etTenTen] Kui Kalda Juljus *teadvusele* tuli, olid mõrtsukad oma teed läinud. [I] Nii ülekohtune mõte ajab Fjokla *vihale*. [I] Sobitas vist *vihmale*. [I] .. kuidas vesi end kivide vastu *vahule* peksab. [I]

3. Kaassõnafaasid kaassõnadega *kätte, sisse, alla, küüsi* jt. Olukord võib olla ka metonüümiliselt väljendatud isiku või olendi kaudu, kes on olukorra tekkimise põhjustaja (nt *petturi küüsi*). Nt

Üks mees saanud pakku, teine surnud sinnasamma *hirmu kätte* ära. [I] Küllap too nälgagi oleks surnud või *mustuse sisse* uppunud .. [I] Ei ole mingit põhjust tema tunnistust *kahtluse alla* panna, seletanud uurija. [I] Selle kaela lülid on ta ise oma käega sobiva *nurga alla* painutanud .. [I] Et kohe mitte *stressi küüsi* langeda, soovitatakse alustada rahulikult. [etTenTen] Teil on sel aastal oht langeda *mõne petturi küüsi*. [etTenTen]

Nagu muud latiivsed määrused nii ka latiivne seisundimäärus piiritleb lausega väljendatavat situatsiooni. Intransitiivsesse lausesse aluse referendi seisundit väljendava latiivse seisundimääruse lisamine muudab situatsiooni üheselt piiritletuks (a). Transitiivsesse lausesse latiivse sihitisekohase seisundimääruse lisamine muudab piirita situatsiooni piiriga situatsiooniks, luues situatsiooni piiritlemise võimaluse, piiritletust väljendatakse sihitise käände abil (b).

- a. Noored jooksevad *mööda maailma*, sest kõik ju väidavad, et seal on paremad eluolud. [PIIRITLEMATA] – Noored jooksevad *mööda maailma laiali* .. [PIIRITLETUD]
- b. Peale kartulivõtu ladusid töölaagrilised veel *puid*. [PIIRITLEMATA] – Peale kartulivõtu ladusid töölaagrilised veel *puid riita*. [PIIRITLEMATA, kuid piiriga] – Peale kartulivõtu ladusid töölaagrilised veel *puud riita*. [PIIRITLETUD]

Lokatiivne seisundimäärus

§ 38 Lokatiivset seisundimäärust vormistavad:

1. Adverbid *elevil, harkis, irevil, jõllis, jännis, kikkis, kimpus; istukil, kummargil, kükakil, kükkis, koos, lahus* jt; osal adverbidest langeb lokatiivne muude kokku latiivsega: *lahti, laiali, istuli, kõrvu* jt (veel näiteid vt § 37 p 1). Nt

Lapsed olid jõuluvana ootes *kangesti elevel*. Elasime vanematega *lähestikku*. Töö ja puhkus tuleb *lahus* hoida.

2. Nimisõnafraasid a) inessiivis, b) harva adessiivis, c) komitatiivis (märgivad seisundit eelkõige seoses somaatilise sõnavaraga, mis viitab seisundiga seotud kehahoiule või seisundist mingil viisil mõjutatud kehaosale), d) abessiivis (märgivad enamasti elusolendi seisundis olekut tavapärase või ootuspärase seisundi puudumise kaudu).

- a. Ta oli seal kaevus olnud juba mitu päeva, *hirmsas janus ja näljas* .. [etTenTen] Täna siis selgus, et olen taas *kopsupõletikus*. [etTenTen] Käis ikka, pea *kuklas*, tegi alati nalja. [I] *Poolhämarduses* olevat ta hulkunud kivikangru ja suure risti lähedal. [I] Mitte ühelgi peol ei käinud tema *samas kleidis*. [I] Pettus on teise inimese tahtlik eksitamine või *eksimuses* hoidmine. [etTenTen] Tehing, mis on *vastuolus* põhiseadusliku korra või heade kommetega, on tühine. [etTenTen] Nurmed on *kastes* ning *lõhnade vees*. [I]
- b. Ajakiri „Pikker“ on ammu *hingusel*. [A] Nii Laatsarus kui ka rikas mees olid ikka veel *teadvusel*. [etTenTen] Hobune olnud üleni *vahul*. [etTenTen] Poola suhtes oleme Sigridiga täiesti ühel *arvamusel*. [I] Olime *hirmul* ja ei julgenud ringigi vaadata. [etTenTen]
- c. Aina hulkus *juuatäis peaga* mööda küla ringi ning karjus .. [I] *Rumala peaga* ma siia tulin, sinu ässitusel. [I] Poisike seisab *pettunud näoga* paigal .. [I] Kui ma *hapu näoga* peegli ees viimase kuubiku ära näsisin .. [I] Erik jäi *pika näoga* järele vaatama. [I] Del Terry käis neil päevil lossis ringi *kirtsus ninaga* .. [I]
- d. .. nii et ma *meelemärkuset*a maha kukkusin. [I] Väsimusest ja murest *peaaegu mõistuset*a istus Minna pooled ööd üleval. [I] Selle asemel võtsime kahekesi ette – kuigi *suurema entusiasmit*a – arvel oleva tehnika kontrolli. [I] Ja ta oli *ainsagi kriimuta* oma naha kõigest läbi toonud. [I] Selline ärkamine tähendab tervet ööd *uneta* voodis keerlemist. [A]

3. Kaassõnafraasid kaassõnadega *käes, sees, all, küüsis* jt. Nt

Võrumaa klubi pallimeestest praegu keegi *vigastuse küüsis* pole. [A] Aga võib-olla rääkisin kõike seda *narkoosi all*. [I] *Tarbimiseks pakutud hüvede külluse sees* elatakse läbi kaotuse elamusi. [etTenTen] Ligi peab *palgateema käes* aga väänlema terve valimistaasta. [etTenTen] Arco Vara ja Tallinn *petise küüsis*. [A]

Lokatiivse seisundimäärusena on käsitletavad ka kaassõnafraasi laadsed ühendid, mille esimene komponent on elatiivis ja teiseks

komponendiks on sõna *peast*, nt *elusast peast*, *unisest peast*, *rumalast peast*, *ägedast peast*, *uuest peast* jms. Ajalise varjundiga seisundimäärused on ühendid *noorest peast*, *vanast peast*, *lapsest peast* jms (→ 13 § 2, 9). Nt

Kui ma esimest korda Juhanit *elusast peast* nägin, lausa ehmusin.
[A] Clinton tunnistas, et on *noorest peast* kanepit proovinud .. [A]

Separatiivne seisundimäärus

§ 39 Separatiivset seisundimäärust vormistavad:

1. Adverbid *haagist*, *lukust*, *riidest*, *jännist* jt. Nt

Ta keeras ukse *lukust* lahti. Valu ei ole pidev vaid tekib hooti eriti siis kui *kummargilt* püsti tõusen. [etTenTen] .. järsku leiad mingi sõrme jämeduse kimbu *ripakilt*. [etTenTen] Könnib veeretades *kikivarbailt* jalakannale (sportkõnd). [etTenTen]

2. Nimisõnafraasid elatiivis. Nt

See oleks kui *surmast* tagasitulek, täiel teadvusel uuesti sündimine. [I] Mõttemaailma muutus *küllusest* ratsionaalsusse on raske tulema. [A] Hull oli ta ka minu meelest pärast *narkoosist* ärkamist veel aastaid. [I] Vaadake, olin ainult tsirkuses näinud, kuidas keegi end *sellisest asendist* üles vinnab. [I] Ta on ihanud kogu aeg *oma seisusest* kuhugi välja. [I]

3. Kaassõnafraasid kaassõnadega *seest*, *alt*, *küüsisist*, *käest* jt. Nt

.. toodi sõja jalust ära, päästeti *nälja käest* .. [A] *Kroonilise sõltuvuse küüsisist* on aga teadagi raske lahti rabeleda. [etTenTen]

Kirjandust seisundimääruse kohta: EKG II 1993. | EKK 2007. | EKLP I 1974. | KETTUNEN, LAURI 1924. Lauseliikmed eesti keeles. | TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. | VALGMA, JOHANNES, NIKOLAI REMMEL 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. | VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna.

Põhjuslikud määrused

§ 40 Põhjuslikud määrused on enamasti verbi vabad laiendid, mis otse või kaudselt osutavad mingile sündmusele ja mille prototüüpne esinemiskuju on kõrvallause (koos korrelaadiga pealauses või ilma selleta). Põhjusslike määruste liigid on põhjus-, tingimus-, mööndus-, otstarbe- ja tagajärjemäärus.

Põhjusmäärus

§ 41 **Põhjusmäärus** ehk **kausaaladverbiaal** väljendab lausega tähistatud situatsiooni tekkimise põhjust, vastates küsimusele *miks? mispärast? mis põhjusel?*

Põhjusmäärust vormistavad:

1. Kõrvallauseid sidenditega *et, sest (et) ja kuna*. *Et*-põhjuslause korral markeerivad põhjusseost korrelaadid *sellepärast ~ selle pärast, see-pärast, seetõttu, seeläbi, sel põhjusel* jm, *et-* ja *kuna*-lausele järgnevas pealauses fakultatiivselt ka *siis* (→ 22 § 76–79). Nt

Nad ostsid niisuguse raadio *sellepärast, et see oli odavam*. Kiirustati, *sest päike vajus juba madalamale*. [I] *Kuna Rod viibis sageli Los Angeleses, jäid suhted soiku*. [A] *Et lektor haigestus, (siis) jääb loeng ära*.

2. Konverbitarindid. Nt

Pahandust kartes pistsid poisid jooksu. Leidmata teist lahendust, leppis ta olemasolevaga. (Olles) tulemustes pettunud, loobus ta üritamast. [A]

3. Proadverbid *miks, mistõttu, mispärast, misläbi* a) küsi- ja b) relatiivlause.
 - a. *Miks sa seda tegid? Mispärast see nii halvasti välja kukkus?*
 - b. *See polnud kogu maailma viimane riis, mistõttu kuhjasin taldriku ääreni*. [I] *Kaob üks senine autoriteedi objekt, misläbi muutub pere senine hierarhia*. [etTenTen]
4. Substantiivifraasid a) elatiivis, b) adessiivis, c) illatiivis (kuuluvad seotud laiendina öeldisverbi *surema* või selle sünonüümi juurde), d) komitatiivis (harva kaassõnaga *koos*), e) abessiivis (põhjuse puudumise korral; nii koos kaassõnaga *ilma* kui ka ilma selleta).

- a. Vabises *naerumõnust* ja *parastamisest* .. [I]
 - b. Ta puudus koolist *kodustel põhjustel*. Kas ta ikka läks *omal tahtel*. [I] .. seetõttu mattub *veepuudusel* mõni oaas koos oma elupaikadega kõrbesse. [I]
 - c. Ta suri *tiisikusse*. Koer kõnges *nälga ja janusse*.
 - d. *Maa parandamisega* suurenes söödabaas. *Tee laiendusega* kadus vaarikavõsa. *Koos temperatuuri tõusuga* suureneb aurustumine.
 - e. Ta pidi hakkama laulma (*ilma*) *vähimagi soovita seda teha*.
5. Fraasid a) tagasõnadega *pärast, tõttu, peale, kätte, läbi, eest* ja eesõnaga *tänu* ning b) kaassõnalaadsete adessiivsete või essiivsete nimisõnavormidega *tagajärjel, mõjul, tulemusel, tulemusena, eesmärgil, kutsel, puudusel* jms.
- a. *Nende kardinat pärast* ma ei kloppinud uksele, vaid piirdusin kellaga. [I] On *liigutuse tõttu* isegi mitu korda nina nuusanud. [I] Üks tuttav saatis ta *niisuguste keerutuste peale* põrgu .. [I] Üks mees saanud pakku, teine surnud sinnasamma *hirmu kätte* ära. [I] Kui tervis halvenes *tööandja süü läbi* .. [etTenTen] Tahtmise korral oleks võidud Meri *Vene sõjaväe väljaviimise eest* vangi panna. [A] Halloween on *tänu oma pikale ajaloole* kombinatsioon paljudest traditsioonidest .. [etTenTen]
 - b. Agendilt võttis ta mütsi ja pani selle endale *maskeerimise eesmärgil* pähe. [I] .. agent Villu, kes oli *Saare kutsel* paar korda külastanud nende punkrit. [I] Suured gaasipilved kogunevad *gravitatsiooni mõjul* kokku. [I] .. nuuskasin *taskuräti puudusel* lõrinal maha. [I] *Lastehalvatuse tagajärjel* jäi ta ju lonkama. [A] Teine osa kasumist kujunes *ettevõtte põhivarade ümberhindamise tulemusel*. [A]

Märkus 1. Algselt üksnes positiivsetele põhjustele viitav kaassõna *tänu* on tänapäeva keeles tähenduselt neutraliseerumas. Nt *Samuti on vahendid olemas, aga tänu rumalusele ei levi need küllalt kiiresti*. [A]

Märkus 2. Küsimuse *miks? mille pärast?* jms võib esitada ka määruste kohta, mis laiendavad emotsioone väljendavaid predikaate, nagu *rõõmustama, kurvastama, vihastama, muret tundma, uhke olema* jms. Nt *Sportist huvitatud vihastasid sporditeema puudumise pärast*. [A] *Vanemad on su saavutuste üle uhked*. Kuna neid võib mõista nii emotsiooni põhjust kui ka emotsiooni stiimulit väljendavatena ning nende vorm sõltub predikaadist, siis on neid käsitletud sõltuvusmäärustena (→ § 15).

Tingimusmäärus

§ 42 **Tingimusmäärus** ehk **konditsionaaladverbiaal** väljendab lausega tähistatud situatsiooni esinemise tingimust, vastates küsimusele *mis tingimusel? mis puhul? millisel juhul?* vms.

Tingimusmäärust vormistavad:

1. Kõrvallused sidendiga *kui*, kusjuures pealauses võib korrelda esineda proadverb *siis*, harvemini ka (*niisugusel / sellisel / sel*) *juhul*, *sellisel / sel puhul / korral*; tingivas kõneviisis öeldisverbi puhul võib sidesõna asendada verbialguline pöördjärg (→ 22 § 86–89). Nt

Kui ta oleks olnud targem, (siis) poleks ta seda teinud. (Sel) juhul, kui sa oled haige, ära parem tule. Oleksid sa varem tulnud, poleks me hiljaks jäänud.

2. Konverbitarindid ja *tuna*-tarind. Nt

Mind aidates saad sa rikkalikult tasutud. Teoseid analüüsimate on raske otsustada plagiaadi üle. Tõsiselt võetuna on lugu lausa traagiline.

3. Proadverb *millal* küsilauses. Nt

Millal on füüsiline vägivald õige vastus juhtkonna poliitikale?
[etTenTen]

4. Substantiivfraasid a) adessiivis, ka adessiivsetest substantiivifraasidest kujunenud või kujunemisel olevad kaassõnafraasid, b) komitatiivis.

a. Teised võivad jahti pidada *omaniku loal*. [etTenTen]. *Sellise maksulepingu olemasolul* tööandja tehtud erisoodustusel tulumaksu ei maksa. [etTenTen] Puhkus tähendab töölepingu peatumist *seadusega ettenähtud korras ja tingimustel*. [etTenTen] .. tema tahe ei lugevat *sellisel juhul* kröömigi. [I] Olen kuulnud, et *niisugusel korral* ei olevat nad maksmisega kitsid. [I] Tal ei olnud hirmugi, et *pettuse väljatuleku korral* ootab teda karistus. [I] *Kõige labasema võltsingu puhul* on just see esimene reetev tegur. [I] Neid, kes *testide tulemuste põhjal* lenduri ametisse ei sobi, kooli lenduriks õppima tavaliselt vastu ei võeta. [A]

b. *Külma ilmaga* pane sall kaela. *Suure näljaga* süüakse kõike.

Tingimusmäärused, millele on lisatud partiklid *ka, isegi, -gi/-ki*, on mõõnva lisatähendusega ja seetõttu lähedased mõõndusmäärustele. Nt

Isegi siis, kui võtta auto, ei jõuaks me õigeaks ajaks. Isegi / ka halva ilmaga käib vanaema jalutamas. Nääridegi puhul sobivat lilli kinkida.

Mõnikord ongi neid peetud mööndusmäärusteks (nt EKG II 1993: 96), teinekord tingimusmääruse ja mööndusmääruse vahepealseks määruseliigiks – mööndtingimusmääruseks (Koks 2004a). Kuivõrd need määrused ei erine oma põhiomadustelt (sh hüpoteetilisuselt, lauselised määrused ka predikaadi vormidelt ning sidesõna ja korrelaatide poolest) päris tingimusmäärustest (→ 22 § 88), on neid siin käsitletud siiski tingimusmääruse eriliigina.

Tingimusmäärus on tähenduslikult tihedasti seotud veel aja- ja põhjusemäärusega, samuti koha- ja seisundimäärusega. Vrd

Ujumisega [TINGIMUS / PÕHJUS] karastub keha. *Millal* [TINGIMUS / AEG] tuleks autoga õlivahetusse minna, selle arvutab auto ise välja. [etTenTen] *Hiinas* [TINGIMUS / KOHT] peetakse sind rikkaks meheks. *Hädas* [TINGIMUS / SEISUND] küsi minu abi.

Mööndusmäärus

§ 43 **Mööndusmääruse** ehk **kontsessiivadverbialiga** lause osutab ootustele mittevastavale (ootuspäratule) olukorrale, kus koos esinevad kaks sündmust või olukorda, mis tavaliselt koos ei esine. Prototüüpne mööndusmäärus vastab küsimusele *millest hoolimata?*, *millele vaatamata?*, näidates, et lausega väljendatu leiab aset hoolimata sellest, et leiab aset ka määrusega väljendatu.

Mööndusmäärust vormistavad:

1. Kõrvallaused: a) *et*-kõrvallause, millele annavad möönva tähenduse kaassõnastunud *mata*-vormidega korrelatiivsed ühendid *sellele vaatamata* ~ *vaatamata sellele*, *sellest hoolimata* ~ *hoolimata sellest* või partiklistunud *olgu*, *olgu küll*, *olgu pealegi*, b) möönva sidesõnaga *kuigi* või *ehkki* algav kõrvallause, harva ka sidesõna *ehk* ja partikli *küll* ühendit sisaldav lause. *Kuigi* ja *ehkki* funktsioonis võib esineda ka *olgu*. Mööndustähendust dubleerivad pealauses sageli partiklid *siiski*, *ikkagi* ja *ometi*, sidenditega *kuigi*- ja *ehkki*-lausetega järellauses võivad nende funktsioonis toimida ka *sellele vaatamata*, *sellest hoolimata*, *sellegipoolest*, *sellegipärast* (→ 22 § 90–94).
 - a. *Vaatamata sellele, et usk pole nende jaoks väga tähtis*, leiavad ligi pooled neist, et usk annab neile midagi. [A] *Olgugi et praegu ei paista kevadet veel kusagilt*, on ta *ometi* südames. [A],

b. *Ehkki Signe Kivi ei kanna käekella*, peab ta kella ruumis oluliseks. [A] Jalgpall on siin väga populaarne, *ehk küll mitte nii populaarne kui jäähoki*. [A] *Kuigi veel ju pole lund, siiski näed sa jõulust und*. [I] *Kuigi see nimekiri pole mingi püha dokument, sellegipärast hoitakse teda suure saladuse all*. [etTenTen] *Olgugi juba aastates inimene, sellegipoolest tahab ta kõiges noortega kaasa lüüa*.

Märkus. Kuivõrd pealauses ei väljenda mööndustähendust dubleerivad elemendid (põhjus)sündmust, vaid markeerivad üksnes ootusvastasust, siis pole need mitte adverbialid, vaid konnektiivid. Sellised konnektiivid on tavalised ka möönev-vastandavas rindosalauses, nt *Juhan on haige, kuid käib siiski töö*l (→ 21 § 16; → 22 § 17).

2. Konverbitarindid, mis sageli sisaldavad partiklit *küll*. Ka konverbitarindi pealauses võib esineda mööndustähendust dubleeriv konnektiiv *ometi*, *siiski* või *ikkagi*. Nt

Olles küll töötu, pole ta *ometi* lootust kaotanud. *Olles küll üsna head lendajad*, eelistavad nad ohu korral *siiski* pigem sukelduda. [etTenTen] *Jõudmata ülesandesse õieti süveneda*, oli talle *ometi* selge, et kõik oskused tuleb mängu panna.

3. Kaassõnafaasid: a) kaassõnadega *vaatamata*, *hoolimata* ja *olenemata* ning b) kaassõnaga *kiuste*.

a. *Sajule vaatamata* käsutati terve ühismajandi töövägi kõik heinamaale. [I] Poisid olid *väsimusest hoolimata* elevil. *Hoolimata aeglastest voolust* pole vähimatki lootust üle ujuda. [I] .. sest täiskasvanute maailmal on nii tohutu võime *laste kujutlustest olenemata* oma seletamatuid radu kulgeda ... [I]

b. *Halva ilma kiu*ste käib vanaema jalutamas.

4. Kinnisväljendid *vastu* (*kellegi*) *ootusi*, *kõige parema*(gi) *tahtmise juures*, *tahes-tahtmata* jms. Nt

Almiira istus nagu vastik ämblik turjal ning Mihkel pidi *tahes-tahtmata* kõik tema käsud ja korraldused täitma. [I] Ukse on ta lukust lahti saanud *vastu ootusi* kergelt ja täiesti hääletult. [I] *Ka kõige parema tahtmise juures* ei saa ma sind aidata.

Vaatamata-tüüpi mööndusmäärustele (mis väljendavad tegelikkuses aset leidnud või leidvaid sündmusi) vastanduvad *olenemata*-tüüpi määrused, enamasti kõrvallused, mis näitavad, et pealausega väljendatu võib esineda olenemata sellest, kas, kus, millal, kuidas jne määrusega väljendatu aset leiab. Suhe lause ja määrusega väljendatu vahel

on hüpoteetiline ja see asjaolu lähendab selliseid määrusi tingimusmäärusele. Nt

Olenemata sellest, kuidas täpselt kujuneb valitsusliit, jääb opositsioon igal juhul väga kirjuks. [N] Ükskõik kui raske tal ka poleks, tegemata ta seda ei jäta. Kui oled 40 aastat rüganud, võid pensioni saada vanusest olenemata. [etTenTen].

Otstarbemäärus

§ 44 Otstarbemäärus ehk **finaaladverbiaal** väljendab lausega tähistatud situatsiooni otstarvet, vastates küsimusele *milleks? misjaoks? mistarvis?*

Otstarbemäärust vormistavad:

1. *Et-kõrvallaused* kas üksi või koos korrelaatidega *selleks, selle jaoks, selle tarvis, sel(l) otstarbel* jms (→ 22 § 82–85). Nt

Sööme selleks, et elada. Et maksta konkurentsivõimelist palka, on vaja töötajate arvu vähendada. [A] Inimene ei ole kunagi liiga vana selleks, et uusi asju õppida. [A]

2. *maks-tarind* (a). Finaalne kaastähendus on ka kohta väljendaval *ma-, mas- ja mast-tarindil* (b).

- a. Ta libistas põidlagaga üle tera, *veendumaks selle vaheduses*. [I]
- b. Läksin põllule *kartuleid võtma*. Pühapäeval käisime metsas *marju korjamas*. Ma olen ikka veel sirge ja luine, paras *inglise sõjaväemundrit kandma*. [I] Ta tuli metsast *marju korjamast*.

3. *da*-infinitiivi tarindid, laiendades a) predikaate, mis väidavad või eeldavad, et midagi on kas olemas / puudu või piisavalt / eba-piisavalt mingiks otstarbeks (*sobima, kõlbama, sündima, passima, aitama* 'sobima', *kannatama* 'sobima', *olema + kohane, paras, paslik, sobiv, sobilik, kahjulik, kahjutu, kasulik, kasutu, tulus, tulutu, ohtlik, ohutu, tülikas*, ka *olema + hinnanguadjektiivid*); b) intransitiiv-
verbe *olema, jääma, minema*; c) transitiivverbe *saama, andma, jätma, võtma, viima, tooma, ajama, saatma, vedama, suunama, pakkuma, panema, viskama, laenama, laenutama, otsima, leidma, usaldama, ootama, hoidma* jt (→ 23 § 122).

- a. Need seemned kõlbavad päris hästi *süüa*. Kleit ei passi *selga panna*. Toomingaõie tee on hea *juua* kopsuhaigetel. [etTenTen]
- b. Laps jääb sinu ~ sulle *hoida*.

- c. Andsin artikli teistele *lugeda*. Laenasin sõbrale raamatu *lugeda*. Mees vedas kartuleid *müüa*.

4. Substantiivifraasid, eelkõige nominalisatsioonid, translatiivis. Nt

Ta ei leiutanud ajamasinat mitte *rahateenimiseks*. [I] .. must artisti-kaabu kuklas ja käsi *tervituseks* pikal. [I] Haiglate alused maad on saanud Tallinna linn riigilt tasuta ja *sihtotstarbeliseks kasutamiseks sotsiaalmana*. [A]

Translatiivsel otstarbemäärusel on üleminekuala öeldistäitemäärusega, eelkõige sobivust väljendavate verbide *sobima*, *kõlbama* jm seotud laiendina, nt *Jürgen sobib ministriks* (→ 7 § 4).

5. Kaassõnafraasid tagasõnadega *jaoks*, *tarvis*, *nimel* ja fraasid süntaktiliselt kaassõnadega võrdsete otstarbetähenduslike nimisõnavormidega *eesmärgil*, *eesmärgiga*, *otstarbel*, *sihiga*, *mõttega* jt. Nt

Aasta seitsme- või kaheksakümne eest Pärnumaa Kärgi kiriku *altarimaali jaoks* tehtud. [I] Huldenile terendasid väärtuslikud märkmed *raporti jaoks* .. [I] Me peame seda tegema *riigi rahanduse usaldusväärse nimel*. [etTenTen]. *Selleks otstarbeks* on tal hästi arenenud iminokk. [etTenTen] Mujale minnakse ju ikka *mõttega seal läbi lüüa ja õnnelikuks saada*. [etTenTen]

6. Proadverbid *milleks*, *misjaoks*, *mistarvis* a) küsilause ja b) relatiivlause.

- a. *Milleks* lapsele koduhoov? Kas ja *mistarvis* üks noor inimene filmikooli üldse minema peaks? [etTenTen] Aga *misjaoks* on vaja lastele „kommi“ nime all mingit tervist rikkuvat solki müüa? [A]
- b. Samuti on kõne all tootmise väljaarendamine Ukrainas ja Venemaal, *milleks* erastatud Kalevi juhtkond on eeltöid tegemas. [A]

Otstarbemäärus esineb nii predikaadi vaba kui ka seotud laiendina. Predikaatide puhul, mis iseloomustavad millegi piisavust või sobivust mingiks otstarbeks (nt *sobima*, *kõlbama*, *passima*, *sündima*; *kohane / paras / paslik / sobiv + olema*; *liiga / küllalt / piisavalt (+ adjektiiv) + olema*), esinevad seotud laienditena otstarbemääruse kõik kirjeldatud vormid. Nt

Kui vanad ja ussitanud seened *söögitegemiseks* (~ *söögitegemise jaoks* ~ *süüa*) ei kõlba, siis *värvimiseks* on need küll väga head. [A]

Seotud otstarbemääruslik laiend on ka intransitiivsete verbide *olema, jääma, minema* ja transitiivsete verbide *saama, andma, jätma, võtma, viima, tooma, ajama, saatma, pakkuma* jt juurde kuuluv *da*-infinitiiv. Nt

Mulle jäi *kontrollida* plaani täitmine. Naine võttis lapse *kasvatada*.
Tehnikaringile pakuti vanu aparate *ennistada*.

Tagajärjemäärus

§ 45 **Tagajärjemäärus** ehk **konsekutiivadverbiaal** väljendab lausega esitatud sündmuse tagajärge ning esineb peamiselt kõrvallause kujul, mis algab sidendiga *et* või *nii / nõnda et* (→ 22 § 80–81). Nt

Olid sa purjus, *et auto kraavi ajasid?* Elanikud hakkavad siinsamas töötama, *nii et parkimismure langeb ära*. [A]

Mõningatel juhtudel võib tagajärjemäärus olla vormistatud ka *des*-konverbitarindiga (Uuspõld 1966: 107). Ellen Uuspõld seob tagajärjetähenduse vaid sõltumatute (s.o eksplitsiitse tegevussubjektiga) *des*-tarinditega (a), Helen Plado (2015a) on leidnud ka sõltuvaid *des*-konstruktsioone (b).

- a. Kõik hüppasid korraga *õlgede sahisedes* püsti. [I] Nüüd saame ettekujutuse ka niisugusest sakslasest .. kes *higi voolates* heina teeb .. [I]
- b. .. teiseks nõustusid need kolm sundüürnikku vabatahtlikult võimalusega teenida raha, *jäädes lõppkokkuvõttes ilma nii rahast kui korteritest*. [A] On teinegi võimalus – Närska ei vedanud mingit raha ja lihtsalt valetas oma naha päästmiseks, *kahjustades sellega oma tööandjat*. [A]

Kirjandust põhjuslike määruste kohta: EKG II 1993. | EREL, MATI 1984a. *da*-infinitiivi süntaktilised funktsioonid tänapäeva eesti keeles. | EREL, MATI 1987. Sekundaartarandid eesti keeles. | KARU, KATRIN 2004b. Ühest mõõndlause alaliigist eesti ja vene keeles. | KARU, KATRIN 2007. Mõõnduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). | KOKS, HELEN 2004a. Eesti kirjakeele mõõndtingimuslausest. | KÜLMOJA, IRINA, KATRIN KARU 1994. Tingimust väljendavad lausekonstruktsioonid eesti ja vene keeles. | PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiallauseid eesti keeles. | UUSPÕLD, ELLEN 1966. Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (*-nuna-*) ja *tud-* (*-tuna-*) konstruktsiooni struktuur ja tähendus.

FRAASID JA FRAASILIIKMED

9. NIMISÕNAFRAAS
10. OMADUSSÕNAFRAAS
11. MÄÄRSÕNAFRAAS
12. VÕRDLUSTARIND OMADUS- JA MÄÄRSÕNAFRAASINA
13. KAASSÕNAFRAAS
14. KVANTORIFRAAS

9. NIMISÕNAFRAAS

Renate Pajusalu

Üldist

§ 1 **Nimisõna-** ehk **substantiivifraas** (NP) on fraas, mille tuumaks on nimisõna või asenimisõna. Nt

suur sinine õhupall, minu vanemate maja, pikkade juuste ja lühikese kleidiga tüdruk, maalt tulek, soov võistelda; Anna talle, vaesekeesele süüa.

Kui tuumsõna on nimisõna, nimetatakse fraasi leksikaalseks nimisõnafraasiks, kui asesõna, siis asesõnaliseks ehk pronominaalseks nimisõnafraasiks (nt *see, tema, tema ise*).

Nimisõnafraasi tuumsõnana võivad funktsioneerida ka kvaasinimisõnad, s.o tsitaadid, pealkirjad, mis tahes mainitavad (keelelised) üksused jms. Nt

„Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus“ on üks Tammsaare tuntu-
maid tsitaate. Filmidest meeldib mulle kõige rohkem „*Suvi*“. *Tuleksin*
on verbi *tulema* tingiva kõneviisi vorm. Kirja lõpus oli ☺.

Märkus. Nimisõnafraasi tuuma taoliselt käitub ka nominaalne kvantori-
fraas, mida saavad laiendada samad atribuudid, mis päris nimisõnafraasi,
nt *need kümme aastat, viimased sada meetrit, järgmine klaas veini*
(→ 14 § 1).

Nimisõnafraasi põhifunktsiooniks on viidata referentidele, kuid ta võib olla ka mittereferentne (nt töötab *õpetajana*). Nimisõnafraas võib funktsioneerida lauses mis tahes nominaalse lauseliikmena, samuti kuuluda mõne teise fraasi koosseisu.

NP võib koosneda ainult tuumsõnast või tuumsõnast ja seda laiendavatest **täienditest** ehk **atribuutidest**, mis väljendavad tuumsõnaga tähistatu tunnust. Täiendite suhtes toimib fraasi tuumsõna põhjana. Leksikaalse NP tuumsõnal võib olla ees- ja järeltäiendeid, nende hulk ei ole grammatiliselt piiratud. NP-l võib eriti kirjalikus tekstis olla mitmeosaline ja mitmekihiline struktuur, mis siiski funktsioneerib lauses ühe nominaalüksusena. Nt

Tedretähed tema palgel võbelesid, ta oli *ilus punasejuukseline tüdruk lõbusate roheliste silmadega*. [I] Nad olid tema tõusu maha maganud, polnud märganud, kuidas *hädasti remonti vajava korrusmaja teise korruse alati tumedate kardinatega kaetud akna* taga oli küpsenud vandenõu. [I] Roland otsis põuest välja *oma Urgumetsas elava vanatädi kootud hallid, roheliste kukekestega labakud* ning Paul tõmbas need hoolikalt, kiirustamata kätte. [I]

NP-s võivad atribuutideks olla: a) adjektiivifraas, b) substantiivifraas, c) adverbifraas, d) infiniitne verb(ifraas) ja absoluuttarind, e) kaas-sõnaфраас.

- väga ilus tüdruk, okkiline siil; ookean, suur ja võimas; esimene päev, kuues tund*
- meie õpetaja raamat, puust laud, pitsilise kraega kleit, mõte poisist*
- lokkis juuksed, siin linnas*
- lauldud laul, suudlemata huuled, soov kõvasti karjuda, tahtmine kuulata, istudes töötamine; Esimene, keda nägin, oli vanas tuntud jopis Eduard, nina kõver, silmad põlemas, läkiläki kuklas.* [I]
- üle küla mees, ukse ees seismine, mööda teed jooksmine, tee metsa taha, karjapoiss õunapuu otsas*

Atribuudina võivad esineda ka kõrvallused, eriti tüüpiline NP atribuut on relatiivlause (a), aga mõtteid ja suhtlustegevusi väljendavate nimisõnade atribuudina võib käsitada ka komplementlause (b). Olles küll NP osad, on lauselised atribuudid siiski oma põhjaga nõrgemalt seotud kui muud atribuudid. Näiteks võib relatiivlause olla lauses põhjast eraldatud kaassõnaga, kui laiendatav nimisõna ise on postpositsiooni laiend (c). Lauselisi atribuute käsitletakse põhjalikumalt liitlause osas (→ 22 § 95 jj).

- poiss, kes laulis; buss, mis sõitis teelt välja; maja, kus ta elab*
- mõte, et varsti tuleb minna; küsimus, kust saada raha*
- Mul on silmi vaid selle ebamaiselt ilusa ja suursuguse looma jaoks, kes nüüd huvi ja uudishimuga sir Edwini lähenemist jälgib.* [I]

Asesõnaline NP toimib üldjuhul terve fraasina. Pronoomeniga ei saa tavaliselt kasutada eestäiendeid ([?]*ilus tema*). Erandiks on nimisõna asendav *oma*, nt *võta minu oma*, mida enamasti laiendab genitiivatribuut (a). Küll aga on teatud kontekstides võimalik kasutada järeltäiendeid (b).

- a. „*Suurte meeste omad* trükitakse ära ja siis loevad tuhanded inimesed mitusada aastat järjest ja kellegil pole ütlemist!“ öiendas Friide. [I]
- b. *Mina rumal* arvasin, et kooselu on kahe inimese vaba valik .. [etTenTen]. Tahaks *midagi paremat*.

Nimisõna täiendid võivad olla ühilduvad (a) või ühildumatud (b).

- a. *ilus sinine* lill, *ilusa sinise* lille, *ilusale sinisele* lillele; *midagi rõõmsat ja ilusat*, millessegi *rõõmsasse ja ilusasse*, millelegi *rõõmsale ja ilusale*
- b. *poisi raamat*, *poisi raamatu*, *poisi raamatule*; *maani kleit*, *maani kleidi*, *maani kleidile*; jutt *homsest reisist*, juttu *homsest reisist*

Atribuutidega nimisõnafrasile on sageli võimalik leida tähenduselt vastav lause. Adjektiivatribuudiga NP saab sageli muuta predikaatiiviga lauseks: *ilus tüdruk* → *tüdruk on ilus*. Seetõttu on adjektiivatribuuti nimetatud ka **predikaatseks** (EKG II 1993: 114). Mõnda NP-d (eelkõige neid, mille tuumsõnaks on deverbaal) saab muuta lauseks nii, et atribuut osutub subjektiks, objektiks või mõneks muuks nominaalseks lauseliikmeks: *minu õpetamine* → *mina õpetan* või *mind õpetatakse*; *linnast tulek* → *tullakse linnast*. Siiski ei saa NP-d täielikult võrdsustada temast tuletatud lause(te)ga, sest NP kasutusel on teised suhtluseesmärgid kui pealtnäha sarnase tähendusega lausel.

Nimisõnafraasi struktuur

§ 2 Kõik nimisõna või nimisõnana toimivate keelendite laiendid on atribuudid, kuid täpsemalt võib nad liigitada funktsiooni järgi: a) **määratlejateks**, mis näitavad NP informatsioonilist ja referentsiaalset staatust (uus või vana referent, seosed teiste referentidega); b) **adjektiivatribuutideks** ehk **predikaatseteks** atribuutideks, mis edastavad referendi omadusi ja on tavaliselt sõnaliigilt adjektiivid või verbi adjektiivsed vormid; c) **genitiivatribuutideks**, mis väljendavad põhja referendi omajat või temaga muus seoses olevat teist referenti ja on tüüpiliselt nimisõnad; d) **adverbiaalatribuutideks**, mis väljendavad põhja referendi adverbiaalseid omadusi ja on tüüpiliselt adverbiaalile omases käändes nimisõnad, kaassõnafrasiid või määrsõnad, ja e) **lisanditeks**, mis on põhjaga koreferentsed ehk

samaviitelised NP-d või kvantorifraasid, st väljendavad sama referenti mingist teisest vaatenurgast.

- a. *see poiss, mingi auto, üks rõõmus suvepäev*
- b. *vana inimene, lõputu jutt, töötav mees; lapsed, rõõmsad ja lärmakad*
- c. *poisi raamat, tänavate remont, lapse nutt*
- d. *maja linnas, puhkus pärast tööd, kaugelt tulek*
- e. *professor Tamm; minule, töökale ja tublile inimesele; Jüri, Peeter ja Mari, kolm toredat inimest*

Põhjaga ühilduvad tüüpjuhul määratlejad ja adjektiivatribuudid, ei ühildu genitiiv- ja adverbiaalatribuudid, lisandeid on nii ühilduvaid kui ka ühildumatuid. Samuti võivad kõik atribuuditüübid olla ees- ja järeltäiendiks, kuigi enamasti eelistatakse eesti keeles eestäiendeid. Neid ja muid atribuutide omadusi vaadeldakse allpool tüüpide kaupa.

NP-na võib mõnes kontekstis toimida üksus, milles ei ole nimisõna ega nimisõnalist asesõna. Näites (a) funktsioneerib fraas *selle maasikamaitse* NP-na, kuigi nimisõna selles polegi. Näites (b) on omadussõnad *suur* ja *väike* samuti ilma põhjata. Nähtust võib kirjeldada ellipsina (nimisõna on juurdemõeldav: → 20 § 4), fraasimarkerina (→ 14 § 3) või öelda, et omadussõna võib funktsioneerida nimisõnana. Viimane tõlgendus aitaks ka seletada seda, et põhja puudumise korral liidetakse terminatiivi, essiivi, komitatiivi ja abessiivi käändelõpp omadussõnale (b).

- a. L: 'mina ostsin ükskord 'poest (0.3) mõtsin mul=on (.) õutselt oleks vaja hügi'eenilist 'uule'pulka. (0.5) läksin 'poodi? (0.6) 'vaatasin=et=noh mingisugune, (0.8) mt=.hhhh kõik kõik on mingid väga 'imelikud=et nh, 'ostaks sis *selle 'maasikamaitse* [S]
- b. [ta on 'sün]dinud 'Skorpioni 'tähtkujus. kuidas sa 'kirjutad, 'suure või 'väiksega. [S]

Määratlejad

§ 3 **Määratlejad** (ingl *determiners*) on asesõnad, mis atribuudina näitavad põhja referendi informatsioonilisi omadusi ja seoseid teiste referentidega. Määratlejad seovad nimisõnafraasi varasema teksti referentidega või näitavad, et referent on tuvastatav vestluse toimimise ajal ja kohas. Määratlejad toimivad seega eelkõige viitesuhete

ja/või referentide hulga väljendajana. Määratlejatega grammatiliselt sarnased adjektiivatribuudid (ühilduvad samuti põhjaga) aga väljendavad nimisõna referendi omadust. Määratlejad asetsevad üldjuhul fraasis esimesel kohal, enne muid atribuute ja NP tuumsõna. Määratlejana kasutatakse: a) demonstratiivpronoomeneid *see, too, selline, sihuke* jt ning neist moodustatud liitpronoomeneid *seesugune, samasugune* jt, b) demonstratiivadverbe *siia, siin, siit; sinna, seal, sealt*, c) indefiniitpronoomeneid ehk indefiniitseid kvantorpronoomeneid *üks, mingi, keegi, mõni*, d) muid kvantorpronoomeneid *mitmed, kõik, kogu* jms, e) interrogatiiv-relatiivpronoomeneid *milline, missugune, kes* jt, f) refleksiivpronoomeneid *oma* ja *enda*.

- a. *see* poiss, *too* tüdruk, *selline* leib, *sihuke* maja, *seesugune* laiskus
- b. *siia* metsa, *sinna* lauale, *siin* majas, *siit* majast, *sealt* linnast
- c. *üks* poiss, *ühed* paberid, *mingi* laul, *keegi* pikk mees, *mõni* sitsikleit
- d. *mitmed* lapsed, *kõigile* kohalolijaile, *kogu* rühmast
- e. *mis* kohad, *milline* löige, *missugune* soov; *Kelle* lolli riigikogulase idee see oli, et praktikantide tasu ära kaotada. [N]
- f. *oma* mees, *oma(le)* seltskonnale, *enda* töö

Üldiselt määratlejad ühilduvad põhjaga. Erandiks on pronoomen *oma*, mis ühildub vaid adjektiveerununa, kindlates ühendites ja lauserõhulisena (*omal kohal, omal ajal, omast arust, omast vabast tahtest, omal algatusel*), enamasti aga püsib muutumatuna (*oma mehelt, oma ettevõttesse, oma sõbrale*). Kvantor *kogu* on alati käändumatu ega ühildu seega substantiiviga (*kogu elule, kogu rõõmust*). Piiratud on demonstratiivadverbide ühildumine: kuna neil ei ole nimisõna käändeid, siis sise- või väliskohakäändes nimisõnaga kasutatakse latiivi, lokatiivi ja separatiivi vorme (vastavalt *siia, sinna; siin, seal; siit, sealt*) (b).

Märkus. Määratlejana toimivatele kvantoritele ehk atributiivsetele kvantoritele vastanduvad kvantorifraasi tuumsõnana toimivad kvantorid, s.o põhiarvõnad, nt *kaks (meest)*, nimisõnalised kvantorid, nt *osa (inimesi)*, ning määrsõnalised kvantorid, nt *palju (muret)*, mida käsitletakse kvantorifraasi osas (→ 14).

Määratlejate tähendusest on täpsemalt juttu viiteseoste osas (→ 19). Kokkuvõtlikult võib öelda, et demonstratiivpronoomenid ja -adverbid ning refleksiivpronoomenid (näited a, b, f eespool) on definiitsed määratlejad, mis näitavad, et referent on tuvastatav kas varasemast

tekstist (anafoorne viitamine) või kõnesituatsioonist (deiktiline viitamine). Indefiniitsed määratlejad (näide c eespool) näitavad, et referent ei ole kuulajale tuvastatav.

Indefiniitsed määratlejad on enamasti referendi esmamainimised (a), anafoorsed (tagasiviitelised) definiitsed määratlejad aga kordusmainimised (b). Definiitset määratlejat saab esmamainimisel kasutada vaid siis, kui referent on mingil viisil kõneolukorras tuvastatav.

- a. Ainult *üks* asi oli talle ja ka kõigile teistele selge. Vend Juljus oli läbi ja lõhki sulgi ning oli lihtsate külainimeste kergeusklikkust kurjasti kasutanud. [I] Ma ei osanud nõu anda, ta pidi ise *mingile* otsusele jõudma.[I]
- b. Ta pööras juba minekule, aga koridori lõhnad tundusid pärast vaba õhu sõõmu nii pelutavad, et *see* nõu katki jäi. [I] Ja kui siis ühel kevadel Lagenõmme Kusti Vaherpõllule sulaseks tuli, tundis Ann-Leena, et *see* pruunisilmne, noorusest ja elujõust pakatav noormees on sootuks teisest puust kui ta *oma* alatasa kurjalt nohisev ja mahorkaplotskit vedav vanamees. [I]

Küsidav-siduvad pronoomenid laiendavad NP-d küsivas kontekstis ja/või relatiivlause põhisõna laiendina (a). Pronoomen *mis* esineb neis tarindeis käändumatul kujul (*mis asjus*, *mis mõttega* jne). Pronoomenid *mis* ja *missugune* võivad omakorda seostuda määr sõnaga *ükskõik* või mõne umbmäärasust väljendava sõnaühendiga, nagu *kes teab*, *jumal teab* vms (b), *mis* toimivad nende pronoomenite suhtes nagu laiendid. Kuna samad pronoomenid *mis* ja *missugune* võivad esineda ka adjektiivatribuudi intensiivistajatena (c), ei ole piir määratleja ja adjektiivi laiendajate vahel päris selge.

- a. Ei ta usu palju ringi vahtida ega papalt pärida, *mis* kohad need kõik on. Järgmine küsimus kerkiks ehk sellest, *millist* lõiget eelistada.
- b. Käsu korras võime üle minna *ükskõik missugusele* Idas või Läänes kasutatavale mõõtühikule. Ta jäi tihti peegelpiltide ette peatuma, nagu peituks pööratuses *kes teab mis* saladus.
- c. Leena nägi nüüd, *missugune* ilus ja uhke hoiak *see* Aital oli! Mõtles, *mis* ilus töö – vaadata valgust!

Refleksiivpronoomenid *oma*, *enda*, *iseoma* ja *omaenda* jms seovad määratlejatena oma põhja referendi lause tegevussubjekti (hrl aluse või valdajamääruse) referendiga, vahel ka objekti referendiga, kui see on samaviiteline infiniittarindi tegevussubjektiga. Nt

Terve öö hulkus keegi mööda koridori ega leidnud *oma* tuba. [I]
 Peeglist näen *enda* peegelpilti. [I] Mina olen siin *iseoma* raha eest.
 [I] Toatüdruk riietugu ükspäinis *omaenda* pilgu all. [I] Ema õpetas
 mind *oma* välimuse eest hoolitsema.

Viitesuhe võib ulatuda ka üle lause piiride. Täpsemalt on refleksiivpronoomenite referentsiaalsetest omadustest juttu viitesuhete osas (→ 19 § 12).

Samas NP-s võib esineda mitu määratlejat, tavaliselt on siis tegemist eri pragmaatiliste aspektide määratlemisega. Näites (a) on sama nimisõna laiendajaks määratleja *üks*, mis näitab referendi (naeratuse) tuvastamatust kuulajale, ja *oma*, mis seob naeratuse sama osalause subjektiga *ta*. Näites (b) näitab fraasis *see mingi asi* määratleja *see*, et referent (asi) on tuvastatav eelnevast, kuid määratleja *mingi* näitab omakorda, et see tuvastatavus on üsna üldisel tasandil ja kõneleja ei pea NP-d seostama mitte konkreetse *asjaga*, vaid selles kontekstis loodud ebaspetsiifilise referendiga (mis tahes asi, millega sa oled *roppu vaeva näinud*); fraasis *kõik see highi* näitab *kõik*, et highi on palju, demonstratiivpronoomen *see* aga seda, et highi on tuvastatav (tuleneb *ropust vaevast*).

- a. Ta on ka muidu väga ilus, aga eriti meeldib ta mulle, kui ta naeratab *ühte oma* teatud naeratust. [I]
- b. Tegelt on see ikka päris uhke tunne, kui sa näed sellist roppu vaeva ja *see mingi* asi saab su oma silmade all päris valmis ja sina oled nagu kõik ise teinud, *kõik see highi* vedeleb kuskil selle töö sees ja see pole nagu täiesti ilmaasjata valatud. [I]

Adjektiivatribuut

§ 4 Adjektiivatribuut on nimisõna laiend, mis väljendab referendi omadust, vastates küsimusele *missugune?* Tüüpiliselt on selleks fraas, mille tuumsõnaks on a) omadussõna, sh omadussõnastunud tegijanimi. Peale omadussõna väljendavad omadust ja on adjektiivatribuudid ka: b) järgarvsõna, c) oleviku või mineviku kesksõna ja *mata*-vorm, d) mõni *da*-infinitiiv, e) nimisõnavorm, f) kaassõnafraas, g) määrsõna.

- a. *kollane* rätik, *väga pikk* poiss, *lõputu* lugu; *täiesti loetamatu* kiri; *hakkaja* poiss

- b. *esimene tund, kümnes mees*
- c. *lugev tüdruk, loetav raamat, läinud nädal, tehtud töö, tegemata töö*
- d. *kõigile teada asi; See pole kiita / laita olukord.*
- e. *puust taldrik, lipsuga mees*
- f. *üle küla mees*
- g. *alasti inimene, omaette tuba*

Adjektiivatribuut asetseb normaaljuhul oma põhja ees, määratleja olemasolu korral viimase järel, s.o põhjale lähemal (*see väike maja*). Teatud juhtudel võib adjektiivatribuut olla ka põhja järel (→ § 5).

Omadussõnad, järgarvsõnad ja oleviku kesksõnad ühilduvad põhjaga asendist olenemata. Ühildumine leiab aset arvus ja käändes (*suurele inimesele, suurtele inimestele*), v.a olevas, rajavas, ilma- ja kaasaütlevas, kus ühildumine toimub ainult arvus ja atribuut on ainsuse või mitmuse genitiivi kujuline sõnatüvi (a). Mineviku kesksõnad ühilduvad vaid järelasendis (→ § 5), ülejäänud atribuudid esinevad kindlas vormis. On ka vaegomadussõnu, mis ei käändu ega saa seetõttu ühilduda (b).

- a. *suure inimesena, sinava metsani, abistavate käteta, punaste bussidega*
- b. *katoliku koolis, prantsuse keeles, lapseohtu neiule, tipp-topp tööle, isevärki meestele, eri tingimustes, paganama moel, ise asjad*

§ 5 Järelatribuutidest on osa selgelt ilukirjandusliku kõrgstiili esindajad, kusjuures sageli on tegemist mitme rõhutatud ja omavahel rinnastatud atribuudiga (a), kuid ka suulises kõnes esineb adjektiivatribuute järelasendis, mis neutraalses kirjakeeles tavalised ei ole (b). Peale selle on aga terve hulk üksikjuhtumeid, kus järelatribuut on tavaline või isegi ainuvõimalik. Näiteks saab isikupronoomenit (hari-likult pikka kuju *mina, sina* jm) laiendada ainult järelatribuudiga (c), samuti on järelatribuut tavaline asesõnade *mis, miski* laiendajana (d). Järelatribuudina saavad esineda ka *kui-* ja *nagu-*võrdlustarindid, mis ei pruugi alati paikneda otse laiendatava nimisõna järel (e).

- a. *Metsas, ohtlikus ja võikas, pime sõdur ringi põikas. B. Alver*
- b. no 'mersu *too suur* viidi 'tagasi [S]
- c. Ja mina *loll* mõtlesin, et sa sellepärast tulid, et sa mind armastad. [I] *Meid, õnnetuid*, kogunes sinna päris palju.

- d. Mida *targemat* ütelda? Ning ma ise võin midagi *võimalikku ja ilusat ja hilisemat* ära rikkuda. [I] Hinge müümine oli kunagi Kilianile tundunud midagi *väga tühist ja ebaolulist*. [I]
- e. Mul oli endal kaval, *hoopis etem kui see Edmund*, umbes nii nagu sina. [I] Vaevu aimatav ahetus langes tema laugudele, *kerge kui öietolm koiduliblika tiibadel*. [I] Suured vahtrad akna all, *tuba pime nagu tondi perse*, ei tea, mis sa siin näed või oled. [I]

Järelatribuudi ühildumine erineb mõnevõrra eesatribuudi ühildumisest. Järelatribuudina ühilduvad ka mineviku kesksõnad (a). Järelatribuut ühildub ka neljas viimases käändes, kusjuures mõnel juhul, nt ühesõnalise atribuudi korral või kui põhjaks on asesõna *miski*, võib käändelõpp liituda ainult fraasi viimasele sõnale (b).

- a. Naine andis õunu kõigile lastele, *nii söönutele kui ka näljastele*. Ta rääkis ainult ilusate tüdrukutega, *hästi meigitute ja rietatutega*.
- b. Kasvas see laps üles *ema(ta) hellata*. Puututi kokku *millegi tundmatu ja kohutavaga*.

§ 6 Eesti keelele on omane **ühildumatute nimisõnaliste adjektiivatribuutide** kasutus. Semantiliselt on nende ühine tunnus see, et nad annavad nagu adjektiivid edasi põhja mingit omadust ja ligikaudu sama sisu saab edasi anda öeldistätelausega (*tutiga müts* → *müts on tutiga*). Markeerimata kontekstis asuvad ka nimisõnalised adjektiivatribuudid põhja ees, olles seega eestäiendid. Käändevormilt võivad nad olla: a) osastavas, põhiliselt fraasidena, mille tuumaks on parameetersõna *liiki, laadi, masti, tõugu, kasvu* jm, b) seesütlevas, väljendades seisundit, c) seestütlevas, väljendades ainet või materjali, d) alalütlevas, väljendades parajasti toimuvat tegevust, e) rajavas, väljendades mõõtmeid, f) ilmaütlevas, väljendades osa või omaduse puudumist, g) kaasaütlevas, väljendades osa või omaduse olemasolu.

- a. *suurt kasvu* mees, *punast tõugu* lehm, *tundmatut liiki* seen
 b. *abielus* naine, *gripis* töökaaslane, *õites* õunapuu, *rusikas* käsi
 c. *rauast* uks, *siidist* kleit
 d. *hüppel* tiiger, *naerul* suu
 e. *maani* kleit, *rinnuni* vesi
 f. *tutita* müts, *soolata* toit, *lõputa* lugu
 g. *tutiga* müts, *soolaga* toit, *lõpuga* lugu

Märkus. Ilmaütlevas käändes täiendi tähendus võib olla üsna sarnane karitiivse täiendi tähendusega, kuid tendentsina kehtib see, et ilmaütlev

väljendab lihtsalt millegi (osa, detaili vms) puudumist, sh ka ajutist või juhuslikku (*lõputa lugu*), karitiiv aga pigem omaduse või osa täielikku puudumist, seda kui referendile iseloomulikku tunnust (*lõputu lugu*).

Kaassõnafraas esineb adjektiivatribuudina harva. Nt

üle küla mees, ülespoole põlvi mantel

Nimisõna käändevormide sarnaselt võivad adjektiivatribuudina esineda ka seisundimäärsõnad, millest paljud sisaldavad lokatiivset käändelõppu *-s* või *-l* (a), kuid võivad olla ka muul viisil moodustatud (b).

- a. *lokkis* pea (vrd *pea on lokkis*), *sassis* juuksed, *longus* lilled, *pilukil* silmad, *hõõgvel* söed
- b. *ammuli* suu, *põigiti* lauad, *kohastikku* majad, *omaette* tuba.

Genitiivatribuut

§ 7 **Genitiivatribuut** on omastavas käändes nimisõnaline ees-täiend, mis on tüüpjuhul referentne ja mille vorm näitab üksnes atri-
buudi referendi üldist suhestatust tuuma referendiga. Suhte täpsem
liik selgub ainult sõnade semantiliste omaduste põhjal, grammatiliselt
seda ei väljendata. Enamasti annab genitiivatribuudiga fraas edasi
possessiivsust vm **kuuluvussuhet**, milles atribuut väljendab: a) val-
dajat selle mitmesugustes variantides: vahetut omajat; institutsiooni,
millesse põhja referent kuulub; isikut, kellega põhjaga tähistatu on
mingites sotsiaalsetes suhetes; tervikut, mille osaks põhja referent
on; nähtust, mille parameetrit põhi väljendab, b) autorit vm tegijat,
c) kohta, d) aega, e) kvantumit, f) otstarvet, g) mitmesuguseid sõltu-
vusmääruse tähendusi.

- a. *poisi* raamat, *minu* pall; *ülikooli* nõukogu, *instituudi* töötaja,
osakonna juhataja; *sõbra* onu, *tema* isa, *venna* sõber, *minu* töökaas-
lane; *minu* pea, *auto* ratas, *ajalehtede* arvamused, *raamatukogu*
raamat, *kollektiooni esimene* mark; *raamatu* hind, *paadi* sügavus,
mõtete konkreetsus
- b. *Tauli* grammatika, *Viiralti* graafika, *ema* pirukad
- c. *Siberi* taiga, *saarte* taimestik, *Vargamäe* Andres, *Tallinna-Tartu*
kiirrong
- d. *neljapäeva* hommik, *XX sajandi* kirjandus

- e. viie kilomeetri jooks, kolme kuu palk, nädala töö
- f. väarikate ülikool
- g. kastide virn, eesti keele grammatika, pruudi foto

Märkus. Genitiivtribuute, mis väljendavad valdajat selle laias tähenduses, on nimetatud ka **possessiivseteks atribuutideks**, ülejäänud kuulumissuhet edastavaid genitiivtribuute aga **definiitivseteks atribuutideks** (nt EKLP I 1974: 296 jj).

Osa kuuluvust väljendavaid genitiivtribuute vaheldub adverbiaal-atribuutidega (→ § 10), nt *pruudi foto – foto pruudist, saarte taimestik – taimestik saartel, sõprade kiri – kiri sõpradelt*, mistõttu kuulumissatribuute on peetud ka adverbiaalseteks genitiivtribuutideks (EKG II 1993: 121).

§ 8 Deverbaalse põhja (teonimi, tegijanimi) genitiivtribuute liigitatakse selle järgi, millist süntaktilist funktsiooni täidaksid vastavad fraasid lauses verbi laiendina a) **subjektilisteks** ja b) **objektilisteks atribuutideks**.

- a. *laulja* esinemine – Laulja (SUBJEKT) esineb; *presidendi kõne, lapse nutt*
- b. *laulu* esitamine – Laulu (OBJEKT) esitatakse; *õuna söömine, luuletuse lugeja, tänavate remont*

Alati pole ilma kontekstita võimalik otsustada, kas tegemist on subjektilise või objektilise genitiivtribuudiga, nt *venna mõrv* (kas vend mõrvas või mõrvati vend), *professori õpetamine* (kas professor õpetas või õpetati professorit). Samuti neutraliseerub subjektilise ja objektilise atribuudi puhul totaalsuse / partsiaalsuse vastandus, nii et sõltumata subjekti või objekti omadustest on nad atribuudi positsioonis genitiivis. Ühtmoodi genitiivis on nt partitiivverbi objektist lähtuv atribuut (*mitme keele kõnelemine*) ja perfektiivverbi objektist lähtuv atribuut (*varanduse leidmine*).

Märkus. Juhunäiteid osastavalisest objekttribuudist tekstides siiski leidub. Nt *.. on pargis näha ka igasugu muud kahtlast rahvast: .. kaks vaikselt seisjat, kolm kummalist võimlejat ning üks külmal pargipingil raamatut lugeja*. [A]

Subjektilise ja objektilise genitiivtribuudi piir kuuluvust väljendava genitiivtribuudiga pole terav. Kui deverbaal väljendab tegevuse

tulemust või tegevust kui piiritletud akti, võib genitiivatribuuti samahästi käsitleda kuuluvusatribuudina. Nt

laulja esinemine; *õpilase* kirjand; *laulu* esitus, *kiiruse* definitsioon

Kui samas NP-s on mitu genitiivatribuuti, on neist esimene tavaliselt kõige possessiivsem (a). Kui sama tuumsõna juures on nii subjektiline kui ka objektiline genitiivatribuut, on subjektiline enne objektilist (b). Mõlemal juhul on eespoolse atribuudi põhjaks kogu järgnev fraas.

- a. *tüdruku* [kolme minuti tee]; *õpetaja* eesti keele õpik, *ministri* esimese perioodi vead
- b. *Isa* [*puude* saagimine] kostis kaugele. *Tüdruku raamatute* lugemine kestis veel mitu aastat.

§ 9 Genitiivatribuudi ja adjektiivatribuudi piirialasse kuuluvad **mittereferentsed** ehk **liigiviitelised** (ja seega pigem omadust kui asja väljendavad) genitiivi vormis atribuudid. Kui selliseks atribuudiks on loendatav substantiiv, vormistatakse see kirjas põhjaga kokku liitnimisõnaks. Vrd

- a. *puu leht, selle bussi pilet* (referentne kuuluvust väljendav genitiivatribuut)
- b. *puuleht, bussipilet* (kuuluvust väljendava genitiivatribuudi ja adjektiivatribuudi mittereferentne piirijuhtum)

Sageli liiguvad mittereferentsetena sellesse piirialasse ning vormistatakse liitsõna täiendosaks peale possessiivsete atribuutide ka objektilised genitiivatribuudid (*puusaagimine, raamatulugemine* jms).

Uunikumide, loendamata sõnade ja loendamatuena mõisteta- vate (liigiviiteliste) täiendõnade korral on kokku- ja lahkukirjutus referentsuse suhtes ükskõikne või oleneb muudest teguritest. Nt

päikese kiired ~ *päikesekiired*, *loogika* leksikon ~ *loogikaleksikon*; *Jänese* karv on talvel valge (tava tõttu kirjutatakse liigiviiteline genitiivatribuut lahku).

Adverbiaaltribuut

§ 10 Adverbiaaltribuut ehk **määruslik täiend** on atribuut, mille vormis väljendub atribuudi sisusuhe põhjaga. Adverbiaaltribuudina võib esineda: a) nimisõna määruse käändes, b) kaassõnafraas, c) adverb või d) infiniitne verbivorm. Eriti suur on võimalike adverbiaaltribuutide valik nominalisatsioonides.

- a. tüdruk *maalt, linnast* tulek
- b. puhkus *pärast tööd, enne õhtut* hõiskamine
- c. *kaugelt* tulek, *asjalikult ja põhjalikult* rääkimine, *kiiresti* ujumine
- d. *matkama* minek, *ujumast* tulek, *aeg lahkuda*

Tavalisemad adverbiaaltribuudi tüübid, mis esinevad nii nominalisatsioonis kui ka muudes nimisõnafraasides, on a) habitivtribuut, s.o allikat või adressaati väljendav atribuut, b) kaasnemistribuut, c) sõltuvustribuut, mille vorm sõltub nimisõna rektsioonist, d) kohatribuut, e) ajatribuut, f) kvantumitribuut, g) otstarbe-tribuut, h) seisunditribuut. Nominalisatsioonis võib esineda ka muude tähendustega adverbiaaltribuute, nt i) viisiatribuute.

- a. *kiri emalt, stipendium parimale üliõpilasele, teade kõikidele õpetajatele, korterid noorte perede jaoks, raamat isa käest*
- b. *poiss sõbraga, turistidega* buss
- c. *pilt naisest, austus vanemate vastu, mõtisklus ilusast elust, õigus puhkusele*
- d. *uks koridori, valu seljas, metsast* tulek, *poisid sõjaväes, ärkamine uude ellu*
- e. *luba kaheks kuuks, puhkus pärast tööd, kirjavahetus möödunud aastast*
- f. *tööstaaž üle viie aasta, aeg alla nelja minuti, saak neli korvi peenralt*
- g. *valmisolek tööks, laager matkajate jaoks, võimalus põgenemiseks*
- h. *kummargil* istumine, *töö õpetajana, tähtsus sadamana*
- i. *kõvasti* karjumine

Adverbiaaltribuudid käituvad erinevalt olenevalt sellest, kas nende põhi on verbist tuletatud nimisõna (deverbaal) või mitte. Mittedeverbaali laiendav adverbiaaltribuut on üldjuhul järeltribuut. Eesasendis annab tihti sama tähendust edasi genitiivtribuut (→ § 7), vrd *võimalus põgenemiseks – põgenemise võimalus, kiri sõprade käest – sõprade kiri*. Kui määruse vormis nimisõna paikneb mittedeverbaalse põhja ees, on see väga harva käsitletav adverbiaaltribuudina (aga

mõnikord siiski: *turistidega buss*). Enamasti on see pigem adjektiivne (omadust väljendav) atribuut kui adverbiaaltribuut, nt *tutiga müts, koorega kohv, paanikas inimene* (→ § 6).

Nominalisatsioonis paistab sagedam olevat eesatribuut (a), kuid deverbaalset substantiivi võib laiendada ka järeltribuut (b). Seejuures tegevust väljendavas nominalisatsioonis on sageli võimalikud mõlemad, vrd *tööst mõtlemine* ja *mõtlemine tööst, metsas jooksmine* ja *jooksmine metsas, kodust tulek* ja *tulek kodust*. Viisi ja seisundit väljendavate adverbiaaltribuutide, samuti mõningate aega väljendavate atribuutide eelisasend on nominalisatsiooni korral siiski deverbaali ees (c), kusjuures viisi- ja ajaadverb võib vahelduda adjektiiviga, nt *kummargil istumine, kõvasti ~ kõva karjumine, vara(kult) ~ tõusmine ~ varane tõusmine*.

- a. *Elu huvitavamaks* tegemise eesmärgil oli Loovi ära võrgutanud seni kolm proosakirjanikku ja nüüd seisis neljas sihikul. [I] *Juuksuri juurde* mineku oli Marit tal maha laitnud. [I] Varasematel aegadel ei oleks *pargini* jalutamine mingi mure olnud. [I]
- b. Ta teadis, et üleminek *ühest maailmast teise* ei mõjuta ta eluaas-taid. [I] Ja retsept „3 korda 20 minutit energilist jalutamist värskes õhus“ ei ole tänapäeval paljudes riikides mingi haruldus. [A]
- c. Et tühipalja hammaste *irevile* ajamisega teisi oma võimu alla saada, selleks läks niisamapalju jõudu tarvis nagu puude riitaladumiseks või *ühe hingetõmbega* üle õue jooksmiseks. [I] Selles asjas miskit *kahtepidi* mõtlemist olla ei saa. [I]

Lisand

§ 11 **Lisand** ehk **aposition** on nimisõnafraasi atribuut, mis on oma põhjaga samaviiteline. Tegemist on põhja referendi dubleeriva nimetamisega mingist teisest tähenduslikust omadusest lähtuvalt. Lisandiga konstruktsiooni puhul kasutatakse seega samale referendile viitamiseks mitut nimisõnafraasi, mis on omavahel grammatiliselt seotud ja moodustavad ühe kõrgema tasandi nimisõnafraasi. Nagu muud atribuuti nii ka lisandit sisaldav nimisõnafraas toimib ühe lauseliikmena. Tüüpilised lisandid on ühelt poolt nime juurde kuuluvad liiginimetused (*minu vend Jaagup, kohvik Gustav*), teiselt poolt mitmesugused täpsustused (*minu sõber, parim inimene maailmas; soomlasest turist*). Peale nimisõnafraasi võib lisandiks olla või

lisandi saada ka kvantorifraas (Jüri ja Mari, *kaks toredat inimest; kolm inseneri*, meie tehase kõige targemad mehed).

Lisandi funktsiooniks on eelkõige teisiti väljendamise kaudu viitesuhte täpsustamine, et aidata vastuvõtjal referent tuvastada või lisada sellele mingi uus nüanss. Vastavalt on lisandeid liigitatud a) **piiritlevateks**, st referendi tuvastamiseks vajalikeks, ja b) **täpsustavateks**, mis ei ole ilmtingimata vajalikud referendi tuvastamiseks, vaid annavad referendi kohta pigem lisainfot. Näites (a) oleks nimisõnavormid *restoranis* ja *likööri* üksinda viitamiseks ebapiisavad, mistõttu on neile lisatud lisandina *restorani* ja *likööri* nimi. Sellistel juhtudel kuulub lisandiga nimetatu põhjaga nimetatu hulka, st *Kaunas* on üks *restoranidest*. Näites (b) on aga referentsiaalne suhe selge ka ainult nime puhul, lisand vaid täiendab infot referendi kohta ning üks ei ole teise osa. Piiritlev lisand väljendab oma põhja referendi klassi, täpsustava lisandi ja põhja referendid aga kattuvad.

- a. Istusime restoranis *Kaunas* paar tundi ja jõime likööri *Vana Tallinn*.
- b. Kohtusime Toomas Hendrik Ilvesega, *Eesti Vabariigi presidendiga*.

Piirid lisandi kahe tähendusliku põhiliigi vahel ei pruugi alati olla selged, pole ju alati võimalik öelda, kas lisandit on või ei ole vaja referendi tuvastamiseks. Näites (c) on fraasi *selles ehitises* lisanditeks fraasid *mägitee käänakule ehitatud palkmajas* ja *moodsas grillrestoranis*, kuid väga raske on öelda, kas nad on vajalikud viidatava objekti tuvastamiseks või annavad selle kohta lisainfot. Nt

- c. Selles ehitises, *mägitee käänakule ehitatud palkmajas*, *moodsas grillrestoranis* valitsesid mahedad lambid, kaminasüte sinakas lõõm ja tasane vestlussumin. [A]

Lisand on semantiliselt olemuselt tihti sarnane (mitterestriktiivsele) relatiivlausele (*Jüri, minu parim sõber* → *Jüri, kes on minu parim sõber*; *restoran Kaunas* → *restoran, mille nimi on Kaunas*).

§ 12 Lisandid liigitatakse asendi järgi põhja suhtes **ees-** ja **järellisandiks**. Kuna lisand ja tema põhisõna on mõlemad nimisõna-fraasid, siis on nende eristamine tihti raske. Siin tuleb lähtuda järgmistest asjaoludest.

- Kuivõrd NP süntaktilist funktsiooni näitab tuumsõna (lisandi põhja) vorm, siis juhul kui lisanditarind koosneb käändes

muudetavast ja muutumatust (püsivormilisest) fraasist, on muudetav põhi, muutumatu lisand (a). Leidub ühendeid, kus muutumatuks jääda ja seega lisandina esineda võib nii üks kui teine liige, ehkki tähendus on mõlemal juhul sama. See, kumb liige on sellistes ühendites parajasti lisand, on selge üksnes siis, kui põhjane toimiv liige on mingis muus käändes kui nominatiiv (b). Kui mõlemad liikmed on nominatiivis (*restoran Kaunas*), on ühend kaheti analüüsitav.

- a. *õpetajast* ema (*õpetajast* emale, *õpetajast* emaga); ema *õpetajana* (emale *õpetajana*, emast *õpetajana*); *Professor Aristel* oli kombeks teha soome-ugri kohvi. Ta elas *Vanemuise* tänaval. Restoranis *Suudlevad Tudengid* oli vaikne.
 - b. *restoran* Kaunases – restoranis *Kaunas*
- Kui fraasid ühilduvad käändes, siis tuleb jälgida, kas järelasendis fraas on eelnevast selgelt intonatsiooniliselt eristatud. Selline fraas on lisand, mis eraldatakse kirjas vahemärkidega (a). Kui aga sellist eraldatust pole, siis loetakse lisandiks laiema mõistemahuga fraas, milleks harilikult on eespool paiknev fraas (b).
 - a. Ta tutvustas meile oma meest, *tüsedavõitu kiilaspead*.
 - b. *Ta uuel naisel Üllet* on sinised silmad. Festival toimus *ülükoolilinnas* Tartus.

Märkus. Kirjavahemärkide kasutus tekstis on tihtipeale üsna kõikuv ja võib mõnikord anda lisandi määramisel vaieldava tulemuse. Näiteks lauses *Kui ta ainult oma suu avaks, saaks üleaedne, Jõepere Jaangi teada, kuidas tema naine Miili oma peigmeestega, Sirbi ja Vaatsiga hundinuiade taga sügavas vees hullas* [I] tuleks ühendis *tema naine Miili* pidada lisandiks fraasi *tema naine* kui üldisemat kirjeldust, kuid samalaadsetes ühendites *üleaedne, Jõepere Jaangi ja oma peigmeestega, Sirbi ja Vaatsiga* hoopis fraase *Jõepere Jaangi ja Sirbi ja Vaatsiga*, sest viimased on üldisemast fraasist kirjavahemärkidega eristatud. Mõnikord ongi ehk mõistlikum öelda, et tegemist on kahe referentsiaalselt dubleeriva NP-ga ja kumb neist on lisand ning kumb põhisoona, ei ole üheselt selge.

§ 13 Lisanditega fraasid võivad moodustada hierarhilisi struktuure, näiteks järgneb määratlejale (*tema, oma*) elatiivne eeslisand (*näitlejast, kirjanikust*), siis selle põhisoona (*papa, õpetaja*) ja siis

ees- ja perekonnanimi, mille suhtes eelnev mitmetasandiline NP (*tema näitlejast papa, oma kirjanikust õpetajale*) on eelisandiks.

Filmis on tema tegelase pojal koguni kaks isa, kuid Kinski ise jäi isata juba varases lapsepõlves, kui tema *näitlejast papa Klaus Kinski* oma perekonna hülgas. [A] Aga kui ta siis läks lohutust otsides kurtma juhtunud oma *kirjanikust õpetajale Valmar Adamsile* .. [A]

Ametlikus tekstis on lisandeid suhteliselt palju, sest vajadus lühidalt esitada suur hulk informatsiooni soosib lisandite kasutust nt aadresside, kuupäevade, ametinimetuste jms esitamiseks. Nt

Koolituspäev toimub laupäeval, 3. oktoobril kell 11–15 Tallinna Misjonikeskuses aadressil *Tehnika 115*. [etTenTen] Keeleauhinna üks kandidaate, *Tartu Ülikooli Füüsika Instituudi direktori nõunik Henn Käämbre*, keda kolleegid nimetavad ka *filofüüsikuks*, .. [etTenTen]

Lisandiks võib pidada ka kokkuvõtvale sõnale või fraasile järgnevat rindtarindist loetelu (a). Sel juhul võib lisandi põhjaks osutada kvantorifraas (*kolm peamist tunnust*) (b).

- a. Kiirused on kavandatud sellised, et kõik – *nii ponid kui ka suuremad hobused* – jõuavad raja ilusasti läbida. [etTenTen]
- b. Seega on riigil kolm peamist tunnust: *maa-ala, kodanikkond ja suveräänne riigivõim*. [A]

Järellisand

§ 14 **Järellisand** on tavaliselt täpsustav nimisõnafraas, mis lisab ees oleva nimisõnafraasi tähendusele mingi uue aspekti (a). Mõnikord sarnanevad järellisandid ka eneseperandustega, mille puhul antakse põhifraasist õigem või täielikum samale referendile viitav fraas, justkui parandaks kirjutaja oma ebatäpsust (b).

- a. Sina oled meie toitja, *meie öine ingel*. [I] Kohtusime Jüri Mäega, *minu naabriga lapsepõlve ajast*. Marikale, *minu pikaagele pinginaabrile*, meeldis joonistada. Jüri majal, *valgel telliskiviehitisel*, lehvis uhkelt lipp.
- b. Mu nimi on Bond, *James Bond*. Auk maakera pimedasse kuuma kõhuõõnde, *õigemini küll selle ülemine serv*, hakkas kuju võtma. [I]

Järellisand võib olla mõistemahult samasugune kui põhi (eelnevad näited a, b), aga ta võib ka olla klassifitseeriv, st liigitada oma põhja mingisse laiemasse klassi või tüüpi. Nt

Need on igäühele sünniga kaasa antud ja neid tuli külastada, aga see ei tekitanud Antsus kohustuse koormavat tunnet, kuigi nad olid ehk igavamad kui enda valitud sõbrad, *nõukoguliku Eesti haritlaseliit*. [I]

Peale nende markeerimata juhtumite esineb ka *nagu*- ja *kui*-lisandit (a) ja essiivset lisandit (b).

- a. Eesti keele *kui teise keele* õppimine ja õpetamine on kogu taasiseseisvumise aja olnud aktuaalne arutlusteema ja tihti ka kirglik vaidlusobjekt. [A] Seepärast rõhutan ilukirjanduse *kui empaatiavõime, vaimsure, humanistliku eluvaate kujundaja* võimalusi üleüldse. [T] Varrude puhul oli ta isegi Putkala Loonale kõik tema üleastumised vana Mihkliga andestanud ning tema *nagu sugulase* kunagi endale peo ettevalmistamiseks appi palunud. [I] Säärased vabakutselised õigusemõistjad *nagu Paul ja Roland* pidid lakkamatult kokku puutuma trotslike keeldumistega. [I]
- b. „Kalininil *Nõukogude Liidu vanemana* on õigus armu anda kõigile, aga oma naisele ta armu anda ei julge,“ rääkis mulle Pavka. [I] Pärast panustavad needsamad inimesed *maksumaksjatena* taas keskmisest rohkem. [etTenTen] Pole neil *isehakanud taidlejatena* annet mängida kaasajal proovideta saadud rolle. [etTenTen]

Märkus. Essiivseks lisandiks saab pidada üksnes substantiivsele põhjale vahetult järgnevaid fraase ja sedagi vaid ühe võimalusena. Samahästi võib sellist fraasi pidada verbi laiendavaks predikatiivadverbiaaliks. Essiivseid fraase, mis asuvad nimisõnafaasi ees, samuti fraase, mis paiknevad nimisõnafaasi järel, kuid on sellest lahutatud, on õigem analüüsida predikatiivadverbiaalideks, ehkki nende sisuline erinevus lisandeist ei ole kuigi suur. Vrd Kõigepealt võttis sõna R. P. *doktorandi juhendajana*. – *Doktorandi juhendajana* on R. P. teinud head tööd.

Markeerimata järellisand, samuti *nagu*- ja *kui*-lisand ühildub harilikult oma põhjaga käändes ja arvus, essiivne lisand arvus. Määruslike NP-de lisandid ühilduvad üldiselt kohakäände suunas, olles latiivsed, lokatiivsed või separatiivsed, kuid mitte tingimata samas käändes. Nt

Kohtume juunis, *ilusad suveajal*. Jüri sai kahevõistluses, *oma lemmikalal*, esikoha.

Muutumatu järellisandina esinevad eelkõige toote- ja üritusenimed (a), tsitaadid, pealkirjad, aadressid (b), marsruudiväljendid ja põhjaga tähistatu komponente märkivad väljendid (c) ning muud lauses

muutumatu püsivad üksused, millel on oma, lauses süntaktilist rolli kandev põhi.

- a. Otsin likööri *Vana Tallinn*. Sõitsime rallile *Valged Ööd*.
- b. Pioneeride hüüd „*Alati valmis!*“ Arutame teemal „*miks sõbrad jäävad vanaks*“ ja „*kuidas aeg mõjutab sõprust*“. [A] Iga saja meetri tagant võis sattuda peale eestlaste salgale, kes harjutasid koorilaulu või tegid proovi Oskar Lutsu näidendiga „*Kapsapea*“. [I] Käisin ajakirja *Keel ja Kirjandus* kolleegiumi koosolekul. Verbil *olema* on koopula omadusi. Ta elas eramajas, *Ehitaja tänav* 43.
- c. Koguneme Tallinna lennujaamas kell 15.45, lend *Tallinn–Pariis* väljub sõiduplaani järgi kell 17.30 ja jõuab Pariisi kell 19.30. [G] Taas sõitis buss uuel marsruudil, *Tartu–Põlva–Koidula*. Aplodeeriti balletipaarile *Age Oks ja Toomas Edur*.

Muutumatu järellisandina võivad toimida ka asutuste, ettevõtete ja ühenduste nimed, samuti tähtsümbolid ja numbrid (a). Kuid juhul kui nende kuju võimaldab käänamist ja eriti kui nendega seostuv liiginimetuse on ilma täienditeta või suurtähtlühend, võib liiginimetuse saada muutumatuks eelisanndiks ja nimi muutuvaks põhjaks (b).

- a. Olime eile Tartu kohvikus *Suudlevad Tudengid*. Panin lõppu märgi ☺.
- b. kohvikus *Gustav – kohvik Gustavis*; AS*il Andmevara – AS Andmevaral*; numbris *12 – number 12-s*; kolmnurgas *ABC – kolmnurk ABC-s*; punktis *A – punkt A-s*

Ettevõtetnimede puhul eelistatakse liiginimetuse muutmist ja seega nime käsitlemist lisandina siis, kui tahetakse näidata nime algkuju, nt *ASis Tallinna Vesi* on selgem kui *AS Tallinna Vees*.

Paljud nii toote-ürituse-pealkirja rühma nimed kui ka asutuse-ühenduse rühma nimed võivad käänduvatena esineda ka genitiivse eelisanndina (→ § 18), seega vahelduda võivad järgmised nimemallid:

- a. likööri *Vana Tallinn* = *Vana Tallinna* likööri
- b. kohvikus *Gustav* = *kohvik Gustavis* = *Gustavi* kohvikus

§ 15 Järellisand võib laiendada ka isikupronomenit, eelkõige selle pikka kuju. Nt

Ütleb kohe suu sisse, et tema, *Allika Manda*, jalutas jõe äärde sellepärast, et sulasega kokku saada. [I]

Teise isiku pronoomenit laiendav lisand võib kokku langeda üttega (Kas sina, *Annika*, oskad? [I]). Seda siiski vaid nimetavas käändes, sest muudes käänetes eristab lisandit lisandilaadsest üttest ühildumine – lisand ühildub oma põhjaga käändes (Kas sul, *kenal tüdrukul*, peigmees juba on?), üte jääb nominatiivi (Kas sul, *kena tüdruk*, peigmees juba on?) (→ 15 § 19).

Pronoomenijärgse lisandi üks tavalisemaid eesmärke on lisada juba tuvastatud, pronoomeniga viidatud referendile mingi tegevuse seisukohast oluline aspekt (a). Mõnikord võib pronoomenijärgse lisandi tingida pronoomeni ebaselge referents, nt kellegi sõnade referentimise korral või juhul, kui ei ole päris selge, keda mõeldakse *tema* või *meie* all (b). Kui esimeses või teises isikus olevat subjekti lauses eksplitsiitselt esitatud polegi, võib lisand laiendada ka verbi isikuvormi põhjal juurdemõeldavat NP-d (c).

- a. Mina, *lootusetu unustaja*, ajasin kõik jälle segi. Mees oli aru saanud, et eelkõige muretses koer tema, *peremehe* pärast. [I] Seejärel oli ta natuke kuivalt nutta tihkunud, tema, *neli aastat sõdinud Wehrmächti ohvitser*. [I] Joome põhjamaista likööri, meie, *noored idaeurooplased ilmajõe äärel*. [I]
- b. Kui sulane põhjalikult läbi pekstud, nii et ta enam tõusta ei jaksa, pidi tema, *Juku*, saunale tule räästasse torkama. [I] Traktoristid ja kombainerid teenivad mitu korda rohkem kui meie, *teadlased*. [I]
- c. Mõtlesin, *vana loll*, et püüdsin kinni paabulinna. [I]

Eeslisand

§ 16 Eeslisand võib olla vormilt markeerimata (põhjaga ühilduv või muutumatult nominatiivis), genitiivne või elatiivne. Markeerimata eeslisand on tüüpjuhul nime üldnimeline laiend. Alati on markeerimata eeslisandina käsitletav inimese vm olendi nime (a), samuti kohanime (b) ees paiknev üldnimeline laiend. Kohanime lisand ühildub alati oma põhjaga, olendi nime lisand võib ka mitte ühilduda.

- a. Kinkisin *vanale sõbrale* Vollile raamatu. *Buldog* Donnale anti konti. Kohtusime *professor* Karuga.
- b. Kontsert toimus *kuurortlinnas* Pärnus.

Inimese nime laiendav eeslisand on ametinimetus, tiitel, kõnetlussõna, sugulussõna vms (a). Mitmeosalise nime puhul (nt ees- ja perenimi) võib mittekäänduvad osad lugeda samuti lisandiks, sest vormiliselt on nad sarnased tiitlitega (b).

- a. *professor Metsalt, doktor Mäega, kindral Pöder, president Ilvesel, proua Linda, onu Juhan, tädi Maali, mamma Lindale*
- b. *Jüri Tammele, Karl Erik Taukariga, Peeter I-ga; Tuntud vanemate varjust on raske välja hüpata, aga see ei ole probleemiks näitleja Hendrik Toompere juniorile .. [A]*

Märkus. Tingimata vajalik mitmeosalise nime ühildumatu osa pidamine lisandiks siiski pole, sest sisuliselt on mitmeosaline nimi pigem tervik, millest käändub ainult viimane osa. See kehtib tegelikult ka mitteühilduva tiitli, kõnetlussõna ja ametinimetusega nimede kohta. Tervikuks tõlgendamise korral kaob ka probleem lisandi referentsusega – on mõistlikum öelda, et fraas *õpetaja Mart Mägi* viitab tervikuna ühele isikule, kui et fraasid *õpetaja, Mart ja Mägi* dubleerivad üksteist viiteüksusena.

Inimese vm olendi nime laiendav lisand ei ühildu oma põhjaga, kui ta on ainsuslik, ilma täienditeta, ei kuulu rindühendisse ega pole esile tõstetud.

Andsin selle raamatu *Juhan Mäele*. Vii see *professor* Tammele. *Härra* direktoril on täna tähtis koosolek. Vii see *neiu* Teelele. Nimetatud kirjutises on *kirjanik* Visnapuu kohta järgmised laimavad ja teotavad ütlused. [etTenTen]

Eeslisand ühildub, kui ta on mitmuses (a) või kui tal on täiend (b). Ühilduvad ka *ke(ne-)* ja *lane*-liitelised lisandid ning kalduvad ühilduma *ja*-liitelised lisandid (c). Muidu ühildumatu ainsuslik laiendama lisand ühildub harilikult ka siis, kui ta on rindühend (d) või kui ta on rõhulisena esile tõstetud (e).

- a. Näosaates parodeeriti *õdesid* Sõnajalgu. *Vendade* Grimmide muinasjutud.
- b. Nikolai II armastus *kuulsa baleriini* Mathida Kšessinskaja vastu peegeldub tema poliitika vigades. [etTenTen] Üks vanemaid ja kuulsamaid Marsiga seotud ulmeteoseid on *inglise kirjaniku* Herbert Wellsi „Maailmade sõda“.
- c. Toppis *pojakesele* Jürile putru lusikaga suhu. *Inglasele* John Smithile tulid külalised. *Leiutaja(le)* Tiit Sepale anti patent.
- d. Ühendus Rootsi Eestlaste Esinduskogu andis Stockholmis 2001. a. kultuuriauhinna (10 000 rootsi krooni) silmapaistva kultuurilise panuse eest *kirjanikule ja tõlkijale* Alex Militsale. [A] Siiski: Jõhvi linnagaleriis *baleriin* Age Oksa õe, *skulptor ja disainer* Anke Oksa maalide näitus. [etTenTen]
- e. Ma ei mõtle mitte *baleriini* Maasikut, vaid *ooperisolisti* Maasikut.

Markeerimata eeslisandina võib peale olendi ja kohanime laiendite esineda ka asutuste, ettevõtete ja ühenduste nimede, samuti tähtsümbolite ja numbrite üldnimeline laiend, kuid seda vaid laiendamata kujul ja käänduvate nimede juures. Nagu eespool (→ § 14) nägime, selline tarind vaheldub tarindiga, kus nimekomponent on muutumatuks järellisandiks, nt *kohvik* Gustavis = kohvikus *Gustav*, number 12-s = numbris 12.

Erandlikult võib markeerimata eeslisandiks olla ka nimi või nime-taoline element. Ühildumatu nimetavaline eeslisand omaette lause-liikmena tavaliselt ei esine, lisandi ja põhisõna ühendist on kujunenud liitsõna (vt Kasik 2015: 98), mille esiosaks on (laiendamata) tsitaatsõna ja tähtsümbol. Samas on võimalik ka pöördmall.

R-klahv (= klahv R), *x*-telg (= telg *x*), *x*-täht (= täht *x*), *olema*-verb (= verb *olema*), *C*-vitamiin (= vitamiin C), *lik*-liide (= liide *-lik*)

Mõnevõrra esineb liitsõnalist malli ka nimede korral (a). Rohkem on hakanud levima aga võõrmõjuline lahkukirjutatud nimi nimetavalise eeslisandina (b).

- a. Max Ernsti graafika ja raamatuillustratsioonid Eestis on kindlasti suurem sündmus kui mitme avangardiklassiku müüginäitus *Vaal*galeriis .. [A]
- b. Valeri Vinogradovi maalid ja kollaažid *Vaal* galerii alumises saalis, 4.–21. september. [A] Maja on kindlustatud *Seesam* Kindlustuse poolt. [A] *Tiit* Reisidel on õigus reisipakettide hinda muuta .. [etTenTen]

§ 17 Tavaliselt on nimi eeslisandina **genitiivis**. Genitiivse eeslisandi kasutusala on lai. Seda kasutatakse nt kohanimedes (a), ettevõtetanimedes (b), tootenimedes (c), autasunimedes (d), üritusenimedes (e). Liitsõnades võib lisandiga analoogilist funktsiooni täita ka genitiivne isikunimi (f) või koguni mitteniimi (g).

- a. *Marylandi* osariik, *Pärnu* linn, *Võmmorski* küla, *Peipsi* järv, *Ülikooli* tänav
- b. *Varraku* kirjastus, *Vanemuise* teater, *Kolme Sibula* restoran, *Aura* veekeskus
- c. *Vana Tallinna* liköör, *Atleedi* juust
- d. *Valgetähe* teenetemärk
- e. *Valgete* *Ööde* ralli
- f. *Juhani*-onu, *Marguse*-härna, *Põdra*-mutt
- g. *pastorihärna*, *sekretäripreili*

Lisandiks loetakse ühendi esimene osis eelkõige süntaktilistel kaalutlustel: üldmõistet väljendav sõna käändub ja osaleb seega süntaktilistes protsessides, nimi jääb aga ühildumatuna alati genitiivi, nt *Käisin Vanemuise teatris. Otsin Vana Tallinna likööri. Rääkisin Marguse-härraga*. Vormilt on genitiivne eelisand sarnane genitiivatribuudiga, kuid erinevalt viimasest on lisandi puhul tegemist põhisõnaga samaviitelise fraasiga. Mõnikord võib see vormiline sarnasus siiski segadust tekitada, nt sugulussõnade puhul. Fraasis *Juhani onu* võib genitiivset eesliiget mõista nii genitiivatribuudina (kelle onu?) kui ka eelisandina. Tõlgenduse ühestab kokkukirjutus (*Juhani-onu*) või hoopis sugulusnime esitamine markeerimata eelisandina (*onu Juhan, onu Juhanile*). Kohanimede puhul eristab genitiivset lisandit genitiivatribuudist see, et lisandiga ühendis, nt *Tallinna linn*, on nimeks üksnes pärisnimi, genitiivatribuudiga ühendis, nt *Tallinna laht* või *Pärnu jõgi*, toimib nimena aga pärisnimi koos liiginimetusega (lahe nimi ei ole *Tallinn*, vaid *Tallinna laht*).

§ 18 Elatiivne eelisand väljendab põhja referendi mingit omadust, kõige tüüpilisemalt rahvust või ametit:

inglasest treener, *autojuhist* naaber, *lesest* naine; Kohalikule *venelasest* õpetajale viidates kirjutab Kruglov, et linnale lähemal oskavad vene keelt päris paljud sürjanid, kaugemal aga väga vähesed. [T] Üks hallipäine *inglastest* paar jalutas rahulikult Louvre'i juurest Champs-Elysees' poole viivas kaunis Tuileries' aias. [A] Erutab mõte, kuidas *näitlejatest* sõbrad need leheküljed sügisel ahnelt kätte haaravad. [A] Keeruka kompositsiooniga olmeromaan hellahingelise macho suhetest oma *näitlejast* sõbra, naiste ja muu maailmaga. [A]

Tavaliselt ei ole sel juhul tegemist nimega, kuid tekstikorpusest siiski leiab mõningaid näiteid ka nimest elatiivse eelisandina. Nt

Tõnis ostab naisevenna talu ära, oma talu müüb *Jaunist* vennale. [I]

Elatiivne lisand võimaldab ühe fraasi sees liigitada referent kahte rühma (fraasi *autojuhist naaber* referent on nii *naaber* kui ka *autojuht*). Ühend on tihti sarnane ühendiga, milles elatiivne atribuut väljendab materjali (*puust* paat, *sitsist* kardin). Mõnikord on lisandit ja selle põhja võimalik pöörata, sõltuvalt sellest, kumba tahetakse rohkem rõhutada. Nt

kunstnikest abielupaar – *abielupaarist* kunstnikud

Elatiivne lisand ühildub oma põhjaga arvus (*näitlejast sõbra – näitlejatest sõprade*).

Lisandi mitteühildumise erijuhtumeid

§ 19 Kui lisanditarindi üks liige, lisand või tema põhi, märgib hulka, teine aga selle liiget või liikmeid, võivad nad erineda nii grammatiliselt käändelt (nominatiiv, genitiiv, partitiiv) kui ka arvult. Sellist mitteühildumist esineb nii järel- kui ka eeslisandi puhul.

Ühildumatu on rühma väljendav täpsustav-liigitav mitmuse osatavas käändes lisand, mis laiendab rühma üht liiget väljendavat ning ainsuse nominatiivis vormistuvat põhja. Nt

Liivi, *meie lähimaid sugulaskeeli*, on säilitanud palju eesti keelega ühiseid sõnu. [T]

Sellist lisandit saab käsitleda ka elliptilise fraasina, kust on välja jäetud arvsõna *üks*. Vrd

Raamatu autor on *Eesti üks parimaid mõisaajaloo tundjaid* Ants Hein. [etTenTen] Niisiis saab sel aastal kaisukaru, *üks laste armastatumaid mänguasju*, juba 110-aastaseks. [etTenTen]

Eri käänetes või arvus võivad NP ja selle lisand olla ka siis, kui nad oma erisuguse vormi tõttu nõuavad sama lauseliikme vormistamisel eri käände kasutamist. Näiteks kui kollektiivset mõistet edastav põhi saab lisandiks mitmusliku fraasi, siis on üks ainsuses ja teine mitmuses (a). Kui selline tarind on objektiks, siis võib ka kääne olla erinev (b). Samuti võib põhi olla indefiniitsena partitiivis, lisand aga definiitsena nominatiivis või genitiivis (c).

- a. Muidugi, aastakümnete pikkune nõukogude propaganda on eesti rahva, *eriti just nooremate eestlaste* teadvusse oma jälje jätnud. [etTenTen]
- b. Ta pani näitusele välja oma kuulsa kunstikogu, *uued ja vanad pildid*. Ta pani kirja uued ja vanad liikmed, *kogu meie teaduskonna nõukogu*.
- c. Meie kursusele tuli uusi üliõpilasi: *Mare, Ülo ja Ants*.

Lisandiga sarnaseid nähtusi

§ 20 Lisand laiendab nimisõnafraasi, kuid ka mõne teise fraasiga võib seostuda temaga sarnase tähendusega fraas. Nähtus on olemuselt sama: tähendus kas avatakse või täpsustatakse teise sama tüüpi fraasi abil. Selliseid ühendeid võib käsitleda seletav-ühendavate rindühenditena (→ 21 § 11), paljudel juhtudel on neile võimalik lisada seletav konnektiiv *s.o.*, *nimelt* jne. Näiteks võib omadussõnafraasiga kaasneda teine sarnase tähendusega või täpsustav omadussõnafraas (a), adverbifraasiga kaassõna- või nimisõnafraas (b) jm. Tihti on siin tegemist provormi tähenduse täpsustamisega (b), millega on omakorda sarnane suulises kõnes üsna laialt levinud irdelemendiga tarind, kus samale referendile viidatakse pronoomeniga ja leksikaalse nimisõnafraasiga (c) (→ 18 § 4; → 15 § 20; vt ka Amon 2015).

- a. Valitsuse finantspositsioon on praegu väga tugev, üks tugevamaid Euroopa Liidus. [etTenTen] Just sellistena, *omas ajas kohmetute ja võõrastena*, ma neid inimesi mäletan. [I] Ta oli neist kõige ilusam, *ilusam kui isegi Maarja Magdaleenat meenutav Galja seal kloostri*. [I]
- b. seal, *metsade ja merede taga*; Ka siin, *selles väikeses hapras riigis* .. mõtleme oma lähedastele ja teeme üksteisele kingitusi. [A]
- c. *see koridorivalvur*, *see tegi luugid lahti* [S]

Ka järellisandi ühend oma põhjaga on semantiliselt sarnane seletav-ühendavate rindühenditega, paljudel juhtudel oleks rinnastuskonnektiivi võimalik tarindisse lisada ja tarindit süntaktiliselt kaheti analüüsida. Nt

Kohtusime Toomas Hendrik Ilvesega, (*s.o*) *Eesti Vabariigi presidendiga*. Koolituspäev toimub laupäeval, (*s.o*) *3. oktoobril*. [etTenTen] Siin, (*nimelt*) *õitsvate õunapuude ja pärnade all*, oli ta loonud oma kaunimad viisid. [I]

Kirjandust nimisõnafraasi kohta: AMON, MARRI 2015. Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring. | EKG I 1995. | EKG II 1993. | EKK 2007. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1980a. Adjektiivatribuut eesti keeles. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | EREL, MATI 1992. Adjektiivse eesatribuudi ühildumisest eesti keeles. | EREL, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. | ISK 2004. | KASIK, REET 1968. Omastavalise täiendi subjektilisusest ja objektilisusest *mine*-konstruktsioonis. | KINDLAM, MAGNUS 1958.

Lisandi ühildumisest. | LAANEST, ARVO 1958. Liiki ja laadi väljendavast genitiivatribuudist läänemeresoome keeltes ja tema vahekorrast genitiivi muude tähendusfunktsioonidega. | LAANEST, ARVO 1959a. Kohakäändeliste substantiivatribuutide kasutamisest. | LAANEST, ARVO 1959b. Partitiivi abil väljendatud substantiivsest atribuudist läänemeresoome keeltes. | LAANEST, ARVO 1959c. Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes. | LAANEST, ARVO 1960. Sisekohakäänete vormis esinevatest nimisõnalistest atribuutidest läänemeresoome keeltes. | NURKSE, REIN 1937. Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. | RIIKOJA, ELLI 1974. Ühte nägu, kuid eri tegu. (Lisandi ja teiste lauseliikmete sarnasusest.) | RIIKOJA, ELLI 1975. On the nature of the Estonian apposition. | SAARESTE, ANDRUS 1948. Atribuudi asendist eesti keeles. | SAHKAI, HEETE 2003. Demonstrative Doubling in Spoken Estonian. | TAULI, VALTER 1961. Lisandist ja jutumärkidest. | VALMIS, AAVO 1972a. Eesti keele lisandi esinemisvormid. | VALMIS, AAVO 1972b. Eesti keele lisandi piirimailt. | VALMIS, AAVO 1972c. Eesti keele lisandi ühildumisest. | VALMIS, AAVO 1972d. Lisand eesti kirjakeeles. | VALMIS, AAVO 1972e. Lisandi liigid tähendusfunktsiooni järgi. | VALMIS, AAVO 1972f. Mis on lisand. | VALMIS, AAVO 1977. Eesti keele lisandi piirist.

10. OMADUSSÕNAFRAAS

Mati Erelt

Üldist

§ 1 Omadussõna- ehk **adjektiivifraas** on omadussõnast ja tema laienditest koosnev fraas. Fraasina toimib ka adjektiiv üksi. Adjektiivifraas esineb lauses a) atribuudina, b) predikatiivina, c) predikatiiv-adverbiaalina.

- a. *suur* maja, *väga suur* maja
- b. Ta on *kingituse üle rõõmus*. Juba avapäeval oli näha, et ta on *näost kahvatu ja jõuetu*. [A]
- c. *Tõsiselt haigena* jäi ta pensionile. Tänavuse talve alguses muutus ilm *korra*ks *külmemaks*. [A]

Adjektiivi laiendiks võib olla a) substantiivifraas, b) kaassõnafraas, c) infinitiivifraas, d) adverbi funktsioonis adjektiivifraas, e) kvantoriifraas, f) adverbifraas, g) kõrvallause.

- a. *käsivarre jämedune, sellest teadlik, kaardimängus osav, temale paras*
- b. *poja üle uhke, külaliste vastu viisakas*
- c. *ahne sööma*
- d. *kole* valus, *põhjatu rikas, igavene suur*
- e. *viie päeva vanune, kahe meetri pikkune*
- f. *väga haige, igavesti rikas, lausa kujuteldamatult suurejooneline*
- g. Ta tütar on *ilusam, kui ta ise nooruses oli*.

Adjektiivi laiendid esinevad seotud või vaba fraasiadverbiaalina, väljendades situatsiooni osalisi ning situatsiooni ruumilisi, ajalisi, kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid karakteristikuid (a). Adjektiivifraasi võib kuuluda ka üldlaiendeid (b).

- a. *inimeste vastu hoolimatu, seest toores, alati reibas, väga pikk, naljakalt kõver*
- b. *ilmselt katkine (auto), juba vana (mees), ikka reibas (inimene)*

Osa adverbiaale on tingitud adjektiivi võrdlusvormist või võrdluslikust sisust (*Ta on pikem kui mina. Viik oli samaväärne kaotusega*).

Neid käsitletakse koos võrdluslikku adverbi laiendavate adverbiaalidega eraldi (→ 12).

Eesatribuudina toimiva adjektiivi laiendid paiknevad alati adjektiivi ees (a), predikatiivi ja predikatiivadverbiaali, samuti ka järelatribuudi laiendid võivad olenevalt kommunikatiivsetest teguritest olla nii ees- kui ka järelasendis (b).

- a. *emale kingituse eest* tänulik poiss – *tänulik *emale kingituse eest* poiss
- b. Poiss on *emale* tänulik *kingituse eest* ~ *emale kingituse eest* tänulik ~ tänulik *emale kingituse eest*.

Omadussõnafraasi esmane funktsioon on atribuudi funktsioon ning selles funktsioonis on omadussõnafraasi elemendid kõige selgemini tuvastatavad. Et atribuudi sisusuhe oma põhjaga on sama mis predikatiivi sisusuhe prototüüpse grammatilise subjektiga (*väike poiss* – *poiss on väike*), siis võimaldab predikatiivilauses adjektiivifraasi laiendelemente tuvastada lause kõrvutamise atribuutarindiga. Nt lauses *Poiss on õnnelik kingituse üle* on *õnnelik kingituse üle* adjektiivifraas, sest see võib esineda subjektnimisõna atribuudina *kingituse üle õnnelik poiss*, lauses *Poisil on väga igav tüdrukuga vestelda* aga ei ole *tüdrukuga vestelda* adjektiivifraasi laiendliige, sest eelmisega analoogilist atribuutarindit siin moodustada ei saa. Probleeme tekib eelkõige adjektiivide komplementidega, mitte aga määralaienditega, mis kuuluvad alati adjektiivifraasi koosseisu (*väga igav*).

Märkus. Kui mitte arvestada määratähenduses kasutatavaid adjektiive, nagu *tohtu*, *määratu*; *jube*, *kole*, *hirmus* jt, mida kui mitteühilduvaid laiendeid saaks käsitada ka määradverbidena, samuti adjektiive *paras* ja *igavene*, siis adjektiiv üldjuhul ei laienda adjektiivi. Ühte substantiivifraasi kuuluvad adjektiivid võivad kas rinnastuda omavahel (*raske, lootusetu haigus*) või alistuda substantiivile astmeliselt (*esimene suur armastus*) (→ 21 § 27).

§ 2 Adjektiivifraasi struktuurivõimalused olenevad paljus sellest, kas adjektiiv väljendab suhtelist (relatiivset) või absoluutset omadust. Suhtelised omadused on omaduse kandjast ja/või kõneleja seisukohast olenevad skalaarsed omadused, absoluutsed aga neist sõltumatud mitteskalaarsed omadused.

Suhteline omadus on näiteks suurus, sest see, kas midagi peetakse suureks või väikeseks, oleneb asjast, mitte mingist absoluutsest

suurusstandardist. Suhteline on ka ilu, mis ühelt poolt oleneb asjast, teiselt poolt aga kõneleja maitsest (ilu on vaataja silmades). Suhtelisi (skalaarseid) omadusi väljendavatele adjektiividele ehk suhtelistele adjektiividele on iseloomulik gradeeritavus – neid võivad laiendada intensiivsusest väljendavad määralaiendid (*kohutavalt suur, väga ilus*) ning nad on kompareeritavad (*suurem, kõige suurem, niisama suur* jne). Suhtelised adjektiivid moodustavad harilikult antonüümide paare (*suur : väike, vana : noor, kallis : odav, ilus : inetu, tark : rumal, hea : halb* jne), kusjuures tegemist on kontraarsete vastanditega, mille puhul ühe liikme eitus ei võrdu teise jaatusega (*Mees on pikk ≠ Mees ei ole lühike*, sest on võimalik ka *Mees ei ole ei pikk ega lühike, vaid keskmist kasvu*). Kõige tüüpilisemad suhtelised adjektiivid on mõõduadjektiivid, s.o mõõdetavaid omadusi väljendavad adjektiivid, nagu *pikk, kõrge, vana, raske* jms. Mõõduadjektiive võivad laiendada kvantorifraasid (*2 meetrit pikk, 100 kilo raske*) ning mõõduadjektiivide puhul võib antonüümipaari omaduse suuremat astet väljendav liige (*pikk, vana, kallis* jne) esineda ühtlasi neutraalse, mõõtu (*pikkus, vanus* jms) väljendava liikmena (*1,5 meetrit pikk / [?]lühike; Kui vana / [?]noor sa oled?*)

Tüüpiline absoluutne omadus on selline, mis omaduse kandjal kas on või ei ole, seda ei saa harilikult olla natuke või palju, rohkem või vähem. Absoluutseid (mitteskalaarseid) omadusi väljendavad adjektiivid ehk **absoluutsed adjektiivid** on nt *karusnahkne, hommikune, lingvistiline, elus, rase* jms. Tüüpjuhul selline adjektiiv ei võta intensiivsusest väljendavaid laiendeid ([?]*väga hommikune, [?]väga rase*) ega kompareeru. Absoluutsetel adjektiividel pole kontraarseid antonüüme, nad moodustavad kontradiktorseid paare eitavate vastanditega (*elus : elutu, lingvistiline : mittelingvistiline*).

Relatiivsete ja absoluutsete omaduste ning neid väljendavate adjektiivide vahel puudub siiski terav piir. Täendusnihke korral võib tüüpjuhul gradeerumatu absoluutne adjektiiv siiski mõnikord gradeeruda (*Kas sa oled ikka elus? – Ma olen vägagi elus. Teie ettekanne on liiga lingvistiline*). Mitmed semantiliselt absoluutsed adjektiivid aga kompareeruvad ja esinevad koos määralaienditega ka ilma igasuguse tähendusnihketa, nt *liivane – liivasem, väga liivane, punane – punasem, väga punane*. Sellised adjektiivid moodustavad koos mõningate relatiivsete adjektiividega (relatiivsust / absoluutsust on siin sageli raske ja üsna tarbetu määrata) omaette adjektiivirühma.

Sellesse kuuluvad nt *haige : terve, täis : tühi, õige : väär, võimalik : võimatu, aus : autu*, aga ka *punane, ümmargune, liivane, verine* jms. Nende adjektiivide iseloomulikuks jooneks on asjaolu, et peale intensiivsusastet väljendavate määralaiendite võivad neid laiendada ka omaduse olemasolu või seisundis oleku täielikkuse astet väljendavad adverbid (*täiesti haige, peaaegu terve, üleni liivane* jne) (→ § 3).

Määramäärus adjektiivifraasi laiendliikmena

§ 3 Määramäärus kui hulgamääruse alaliik väljendab adjektiivi laiendina kas omaduse intensiivsusastet (*väga / üsna suur*) või omaduse olemasolu või seisundis oleku täielikkuse astet (*täiesti / peaaegu haige*) (Erelt 1986a).

Intensiivsusadverbiaalid laiendavad nii relatiivseid adjektiive (*pikk, raske, vana* jms) kui ka osa absoluutseid adjektiive (*haige, punane, ümmargune* jms). Täenduslikult liigituvad intensiivsusadverbiaalid 1) suurt intensiivsusastet väljendavateks ehk **augmentatiivideks**, 2) keskmist intensiivsusastet väljendavateks ehk **intermediaarideks** ning 3) väikest intensiivsusastet väljendavateks ehk **detraktiivideks**.

Suurt intensiivsusastet väljendavad: adverbid *väga, üpris, kohutavalt, ülimalt, haruldaselt, ebatavaliselt, hullupööra, õudsel, ääretult* jne (a); mitteühilduvana adjektiivid *põhjatu (sügav), määratu, tohutu; hirmus, kole, jube* jne; (ühilduvana) *igavene (suur) / igavese suure* (b); adverbistumas genitiivsed nimisõnad *kuradi, pagana* jne, terminatiivsed *surmani* jne, kõnekeeles ka translatiivne *sitaks* (c).

- a. See on *väga* jäik reegel. Kubani mägijões elavad *ebatavaliselt* suured sägad. [etTenTen]
- b. .. nad saavad oma osast *määratu* suurt tulu. [etTenTen] Mul on *kole* hea meel näha teid kõiki. [etTenTen] Ma panin neid sõnu kohe hulgi kirja, *igavese* pika joru. [etTenTen]
- c. See on sul *kuradi* hea mõte, Volli .. [etTenTen] Kõigele lisaks olin *surmani* väsinud ja kannatasin unehäirete all. [A] Kotid olid *sitaks* rasked. [etTenTen, blogi]

Peale määraadverbiaalide väljendavad suurt intensiivsusastet ka adjektiivi koosseisu kuuluvad prefiksoidid: *hiigel-* (*hiigelsuur*), *hiigla-* ~ *hiigla* (*hiiglasuur* ~ *hiigla suur*), *igi-* (*igivana*), *ime-* (*imeilus*),

maru- (*maruvihane*), *pori-* (*porilaisk*), *tuli-* (*tulisoolane*), *veri-* (*verivärske*), *üli-* (*üliharuldane*) (a). Augmentatiivset funktsiooni täidab ka reduplikatsioon – omadussõna või selle esiosa kordus (b). Väljendamaks eriti suurt intensiivsust korratakse augmentatiivset adverbialli (c).

- a. Korraga nägi poiss *imeilusat* naist. [etTenTen]
- b. *Suur-suur* aitäh teile! Taevas oli *sini-sinine*. [etTenTen]
- c. Ta on *väga-väga* hea ema, abikaasana *väga* kehv. [etTenTen]

Keskmi intensiivsust väljendavad adverbid *kaunikesti*, *keskmiselt*, *keskpäraselt*, *küllaltki*, *mõõdukalt*, *parasjagu*, *päris* 'üsna', *võrdlemisi*, *üsna(gi)* jne (a), ka adjektiiv *kaunis* (b).

- a. Nina oli puudutades *kaunikesti* valus. [I] Teater kui kunstiilik on läbi ajaloo olnud *küllaltki* inertne muutuste suhtes. [T] Kaks tööd on *päris* heal tasemel. [A]
- b. Sellel, millega mina tegelen, on *kaunis* krõbe hind. [A]

Keskmi intensiivsustastet väljendab ka nn absoluutne komparatiiv (→ 12 § 7). Nt

Ta on juba *vanem* inimene.

Väikest intensiivsust väljendavad adverbid ja pooleldi adverbistunud substantiivid *kergelt*, *natuke(ne~se)*, *pisut*, *suti(ke(ne~se))*, *tsipa(ke(ne~se))*, *veidi(ke(ne~se))*, *vähe(ke(ne~se))*, *ivake(ne~se)*, *tera(ke(ne~se))* jne. Nt

Olen teise koha üle *natukene* kurb. [A] Ta on *pisut* skeptiline praeguste liberaalsete reformide suhtes. [A] Meile järele tulnud said *tsipa poriseks* .. [etTenTen] Maailm koosneb kiirtest, absoluudi puudumise tõttu pole need sirged, vaid *terake* kõverad. [I] .. väljundita oleksid sellised haagid ju *vähekese* veidrad, eks ole. [etTenTen]

§ 4 Täielikkusastme adverbialid laiendavad osa absoluutseid adjektiive, nagu seisundijektiivid *haige*, *terve*, *tühi*, *täis*, *küps*, *valmis* jne või adjektiivid *punane*, *sinine*, *ümmargune*, *ovaalne* jne. Sellised adverbialid näitavad, kas referendil on mingi omaduse või seisundi tunnuseid sel määral, et saab rääkida omaduse või seisundi olemasolust, või on referent üksnes lähedal sellisele olekule. Mõnikord näitavad need adverbialid ka seda, kui suurel osal referendist on adjektiiviga väljendatud omadus või seisund. Adverbialli tähendus on

'täielikult' ja 'peaaegu', mis on lähedased episteemilise modaalsuse tähendustele 'tõsiskindel' ja 'tõenäoline'.

Täielikkust väljendavad adverbid *täielikult* ~ *täiesti* ~ *täitsa*, *absoluutselt*, *lausa*, *päris* 'täiesti', *puhta*, *puht(alt)*, *läbini*, *ülени* (a); ka ühendid *täiel määral*, *läbi ja lõhki*, *läbi ja läbi* (b); adverbistumas nimisõna genitiivivorm *jumala*, suulises kõnes ka elatiivivorm *jumalast*, samuti terminatiivivormid *lõpuni*, *surmani* jne (c).

- Ta on *täiesti* haige. Sa oled *lausa* naeruväärne. Selle teostamine on *absoluutselt* võimatu. Tänapäeva noored on *puhta* hullud. [A] Kaitseliit on *puhtalt* sõjaväeline struktuur .. [A]
- Läbi ja lõhki* roosiline asi siiski polnud. [A] Seadme füüsikaline tööprintsip ei ole veel *täiel määral* selge .. [T]
- Mati räägib sellest puhvetist *jumala* õiget juttu. [A] Tähelepanek on *jumalast* õige. [etTenTen] „Kui *lõpuni* aus olla, siis tegime seda nalja pärast,“ ütles Soome ELi üks delegaate. [etTenTen]

Liitadjektiivi koosseisus väljendavad täielikkust *täis-* (a) ning prefiksoidid *puru-* (*puruhaige*), *puu-* (*puupaljas*), *püsti-* (*püstirikas*, *püsti-hull*) (b). Täielikkust saab väljendada ka adjektiivide korduse abil. Korduva adjektiivi seob sellisel juhul pronoomen *mis* (*haige mis haige*, *täis mis täis*) (c).

- Tänu Ainole oli Eno üksteist kuud aastas *täiskarske* .. [etTenTen]
- Nad riisusid ta vaese pagana *puupaljaks* .. [etTenTen] Laps on „Kättemaksukontori“ järele *püsti*hull. [A]
- .. riigi rahakott on ikka *tühi mis tühi*. [etTenTen]

Mittetäielikkust väljendavad adverbid *peaaegu* ~ *peagu* (*et*), *pooleldi* ~ *poolenisti*, *enam-vähem* (a), liitadjektiivi koosseisus ka *pool-* ja terminoloogias *vaeg-* (*vaegmuuteline verb*, *vaegvõimeline*) (b).

- Oli *peaaegu* võimatu pisaraid tagasi hoida. [etTenTen] Välismaine populaarteadus oli eestikeelsetes raamatupoodides *peaaegu et* olematu. [T] .. põõsad-puukesed klammerduvad kõrgele, *peagu* püstitloodsele lubjakiviseinale. [T] Miks peab värsket kraami laskma *pooleldi* halvaks minna ja alles siis sellest süüa tegema? [A] Nende põhimõtted on olnud *enam-vähem* ühesugused .. [etTenTen]
- Must pipar on *poolküp*s pipramari. [etTenTen]

Sõltuvusmäärus adjektiivfraasi laiendliikmena

§ 5 Tegevust, tegevusvaldkonda või tegevusobjekti väljendavad sõltuvusadverbiaalid: Vma – adjektiivide *kiire, aeglane, ahne, kange, südi, visa* jne puhul (a); NPgen + *peale* – *hakkaja, kange, maias* jne puhul (b); harva NPall – *usin, maias* jne puhul (c); NPin – *osav, hakkaja, abitu, edukas, geniaalne* jne puhul (d); NPgen + *järele* – *näljane, ahne, hull* jne puhul (e).

- .. usalduskriis on kiire *levima* (~ *levib kiiresti*). [etTenTen] Naine oli hirmus kange *lobisema*. [etTenTen]
- Martin oli noorest saadik *iga töö peale* hakkaja. [etTenTen] Kõik inimesed ei ole *keelte peale* andekad .. [etTenTen] *Meie tüdrukute peale* olid nad väga maiad. [etTenTen]
- Aga see, keda mina ise välja valisin, oli *usin tööle*. [etTenTen]
- Jaan on hakkaja *puidutöös*, tema valmistatud on Maarja küla viidad. [A]
- Järelikult see tüdruk on näljane *kuulsuse järele*. [A] See tegelane peaks olema hull *sõõrikute järele* .. [etTenTen]

§ 6 Harilikult käitumises avalduva hoiaku objekti (eriti isikut) tähistavad adverbiaalid: NPgen + *vastu* – *viisakas, aupaklik, armutu, karm, mürgine, õrn, kena, apaatne, tundetu* jne puhul (a); NPkom – *sõbralik, familiaarne, lahke, leplik, üleolev* jne puhul (b); NPall – *halb, truu* jne puhul (c); NPgen + *ees* – *siiras, aus* jne puhul (d); NPgen + *suhtes* – *abivalmis, upsakas, vaenulik, umbusklik* jne (e). Erinevalt muudest selle tähendusrühma adverbiaalidest seostub kaassõna *suhtes* ühtviisi vabalt nii elutu kui ka elusa objektiga. Ühtlasi kipub *suhtes* välja tõrjuma teisi hoiaku objekte väljendavaid määrusi.

- .. olge *teineteise vastu* kenad ja viisakad. [etTenTen] Ma lihtsalt muutusin apaatseks *elu vastu*. [etTenTen]
- Hobusedki .. on *inimestega* sõbralikud ja *lastega* leplikud. [etTenTen]
- Mu mees teab, et olen *talle* truu. [etTenTen]
- Kui laps õpib *siira ja ausa ema ees* siiras ja aus olema, siis ta julgeb olla seda *kogu maailma ees* .. [etTenTen]
- Ole *kõigi suhtes* sõbralik ja heatahtlik. [etTenTen] Igaüks on umbusklik *kellegi teise algatatud asjade suhtes*. [etTenTen]

Psüühilise seisundi või hoiaku objekti või tekitajat väljendavad adverbialid esinevad kujul: NP_{all} või NP_{gen} + *peale* – *kade*, *pahane*, *kindel* jne puhul (a); NP_{in} – *kindel* puhul (b); NP_{gen} + *üle* – *rõõmus*, *õnnelik*, *tusane*, *uhke* jne puhul (c); NP_{gen} + *pärast* – *rahutu*, *muretu*, *murelik* jne puhul (d); NP_{kom} – *tuttav* puhul (e); NP_{el} – *teadlik* puhul (f). Hoiaku objekt ja tekitaja langevad tavaliselt kokku, kuid mõnel juhul võivad ka eristuda, nt adjektiiv *tänulik* puhul väljendab seisundi objekti NP_{all}, tekitajat aga NP_{gen} + *eest* (g).

- a. Ta võib tunda kibedust ja olla kade *abikaasale* .. [etTenTen] Nagu ma teinekord olen pahane *endale ja karmile tuulele*, kui kõrv valutama hakkab. [etTenTen] Me ei saa olla kindlad *ühelegi tehnilisele lahendusele* .. [A] Kurjust on palju, inimesed on kadedad *üksteise peale*. [etTenTen] .. ka mina olen *loopiivate peale* kuri. [etTenTen] Võite *meie peale* kindlad olla. [etTenTen]
- b. Ta oli alati kindel *oma õigsuses*. [etTenTen] Paistab, et tüdruki pole päris kindel *sinu ja su otsustes*. [etTenTen]
- c. .. mistõttu peaks *sallivuse ja erinevuste üle* uhke demokraatlik ühiskond neid väärtusi kahekordselt järgima. [etTenTen]
- d. Korraldage *oma laste pärast* murelike lapsevanemate palvegrupp. [etTenTen]
- e. Oled sa *tuttav olukorraga kaasaegsetes psühhiaatriahaiglates*? [I]
- f. Kuid kõik ei ole *teadlikud reeglitest*, mida tuleks sel juhul järgida. [etTenTen]
- g. Jahimehed olid *meile abi eest* tänulikud. [etTenTen]

§ 7 Adverbiaal kujul NP_{abl} või NP_{gen} + *poolest* / *seisukohalt* ~ *seisukohast* / *aspektist* näitab, mis aspektist kedagi või midagi adjektiiviga iseloomustatakse (a). Vaba adverbiaalina seostub see paljude adjektiividega ja esineb sageli koos muude adverbiaalidega (b).

- a. Paunküla veehoidla on *suuruselt* teine veehoidla Harjumaal Kõue vallas. [etTenTen]. Karjala on teatavasti rikas *metsade, jõgede ja väikejärvede poolest*. [etTenTen]
- b. Mööduv aasta oli *teraviljakasvatajatele hindade poolest* soodne .. [etTenTen]

Adjektiiv *vaba*, *paljas*, *tühi*, *puhas* laiendab NP_{el} kujuline sõltuvusadverbiaal, mis näitab, millest ilma miski on. Muude adjektiivide laiendina on NP_{el} pigem põhjusadverbiaal (→ § 11). Nt

Tänav oli *inimestest* tühi. Kas järv on juba *jääst* vaba? [etTenTen]

Muud määrused adjektiivifraasi laiendliikmena

§ 8 Valdajamäärusena esinevad kogejat väljendavad adverbiaalid kujul NP_{all}, mis laiendavad adjektiivie *meelepärane, südamelähedane, vastik, vastumeelne, ebameeldiv; selge, ebaselge, selgusetu, tuttav, võõras, tundmatu* jms. Nt

.. see on tõeliselt *jumalale* meelepärane tegu. [etTenTen] Eelkõige alustaks *lugejale* ebameeldivast teemast – motivatsioonist. [etTenTen] Nii et, kui see *kõigile* selge pilt sind, Jaanus, paelub, siis lase edasi. [etTenTen]

NP_{all}, vahel ka NP_{gen} + *jaoks* laiendab ka adjektiivie *sobiv, paras, vajalik, oluline, kasulik, soodne, kahjulik, tavaline, ebatavaline, tüüpi-line, iseloomulik* jne, tähistades osalisi, kellele / millele midagi sobivaks vm peetakse. Nt

Iga töötaja peaks saama just tema töö ohutegureid arvestavad ja *talle* parajad tööjalatsid .. [etTenTen] Vajadusel kohtume kliendiga *talle* sobivas kohas. [etTenTen] Tuudorstiilis kiriku välisviimistluses on kasutatud *ajajärgule* iseloomulikke materjale – graniiti ja tellist. [etTenTen] Tarnekindluse seisukohalt on Estlink II kaabel *Eesti jaoks* ülioluline. [etTenTen]

§ 9 Kohamäärusena esinevad peamiselt NP_{el} (a), kaassõnafraasid NP_{gen} + *alt / pealt / äärest / kohalt ...*, (*kuni* +) NP_{term}, Nel + *saadik* (b) ning kohaadverbid *pealt, seest, kohati* jne (c).

- Näost* roheline ja end kerra tõmmanud Ago tema taga noogutas ainult. [etTenTen]
- Kõhu alt* kollane, *selja pealt* sinine lind meenutab meie kuldnokka ainult suuruse poolest. [etTenTen] Kui pooleteiseaastasel lapsel on esimesed hambad *igeme äärest* kollakad .. [etTenTen] Peatee on *kuni silmapiirini* tühi. [A] Olen *rinnust* *saadik* halvatud .. [A]
- Küpsetis tuli *pealt* tume, *seest* nätske ja vastas kvaliteedile ka veel järgmisel päeval. [etTenTen] Vool on siin mõõdukas, kaldad madalad, *kohati* soised. [etTenTen]

§ 10 Ajamäärusena esinevad peamiselt NP_{in} (a), kaassõnafraasid NP_{el} + *saadik*, (*kuni* +) NP_{term}, *läbi* + NP_{gen} jne (b) ning ajaadverbid *alati, mõnikord, korduvalt* jne (c).

- a. *Noores eas* varjulembese ja külmaõrnana uueneb saar looduslikult vanemate puistute turbe all paremini kui lagedal. [T]
- b. Edasi minnes nägi Jeesus ühte *sünnist saadik* pimedat inimest. [etTenTen] Issandale *kuni surmani* truuks jäämine nõudis suurt usku ja üliinimlikku vaprust. [etTenTen] ASi Tallinna Sadama sadamaid läbis möödunud aastal *läbi aegade* rekordilised 8,84 miljonit reisijat .. [etTenTen]
- c. *Alati* ühesugune toit polnud küllalt erutav, et ta seda märganuks. [etTenTen]

§ 11 Põhjuslikku fraasimäärust vormistab harilikult NPel. Nt

Vaid üks sõõm *suitsust* paksu õhku ning juba olingi reaalsusest eraldatud. [etTenTen] Nende *külmast* kanged näpud värisesid ega kuulunud sõna. [etTenTen]

§ 12 Otstarbemäärus laiendab seotud fraasiadverbiaalina põhiliselt sobivust, võimelisust, vajalikkust või valmisolekut väljendavaid adjektiive *sobiv, kohane, kõlblik, paras, suuteline, võimeline, vajalik* jne ning esineb kujul Vma (a), NPtr (b) ja NPgen + *jaoks* (c).

- a. Erakonnad on lihtsalt veendunud, et praegune president on sobilik *jätkama*. [etTenTen] Iisraeli hinnangul on iraanlased juba 2009. aastaks suutelised *tuumapomme tootma*. [etTenTen]
- b. Maarja usk ja alandlikkus õpetavad meile *palvetamiseks* kohast meelelaadi. [etTenTen] Koostööprojektidest huvitatud ja *nende elluviimiseks* võimelisi inimesi on liiga vähe .. [A] *Printimiseks* sobiv versioon muide meeldib paljudele ka lugemiseks .. [etTenTen]
- c. .. Kerstil on *saate jaoks* sobiv lauluhääl täiesti olemas. [A]

§ 13 Seisundimäärus esineb fraasiadverbiaalina peamiselt kujul AdjP/NPess või AdjP/NPel + *peast*. Essiivne adverbiaal on seisundimäärusena käsitatav eelkõige atributiivse adjektiivi laiendina (*haigena rahutu laps*), mujal võib seda tõlgendada ka (seisundit väljendava) predikaatiivadverbiaalina (*laps on haigena rahutu*). Nt

Küpselt peast ~ küpsena tumepunased marjad. Selleks et Setumaa suveniir oleks *meenena* eriline, peab see kandma endas midagi olulist piirkonna omapärast, traditsioonist, kultuurist. [A]

§ 14 Viisimäärusena toimivad peamiselt *lt*-adverbid. Viisimäärus võib väljendada omaduse avaldumise viisi (*sinkjalt kahvatu nahk*) (a), seda, mis aspektist midagi iseloomustatakse (*teoreetiliselt*

kõrgetasemeline uurimus) (b), või hinnangut omaduse esinemise määrale (*üllatavalt ilus ilm* = on üllatav, et ilm on nii ilus) (c).

- a. Pealagi *punakalt* pruun, musta värvi nokaalune ulatub silmadeni .. [etTenTen]
- b. *Juriidiliselt ja tehniliselt* nüansirohke rahvusvaheline lepe ei saa sündida üleöö .. [etTenTen]
- c. Ta oli ennast juba mõnda aega tundnud *kummaliselt* rahutuna. [etTenTen] Teatrimaja on *imelikult* vaikne. [etTenTen]

Kirjandust adjektiivifraasi kohta: EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | ISK 2004. | VIRES, HELMI 1960. *ne*-omadussõnade tähendusrühmad eesti murretes.

11. MÄÄRSÕNAFRAAS

Ann Veismann, Mati Erelt

Üldist

§ 1 **Määrsõna-** ehk **adverbifraasiks** nimetatakse fraasi, mille tuumaks on adverb või proadverb. Fraas esineb lauses: a) verbi laiendava (lause)adverbialina (→ § 5–10), b) adjektiivivi, adverbi või arv sõna laiendava fraasiadverbialina (→ § 11), c) substantiivi laiendava adverbiaalatribuudina (→ § 12; → 9 § 10).

- a. Ta on *väga kaugel*. Siin pole kedagi.
- b. Püksid olid *üsna palju* lõhki.
- c. *kaugelt* külalised, *seal* viibimine, *mängutuhinast* *elevil* laps

Proadverbid võivad esineda pealauses kõrvallause korrelaadina, näidates kõrvallause lauseliikmelist funktsiooni (a). Küsivad-siduvad proadverbid täidavad kõrvallauses lisaks lauseliikme (adverbialivi) funktsioonile sidendi funktsiooni (b) (→ 16 § 3).

- a. Ta tuli *siis*, kui oli juba hilja. Ta tuli *sellepärast*, et teda paluti.
- b. Ma ei tea, *miks* ta lahkus. Ta läks sinna, *kus* oli parem. Tulen, *millal* tahan.

Adverbi laiendiks võib olla: a) teine adverb(ifraas), b) substantiivifraas, c) kaassõnafraas, d) kvantorifraas, e) kõrvallause (→ § 13).

- a. *väga* hästi, *väga vähe* viltu
- b. *ootusest* ärevil, *kõikidest konkurentidest* paremini
- c. *selja pealt* katki
- d. *paar päeva* varem, *mitu kilomeetrit* kaugemal
- e. Ta rääkis kauem, *kui mina seda* tegin.

Adverbi laiendid esinevad vaba või seotud fraasiadverbialina (→ § 13). Neid laiendeid, mis on tingitud adverbi võrdlusvormist või võrdluslikust sisust, nagu *väga (hästi)*, *teistest (paremini)* jms, käsitletakse koos võrdluslikku adjektiivivi laiendavate adverbiaalidega eraldi (→ 12).

Adverbi juurde võib kuuluda ka üldlaiendeid, nt *ainult, just, ka, ikkagi, alles, vist, peamiselt* jt, mis aga erinevalt fraasiadverbiaalist mõjutavad kogu lause tähendust (→ 15 § 2 jj). Nt

Ta rääkis vahel meiega *ka* viisakalt. Seda tuleb teha *just / ainult / vaid* nii.

Adverb sõnaliigina

§ 2 Adverbifraas täidab lauses tüüpjuhul asjaolumääruse funktsioone, väljendades kohta, aega, viisi, seisundit ja kvantumit (hulka ja määra). Adverb kui sellise fraasi tuumsõna on spetsiaalne sõnaliik nende tähenduste väljendamiseks. Tüüpjuhul muutumatute sõnadena väljendavad adverbid määruse tähendusi üksnes leksikaalselt, mistõttu adverbide tähendusrühmad langevad kokku põhiliste asjaolumääruste rühmadega.

Leidub siiski ka osaliselt käänduvaid määrsõnu. See asjaolu seob neid substantiividega. Kohamäärsõnad võivad esineda kolmes sise- või väliskohakäändes, mis näitavad kohamääruse suunalisi alaliike, jagunedes latiivseteks, lokatiivseteks ja separatiivseteks adverbideks, nt *kaugele : kaugel : kaugelt; koju : kodus : kodunt; eemale : eemal : eemalt; ette : ees : eest; taha : taga : tagant; välja : väljas : väljast; maha : maas : maast; siia : siin : siit; sinna : seal : sealt*. Ka seisundimäärsõnadel on sageli kaks kohakäänet eristamaks seisundisse minekut (illatiiv või allatiiv) ja seisundis olekut (inessiiv või adessiiv), nt *pungi : pungis; krässu : krässus; pingule : pingul; mõlki : mõlkis; kühmu : kühmus*. Üksikud seisundiadverbid on koguni kohamäärsõnade taoliselt kolmes käändes, nt *riide(sse) : riides : riidest*. Paljud seisundiadverbid on lähtunud nimisõnade sise- või väliskohakäände vormidest. Nimisõnavormidest eristab neid määrsõnu tähendusnihe (suurem abstraktsus), arvuopositsiooni puudumine, sageli ka see, et sisekohakäändelise adverbi lokatiivsel vormil on latiivse vormiga ühesugune tugevaastmeline tüvi substantiivi nõrgaastmelise asemel, vrd tugevas astmes (*jäi*) *kühmu : (on) kühmus* ja nõrgas astmes (*selles*) *kühmu* (Tiits 1982, EKG II 1993: 87–90). Süntaktiliselt aga eristab adverbe nimisõnavormidest asjaolu, et neid ei saa laiendada ühilduv adjektiivatribuut, küll aga võib laiendiks olla teine adverb, eriti viisi- või määraadverb. Vrd

NP: Teeäärses *suures kühmus* askeldasid sipelgad.

AdvP: Vanaisa oli *kõvasti / imelikult kühmus*.

Piir on siiski hägus. Osa seisundit väljendavaid sisekohakäändeis sõnavorme, nt *abielus, mures, mõttes*, võivad esineda nii ühilduva adjektiivatribuudiga kui ka adverbist laiendiga (*õnnelikus abielus – õnnelikult abielus, suures mures – väga mures, sügavas mõttes – sügavalt mõttes, täies riides – täielikult riides*), mis võimaldab neid vorme käsitada niihästi nimisõna kui ka määrsõna vormidena.

Lokatiivsetel seisundiadverbidel, nii sisekohakäändelistel kui ka muudel (*alasti, hajali, pärani* jms) on omakorda ühisjooni adjektiividega. Ka adjektiivid võivad väljendada seisundit (nt *vihane, haige, rase*) ja olla laiendatud määraadverbidega (*väga vihane, täiesti haige*), vahel ka viisiadverbidega (*veidralt haige*). Adjektiivide tüüpiliseks omaduseks on toimida substantiivide juures atribuudina (*vihane mees*), kuid sama omadus on paljudel lokatiivsetel seisundiadverbidel (*pärani aken, kühmus vanaisa*). Ainsaks eristavaks jooneks on adverbi muutumatus ning sellest johtuv ühildumatus. Leidub antonüümi-paare, mille üks liige on muutuv, teine muutumatu, nt *kaine : purjus*. Võimatu poleks pidada lokatiivseid seisundiadverbe käändumatu-teks või vaegmuutelisteks adjektiivideks. Sel juhul tuleks käsitada neid nagu muid adjektiive nimisõna laiendina adjektiivatribuudina (*raagus puud*) ja *olema*-verbi juures öeldistäitena (*Puud on raagus*). Siin peetakse neid siiski adverbideks, mis verbi *olema* laiendina on seisundiadverbiaal, substantiivi laiendina vastavalt seisundit väljendav adverbiaalatribuut. Kui seisundit väljendav muutumatu sõna atribuudina esineda ei saa, on tema adverbilisus muidugi ilmsem (nt *on / jäi vait – *vait mees*). Osal sellistel seisundiadverbidel on atribuudi positsioonis *ne*-liitelised adjektiivsed vasted, nt *on katki, lõhki, kinni, lahti – katkine, lõhkine (särk), kinnine, lahtine (aken)*. Samas toetab *katki*-tüüpi sõnavormide käsitlemine adverbidenä samasugust käsitlust ka *rikkis-*, *raagus-* jms tüüpi sõnavormide puhul, sest kui lauses *Auto on katki* on *katki* seisundiadverb, siis oleks ebaloogiline käsitleda sõnavormi *rikkis* selles positsioonis teistmoodi, s.o käändumatu omadussõnana. Ning kui *rikkis* on *olema* laiendina adverb, siis oleks omakorda kummaline käsitleda teda atribuudi positsioonis teisiti.

§ 3 Hajus on adverbi piir mitte üksnes substantiivi ja adjektiiviga, vaid ka abisõnadega – kaassõnade ja afiksaaladverbidega, samuti partiklitega – rõhumäärsõnade ja hüüdsõnadega.

Kaassõnade ja afiksaaladverbide abil antakse edasi põhiliselt neid-samu tähendussuhteid mis adverbidega, s.o kohta, aega, seisundit jms. Kaassõna kui abisõna seostub alati nimisõnafraasist komplemendiga, mille semantilist funktsiooni situatsioonis ta väljendab, kuid tüüpjuhul ei saa tal olla modifitseerivat laiendit (nt fraasiadverbiaali). Erandiks on võib-olla prepositsioonile eelnevad määralaiendid, mida annab tõlgendada nii kogu kaassõnafraasi kui ka ainult kaassõna laiendina (→ 13 § 1). Nt

Onn asus *päris keset* metsa. Meeleavaldajaid oli *kaugelt üle* tuhande. Saabusime *natuke enne* teda.

Komplement eelneb (postpositsiooni puhul) või järgneb (prepositsiooni korral) kaassõnale vahetult (*maja taga, üle aia*). Kui kaassõna ja komplementfraasi tuumsõna vahel on mingi element, siis kuulub see komplemendi koosseisu (→ 13 § 1). Nt

[*Väikese poisil*]_{kompl} käes oli mänguauto. [*Poisi, väikese ja vallatu*]_{kompl} käes oli mänguauto. [*Poisi, selle pahandusekoti*]_{kompl} käes oli mänguauto. Jätkame *pärast [väikest vaheaega]*_{kompl}.

Adverb esineb tavaliselt ilma komplemendita. Kui adverbil siiski komplement on (nt *pärit USAst, prahti täis*), võib see erinevalt kaassõnafraasist olla adverbist lahutatud nii adverbi enda laienditega kui ka muude lauseelementidega. Nt

John on *pärit USAst*. – *USAst* / John küll / *pärit* pole. Tuba oli *prahti täis*. – Tuba oli *prahti* / *äärest ääreni* / *täis*. *Prahti* / oli tuba / *täis*.

Leidub küllaltki palju sõnu, mis võivad esineda nii kaassõnana kui ka adverbina, nt *enne, pärast, taga*. Kaassõnana esinevad nad koos nimisõnafraasist komplemendiga, mida ei saa neist teiste sõnadega eraldada, määrsõnana ilma komplemendita. Vrd

Jõudsimme kohale *enne* teisi. – *Enne* oli ilus ilm. Kontsert lõppes *pärast kella viit*. – *Pärast* (= pärastpoole) läks ilm külmemaks.

Mõnikord võib komplemendi juurde mõelda ja käsitada probleemset sõna adverbi asemel elliptilise kaassõnafraasina. Nt

Enne lõunat oli ilus ilm, aga *pärast* hakkas sadama.

Abimäärsõnad ehk afiksaaladverbid on sõnad, mis nagu kaassõnadki ei esine lause moodustajana, vaid käituvad grammatiliste morfeemide taoliselt (→ 3 § 11). Kui kaassõnad sarnanevad teatud määral substantiivi käändetunnustega, siis afiksaaladverbid on nagu verbiliited. Nad moodustavad verbiga tähendusterviku – ühendverbi, mis võib lauses toimida liitpredikaadina ja määrata lausemalli. See tähendustervik on tugevam ainukordsete, idiomaatiliste ühendverbide puhul (nt *vaenlane andis alla*), seevastu korrapäraste ühendverbide puhul, kus adverbiline osis võib seostuda paljude verbidega (nt *alla tulema / minema / jooksmata / sõitma* jne), on see mõnevõrra nõrgem (vt Rätsep 1978: 26–35). Samas pole ka korrapäraste ühendverbide adverbiline osis hästi käsitletav lause moodustajana ning seega adverbialina, sest enamasti on nende küsimustamine vähemalt kahtlane. Näiteks Rätsepa toodud näitelause *Õun kukkus puu otsast alla*, mida ta peab võimalikuks vastuseks küsimusele *Kuhu õun puu otsast kukkus?* ja seega *alla* adverbina käsitlemise õigustuseks, ei ole siiski vastusena samal määral loomulik või täisväärtuslik kui näiteks *Pliiats kukkus laua pealt voodi alla* vastusena küsimusele *Kuhu pliiats laua pealt kukkus?* Seetõttu tundub korrapäraste ühendverbide adverbilise osise abimäärsõnana käsitlemine siiski õigustatud. Abimäärsõnadegi hulgas on vähem ja rohkem tüüpilisi abisõnu, näiteks perfektivsust väljendav *ära* (*sõi pudru ära*) on kahtlemata tüüpilisem abimäärsõna kui ülaltoodud näidetes *alla*.

Kaassõna, afiksaaladverbi ja adverbi piirijuhtumitena on käsitatavad paljud kohatähendusliku elatiivse või allatiivse nimisõnaga seostuvad sõnad, nt ühendeis *jooksis sillast üle, vaatas aknast välja, astus autole ette* jms, samuti mõne muugi laiendiga sõnad, nagu komitatiivse substantiiviga seostuvad sõnad *kaasas* ja *kaasa* (*tuli minuga kaasa*). Sõnade *üle, välja, ette* jms adverbitõlgenduse vastu ja kaassõnatõlgenduse poolt räägib see, et need sõnad on väga nõrgalt seotud verbiga (Rätsepa 1978: 33 arvates üldse mitte), need moodustavad elatiivse või allatiivse nimisõnaga ühendi, mis sarnaneb kaassõnafraasiga. Kaassõnatõlgenduse vastu ja adverbitõlgenduse kasuks räägib aga see, et selliste ühendite puhul ei kehti fraasi lahutamatus nõue (*jooksis sillast kiiresti üle*). Päril adverbidest eristab ja afiksaaladverbidega sarnastab neid siiski tähenduse grammatilisus, mis takistab nende küsimustamist ja seega määruksena käsitamist. Soome lingvistid on sellise ebamäärase staatusega

sõnu nimetanud ka *kvaasiadpositsioonideks* (Ojutkangas, Huumo 2010).

Osa onomatopoeetilisi sõnu, peamiselt liikumisviisiga kaasnevad heli jäljendavaid sõnu, nt *prõmdi ~ prõmm*, *viuhti ~ viuh*, *hopsti ~ hops*, *sulpsti ~ sulps*, saab käsitleda nii viisimäärsõnadena kui ka hüüdsõnadena:

Üks konn hüppas voorderise õnaruselt *sulpsti* alla ja kadus. [I] Vrd *Sulpsti!* Konn hüppas alla ja kadus.

Osast viisimäärsõnadest on kujunenud rõhumäärsõnu, nt modaalpartiklid *kahtlemata*, *loomulikult*, *põhimõtteliselt*, *tegelikult* (vt Valdmets, Habicht 2013) (→ 15 § 6).

Tegelikult lahkus Tallinna linnavalitsus, pea norus. [A] Politseisaated on teleprogrammis *kahtlemata* omal kohal. [A] *Loomulikult* ei ole meie demokraatlik süsteem ideaalne. [A]

§ 4 Täistähenduslike määrsõnade täistähenduseta vasted on **asemäärsõnad** ehk **proadverbid**. Ka asemäärsõnad väljendavad kohta, aega, viisi, seisundit, hulka ja määra, lisaks veel põhjust ja otstarvet (*sinna*, *seal*, *kuhu*; *siis*, *millal*, *kunas*; *nii*, *nõnda*, *kuidas*, *sedasi*; *seeläbi*; *misjaoks* jne), kuid viidates anafoorelt (tagasiviitavalt) või katafoorselt (edasiviitavalt) kontekstist selguvale, tekstis täistähendusliku adverbi, noomeni või suurema süntaktilise üksusega tähistatule (nt *seal* lauses *Käisin Raekoja platsil*, *seal oli jõulukuusk juba püsti*) või osutades deiktiselt tekstist välja kõnesituatsioonist selguvale (nt lauses *Tule siia!* viitab *siia* kõneleja asukohale). Asemäärsõnade tähendus võib jääda ka konkretiseerimata, olles kas umbmäärane, nt *kuskil* (*Kuskil karjutakse*), *kuskile*, *kuskilt*, *kunagi*, *millalgi*, *millegipärast*, üldistav, nt *kõikjal* (*Kõikjal vedeles prahti*), *alati*, *igati*, või välistav, nt *mujal*, *mujale* (*Lähme mujale*), *teisale*, *teisiti*.

Täistähenduseta proadverbide ja täistähenduslike adverbide piir on hajus. Enamik koha- ja ajamäärsõnu, nt *eile*, *homme*, *edasi*, on relatiivse sisuga, nii et nende täpne tähendus selgub üksnes konsituatsioonis (EKG I 1995: 26).

Adverbifraas lauseadverbiaalina

§ 5 Lauseadverbiaalina väljendab (nii täis- kui ka asemäärsõnast tuumaga) adverbifraas kõiki eespool nimetatud määruse tähendusi. **Kohamäärusena** toimiva adverbifraasi tuumaks on **kohamäärsõnad** ehk **lokaaladverbid**, mis märgivad sündmust iseloomustavaid ruumilisi tunnuseid (→ 8 § 17–23). Nagu kohakäänded, väljendavad ka mitmed lokaaladverbid kolme olulise ruumilise suhte opositsiooni, nt *üles* : *üleväl* : *ülevalt*.

Latiivsed adverbid näitavad suunda või sihti ja vastavad küsimusele *kuhu?*, nt *alla*, *allapoole*, *edasi*, *eemale*, *ette*, *ettepoole*, *kaugele*, *kaugemale*, *keskele*, *koju*, *kukile*, *kõrgele*, *külla*, *ligidale*, *lähedale*, *lähemale*, *madalale*, *maha*, *pealepoole*, *pärale*, *sisse*, *sissepoole*, *taha*, *tahapoole*, *taamale*, *vargile*, *võõrsile*, *väljapoole*, *üles*, *ülespoole*; *kuhu*, *kuskile*, *sinna*, *siia*, *kõikjale*, *mujale*, *teisale*:

Selle kronuga ei kappi *kaugele*. [A] *Külla* tuleb Katarina Seeherr Raplamaalt Pahkla Camphilli külast. [A] Võidukana jõudis *pärale* tulemusega 7.37,31 Levina. [etTenTen]

Lokatiivsed adverbid näitavad kohta ja vastavad küsimusele *kus?*, nt *all*, *allpool*, *eemal*, *ees*, *eespool*, *kaugel*, *kaugemal*, *keskel*, *kodus*, *kukil*, *kõrgel*, *külas*, *ligidal*, *ligemal*, *lähedal*, *madalal*, *maas*, *peal*, *pealpool*, *päräl*, *sees*, *seespool*, *taga*, *tagapool*, *taamal*, *vargil*, *võõrsil*, *väljas*, *väljastpool*, *üleväl*, *vahel*; *kus*, *kuskil*, *seal*, *siin*, *kõikjal*, *mujal*:

Eemal perutab vasest täkk, vasest ratsanik *kukil*. [A] Navi mängib tuleval pühapäeval *võõrsil* Tartu Löögiga. [etTenTen] Käisin Raekoja platsil, *seal* oli jõulukuusk juba püsti.

Separatiivsed adverbid näitavad lähtekohta või -suunda ja vastavad küsimusele *kust?*, nt *alt*, *altpoolt*, *eemalt*, *eest*, *eestpoolt*, *kaugelt*, *kaugemalt*, *keskelt*, *kodunt*, *kukilt*, *kõrgelt*, *külast*, *ligidalt*, *lähedalt*, *madalalt*, *maast*, *pealt*, *pealtpoolt*, *seest*, *tagant*, *taamalt*, *vargilt*, *võõrsilt*, *väljast*, *väljastpoolt*, *vahelt*, *ülevält*; *kust*, *kuskilt*, *sealt*, *siit*; *kõikjalt*, *mujalt*:

Keera *keskelt* diagonaalselt nurk alla ja keera salvrätiku esimene pool taha. [etTenTen] .. *vargilt* kättesaamine on ka „õnnetus“! [etTenTen] Ja alates 7. klassist tuleb hakata koolis käima *kodunt* kaugel. [A] Nii et kõik sõltub ka sellest, *kuhu* tee teid viib. [etTenTen]

Mitte kõik kohaadverbid pole siiski kolmeaspektiliselt orienteeritud. Puududa võivad mõnda suunaaspekti esindavad vasted (*edasi*,

sinnapaika on ainult latiivsed), mõni kohaadverb võib üksi kanda nii lokatiivset kui ka latiivset tähendust (*astus ligi, lebas ligi; läks tagasi, on tagasi*).

Lisaks lähtekoha, sihtkoha ning asukoha näitamisele võivad kohaadverbid väljendada ka **liikumisteed**, nt *teistkaudu, merdpidi, meritsi, maitsi; kustkaudu, siitkaudu, sealtkaudu* (a) või **liikumisuunda**, nt *allavoolu, pärituult* (b). Kohamäärsõnadel võib olla ka **distributiivne** tähendus, nt *paiguti, kohati* (c).

- a. Tagasi läksin juba *teistkaudu*, mööda maaomaniku põlluäärt. [etTenTen] .. *merdpidi* on veetud sajandeid erinevaid kultuure .. [etTenTen] Giididel tuleb tihtipeale palju reisida nii *maitsi* kui ka lennuki ja laevaga. [etTenTen]
- b. Näen vees midagi *allavoolu* minu suunas liikumas. [etTenTen] Raske plekikolakas lendas *pärituult* kaugele. [etTenTen]
- c. *Kohati* võib ookeanivees esineda ka meduuse. [etTenTen]

Osa määrsõnu on tõlgendatavad nii koha- kui ka viisimäärsõnadena (*otse, vastutuult*).

§ 6 Ajamäärusena toimiva adverbifraasi tuumaks on **ajamäärsõnad** ehk **temporaaladverbid**, mis märgivad sündmust iseloomustavaid ajalisi tunnuseid ja vastavad küsimustele *millal? kui kaua? mis ajaks? kui tihti?* jne, nt *ajuti, alatasa, alati, algul, alles, ammu, eales, eile, enne, ennemuiste, harva, hiljuti, homme, iial, kaua, kauaks, kohe, kunagi, lõpuks, mullu, nüüd, nüüdsama, otsemaid, parajasti, peagi, praegu, pärast, pärastpoole, sageli, sedamaid, suviti, tihti, teinekord, täna, tänavu, vanasti, varavalgel, varem, varsti, viimati, õhtuti, ükskord, öösi; millal, kunas, kuni, seni, siis, alati* (→ 8 § 24–31). Nt

Ta mõtleb sellele, et pole *ammu* kalal käinud. [A] *Kunagi* asendavad arvutitestid paberi- ja pliiatsi eksamid nagunii. [etTenTen] *Väga harva* lähen kellegi juurde õhtusöögile. [A] Nojah, *mullu* andsid Kukerpillid nagunii kolmteist kontserti tasuta. [A] Tulen, *millal* ise tahan. Töötasin *siis* Maratis mehaanikaosakonna brigadirina. [A]

Paljud ajamäärsõnad on deiktilised, st nende täpsem sisu (ajaline referent) oleneb kõnelemisajast, sellised ajaadverbid on nt *eile, täna, homme, praegu, nüüd, mullu, nüüdsama, enne, edaspidi, pärastpoole, peagi, kohe, hiljuti, varem, hiljem, varsti*.

§ 7 **Viisimäärusena** toimiva adverbifraasi tuumaks on **viisimäärsõnad**, mis vastavad tavaliselt küsimusele *kuidas?* Viisimäärsõnu on määrsõnadest eesti keeles kõige rohkem ja nende esinemisvorm väga mitmekesine: *aegamisi, endamisi, halvasti, hiljakesi, hästi, jalgsi, järsku, kiiresti, kentsakalt, korraga, kõvasti, kõõrdi, käsitsi, lollisti, lustiliselt, märkamatult, pikkamisi, pimesi, raskelt, ruttamisi, ruttu, salaja, sosinal, targu, tasa, tibamisi, vaevu, valjult, vapralt, vägisi, äkki; kuidas, nõnda, nii, sedasi* jne (→ 8 § 34). Nt

Tüdruk joonistab *hästi*. Märkamatult jõudis kätte hommik. Nõnda kasvab valikuvõimalus kiiresti veelgi suuremaks. [A]

§ 8 **Seisundimäärusena** toimiva adverbifraasi tuumaks on **seisundimäärsõnad**, mis väljendavad (subjekti või objekti referendi) seisundit, olukorda või asendit: *alasti, ammuli, kaelakuti, kinni, kohevil, krampis, kummuli, kõhuli, kõrvu(ti), kõssakil, küljekuti, lahti, longus, lõhki, längus, norgus, pingul, punnis, purjus, põiki, pärani, püsti, rikkis, ripakil, salkus, selili, vait, vakka, valla, viltu, vinklis, vintis, ärevil, üksinda, ülestikku* jne (→ 8 § 35). Nt

Tasapisi jõudis mu teadvusse, et temagi on *nii ärkvel kui vähegi olla saab ja kuidagi krampis*. [I] Kell on *rikkis*. Juuksed olid *salkus*. Alles kolmandal õhtul lähevad Madise keelepaelad *valla*. [I] Ta jäi *vait*. Tegelikkus ja näilisus on *ülestikku* või *kõrvuti* .. [T]

Paljud seisundimäärsõnad on kahes, mõned koguni kolmes koha-käändes, väljendades seisundisse või asendisse sattumist, selles viibimist ja mõnel juhul ka sellest väljumist (*longu* : *longus*; *salku* : *salkus*; *haaki* : *haagis* : *haagist*, *lukku* : *lukkus* ~ *lukus* : *lukust*; *riide(sse)* : *riides* : *riidest*). Separatiivsed seisundi- ja asendimäärsõnad on siiski tunduvalt haruldasemad kui latiivsed ja lokatiivsed. Mitmed seisundiadverbid toimivad ühtaegu nii latiivsena kui ka lokatiivsena, nt *võttis paljajalu* / *alasti* ja *on paljajalu* / *alasti*; *heitis külili* / *pikali* / *selili* ja *on külili* / *pikali* / *selili*; *pani kinni* / *on kinni*. Paljud seisundiadverbid võivad toimumisverbidega seostudes väljendada peale seisundi ka toimumise viisi. Nt

Seisime *kaelakuti*. Lugesin *pikali* (~ *pikali olles*) ajalehte.

§ 9 **Hulga-** ehk **kvantumimääruse** tuumana toimivad **kvantiteedimäärsõnad** märgivad hulka või määra, vastates küsimustele *kui palju?*

mitmekesi? kuivõrd?, nt hulgi, kahekaupa, kolmekesi, otsatult, palju, parasjagu, tohutult, väga, vähe; sedavõrd, niivõrd (→ 8 § 32–33). Nt

Leidsin ka metsast selliseid seeni ja *päris hulgi*. [A] Lapsed ja teismelised elavad tubades *kahekaupa*. [etTenTen] Ma armastan sind *väga*. Ootan, kuni tema uhkusest tiivustatud rumal vaimustus taandub *sedavõrd*, et ta saab jätkata. [etTenTen]

Kvantiteeti võivad märkida ka mõned esmaselt kohta väljendavad adverbid, nt *kaugelt* (a), samuti primaarsed viisiadverbid, nt *hirmsasti, jubedalt, kohutavalt* (b).

- a. Konkursi tulemused ületasid *kaugelt* meie ootusi. [etTenTen]
- b. Kartsin teda *kohutavalt*. [etTenTen]

§ 10 Peale viie §-des 5–9 esitatud peamise adverbide semantilise klassi leidub üksikuid adverbe, mis märgivad muidki tunnuseid, nt *ldasa*-liitelised suhtemäärsõnad *loomuldasa* 'loomu poolest', *ealdasa*, *sisuldasa*:

Identiteet on *loomuldasa* konstruktsioon, omamoodi mudel .. [etTenTen]

Proadverbid võivad kõrvallause korreelaadina, sidendina või küsilause küsisõnana väljendada ka põhjust (*seetõttu, seepärast, seeläbi, miks, mistõttu, millepärast*) ja otstarvet (*mistarvis, misjaoks*). Täistähenduslikud vasted neil proadverbidel puuduvad (→ 22 § 77, 82). Nt

Seetõttu hakati arvama, et ta varjab mingisugust saladust. [etTenTen]
Miks ta seda teeb? Hiljuti täiendas ta nimekirja männitõrva valmistamisega, *mistarvis* lõi ta mõni aeg tagasi oma osuühingu Tõrvas. [etTenTen]

Adverbifraas fraasiadverbiaalina

§ 11 Fraasiadverbiaalina laiendab adverbifraas omadussõnu, määrsõnu ja arvsõnu, samuti vastavaid asesõnu ja asemäärsõnu, väljendades põhiliselt nendega tähistatud omaduse või seisundi määra või viisi, kvantorsõnade laiendina ainult määra.

Määramäärusena näitab adverbifraasist fraasiadverbiaal põhjaga väljendatu 1) intensiivsuse või koguse astmeid, 2) täielikkuse astmeid

(→ 10 § 3–4). Suurt intensiivsust / kogust väljendavad adverbid *väga* (*hea, hästi*), *hästi* (*suur, kiiresti*), *kohutavalt*, *ääretult* jne (a), keskmist *kaunikesti* (*kehv, kehvalt*), *möödukalt*, *üsna*, *päris* 'üsna', *vördlemisi* jne (b), väikest *kergelt*, *pisut* jne (c). Täielikkust väljendavad *täielikult* ~ *täiesti* ~ *täitsa*, *absoluutselt*, *lausa*, *päris* 'täiesti', *täpselt* jne (d), mitte-täielikkust *peaaegu*, *pooleldi* ~ *poolenisti*, *enam-vähem* jne (e).

- a. Piibel sisaldab *väga* palju ajalugu .. [etTenTen] Rapla on teinud omi asju *väga* hästi .. [etTenTen] Restoranis joomine on Soomes *kohutavalt* kallis. [etTenTen] Naisterahvas ise oli *ääretult* sümpaatne. [etTenTen]
- b. Need võrdlused on *kaunikesti* mõtted. [etTenTen] Ta oli kogu aeg sellise *möödukalt* mossis näo ja häälega, nüüd aga eriti. [etTenTen] Tegelikult toimus otsustav läbimurre *vördlemisi* hiljuti .. [etTenTen] Võimalikke peidukohti oli *üsna* mitu .. [etTenTen]
- c. .. kui krevett on mahlane ja *kergelt* sitke, siis on see valmis. [etTenTen] Palun andestage *pisut* jõhkralt kõlav otsekohesus. [etTenTen]
- d. .. üritus on *absoluutselt* apoliitiline .. [etTenTen] Ausalt öeldes on see *lausa* naeruväärne. [etTenTen] *Täiesti* juhuslikult puhkenud tulekahjus hukkus tookord 129 naist. [etTenTen] Teleülekanne kestab *täpselt* 58 minutit. [etTenTen]
- e. *Peaaegu* kolmandik sellest teest on läbitud. [etTenTen] Paraku on need katsed *peaaegu* alati lõppenud kui mitte nurjumisega, siis vähemalt ettearvatult. [etTenTen] *Peaaegu* kõikjal on need mõjutanud kohalikku lugemiskultuuri ja suhtumist raamatutesse. [etTenTen] Vanamees vahtis sõgedate silmadega, *pooleldi* üllatunult ja *pooleldi* vihaselt, mind .. [etTenTen] Nende põhimõtted on olnud *enam-vähem* ühesugused .. [etTenTen] Auto sõitis *enam-vähem* otse. [etTenTen]

Viisi väljendaval fraasimäärusena toimival adverbifraasil on harilikult intensiivistav kaastähendus. Paljudest viisimäärsõnadest on aga kujunenud iseseisvad määramäärsõnad, nt *hästi* (*külm*), *meeletult* (*ilus*):

Elu, mis on veidi ohtlik, samas *erutavalt* põnev. [etTenTen] Kõik on pime ja *kummaliselt* vaikne. [etTenTen] Kõige parem on siiski pimesdas *liikumatus* pikali olla. [etTenTen] .. kes kandis *mõnusal* voltis kampsunit. [A] .. tänavatele hakkas *imelikult* palju loomi tekkima .. [etTenTen]

Leidub ka näiteid, kus fraasimäärusena toimiv adverbifraas väljendab **kohta** (a) või **aega** (b).

- a. Õun oli *pealt* ilus, aga *seest* mäda. .. sama õõnes ja *vasakule* viltu võib tunduda usklike usk .. [etTenTen]
- b. Just *alati* mossis eestlastele on see parim võimalus teha maailm enese ümber sõbralikumaks. [etTenTen]

Adverbifraas adverbiaalatribuudina

§ 12 Adverbifraas võib peale verbi, omadus- või määrsõna laiendada ka nimisõna ja põhiarvsõna, s.o toimida ka adverbiaalatribuudina, nii ees- kui ka järeltäiendina. Seejuures väljendab ta neidsamu tähendusi mis adverbiaalina, s.o a) kohta, b) aega, c) viisi, d) seisundit ja e) määra või hulka. Tavaline on selline adverbiaalatribuut deverbialide (eriti teo- ja tegijanimede) juures, muude nimisõnade juures esinevad peamiselt (lokatiivsed) seisundiadverbid (*elevil nägu, pungis silmad*), harvemini muud adverbid. Lähemalt on adverbiaalatribuuti käsitletud nimisõnafraasi juures (→ 9 § 10).

- a. Luunja rahvas tänab *kaugelt* tulijaid .. [etTenTen] Pühapäeval helistas üle pika aja *kaugelt* sugulane .. [etTenTen] Inimesed *ümberringi* hoidsid käsi suu ees ning keerasid päid eemale. [etTenTen]
- b. Ka tänavused Nobeli füüsika- ja keemiapreemiad anti teoreetikutele juba *üsna ammu* tehtu eest. [etTenTen]
- c. Tõsisus, asjade *tõsiselt* võtmine ja rõõm ei ole vastandid. [etTenTen] .. *nii pagana täht-tähelt* närimist ei kannata lõpuks ka kõige tolerantsemad inimesed enam välja. [etTenTen]
- d. Ehmunud Helgi vaatas *oma hirmust ja üllatusest pärani* hirvesilmadega talle otsa. [etTenTen] Ümberringi sagivad peoriietes *elevil* nägudega inimesed. [etTenTen] .. *raagus* puude vahel vilistab külmu tuul. [etTenTen]
- e. *Päris* lõpus oli küll üks positiivne nüanss veel .. [etTenTen] Seesuguseid ettekandeid on *lausa* lust lugeda. [etTenTen] Eestlased nägid lennukit esimest korda *täpselt* sada aastat tagasi Tartus. [A] *Viiেকেsi* kõndimine andis suurepärase võimaluse kuulda ja kuulata vaikust. [etTenTen] .. sõitsime kõik *kolmekesi* Tallinna. [etTenTen]

Adverbifraasi struktuur

§ 13 Adverbi tüüpilisteks laienditeks on määra- ja viisimäärused, seejuures enamasti needsamad mis adjektiivi puhul (→ 10 § 3 jj).

Adverbe laiendava **määramäärusena** toimivad a) eelkõige adverbid (→ § 11), kuid ka vähem või rohkem adverbistunud nimisõnad b) genitiivis: *jumala, pagana, kuradi, kuramuse* jt (vt Pajusalu 2006b), c) harva elatiivis: *jumalast*, d) terminatiivis: *ääreni, katkemiseni, surmani, maani, lõpuni* jt, e) harva translatiivis: *sitaks*, samuti f) omadussõnad: *määratu, tohutu, ilmatu; hirmus, kole, jube* jt.

- a. Ta laulab *võrdlemisi* hästi. [etTenTen] Seda saab *täiesti* kindlalt väita. [etTenTen]
- b. *kuradi* kiiresti, *jumala* äkki, *pagana* kahju; Progressist on saanud maal regress ja maaelu hävib *kuradi* kiiresti! [A] See sobib mulle *jumala* hästi. [etTenTen] Sellest oleks *pagana* kahju. [A]
- c. Meil on *jumalast* ükskõik, mis kleit tal seljas on. [etTenTen]
- d. Valas oma klaasi uuesti *ääreni* täis .. [etTenTen] .. närvid olid *katkemiseni* pingul. [etTenTen] .. või on nad laste pärast *surmani* hirmul. [etTenTen]
- e. Sul on *sitaks* palju raha .. [etTenTen]
- f. Oja ääres on *tohutu* palju sääski .. [etTenTen] Kõik käis *hirmus* kiiresti. [etTenTen]

Viisimäärusena esinevad *lt*-adverbid (→ § 11). Nt

Linnud lõugasid *vastikult* kõvasti .. [etTenTen] Juures oli ka algeline joonistus nullini lõigatud juustega Vaarikust, kes kandis *mõnusal* voltis kampsunit. [A]

Põhiliselt seisundiadverbide laiendina esineb ka muid määrusi, nt 1) kohamäärus, mida vormistab *hrl* elatiivne nimisõnafraas (a), kaassõnafraas (b) või adverb (c) (→ § 11); 2) elatiivse nimisõnafraasi kujuline põhjusemäärus (d); 3) seotud otstarbemaaruse kujul *Vma* või translatiivse nimisõnafraasina adverbide *nõus, valmis* jt laiendina (e) ning 3) komitatiivne sõltuvusmäärus adverbide *nõus, päri; jännis, kimpus; segamini, vaheldumisi* jt laiendina (f).

- a. Vasaku käe keskmise sõrme küüs on *sisemisest äärest* lahti. [etTenTen] Tagumine aknalaud oli *ühest otsast* katki. [etTenTen]
- b. Pintsak on *selja pealt* lõhki. [etTenTen]. Ülikonnapintsakut valides tuleb kindlasti pöörata tähelepanu asjaolule, et riie ei oleks *nööpaukude kohalt* pinges. [etTenTen]
- c. Mu spinning oli paraja pinge all *paremale* lookas .. [etTenTen]

- d. Mehed on *ootusest* ärevil .. [etTenTen] Laud oli *viinast* lookas [etTenTen]
- e. Pärast seda on ta nõus *rohkem infot jagama*. [etTenTen] Olin siis peatoimetajana vägagi valmis *koostööks*. [etTenTen]
- f. Nüüd mängime setu lugusid *pojaga* vaheldumisi, niipalju kui oskame. [etTenTen] „Sisse-sisse, uks on lahti“, kostis *naerurõkkega* segamini. [etTenTen] Olen aastaid *tervisega* kimpus olnud .. [etTenTen] Ma ei ole *teiega* nõus. [etTenTen] Kas sa oled *sellega* päri? [etTenTen]

Kirjandust määrsõnafraasi kohta: ALLIK, KAJA 1990. Kohamäärsõnade semantilised rühmad. | EKG I 1995. | EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KÜNGAS, ANNIKA 2013. *It-* ja *sti-*liiteliste adverbide kasutuse muutumine eesti kirjakeeles. | KÜNGAS, ANNIKA 2014a. Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *It-*sõnade näitel. | KÜNGAS, ANNIKA 2014b. *Põhimõtteliselt* või *praktiliselt* Paides – kahe sarnase funktsiooniga sõna käekäigust. | OJUTKANGAS, KRISTA, TUOMAS HUUMO 2010. Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? „Synonymisten“ muotojen analyysi. | PAJUSALU, RENATE 2006b. *Jumal* ja *kurat* argikeeles. | RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. | TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. | VALDMETS, ANNIKA 2008. Täistähenduslikust kasutusest modaalpartiklilise poole ehk *täiega* ja *iganes* kujunemislugu. | VALDMETS, ANNIKA 2011. Kahe eesti kirjakeele modaalpartikli arengust viimase sadakonna aasta jooksul. | VALDMETS, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. | VESKER, EVA 2006. Ööd tähistavad ajaväljendid eesti murretes, ühis- ja kirjakeeles. | VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna.

12. VÖRDLUSTARIND OMADUS- JA MÄÄRSÕNAFRAASINA

Mati Erelt

Üldist

§ 1 Adjektiivide tüüpiline kategooria on **võrdlus** ehk **komparatsioon**, s.o objektide omaduste intensiivsuse erinevuse või samasuse väljendamine morfoloogilisel ja/või süntaktilisel teel (a). Kompareeruvad ka paljud viisi-, kvantumi-, seisundi-, koha- ja ajaadverbid (b).

- a. Jüri on *pikem kui Jaan*. Jüri on *kõikidest meie rühma poistest pikem*. Jüri on *niisama pikk kui Jaan*. Poola ajalehed on kuu aega olnud *niisama huvitavad kui kriminullid*. [A] See 103 toaga maja on *suurem kui Buckinghami palee*. [A] Need mängud on *hooaja kõige tähtsamad* .. [A]
- b. Poiss ronib puuokstel *niisama osavalt kui kameeleonid* .. [A] .. oma elu lõpuks oli ta teinud *rohkem kui 40* filmi. [A] Julgen väita, et olime *rohkem elevil* kui laps ise. [A] Kaardile vaadates asub Tallinnast *kõige kaugemal* Misso vald. [A] Tippспортlane õpib ülikoolis tihti *tunduvalt kauem kui tavakodanik*. [A] *Õppeainetest* õpetatakse eesti keeles *kõige sagedamini* loov- ja rakenduslikke aineid. [A]

Implitsiitselt sisaldub võrdlus ka lauseis, kus adjektiivi / adverbi laiendab määradverb, nagu lauses *Ants on väga pikk mees* (→ 10 § 3). Objekti omaduse intensiivsust hinnatakse sel juhul absoluutselt, kogu selle klassi ulatuses, kuhu objekt kuulub, nt kõnealuses lauses väidetakse, et Jüri pikkus ületab tunduvalt meeste keskmise pikkuse. Intensiivsuse edastamise seisukohast on nii eksplitsiitse kui ka implitsiitse võrdluse puhul tegemist gradatsiooninähtusega. Eksplitsiitset võrdlust on nimetatud **relatiivseks gradatsiooniks**, implitsiitset **absoluutseks gradatsiooniks**.

Võrdlutarind koosneb adjektiivi / adverbi sünteetilisest või analüütilisest võrdlusvormist ja võrdlusalust väljendavast fraasist, mida seob omavahel võrdlussidesõna või võrdluskääne (elatiiv):

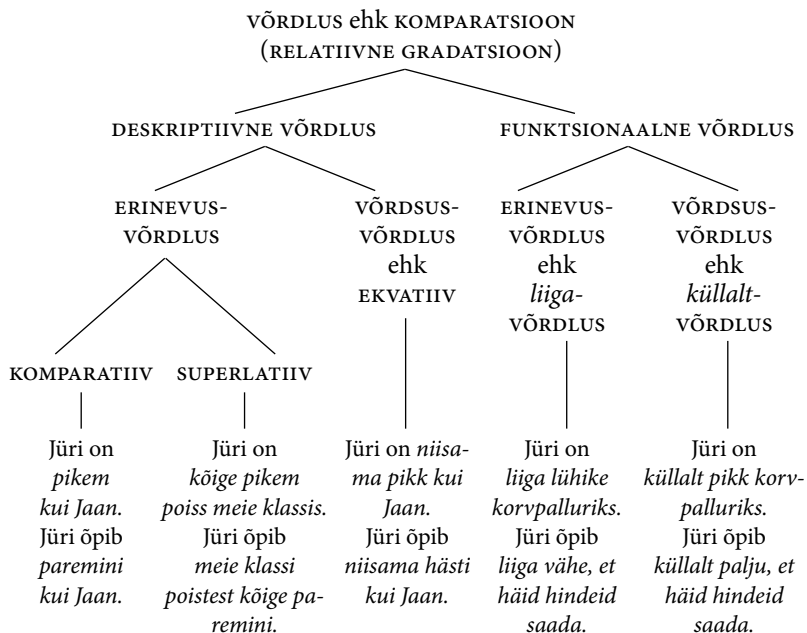
Jüri on pikem kui Jaan. Jüri on Jaanist pikem. Jüri on niisama pikk kui Jaan. Jüri on meie hulgast kõige pikem.

Ainult võrdlusalust väljendava fraasi asemel võib esineda võrdlusaluse, mis näitab ka võrdlusaluse esinemise tingimusi. Võrdlusaluseks võib olla veel võrreldav objekt ise teistes tingimustes. Võrdlusaluse on tavaliselt elliptiline (→ 22 § 59):

Kas nende valimiste järel on kontroll tõhusam kui varem? [etTenTen]
Pank pügab klienti nii palju, kui on võimalik, et jätta veel usaldusväärset muljet. [A] Telerist vaadates tundub mäng sama lihtne nagu suvel rannas toksides. [A]

Võrdlusalust väljendav fraas või *kui/nagu*-võrdlusaluse on käsitatav võrdlusvormis adjektiivist seotud võrdlusadverbiaalina.

Võrdlus liigitub **deskriptiivseks** ja **funktsionaalseks** võrdluseks, need mõlemad omakorda **erinevust** ja **võrdsust** väljendavateks. Liikidest annab ülevaate alljärgnev joonis (võrdlustrind on näidetes kursiivis). Deskriptiivse erinevusvõrdluse alaliike – komparatiivi ja superlatiivi – on siin käsitletud süntaktilis-semantiliste, mitte ainult morfoloogiliste nähtustena.

Joonis. Võrdluse liigid

Mitte kõiki adjektiive ei saa kompareerida (ega gradeerida muulgi viisil). Kompareerida pole normaaljuhul võimalik a) adjektiive, mis on juba moodustatud võrdluse teel, st eksplitsiitse võrdlusalust märkiva osisega adjektiive, nt *teemantkõva* (= nii kõva nagu teemant), *sametpehme*, *vesihall*, *nöörsirge*, *piltilus*, *päevselge*, *välkkiire*, *jääkülme*; *kolmemastiline* (*kolmemastiline purjekas* = purjekas, mille mastide arv võrdub kolmega), *kuuekandiline*, *viiekorruseline*, *kaheküüruline*, *mitmekohaline*, *paariastmeline*; ekvatiivadjektiive *meetripikkune*, *tollipaksune*, *sõrmejämmedune*, *meetrine*, *puudane* jt; ka adjektiive *tsaariaegne*, *sõjajärgne*, *mineva-aastane*, *surmaeelne* jt; b) adjektiive, mis sisaldavad juba intensiivistavat elementi, nt *ülitundlik*, *uhiuus*, *võhivõoras*, *pururumal*, *püstihull*, *kurikuulus*, *lähimärg*, *tuliuus*, *poolvedel*; c) adjektiive, mis on sisult võrdluslikud, nt *võrdne*, *siinne*, *sealne*, *eilne*, *tänane*; *maksimaalne*, *minimaalne*; d) adjektiive, mis väljendavad objektidele alati tervikuna ja ühel määral kuuluvat omadust, nt *isane*, *emane*, *venekeelne*, *sabatu*, *tiivutu*, *parteitu*, *finiitne*, *nahkne*. Kompareerida-gradeerida ei saa ka sisult võrdluslikke ja/või väga suurt intensiivsust väljendavaid adverbe, nagu *nöörsirgelt*, *välkkiirelt*, *ülikõvasti*, *hirmkauga* jms.

Komparatiivtarind

§ 2 Komparatiivtarind väljendab tavaliselt objektide mingi omaduse suuremat või väiksemat intensiivsust võrreldes teiste objektide vastava omadusega (a). Võrreldakse ka üht ja sama objekti eri situatsioonides (eri ajal, kohas vm) (b).

- a. Jüri on *pikem kui Jaan* ~ *Jaanist pikem*. Julgen arvata, et kindlasti on tänavale tõstetute hulgas neidki, kelle üür on kuus *suurem kui sissetulek*. [A] Investeerime lootusega, et tulem on *investeeringust suurem*. [A] Maapind soojeneb *rutem kui vesi*. [A]
- b. Jüri on täna *tublim kui eile*. Lisaks on meie üliõpilaste auditoorne koormus oluliselt *suurem kui välismaal*. [A] Jaanuarikuu üürikviitungitel on kütte eest küsitav summa tunduvalt *suurem kui eelnenud kuudel*. [A] Võimalus teadmisi kiiresti ja varakult rakendada saabus *rutem kui muidu* .. [A]

Adjektiiv / adverb on komparatiivi (keskvõrde) vormis ning seostub võrdlusalust väljendava fraasiga sidesõna *kui* abil; kui see fraas

on noomenifraas, võib viimane olla ka elatiivi käändes. Adjektiivikomparatiiv moodustatakse komparatiivimorfeemi *-m* liitmise teel adjektiivi tüvele. Enamik komparatiivseid adverbe on tuletatud vastavate adjektiivide komparatiivvormidest, nt *kiirem + ini* → *kiiremini*, *kõrgem + l/le/ lt* → *kõrgemal / kõrgemale / kõrgemalt*, vaid üksikutel adverbidel puudub samatüveline adjektiivne vaste, nt *ruttu : rutem*, *tasa : tasem*. Adjektiivide puhul väljendatakse komparatiivsust vähesel määral ka analüütiliselt – kvantoradverbide *rohkem* ja *vähem*, harvemini *enam* abil, samuti ühenditega *suuremal määral*, *vähemal määral* jt (a). Tavalisem on selline väljendus partitsiipide korral nende suurema verbilisuse tõttu (b). Keelekasutuses kohtab vahel ka morfoloogilise ja analüütilise komparatiivi kooskasutust ehk topeltkomparatiivi (c).

- Kadriorg kui presidendilossi ala ei ole ajalooliselt või arhitektuuriselt *vähem väärtuslik kui Kadriorg muuseumialana*. [A] Tema on lugejale ehk *rohkem tuttav* Silmeti ühe kaasomanikuna. [A] Alles siis suudame võtta omaks Jeesuse suhtumise ja pidada teisi *enam oluliseks kui iseendid*. [etTenTen]
- Suits on infrapunakiirguses *rohkem läbipaistev kui tavalises valguses* .. [etTenTen]
- See ei anna kindlasti täpset ülevaadet kogu elanikkonna valupunktidest, sest nähtavasti pöörduvad meie poole aktiivsemad, rahulolematumad, *vähem tasakaalukamad*, samuti raskemas majanduslikus olukorras olevad inimesed. [A]

Analüütilist komparatiivi ei kasutata mõõduadjektiivide (*suur, pikk, vana, raske* jms) puhul, nt [?]*See puu on rohkem / vähem pikk kui too*. Adverbid *rohkem* ja *vähem*, peale nende veel kaassõnad *üle* ja *alla* väljendavad mõõduadjektiivide puhul võrdlust vaid siis, kui võrdlusalust tähistab arvsõnaga kvantorifraas (nt *kaks meetrit*). Sellisel juhul aga ei seostu need adverbid ja kaassõnad mitte adjektiivi endaga, vaid kvantorifraasiga:

Jüri on *rohkem / vähem kui kaks meetrit pikk*. (Keelekorraldajate eelistus:) Jüri on *üle / alla kahe meetri pikk*. Praegu on ta kuus päeva vana ja *üle kaheksaja kilo raske*. [A]

Komparatiivne adjektiiv võib esineda ilma võrdlusalust märkiva fraasita. Kui võrdlusalus ei nähtu ka kontekstist, on tegemist nn **absoluutse komparatiiviga**, mille puhul võrdlustarindit ei moodustu:

Keskealine või *vanem* inimene tahab astuda kiriku liikmeks, kui ta on oma eesmärgid elus saavutanud ja lapsed suureks kasvanud. [A] Jaapani käsipallimeistrivõistlustel mängiti pärast *pikemat* vaheaega viies voor. [A] Praeguses kitsikus tähendaks ka väiksem õppe-maks, et mõnel *vaesemast* perekonnast pärit lapsel jääb haridustee pooleli. [A]

Absoluutne komparatiiv on absoluutse gradatsiooni väljendusvahendeid, mis näitab, et objekti omaduse intensiivsus ületab oma klassi keskmise mingil mitte eriti suurel määral, nt *vanem* inimene on üle keskea inimene, kuid mitte rauk (→ § 7).

§ 3 Komparatiivivormi määralaiendid väljendavad objektide omaduste intensiivsuserinevuse absoluutset või suhtelist määra. Absoluutse intensiivsuserinevuse puhul väljendavad: a) suurt intensiivsuserinevust adverbid *hoopis(ki)*, *hulga*, *kaugelt*, *kõvasti*, *palju*, *sootuks*, *tublisti*, *tunduvalt* jt, b) keskmist intensiivsust adverbid *mõnevõrra*, *mõõdukalt*, *parasjagu* jt, c) väikest intensiivsust adverbid ja pooleldi adverbistunud substantiivid *natuke(ne~se)*, *pisut*, *veidi(ke(ne~se))*, *vähe(ke(ne~se))*, *ivake(ne~se)*, *raasike(ne~se)*, *sutsu(ke(ne~se))* jt. Osa loetletud adverbe võivad omakorda laiendada määraadverbid.

- Jüri on *väga palju* Jaanist *pikem*. Lastega suhtlemine on *tunduvalt keerulisem kui täiskasvanutega* .. [A] Tänavu kadusid kured *hoopis varem kui harilikult* .. [A]
- Jüri on Jaanist *mõnevõrra pikem*. .. Eesti majandusolukord on kuue kuu pärast *mõõdukalt halvem kui septembris*. [A]
- Jüri on *üsna vähe* Jaanist *pikem*. Ka tavalise soomlase elu on läinud *pisut paremaks*. [A] Tänavune tulemus on *õige natuke madalam kui eelmisel aastal* .. [A] .. võib juhtuda, et jääme *sutsuke kauemaks* lobisema. [etTenTen]

Suhtelist intensiivsuserinevust väljendavad võrdlutarandid, mille keskmeks on eelkõige adverbide *palju* ja *vähe* võrdlusvormid *rohkem*, *vähem*, *kõige rohkem*, *niisama palju*, *liiga palju* jne, kvantorifraaside korral ka *üle* ja *alla*. Enamasti väljendataksegi suhtelist intensiivsuserinevust kvantorifraasiga (arvsõna + mõõtühikut väljendav sõna), millele võib selle funktsioonis lisanduda kaassõna *võrra*. Nt

.. kaks tundi pärast treeningu lõppu on tase *rohkem kui kolm korda kõrgem treeningueelsest*. [etTenTen] Taksosõit Vene pealinnas on ikka

veel üle kahe korra kallim kui Londonis. [A] Lily Hantsoni kinnitusel on tänava jagatava toiduabi kogus üle tuhande tonni suurem kui möödunud aastal. [etTenTen] Edelaraudtee müüs Kõnnu jaama-hoone alghinnast ühe krooni võrra kallimalt .. [A] Haridus- ja teadus-ministeeriumi teatel on seda üle 10 000 võrra vähem kui eelmisel õppeaastal. [A] Jüri on Jaanist pikem rohkem / niisama palju kui Mart.

§ 4 Komparatiivse adjektiivi või adverbiga kaasnevad partiklid *veel(gi)*, *isegi*, *koguni* rõhutavad omaduse oodatust suuremat intensiivsust võrdlusalusel. Nt

Jüri on *veelgi pikem kui Jaan*. Tal on vist *veelgi raskem* ülesanne kui Eesti politseiülemal .. [A] .. paistab, et asjad selleski vallas laabuvad loodetust *isegi veel paremini*. [A] Autor on end positsioneerinud *pühaduse sfäärist ja selle kandjatest* väljapoole, *koguni kõrgemale*. [etTenTen]

Seisundimuutust väljendavates ilma võrdlusaluseta komparatiivilauseses esinevad *aina*, *ikka*, *järjest*, *üha* näitavad omaduse intensiivsuse kasvamist või kahanemist (a). Vahel korratakse ka komparatiivset adjektiivi või adverbini ennast (b). Samad partiklid näitavad positiivivormis adjektiivide ja adverbide juures omaduse või seisundi pidevust (c).

- Päev läheb *aina pikemaks*. Tagavarad jäid *järjest väiksemaks*. Kleit tehti *üha lühemaks*. Välisesinejate Eestisse toomine läheb *aina raskemaks*. [A] Hiina nõuab *üha suuremaid* õigusi rahvusvahelistes organisatsioonides. [etTenTen] .. nende nimekiri jääb *järjest lühemaks*. [etTenTen] Tartu on alati olnud küllalt suur, kuid teda on *ikka ja jälle väiksemaks* nügitud. [etTenTen] Ja rõõm siledatest jalgadest kestab *järjest kauem*, kuna karvakesed tärkavad *aina aeglasemalt*. [A] Kuritegevus Venemaal kasvab kiiresti ja *üha enam* kuritegevust kandub Venemaalt Eestisse. [A]
- See muutub *järjest suuremaks ja suuremaks, säravamaks ja säravamaks*. [etTenTen] Kummimatt venib *üha kiiremini ja kiiremini*, tulevikus *isegi kiiremini* valgusest. [A]
- Muidugi mis naisesse puutub, siis tema arvamus minust on *ikka endine*. [A] Sihid on vaatamata kõigele meil *ikka samad*. [etTenTen]

Seisundimuutuslik sisu on iseloomulik ka *mida ... seda* tarindiga võrdlusaluseile:

.. *mida suuremaks* läheb pahe, *seda paremini* teda talutakse. [A] Võiduvõimalused on *seda suuremad, mida pikemaks* ajaks Öhtuleht on tellitud. [A]

Inklusiivne võrdlus: inklusiivne komparatiiv ja superlatiiv

§ 5 Seni vaadeldud *Jüri on pikem kui Mari* -tüüpi võrdlus näitab vaid referentide erinevust omaduse intensiivsuse alusel. **Inklusiivne võrdlus** seevastu on rühmasisene võrdlus, mis näitab, missugune on võrreldava objekti intensiivsuslik positsioon tema objektirühma sees. Olenevalt sellest, kas võrreldaval objektil on omadust lihtsalt üle vastava objektirühma keskmise või lausa maksimaalsel määral, jaguneb inklusiivne võrdlus inklusiivseks komparatiiviks (a) ja superlatiiviks, mis on alati inklusiivne (b).

- a. Jüri on *minu paremaid sõpru*.
- b. Jüri on *minu parim / kõige parem sõber*.

Rühma tüübi järgi eristatakse **relatiivset** ja **absoluutset** inklusiivset komparatiivi ja superlatiivi. Esimesel juhul (a, b) on rühm ruumiliselt, ajaliselt, kuuluvuselt vm viisil konkretiseeritud (toodud näitelauseis *minu sõbrad*) ja see toimib eksplitsiitse võrdlusalusena. Tegemist on eksplitsiitse võrdluse alltüübiga. Absoluutne komparatiiv (c) ja superlatiiv (d) seevastu on absoluutse gradatsiooni väljendusvahendid. Objekti omaduse intensiivsust hinnatakse oma klassi standardite järgi, võrdlus jääb implitsiitseks, mingit võrdlutarindit ei moodustu.

- c. Jüri on juba *vanem mees*.
- d. Jüri on jätnud inimestele *kõige positiivsema* (~ väga, eriti positiivse) *mulje*.

Relatiivne inklusiivne komparatiiv ja superlatiiv

§ 6 Relatiivne inklusiivne komparatiivtarind koosneb adjektiivikomparatiivivormist ja võrdlusalusena rühma kui tervikut väljendavast fraasist, milleks on partitiivne nimisõnafraas või kaassõnafraas kujul NPgen + *seas / hulgas* ja mida harilikult piiritleb genitiivne või adverbiaaltäiend (a). Relatiivne superlatiivtarind koosneb adjektiivianalüütilisest või sünteetilisest superlatiivivormist (*kõige*-superlatiiv või *i*-superlatiiv) ning samasugusest rühma väljendavast fraasist nagu komparatiivi puhul (b).

- a. Jüri on (*üks*) *Eesti paremaid maletajaid*. Jüri on (*üks*) *paremaid maletajaid Eestis*. Jüri on *Eesti maletajate seas (üks) paremaid*.

- b. Jüri on Eesti kõige parem ~ parim / (üks) kõige paremaid ~ parimaid maletajaid. Jüri on kõige parem ~ parim / (üks) kõige paremaid ~ parimaid maletajaid Eestis. Jüri on Eesti maletajate seas kõige parem ~ parim / (üks) kõige paremaid ~ parimaid maletajaid.

Inklusiivne komparatiiv osutab ebamäärasele, enamasti siiski suhteliselt suurele erinevusele rühma keskmisest. Superlatiiv näitab maksimumi komparatiivi ala sees.

Eesti kirjakeel ei tundnud enne keeleuuendust *i*-superlatiivi. Selle tõi 1915. aastal kirjakeelde Johannes Aavik. Varem oli maksimum vahel markeeritud *kõige*-superlatiiviga, kuid enamasti jäeti see üldse markeerimata, st kasutati inklusiivset komparatiivi, seda ka juhul, kui maksimum koosnes ainult ühest, nt *Malemäng on tema armsam ajaviide*. Aaviku superlatiivireform nägi ette mitte üksnes *kõige*-superlatiivi asendamist *i*-superlatiiviga, vaid maksimumi markeerimist kõikjal, kus ta sisuliselt olemas oli.

Tänapäeva kirjakeeles on Aaviku reform kindlalt läbi läinud neil juhtudel, kui maksimum koosneb ühest (a). Kui aga teistele vastandatavaid objekte on mitu, jäetakse ka tänapäeva keeles maksimum sageli markeerimata (b).

- a. Jüri on minu parim / minu kõige parem sõber. ≠ Jüri on minu parem sõber.
 b. Tuleval aastal pääseb mõlemast alagrupist edasi kolm paremat.
 [A] – Auhindamisele lähevad kolm parimat kaarditegijat. [A]

Superlatiivi vormidest on tänapäeva keeles endiselt põhiline *kõige*-superlatiiv. *i*-superlatiivi esineb vähem (Erelt, Punttila 1996) ja seda ei saa moodustada kõigist adjektiividest. Ka pole superlatiivi erinevus inklusiivsest komparatiivist keeletarvitajate teadvuses mitte alati tajutav, mida näitab topeltsuperlatiivi küllaltki sage esinemine. Nt

Tai politsei arretereis mehe, keda peetakse maailma *kõige suurima narkosündikaadi* juhiks. [A] Eesti Päevalehe valik langes seekord *kõige vanimale*, Hertzile. [A]

Absoluutne komparatiiv ja superlatiiv

§ 7 Absoluutne, s.o ilma eksplitsiitse võrdlusaluseta komparatiiv osutab vähesele erinevusele mingi üldklassi keskmisest. Sageli kasutatakse absoluutset komparatiivi väljenduse pehmendamiseks (*vanem naine pro vana naine*). Nt

Üks vanem naine hakkas minuga õiendama. [etTenTen] Kaks väiksemat sõidukit pörkasid kokku ja liiklus seisis pikemat aega. [A]

Absoluutne superlatiiv näitab keskmise väga suurt, ülimat ületamist. See on alati liialdus, mille ülesandeks ei ole niivõrd kuulaja informeerimine, kuivõrd emotsionaalne hinnang. Nt

Pärtel oli jätnud *kõige positiivsema* mulje ('nii positiivse kui võimalik, ülimalt positiivse'). Omapärase lõhnaefekti annab ka *kõige harilikuma piparmündi* põletamine. [A]

Absoluutse komparatiiviga võrreldes esineb absoluutne superlatiiv tänapäeva keeles harvemini (Erelt, Punttila 1996). Harilikult on absoluutne superlatiiv *kõige*-superlatiiv. Mõnes konstruktsioonis on siiski võimalik ka *i*-superlatiiv. Nt

See fond on tehtud *parimate kavatsustega*. [A]

Omaduse intensiivsusklaas jääb absoluutse komparatiivi ja superlatiivi vahele adjektiivi positiivivorm: *suurem – suur – kõige suurem*.

Absoluutne komparatiiv ja absoluutne superlatiiv on suhteliselt selgesti eristuvad nähtused. Leidub siiski näiteid, kus nende erinevus on väike või puudub üldse. Nt

tühisemgi ~ kõige tühisemgi eksimus; väiksemgi ~ kõige väiksemgi viga.

Ekvatiivtarind

§ 8 Ekvatiivtarind väljendab objektide omaduste intensiivsustaset samasust. Mittemõõduadjektiivide ja -adverbide puhul väljendatakse seda näitava asemäärsõna *nii* (a) või (*nii*)*sama* (b) abil, kusjuures võrdlusalust tähistavat fraasi seovad adjektiiviga või adverbiga sidesõnad *kui* või *nagu*, aja- ja kohaadverbide korral ka *kuni*. *Nii*-ekvatiiv on osutava tähendusega, st võrreldava objekti omaduse aste määratakse osutamise kaudu võrdlusaluse objektile. Seevastu (*nii*)*sama*-ekvatiiv on põhiliselt samastava tähendusega, s.o üksnes kvantitatiivset võrdsust, mitte objekti omaduse astet näitav. Välistatud pole siiski ka osutav tähendus.

- a. Jüri ei ole *nii tark / pikk kui ~ nagu Jaan*. Jüri ei tegutse *nii targalt kui ~ nagu Jaan*. Saime selle vist tõesti *nii odavalt kui üldse võimalik*. [etTenTen] See kestab *nii kaua kuni lollid saavad*

otsa .. [etTenTen] Meri on küll kinni nii kaugele kuni silm ulatub vaatama .. [etTenTen]

- b. *Jüri on (nii)sama tark / pikk kui ~ nagu Jaan. Jüri tegutseb (nii)-sama targalt kui ~ nagu Jaan. Naised armastavad seksi täpselt niisama palju kui mehed. [etTenTen]*

Samastava ja osutava ekvatiivi erinevus avaldub selgemini küsimustamise ja eituse puhul. Osutav ekvatiiv sobib vastuseks küsimusele *Kui pikk / tark vms X on?*, samastav mitte. Samastava ekvatiivi eitusest järeldeb, et võrreldaval objektil on omadust võrdlusalusega võrreldes kas vähem või rohkem, osutava puhul aga ainult vähem. Nt

Jüri ei ole nii tark / pikk kui Jaan. = Jüri on rumalam / lühem kui Jaan; Jüri ei ole (nii)sama tark / pikk kui Jaan. = 1) Jüri on rumalam / lühem kui Jaan. 2) Jüri on Jaanist rumalam või targem / lühem või pikem.

Tarind võib esineda ka ilma näitava proadverbita, eriti kinnistunud väljendites. Võrdlusaluseks on sel juhul sageli mingi kultuurisidus etalonobjekt ning tarind väljendab suurt intensiivsust: *kaval kui rebane* 'väga kaval', *valge kui lumi*, *kiiresti kui kulutuli* 'väga kiiresti'.

Mööduadjektiividest on peale *nii-* ja *(nii)sama-*ekvatiivi võimalik moodustada ka sünteetiliselt ekvatiivi. Viimasel juhul lisandub adjektiivile tüvele sufiks *-(u)ne*, millele omakorda liitub ekvatiivsete adverbide moodustamisel *-lt* (*pikkuselt*, *vanuselt*, *raskuselt*), ekvatiivsete kohaadverbide korral ka *-l*, *-le* või *-lt* (*kaugusel*, *kaugusele*, *kauguselt*; *kõrgusel*, *kõrgusele*, *kõrguselt*). Osutava ekvatiivi korral on võrdlusalust tähistav fraas harilikult genitiivis (a), samastava ekvatiivi korral kas komitatiivis või rindtarindi puhul nominatiivis, kusjuures adjektiivile / adverbile liitub esiosis *ühe-* (b). Mõnikord võib komitatiivne ekvatiiv siiski tõlgenduda ka osutavana (c).

- a. *Jüri on Jaani pikkune. Presidendi isiklik töökabinet on saja ruutmeetri suurune. [A] Lagi pudenes umbes kahe meetri pikkuselt ja poole meetri laiuselt kolmekuplilise lambi ümber. [A] Vuhisesin vankrist vaid 2 cm kauguselt mööda .. [etTenTen] Kuhjaverre asub Viljandist 16 kilomeetri kaugusel. [etTenTen] Lumekeerised võivad ulatuda 1,5–2 m kõrgusele, kuid nägemist nad ei halvenda. [etTenTen]*
- b. *Jüri on Jaaniga ühepikkune. Jüri ja Jaan on ühepikkused. Meie praegune ajaarvamine on Kristusega ühevanune. [A] Lihalõigud peaksid olema kõik ühepaksused. [A] Peaaegu üheaegselt siirdusid*

nad 1980. aastate lõpul ka emerituuri. [etTenTen] .. mees on ühekaugusel taevast ja maast. [etTenTen]

c. Kui pikk Jüri on? – Ta on Juhaniga ühepikkune.

Liiteline ekvatiiv on moodustatav ainult neist mõõduadjektiividest, mis kuuluvad mõõduskaala plusspoolele (*suurune, pikkune, raskune, paksune, vanune* jt), mitte aga nende antonüümidest (**väiksune, *lühidune, *kergune* jt).

Üksnes sünteetiline ekvatiiv, seejuures ainult osutava funktsiooniga, on tarvitatav kvantorifraasist võrdlusaluse puhul. Adjektiivide puhul on lisaks (*u*)*ne*-liitelisele variandile siin võimalik ka liiteta variant, mille puhul võrdlusalust tähistav fraas on nominatiivis.

Nt

Jüri on kahe meetri pikkune. Jüri on kaks meetrit pikk. Hingis oli võidupäeval 15 aasta ja 282 päeva vanune. [A] Rain Pilve on 179 cm pikk ja võistlusteks 74 kilo raske. [A]

Märkus. Praegused ekvatiivsed adjektiivid *pikkune, laiune, jämedune* jne on tegelikult lähtunud *us*-omadusnimedest *ne*-adjektiivisufiksi liitmise teel (Posti 1938, Must 1953–1954, Alvre 1992). Täenduselt on need adjektiivid lähedased omadusnimedele veel nüüdki, sest nad osutavad üksnes objekti dimensioonile, s.o pikkusele, kõrgusele, jämedusele jms. Omadusnimede kasutamine ekvatiivses funktsioonis on läänemeresoome keeltes levinud nähtus (vt nt Alvre 1992), eesti murretes esineb seda praegugi (nt *varese suurus lind*; Viires 1960, Alvre 1992).

§ 9 Ekvatiivseid adjektiive ja adverbe võivad laiendada võrdsuse täielikkust või ligikaudsust (mittetäielikkust) rõhutavad adverbid ja kaassõnad. Võrdsuse täielikkust väljendavad adverbid *täpselt, parajasti, just*. Nt

Ta on täpselt nii pikk kui mina ~ täpselt minu pikkune. Mees on parajasti nii vana, kui ta end ise tunneb. [A] Tee korraga just nii väike samm, kui sulle mugav tundub. [etTenTen] Piletiautomaat töötab täpselt nii kaua kuni Parts pileti kätte sai. [etTenTen] Keeda täpselt nii kaua kui pakendil olev juhis kirjeldab. [etTenTen]

Võrdsuse ligikaudsuse (mittetäielikkuse) markerid jagunevad kolme rühma: neutraalset ligikaudsust väljendavad *umbes, umbkaudu, ligikaudu, hindamisi, enam-vähem* (a), vähemust (ligikaudsust altpoolt) väljendavad *peaaegu ~ peagu, ligemale, napilt, vaevalt, ligi, kuni*, ainult kvantorifraasiga ka komparatiivimarkerid *alla, vähem kui* (b),

enamust (ligikaudsust ülaltpoolt) väljendavad *vähemalt* ning ainult kvantorifraasiga ka *üle*, *rohkem* / *enam kui* (c).

- a. Ta on *umbes nii pikk kui mina* ~ *umbes minu pikkune*. .. vähemalt pildi järgi olete *umbes mu isa vanune* .. [etTenTen] Harjuta näiteks iga erinevat hingamistehnikat umbes 60 sekundit – *ligikaudu nii kaua* kestab sünnituse ajal emaka kokkutõmme. [etTenTen]
- b. Ta on *peaaegu nii pikk kui mina* ~ *peaaegu minu pikkune*. Kodukakk on *napilt varese suurune* .. [et TenTen] Temasugune härg – *ligi kaks meetrit pikk* ja *peaaegu sada kilo raske* – peab seitseteist tõukama. [A] Mohni on .. *kuni kaheksa meetrit kõrge kitsas looklev saar Soome lahes*. [A] Eile suri Jaapani toidumürgitusepideemia kaheksas ja seni noorim ohver, *alla kahe aasta vanune* tütarlaps. [A] Päike on seal varjutuse ajal *peaaegu niisama kõrge*, *kui meil Jaanipäeva ajal* .. [etTenTen]
- c. Ta on *vähemalt nii vana kui mina* ~ *vähemalt minu vanune*. Pisarevi sõnul vajaks hõõveldamist 7,2 kilomeetri pikkune Illi-Päidla teelõik ja *üle kahe kilomeetri pikkune* Keeri-Nõgiaru teelõik. [A] Üks neist võis olla *veidi üle kahekümne aasta vana* .. [etTenTen] *Rohkem kui kolme tunni pikkust* kvaliteetmeelelahutust pääseb vaatama tasuta. .. töö edenes *vähemalt sama kiiresti*, *kui Tallinnas tervel brigaadil*. [I]

Märkus. Komparatiivimarkeriga tarindeid nagu *Ta on üle kahe meetri / rohkem kui kaks meetrit pikk* võib käsitleda ühelt poolt ligikaudset võrdlust väljendava ekvatiivtarindina, teiselt poolt aga komparatiivtarindina (= *Ta on pikem kui kaks meetrit*). Nendega sünonüümseid tarindeid *Ta on üle kahe meetri pikkune*, kus adjektiivil on ekvatiivi sufiks, on siin peetud üksnes ekvatiivtarindiks.

Markerid, mis väljendavad ligikaudsust altpoolt, liigituvad pragmaatiliselt kaheks. Adverbe *napilt* ja *vaevalt*, ka komparatiivimarkereid *alla* ja *vähem* kasutatakse siis, kui võrreldavate objektide omaduse määra peetakse ootus- või tavapärasest väiksemaks (*Latt on napilt kahe meetri pikkune*), adverbe *peaaegu* ~ *peagu*, *ligemale* ja *ligi* aga siis, kui seda peetakse ootus- või tavapärasest suuremaks (*Mees on ligi kahe meetri pikkune*).

Märkus. Keelekasutuses on märgata markerite *alla* ja *vähem* pragmaatilise neutraliseerumise tendentsi, s.o nende kasutust sealgi, kus eeldaks *peaaegu* või *ligi* kasutust, nt *USA-l on Iraagis alla 50 000 sõduri*. [A]

§ 10 Samasugune struktuur nagu kvantitatiivset võrdsust väljendaval (*u*)ne-ekvatiiviga tarindil on ka kvalitatiivset võrdsust väljendaval tarindil. Tarindis esinevad sisult võrdluslikud adjektiivid: *sarnane, taoline, analoog(ili)ne, adekvaatne, ekvivalentne, identne, paralleelne, proportsionaalne, võrdeline, võrdne* jne, neist moodustatud ja mitmed muudki adverbid: *sarnaselt, taoliselt, ühtmoodi* jne; samuti liitadjektiivid, mille esikomponendiks on *sama-, ühe-* ja *võrd-*: *samalaadne, samaliigiline, samaväärne, ühesugune, võrdväärne, võrdõiguslik* jne, või vastavad adverbid: *võrdväärset, samamoodi* jne. Need adjektiivid ja neile vastavad adverbid, v.a *taoline* ja *taoliselt*, võivad olla nii samastavas kui ka osutavas funktsioonis. Samastava funktsiooni korral ei eristu võrreldav ja võrdlusalune objekt ei semantiliselt rollilt ega vormi poolest ning moodustavad nominatiivsete liikmetega sümmeetrilise ühendava rindtarindi (a). Need ei pruugi leksikaalseltki eristuda, vaid võivad jääda üksnes mitmusliku nimisõna tähendusse (b). Seevastu osutava funktsiooni korral on võrdlusalust tähistav fraas komitatiivne (c), mõnel juhul ka genitiivne (d). Adjektiiv *taoline* ja adverb *taoliselt* on alati osutavad ning võrdlusalust väljendav fraas alati genitiivne (e).

- a. Poeg ja isa on *sarnased*. Naine ja mees on *võrdõiguslikud* .. mees ja naine on *võrdõiguslikud*. [A] Estland ja Island kõlavad *sarnaselt*. [A]
- b. Telefonid on *väga sarnased* nii riist- kui ka tarkvara osas .. [etTenTen] .. kas tõesti arvad, et kõik naised käituvad *ühtmoodi*. [etTenTen]
- c. Poeg on *isaga sarnane*. Veise söömine on hindudele *samaväärne ema õgimisega*. [A] Selleks hetkeks ei olnud C-aktsionärid enam investorid, vaid tunnistatud *võrdõiguslikeks kreditoridega*. [A] B-hepatiit ehk kollalpalavik on haigus, mis *sarnaselt aidsiga* levib vere ja süstalde kaudu ning sugulisel teel. [A]
- d. Poeg on *isa sarnane*. Oleme alati tahtnud uisutada *nende sarnaselt* ja seekord see õnnestus .. [A]
- e. Sarajevo parim ööklubi oli *meie Karja Keldri taoline*. [A] Ta võib olla sirgetüveline või *õunapuu taoliselt harunevate*, jändrike ja kõverike okstega .. [T]

Märkus. Sõnu *sarnane* ja *taoline* on osutavas funktsioonis hakatud kasutama ka väljaspool võrdluskonstruktsiooni, nagu demonstratiivse selline ja säärane, nt *Ta lahkus sõnagi lausumata. Sarnane* käitumine häämmastas kohalviibijaid. *Aga see oli nagu kassi mäng hiirega, sest pärast taolist puhkust kannatas ta veelgi rohkem* .. [etTenTen]

Kvalitatiivsele erinevusele osutavad adjektiivid esikomponendiga *eri-: erilaadne, erisugune, eriilmeline* jne ning deverbaaladjektiiv *erinev*, samuti neile vastavad adverbid. Kõigi nende adjektiivide ja adverbide puhul väljenduvad võrreldav ja võrdlusalune objekt nimisõna-fraaside rindtarindina või mitmusliku nimisõnafrasina (a), *erinev* ja *erinevalt* võivad esineda ka osutavas funktsioonis, elatiivse nimisõna-fraasiga (b).

- a. Häälikumuutus ja analoogia on *erilaadsed* nähtused. Poeg ja isa on *erinevad*. Inimesed on *erinevad*. Inimesed on *erisugused* nii vaimu kui ka keret pidi. [A] Täiesti *eriilmelised* on rannarootsi ja peipsivene alad. [etTenTen] Eestlased suhtuvad Saar Polli andmetel mitte-eestlaste siiajäämisse *erinevalt* .. [A]
- b. Poeg on *isast erinev* .. *erinevalt Põhjamaadest* ei ole belglastele Eesti eriti tuttav riik. [A]

Märkus. Peale võrdlusliku tähenduse on sõna *erinev* omandanud ka tähenduse 'mitmesugused, mitmed, paljud', nt *Pluss umbes kolmandik on saanud erinevaid ettepanekuid erinevatelt organisatsioonidelt*. [etTenTen]

Liiga- ja küllalt-tarind

§ 11 Omaette tarinditüübi moodustavad võrdlused, kus adjektiiv / adverb laiendavad adverbid *liiga* ja *küllalt* või nende sünonüümid ning võrreldakse omaduse tegelikku määra mingiks otstarbeks vajaliku või sobivaga. Sellist võrdlust on nimetatud ka **funktsionaalseks gradatsiooniks** (Erelt 1986a: 107 jj). Adverbid *liiga, ülearu, ülemäära* jms osutavad, et võrreldava objekti omaduse määr on sobivast suurem või väiksem ja esindavad seega erinevusgradatsiooni (a). Adverbid ja adverbiaalsed ühendid *küllalt, parajalt, piisavalt, küllaldasel määral, parajal määral* jms aga näitavad, et see on normi piires, mistõttu siin on tegemist võrdsusgradatsiooniga (b).

- a. Ants on *lenduriks liiga pikk*. Ants teenib *liiga vähe, et peret ülal pidada*.
- b. Ants on *korvpalluriks küllalt pikk*. Ants teenib *küllalt palju, et peret ülal pidada*.

Võrdlusalust vormistab otstarbemäärus kujul: a) (*selleks*) *et* + KL, kusjuures kõrvallause öeldis on kas *da*-infinitiivis või konditsionaalis, b) nominalisatsioon translatiivis, c) supiini illatiiv, harva ka

translatiiv, d) adjektiivide puhul ka *da*-infinitiiv (→ 22 § 84; → 23 § 122, 133, 137, 159).

- a. Ta on *liiga arg selleks, et tõtt rääkida*. Lapse jaoks on pärismaailm *liiga suur, et selle üle võimu saavutada*. [A] Mis saab aga nendest lastest, kes on sündinud surnult või *liiga vara selleks, et jääda ellu*? [A] .. vahed tippfirmade vahel on *liiga suured, et üks aasta midagi oluliselt muudaks*. [A]
Ka ravimudavaru on *küllalt suur, et kindlustada selle kasutus aastakümneteks*. [etTenTen] Küsimusi on *piisavalt palju, et ennustamine tänamatuks tööks muuta*. [etTenTen]
- b. Ta on *tõrääkimiseks liiga arg*. Higiis ja süljes on viiruseid *nakkuse edasikandumiseks liiga vähe*. [A]
Põhjendus on väga lihtne – lugu pole *piisavalt hea Briti enimkuulatavas jaamas mängimiseks*. [A] .. õnneks oli merevesi *parajalt soe kätepesuks*. [etTenTen]
- c. Ta on *liiga arg tõtt rääkima*. Esimesed kaks läksid tere hommikust mühatades selja tagant mööda, *liiga unised imestamaks, miks see muretu mees siin nii muremõtetes praegu*. [I] Presidendi sõnad, et EL on meie esimene prioriteet, ütlevad *liiga vähe kujundamaks või muutmaks oma arvamust*. [A]
.. sa pole nende arvates *piisavalt pädev näiteks määrust lugema*. [etTenTen] Inglise keeles ei ole see fraas *küllalt tugevakõlaline, andmaks edasi nende sõnade tähendust*. [etTenTen]
- d. Terve kast oleks *liiga raske kanda*. [etTenTen] .. popkultuur on *piisavalt lihtne tarbida* .. [etTenTen]

Peale otstarbemääruse võib sellistes lausetes olla substantiiv allatiivis või koos kaassõnaga *jaoks* või *kohta*, mis märgib otstarbetegevuse subjekti või objekti. Nt

Muidugi ta hoiatas, et raamat on *algajaile liiga paks*. [A] Tundsin, et tekst oli *minu jaoks liiga õrn ja habras*. [A] Imponeeriv on *liiga nõrk sõna Rudolf Tobiase teose kohta*. [A] .. teatri kolmkümmend põhikohaga töötajat on *asutusele liiga palju*. [A] .. Eesti riik ei ole *minu jaoks piisavalt hea*. [etTenTen]

Sageli tarvitatakse adverbide *liiga* ja *küllalt* ning nende sünonüüme ilma võrdlusaluseta. *Liiga* jt puhul säilib sel juhul implitsiitne võrdlus mingi suhtelise normiga (mis selgub kontekstist või situatsioonist) (a), *küllalt* ja *piisavalt* puhul aga asendub relatiivne võrdlus tavaliselt absoluutsega – neid adverbide kasutatakse sel juhul tähenduses 'üsna' (b) (Erelt 1998). Adverbist *küllaltki* ongi kujunenud puht absoluutse gradatsiooni väljendusvahend (c).

- a. Jüri on *liiga paks* mees. Sa sõidad *liiga kiiresti*.
- b. Kuigi nad on *piisavalt* (= *üsna*) *tüütud*, on nad ikka vajalikud. [A] Turniir oli *piisavalt pingeline*, aega väsimuse tundmiseks ei olnud .. [etTenTen] Läänemaa kultuuripilt on praegu *küllalt mitmekesine* .. [A] Seni on Eesti sisepoliitiliste arengute prognoosimisega tegeldud *küllalt vähe*. [A]
- c. Üldiselt oleme *küllaltki kodused* inimesed. [A] Viimase kahe aasta jooksul on meie aadressil öeldud *küllaltki palju* halbu sõnu. [A]

Funktsionaalset erinevust võib edasi anda ka adjektiiv / adverb üksi või koos vähesust märkivate adverbidega *natuke, pisut, veidi* jms, ka liitsõna järelkomponendiga *-võitu*. Nt

Ma olen *selle jaoks (natuke) vana*. Küllap jääb sinne suvi talle *lühikeseks*. [etTenTen] Esmapilgul võivad raamatus käsitletavad teemad tunduda lapsele *pisut keerulised ja arusaamatud*. [etTenTen] .. ja nüüd oleme *natuke vanad, et omada oma lapsi*. [A] Kahjuks on see Tartust *natuke kaugel, et tihemini käia*. [etTenTen] .. niite *petiste leidmiseks* oli *vähevõitu*. [A]

Kirjandust võrdlustrindi kohta: AAVIK, JOHANNES 1915a. Katsed ja näited. | ALVRE, PAUL 1992. Ekvatiivtarindeist (eriti eesti keeles). | EKG II 1993. | EKLP I 1974. | EREL, MATI 1970. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles I. | EREL, MATI 1971a. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles II. | EREL, MATI 1973. Some remarks on comparative and superlative sentences in Estonian. | EREL, MATI 1977b. Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. | EREL, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. | EREL, MATI 1998. Mõnest tähendusnihkest tänapäeva eesti keeles. | EREL, MATI, MATTI PUNTTILA 1996. The superlative in literary Estonian in comparison with literary Finnish. | ISK 2004. | MUST, GUSTAV 1953–1954. Der Äquativ in den ostseefinnischen Sprachen. | MÄGER, MART 1966. Intensiivistavatest redupliktiivsõnadest eesti murretes. | NURKSE, REIN 1946. Superlatiivi küsimusest eesti kirjakeeles. | POSTI, LAURI 1938. Mõningaist mõõdu väljendamiseks tarvitatavaist läänemeresoome vormidest. | RAUN, ALO 1949. Zur Komparation im Finnisch-Ugrischen. | SUKK, MERLE 2000. Määraadverbid 20. sajandi eesti kirjakeeles. | VIRES, HELMI 1960. *ne*-omadussõnade tähendusrühmad eesti murretes.

13. KAASSÖNAFRAAS

Ann Veismann, Mati Erelt

Üldist

§ 1 **Kaassõna-** ehk **adpositioonifraasiks** nimetatakse fraasi, mille tuumaks on kaassõna – **post-** või **prepositioon** (taga- või eessõna), mis süntaktiliselt toimib põhjana substantiivifraasist laiendi (komplemendi) suhtes:

[[valge kapi]_{NP} taga]_{PP}

[enne [lõunat]_{NP}]_{PP}

Kaassõnafraasi kumbagi liiget ei saa lausest ära jätta, sest kaassõnafraas pole süntaktiliselt ekvivalentne ei põhja ega laiendiga, vaid täidab süntaktilist funktsiooni tervikuna. Selle poolest erineb kaassõnafraas (nagu ka kvantorifraas) teistest nominaalfraasidest. Substantiivifraasi suhtes põhjaks loetakse kaassõna seetõttu, et kaassõna rektsioon tingib substantiivifraasi olemasolu, paiknemise ja käändevormi (nt fraasis *valge kapi taga* kaassõnale eelneva NP genitiivis, fraasis *enne lõunat* aga kaassõnale järgneva NP partitiivis). Samas on kaassõnafraasi sisuliseks keskmeks süntaktiliselt laiendina toimiv substantiivifraas. Kaassõna täidab viimase suhtes samalaadset funktsiooni nagu käändetunnus ning kaassõnafraas tervikuna täidab lauses samu funktsioone mis substantiivi semantilises käändes vorm, s.o toimib adverbiaalina (a) või adverbiaaltribuudina (b).

- a. Käisime puhkamas *kauni metsajärve ääres*.
- b. puhkus *kauni metsajärve ääres*

Siiski ei ole kaassõnafraas substantiivifraasiga täiesti samaväärne. Mõnel juhul on kaassõnafraas küll asendatav substantiivi käändevormiga, nt *Toit on laua peal ~ laual*, kuid enamiku kaassõnafraaside puhul (nt *üle puude, tänu emale, teed mööda, poja tõttu, vastu kõrvu*) on siiski raske leida vastavat käändevormi. Üldiselt on käändetunnuste tähendus abstraktsem ja seetõttu käänete kasutusalala laiem, samas kui kaassõnad võimaldavad edasi anda täpsemaid tähendusi.

Märkus. Valiku tegemine kaassõna ja käände vahel võib oleneda mitmesugustest asjaoludest. Korpusesageduste järgi on kindlaks tehtud, et näiteks alalütleva ja kaassõna *peal* sisulise võrdvõimalikkuse korral eelistatakse kaassõnafraasi siis, kui kaassõna komplement on lühike ja lihtne nimisõnafraas või asesõna (*kapi peal, selle peal*), samuti siis, kui nimisõna viitab väiksele ja liikuvale või liigutatavale objektile (nt *tooli peal*). Samuti on kaassõnaline konstruktsioon eelistatud koos *olema* verbiga (*Kivi on selja peal*). Samal ajal on adessiiv üldiselt kasutusel lokatiivses funktsioonis sagedamini kui *peal*-konstruktsioon, mis kinnitab käändetunnuse üldisemat tähendust ja laiemat kasutusala ka pealtnäha paralleelsetes kontekstides (Klavan 2012).

Tüüpilisel kaassõnal ja ka kaassõnafraasil ei saa olla täiendeid. Kui kaassõnafraasiga seostub mingi atribuut, siis see saab olla üksnes substantiivifraasi laiendelement, nt [*paksu metsa*] sees, keset [*paksu metsa*]. Määraadverbid ja kvantorifraasid võivad siiski kaassõnafraasi modifitseerida (a), kusjuures prepositsiooni korral pole võimatu käsitleda neid ka kaassõna enda laiendena (b) (vt ka ISK 2004: 688).

- a. [täiesti [[mere]_{NP} ääres]_{PP}]_{PP} Tema maja on täiesti mere ääres.
- b. Ta läks ära *natuke enne sinu tulekut. Varsti pärast tunde algas näidendi proov. Koht asub 500 meetrit üle merepinna.*

Kaassõna ja teda laiendav substantiivifraas paiknevad vahetult teineteise kõrval. Enamasti on kaassõna vahetu naaber nimisõna või nimisõnaline asesõna (*poisi / tema käes*), välja arvatud need prepositsioonijuhud, kus substantiivifraasis on täiend(id) (*keset paksu metsa*). Ka postpositsiooni ja talle eelneva nimisõna vahel võib mõnikord olla nimisõnafraasi kuuluvaid omadussõnalisi järeltäiendeid, samuti lisan-deid (nt *poisi, väikese ja vallatu käes oli püss; poisi, selle pahandusekoti käes oli püss*). Kuid adverbiaaltribuudi paigutamine postpositsiooni ja substantiivi vahele ei ole võimalik (nt **maja mäenõlvakul juures*).

Märkus 1. Üks kaassõnafraasi ja nimisõna käänevormi erinevusi on see, et kaassõnafraaside rinnastamisel jäetakse korduv kaassõna harilikult kaugema liikme juurest ära, nt *laua (peal) ja tooli peal, vastu lauda ja (vastu) tooli*, käändetunnust aga mitte, nt *lauale ja toolile*, st kaassõna käitub rindtarindis nagu muud sõnad. Käänete puhul on erandiks rajava, oleva, ilma- ja kaasäitleva käände tunnus, nt *laua(ni) ja toolini, laua(na) ja toolina*, mida selle omaduse tõttu on mõnikord peetud kliitilisteks kaassõnadeks (nt Nevis 1986), ehkki kaassõnast on kujunenud üksnes kaasäitlev.

Märkus 2. Eesti keeles kasutatakse nii post- kui ka prepositsioonifraase, kuid valdav osa kaassõnadest on siiski postpositsioonid. Postpositsioonide kasutust on peetud eesti keele soomeugrilikuks jooneks, mis eristab teda indoeuroopa keeltest kui prepositsioone eelistavatest keeltest (nt Palmeos 1985b). Prepositsioone leidub soome-ugri keeltest üksnes läänemeresoome ja saami keeltes (Grünthal 2003, 2005) ning prepositsioonide teket on seostatud nende keelte põhisonajärje muutumisega SOV-järgest SVO-järgeks (Ehala 1994, 1995, Grünthal 2005). Peale post- ja prepositsioonide on eesti keeles ka bi- ehk ambipositsioone, mis toimivad nii post- kui prepositsioonidena. Riho Grünthali andmetel (2003: 57) on 185 eesti kaassõnast postpositsioone 135 (u 73%), prepositsioone 29 (u 16%) ja bipositsioone 19 (u 11%), EKSS 2009 järgi 218 kaassõnast vastavalt 148 (68%), 44 (20%) ja 26 (12%).

Kaassõna sõnaliigina

§ 2 Kaassõna on tüüpjuhul sõna:

- mis on muutumatu või vaegmuuteline,
- mis väljendab koha-, aja- vm suhet,
- mis moodustab fraasi koos nimisõnafrasist komplemendiga, määrates komplemendi käändevormi ja asukoha kaassõna suhtes,
- millel ei saa olla atribuuti ega üldjuhul ka määrust,
- mida ei saa oma komplemendist lahutada.

Kaassõnad on kujunenud täistähenduslike sõnade vormidest, valdav osa (nt *ääres, juures, peal*) nimisõnade kohakäändelistest vormidest, vähesel määral ka verbi infiniitvormidest (*hoolimata, vaatamata, võrreldes, arvates, lõpetades*) (→ § 4) ning (otse) adverbidest (*kohaselt*).

Kaassõna kujunemisel nimisõnast muutub grammatiseerumisprotsessi käigus esmalt iseseisva käändevormis nimisõna tähendus ähmasemaks, üldisemaks, abstraktsemaks. Näiteks fraasi *koera (pehmel) asemel (lebab kass)* saab tõlgendada nimisõnafrasina, kus *koera* ja *aseme* vahel valitseb omandussuhe (millele viitab nimisõna genitiiv). Kohakäändelise *asemel* tähendus võib aga laieneda abstraktsemasse (olemasolu) valdkonda, sel juhul abstraheerub ka vorm ja kaotab iseseisvuse, sõna reanalüüsitakse kaassõnaks, leksikaalset tähendust jääb fraasis kandma ainult genitiivis nimisõna (*koera*

asemel võtsin kassi). Kuna nimisõnast on saanud kaassõna, ei saa selle ette enam lisada omadussõnalist täiendit (**koera pehmel asemel võtsin kassi*). Seejärel võib kaassõna kasutusala veelgi üldistuda, näiteks esialgne seostumine elusolenditega laieneb ka elututele esemetele ja muudesse abstraktsematesse valdkondadesse (*auto asemel sõitke jalgrattaga; tööst rääkimise asemel vesteldi poliitikast*). Siit edasi võib kaassõna kaotada ka sõnarõhu, liituda põhisõnaga ja muutuda käändelõpuks (nt *isan kaas > isa kaa > isaga*). Seejuures võib esialgne nimisõna käibelt kaduda või taanduda kitsale alale (nt kaassõnade *ette, ees, eest* aluseks olnud *esi : ee`ees olev ala` on tänapäeval vaid oskussõna`ees olev töötamisloik`*) või säilida (*käsi, ase, äär jpt*). (Vt ka Karelson 1972, Palmeos 1985b: 69–71, Habicht 2000, 2001b, Metslang 2002, Habicht, Penjam 2007.)

Kuna suur hulk kaassõnu on tekkinud grammatiseerumise käigus nimisõna kohakäändelistest vormidest, siis võivad kaassõnad ka tänapäeval seonduda käändekategooria liikmetega ja moodustada kolme-, harva kaheliikmelisi kohakäänetes muutuvaid sarju. Nt

ette, ees, eest; hulka, hulgas, hulgast; juurde, juures, juurest; kilda, killas, killast; kätte, käes, käest; külge, küljes, küljest; küüsi, küüsis, küüsisist; otsa, otsas, otsast; sekka, seas, seast; sisse, sees, seest; seltsi, seltsis, seltsist; vasta ~ vastu, vastas, vastast; veerde, veeres, veerest; äärde, ääres, äärest
järele, järele, järele; kallale, kallal, kallalt; kannule, kannul, kannult; keskele, keskel, keskelt; kohale, kohal, kohalt; ligidale, ligidal, ligidalt; lähedale, lähedal, lähedalt; najale, najal, najalt; peale, peal, pealt; vahele, vahel, vahelt
taha, taga, tagant ~ takka
asemele, asemel; ümber, ümbert

Osa kohakäändelistest nimisõnavormidest lähtunud kaassõnu, samuti muudest nimisõnavormidest lähtuvad kaassõnad on siiski ühekuju- lised, kusjuures nende lähtevorm ei pruugi alati olla läbinähtav. Nt

kesk, ligi, läbi, tänu; enne, ilma, võidu, võrra, üle; järgi, kaudu, kaupa, tõttu, viisi; kohta, mööda, pihta; koos, tükkis, ühes; meelest, peast, poolest, pärast; eel, haaval, jooksul, kestel, näol, puhul, põhjal, teel, uhal, varal, vältel; päralt; heaks, jaoks; kuni; (prolatiivsed:) alutsi, tagutsi, vahetsi (Palmeos 1985b: 66–67)

Grammatiseerumine on järkjärguline protsess, mistõttu on keeles sõnu, mille puhul pole päris selge, kas tegemist on veel nimisõna

käändevormiga või juba kaassõnaga. Tänapäeva eesti keeles on äsja kaassõnastunud või veel kaassõnastumas näiteks järgmised nimisõnavormid: adessiivsed *abil, alusel, hakul, jõul, kinnitusel, koidikul, kombel, käsul, künnisel, loal, lävel, moel, näol, palvel, soovil, sõnul, tahtel, taval, teatel, toel, viisil, väel, väitel, õlul, ütlusel* ja inessiivsed *jalus, osas, piires, raames, silmis, seljas, suhtes, suunas, korras* (Bakhoff 2008, Jeret 2012, Jürine, Habicht 2013, Okk 2003, Sepper 2006, Talvik 2011). Kuigi need sõnad sobivad tähenduse, komplemendi olemasolu ning üldiselt ka lahutamatusse poolest kaassõnadeks, võib paljusid neist ometi laiendada adjektiivatribuut, nt *teie lahkkel loal, tema karmil käsul*, mis sarnastab neid veel substantiividega.

Kui loetletud sõnu võib üldiselt käsitada perifeersete kaassõnadena, siis osa neist, sõnad *kombel, viisil, suunas, suunast, poole, pool, poolt, peast* jne esinevad kord kaassõnana, kord nimisõnana, ilma et nende tähenduses oleks märgata erinevust. Kaassõnadena seostuvad nad genitiivse või elatiivse substantiivkomplemendiga, moodustades kaassõnafraasi, nt *juhuse kombel, mere suunas, metsa poole, hommiku poole, kutsikast peast*. Nimisõnana (ehkki vaid kindlates konstruktsioonides esinevana) on neil aga komplemendi asemel (mitte selle kõrval) adjektiivatribuut, seega on tegemist substantiivifraasiga, nt *mingil / kummalisel kombel, vales suunas, teisele / paremale poole, noorest / elusast peast*. Sõna *peast* sarnasust kaassõnaga näitab siin siiski lisaks tähendusele ka asjaolu, et *peast* toimib essiivi tunnuse vastena, nt *poisikesest peast = poisikesena*, kuid seda siiski ka adjektiiviga seostudes, nt *värskest peast = värskena*.

Paljudel nimisõnadest lähtunud kaassõnadel on samakujulised vastsed adverbide ja afiksaaladverbide näol. Kui kaassõna moodustab fraasi koos teda laiendava nimisõnaga (nt *võti on kapi taga*), siis määrsõnana esinedes on sama sõna lauses määrus, millel harilikult puuduvad nimisõnalised laiendid (nt *ta püsis meil kogu aeg taga*). Abimäärsõna aga kuulub nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt verbi juurde (*otsisin võtit taga*). Kaassõna, määrsõna ja abimäärsõna piirid ei ole siiski teravad (→ 11 § 3).

§ 3 Liitkaassõnadest. Enamik eesti kaassõnu on liitkaassõnad, ainult prepositsioonide hulgas leidub järelkomponendiga *-poole, -pool, -poolt* moodustunud liitsõnu (nt *allapoole, eespool, pealtpoolt, sissepoole, sealpool, siitpoolt, tahapoole, teispool, väljastpoolt, ülespoole*,

kuspool). Kuid postpositsioonifraasidest, mille komplementosaks on atribuuutarind (eriti kui see väljendab lahutamatu omandussuhet), on hakanud reanalüüsi teel kujunema ka ühend- ja liitpostpositsioonide (Habicht, Penjam 2007, Jürine 2011, Jürine, Habicht 2013, Jürine 2016):

[*tema selja*]_{NP} taga_P > *tema*_{NP} [*selja taga* ~ *seljataga*]_P
pea kohal ~ *peakohal*, *käe all* ~ *käeall*, *koha peal* ~ *kohapeal*, *aja*
jooksul ~ *ajajooksul* jms

Seejuures ei pruugi ühend- ja liitadpositsioonide vahel olla tähendus erinevust, vrd (a) ja (b). Samad ühend- ja liitvormid toimivad ühtlasi adverbidena (c).

- a. Nende *selja taga* on maailma rahabossid. [etTenTen]
- b. Kui su *seljataga* pole head meeskonda, siis võidusõidul imet ei tee. [A]
- c. Ma tean, teil on pikk reis *seljataga*. [etTenTen]

§ 4 **Kaassõna ja verb.** Peale nimisõna käändevormidest lähtunud kaassõnade leidub vähemal määral ka konverbidest (*des-* ja *mata-* vormidest) tekkinud kaassõnu: *võrreldes* (millegagi), *alates* (millestki), *arvates* (millestki), *lõpetades* (millegagi); *vaatamata* (millelegi), *hoolimata* (millestki). Konverbi muutumist kaassõnaks näitab põhilause suhtes referentsiaalse sõltuvuse kadumine (sõltuvate konverbidel puhul), tegevustähenduse tuhmumine, rektsioonivõimaluste ahennemine (taandumine ühele kindlale rektsioonile), muude verbilaiendite esinemise võimatus (vt nt Uuspõld 2001). Näiteks *vaatamata* on konverbina põhilausest referentsiaalselt sõltuv, s.o samasubjektiline (*Ta lahkus, vaatamata poisi poolegi. – Ta lahkus [ta ei vaadanud poisi poolegi]*), kaassõnana aga mitte (*Suusapäev toimus vaatamata halvale ilmale*). Konverbina on sõnal *vaatamata* tegevustähendus, kaassõnana aga markeerib ta pelgalt mööndust. Laiendi vormidest on kaassõnale jäänud üksnes allatiiv, kadunud on osastav sihitise käändena ja teised adverbiaalivormid (*Ta lahkus poissi vaatamata / poisile ~ poisi peale ~ poisi poole*). Konverbile võib lisada muid laiendeid, nt kvantumimääruse *kordagi* (*Ta lahkus, poisile kordagi vaatamata*), kaassõnale mitte.

Vormi *arvates* võib kaassõnaks pidada ka siis, kui ta seostub genitiivse laiendiga ning toimib evidentsiaalsuse markerina: (kellegi) *arvates* = (kellegi) *meelest*. Samas kontekstis ja funktsioonis kasutatakse (eriti ajakirjanduskeeles) ka verbaalset tegevust või selle

tulemust väljendavaid adessiivseid substantiive *hinnangul, ütlusel, väitel, sõnul, kinnitusel, andmeil, arvamusel* (nt *Minu hinnangul on meie majandus jälle tõusuteel*) ning adverbisufiksiga *-tsi* moodustatud *sõnutsi* (vt Sepper 2007: 311–312). Adessiivsete substantiivide kaasõnalisus ei ole siiski täielik, sest nende puhul esineb, ehkki harva, ka atribuudi kasutust ja arvuvaheldust. Nt

*Valitsuse esialgsel hinnangul on kahjustatud 360 sõidukit .. [etTenTen]
Ekspertide esialgsedel hinnangutel põhjustas Eesti looderannikul avastatud reostuse segatud raskekütteeõli .. [etTenTen]*

Substantiivi kääne kaassõnafraasis

§ 5 Kaassõna rektsioon oleneb nii kaassõnast (nt *keset* nõuab partitiivi, *koos* komitatiivi) kui ka tähendusest, mida kaassõna fraasis kannab. Näiteks nõuab postpositsioon *läbi* põhjust ja vahendit märkides genitiivi (*mõõga läbi*), ajasuhet väljendades võib aga esineda ka nominatiiviga (*päev läbi*). Kui kaassõnal on vähe tähendusi, siis on tal enamasti üks kindel rektsioon. Mida rohkem tähendusi kaassõnal on, seda suurem on võimalus, et lahknenu on ka rektsioon ja/või positsioon. Polüseemsed, kahetise asendiga ja mitme rektsiooniga kaassõnad on näiteks *läbi, üle, peale, pärast*. Siiski võib mitu rektsiooni ja positsiooni mõnel juhul esineda ka sõnal, millel on vähe tähendusi, nt *seltsis* on postpositsioonina kasutatav nii genitiivse kui ka komitatiivse nimisõnaga (*istus venna seltsis, läks teistega seltsis*). Tavaliselt on nimisõna kaassõnafraasis grammatilises käändes (enamasti genitiivis, kuid ka nominatiivis või partitiivis), teatud juhtudel ka muus käändes (elatiivis, allatiivis, terminatiivis, abessiivis või komitatiivis).

Substantiivi kääne postpositsioonifraasis

§ 6 1) Enamasti nõuab postpositsioon nimisõnalt **genitiivi**. Genitiivis nimisõnaga postpositsioonifraasid võivad väljendada peaaegu kõiki määruse tähendusi. Genitiivi nõuavad *aegu, alla, all, alt, alutsi, asemele, asemel, eel, ette, ees, eest, heaks, hulka, hulgas, hulgast, jaoks, jooksul, juurde, juures, juurest, järele, järel, järelt, järgi, kaasas, kallale, kallal, kallalt, kannule, kannul, kannult, kaudu, kaupa, keskele, keskel, keskelt, kestel, kilda, killas, killast,*

kimpu, kiuste, kohale, kohal, kohalt, kohta, kõrvale, kõrval, kõrvalt, kätte, käes, käest, külge, küljes, küljest, küüsi, küüsis, küüsis, ligi, ligidale, ligidal, ligidalt, lähedale, lähedal, lähedalt, manu, man, mant, meelest, najale, najal, najalt, näol, otsa, otsas, otsast, paiku, peale, peal, pealt, pihta, poole, pool, poolt, poolest, puhul, põhjal, päralt, saatel, sekka, seas, seast, sisse, sees, seest, seltsi, seltsis, seltsist, taha, taga, tagant ~ takka, tagutsi, tarvis, teel, tõttu, vahele, vahel, vahelt, vahetsi, varal, vastas, veerde, veeres, veerest, viisi, võidu, võrra, vältel, äärde, ääres, äärest (Palmeos 1985b: 48). Nt

Vähemalt *haigla juures* peaks parkimine olema tasuta. [A] Noatera tungis rantsatades puusse otse mu *pöse kõrval*. [I] *Ebakompetentsuse eest* esitatakse arve aga alati. [A] Ta kartis oma *pension*i pärast. Palju õnne *pidupäeva puhul*! Puudub koolist *haiguse tõttu*.

- 2) **Partitiiviga** kasutatakse postpositsioone *mööda, pidi*, üksikutes kontekstides *kaudu*. *Mööda* nõuab partitiivi ka prepositsioonina (→ § 7). Nt

„Liigume äärt *mööda*,“ juhatab kapten. [A] Tema *mäletamist mööda* oli tollal maarahva meeleolu optimistlikum kui praegu. [A] Üles pääseb lahtiklapitavat *redeltreppi pidi*. [A] Mõistagi üritavad kurjategijad tulnud *teed kaudu* põgeneda .. [I]

- 3) **Nominatiiviga** kasutatakse postpositsioone *läbi* ja *otsa* ajatähenduses. Nt

Rabas kasvava taime osi võib korjata *suvi läbi*. [A] Eile puhastas memm *päev otsa* ube. [A]

Nimetav kääne vaheldub osastavaga kohta või aega väljendavate postpositsioonidega *edasi* ja *tagasi* seotud hulgaväljendeis. Nt

Aasta tagasi / kolm aastat tagasi / aastaid tagasi käisin Türgis. *Kilomeeter edasi / kaks kilomeetrit edasi / sadu kilomeetreid edasi* on üks asula.

- 4) **Elatiiviga** kasutatakse postpositsioone *peale, saadik ~ saati, alates* ja *arvates* ajasuhete väljendamisel ning ruumilist piiri märkivana. Elatiivi nõuab ka möönev kaassõna *hoolimata*. *Alates, arvates* ja *hoolimata* moodustavad elatiivse nimisõnaga ka prepositsioonifraasi (→ § 7). Nt

Aeg, õigemini ajanappus on olnud ettevalmistuse võtmesõna *algusest peale*. [A] *Kinost peale* vaevab mind üks mõte. See oli olnud ta kindel plaan *algkoolist saadik*. [A] .. leidis ta sealt eest sulase, kes, *vööst saadik* vees kaldaurgudest vähki püüdis. [I] *Talvest alates* on koondise mäng läinud allamäge. [A] Liige loetakse Ühistust väljaastunuks *juhatuse vastava otsuse tegemise päevast arvates*. [etTenTen] Kõigepealt tuleb hakata asja *põhjast alates* üles ehitama. [A] Maja tuli *vundamendist peale* uuesti ehitada. Sumpasime *põlvist saati* poris.

- 5) **Komitatiiviga** kasutatakse postpositiivne *koos, ühes, tükkis ja seltsis*, samuti postpositiivne *võrreldes ja lõpetades*. Samad kaassõnad moodustavad komitatiivis nimisõnaga ka prepositsioonifraasi (→ § 7). Nt

Oleme *isaga koos* küllalt esinemas käinud. [A] *Päikesetõusuga ühes* avas silmad noor liblikas. [etTenTen] Aga *autoga tükkis* läks mu mees kolm aastat tagasi minema. [etTenTen] Naisettevõtjate ja -juhtide arv on *meestega võrreldes* mitu korda väiksem. Kodus pesitsevad mikroorganismid võivad põhjustada haigusi allergiast *alates ja astmaga lõpetades*. [etTenTen]

Substantiivi kääne prepositsioonifraasis

- § 7 1) Prepositsioonifraasis on substantiiv kõige sagedamini **partitiivis**. Seda nõuavad koha- ja ajatähenduses prepositsioonid *keset, kesk, piki, mööda, vastu, enne, pärast, peale* ja liitprepositsioonid järelkomponendiga *-poole, -pool* või *-poolt*, nt *allapoole, eespool, pealtpoolt, sissepoole, sealpool, siitpoolt, tahapoole*. Nt

Keset ööd kostis hirmus kära. *Mööda teed* tuli seitse ahvi. *Vastu hommikut* sain sõba silmale. *Pärast tsirkust* läksime kohvikusse. Ka *allpool tammi* elavad inimesed pole rahul. [A]

Ad hoc ühendprepositsioonidena võib käsitleda genitiivis või muus käändes käändsõna ja sõnade *poole, pool, poolt* ühendeid, nt *kummalgi pool, lõuna poole*, mis samuti nõuavad partitiivi. Need pole kindlakskujunenud ühendkaassõnad, kuid käituvad neid laiendavate nimisõnade (nt *teed* ja *hommikut*) suhtes nagu kaassõnad. Nt

Kummalgi pool teed kõrgus viirpuuhekk. *Teisel pool kraavi* nägin paiselehte õitsemas. *Teiselt poolt teed* ei paistnud kedagi tulevat.

Enamik eestlasi jätab auto *kodu poole piiri*. [A] *Lõuna poole hommikut* helises telefon. [A]

- 2) Prepositsioonid, mis nõuavad **genitiivi**, on nt *läbi, üle, ümber, ümbert* kohatähenduses, *alla, üle* määratähenduses, *üle* ka paljudes muudes tähendustes ja *peale* tähenduses 'lisaks'. Nt

Läbi linna voolas jõgi. *Üle mäe* lookleb tee. Tegime tiiru *ümber maja*. Paarituhandeses tiraažis ilmunud raamat peaks poes hakkama maksma *alla 150 krooni*. [A] *Üle kümne lamba* on juba teist hommikut järjest kell 9 hommikul kohal. [A] *Üle ootuste* hästi ei õnnestunud mul siin ükski ala. [A] Google'i käsutuses on ligi 4000 ingliskeelset uudiseallikat *üle maailma*. [A] Jõgi tõusis *üle kallaste*. *Peale kahe automaadi* oli meil kaks kuulipildujat ja üks vintpüss. [I]

- 3) **Elatiivi** nõuavad nimisõnalt prepositsioonid *alates, arvates* ja *hoolimata* samades tähendustes mis postpositsioonidena (→ § 6). Nt

Ma olen vist küsimuste esitamise ära õppinud, eriti *alates sellest suvest*. [etTenTen] Keel on ja jääb rikkuseks, *hoolimata seda kõnelevate inimeste tegudest* minevikus ja olevikus.

- 4) **Allatiivi** nõuab nimisõnalt põhjust väljendav kaassõna *tänu*, samuti mõõndust väljendav *vaatamata*, mis esineb ka postpositsioonina (→ § 6). Nt

Pettus tuli ilmsiks *tänu tähelepanelikule kassapidajale*. [A] Läänemaal, *vaatamata oma mereäärsele asendile*, on seni hästi läinud. [etTenTen]

- 5) **Komitatiivi** nõuavad prepositsioonid *koos, ühes, seltsis, tükkis*, samuti *võrreldes* ja *lõpetades*, mis esinevad ka postpositsioonidena (→ § 6). Nt

Ehmunud sissetungijad põgenesid *koos pommiga*. [A] *Ühes kaardilugejaga* õnnestus masin 20 minutiga töökorda saada. [A] Pull pani *tükkis ketiga* karjamaalt plehku. [etTenTen] Sotsiaalvõrgustike kasutamine Jaapanis on *võrreldes teiste riikidega* tohutult erinev. [etTenTen] .. igaühel võiks koguduses oma tegevus olla, *alates lastest ja lõpetades pensionäridega* .. [etTenTen]

- 6) **Abessiivis** nimisõnaga esineb prepositsioon *ilma*. Nt

Ilma kinnasteta ma õue ei lähe.

7) **Terminatiivis** nimisõnaga esineb prepositsioon *kuni*. Nt

Jooksime *kuni väravani*.

Kahes positsioonis kasutatavate kaassõnade reksioonist

§ 8 „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ (EKSS 2009) andmetel on kahes positsioonis kasutatavad *alla, alt, eel, hoolimata, kaudu, koos, ligi, läbi, mööda, peale, pealt, piki, pikku, pärast, päri, seltsis, taga, taha, tükkis, vaatamata, vastu, ühes, üle, ümber, ümbert*. Neile võib lisada veel vähemalt *alates, arvates, võrreldes, lõpetades*. Kaassõnad, mis esinevad nii ees- kui ka tagasõnadena, võivad eri positsioonides olla semantiliselt ja süntaktiliselt samaväärsed. Nt

Käisin *vanaemaga koos* / *koos vanaemaga* teatris. *Hoolimata kõigest* / *kõigest hoolimata* kirjutan edasi. *Vaatamata kriitikale* / *kriitikale vaatamata* tuleb edasi tegutseda.

Tavalisem on siiski, et pre- ja postpositsiooniline kasutus milleski erineb. Erinevus võib olla süntaktiline (reksioon) või semantiline (täendus). Samas positsioonis kaks eri reksiooni viitab alati kahele eri tähendusele. Vrd

Ära jäta riiete triikimist *hommiku peale*. – Vihma sajab *hommikust peale*.

Sama kaassõna ees- ja tagasõnana võib nõuda kummalgi juhul eri reksiooni, kuid säilitada sama tähenduse (a), eri positsioonis sama reksioon võib olla seotud niihästi enam-vähem sama (b) kui ka erineva tähendusega (c).

- a. Toetas luua *vastu aeda* = *aia vastu*.
- b. Rongkäik marssis *maja ümber* ≈ *ümber maja*.
- c. *Peale vanaema* keegi maad ei kaevanud. *Vanaema peale* jäi põllumaa kaevamine.

Kaassõnafraas määrusena

§ 9 Kaassõnafraasid toimivad nagu nimisõnafraasi käändevormidki lauses määrusena, seejuures kõigi asjaolumäärustena (koha-, aja-, seisundi-, viisi- ja hulgamäärusena), enamiku põhjuslike

määrustena (põhjus-, tingimus-, otstarbe- ja mõõndusmäärusena) ning ka kõigi osalisi väljendavate määrustena (vahendi-, tegija-, valdaja-, kaasnemis- ja sõltuvusmäärusena). Samades tähendustüüpides väljendatakse kaassõnade abil enamasti siiski mõnevõrra konkreetsemaid tähendusi kui käänetega.

1. **Kohta** väljendavad kaassõnad on enamasti kolmesuunalised (latiivsed, lokatiivsed ja separatiivsed) nagu kohakäändedki. Kohamäärust vormistavad: 1) postpositsioonid *alla, all, alt, ette, ees, eest, hulka, hulgas, hulgast, juurde, juures, juurest, järele, järel, järelt, kannule, kannul, kannult, kaudu, keskele, keskel, keskelt, kilda, killas, killast, kohale, kohal, kohalt, kõrvale, kõrval, kõrvalt, külge, küljes, küljest, ligi, ligidale, ligidal, ligidalt, lähedale, lähedal, lähedalt, manu, man, mant, najale, najal, najalt, otsa, otsas, otsast, peale, peal, pealt, pihta, poole, pool, poolt, sekka, seas, seast, seltsi, seltsis, seltsist, sisse, sees, seest, taha, taga, tagant ~ takka, vahele, vahel, vahelt, vastas, vastu, veerde, veeres, veerest, äärde, ääres, äärest, üle, ümber, ümbert* koos genitiivis nimisõnaga (a), *saadik ~ saati* (harvemini ka *peale* ja *alates*) koos elatiivis nimisõnaga (b) ning *mööda* koos partitiivis nimisõnaga (c); 2) prepositsioonid *keset ~ kesk, mööda, piki, vastu*, liitprepositsioonid *järelkomponendiga poole, pool, poolt* (samuti selle komponendiga *ad hoc* ühendprepositsioonid) koos partitiivis nimisõnaga (d), *läbi* ja *üle* koos genitiivis nimisõnaga ja ruumilist piiri väljendav *kuni* koos terminatiivis nimisõnaga (e) (→ 8 § 17–23).

- a. Külm heli kostis *lae alt*, kellakupli pikk metalne ulg. [I] Kindlasti oli pargis *jalutajate hulgas* igasugu ilmavaate ja huvidega inimesi. [A] Sestap oli kindlam raha *põhjanaanabrite juurde* hoiule viia. [A] Ta kuulus *sentimentaalsete joodikute kilda*. [I] *Saali keskel* liigutab kokk *tule kohal* panni edasi-tagasi. [A] Puuküte majas oli, aga mida sa seal küta, tuul puhus *voodi pealt* teki ära. [A] Valdek tõstis suure kausi *ahju manu* ja Ants tegi tule alla. [I] Nõjatub *aia vastu*. *Tüve ümbert* võiks eemaldada rohked juurevõsud. [etTenTen]
- b. Nad olid *rattarummust* *saadik* vees. [I]
- c. Ei ütle ära ka võimalusest kanuuga *Eesti jõgesid mööda* logeleda. [etTenTen]
- d. *Keset linna* kõrgub tigutorn. Eemalt lähenes *mööda teed* pikk hobuste voor, viljakotid vankril. [I] Ta mäletab, kuidas ta kukkus otsmikuga *vastu jääd*. [I] Vastutulev auto rammis Volvot vasakusse külge *tagapool tagaust*, purustades bensiinipaagi. [A] Me

kõndisime sel päeval palju – neil ilusail vallseljakuil *põhja pool Aegviidut* .. [I]

e. Jalutasime *läbi metsa ja üle aasa kuni vana koolimajani*.

2. **Aega** väljendavad kaassõnad langevad enamikus kokku osa koha-kaassõnadega. Ajamäärust vormistavad: 1) postpositsioonid *aegu, eel, eest, jooksul, järele, järel, järelt, kestel, paiku, peale, poole, pärast, sees, tagant* ~ *takka, vältel* koos genitiivis nimisõnaga (a), *läbi* ja *otsa* koos nominatiivis nimisõnaga (b) ning *peale, pihta, saadik* ~ *saati* koos elatiivis nimisõnaga (c); 2) prepositsioonid *enne, keset* ~ *kesk, peale, pärast, vastu* koos partitiivis nimisõnaga (d), *läbi* ja *üle* koos genitiivis nimisõnaga (e) ning *kuni* koos terminatiivis nimisõnaga (f) (→ 8 § 24–31).

a. *Krooni tuleku aegu* oli asi hoopis hull. [A] *Jõulude eel* käib linnavalitsuses kibe töö. [A] *Kahe päeva eest* oli täiskuu. *Nädala kestel* kõikus Soome valuuta kurss väga vähe. [A] Lükkame koosoleku *kolmapäeva peale*. *Mõne minuti pärast* kustus tuli. *Esimese poolaja vältel* löödi kaks väravat.

b. *Päev läbi* paistis päike. *Õhtu otsa* küdes kamin.

c. Ja *sellest ajast peale* on kirjanike pilgud pöördunud mujale. [A] Minu orhideed öitsevad *septembrist saadik*. [etTenTen]

d. *Enne kukke ja koitu* tuleb tõusta. *Keset päeva* võib magada. Ehitust alustati *kesk südatalve*. *Pärast puhkust* maitseb töö hästi. *Õöl vastu laupäeva* võib kauem üleval olla.

e. Raadioteater on *läbi aastate* olnud eneses kindel. [A] *Üle mitme aasta* sain taas merele purjetama.

f. Näitus jääb avatuks *kuni aasta lõpuni*. [etTenTen]

3. **Seisundit** (sinna sattumist, seal olekut või sealt väljumist) väljendavad postpositsioonid *kätte, käes, käest, sisse, sees, seest, alla, all, alt, kүүsi, kүүsis, kүүsist, näol, väel, kujul* koos genitiivis nimisõnaga (a) ning ajalise varjundiga *peast* koos elatiivse nimisõnaga (b) (→ 8 § 36–39). Nt

a. Et kohe mitte *stressi kүүsi* langeda, soovitatakse alustada rahulikult. [etTenTen] Teil on sel aastal oht langeda mõne *petturi kүүsi*. [etTenTen] Tee peal jäime *vihma kätte*. Küllap too nälgagi oleks surnud või *mustuse sisse* uppunud .. [I] Ei ole mingit põhjust tema tunnistust *kahtluse alla* panna, seletanud uurija. [I] Aga võib-olla rääkisin kõike seda *narkoosi all*. [I] Olin vanni läinud *öösärgi väel*. [I]

b. Vend oli fotograaf juba *lapsest peast*. [A]

Märkus. Kaassõnafraasi laadsed, kuigi nimisõnafraasid, on ka need seisundit väljendavad *peast*-ühendid, mille esikomponendiks on adjektiiv, nt *Külmast peast mootor hästi ei käivitu* (→ § 2).

4. **Viisimäärust** vormistavad postpositsioonid *alusel, järgi, kombel, nimel, moodi, pidi, põhjal, sarnaselt, taoliselt, teel* koos genitiivis nimisõnaga, *võidu* koos genitiivse retsiprookpronoomeniga ning *mööda* koos partitiivis nimisõnaga (b) (→ 8 § 34).
 - a. Töötaja võib vaheaega kasutada *oma äranägemise järgi*. [etTenTen] Mehed andsid *raadio teel* teateid edasi. Leena raputas teda *väikese tüdruku kombel* kärsitult varrukast. [I] Särasilmad kinnitavad *üksteise võidu*, et neil on imetore kool ja kena õpetaja. [A]
 - b. Ta toimis *oma tahtmist mööda*.
5. **Kvantumit**, s.o hulka, mõõtu, määra, sh koguse jaotumist väljendavad koos genitiivis substantiiviga: 1) postpositsioonid *haaval, kaupa, viisi, kohta, peale, ligi, ümber, võrra, ringis* (a); 2) prepositsioonid *alla, ligi, üle* (b) (→ 8 § 33).
 - a. Arstid lahkuvad *sadade kaupa*. [A] Keegi ei käsi süüa *taldrikute viisi*. [etTenTen] 6000kilogrammise toodangu puhul tõstaks see piima omahinda 33 senti *kilogrammi kohta*. [A] Mehi seisis poe juures *seitsme ümber*. Vähendasin raamatuid riulist *kahe võrra*.
 - b. Töötuid oli kohal *üle tuhande*. Poiss kaalus *ligi kakskümmend kilo* ja oli *alla 120 cm* pikk.
6. **Põhjust** väljendavad postpositsioonid *pärast, tõttu, peale, kätte, läbi, eest* jt koos genitiivis nimisõnaga (a) ja prepositsioon *tänu* koos allatiivse nimisõnaga (b) (→ 8 § 41).
 - a. *Vihma tõttu* tuli töö katkestada. Tahan tänada *maitstva toidu eest*. *Vihase kolkimise peale* oligi varsti auk katuses ja plekk täiesti lõmmis. [A] Suren *igavuse kätte*.
 - b. *Tänu keelepakkidele* on SharePoint'i keskkond tõlgitav mitmesse keelde. [etTenTen]

Märkus. Kaassõna *tänu* positiivne lähtekonnotatsioon on neutraliseerumas; keelekasutusest leiab järjest sagedamini näited tema esinemise kohta ka negatiivses kontekstis, nt *Võru-, Valga- ja Põlvamaa kaotavad tänu äärmiselt küünilisele regionaalpoliitikale pidevalt positsioone tootmises ja rahvastiku kinnihoidmises maal*. [A]
7. **Tingimust** väljendavad postpositsioonid *juhul, puhul, korral* jm koos genitiivis nimisõnaga (→ 8 § 42). Nt

Kaotuse korral jätkame homme mäinge kohtadele kolmandast kuundenani. [etTenTen]

8. **Otstarvet** väljendavad postpositsioonid *jaoks, tarvis, heaks* jt koos genitiivis nimisõnaga (→ 8 § 44). Nt

Laste heaks on ema valmis kõigeiks. Jäta peenral paar rida redise jaoks / tarvis.

9. **Mööndust** väljendavad kaheti kasutatavad kaassõnad *vaatamata* koos allatiivis nimisõnaga, *hoolimata* koos elatiivis nimisõnaga ja postpositsioon *kiuste* koos genitiivis nimisõnaga (→ 8 § 43). Nt

Vaatamata põlgusele ühiskonna ja selle normide suhtes, istub enamikus autorites igatsus selgete normide järele. [etTenTen] Kõigele vaatamata suutsin igale osalejale eraldi keskenduda .. [etTenTen] Sellest hoolimata oli tema kohus neid aidata. [etTenTen] Mitte rahvus pole halb, vaid inimesed, hoolimata rahvusest. [etTenTen] Seni ei jäänud mul mitte ükski samm nende vigade kiuste tegemata. [etTenTen]

10. Tegevuse **vahendit** väljendavad postpositsioonid *abil, varal, väel, kaudu, läbi, teel, najal* koos genitiivis nimisõnaga (→ 8 § 14). Nt

Kargu abil ajas vanamees end püsti. Sama võlukepikese väel on sündinud Molodaja Gvardija, Notšnoi Dozor ja Naši. [etTenTen] Saamata jäänud tulu võib nõuda kohtu teel. Püüab vale läbi rikkaks saada.

Märkus. Vahendi tähenduses on üha enam levimas ka prepositsioon *läbi*, nt *Õpime ju läbi kogemuste* .. [etTenTen]. Samuti on vahendi tähenduses postpositsioonide *teel* ja *kaudu* kõrvale tulnud prepositsioon *üle*, nt *Arvutifarmi saab kasutada üle interneti*. [etTenTen]. Et neid arenguid on ilmselt mõjutanud (vähemasti kiirendanud) hiljutine võõrmõju, siis on keelekorraldus soovitanud sellisest kasutusest pigem hoiduda (vt nt EKK 2007 § SÜ 52).

11. **Tegijat** väljendab postpositsioon *poolt* koos genitiivis nimisõnaga (→ 8 § 8). Nt

PHARE poolt rahastatuna on tegutsenud mitmed välismaised ekspertide grupid. [A]

12. **Valdajat** väljendavad postpositsioonid *kätte, käes, käest, päralt* koos genitiivis nimisõnaga (→ 8 § 10–12). Nt

Vanematel tuleb ohjad enda käes hoida. Tirana linnapark on taas jalutajate päralt. [A]

13. **Kaasnejat** väljendavad postpositsioonid *saatel, seltsis* koos genitiivis nimisõnaga (a) ning kaheti kasutatavad kaassõnad *koos, tükkis, ühes* koos komitatiivis nimisõnaga (b) (→ 8 § 13). Nt

- a. Päevale pani punkti tants ja trall *diskomuusika saatel*. [etTenTen] Pärast ohjeldamatut eilset *sõprade seltsis* oli tal järsku rahast kahju. [I]
- b. Sõitsime *koos abikaasaga* ~ *abikaasaga koos* Pariisi.

14. **Sõltuvusmäärust** vormistavad postpositsioonid *eest, järele, kallale, kallal, kallalt, kohta, vastu, peale, suhtes* jpt koos genitiivis nimisõnafrasiga (→ 8 § 15). Nt

Eelarve kallale on mindud väga kapitaalselt. [A] Mind liigutas sügavalt Teie südamlük kiri *minu artikli kohta*. [A] Nüüd vahetab ta autot paar korda aastas *uue mudeli vastu*. [A] *Mari peale* mõtlesin ka järgmisel päeval bussiga Tallinna poole sõites. [I] Ta on pisut skeptiline *praeguste liberaalsete reformide suhtes*. [A]

Kirjandust kaassõnafraasi kohta: BAKHOFF, LIISI 2008. Eesti kirjakeele kujunemisstaadiumis kaassõnadest. | EHALA, MARTIN 1994. Russian influence and the change in progress in the Estonian adpositional system. | EHALA, MARTIN 1995. Explaining the bipositional head-complement order in adpositional systems. | EKG II 1993. | EKK 2007. | EKSS 2009. | GRÜNTAL, RIHO 2003. Finnic adpositions and cases in change. | GRÜNTAL, RIHO 2005. Miksi itämerensuomessa on prepositioita? | HABICHT, KÜLLI 2000. Grammaticalization of adpositions in Old Literary Estonian. | HABICHT, KÜLLI 2001b. On the genesis and loss of the adposition *rinnas* ('abreast, beside') in Literary Estonian. | HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM 2007. Kaassõna keeleuuri ja -kasutaja käsituses. | ISK 2004. | JAAKOLA, MINNA 1997. Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta. | JERET, MARIANN 2012. Sõna *suhtes* semantika. | JÜRINE, ANNI 2011. Vormierinevused tähenduserinevuste ilminguna: kaassõnaühendite grammatiseerumine konstruktsioonides. | JÜRINE, ANNI 2016. The Development of Complex Postpositions in Estonian: A Case of Grammaticalization via Lexicalization. | JÜRINE, ANNI, KÜLLI HABICHT 2013. Kaassõnade tsükliline areng. | KARELSON, RUDOLF 1972. Märkmeid kaassõna piirimailt. | KARU, KATRIN 2007. Mõõnduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). | KASIK, REET 2002. Uudiste süntaks. | KLAVAN, JANE 2012. Evidence in Linguistics: Corpus-Linguistic and Experimental Methods for Studying Grammatical Synonymy. | LIIVAMÄGI, KERTU 2014. Kaassõna *mööda* pre- ja postpositsioonina. | LILLES, IVI 2012. Kaassõnafraasi *koha*

pealt grammatiseerumine ja semantiline varieerumine toimetamata kirja-keeles. | METSLANG, HELLE 2002. Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. | MIKONE, EVE 2000. Idiomit ja kieliopillistumine. | NEVIS, JOEL 1986. The comitative, terminative, abessive, and essive as clitics in Estonian. | OJUTKANGAS, KRISTA 2001. Ruumiinosannimien kieliopillistumine suomes ja virossa. | OJUTKANGAS, KRISTA, TUOMAS HUUMO 2010. Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? „Synonyymisten“ muotojen analyysi. | OKK, MAARJA 2003. Kehaosanimetuste mitmusevormide kasutus ja funktsioonimuutused saja aasta vältel. | PALMEOS, PAULA 1985b. Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. | RAAG, RAIMO 1997. Elementär estnisk satslära. | RUUTMA, MIRJAM 2014. Kaassõnade *läbi*, *mööda*, *vastu*, *üle* ja *ümbes* pre- ja postpositsioonilisest varieerumisest eesti murretes. | SEPPER, MARIA-MAREN 2006. Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. | SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. | THOMSON, EDITH HELIAN 2012. Eesti keele kaas- ja määrsõnade *läbi*, *kaudu*, *järele*, *järel* ja *järgi* kasutusest ja semantikast. | UUSPÕLD, ELLEN 2001. *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid.

14. KVANTORIFRAAS

Helle Metslang

Kvantorid ja kvantorifraasid

§ 1 Kvantorid on nimisõnafraasi määratlejad, mis näitavad nimisõnafraasiga tähistatu kvantiteeti. Süntaktilistelt omadustelt jagunevad need atributiivseteks kvantoriteks ja põhjana toimivateks kvantoriteks. Atributiivsed kvantorid kuuluvad nimisõnafraasi koosseisu. Nad laiendavad adjektiivtribuudi taoliselt substantiivset põhja, ühildudes sellega käändes, vahel ka arvus, nt *üks inimene, ühele inimesele; kahed prillid, kahtedest prillidest; mitmed maad, mitmetel maadel; mõni inimene, mõnest inimesest, mõned inimesed; paljud inimesed, paljudelt inimestelt*. Teist tüüpi kvantorid käituvad ise fraasi tuumana, olles põhjaks neid laiendavale substantiivifraasile ja määrates selle käände, nt *palju inimesi; hulk inimesi, hulgale inimestele; kaks inimest, kahele inimesele*. Kvantorifraasid kui sellised pööratud alistussuhtega fraasid jäävad siiski mitmes suhtes substantiivifraasi sarnasteks. Nad on lauses ja tekstis asendatavad prosubstantiiviga, rinnastatavad nimisõnafraasiga (*Kes siin käis? – Peeter ja kaks meest* käisid sind otsimas. *Nad* palusid sul helistada.) ning nad täidavad samu süntaktilisi funktsioone mis nimisõnafraas.

Kvantorifraas on niisiis fraas, mille moodustajatest on põhjaks kvantorsõna ja laiendiks substantiivifraas. Laiend märgib kvantifitseeritavat objekti, objektihulka või ainet, põhi selle kogust. Sarnaste süntaktiliste omaduste tõttu koonduvad kvantorifraasi alla hulka, mõõtu või määra väljendavad fraasid, milles põhjaks on a) põhiarvsõna (ühend) või vastav pronumeraal, b) kvantiteedinimisõna, mis märgib mõõtu (nt *meeter, liiter, tonn, tund, kraad*), hulka, kogu, rühma jne (nt *hulk, kimp, kari, komplekt*), osa (nt *osa, enamik*) või c) kvantiteedimäärsõna (nt *palju, vähe, veidi*).

- a. kolm poissi, sada viiesteist autot, mitu last, mitu-setu aastat
- b. meeter riidet, kilomeeter sõrki, pudel vett, tass teed, aasta õppimist, tund puhkust, kimp lilli, kari lehmi, salk õpilasi, rügement sõdureid, osa inimesi, tükk õuna

- c. palju pahandust, vähe vigu, natuke aega, pisut kannatust, veidi vett

Alistusseos kvantori ja ta laiendi vahel on harilikult rektsiooniseos: kvantor tingib laiendi partitiivse vormi. Käänduva põhjaga kvantorifraas erineb muudest kvantorifraasidest selle poolest, et rektsiooniseos esineb siis, kui põhi on nominatiivis, ülejäänud käänetes põhja korral asendub rektsioon enamasti kongruentsiga. Vrd

kaks poissi – kahe poisi, viis inimest – viiele inimesele, osa õpilasi – osal õpilastel, hulk vett – hulgast veest

Noomenist kvantori laiend on atribuut, adverbi laiend sõltuvusmäärus. Kuivõrd kvantorifraas ei märgi kvantumit kui sellist, vaid mingite konkreetsete objektide kvantumit, siis ei saa ta üldjuhul koosneda ainult kvantorist, vrd (a) ja (b). Laiend võib siiski jääda sõnastamata, kui mõõdetav ilmneb kontekstist või situatsioonist (c).

- a. Aasta lõpuni on jäänud *kümme päeva*.
 b. *Aasta lõpuni on jäänud *kümme*.
 c. Sul on vaja *kümme eurot*, kuid mul on praegu ainult *viis* Ø [eurot]. Söö murakaid, aga jäta *muist* Ø [murakaid] vennale. Kas *tassitäiest* Ø [murakatest] jätkub sulle? Andke mulle need *kolm* Ø [nt õit]. Ma ostsin ainult *ühe meetri* Ø [nt riidet].

Märkus. Kui käänduva kvantorsõna ja nimisõna vahel on ühildumisseos, ei ole üheselt selge, kumb neist kahest sõnast on põhi ja kumb laiend. Erinevaid käsitlusi leidub nii eesti ja soome kui ka muude keelte puhul. Seisukohta, et põhjaks on kvantor fraasi kõigi käänete puhul, toetavad asjaolud, et 1) kvantori käänevorm määrab, kas fraasi moodustajate vahel on sõltuvus- või ühildumisseos, 2) elliptiliselt ära jääda saab nimisõna, mitte kvantor (Tiia Laanekask 2000: 14–21).

Kvantor paikneb tavaliselt enne oma laiendit: *viis raamatut, virn raamatuid, palju raamatuid*. Esineb ka vastupidist järjekorda, nt ligikaudse arvu märkimisel (a) (vt Erelt, Punttila 1994: 7–9) ja elatiivse laiendi puhul (b) (→ § 6).

- a. Väljas oli *kraadi kolmkümmend* ja väga niiske. [etTenTen]
 b. *Raskesti vigastada saanud meestest kolm* olid samuti Austria jahituristid. [A]

Fraasi osad võivad lauses ka lahus paikneda (→ § 6, 8, 10; vt Huhmarniemi, Miljan 2016). Põhjuseks on tavaliselt infostruktuur

(→ § 6, 8): kvantor tõstetakse fookustatuna eraldi esile lause lõpus või alguses. Nt

Rõstitud ja purustatud võilillejuuri võta klaasi keeva vee kohta üks teelusikatäis. [etTenTen] Nii palju meil, kulleritel, jumal tänatud, tervet mõistust jätkub. [etTenTen] Koolitus toimub, kui koolituliijaid on kogunenud vähemalt 6 hinge. [etTenTen]. Mune on ostetud tosin, piima liiter või kaks. [I]

Omaette konstruktsiooniks on kujunenud koopulaga kvantorilause (vrd ISK 2004 § 902), kus kvantoritarindi osad paiknevad lahus. Nt

Tube on neli, kirjutuslaudu kolm. [I] Seltsi aktiivseid liikmeid on paarkümmend. [A]

§ 2 Kvantorifraas esineb lauses samades funktsioonides nagu nimi-sõnafraas: alusena (a), sihitisena (b), öeldistäitena (c), määrusena (d), täiendina (e). Määrusena võib kvantorifraas kuuluda ka komparaatiivse või ekvatiivse omadussõna- või määrsõnafraasi koosseisu, seda kas otse või kaassõnade võrra, jagu vahendusel (f). Kaassõnafraasis seostub kvantorifraas muudegi kaassõnadega (g). Kvantorifraasi tüüpiliseks ülesandeks on toimida sihitisesarnase aja- või kvantumi-määrusena (h) (→ 8 § 29, 31–33).

- a. Mööda suure ruumi laudpõrandat lentsivad kaks suurt koera. [I] Reiterite Jutal oli seitseteist paari kingi, terve kapitäis kleite ja igasugu riideid. [I]
- b. Sel suvel kasvas ta pool meetrit kõrgemaks ja kasvatas sügiseks esimesed neli käbi. [I] Käesoleval aastal plaanib ettevõtte realiseerida kokku 5 miljonit pakki mahla. [A]
- c. Torni kõrgus on 76 meetrit.
- d. Kahele kolmandikule sellest august pani Kaarel lepakaikad peale ja ajas mulla otsa. [I] Kui aga keegi teeb filmi ja ei suuda seda kohe müüa paarikümnesse riiki, on see väga halb. [A] Nüüd olid nii köök kui tuba kila-kola täis, köögi muldpõrandal sadu tarvitatud mahlapudeleid, varnades vammuseid. [I].
- e. Tema viimase paari aasta loomingu kohtame teatud vabanemist eelmainitud joonistuse diktaadist. [A]
- f. Sel suvel kasvas ta pool meetrit kõrgemaks ja kasvatas sügiseks esimesed neli käbi. [I] Lumekiht ise jäi 17 cm võrra õhemaks. [A] Haki lehed 2–3 cm laiusteks ribadeks. [etTenTen] Abielumehed elavad 10 aastat kauem kui üksikud. [etTenTen]
- g. Nõnda oli Kaarel ise just paar tundi tagasi rääkinud. [I] Virumaa Kommertspank ja ERA Pank teatasid ühinemisest kahe nädala

eest. [A] Katrin Kruusma on *kümne aasta* jooksul läbinud pika tee oma juuksurisalongini. [A]

- h. *Viiskümmend aastat* ei peetud üldse kohut. [I] Lõõgastav nädalalõpupakett maksab *800 krooni*. [A]

Arvsõnaline kvantorifraas

§ 3 Arvsõnalise kvantorifraasi põhjaks on vormilt ainsuslik põhiarvsõna (a), pronumeraal *mitu*, *mitu-setu*, *paar* (tähenduses 'umbes kaks'), *tosin*, *mitukümmend*, *mitusada*, *kümmekond*, *sadakond* jne (b), oskuskeeles ka kvaasinumeraalid nagu *n* või *x* (c). Laiendiks on kvantitatiivselt piiritletud tähendusega nimisõna (asja- või komplektisõna, → 4 § 9).

- kaks akent, null kraadi, viisteist aastat, pool torti, veerand sajandit
- mitu koera, tosin taldrikut, sadakond pealtvaatajat
- n korda* rohkem turvaservereid annab *n korda* rohkem jõudlust. [T]

ndik-lõpulisel murdarvsõnad käituvad nagu osa märkivad kvantorinimisõnad (→ § 7, 9); arvsõna *üks* ja mitmusevormilised (pro)numeraalid aga atributiivse adjektiivi taoliselt (→ 9 § 3).

Kvantorifraasi laiendi käändevorm sõltub põhja käändest järgmiselt: kui põhi on nimetavas, on laiend osastavas (a), kui põhi on muudes käänetes, ühildub laiend põhjaga käändes (b). Oleva, rajava, kaasa- ja ilmaütleva käände lõppu võib käsitada fraasimarkerina, mis ühildumisel liitub vaid kogu fraasi viimasele sõnale. Eelnevad sõnad on funktsioonilt küll samas käändes milles viimane sõna, kuid vormilt omastava käände tüved (c).

- Lõpuaplasi ajal tõusis *kolm kuulajat* saalis püsti. [A] Miks ei võiks siis kaduda *ligi viiskümmend aastat*? [A] Õhtul hiljem sõitsin sinna autoga tagasi ja korjasin *kolmveerand ämbritäit õisi*. [etTenTen] See tegelane peaks olema hull sõõrikute järele, aga näitleja keeldus laval söömast rohkem kui *veerand sõõrikut*. [etTenTen]
- Parlamendi 56-liikmelisse ülemkotta kandideerib 413 kandidaati *kaheksast parteist*. [A] Eelnõus on sätestatud, et lastele määratavad alimendid ei tohi olla väiksemad *Vabariigi Valitsuse kehtestatud veerandist miinimumpalgast*. [A] Suurem TI oli üks *neist vähemalt kahest tosinast hädavajalikust asjast, mis maha jäid*. [I]
- Hakkama peab saama *neljasaja krooniga*. [A] Cadbury loodab kahekordistada oma turuosa Venemaal *kümne protsendini*. [A]

Fraasides arvsõnadega *null*, *veerand* ja *kolmveerand* võib käänamisel lisaks nimetatud neljale käändeale ka muudes käänetes muutada ainult viimane sõna. Kvantor, mis fraasis käändelõppu ei saa, jääb harilikult nimetavakujuliseks (a). Üksikuid erandeid siiski leidub (b).

- a. Olulise nüansina tuleb märkida, et fondil on vara enam-vähem *null sendi* eest. [etTenTen]. Kui teil on kodus väikesed lapsed, siis üks võimalus *veerand tunniks* neile tegevust leida on laste teemapakett. [etTenTen] Siiski lugesin piiratud vaateväljaga *kolmveerand tunniga* 12 geminiidi. [etTenTen]
- b. Toodete pakkumishind algab tavaliselt *nullist kroonist*. [etTenTen] *Kolmveerandi distantsi* järel oli Võrumaa motomees 12. kohal, kuid keeras siis boksi. [etTenTen]

§ 4 Arvsõnafraas võib omakorda kuuluda atribuudina nimisõnafraasi (a), määrusena omadussõna- (b) ja mäarsõnafraasi (c) ning mittelauseliikmelise komplemendina kaassõnafraasi koosseisu (d).

- a. Pool Kaarli mälestustest olevat *nelja punkri* ehituse kirjeldusi täis. [I] *Kõigi kolme patrulliliikme* tähelepanu koondus viletsat vene keelt pursnivale noorukile vagunisillal. [I] Siit turuplatsini oli veel *viie minuti* maa. [I] Sinna on *paari kuu* tee. [I]
- b. Kairo kesklinnas kukkus tänavale *kolme meetri* kõrgune minareti tipp. [A] Olnuks ma *kümmekond aastat* noorem, jaksanuks ehk rabelda, sponsoreid otsida. [A]
- c. *Sadakond meetrit* eemal peatusid nad teise maja ees ja seal lahkusid autost Vicent ja Yasmin. [etTenTen] *Paar sekundit* hiljem kummardusid Hideaki ja Terie tema kohale. [etTenTen]
- d. Tead, koletis rääkis mulle, kuidas ta *musttuhat aastat* tagasi kuningatütred söi. [I] Sotsiaal- ja tervishoiuameti juhataja ametikohale saab kandideerida *järgmise viie päeva* jooksul. [A]

Kui arvsõnaline kvantorifraas kuulub laiendina adverbilisse või kaasõnalisse võrdlustrindisse, täpsustatakse tarindiga koguse suurust (*rohkem / vähem kui kaks kilo, üle / alla kahe kilo*). Nt

Säilinud on *rohkem kui 700 käsikirja* .. [etTenTen] Üritus võttis aega *natuke alla kolme tunni* .. [etTenTen]

§ 5 Ka arvsõnafraasi enda koosseis võib olla üsna keerukas. Sinna võib lisanduda nii kogu fraasi kui ka ainult kvantoreid laiendavaid atribuute. Kvantorifraasi tervikuna laiendavad adjektiivatribuudid

ja genitiivsed substantiivtribuudid. Kvantorifraas käitub niisugusel juhul nagu substantiivifraas. Nt

Järgnevalt esitame oma variandi *Vendleri algsest neljast klassist*. [T]
Järgmisel kahel päeval kuulati kaheksa ettekannet. [T] Pärisin, mis nende töö maksab, ja maksin *küsitud 10 randi*. [T]

Kvantori enda laiendeiks on adverbiaaltribuudid, mis näitavad arvu täpsust või ligikaudsust, nt *täpselt, peaaegu ~ peagu, vähemalt, umbes, ümmarguselt, orienteerivalt, ligi, napilt, kuni, nii, oma, kuskil ~ kusa-gil, siia-sinna, kõva (= kõvasti), tubli (= tublisti)* jne või mõõteskaala piirkonda, nt *miinus, pluss*.

Samal ajal said päästametnikud teate *umbes kolmesajast Sadama tänaval liikunud inimesest, kellel oli kerge gaasimürgitus*. [A] *Peaaegu viiskümmend aastat* on möödas. [I] Tänavuse viie kuuga on Põhja prefektuuri majanduspolitseile tehtud *ligi 700 avaldust*. Kui maakonniti vaadata, siis kõige metsarikkam on Hiiumaa – *ligi kaks kolmandikku saarest* on metsa all. [etTenTen] Lõpuks kogunes paberile *oma 30 küsimust*. [A] Juhtus nii, et *kuskil neli kuud* tagasi sain järsku lapse. [I] Toona jäi *tubli 20% ilmunust* registreerimata. [T] *Hommikune miinus 22 kraadi* oli keskpäevaks tõusnud 7 pügalat kõrgemale ja nii tundus õhk juba üsna soojana. [etTenTen]

Märkus. Peale adverbiaaltribuutide võib arvu ligikaudsust väljendada ka kaassõnadega *ringis, ümber, piires*, nt *Kartuleid oli 5 kilo ringis*, inversioonilise sõnajärje (*Kogunes inimest sada*; → § 1) ja sufiksi *-kond* abil, nt *sadakond inimest*. Ligikaudsust väljendavad laiendid on sageli pragmaatilise orientatsiooniga (nt *napilt, vaevalt, vähemalt*) ning nende piir üldlaienditega (*veel, juba, koguni, tervelt, kõigest* jms) on hägus. Ligikaudsuse väljendusvahendite kohta vt lähemalt Erelt, Punttila 1994.

Kvantorit laiendavat substantiivifraasi võib esindada substantiiv üksi või koos laienditega (a). Substantiivi positsioonis võib olla ka kvantorifraas; nii sisestub üksteisesse kaks või enamgi kvantorifraasi (b).

- a. Nüüd olid nii köök kui tuba kila-kola täis, köögi muldpõrandal *sadu tarvitatud mahlapudeleid*, varnades vammuseid. [I] Vanaema Anna elas *kümme viimast eluaastat* Truubi saunas täiesti üksi. [I]
- b. Koolis seisab *25 paari suuski*. [A] Praeguseks on *70 protsenti pileteid* välja müüdnud. [A] Käesoleval aastal plaanib ettevõtte realiseerida kokku *5 miljonit pakki mahla*. [A]

§ 6 Üks kvantorifraasi tüüpilisi laiendeid on elatiivne adverbiaal-tribuut, mis märgib hulka, kogust või asja, millest kvantorifraasiga tähistatav kogus moodustab mingi osa. Nt

Presidendile ja Riigikogu liikmetele makstakse esinduskuludeks iga kuu 20 protsenti ametipalgast. [A] Garanteeritud iga-aastane intressitulu on seitse protsenti nimiväärtusest. [A] Umbes veerand külastajatest pärineb väljastpoolt Eestit. [etTenTen] Kaks kolmandikku kõigist muukeelsetest elanikest peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks .. [etTenTen]

Sellisel laiendatud kvantorifraasi puhul jääb kvantorit laiendav partitiivne või ühilduv nimisõna üldjuhul implitsiitseks, kui ta langeb kokku tervikut märkiva elatiivse laiendiga: *seitse poistest* tähendab 'seitse poissi kõigist poistest, kõigi poiste hulgast', *kaks minu sõpradest* 'kaks minu sõpra kõigist minu sõpradest'. Kvantorifraas koosneb sel juhul kvantorist ja elatiivsest laiendist. Nt

Kaks nimetatutest, Leis ja Rahumaa, on endised lennufirma managemendi liikmed. [etTenTen] *Paar neist* plaksatasid mehele läbi juuste pähe. [I] *20 neist* olid maa-aarded. [etTenTen] Esimeses kolmes voorus oleks presidendi valimiseks vaja läinud 3/5 häältest. [etTenTen] *Veerand aktsiatest* .. jagunes võrdsetes osades minu, Marge, Mihkli, Tiina ning – Lingo tungival soovil – tädi Helene vahel. [etTenTen]

Ka tervikut võib märkida arvsõnaga kvantorifraas; selgi juhul märgitakse kvantifitseeritavat objekti tavaliselt vaid üks kord: *üheksa korteritehingut kümnest (korteritehingust)*, *kaks meest kümnest (mehest)*. Nt

Väidan, et *üheksa korteritehingut kümnest* on täna sisuliselt „naturaalvahetused“. [A] Selleni jõuab aga vaid *kaks meest kümnest*, ülejäänud pagevad mõne aja pärast, neist kaevureid ei saa. [A]

Elatiivse laiendiga fraas võimaldab fraasi komponentide pöördjärjestust (a) ja lahkpaiutust (b) (→ § 1).

- a. *Meie laevadest kaks* olid juba selgelt leekides ja köitel laskunud röövlid pildusid laipu üle parda. [I] *Kuudest kaks* olid pisikesed, üks tuhm hallikassinine ja teine pruun helklevate täppidega. [I] Näiteks *Eesti Kirjanike Liidu liikmetest kolmandik* hakkas juunikommunistideks. [A]
- b. *Eesti meestest* suitsetab 48 protsenti, sõnas Kasmel. [A] *Kõigist tööõnnetustest* moodustavad 40 protsenti just kukkumised. [A] *Sulgemisele määratud koolidest* pidasid *üheksat* ülal kohalikud omavalitsused. [A]

Nimisõnaline kvantorifraas

§ 7 Kvantorifraasid, kus põhjaks on nimisõna, jagunevad kolme põhilise tüübi vahel:

- 1) fraasid, kus põhjaks on mõõtu väljendav nimisõna, mis nõuab laiendiks kvantitatiivselt piiritlemata nimisõnafraasi. Selliseks nimisõnaks võib olla oma põhitähenduselt mõõtu väljendav esmane (primaarne) kvantornimisõna (nt *liiter, meeter, tonn, tund, tükk, ivake, korvitäis*); teisene (sekundaarne) kvantornimisõna, mis märgib mingit anumat, kogumit vms objekti ja saab toimida ka sellele objektile vastava mõõdu väljendajana (nt *klaas, korv, kott, ämber, hunnik*); liigitav nimisõna (nt *sort, liik*). Nt

liiter piima, tund aega, päev sekeldusi, tükk aega, tükk tegemist, ivake tõtt, toatäis lapsi; klaas vett, kott kartuleid; sort teed, liik putukaid

- 2) fraasid, kus põhjaks on komplekti märkiv sõna (nt *komplekt, hulk, rühm, kari, paar, kimp, virn, trobikond*), mis nõuab laiendiks juhuhulka märkivat mitmuslikku sõna või ka *singulare tantum*'it (ainsussõna) (nt *rahvas, sõjavägi, mööbel*). Nt

hulk inimesi, hulk rahvast, paar kingi, kari mullikaid, virn puid, komplekt magamistoamööblit

- 3) fraasid, kus põhjaks on terviku osa märkiv mõõdunimisõna (nt *osa, enamik; lõik*) või nimisõna funktsioonis *ndik*-lõpuline murdarvsõna, mis võimaldab laiendina kvantitatiivselt piiritletud tähendusega nimisõnafraasi. Mitmuslikud laiendid tähistavad neis kvantorifraasides komplekte (nt sõprade, häälte, delegaatide koguhulka). (Kvantitatiivse piiritletuse eri tõlgenduste ja üleminekute kohta → 4 § 9). Nt

osa mu sõpru, kolmandik häáli, lõik juubelitorti, enamik kongressi deegaate

Substantiivne kvantor alistab oma substantiivse laiendi järgmiselt: kui kvantor on nominatiivis või partitiivis, on laiend partitiivis (a); kui kvantor on ainsuse genitiivis, sõltub laiendi vorm fraasi funktsioonist: kui fraas on lauses sihitiseks, on laiend partitiivis (b), muudel juhtudel ühildub käändes (c). Ülejäänud käänetes oleva põhjaga laiend ühildub käändes (d). Oleva, rajava, ilma- ja kaasaütleva

käände lõpp liitub vaid fraasi viimasele sõnale (e). Laiendi arv (ainsus või mitmus) sõltub laiendi ja põhja tähendusest ning jääb kogu paradigmas samaks.

- a. Tegelikult on Tiido arvestatavam avaliku elu tegelane kui *suur osa poliitikuid*. [A] Nendega oli *tükk tegemist*. [A] Õhtul ei tule *tükk aega* und. [A] Louisiana keldrisse on paigutatud *terve rida videoekraane*. [A] Näiteks *klaas viskit* maksab Minskis kuus korda rohkem kui Sofias. [A] Zidane'i üleolekusse uskus *enamik vaatlejaid*. [A] Paar aastat tagasi sai üks Tallinna keskkool humanitaarabina Rootsist *mõned kastitäied atlas*i. [A] Saaremaa poiss Andres Kuusk pole kunagi varem *kümnendikku kilomeetrit* 12,8 sekundiga läbinud. [A]
- b. Stella tellis endale vaid *klaasi mineraalvett*. [I] „Niida või vikatiga,“ ütles üks Põlvamaa Orava kandi mees mõni aeg tagasi, tuues Kuuse-taadile *suure korvitäie kivipuravikke*. [A] *Enamiku mõõtmisi* saab teha isegi kuni kuue meetri sügavusel .. [T]
- c. Fenomenaalse mäluga proua mäletab peast *enamiku abistatute* nimesid, vanuseid ja isegi aadresse. [A] *Tüki aja* pärast leidis Marit enese diivanil lesimas .. [I] Üldjoontes taandub küsimus *osa inimeste* kultuuritusele. [A]
- d. *Kolmandikus leibkondades* kasvab laps. [A] Eraldi reklaamiseadust *enamikus riikides* ei ole. [A] *Osad patsientidel* paraneb ravitoime, kui annust suurendada 9–12 mg-ni. [T] Selle juht jäi *tükiks ajaks* vait, kui kuulis, et olen eestlane .. [A] Tahtsin aktiveerida, kuid sain peale *natukest ootamist* teate, et aktiveerimine ebaõnnestus. [etTenTen]
- e. Autode puhul on eesmärgiks pikem läbisõit *liitri kütusega*. [T] Ükski päev ei möödunud *mitme pudeli õlleta*. [etTenTen]

Sõnade *osa* ja *enamik* puhul ilmneb tendents kasutada neid partitiivi nõudva kvantori asemel atributiivse mitmusliku ühilduva kvantorina: *osad / enamikud inimesed* pro *osa / enamik inimesi, osadele / enamikele inimestele* pro *osale / enamikule inimestele* (a). Seevastu partitiivi nõudva kvantorina on sõna *enamik* asemel hakatud kasutama talle nii kuju kui ka tähenduse poolest lähedast sõna *enamus*, nt *enamus uurimusi, enamus aega* (b). (Erelt, Metslang 1998: 659–661; Tiia Laanekask 2000: 22–33; Lõbu 2011: 77–78)

- a. *Osad kogujad* on korraldanud sootuks kurioosseid kogumisi. [T] Peamiseks põhjuseks on muidugi Ensto Porvoo tehase *osade töökohtade* ületoomine Eestisse. [A] *Osadel haudadel* põlesid küünlad. [I] *Enamikud narkootikumid* on dekriminaliseeritud .. [etTenTen] Märtsi lõpust muutub *enamike sõiduautode*

kindlustamine Tallinnas, Harjumaal ja Viljandimaal kallimaks, mujal Eestis aga odavamaks. [A]

- b. Kai-Riin jõudis vaid harva koju lastele süüa valmistama, sest *enamus aega* tuli veeta restorani käima lükates. [A] *Enamus seniavaldatud uurimusi* on sissetulekute ebavõrdsuse mõjurite mõju välja selgitamiseks kasutanud regressioonanalüüsi. [T]

Märkus. *Enamus* käibib veel ka tähenduses 'arvuline ülekaal', nagu algselt mõeldud, nt *Klassis on poiste enamus, poisid on klassis enamuses* 'klassis on poisse tüdrukutest enam'.

§ 8 Kvantorifraasi laiad kasutusvõimalused lauses ilmnevad enne- kõike ainsusliku põhjaga fraasi korral. Mitmuses on substantiivsed kvantorifraasid kasutusel eelkõige aluse või sihitisena, s.o nimetavas ja osastavas. Nt

Laohoone tulekahjus põleb *tonne prügikütust*. [etTenTen] Talle helisitati sooviga osta *mõned kastid sigarette*. [A] Tegin hästi peene ja tiheda koega, ning lastele *mõned paarid sokke ja kindaid*. [I]

Mitmuslike kvantorifraaside asemel kasutatakse pigem mitmesuguseid nimisõnafraase, kus laiendsubstantiiv on nt omastavas või kaasaütlevas käändes: *puude virnad, pudelid mahлага, korvid marjadega*. Sellises nimisõnafraasis tähistab mujal kvantorina toimiv nimisõna kogumit, mahutit vms. Omastavalise täiendiga nimisõnafraasi baasil moodustub sageli liitsõna, nt *puuvirnad, mahlapudelid, marjakorvid*. Nimetatud tendentsid on eriti märgatavad sekundaarsete kvantornimisõnade juures (a). Primaarsete kvantornimisõnade korral on kvantorifraas püsivam (b), kuigi nendegi puhul kasutatakse ka nimisõnafraasi või liitnimisõna (c).

- a. Rassisin – ja üha jõudsamalt kahanes *saagimata puude virn*. [I] *Mandariinide kastid* lükatakse sorteerimata müüki, mädanenud viljad kastides. [etTenTen] Otsustati paigaldada kriitilisemate teelõikude, näiteks tõusude juurde, *kastid killustikuga* .. [A] Enamasti piisab meile *järgmistest mõõdikute rühmadest* .. [etTenTen] Auto pagasiruum täitus *õunakastide ja meepurkidega*, .. [etTenTen]
- b. Viimastel aastakümnetel on meie planeet reostunud *miljardite tonnide saasteainetega* .. [etTenTen] Kokkuvõttes valasin *liitreid vett* kummikutest välja ning Karl ohverdas oma sokid mulle. [etTenTen]
- c. Miski ei lähe inimesele enam korda, kui see, et ta ei saa enam tööl ennast tööle pühenduda, vaid peab tegelema pisiasjade, pastakate

ja *peldikupaberi meetrite* eest aru andmisega. [etTenTen] Suve suurüritusel Õllesummeril ära joodud *kesvamärjukese liitrid* räägivad tegelikkuses ilmselt teist keelt. [etTenTen] *Savikrohvi tonnid* ja *värviliitrid* panevad tagantjärele muigama. [etTenTen] Ja arvestades seda, kui kallis vesi on, peabki *piimaliiter* ka kallis olema. [etTenTen]

§ 9 Nimisõnalist kvantorit või kvantorifraasi võivad laiendada nii atributiivsed kvantorid (a) kui ka adjektiivsed (b), genitiivsed (c) ja adverbiaalsed (d) atribuudid.

- a. *üks* kilo sealiha, *mõned* kastitäied atlasi, *mõni* sort jäätist, *terve* virn taldrikuid, *kogu* komplekt klotse, *paljud* lehed
- b. *suur* osa poliitikuid, *suur* korvitäis kivipuravikke, *täna toodud* hunnik liiva,
- c. *minu* komplekt käsilehti, *sinu* tükk torti, *kellegi* paar talvesaapaid
- d. paks kiht lund *autokatusel*, osa aega *päevast*, kast veini *pulmadeks*

Kvantorifraasi tüüpilised atribuudid on atributiivsed kvantorid, s.o kvantitatiivsete määratlejatena toimivad pronoomenid: *üks*, *mõni*, *terve*, *kogu*, *paljud*, *mõlemad* jne. Nii nende kui ka adjektiiv- ja genitiivatribuudi korral kasutatakse kvantorifraasi asemel ka nimisõnafraasi või liitnimisõna: *täna toodud liivahunnik*, *mõni jäätisesort*, *paljud allkirjalehed*, *minu käsilehtede komplekt*, *sinu torditükk*, *kellegi talvesaapapaar* (→ § 8). Adverbiaalatribuut (eelnev näide d) võib väljendada näiteks otstarvet, kohta või (osa väljendavate kvantorite puhul) tervikut. Üksikjuhtudel saab kvantorit laiendada määraadverb: *ligi koorem heina*, *napilt kuu aega*. Nt

Lennuväkke astus W. Nowotny *napilt kuu aega* pärast Teise maailmasõja puhkemist. [etTenTen]

Elatiivse tervikut märkiva adverbiaalatribuudi baasil on kujunenud ka nimisõnalise kvantorifraasi vormitüüp, kus substantiiv on elatiivis: *tükk leivast*, *osa päevast*, *enamik saadikuist*, *päev puhkusest*, *liiter marjadest*, *kolmandik häältest* (vrd → § 6). Nt

Seespool oli kuulda naeru ja ilmselt hakkas *suurem osa seltskonnast* end samuti väljuma sättima. [etTenTen] *Enamik olulistest valdkondadest meie elus* on standardiseeritud. [etTenTen] Firefox'il Eestis *kolmandik brauseriturust*. [etTenTen] *Väga suur osa mu jutust* on vägaaagi tõsiseltvõetav. [etTenTen]

Märkus. Ka kvantorit *enamus*, mis kipub välja vahetama kvantorit *enamik* (→ § 7) kasutatakse elatiivse laiendiga, nt *Enamus korteritest ostetakse pangalaenuga*. [etTenTen]

Elatiivne laiend võib infostruktuurilistel põhjustel (→ § 1, 6) olla kvantorifraasist lahutatud või paigutatud kvantori ette. Nt

NET Framework 3.5 lähtekoodist on päris hea osa ka saadaval. [etTenTen] *Välis-Eesti kirikuarhiividest on suur osa Rootsi riigiarhiivis.* [etTenTen] *Otselkui kurja paroodiana oli Püha Neitsi Maarja pühal küüditatutest enamik naised ja lapsed.* [etTenTen] *Kevadeks, mil metsatöolaagrist lahkuti, oli 250-st mehest järel vaid kolmandik.* [etTenTen]

Kvantorifraas ise võib saada oma asjatähenduse tõttu laiendiks teistele kvantoritele: ainsuslikuna arvsõnale (*resp.* arvsõnalisele ase-sõnale) (a), mitmuslikuna kvantorsubstantiividele (b) ja kvantoradverbidele (c). Nii moodustuvad üksteist hõlmavad kvantorifraasid.

- a. viis koormat liiva, mitu viilu sooja leiba, mitu liiki imetajaid
- b. hulk päevi lõõgastust, taldrikutäis viile sooja saia, osa komplekte käsilehti
- c. muist komplekte kuubikuid, palju tükke graniiti

Ka nendel juhtudel on struktuuri lihtsustamise võtteks alistatud kvantorifraasi asendamine nimisõnafraasi või liitnimisõnaga: *taldrikutäis sooja saia viile, viis liivakoormat, muist kuubikukomplekte*.

Määrsõnaline kvantorifraas

§ 10 Määrsõnalises kvantorifraasis on põhjaks kvantoradverbid *palju, vähe, pisut, veidi, küllalt, rohkesti* jt. Laiendiks on kvantitatiivselt piiritlemata tähendusega nimisõna(fraasi)d partitiivis: *vähe vett, palju inimesi, rohkesti tööd, muist makse*, mida erinevalt arv- ja nimisõnalise kvantori adverbialatribuudina toimivast laiendist võib käsitleda fraasisisese sõltuvusmäärusena. Mõne adverbi, nagu *pisut, veidi* tarvitusel on leksikaalsemantilisi piiranguid, nt *veidi heinu, pisut marju*, aga *veidi pilvelõhkujaid, veidi lahingulaevu*. Nt

Tehnikas väga palju võimalusi ei ole. [A] Me saame varuda *veidi vett, peamisi toiduaineid, ravimeid ja riideid*, et soojas püsida. [etTenTen]

Ka määrsõnafraasis võib kvantorit laiendada elatiivne nimisõna(fraas) (→ § 6). Nt

Talle torkas meeleavaldusel aga silma, et *muist osalenuist* ei suhtu kandidaatriikidesse sugugi soosivalt. [A]

Määrsõnaline kvantorifraas on lauses tavaliselt aluseks (a), sihitiseks (b) või määruseks (c).

- a. Volkswagenil on tänavu *vähe uudiseid*. [A] Muidu hea küll, kui aga kaardil selleks *küllalt ruumi* oleks. [A] Seda võib kanda vaid isik, kellel on *piisavalt isiklikku jõudu*. [etTenTen]
- b. Ometi saadeti *palju asju* korda. [A] Selliste rahutust tekitavate arvamuste suhtes pean vajalikuks tuua olukorda *pisut selgust*. [A] Täna jäi meiereis käimata, *muist piima* valas ta lauda taha maha. [I] Keskmiselt kolmekümmeni kasvav igapäevane sõnumite hulk tekitab saajaile *rohkesti probleeme*. [T] Esimestel aastatel sai toimetus *hulganisti kõrgekvaliteedilist kraami* või, nagu korduvalt tõdetud, avaldasime tervete eelmiste aastakümnetega tegijate sahtlitesse kogunenud lood. [etTenTen]
- c. *Veidi aega* kõnnitakse vaikides. [I] Paigal seistes on süttimise tõenäosus *palju kordi* väiksem. [etTenTen]

Kvantoradverbide ja seisundiadverbide piirimaile jäävad adverbid *täis* ja *tulvil*, mis kujundavad adverbiaaltäiendina (a) ja seisundimäärusena (b) toimivaid fraase. Täiendi, aga vahel ka öeldistäite korral paikneb kvantor teda laiendava nimisõna järel, olles järelasendis ka oma laiendist enam esile tõstetud. Adverbi *tulvil* korral võib kvantifitseeritav nimisõna olla nii partitiivis kui ka elatiivis. Elatiivi-, kuid mitte partitiivireksioon on tal ühine muude kvantifitseeriva tähendusega seisundit või omadust väljendavate sõnadega nagu *tühi* (*maja oli inimestest tühi*, aga mitte **inimesi tühi*) või *paks* (*õhk oli suitsust paks*, aga mitte **suitsu paks*).

- a. Näiteks Kadaka tee ääres on mitu *risu täis* krunti, mida meie puutada ei tohi. [A] Vahtis pikki tunde tähtede *soolateri tulvil* taevasse ning kordas, aina kordas, kuni see jäi pähe. [I] Eile müksas *reisijaid tulvil* katamaraan Nordic JetLine Tallinnas Admiraliteedi basseiniist välja sõites ujuvrestorani Admiral. [A]
- b. Surnuaed on *ekslevaid vaimu täis*. [etTenTen] Eestimaa on ju *tublisid inimesi tulvil*. [etTenTen] Suure-Jaani valla Jälevere küla oli eile *inimestest ja hobustest tulvil*. [A]

Nagu muude kvantorite puhul, nii ka määrsõnalise kvantori esiletõstmiseks võivad kvantorifraasi osad lahus paikneda:

Selliseid kommentaare kuuled sa veel palju! [etTenTen] Ja aastaringe oli ju veel nii vähe! [A]

Määrsõnaliste kvantorite *palju* ja *vähe* muutumatust korvavad atributiivsed kvantorid *paljud* ja *vähesed*, mis kujundavad käänduva nimisõnafraasi, vrd *palju inimesi* – *paljud inimesed*, *paljude inimeste*, *paljusid inimesi*; *vähe lapsi* – *vähesed lapsed*, *vähestel lastel*, *väheste lastega*. Nt

Paljud töötajad on pensioniealised. [etTenTen] *Paljudes konfliktides* on kasulikum jääda kõrvaltvaataja rolli. [etTenTen] Sellist luksust saavad nautida vaid *vähesed firmad*. [etTenTen]

Mõned kvantoradverbid kompareeruvad: *palju*, *rohkem*, *kõige rohkem*; *vähe*, *vähem*, *kõige vähem*; *napilt*, *napimalt*, *kõige napimalt* jne. Nt

Ainult sel juhul tuleb tal pensionipõlves *vähem aastaid* lesk olla. [A] Sellepärast ma teatan, et minult valiti Nikolai Ivanovitš Dratsinski juhitud komisjoni poolt *kõige rohkem pilte*. [A]

Kvantorit võivad laiendada määraadverbid *nii*, *väga*, *eriti*, *üsna*, *küllaltki*, *tohutult*, *kohutavalt* jt (a) (→ 11 § 11), komparatiivse kvantori korral määraadverbid *pisut*, *veidi*, *vähe*, *tublisti*, *palju*, *hoopis*, *hulga*, *mõnevõrra*, *tunduvalt*, *järjest* jne (b) (→ 12 § 3).

- a. Kuigi „Õnne“ elanikel on *nii palju muresid*, paistab nende elujärg üha paranevat. [A] Tollest aga on *eriti vähe andmeid*. [I] Eesti puidutööstuse ettevõtetesse on tehtud *küllaltki palju välisinvesteringuid*.. [T] Ränga töö eest saab ikka *väga vähe raha*. [A]
- b. Siis aga saan aru, et ma olen näinud *palju rohkem filme* kui need, kes niimoodi väidavad. [A] Oma varanduse suuruse kohta kostab Kajari: „Mul on *tunduvalt vähem raha* kui Eesti rikastel.“ [A] Ta näitab, kuidas Hansapank läbirääkimistes *järjest rohkem trumpe* enda kätte koondas. [A] Aga *pisut enam õnne* ning noor naine võinuks kohutava õnnetuse üle elada. [A]

Tendentse kvantorifraaside kasutuses

§ 11 Kõigi kolme kvantorifraasi tüübi ühisjoontena saab peale partitiivireksiooni välja tuua mõningaid kasutuses ilmnevaid sarnaseid tendentse:

- 1) struktuuris: kvantorifraasi elatiivse laiendi muutumine kvantori enda laiendiks (vrd *seitse poissi kõigist poistest* ja *seitse poistest*). Nt

Kuidas reageerivad suurriigid energiakriisile, kui *veerand senistest naftatarnetest* kaob? [etTenTen] Samas on *osa parklast* ju ikkagi alles. [A] Et enam ei kompenseerita *nii palju ravimihinnast*. [A]

- 2) infostruktuuris ja sõnajärjes: kvantori esiletõstmine sõnajärje muutmise abil, s.o kvantorifraasi osade järjestuse muutmine (a) ning kvantori ja ta laiendi lahkuviimine (b).

a. *Kolme kuu kaheksast reisist kuus* on meestel olnud ühised. [A] Tema andmetel elab *Tallinna kümnest tuhandest heidikust enamik* Põhja-Tallinnas, Lasnamäel ja Nõmmel. [A] Panin *pudelite rahast muist kõrvale*, kuigi see oli keelatud. [I]

b. *Mu viimases neljast raamatust* on *kolm* preemia saanud. [A] „Olen isegi sinna inimesi viinud ajal, mil *vett* ei ole *tilkagi*“, märkis Kurepalu. [A] *Mida rohkem* ajaühikus *õhku* vahetub, seda suurem on ka *lenduva ammoniaagi* hulk. [T]

- 3) eri tüüpi fraaside vahekorras: muu lausega raskelt seostuvate, sise- mised sõltuvusseosega kvantorifraaside asemel samatähenduslike ühilduva täiendiga nimisõnafraaside ja liitsõnade kasutamine (vrd *lapse paar kummikuid* ja *lapse kummikupaar*). Nt

Raamatu esimese veerandi lõpuks on Mao vähemalt tosin korda ebasoosingusse sattunud, kuid alati osavate tõmmetega pinnale ujunud. [etTenTen] See suhkru ärakadumisehirm ühendab *mitmeid põlvkondi*. [I] *Mida rohkem* ajaühikus *õhku* vahetub, seda suurem on ka *lenduva ammoniaagi* hulk. [T] *Sõnapaarideks* nimetan *ühe värsi piires ühendatud sõnade paare*. [T] *Paljudele peredele* ei ole ka arstiabi alati kättesaadav. [A]

Kirjandust kvantorifraasi kohta: EREL, MATI, HELLE METSLANG 1998. Oma või võõras? | EREL, MATI, MATTI PUNTTILA 1994. Approksimaatiivisuuden ilmaisemisesta virossa ja suomessa. | HUHMARNIEMI, SAARA, MERILIN MILJAN 2016. The partitive split in Finnish and Estonian. | ISK 2004. | KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA 2001. „A piece of the cake“ and „a

cup of tea“: Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages. | LAANEKASK, TIIA 2000. Eesti hulgasõnade süntaktilisi omadusi. | LÖBU, TRIIN 2011. Hulgasõnade kasutamisest eesti kirjakeeles.

MITTELAUSELIIKMELISED LAUSEELEMENTID

15. ÜLDLAIEND, KIIL, IRDELEMENDID

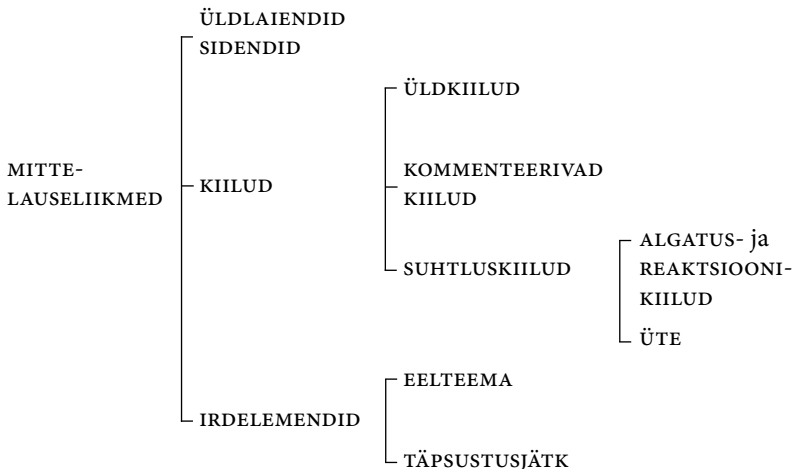
16. SIDEND

15. ÜLDLAIEND, KIIL, IRDELEMENDID

Tiit Hennoste

Üldist

§ 1 Lauseliikmete kõrval kuulub lausesse ka elemente, mis ei ole lause moodustajad ning on lausega lõdvemalt seotud. Nad ei tähista lausega esitatud situatsiooni komponenti ega ole grammatiliselt seotud ühegi lauseliikmega. Nad seovad lause moodustajaid omavahel või annavad lausele kui tervikule kindla grammatilise või pragmaatilise tähenduse, väljendavad suhtumist lause kui terviku või selle mingi osaga väljendatusse, täpsustavad lause või selle osaga väljendatut, loovad kontakti vestluspartnerite vahel jne. Selliseid elemente nimetatakse **mittelauseliikmelisteks lauseelementideks** ehk lühemalt **mittelauseliikmeteks**. Mittelauseliikmelised elemendid jagunevad järgmisteks liikideks, moodustamata siiski aredate piiridega kooslust.

Joonis. Mittelauseliikmelised lauseelemendid

Üldlaiendid (a) (→ § 2–6) ja **sidendid** (b) (→ 16) on lause struktuuri integreeritud elemendid, mis ei saa esineda iseseisva tekstiüksusena. Selle poolest sarnanevad nad lause moodustajatega ja grammatiliste morfeemidega.

- a. Ma ei saa *kahjuks* täna tulla. *Ega* sa haige ei ole?
- b. Pane võti mati alla, *kui* minema hakkad.

Märkus. Soome keele süntaksis on eesti üldlaienditele vastavaid lauseelemente käsitletud adverbiaali alaliigina (sm *irraliset adverbiaalit*) (ISK 2004: 916–919).

Kiilud on samuti lause struktuuri kuuluvad elemendid, kuid erinevalt üldlaiendeist võivad need sama moodi kui lause esineda iseseisva tekstiüksusena.

Üldkiilud sarnanevad funktsioonilt mõnevõrra pealausega või selle predikaadiga ning üldkiilu hõlmav lause (raamlause) predikaadi komplementlausega. Vormilt on üldkiilud nagu üldlaiendid valdavalt sõnakujulised. Ka tähenduselt on neid mõnikord lauselaiendeist raske eristada. Nt

Ühesõnaga, asjalood on kehvad. „Olen lugenud ühte eelnõu, *vabandust*, paberit, mis esitati vabariigi valitsuse kabineti istungile,“ rääkis õiguskantsler. [RK]

Kommenteeriva ehk **sisulise kiilu** vahekord raamlausega on vastupidine. Pealausega sarnaneb raamlause, kiil aga on sarnane pigem kõrvallausega, mis enamasti modifitseerib raamlause mingit elementi, nt järgmise lause kiiluosas olev asesõna *ta* viitab *Juhanile*:

Juhan lõpetas töö, *ta oli liiga väsinud*, ja läks minema.

Kommenteeriv kiil lisab alati lausesse sisulist infot ja on valdavalt lausekujuline.

Märkus. EKGs (II 1993: 102–107) on kõiki kiile käsitletud lausetena.

Suhtluskiilud ehk **dialoogikiilud** on dialoogi organiseerivad kiilud, mille abil kutsutakse vestluspartnerit suhtlema või reageeritakse vestluspartneri öeldule. **Algatus- ja reaktsioonikiilud** (a) on enamasti predikatiivset laadi (s.o tegevusele osutavad) elemendid, **üte** nominatiivne, adressaati nimetav kiil (b).

- a. *Kuule*, hakkame nüüd minema. [S] *Nõus*, teeme nii.
- b. *Peeter*, laena mulle natuke raha.

Irdelemendid (ingl *dislocations*) on lause alguses või lõpus paiknevad fraasid, mis on lause põhiosaga seotud samaviitelisusuhete kaudu. Nad tõstavad teemana esile järgneva lause mingi moodustaja referenti või järeltäpsustavad eelneva lause mingi moodustaja referenti. Lausealguline irdelement on **eelteema** (a), lauselõpuline irdelement **täpsustusjätk** ehk **järeltreema** (b) (→ 18 § 4).

- a. *Juhan*, tema on meil priimus.
- b. Ta paistab olevat tubli poiss, *see sinu vend*.

Irdelemendid moodustavad lausega sisulise, infostruktuurilise ja kirjas ka ortograafilise terviku, kuid mitte formaalsüntaktilist tervikut. Selgemini lauseväline element on eelteema, täpsustusjätkul on ühisjooni lisandiga, mida eesti süntaksikäsitlustes on peetud lauseliikmete hulka kuuluvaks (→ 9 § 21).

Enamiku mittelauseliste elementide liikide, eriti aga üldlaiendite ja üldkiilude hulgas on peale leksikaalsete liikmete vähem või rohkem grammatiseerunud ja pragmatiseerunud liikmeid ning peale neutraalsete liikmete ka hinnangulisi.

Märkus. Omaette rühma moodustavad mittelauseliikmed, mis esinevad üksnes spontaanses suulises lauses, nt otsimismarkerid ja kohatäitjad (*noh, nagu, see*), ümbertegemise algatajad (*või, ei, mitte, ühesõnaga*) jms. Neid kirjeldatakse suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

Üldlaiend

§ 2 Üldlaiend on lause struktuuri kuuluv, kuid ülejäänud lausega grammatiliselt sidumata element. Ta ei tähista lausega esitatud situatsiooni komponenti ega esine lauseliikmena. Tema kohta ei saa lauses esitada eriküsimusi ning ta ei saa üldjuhul esineda ka üldküsimuse või eituse fookusena.

Üldlaiend on seotud lause kui tervikuga või mõne selle fookustatud osaga ja modifitseerib kogu lause tähendust. Üldlaiendina esinevad üldjuhul partiklid, ennekõike rõhumäärsõnad, harva muudesse sõnaliikidesse kuuluvad sõnad või nende ühendid. Leksikaalne tähendus üldlaiendil puudub või on see lausega väljendatud situatsiooni suhtes „metatekstilisel“ tasandil (EKG II 1993: 99). Eesti ortograafia ei eralda üldlaiendit muust lausest kirjavahemärkidega. Nt

Elame *ju* üks kord. [A] *Vähemalt* koolis olen ma käinud. Edgar on meie hulgast *juba* lahkunud! [A] Kui läheks *õige* homme kalale? Ega *siis* tali taeva jää, *küll* ta kord *ikka* maha tuleb. Minagi olin Arkaadia teel. [I]

Märkus 1. Lühikese ülevaate eesti üldlaiendi käsitlemise ajaloost annab EKLP I 1974: 408–409.

Märkus 2. Üldlaiendina kasutatavad partiklid on mõnikord homonüümsed sidesõnadega (nt *aga*) või määrusi vormistavate adverbidega (nt *siis*, *nüüd*), kuid üldlaiendina ei ole neil siduvat ega määruslikku rolli. Nt *siis* ja *nüüd* ei viita üldlaiendina ajale (*Kes ta siis tegelikult on?*).

Üldlaiendi võib üldjuhul lausest ära jätta ilma lause vormi muutmata (a). Mõnikord toob ärajätmine siiski kaasa sõnajärjemuutuse, ennekõike juhul, kui üldlaiend paikneb lause alguses ja on põhjustanud inversiooni. See näitab, et üldlaiendil on samasugune mõju sõnajärjele nagu lause moodustajatel (b). Juhtumeid, kus üldlaiendi kõrvaldamine lausest muudaks lause mõttekuks või ebagrammatiliseks, esineb harva (c).

- a. Siin pole *ju* midagi näha. Vrd Siin pole midagi näha.
- b. *Arvatavasti* tuleb siia päeval ka minu isa. Vrd *Tuleb siia päeval ka minu isa.
- c. *Vaevalt* me kunagi Mirnõini kohtame ühtegi laeva. [I] Vrd *Me kunagi Mirnõini kohtame ühtegi laeva.

§ 3 Lause- ja fraasilaiendid. Oma mõjuala poolest jagunevad üldlaiendid **lause-** ja **fraasilaienditeks** (EKG II 1993: 99). Lauselaiendi mõjualaks on kogu lause, ta paikneb tavaliselt lause alguses (a) või kuulub vormiliselt öeldise juurde (b).

- a. *Küllap* teab ta isegi, mis ussikesse hing ses keres siputab. [A]
- b. Ta *ju* ei tule.

Fraasilaiendi mõjualaks on fraas (või sõna) lauses, ta asub tavaliselt vahetult selle fraasi ees (a), harvemini ka järel (b).

- a. Ma usun *ainult* Juhanit.
- b. Võta Juhan *ka* kaasa.

Osa laiendeid, nt *ainult*, saab kasutada ainult eesasendis. Mõnikord võib fraasilaiend paikneda ka temaga seotud fraasist kaugemal, nagu järgmises lauses, kus üldlaiend *võib-olla* on seotud sõnaga *järgmist*.

Sellisel juhul on fraasilaiendi mõjuala äratuntav rõhuasetuse järgi (EKG II 1993: 99):

Võib-olla ootab ta JÄRGMIST rongi.

Fraasilaiend mõjutab fraasi vahendusel kaudselt ka lause kogutähendust. Eeltoodud näites *Ma usun ainult Juhanit* on üldlaiendi *ainult* kasutamisel kogu lausega esitatav väide tõene vaid siis, kui ütleja usub ainult Juhanit ja mitte kedagi teist, partikli *ka* puhul näites *Võta Juhani ka kaasa* aga ainult siis, kui peale Juhani võetakse reisile kaasa ka teisi (vt ka EKG II 1993: 99–100).

Nii fraasi- kui ka lauselaiendid jagunevad funktsioonilt kolme rühma: 1) **siduvad** ehk **konnektiivlaiendid**, 2) **grammatilised laiendid** ja 3) **hinnangulised laiendid**. Piirid rühmade ja laiendina kasutatavate sõnade vahel ei ole alati aredad. Sama sõna võib olla kasutatav mitmes funktsioonis ning täita ka samas lauses korraga mitut funktsiooni. Järgnevad näited esindavad ennekõike tüüpilisi kasutusi.

§ 4 Siduvad üldlaiendid ehk konnektiivlaiendid konkretiseerivad eksplitsiitselt või implitsiitselt esitatud rinnastusseost (EKG II 1993: 100), seejuures kõiki rinnastustüüpe – nii markeerimata kui ka markeeritud ühendavat, eraldavat ja vastandavat seost (→ 21 § 1, 6–18; → 22 § 8–19).

1) **Ühendavad konnektiivid**. Markeerimata ühendavat rinnastusseost või seletav-ühendavat seost (piir nende seoseliikide vahel on hägus) väljendavad konnektiivid *ka*, *-gi/-ki* (kui ta ei liitu finiiitverbile), *isegi*, *koguni*, *eriti*, *muide*, *lisaks*, *näiteks*, *ühtlasi*, *samuti*, *kõigepealt*, *esiteks*, *viimaks*; *s.o*, *st*, *nimelt*, *seejuures*, *kusjuures* jms. Need laiendid ühendavad oma mõjualasse kuuluva objekti, nähtuse vms teiste sama klassi objektide või nähtustega, osutades seejuures, et see objekt on viimaste suhtes esile tõstetud (→ 21 § 8, 11).

Nt

Esiteks ei ole Juhani aega, *teiseks* ei viitsi ta ennast ka siis liigutada, kui aega on. Me tegeleme omalaadse kogumisega, *nimelt* kogume jumalateenistusi. [A] Venemaal on harjutud arveldama sularahas, *kusjuures* summad pole sugugi pisikesed. [A]

Ühendavat põhjuse-tagajärje seost väljendavad *seega*, *niisiis*. Põhjuse-järelduse seost (oletatavat tagajärge) vormistavad

konnektiivid *seega, järelikult, niisiis, siis, seetõttu* jms (→ 21 § 10). Nt

Maria on koolis, *järelikult* algab sõda kohe jälle pihta.

- 2) **Eraldavad konnektiivid.** Markeerimata eraldavat rinnastust väljendavad konnektiivid ilmselt puuduvad, kui mitte arvestada väljendeid *teisiti öeldes, ühesõnaga*, mida võib käsitleda niihästi alternatiivseid parafrase eraldavate konnektiividena kui ka seletav-ühendavate konnektiividena (a). Järeldav-vastandavat eraldavat seost väljendavad *muidu, vastasel korral, vastasel juhul* jms (→ 21 § 12–13). (b).

- a. Mini on tervelt kolmandiku võrra väiksema ekraanipinnaga või *teisiti öeldes*, suurel iPadil on 50% rohkem kasulikku pinda kui minil. [etTenTen]
 b. Kirjutasin lepingule alla, *muidu / vastasel korral* oleks tulnud töölt lahkuda.

- 3) **Vastandavad konnektiivid.** Markeerimata vastandavat rinnastuseost väljendavad konnektiivid *seevastu, vastupidi, jälle, omakorda, samas* jms. Need laiendid näitavad, et teised samalaadsed objektid antud situatsiooniga (pigem) seotud ei ole (→ 21 § 15). Nt

Montaaž on keeruline, teostus *seevastu* mitte eriti. [etTenTen]

Möönavat vastandust väljendavad konnektiivid *siiski, ikka(gi), küll, just, ka siis, ometi(gi), sellegipoolest* jms (→ 21 § 16; → 22 § 90–94). Nt

Teda oli küll hoolega tuunitud, aga *siiski* paistsid vanad kortsud välja.

Korrigeeriva vastanduse ('mitte see, vaid too') fookusele osutavad partiklid *ainult* või *üksnes* eeslauses ja/või *ka, isegi, koguni, üldse, juba, hoopis(ki), pigem(ini), seevastu* jms järellauses (→ 21 § 17). Nt

Süüdistas teisi, aga keeras *hoopis* ise käki kokku. [A] Niisiis on piiriküsimus problemaatiline mitte *ainult* Venemaale, vaid *ka* meile. [A]

EKG II (1993: 101) toob eraldi esile ka ajasuhteid väljendavad konnektiivid, osutades, et *juba, alles, veel* on teatud tingimustel kasutatavad sündmusaja ja ootuspärase aja erinevuse näitamiseks. Nt

järgmises lauses osutab *juba*, et Tallinna jõudmise aeg oli oodatust varasem (vt Parm 2007):

Tallinna *juba* kell 13.

§ 5 Grammatilised üldlaiendid võtavad osa oma mõjualale kindla grammatilise tähenduse andmisest. Nende hulka kuuluvad ühelt poolt kommunikatiivsete lausetüüpide, möönduse ja eituse markerid ning teiselt poolt infostruktuurilaiendid.

1) **Kommunikatiivsete lausetüüpide, möönduse ja eituse markeritena** toimivad järgmised partiklid.

Lausealgulised partiklid *kas* ja *ega* (eitavas lauses) ning lause lõpus partikkel *või* (suulises kõnes ka *vä*) markeerivad üldküsimust (→ 17 § 5). Nt

Kas te süüa tahate? *Ega* sa koju ei lähe? Sa pole varem siin olnud *või*?

Lausealguline partikkel *küll* muudab lause hüüdlauseks ning fraasi ees paiknevad fraasilaiendid *vast*, *aga*, *alles*, *ikka* markeerivad hüüufookust (→ 17 § 24). Nt

Küll oli vastik ilm! Oli see *alles* ronimine!

Partikkel *et* esineb komplementlausekujulise ja *kui* tingimuslausekujulise soovlause tunnuseks (→ 17 § 20). Nt

Et sa kõngeksid, neetud lutikas! *Kui* seda metsa ees ei oleks!

Verbiga seonduvad *-gi/-ki* ja *ka* annavad kõrvallausele möönva sisu (→ 22 § 93). Nt

Tema armastus oli kõigile näha, kui väga ta *ka* oma tundeid poleks varjata püüdnud. [I]

Partikkel *ega* muudab lause eitavaks, *mitte* märgib eituse fookust (→ 3 § 75–90). Nt

Ega ole tarvidustki tühja tuult tallata. [A] Ohtlik pole *mitte* gripp ise, vaid sellest tekkinud tüsistused. [etTenTen]

2) **Infostruktuurilaiendid** viitavad sellele, et lausega tähistatu on kas teadaolev (nt *ju*, *eks*), teadaolevast järelduv (nt *siis*) või sellest lähtudes ootuspärane (nt *ikka*, *-gi/-ki* finiiitverbile liitununa) (EKG II 1993: 100). Nende mõjuala on lause kommunikatiivses fookuses. Nt

Sina oled meil *ju* tuntud geenius. See on *siis* küll üks hull lugu. [A]
Andke *ikka* raha ka. Seda ma teada tahtsingi.

Esimese näitelause laiendi *ju* mõjualaks on *tuntud geenius* kui subjekti kohta varem teadaolev hinnang. Selle rühma laiendid lisavad lausele mõnikord ka hinnangulise värvingu. Nii lisab *ju* subjekti *sina* kohta ironiat.

Märkus. EKG II (1993: 100) käsitleb infostruktuurilaiendeid (EKGs *teatestruktuurilaiendid*) eraldi üldlaienditüübina, mitte grammatiliste üldlaiendite alltüübina.

§ 6 Hinnangulised üldlaiendid annavad lausele või selle osale mingi hinnangulise, hoiakulise, suhtumusliku lisatähenduse. Hinnangulised laiendid jagunevad modaallaienditeks, väärtushinnangu laienditeks ja intensiivistavateks laienditeks.

1) **Modaallaiendid** väljendavad tõenäosus- ehk usutavushinnanguid (episteemilist modaalsust) võimalikkusest paratamatuseni (kahtlasest tõsikindlani): *vaevalt, vist, võib-olla, nähtavasti, ehk tõesti, järsku, äkki, nähtavasti, tõenäoliselt, kindlasti, ega, nagu, küll, eks* jms. Nt

Äkki järgmisel korral saab juba valmis puugifilmist rääkida? [A] Põrgiseid tooteid *tõenäoliselt* jaemüüki ei satu. [A] Oleks *nagu* Juhan ja ei ole ka. See piletitulu jutt on *küll* vastik. [etTenTen]

2) **Väärtushinnangu laiendid** väljendavad positiivset ja negatiivset väärtushinnangut: *õnneks, kahjuks, paraku* jms. Nt

Õnneks on praegu saadaval suur hulk kvaliteetseid allergiaravimeid. [etTenTen] *Kahjuks* ei saa ma seda kommenteerida. [A] *Paraku* tähendas see ajakirja mahu tunduvat vähenemist. [etTenTen]

3) **Intensiivistavad üldlaiendid** tugevdavad a) suhtlustaotlusi: *no, ometi, õige, nüüd, aga* (EKG II 1993: 102), b) ka jaatust või eitust: *küll, muidugi, just, üldse* jms.

a. *No* hakkame *ometi* minema.

b. *Muidugi* on film intensiivsem kui päriselu .. [A] Teadlase moodi ta *küll* välja ei näinud. [et TenTen] Kas siin ei ole *üldse* mingeid seadusi? [et TenTen]

Kiil

§ 7 Kiilud kuuluvad lause koosseisu, kuid nende iseseisvuse aste on suurem kui üldlaienditel. Lauses kiiluna kasutatud elemendid võivad esineda ka väljaspool lauset iseseisva tekstiüksusena. Kiilu tüüpiline funktsioon on lisada kommentaare, täpsustusi vms. Mõnikord peetaksegi kiiludeks üksnes **kommenteerivaid** ehk **sisulisi** kiile. Grammatilise seose puudumine ja iseseisva tekstiüksusena esinemise võimalus lubab siiski kiiluks pidada ka mõningaid muid funktsioone täitvaid väljendeid. Need on ühelt poolt sisult üldlaienditele lähedased **üldkiilud**, teiselt poolt aga **suhtluskiilud**, mille ülesandeks on hoopis dialoogi organiseerimine.

Üldkiilud

§ 8 **Üldkiil** on sõna või fraas (harva ka grammatiline lause), mis väljendab semantilisi ja pragmaatilisi suhteid kiilu raamlause ja seda ümbritseva teksti vahel või lisab lausesse hinnangulist infot. Erinevalt kommenteerivast kiilust ei too üldkiil lausesse sisulist infot ning erinevalt suhtluskiilust ei täida üldkiil dialoogi organiseerivat funktsiooni. Muude kiiludega ühendab üldkiilu grammatilise seose puudumine hõlmava lausega. Ta ei tähistata lausega esitatud situatsiooni komponenti ega laienda ühtegi sealset lauseliiget. Lausevormilise üldkiilu ja ülejäänud lause vahel ei ole alistus- ega rinnastusseost. Seetõttu puuduvad lauses või kiilus üksused, mille abil eksplitseeritakse grammatilisi seoseid (sidendid, korreelaadid) ning kiil ei too kaasa sõnajärjemuutusi lauses. Üldkiil on seotud lausega väljendatava situatsiooni kui tervikuga või mõne selle fookustatud osaga. Enamasti paikneb üldkiil lause algul. Üldkiilu võib üldjuhul lausest ära jätta ilma lauset muutmata.

Üldkiiluna esinevad enamasti partiklid, nende kõrval kinnisühendid, üksikverbid ja laused. Eesti kirjakeeles eraldatakse üldkiil muust lausest kirjavahemärkidega (komad, mõttekriipsud, sulud). Sealjuures ei ole märgid ise piisav kriteerium määratlemaks üksust üldkiiluna.

Üldkiilud on funktsioonilt sarnased üldlaienditega (→ § 2–6). Nad erinevad üldlaienditest ennekõike selle poolest, et nad on kasutatavad ka omaette tekstiüksustena (*Uskumatu! Vabandust! Aitäh!*). Ühtlasi on kiilud raamlausesse lõdvemalt integreeritud kui lauselaiendid ning

seada markeerivad ka neid eraldavad kirjavahemärgid. Partiklikujulist üldkiilu on tihtipeale siiski raske üldlaiendist eristada.

Üldkiilud on kasutusel eelkõige monoloogis, aga ka dialoogis. Samas pole neil seal üldjuhul dialoogi organiseerivat rolli. Üldkiilud jagunevad konnektiivkiiludeks ja hinnangulisteks kiiludeks.

Märkus 1. Kiilu tähistav rahvusvaheline termin on parentees (kreeka *paréntesis*), mille kasutuse piirid on erinevad ja tihti väga avarad. Selle alla paigutatakse nt eesti grammatika üldkiilud ja sisulised kiilud, üte, lisand, osalt ka sekundaartarindid.

Märkus 2. EKG määratluse järgi on kiilud alati laused. Nad võivad kuuluda mis tahes kommunikatiivsesse lausetüüpi ja olla nii täis-, lünk- kui vaeglaused (EKG II 1993: 102).

§ 9 Konnektiivkiilud ehk siduvad üldkiilud väljendavad semantilisi ja pragmaatilisi suhteid kiilu raamlause ja seda ümbritseva teksti vahel (vrd konnektiivlaiendid: → § 4). Üldiselt on nad neutraalsed, kuigi mõne puhul lisandub ka hinnangulisust.

Suhte iseloomu järgi jagunevad konnektiivkiilud paljudesse alarühmadesse, mille ammendavat loendit ei ole võimalik anda. Näiteks võivad nad väljendada kõrvalepõiget: *muuseas, muide*; vastandust: *vastupidi, teiselt poolt*; kokkuvõtet: *kokkuvõtteks, nagu ma ütlesin, ühesõnaga, lühidalt, lõpuks, lõpetuseks*; korrigeerimist: *või pigem, täpsemalt, vabandust*; ümberütlust: *teiste sõnadega, teisiti öeldes, ma mõtlen, see tähendab*; näitlikustamist: *näiteks, st*; teema vms vahetust: *nii*; seletust: *niisiis, järelikult*; kordust: *kordan*; esiletõstu: *rõhutan, toonitan*. Nt

Ja *muide*, miks terrorism tekkis alles 20. sajandi teisel poolel? [A] „Olen lugenud ühte eelnõu, *vabandust*, paberit, mis esitati vabariigi valitsuse kabineti istungile,“ rääkis õiguskantsler. [RK]. *Ma kordan* – sa oled geenius, ja sinu jaoks pole miski võimatu!

Märkus. Kui siin loetletud partiklid jm väljendid, nagu *muuseas, muide, vastupidi, teiselt poolt* jne, kuuluvad kiilu koosseisu, võivad nad seal olla kas omakorda kiiluna (kiilu kiiluna), või hoopis üldlaiendina. Vahetegemine pole siiski alati lihtne või võimalikki, nagu nt lauses *Juhan lõpetas tänavu gümnaasiumi, muide(,) kuldmedaliga*.

§ 10 Hinnangulised kiilud väljendavad hinnanguid ja suhtumist mõnesse raamlause osasse, raamlausesse tervikuna või ümbritsevasse teksti (vrd hinnangulised üldlaiendid → § 6). Need kiilud võib jagada kolme rühma.

- 1) **Töenäosus-** ehk **usutavushinnanguid** (episteemilist modaalsust) väljendavad kiilud: *tõsi, tõsijutt, uskumatu, mine tea, vaevalt küll, ei või olla, ausõna* jms. Siia kuuluvad ka mõned tunnetuspredikaatidega laused: *usu mind, see on tõsi, ma tean, vaata aga vaata* jms. Nt

Kuule, *tõsijutt*, sul kuulukse naiste leeris edu olema .. [I] *Vaata aga vaata*, selle peale pole ma veel tulnudki.

- 2) **Väärtushinnanguid** väljendavad kiilud: *imelik, kurb küll, ennekuulmatu, suurepärane* jne. Nt

Imelik, ta oli täna kuidagi eriti imelik. *Kurb küll*, aga suvi on jälle läbi saanud.

- 3) **Emotsioone, afekte** jms väljendavad kiilud: *mõtlet, kurat, oh(h)oo, hurraa, jess, voh, vau, ai, häh, öäk, ptüü ~ pthüü*. Selle alarühma kiilud on tihti kasutusel ka dialoogis. Nt

Mõtlet, kell juba kaks! *Kurat*, kuhu sa kadusid? *Pthüü*, kui vastik saba! *Ohhoo*, sina ka siin!

Kommenteerivad kiilud

§ 11 Kommenteeriv ehk **sisuline** kiil on grammatiline lause, fraas või sõna, mis on paigutatud teda hõlmava lause (raamlause) sisse ja mis lisab raamlausele sisulist infot, kuid ei ole raamlausega grammatiliselt seotud (EKG II 1993: 102). Kui sisuline kiil paikneb raamlause keskel, katkestab ta lause kui süntaktilise konstruktsiooni ning see jätkub pärast kiilu.

Sisulise kiilu seosed raamlausega on üksnes sisulised. Nagu igasugune kiil, ei ole ta raamlause lauseliige. Samuti ei ole lausevormilise kiilu ja raamlause vahel alistus- ega rinnastusseost. Seetõttu puuduvad neis üksused, mille abil eksplitseeritakse grammatilisi suhteid (sidendid, korrelaadid). Kiil ei too kaasa sõnajärjemuutusi kummaski lauses. Kiil võib paikneda raamlauses suvalises sisuliselt sobivas kohas, ka seal, kus kõrvallause grammatilistel põhjustel paikneda ei saa. Seega näitavad kiilu vorm ja asukoht, et ta ei ole süntaktiliselt

integreeritud kogu lause osaks. Kiilu võib lausest ilma viimast muutmata peaaegu alati ära jätta.

Kirjas eraldatakse sisulised kiilud raamlausest kirjavahemärkidega (komade, mõttekriipsude ja sulgudega). Nt

Lause ise, *sihitis mõistagi välja arvatud*, on pärit ühest Juhan Liivi kirjast. [A] Ta viis mu kõrgele kaldale – *siin ahervaremes suikus ta lapsepõlv* – ja ma vaatasin läbi lapsesilmade maa ja mere poole. [EKG II 1993: 105] Ööl vastu pühapäeva igemepõletiku tõttu Tartus haigasse toimetatud BC Kalev/Cramo hispaanlasest tagamees Victor Conzales (*pildil paremal*) peaks täna Tallinna pääsema. [A] Arutati paljulapseliste perekondade toetamist (*riiklik, 1944. aastast kehtiv toetus on neli rubla kuus*). [EKG II 1993: 102]

Mõttekriipsud ja sulud eraldavad kiilu raamlausest tugevamalt kui komad. Sulud viivad nende vahele paigutatud info raamlause suhtes tagaplaanile, samas kui mõttekriipsud seda ei tee. Selliselt väljendavad kirjavahemärgid eesti kirjatekstis ühtlasi raamlause ja kiilu info omavahelisi tähtsussuhteid. Sealjuures ei ole märgid ise piisav kriteerium määratlemaks nendega eraldatud üksust kui kiilu. Vajalik on grammatilise seose puudumine.

Sisuline kiil erineb üldlaiendist ja sarnaneb üldkiiluga selle poolest, et tal on olemas leksikaalne tähendus ja teda võib kasutada omaette tekstiüksusena. Samuti ühendab teda üldkiiludega eraldamine muust lausest kirjavahemärkidega. Sisulist kiilu eristab üldkiilust see, et ta lisab lausesse sisulist infot ja on enamasti lausevormis.

Märkus. Kiilud on kasutusel ka suulises kõnes, kus nende kasutuspiirangud on seoses suulise lause protsessilisusega kirjalikest kiiludest erinevad. Nende erijooni vaadeldakse suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

Sisuliste kiilude abil võib lisada raamlausesse nii sellega seotud kui ka sidumata infot. **Seotud kiilu** info on raamlauses oleva infoga otseselt sisuliselt seotud (a). Sellised kiilud täpsustavad, konkretiseerivad, laiendavad raamlauses öeldut; lisavad raamlauses olevale taustainfot; seletavad raamlause üksuste tähendust, sündmuste põhjusi jms. **Põikava kiilu** korral lisatakse raamlause sisuga otseselt sidumata infot (b). Nt metatekstilised kiilud esitavad raamlauses olevate andmete allika, kõrvalepõiked toovad juurde sisulist, kuid raamlause põhisisu seisukohast mittevajalikku infot. Nt

- a. Kirjanik (*eriti poeet, vähem proosakirjanik*) on preester või munk, kes loobub praktilisest elust, et teenida ilu religiooni. [T] Keele sõnavaras on hulk sünonüüme (nt *hobune, suksu, ratsu, kronu, setukas* jms). Siiani pole päriselt selge, kas nad mõnest tervitamisel vahetatud konventsionaalsest fraasist (*Proust oskas inglise keelt kindlasti halvemini kui Joyce prantsuse keelt*) üldse kaugemale jõudsid. [T]
- b. Keelekasutuse situatsioonide kaudu eristatud allkeeli nimetatakse registriteks (vt *Biber, Conrad 2009*). [T] Natuke (*hea sõna tõetsijast biograafile*) liialdades võib öelda, et kohtumise juures viibis ka Marceli kaksteist aastat tagasi surnud ema .. [T]

§ 12 Sisulise kiilu grammatiline vorm oleneb üldjuhul väljendatavast sisust. Nimisõnafraasi kujuline kiil on tavaliselt nominatiivis. Mõnikord vormistatakse sisuline kiil ka lähtudes tekstile esitatavatest formaalsetest reeglitest (nt infoallikat märkiva kiilu korral järgitakse viitamisjuhiseid, mis kehtivad teadusteksti tarvis (→ § 11 näide b)).

Grammatiliselt on sisulise kiilu asukoht raamlauses vaba. Asukoha määrab tema sisuline seos raamlausega. Kiil paikneb selle lauseelemendi järel, mida ta sisuliselt täiendab, seega näitab kiilu asukoht, mida temaga täiendatakse. Järgnevas näites lisatakse esimesel juhul infot artikli ilmumiskoha kohta, teisel juhul aga autori A. Tshipko kohta.

Ärevust tekitavad A. Tshipko artiklis („*Nauka i Žizn*“, 1988, nr 12) kirjeldatud avantürismitendentsid. [A] Ärevust tekitavad A. Tshipko – *tuntud vene nõukogude filosoof* – artiklis kirjeldatud avantürismitendentsid.

Kiilu võimalused lausesse info lisamiseks on avaramad kui lauseliikmetel. Kiil võimaldab esitada infot, mida kõrvallausega vormistada hästi ei saa ning tuua info sisse kohas, mida grammatikareeglid kõrvallausele ei võimalda, nagu eelmises näites. Mõnikord saab sama infot vormistada nii kiiluna (a), kõrvallausena (b) kui ka nominaalse lauseliikmena (c).

- a. Uus, Peetri katlamaja (*asub Peetri pargi lähedal*) läheb käiku III kvartalis.
- b. Uus, Peetri katlamaja, *mis asub Peetri pargi lähedal*, läheb käiku III kvartalis.
- c. Uus, Peetri katlamaja *Peetri pargi lähedal* läheb käiku III kvartalis.

Kiilude peamiseks eristajaks lause grammatilistest moodustajatest on grammatilise seose puudumine raamlausega. Teatud juhtudel ei ole grammatilise seose olemasolu või puudumist siiski võimalik üheselt määrata. Nt nimetavas käändes nimisõnafraasi, mis täpsustab teist nimetavas käändes nimisõnafraasi, võib käsitleda niihästi kiiluna kui ka lisandina (EKG II 1993: 103). Vrd

KIIL: Hermafrodiitide (*mõlemasoolised organismid*) hulka kuuluvad näiteks kaanid ja teod.

LISAND: Hermafrodiitide (*mõlemasooliste organismide*) hulka kuuluvad näiteks kaanid ja teod.

KIIL või LISAND: Hermafrodiidid (*mõlemasoolised organismid*) on näiteks kaanid ja teod.

Lauseline kiil erineb kõrvallausest eelkõige siduvate sõnade puudumise poolest. Nt funktsioonilt relatiivlausele vastavas kiillauses *neid on siin lugematu hulk* näidatakse viiteseost raamlause elemendiga *kassid* mitte siduva asesõnaga *keda*, vaid näitava asesõnaga *neid*:

Kassid – neid on siin lugematu hulk – lakuvad end laisalt. [I]

Probleemne on siduva sõnaga algavate, kuid kõrvallausele mitteomas kohas paiknevate lausete staatus. Nt lauses (a) võiks sidesõnale ja järgnevat lauset *mis noomijaid kõige enam vihastas* asendi põhjal pidada kiillauseks, grammatilise seose põhjal aga lause (b) analoogial lauselisele põhjale eelnevaks relatiivlauseks.

- a. Poiss vahtis maha ja, *mis noomijaid kõige enam vihastas*, ei hakanud nutmagi. [I]
- b. Poiss vahtis maha ja ei hakanud nutmagi, *mis noomijaid kõige enam vihastas*.

Suhtluskiilud

§ 13 **Suhtluskiilud** ehk **dialoogikiilud** on dialoogi organiseerivad kiilud. Need jagunevad algatus- ja reaktsioonikiiludeks ning ütteks. Algatuskiilude abil kutsutakse partnerit suhtlusele, luuakse kontakti, vormistatakse naabruspaari esiliikmeid (nt küsimusi, direktiive), reaktsioonikiiludega reageeritakse eelnevas vóorus esitatud infole. Algatus- ja reaktsioonikiilud võivad olla kas neutraalsed või hinnangulised ning kujult nii sõnad, fraasid kui ka laused. Üte on

suhtluskiilu eriliik – nimisõna(fraas), mis tähistab seda, kelle poole pöördutakse.

Märkus. Algatus- ja reaktsioonikiile käsitletakse pikemalt suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

§ 14 **Algatuskiilud** võib jagada kaheks.

- 1) **Pöördumised**, mis alustavad lauset (harvemini ka pikemat tekstiosa) ja mille abil pöördutakse vestluspartneri poole: *kuule, vaata, mäletad, tead, mõtle, vabandust, nii et, oota, uu, noh, hallo* jt. Need on tähelepanu püüdvad ja kontakti loovad kiilud, mis seostuvad üttega (→ § 16). Nt

Kuule, hakkame nüüd minema. [S] *Vaadake*, armas proua, mul ei ole praegu võimalik üüri maksta. [I] „Ei, *oota* nüüd,“ vaidles Ahat ja hakkas kiiruga mingit oma romaani ümber jutustama. [I] *Vabandage*, praegu on minu järjekord. [S]

Üldjuhul paiknevad sellised kiilud lause alguses ja näitavad ühtlasi seda, milline info on lauses ja järgnevas tekstis tulemas ning kuidas see seostub eelneva tekstiga. Selliselt markeerivad nad nagu tekstikiiludki (üld- ja kommenteerivad kiilud) seoseid kiilu sisaldava lause ja teda ümbritseva dialoogi vahel. Nt *oota* märgib soovi pöörduda tagasi varasema teema juurde või tuua sisse uus teema, muutes teiste osalejate poolt kavandatud jutu suunda (*Oota, räägime veel sellest hommikusöögist*).

Märkus. Kuigi mitmed neist kiiludest on käskiva või kindla kõneviisi teise isiku verbivormid, on nende verbiline tähendus tagaplaanil (*kuule, oota*) või kadunud (*vaata*). Samas on neis säilinud ainsuse / mitmuse eristus (*Vaadake, minu nõu siin üksi ei aita. Vaata, minu nõu siin üksi ei aita*). Vt suulise keele kohta Keevallik 2003a.

- 2) **Tervitused, hüvastijätud** jm rituaalsed ja rutiinistunud vormiga üksused: *tere, hei, tšau, nägemist, hüva* jms, mis on lause osana harva kasutusel. Nt

Tere, mul hakkas väga koledasti valutama katkine tarkusehammas, paremal pool alumine. [etTenTen] *Nägemist*, ma ei taha sind kunagi näha! [A]

§ 15 Reaktsioonikiilud reageerivad vestluspartneri eelnevale kõnevoorule, näidates saadud info loomust (uus / tuntud, ununenud, olemasolevate teadmistega vastuolus jms), nõustumist eelnevaga jms. Osa neist on neutraalsed, osa väljendavad lisaks hinnanguid, suhtumisi või emotsioone partneri kõnevoorus väljendatu kohta. Reaktsioonikiilud paiknevad tavaliselt kõnevooru või lausungi alguses, harva ka tagapool. Nad on valdavalt partiklid, harvemini ka kinnisüksused.

Reaktsioonikiilud jagunevad funktsiooni põhjal kolmeks rühmaks.

- 1) **Kõneleja informeeritusseisundi muutumist osutavad kiilud**, millest osa on neutraalsed, osa väljendavad lisaks mitmesuguseid tõenäosus- või usutavushinnanguid: *aa, ahah, ahaa ~ ahhaa, ah, selge, ah soo, uskumatu, vaevalt küll, ei või olla* jne. Nt

Ahah, see sobiks hästi. [S] *Aa*, kas ma seda juba ütlesin, et dialoogid olid kohutavad? [etTenTen] *Ah soo*, et see on selline kolmanda sordi küsimus! [etTenTen]

- 2) **Jaatamise / kinnitamise / nõustumise kiilud**, millest osa on neutraalsed, osa väljendavad lisaks mitmesuguseid tõenäosus- või usutavushinnanguid või tugevdavad väite jaatamist või eitamist: *jah, jaa, jajah, jajaa, mhmh, ei, nõus, kindlasti, hästi, okei, seda küll, olgu siis, mis siis ikka* jne. Nt

Jah, ma tulen. [S] *Ei*, seda ma küll ei tea. *Nõus*, aga ainult siis, kui sina ka tuled. *Mis siis ikka*, näita oma ülesannet. [S] *Hästi*, ma täidan su kolm soovi.

- 3) **Reageerivad viisakusväljendid**: *palun, tänan, vabandage, vabandust, palun vabandust, andestust, aitäh* jne. Nt

See kukkus puändi moodi välja, *vabandust*. [S] *Aitäh*, ma rohkem ei võta, kõht on täis. [S]

Märkus. Mõned viisakusväljendid, nt (*palun*) *vabandust, vabandage, andestust*, võivad toimida nii algatus- kui ka reaktsioonikiiluna.

Üte

§ 16 **Üte** on nimetavas käändes nimisõna(fraasi)na vormistatud lauseosa, mis osutab dialoogis, kellele on lause suunatud ja kellelt oodatakse lausele mingit reageeringut. Nt

Poiss, jäta kanapojad rahule!

Märkus. EKLP I (1974: 184) järgi võib üte olla nii teise lause koosseisus olev sõna või sõnaühend kui ka omaette „pealiikmeta lause“, nt *Armas Ants! Kirjutan sulle ..* EKG II (1993: 105–107, 228–229) järgi on mõlemal juhul tegu vaeglauselise struktuuriga – üttelausega, kuid ütteks nimetatakse üksnes teise lausesse kiildunud üttelauset.

Üte tähistab üldjuhul inimest, kelle poole pöörduetakse. Üttena esinevad ennekõike isikunimed (ees-, perekonna- ja hüüdnimed: *Jaagup, Leena, Juhan Kask, Totu*) ja isikuid kindlatesse rühmadesse kategoriseerivad nimisõnad: sugulussõnad, ametinimetused, aunimetused ja tiitlid, inimeste bioloogilisi omadusi (vanus, sugu), suhtlusrolle jms väljendavad sõnad (*ema, professor, doktor, kindral, neiu, proua eesistuja*). Samuti on kasutusel inimesi erinevateks kooslusteks ühendavad nimetused (*mu daamid ja härrad, austatud kuulajad*).

Mõnikord kõnetatakse ka loomi (*Pontu, kes see magab kõht püsti?*) või pöörduetakse üleloomulike jõudude poole, kellelt oodatakse reageeringut (*Armas jumal, tee nii, et Juhanist saaks part!*). Üte on kasutatav ka elutute objektide puhul (nt Koidula: *Mis mulle jutustad, koidiku tuul?*). Sellisel juhul on tavaliselt tegu retoorilise pöördumisega.

Kuna ütte keskne roll on adreassaadi identifitseerimine, siis on üte definiitse referentsiga. Üttena võivad olla siiski kasutusel ka tavaliselt mittereferentsena kasutatavad sõnad, nt hinnangusubstantiivid (*Sina, lontrus, kao minema!*), substantiveerunud omadussõnad (**Viimased**, kas te kuulete?), järgarvud (*Iga teine, samm ette!*). Ütteks võib olla ka teise isiku asesõna (*Kuule, sina, lõpeta oma jutustamine!*). Asesõna vajab tavaliselt mingit täiendit, milleks võivad olla nt kohta määravad määrsõnafraasid või adreassaati omaduste või tegevuste abil piiritlevad nimisõnafraasid (*Kuulge, teie seal, tulge siia! Tõuse juba üles, sa igavene magaja!*).

Funktsiooni järgi võib eristada kahte liiki ütet: kontakti loov (apelatiivne) üte ning hinnanguline / suhtumuslik üte.

Märkus. Ütet on klassikaliselt defineeritud üksnes apellatiivse ehk kontakti loomise ja hoidmise funktsiooni täitva üksusena (nt EKG II 1993: 105). Tegelikus suhtluses on üte selles rollis üldjuhul fakultatiivne, kuna kontakti loomiseks ja hoidmiseks kasutatakse ennekõike muid keelelisi ja mittekeelelisi vahendeid (nt partikleid või pilku).

§ 17 Apellatiivne üte on kasutusel ennekõike kolmel juhul.

- 1) Apellatiivset ütet kasutatakse siis, kui adressaadiga ei ole ilma üttele abita kontakti saadud. Näiteks kasutatakse ütet juhul, kui adressaat on hõivatud muu tegevusega või tema tähelepanu on mujal (a), samuti siis, kui eelnev kontaktiloomine (b) või -hoidmine (c) ilma ütteta ei olnud edukas.
 - a. *Juhan*, lõpeta arvutis mängimine ja tule siia!
 - b. Tule siia! *Juhan*, ma ütlesin, tule siia!
 - c. See jutt on ka sulle oluline, *Juhan*!
- 2) Apellatiivse ütte abil eraldatakse kõnetatav(ad) subjekt(id) mitme võimaliku adressaadi seast. Selline üte on vajalik ja kasutusel suhtluses, milles osaleb enam kui kaks isikut ning kõneleja pöördub neist ainult osa poole (a). Samuti kasutatakse sellist ütet juhul, kui inimene sekkub teiste vestlusesse ja soovib suhelda ainult ühega neist (b). Ütte abil võib määrata ka jutu adressaadi uuesti, nt ühendades uue adressaadi eelneva(te)ga või osutades, et järgneva tekstiosa adressaat erineb eelneva osa omast (c).
 - a. Sina, *Juhan*, tuled minuga, ja sina, *Juula*, jääd siia ema ootama, teised võivad koju minna.
 - b. Kuule, *Juhan*, ma tahaks sinuga rääkida.
 - c. Järgnev jutt on ka teile, *Juhan ja Juula*.
- 3) Teatud tüüpi tekstides, situatsioonides ja sotsiaalsetes rollides on apellatiivne üte suhtlusnorm, mis on määratud vastava ühiskonna või rühma suhtlusetiketi poolt. Üte on kohustuslik või soovitatav nt sõjaväes (*Just nii, härra seersant!*), avaliku kõne alguses (*Kallid kuulajad, täna tahan ma rääkida ..*), koolis (*Õpetaja, palun välja!*), osalt kirjade alguses (*Tere, Liina!*), teadaannetes, üleskutsetes, loo-sungites, lendlehtedes (*Head tartlased!*), meediasuhtluses kuulajate / vaatajate poole pöördumisel (*Tere õhtust, head kuulajad seal-pool ekraani!*) jm. Teatud juhtudel on siin kasutusel üte, teatud juhtudel iseseisev üttelause.

§ 18 Hinnanguline üte jaguneb kaheks.

1) **Suhtumist väljendav üte** annab edasi hinnanguid ja suhtumisi üttega kindlaks määratud isiku(te)sse. Tavalised üttega väljendatavad tegevused on kiitmine, meelitus, hellitus (a), haletsemine (b), etteheide, halvakspanu, solvamine (c), sõbralik nõökimine (d). Tihti näitab halvustavat, üleolevat või laiemalt negatiivset suhtumist ilma laiendita asesõna üttena (e).

- a. *Kullakene*, astu nüüd veidi rutem!
- b. Mis sul, *õnnetukene*, viga on?
- c. Ole vait, *sigal*!
- d. No tere, *neiul*! (sõbralikult vanema naise kohta).
- e. Kuule, *sina*, ole juba vait!

2) **Vastuolu markeeriv üte** tõstab esile mitmesugused vastuolud, mis on seotud situatsiooniga, saadud infoga, partneri käitumisega, keekekasutusega, seisukohtadega jne. Näiteks on ütte kasutus tihti seotud üllatusega, ootamatusega, vaidlusega, partneri ebahariliku või sobimatu tegevusega vms (*No tere, Juhan! Sa loed raamatut, Peeter!*).

Selliseid ütteid kasutatakse ka dialoogis naabruspaaride järel liikmete alguses, nt vastuses küsimusele. Sel juhul on üte tihti kasutuses voorudes, mille abil osutatakse sellele, et eelnev info oli üllatav, ootamatu või ei joondu sellele eelneva vooruga. Nt keeldumine palve täitmisest, jah/ei-vastuse vältimine üldküsimuse vastusena, mittenõustumine partneri öelduga (*Armas Juhan, see ei ole nii!*). Sellised ütted näitavad mingil määral samuti suhtumist üttega märgitud isikusse.

§ 19 Ütte asukoht võib olla lause alguses, keskel ja lõpus. Nt

Artur, tule kiiresti koju. Tule kiiresti koju, *Artur*. Tule, *Artur*, kiiresti koju.

Kui lause alguses on öeldis või mittelauseliikmelised lauseelemendid (üldkiil, algatuskiil jms), siis paikneb üte tavaliselt nende järel. Nt

Ütle, *Mari-Elts kullake* – miks sa minuga abiellusid? [I] Kuidas on, *proua minister*, kas [...]. Nii, *Juhan*, sina tuled nüüd siia. Kuule, *Juhan*, tule siia!

Üttega samas lauses võib olla adressaati märkiv ainsuse või mitmuse teise isiku pronoomen või adressaati hõlmav mitmuse esimese

isiku pronoomen. Sellisel juhul on üte ja pronoomen samaviitelised (*Juhan* = *sina*) ning üte võib paikneda nii lause alguses kui ka samaviitelise asesõna järel. Tavalisem on ütte asukoht asesõna järel. Nt

Juhan, sind ma näha ei soovi. Sind, *Juhan*, ma näha ei soovi! Sind ma näha ei soovi, *Juhan!* *Juhan*, me lähme nüüd kohe koju!

Ütte suhe tema ees paikneva samaviitelise asesõnaga on lähedane lisandi ja selle põhisõna suhtele (nagu muude nimisõnaliste kiilude puhul: → § 12). Kui asesõna on nominatiivne subjekt (a), siis on talle järgnevat nimisõnafraasi võimalik tõlgendada nii üttena kui ka lisandina. Muudel juhtudel näitab ühildumine, kummaga on tegu – üte jääb nominatiivi (b), lisand peab oma põhjaga ühilduma (c). Vestluspartnerit tähistava asesõna juures kasutatakse siiski tavaliselt ühildumatut nimisõnafraasi, seega ütet, ühilduva fraasi kasutus on vähemalt ebatavaline.

- a. ÜTE VÕI LISAND: *Sina, Juhan*, oled tubli mees.
- b. ÜTE: *Sulle, Juhan*, ma sellest ei räägi.
- c. LISAND: *Sulle, Juhanile*, ma sellest ei räägi.

Nominatiivse subjektina toimiva asesõna saab ütte eest ära jätta (a), muude lauseliikmetena või muus vormis esinevat asesõna aga mitte, sest asesõna vorm näitab nimisõnafraasi (*sulle, Juhan*) süntaktilist funktsiooni (b).

- a. *Sina, Juhan*, oled tubli mees. = *Juhan*, oled tubli mees.
- b. *Sulle, Juhan*, ma sellest ei räägi. ≠ *Juhan*, ma sellest ei räägi.

Irdelemendid

§ 20 **Irdelemendid** on lause alguses või lõpus paiknevad fraasid, mis tõstavad teemana esile järgneva lause mingi moodustaja referendi või järeltäpsustavad reemana eelneva lause mingi moodustaja referenti. Lause algul paiknev irdelement on **elsteema** (a), lause lõpus olev irdelement **täpsustusjätk** ehk **järeltreema** (b) (→ 18 § 4). Irdelemendid moodustavad lausega tekstilise, infostruktuurilise ja ortograafilise terviku, kuid mitte formaalsüntaktilist tervikut.

- a. *Poiss*, temaga meil muret ei ole.
- b. Ta paistab olevat tore poiss, *see sinu vend*.

Eelteema on lause alguses paiknev täistähenduslik sõna või fraas, mis esitab ja tõstab esile lause teema, mida lauses asesõnaga korratakse. See võib olla nominatiivne nimisõna(fraas), sageli pärisnimi (c), või *da*-infinitiivne verb (d).

- c. *Juhan*, tema on meil juba iseseisev.
- d. *Surematuks saada*, seda õnne pole minule antud.

Moodustaja, mille referendi eelteema esile tõstab, on eeltemaga samaviiteline asesõna (lauseis (a) ja (c) *tema*), asesõna sisaldav nimisõnafraas (lauseis (d) *seda õnne*) või asesõnalise komplemendiga kaasõnafraas (lauseis (e) *tema käest*) ning asemäärsõna (f).

- e. *Juhan, tema käest* ma abi paluma ei hakka.
- f. *Türgi, seal* pidi palju vaadata olema.

Asesõnaline moodustaja ühildub nimisõnalise eeltemaga arvus, kuid lause moodustajana oleneb asesõna kääne või asesõnaga seotud kaasõna moodustaja funktsioonist lauses. Enamasti paikneb eeltemaga samaviiteline moodustaja vahetult eelteema järel nagu toodud näidetes, kuid võib sellest mõnikord ka lahutatud olla. Kirjas eraldatakse eelteema järgnevast lausest tavaliselt koma või mõttekriipsuga. Nt

Surematuks saada, minule pole *seda õnne* antud. Türgi, kas *see* on Euroopa riik? Kaarel – *tema* läks maale elama.

Täpsustusjätk on lause lõpus paiknev nimisõnafraas, mille funktsiooniks on täpsustada või täpsemalt iseloomustada lauses oleva samaviitelise asesõnalise või asemäärsõnalise moodustaja referenti. Asesõnaline täpsustusjätk on kirjalikus eesti keeles harilikult samas grammatilises vormis lause moodustajaga, mida ta täpsustab. Nt

Ta paistab olevat tore poiss, *see sinu vend*. *Seda* ma juba kuulsin, *seda pettuse lugu*. *Seal* neid kindaid polnud, *selles esimeses sahtlis*.

Eeltemaga võrreldes on täpsustusjätk ülejäänud lausega rohkem seotud, sarnanedes mõnevõrra lisandiga. Viimasest eristab teda aga asjaolu, et harilikult on ta täpsustatavast moodustajast lahutatud. Vrd

Täpsustusjätk: *Temale* võin ma ju seda ikka rääkida, *oma parimale sõbrale*. – Lisand: *Temale, oma parimale sõbrale*, võin ma ju seda ikka rääkida.

Märkus. Irdelemendid on eesti keeles valdavalt suulise keele nähtused (vt Amon 2015). Kirjalikus keeles esinevad nad ennekõike spontaansetes argitekstides ja ilukirjanduses. Põhjalikumalt käsitletakse irdelemente suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017). Infostruktuurilisest aspektist on irdelemente lähemalt käsitlenud Liina Lindström (→ 18 § 4).

Kirjandust üldlaiendite, kiilude ja irdelementide kohta: AMON, MARRI 2015. Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring. | EKG II 1993. | EKLP I 1974. | HENNOSTE, TIIT 2017. Suuline eesti keel. | ISK 2004. | KEEVALLIK, LEELO 2003a. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversations. | PARM, SIRLI 2007. Partiklite *veel, juba, alles, jälle* tähendused eesti kirjakeeles. | ZIFONUN, GISELA, LUDGER HOFFMANN, BRUNO STRECKER 1997. Grammatik der deutschen Sprache. Band 1. | VALGMA, JOHANNES, NIKOLAI REMMEL 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat.

16. SIDEND

Mati Erelt, Helle Metslang

Üldist

§ 1 **Sidend** on moodustajapiiril paiknev ühe- või mitmesõnaline lauseelement, mis vormistab moodustajate grammatilist seost. Nt

[Jüri] *ja* [Mari] heitsid magama. [Jüri oli väsinud], *kuid* [magama ei heitnud]. Jüri heitis magama, [*sest* ta oli väsinud].

Moodustajate seostamist sidendi abil nimetatakse **sidenduseks**.

Tüüpiline sidend 1) on sidesõna, s.o sõna, mis täidab ainult siduvat funktsiooni, 2) ei kuulu kummagi moodustaja lauseliikmestruktuuri, 3) näitab seost, mitte ei tähista referente, 4) seostab moodustajaid ilma nende grammatilist vormi mõjustamata, 5) paigutub moodustajapiirile – rindliikmete vahele või alistuva moodustaja koosseisus selle algusse.

Peale sidesõnade (*ja, ehk, kuid, nagu, et, sest* jne) võivad sidendina toimida ka mõned partiklid, nt *kas, küll, ei* (a), alistussidesõnad koos kõrvallause korreelaadiga, nt *nii et, siis kui, nii nagu* (b), ning küsivad-siduvad ase- ja määrsõnad, nt *kes, mis, milline; kus, mistõttu* (c). Erinevalt sidesõnadest täidavad küsivad-siduvad ase- ja määrsõnad lisaks siduvale funktsioonile ühtaegu ka alistuva lause liikme funktsiooni.

- Ütle, *kas* sa tõesti midagi ei aimanud? [I] Nad nimetavad endid *küll* tsentristideks, *küll* mõõdukateks, *küll* põllumeesteks ja pensionärideks. [A] Selline programm ei kõida *ei* noori, *ei* vanu. *Ei* eputamist, *ei* suuri sõnu, vaid lihtne inimene igaühe kõrvaltänavast. [A]
- Viljapõldude ja heinamaade all on ka rendimaid, *nii et* talul tuleb kokku ligi kolmsada hektarit. [A] *Siis kui* ruumid on täis, tuleb magada esikus. [A]
- Vaata, *kes* [ALUS] tuli. Näita, *mida* [SIHITIS] sa ostsid. Ta istus taburetil, *millel* [MÄÄRUS] oli kolm jalga.

Seose tüübi järgi jaotuvad sidendid **rinnastus-** ja **alistussidendeiks**. Rinnastuse korral vormistab sidend nii lausete kui ka fraaside seost (a), alistuse puhul aga peamiselt pea- ja kõrvallause seost (b).

- a. [Poiss kuulis hüüdu] *ja* [jäi seisma]. Mul on [maja] *ja* [väike aed].
 b. Kardan, [et pettud minus]. [I]

Fraaside alistamiseks ei kasutata sidendeid, vaid nominaalfraaside puhul käändelõppe ja kaassõnu, infiniitsete verbifraaside korral aga infiniitvormide tunnuseid. Erandiks on siiski võrdlustarandid, mille puhul esineb muude seostumisviiside kõrval ka sidendust. Nt

Ta on niisama pikk [*kui* sina]. Ta on pikem [*kui* sina] ~ sinust pikem.
 Ta on [*nagu* ta isa] ~ oma isa moodi.

Rinnastuse ja osalauseste alistuse puhul võib sidend mõnikord ära jääda. Moodustajate niisugust seostamisviisi nimetatakse **kõrvutuseks** ehk **asündeetiliseks** ehk **sidendita** seostuseks. Nt

Ilmus teose kolmas, täiendatud trükk. Pandlatikk vallandus rihma-august, nõõp rebenes lahti, lukk langes alla, ihu vabanes kammit-saist. [I] Jüri pole kindel, suudab ta endast võitu saada või ei.

Ühesõnalised sidendid on **lihtsidendid**, mitmesõnalised **ühend-sidendid**. Alistavad ühendsidendid moodustavad kõrvu esinevate komponentidega terviku (*nii et, sest et* jms). Rinnastavad ühendsidendid seevastu on lahksidendid. Nende komponendid eelnevad üks ühele, teine teisele rindliikmele. Kahest erinevast osisest koosnevaid lahksidendeid nimetatakse **paarissidenditeks**, piiramata hulgast ühesugustest osistest koosnevaid sidendeid **kordussidenditeks**. Paarissidendid (*ei ... ega, kas ... või, nii ... kui, niihästi ... kui, mitte niivõrd ... kui*) väljendavad mitmeid rinnastusliike (a), kordussidendid (*kiüll ... küll, ei ... ei*) vormistavad loetelu (b). Ühendsidendi kogutähendus on võrreldes osiste algsete tähendustega nihkunud (nt *nii ... kui* ei väljenda enam võrdlussuhet).

- a. *Nii* uut moodi taimed *kui* loomad võisid saada dinosaurustele saatuslikuks. [A] Kõikidelt tema etendustelt on inimesed saanud *kas* peatäie nutta *või* kõhutäie naerda. [A]
 b. Maa ja keel teevad eestlaseks, *ei* veri, *ei* asi, *ei* vara, *ei* au. [I]

Rinnastusseoseid väljendavad peale sidendite ka konnektiivsed ja grammatilised üldlaiendid, nt partiklid *ka, -gi/-ki, hoopis, ainult, üksnes, küll, järelikult, see tähendab* (→ 15 § 4–5). Erinevalt sidenditest ei paigutu konnektiivid rindliikmete vahele, vaid ühe rindliikme sisse. Nad võivad, kuid ei pruugi paikneda moodustajapiiril. Nt

Marit pole, *järelikult* ta on haige ~ ta on *järelikult* haige.

Sageli esinevad konnektiivid koos sidenditega, täpsustades referentidevahelist suhet. Nt

Demokraatia on vabalt tõlgendatav *mitte ainult* meil, *vaid ka* mujal. [A] ETV ei võistle ju *üksnes* erakanalitega, *vaid ka* näiteks internetiga. [A] Seda on kinnitanud *nii* Riigikogu esimees *kui ka* korralduskomitee juhid. [A] Tänavu on meil jõuludeks võimalik *nii* enesele *kui* teistelegi kinkida Toomas Pauli jutluste raamat „Kusagilt kumab valgust“ .. [A] Me ei taha õppida *ei* teiste *ega ka* oma vigadest. [A] Arutu ravimite võtmine ei pruugi tervist tagasi tuua, *vaid hoopis* uusi kaebusi tekitada. [A] Midagi oli *küll* puudu, *kuid* publik jäi Moore'iga rahule. [A] Ära veame seda *nii*, kuidas vanajumal lubab, *see tähendab* jõudumööda. [A] .. need on meie oma poisid, *ehk küll* ei tunne neid isiklikult .. [A]

Tüüpilised järjendid, mis seejuures moodustuvad, on nt *mitte ainult ... vaid ka* (koosneb esimese rindliikme eitust väljendavast või eituse fookust näitavast partiklist *mitte*, üldlaiendeist *ainult* ja *ka* ning lihtsidendist *vaid*); *niihästi ... kui ka* (koosneb paarissidendist *niihästi ... kui* ja üldlaiendist *ka*); *nii ... kui ka* (koosneb paarissidendist *nii ... kui* ja üldlaiendist *ka*); *nagu ... nii ka* (koosneb paarissidendist *nagu ... nii* ja üldlaiendist *ka*).

Mõnel juhul väljendavad konnektiivid ja grammatilised üldlaiendid ka alistuseost, nt mööndust partikkel *küll* sidesõnaga *ehk ~ ehkki* seostudes:

Eks ta ikka armas ole, *ehk ta küll* oma ei ole. [I] Olin veendunud, et *ehkki* Tiit *küll* tõenäoliselt ei võida haigust, suudetakse see tal mõneks ajaks „seisma panna“. [A]

Rinnastussidendid

§ 2 Rinnastussidend ei kuulu ühegi rindliikme koosseisu, vaid paigutub seostatavate moodustajate vahele. Lahksidendite osised paigutuvad iga rindliikme ette. Nt

Ta oli veidi tugevam kui mina, *kuid* kaalu näis tal olevat vähem. [I] See oli *nii* ettepoole *kui* tahapoole vaadates õige. [I] Kummagi verest ei leitud *ei* alkoholi *ega* uimasteid [A]. *Kas* edasi minna *või* tagasi pöörata? Nutsin *nii* ööd *kui* päevad .. [A]

Rinnastussidend ei saa seejuures vahetult järgneda teisele sidendile (**ja või*, **aga ja*). Erandiks on siiski paarissidendi eesosis. Nt

Lisaks olen ma pedant, *aga nii* ajakirjanduses *kui ka* lavatantsus on vaja pedantset täpsust. [A]

Et rinnastussidend ei kuulu moodustajate koosseisu, säilitab ta nende ümberpaigutamisel oma koha. Lihtsidend ega lahksidendi järelois ei saa liikuda eesliikme ette. Nt

Mare läks koju, *aga* Jüri jäi veel tööle. – **Aga* Jüri jäi veel tööle, Mare läks koju. *Nii* Mare *kui ka* Jüri läksid koju. – **Kui ka* Jüri *nii* Mare läksid koju.

Sidendi koha säilimise tõttu säilib rindühendi kogutähendus vaid sümmeetrilise seose korral (a), asümmeetrilise seose suund muutub aga vastupidiseks (b) (→ 21 § 6).

- a. noored *ja* vanad = vanad *ja* noored
- b. väike, *aga* tubli ≠ tubli, *aga* väike

Kui sümmeetriline rinnastusseos ühendab rohkem kui kahte moodustajat, siis vormistatakse moodustajatevahelistest sidenditest tavaliselt vaid viimane (a); sidendite pidev kordamine on keelestiili võte, millega tõstetakse iga moodustajat eraldi esile (b).

- a. naised, lapsed *ja* vanurid; *nii* naised, lapsed *kui (ka)* vanurid; *ka* naised, lapsed *või* vanurid.
- b. *küll* naised, *küll* lapsed, *küll* vanurid; *ei* naised, *ei* lapsed, *ei* vanurid. *Ja* rahvas kidus *ja* loom põdes *ja* rohi kuivas. [I]

Rinnastussidend võib lausest ka üldse välja jääda, eriti rindlause puhul. Kõrvutuse korral jääb rinnastusseose täpsustamine põhiliselt konnektiivide (*niisiis*, *ainult*, *ka*, *seega*, *seetõttu*, *hoopis*, *siiski*, *saati* jne) kanda. Nt

Ma mõtlen, olen *niisiis* olemas. Ta oli minu maitse, *ainult* veidi suur suu ja natuke liiga jutukas. [I] Päris enda elamisega läheb veel aega, elame *seetõttu* mehe vanematega ühes majas. [A] Eesti kunstis pole hetkel isegi feminism mässumeelne, *saati* siis võitlev. [A]

Sidendite ärajätu soodustab ka parallelism rindliikmete vahel, mis loob ise tihedaid seoseid. Nt

Lööke toob lõunasooja, pääsuke toob päevasooja, ööbik toob öösooja.

Rinnastussidendeina toimivad järgmised sõnad ja väljendid.

1. Sidesõnad: a) ühendavad *ja, ning, ega*, kusjuures *ja* (kirjakeeles harvemini *ning*) esineb ka kordussidendina *ja ... ja*; b) eraldavad *või, ehk*, arhailine *elik*; c) vastandavad *aga, kuid, ent, vaid*.
 - a. Teede *ja* tänavate ehitus koosneb planeerimisest, projekteerimisest, ehitusest (ehitusjärelvalvest), hooldusest *ning* rekonstrueerimisest. [A] Mittevajalike hoonete saatust ei saa *ega* tohi uisapäisa otsustada. [A]
 - b. Nad jäid oma kodudesse *või* vähemalt kodumaa turvalisse ümbrusse. [A] .. mullu sündis Tartu naistekliinikus kaks klassitäit *ehk* 65 last rohkem kui eelmisel aastal. [A] Saate teema oli ootuspärane ja vorm kahjuks tavapärase *elik* halb. [A]
 - c. Šotimaa valdas küll rohkem palli, *kuid* Eesti kontrollis seda mängu. [A] On küll igat masti kunstigaleriisid, *aga* korralikust klassikalisest kunstimuuseumist on enam kui karjuv puudus. [A] Vesi oli külm, *ent* värskendav. [I] Ärge hoidke kogu raha ühes kohas, *vaid* jaotage see mitmesse ossa. [A]

Lausesisest eraldavat rinnastust vormistab ka üldiselt alistussidendina toimiv *kuni* (a), fraaside rindühenditega sarnanevad ka ühendid alistussidenditega *kuigi, ehkki ja kui mitte* (b) (→ 21 § 12, 16).

- a. Toiduainetetööstuse töötlemisvõimsuste ülejääk on 30 *kuni* 80 protsenti. [A]
- b. Majad on siin mugavad, *kuigi* sajanditagused. Siin on enamiku, *kui mitte* kõikide eestikeelsete bändide kodulehekülgede lingid. [A]

Vastandaval sidesõnal *aga* on konnektiivpartikli omadusi. Erinevalt teistest rinnastavatest sidesõnadest võib ta sama tähendust säilitades paikneda ka rindosalause keskel. Nt

Teisel aastal suri vanaisa vaestemajas, tema *aga* läks üksi maailma. [I]

Samas ei saa see *aga* esineda koos teiste vastandavate sidesõnadega, mis konnektiivpartikli puhul oleks võimalik, ja seetõttu võib seda siiski pidada sidesõnaks (→ 22 § 15).

2. Partiklid *küll ja ei* (kordussidendeis *küll ... küll ja ei ... ei*). Nt

Küll oli dokumentide viija haige, *küll* vajalik ametnik komanderingus, *küll* tuli rahast puudus. [A] *Ei* ta joo, *ei* ta suitseta, *ei* ta riku abielu.

3. Paarissidendeis esineb sidesõna koos partikliga (*ei ... ega, kas ... või*), põimlauseist pärit sidendeis koos korreelaadiga (*nagu ... nii, nii ... kui*). Nt

Ta ei lausunud *ei* head *ega* halba. *Nagu* Itaalias, *nii* on ka Eestis puhaste kätega jäänud vaid vasakpoolsed. [A]

Paarissidendist *nii ... kui* on peamiselt kinnisühendeis kasutusel elliptiline variant *kui*. Nt

Midagi ei ole salata, kütusefirmad töötasid viimasel ajal ööd *kui päevad*. [A] Küll aga teadsin ma *üht kui teist* Eesti asja ajamisest Londonis. [A]

Alistussidendid

- § 3 Alistussidend kuulub tüüpjuhul alistuva tarindi koosseisu ja asetseb selle alguses, olenemata tarindi kohast oma põhja suhtes. Nt

Pane võti mati alla, *kui* minema hakkad. – *Kui* minema hakkad, pane võti mati alla. Seda ei osanud küll arvata, *et* Jüri habeme maha ajab. – *Et* Jüri habeme maha ajab, seda ei osanud küll arvata. – Seda, *et* Jüri habeme maha ajab, ei osanud küll arvata. Ta tegutseb tuima järjekindlusega *nagu* robot. – Ta tegutseb *nagu* robot tuima järjekindlusega. – *Nagu* robot tegutseb ta tuima järjekindlusega.

Alistussidendeina toimivad järgmised sõnad ja väljendid.

1. Alistavad sidesõnad: *et, kui, kuivõrd, nagu, justkui, otsekui, justnagu, kuni, kuna, sest, kuigi, ehkki*. *Et* on üldalistav sidesõna, millel puudub konkreetne tähendus. Ülejäänud sidesõnad kannavad määrustähendusi. Kõik alistavad sidesõnad seovad kõrvallauseid (a), võrdlevad sidesõnad *nagu, kui, justkui, justnagu, otsekui* ka lihtlauseiseseid moodustajaid (b). Viimasel juhul on nad lähedased kaassõnadele, kuid erinevalt kaassõnadest ei seostu nad ainult nimisõnadega, ei mõjuta laiendi muutevormi ja saavad ka kaassõnafraasi kuuluda: *rohkemat kui kolme, rohkemale kui kolmele, rohkema kui kolme jaoks*.
 - a. Enamik inimesi ei tahagi, *et* neid aidatakse. [A] Tundus, *justkui* mängiksime (Soome) esiliigameeskonnaga .. [A] Ma elan aga nii, *nagu* mulle antud on. [A] Eriti hästi läheb teil siis, *kui* olete jurist, loodusteadlane või sportlane. [A] On see tõsisem, *kui* arvatakse?

[A] Ma ei taha sellele mõelda, *sest* siis ma muutun nukraks. [A] Ministerium ei ole revideerinud peastaapi mitme aasta jooksul, *kui* see on tema kohus. [A]

- b. Fanaatikutest *nagu* tema tuleb eemale hoida. Pedagoogilisest aspektist saab vaadelda muusikat *kui* hingelis-vaimset kasvustimulit. [T]

Kõrvallausest iseseisvunud soovlausetes on *et* ja *kui* minetanud oma siduva funktsiooni ja toimivad suhtluseesmärki väljendavate lauselaienditena (→ 17 § 20). Nt

Et sa oma nägu siia enam ei näitaks! [I] *Kui* seda metsa ees ei oleks!

Sidesõnal *sest* on mõningaid rinnastava sidesõna jooni. Nagu rinnastavad sidesõnad võib *sest* seostuda üksnes järellausega (a) ning *sest*-lause on alati mitterestriktiivne (→ 22 § 78), st temaga väljendatu ei ole osa pealausega väljendatust, vaid selle järeltäpsustus. Seetõttu ei kuulu *sest*-lause ka pealause eituse ja küsimuse mõjualasse, erinevalt pealause paikneva korrelaadiga lausest, vrd näite (b) lauseid.

- a. Peeter hilines, *sest* rongide sõidugraafik oli muutunud. – **Sest* rongide sõidugraafik oli muutunud, Peeter hilines.
- b. Kas Peeter hilines, *sest* rongide sõidugraafik oli muutunud? ≠ Kas Peeter hilines *sellepärast*, *et* rongide sõidugraafik oli muutunud? Peeter ei hilineud, *sest* rongide sõidugraafik oli muutunud. ≠ Peeter ei hilineud *sellepärast*, *et* rongide sõidugraafik oli muutunud.

Mõnikord ongi sidesõna *sest* peetud rinnastavaks sidesõnaks (nt Karelson 1959).

2. Korrelaatsidendid, mis koosnevad sidesõnast ja asendavast sõnast või -fraasist.

Sidendisse nihkuv asendusfraas on algselt määruskõrvalause korrelaat pealuses, millega kõrvallause on viiteseoses. Korrelaadid on nt *siis*, *seetõttu*, *sellepärast*, *selleks*, *ilma selleta*, *nii*, *hoolimata sellest*, *vaatamata sellele* jne, mis kujundavad nii lauses (a) kui ka tekstis (b) määruslikke (viisi-, aja-, põhjuslikke jms) seoseid (→ 22 § 51).

- a. Põrguks läks elu *siis*, *kui* lõime ühisfirma. [A] Nad elavad just *nii*, *nagu* oskavad. [A] Rootslastele on Gotlandi loodus eriti armas just *sellepärast*, *et* ta on teistsugune. [A]

- b. B. Spock kirjutab: „On teada, et vaimne lähedus ja sõbralikud suhted isa ja lapse vahel mõjuvad soodsalt lapse iseloomu kujunemisele ning kogu tema edaspidisele elule. *See pärast* on parem, *kui* mees püüab algusest peale olla tõeline isa ..“ *Nii* ongi paljud isad tänapäeval muutnud oma käitumist ja tõekspidamisi. [A]

Kui pealause on terviklik ja informatiivne ka ilma korreelaadita, võib sidesõnade *et, kui, nagu* korral korreelaat kaotada süntaktilise ja semantilise iseseisvuse ning nihkuda sidendi koosseisu: *siis kui, selleks et, selle pärast et, nii et, ilma et, nii nagu, sel ajal kui, hoolimata sellest et, vaatamata sellele et* jne. Sellist korreelaati sisaldavat sidendit nimetataksegi korreelaatsidendiks; kirjas märgib seda koma nihkumine korreelaadi ette. Korreelaadi viimine pealausest kõrvallause sidendisse on võte, mis võimaldab suurendada olulisuserinevust pealause sisu kui põhilise ning kõrvallausega esitatud asjaolude kui teisejärguliste vahel, tõsta esile pealause öeldist. Vrd

Hinnad tõusid *selle pärast, et* kasutusele tuli euro. – Hinnad tõusid, *selle pärast et (= sest)* kasutusele tuli euro.

Iseseisvuse kaotanud korreelaat ei aktualiseeri enam üht komponenti pealause grammatilises ja semantilises struktuuris, mida kõrvallause piiritleb, vaid sidendisse kuuluvana tõstab esile ja täpsustab lausetevahelise seose laadi, muutes kõrvallause mittepiiritlevaks, pealause sisu kommenteerivaks (→ 22 § 52). Eriti ilmneb see kinnisühendeiks muutunud korreelaatsidendite nagu *ilma et, olgugi et, seda enam et, nii et, nii nagu, nii kui* puhul. Nende kasutamisel pole enam tegemist korreelaadi nihutamisega ühest lauseosast teise, vaid valmisüksuse abil sidendamise; korreelaatsidendiga lause erineb sisuliselt pealause sisese korreelaadiga lausest või pole viimane üldse võimalik. Vrd

Koostasime aruande *nii, et* ametnikud jäid rahule. – Koostasime aruande, *nii et* ametnikud jäid rahule. Me peame kokku hoidma *seda enam, et* meid on vähe. – Me peame kokku hoidma, *seda enam et* meid on vähe. Väike on ikka suurest targem *nii, nagu* muna tarkus kana oma ületab. – Väike on ikka suurest targem, *nii nagu* muna tarkus kana oma ületab. *Ta kuulas mind *ilma, et* ta näos ükski lihas oleks liikunud. – Ta kuulas mind, *ilma (< ilma sellela) et* ta näos ükski lihas oleks liikunud. *Hakka kohe tulema *nii, kui* lahti saad. – Hakka kohe tulema, *nii kui* lahti saad.

Hulk korrelaatsidendeid on kindlates põimlausetüüpides regulaarsed: *sellepärast et, hoolimata sellest et, vaatamata sellele et, niipea kui, sel ajal kui, enne kui, pärast seda kui, niikaua kui, seni kui, juhul kui, selleks et* jne, kuid vajadust mööda moodustub neid ka tekstis: *asjaolul et, selle mõttega et, tingimusel et, eeldusel et, tänu sellele et, selle vahega et, selle nimel et, sõltumata sellest et* jne. Eriti soodus korrelaatsidendi tekkimiseks on hõlmava paigutusega põimlause, kus korrelaat paikneb üksi, muust pealausest lahus kõrvallause ees. Sellises asendis on korrelaat esile tõstetud; korrelaadi lülitamine sidendi koosseisu on eelkõige esiletõstu kaotamine. Vrd

Selleks, et elada, peab ka sööma. – *Selleks et* elada, peab ka sööma.

Korrelaat ei saa sidendisse nihkuda siis, kui ta ei paikne vahetult sidendi ees, samuti siis, kui ta on pealauses struktuurselt obligatoorne (nt alus) (a), rinnastatud (b), moodustab koos kõrvallausega eriküsimuse vastuse (c).

- a. Seletan talle, et mind kutsuti *selleks* siia, *et* ma võistleksin koos Antonio Penalveriga. [A] Mind hämmastas *see, et* ta kohe nõus oli. Ka meie korporatiivne ajakirjandus käitus *nii, nagu* oleks Jeesus välisministeeriumist lahkunud. [A] Läbirääkimised kestavad *seni, kuni* on saavutatud kõiki pooli rahuldav lahendus. [A]
- b. Guff sai targemaks ka sellega, et tollimaksu ei maksta eraisiku arvele *ja enne, kui* masin saabunud. [A]
- c. Millal sa meie võidust kuulsid? – *Enne, kui* teade lehtedesse jõudis.

3. Küsipartiklid *kas* ja *ega* komplementlauses. Nt

Huvitav, *kas* Ekspress Hotline oskaks vastata nendele küsimustele? [A] Keegi ei söanda neilt enam küsida, *ega* nad komsomolisekretärid pole olnud. [A]

4. Küsivad-siduvad asendavad sõnad ja väljendid: pronoomenid *kes, mis, milline, kumb* jne, proadverbid *kus, kunas, kuniks, millal, miks, milleks, mistarvis, mismoodi, kuidas*, ühendid *mis värvi, kui pikk, kui kaua, (kui) mitu, mis põhjusel, mis otstarbel, mis asjaoludel, mis kell* jne. Erinevalt muudest sidenditest toimivad küsivad-siduvad elemendid peale sidendiks olemise ühtaegu kõrvallause sees lauseliikmetena. Nt

Hästi mõjub see, *mis* [SIDEND; ALUS] on funktsionaalselt põhjendatud. Ta ei tea täpselt, *kuhu* ta teel on. [A] Uskumatu, *kui palju* halba võib ühes inimeses olla .. [A] *Mida* suuremad sissetulekud, seda rohkem tarbime. [A]

Kirjandust sidendi kohta: EREL, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | KARELSON, RUDOLF 1959. Sidesõnad läänemeresoome keeltes. | KARELSON, RUDOLF 1971. Eesti ühendsidesõnad, nende senine käsitus. | KARELSON, RUDOLF 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. | PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. | REMMELG, RAILI 2006a. *et*-kõrvallused tänapäeva eesti kirjakeeles. | REMMELG, RAILI 2006b. Korrelaatsidendist eesti keeles: *Sööme selleks, et elada* – *Sööme, selleks et elada*.

LAUSE KOMMUNIKATIIVNE STRUKTUUR JA SÜNTAKTILISED PROTSESSID

17. KOMMUNIKATIIVSED LAUSETÜÜBID
18. LAUSE INFOSTRUKTUUR JA SÕNAJÄRG
19. VIITSEOSESED
20. ELLIPS
21. RINNASTUS

17. KOMMUNIKATIIVSED LAUSETÜÜBID

Helle Metslang

Üldist

§ 1 Keele kui suhtlusvahendi peamisi ülesandeid on vormistada mitmesuguseid suhtlustegevusi: väita, informeerida, küsida, keelata, käskida, ähvardada, lubada, väljendada tundeid ja soove jne. Eriti selgelt ja mitmepalgeliselt avalduvad suhtlustegevused suulises suhtluses, mida vaadeldakse suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017). Lauseõpetuse seisukohalt on oluline ennekõike suhtlustegevuste morfosüntaktiline vormistus, kindlate suhtlustegevuste väljendamisele spetsialiseerunud lause vormitüübid. Põhilised kommunikatiivsed lausetüübid, mida keeltes leidub, on väitlause, küsilause ja käsklause; sageli eristatakse ka soov- ja hüüdlause (vt nt König, Siemund 2007, Grosz 2012, Zevakhina 2013). Eesti keeles eristuvad kõik need viis kommunikatiivset lausetüüpi: väitlause (a), küsilause (b), käsklause (c), ka soovlause (d) ja hüüdlause (e).

- a. Peeter tuli kiiresti koju.
- b. Kas Peeter tuli kiiresti koju?
- c. Tule kiiresti koju!
- d. Tuleks Peeter kiiresti koju!
- e. Küll tuli Peeter kiiresti koju!

Väitlause on funktsioonilt ja vormilt markeerimata lause, mille kasutusvõimalused on väga laiad. Kuigi väitlause on iseloomustatud ennekõike kui lausetüüpi, mille abil kõneleja esitab infot mingi situatsiooni kohta, langevad talle suhtluses muudki ülesanded, mida markeeritud lausetüübid tavaliselt ei täida: oletuste, lubaduste, ähvarduste, nõustumiste jm väljendamine. Ülejäänud lausetüübid on markeeritud, nende esmane funktsioon on väljendada kindlapiirilist suhtlustegevust: küsimust, direktiivi, soovi või hüüdu. Kirjalikud tekstid on enamasti monoloogid ja koosnevad valdavalt väitlausest. Küsimused ja direktiivid on dialoogile omased lausungid, millega taotletakse adressaadi vastust või tegevust. Soovid ja hüüud on ekspressiivsed lausungid, emotsionaalse suhtumise väljendused, millel pole erilist seost teksti

monoloogilisuse või dialoogilisusega, kirjaliku või suulise kujuga, küll aga emotsionaalsuse ja informaalsusega. Siinses ülevaates esitatakse lausetüübid kirjalike tekstide põhjal, millest eriti ilukirjandustekstis leidub ka dialoogilisust. Vastavate lausungite esinemist suulises dialoogis, lause vormi ja kommunikatiivse funktsiooni vahelisi nihkeid, lausungi kommunikatiivse funktsiooni täpsustumist kontekstis jms kirjeldatakse suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

Markeeritud lausetüüpide peamised vormistusvahendid eesti keeles on partiklid nagu küsilause *kas* (*Kas Peeter tuli kiiresti koju?*), hüüdlause *küll* (*Küll tuli Peeter kiiresti koju!*), sõnajärg küsilause (*Oled sa täna kodus?*) ja soovlause (*Tuleks Peeter kiiresti koju!*), kõrvallausetel põhinevad struktuurimallid partiklistunud sidesõnaga (*Et Peeter kiiresti koju tuleks! Kui ootamatult kiiresti Peeter täna koju tuli!*).

Markeeritud kommunikatiivsetes lausetüüpides lisab lausetele ekspressiivsust intensiivistavate üldlaiendite kasutamine (→ 15 § 6):

Tule *ometi* kiiresti koju! Tuleks Peeter *ometi* kiiresti koju! No kuhu Peeter *ometi* kadus? Miks ta *küll* ei tulnud?

Suulises kõnes lisandub ka prosoodilisi erijooni intonatsiooni ja rõhutamise näol. Neid juhte, kus lause sõnastuse poolest kuulub ühte kommunikatiivsesse tüüpi ja tegeliku suhtlusemärgi erinevust sellest näitab ainult suulise esituse intonatsioon (kirjas küsi- või hüüumärk), on siinses kirjelduses käsitatud mitte lausetüübi, vaid lausungitüübi muutumisena. Näiteks (a) on väitlause, mis toimib küsimusena, (b) aga käsuna.

- a. Peeter tuli koju?
- b. Sina tuled koju!

Väitlause

§ 2 Väitlause on nii funktsioonilt kui ka vormilt markeerimata kommunikatiivne lausetüüp. Väitlause on kasutuses sagedaim ning selles realiseerub enim lause ehituse ja selle komponentide vormilist, kategoriaalset ja semantilist potentsiaali. Lause võib kuuluda mis tahes struktuuritüüpi: normaallause, nt (a, b); eksistentsiaallause (c); liht- või liitlause (c), elementaarlause (a, b, e) või komplekslause (c, d,

f) (\rightarrow 2 § 27–28); tal saab olla mitmesugune infostruktuur ja sõnajärg (seejuures tüüpiline V2-sõnajärg nähtub just iseseisvast väitlausest); lauses saavad olla kõik lauseliikmed, predikaadil on rohkesti vormivõimalusi.

- a. Vanaema Anna oli poja pulmas.
- b. Meie maksud kaovad kuhugi.
- c. Ühes ruumis on kümneid töökohti, mis on eristatavad töölaudade paigutuse või paremal juhul vaheseintega. [A]
- d. On lihtne nõuda elukaaslaselt teisiti elamist.
- e. Ma järgnen sulle.
- f. Selle eest võiks mulle keegi maksta.

Markeeritud lausetüüpides seevastu on mõnesuguseid erijooni ja piiranguid. Inversiooniga struktuurimallid, kus verb on lause alguses, leiduvad küsi- ja soovlause (a). Eriküsilause on küsifraas lause alguses olenemata sellest, mis lauseliiget ta tähistab (b). Samamoodi on lause alguses hüüufraas komplementlausekujulises hüüdlause (c). Käsklause verb on imperatiivis (d), soovlause verb konditsionaalis (a, e). Eriküsilause ja hüüdlause infostruktuuri kuuluvad eelled, et propositsioon vastab tõele: meie maksud kaovad kuhugi (b), elukaaslaselt teisiti elamist nõuda on lihtne (c).

- a. *Tahad* sa puhata? *Maksaks* mulle selle eest keegi!
- b. *Kuhu* küll kaovad meie maksud? [A]
- c. *Kui lihtne* on nõuda elukaaslaselt teisiti elamist! [I]
- d. *Järgne* mulle! [I]
- e. Kui mulle ka keegi selle eest *maksaks*! [A]

Eri lausetüüpidele omasteks tendentsideks on nt käsklause korral aluse puudumine ja kokkusobimatus modaalverbidega (a); küsilause korral verbi paiknemine lause lõpus (b).

- a. *³Saa* mulle järgneda!
- b. Kas vanaema Anna ka poja pulmas *oli*? [I]

Väitlause abil saab väljendada mitmesuguseid suhtlustegevusi, nt lubaduse andmist (a), küsimist (b), soovimist (c).

- a. Luban, et toimetan raamatud Sinu kätte kahe päeva jooksul pärast e-maili saatmist ja koguse teatamist. [N]
- b. Ei tea, kuhu me sõidame?
- c. Tahaks, et keegi mulle selle eest ka maksaks.

Väitlause markeerimatuse tõttu võetakse ta markeeritud lausetüüpide kirjeldamisel baasiks, mille taustal vaadeldakse muude lausetüüpide ehitust.

Küsilause

§ 3 Küsilause põhiline ülesanne on vormistada küsimust. Küsimuse põhifunktsioon on taotleda küsimuse adressaadilt infot küsija teadmistes oleva lünga täitmiseks. Peale selle on küsilausel ja küsimusel muidki funktsioone, mida lähemalt kirjeldatakse suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

Küsimused ja vastavalt ka küsilaised jagunevad kolme põhitüüpi selle järgi, mis on täitmist ootav lünk küsija teadmises propositsiooni (lause põhisisu) kohta.

1) **Üldküsimus** (ka *jah/ei*-küsimus, ingl *polar question, yes-no question*) on küsimus propositsiooni tõlevastavuse kohta. Üldküsimuse tavalisim vormistaja on küsipartikkel *kas*, mille järgi on üldküsimust nimetatud ka *kas*-küsimuseks. Minimaalne vastus jaatab või eitab propositsiooni tõlevastavust. Nt

Kas Indiasse sõiduks on vaja viisat? – Jah, on küll / Ei, ei ole.

2) **Eriküsimus** (ingl *content question, special question, wh-question*) eeldab, et küsimustatav väide vastab tõele; infot küsitakse mingi lausekomponendi kohta. Lünka teadmises väljendab küsisõna või -fraas, nt *kes, mis, kus, millal, mis kell, kui palju, kui kaua*. Minimaalne vastus asendab küsisõna või -fraasi sisuka väljendiga. Suhtlusuuringutes, küsitlustes jm on eriküsimust nimetatud avatud või lahtiseks küsimuseks, sest see küsimus ei esita konkreetseid vastusevariante. Nt

Kes kröbistab? – Hiir. Mis kell laev väljub? – Kell kümme.

3) **Alternatiivküsimus** (ingl *alternative question*) eeldab samuti, et lause põhisisu vastab tõele, ja lüngaks on mingi lausekomponendi sisu. Erinevalt eriküsimusest pakub alternatiivküsimus välja valiku lünga võimalikest väärtustest. Loetelu on vormistatud eraldava rinnastuse abil. Oodatav vastus peaks välja valima ühe pakutud alternatiividest (harilikult kahest, mille järgi ka küsimusetüübi nimetus). Seeläbi sarnaneb alternatiivküsimus

sisuliselt üldküsimumusega, mis pakub välja valiku jaatava ja eitava vastuse vahel. Ka vormi poolest sarnaneb alternatiivküsimumus üldküsimumusega, kõige tavalisem markerigi on alternatiivküsimumusegi puhul partikkel *kas*. Suhtlusuuringutes, arvamusküsimumustes jm on alternatiivküsimumust nimetatud ka valikvastustega küsimumuseks. Nt

Kas teie koolis on tänavu aktus 1. või 2. septembril? – 1. septembril / 2. septembril.

Struktuurilt võib küsilause olla mis tahes tüüpi, nii normaallause kui ka näiteks omajalause (a) või tulemuslause (b).

- a. Kellel on nii kohev saba?
- b. Kes sellest lapsest ükskord saab?

Üldküsilause

§ 4 Üldküsilause **vormistusviisid** saab jagada kahte põhitüüpi: vormistamine analüütilise markeriga ja ilma markerita. Esimesel juhul väljendavad küsimumust lause alguses või lõpus paiknevad partiklid ning küsimumajtkud; teisel juhul kasutatakse eripärast sõnajärge. Partiklid on eesti keeles, nagu muudiski Läänemere areaali keeltes, üldküsimuse põhiliseks vormivahendiks. Mujal Euroopas on aga levinud küsimumuse vormistamine verbialgulise sõnajärje abil.

§ 5 Üldküsilause **markerid** on:

1) lausealgulised partiklid: *kas* (nii jaatavas kui ka eitavas lauses), *ega* (eitavas lauses). Partikkel *kas* on eesti keeles põhiline küsimarker (a). Sõna *ega* tähenduses on säilinud ajaloolises lähteaineses olnud eitus, seetõttu võib *ega*-lausetes eituspartikkel verbivormi juurest puududa (b) (→ 3 § 85).

- a. *Kas* Eestis tekib koostoimiv ühiskond? [T] *Kas* uus tohtu ooperimaja probleeme ei tekita? [A]
- b. *Ega* mõni osapool ei saa liialt kahjustatud? [T] *Ega* ta selle ilmaga tennis käinud? [A]

2) lauselõpuline partikkel. Põhiliseks lauselõpupartikliks on *või*. Suulises kõnes kaldub küsimumu *või* hääldus redutseeruma, mida on märgitud kirjakujuuga *vä*. Nt

Sa pole varem kuuliauku näinud *või*? [A] Mingi tigimoni fännklubi on siin *vä*? [N]

3) küsijätk nagu *eks ole, eks, kas pole, on ju, eks ju, mis, ah, jah, ega, ega ju*. Küsijätkude tavapaik on lause lõpus (a), kuid neid esineb ka lause alguses (b).

- a. Moodne abielu on ju varalahususe põhimõttel, *eks ole?* [N] Kummaline, *kas pole?* [I] Et üsna osava kadumistriki lavastasid meie noored põgenikud, *mis?* [I] Sa pole ju vastu, *ega ju?* [N]
- b. „*On ju, see on hea?*“ [etTenTen] Kord tuli noorem poiss meie juurde ja päris: „*Eks ju mina olen uuem laps?*“ [A]

Küsijätkudeks olevad sõnaühendid kalduvad muutuma partikli- teks, mida iseloomustab vabam paigutus lauses, sõnaühendi hääl- duslik kokkusulamine ning toimimine küsivuse ja episteemilise modaalsuse markeritena. Nt

Eksole me elame väga demokraatlikus riigis. [N] Igaühel on õigus oma arvamusele *onju*. [N] Grrh, nüüd detsembris on see *onju* tasuta ja lisaks pool aastat veel otsagi. [N]

Märkus. Lause alguses või lõpus paiknevad küsipartiklid on eesti keelele omased küsimuse vormistamise viisid, mille peamiseks allikaks on tekstiseid märkivad sõnad. Küsimused on seega ilmselt kujunenud ütlusele võimaliku jätku pakkumisest. Eesti keele küsipartiklid on grammatiseerunud rinnastusseost või kaasolu märkivatest sõnadest ja sõnaühenditest: *kas* on sama päritolu nagu *ka, kaasa* ja komitatiivi lõpp *-ga*; *ega* algne tähendus oli 'ei ka'; *või/vä* aluseks on sidesõna *või*. *Või/vä* puhul ilmestab käimas olevat grammatiseerumist küsipartikliks funktsiooninihkega kaasnev hääduslik kokkusulamine. Muid ajuti küsimarkeritena toimivaid sõnu ja ühendeid on rinnastavad sidesõnad *aga, ja*, nt *Aga kui ta ei tule? Ja sa uskusid?*, ning alistavad sended *nii et, et kas*, nt *Nii et sul on teised plaanid? Et kas ostate selle ära?* Teiseks oluliseks küsimarkerite allikaks on episteemilist modaalsust väljendavad sõnad ja sõnaühendid (*äkki, viimaks, ehk, on ju ~ onju, eks ole ~ eksole*), mille ümbermõtestamine küsimust väljendavateks põhineb sellel, et küsimus esitab lausesisu, mille tõlevastavus pole teada. (Metslang jt 2011, 2014, 2015)

§ 6 **Markerita** vormistusviisiks on küsilausest väitlausest eristav sõnajärg. Seda esineb peamiselt lausetes, kus verbiks on *olema* vm üldise sisuga ja sageli kasutatav verb (nt modaalsed verbid):

- 1) finiiitverbi ja aluse (vm lausealgulise moodustaja, nagu valdaja- määrus omaja- ja kogejalause) inversioon finiiitse verbivormi paigutamisega lause algusse:

Saad sa sellest lähemalt rääkida? [etTenTen] Tahad sa süüa? [I] On nendel üldse metsaheinamaid? [I]

2) finiiiverbi paigutamine lause lõppu:

Kuid ehkki piletit pole jõudnud liiklusummikute tõttu hankida, on vagunisajaatja lahkus ise: „Teil eurosid *on?*“ [A]

Eri vormivahendid võivad esineda koos, näiteks marker nii lause alguses kui ka lõpus (a); markeriga kaasnev sõnajärje muutus (b).

- Kas esimene löik läks juba meelest ära või? [A] Kas see pole siis mõjuv põhjus, mis? [I]*
- Kas ei ole võimalik põhjendatud juhtudel läbi viia tagastamisel maa jagamine ja teha seda loomulikult omanike kulul? [etTenTen]*

§ 7 Fookustatud üldküsilause. Üldküsilauses võib esile tõsta mingi lauseosa, millele küsimus keskendub. Kui fookustamata üldküsimus nagu (a) ootab kogu lausesisu jaatavat või eitavat vastust, siis fookustatud küsimus nagu (b) eeldab ülejäänud lausesisu (ta süüdistab tülides kedagi) tõlevastavust, vastust oodatakse ainult fookustatud osa kohta (kas vestluspartner on see, keda süüdistatakse).

- Kas ta sind tülides süüdistab? – Süüdistab küll. / Ei süüdista.*
- Kas tema süüdistab tülides just sind? [N]*

Küsimuse mõjuala märgivad partiklid nagu *ka, -ki/-gi, just, nimelt, isegi, ikka, ikkagi, hoopis, pigem*; fookustatud lauseosa nihutus lause lõppu; kirjas ka graafilised esiletõststud, suulises kõnes rõhk. Nt

Kas oled Sinagi langetanud kaalu mõne rasvavaba dieediga? [N] „Äkki viin su hoopis koju ema juurde?“ [I] Ehk oleks olnud kohane rääkida pigem tõbe ennetavast toimest? [A] Kas ta nägi kaptenit PÄRAST laevahukku?

§ 8 Eelistusküsilause. Küsides saab anda ka vihje sellele, kumba vastust, kas jaatavat või eitavat, küsija tõenäolisemaks peab, küsides kinnitust oma eelnevale oletusele. Vestlusanalüüsis nimetatakse sellist küsimust kinnitust ootavaks või vastust pakkuvaks küsimuseks. Eelistus võib ilmneda või järelduda suhtluses mitmeti (vt Hennoste 2017). Siin vaatleme vastuse-eelistusele viitavaid keelelisi vahendeid sisaldavat küsilauset – eelistusküsilauset, mis jaguneb kaheks alaliigiks: **oletus-** ja **kahtlusküsilauseks**.

§ 9 Oletusküsilause osutab sellele, et eelistatakse vastust, mis on küsimuse vormiga kooskõlas: jaatava predikaadiga küsimuse korral peab küsija ootuspäraseks jaatava predikaadiga vastust, eitava predikaadi korral eitava predikaadiga vastust. Oletusele küsivad kinnitust küsijätkudega ja episteemiliste markeritega küsilauseid (→ § 5). Nt

Aga sa ju ikka veel armastad teda, *kas pole?* (I) „Te teete seda meelega, *eks ju?*“ küsis ta. [N] *Võib-olla* nad ise ei teagi seda üldse? [etTenTen] *Viimaks* on teil täiskasvanud „sõpru“, kes käsivad varastada? [A]

Ka partikkel *või/vä* on tekkinud kinnitust küsivana (a), kuid on laienemas üldiseks küsimarkeriks (b).

- a. „Tahad minuga koju tulla *või?*“ küsis sõdur kassilt. [etTenTen]
- b. Sul ta telefon on *või?* [N]

Oletusele viitavad lauses tõenäosust ja järelduslikkust väljendavad partiklid, nt *ju*, *-gi/-ki*, *äkki*, *viimaks*, *onju*, *siis*, *järelikult*. Nt

Aga asjaolud võivad *ju* muutuda, *kas pole?* [N] Kas see ongi see palju kiidetud (ja mehi alavääristav) nais-eliit? [N] „Kas *siis* don Juan ei jaga sinuga oma saladusi?“ päris neiu aeglaselt ja libistas sõrmega üle oma paljaste õlgade .. [I] Kas ma *onju* olen väga-väga kole nende uute piltide peal oma uue soengu ja meigiga? [N] Kas *siis järelikult* oleks ükstupuha milline kasvatajapoolne noomiv lause tundunud ehk häbistamisena? [A]

§ 10 Kahtlusküsilause viitab sellele, et küsija eelistab vastust, mis küsiva lause vormiga eituse-jaatuse poolest kokku ei lange: jaatava predikaadiga küsimuse korral eitava predikaadiga vastust, eitava predikaadi korral jaatava predikaadiga vastust. Kahtlusküsimuse peamisteks vormivahenditeks on polaarüksused – sõnad ja sõnaühendid, mis kalduvad esinema ainult jaatavas või ainult eitavas lauses. Polaarüksus muudab küsilause kahtlevaks *siis*, kui ta on eituse-jaatuse poolest oma tavalisele kasutusele vastupidises ümbruses.

Jaatuslembed on näiteks sõnad *juba*, *hoopis*, *kenasti*, *päris*, *tublisti*, *kaunis*, *kaunisti*, *üpris(ki)*, *küllaltki*. Eitavavormilises küsilauses viitavad nad jaatava vastuse eelistamisele. Nt

„Kas nad *juba* surnud ei peaks olema?“ muigas Zem. [N] Kas ta mitte ei ole *hoopis* IT spetsialist? [A] Kas me ei võiks olla kordki *päris* teineteise päralt, nii nagu kunagi? [I]

Eituslembed on näiteks sõnad ja sõnaühendid *üldse(gi)*, *eales(ki)*, *iial(gi)*, *ikka*, *viitsima*, *tasuma*, *maksma*, *mötet olema*, *läbema*, *mal-dama*, *raatsima*, *tarvitsema*, *vaevuma*, *vaevaks võtma*; *raasugi*, *til-kagi*, *piiskagi*. Jaatavavormilises küsilause viitavad nad eitava vastuse eelistamisele. Nt

Kas need kaks protsessi on *üldse* võrreldavad? [A] Kas sai Calderon veel *iialgi* kellelegi patte andeks anda, teades, et atlatajaamode müütides ja pärimustes on üks viga? [I] Külas olles kiikavad nad hindavalt teie rämpasukotti: „Kas te *ikka* prügi sorteerite?“ [N] „Kas *maksab* seda aborti kohe tegema hakata.“ [I] Või kas *üldse tasub* sellise tunde iseloomustamiseks kasutada sõnakest „armastus“? [I]

Kahtlust väljendama kalduvad ka eitust esiletõstvad küsilased, näiteks sellised, kus (a) partikliile *kas* järgneb eitavas vormis predikaat või eituse fookust näitav eitupartikkel *mitte* või kus (b) emfaatiline *mitte* paikneb kaugemalgi lauses.

- a. Maailm on suur ja lai, *kas pole* seal ehk mulle paremini istuvaid tüüpe? [N] *Kas* ehk *pole* mõlemal juhul tegu saamahimu rahuldamisega? [etTenTen] *Kas mitte* Word Perfect polnud sealtkandist pärit? [N]
- b. *Kas* elust, õnnest ja inimloomusest ei räägi *mitte* kõik (head) raamatud? [A]

§ 11 Küsimuse ja väite piirjuhtumitest. Kinnitust ootavad küsimused moodustavad ülemineku küsimuse ja väite vahel. Oletusküsimust võib väljendada ka väitlausega, millel küsilause vormitunnused puuduvad (a). Sama sõnastusega lause võib ollagi väide (b).

- a. Kirjad kirjutas *ju* hoopis Rumm? [N]
- b. Kirjad kirjutas *ju* hoopis Rumm.

Kahtlusküsimus aga läheneb väitena toimivale retoorilisele küsimusele.¹ Tõlgendus küsimuseks või väiteks sõltub sageli kontekstist. Nt

¹ Retooriline küsimus on vormi poolest küsimus, põhifunktsioonilt väide, nt küsimusega *Kas laps ei olegi inimene?* tuuakse rõhutatult esile seisukohavõtt, et ka laps on inimene. „Olulisemaks erinevuseks retoorilise küsimuse ja infoküsimuse vahel on see, et retoorilise küsimusega väljendatakse küsijale juba teada olevat infot väitena ja vastuse ootus ei ole seega eriti suur. Infoküsimus aga esitataksegi selleks, et täita puuduv infolünk, ja seetõttu on vastus sellele äärmiselt oluline.“ (Laanesoo 2012: 500)

Kas meie ühiskonda ei iseloomusta *mitte* suur õnn vähestele väljalitutele? [N]

Lähemalt käsitletakse eri tüüpi lausungite suhteid suulise keele tervik-käsitluses (Hennoste 2017).

Märkus. Kui võrrelda üldküsilause vormitüüpide levikut eri **registrite** tekstides, hakkavad ilu- ja ajakirjandustekstid ning veebisuhtlus silma mitmekesisusega, kasutatakse mitmesuguseid vormivahendeid. Neis registrites on tekstid enamasti dialoogilised, küsimused moodustavad vastustega paare, seal levib ka lauselõpuline küsipartikkel *või (vä)*. Monoloogilistes tekstides aga esitatakse küsimusi teksti teema sissejuhatamiseks või näidisküsimustena. Õigus- ja haldustekstides domineerib *kas* väga tugevalt. Vahepealse rühma moodustavad religioossed, teadus- ja teabetekstid, kus *kas* küll domineerib, kuid selle kõrval esineb vähesel määral ka muid vormivahendeid. (Metslang 2010)

§ 12 Vastus üldküsimusele. Küsimus esitatakse üldjuhul vastuse saamiseks. Küsimusest tulenevaid minimaalvastuseid on kolme tüüpi: 1) partiklivastused, milleks on jaatust või eitust väljendavad sõnad, 2) kordusvastused, milles korratakse küsilause verbi või fookustatud küsilause korral fookustatud osa, 3) partikli ja korduse kombinatsioon. Nt küsimuse *Kas Mari läheb homme eksamile?* puhul on partiklivastused *Jaa / Jah* ja *Ei*, kordusvastused *Läheb küll* ja *Ei lähe*, mõlema kombinatsioonid *Jaa / Jah, läheb küll* ja *Ei, ei lähe*. Fookustatud üldküsimuse korral nagu *Kas Mari läheb eksamile homme?* on tüüpilised partiklivastused samuti *Jaa / Jah* ja *Ei*. Jaatav kordusvastus esineb kombineerituna partiklivastusega: *Jaa / Jah, homme*. Eitavat kordusvastust täiendab tavaliselt sisuline täpsustus: *Mitte homme, vaid ülehomme*. Eituspartikli ja korduse kombinatsioonis võib kordust asendada täpsustus: *Ei, mitte homme, vaid ülehomme* ja *Ei, ülehomme*. Suhtluses esinevate vastuste kohta vt Hennoste 2017; Keevallik 2009d.

Eriküsilause

§ 13 Eriküsilausele on tunnuslik infolünka tähistav küsimustatud moodustaja, milleks võib olla üksik küsisõna (a) või küsifraas (b). Eesti keeles, nagu enamikus muudeski Euroopa keeltes, nihkub küsimustatud moodustaja lause algusse olenemata sellest, mis on ta tavaline koht väitlauses.

- a. *Kes* filmis Armstrongi Kuule astumist, kui tema seal esimene inimene oli? [A] *Mida* mängida sellisel hommikul? [I] *Millest* ta õieti rääkis? *Missugune* on pangaklientuuri koosseis? [T] *Kus* on eestlane pühapäeva hommikul? [A] *Kuhu* ta nüüd läks? [T] *Millal* käisite viimati Tallinna loomaaias? [A] *Kuidas* te asjasse suhtute? [I] *Miks* tegeled Põrnikate klubi ja raudtee ehitamisega? [A]
- b. *Millise ajaloolise tegelasega* Putin kõige rohkem sarnaneb? [A] *Kui kõrgel maapinnast* tiirleb kosmosejaam Mir? [A] *Kui palju* maksab antitrombootiline ravi? [T] *Kui vanad* te olete? [A] *Kui vanalt* sa esimest korda kitarri kätte võtsid? [A] *Mitu last* sul plaanis on?

Märkus. Suhtluses esineb ka eriküsimusi, milles küsimustatud moodustaja on jäänud sinna, kus ta tavaline koht lauseliikmena on (tüüp nagu *Sõrmus maksis kui palju?*), või on küsimusalune moodustaja lausest puudu, asendatud lüngaga (*Sõrmus maksis ..?*). Vt Hennoste jt 2009, Hennoste 2017.

Küsisõnadeks on interrogatiiv-relatiivpronoomenid *kes, mis, kumb, milline, missugune* jne, proadverbid *kuhu, kus, kust, millal, kunas, kuidas, miks, milleks, mismoodi, misjaoks* jne (a). Küsivateks sõnaühenditeks on 1) sõna *kui* ja skalaarse tähendusega adverb, adjektiivi või pronoomeni ühendid: *kui palju, kui kaugel, kui kaua, kui suur, kui pikk, kui kallis, (kui) mitu* (b); 2) fraasid, kus üheks moodustajaks on küsisõna või küsiühend: *mitu päeva, mil viisil, kumb käsi, milline raamat, milline minister, kelle laps, mida tegema; kelle jaoks, mille tõttu, kui mitu minutit filmi*; üks peamisi küsifraasitüüpe koosneb proadjektiivsest küsisõnast *mis* ja nimisõnast: *mis värvi, mis päev, mis tüüpi, mis kell* (c).

- a. *Missugune* peaks olema hea seadus? [A] *Mismoodi* saavad nemad tänapäeval sellest raamatust aru? [etTenTen]
- b. *Kui palju* sa õieti must noorem oled? [I] *Kui mitmel* juhul on tuvastatud, et autot ei ole kasutatud sihtotstarbekalt? [A] *Kui suur* on tõenäosus, et ma lennukiga maa peale elusalt tagasi ei jõua? [A]
- c. *Mis päev* täna on? [I] *Mis kell* ta sündis? [I] *Kelle laps* see oli? [I] *Mille pärast* nad neid rakette lasevad ja pomme panevad? [N] *Mitu minutit filmi* peab mahtuma ühe tunni sisse? [A]

§ 14 Pronoomenitest on kõige üldisema kategoriaalse tähendusega *mis* (käänduva) prosubstantiivina, see võib küsimustada objekti, olukorda, situatsiooni (a). Prosubstantiiv *kes* viitab elusolendile (b). Proadjektiivid *milline* ja *missugune* küsivad referentide omadusi (c) või referendi identifitseeringut (d). Identifitseerivat funktsiooni täidab ka *mis* (käändumatu) proadjektiivina (d). Proadverbid (e) tähistavad mitmesuguseid adverbiaalseid kategooriaid, nt *kuhu*, *kus*, *kust*, *kuhupoole*, *kustkaudu* kohta, *millal*, *kunas*, *kuniks* aega, *kuidas*, *mismoodi* viisi, *miks*, *mispärast*, *mistõttu* põhjust, *milleks*, *misjaoks*, *mistarvis* otstarvet. *Kuidas*-küsimus (f) võib olla laia tähendusega, hõlmates viisi, situatsiooni, põhjust, otstarvet.

- a. *Mida* siis emadepäeval kingitakse? [N] *Mida* sõbrad arvasid? [etTenTen] *Mis* saab edasi? [etTenTen]
- b. *Kes* saab toetust taotleda? [etTenTen]
- c. *Millised* oleksid reaalsed sihid uueks hooajaks? [etTenTen] *Missugune* peaks avalik ruum olema? [etTenTen]
- d. *Missuguse usu* kontekstis need etteheited kõlavad? [etTenTen] *Mis* ameteid pidanud olete? [etTenTen]
- e. *Kuniks* padruneid jätkub? [N] *Kuidas* ma saan end ise kontrollida? [N] *Milleks* ühele väikesele riigile on oluline teha ilma kosmoseuuringutes? [etTenTen]
- f. *Kuidas* on tavakodanikul võimalik *tax-free* poodidest kaupa ostes tagasi saada kaubale lisatud käibemaks? [etTenTen] *Kuidas* aga on võimalik, et kord eraldatud haiglate, teede, viaduktide ja teiste objektide eelarvetest kärbitakse (kaovad) üüratud summad, mille järel nende valmimine muutub üldse küsitavaks? [etTenTen]

§ 15 Küsimustada saab kõiki lauseliikmeid peale öeldise: alust (a), sihitist (b), öeldistäidet (c), täiendit (d), määrusi (e). Öeldise jaoks eesti keeles küsisõna ei ole, öeldisrühma küsiasendajaks on *mida tegema* (f). Situatsiooni kohta käivad küsimused nagu *Mis juhtus ..?* *Mis toimub ..?* *Mis saab ..?* *Kuidas on (lood) ..?* (g). Eriküsimusi situatsiooni kohta väljendavad ka mõned vaegsed eriküsilause tüübid, nt *Mis siis?* *Mis nüüd?* *Kuidas edasi?*

- a. *Kes* maksab töötajatele palka? [etTenTen] *Kumb* on kiirem? [A]
- b. *Mida* fossiilid meile räägivad? [T] *Mida head* soovida Eesti inimestele? [A] *Millist rolli* näete Stepanovil ja Novikovil klubi juures? [N]
- c. *Milline* on suhete kvaliteet peres, paarisuhtes? [etTenTen] *Mis värvi* on haamer? [etTenTen] *Mis raamat* see siis on? [N] *Mis asi* see sünnitus siis on? [N]

- d. *Kelle* vabadust siis monumendiga mälestatakse? [etTenTen] *Mis värvi* lindu teised näevad? [etTenTen]
- e. *Kellele* on vaja eesti kirjandust vene keeles? [etTenTen] *Mis tänavale* lasteaed tuleb? *Miks* noorte arvamust tihti peale ei arvestata? [N]
- f. *Mida* saab külastaja muuseumis *teha*? [A]
- g. *Mis juhtub* siis, kui vampiirid päikesevalgust näevad? [A] *Mis saab* edasi? [N]

§ 16 Minimaalne vastus asendab küsifraasi täistähendusliku moodustajaga, mis on samaks lauseliikmeks ja kuulub küsifraasiga ette antud tähenduskategooria raamidesse. Ülejäänud lauseosa jääb tavaliselt elliptiliselt sõnastamata. Nt

Keda rahvas armastab? – Oma kangelasi. [A] *Mis* takistab lepingutele üleminekut? – Eelkõige postsotsialistlik elu. [A] *Mis* on A-kauplus? – A-kauplus on pood, mis on ühinenud nn A-kontseptsiooniga. [A] „*Mis raamat* see on?“ ümises Pekka. – „Väino Linna: Siin Põhjatähe all.“ [I] *Kui pikalt* te enne jah-sõna andmist mõtlesite? – Mõne päeva. [A] *Kui kiiresti* esimene mulje muutus? – Väga kiiresti. [A] *Kui kauaks* jätkub inimesele pätsist leivast ja kahesajast grammist võist? – Ainult kaheks päevaks. [I] *Mida ta tegi?* Aga *mida ta ei teinud?* – Koristas kodu ära, ei viinud taarat ära. [N]

Tegelikus suhtluses ei pruugi infot andvad vastused küsimustega nii üksüheselt seostuda, vaid lisavad täiendavat või täpsustavat infot vms (vt lähemalt Hennoste 2017). Nt

Keda sina senistest missidest enim hindad? – Helen Mahmastol on tegija, tõesti nooruse ja edukuse võrdkuju. [A] *Kus* on olnud kõige kallim soojus? – Kõige kallim soojus oli Ida-Virumaal, kus üks katlamaja nõudis megavatt-tunni eest 525 krooni. [A] *Mis* isa kodus ütles? – Soovis õnne ja ostis endale šampust. [A] *Kelle* heakskiit lavale võitma minekuks enim eneseusku ja tuge andis? – Naine ikka hoidis pöialt, eks see ole kõige tähtsam. [A] *Mida* saab külastaja muuseumis *teha*? – Muuseumis korraldatakse erinevaid kursusi nii lastele kui täiskasvanuile. [A] *Mis saab* edasi? – Pärast lühiajalist ilma soojenemist on oodata korralikku talveilma ja parajalt külma. See on seotud üle Baltimaade kagusse liikuva tsükloni tagalaga. Pikemas perspektiivis paistab esile kerkivat antitsükloonaalne ilmastik (võrdle seda mõne päeva taguse pakutud olukorraga, kirjeldatud allpool). [N] *Mis juhtub* siis, kui vampiirid päikesevalgust näevad? – Kui sina, hea lugeja, vastasid, et nad hakkavad sädelema, siis otsi palun mõni muu arvustus, mida lugeda! Otseloomulikult nad süttivad põlema! [A]

Alternatiivküsilause

§ 17 Alternatiivküsimus keskendub mingile lauseosale, kuid erinevalt eriküsimusest loetleb võimalikud variandid, mis sellesse lauseossa sobiksid. Alternatiivküsilause vormistatakse nagu üldküsilause, tavaline vormivahend on lausealguspartikkel *kas*. Küsimusalune moodustaja paikneb alternatiive loetleva *või*-rindühendi kujul lause lõpus. Nt

Kas Helsingi ja Tallinna sadamad on sõbrad või konkurendid? [A]
Kas me lakkame olemast või eksisteerime edasi? [etTenTen] *Kas vajad lihtsalt veebilehte või tegelikult müügikanalit? [A]* *Kas eelistada kallimat või odavamalt elektroonikat? [etTenTen]*

Alternatiivküsimuse tüüpiline vastus sisaldab ühe väljavalitud alternatiivi. Nt

Kas mina tahan elada rohkem maal või linnas? Mina tahan elada maal. [A]

§ 18 Kuivõrd eri tüüpi küsimused pakuvad kõik valikuid mingite võimalike vastuste hulgast, on neil ka mõningaid kokkupuutealasid. Üldküsimusega pakutavat valikut propositsiooni jaatamise ja eitamise vahel saab eksplitseerida, rinnastades lause lõppu *või* abil eituse. Nt

Kas ta lõpetab või ei? [etTenTen] *Kas vesi teie kodus on kare või ei ole? [etTenTen]*

Eri- ja alternatiivküsimuse piiril on küsilased küsisõnaga *kumb*, mis annab ette valiku kahe alternatiivi vahel. Tüüpiline kasutusmall ongi funktsioonilt alternatiivküsilause: *kumb*-küsilause koos kahe alternatiivi rinnastusega (a). Samalaadset kasutust esineb ka muude küsisõnadega, siis on alternatiivide loetelu tavaliselt pikem (b). Sellist kombinatsiooni kasutatakse näiteks küsitlustes, testides, mälu-mängudes.

- a. *Kumb on õige, kas Köleri või Köhleri tänav? [A]* *Kumma pruudi valib äsjasaabunud jääkarupeig Nord – kas ema või tütre? [A]*
- b. *Milline neist aladest on olnud olümpiamängude kavas? a. karate b. köievedu c. saapaheide d. keegel. [A]*

Mitmikküsilauses on küsisõnade *või* -fraaside rinnastuse abil küsimustatud rohkem kui üks moodustaja, *või* siis kombineeruvad eriküsilause ja üldküsilause. Lause alguses paikneb seejuures

üldküsilause (kui mõjualalt laiema) marker *kas*, küsisõnade seas on esikohal alust tähistav *kes / mis*. Nt

Kes keda peab kummardama ja teenima? [A] *Kus ja millal* tehakse otsus euro kasutuselevõtuks Eestis? [A] *Kas, kuidas ja mille pärast* tülitsesite? [I]

Käsklause

§ 19 Käsklause põhiülesanne on vormistada **direktiivi** – lausungit, mille funktsiooniks on taotleda adressaadilt lausega väljendatud tegevuse teostamist. Adressaadiks on tavaliselt kuulaja või kuulajad, kuid direktiiv võib olla suunatud ka muudele isikutele. Direktiivil on hulk alaliike: kategooriline või neutraalne käsk, keeld, palve, üleskutse, ettepanek, nõuanne, hoiatus, loa andmine jne. Käsklause põhiliseks vormivahendiks on predikaadi vormistamine käskivas kõneviisis, kusjuures imperatiivi mitmuse 1. pöörde asemel kasutatakse tavaliselt vastavat indikatiivi pöördevormi (a). Predikaadiks võib olla ka *da*-infinitiivivorm (b) või kolmandale isikule suunatavat käsku väljendav *las*-tarind (c). Nagu muudeski keeltes, jääb ka eesti keeles käskiva kõneviisi subjekt ('sina', 'teie', 'meie') lauses enamasti sõnastamata. Adressaati võib tähistada aga üte. Subjekti sõnastada ei saagi, kui verb on *da*-infinitiivis.

- a. *Tule siia! Tule vaata ise üle!* [etTenTen] Mihkel, palun *loe ette!* [A] *Ära kiusa mind!* [N] Teised autorid, *tulge mõelge kaasa!* [N] *Esitage sõidupilet!* [N] *Ärge esitage* mulle naeruväärseid küsimusi! [A] *Mälestagem* teda hardunult! [A] *Mängime* midagi! [N] *Mõelgu* siin igäüks nüüd korraks iseenda seisukohast – kui ajakirjandus teeks sinust või sinu ettevõttest portreelugu, kas sa siis tõesti räägiksid ajakirjanikule absoluutselt kõigest! [A] *Vastaku* saates olev keskerakonna liige! [A] Parem *otsitagu* vangla tarbeks sobivam krunt! [A]
- b. *Lamada* vaikselt! [etTenTen] Parteide valimisnimekirjad *kaotada!* [etTenTen] Seda rangelt *kontrollida!* [N]
- c. *Las* kõrgem juhtkond *põhjendab* sõja mõtet. [A] *Las* inimesed majati ja külati ja taluti ise *otsustavad*, kellega koos nad tahavad valla moodustada. [A]

Käsklause saab moodustada kõigi struktuursete lausetüüpide baasil. Käsuna toimivad siiski vaid normaallaused, seejuures üksnes juhul,

kui tegevussubjektiks on teadlikult tegutsev aktiivne tegija (→ 3 § 61). Seetõttu väljendavad mitteagentiivsed normaallauseid pigem soovi (→ § 21).

Unustage kaheksajalg Paul! [A]

Käsklause eripärasteks struktuurideks on veel näiteks latiivset elementi sisaldav verbita vaeglause (a) ja *et*-komplementlause kujuline kindlas kõneviisis predikaadiga lause (b).

- a. Elekter välja! [etTenTen] Hää! hammaste tagant välja! [N] Suu lahti! [I] Kindad kätte! [A] Joped-mantlid varna, tervisekaitse-nõuetele vastavad sinised kilesussid saabaste otsa! [etTenTen]
- b. Et sa õppima lähed! [I] Et sa enam selle plika juurde ei lähe! [I] Et sa kaod! Et te mul kella kümneks tagasi olete!

Märkus. Kõrvallause iseseisvumine (insubordinatsioon, ingl *insubordination*) on markeeritud kommunikatiivse funktsiooniga lausestruktuuride, eriti soov- ja hüüdlause allikaks paljudes keeltes. Eesti keeles pärinevad ilmselt kõrvallausest peamised soov- ja hüüdlause struktuurid (→ § 20, 22); ka eeltoodud *et*-malliga käsklused (b). Käsklause nagu *Et sa kaod!* on tõenäoliselt lähtestruktuuriks laused nagu *Tee, et sa kaod!* või *Ma tahan, et sa kaod. da*-infinitiivset käsklause nagu *Vaikselt lamada!* võib pidada lausest nagu *Ma käsin sul vaikselt lamada* iseseisvunud infinitiivtarindiks. Samalaadset päritolu lausestruktuure leidub ka näiteks saksa, rootsi, inglise, itaalia, vene ja soome keeles. Eelnevatega analoogilised käsklused saksa keeles on nt *Daß ihr mir ja um 10 Uhr zu Hause seid!* 'Et te mul kell 10 kodus olete!', *Vor Gebrauch schütteln!* 'Enne kasutamist loksutada!'. Insubordinatsioonil põhinevaid soovlausemalle esindavad nt saksa keele laused *Dass ich deine Statur hätte! Hätte ich deine Statur!* 'Oleks mul sinu figuur!', soome *Jospa olisi sellainen idylli täälläkin mahdollinen!* [I] 'Kui selline idüll siingi võimalik oleks'; hüüdlausemalle nt saksa *Was für einen leckeren Kuchen meine Schwester backte!*, inglise *What a delicious cake my sister baked!* 'Missuguse maitsva koogi mu õde küpsetas!'. (Evans 2007, Raud 2012, Tarabarova 2012, Zifonun jt 1997: 655–656.)

Käsklausest on kujunenud kinnisväljendeid nagu *pagan võtku, taevas / jumal hoidku, susi sind söögu* ja partikleid nagu *kuule, vaata, oota*.

Minimaalseks vastuseks käsuna toimivale käsklausele on kas direktiiviga taotletud tegevus või nõustumine seda teha, nt (*Kohe*) *tulen. Lähen küll*.

Käsklause lähem käsitus leidub öeldise osas (→ 3 § 61–67), direktiivide käsitus suulise keele tervikkäsitus (Hennoste 2017).

Soovlause

§ 20 Soovlause põhiülesanne on vormistada soovi: lausungit, mis esitab situatsiooni soovitavana, kuid ei ole direktiivne, soovitava olukorra teostegemist taotlev. Soovlausel on kolm struktuuritüüpi: a) tingimuslausekujuline lause, b) *et*-komplementlause kujuline lause ja c) vaeglause – nimisõnafraas partitiivis. Verbiga lausetes on verb tingivas kõneviisis.

- a. Kui ta ainult oskaks seda nii igatsetud hetke ja selle puhtust argipäevase kulumise eest kaitsta! [A] Oleks temasuguseid julgeid ja hakkajaid mehi ainult rohkem! [A]
- b. Et vallatud kevadtuuled ei viiks su sõpradel mütsi koos mõistusega minema! [A]
- c. Õnnelikku tagasiteed! [I]

1) **Tingimuslausekujuline** soovlause on tõenäoliselt kujunenud tingimusmäärust väljendava kõrvallause iseseisvumise teel, näiteks lausest *Oleks tore, kui juba kevad tuleks* soovlause *Kui juba kevad tuleks!*, lausest *Tuleks juba kevad, oleks tore* soovlause *Tuleks juba kevad!* Erinevalt käsklausega väljendatavast direktiivist, mis on suunatud tegutsemisele olevikus või tulevikus, saab sooviga väljendada suhtumist nii olevikus või tulevikus kui ka minevikus teostumata sündmustesse. Nii nagu tingimust väljendav kõrvallause, nii ka sellel põhinev tingimuslausekujuline soovlause saab olla ka minevikuline (märkides täitumatuks jäävat soovi). Tingimuslausekujulisel soovlausel on kaks vormitüüpi: *kui*-lause (a) ja verbialguline lause (b).

- a. Kui mulle ka keegi selle eest maksaks! [A] Kui veel tema kaugvisked ka korralikult tabama hakkaksid! [A] „Kui te oleksite näinud meie fotograafi!“ [A] Kui see vaid nii lihtne oleks! [etTenTen] Kui ma seda isegi teaksin! [I] Kui vaid kilp vastu peaks! [I]
- b. Oleksid sa tema korterit näinud! [A] Oleks vaid gaasijaamu rohkem ja nädalavahetus pikem! [etTenTen] Oleks ma küll seda teadnud! [N] Oleks ta vaid arvanud, et hetk hiljem on see tema väikseim mure! [N] Võtaks ta ometi kuulda soovitusi pühenduda kodumajapidamisele! [A]

2) **Et-komplementlause kujuline** lause on iseseisvunud soovimist või tahtmist väljendavat predikaati laiendavast sihitlausest, näiteks lause *Et sa võidaksid!* lausest *Ma soovin, et sa võidaksid!* Kadunud pealause on performatiivlause, millega kõneleja väljendab oma parasjagu toimuvat kõnetegu, soovimist, mis üldjuhul on suunatud tulevikku või olevikku (a). Nii on ka *et*-soovlauseid üldjuhul olevikuvormis. Välistatud pole siiski ka minevikku suunatud soov (b). Nt

- a. Et Sul oleksid patareid alati täis! [A] Et nad, lurjused, kärvaksid! [I] Et need intressid neile kurku kinni jääksid! [etTenTen] Et need soovid siis täituksid! [N] Et vaarikavarred teie magamisasemest läbi kasvaksid! [etTenTen]
- b. Et ta ometi oleks talvel kodus aidanud!

Märkus. Kolme registri võrdluses (ilukirjandus-, ajakirjandus- ja veebisuhtlustekstid) esineb nii soovlauseid üldse kui ka *kui*-lauseid enam ilukirjanduses, *et*-lauseid veebitekstides (Raud 2012).

3) **Vaeglause**, mille moodustab nimisõnafraas partitiivis, pärineb samuti soovimist väljendava performatiivlause sihitisest, nt lause *Head reisi!* lausest *Ma soovin sulle head reisi.* Nt

Head lugemist! [etTenTen] Kirglikku kokkamist! [etTenTen] Rohkem positiivset koostööd ja suhtlemist, vähem kaagutamist! [A] Päikest meie kõikide hinge! [N]

§ 21 Üleminekuid ja piirijuhtumeid on soovlausele ennekõike käsklausega. Käsku eristab soovist ennekõike direktiivsus; käsklausega, mida sisu või konteksti tõttu ei saa direktiivsena tõlgendada, saab väljendada soovi (a), soovlausega aga (leebet) käsku, kui ta võimaldab käsitamist kõnelejale suunatud direktiivina (b).

- a. Saa terveks! Kinnisvaraarendajad mõisa talli! [etTenTen] Turvafirmad ahju! [A] Maha vandenõuteoretikud! [N]
- b. Kui sa veel natuke ootaksid!

Hüüdlause

§ 22 Hüüdlause põhiülesanne on vormistada hüüdu: emotsionaalset hinnangut propositsioonile või selle osale kui ebaootuspärasele ja tavanormist erinevale. Hüüdlausele on kolm põhilist ülesehitustüüpi: komplementlausekujuline (a), väitlausepärase (b) ja fraaslause (c).

- a. Kui õnnelikuks muutus alati tema nägu nende lahkudes! [I] Kui hirmus optimistlikult see kõlab! [I] Kui vähe sa naisi tunnud! [I]
- b. „Küll sellel mehel on julgust!“ mõtlesid paljud ajakirjanikud nõuniku esinemist kuulates. [A] On sellel mehel vast sõnavara! [I] Oli vast üllatus! [A]
- c. Oh imet! Oh seda rõõmu! [etTenTen] Oh seda abitust! [N] Oi seda suurt sõda, mis siis lahti läss! [N] Oi sinisilmsust!!! [A]

Täiskujuliste hüüdlauseste seas esineb kõiki lausestruktuuri põhitüüpe, nt normaallause (a), kogejalause (b), eksistentsiaallause (c).

- a. Millises mõnuses linnas ma elan! [A]
- b. Küll meil vedas! [A]
- c. Küll sügisel on palju eesti filme esilinastumas! [A]

Hüüdlausele on tüüpiline fookustada mingi fraas vm lauseosa, millega tähistatava omaduse või kvantumi üllatavalt suurele määrale hüüuga antav hinnang keskendub, nt eelmistes näidetes *kui-* ja *milline-*fraasid, nimisõnad *julgus*, *sõnavara*, *üllatus*, *ime*, *rõõm*, *abitus*, *sinisilmsus*, ühend *suur sõda*, verb *vedama*. Fraasis, millele hüüd keskendub, on omakorda keskne mingi skalaarse tähendusega sõna, nt nimisõna (*ime*, *abitus*), omadussõna (*õnnelik*), viisimäärsõna (*optimistlikult*), hulgamäärsõna (*vähe*). Omaduse või kvantiteedi suur määr vastab 'väga'-gradatsioonile, nt (kui jätta väljendamata ekspressiivsus) võiks ülal toodud esimese näiteploki (a) näidetes *kui-*fraasi asendada *väga-*fraasiga: *nägu muutus väga õnnelikuks, see kõlab hirmus / väga optimistlikult, sa tunnud naisi väga vähe*.

§ 23 **Komplementlausekujuline** hüüdlause algab küsiva-siduva fraasiga ja on tõenäoliselt iseseisvunud kõrvallausest, nt lause *Kui suureks sa oled kasvanud!* põimlause *Mind üllatab, kui suureks sa oled kasvanud* või *Ma imestan, kui suureks sa oled kasvanud* komplementlausest. See lausetüüp sarnaneb ka iseseisva eriküsilausega nagu *Kui suureks sa oled kasvanud?*, mistõttu seda on nimetatud ka küsilausekujuliseks hüüdlauseks. Põhiline erinevus iseseisvast eriküsilausest

seisneb selles, et hüüdlause, nagu ka komplementlause küsivas-siduv fraasis võib olla määra märkiv laiend (*Kui hirmus suureks sa oled kasvanud! Mind üllatab, kui hirmus suureks sa oled kasvanud*), aga eriküsilause ei saa (*‘Kui hirmus suureks sa oled kasvanud?’*). Verbid *üllatama*, *imestama* vms, mida laiendavast komplementlausest hüüdlause struktuur on iseseisvunud, on (erinevalt soov- ja käsklausest) allikaks olevate lausete soovimist, käskimist ja tahtmist väljendavatest predikaatidest) faktiivsed verbid, mis eeldavad, et komplementlausega tähistatu (nt *sa oled suureks kasvanud*) vastab tõele. Seega on hüüdlause sisu eeldatavasti tõene, uueks infoks on vaid sellele antav hinnang suure määra ja selle üllatuslikkuse kohta.

Komplementlausekujulise hüüdlause tüüpilised küsivad-siduvad sõnad on *kui*, *milline*, *missugune*, *kuidas*, *mis*.

Kui-fraasid võivad sisaldada mitmesuguseid omadus- ja määr-sõnu, millele hüüd keskendub. Nt

Kui tühine on veemulin! [A] *Kui suurt hirmu* ma tundsin! [I] *Kui kaugel* see praegu kõik tundub olevat! [I] *Kui segamini* sul siin on! [I] *Kui palju* sina tema hinge sõid! [I]

Milline- ja *missugune*-fraasis võib sisukeskmeks olla nii sõna *milline* ise, lisatud adjektiiv (*tore*) kui ka põhjaks olev nimisõna (*õhin*). Nt

Milline sa välja näed! Eelkõige, *milliseks toredaks terviklikuks üldpildiks* liitus vene, ukraina, kasahhi, leedu, läti ja eesti rahvavõivate omapära! [A] *Missuguse õhinaga* ta koju jooksis, kui lammas oli karjamaal talle sünnitanud! [I]

Kuidas võib keskenduda tegevuse viisile või määrale. Nt

Kuidas ta mind vaatas! *Kuidas* küll võivad korralt muutuda situatsioonid kaasaegses maailmas! [I] Ja *kuidas lõhnab* kuslapuu! [I]

Kus võib keskenduda kohale (a) või kohatähenduse minetanuna mis tahes muule lausekomponendile (b).

- a. *Kus* nad küll juba ära pole käinud – Ameerikani välja! [A]
- b. *Kus* tänavu on *kartuliaasta*! [I] *Kus* on *uhkeks* läinud! [I] Vaat *kus* tailased *korjavad*! [N]

Mis esineb nii adjektiivsena (a) kui ka substantiivsena (b).

- a. „*Mis tore eesti tõugu raskeveohobune!*“ imestasid kõik. [I]
- b. *Mida kõike* oli teinud meiega see imelik mees linnas! [I]

Hüüdlause võib koosnedagi üksnes küsivast-siduvast fraasist. Nt

Mis unenäod! pahvatab Grease'i projektijuht Priit Hummel. [A] „*Mis tore eesti tõugu raskeveohobune!*“ imestasid kõik. [I] *Milline sulle meeldib, milline fantaasialend!* [A] *Jõulurahu missugune!* [A] *Kui hirmus! Kus ikka fantaasia!* [N]

§ 24 Väitlausepäraseid hüüdlauseid iseloomustab lausestruktuuri kujundamine partikli või sõnajärje abil. Laused jagunevad kahte rühma: 1) laused lausealgulise lauselaiendiga *küll* (a), 2) laused sõnade pöördjärjega ja fraasilaiendiga *aga*, *ikka*, *alles* või *vast* fookustatud fraasi ees (b). Lauselaiendiga hüüdlause võib lisanduda ka fraasilaiend (c).

- a. *Küll on sul hea mälu!* [I]
- b. „Oli see *vast* minu jaoks *katsumus!*“ [I] On see *ikka* tõeline vitaalsuse kehatust! Tuli täna *aga* vihma!
- c. *No küll* oled sa, vennas, *alles õnneseen!*

Hüüu hinnang keskendub fookuses oleva sõnaga tähistatava omaduse, kvantiteedi või tegevuse suurele määrale, nt (a) väga heale mälule, (b) katsumuse suurele raskusele, suurele vitaalsusele, tugevale vihmasajule. Osaaluse korral võimendub partitiiviga tähistatav ebamäärane kvantiteet suureks kvantiteediks:

„*Küll sellel mehel on julgust!*“ mõtlesid paljud ajakirjanikud nõuniku esinemist kuulates. [A] „On sul *ikka julgust!*“ kiidab kolmas. [A]

Nimisõnadel võib skalaarne omadus sisalduda tähenduses (nt *katsumus*, *suuvärk*, *lärm*, *vaikus*, *fantaasia*) või siis jääb referendi erilisus kontekstist selguma (nt *probleemid*, *rahvas*, *jutt*, *asi*). Nt

No on *aga* mõnel *probleemid* isiksuse kahestumisega! [A].

Partiklitega hüüdlauseid on tavaliselt terviklikud verbiga laused.

Märkus. Ilu- ja ajakirjandustekstide korpusuuringust (Tarabarova 2014) ilmneb, et komplementhüüdlause on kasutuses sagedam kui väitlausekujuline hüüdlause, eriti ilukirjanduses. Hüüd fookustub kõige sagedamini nimisõnale, mis võib olla skalaarse tähendusega, tihti aga saada oma erilise tõlgenduse kontekstist; sageduselt järgneb omadussõna. Komplementlausekujulistest hüüdlausestest sagedaim on *missugune*-lause, väitlausepärasest *küll*-lause. Ilukirjandustekstile eripärane oli laia tähendusega *kus*-lause.

Kirjandust kommunikatiivsete lausetüüpide kohta: EREL, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. | EREL, MATI, HELLE METSLANG 2007. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. | EVANS, NICHOLAS 2007. Insubordination and its uses. | GROSZ, PATRICK GEORG 2012. On the Grammar of Optative Constructions. | HENNOSTE, TIIT 2017 (ilmumas). Suuline eesti keel. | HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS 2004. Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpologia ja analüüs. | HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KIRSI LAANESOO 2013. Küsimused eestikeelses infodialoogis II. Küsimused ja tegevused. | HENNOSTE, TIIT jt 2009. Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. | HENNOSTE, TIIT jt 2016. Üldküsimuse vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. | KEEVALLIK, LEELO 2009a. Käskiv kõneviisi nõustavas voorus ja vastuste tüpologia. | KEEVALLIK, LEELO 2009d. Üldküsimuse lihtvastuste funktsioonid. | KÖNIG, EKKEHARD, PETER SIEMUND 2007. Speech act distinctions in grammar. | LAANESOO, KIRSI 2012. Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestlustes. | LINDSTRÖM, LIINA 2001a. Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. | METSLANG, HELLE 1981. Küsilause eesti keeles. | METSLANG, HELLE 1984. Ühest eesti hüüdlause tüübist. | METSLANG, HELLE 1985b. Система коммуникативных типов предложений в эстонском языке. | METSLANG, HELLE 1990. Eesti hüüdlausest afektiivse süntaksi taustal. | METSLANG, HELLE 2004b. Imperative and related matters in everyday Estonian. | METSLANG, HELLE 2006b. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. | METSLANG, HELLE 2010. Isepäine üldküsilause. | METSLANG, HELLE 2013. „Kes palju küsib, saab targemaks.“ Küsimusest ja selle keeliselisest vormist. | METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2014. Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. | METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2015. Conjunctive markers of polar questions in Estonian. | METSLANG, HELLE, KÜLLI HABICHT, KARL PAJUSALU 2011. Developmental paths of interrogative particles: The case of Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2006c. Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. | RAUD, SIGRID 2012. *Et*- ja *kui*-soovlause. | RÄÄBIS, ANDRIELA 2012. Direktiivisekventsidi isa ja tütre suhtluses: juhtumianalüüs. | ZEVAKHINA, NATALIA 2013. Syntactic strategies of exclamatives. | ZIFONUN, GISELA, LUDGER HOFFMANN, BRUNO STRECKER 1997. Grammatik der deutschen Sprache. Band 1. | TARABAROVA, OLGA 2012. Eesti keele hüüdlause. | TARABAROVA, OLGA 2014. Eesti keele täiskujuline hüüdlause kui konstruktsioon 20. sajandi kirjakeeles.

18. LAUSE INFOSTRUKTUUR JA SÕNAJÄRG

Liina Lindström

Lause infostruktuur

Üldist

§ 1 Infostruktuur hõlmab lausungisiseseid vormilisi ja semantilisi omadusi, mis peegeldavad lausungi suhet diskursuse konteksti, võttes arvesse lausungi sisu staatust diskursuses, diskursuse osalistele osutatava tähelepanu astet ning osalejate esmaseid ja muutuvaid suhtumisi (teadmised, uskumised, kavatsused, ootused jne) (Kruijff-Korbyová, Steedman 2003: 250). Seega on infostruktuur eelkõige teksti või diskursusega seotud nähtus, mis struktureerib lauset vastavalt kontekstile, kus ta esineb.

Tavaliselt mõistetakse infostruktuuri all 1) diskursuses esiletulevate referentide kättesaadavust kuulajale skaalal tuntud-uus info (ingl *given-new*), 2) lause struktureerimist kõneleja poolt nii, et lauses eristuks see, mille kohta lause käib (lause teema ehk topik), sellest, mida selle kohta öeldakse ning mis ühtlasi arendab lauset edasi (reema), 3) lause moodustajate esiletõstmist (fookus).

Infostruktuur kajastub lause sõnajärjes, partiklite ja muude leksiikaalsete vahendite kasutamises ning prosoodias.

Teema-reema

§ 2 Teema on lausega esitatava teate lähtepunkt, st lauseosa, mille referendi kohta ülejäänud lause informatsiooni lisab ning millest ühtlasi adressaat lausega väljendatavat teadet „lahti harutama“ hakkab. Teema on seega ühenduslülilik olemasoleva teadmise ja lausega teatatava vahel. Reema on teate sihtpunkt ning väljendab infot, mis väidab midagi teema kohta. Teema ja reema on erineva ulatusega: teema on üldjuhul üks moodustaja, reema aga ülejäänud lauseosa.

Teema paikneb infostruktuurilt neutraalses, kontekstivabas lauses lause algul ning väljendab tüüpiliselt tuntud infot (viitab tuntud

referentidele), reema moodustab ülejäänud lauseosa ning väljendab uut infot või modifitseerib teemaga seotud infot. Nt

Mati [TEEMA] pani käsikirja lauale [REEMA]. Mul [TEEMA] on sellest kõigest väga kahju [REEMA].

Neutraalse lause teema on üldjuhul lause tegevussubjekt. Neutraalses normaallauses on lause teemaks subjekt (a). Neutraalses mitte-normaallauses on teemaks omajat (b) või kogejat tähistav määrus (c), kogejat tähistav objekt (d) või lähteseisundit tähistav määrus (e). Ka eksistentsiaallausete lausealguline lokaliseeriv element (aja- või kohamäärus) toimib teemana: see loob pidepunkti ajas või ruumis, mille suhtes lause midagi väidab või lisab. Seega vastab neutraalne eksistentsiaallause teema-reema jaotusele: reemaosas väidetakse subjekti olemasolu või puudumist teemaga väljendatud ajas või kohas (f).

- a. *Mati* pani käsikirja lauale. *Koer* näris lauajala puruks.
- b. *Toomal* on praegu palju tööd. *Mul* ei ole raha, et koolitusele minna.
- c. *Mul* on külm. *Mulle* meeldib, kui tuba on korras.
- d. *Mind* huvitavad keemiakatsed. *Mind* ärritas tema juures kõik: välimus, maneerid ja dotseeriv kõnemaneeer.
- e. *Sellest* ei saanud asja. *Marist* sai minu teine juhendaja.
- f. *Väljas* on külm. *Laua peal* on uued raamatud. *Hommikul* algas üks suur sidistamine ja vidistamine.

Teema võib mõningatel juhtudel lausest puududa, sellisel juhul on reemaks kogu lause. Sellised on näiteks lausealgulise lokaliseeriva määruseta olemasolulaused (a), aga ka laused, kus teema on indefiniitne, nt üld- ja umbisikulised laused (b), või laused, milles sisulistel põhjustel ei saagi olla sobivat teemat, nt isikuta laused (c). Teemata lausete hulka kuuluvad ka sellised, mis küll pealtnäha on teema-reema jaotusega, ent sisuliselt esitab kogu lause uut infot, vastates küsimusele „Mis juhtus?“ (d). Neis lausetes ei toimi lausealguline element teemana (teate lähtekohana), mis on varasemast (kon)tekstist teada, vaid esitab uut infot ja kuulub reemasse.

- a. Leidub igasuguseid veidrikke. Sadas paksu lund.
- b. Avastati uus liblikaliik. Süüa võib söögisaalis.
- c. On pime ja tuiskab. [A]
- d. (Mis kolin see on?) – Isa tuli koju.

Teema võib lausestruktuurist puududa ka siis, kui ta on lausest elliptiliselt välja jäetud, ent on tuvastatav lause kontekstist (a), verbivormist (b) või on implitsiitne ja tuletatav laiema situatsioonist (c).

- a. Tiido peaaegu elas KUKU toimetuses. Ø Lõpetas vahel kell kolm öösel Öötelefoni, Ø viskas nurgadiivanile, Ø tõmbas magamiskoti peale. Ainult prillid Ø võttis eest. [A]
- b. Ø Lõpetasin töö kell kaheksa õhtul.
- c. Ø Oli vaja kiiresti koju minna, et külalistele õhtusöök valmistada. [Ø = mul, s.o kõnelejal, oli vaja, kui kontekstist ei tule teistsugust tõlgendust.]

Teema võib paikneda lause algusest kaugemal, kui reemaosast on lause esiliikmeks toodud alternatiivne element, tüüpiliselt määrus, objekt või üldlaiend. See esiliige toimib sekundaarse teemana, mis loob uue infostruktuurilise raamistiku lause mõistmiseks. Sekundaarne teema on tavaliselt kontrastiivne või tekstisidus lauseelement, mille lisandumisel lause algusesse kujundatakse kogu lausestruktuur ümber: V2-printsiibist tulenevalt säilitab finiiitne öeldisverb oma 2. positsiooni, algne ehk primaarne teema tõrjutakse 3. positsioonile (a). Eriti iseloomulik eesti keelele on aja- (b, c) või kohamääruse (d) toomine sekundaarseks teemaks. (Sekundaarse teema positsioonis paiknevate elementide kohta vt täpsemalt § 14.)

Sekundaarse teema lisamine lause algusse ei muuda teema-reema suhteid selles mõttes, et lauses säilib primaarne teema ehk see, mille kohta lause midagi ütleb. Sekundaarse teema lisamine loob aga uue perspektiivi lause lahtimõtestamisel: see loob seost või kontrasti eelnevaga, mõjutades seeläbi kogu lause tõlgendust.

- a. Kui juba ära minna, siis iseseisvat elu elama. *Seda* [SEKUNDAARNE TEEMA] tahtsin ma [PRIMAARNE TEEMA] väga varakult. [A]
- b. Mul [TEEMA] oli kohutavalt kül. → *Täna hommikul* [SEKUNDAARNE TEEMA] oli mul [PRIMAARNE TEEMA] kohutavalt kül.
- c. Püssiprahvatused olid nüüd harvemad, kõlasid vaid siis, kui mõni laup või käsi nähtavale ilmus. *Sel hetkel* [SEKUNDAARNE TEEMA] hakkas vastane [PRIMAARNE TEEMA] paremini tabama. [I]
- d. *Trepikäänakult* [SEKUNDAARNE TEEMA] märkas ta [PRIMAARNE TEEMA] kaugel eemal Madde lillat ja Friide valget pearätti. [I]

Väline omaja

§ 3 Lausealgulise teema positsioonis on sageli väline omaja (ingl *external possessor*) – lausele lisatud alalütlevas käändes moodustaja, mis väljendab omandussuhet mingi teise moodustajaga ning on mõjutatud lausega väljendatud sündmusest. Välise omaja lisamisel teema positsioonile seostatakse sündmus välise omajaga ning sündmust ennast väljendatakse lause reemaosas. Selline liigendamine võimaldab vältida konflikti, kus teemasse satuks varem mainimata referent (uus info, järgmisest näiteplokist nt *auto* ja *buss*), selle asemel valitakse väline omaja tuntud referentide hulgast. Välise omaja lisamine on eriti iseloomulik suulisele keelekasutusele. Nt

Isal on praegu auto katki, ma tulen oma autoga. *Tal* tuleb kell kuus juba buss linna. *Kristiinal* on jalg haige. Vabandust, *mul* katkes enne kõne ära. *Mul* on emal korteris remont.

Väline omaja ei paikne alati lause alguses, vaid võib paikneda lauses ka kaugemal. Seega ei ole selle peamine ülesanne lause infostruktuurilise ülesehituse korraldamine, vaid kaudselt mõjutatud osalise markeerimine (Tragel, Lindström 2006).

Irdelemendid: eelteema ja järelreema

§ 4 Lause süntaktilisest struktuurist väljaspool paiknevad ehk irdelemendid on eelteema ja järelreema (postreema) ehk täpsustusjätk. Mõlemad on tingitud info struktureerimisest ning on omased eelkõige suulisele keelele, ent on vähesel määral levinud ka kirjakeeles. Nähtust on uuritud seni vaid suulises keeles (Amon 2015), sellel põhineb ka järgnev käsitlus.

Eelteema on lause alguses paiknev, lause põhiosaga (põhilausega) süntaktiliselt sidumata nimetavas käändes leksikaalne element, mida põhilause struktuuris esindab samaviiteline asesõna. Eelteemaga tarind võimaldab edastada infot jaokaupa, mainides esmalt lihtsas vormis (nimetavas käändes) teemat, mille kohta põhilauses midagi väidetakse. Eelteemat kasutatakse sageli diskursuse / teksti seisukohalt kõrvalistele või varem otseselt mainimata referentidele viitamisel (Amon 2015).

Eelteema sisaldab tavaliselt nimisõnafraasi, milles on määratleja (nt *see / need*) (a, b), pärisnimi (c) või rõhuline pronoomen (d);

kokkuvõttev samaviiteline asesõna põhilauses ühildub semantiliselt arvus eelteemaga, kuid on käändes, mis on tingitud põhilause struktuurist (a, b). Koreferentse elemendina võib toimida ka asemäärsõna (nt *seal, sinna*) (e).

- a. .. muidugi *see haridus poistel* [EELTEEMA], *sellest* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] on mul väga kahju.¹
- b. ja siis *need ületalve seisnud need mädanenud kartulid* [EELTEEMA] *neid* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] võeti siis ja küpsetati ära [S]
- c. kuidas Mikuga on. – noh *Miku* [EELTEEMA], täna *teda* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] näiteks küll ei olnud ja nii edasi, noh vaata ise. [S]
- d. Aga *mina* [EELTEEMA], *ma* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] lihtsalt sain järsku aru, et olen nagu valesse rööpasse libisend. [S]
- e. aga näiteks *see böuling* [EELTEEMA] et kas *sinna* [SAMAVIITELINE ASEMÄÄRSÕNA] tuleb siis ka nagu aeg kinni panna ennem. [S]

Eelteemaga tarindit kasutatakse ka kirjalikus keeles, eriti juhtudel, kus teema on pikk ja/või sisaldab relatiivlauset. Siiski on see omasem informaalsetele tekstidele (Amon 2015: 88). Nt

Kõik üriku, meeskohtu kohturaamatud, vasallide palvekirjad, maatehingud, milles Toompea võimud on osalenud, olgu see siis Taani ajal või ordu ajal [EELTEEMA], *kõiki neid* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] hoitakse siin ruumides. [I] *Selline noor, kes on ise aldis küsima ja ise kiiresti õpib* [EELTEEMA], *tema* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] lööb läbi. [etTenTen]

Järelreemaga tarindis sisaldub põhilauses asesõna, mis on samaviiteline nimisõnafrasiga, mis paikneb süntaktiliselt lõpetatud põhilause järel. NP täpsustab asesõnalise elemendi referenti. Samaviitelise asesõna vormi (käände) tingib lause struktuur, järelreemas paiknev NP on tavaliselt samas vormis kui asesõna (a, b, c). Samaviiteline sõna võib olla ka asemäärsõna (d).

- a. jah jah mis te ise arvate kaua *see* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] võib kesta *see nõupidamine* [JÄRELREEMA] [S]
- b. ei noh mina pole seda järeldust teind. *selle* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] tegid hoopis teised inimesed *selle järelduse* [JÄRELREEMA]. [S]
- c. *tal* [SAMAVIITELINE ASESÕNA] on ikka jalg nii hull *Ainil* [JÄRELREEMA] et [S]
- d. tead ka kedagi kes *seal* [SAMAVIITELINE ASEMÄÄRSÕNA] on sisvä, (.) *selle eriala peal* [JÄRELREEMA]. [S]

¹ Näited Amon 2015, kui ei ole märgitud teisiti.

Järelreemaga lausete üks funktsioone on reema esiplaanile asetamine ja selle arendamine; referendi lõplik identifitseerimine leksikaalse elemendi näol jäetakse põhilausest väljapoole. Seega ka järelreemaga tarind võimaldab diskursusesse tuua vähem tuntud referente järkjärgult: kõigepealt avab asesõnaline element võimaliku tähendusvälja, leksikaalne element lausungi lõpus viib selle protsessi lõpule (Amon 2015).

Järelreemaga konstruktsioonide ja suulisele kõnele iseloomuliku protsessilisusest tuleneva parandusmehhanismi vahel ei ole selget piiri: ka järelreema korrigeerib võimalikke valesstimõistetavusi ja segadusi viitesuhetes. Järelreemat kasutatakse kirjakeeles harvemini kui eeltemaga konstruktsiooni; sagedasem on see tõlketekstides ning informaalsetes kirjalikes tekstides, nt internetifoorumites (a, b) (Amon 2015: 88).

- a. Ma olen emale kirjutanud taolise kirja ja palju enamgi veel. Mitte midagi. Tundus, et *see* hoopis vihastas teda, *see minu kiri*.
- b. Minu poiss ütles, et ka nende klassis oli tema eelkooli klassikaaslane nutma hakanud – lapse asi, võõrad õpetajad ja teistsugune olukord, lapsele tekitas see kõik stressi. Ma ei usu, et *see* ülesannete pärast juhtus, *see nutu asi*.

Tuntud-uus info

§ 5 Tuntud-uu info jaotuse puhul peetakse silmas seda, kas ja mil määral on diskursuse referendid adressaadi jaoks identifitseeritavad. Tuntud referendid on varasema diskursuse konteksti või üldiste teadmiste kaudu identifitseeritavad referendid, uued referendid aga seni diskursuses aktiveerimata referendid. Tuntud-uu referentide skaalal on mitmeid vaheastmeid. Järgnevalt esitatav jaotus põhineb Ellen Prince'i (1981, 1992) käsitlustel.

Uued referendid võivad olla adressaadi jaoks päris uued referendid (a) või seni mainimata referendid, mis on seotud mingi tuntud referendiga (b), samuti adressaadi teadvuses või diskursuse mudelis olemas, ent käimasoleva diskursuse (teksti) käigus varem viitamata referendid (c).

- a. Ma ostsin eile endale *uu kleidi*.
- b. *Üks mees, kellega ma koos töötan*, ostis endale Cadillaci.
- c. *Noam Chomsky* valiti maailma mõjukaimaks intellektuaaliks.

Tuntud referendid on varem tekstis mainitud entiteetidid (a) või kõneolukorrast osalistele tuntud deiktilised entiteetidid (b, c).

- a. Jaanus läks kooli. *Ta* tassis seljas rasket kotti.
- b. (kõrvalasuva ehitise kohta:) *Seda* on küll kiiresti ehitatud.
- c. *Sa* võiksid nüüd minema hakata, muidu jääd veel hiljaks.

Nende kahe rühma vahele jäävad sellised referendid, mis on mingist varasemast referendist järeldatavad: näiteks kui on räägitud poest, siis üldiste teadmiste põhjal võib järeldada, et seal on ka müüja. Nt

Tahtsin poest kommi osta, aga *müüja* rääkis nii kaua telefoniga, et ma väsisin ootamast ja tulin ära.

Tuntud info paikneb eesti keeles tüüpiliselt lause algul, uus info lause lõpus. See tähendab, et lause teema väljendab tavaliselt tuntud infot ning reema uut infot. Siiski ei ole tuntud-ue info jaotus sama, mis teema-reema jaotus: tuntud referente võib olla lauses mitu ning need võivad paikneda ka reemaosas (a), samuti võib uus referent olla lause teemaks (b).

- a. *See* [TUNTUD, TEEMA] oli *mulle* [TUNTUD, KUULUB REEMASSE] *suureks üllatuseks* [UUS, KUULUB REEMASSE].
- b. *Vanades geograafiaõpikutes kirjeldatud püstat* [TEEMA, TEKSTIS UUS INFO] ei leidu enam üldse. [I] *Midagi pehmet* [UUS, TEEMA] vajus *talle* [TUNTUD, KUULUB REEMASSE] *sülle* [UUS, KUULUB REEMASSE]. [I]

Tuntud ja uute referentide väljendamine mõjutab sõnajärge: tuntud referendid kalduvad esinema oma tavalisest neutraalsest positsioonist eespool, uued referendid (eriti kui neile langeb ka fookus) aga tagapool (→ § 12).

Tuntud-ue info jaotuse paiskab segi ka sekundaarse teema toomine lause algusse. Sekundaarne teema võib esitada nii tuntud kui uut infot, ent sekundaarse teema toomisel lause algusse satub kõige tüüpilisem tuntud infot esitav element – primaarne teema – inversiooni tulemusena verbijärgsesse positsiooni. Nt

Seda [SEKUNDAARNE TEEMA, TUNTUD] küsisin *ma* [PRIMAARNE TEEMA, TUNTUD] endalt juba enne sõda Venemaal. [I] *Mingit kirja* [SEKUNDAARNE TEEMA, UUS] polnud *ta* [PRIMAARNE TEEMA, TUNTUD] maha jätnud. [I]

Referentide tuntust või uudust markeeritakse leksikaalselt: tuntud referentide puhul kasutatakse definiitseid määratlajaid (*see mees*,

need poisid, kõik poisid, minu telefon), pärisnimesid (*Mati, Helle, Noam Chomsky*), pronomeneid (*ta, mina*). Uute referentide markeerimiseks kasutatakse indefiniitseid määratlejaid (*üks mees, mingi poiss*), pikemaid laiendatud nimisõnafraase (*kollane Fiat*), indefiniitpronomeneid (*keegi, miski*) (→ 9 § 3).

Eesti keelele on iseloomulik, et tuntud ja uus info ei ole leksikaalselt markeeritud, kui ta paikneb oma prototüüpses positsioonis. Nähtust on vähe uuritud, järgnev kokkuvõte lähtub EKGst (EKG II 1993: 195).

Tuntud info oma prototüüpses positsioonis jääb sageli markeerimata. Nt

Auto sööstis paigalt. Pilt ripub seinal. Jüri kirjutas raamatu valmis. Direktor võttis külalised vastu.

Tuntu positsioonis uue referendi tundmatust väljendatakse leksikaalselt. Nt

Üks auto sööstis paigalt. Mingi pilt ripub seinal. Jüri kirjutas paksu raamatu valmis.

Ka uus info võib jääda markeerimata, kui ta paikneb tüüpilisel uue info positsioonil lause lõpus. Nt

Seinal ripub pilt. Direktor võttis vastu väliskülalisi. Jüri kirjutas raamatu.

Samas positsioonis tuntud info on aga leksikaalselt markeeritud. Nt

Seinal ripub seesama pilt. Jüri kirjutas valmis oma uue raamatu.

Fookus

§ 6 Fookuse käsitlusi on keeleteaduses väga erinevaid. Fookuse all võidakse silmas pidada nii uue info esitamist kui ka kontrastiivseid väljendeid (Matić, Wedgwood 2013). Siinses töös lähtutakse peamiselt Knud Lambrecht'i käsitlusest, mis defineerib fookuse presupositsiooni ja väite põhjal: fookus on see lauseosa, mille poolest väide erineb presupositsioonist; see tähendab, et fookus sisaldab infot, mis on varasema (kon)teksti põhjal uus või ennustamatu (Lambrecht 1994: 207). Fookus on reema kõige olulisem osa ja eristub tüüpilisest teemast, mis on presupositsiooni osa, st tuntud või eeldatud element lauses.

Selle põhjal, kui suures ulatuses fookus hõlmab reemat, on eristatud kolme tüüpi fookust: a) predikaadirühmafookus (Lambrecht 1994: *predicate-focus*), b) lausefookus (*sentence-focus*), c) moodustajafookus (*argument-focus*).

Predikaadirühmafookus hõlmab lihtsas teema-reema jaotusega lauses sisuliselt kogu reemaosa ja ütleb midagi uut või ennustamatut teema kohta, vastates küsimustele, mis teema referendiga juhtus või mida ta tegi. Kuna predikaadirühmafookusega lause vastab kõige enam neutraalsele teema-reema jaotusele, on seda nimetatud ka markerimata fookuseks (Lambrecht 1994: 228). Predikaadirühmafookuse puhul ei ole ühtki selle osa eriliselt esile toodud ning lause järgib neutraalset sõnajärge. Predikaadirühmafookust võib seega samastada reemaga: uus või ennustamatu info hõlmab kogu reemat ning ühtki osa reemas ei ole esile tõstetud. Nt

(Mida isa tegi?) Isa / ta [TEEMA] *pesi nõud ära* [FOOKUS=REEMA].
(Mis Toivoga juhtus?) Toivo / Ta [TEEMA] *kukkus tänaval kokku* [FOOKUS=REEMA].

Lausefookusena on käsitletud juhtumeid, kus lauses ei ole teate lähtepunkti (teemat), vaid kogu lause esitab uut infot. Ka neis lausetes ei tooda ühtki lauseosa eriliselt esile ning kogu lause kuulub reemasse. Predikaadirühmafookusest eristab seda teema puudumine: teade ei ole ankurdatud varasema info külge (→ § 2). Nt

Leidub igasuguseid veidrikke. Avastati uus liblikaliik. Süüa võib söögisaalis. (Mis lärm see on?) – Naabrimees tuli koju.

Moodustajafookuse puhul on uueks või ootamatuks infoks predikaadi üks semantiline argument või laiemalt lause üks moodustaja, milleks võib olla ka nt aega, kohta, viisi vms märkiv määrus või hoopis predikaat. Moodustajafookus on seega kitsas fookus, mis toob uue, ootamatu või ennustamatuna esile ühe osa reemast.

Siinses ülevaates käsitletakse edaspidi fookusena vaid moodustajafookust.

§ 7 Fookusega kaasneb esilduvam häälde, partiklite kasutamine ning sõnajärjemuutused.

Fookuse kõige tavalisem positsioon on lause vahetus lõpus. Fookuse paigutamine lause lõppu põhjustab sageli sõnajärjemuutusi verbile järgnevas lauseosas: fookustatud lauseliikmed

kalduvad paiknema oma tüüpilisest asukohast kaugemal lause lõpus. Lause lõpuline fookus on tüüpiline uue info fookus: see osutab, mille reema osa on uus või teate seisukohalt kõige olulisem ja varasema põhjal ennustamatu. Nt

Esimese vabariigi ajal sõitsid Eesti kaitseväelased muuhulgas *tankidega*. [A] Nii annetatakse raha Tartu Kergejõustiku Koolile *naelikute ostmiseks*. [A] Koju jäid peielauda korraldama *Potitare Eeva kahe tütre ja Üdsi perenaine*. [I] Ära ela oma lahkumineku valu välja *lapse peal*. [A] Naastrehvide kasutamine on lubatud *1. aprillini*. Nüüd sõitis daaliaid puruks sõtkudes mürinal õuele *kaptan Porfirin*. [I]

Fookus võib paikneda ka lause keskel, kui sellega kaasneb tugev rõhk ja fookustavate partiklite (nt *isegi*, *-gi/-ki*) või pronoomenite (nt *ise*) kasutamine. Nt

Ma *isegi kartsin* sind natuke. See rasvalõhn ei lahku tegelikult *päeva lõpukski* kontoriruumidest. [A] See on *kooli enda* teha, mis kell tunnid hakkavad.

Fookus võib paikneda ka lause algul. Lausealgulist elementi võib fookusena käsitleda eelkõige juhtudel, kus ta kuulub selgelt reemasse ja sisaldab uut või ootamatut infot (a). Lausealguline fookus loob ka kontrasti mingi teise referendiga või eelneva tekstiga ning on tugevalt rõhutatud (kontrastiivne fookus) (b). Praktikast on siiski raske eristada lausealgulist fookust sekundaarsest (kontrastiivsest) teemast; segaduse vältimiseks võib praktilises analüüsis olla mõttekam neid mitte eristada ning kasutada lausealgulise *kontrasti* mõistet.

- a. *Lapse peal* ära oma lahkumineku valu välja ela. *Naha peale* peaks sinusugusele andma.
- b. (Kas ema tuli koju?) Ei, *ISA* tuli koju. *MINA* selle sõja saatust ei otsusta. [I]

Lausealgulise fookuse positsioonis paiknevad alati eriküsilause küsisõnad, st lause küsituum, millele vastamist kuulajalt oodatakse ning mis pole varasema põhjal teada. Nt

Kes täna õhtul meile tulevad? – *Aarto ja Mikk* tulevad. *Mis kell* su buss väljub? – *Kell 14.15*.

Fookus langeb ka kaudküsilause küsituumale, mis esindab infot, mis pole kõnelejal teada. Nt

Kelle poolt ta hääletas, jättis Hõbemägi paraku ütlemata. [etTenTen] Plika tahtis teada, mida Panso-kooli sisseastujalt nõutakse. [I] Ei tea, kui palju siin linnas minuvanuseid naisi on, kes niisama kindlalt omaenese jalgedel seisavad kui mina. [I] Ma loen päris ära, kui palju siin neid erinevaid saiasorte on? [I]

Lause sõnajärg

Üldist

§ 8 Lause sõnajärje all mõistetakse nii lause moodustajate kui ka mittelauseliikmeliste lauseelementide (üldlaiendid, sidendid) järjestust.

Eesti sõnajärg on suhteliselt vaba, see tähendab, et sõnajärge reguleerivad peamiselt pragmaatilised tegurid (infostruktuur): tuntud ja uute referentide esitamine lauses ning fookus. Sõnajärge võib mõjutada ka moodustajate pikkus, mis on aga enamasti seotud nende tuntuse astmega: pikemad moodustajad väljendavad tüüpiliselt uusi referente, lühikesed moodustajad tuntud referente.

§ 9 Eesti keele **põhisõnajärg** on SVX: alus (S) – öeldis (V) – öeldise laiend (X), viimase hulka kuuluvad nii sihitis (O), öeldistäide (P) kui ka määrus (A).

Põhisõnajärg iseloomustab neutraalset, kontekstivaba, lihtsa struktuuriga normaallauset. Nt

Emä keetis neli purki maasikamoosi. [SVO] Taevas on täna erakordselt selge. [SVAP]

Põhisõnajärg on ka statistiliselt kõige sagedam sõnajärg: ajakirjanduskeeles esineb seda 25% (Tael 1988b), ilukirjanduskeeles 33% (Huumo 1994: 23), suulises kõnes 30% lausetes (Lindström 2005), teiste sõnajärjemallide esinemissagedus on väiksem. Vaid ajakirjanduskeeles on teise sagedama sõnajärjemalli XVS sagedus peaaegu võrdne SVX-järje sagedusega (vastavalt 24% ja 25% (Tael 1988b: 6)). SVX-järg vastab kõige paremini eesti infostruktuuri printsiipidele: lause alguses paikneb teema, mis on ühtlasi lause subjekt, lause lõpus fookus (Tael 1988b: 40).

§ 10 Mittenormaallausete põhisõnajärg erineb normaallausetest selle poolest, et lause alguses ei paikne mitte subjekt, vaid mõni muu lauseliige, ning grammatiline subjekt paikneb lause lõpus (XVS). Mittenormaallause subjekt on sageli abstraktne või viitab uuele referendile diskursuses.

EKSISTENTSIAALLAUSE: Taevas on suured tumedad vihmapiivad. [AVS] Naadi varrest tuli näpu peale rasket läikivat mahla. [AVAS]

OMAJALAUSE: Emal on neli purki maasikamoosi. [AVS]

TULEMUSLAUSE: Emast sai meisterkokk. [AVS]

KOGEJALAUSE: Matile meeldivad roosad õhupallid. [AVS] Matit huvitab soome-ugri väikerahvaste olukord. [OVS] Matil on vaja uut arvutit. [AVS]

§ 11 Verbi ja selle laiendite kõige neutraalsem sõnajärg on: verbi finiiitne vorm – latiivne valdajamäärus – vaba määrus – sihitis / öeldistäide / seotud määrus – perifrastilise verbi element – liitajalise öeldise põhiverb (Sahkai 1999: 29). Üldprintsipiina seega: mida tugevamalt on laiend öeldisverbiga seotud, seda kaugemale ta lauses paigutub. Erandi moodustavad latiivse valdajamäärusega laused, milles valdajamäärus on küll seotud laiend, ent paikneb neutraalses lauses enne teisi laiendeid.

Seega neutraalse järjestuse puhul

- latiivne valdajamäärus (valA) eelneb sihitisele:

Iga õige eestlane annab *setu põgenikule* [valA] peavarju ja sooja toitu [O].

- vaba määrus [vA] eelneb öeldistäitele:

Mina olen oma viie või kuue tuhandega [vA] tema kõrval [vA] täielik kõnn [P].

- vaba määrus eelneb seotud määrusele [sA]:

Nii et ma kõnnin jõudsal, aga kiirustamata sammul [vA] mööda jaama tagant algavat tänavat [sA] alevisse [sA].

- vaba määrus eelneb sihitisele:

.. ja karjub huupi [vA] igasuguseid söimusõnu [O].

- igasugune määrus eelneb mitmesõnalise verbi(vormi) mitteverbaalsele ja infiniitsele osisele:

Rong sõitis peatumata [vA] mööda [ÜHENDVERBI OSIS]. Ta oli unes ilmuva Elli ettekuulutuste mõjul [vA] hommikuti [vA] alati [vA] hirmukangestuses [vA] ärganud [VERBI LIITVORMI OSIS]. [I] Ta oli just [vA] pikaliiniautobussi mugaval istmel [vA] üles [ÜHENDVERBI OSIS] ärganud [VERBI LIITVORMI OSIS]. [I]

Verbi laiendeid võib nihutada paremale grammatilistel põhjustel (element on lauselühend, kõrvallause või temast sõltub kõrvallause) või pragmaatilistel põhjustel (element on fookustatud) (Sahkai 1999: 32).

Sõnajärg ja infostruktuur

§ 12 Sõnajärje kujundamise aluseks on eesti keeles infostruktuur. Neutraalse infostruktuuriga lauses paigutatakse esimesele kohale teema, lause lõppu kaalukaim info (Tael 1988b: 38). Neutraalsete lausete põhjal tuvastatud põhisõnajärje võivad segi paisata referentide tuntus või uudsus ning fookustatus.

Lause algus on tüüpiline tuntud info asukoht, mis neutraalsel juhul langeb kokku (primaarse) teemaga. Nt

See teade oli ta jalad nõrgaks teinud, nii et *ta* istus pargi linnapoolsele pingile ning hakkas nutma. [I] *Meil* oli sihtpunkt ja koht, kus maha tulla. [I] Ametlikult vahetati vaid tuhat viissada rubla saja viiekümneks krooniks. *Seda* oli nii vähe, et ei õnnestunud näha saada kõiki uusi rahatähti. [I]

Tuntud referendid, mille neutraalne positsioon paikneb lauses kaugemal (reemas), võivad liikuda oma neutraalsest asukohast ettepoole. Näiteks tuntud referendile viitav sihitis võib liikuda neutraalsest lauselõpulisest positsioonist ettepoole verbi järele. Nt

Ta oli laupäeva õhtuti televiisorist *ühte sarja* [UUS INFO] vaadanud. [NEUTRAALNE SÖNAJÄRG] → Ta oli *sedä sarja* [TUNTUD INFO] laupäeva õhtuti televiisorist vaadanud. Mees sõitis *ennast* [TUNTUD, ASESÕNALINE O] eelnenud aastal [vA] purjus peaga [vA] mootorrattaga [vA] surnuks [sA].

Uue info asukoht on üldjuhul reemas lause lõpuosas. Kui moodustaja kannab lause fookust, paigutatakse ta oma neutraalsest asukohast lause vahetusse lõppu. Nt

Ta ei tahtnud liiga vara [vA] minna [O]. [NEUTRAALNE SÕNAJÄRG]
 → Ta ei tahtnud minna [O] *liiga vara* [vA, FOOKUS], kuid hiljaks
 jääda ka mitte.

Vanaema sõitis vankriga läbi heinamaa. [NEUTRAALNE SÕNAJÄRG]
 → Vanaema sõitis läbi heinamaa *vankriga* [FOOKUS].

Ta oleks pidanud kõik oma rohud kaasa võtma. [NEUTRAALNE SÕNA-
 JÄRG] → Ta oleks pidanud kaasa võtma *kõik oma rohud* [FOOKUS].

Ka normaallause subjekt võib paikneda lause lõpus, kui ta viitab uuele referendile, on struktuurilt keerukas või pikk või on fookustatud (→ § 13).

Subjekti asukoht lauses

§ 13 Subjekti asukoht **neutraalses normaallaus** on lause alguses. Lausealguline alus kaldub olema lühike (pronoomen või laiendamata nimisõna) ning viitab (tekstis, diskursuses) tuntud referendile, sageli inimesele või elusolendile (ilukirjanduse kohta vt Huumo 1995, ajakirjanduse kohta Tael 1988b: 9, suulise kõne kohta Lindström 2002). Seega sarnaneb lausealguline subjekt enim prototüüpse subjektiga (→ 4 § 3–4). Siiski tuleb meeles pidada, et see ei ole reegel, vaid tendents. Nt

Nad [TUNTUD, ELUS+INIMENE] ronisid raudrinnatise alt läbi, *mees* [TUNTUD, ELUS+INIMENE] hüppas müürilt liivale ja *naine* [TUNTUD, ELUS+INIMENE] libistas end ta käte vahele alla. [I] *See* [TUNTUD, ELUTU] läheb edasi kinnitamisele linnavolikogusse. [A]

Kui normaallause subjekt viitab uuele referendile (a), eriti kui ta on seejuures fookustatud (b), pikk ja/või sisaldab alistatud struktuure (kõrvallause, sekundaartarind) (c), võib ta paikneda ka lause lõpus.

- a. Seminaril osalejate valiku teeb saadetud avalduste põhjal *Taani komisjon*. [A] Avariis sai viga *bussijuht ja 18 reisijat*. [A] Koju jäid peielauda korraldama *Potitare Eeva kahe tütre ja Üdsi perenaine*. [I]
- b. Harilikult alustas kõnelust *isa*. Divisjoni direktoriks saab *Jaak Anton*. [A]
- c. Kaitsevæele läksid väga kulukaks *kaitseministeeriumi tellitud ja „Lindas“ valmistatud seljakotid*. [etTenTen]

Normaallause subjekt paikneb lauses 3. positsioonil, kui lause esiliikmeks on tõstetud mõni muu lauseliige (sekundaarne teema)

(→ § 14). V2-st tingitud inversiooni tulemusena 3. positsioonil paiknev subjekt on oma infostruktuurilistelt omadustelt sarnane lausealgulise subjektiga: ta on tüüpiliselt lühike, viitab tuntud referendile, sageli inimesele või muule elusolendile (a), aga ka elutule tuntud referendile viitamine on tavaline (b).

- a. Nüüd teeb *Timmo* [INIMENE, TUNTUD] juba ise eakaaslaste seas „valgustustööd“. [A] Hiljem läks *ta* [INIMENE, TUNTUD] tagasi kaitsevähke, sealt kohtusse ja kohtust pikaks ajaks arestimajja. [A]
- b. Giuseppele teeb *minu ahastus* [TUNTUD, ELUTU] nalja. [A] Kokku läks *see projekt* [TUNTUD, ELUTU] maksma 20 miljonit krooni. [A]

Mittenormaallause subjekt paikneb neutraalses lauses lõpus ning väljendab uut infot; sageli viitab see abstraktsele või elutule referendile. Nt

Mul on *küllaltki hea fabuleerimisoskus*. [A] Laual on „*Concerto ritornello*“ *versioon kammerorkestrile, samuti üks pikem kooriteos*. [A] Temast sai *e-äri lipulaev*. [A] Mulle meeldib *selle poe õhkkond, kujundus, vaim*. [A]

Kui mittenormaallause subjekt viitab tuntud referendile, kaldub see ka mittenormaallauses paiknema öeldise ees ning kogu lause sarnaneb sel juhul sõnajärje poolest normaallausega. Nt

Ta meeldib mulle nii hirmus väga. [A] *See* meeldib igale pankurile. [A]

Öeldise asukoht lauses

Verb teisel kohal

§ 14 Kõige olulisema süntaktilise piiranguna toimib eesti keeles **printsip „verb teisel kohal“**, mille kohaselt finiiitne verbivorm (öeldis või selle osa) kaldub lihtlauses või põimlause pealauses säilitama 2. positsiooni ka siis, kui infostruktuurist tulenevate lausestruktuuri ümberkujunduste käigus liigub lause algusesse mõni muu lauseliige kui põhisõnajärjes tavaliselt (sekundaarne teema). Selle tagajärjel toimub normaallause puhul aluse ja öeldise inversioon. Nt

Täna *on taevas* erakordselt selge. [AVSP] Maasikamoosi *keetis emaneli* purki. [OVSA]

Kirjakeeles on kõrvalliikmega algavates lausetes inversioon toimunud isegi tervelt 90% juhtudel (Tael 1988b: 15).

Ka mittenormaallausete puhul toimib V2-reegel, ent sellisel juhul ei vaheta positsioone mitte alus ja finiitne verbivorm, vaid muu primaarse teemana toimiv lauseliige ja finiitne verbivorm. Nt

Kord teises eesti haiglas *oli mul* pärast üldnarkoosis op-i väga paha .. [etTenTen] Kuid selle saavutamiseks *tuli tal* kaks päeva ametnikega kembelda. [A] Nojah, aga nüüd *oli mul* Tiina. [I] Läänud talvel *oli tal* kord külm ja masendav olla. [A]

Kõrvalliikmete paigutamist lause algusse on nimetatud topikaliseerimiseks (vt Tael 1988b), inversioon on topikaliseerimise tagajärjeks. Lause algusse tõstetud kõrvalliikmed on tavaliselt emfaatilised (a) või kasutatud tekstiehituslikel eesmärkidel (sidususe saavutamiseks) (b) (Tael 1988b: 11). Kuna lausealgulises positsioonis pakuvad need alternatiivset lähtepunkti lausega edastatavale teatele, on siinses käsitluses neid nimetatud sekundaarseks teemaks (→ § 2).

- a. *Hea Tahte mängudel* tulid nad neljandaks. *Filmis* paistavad kõik detailid ehtsad. [A]
- b. Kui juba ära minna, siis iseseisvat elu elama. *Seda* tahtsin ma väga varakult. [A] *Sellest* võisin ma vaid unistada.

Sekundaarse teema lause algusse asetamisest ning V2-st tingitud inversioon toimub sõltumata subjekti infostruktuurilisest staatusest, st ka asesõnalised jm tuntud referendid liiguvad selle tulemusena verbijärgsesse positsiooni.

Lausealguline kõrvalliige on V2-st tingitud inversiivse XVS-järgjega lausetes kõige sagedamini adverbiaal: kas aega või kohta väljendav adverbiaal (a, b) (Tael 1988b: 13) või verbiga tugevalt seotud viisiadverbiaal (c), ent see võib-olla ka mõni muu lauseliige, nt sihitis (d) või predikatiiv (e).

- a. *Hommi*kul *kell viis* lähen ma minema. [I] *Veel enne lõunatundi* läks ta tagumisest trepist allkorrusele ja laskus sealt keldriruumidesse. [I]
- b. *Bussi peale* läks ta ikka jalgsi ümber järve, kui kandamit just ei olnud. [I] *Purde otsal* läks rada kaheks. [I]
- c. *Küiresti* tegi ta oma tähelepanematusheaks. [I] *Ja üleauruste sõnade ja saginata* läks ta nüüd sinna ka tagasi. [I]
- d. *Mõningaid California tragöödiad* hukkunuid polnud nende pered juba aastaid näinud. [A] *Oma unistust* ongi ta juba teostama asunud. [A]
- e. *Rasked* on need olnud just sellepärast, et klubi ümber on olnud kõik need muud asjad. [etTenTen]

Peale lause moodustajate võivad inversiooni tingida ka lause alguses paiknevad üldlaiendid. Nt

Äkki vajab ta hoopis muskaatveini, arutlesin ma närviliselt. [I]
Tegelikult oleks ta tahtnud Olaviga koos järves ujuda ka. [I] *Muidugi*
 peab see unes palju selgemini esile tulema kui ärkvel olles. [etTenTen]
Õnneks oli Adu ise telefoni juures. [I] *Siiski* riskis segadusse aetud
 autor suruda bossi väljasirutatud kätt. [I] *Seega* kuulub Vega meie
 sajandi suurimasse purjelaevade seeriasse, olles ühtlasi ainus, mis
 esialgsel kujul säilinud. [A] *Ometi* ei ole ka Eesti koondise mängu
 edenemine jäänud tähelepanuta. [A]

V2-piirangust tulenev aluse ja öeldise inversioon toimub ka põim-
 lausete pealauses, kõige sagedamini juhtudel, kui pealausele eelneb
 määruslause (a) või otsene kõne (b) (→ 22 § 107). Inversioon esineb ka
 mittenormaallausete pealauses (c).

- Kui põdeja oli rahunenud ja magama jäänud [AJALAUSE], *läks ta*
 tillukesse suitsetamiskambrisse ning süütas sigareti. [I] Kuigi
 vaid üks sisenejatest oli nahktagis [MÖÖNDLAUSE], *määras Anne*
 eksimatu vaistuga meeste varandusliku seisu – need mehed raha
 ei lugenud. [I]
- „Ma lähen kõigepealt poodi ja helistan talle ette, arvatavasti
 jooksen sealte kohe tema juurde,“ [OTSENE KÕNE, SIHITIS] *ütles*
ta Antonile ja pani siis Bernhardi nahkkoti lauale. [I]
- Kui ta ühel päeval haiglast välja kirjutati [AJALAUSE], *oli tal* siiski
 väga hea meel. [I]

Inversiooni võib põhjustada veel võrdlussidesõna *nagu, kui, otsekui, justkui, justnagu* kõrvallause algul. Nt

Samas levib Valklas kuuldus, nagu *oleksid valvurid* mehe vaeseomaks
 peksnud. [A] Aegajalt kumises pea, justkui *oleks see* vett täis nagu
 punktpall. [I]

§ 15 Umbisikulistele ja üldisikulistele lausetele on iseloomulik
 objekti paiknemine neutraalse teemana lause alguses ning verbi paik-
 nemine 2. positsioonil. Umbisikulises lauses paikneb objekt verbi ees
 teema positsioonis 47% objekti sisaldavatest lausetest (Nurme 2012:
 338). Nt

Teadust tehakse selleks, et näidata, mis on tulus praegusele hetkele
 või vähemalt valitsevale kildkonnale. [I] *See haige* viiakse täna meilt
 üle. [I] *Mind* saadeti hämarasse tahatuppa, et kirjutusmasina klöbin

ei häiriks. [A] *Õigusnorme* võib liigitada vastavalt eesmärkidele. [etTenTen]

Ka umb- ja üldisikulise lause alguses võib paikneda sekundaarne teema, mille tulemusena finiiitne öeldisverb on 2. positsioonil ning primaarne teema (objekt) 3. positsioonil. Sekundaarne teema on subjektita lausetes samasugune nagu mujal: tüüpiliselt aja- (a), koha- (b) või mõni muu määrus, või episteemilist modaalsust väljendav üldlaiend (c).

- a. *Oktoobris* valitakse ka kooli Aasta ja Aastate Õpetaja. [etTenTen]
- b. *Bordeaux's* nimetataksegi ju veine kohanimede järgi. [A] *Igasse metsa* võib end tagaajajate eest peita. [I]
- c. *Võibolla* suletakse see ühel päeval hoopis. [A]

Nii objekti paiknemine neutraalse teemana lause alguses kui ka inversioonist tingitud 3. positsioonil oleneb suuresti infostruktuurist: primaarse teemana toimib umb- ja üldisikulistes lausetes tuntud referendile viitav objekt, samas kui uut infot väljendav objekt on pigem lause lõpus (→ § 22).

§ 16 Passiivilausetes toimub inversioon sarnaselt aktiivilausetega, st subjektina toimiv patsiendi rollis moodustaja vahetab kohad finiiitverbiga. Nt

Nüüd *on ta* kutsutud USAsse Santa Fe biennaalile. [A]

§ 17 V2-st tingitud inversioon ei ole obligatoorne nähtus, vaid pigem statistiline tendents, mida esineb ajakirjandustekstides 90% juhtudel, kui lause alguses on sekundaarne teema (Tael 1988b: 15). Inversioon võib jääda toimumata, kui subjekti referent on tuntud ja asesõnaline (a) või öeldis on fookustatud (b). Ka episteemilist modaalsust väljendava üldlaiendi järel ei ole inversioon järjekindel ning võib jääda toimumata (c).

- a. Täna ma tõusin juba kell viis.
- b. Viierendal aastal asi pööras.
- c. Tegelikult laps jääb elu lõpuni sulle märku andma, kas kasvatasid teda hästi, või halvasti. [etTenTen]

V2-st tingitud inversioon on vastuolus uue-tuntud info neutraalse jaotamisega lauses: lause algul paiknev sekundaarne teema ei ole tingimata tuntud referent, vaid võib esitada ka uut infot. Inversiooni

tulemusena paikneb lause subjekt, mis tüüpiliselt viitab tuntud referendile, lauses 3. positsioonil. Seega inversioon võib muuta tuntud ja uue info jaotumist lauses nii, et kõige tuntum element ei paikne enam lause alguses, vaid pärast finiiitset öeldise osa. Selle vastuolu vältimiseks jäetakse alus vahel lausest hoopis välja, kui see on kontekstist või verbivormist tuletatav, näiteks juhul, kui aluseks on 1. või 2. isiku pronoomen. Nt

Aga öise tööga *panin* endal ka tervise nahka. [A] Uue nädala algul *oled* tööasjus menukas ning ambitsioonikas ning kõige otsustavamaks kujuneb 14. august. [A] Järgmisel päeval *alustame* oma teekonda Etna tippu tujutult. [A]

Märkus. Suuline kõne on infostruktuuri suhtes tundlikum ning seetõttu on ka V2-printsibiit tekkinud inversiooni suulises kõnes vähem. See tähendab, et suulises kõnes on tugevam tendents paigutada tuntud referendiga subjekt verbi ette ning aluse ja öeldise inversiooni asemel liigub öeldis 3. positsioonile, nt *igasugused ained ma olen tegelt ära=teind= välja arvatud see `seminaritöö*. Siiski ei ole inversioon tundmatu ka suulises kõnes: *varsti hakkad sa `uppuma* (Lindström 2002). 1. ja 2. isiku pronoomeni väljajätu on ka suulises kõnes seletatud V2-printsibiit tingitud inversiooni vältimise strateegiana (Duvallon, Chalvin 2004).

Predikaatverb lause algul

§ 18 Predikaatverb paikneb lause alguses tavaliselt emfaatilistel kaalutlustel (Tael 1988b: 14–15), st juhtudel, kui sellele langeb (kontrastiivne) fookus. Nt

Sõltub ju tükitöötasu otseselt tehtava töö hulgast. *Ei ole* ma nalja sõber. *Algas* see USA, sinna juurde kuulus eraldi hoonetekompleks, kus side välismaailmaga praktiliselt puudus. [A]

Verb kaldub paiknema lause algul järgmistel juhtudel (Remmel 1963: 222–224, EKK 2007: 527).

1) Eitavas lauses võivad emfaatiliselt rõhutatud olla alus ja öeldis mõlemad, sellisel juhul on alusena esinev asesõna sageli rõhulises pikas vormis. Nt

Ei tarvita mina sinu abi, katsu, kuidas enesega toime saad! *Ei tea mina*, kuhu Mati selle raamatu pannud on.

Kui üldiselt eesti keeles paikneb eitussõna alati põhisõna ees, siis emfaatilise rõhutatuse korral võib eitussõna ja põhiverbi ka lahutada, nii et alus paikneb verbi osiste vahel. Nt

Ei mina tea, kuhu Mati selle pani.

- 2) Üldküsilauses paikneb verb lause alguses, kui lauses puudub küs sõna. Subjekt võib lausest puududa (a) või nihkuda 2. positsioonile (inversioonküsimused) (b). Sama toimub ka mitternormaal-lause teemaga, mis neutraalses väitlauseis paikneks lause algul (c).
- Oled juba näinud seda uut näitust?*
 - Tahad sa sellest rääkida? Tahad sa oma lastele sellist elu? [etTenTen] Võid sa ikka täiesti kindel olla, et see laps on nüüd sinu tütar? [etTenTen] Oskad sa midagi noortele soovitada? [etTenTen] On ta teie lähim sõber? [A]*
 - On sul endal mõtteis ka taas profiks hakata? [etTenTen] On sul integreeritud graafikakaart? [etTenTen] Oli sellest kasu ka?*

Märkus. Inversioonküsimust võib pidada Euroopa keeleliidu (SAE – Standard Average European 'Euroopa keskmine standard') mõjuliseks (Metslang 2010) ning murretes on see rohkem levinud Lääne-Eestis ja saartel.

- 3) Tingimuslauses ja tingimuslausekujulises soovlauseis kasutatakse verbialgulist sõnajärge, kui lauses puudub sidesõna *kui*. Sellisel juhul toimib verbialguline sõnajärg tingimuslause markerina ning sellega kaasneb aluse ja öeldise inversioon (kui lauses on alus). Nt

Tahad sõbrast lahti saada, siis laena talle raha. Lähen mina, siis tulge ka teie, sest teie olete juba näidanud, et ei saa selle tööga paremini hakkama. [A] Oleks keegi enne võistlust öelnud, et ma hüppan teivast 3.10, oleksin ma teda hulluks pidanud. [A] Läheks nad ometi kord minema! Ütleks ema ometi midagi!

- 4) Hüüdlauseis on verb lause algul siis, kui sealt puudub partikkel *kiüll*. Nt

Oled sina alles tubli!

- 5) Käsklauseis esineb verbialgulisust nii subjektita kui ka subjektiga lauseis. Nt

Loe raamatut! Jätke see lause meelde ja vaadake siis tema siledat seilit ja kiiskavat ülikonda. [A] Käi sa vahepeal kodus ära.

Käsklauses esineb subjekti harva, ent kui subjekti väljendatakse, võib see esineda nii öeldise ees kui ka järel. Subjekti kasutatakse sageli kontrastiivsel eesmärgil, vastandades käsu saajat käsu andjale (*Mine sina nõusid pesema, mina teen süüa*). Subjekti kasutamine toob kaasa ka mitmeid pragmaatilisi varjundeid, nt VS-järge kasutatakse sageli emfaatilisel, nt *No oota sa! Mine sa õige põrgu! Olge te tuhandest tänatud!*, SV-järge aga käsu pehmendamiseks või nõu andmiseks: *Sa mõtle ikka sellele ka, et ma olen kaheksateist aastat vana* (Laurend 2011).

Ka vahendatud käsu (a) ja sellest kujunenud mõõndkonstruktsioonide puhul (b) paikneb finiidne verb tavaliselt lause alguses ning alus (kui alus lauses on) selle järel 2. positsioonil.

- a. *Tulgu ta siia! Helistagu ma pooleteise tunni pärast.* [A] *Antagu see võrdlus andeks, aga me näeme oma lihasilmadega, kuidas kujunevad uued Barbarused, Kaalud ja Laossonid!* [A]
- b. *Olgu mood milline tahes, mina värvidest loobuda ei suuda.* [A] *Puudutagu see siis Eesti kodakondsuse saamist, võimustruktuuri-desse kandideerimist või töötamist ühel või teisel ametikohal.* [A] *Langegu või löksu, mul ükskõik, otsustas ta ning lahkus metsast, hirm ja õudus südames.* [I]

- 6) Narratiivi sündmusliini edasiandvates lausetes kasutatakse verbialgulisi lauseid võttena, mis toob esiplaanile tegevuse (Lindström 2001b). Nt

Lähen mina hommikul kanu söötma, vaatan tunni, et teri võtta, aga ilus karvamüts tunniss. [etTenTen] *Istub* mees sõpradega peenes lokaalis ja mekib veini. [etTenTen]

Eelkõige narratiivile on iseloomulik ka verbialguline lause, mille aluseks või alusfraasi koosseisus on *teine / teised* tähenduses 'ta / nad, see / need'. Nt

Olid teised nalja viluks kaasa võtnud ruupori, mis laskis ka sireeni ja selle patareid kestsid hommikuni. [etTenTen] Läänud kord mees jahile. *Oli teine* mitu päeva kodust ära, aga saaki ei midagi.

- 7) Jaatavates eksistentsiaallausetes, kus puudub lausealguline koha- või ajamäärus ning milles kogu lause kuulub reemasse, ei ole verbialgulisus seotud fookustamisega (emfaatilisusega), vaid teema puudumisega. Nt

Saabus hommik. Laskus öö. Tekkis vaikus. Juhtus ränk õnnetus. Tulid külalised. On ilus ilm. Piserdas tihedat vihma. Sajab lund.

Selliste lausete eitavad vasted kalduvad olema pigem SV-järjega (Remmel 1963: 223). Nt

Külalised ei tulnudki. Vaikust ei tekkinud.

Predikaatverb lause lõpus

§ 19 **Pealaus**es on öeldis lause lõpus järgmistel juhtudel.

1) Kui öeldisele langeb fookus:

Sellest asi alles *algab*. Mõnedel meie aja parimatel näitlejatel see *puudub*. [A] Maakonnaveinide, Vin de Pays' de hinnad ehk kogunisti *tõusevad*. [A]

2) Eituslausetes, kus lause alguses on sekundaarne teema või eitusõna:

Täna ta meile külla *ei tule*. Kahe inimese suhetes üldistavaid reegleid olla *ei saa*. [A] Ega ma telekast saateid eriti *ei vaatagi*. [A] Nüüd ilmselt ma seda kaunitari ära *ei tunneks*. [A] Lepingut uueks aastaks veel sõlmitud *pole*. [A] Igas teatris see paraku nii *ei ole*. [A] Rannamäe sõnul instruksioone esialgu veel jagatud *pole*. [A]

3) Hüüdlausetes:

(Küll) ma sellele poisile veel homme *näitan!*

4) Episteemilise üldlaiendiga algavates lausetes, mis osutavad predikaadiga märgitud tegevuse toimumise tõenäosusele:

Vaevalt ta täna *tuleb*. Ehk me homme ikka *kohtume*. Ju ma sealt siis inspiratsiooni *sain*. [A] Vaevalt ma selle ise sinna *saatsin*.

5) Eriküsilausetes:

Millega Post ajakirjanduse ajalukku *läheb?* [A] Mida nad minust veel *tahavad?*

§ 20 **Kõrvallausetes** kaldub predikaadi finiiitne osis paiknema lause lõpus eelkõige küsisõnaga algavates kõrvallausetes, moodustades nii ülemineku iseseisvatelt küsilauseletelt sarnase struktuuriga alistatud lausetele. Kõrvallausete verbilõpulisus on varem olnud siiski oluliselt laiem (Ehala 1998), hõlmates ka suure osa *et*-lauseid, ent praeguseks

on *et*-lausetes ülivaldav V2-sõnajärg. Sõnajärje varieeruvus kõrvallausetes on siiski suur ning sõltub sidendist, lause tüübist, pikkusest ja infostruktuurist (vt Lindström 2004b, 2006, 2007).

Finiitverb kaldub paiknema lause lõpus järgmistel juhtudel.

1) Kaudküsilausetes:

Näeme, kuidas talurahvas *elab*, kuidas Jeanne oma veendunud kaaslastega üle lumiste põldude *ratsutab*, kuidas ta püüab kirjutama õppida. [A] Enam-vähem mäletan, mis teavitamiskohustused endale *võtsin*. [A]

2) Relatiivlausetes:

Suurepärane alternatiiv kõigele triviaalsele, mis Eesti muusikas praegu *valitseb*. [A] Siiski on Tallinnas vähemalt kaks meest, kes uuest linnavolikogust siirast rõõmu *tunnevad*. [A] Pikad laused süvendavad veelgi veniva aegluse muljet, mis vähemalt raamatu algusosas lugemise lausa tüütuks *muutis*. [A]

3) Aja- ja tingimuskõrvallausetes, mis algavad sidesõnaga *kui*:

Atlantas pigem turistidena esinenud sportlased on oma margi nagunii täis teinud ning saavad tõenäoliselt oma vitsad siis, kui järgmises olümpiatsükli raha paluma *tulevad*. [A] Keeld mõjub siis, kui selle hea tulemus nähtavaks *saab*. [A]

4) Eitava või küsiva pealausega kõrvallausetes:

Ta ei räägi nii mitte sellepärast, et ta ise seda näinud *oleks*, vaid .. Pole ohtu, et hamburger neid *nüristab*. [A] Samas ei saaks öelda, et ma pärast 30. eluaastat selle teemaga väga tegelnud *oleks*. [A] Me ei teadnudki, et teil koer *on*. Kuidas on võimalik, et inimene ilma liikumiseta nii palju *alla võtab*. [etTenTen]

5) *Et*-kõrvallausetest on verbilõpulisid lauseid enim otstarbelausetes hulgas (a, b), ent siin on varieeruvus siiski küllaltki suur, eriti konditsionaalivormi sisaldava otstarbelause puhul (c). Verbilõpulist sõnajärge on enam *da*-infinitiivis öeldisega otstarbelausetes hulgas (b), ent ka neis on infostruktuurist tulenevat verbi positsiooni varieerumist (d).

- a. Raamatupidajad hakkasid vaikselt pabereid ette täitma, et pensionärid õigel ajal raha kätte *saaksid*. [A] Osa mõtleb ka raamatupidaja arvelt kokku hoida ja tuleb oma paberitega siia, et meie ta töö ära *teeksime*. [A]

- b. Temagi jätkas, kuid vaid selleks, et paarisaja meetri pärast lõplikult liiva *sõosta*. [A] Uut vaimujõudu kogutakse siis, kui mõnekski hetkeks suudetakse pilk kaugemale suunata, et siis hiljem värskena hetkeolukordi avaramalt *hoomata*. [A]
- c. Ja minu ülesandeks on püüda lapsi, et nad *ei kukuks* üle kaljuserva .. [A]
- d. Miks üldse pidin pürgima sinuni, et siis *tunda* teostatamatu soove ja täitumiste võimatust? [I] Mina olen sündinud, et *töötada* sotsialismi ajal .. et *võidelda* selle nõukogude võimu pasaga. [A]

Märkus. Kõrvallausete verbilõpulist sõnajärge on peetud ühelt poolt vanaks SOV-sõnajärje jäänukiks eesti keeles (Remmel 1963: 252), teisalt saksa keele mõjuks (Aavik 1912). Varieerumine verbilõpulisuse osas on seletatav ka fookusega: kui fookus on küsituumal (eriküsilausestes ja osas kaudküsilausestes), on tendents paigutada öeldisverb lause lõpu tugevam (statistiliselt sagedam). Lausetes, kus küsisõna on grammatiseerunud sidendiks, mis toimib ühtlasi kõrvallause teemana (relatiivlause), on see tendents nõrgem. Lisaks sõltub verbilõpulisus sellestki, kas lauses on peale verbi ka muid uut infot kandvaid üksusi või mitte: verbilõpulisus on sagedam juhul, kui referendid, millele viidatakse, on tuntud (Lindström 2006).

Verbi asend sekundaartarindites

§ 21 Sekundaartarindite sõnajärge on uuritud väga vähe ning seda peamiselt verbi paiknemise seisukohalt. Remmel (1963: 293–298) on leidnud, et eesti keele sekundaartarinditele kõige iseloomulikum on verbi paiknemine sekundaartarindi lõpus, seda eriti *des-*, *mata-* ja *vat-*tarindite puhul (kõigis on siiski võimalik ka verbivormi algusasend) ning *tud-*tarindi puhul (kus see on ainuvõimalik positsioon). Määrusena käituva *nud-*tarindi puhul esineb nii algus- kui ka lõppasend. Nt

[Abja mõisas öömajal *olles*] söötis ja jootis parun sõjaväge õige hästi.² [Kuid kõigest pingutusest *hoolimata*] ei suutnud nad ometi mändi ühes juurtega maast välja kiskuda. Mõisahärra sõidab ka otse rehe juurde ja näeb meest [viljakoormaga rehe seina ääres *seisvat*]. Traktorist, [ühe põllu täis *külvanud*], sõidab jalamaid teisele. [Küllalt seal *mängitud*], tulime jälle õue, mis tiheda halja muruga oli kaetud.

² Kõik näited on pärit Remmelilt (1963), nurksulgudega on märgitud sekundaartarindi piirid.

Verbivormi paiknemine sekundaartarindi alguses on seotud mitme teguriga, mille hulgast tõuseb Rømmeli töös (1963) kõige selgemini esile sekundaartarindi põhiverbile alistatud infinitiivi olemasolu sekundaartarindis; sel juhul paikneb sekundaartarindi põhiverb sekundaartarindi alguses ja infinitiiv tarindi lõpus.

Alla jõudes ei julgenud ta silmigi üles tõsta, *kartes* piinlikke naeratusi *näha*, et tema .. *Jõudmata* veel kübaratki varna *visata*, kilkas Milla: .. *Harjunud* sõnakuulelik *olema* ning kuulekust *nõudma*, kargas ta nagu koolipoiss üles, löi juuksed tagasi ja tegi kerge kummarduse.

des-konverbitarindis paikneb *des*-vorm peamiselt tarindi lõpus (49%) või alguses (43%) (Martõkainen 2015: 34). Seejuures sõltub konverbi asukoht tarindi pikkusest ja tarindi asukohast alistava lause suhtes. Lühemates (2–3sõnalistes) tarindites paikneb *des*-vorm pigem tarindi lõpus (a), pikemates alguses (b). Alistava lause järel on sagedam *des*-vormi paiknemine konverbitarindi alguses (c), alistava lause ees ja keskel aga tarindi lõpus (d) (Martõkainen 2015).

- a. Naised rokivad [kõrsteid *tagudes*] nii, kuidas vähegi jõuavad. [I] [Midagi sellist *kuuldes*] erutun ning mõneks sekundiks on mul sellest päris hea tunne. [A]
- b. [*Kasutades* ära kutsumata külaliste pommile suunatud tähelepanu] haaras peremees pussi pärast väikest rüselust enda kätte. [A] Võigas hirmu- ja kättemaksuekstaas .. näis läbivat inimsumma nagu elektrivool, [*muutes* inimese vastu tema tahtmist grimasitavaks ja röökivaks nõdrameelseks]. [A]
- c. Samas varjupaigas peetavate koerte-kasside elutingimused võivad olla kuni poole väiksemad, [*lähtudes* lühiajalise pidamise reeglitest]. [A] Sellise nipsaka küsimuse esitas keegi Belgia ajakirjanik, [*küllastades* USA suurimat šokolaaditehast]. [A]
- d. [Ringi *liikudes*] jäi mulje, et vähemalt Kaplinna ümbruse jaoks on jutud rassilisest vihavaenust tugevasti liialdatud. [A] [Ainult oma äridest *rääkides*] muutub ta ettevaatlikuks ja napsõnaliseks. [A] Selle aja jooksul saab [tasulisel telefonil *helistades*] erakonna seisukohtade suhtes poolehoidu avaldada. [A]

Objekti asukoht lauses

§ 22 Objekti neutraalne positsioon on eesti keeles lause lõpus. See asend on iseloomulik ennekõike prototüüpsele uut infot sisaldavale objektile. Nt

Isa lõhub juba hommikust saadik kuuris *puid*. Ma kinkisin sõbrale sünnipäevaks *raamatu*. Sinu juuresolek tekitab inimestes *inspireerivaid ideid*. [A] Nüüd otsivad linnavalitsusse pürgijad Edgarilt *lepitust*. [A]

Kui lause öeldis on mitmesõnaline, paikneb objekt neutraalsel juhul enne (a) infiniitset öeldiseosa või (b) ühend- või väljendverbi koosseisu kuuluvat abimäärsõna või noomenit. See positsioon on iseloomulik eelkõige tuntud objektile või uuele, aga fookustamata objektile.

- a. Ma võiks ka *midagi* välja mõelda. [A] Mehed olid kõrvalkvartali trahteris *väikesed tropid* teinud, *eeltehingut* niisutanud, *pliine* peale hammustanud ja siis *kalamarja* teise klõmakaga alla loputanud. [A]
- b. Raamatupidajad lükkavad *selle väite* tagasi. [A] Aga öise tööga panin endal ka *tervise* nahka. [A]

Üldjuhul paikneb objekt seega lause lõpus, kui ta on uus ja fookustatud, ning eespool, kui objekt on tuntud või fookustamata. Viimasel juhul paikneb objekti järel määrus või abimäärsõna, mis piiritleb sündmust (vt Rajandi, Metslang 1979). Nt

Anu leidis metsast *sõrmuse*. [UUS]
 Anu leidis *sõrmuse* metsast. [TUNTUD]
 Anu leidis metsast *sõrmuse* üles. [TUNTUD]
 Anu leidis *sõrmuse* metsast üles. [TUNTUD]

Nagu näha viimasest näitest, võib tuntud objekt oma neutraalsest asukohast liikuda veelt ettepoole vahetult verbijärgsesse positsiooni vaba määruse ette. Nt

Estonian Airi kassiirid tegid *seda* tavaliselt siiski. [A] Ma süstisin *teda* aastakümneid. [A] Ma olin *neid lugusid* enne soome keeles lugenud. [A] Mees sõitis *ennast* eelnenud aastal purjus peaga mootorrattaga surnuks. [I]

Kui lauses on objekti asukohta või seisundit täpsustavaid seotud määrusi, paiknevad need tavaliselt pärast objekti. Ka sel juhul on objekt tuntud. Nt

Ta on *Salingeri* rikkaks teinud ja klassikuks tõstnud. [A] See teeb *mind* närviliseks. Ema saatis *lapse* poodi.

Kui objekti referent on tekstis uus ja fookustatud, paikneb ta infinitiivse verbivormi või ühendverbi osise järel. Nt

1939. aastal mõtles 18aastane karikaturist Bob Kane välja *uue kangelase: maskis ja kostüümis tõe ja õigluse eest võitleva nahkhiiremehe Batmani*. [A] Kuid Rüütli poolt harrastatav demokraatia on toonud tema lähikonda *diletante* ja suisa *veidrikke*. [A]

Rõhutamise tulemusena võib objekt sattuda ka lause algusesse. Nt

Mõningaid California tragöödias hukkunuid polnud nende pered juba aastaid näinud. [A]

Objekt võib lause algul sekundaarse teema positsioonis paikneda ka teksti sidususe huvides. Nt

Kui juba ära minna, siis iseseisvat elu elama. *Seda* tahtsin ma väga varakult. [A] *Seda hinda* ei pannud mina! [A]

Lause alguses paikneb ka kogejat väljendav objekt neutraalses kogejalauses. Nt

Minnat häiris Roodina põikpäisus, kes teda mõista ei tahtnud. *Mind* hämmastas nende elu hoomatav vaesus ja kaupluste tühjus meie omadega võrreldes.

Siiski on kogejalauses kogeja-objekti ja stiimuli-subjekti omavahelise järjekorra varieeruvus küllaltki suur (Lindström 2012), seda mõjutab nii subjekti referendi agenttiivne paralleeltõlgendus kui ka kogeja ja stiimuli tunnus. Subjekt, mille referenti saab tõlgendada nii stiimulina kui ka agendina (tahtlikult toimivana), paikneb peaaegu alati lause algul enne verbi (a). Selline lause on nii sõnajärje kui ka semantika poolest identne tavalise transitiivse lausega, ehkki tahtlikkuse määr võib mõnevõrra varieeruda (Lindström 2012), vrd *naabrionu, ta ja ma* järgmistes lausetes:

Naabrionu hirmutas last vitsakimbuga. *Ta* ei häirinud mind, lubades magada mul lõpuni kogu selle pika sügava une. [I] *Ju ma* polnud siis Aolille piisavalt ära hirmutanud. [I]

Impersonaalsetes lausetes võib objekt paikneda nii enne (47%) kui ka pärast öeldisverbi (53%) (Nurme 2012: 338). Objekti asukoht

oleneb ka impersonaalses lauses ennekõike referendi tuntuusest (Nurme 2012): tuntud referendid paiknevad pigem enne öeldisverbi, olles ühtlasi lause teemaks (a), uued referendid paiknevad pärast öeldisverbi (b).

- a. *See haige* [TUNTUD] viiakse täna meilt üle. [I] *Tiraaž* [TUNTUD] müüdi kiiresti läbi. [A] *Teda* [TUNTUD] kujutatakse roomakataliku pühapildidel birgitiini abtissina, kelle kõrval on emahirv. [etTenTen]
- b. Tavaliselt kaetakse sellise riidega *pilte* [UUS]. [I] „Halastajaõde Anna“ pälvis Balti näitusel erilise tähelepanu ning Ukraina ajalehtedes ja ajakirjades anti talle *kiitev hinnang* [UUS]. [I]

Objekti asukoht umbisikulises lauses on mõjutatud V2-printsibiit: kui lause alguses paikneb sekundaarne teema (nt määrus), paikneb tuntud ja teemana toimiv objekt mitte verbi ees, vaid vahetult verbi järel nagu üldiselt teemana toimiv normaallause subjekt või mittenor-maallause teema (→ § 15). Nt

Võibolla suletakse *see* ühel päeval hoopis. [A] Uuesti tõmmatakse *mölder* kraepidi laua äärde: kirjuta alla! [I] Viimasel ajal tarvitatakse *seda väljendit* Eestis sageli poliitikategelaste kohta, kui need mõne ettevõtmisega alt lähevad. [I]

Predikatiivi asukoht lauses

§ 23 Predikatiivi neutraalne asukoht on lause lõpus teiste verbi laiendite järel. Nt

Tollal olin ma sellegi summa eest *väga tänulik*. [A] Kindlasti märkad, et oled seltskondlikus plaanis senisest *populaarsem*. [A] „Kuristik rukkis“ oli aastakümneid miljonitele noorukitele üle kogu maailma *tõeline „eluõpik“*. [A]

Kui lause subjektiks on *da*-infinitiivitarind või kõrvallause, paiknevad predikatiiv ja koopula tüüpiliselt enne alust. Nt

Tavaline oli, et Postis võis tihti lugeda positiivseid lugusid Isamaa liikmetest. [A] *Huvitav*, et need asjad tunduvad olevat pöördvõrdelises seoses. [A] Küll on *raske* alluvatele meele järgi olla! [A]

Kirjandust lause infostruktuuri ja sõnajärje kohta: AAVIK, JOHANNES 1912. Kõige suurem germanismus eesti keeles. | AMON, MARRI 2015. Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring. | ASU, EVA LIINA jt 2016. Eesti keele hääldus. | DUVALON, OUTI, ANTOINE CHALVIN 2004. La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien. | EHALA, MARTIN 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. | EKG II 1993. | EKK 2007. | HUUMO, TUOMAS 1993. Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. | HUUMO, TUOMAS 1994. Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. | HUUMO, TUOMAS 1995. On the position of subject in Finnish and in Estonian. | KRUIJFF-KORBAYOVÁ, IVANA, MARK STEEDMAN 2003. Discourse and information structure. | LAMBRECHT, KNUD 1994. Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents. | LAUREND, TEELE 2011. Subjekti väljendamine käsklauses. | LINDSTRÖM, LIINA 2001b. Verb-initial clauses in narrative. | LINDSTRÖM, LIINA 2002. Veel kord subjekti ja predikaadi vastastikusest asendist laiendi järel. | LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlaused. | LINDSTRÖM, LIINA 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. | LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. | MARTÕKAINEN, LIINA 2015. *des*-konstruktsiooni sõnajärg. | MASLOVA, ELENA, GIULIANO BERNINI 2006. Sentence topics in the languages of Europe and beyond. | MATIĆ, DEJAN, DANIEL WEDGWOOD 2013. The meanings of focus: The significance of an interpretation-based category in cross-linguistic analysis. | NURME, MAILI 2012. Impersonaali objekt. | OGREN, DAVID 2015a. Sõnajärg, infostruktuur ja objekti kääne eesti keeles. | PRINCE, ELLEN F. 1981. Toward a taxonomy of given-new information. | PRINCE, ELLEN F. 1992. The ZPG Letter: Subjects, definiteness, and information-status. | RAJANDI, HENNO, HELLE METSLANG 1979. Määramata ja määratud objekt. | REMMEL, NIKOLAI 1963. Sõnajärjestus eesti lauses. | SAHKAI, HEETE 1999. Eesti verbifraasi sõnajärg. | SAHKAI, HEETE 2015. Demonstratives and information structure in spoken Estonian. | SAHKAI, HEETE, ANN VEISMANN 2015. Predicate-argument structure and verb accentuation in Estonian. | SALVESTE, NELE 2015. On the pragmatic and semantic functions of Estonian sentence prosody. | TÄEL, KAJA 1988b. Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). | TÄEL, KAJA 1990. An Approach to Word Order Problems in Estonian. | TRAGEL, ILONA, LIINA LINDSTRÖM 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omajakonstruktsioonist.

19. VIITSEOSSED

Renate Pajusalu

Üldist

§ 1 **Viitamine** on keeleüksuse vastavusse viimine mingi reaalse või diskursusemaailma referendiga. Referendiks võib olla mis tahes olend, ese, sündmus, omadus või tekst, mida kõneleja käsitab viitamiskäsituse tervikuna. Viidatakse tavaliselt nimisõnafraasiga (sh pronoomeniga), kusjuures selle vormi valikul on oluline eelkõige referendi infostaatus, st kas see on teate vastuvõtjale uus või juba varasemast tuntud. Viitamist uuele referendile nimetatakse selle **esmaviitamiseks** ehk **esmamainimiseks**. Samale referendile viidatakse tihti korduvalt, siis on tegemist **kordusviitamisega** ehk **kordusmainimisega**.

Viitamine on harva üksikakt. Pigem viidatakse kogu diskursuse vältel erinevate vahendite abil ja määratakse ära need referendid, kellest / millest parajasti räägitakse. Kuna samas diskursuses on tihti palju referente, võib neid kirjeldada viitevõrgustikena, mis on pidevas muutumises. Suhtlejad püüavad viitamisvahendite abil luua vastastikku võimalikult sarnaseid viitevõrgustikke, et referendist kõneldes teaks ka partner, millest või kellest on jutt.

Kuna esmamainimisel on tihti tegemist leksikaalse nimisõnafraasiga ja kordusmainimise korral asesõnaga, on viiteahelaid traditsiooniliselt tõlgendatud nii, et asesõna *asendab* leksikaalset nimisõnafraasi. Sellest mõtteviisist tuleneb ka asesõna kui sõnaliigi nimi. Kui viitamist vaadelda suhtluse ühe baasprotsessina, siis on õigem siiski pidada samale referendile viitavat leksikaalset ja pronominaalset nimisõnafraasi viiteahela võrdväärseteks liikmeteks, millel on pragmaatilised (eelkõige infostaatusest lähtuvad) ja süntaktilised (lausestruktuurist lähtuvad) esinemise eripärad. Seetõttu ei ole siinses peatükis juttu mitte niivõrd asendamisest kui viitamisest.

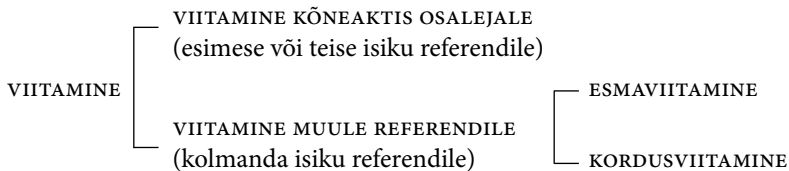
Referentsiaalse fraasi vorm sõltub sellest, milline on viidatava referendi staatus viitevõrgustikus ja millised muud referendid diskursuses aktiveeritud on. Viitamise kaks põhitüüpi on 1) **endofoorne** ehk **tekstisene** viitamine, mille puhul referendi tuvastamiseks

kasutatakse käimasolevat diskursust (teksti, vestlust vms), ja 2) **eksofoorne** ehk **deiktiline** viitamine, mille puhul referendi tuvastamine toimub kõnehetke ruumis ja ajas. Mõnikord ei ole üheselt võimalik ütelda, kumma tüübiga on tegu, näiteks kui vesteldakse millestki, mis on nii füüsiliselt kohal kui ka vestluse kõneaine. Selgeid struktuurilisi erinevusi neil viitamise tüüpidel ei ole, mistõttu allpool eristatakse neid ainult üksikjuhtudel.

Tekstisisesel pronoomeni või proadverbiga viitamisel tehakse mõnikord vahet **anafooril** ehk **tagasiviitel** ja **katafooril** ehk **edasiviitel**. Anafoori korral on pronoomeni või proadverbiga samaviiteline nimisõnafraas või muu viitamisvahend tekstis eespool (a), katafoori puhul aga tagapool (b). Selline jaotus on tinglik, sest referendid on pidevas muutumises, kuna teadmised nende kohta muutuvad. Näites (a) on *see* küll anafoor (samaviiteline eespool oleva nimisõnafrasiga *suurt punast bussi*), kuid oluline info selle kohta (et *see* on *Tallinna buss*) lisatakse alles hiljem. Siiski peetakse pronoomenit *see* näites (a) anafoorseks (tagasiviiteliseks), sest *see* viitab samale referendile teist korda. Näites (b) on *see* aga katafoorne (edasiviiteline), sest esimene samaviiteline nimisõnafraas, mis referendi olemuse avab, järgneb pronoomenile.

- a. Nägin suurt punast bussi. *See* oligi Tallinna buss.
- b. *See*, kes mööda teed tuli, oli naabri-Mart.

Tüüpilised viitamisvahendid on (leksikaalsed) nimisõnafraasid (*poiss, suur auto, see kollane õhupall, tänase koosoleku teema*) ja pronoomenid (eelkõige personaal-, demonstratiiv- ja indefiniitpronoomenid: *tema, ta; see, too; iga, mõlemad* jm). Kui aga muud viitamisvahendit tekstis ei ole, võib selleks pidada ka verbi isikuvormi (*Tulin linnast. Laulame kõvasti ja valesti*). Kõneakti osalistele (kõneleja ja vastuvõtja) viidatakse esimese või teise isiku pronoomenite või verbivormidega olenemata sellest, kas on tegemist esma- või kordusmainimisega: *mina* ja *sina* on alati kõnehetkel tuvastatavad.

Joonis. Viitamise tüübid

Samale referendile viitavad vahendid on **samaviitelised** ehk **koreferentsed** ja moodustavad diskursuses viiteahelaid. Allolevas narratiivis on neli selget referenti: kõneleja (1), poiss (2), õhupall (3) ja tänav (4), neile viidatakse erinevate vahenditega. Katke viimases lauses kujuneb referendiks ka *midagi hoopis ootamatut*, kuid selle olemust katkes veel ei täpsustata. Nt

Mulle₁ tuli vastu üks punaste juustega poiss₂. Tal₂ oli käes suur sinine õhupall₃. Poiss₂ komistas ja lasi palli₃ kogemata lahti. See₃ tõusis taevasse. Poiss₂ hakkas nutma ja ka mina₁ kurvastasin, kuid mitte väga kaua, sest märkasime_{1,2} teisel pool tänavat₄ midagi hoopis ootamatut.

Nimisõnafraas võib olla ka geneeriline (üldviiteline), st viidata nimisõnafraasi potentsiaalsete referentide koguhulgale (ekstensionile), või ka üldse mitte viidata, vaid iseloomustada. Viimasel juhul ei saa hiljem kasutada sellega samaviitelist pronoomenit. Näites (a) viidatakse nimisõnafraasiga geneeriliselt tõenäoliselt heeringatele kui toiduainete klassile (kuigi mõnes kontekstis võib vormilt sama nimisõnafraas viidata ka konkreetsetele heeringatele). Näites (b) viidatakse fraasidega *inimene* ja *inimesele* geneeriliselt inimkonnale, fraasiga *hunt* aga ei viidata niivõrd huntidele kui loomaliigile, vaid iseloomustatakse inimkonda. Seetõttu on *ta* järgmises lauses ilmselt samaviiteline fraasiga *inimene*, mitte fraasiga *hunt*.

- a. Mulle maitsevad *heeringad*. Nad on eriti head hapukoorega.
- b. *Inimene* on *inimesele hunt*. Ta on kuri ja õel.

Allpool käsitletakse põhilisi seaduspärasusi, mis valitsevad eesti keele referentsete fraaside kasutuses. Tuleb silmas pidada, et enamasti on need seaduspärasused pigem pragmaatilised kui grammatilised, st sõltuvad suurel määral laiemast kontekstist, mitte konkreetsest lausekonstruktsioonist.

Käsitlus jaguneb järgmisteks osadeks.

Personaal- ja demonstratiivpronoomeneist: § 2. Ülevaade pikkade ja lühikeste isikuliste pronoomenivormide kasutusest (*mina* või *ma*, *tema* või *ta*); § 3. Viitamine kõneaktis osalejatele (esimese ja teise isiku pronoomenid); § 4. Demonstratiivid (*see*, *too*, *siin*, *seal* jms).

Esmaviitamine: § 5. Kolmanda isiku referentide esmaviitamine (*pikk mees*, *üks lühike poiss*, *mingi kohutav segadus*).

Kordusviitamine: § 6–8. Kolmanda isiku referentide kordusviitamine (*tema, ta, see*); § 9. Demonstratiivadverbidega viitamine (*siin, seal*); § 10. Definiitse määratlejaga nimisõnafaas (*see poiss*).

Lausesisene samaviitelisus: § 11–13. Refleksiivne ja retsiprookne samaviitelisus (*Poiss võttis oma viiuli. Ta tegi halba ainult endale. Me pole üksteist viis aastat näinud*).

Mõned spetsiifilised viitamiseiga seotud teemad: § 14. Duaalsed pronoomenid (*kumb, mõlemad*); § 15. Hägusad rühmareferendid (*lauldakse, tahaks, kõik*); § 16. Viitesuhted tsiteerimise korral (*Ta ütles, et ma tulen siia*); § 17. Mittereferentsed nimisõnafaasid (*Alma on üks vana aja kooliõpetaja*).

Personaal- ja demonstratiivpronoomeneist

Personaalpronoomenite pikad ja lühikesed vormid

§ 2 Personaalpronoomenid esinevad **pikkade** või **lühikestena**. Personaalpronoomenite lühivormid (*ma, sa, ta, me, te, nad*) on sagedamad ja markeerimata (a). Pikki vorme kasutatakse üldjuhul kontrasti osutamiseks: referent on sel juhul vastandatud kellelegi / millelegi muule, uus, rõhutatud vms (b) (Pool 1999a, Kaiser, Hiietam 2003, Pajusalu 2005). Kõigi isikute pronoomenid ei pruugi käituda päris ühtmoodi, nt teise isiku pronoomenite puhul võib *sina* osutada referendi vahetust – pöördutakse uue vastuvõtja poole (→ vrd 15 § 17) (c). Mõnikord võib pika personaalpronoomeni vormiga näidata ka suhtlustegevuse muutust, nt narratiivi algust (d) vms. Kolmanda isiku pronoomenite kasutuse eripära vaadatakse järgmises paragrahvis.

- Ma tulen homme sulle külla. Ta jooksis mööda tänavat. Neile oli see kõik ebaoluline.*
- Ma ütlesin talle nüüd ka, et mina selles äris ei osale. [I] Päikene paistab, aga mina lõdisen. [I] Ja mis sina neile vastasid? [I] A: pane ikka 'palju pipart. et 'tunda on ././ K: mina ei 'taha pipart E: miks 'sina [pipart] ei taha. [S]*
- no sina 'Kägu põgenen ükskord tead oma 'kimpsud=ja kompsud 'käe=otsas 'ummis'jalu siia 'maale ära. [S]*
- tulen mina 'Juuli toast vist tulin mina 'tuppa=ja sis mingi altkorruse 'psühholoog mingi 'Tiit=vä, *on ta 'psühholoog=võ.* [S]*

Personaalpronoomenid võivad (eelkõige kirjakeeles) olla laiendatud iseloomustava (mitterestriktiivse) relatiivlausega, kusjuures tavaliselt on sel juhul pealause pikk vorm ja relatiivlause korratakse sama pronoomeni lühikest vormi (a) (→ ka 22 § 100). Pronoomeni kordamine relatiivlause on tüüpiline 1. ja 2. isikule, 3. isiku puhul jääb pronoomen sageli kordamata (b). Harva esineb relatiivlause ka 1. või 2. isiku pronoomenikorduseta kasutust (c).

- a. *././* aga *mina*, kes *ma* sealt põhjast tulin, palusin hingerahu igas kirikus [I] Paremini kindlasti kui *sina*, kes *sa* ei ole baleriin. [I] Mitte midagi me ei usu – *meie*, kes *me* elasime üle maailma kõigi aegade suurima timuka genotsiidi ja jäime ellu. [I] Ja ma panen imeks, et just *teie*, kes *te* oma ärikaaslast väidetavasti aastate kaupa pole näinud, temast nii palju teate. [I] *Tema*, kes *ta* endast põrmugi enam aru ei saanud [I]
- b. Kuid siis tuleb mulle *tema* meelde, *tema*, kes aitab mind sellest üle, *tema*, kes viib mu mõtted mujale. [etTenTen]
- c. .. ja *teie*, kes *võtate* vastu – ning vastuvõtjad olete kõik. [I] *Sina*, kes *pead* end kinkijaks, oled vaid tunnistaja .. [I]

Esimese ja teise isiku pronoomenid

§ 3 Esimese ja teise isiku pronoomenid viitavad kõneakti osalistele. Kõnelejale viidatakse pronoomeniga *mina* või *ma*, vastuvõtjale pronoomeniga *sina* või *sa*. Inimeste rühmale, mis sisaldab kõnelejat, viidatakse pronoomeniga *meie* või *me*, inimeste rühmale, mis sisaldab vastuvõtjat, pronoomeniga *teie* või *te*. Kuna kõneakti osalised selguvad alati kõnehetke olukorras, on 1. ja 2. isiku personaalpronoomenid (erinevalt 3. isiku pronoomenitest) tihti esmaviitamise vahendiks.

Formaalse suhtluse puhul võidakse ka ainsuslikule vastuvõtjale viidata pronoomeniga *teie* / *te*, sel juhul on mitmuslik ka ühilduv predikaatverb, predikatiiv aga ainsuslik:

Proua, kas *te* *oskate* öelda, kus asub bussijaam? Härra, kas *te* olete *õnnelik*? (Vrd Tüdrukud, kas *te* olete *õnnelikud*?)

Sekundaarse tähenduse puhul on tendents kasutada personaalpronoomeni lühivormi. Nii on see nt geneerilise 2. isiku puhul (a) ja teenindaja *meie*-pöördumise puhul (b).

- a. Mis *sa* siin ikka kurdad, elu on selline.
- b. (Nt juuksuri juures:) Kuidas *me* lõikame?

Märkus. Pöördumise ja selle vältimise kohta vt veel nt Erelt 1990, Lindström 2010.

Subjekti positsioonis võib 1. ja 2. isiku pronoomen (nagu ka 3. isiku pronoomen, vt allpool) ära jääda, sel juhul viitab subjektile verbivorm. Nähtust on nimetatud ka asesõna ärajätuks (ingl *pro-drop*) ning peetud grammatilise ellipsi liigiks (→ 20 § 12). Nt

Endalgi imelik, et mõningaid löike *kirjutat* vihikusse. [A]
Kui väga *tahad*, me võime laulusõnad ka sinult tellida. [I] Ka praegu *mõtleme*, *räägime* ja *unistame* uutest aegadest, sest *elame* sajangilõpu viimaseid aastaid. [I]

Teate vastuvõtjale viitav pronoomen puudub tavaliselt käsklauses (a). Samuti puudub pronoomen *sina / sa*, *meie / me* ja *teie / te* ettepanekutes, kus indikatiivi preesensi verbivorm on direktiivses tähenduses (b).

- a. *Oota* nüüd, *rahune* maha, *mõtleme* veel midagi, *jää* nüüd wait. [I]
- b. *Paned* mündi kahe sõrme vahele ja siis *teed* niimoodi. [I] Ja pärast *teeme* maki raha pooleks. [I] Siis *pöörate* ümber nurga ja *oletegi* kohal.

Demonstratiivid

§ 4 Ühiskeeles on kaks **demonstratiivpronoomenit** – *see* ja *too* –, mille kasutus sõltub suurel määral kõneleja murdetauastast. On idiolekte, milles *too* puudub ja *see* on seega ainuke, neutraalne demonstratiiv, millega võib viidata mis tahes referendile. Lähedase ja/või kõneleja sfääri ning kaugel ja/või diskursuse sfääri referendi eristamiseks kasutatakse sel juhul demonstratiivadverbe *siin* ja *seal*, nt *see siin*, *see seal* (vt ka Reile 2015). On idiolekte, kus kahe referendi vastanduse korral viidatakse kaugemale või nähtamatule või diskursuse sfääris olevale referendile demonstratiiviga *too*. Sel juhul ei ole *see* neutraalne, vaid kõneleja ja kuulaja ühise lähisfääri demonstratiiv. Nt

See on Lilly – suurepärase subrett, kellesse ta oli armunud; ning *too* on Roland – parandamatu veiar, buffokloun, kellega koos lavatolmu hingatud. [I] Ainult et kumma, kas *selle*, kes siin trepil istus, või *tolle*, kes kodus läbi kullaka tooniga peegliklaasi vastu vahtis? [I] a *see* peab olema kohe 'airish' 'kreem peale' 'kirjutatud ja *too* on ['VALGE.] [S]

Ajaväljendites kasutatakse määratlejat *see* parajasti käimas oleva aja-perioodi või lähima varem mainitud perioodi nimetamisel (*sel aastal, sel esmaspäeval, sel suvel*). Varem mainitud (või katafoori puhul kohe järgnevalt mainitavale) minevikuajale võidakse viidata nii demonstratiivpronoomenit *see* kui ka *too* sisaldava nimisõnafraasiga (*Aastal 1918 kuulutati välja Eesti Vabariik, sel / tol ajal ..*), tulevikuajale aga üldjuhul ainult demonstratiivi *see* sisaldavaga (*Aastal 2045 on elu muutunud, sel ajal ..*). Sama kehtib ka sõnade *seekord* ja *tookord, sellal* ja *tollal* jms puhul. Nt

ma=i='tea, on 'küll olnud, 'eelmine aasta oli. 'see aasta vist ei ' {olnud.} [S] objekt oli *sellel ajal* 'valve all, kui see asi toimus [S] võibolla *tollal* juba oli üks 'vene kool 'ka [S] ja: mõni aasta tagasi: pühitsesime 'tollel päeval 'üht punaseks värvitud 'päeva kalendris. [S] Muidugi, kui sa arvad, et mu pea nii auklik on, eks sa siis näita ka *seekord* mulle maja. [I]

Demonstratiivadverbe *siia, siin, siit* ja *sinna, seal, sealt* kasutatakse adverbifraasina eelkõige kohta tähistavatele referentidele viitamiseks. *Siia, siin, siit* viitavad kõneleja lähedale ja/või kõneleja sfääri ning *sinna, seal, sealt* viitavad kõnelejast kaugele või diskursuse maailmas olevale referendile. Nt

Kui saakski *siia* jääda. [I] Õhk oli *siin* hoopis teine kui all orus ja pani kohe lõõtsutama. [I] Ma ei hakkagi *siin* lähemalt rääkima koltuvate lehtede lõhnast ja sügishommiku kargusest. [I] Tervelt kümme pikka aastat sai *siit* kooli mindud ja koolist tulnud. [I] „*Seal* ta ongi, see Vargamäe,“ lausus mees ja näitas käega üle soo järgmise väljamäe poole, kus lõmitas rühm madalaid hooneid. [I]

Demonstratiivadverbe kasutatakse ka ajatähenduses (a), samuti mõnes konstruktsioonis kõrvallause korrelaadina (b).

- a. Avastasin endale ootamatult mõiste inimlikkus, mida mul *siiani* vaja ei läinud. [I]
- b. Ja mis saab Valter *sinna* parata, et Veronika pudru ja munaroa halastamatult põhja kõrvetab. [I]

Esmaviitamine

§ 5 Kolmanda isiku referendi (s.o kellegi / millegi muu kui kõneaktis osaleja) esmaviitamisel kasutatakse üldjuhul **nimisõnafraasi** (sealhulgas tihti ka pärisnimesid), mis võimaldab luua vastuvõtjal oma diskursuse maailma uus referent. Esmaviitamisest sisaldavad tihti, eriti kirjalikus keeles, atribuuti või relatiivlauset, mille abil põhisõnaga viidatud referenti täpsustatakse (täpsemalt NP struktuurist: → 9 § 2). Nt

Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei *märke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit* vedas, ei vankril istuvat *noort naist* ega ka *ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval*. [I] *Ryanairi lennuk* pidi Tallinnas lennujaamas äärepealt kokku pörkama *teise lennukiga*, kuid suutis maandumisrajale jõudes siiski kiiresti uuesti õhku tõusta. [A]

Kui esmaviitamine on deiktiline (eksofoorne) ja kõneleja eeldab, et vastuvõtja suudab tuvastada referendi ise, nt näeb seda, kasutatakse tavaliselt **demonstratiive** ja neid sisaldavaid nimisõnafraase, millega võib kaasneda osutav žest (a). Demonstratiiv võib esineda esmaviitamisel ka siis, kui talle järgneb referendi tuvastamist võimaldav kõrvallause (b), sel juhul on demonstratiiv katafoorne. Demonstratiiviga võidakse alustada ka jutustust või selle osa, mis tervikuna loob referendi, nt mingi olukorra, sündmuse või sündmuste jada kirjelduse (c).

- Võta *see* (osutav žest) ja pane *sinna* (osutav žest), aga *too* (osutav žest) anna *siia!* Palun võtke *sega salatit* (ulatab salatikausi).
- hästi lahe on *see* kui keegi teatris kõhib [S]
- (Romaani esimene lause:) *See* oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. [I] *see* oli omapärane õhkkond mis oli ülikooli kliinikute .. [S]

Referendi esmamainimisel kasutatakse tundmatuse ehk indefiniitsuse väljendamiseks mõnikord **indefiniitseid määratlejaid** *üks, mingi, keegi, miski* jm. Määratlejad on sagedamad ühelt poolt suulises kõnes ja teiselt poolt käimasoleva diskursuse seisukohalt oluliste referentide esmaviitamisel. Määratlejad *üks* ja *mingi* võivad esineda ka mitmuses, nt *ühed paberid, mingid inimesed* (Pajusalu 2000).

Määratleja *üks* näitab, et kõneleja viitab referendile, kes või mis on tema arvates tundmatu teate vastuvõtjale. Referent võib sealjuures

kõnelejale endale olla tuttav või tundmatu. Määratlejaga üks laiendatud fraasid esinevad tihti narratiivi alguses. Nt

Kas varsti on Tallinn, küsis üks tüdruk tüdinenult. [I] Veel enne šoti lahkusulisi oli Fortune-tellerile asunud üks norra eremiit. [I] Ja veel üks tunne. Selline tunne, nagu peaksin viivitamatult endale midagi väga tähtsat meelde tuletama. [I] 18. okt langes üks mees Raja tn asuva mälestusmärgi juures naisterahva rünnaku ohvriks. [A] „Teate, siin isegi ühed prantslased käivad suvitamas igal aastal!“ teab Arno rääkida. [A] mõtle meil üks=ee öde käis öö=m Taanis suvel [S]

Määratleja mingi näitab, et kõneleja viitab referendile, kes on tundmatu nii talle endale kui ka teate vastuvõtjale (a). Suulises keeles võib mingi olla väga sage ja anda edasi kogu jutu üldist umbkaudsust (b).

- a. Jorma tantsis rõõmu pärast mingit veidrat karutantsu. [I] Ta võis Lõuna-Eestis täita mingit ülesannet ja osutada omadest äralõigatuks. [I] Ronisin, et see pall alla tuua, aga mingid tüdrukud hüüdsid all üksteisele: „Kas elus ahvi oled näinud?“ [I] Vaatan, mingi mees kükitab värava kõrval puu juures ja teeb grimasse. [A]
- b. istusin seal niimodi vaatasin, mingi rahvas 'marsib 'mööda nagu mingi ma=i=tea 'hullumaja täielik. ja 'aru ei saa, kes on 'politsei, kes on 'pätt. mõnest kohe vaadat no se=on se=on küll mingisugune mingi 'kohutav, se on mingi 'kurjategija. võtab võtmed taskust välja hakkab mingit kabinetist lahti tegema. [S]

Suulises kõnes võivad määratlejad esmaviitamisel esineda ka kahekaupa, nt üks mingi (kõigile tundmatu referent) (a) või see üks (kõnelejale tuttav, vastuvõtjale tundmatu referent) (b).

- a. siis 'tuli=ja 'valvur kellel oli viis 'last onju=ga 'üks mingi 'kutt kaasas ma=ei=tea=kas=see=on ta 'poeg siis=vä. [S]
- b. sin=on 'vanad pildid se=on 'ka see üks 'ristitütar. [S]

Harvemini esinevad ka muud indefiniitsed määratlejad: keegi isikuviitelistes fraasides, miski elutute referentide puhul, kuskil, kuhugi, kuskile jms ruumiväljendites. Nt

Kui keegi noormees talle rindu jooksis, sest tema ei saanud küllalt kärmesti eest ära, naeris ta heledasti nagu laps, kes kena koerusega hakkama saanud. [I] Ja see vend on miski instituudi prorektor. [I] ta oli kuskil pulmas ja Maia siis hoidis (1.2) seda (.) Mairet. [S] Aeg-ajalt kostab koridorist või kuskilt korterist inimeste häält. [I]

Kordusviitamine

§ 6 Kordusviitamiseks kasutatakse eelkõige **pronoomeneid ja leksikaalseid nimisõnafraase** sõltuvalt referendi aktiveerituse astmest ja teiste referentide staatusest samas diskursuses. Kordusviitamisel kasutatakse üldise tähendusega nimisõnu (*naine, mees, tüdruk*) (a), 3. isiku pronoomeneid (*tema, ta, nemad, nad*), demonstratiive (pronoomeneid *see, need, too, nood*, kohtadele viidates ka proadverbe *siia, siin, siit, sinna, seal, sealt*) (→ § 9), muid provorme (*üks, teine, kõik* jm) ja määratlejaga fraase (*see mees, see sündmus*) (b). Üksi esinevaid pronoomeneid saab viitamiseks ühemõtteliselt kasutada siis, kui referent on diskursuses piisavalt tuttav ja esilduv ning tal ei ole võistlevaid sama staatusega referente.

- a. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei märke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval. Varsti jõudsid *teelised* mäerinnakul nii kõrgele, et päikeses helendama löid *mehe* nägu – laiavõitu, tugevate lõuapäradega, terrassilmadega, lühikese, kuid tiheda musta habemega –, *naise* nukrad silmad, look ja *hobuse* kikkis kõrvadega pea. [I]
- b. Taavi vaikis, *ta* kühveldas vett, kuigi vesi paadis ei vähenenud. [I] Härradel on uus habemesoeng, *see* teeb neid nagu vanemaks. [I] Vaat kui ilusasti me siia laua taha kahekesi ära mahume, *üks* ühele ja *teine* teisele poole. [I] *Ta* kahtles, kas *see mees* suud paotab. [I]

Kordusmainimisel võib subjekt kontekstiellipsi tõttu lausest ka puududa, sel juhul on ainuke eksplitsiitne viitav vahend verbi vorm. Eriti sageli jäetakse subjekt ära sama subjektiga rinnastatud verbide puhul (a), kuid seda esineb ka muudes kontekstides (b) (vt täpsemalt nt Helen Hint 2015).

- a. Seal öeldi, et üks mees naaseb 5. juunil kursustelt ja *hakkab* asjaga tegelema. [A] Üksi jäädes muutub Malle ärevaks, *jookseb* akna alla, *vaatab* välja. [I]
- b. Nii kui kusagilt niidist kinni võtad, *hakkab* kohe hargnema. [I] Mis mina sinna teha saan, kui *tahab*, siis *tuleb*, oli Vilma lisanud. [I]

§ 7 Kordusviitamise kõige sagedamad pronoomenid on *tema, ta* ja *see*. *Tema* ja *ta* viitavad kõige sagedamini elusale referendile, *see* abstraktsele referendile (a). Kuna elusad inimreferendid on tihti pikalt

jutustuses esil, moodustab pronoomen *ta* pikki viiteahelaid, ilma et referentse fraasi vorm vahepeal muutuks (b).

- a. Sealtpaale olid kirjandustunnid Valteri jaoks üksainus kannatuste rada ja *ta* tegi poppi nii palju kui julges. [I] Säärane kõrvaltnägemine muutis *ta* veel püüdlikumaks, ent ühtlasi näis *see talle* alatu kavaldamisena, sest Jüri oli tõsiselt asja sees, aga *tema* ei olnud. [I] ütleme et sul noorena on mingid õudset ee mingi õudne püüdlus (.) midagi saavutada midagi erakordset ja tähtsat no ütleme jälg ajalukku vajutada aga (.) sa oled vana ja sul on *see* tegemata ja sa saad aru et sa ei saagi *seda* teha et noh sa (.) [S]
- b. inimene noh hea küll ma ei lähe *teda* segama sis kui *ta* juba loeb ega ma ei saa *teda* aidata lugeda eks. aga noh nii alguses kui *ta* nagu otsib või (.) *ta* on ise segaduses alles *ta* ei tea ka täpselt mida *ta* nagu tahab. ja *ta* tahab alles pilti luua [S]

Tema, ta ja *see* vastandus ei põhine siiski ainult referendi elususel. Mis tahes referendile, ka elutule, võidakse viidata pronoomeniga *ta*, kui *see* on piisavalt aktiveeritud ja tuttav. Nt

Aasta lõpuni ei saa ilm kuidagi soojenemise suunas minna, siis peaks suur lai front Atlandi ookeanilt tulema, kuid sellist ei paista seal praegu küll olevat. Ja kui *ta* ükskord paistma hakkab, ei jõua *ta* enne nädalat kohale. [A] Kui hammas asetada magnetvälja, siis omandab *ta* võime neelata mikrolainevälja. [A] saaks omale ühe riide asja siis=*ta* on üle viiesaja krooni, no ma ei saa osta siukse palgaga mitte ühtegi asja (0.5) no mingi isegi väike asigi, oleks *ta* mingi jope või sihuke aga noh kõige väiksem niuke pisike kampsun. hästi armas. no kampsun *ta* ka ei ole *ta* on nagu jakike selline. [S]

Tihti viidatakse elutule referendile teisel korral demonstratiiviga *see*, kuid hiljem, nt kolmandal korral, kui referent on juba rohkem aktiveeritud, isikupronoomeniga *ta*. Samas võib sama referent uuesti olla viidatud demonstratiiviga, näiteks siis, kui kontekst nõuab viitava vormi esinemist genitiivis (*selle*). Nt

On küll hea pliiit, *see* ei võta palju puid, aga eks *teda* tule ka ilmast ilma vuntsida, seakartuleid, jah, *selle* peal ei keeda. [I]

Demonstratiiviga *see* võidakse viidata ka elusale referendile, kui tegemist on predikatiivilausega (*see on ..*) (a) või kui aktiveeritud referentide hulgas on teine, aktiveerituselt kõrgema staatusega elus referent (b).

- a. Ei, *see* pidi keegi oma töötajatest olema. [I] siis tuli valvur kellel on viis last onju üks mingi kutt kaasas ma ei tea kas *see* on ta poeg siis vä. [S]
- b. Maia siis hoidis seda Mairet. (1.5) ja siis perastpoole =oli vanaema, (.) aga no *see* ei saand süüa minna tooma. (2.5) *see* ei saand köögist tuua. [S] noh mina hakkasin seda noormeest vaatama, *see* hakkas mind ka vaatama [S]

Kordusviitamisel kasutatakse kirjakeeles demonstratiivpronoome-
neid *see* ja *too* nimisõnafrasina põhiliselt viitamaks jutustuse kõrval-
tegelasele, tavaliselt siis, kui peategelasele viidatakse tekstis 3. isiku
pronoomeniga ja/või kui referent on vähe aktiveeritud. Nt

Kui lõpetame, ütleb ta ainult, et nüüd läheme Niidu Krööda poole, et *too* tahtnud mind näha. [I] Proua Renate näis sellele ametipostile enam-vähem sobivat ja kuna onu Rudolfil olid käed-jalad tööd täis ning ta vajab kiiresti abilist, siis langetaski ta pikemalt kaalumata otsuse Renate kasuks. Õige pea koliski *too* oma mehe Voldemariga ühte ühismaja korterisse ja asus kontoris tööle. [I]

Ruth ajas ruttu Titi üles ja *see* tegi kohe järelduse: „Vist lasevad jalga.“ [I] Mees haaras tal hoolimatult käsivarrest, lausus paar etteheitvat sõna ja tõmbas naise endaga kaasa, nii et *see* komistades *talle* järele pidi jooksuma. [I]

3. isiku pronoomenid *tema* ja *ta* vastanduvad (nagu muudegi isiku-
liste asesõnade pikad ja lühikesed vormid) teineteisele eelkõige selle
poolest, et pronoomenit *tema* kasutatakse olukorras, kus referent on
mingis kontrastis mõne teise referendiga. Nt

Lehm on imeline loom, *tema* saab rohkem aru kui inimene. [I] selle-
pärast et: ma läksin ‘välja ja=sis [‘*tema* oli ka ‘väljas.] [S]

3. isiku pronoomenite kasutus sõltub mõnevõrra ka käändevormist. Genitiivis, sisekohakäänetes ja komitatiivis eelistatakse pikka vormi *tema-* (*tema, temasse, temas, temast, temaga*) ka kontrasti puudumise korral (a), nominatiivis ja väliskohakäänetes lühikest vormi (*ta, talle, tal, talt*) (b). Eelistus on tugevam kirjakeeles, kuid toimib ka suulises kõnes (Pajusalu 2005). Translatiivis, terminatiivis, essiivis ja abessiivis lühikest kuju polegi.

- a. Vaene papa keerab hauas teist külge: koerarisul on siin majas rohkem õigusi kui *tema* lesknaisel. [I] Katuseplekk kolises ja rappis, tuul möirgas, naise suured silmad vaatasid mulle hämarast

nurgast kurvalt vastu. Ja mulle näis, et mul pole *temast* kedagi lähedasemat. [I] Kahtlus, et *tema* näol on tegemist Nõukogude luurajaga, käis *temaga* Tapast alates. Ilmselt olid hulkurid *tema* kohta midagi kokku luuletanud. [I]

- b. Keeldumise eest oli *talle* julmalt kätte makstud. [I] Aidann tegi seda, mida *talt* paluti. [I]

Samas ei ole vastupidise vormi kasutus (lühikese asemel pikk ja pika asemel lühike) puhtalt käändest lähtuvalt eagrammatiline, sama hästi saab öelda nii *annan talle* kui *annan temale*, *räägin temast* kui *räägin tast*. Kuna genitiivis oleks tavalisem kasutada pikka vormi *tema*, mis seostub aga pigem elusa referendiga, viidatakse selles käändes elutute referentide puhul pigem demonstratiiviga *selle* (Pajusalu 2005). Nii on järgmises näites nominatiivis viidatud *terariistale* isiku-pronoomeniga *ta*, genitiivis aga demonstratiiviga *selle*:

Taskulamp pimestas momendiks ründaja silmad ja enne veel, kui terariist sinna jõudis, kuhu *ta* oli määratud, sai *selle* kandja tugeva hoobi kasetümikaga vastu sääri ning kukkus kõige koledama valukarjatusega põrandale pikali. [I]

On olemas süntaktilis-pragmaatilisi kontekste, milles eelistatakse pronoomenit *tema* või *ta* sõltumata kontrastist või käändevormist. Pronoomenit *tema* eelistatakse narratiivi alguses pöördjärje korral (esimese isiku kohta vt § 2 näidet (d) *tulen mina Juuli toast*; vt ka Lindström 2001b) ja konstruktsioonis *tema kui* NP (a). Pronoomenit *ta* eelistatakse elatiivses etteheitkonstruktsioonis (b) (Pajusalu 2006a).

- a. Neid viimaseid *tema* kui raamatukogumees muidugi teadis, kuid *ta* poleks eluski osanud arvata, et maanoored sihukesi loevad! [I]
 b. Räägi, mis sul rääkida on, aga jäta mu käsi rahule – mis sa *tast* mudid. [I]

§ 8 Kordusmainimisel võidakse kasutada peale personaal- ja demonstratiivpronoomenite ka mõningaid muid, eelnevatega võrreldes semantiliselt ja pragmaatiliselt piiratuma kasutusega pronoomeneid. Kolmanda isiku pronoomeni funktsioonis võib esineda *teine* (a). Rühma mainimise korral võidakse hiljem selle liikmetele viidata nt pronoomenitega *üks* ja *teine* (b) (loendamise korral ka järgarvsõnadega), pronoomenitega *mõni* (c) ja *kes* (d) (vt Blokland, Kehayov 2010) või kogu rühmale viitamise korral pronoomeniga *kõik* (f) (vt ka Pajusalu 2008).

- a. Leena ei hakanud küsima, kus *teine* õöbinud oli. [I]
- b. „Peab saama,“ käratas arst, „*üks* läheb sidumisele, *teine* kabelisse.“ [I] ja seda on kolme sorti, *üks* on lahjendatud neljakümne kraadi peale nagu viin, sis *üks* on lahjendatud kahekümne kraadi peale ja kõige odavam on lahjendatud kümne kraadi peale. [S] *Esimene* läks koju, *teine* Ristiisasse ja *kolmas* maandus Undergroundis .. [A]
- c. a ` *mõnel* teeb mees `süia, *mõnel* koristab mees `tube onju. [S]
- d. Nüüd on lapsed linnas. Kes läks tehasesse tööle, kes mehele, kes õpib instituudis. Viin ja õlu oleksid nagu läbi purenud pidurdavad lukud ning riivid, viies kelle pisarateni, kelle uhkeldava praalimiseni, kelle sõjaka riiakuseni. (Näited artiklist Blokland, Kehayov 2010.)
- e. „Mis sa otsid?“ „Prozacit.“ „Sa sõid öösel *kõik* ära.“ [I]

§ 9 **Demonstratiivadverbid *sinna*, *seal*, *sealt*** on oma kõneleja sfäärist väljapoole viitava tähenduse tõttu lisaks ruumilisele viitamisele tihti kasutusel narratiivis varem mainitud koha kordusmainimisel (a). Suulises kasutuses esineb demonstratiivadverbe ka mitteruumiliste referentide puhul suhteliselt rohkem kui kirjalikus kasutuses (b).

- a. Kusagile *sinna* üles oli jäänud jälle kinni tennisepall. [I] Hoovis hüppas kõuts prügitunnile ning *sealt* edasi kuuri katusele. [I]
- b. [vastus küsimusele, kui kallis on peo osavõtumaks] üle neljakümne krooni. ei=tea mis *seal* ‘maksab, ‘jooke selle sees ei ole, ütleme mingisugune ‘üür. [S]

Demonstratiivadverbid (nt *siin* ja *seal*) võivad olla kasutatud sisult tühjade kohamäärustena. Sel juhul on nende viitamisvõime väiksem või puudub üldse. Nt

Mis erilist kunsti *siin* on! [I] Pole *siin* mingit varjamist. [I] Mis *seal* rääkida. [I]

§ 10 Viitamisel võidakse kasutada **definiitse määratlejaga nimi-sõnafraasi**. See võib olla ruumilises kontekstis tuvastatavale referendile viitamine (a) või tekstisisene, referendi korduv mainimine (b). Kõige sagedam definiitne määratleja on demonstratiiv *see*. Määratlejat *see* sisaldav nimi-sõnafraas viitab enamasti kas kontekstis tuvastatavale või varem mainitud referendile, mille aktiveerituse tase ei ole piisav pronoomeniga viitamiseks.

- a. „Sa elad siin kusagil?“ „Jah, vaata, *see otse aken*, punased kardinad.“ [I]
- b. Algasid päevauudised ja tort veeti teleka ette ja nii oli hea. Madisele maitses *see tort* ja vanematele samuti. [I] Kiiresti, kuidagi üleliia kiiresti vajus metsakuru kohale augustiöö, varjates *selle koha* lüüme ürgsuse. [I] Bluetooth sisaldab endas nii standardset kommunikatsioonikeskkonda kui ka odavat arvutikiipi *selle keskkonna* kasutamiseks. [T] jah see on 'samaeegselt ehitatut=ee 'jaamahoonega. 'Tartu jaamahoonega ././ ee::=s ja see 'sama mees tegi. 'endale. '*selle maja*. 'kokkuhoitud materjalide arvel. ././ no vaksal on tunduvalt ['kehvem minu=meelest kui *see 'maja tuli*.] [S] kuigi inimene on sügavas depressioonis aga ta võib käituda *selles depres- depressioonis* väga .hh agressiivselt [S]

Kui korduvalt mainitu pole mitte referent ise, vaid selle omadus, kasutatakse definiitset määratlejaid *selline, säärane, sihuke, niisugune* jne. Nt

Need, kes *selliseid kuritegusid* korda saadavad, ei ole inimesed. [I] Blondiin ei leidnud, mida *sellisele jultumusele* vastata. [I] Mõistagi ei rahuldanud inimesi *säärane elu*. [I] Leida oli siis sale ja kerge, mitte *niisugune heinasaad* nagu praegu. [I]

Esineb siiski juhtumeid, mil definiitset määratlejat kasutatakse juhul, kus referenti varem mainitud ei ole, kuid see on siiski kõneleja arvates kuulajale tuvastatav. Sellises kontekstis esinemine osutab võimalusele, et *see* on kujunemas eesti keeles artiklik (definiitse artikli kujunemise kohta vt Greenberg 1978, Nordlund jt 2013). Nt

Ilus ilm täna, aga ikkagi – kuhu *see aeg* nii kiiresti kaob? [I] Inimesed ei oska enam lõõgastuda. Aeg-ajalt tuleb *see siga* enda sisemusest välja päästa. [I] siin=on se=on 'keskajal keskaegne 'linn? ja=sis=õõ seal on 'võimalik: ka *seda*= 'härjavõitlust vaadata. [S]

Määratleja *see* või *selline* esineb sageli pealause nimisõnafrasis, kui seda laiendab komplement- või relatiivlause. On arvatud, et *see* esineb määratlejana ainult restriktiivse relatiivlause puhul, kuid kuna restriktiivsust on tihti raske määrata, ei saa seda kindlaks reegliks pidada. Nt

Pean siin aru ja vaatan, et ei tea, kes *see siga* küll peaks olema, kes minu kaevutee okastraadiga kinni pani. [I] Te juba tegite kord *selle vea*, et teie naisest sai vaid logelev kodukana .. [I] Tema ongi *see tubli eesti naine*, kes andis 18. detsembril 2006. aastal Soome ehitusfirmale YIT välja ehitusloa enneolematu peldikumaja ehitamiseks. [A] Õnneks

leidus siiski *selliseid lihtsameelseid*, kes iseene vaimulõtvuse varjamiseks hädasti vajasis Laurat oma koosviibimisi kaunistama .. [I]

Kohta väljendavates nimisõnafaasides kasutatakse ruumilisel viitamisel definiitse määratlejana tavaliselt demonstratiivadverbe *siia*, *siin*, *siit* (*siia majja*) ja *sinna*, *seal*, *sealt* (*sinna majja*) (a), kuigi välistatud pole ka demonstratiivpronoomenite kasutamine (*sellesse majja*). Mõnikord tõlgendatakse kohaks mis tahes kohakäändes olev nimi-sõnafaas ja kasutatakse selle määratlejana demonstratiivadverbi (*siin elus*) (b).

- a. Nagu juhtub *siin maailmas* paljugagi. [I] Nüüd veel rohkem kui varem, kui ta oli veel lootnud, et teda *siit vanglast* edasi saadetakse. [I] Oleks pidanud ta *sealt kännu otsast* põue pistma ja ära tooma. [I]
- b. Vahel on uni *siin elus* see parim hetk. [I]

Märkus. Heete Sakhai (2003) on seesuguseid juhtumeid käsitlenud demonstratiivse topeldamisena.

Lausesisene samaviitelisus

§ 11 Mõnikord viidatakse samale referendile mitu korda ühe lihtlause sees. Tavaliselt viidatakse siis tegevussubjekti referendile ja enamasti ei korrata samasugust viitavat fraasi, vaid kasutatakse spetsiifilisi viitamisvahendeid. Nähtust on nimetatud ka **lausesiseseks asenduseks**, mille puhul lähtevorm on lauses või sekundaartarindis tegevussubjektiks, mis lauseliikmena on enamasti kas alus või valdajamäärus, ja asendusvorm viitab samale referendile mingis teises süntaktilises funktsioonis. Lausesisest samaviitelisust on kahte tüüpi: refleksiivne ehk enesekohane (asendajaks *ise* : *enese / enda*, *iseenese / iseenda*, *oma*) (a) ja retsiprookne ehk vastastikune (asendajaks *teineteise*, *üksteise*) (b). Elliptilistes lausetes võib ette tulla ka olukorda, kus eelmine viitamine on tegelikult varasemas tekstis või kontekstis, mitte samas lauses (c).

- a. Peeter ostis *endale* uue auto.
- b. Peeter ja Jüri aitavad *teineteist*. Inimesed peaksid *üksteisega* rohkem kõnelema.
- c. Millest ometi niisugune õelus *üksteise* ning oma ema vastu?

§ 12 **Refleksiivse samaviitelisuse** korral viidatakse tegevussubjekti referendile mis tahes isikus ainsuses või mitmuses, ka geneerilisele referendile. Varasemates käsitlustes (nt EKGs) on refleksiivsest asendusest eristatud possessiivset asendust, mille all on mõeldud pronoomenite *oma* ja *enese / enda* kasutust atribuudina. Siinses käsitluses on järgitud Mati Ereli (1999b) seisukohta, et eesti keeles pole põhjust rääkida possessiivpronoomenitest. Varem possessiivsena käsitletud samaviitelisust saab samuti käsitleda refleksiivsena, sest siingi viitab pronoomen sama lause tegevussubjekti referendile.

Tüüpilise refleksiivpronoomenina käituvad pronoomeni *ise* obliikvakäändelised vormid *enese ~ enda, ennast ~ end* jt, mis ainsana esinevad predikaadirühma kuuluvate ja tegevussubjektiga samaviiteliste argumentidena. Enam-vähem võrdse sagedusega kasutatakse nii pikemat vormi (nt *ennast*) kui ka lühemat (nt *end*), neil kahel vormil ei paista argumendina mingit grammatilist ega pragmaatilist erinevust olevat. Refleksiivpronoomen viitab tegevussubjekti referendile, millele samas lauses viidatakse veel nimisõnafraasiga (a) või verbivormiga grammatilise ellipsi või üldisiku korral (b). Samas funktsioonis esineb ka liitsõnaline *iseenda*, mis mõnikord on funktsioonilt pigem viisimäärus (~ *iseeneslikult*) kui viitevorm (c). Harvemini esineb korpus mitmuslikku vormi *endid, endile* jms (d). Lühivormide *endid, endile* jms suhteliselt harvad juhud esinevad kirjakeele korpuses enamasti lisandina, nt *teid endid*. Lisandina saab kasutada ka kõiki ainsuslikke obliikvakäändelisi vorme, samuti nominatiivi *ise* (e), seejuures lisandi funktsioon ongi nominatiivi *ise* ainus võimalus lausesiseseks samaviitelisuseks. Sellist lisandit on võimalik oma põhjast ka lahutada (vrd *Toitu ei jätkunud vahel neile endilegi ~ Toitu ei jätkunud neile vahel endilegi. Nemad ise tulid ka eile siia ~ Nemad tulid ise ka eile siia*), mis tekitab raskusi nende eristamisel määrustest, seejuures *ise* puhul ka viisimäärusest (*Nemad tulid siia ise*).

- a. Eks sa katsu *ennast* ikka hoida. [I] Tükk aega ei suutnud Aliide *ennast* väsimuse pärast liigutada, ainult lebas põhkudel. [I] Nii et sina pead *end* surematuks? [I] Nad väitsid *end* poliitiku nimevahetusest isegi võitvat. [I]
- b. No nii, vaatame *ennast* küljelt ka .. ja tagantpoolt .. [I] Seejärel ajasin *end* kiiresti teki alt välja ja tõmbasin riided selga. [I] Milleks luua illusioone ning *ennast* ilmaaegu piinata. [I]
- c. Ta ei teadnud isegi, oli ta hirmul Olavi või *iseenda* pärast. [I] Oi, ma pidin ju liftiga minema, aga jalad tõid *iseendast* trepile. [I]

- d. Hommikul jõime *endid* uuesti purju. [I] Kahjuks ei jõudnud nad *endile* selgeks teha, mille nimel sõtta minna. [A]
- e. Peaasi, kui te tunnetate, kumb veri *teis endas* peale jääb. [I] Ürituse läbiviimisega jäid rahule nii korraldajad kui ka *ansambel ise*. [A]
Luuletused *ise* oleksid siis enesetunnetuslikud fragmendid .. [A]

Refleksiivsus ei ole semantiliselt ühtviisi võimalik kõigi verbide puhul. Kõigepealt peab verbil olema võime siduda mõnda teist lauseliiget peale subjekti, mistõttu tavaliselt ei kasutata refleksiivpronoomeneid verbide *käratsema*, *jooksma*, *laiutama* jne puhul. Erandiks on resultatiivkonstruktsioonid, nagu *Jooksis ennast näost punaseks*. Samuti on suhteliselt vähetõenäolised sellised laused nagu *?Igatsen enda järele* või *Kohtusin iseendaga*. Grammatiliselt võimatu ei paista siiski olevat kombinatsioon ühegi mitterefleksiivse verbiga, alati võib leida kontekst, kus refleksiivne asendus võib siiski esineda. Refleksiivpronoomenina võib esineda ka ainsuslik *oma*, seda põhiliselt allatiivse või adessiivse habitiivadverbiala või lisandi funktsioonis. Nt

Soomlased teavad, keda nad *omale* presidendiks saavad. [A] Käisin maja läbi ja valisin *omale* kaminaga isandatoa, kus pildijäljed seinal. [I] ma teen aind 'omale' putru. [S] meil üks mees tahab 'ka *omale* mingit 'osta 'poisile. [S] et see tuleb ka nagu võibolla ['*omal* uurida.] [S] Koole saaks päästa vaid migratsioon teistest piirkondadest, *omal* pole meil lapsi kuskilt juurde võtta .. [A] Kas tal *omal* naist on, seda ma ei tea. [I]

Refleksiivpronoomenid *oma* ja *enese / enda* viitavad tegevussubjekti referendile ka possessiivsest määratlejast atribuudina (a). Seejuures *oma* võib erinevalt genitiivsest refleksiivpronoomenist *enese / enda* mõnel juhul, eriti kindlates ühendites (*omal kohal*, *omal soovil*, *omast käest* jm), aga laiemaltki (b) *oma* põhjaga ühilduda. Samas funktsioonis võivad esineda ka mõned liitpronoomenid (*iseenda*, *omaenda*, *iseoma* jms) (c).

- a. Terve öö hulkus keegi mööda koridori ega leidnud *oma* tuba. [I] Ta ei eksinud *oma* arvestuses. [I] Ka Haraldile meeldis valgejuukseline ning nägus tütarlaps *oma* elurõõmsa ja muretu olemisega. [I] Või jäid ehk *oma* minekuga hiljaks. [I]. Just niisuguses olukorras tõmbasin mina *oma* esimese mahvi suitsu. [I] võibolla mina 'olen sinisilmne ja mina mõjutan teda 'ka *oma* sinisilmsusega. [S] Nutta oleks ta võinud pigem *enda* kurva ja rõõmuta elu kui mehe õnnetu otsasaamise pärast. [I] Peegel on

lihvitud, treenitud ja *enda* professionaalsest võimekusest täiesti teadlik. [I]

- b. Kas räägite *omast* kogemusest? [etTenTen] .. me peaksime tõesti *omadelt* põldudelt söönuks saama. [A]
- c. Vladimir Žirinovski on *iseenda* edu ohver. [A] .. tema lähtus hindamisel *omaenda* sisetundest. [A] Tuli kelmikas mõte *iseoma* silmaga ja kõrvaga peole kaasa elada. [A]

Märkus. *Oma* on kasutusel ka iseseisva viitava pronoomenina, kui tahetakse vältida NP põhja kordamist (a). Vabamas keelekasutuses võib *oma* esineda iseseisva pronoomenina ka siis, kui selle referent identitseeritakse mingi kokkukuuluvussuhte kaudu. Levinud on see mingi kollektiivi (perekonna, töökollektiivi) liikmete märkimisel (*meie omad*, *naabri omad*), kuid paistab levivat ka muude semantiliste suhete valdkonda (*kolkakaubandus* → *kolka oma*, *naiste saapad* → *naiste omad*) (b).

- a. Ungari hinnatase vastab enam-vähem Eesti *omale* .. [A]
- b. Jah, aga meie *omadele* see ei meeldi. [I] kes seal 'peol olid nende *omad* 'kõik olid seal='all.= [S] on ju 'kaubandus on seal 'täielik nagu kuskil mingi 'maa 'kolka 'oma. [S] nojah, [talvesaabas 'naiste *oma*, 'ilusad ei 'maksa palju.] [S]

§ 13 Retsiprookset samaviitelisust väljendavad pronoomenid üks-teise ja teineteise. *Teineteise* esineb ainult siis, kui kõne all on kaks vastastikku toimivat referenti, *üksteise* puhul ei ole referentide arv piiratud. Tegemist on rühmaga, mille liikmed tegutsevad vastastikku (*mina ja sina*, *poisid*, *meie sinuga*, *kolm meest* jne) (a). Sama moodi käituvad *üksteise* ja *teineteise* ka mõnes muus tähenduses, näiteks järjestikust tegevust, sarnast asendit või omamise retsiprooksust väljendades (b).

- a. Me pole *üksteist* viis aastat näinud. [I] Kuid kindlasti läheb meil veel *üksteist* tarvis. [I] Kõik vaatasid *üksteisele* otsa ning ootasid täiendavat teavet. Nad usaldasid *teineteist*. [I] Kaks naist vaatavad *teineteisele* otsa. [I] Tööl koos, kodus koos – kas te nii *teineteisest* ära ei tüdine? [I]
- b. Ta otsib rõhku madaldavat rohtu, arst vahetab neid *üksteise* järel. [I] Sadamas seisid *üksteise* kõrval kolm laeva. [I] Nagu elav plastiliin hüppame *üksteise* käte vahele ning laseme endale vormida kostüümid. [I] Nad kõik teadsid *üksteise* positsioone. [I] Vaikisime, seedides *teineteise* häält. [I]

Duaalsed pronoomenid

§ 14 Kahele tuntud referendile viidatakse ka duaalsete kvantorpronoomenitega. Kahest võimalikust referendist ühele viitab *kumb* (küsivas kontekstis) (a), mõlemale aga *kumbki* ja *mõlemad* (b), eitas kontekstis ainult *kumbki* (c). Sageli on pronoomeneid laiendatud täpsustava üksusega, nt ühilduva demonstratiiv- või isikupronoomeniga või lisandiga (d). *Kumb(ki)* esineb ka elatiivse atribuudiga nimisõnafaasis (e).

- a. *Kumb* käsi sul valutab? Koolimaja ja moonakamaja pragisevad võidu, et näis *kumb* enne kokku kukub. [I]
- b. Raevukalt pühib *kumbki* oma nina vastu teise särgikraed. [I] Vemmal murdus ning mees ja naine seisid vastamisi, *kummalgi* toomingane pulk peos. [I] Kumbagi poega pole kodus, *mõlemad* on Tallinnas. [I] üks 'neist on 'aeglasem üks on 'kiirem. .hh ää üks on nagu 'mõlemad on Pärnu 'bussid muidu.= /./ kas sa tahad et ma vaatan järgi *kumb* on 'kumb. [S]
- c. Aga miks siis kõigepealt just Merilin ja Lilian? Neist *kumbki* pole kellelegi ju halba teinud .. [I]
- d. Horvaadil oli vaid kaks murdepalli, kuid ta võitis *need mõlemad*. [A] *Me kumbki* ei teaks neist metsavendadest midagi, kui poleks fotosid, kui poleks – reetmist! [I] Pidage veel kord meeles, mitte ainsatki sõna *teie kummagi* suust. [I] Ja see meeldib nii Mariale kui mehele. Sellistel puhkudel tajuvad *nad mõlemad* intuitiivselt, et on kaotamas oma senist identiteeti .. [I] *Nad kumbki, ei isa ega Enn* ei sallinud hästi seda linnadaami, põhjused jäägu siin mõistatamata. [I]
- e. Ta polnud kindel, *kumb neist* on tõelisem, kas see, mis hoidis end elus läbi mälestuste, või see, mis murdis sisse jalaga ust lahti lüües. [I]

Mõlemad ja *kumb(ki)* võivad esineda ka definiitse nimisõnafaasi määratlejatena (a). Oma duaalse tähenduse tõttu näitavad nad, et definiitse referent koosneb kahest osast. Alati ei pruugi see kahest osast koosnemine olla vastuvõtjale varem teada, kaheosaline referent võidakse konstrueerida just pronoomeneid *kumb(ki)* ja *mõlemad* sisaldava nimisõnafaasi abil (b).

- a. Ta tunnistas, et *mõlema autosilla* ehitamiseks ei jätku raha ja see ei oleks praegu ka otstarbekas. [I] Ma ei mäleta *kumbagi vanaema*. [I]
- b. Avati *mõlemad väravapooled*. [I]

Häigus rühmareferent

§ 15 Isikuta verbivorme ja pronoomenit *kõik* võib kasutada ka nii, et konteksti abil kujuneb hoolimata nimisõnafaasi puudumisest siiski häigus rühmareferent, mis küll funktsioneerib tervikuna, kuid on oma liikmete poolest ebamäärane. Nii võib narratiivis impersonaalivormide kaudu luua häigusa rühmareferendi, mille tegelikke liikmeid ega nende arvu ei identifitseerita, kuid millele hiljem võib viidata personaalpronoomeniga *nemad* / *nad*. Impersonaalsed verbivormid on referentsiaalses mõttes pigem eksklusiivsed, st kõneleja ei kuulu viidatud rühma hulka (Torn-Leesik, Vihman 2010, Pajusalu 2015). Nt

Siis *hakati* suures toas einet võtma, *toodi* Joostilegi pruukosti, mis jäi paraku puutumata. [I] kui mina olin säääl (.) säääl säääl Kasekeses siis minule *antigi* (1.5) tead ku palju seal sibulaid pidi koorima (.) kausitáis (.) pesukausitáis (1.2) ja siis *nemad* ise ei tahtnud sibulaid koorida. [S]

Isikuta konditsionaalivormid on aga paljudes kontekstides pigem inklusiivsed, st kõneleja kas viitabki ainult endale (*tahaks*, *sooviks*) või peab ennast üheks võimalikuks rühma liikmeks (*võiks*, *peaks* jm). Nt

sooviks 'lõikusaega kinni panna. [S] oleks 'järv lähedal kus *saaks* 'ujuda [S] et *teeks* siis juba selle katuse 'katmise 'ka ära. [S] Poisid, *peaks* minema hakkama!

Pronoomeniga *kõik* võidakse samuti viidata ebamäärasele rühmale, ka sel juhul, kui sama rühma varem mainitud ei ole. Nt

Peaks vist *kõik* kaelakuti kokku langema ja ühiselt nutta loristama, kuid vähemalt eestlastele ei ole see vist eriti omane. [I] *./.* et suvi on väike lõbus vahepala – *kõik* õitseb ja kasvab ja kannab vilja. [I] *kõik* kõigutavad bussi=*ja ./.* @ *kõik* tormavad @ he he heh [S]

Viitesuhted kaud- ja otsekõnes

§ 16 Teise kõneleja lausungite kordamisel on viitesuhtes võimalik kasutada kahte põhistrateegiat: otsekõne puhul säilitatakse algse lausungi deiktilised vahendid (isikupronoomenid, ruumi- ja aja-deiktikud), kaudkõne puhul aga muutub deiktiline kese ja korratava lausungi deiktikud muutuvad kordamiskonteksti kohaseks (→ 22

§ 45–49). Näiteks võib otsekõnelise lause *Rein ütles: „Tulen homme sulle külla“* esitada kaudkõnelisena *Rein ütles, et ta tuleb mulle tänä külla*. Neid strateegiaid saab ka omavahel kombineerida, nii et tekib otse- ja kaudkõne omadusi jagav siirdkõne. Seetõttu esinevad sageli lausetasandil mitmetähenduslikud viitevormid, mille mõistmiseks on vaja laiemat konteksti. Järgnevas näites on vaja teada kogu vestluse kulgu, et teada, kellele viidatakse pronoomeniga *me*. Tõlgendust kallutab kõnelejat sisaldava *me* poole see, et intonatsioon korratava lausungi alguses ega lõpus ei muutu. Nt

kõik 'ütlevad et *me oleme seal 'täis*. me=ei 'ole ju 'täis. [S]

Otsekõne puhul säilib seega pronoomenite esialgne kasutus (tsiteeritud lausungi kõnelejale viidatakse esimese, vastuvõtjale teise isiku pronoomeniga, ajadeiktikud kasutavad nullpunktina lausungi loomise hetke). Normeeritud kirjakeeles näitavad tsiteerimist jutumärgid (a), vabamas kirjas võivad need aga puududa, kuigi deiktikute kasutus ja saatelause on omased otsekõnele (b). Nii kirjalikus kui ka suulises kõnes kasutatakse tihti siirdkõnet ja suulises kasutuses ka tsiteeritud osa muust jutust eristavat intonatsiooni (c).

- a. „Väga hääl!“ ütleb koolmeister. [I] „Siis ma lähen siit Põltsamaalt küll minema,“ ütles Eeva. [I] Noormees vaikis pisut, siis lausus: „Eks ma siis tule pealegi, kui nii väga tahate.“ [I]
- b. *Mul on selline mõte* ütleb ta õhinal. [I] Ta ütles: *ma tean küll, kes te olete ja olen tahtnud ammu küsida, kuidas teie, noor inimene, küll selle kommunistiga ühisköögi peal läbi saate.* [I]
- c. Olen palju kordi kuulnud teda ütlemas, *et saada see, kes küsib Lumetüdrukku järele, minu juurde.* [I] ja:=üts=et 'kutsus=et @ no 'tulge 'ometigi 'keegi=sealt vabri- @ [S] 'üts kohe 'ämmale ütles algul 'ära=et ega 'mina ei oska 'mitte=midagi 'teha [S] Päka lihtsalt küsi- ütles umbes nii *et 'sina ka siin=vä.* [S]

Kaudkõne puhul on tüüpiline, et edastatava lausungi pronoomenid valitakse vastavalt edastamise kontekstile, mitte lausega väljendatavale situatsioonile. Nt

Ise sa ütlesid, *et hing on sellepärast must, et sa ei teatanud.* [I] Eve eile 'õppis nagu 'hull, ütles *et=et=et tema ei või 'tulla pittu.* [S] ta ei mängi öösiti 'bridži, sellepärast ta 'ütleb=et, ta 'töötab öösiti, ta ei saa 'mängida. [S]

Kuigi elusale referendile saab paljudes kontekstides viidata demonstratiivpronoomeniga, ei saa seda teha korratava lausungi kõnelejale viitamiseks, nt lauses *Poiss mõtles, et see on tubli mees* ei saa *see* viidata poisile.

Nimisõnafraasi mittereferentne kasutus

§ 17 Vormilt viitavad fraasid võivad olla kasutatud mittereferentselt või geneeriliselt, st nii, et referenti tuvastada ei saagi. Eespool oli juba juttu demonstratiivadverbide partikulisest kasutusest (nt *mis seal ikka*). Määratlejaga nimisõnafraase saab kasutada ka iseloomustavalt, nii et referent tegelikult puudub. Indefiniitse määratlejaga nimisõnafraase kasutatakse referendi liigitamisel mingisse rühma või klassi. Nt

Hauakaevaja Pekka tõi kodust mitu küünalt ja kõledas, külmas sügisöös põlesid surnuaia müüri taga Iba haulal hingetuled, nagu oleks tema *üks kõrgesti sündinud aadlisoost naisterahvas*. [I] Et inglased on *ühed usinamad lõbureisijad*, siis on nii laeva kombestikukui ka toiduvalikus nende mõjusid. [A] aga Alma on *üks vanaaegne kooliõpetaja*, tema tahab sedasi=et (0.5) et laps midagi õpiks [S] no=ja=sis s=on jälle *üks tüli ja karvade kitkumine*. [S]

Teise isiku vorme – lühikesi pronoomeneid *sa* või *te* või pronoomenita teise isiku verbivormi – võib kasutada geneeriliste lausete puhul avatud viitamiseks: kõneleja vormistab üldise tähendusega lause, kuid tihti samastub ka ise selle üldisikulise tegevussubjektiga (→ 3 § 94; → 4 § 13). On ka väljakujunenud vormeleid, mida kasutatakse teises isikus, mõeldes tegelikult üldisikut: *mine (sa) tea, mine võta kinni* jms. Nt

Ei tea sedagi, kas tuleb teda kõnetleda proua või preilina, kui *tahad* viisakalt suhelda. [I] see on selline asutus et see kus e e kus õpetatakse kui *sa* ei oska sis õpetatakse *sind* välla=ja [S] Poisid võtsid talu talu järel läbi, ei jätnud ka kehvemaid vahele, sest mine *sa* jõukate peremeeste kavalust tea, peitsid just sinna, kust ei teata otsida. [I] No mis *sa* teed. [I] Aga *mine* ütle seda talle, solvub – kus *sa* nüüd, spetsialist Stanislavski süsteemi alal, ja suppi serveerima. [I]

Kirjandust viiteseoste kohta: AMON, MARRI 2015. Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring. | BLOKLAND, ROGIER, PETAR KEHAYOV 2010. Vene keele mõjust

eesti keeles. Tagasisivaateid ja perspektiive. | EREL, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. | EREL, MATI 1996. Relative words in Estonian relative clauses. | EREL, MATI 1999b. Asesõnadest *ise*, *enese* ~ *enda* ja *oma* ning eesti asesõnade süsteemist. | GREENBERG, JOSEPH H. 1978. How does a Language Acquire Gender Markers? | GUNDEL, JEANETTE, NANCY HEDBERG, RON ZACHARSKI 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. | HINT, HELEN 2015. Third person pronoun forms in Estonian in the light of centering theory. | HINT, HELEN, MARIA REILE, RENATE PAJUSALU 2013. Kontekst ja viitamine: argivestlused, legod ja narratiivid. | KAISER, ELSI, KATRIN HIETAM 2003. A comparison of the referential properties of the third person pronouns in Finnish and Estonian. | KAISER, ELSI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. On the referential properties of Estonian pronouns and demonstratives. | KEEVALLIK, LEELO 1999. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. | KEEVALLIK, LEELO 2011a. Pro-forms as projective devices in interaction. | KEHAYOV, PETAR 2006. Complementation marker semantics in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). | LINDSTRÖM, LIINA 2001b. Verb-initial clauses in narrative. | LINDSTRÖM, LIINA 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA jt 2009. Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. | LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. *Ise ise*. | PAJUSALU, RENATE 1999. Deiktikud eesti keeles. | PAJUSALU, RENATE 2000. Indefinite Determiners *mingi* and *üks* in Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2005. Anaphoric pronouns in Spoken Estonian: Crossing the paradigms. | PAJUSALU, RENATE 2006a. Death of a Demonstrative: Person and Time. The Case of Estonian *too*. | PAJUSALU, RENATE 2006c. Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. | PAJUSALU, RENATE 2008. Pragmatics of quantifiers: The case of Estonian *kõik* 'all'. | PAJUSALU, RENATE 2009. Sõna ja tähendus. | PAJUSALU, RENATE 2015. Hidden subjects in conversation: Estonian personless verb forms as referential devices. | PAJUSALU, RENATE jt 2010. Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: sina, teie ja keegi veel. | POOL, RAILI 1999a. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. | REILE, MARIA 2015. Space and Demonstratives: An Experiment with Estonian Exophoric Demonstratives. | SAHKAI, HEETE 2003. Demonstrative doubling in spoken Estonian. | TORN-LEESIK, REELI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. The uses of impersonals in spoken Estonian. | VIKS, ÜLLE 1972a. Pronominalisatsioon eesti keele elementaarlauses. | VIKS, ÜLLE 1972b. Sõnast *oma* eesti keeles. | VIKS, ÜLLE 1973. Isevarki sõna. | VIKS, ÜLLE 1980. Mõne pronoomeni kasutamisest (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis). | VIKS, ÜLLE 1985. Pronoomenite *üksteise* ja *teineteise* ning *oma* ja *enda* kasutamine.

20. ELLIPS

Mati Erelt

Üldist

§ 1 **Ellips** on lause mingi süntaktilise elemendi väljajätt, mis ei muuda lause semantilist (propositsioonilist) struktuuri. Väljajäetud elemendi asemel on **elliptilises lauses** ehk **lünklauses** lünk, mille korvamiseks lause tõlgendamisel kasutatakse konteksti, konsituatsiooni või grammatilise teadmise abi. Näites (a) on subjekt teisest osalausest välja jäetud, kuid esimese osalause põhjal nähtub, et lünk on täidetav esimese osalause subjektiga *Juhan*. Teisiti öeldes, esimese osalause subjekt on siin teise osalause ellipsi **lähtevormiks**. Näites (b) on lünk esimese osalause objekti asemel, selle korvab (selle lähtevormiks on) teise osalause objekt *matemaatikat*.

- a. *Juhan* tuli koju ja Ø [= *Juhan*] heitis magama.¹
- b. *Juhan* vihkas Ø [= *matemaatikat*], aga *Mari* armastas *matemaatikat*.

Ellipsit on käsitletud asenduse eriliigina – nullasendusena. Näited (a) ja (b) esindavad asenduse kahte põhitüüpi – **anafoori** ja **katafoori**. Anafoorse ellipsi puhul paikneb lähtevorm enne lünka, katafoorse ellipsi korral pärast lünka.

Ellips on harilikult tähenduse seisukohast fakultatiivne, tema kasutamine või mittekasutamine on suuresti stilistiline või retooriline valik. Üldiselt on ellips pragmaatiliselt neutraalne või aitab viia tuntud infot tagaplaanile, tõstes sellega esiplaanile uut. Seevastu kordamine või sünonüümi kasutamine kannab retoorilist rolli.

§ 2 Vastavalt sellele, kust on leitav elliptilise elemendi korvamiseks vajalik üksus – ellipsi lähtevorm, jagunevad ellipsid kontekstiellipsiks, grammatiliseks ellipsiks ja situatsiooniellipsiks.

¹ Näidetes märgib ellipsit Ø, nurksulgudes on sellele lisatud väljajäetud element, lähtevorm on kursiivis.

Kontekstiellipsi korral on lähtevorm leitav verbaalsest kontekstist, milleks võib olla sama lihtlause (a), liitlause osalause (b), monoloogiline teine lause (c) või dialoogi teine kõnevoor (d).

- a. Tal on *ilus* kleit ja Ø [= ilus] kübar.
- b. *Jüri* läks koju ja Ø [= Jüri] heitis magama. *Jüri* läks koju, sest Ø [= Jüri] oli väsinud.
- c. *Jüri* läks *koju*. Mari läks Ø [= koju] ka.
- d. Ma *lähen* koju. – Mina Ø [= lähen] ka Ø [= koju].

Siinses lausesüntaksis käsitletakse üksnes lausesisest ellipsit. Monoloogilise teksti lausetevahelist ning dialoogiellipsit kirjeldatakse suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

Grammatiline ellips on (osa)lause sisene ellips, milles jäetakse ära lause obligatoorne, kuid sisuliselt liiane, lause grammatilise info põhjal tuvastatav element, nt 1. ja 2. isiku pronoomenist alus, mis nähtub öeldisverbi isikuvormist.

Ø [= Mina] *lähen* koju.

Märkus. EKGs (II 1993: 223) on grammatilist ellipsit nimetatud **lühendusellipsiks**. Soome keele grammatikas (ISK 2004: 1125) aga ei käsitata vastavaid struktuure ellipsina.

Situatsiooniellipsi korral on puuduv referent või lähtevorm leitav konsituatsioonist, mitte kontekstist või grammatiliste teadmiste põhjal. See võib olla visuaalselt nähtav, edastatud žesti või miimikaga vms. Seega on tegemist ennekõike vahetus suulises suhtluses esineva ellipsiga. Tavaliselt jäetakse lause algusest ära elemendid, mille infoväärtus on madal. Järgmises näites on elliptiline subjekt *toit* identifitseeritav pilgu, maitse ja lõhna abil:

Toitu vaadates: [Toit] Paistab valmis olevat.

Märkus. EKGs (II 1993: 226) on situatsiooniellipsit nimetatud **pragmatiliseks ellipsiks** ja käsitletud kontekstiellipsi liigina. Kuna see ellipsiliik on seotud väga tugevalt suulise keelega, siis lähemalt kirjeldatakse seda suulise keele tervikkäsitluses (Hennoste 2017).

Kontekstiellips

§ 3 Kontekstiellips võib esineda nii nominaalfraasis kui ka lauses. Nominaalfraasi sisene ellips on fraasi tuuma või laiendosa ellips, mille lähtevorm võib paikneda kas samas lihtlauses või liitlause teises osalauses. Lausetasandi ellips on lause moodustajate või nende ühendite ellips, mille lähtevorm asub teises osalauses. Lausetasandi ellips jaguneb verbielse temaatilise moodustaja ellipsiks, verbijärgse moodustaja ellipsiks, predikaatverbi ellipsiks ning predikaatverbi ja tema laiendite ellipsiks ühendav-kaasavas ja vastandavas rindlauses.

A. Nominaalfraasi sisene ellips:

- tuuma ellips

Vana Ø [= inimene] ja noor *inimene* käituvad erinevalt. Vanale *inimesele* meeldib rahu, noor Ø [= inimene] armastab möllata.

- laiendi ellips

Poisi nägu ja Ø [= poisi] kael olid mustad. *Poisi* nägu oli puhas, aga Ø [= poisi] kael oli jäänud pesemata.

B. Lause moodustajate ellips

- verbielse temaatilise moodustaja ellips
- verbijärgse moodustaja ellips
- predikaatverbi ellips (ingl *gapping*)
- predikaatverbi ja tema laiendite ellips ühendav-kaasavas ja vastandavas rindlauses

Isa tuli koju ja Ø [= isa] heitis magama.

Isa ostis *lilli* ja kinkis emale Ø [= lilled].

Isa läks tööle, ema Ø [= läks] koju.

Isa tahtis koju *minna*, ema ka Ø [= tahtis koju minna]. *Isa tahtis* koju *minna*, aga ema mitte Ø [= ei tahtnud koju minna].

Nominaalfraasi tuuma või laiendosa ellips

Nimisõnafraasi tuuma ellips

§ 4 Nimisõnafraasi (NP) tuuma ellips on korduva eriviitelise tuumsõna või ka laiema fraasituuma väljajätt. Lihtlauses esineb nii lähtevormiga samas kui ka erinevas funktsioonis ja vormis tuumsõna väljajätu. Esimesel juhul toimub see rindtarindis (a, c) või sidesõnalises võrdlutarindis (b), teisel juhul mujal (d). Samas funktsioonis

ja vormis NP-de rinnastuse korral on järelasendis tuumsõna ellips alati katafoorne (edasiviiteline) (a), eesasendis tuumsõna (hrl adverbialtäiendiga deverbaali) ellips aga anafoorne (tagasiviiteline) (c). Erinevas funktsioonis ja vormis NP-de korduva tuumsõna ellips on enamasti anafoorne, ehkki adjektiivatribuudi puhul pole välistatud ka katafoor (d).

- a. Minu vanem \emptyset [= poeg] ja noorem *poeg* käivad samas koolis. Minu tütar käib ühes klassis Mardi \emptyset [= pojaga] ja Joosepi *pojaga*. Eesti \emptyset [= välisminister] ja Soome *välisminister* allkirjastavad kahepoolse viisavabaduse lepingu kolmapäeval Tallinnas .. [A]
- b. Uus *asi* on ikka parem kui vana \emptyset [= asi]. Poja *inglise keel* on parem kui \emptyset [= inglise keel] isal. [A]
- c. *Muru väetamine* varakevadel ja \emptyset [= muru väetamine] hilissügisel on hädavajalik.
- d. Mari eelistab vanemaid *mehi* noorematele \emptyset [= meestele]. Mari eelistab noorematele \emptyset [= meestele] vanemaid *mehi*. Esimees tutvustas uusi *nõukogu liikmeid* vanadele \emptyset [= nõukogu liikmetele]. Ta vahetas suurema *korteri* väiksema \emptyset [= korteri] vastu. Väiksem *korter* on suuremast \emptyset [= korterist] odavam.

Lähtevorm võib paikneda ka rind- või põimlause teises osalauses. Lausete rinnastuse korral on NP tuumsõna ellips enamasti anafoorne – öeldisverbi ees alati (a), öeldisverbi järel on see mõnikord, eriti struktuurilt analoogilise lause lõpus, ka katafoorne (b). Lausete alistuse korral on ellips alati anafoorne (c).

- a. Vanem *poeg* õpib gümnaasiumis, noorem \emptyset [= poeg] käib alles lasteaias. Vanem *poeg* õpib gümnaasiumis, nooremale \emptyset [= pojale] õpetatakse alles tähti.
- b. ANAFOOR: Saatsin vanema *poja* kooli ja noorema \emptyset [= poja] lasteaeda. KATAFOOR: Saatsin kooli vanema \emptyset [= poja] ja lasteaeda noorema *poja*.
- c. Saatsin vanema *poja* kooli, kui noorem \emptyset [= poeg] alles magas. Võta see *nuga*, sest teine \emptyset [= nuga] on liiga nüri.

Tuumsõna ellipsi üheks põhitingimuseks on tuumsõna ja lähtevormi eriviitelisus. Lausete rinnastamisel sellega seoses ellipsi tõlgenduses probleeme ei teki, NP-de rinnastamisel koondlauses aga küll. Eri referentidele viitavate elliptiliste konstruktsioonidena tõlgenduvad ühemõtteliselt vaid välistavate täienditega rindtarandid, nt *noorem ja vanem poeg* (= noorem poeg ja vanem poeg), *esimene ja teine rida* (= esimene rida ja teine rida). Mittevälistavate täiendite puhul pole

harilikult tegemist mitte nimisõnafraaside elliptilise rinnastusega, vaid rinnastatud täienditega, nt *pikk ja sirge noormees* (noormees, kes on pikk ja sirge), kuid on ka kaheti tõlgendatavaid rindtarindeid, nt *kunsti- ja spordihuviline inimene* (1. kunstihuviline inimene ja spordihuviline inimene; 2. inimene, kes on nii kunsti- kui ka spordihuviline) (→ 21 § 26).

Kui rindühendis on atribuutideks genitiivsed substantiiv-atribuudid, eriti kui neiks on pärisnimed, võib substantiivne tuum olla 1+1 tõlgenduse korral (Mardi poeg ja Joosepi poeg) ka mitmuses (*Minu tütar käib ühes klassis Mardi ja Joosepi poegadega*). Kindlalt elliptiliseks saab sellise tõlgenduse puhul siiski pidada vaid ainsusliku tuumsõnaga tarindit, mitmusliku tuumsõna korral on tegemist pigem atribuutide rinnastuse kui NP-de rinnastusega. Mitmusliku tuumsõnaga konstruktsioon on aga käsitatav elliptilisena tõlgenduse korral, et Mardil ja Joosepil on mitu poega (*Mardi pojad ja Joosepi pojad* > *Mardi* Ø [= *pojad*] ja *Joosepi pojad*). Mitme atribuudi ja ühe tuumsõnaga konstruktsioonide tõlgenduste hulka täiendab veelgi ühisreferentidele viitamise võimalus. Näiteks fraas *Saaremaa ja Muhu esindaja* võib osutada nii kahele eraldi kui ka ühisele esindajale. Viimasel juhul on taas tegemist atribuutide, mitte NPde koordinatsiooniga (lähemalt → 21 § 26).

Järelasendis tuumsõna anaforse ellipsi korral võtab tuumsõna rolli üle atribuut. Tuumsõnaga ühilduv atribuut jääb samale kujule ka elliptilises konstruktsioonis (a). Mitteühilduv atribuut aga saab tuumsõna tunnused, nt adjektiivatribuut, mis laiendab rajavas, olevas, ilma- ja kaasäitlevas käändes tuumsõna, võtab tuumsõna ellipsi korral üle nende käänete tunnused (b), atribuutiivne mineviku partitsiip võtab üle põhja mis tahes käände ja arvu tunnused (c). Kui atribuut on muutumatu, nt määrustäiend, käändumatu omadussõna vms, mis ei saa substantiivse põhja tunnuseid üle võtta (d), siis on kindlasti võimalik vaid nominatiivse tuumsõna ellips. Tuumsõna muude käänete korral on ellips vähemalt kahtlane. Possessiivse genitiivatribuudi puhul toimub tuumsõna ellipsi asemel sageli asendus refleksiivpronoomeniga *oma* (e).

- a. Otsin endale uue auto, *endist* Ø [= autot] kasutab poeg.
- b. Teatrisse läheb ta musta ülikonnaga, tööle käib *halliga* Ø [= ülikonnaga].

- c. Nende hulgas oli nii kõrgharidusega inimesi kui ka *üksnes põhikooli lõpetanud* Ø [= inimesi].
- d. *Kained inimesed* on meeldivamad kui *purjus* Ø [= inimesed]. – ?*Kainetest inimestest* peetakse rohkem lugu kui *purjus* Ø [= inimestest].
- e. *Joosepi koer* haugub rohkem kui *Juhani* Ø [= koer] / *oma*. – **Joosepi koeral* on pikem saba kui *Juhani* Ø [= koeral]. *Joosepi koeral* on pikem saba kui *Juhani omal*.

Märkus. Omadussõnalise ja kesksõnalise atribuudi tuumsõnastumist on võimalik käsitleda ka tuumsõna süntaktilise substantiveerumisena. Eriti kehtib see mineviku partitsiipide kohta, mis vahetavad partitsiibi tunnused *-nud* ja *-tud* substantiivi tunnuste *-nu* ja *-tu* vastu. Sõnamoodustuse seisukohalt on *nu-* ja *tu-*substantiivid vaadeldavad ka deverbaalsubstantiividena, mis on ajalooliselt kujunenud partitsiipide baasil (vt Kasik 2015: 269–270).

§ 5 Ellipsi seisukohast käitub nimisõnafraasi taoliselt ka **kvantorifraas**. Kvantorifraasi tuumsõnana toimiva hulgasõna ellipsit esineb vaid lihtlauses ja see on anafoorne. Nt

Kas see maksis *kaks* eurot või Ø [= kaks] krooni? Seal oli *palju* poisse ja Ø [= palju] tüdrukuid.

Tuumsõna võib ära jääda ka **kaassõnafraasis**. Postpositsiooni ellips on katafoorne (a), prepositsiooni ellips anafoorne (b). Postpositsiooni taoliselt käituvad rajava, oleva, ilma- ja kaasaütleva käände tunnused (c). Prepositsiooni ellips esineb ainult koondlauses, postpositsiooni ellips nii koondlauses kui ka rindlauses, viimasel juhul koos verbi ja selle nominaalse laiendi (subjekti, objekti vms) ellipsiga.

- a. Seda võib teha ka e-posti Ø [= teel] või telefoni *teel* .. [etTenTen] Ta elas varem ema Ø [= juures], nüüd Ø [= ta elab] juba pikemat aega isa *juures*.
- b. Tegime lühikese puhkepeatuse *enne* Pärnut ja Ø [= enne] Riit.
- c. *Veera käis* varem Ruudi Ø [= ga], nüüd Ø [= Veera] Ø [= käib] *Juhaniga*.

Atribuudi ellips

§ 6 Atribuudi ellips on koondlauses eestäiendi puhul anafoorne, järeltäiendi puhul katafoorne (a). Rind- (b) ja põimlauses (c) on atribuudi ellips alati anafoorne.

- a. ANAFOOR: Ta rääkis mulle *oma* emast ja Ø [= oma] isast. *Poisi* nägu ja Ø [= poisi] kael olid mustad. Juhaniil on *kena* naine ja Ø [= kena] tütar. KATAFOOR: Talle meeldis elamine Ø [= Tartus] ja töötamine *Tartus*
- b. *Vanad* mehed on sageli hädas eesnäarmega, Ø [= vanadel] naistel on omad mured. *See* maja on *kena*, aga Ø [= see] aed ei kõlba kuskile. *Eesti* naised on *kenad* ja *tublid*, Ø [= eesti] meestel pole ka *viga*. *Minu* poeg õpib gümnaasiumis, Ø [= minu] tütar käib alles lasteaias. *Minu* poeg viidi kooli, Ø [= minu] tütar saadeti lasteaeda. *Minu* poeg läks kooli, Ø [= minu] tütar viidi lasteaeda. *Minu* poeg läks kooli, Ø [= minu] tütrele tuleb veel paar aastat oodata.
- c. *Mardi* poeg pandi reaalkooli, kuigi Ø [= Mardi] mõlemad tütreid õpivad humanitaargümnaasiumis.

Rinnastatud NPd, mille teine liige on ilma atribuudita, võivad koondlauses tihtipeale kaheti tõlgenduda, nt *väike maja ja aed* (1. *väike maja ja väike aed*; 2. [*väike maja*] ja *aed*). Elliptilise tõlgenduse võimalikkus või võimatus oleneb sellest, mil määral atribuudiga väljendatu sobib mõlema tuumsõna referenti iseloomustama. Elliptilise tõlgenduse võimalus on peaaegu olematu nt lause *Vastu tulid pikas kleidis naine ja mees* puhul. Segaduse korral aitab mõnikord laiem kontekst või situatsioon.

§ 7 Hulgasõna atribuudi ellips võib olla nii katafoorne kui ka anafoorne. Nt

KATAFOOR: Vanameistrid Vallo Allingu ja Valmo Kriisa töid vastavalt 14 Ø [= punkti] ja 13 *punkti*. Tallinna kontserdi piletid tulevad müügile reedel ..., esimesed 100 piletit hinnaga 495 Ø [= krooni], järgmised 595 Ø [= krooni] ning seejärel 695 *krooni*. [etTenTen] Eelmine kord oli auditoriumis kakskümmend Ø [= tudengit], nüüd ainult kaheksa *tudengit*. ANAFOOR: Väsimatult norskav ja tekki sikutav partner häiris tõsiselt vaid kolme *inimest* kümnest Ø [= inimesest]. [etTenTen] Kolm *poissi* panevad telgid üles, kaks Ø [= poissi] toovad metsast lõkkematerjali. [A]

Prepositsiooni komplemendi ellips on katafoorne (a), postpositsiooni komplemendi ellips anafoorne (b).

- a. Töötasime enne Ø [= lõunat] ja pärast *lõunat*.
- b. Ta joob õlut nii *söögi* alla kui ka Ø [= söögi] peale. Eelmine kord istusime *tema* taga, seekord aga Ø [= tema] ees.

Lause moodustajate ellips

Verbieelse nominaalfraasi ellips

§ 8 Tüüpilisi ellipseid on verbieelse temaatilise moodustaja anafoorne ellips, mis esineb eelkõige rindosalaises. Moodustaja jäetakse väljendamata, kui see on samaviiteline eelnevas osalaises samasuguses positsioonis paikneva ning tüüpjuhul ka samas funktsioonis ja vormis oleva lähtevormiga. Markeerimata infostruktuuriga normaal-lauses on elliptiliseks moodustajaks tavaliselt subjekt (a), impersonaalses lauses objekt (b). Mittenormaallauses võib selleks olla tegevus-subjekti väljendav adverbiaal (c). Markeeritud infostruktuuriga lauses võib väljajäetavaks moodustajaks olla ka muu lausealguline teema (d).

- a. *Putin* võtab lauvalt ajalehe ja Ø [= Putin] hakkab kõva häälega naerma. [etTenTen]
- b. .. *banaanid* pritsitakse üle ja Ø [= banaanid] viiakse poodi. [etTenTen]
- c. *Tal* hakkas pea valutama ja õhtul Ø [= tal] tõusis ka palavik.
- d. *Festivali korralduskomiteele* esitati osalemistaotlus ja Ø [= festivali korralduskomiteele] saadeti koori tutvustav plaat. [etTenTen]

Mõnikord võib väljajäetav moodustaja olla oma lähtevormist kas süntaktiliselt funktsioonilt või vormilt erinev. Väljajäetud subjekti lähtevormiks võib olla impersonaalse lause täisobjekt (a). Samas impersonaalse lause väljajäetud nominatiivse täisobjekti lähtevormiks võib omakorda olla eelneva osalause täisalus (b). Allatiivne valdajamäärus võib olla lähtevormiks tegevusobjekti väljendavale adessiivsele adverbiaalile (c).

- a. *Banaanid* pritsitakse üle ja Ø [= banaanid] lähevad kohe müüki.
- b. *Nad* jõudsid lossi juurde ja Ø [= nad] juhatati kohe sisse. [etTenTen]
- c. .. *igale koosolekul osalejale* anti paberitükk ja Ø [= igal koosolekul osalejal] paluti kirjutada nende kolme inimese nimed, keda nemad tahaksid juhatuses näha.

Verbieelse temaatilise moodustaja anafoorset ellipsit esineb ka kõrval-lauses, nt möönd- (a), tingimus- (b) ja põhjuslauses (c), samuti komplementlauses (d, e). Seejuures mõnikord võib kõrvallause väljajäetud aluse lähtevormiks olla ka muu lausealguline tegevussubjekt kui alus (b), samuti saajast tegevusobjekt (e).

- a. *Poiss* ei lahkunud, kuigi Ø [= poiss] oli väsinud. Kookosõlis küpsetatuna meenutab *ta* meie pannkooki, kuigi Ø [= ta] on värvuselt

- valge. [etTenTen] Teiste tööde puhul poleks *tal* nii palju iseseisvust, kuigi Ø [= ta] on alles 33 aastat vana. [et Ten Ten]
- b. *Temal* on lihtsalt hea meel, kui Ø [= ta] saab teistelegi rõõmu või midagi kasulikku anda. [etTenTen]
- c. .. *mees* ei tule tööle, sest Ø [= mees] on haigena kodus voodis. [etTenTen]
- d. .. *mu tüdruk* ütles, et Ø [= mu tüdruk] ootab last. [etTenTen]. *Ansip, Padar, Parts või Savisaar* võivad rääkida, mida Ø [= Ansip, Padar, Parts või Savisaar] tahavad rääkida. [etTenTen]
- e. Soovita *laps*ele, et Ø [= laps] otsigu netist otsingu abil nimeseadust .. [etTenTen]

Märkus. Rinnastussidendiga seotud laiendamata öeldisverbe, nagu *Nad tantsisid ja laulsid. Me sõime ja jõime*, võib käsitada elliptilise lause-rinnastuse asemel ka mitteelliptilise verbirinnastusena (→ 21 § 5).

Verbijärgse nominaalfraasi ellips

§ 9 Verbi järel esinevate moodustajate – sihitise (a), öeldistäite (b), samuti määruse (c) ellips esineb rindlauses ning võib olla nii anafoorne kui ka katafoorne. Osalauseis on harilikult sama alus, mis on järelosalauseis samuti välja jäetud.

- a. ANAFOOR: Alles sa ostsid *selle särgi* ja nüüd juba viskad Ø [= selle särgi] minema. Ostin *paar kilo värskaid kurke* ja soolasin Ø [= paar kilo värskaid kurke] sisse. KATAFOOR: Ehitame Ø [= maju] ja remondime *maju*.
- b. ANAFOOR: Arvasin, et ta on *haige*, aga paraku Ø [= ta] polnud Ø. KATAFOOR: Olin enne Ø [= pedant] ja olen ka nüüd *pedant*.
- c. ANAFOOR: Varem Peeter üksnes töötas *Tartus*, nüüd [= Peeter] ka elab Ø [= Tartus]. KATAFOOR: Varem Peeter üksnes töötas Ø [= Tartus], nüüd [= Peeter] ka elab *Tartus*.

Märkus. Nii nagu eelmises märkuses esitatud lauseid, nii ka lauseid nagu *Ehitame ja remondime maju* on võimalik käsitada mitteelliptiliste, rinnastatud öeldisverbidega lausetena.

Predikaatverbi ellips

§ 10 Rindlauses esineb anafoorne finiiitverbi ellips, st rindlause järel-osalauseis tavaliselt ei korrata eelneva osalause finiiitset öeldisverbi või öeldisverbi finiiitset osa. See kehtib nii väitlause kui ka küsi- ja käsklause kohta. Nt

Tiina *mängib* viiulit ja Urmas Ø [= mängib] klaverit. .. pilet *mängule maksab* 5 eurot ning sooduspilet [= maksab] 3 eurot. [etTenTen] Tallinnas *sadas* vihma, Tartus Ø [= *sadas*] lund. Ema *oli* korjanud maasikaid ja Ø [= *ema*] Ø [= *oli*] keetnud moosi. Kas Juhan *läks* kinno ja Mari Ø [= *läks*] teatrisse? Juhan *mingu* kinno ja Mari Ø [= *mingu*] teatrisse.

Elliptiline verb võib olla ka lähteverbist erinevas isiku- ja arvuvormis. Nt

Jüri ja Mari *söitsid* Võrru, Juhan Ø [= *söitis*] Narva ja mina Ø [= *söitsin*] Tallinnasse.

Peale finiiitse verbi ei pruugi korrata ka verbi liitvormi ja ahelverbi infiniitset osist ega ühend- ja väljendverbi mitteverbaalset osist. Nt

Paula *oli läinud* kinno ja Voldemar Ø [= *oli läinud*] raamatukokku. Jaanil *tuleb korrata* matemaatikat ja Jüril Ø [= *tuleb korrata*] füüsikat. Tema *ei teinud* minust *välja* ja mina Ø [= *ei teinud*] temast Ø [= *välja*].

Adverbiaaliga algavas lauses saab koos öeldisverbiga välja jätta ka aluse vm tegevussubjekti. Nt

Tallinnas *ta elab* eramajas, Tartus Ø [= *ta elab*] korrusmajas. Tallinnas *on tal* kaheksa tuba, siin Ø [= *on tal*] ainult kaks tuba. Suvel *meeldib mulle* aias askeldada, talvel Ø [= *meeldib mulle*] metsas suusatada.

Harilikult saab välja jätta vaid sellise öeldisverbi, millel on järellaiend, sest verbi ellips ei saa toimuda lause lõpus. Erandiks on võrdsustavad ja vastandavad rindlauseid (→ § 11).

Märkus. Peale rindlause puudub öeldisverb tavaliselt ka võrdlustarindis nagu *Jüri on pikem kui Peeter*. *Jüri on niisama pikk kui Peeter* jms. Sidesõnale järgneva osa käsitlemine elliptilise lausena on enamikul juhtudel siiski kahtlane (→ 22 § 59). Lähemal elliptilisele lausele on need järelmoodustajad, kus on määrus *Jüri on täna paremas tujus kui* [ta oli] *eile*. *Jüril on rohkem raha kui* [on] *Peetril*, kaugemal need, mida esindab nominatiivne nimisõnafaas.

Predikaatverbi ja tema laiendite ellips võrdsustavas ja vastandavas rindlauseis

§ 11 Öeldisverbi ja tema laiendite, sageli kogu öeldisrühma ellipsit kasutatakse rinnastuse korral sageli mingi nominaallikme fookusesse tõstmiseks ja tema ühendamiseks-kaasamiseks või

jah/ei- (ehk polaarseks) vastandamiseks eeslause analoogilisele liikmele. Ühendamise korral on mõlemad rindosalaused ühtmoodi kas jaatavad või eitavad ning elliptilisse järellausesse lisatakse fookustavad partiklid *samuti* või *ka*, nagu lauseis (a) ja (b), kusjuures eituse korral lisandub neile elliptilises osalauses eituspartikkel *mitte* (b). Partiklite asemel või kõrval võib olla ka sidesõna *ega*.

- a. Tean, et *meile mõlemale meeldivad lilled, samuti* Ø [= meie mõlemale meeldib] loodus. [etTenTen]
- b. Jüri *ei taha endale uut autot osta, mina ka / samuti mitte* Ø [= ei taha endale uut autot osta]. *Meile kummalegi ei meeldi lilled, samuti / ka mitte ~ ega (ka mitte)* Ø [= meie kummalegi ei meeldi] loodus. *Mõlema jaoks pole meil ressursse ega ka* Ø [= mõlema jaoks pole meil] vajadust. [etTenTen] *Enamasti polnud need toimingud päris teadlikud ega ka mitte* Ø [= enamasti polnud need toimingud] päris mitteteadlikud .. [etTenTen] Usun, et see ei ole kerge ei hooldajal *ega* ammugi *mitte* Ø [= see ei ole kerge] hooldataval. [etTenTen]

Jah/ei-vastanduse korral on üks rindosalaused jaatav, teine eitav. Mõõnva vastanduse korral on elliptiline eituslause ning eitust fookustab partikkel *mitte* (a), mõõnev-korrigeeriva vastanduse korral on elliptiline jaatuslause ning partikliks *küll* (b). Sidendiks on mõlemal juhul *aga* või *kuid*. Korrigeeriva vastanduse puhul on elliptiline järellaused jaatav ning algab sidesõnaga *vaid* (c). (→ 21 § 17–18; → 3 § 81; → 22 § 19)

- a. Jüri *tahab endale uue auto osta, (aga / kuid) mina* Ø [= ei taha endale uut autot osta] *mitte*. Kõik *väsisid, aga memm* Ø [= ei väsinud] *mitte*. [A] Sõpru *saame valida, aga sugulasi* Ø [= ei saa valida] *mitte* .. [A] TTV jaoks *jagub Savisaarel raha, aga lasteaedadele* Ø [= Savisaarel ei jagu raha] *mitte*. [etTenTen] Ratsutajale *on asjad selged, kuid tavainimesele* Ø [= ei ole selged] *mitte*. [etTenTen]
- b. Jüri *ei taha endale uut autot osta, (aga) mina* Ø [= tahan endale uue auto osta] *küll*. Ise ma jumalat *ei usu, küll aga* Ø [= usun] *muid spirituaalseid olendeid ja teemasid*. [etTenTen] .. siis *ma veel ei suitsetanud, nüüd aga* Ø [= suitsetan] *küll*. [etTenTen] .. kaotada *pole meil selles ettevõtmises midagi, võita aga* Ø [= on meil selles ettevõtmises midagi] *küll*. [etTenTen] .. mesilased külma *ei karda, aga niiskust* Ø [= mesilased kardavad] *küll*. [etTenTen] *Mul täiskasvanute etendustelt halbu kogemusi pole, aga lasteetendustelt* Ø [= on mul halbu kogemusi] *küll*. [etTenTen] .. mulle *see ohtlik*

ei ole, aga lapsele Ø [= on see ohtlik] küll. [etTenTen] Ta *polnud mulle* just lähedasim sõber, vana hea tuttav aga Ø [= oli ta mulle] küll. [etTenTen] *Kerdo ei laulnud* valjusti, küll aga Ø [= Kerdo laulis] mõnuga. [etTenTen]

- c. Laps *ei vaja mitte maiustusi*, vaid Ø [= laps vajab] armastust. Mitte mina *ei valeta*, vaid sina Ø [= valetad]. Ta *ei ela mitte Tartus*, vaid Ø [= ta elab] Tallinnas. *Üritame käia* mitte ajaga kaasas, vaid Ø [= üritame käia] ajast ees. [etTenTen] *Rüüstajad hävitatakse* mitte käsirelvade tulega, vaid Ø [= rüüstajad hävitatakse] gatlingitega ja raketitega lennukitelt ja kopteritelt. [etTenTen] .. ja üleüldse tundub, et *loevad* mitte tunnustatud väärtused, vaid Ø [= loeb] ainult tahe. [etTenTen] *Peategelane teeb tööd* mitte raha, vaid Ø [= peategelane teeb tööd] kutsumuse pärast. [etTenTen]

Grammatiline ellips

§ 12 Grammatiliselt tingitud on eelkõige järgmised ellipsid:

- 1) esimese ja teise isiku asesõnalise aluse ellips lausetes, kus alus nähtub öeldise pöördevormist. Nt

Ø [= me] käisime eile teatris. Ø [= sa] vii see praht siit ära.

Märkus. Grammatilise ellipsina ei käsitata isikupronoomeni puudumist käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöörde korral, nt *Laulgem!* (**Me laulgem!*).

- 2) verbi *olema* puudumine perifrastilise verbivormi osana või kopulatiivsena: a) konverbitarindites, b) kogeja- ja omajakonstruktsioonis ning koos sõnadega *juba, veel, tarvis, vaja, ju, alles, viga, ka*, eriti kõrvallauses (Kehayov 2009b). Väljajätav *olema*-verb on harilikult markeerimata vormis, s.o isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pöördes, konverbitarindis kujul *olles*, ning isik ja arv nähtuvad lauselisest kontekstist. *Olema*-verbi väljajätu mõjutavad sageli stilistilised tegurid. Seda esineb eriti lakoonilise väljendusviisi korral (lühisõnumites, pealkirjades jms) (→ 6 § 1).

- a. Ø [= olles] nähtust üllatunud, hakkas ta naerma. Ø [= olles] kaastlaste poolt hüljatud, valdas teda masendus.
- b. Sul Ø [= on] ju elu veel ees. Mis sul *viga* Ø [= on], sul Ø [= on] poeg kasvamas. Kui õhtu Ø [= oli] käes ja aeg Ø [= oli] magama minna, leidis leitnant väljast tulles öösärki riidetud Erika voodit seadmas. [I] Ø [= on] Vaja kontrollida, kas minu jupid on ikka

kõvasti külge pandud .. [I] „Tal vaesekesel Ø [= on] ju igav siin päev läbi üksinda konutada,“ haletses Olli. [I] Kui portree valmis Ø [= oli], jooksis ta seda vaimustunult teistele näitama. [I]

- 3) kõrvallause korreelaadi puudumine pealauses. Väljajäetud korreelaadi funktsioon ja vorm nähtub kõrvallausest, sh sidendist. Nt

Teen Ø [= seda], mida tahan. Tulen Ø [= siis], kui aeg on täis. Näib Ø [= nii], et asi õnnestus. Kui ta sind märkab, Ø [= siis] oled omadega sees.

Märkus. Sellesse rühma paigutatakse vahel ka sidendi ellipsid (*Ma arvan, Ø [= et] sa eksid*) ja teised grammatiliste sõnade ellipsid (nt Kehayov, Boye 2016b).

Kirjandust ellipsi kohta: HAKULINEN, AULI 1978. Nollien syntaksia. | ISK 2004. | KEHAYOV, PETAR 2009b. *Olema*-verbi ellipsisist eesti kirjakeeles. | QUIRK, RANDOLPH, SIDNEY GREENBAUM, GEOFFREY LEECH, JAN SVARTVIK 1994. A Comprehensive Grammar of the English Language. | ZIFONUN, GISELA, LUDGER HOFFMANN, BRUNO STRECKER 1997. Grammatik der deutschen Sprache. Band 1.

21. RINNASTUS

Mati Erelt

Üldist

§ 1 Rinnastus ehk **koordinatsioon** on grammatiline seos kahe või enama süntaktiliselt võrdväärse moodustaja vahel, millest kumbki *resp.* ükski ei määra teis(t)e olemasolu ega vormi. Kui alistuse puhul on tarind tervikuna süntaktiliselt ekvivalentne tarindi ühe liikmega (tarindi tuumsõnaga), siis rinnastuse korral on tarind süntaktiliselt võrdväärne iga selle liikmega.

Rinnastatud moodustajad ehk **rindliikmed** paiknevad kõrvuti ja moodustavad **rindtarindi**, mis toimib lause struktuuris ühe liitse komponendina. Rinnastust vormistab rindliikme ees paiknev **rinnastussidend** (→ 16 § 1–2), millest harilikult oleneb rinnastuse a) **ühendav** (→ § 7–11), b) **eraldav** (→ § 12–13) või c) **vastandav** (→ § 14–18) tähendus.

- a. [Päike paistab] ja [linnud laulavad].
- b. Seda on teinud kas [Jüri] või [Juhan].
- c. [Päikseline,] kuid [jahe] ilm.

Rinnastust võib vormistada ka sidendita ehk asündeetilisel, moodustajate kõrvuasendi kaudu. Sel juhul järeldeb rinnastusseose tähendustüüp rindliikmete tähendusest:

Tõde tõuseb, vale vajub. Väike, armas tüdruk.

Nii sidenduse kui ka asündeetilise rinnastuse ehk kõrvutuse korral aitavad tähendust väljendada **rinnastavad konnektiivid** (→ 15 § 4), nt *lisaks, järelikult, seega, muidu, siiski*, mis erinevalt sidenditest ei paigutu rindliikmete vahele, vaid nende sisse, ehkki võivad esineda moodustaja algul:

[Päike paistab,] kuid [väljas on *siiski* jahe]. Ta sai [seitsmenda,] [järelikult eelviimase] koha.

Erinevalt alistusest ei kasutata eesti keeles rinnastuseks käändeid ega kaassõnu. Rinnastusmarkerile lähedast funktsiooni võib siiski täita komitatiivi tunnus ja kaassõna *koos* (→ § 32–34):

Peaminister (*koos*) *abikaasaga* läks visiidile Rootsi.

Rindliikmeiks võivad olla kas (iseseisvad) laused või lause mis tahes tasandi moodustajad. Rinnastatud osalausestega liitlause on **rindlause** (→ 22 § 3 jj), rinnastatud mittelauselisi moodustajaid sisaldav lause on **koondlause**.

Rindliikmed:

A. laused	<i>Hakkas hämarduma, aga neid polnud ikka veel.</i>
B. lause moodustajad	
• kõrvallaused	Ma arvan, <i>et sul oli õigus</i> ja <i>(et) mina eksisin.</i>
• sekundaartarindid	Jüri tahaks <i>süüa</i> ja <i>magada.</i>
<i>Süües</i> ja <i>magades</i> elus kaugele ei jõua.
• predikaatverbid	<i>Ostan</i> ja <i>vahetan</i> vanu hõbemünte.
• NP-d	<i>Jüri</i> ja <i>Mari</i> sõitsid maale.
• QP-d	Toas oli <i>kaks meest</i> ja <i>kolm naist.</i>
• AdjP-d	Nirgi pojad sünnivad <i>täiesti pimedate</i> ning <i>paljastena.</i>
• AdvP-d	Ta tegi oma tööd <i>väga kiiresti</i> ja <i>korralikult.</i>

Ühtki rindliiget ei ole võimalik rindtarindist eraldada – välja tõsta ja lause omaette moodustajana vaadelda. Seetõttu saab näiteks küsimustada (a), relativeerida (b), välja jätta (ellips) (c), ja pronominaliseerida (d) ainult kogu rindtarindit.

- Jüri korjab marju ja Mari keedab moosi. – *Mida* [Jüri korjab ja Mari keedab?] – **Mida* [Jüri korjab] ja Mari keedab moosi?
- Ta kohtas [Jürit ja Marit], [kes] sõitsid murakale. – *Ta kohtas [Jürit], [kes] ja Mari sõitsid murakale.
- [Jüri ja Mari] läksid koju ja Ø helistasid Juhanile.
- [Jüri ja Mari] läksid koju ja [nad] helistasid Juhanile.

Moodustajarinnastus ja lauserinnastus

§ 2 Selgema kujul kui (iseseisvate) lausete vahel, avaldub rinnastus lause sees **koondlause moodustajate** vahel. Lausesisene rinnastus, eriti kui see on semantiliselt markeerimata ühendav või eraldav rinnastus, seob moodustajaid, mis täidavad ühesugust funktsiooni lause kui terviku suhtes või mingi neid alistava moodustaja (rindliikmete ühise põhja) laienditena ning mis on harilikult ka sõnaliigilt ja morfoloogiliselt vormilt sarnased. Nt

Ta nuttis ja naeris ühekorraga. Väike ilus tuba. Ta nägu oli punane ja higist märg. Ta tegutses kiiresti ja osavalt. Küsi Jüri või Peetri käest.

Määrav on siiski sama funktsioon, mille raames võib esineda ka vormierinevusi. Seostuda võivad nii sama fraasitüübi eri vormid (a) kui ka eri fraasitüübid. Nii võib omadussõnafraas rinnastuda määrsõnafraasiga, nimisõnafraas määrsõna- või kaassõnafraasiga ning isegi kõrvallausega (b). Tavaline on ka sama funktsiooniga sekundaartarindite ja kõrvallause rinnastus, nt konverbitarindi ning viisi- või ajalause, *vat*-tarindi ja *et*-komplementlause jms rinnastus (c). Fraasi rinnastamist kõrvallausega kergendab kõrvallause korrelaadi kasutamine.

- a. Seal oli kitsi, lehma, lambaid, parte, hanesid ning ka üks väga noor kana. [A] Piriton ostis hooned ja sisseseade 27 miljoni krooni eest .. [A] Ta ostis leiva ja küpsiseid.
- b. Väike omaette tuba. Ta esines inspiratsioonita ja igavalt. Räägi selgelt ja kõva häälega. See oleneb tõlgitavast tekstist ja sellest, mis järgus tõlkimine on. [A] Mulle meeldivad laulu- ja tantsupeod ja et Eesti on kodumaa. [A]
- c. .. ajakava koostatakse üksnes norralaste soove arvestades ja nii, et see sobiks Norra meistrivõistlustega. [A] Teadlased on aga hoiatanud, et ilmade jahenedes ja siis, kui loomad karjamaadelt lautadesse aetakse, võib haiguspuhang uuesti vallanduda. [A] Tunnen kaasa neile, kes usuvad toetuste läbi toidu odava olevat ja et toetuste kaotamisel muutuks toit ülejõu kalliks. [A]

Argumentised rindliikmed on harilikult ühesugused nii semantilise rolli kui ka süntaktilise funktsiooni (lauseliikmesuse) poolest. Kui üks neist funktsioonidest on ühendatavatel elementidel erinev, on tulemus ebaloomulik või koguni ebagrammatiline. Vrd

Jüri sõidab maale *autoga* [ADVERBIAAL : VAHEND] ja *bussiga* [ADVERBIAAL : VAHEND]. – ?Jüri sõidab *maale* [ADVERBIAAL : SIHTKOHT] ja *autoga* [ADVERBIAAL : VAHEND].

Jüri käskis *Peetrit* [OBJEKT : PATSIENT] ja *Jaagupit* [OBJEKT : PATSIENT] oodata. – *Jüri käskis *Peetrit* [OBJEKT : PATSIENT] ja *Jaagupil* [ADVERBIAAL : PATSIENT] oodata.

Fookustatuna võivad siiski ühendatud olla ka erinevaid semantilisi rolle täitvad liikmed. Seda eriti siis, kui tegemist on küsimuste või vastustega ja rindliikmeteks on interrogatiiv- või indefiniitpronoomenid või -adverbid (a). Vahel siiski muulgi juhul (b).

- a. *Kus ja millal* me kohtume? – Kohtume *homme ja siinsamas*. .. kuid siin oleneb paljugi sellest, *kes ja kuidas* neid teeb .. [A]
- b. Kirjutasin *emale ja emast*. See signaal tähendab, et vastavad grupid kogunevad *oma määratud kohtades ja nii, et reisijaid mitte häirida*. [A] Ta ei sõida *ei Pärnusse ega autoga*.

Mitmetähenduslik rindliige saab sarnasustendentsi tõttu tõlgenduse, mis on ühine teise rindliikmega. Näiteks täiend *naise* ühendis *naise ootamine* tõlgendatakse teise rindliikme eeskujul kas subjektiliseks (a) või objektiliseks (b).

- a. *Naise ootamine ja mehe töttamine* on pöördsuhtes.
- b. *Naise ootamine ja ämma kasvatamine* on tühi töö.

Rindliikmete ühesugune struktuur võimaldab ühtelangevate komponentide ellipsit. Nt

Jüril on [suur] maja ja Ø aed. Jüril on must Ø ja valge [kass]. Küsi Jüri Ø või Mari [käest]. Seda rohtu võib võtta enne Ø ja pärast [sööki].

Ellips võib muuta rindtarindi vormilt sarnaseks teise, mitteelliptilise rindtarindiga, seega kaheti tõlgendatavaks (→ § 25). Nt

- Jüril on suur maja ja aed.
1. Jüril on [suur maja] ja [suur aed]
 2. Jüril on [suur maja] ja [aed]

Enamasti ühestab tõlgenduse kontekst või situatsioon.

§ 3 Erinevalt moodustajarinnastusest ei pruugi vormiliselt **rinnastatud lausete** sisuline ja vormiline sarnasus ning ühtekuuluvus olla kuigi suur, eriti suulises kõnes. Tihtipeale on rinnastavate

sidesõnadega (eriti sidesõnadega *ja, või, aga*) seotud laused pigem üksteisele lisatavad teksti osad kui omaette tervikut moodustava rindlause osad (a). Mõnikord võivad selliste ühendite liikmed suhtlus-eesmärgiltki erineda, nt lauses (b) on rinnastatud väit- ja küsilause.

- a. Ta ei tulnud ja nii oligi kõige parem.
- b. Asi läks untsu, aga kas see oleks saanudki teisiti minna.

Kõige selgemini on rindlause kui süntaktilise tervikuga tegemist siis, kui osalusetel on mingi ühine komponent, mis jäetakse ühes osalause väljendamata, kusjuures nii, et allesjääv konstruktsioon ei ole käsitatav lause moodustajana. Harilikult on selleks elliptiliseks komponendiks kas öeldisverb (üksi või koos laiendiga või selle osaga) (a) või subjekt vm verbieelne temaatiline moodustaja (b) (→ 20 § 8, 10).

- a. Jürile [meeldivad] koerad ja Marile Ø kassid.
Jüri [saatis raha] tütrele ja Mari Ø pojale.
Päeval [on Jüri] ministeeriumis, õhtul Ø kodus.
Jüri [ostis] endale sinise [hambaharja], Mari Ø roheline Ø.
- b. [Jüri] sõitis Tallinnasse ega Ø võtnud Marit kaasa.
[Jürile] anti ajaleht kätte ja Ø [= Jüril] kästi vait olla.

Rinnastusellips võib olla **anafoorne** (tagasiviiteline) või **katafoorne** (edasiviiteline) (→ 20 § 1). Anafoorse ellipsi puhul on välja jäetud järellause komponent (vt eelmisi näiteid). Katafoorse ellipsi korral on aga välja jäetud verbi järel eeslause lõpus paiknev komponent, enamasti objekt (a), nimisõna fraasi tuumsõna (b) või kaassõna fraasis eessõna laiend (c).

- a. Jüri teenib Ø ja Mari kulutab [raha].
- b. Jüri ostis endale sinise Ø, Mari roheline [hambaharja].
- c. Jüri peseb käsi enne Ø, Mari pärast [sööki].

Suulises kõnes on katafoorne ellips tavaliselt markeeritud pausiga. Et katafoori korral lähtevorm järgneb ellipsile, siis on kuulajal katafoorse ellipsiga lause sisu mõnevõrra raskem avada kui anafoori puhul.

Anafoorne ja katafoorne ellips võivad esineda ka koos. Nt

Emä [hoidis süles]_i nooremä Ø, isa Ø_i vanemä [last]_i.

Väljajäetud verb ei pruugi olla lähtevormiga isiku- ja arvuvormilt identne. Näiteks lauses

Sinä [armastad] koeri, ägä meie Ø kasse.

on välja jäetud verbi *armastama* mitmuse 1. pöörde vorm, ehkki lähtevorm on ainsuse 2. pöördes.

§ 4 Äärmusliku (pms varasemas transformatsioonigrammatikas levinud) seisukoha järgi on elliptilise lauserinnastusena käsitatav igasugune pindstruktuurilt mittelauseline rinnastus, ka selline, kus rindliikmeiks on lause moodustajad (fraasid ja sõnad), nt *Lehmad ja lambad on koduloomad*. < *Lehmad on koduloomad ja lambad on koduloomad*. Tänapäeval ollakse siiski valdavalt seda meelt, et moodustajarinnastuse puhul ei pea see paika. Ehkki osal juhtudel, nagu esitatud lausepaari puhul, vastab rinnastatud moodustajatega lausele tõepoolest (kui stiilierinevused kõrvale jätta) samaväärne rinnastatud osalauselega lause, siis paljudel juhtudel, nt lausepaarides (a–c), selline vastavus siiski puudub.

- a. *Jüri ja Peeter on sarnased* (teineteisega). ≠ **Jüri on sarnane* (teineteisega) ja *Peeter on sarnane* (teineteisega).
- b. *Jüri ja Mari vannitasid* Juhanit. ≠ *Jüri vannitas* Juhanit ja *Mari vannitas* Juhanit.
- c. Kas te soovite *teed või kohvi*? ≠ Kas te soovite *teed* või kas te soovite *kohvi*?

Näites (a) on predikaat *sarnane* retsiprookne. Kuna retsiprooksus (vastastikkus) eeldab vähemalt kahte osalist, siis on ainsusliku subjektiga lausete rinnastus ning ühtlasi vastastikuse asesõna kasutus välis- tatud (→ § 19). Näites (b) võib moodustajarinnastust tõlgendada nii koos- kui ka eraldi-vaatlevana (s.o *Jüri ja Mari vannitasid* Juhanit kas koos- või kumbki eraldi) (→ § 19), lauserinnastust aga ainult eraldi-vaatlevana. Ning näites (c) võib moodustajaeitusega lause väljendada kas alternatiivi mittevälis- tavat, *jah-/ei*-vastust eeldavat üldküsimumust või NP-vastust eeldavat alternatiivküsimumust, lauserinnastusega lause aga ainult alternatiivküsimumust.

Ainsuslike alusfraaside rinnastus erineb lauserinnastusest ka öeldis- verbi ühildumise kontrollijana. Sisult mitmuslikuna tingib nimi- sõnafaaside rindühend tüüpjuhul öeldisverbi mitmusevormi, samal ajal kui lauserinnastuse puhul jäävad öeldisverbid ainsusesse (a). Ka öeldisverbi isikuvormid ei pruugi nimisõnafaaside rinnastuse ja lauserinnastuse puhul kokku langeda (b) (→ § 22).

- a. Jüri ja Mari armastavad kasse. – Jüri armastab kasse ja Mari armastab kasse.
- b. Sina ja Mari armastate kasse. – Sina armastad kasse ja Mari armastab kasse.

Vastavus moodustaja- ja lauserinnastuse vahel võib seega puududa ka juhul, kus tähenduserinevust polegi.

Moodustaja- ja lauserinnastuse mittevastavuse näited osutavad sellele, et pole vältimatut põhjust käsitada neidki moodustajarinnastuse juhtumeid, kus selline vastavus esineb, redutseeritud lauserinnastusena. Piisab nentimisest, et teatud moodustajarinnastuse ja lauserinnastuse juhtumid on samaväärsed.

§ 5 Kui rinnastusseoses on öeldised või öeldis ja öeldisrühm, pole sageli teravat piiri koondlause ja rindlause vahel, mille teisest osalausest on korduv alus välja jäetud, sest rindtarindi järellikmete hulgas võib olla erineval lauselisuse astmel moodustajaid. Rindlausele lähemal seisavad need laused, mille järellikmesse saab puuduva aluse hõlpsasti lisada, ilma et lause tähendus teiseneks, seega laused, kus selgelt eristuvad rinnastatavad situatsioonid. Nt

Ma ootan, järelikult (*ma*) vajan sind.

Neist mõnevõrra vähem rindlauselised on laused, kus verbe või öeldisrühmi seovad sidendid *nii ... kui, niihästi ... kui, mitte niivõrd ... kui, kas ...või, ei ... ega*, mille puhul on aluse ellips obligatoorne. Nt

Ta mitte niivõrd ei valeta *kui* (**ta*) fantaseerib.

Seevastu koondlausele veel lähemal on laused, kus öeldiste vahel on tihe sarnastav tähendusseos, mida lausete lahutamine eri situatsioonideks (nt aluse lisamisega) muudaks. Sageli erineb rinnastatud öeldistega lause samasugusest, kuid üheselt rindlauseks vormistatud lausest näiteks reastatavate sündmuste ajalise, põhjusliku vm seose suurema tiheduse poolest. Et rindlausest tegevuste kokkukuuluvust ei nähtu, tunduvad need sobimatult ühendatuna. Vrd

Sind on ära kuulatud ja sobivaks arvatud. – [?]Sind on ära kuulatud ja sind on sobivaks arvatud. Viimaks jäid vanad mõttesse ja ohkasid. – [?]Viimaks jäid vanad mõttesse ja nad ohkasid. Noor õpetaja õpetab ja õpib ühtaegu. – [?]Noor õpetaja õpetab ja ta õpib ühtaegu.

Sellised sisuliselt tihedalt seotud rindühendid on lähedased nn loomulikele kinnistunud rindühenditele (a), millel on juba liitpredikaadi omadusi (→ § 29). Päris liitpredikaatidena on aga käsitatavad rindverbid (b) (→ § 30; → 3 § 7) ning reduplikatiivühendid (c) (→ § 31; → 3 § 6), mis ei viita eri tegevustele, vaid moodustavad sisuliselt teravikliku öeldise.

- a. Ta *nuttis ja naeris* ühekorraga.
- b. *Mine too* mulle kirves.
- c. Jüri *ootab ja ootab*, aga Mari *ei tule ega tule*.

Rinnastuse semantilised liigid

§ 6 Semantiliselt jaguneb rinnastus kolmeks põhitüübiks:

- **ühendav** ehk **kopulatiivne** rinnastus, nt *Ostame postmarke ja münte. Ühel päeval võtan oma asjad ja lähen siit minema.*
- **eraldav** ehk **disjunktiivne** rinnastus, nt *Võtke teed või kohvi. Käed üles või ma lasen!*
- **vastandav** ehk **adversatiivne** rinnastus, nt *Vanem poiss käib koolis, aga noorem lasteaias.*

Kopulatiivselt ühendatakse kooskehtiva sisuga üksused, disjunktiivne seos aga näitab välistavat kehtivust. Mõnikord võib ühes ja samas lauses olla samahästi *ja*- kui ka *või*-rinnastus. Nt

Pargi, haljasala ja/või koduaia rajamisel ei piisa üksnes rikkalikust haljastusmaterjalist. [A]

Nii ühendav, eraldav kui ka vastandav rinnastus võib olla kas semantiliselt **markeerimata**, s.o üldühendav, ülderaldav ja üldvastandav (nagu ülaltoodud näitelauseis), või **markeeritud**, s.o lisatähendus-tega. Lisatähendus võib tuleneda sidendist, konnektiivist, rindliikme leksikaalsest koosseisust või kontekstist. Ühendav rinnastus võib olla peale üldühendava (→ § 7) ka põhjuslik, sh põhjuslik-järeldav (→ § 10) või seletav (→ § 11) (a), eraldav rinnastus lisaks ülderaldavale (→ § 12) ka järeldav-vastandav (→ § 13) (b), vastandav rinnastus lisaks üldvastandavale (→ § 15) ka möönev (→ § 16) või korrigeeriv (→ § 17) (c) Lisatähendused on omased eelkõige rindlausele.

- a. See oli liiga raske, *seetõttu* kõlbmatu. Mees oli üle kuuekümnepäevase, *niisiis* eakas. Laadalis oli korraldaja .. hinnangul paari tuhande ringis, *kusjuures* ringi liikus ka soomlasi ja rootslasi. [A]
- b. Tee kiiremini, (*või*) *muidu* jääme hiljaks.
- c. Väljas oli juba üsna külm, *kuid* ikkagi läksid nad ujuma. Väljas pole mitte külm, *vaid* röske.

Markeeritud rinnastus on asümmeetriline seos, mille korral rindliikmete järjekord on enamasti kindel. Seevastu markeerimata rinnastus on tavaliselt sümmeetriline seos, mille puhul rindliikmete järjestuse muutmine ei muuda ühendit ei kogutähenduse ega vastuvõetavuse aspektist. Nt

Pargi, haljasala ja/või koduaia rajamisel ei piisa üksnes rikkalikust haljastusmaterjalist. – *Haljasala, koduaia ja/või pargi* rajamisel ei piisa üksnes rikkalikust haljastusmaterjalist.

Ei ema ega isa teadnud midagi. – *Ei isa ega ema* teadnud midagi.

Vanem poiss käib koolis, *aga noorem lasteaia*s. – *Noorem poiss* käib lasteaia, *aga vanem* koolis.

Järjestuse pööratavust võivad siiski piirata rinnastusevälised asjaolud: 1) infostruktuur (a), 2) tendents paigutada keerulisema struktuuriga elemendid lihtsamatest tahapoole (b), 3) rindliikmete sisuline järjestumine (c), 4) ühendi kinnistumine (d). Nt

- a. (Kas sa poisi emaga rääkisid? –) *Ei ema ega isa* ei teadnud midagi. ≠ *Ei isa ega ema* ei teadnud midagi.
- b. Naise loominguks on *nii mõistust kui ka rabadalt seostuvaid irratsionaalsusepudemeid*. – ebatavalisem: Naise loominguks on *nii rabadalt seostuvaid irratsionaalsusepudemeid kui ka mõistust*.
- c. Talle meeldis *süüa ja seedida*. – ?Talle meeldis *seedida ja süüa*. *Viis kuni kuus päeva* – ?*kuus kuni viis päeva*; *Tallinna – Pärnu – Ikla* buss ≠ *Ikla – Pärnu – Tallinna* buss.
- d. *ihu ja hingega, siin ja seal, nagu tuli ja vesi, kolm ja pool tundi, Jüri-Mari* (, tulge sööma!), *daamid ja härrad*.

Ühendav rinnastus

§ 7 **Markeerimata ühendavat** ehk **üldühendavat** rinnastust vormistab kõige üldisemalt sidesõna *ja* (a). Sellega on sünonüümne sidesõna *ning* (b), mis esineb aga harvemini. Tihtipeale kasutatakse sidesõna *ning* stiilikaalutlustel, kui lauses eespool on *ja*. Seda eriti hierarhilises loetelus, kus *ning* seob suuremaid rühmi, aga sidesõna

ja kasutatakse rühma sees (nt *poisid ja tüdrukud ning nende vanemad*). Sidesõnade *ja* ja *ning* asemel võib esineda kõrvutus (c). Eitavühendav lihtsidend on sidesõna *ega* (d). Koondlause öeldisverb on *ega* korral eitav ning *ega* rõhutab, et eitus laieneb ka teisele rindliikmele. Rindlause võib öeldisverb olla ka jaatav ning *ega = ja ei*.

- a. Ta õppis Suure-Jaani kihelkonnakoolis, Tartu reaalkoolis *ja* Riia polütehnikumis. [A] Aias vedeles lumelabidas, väike koer haukus õues, korsten popsutas tasakesi suitsu *ja* kõik aknad olid jäälilli täis. [I]
- b. Öö oli aga täiesti tuulevaikne *ning* hääletu. [I] Kiirustada on vaja pankrotiseaduse, panga- ja krediitiseaduse, börsiseadusega, tööhõive seadusega *ning* seadusega välisinvesteeringute kohta. [A] Ta puhus piide vahelt mullakübemed välja, tõmbas kuus-seitse korda läbi juuste *ning* surus kammi kuklasse paika. [I] Ta tõstab taldrikud ja raskest hõbedast noad-kahvlid pesulauale *ning* jääb kivistunult seisma, tühi teebrett käes. [I] Poisid ja tüdrukud *ning* nende vanemad istusid saalis.
- c. Tõeline eneseteostus on midagi kaugelt avaramat, terviklikumat, vaimsemat. Aastad kaovad, lapsed kasvavad, elu läheb edasi. Aastatuhandete pärast otsib ta ikka veel oma esivanemate jälgi – *tuhnib, kaevab, higistab, näeb vaeva*. [I]
- d. Ema küsimuse peale, kus ta oli, ei vastanud Aliide musta *ega* valget. [I] Olukorda ei päästa isiklikud suhted, jahipeod *ega* muud surveütised. [A] Elisabeth lebas ristseliti sohval *ega* (~ *ja ei*) teinud mehe tulekust väljagi. [I]

Peale lihtsidendite väljendavad üldühendavat rinnastust paarisidendid *nii(hästi) ... kui (ka)* (püsiühendites võib *nii(hästi)* ka ära jääda) (a) ja *ei ... ega* (b) (*ega* asemel võib harva olla ka *ei ka*) ning kordussidendid *küll ... küll* (c) ja *ei ... ei* (d). Kordussidendite kasutus on tunderõhuline. Paarissidendid rõhutavad rindliikmete võrdsust, kummutades võimaliku eelduse, et see, mis kehtib ühe liikme puhul, ei pruugi kehtida teise puhul. Selline ühendav rinnastus on lähedane korrigeerivale (*mitte ainult ... vaid ka*) vastandusele (→ § 17).

- a. *Nii* haiglal, kiirabil, päästeteenistusel *kui ka* politseil on eri arvamus ja erinevad tegutsemisplaanid. [A] Hetkel on algjärgus Ladina kvartali kõige silmatorkavamaks osaks kunstnike kauplustöökoda Katariina käigus, kus keskaegse käsitöötraditsiooni kohaselt *niihästi* luuakse otse tellija silma all *kui ka* pakutakse müüa. [A] Ma mõtlesin sinust üksvahe ööd *kui* päevad. [I]

- b. Kuid Vaherpõllul ei laulnud keegi, *ei* ema *ega* isa, *ei* vanemad õed – Aliide, Maie ja Elviira, *ei ka* vennad – Leo ja Volli. [I] Euroopa Liidu asutamislepingud ei näe ette *ei* liikmesmaade väljaastumist, *ei ka* väljaarvamist Liidust. [A] *Ei* lähe ilmad veel niipea soojemaks *ega* hakka päike kõrgemalt käima. [I]
- c. Lindpriisid oli teisigi, *küll* lähedal, *küll* kaugemal. [I] Temaga oli alati mingi häda – *küll* jäi ta hiljaks, *küll* unustas midagi tegemata.
- d. Ma ei näinud enam midagi, sõber, *ei* varje, *ei* tõmmut nahka .. [I] *Ei* küsita, *ei* peeta enam aru, *ei* viideta aega sõnadega, teretatakse ainult tummal viipel. [I]

Kõik need sidendid ja kõrvutus võimaldavad ka pikemaid ridu. Nt

Enesekindlus on ka üks kõige olulisemaid tegureid, et *paremini, julgemalt, loovamalt ja vastutustundlikumalt joonistada, mõelda ja tegutseda*. [etTenTen] .. maksud ja sõda valitsesid *niihästi pärisorja, aadlimehe kui vaimuliku elu*. [I] Uudised olid juba kõigil loetud, nüüd algasid *kommentaariid, seletused, vaidlused*. [I] *Silmad virvendasid, pea käis ringi, jalad kaotasid ikka enam ja enam kindluse*. [I]

Liht- ja kordussidendite ning kõrvutuse puhul on pikemad read ühtviisi tavalised nii mittelausetest kui ka lausetest, paarissidendite puhul esineb pikemaid lauseridu väga harva. Lihtsidend pannakse pikemates ridades enamasti vaid viimase rindliikme ette, siddendi paigutamine kõigi liikmete vahele (a) või rühmiti siddendamise (b) on juba stiilivõtte, millega tõstetakse esile iga rindliiget eraldi, toonitatakse loetletavate arvukust või jagatakse loetelu sisulisteks rühmadeks.

- a. Kõigist toanurkadest tuli korraka sitikaid *ja* konni *ja* kuradeid *ja* paharette, nii et vaene mees voodi alla põgenes. [I] Pääsukesed vidistasid ometi väljas *ja* päike paistis *ja* lehed sahisid. [I]
- b. Inimesed sünnivad *ja* surevad, lähevad paari *ja* lähevad lahku, näevad õnne- *ja* hädapäevi. [I] Siin hõõruti *ja* klopiti, segati *ja* rulliti, keedeti *ja* praeti. [I]

§ 8 Ühendavalt rinnastatakse eelkõige neid moodustajaid, mis üksteist sisuliselt välistavad. Seejuures on rindliikmete kõige tavalisem tähendussuhe analoogia. Nt

Dispanseerimisele kuuluvad *nii haiged kui terved, nii noored kui vanad*.

Ja, ega ning kõrvutuse abil võib rinnastada ka identseid lauseelemente. Tähendused seejuures ei liitu, vaid nende üks ühine tähendus intensiivistub (→ § 31). Nt

Tule-tule-tule! Aina sajab ja sajab, ei jää ega jää üle. Juurde, juurde; tasa-tasa; kaugel, kaugel; küll ja küll. Nad seisavad ja vaatavad kahekesi, kuidas vesi ilutiiki voolab – voolab ja voolab ja voolab. [I]

Kui üks rindliikmetest on hüponüüm ja teine tema hüperonüüm või piiritletud hüperonüümi kaudu, siis tuleb sellele vähemalt ühe rindliikme juures osutada: hüponüümi juures sõnadega *eelkõige, eriti, iseäranis, just, ka, koguni, kõigepealt, nimelt* jne (a), hüperonüümi juures sõnadega *üldse, tervenisti, mujal, kogu, terve, muu, kõik, iga*, eitavas lauses ka sõnaga *ükski (muu / teine)* (b). Sisaldussuhte puhul puudub üldühendaval rinnastusel terav piir seletava rinnastusega (→ § 11).

- a. Inimesed, *eriti* naised, on kord juba niisugused, et usuvad meelsamini halba kui head. [I] Lutsifer oli ka mässaja, *nimelt* mässuline ingel. [I] Inimesed, *ka* kõige heasoovlikumad, tavatsevad öelda, et elu on võitlus. [I]
- b. Vene õigeusu kirik muutus nii Eestimaal kui *kogu* Baltikumis ametlikult valitsevaks riigikirikuks. [A] Mehed tõid tihti poodidest veine ja viina ja *muid* kalleid jooke .. [I] Haigla juhtimise osas ei ole mulle etteheiteid teinud ei sotsiaalminister Tiiu Aro ega *ükski teine* sotsiaalministeeriumi ametnik. [A]

§ 9 Markeeritud ühendava rinnastuse korral kaasneb kopulatiivse seosega põhjus- või seletusseos. Seda väljendatakse harilikult järelliikme juures paikneva konnektiiviga, kuid vastav tõlgendus võib järeltuda ka rindliikmete tähendusest.

§ 10 Põhjusseos esineb peamiselt rindlauses (→ 22 § 10), kuid võib ühendada ka mittelauselisi moodustajaid, nt atribuutide või predikaatiividenä toimivaid adjektiivifraase. Järellauses vm järelliige väljendab kas eesliikmega väljendatud põhjuse tegelikku tagajärge või oletatavat tagajärge ehk **järeldust**. Tähendusseost näitavad konnektiividena tagasiviitavalt toimivad korrelaadid *seetõttu, seepärast, selle tulemusel ~ tulemusena, selle tagajärjel* jm (a), *järeldust* veel ka *seega, niisiis, siis*, mittekorrelatiivne *järelikult* jm (b). Põhjususlikkus võib ilmneda ka lausesisust (c).

- a. Meile anti kogu aeg lubadusi, et see raha leitakse, ja *seetõttu* püüdsime praegu astunud samme nii kaua edasi lükata kui võimalik. [A] See oli liiga raske, *seetõttu* kõlbmatu detail.

- b. Kõik öitses, kõik olid toidetud, tööga varustatud *ja seega* õnnelikud. [I] Algul on sul muidugi kole kiire, *niisiis* peaksid esiteks võtma mõne lihtsama tüki. [I] Hingan, *järelikult* elan.
- c. Seapidamine kõõgis häiris majaelanikke *ja* nad teatasid loost maja usaldusmehele ja miilitsale. [A] Mets on kaetud udulooriga ja täis salapäraseid hunte – selge märk, et midagi on viltu. [A]

Järeldusseos on võimalik üksteist sisult välistavate, eelkõige analoogiliste üksuste vahel. Võimalik on see ka rindliikmete sisaldussuhte korral. Kui järeldub hüponüüm, lisandub sellele partikkel *ka*. Nt

Mulle tundub sageli, et tavalise kodaniku, niisiis *ka* minu, ainus õigus on oma kohustusi täita. [A]

§ 11 Seletusseos ühendab samuti nii lauseid (→ 22 § 11) kui ka mittelauselisi moodustajaid. Seost vormistavad konnektiivid *nimelt, see on (s.o), see tähendab (st)* (a), täpsustavalt ka *seejuures, kusjuures, pealegi; nagu, näiteks, nagu näiteks; ka, samuti; lisaks, peale selle* jms (b) (→ 15 § 4), osalause te puhul ka ainult kõrvutus, kui seda võimaldab osalause te sisu (c).

- a. Naiste MM on erinev meeste omast, *nimelt* on osavõtjad jagatud eelnevate saavutuste põhjal kahte kategooriasse. [A] Probleem on muus, *nimelt* informatsiooni puuduses. [A] Keskmise temperatuuri juures on kaks kraadi päris palju, *see tähendab*, et sulasid on tunduvalt rohkem. [A] Pinnasevette jõuab mõnikord isegi 90–100% tõenäolisest, *s.o* keskkonda sattunud reostusest. [A]
- b. Teine teatas, et ei õpi üldse ja vastab tunnis seda, mis meelde jäänud, ega kirjuta *seejuures* kunagi maha. [A] Mina arvan, et turism on üks osa meie elust, *kusjuures* mitte tühine osa. [A] Ando Teino sõnadele on loodud Liz Franzi esimesed üldtuntud laulud, *nagu näiteks* too „Veider kuu“. [A] Kannatasid aga kõik, *ka* diktaatori lähimad kaaslased. [I] Viivitada oli rangelt keelatud, *samuti* rääkida, naerda või protesteerida. [I] Võisin nii kõik vajalikud puidutükid silendada, *peale selle* sain naabrimehe kohta mõndagi teada. [I]
- c. Alles nüüd tundis Sven väsimust – jalad olid tuimad ja õlad valutavad. [I]

Koondlauses ühendavad loetletud konnektiivid eelkõige samasisulisi fraase, selgitades vähem tuntut tuntuma kaudu. Seletavalt võib selliseid fraase siduda ka *ehk*. Nt

1996. aastal arvestati dividendi 865 800 krooni *ehk* 6,45% kasumist. [A] Rimmelg ütles, et vältimaks sellist olukorda püütakse investeerimisportfelli mitmekesistada *ehk* otsida investoreid eri riikidest. [A]

Siiski pole sidesõna *ehk* põhiülesandeks üht teise kaudu seletada, vaid pigem alternatiive esitada. Seetõttu võib sidesõna *ehk* pidada ennekoike disjunktiivseks konjunktsiooniks (→ § 12).

Seletusseos on kohati vastupidine järeldusseosele. Kui järeldusseose puhul on järgnev rindliige sisult uudne, eelmise põhjal järeldatav, siis seletusseose korral on teine rindliige just see sisult tuttavam, mille kaudu esimest seletatakse. Vrd

- a. Järeldus: Tekst oli läti keeles, *järelikult* arusaamatu.
- b. Seletus: Tekst oli arusaamatu, *nimelt* läti keeles.

Samas pole järelduse ja seletuse vahel teravat piiri. Nii võivad seletavad konnektiivid *see tähendab* ja *see on* vormistada ka järeldusseost. Nt

Hingan, *see tähendab* = *järelikult* elan. Tekst oli läti keeles, *see on* = *järelikult* arusaamatu.

Märkus. Seletusseosele, kuid samas ka lisandiseosele on lähedane hõlmavate koha- ja ajamääruste seos, nagu lausetes *Metsad teisel pool teed küngaste vahel hakkasid juba hõrenema*. [I] *Järvemaal Aravete Agro põldudel kahjustasid öökülmad sadu hektareid teraviljaorast*.. [A] *Lahkusime kodust eile hommikul kell viis*. Siinses käsitluses jäetakse määruste hõlmeseos siiski süntaktiliselt määratlemata ning peetakse selliseid ühendeid lihtsalt mitmest osast koosnevaks määruseks.

Eraldav rinnastus

§ 12 **Markeerimata ehk ülderaldav** rinnastust vormistab peamiselt sidesõna *või* (a). Alternatiivide välistussuhet rõhutab paarisidend *kas ... või* (b). Koondlauses esineb harva ka paarissidend *olgu ... või* (c).

- a. Villem oli talle nagu mingi kants, tugi *või* varjupaik. [I] Oli ta alles puutumata *või* langes see au sulle esimesena osaks? [I]
- b. Kutsu kaasa *kas* Jüri, Peeter *või* Juhan. Ei tea, *kas* naerda *või* nutta.
- c. Ikka tabasid inimaju geniaalsed sähvatused lõpuks seda aju ennast, *olgu* siis aatompommi *või* utoopilise kommunismina. [I]

Paarissidendi osana paikneb partikkel *kas* esimese rindliikme ees. Alternatiivküsilauses on lausealguline *kas* küsipartikliina üldlaiend, eraldavaks sidendiks on *või* üksi (→ 17 § 17). Nt

Kas lähed üksi või ma saadan sind?

Üksi kasutatuna võib sidesõna *või* võimaldada peale välistava ka mittevälistavat tõlgendust. Selguse huvides kasutatakse sellele tõlgendusvõimalusele osutamiseks vahel sidesõnade ühendit *ja/või*. Nt

Leedus võib tekkida probleeme pliivaba bensiini *ja/või* korraliku bensiinjaama leidmisega. [A] (= probleeme pliivaba bensiini või korraliku bensiinjaama või nende mõlema leidmisega)

Disjunktiiivselt seovad üksteist sisult vastupidised või analoogilised üksused. Sisaldussuhte (inklusioonisuhte) äramärkimisel võib eraldusseos ka hüperonüümi ja hüponüümi ühendada. Nt

Kas sa armastad roose või üldse lilli?

Alternatiivseid sünonüüme või parafraase seovad sidesõna *ehk* (a) ja/või kinnistunud väljendid *teisisõnu*, *teisiti öeldes*, *ühe sõnaga* jms (b), vahel arhailine *elik* (c). Harva kasutatakse *ehk* asemel sidesõna *või* (d). Sünonüümide või parafraside disjunktsiooni võib samahästi käsitleda seletava ühendava seosena (→ § 11). Erandlik on sidesõna *ehk* kasutus *või* asemel välistussuhte väljendamisel (e).

- a. Idee mikroimpulssvõrgust *ehk* juhtmeteta energiaedastusest on sünnitanud muidki arendusi. [T] Selle lahuse ülesanne on kujutis kinnistada *ehk* fikseerida.
- b. Esiteks tuleb vastata küsimusele „kus ma olen?“ *ehk teisisõnu* – otsida kaardi pealt üles lennujaam. [T] Tunnistan, et usun mõnevõrra ennetesse ja märkidesse *ehk teisiti öeldes* – olen parajal määral ebausklik. [I] Kõik rajatavad või remonditavad teed kannavad materiaalset väärtust, kuid need teed, *teisiti öeldes* eluteed, mida läbivad meie lapsed, vajavad ka suunamist ning väärtustamist. [T] Kujutlesin, et võiksin mõnes rahulikus tirooli külas ulualust leida, mägedes ringi hulkuda, mõelda ja mediteerida, *ühe sõnaga* – eraku kombel elada. [I]
- c. Saate teema oli ootuspärane ja vorm kahjuks tavapärane *elik* halb. [A]
- d. Just apelsine tagudes algas Libeeria pealinnas Monrovia sündinud George Weah' vutimehe karjäär, *või teisiti öeldes* Tuhkatriinumuinasjutt. [A]

- e. See oli ajajärk, kus noormees tahes *ehk* tahtmata elas ainult Peetside armust .. [I]

Arvsõnade eraldavat rinnastust võib peale *või* vormistada kõrvutus või vahemikule osutav sidesõna *kuni*. Nt

Paar nädalat tagasi saeti maha *viis-kuus* (~ *viis või/kuni kuus*) suurt puud. [I] Eesti elektrisüsteemi täielik lahutamine Venemaa omast vajab *viis kuni seitse* aastat .. [A]

§ 13 Markeeritud eraldav rinnastus on ainult ühte liiki – **järeldav-vastandav** ja seostab ainult rinnastatud osalauseid. Seost vormistavad konnektiivid *muidu*, *vastasel juhul* / *korral* ja/või sidesõna *või* järelause algul (→ 22 § 13). Nt

Mängu juhin mina, *muidu* valitseb kaos. [I] Lülitage kohe muusika välja *või* ma kutsun politsei! [A]

Vastandav rinnastus

§ 14 Vastandav ehk **adversatiivne** seos jaguneb **üld-** ehk **kontrastiivseks** vastanduseks (a) ning põhiliselt kaht tüüpi markeeritud vastanduseks – **möönvaks** ehk **kontsessiivseks** (b) ja **korrigeerivaks** ehk **asendavaks** vastanduseks (c).

- Peeter käis tööl, *aga* Tiina hoidis kodus lapsi.
- Jüri on haige, *kuid* / *ent* / *aga* käib *sellest hoolimata* tööl. Päev oli päikseline, *kuid* / *ent* / *aga* jahe.
- Ta ei jäänud ööseks Tallinnasse, *vaid* sõitis õhtul koju tagasi. Seda ei teinud mitte Jüri, *vaid* Peeter.

Üldvastandus on lisaeldusteta vastandus. Möönva vastanduse puhul on vastand oodatule vastupidine. Korrigeeriv vastandus on kontrast eitava ja jaatava väljendi vahel, kus jaatav asendab eitava. Üldvastandav rinnastus on ainult lausete vahel (→ 22 § 15), möönev ja korrigeeriv nii lausete kui ka mittelauseliste moodustajate vahel.

§ 15 Üldvastandus on erinevate ühendamise ühise raames, sama valdkonna eri variantide loetlemine nende ootuspärasusele või ootusvastasusele tähelepanu pööramata. Üldvastandavaks sidesõnaks on *aga*, mille asemel on võimalik kasutada ka üldühendavaid sidesõnu

ja ja ning. Viimasel juhul nähtub vastandus üksnes rindliikmete leksikaalsest sisust, kusjuures sageli jääb piir vastandava ja ühendava rinnastuse vahel hägusaks. Nt

Jagasime omavahel ülesanded. Mina korjasin kraami kokku, *aga* (= *jalning*; ≠ *kuid*, *ent*) tema viis selle õue prügikasti.

Kellena ta vanemad töötavad? – Tema mõlemad vanemad on arstid, isa kirurg, *aga* (= *jalning*; ≠ *kuid*, *ent*) ema terapeut.

Mis su lapsed teevad? – Vanem poiss käib koolis, *aga* (= *jalning*; ≠ *kuid*, *ent*) noorem lasteaias.

Üldvastandust võivad väljendada ka konnektiivid *vastupidi*, *jälle*, *omakorda* jms. Nt

Seal ta jalutas taamal, mina *omakorda* ajasin ühe tuttava abiturientidega juttu ja teesklesin tähelepanematust. [I]

Markeerimata vastandusele omaselt ning erinevalt korrigeerivast ja enamasti ka möönvast vastandusest võib üldvastandus olla pööratav (a) ning mitmeliikmeline (b).

- a. Vanem poiss käib koolis, *aga* noorem lasteaias. – Noorem poiss käib lasteaias, *aga* vanem koolis.
- b. Vanem poiss käib koolis, noorem lasteaias, *aga* tütar lastesõimes.

§ 16 Möönvat ehk **ootusvastast vastandust** väljendavad sidesõnad *kuid* ja *ent*. Kuivõrd enamasti selgub ootusvastatus kas rindliikmete tähendusest, kontekstist või möönvatest konnektiivpartiklitest *siiski*, *ikkagi*, *ka siis*, *ometi(gi)*, *sellest hoolimata*, *sellele vaatamata*, *sellegipoolest* jms ning kinnitavast partiklist *küll* eesliikme juures, siis on peaaegu alati kasutatav ka üldvastandav *aga*. Nt

Juhan on (*küll*) haige, *kuid* / *ent* / *aga* käib (*siiski*) töö. See oli (*küll*) lühike, *kuid* / *ent* / *aga* (*ometi*) meeldejääv reis. Ega kunagi saa lõpuni rahul olla, *aga* eks me tegime kõike nii hästi kui oskasime. [A] Muidugi oli see järeldus ekslik, *ent* *ometi* nii mõistetav. [A]

Nagu kontrastiivse vastanduse puhul, nii ka kontsessiivse vastanduse korral võib vastandava sidesõna asendada ühendava sidesõnaga *ja/ning*, kuid lause peab sel juhul sisaldama möönvust väljendavaid partikleid (a) või siis peab tal olema intonatsioon, mis muudab lause ootamatusest tulenevat üllatust väljendavaks (b).

- a. Jüri on haige, ja käib *siiski* tööl. Tulemused on olnud nii lihtsad ja *ometi* nii ootamatud. [A] Ma ei ole mingi boheemlasetuüp, kes elab paadi all ja *ikkagi* suurepärasest muusikast loob. [A]
- b. Jüri on haige ja käib tööl!

Möönev-vastandava rindühendina on käsitatud ka neid ühendeid, mille liikmeid seovad küll mööndkõrvallausele omased sidendid *kuigi*, *ehkki*, *ehk küll*, *olguigi* (*et*), kuid milles puudub või on ähmas-tunud pea- ja kõrvallause põhjuse ning tagajärje seos ja/või kui rindliikmete lauselisuse aste on väike (Tauli 1980: 268, Karelson 1980, Plado, Lindström 2012: 149–150). Nt

.. elamuse lõpp, mida ta tunneb endas olevat saabunud, *kuigi* (~ *kuid*) võib-olla mitte täiesti veel toimunud seal väljas. [I] Ta on ilus, *ehkki* (~ *aga*) kurb.

Ehkki möönev vastandus markeeritud vastandusena ei ole enamasti pööratav, esineb siiski ka (peaaegu *et*) pööratavaid juhtumeid (Sokk 2015). Sellised on nt järgmised laused, kui mitte arvestada nende erinevat pragmaatilist suunitlust: esimeses vähendatakse hinnangu positiivsust, teises negatiivsust.

Teie seletus on parem kui õpiku oma, kuid siiski veidi pinnapealne.
Teie seletus oli veidi pinnapealne, kuid siiski parem kui õpiku oma.

Ootusvastase vastanduse erijuhuna võib käsitleda ka **erandliku üksiku** (hüponüümi) **vastandamist üldisele** (hüperonüümile) selle osana. Lauserinnastuse korral markeeritakse erandit vastandava sidesõna asemel partiklitega *ainult* (*et*), *vaid* ('ainult'), *üksnes* jms, nimisõnafraaside puhul kasutatakse selleks väljendit *välja arvatud* või kaassõna *peale*. Nt

Mul on kõik asjad pakitud, *vaid* / *ainult* hambaharja pistan pärast kohvrissi. Mul on kõik asjad, *välja arvatud* hambahari, pakitud. Mul on kõik asjad *peale* hambaharja pakitud.

§ 17 **Korrigeerivat vastandust** väljendab sidesõna *vaid*, mis seob eitava eesliikme jaatava järelliikmega. Eesliikme eituse fookust näitab harilikult partikkel *mitte*. Ka eesliikme verb jääb tavaliselt eitavasse vormi. Lauseis, kus fookus paikneb verbi järel, on siiski võimalik ka jaatav vorm, kuid siingi on „eituse ühildumine“ märksa tavalisem (→ 3 § 81). Tüüpilisteks korrigeeriva vastanduse konnektiivideks on järelliikmega seostuvad *hoopis(ki)*, *pigem(ini)*. Nt

Harakas *mitte* ei kraaksu, *vaid* (hoopis) kädistab. Puudu *ei tule / tuleb mitte* tahtmisest, *vaid* (pigem) ajast. .. see pole veel päris teooria, *vaid* suhteliselt hästi tõestatud hüpotees. [T]

(Mitte ...) *vaid* -ühendiga on samaväärne pöördjärjestusega ühend, kus eitav liige järgneb jaatavale, olles viimasega seotud kas sidendita või mõne teise vastandava sidendi vahendusel. Nt

Nüüd on aeg arendada majandust intensiivselt, *mitte* ekstensiivselt. Need tarbijad saavad kasutada piiramatult kodumasinaid, *aga mitte* elektriküet. [A]

Korrigeerimine ei pruugi tähendada eesliikmega väljendatu täielikku eitust. See võib tähendada ka väljendatu **ammendavuse eitust**. Sellisel juhul kasutatakse korrigeerimiseks eesliikme juures partikleid *ainult, üksnes*, järelliikme juures *ka, isegi, koguni, juba, üldse* jms. Nt

Tuli osata lugeda *mitte ainult* ridu, *vaid ka* ridade vahelt. [I] ~ .. *niihästi* ridu *kui ka* ridade vahelt. Olen siinsetes laantes ja võpsikutes näinud *mitte ainult* jäneseid ja metskitsi, *vaid koguni* põtru. [I] See on suur murrang *mitte üksnes* Rootsi õiguses, *vaid* keskonnaõiguses *üldse*. [A]

§ 18 Marginaalseks vastandustüübiks mõonva ja korrigeeriva vastanduse kõrval on **möönev-korrigeeriv** vastandus, mille puhul kasutatakse sidesõna *vaid* asemel sidesõnu *aga, kuid ja ent*. Selline vastandus eeldab, et vastandatud elemendid esinevad normaaljuhul koos ning ühe mitteesinemine (nt järgmises lauses saia mittesöömine) ja teise esinemine (leiva söömine) on ebatavaline. Jaatavas järelliikmes on sellisel juhul kinnitav üldlaiend *küll*. Nt

Saia ma ei söö, *aga / kuid / ent* leiba *küll*. Riknenud kaupa seekord ei avastatud, *küll aga* olid paljudel müüjatel korrast ära kauba kvaliteeti ja päritolu tõendavad paberid. [A]

Märkus. Leidub siiski üksikuid näiteid, kus *vaid* asemel on kasutatud sidesõna *aga* ka puhtkorrigeeriva vastanduse puhul. Nt *Üks mu kõige intensiivsemaid usulisi elamusi lõppeval aastal ei pärine mitte kirikust, aga kinost*. [A] *Nii näiteks lahkus Sander Siss Eestist mitte „pärast Eesti iseseisvuse taaskehtestamist 1992“, aga juba 1991. aastal (Riia ja Vilniuse veriste sündmuste ajal)*. [A] Sellist kasutust on peetud vene mõjuks (Hint 1996: 807, Erelt 2011a: 73), mida toetab ka esinemine vene-eesti tõlkesuunal (Olhovikov 2016: 39). Siiski pole see uus nähtus, sest Palmeos

(1985a) toob selliseid näiteid ka eesti klassikute teostest: *Ega mina, aga ema, vastas laps.* (Tammsaare) *Egas mina, aga valitsejahärra ja kirjutaja-isand ..* (Tuglas).

Moodustajarinnastuse erijooni

Nimisõnafraaside rinnastus

Koos- ja eraldivaatlev rinnastus

§ 19 Nimisõnafraaside ühendav rinnastus võib olla kas koosvaatlev ehk kollektiivne (a) või eraldivaatlev ehk distributiivne (b). Eraldivaatlev rindtarind on parafraseeritav rindlausega, koosvaatlev mitte.

- a. Jüri ja Mari on abielupaar.
*Jüri on abielupaar ja Mari on abielupaar.
- b. Jüri ja Mari on lõpetanud Tartu ülikooli.
= Jüri on lõpetanud Tartu ülikooli ja Mari on lõpetanud Tartu ülikooli.

Sageli on nimisõnafraaside rindtarind kaheti tõlgendatav. Nt lause

Jüri ja Mari sõitsid maale

jätab lahtiseks, kas Jüri ja Mari sõitsid koos maale või tegid seda kumbki eraldi.

Olukord, mille osalised on vaadeldavad koos, võib olla kas ühine (nt ühistegevus) või vastastikune ehk retsiprookne. Lause *Jüri ja Mari sõitsid maale* koosvaatleva tõlgenduse puhul on tegemist ühistegevusega. Üheselt ühisolukorra (ühistegevuse vms) tõlgenduse annavad rinnastusele partiklid *koos* ja *ühes*. Nt

Jüri ja Mari sõitsid koos / ühes maale.

Retsiprookne (sümmeetriline) tõlgendus tuleneb predikaadi, predikatiivi või adverbiaali tähendusest, st mingile nimisõnafraasile rindliikme lisamine ei ole fakultatiivne nagu ühistõlgenduse puhul. Rinnastatud subjektid on retsiprookse mõtestatuse korral verbidel *amelema, erinema, jagelema, jutlema, kaklema, kooskõlastama, koh-tuma, liituma, lõikuma, ristuma, sarnanema, sobima, tervitama, tutvuma, tülitsema, ühinema* jt, verbil koos predikatiivi või adverbiaaliga

abielus, erinevad, lähestikku, rööbiti, sarnased, sõbrad, tuttavad, võrdsed, samasugused, ühesugused, ühtmoodi jt; rinnastatud objektid on verbidel *eristama, lahutama, ühendama* jt. Lauses võivad fakultaatiivselt esineda vastastikused asesõnad *teineteise, üksteise* või asemäärsõnad *omavahel, isekeskis*. Nt

Maantee ja raudtee ristuvad (*teineteisega*) eri tasapindades. *Poisid ja tüdrukud* nägelevad alata (*üksteisega*). Paljude jaoks on *religioon ja seksuaalsus omavahel* vastuolus. [A] Sport ühendab *rahvaid ja riike* .. [etTenTen]

Alati eraldivaatlev on *nii ... kui ka, niihästi ... kui ka, ei ... ega* rinnastus (a). Eraldivaatleva tõlgenduse annavad rinnastusele ka asesõnad *kumbki, igaüks* ning adverbid *kordamööda, ükshaaval* (b). Nt

- a. Skorpioni klientideks olid *nii* müügiputkad *kui ka* elektrijaamad. [A] .. *ei* Oliseeds Trade *ega* Kevili ole tänavu Werolile müünud grammigi rapsi. [A]
- b. Tokitenku ning Aran ei tembutanud täna *kumbki* .. [A] Ma ei kahtle sekunditki, et sellised mehed nagu Aleksander Einseln, Jüri Toomepuu, Jaanus Raidal, Ants Erm, Jüri Estam jt saavad *igaüks* 21 toetusallkirja kokku ning võivad astuda valimisheitlusse. [A] Enrico vaatas *kordamööda* arvutiekraani ja viskiklaasi. [A]

Õeldisverbi arvu- ja isikuvorm rindtarindist aluse korral

§ 20 Kui lause aluseks on ühendavalt seotud ainsuslike liikmetega rindühend, siis on õeldisverb enamasti (retsiprookse tõlgenduse puhul alati) mitmuses, ühildudes alusega sisuliselt (a). Ainsust eelistanetakse *nii (hästi) ... kui (ka)* rinnastuse korral (b) ning kui rindühendi liikmeid laiendab pronoomen *iga* (c), samuti juhul kui rindliikmeid käsitatakse tähenduslikult lähedastena, tervikut moodustavatena, seda eriti abstraktnimisõnade rinnastuse puhul (d). Ainsuse kasutust soosib ka rindtarindi paiknemine reema positsioonis (e), eriti omajaluses, kus mitmuslik õeldisverb on ainsuslike rindliikmete puhul väga erandlik (f). Alati kasutatakse ainsust sisulise ainsuse korral, s.o kui rindliikmed tähistavad üht ja sama referenti (g). (→ 3 § 101)

- a. *Jüri ja Peeter astusid* ülikooli. *Jüri ja Mari abiellusid*. *Ants ja Meelis muigasid* seepeale kuidagi imelikult. [A]
- b. *Nii üks kui ka teine nõjatub ~ nõjatuvad* tuge otsides vastu uksepiita. *Niihästi riigivanem kui ka tööerakond peaks* selle üle väga

- tõsiselt järele mõtlema .. [A] .. *nii Eesti kui ka Rootsi osalevad* rahupartnerlusprogrammis nüüd ja edaspidi .. [A]
- c. *Iga mees ja (iga) naine peab ~ peavad* teadma oma õigusi. Eesti haiglavõrk peab jõudma Norra ja Rootsi tasemele, kus *iga kiiret arstiabi vajav külamees ja linnaelanik pääseb* haiglaravile tunniga. [A] .. *iga vald ja vallavalitsus saavad* oma elanike heaolu parandamiseks väga palju ära teha. [etTenTen]
- d. *Armastus ja austus oli ~ olid* talle rohkem häda kui õnne toonud. Tegelikult teadis Riho mitmeid teisigi keeli, kuid tema siiras *armastus ja austus kuulus* eesti keelele. [A] Aga kuhu *jäävad au ja kuulsus?* [A]
- e. Ühisettevõtete tekkimisega „lendas“ rühm noori ettevõtlikke mehi mingisse teise ajavõtmesse, mille fassaadi *ilustas faksiühendus, arvuti, mobiil ja Lääne auto*. [A] I-le pani punkti maailmakuulsa briti modisti Philip Treacy õlgkübar, mida *kaunistasid vandlikarva prantsuse pits ja sulgedest fontään*. [A]
- f. *Tal oli maja Nõmmel ja suvila Võsul* .. [I] Trajkovski oli abielus, tal *olid poeg ja tütar*. [A]
- g. Siin *seisab ≠ seisavad mu juht ja õpetaja*.

Õeldu kehtib ka juhul, kui aluseks on eri objektidele osutavate rindnastavate täienditega substantiiv, s.o nimisõnafraaside elliptiline rindühend:

Tema noorem ja vanem vend elavad Tallinnas. *Nii tema noorem kui ka vanem vend elab ~ elavad* Tallinnas. *Nii Eesti kui ka Läti delegatsioon olid* istungjärguks ette valmistanud kaitseküsimuse alase pöördumise teksti. [A]

Rindtarind, mille liikmed on osalt ainsuses, osalt mitmuses, nõuab tavaliselt öeldisverbi mitmusest. Lauseis, kus öeldisverb paikneb enne alust, on siiski võimalik ka ainsus, kui ainsuslik liige on öeldisele lähemal (→ 3 § 101):

Kokkupõrkes *hukkusid* Jänedalt pärit VW Golfi juht Tiit (26) ja tema kaassõitjad Leili (49) ning Maria (44), kes elasid Türil. [A] Pealtnägijate tunnistusel *hukkus* tulevahetuse käigus välikomandör *Doka Mahhajev ja mõned võitlejad*. [A] Väliselt *aitab* ta lapselikkust tõsta *peenike kehaehitus, kõhnad käed ja punetav nahajume*. [I]

§ 21 Kui aluseks oleva ainsusliku rindtarindi liikmete vahel on eraldav seos, oleneb öeldisverbi arvuvorm sellest, kas eraldusseos on välistav või mittevälistav. Välistava eraldusseose korral on öeldisverb ainsuses (a), mittevälistava seose korral on võimalik ka mitmus (b) (→ 3 § 102).

- a. Briti politsei andmeil *tappis* BBC ühe tuntuma staari Jill Dando üleelele hommikul tema kodutrepil kas *professionaalne palgamõrvar* või *hullunud fänn*. [A]
- b. Kui *tema* või *tema partei* parlamenti *jõuab*, hakkab ehk ka väike-talunike arvamus midagi maksma. [A] Siilats seevastu eitab, et *tema* või *Küng oleksid* Viking Motorsi vastast lobby-tööd teinud. [A]

§ 22 Kui aluseks on ühendavalt rinnastatud isikulised asesõnad, siis tavaliselt on öeldis mitmuses ning öeldise pöörde määrab isikuhierarhias (1. isik > 2. isik > 3. isik) eespool paiknev asesõna (a) (→ 3 § 97). Ka juhul, kui 1. või 2. isiku asesõna seostub substantiiviga, määrab öeldise pöördevormi tavaliselt asesõna, ehkki päris välistatud pole ka 3. pöörde kasutus (b). Öeldisverb võib olla ka ainsuses, kui talle lähim (harilikult järgnev, harva eelnev) rindliige on ainsuses. Lähim rindliige määrab sel juhul ka öeldisverbi isikuvormi (c).

- a. *Mina ja sina loeme. Tema ja sina loete.* See tähendab seda, et selle raha *oleme mina ja sina* leivapoes kinni maksnud. [A]
- b. *Peeter ja mina loeme. Teie ja Peeter loete.* [A] Teadsin, et *mina ja Whitney võime* sellega hakkama saada .. [A] Tunnistad, et *sina ja Tatjana tegite* mulle sarved pähe. [I] Ametnikest *oskavad* eesti keelt *mina ja kantselei juhataja*, kes on eestlanna. [A] .. *sina ja su pere austavad* meid iga päev sellega, et usaldavad meie kanda oma tagumikud! [I]
- c. Märtsis *sain mina ja teised pingilttulijad* rohkem mängida .. [A] Nii palju kui *mina ja meie erakonna aktiiv käib* esinemas, siis alati rõhutame, et valima tuleb minna. [A]

Öeldistäite ja öeldistäitemääruse arvuvorm rindtarindist aluse ja sihitise korral

§ 23 Täisöeldistäide (a), samuti nimetavas käändes öeldistäitemäärus (b) on nagu öeldisverb rindtarindist aluse korral harilikult mitmuses. See kehtib nii nimi- kui ka omadussõna kohta.

- a. *Ta poeg ja tütar* olid alles väikesed. *Emaj ja isa* olid juba vanad. *Peeter ja Juhan* olid üliõpilased. *Tema kõige noorem ja kõige vanem poeg* olid väga andekad / olid põllumehed.
- b. Jüri ja Mari näisid *nukrad*. Marika Vaarik ja Andres Mirme tundusid *uudsemad* .. [A] Kui kosutame hinge, võime kindlad olla, et *ka meie keha ja meel püsivad terved*. [etTenTen]

Ainsust eelistatakse siingi *nii(hästi) ... kui (ka)* rinnastuse korral (a) ja siis, kui rindliikmeid laiendab pronoomen *iga* (b), samuti rindliikmete (eriti abstraktnimisõnade) tähendusliku läheduse puhul (c). Ka remaatilise rindtarindi puhul võivad öeldistäide ja öeldistäitemäärus olla ainsuses (d). Alati on need ainsuses siis, kui rindliikmed tähistavad üht ja sama referenti (e).

- a. Paraku on *nii üks kui teine* suurlinnades ettevõtetele *oluliselt soodsam*. [A] Aga *nii liikuv kui ka seisev aeg* on *nähtamatud*. [A]
- b. *Iga algus ja muutus* on *raske* .. [etTenTen], .. hulgi ostes on *iga kaup ja teenus* ju *odavamad* .. [etTenTen] *Iga raamat ja film* on *pusletükk*, millest algab terviku kokku panemine. [etTenTen] .. *iga klient ja tellimus* tundub *hea*. [etTenTen]
- c. Kuigi *seda tüüpi oskusteave ja tehnoloogia* tundus *keeruline*, ta tegelikult seda ei olnud. [etTenTen]
- d. *Tähtis oli sõnum ja tegutsemine jumalariigi heaks* .. [etTenTen] Teate, kui *jaburad* olid *õppekava ja õpik*. [etTenTen]
- e. „*Kultuur ja elu*“ ei olnud sugugi *elitaarne / oli hea ajakiri*.

Rindliikmetest ja verbivormist olenemata jääb alati ainsusesse kõiki rindliikmeid üheks tervikuks koondav kogunimi või abstraktnimisõna. Nt

Kui koostööd veelgi lihvida, oleks *Maret ja Kaia tugev paar*. [etTenTen] Nojah, tuletagem meelde, et *Savi ja Laur* olid *tandem*. [A] *Sooe ja Rootsi* on pigem *õnnistus* kui *masendus!* [etTenTen] .. oma tulevast peret ma ei taha karistada sellega, et nad peaksid elama riigis kus *varastamine ja valetamine* on *auasi*. [etTenTen]

§ 24 Saavas või olevas käändes nimisõnaline öeldistäitemäärus on rindtarindist aluse või sihitise korral tavaliselt mitmuses, kuid sageli on paralleelselt võimalik ka ainsus, seda eriti saava käände puhul (a). Muidu on ainsuse kasutus soodustavad tegurid needsamad mis öel-disverbi ja öeldistäite puhul, s.o *nii(hästi) ... kui (ka)* rinnastus (b), pronoomen *iga* rindliikmete ees (c), rindliikmete tähenduslik lähedus või situatsiooniline ühtekuuluvus (d) ja remaatilisus (e). Samuti on predikatiivadverbiaal alati ainsuses rindühendi sisulise ainsuse korral (f).

- a. *Adele ja Maret* hakkavad *halastajaõdedeks* .. [etTenTen] .. *Malta ja Küpros* peavad *liikmeks* saada samal ajal. [etTenTen] *Isa ja äi* tehti *tankistiks* rahapesu eesmärgil. [A] Katrin Kriiska, Lembit Luik, Anne Pöld töötasid *programmistidena*. [etTenTen]

- b. *Nii juur- kui varsseller sobib suppidesse ja hautistesse ning liha-
toitude lisandiks. [A] .. nii Tallinna Ametiühisuste Kesknõukogu
kui ka Riigikogu kommunistlik fraktsioon kuulutasid end pärast
valimisi ka avalikult III Kommunistliku Internatsionaali plat-
vormil seisvateks organisatsioonideks. [A] Nii valetaja kui ka jamaja
esitavad ennast väärtalt töö edastajatena. [etTenTen]*
- c. Ben Gurioni lennujaam, Tel Aviv, Jeruusalemm – *iga paik ja linn
on sihtmärgiks. [etTenTen] Teadmuspõhise sisejulgeolekupoliitika
mõistes on iga märksõna ja etapp käsitletav nn hammasrattana
poliitikamehhanismis .. [etTenTen]*
- d. *Loovus ja innovatsioon on vahendiks, et Eestile jõukust luua ..
[etTenTen] Minu arusaamist mõõda hirmutamine ja hüsteeria
ei tohiks olla riigielu korraldamise vahenditeks. [etTenTen] Tume
puit ja dermatiin mõjuvad noogutusena 1970-ndate ühiskondlikele
interjööridele. [etTenTen]*
- e. *Koosseisulise lavastajana töötavad hetkel Linnateatris Jaanus
Rohumaa (alates 1992) ning Eva Klemets ja Mart Koldits (alates
2004). [etTenTen] Kooli avamisest töötas koolijuhatajana Arela
(Borman), õpetajatena töötasid Ada Saulin (Truu) ja Marta Sepp.
[etTenTen] Talu rajajaks oli Tõnu ja Mall Tamm. [etTenTen].
Merisigade nimeks sai Suhvik ja Juuso. [etTenTen]*
- f. *Koguduse nimeks sai Sool ja Valgus.*

Ainsusesse jääb siingi kogu- või üldmõistet väljendav sõna, kui see hõlmab kõiki rindaluse või -sihitisega tähistatud asju või olendeid. Nt

*Tandemina tegutsevad Donald L. Barlett ja James B. Steele .. [etTenTen]
Türi Muuseum ja Eesti Ringhäälingumuuseum osalevad muuseumi-
miööl ühtse meeskonnana. [etTenTen] .. Aunaste ja Kallaste jätkavad
duona. [etTenTen] Siit selgub, miks Jaapan, Korea Vabariik ja Hiina
on jõudnud maailma suurimaks majanduseks .. [etTenTen]*

Omadussõnaline öeldistätämäärus on rindaluse või -sihitise korral seevastu enamasti ainsuses, seda ka siis, kui lauses puuduvad eespool loetletud ainsust soosivad tegurid. Eriti tavaline on ainsus saavas käändes (a), ehkki päris võimatu pole ka mitmus. Olevas esineb mitmuse kasutust rohkem kui saavas (b).

- a. *Kallas ja Oviir said sellise jutu peale lausa pahaseks. [etTenTen]
Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa muutusid murelikeks oma
võimu säilitamise osas pärast uute riikide „tulva“ idast. [etTenTen]
Jüri ja Mari muutusid ründavaks ~ ründavateks.*
- b. *Regulaarne naeru grupiteraapia aitab vabaneda pingetest ning
hoiab keha ja vaimu värskelt ja tervena. [etTenTen] Larissa ja Raissa
surid paarinädalistena. [etTenTen]*

Adjektiivide taoliselt eelistavad ainsust ka mittereferentsed nimisõnalised öeldistäätemäärused, mis väljendavad pigem omadust või seisundit kui omaduse kandjat või seisundis olijat. Nt

Jüri ja Juhan kasvasid ilma isata *pätiks*. *Jüri ja Juhan* on kasvanud *orvuna* ~ *orbudena*. 1922. aastal suri Olga Jelita von Wolsky, ning *kuueaastane Aleksei ja kaheaastane Olda* jäid *orvuks*. [A] Rahvuslasi, ehk siis inimesi, kes peavad *omariiklust ja iseseisvust väärtuseks* .. [etTenTen]

Rindtarind nimisõnafraasi osana

Rindtarind nimisõnafraasi tuumana ja adjektiivatribuudi arvuvorm

§ 25 Kui nimisõnafraasi tuumaks on rindtarind, mis koosneb ühendavalt seotud ainsuslikest nimisõnadest, siis seda laiendav ühine adjektiivatribuut on enamasti ainsuses. Nt

Tal on *väike maja ja aed*.

Sellist ainsusliku täiendiga tarindit võib õigupoolest käsitada nimisõnafraaside rindtarindina, seejuures kaheti tõlgendatava tarindina (→ 20 § 6). Ühe tõlgenduse kohaselt kuulub täiend mõlema nimisõna juurde, kuid on teise juurest välja jäetud; teise tõlgenduse järgi aga üksnes esimese nimisõna juurde. Nt

Tal on *väike maja ja aed*.

Tõlgendus 1. [väike maja] ja [Ø (= väike) aed]

Tõlgendus 2. [väike maja] ja [aed]

Tõlgenduse ühestavad eelteadmised ja kontekst.

Mõlemat rindliiget hõlmava atribuudi korral (tõlgendus 1) on tegemist vormilise ühildumisega. Adjektiivatribuudi arvuvormi määrab talle lähima rindliikme vorm. See nähtub hõlmava atribuudiga rindtarindeist, mille üks liige on mitmuses, teine ainsuses. Nt

Otsin *uue ülikonna* ja kingad.

Otsin *uued kingad* ja ülikonna.

Ainsuslikke rindliikmeid laiendava adjektiivatribuudi mitmus ei ole siiski päris erandlik (vt ka EKLP I 1974: 266–267, Tauli 1980: 282). Niisugusel juhul ei ole enam tegemist täiendiga nimisõnafraaside

elliptilise rinnastusega, vaid täiend laiendab rindtarindist põhja, ühildudes sellega sisuliselt. Nt

Pikakasvulised Jüri ja Peeter seisid tagumises reas.

Rindtarind käitub sellistel juhtudel nagu mitmuslik nimisõna, väljendades võrdväärsetest osadest koosnevat distributiivset tervikut. Rindliikmed on kvantitatiivselt piiritletud, enamasti definiitsed, sageli pärisnimed (a). Mitmus on tavaline, kui rindliikmetel eeldatakse olevat mingi ühisnimetaja ning kui tahetakse rõhutada, et täiend kuulub mõlema *resp.* kõigi rindliikmete juurde (b). Üldnimeliste tarindite puhul on sel juhul sageli tegemist nn loomulike rindühenditega (→ § 29), s.o (mingis kultuuris) tüüpiliselt ühtekuuluvaid mõisteid väljendavate ühenditega, nagu *mees ja naine* (= inimesed), *ema ja isa* (= vanemad) jms (vt nt Wälchli 2005, Dalrymple, Nikolaeva 2006). Üldnimede puhul on ühisatribuudi mitmus tavaline ka siis, kui see atribuut laiendab rinnastatud atribuutidega ainsuslikku nimisõna, eriti kui viimane väljendab mingi terviku osa (*osa, peatükk, punkt, paragrahv, tükk, tsoon, rühm, grupp, koht* jne) (c).

- a. Tulevastel põlvedel jääb küll teadmata, et just suvel 1997 käisid neid kive kaemas muidu *graffiti-lembedes Jüri ja Mari*. [A]
- b. *Armsad Leelo ja Mari!* = *Armsad sõbrad (kolleegid vms) Leelo ja Mari! Punapäised poiss ja tüdruk = punapäised lapsed – poiss ja tüdruk. Kallid ema ja isa, parimad soovid teile New Yorgist*. [A]
- c. *Tarbetud 3. ja 4. punkt*. Lisaks sarja 12. kohale saavutas Klettenberg hobusel Terror veel ka erinevates parkuurides *auhinnalised 5. ja 6. koha*. [etTenTen]

Atribuudi arvuvorm oleneb ka atribuudist endast. Harilikult on mitmuses atribuudid, mis väljendavad otseselt või kaudselt kvantiteeti (a), samuti oleviku kesksõnad (b).

- a. Prefektuuri toimetati Valgast pärit *16-aastased Jüri ja Aleksandr*. [A]
- b. *Abrukal elavad isa ja poeg* kukkusid laupäeva pärastlõunal teel koju läbi õhukese merejää. [A]

Rinnastatud täiendid ja nende põhja arvuvorm

§ 26 Rinnastatud genitiivatribuutide ühine põhi võib olla kas ainsuses (a) või mitmuses (b). Keelekorraldajad on küll soovitanud ainsust, kuid tegelikus kasutuses esineb küllaltki palju ka mitmust.

- a. Koosolekule kutsuti ka *Võru ja Põlva esindaja*. Palgatõendil peab olema tõendi väljastanud asutuse pitsat ja *juhi ning pearaamatupidaja allkiri*. [A]
- b. Koosolekule kutsuti ka *Võru ja Põlva esindajad*. *USA ja Hiina presidendid* jõudsid kokkuleppele vastastikuste riigivisiitide korraldamises tuleval aastal. [A] Operaatorlepingu igal lehel on *Jaak Tamme ja TSM-i juhatuse esimehe Einar Vettuse allkirjad*. [A]

Mõlemal juhul võib nimisõna fraase tõlgendada kas eraldi- või koosvaatlevalt. Nt fraas *Võru ja Põlva esindaja* lauses *Koosolekule kutsuti ka Võru ja Põlva esindaja* võib väljendada nii seda, et Võrul ja Põlval on kummalgi üks oma esindaja, kui ka seda, et neil on üks ühine esindaja. Ainsusliku põhja muutmine mitmuslikuks ei aita tõlgendust ühestada. Fraasiga *Võru ja Põlva esindajad* võib samuti edasi anda nii seda, et kummalgi linnal on üks või mitu oma esindajat, kui ka seda, et neil on mitu ühist esindajat. Tõlgendust aitab ühestada kontekst või eelteadmised, nt fraasi *USA ja Hiina presidendid* puhul teadmine, et USA ja Hiinal on kummalgi oma ja üksainus president. Ainsusliku põhja *USA ja Hiina president* puhul välistaks ühispresidendi tõlgenduse mitmuses öeldis *jõudsid*.

Märkus. Rinnastatud koosvaatlevate genitiivtäiendite vahele pannakse mõnikord sidesõna *ja* asemele sidekriips, vahemaade väljendamise korral side- või mõttekriips, nt *inimese-looduse probleem*, *Joule'i-Lenzi seadus*; *Tallinna-Tartu maantee* või *Tallinna–Tartu maantee*. Sellised eri referente tähistavate atribuutidega tarindid erinevad kaksiknimedest, mille komponendid viitavad samale isikule, kohale vms ning kus esikomponent jääb nimetavasse käändesse, nt *Tiit-Reinu kirjutis* (üks isik), *Schultz-Bertrami osa eesti kultuuriloos* (üks isik), *Uzun-Arali kaldal* (üks väin). Mõnikord on kaksiknimede mall kantud üle ka nimede rindühendile, s.o eespool asetsev atribuut jäetud genitiivi asemel nominatiivi. Nt *Molotovi-Ribbentropi paktiga* anti ka Soome N. Liidu mõjusfääri. [A] – 23. augustil Tallinnas Hirvepargis nõutakse *Molotov-Ribbentropi pakti* (MRP) tagajärgede likvideerimist. [A] .. praegu on *Tallinna-Tartu maanteel* käsil kaks suuremat tööd. [A] – Pühapäeval, 7. juulil kell 16.10 sõitis *Tallinn-Tartu maantee* 140. kilomeetril teelt välja ASi Mootor Ikarus-buss. [A]

Ainsuse ja mitmuse kasutus kõigub ennekõike eraldivaatleva 1+1 tõlgenduse puhul. Mitmuses saavad esineda loendatavad, (kvantitatiivselt) piiritletud sõnad, samas loendamatud sõnad, nt abstrakt-

nimisõnad (*tuju, tähtsus, tegevus, majandus* jms) jäävad üldjuhul ainsusesse (a). Nagu adjektiivatribuudi mitmust tingiva rindtarindi puhul nii ka põhja mitmust tingiva genitiivatribuutide rindtarindi korral on mitmust soovivaks teguriks rindliikmete definiitsus. Põhja arvuvaheldust esineb ennekõike pärisnimede puhul, vrd (b) ja (c), vähemal määral siiski ka üldnimede korral, vrd (e) ja (f). Pärisnimeliste rindtarindite põhjana võib mitmuses mõnikord olla ka tavaliselt piiritlemata esinev substantiiv, nt *majandus*, mis sel juhul tõlgendub piiritletuna (d). Mitmuse kasutusjuhtudel (nt *Eesti ja Soome presidendid*) on tegemist otseselt atribuutide rinnastusega, mitte nimisõnafraaside elliptilise rinnastusega. Mitmusevormi valikut võib käsitleda sisulise ühildumisena rindtarindist laiendi ja tema põhja vahel, mis aga erineb tavalisest põhja ja laiendi ühildumisest selle poolest, et ühildumise kontrollijaks on siin laiend, mitte põhi. Ainsusliku põhja kasutust eraldivaatleva tõlgenduse korral (nt *Eesti ja Soome president*) võib seletada põhja ellipsiga nimisõnafraaside rindühendist (nt *Eesti president ja Soome president – Eesti Ø (= president) ja Soome president*). Kuivõrd kõigil mitmusliku tuumsõnaga tarindeil on olemas ja enamasti ka tavalisem ainsusliku tuumaga vaste, siis on elliptiline rinnastus siiski primaarne.

- a. *Jüri ja Mari tuju* oli räbal. Lõuna-Eesti on huvitav seepärast, et siin on võimalik lühikese vahemaa tõttu tutvuda *eesti, vene ja läti kultuuriga* .. [A]
- b. Kolm ööd-päeva töötanud piirivalve ja politsei operatiivtöötajad said relva kätte järgmisel öhtul *Sepa ja Maleva tänavate* nurgal asuvast katlamajast, kuhu röövlid selle peitsid. [A] *Eesti ja Soome välisministrid* kirjutasid kolmapäeval Helsingis alla koostöömemorandumile .. [A] *Eesti ja Soome valitsused* on Rootsile teatanud, et nad ei poolda surnukehade ülestoomist ja soovivad endiselt jätta Estonia vrakk puutumatuks paigaks. [A] Operaatorlepingu igal lehel on *Jaak Tamme ja TSM-i juhatuse esimehe Einar Vettuse allkirjad*. [A]
- c. Rootsi ajal olevat samal kohal, *Laia ja Rüütli tänava* nurgal, asunud õuekohus. [A] *Eesti ja Soome välisminister* allkirjastavad kahepoolse viisavabaduse lepingu kolmapäeval Tallinnas .. [A] *Eesti ja Soome valitsus* kinnitasid eelmisel nädalal, et „Estonia“ vrakk ja seda ümbritsev ala on laevahuku ohvrite viimne puhkepaik. [A] Et see oli rahvusvaheliselt välja kuulutatud koht, oli ka ekspertide rühm rahvusvaheline: oma ala spetsialistid *Oxfordi, Pariisi, Stanfordi ja Kopenhaageni ülikoolist*. [A]

- d. Analüütikute sõnul on *Itaalia ja Hispaania majandused* ilmselt juba languses. [etTenTen] Riigid peaksid .. regulaarselt vaatama läbi *oma integreeritud planeerimise ja arendustegevuse poliitikad*. [etTenTen]
- e. .. möödunud nädalal leidis naine korterist *abikaasa ja poja surnukehad*. [etTenTen] Analüüsides oluliste ministrikohtade jaotust valitsuses selgub aga, et KMÜ valimisliidul olid ainult *peaministri ja välisministri kohad*. [etTenTen]
- f. .. *meeste ja naiste keskmise palga* erinevus on 30%. [A] Seda põhjustas nähtamatu piiri tunnustamine *täiskasvanute ja laste maailma* vahel. [A]

Märkus. Mitmuse levikule pärisnimeliste rindtarindite puhul osutab see, et 1991–2007 aastate ajalehetekstide 67 näitest, mille täiendosaks oli *Eesti ja Soome* ning põhjaks *president, riigipea, valitsusjuht, peaminister, välisminister, siseminister, valitsus, riigikantselei, siseministeerium ja keskkonnaministeerium*, oli põhi mitmuses 33 näites, ainsuses 34 näites.

§ 27 Rinnastatud ainsuslike adjektiivatribuutide substantiivne põhi on ainsuses, tõlgendusest olenemata, st nii juhul, kui atribuutide rinnastus on tegelikult tagasiviidav nimisõnafaaside elliptilisele rinnastusele (a) (→ 20 § 4), kui ka juhul, kui tegemist on otseselt atribuutide endi rinnastusega (b).

- a. väike Ø (= maja) ja suur maja (kaks maja)
- b. väike ja ilus maja (üks maja)

Adjektiivatribuutide endi rinnastuse puhul on samavõrra tavaline nii sidesõnaline kui ka sidesõnata seos. Asündeetiliselt rinnastatud täienditega nimisõnafaas sarnaneb vormilt subordinatiivsete täienditega nimisõnafaasiga, s.o fraasiga, milles iga vasakpoolne täiend laiendab kogu järgnevat fraasi. Erinevuse toonitamiseks kasutatakse rinnastuse korral kõnes pausi, kirjas koma. Rinnastuse ja vajaliku komaga on tegemist ennekõike siis, kui järgnev täiend täpsustab eelnevat. Nt

suur, paljuharuline lühter; kuivetu, sooniline vanamees

Mõnel juhul moodustavad rinnastuvad ja pausiga / komaga eraldatud ning alistuvad ja pausiga / komaga eraldamata täiendid erineva tähendusega paare. Nt lausepaari (a) esimene lause väidab, et üldse on ilmunud kolm trükki, kusjuures kolmas trükk on ühtlasi täiendatud. Seevastu teine lause väidab, et kõnealune trükk on täiendatud trükkidest kolmas; selgumata jääb, mitu trükki üldse on ilmunud.

Samasugune erinevus on lausepaari (b) liikmetel. Esimene lause väidab, et taime uued lehed on ühtlasi tumerohelised ja tugevad, jättes lahtiseks, missugused on vanad lehed, seevastu teine lause teatab, et olemasolevatele tumerohelistele ja tugevatele lehtedele kasvab lisa.

- a. Ilmus teose *kolmas, täiendatud trükk*. – Ilmus teose *kolmas täiendatud trükk*.
- b. Taim kasvatas *uusi, tumerohelisi ja tugevaid lehti*. – Taim kasvatas *uusi tumerohelisi ja tugevaid lehti*.

Sageli jääb aga omadussõnaliste täiendite rinnastuse ja alistuse vahelkord ähmaseks ja koma kasutamine või mittekasutamine ebaoluliseks. Vrd

lai, läikiv vöö – lai läikiv vöö; noor, tagasihoidlik inimene – noor tagasihoidlik inimene

Käändelõpu, kaassõna ja ülivõrde kõige ellips

§ 28 Rajavas, olevas, eriti aga ilma- ja kaasaütlevas käändes noomenifraaside rinnastamisel on käändelõpp harilikult vaid viimasel rindliikmel (a), ehkki võib esineda ka kõigil rindliikmetel (b) (vt ka Tauli 1980: 279–281). Käändelõpu ellipsit esineb nii ühendava, eraldava kui ka vastandava rinnastuse korral.

- a. Soe õhk laiub praegu väga suurel alal Vahemerest *Novaja Zemlja ja Barentsi mereni* välja .. [A] .. M. L. pole usaldusväärne *ei poliitiku ega inimesena*. [A] .. töö kulges meiesuguste jaoks vastuvõetavas rütmis, *ilma ülearusena tunduvate kõrvalepõigete ja rituaalideta* .. [A] *Bussi ja rongiga* pääseb igale poole. [A] Me pole seda arutanud *ei peaministri ega kellegi teisega*. [A] .. ära määri seda ka *õli või salviga*. [A] Ta on samastunud *mitte tingimatu, vaid tinglikuga* .. [A]
- b. Olin kunagi vene ajal ühes Tallinna lasteaia praktikal, *mitte küll kasvatajana, vaid kokana*. [A] Pika tööpäeva järel lõdvestumiseks eelistab enamus britte muusikat kuulata või telekat vahtida, selle asemel et voodis *naisega või mehega mässata* .. [A]

Kui rindliikmeil on ühine kaassõna, siis eessõnana paikneb see harilikult esimese rindliikme ees, tagasõnana viimase rindliikme järel (a). Kaassõna kordust esineb rindliikmete rõhutava loetlemise korral või kui järgnev liige täpsustab eelnevat või kui rindliikmete vahel puudub sidesõna (b).

- a. Tema meelistegevuseks oli *mööda metsi ja heinamaid* hulkuda ning pilli mängida ja laulda [I] .. sulle ju meeldib joosta, joosta mäest üles või alla, *mööda siledat asfalti või kivist mere-randa* .. [I] Aliide kiristas *viha ja valu pärast hambaid* .. [I] Praegu tahaks kellegi kaisus olla, *mitte teenimise, vaid soojuse tõttu*. [I]
- b. Neena nutab *elu kaduvuse pärast, õnne mööduvuse pärast, oma üksilduse pärast, vanadekodu vaesuse pärast, aafriklaste nälja-surma pärast ja nutmise enese pärast*. [I] See kuuldis aga süütas Jaani rinnas sedamaid igatsuse *seltsi järele, rõõmsate mureta inimeste järele*. [I] Siommo sild on *üle soo, üle raba, üle jõe, üle järve* .. [etTenTen]

Tavaliselt ei korrata ka ülivõrret väljendavat partiklit *kõige* (a). Kordust esineb kaassõna kordusega samadel tingimustel (b).

- a. Kuid tema on katoliku preester ning seega ristiusu *kõige tugevama ja konservatiivsema* haru esindaja. [I]
- b. Omanik olevat olnud linna *kõige vaesem, kõige tasasem, kõige alandlikum* mehike .. [I]

Rinnastuse kinnistumine

§ 29 Rindliikmete sisuline ja ka vormiline sarnasus on tavalisest, juhuslikust koordinatsioonist suurem **loomuliku koordinatsiooni** puhul (Wälchli 2005), nagu

ema ja isa, õed ja vennad, käed ja jalad, nuga ja kahvel, siin ja seal, sööb ja joob, tuleb ja läheb, ei noor ega vana, ei näe ega kuule jne.

Selliste tarindite liikmed väljendavad mõisteid, mida käsitatakse keelekollektiivis või laiemaltki juba loomult kokkukuuluvaina, mis moodustavad ühtse mõistelise terviku, nt *isa ja ema = vanemad*. Loomuliku rinnastuse liikmed väljendavad sageli vastandmõisteid ja rindtarind tervikuna näitab vastandite ühtsust.

Nii sisult kui ka vormiomaduste poolest on loomulikud rindtarindid juhuslike rindtarindite ja liitsõnade vahepealsed tarindid. Nad on valdavalt kaheliikmelised ja kindla järjestusega. Võivad esineda ka asündaetilisel kujul, moodustades sel juhul intonatsioonilise terviku, mida kirjas vormistatakse sidekriipsuga, nt *isa-ema, käed-jalad, siia-sinna, süüakse-juuakse*:

Vajud hange, *suud-silmad* lund täis. [I] Pimedas tehtud, *kuuljaid-nägijaid* polnud. [I] .. restoranides või vabaõhukohvikutes *süüakse-juuakse* hilise õhtutunnini .. [A]

Sellistel rindühenditel on juhuslikega võrreldes erinevaid süntaktilisi omadusi, nt verbiühendite (*on ja jääb; võib, aga ei pea* jms) puhul laiendi kuulumine kogu tarindi juurde, kusjuures laiendi vormi määrab lähim rindliige. Nt

**Ta peab ja näitab end vaimukaks. – Ta on ja jääb vaimukaks. Hindamine on ja jääb subjektiivseks.* [I] Süü, mille alusel vastutus võib tekkida, on sotsiaalne süü, mis *võib, aga ei pea sisaldama isiklikku etteheidetavust.* [T]

§ 30 Mõistelise terviku moodustavad ka **rindverbid** (→ 3 § 7–8). Nt

Sina, vanamees, *mine too* kodunt tinkpiiritust ja poomvilla. [I] .. *lähen otsin* endale linnast mingit tööd .. [I] *Jookse too* poest piima. *Otsi too* mulle üks tükk paberit! *Mine ja vaata*, kuhu ta läks .. [A]

Ka rindverbid on valdavalt kaheliikmelised, kindla järjestusega, enamasti asündeetilised, nendegi laiend kuulub kogu tarindi juurde. Erinevalt loomulikust koordinatsioonist, mille liikmed on sisuliselt võrdväärased, on rindverbi osaverbidel erinev sisuline staatus. Tarindi tuumaks on järelliige, mis määrab laiendi vormi. Eesliikmeks saab olla piiratud arv verbe, enamasti on neiks liikumisverbid (eriti *minema* ja *tulema*, harvemini *jooksma*, *käima* vm), vahel ka muud verbid (pms *võtma* ja *otsima*). Liikumisverbist eesliige ei väljenda mitte niivõrd mingisse tegevuskohta suundumist, kui võrd tegevusse endasse suundumist, tegevuse alustamist, mõnes ühendis ka eitust (nt *mine saa tast aru* ~ *ei saa tast aru*). Seega sarnanedes küll vormilt rindtarindiga, on rindverbidel ühisjooni ka subordinatiivtarinditega.

Rindverbe võib käsitada sellise koordinatsiooni kinnistusena, mille eesliige loob olukorra, milles järelliikmega väljendatud tegevus järgnevalt aset leiab. Olukorda loova rinnastuse osategevused on ajaliselt järjestatud eri tegevused, eesliikmel võib olla laiendeid ja seega tegemist ei ole verbide, vaid öeldisrühmade koordinatsiooniga. Nt

Ema tuli (koju) ja rääkis uudiseid. *Istu (süü) ja näita* mulle, mis su käel viga on.

Rindverbides sulanduvad need tegevused üheks tegevuseks, öeldisrühmade koordinatsioon asendub verbide koordinatsiooniga.

§ 31 Rinnastuse sarnasuskaala tippu kuulub **reduplikatiivne** rinnastus (vt Erelt 1997). Nt

suur-suur, räägib ja räägib, vaata aga vaata

Reduplikatsioon täidab põhiliselt kvantifitseerivat funktsiooni selle kõige laiemas tähenduses. Olenevalt korratavate liikmete sõnaliigist, konkreetsest seosetüübist ja muudest asjaoludest võib kvantitatiivsus avalduda eri nähtuste kujul. Algvõrdes omadus- ja määrsõnade ühendav reduplikatiivne rinnastus väljendab põhiliselt intensiivsust (a), mõne adverbi korral (*veel, jälle, uuesti* jms) ka korduvust (b), nimi- ja arvsõnade reduplikatsioon paljusust (c) ning verbide reduplikatsioon kontinuaatiivsust (d). Kontinuaatiivsust intensiivsuse jätkuva kasvu või kahanemise mõttes väljendab ka komparatiivis adjektiivide ja adverbide reduplikatiivne rinnastus (e). Adjektiivide ja adverbide intensiivistav rinnastus (a) on asündeetiline (adverbide osas üksikute eranditega, nagu *väga (ja) väga* ning püsiühendid *küll ja küll, läbi ja läbi*), muudel juhtudel on rinnastus harilikult sündeetiline. Paljusust ja kontinuaatiivsust aitavad sageli väljendada korduvus- ja jätkuvusadverbid *aina, üha, ikka, muudkui* jms reduplikatiivse rindtarindi ees.

- a. Pakikeses oli kaks *peenikest-peenikest* (= *väga peenikest*) abielusõrmust. [A] Taevas oli *sini-sinine*. [I] Meil on ees *pikk-pikk* tee .. [I] Murul nende ees on vana vändaga grammofon ja sellel keerleb *kiiresti-kiiresti* plaat. [I] .. Rabindranath Tagore on meile olnud väga tähtis, kindlasti on *väga ja väga* paljud meist teda tähelepanelikult lugenud .. [A] Oeh, askeldamist on *küll ja küll*. [I]
- b. Sa pead ses vanuses iga harjutust *jälle ja jälle* tegema, ning kogu aeg paremini. [A] Tüdruk mangus, et loeksin seda *veel ja veel kord*. [I]
- c. Kõikjal olid *aina inimesed ja inimesed*. [A] Kõikjal olid *inimesed, inimesed, inimesed!* [A] *Tuhanded ja tuhanded* eesti mehed astusid vabatahtlikult kas eesti leegioni või sakslaste üksustesse. [A]
- d. Viha on nagu lumepall, mis *veereb ja veereb*, kuni seda ei ole enam võimalik peatada. [A] *Tadeuz ootab ja ootab ja ootab*. [I] Aga peaks *tegutsema, tegutsema, tegutsema* .. [I] Iseloomulikundmõtetele on see, et haige ise võib oma mõtetesse suhtuda mõistusliku kriitikaga, kuid sellele vaatamata mõte *aina kordub ja kordub*. [T] Eestis ootad terve talve kevadet, mis *ei tule ega tule*. [I]
- e. Kõik nende seljas kiprus pikkamisi *ikka väiksemaks ja väiksemaks*, kuni tüdrukud valust hullunuina metsa jooksid. [I] Raske on ületada kriitika poolt *ikka kõrgemale ja kõrgemale* nihutatavat

kvaliteedilatti. [A] Ta tuli mu juurde hiilimisi ja tema puudustes oli udu, vastikut niiskust, ja teda roomas *ikka rohkem ja rohkem*, nagu oleks ta valla pääsnud linna ümbritsevast soost. [I] Kummimatt venib *üha kiiremini ja kiiremini*, tulevikus isegi kiiremini valgusest. [A]

Demonstratiivide reduplikatsiooniga saab väljendada ka indefiniitsust. Nt

Kohalikus ajalehes ning ülikooli bulletinis ilmub teade: *selle ja selle* kursuse lõpetas esimesena üliõpilane see, keskmise hindepall niisugune .. [A] Hakkas siis seletama, et kui on sporditüdruk ja kui veel pommi tõstab, st siis on *nii ja nii*. [A]

Verbide vastandav reduplikatiivne rinnastus väljendab a) heakskiitu, b) millegi lubamist, c) lubamist koos hoiatusega või d) üllatust.

- [Ema parajasti söövale lapse:] *Söö aga söö*, siis kasvad suureks.
- [Vastus küsimusele: Kas ma võiksin koju minna?] *Minge aga minge* (= *Minge pealegi*).
- Mine aga mine*, küll sa veel pärast kahetsed!
- Vaata aga vaata!*

Rindtarind ja komitatiivtarind

§ 32 **Komitatiivtarindiks** nimetatakse tarindeid, mis koosnevad nimisõnafaasist ja selle juurde kuuluvast komitatiivsest fraasist (*koos*) + NPkom. Tüüpjuhul esinevad mõlemad fraasid verbi laiendina ning komitatiivne fraas väljendab kedagi või midagi, mis kaasneb esimese nimisõnafaasi referendiga, enamasti elusat kaaslast (→ 8 § 13). Nt

Jüri läks koos Mariga kinno. Ma saatsin Jüri koos Mariga kinno. Jüri üüris auto koos haagisega.

Märkus. Põhifunktsioonist on kujunenud muid funktsioone – nii võib komitatiivne liige väljendada vahendit (*kirjutab pliiatsiga*), viisi (*tuli suure kisaga*), aega (*tegi töö ära kahe tunniga*) jms. Komitatiivne nimisõnafaas võib laiendada ka nimisõna, s.o toimida atribuudina (*sulega kübar*). Komitatiivtarindi vahetõde rindtarindiga on aktuaalne siiski vaid komitatiivtarindi põhitüübi korral.

Komitatiivtarind sarnaneb ühendava *ja/ning*-rindtarindiga eelkõige selle poolest, et ka komitatiivtarindi liikmed täidavad verbi suhtes üht ja sama semantilist rolli, nt agendi rolli lauses *Jüri läks koos Mariga kinno* või patsiendi rolli lauses *Ma saatsin Jüri koos Mariga kinno*. Erinevalt rindtarindist on kummalgi fraasil aga erinev lauseliikmeline (morfosüntaktiline) funktsioon ning nad jagunevad vastavalt staatusele põhiliikmeks ja kaasliikmeks. Põhiliige on süntaktiliste funktsioonide ehk lauseliikmete hierarhias (subjekt > objekt > seotud adverbiaal > vaba adverbiaal)¹ kõrgemal positsioonil kui kaasliige. Põhiliige on enamasti subjekt, kuid võib olla ka objekt, kaasliige üksnes vaba kaasolumäärus. Seevastu *ja/ning*-tarindi puhul on tegemist (suhteliselt) sümmeetrilise suhtega nimisõnafrasaaside vahel ning rindliikmed moodustavad kokku ühe moodustaja, mis toimib ühtse tervikuna nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt.

Eesti keeles avaldub ühendava rindtarindi ja komitatiivtarindi erinevus järgmistes süntaktilistes ja semantilistes omadustes (vt ka Erelt 2008a).

- Kui komitatiivtarindi põhiliige on subjekt, siis tüüpjuhul on komitatiivadverbiaal (komitatiivne kaasnemismäärus) SVO-keeltes sellest verbiga lahutatud, paiknedes normaallauses verbi järel. Rinnastatud nimisõnafrasaadid seevastu paiknevad ühe moodustaja liikmetena alati teineteise kõrval. Vrd

Jüri läks (koos) Mariga kinno. – Jüri ja Mari läksid kinno.

- Rinnastuse korral kontrollivad verbi arvuühildumist mõlemad rindliikmed koos, komitatiivi puhul aga ainult põhiliige. Ainsuslike liikmetega rindtarindi puhul on öeldisverb seetõttu mitmuses, komitatiivtarindi korral aga ainsuses (vt eelmist näidet).
- Rindliiget ei saa küsimustada, komitatiivtarindi liiget kui omaette moodustajat aga küll. Vrd

*Kes ja Mari läksid kinno? *Jüri ja kes läksid kinno? – Kes läks Mariga kinno? Kellega Jüri läks kinno?

- Rinnastuse korral on võimalik välja jätta (a) ja pronominaliseerida (b) ainult mõlemat rindliiget koos. Koos saab asendada

¹ Hierarhia määrab lauseliikmete süntaktilise käitumise, nt võime ühildada, kontrollida refleksivatsiooni jne (vt Erelt 2002c, 2004a).

ka komitatiivtarindi liikmeid (d), mõlema liikme ellips aga ei pruugi enamikule keelekasutajaile vastuvõetav olla (c). Küll aga saab erinevalt rindtarindist eraldi välja jätta komitatiivtarindi põhiliiget (e) ning asendada mõlemat liiget (f, g). Põhiliikmele vastav pronoomen paikneb seejuures pronominalisatsiooni-hierarhias kõrgemal kui kaasliikme oma. Selleks on elusolendist referendi korral *tema* / *ta*, samas kui kaasliikmele vastab näitav asesõna *see*. Nt

- a. Jüri_i ja Mari_j läksid koju ja Ø_{i,j} helistasid Jaanile.
 - b. Jüri_i ja Mari_j läksid koju ja nad_{i,j} helistasid Jaanile.
 - c. ?*Jüri_i läks Mariga_j koju ja Ø_{i,j} helistasid Jaanile.
 - d. Jüri_i läks Mariga_j koju ja nad_{i,j} helistasid Jaanile.
 - e. Jüri_i läks Mariga_j koju ja Ø_i helistas Jaanile.
 - f. Jüri_i läks Mariga_j koju ja ta_i helistas Jaanile.
 - g. Jüri_i läks Mariga_j koju ja see_j helistas Jaanile.
- Rindliikme atribuudi samaviitelisust teise rindliikmega väljendatakse pronoomenitega *tema* / *see* (a), komitatiivadverbiaali atribuudi samaviitelisust põhiliikmega aga possessiivse refleksiivpronoomeniga *oma* (b).
 - a. Jüri_i ja tema_i / *oma_j naine sõitsid Võrumaale.
 - b. Jüri_i sõitis oma_i / *tema_j naisega Võrumaale.
 - Rindtarindi korral on võimalik nii eraldi- kui ka koosvaatlev tõlgendus, komitatiivi korral aga ainult koosvaatlev. Komitatiivadverbiaal ei saa seetõttu esineda koos distributiivset (eraldivaatlevat) tähendust eeldavate verbidega, nagu seda on näiteks tundmust väljendavad verbid. Tundmused on individuaalsed, mitte kollektiivsed. Vrd
 - a. Jüri ja Mari armastasid isamaad.
 - b. ?Jüri armastas koos Mariga isamaad.

§ 33 Paljudes keeltes on kaasasolu väljendav komitatiivtarind arenenud või arenemas rindtarindiks. Komitatiivne liige nihkub kõigepealt verbi järelt vahetult põhiliikme järele (nn kontaktkomitatiiviks), liikmeid hakatakse järjest enam tajuma ühe terviku osadena, mis (subjektist põhiliikme korral) viib lõpuks öeldisverbi mitmusevormi kasutuseeni. Need tendentsid on täheldatavad ka eesti keeles. Ehkki eesti keeles on kaasasolukomitatiiv veel valdavalt verbi laiendav

adverbiaal, esineb ka kontaktset komitatiivtarindit. Eriti loomulik on kontaktasend siis, kui fraasid tähistavad sisemiselt – semantiliselt või kultuuriuuses tihedalt seotud mõisteid, nagu loomuliku rindühendi puhul (→ § 29), nt *isa pojaga, president / peaminister abikaasaga* (a), kuid ühtekuuluvus võib olla tingitud ka ühisest situatsioonist (b).

- a. *Peaminister Tiit Vähi koos abikaasaga* jõuab tagasi visiidilt Soome. [A]
- b. *Tiger oma meestega* võttis kohad sisse juhtimiskeskuses. [A]

Üksikuid näited esineb ka verbi mitmusevormi kasutuse kohta kontaktkomitatiivi puhul. Nt

Riias toimusid Läti Vabariigi 75. aastapäeva pidustused, millest *võtsid osa* ka *Eesti president Lennart Meri koos abikaasaga*, osaledes õhtul veel pidulikul vastuvõtul Läti presidendi Guntis Ulmanise ja tema abikaasa Aino Ulmanise juures. [A]

Märkus. Mariko Fasteri andmeil (suuline teade) paistab Võru murdes komitatiivtarindi rinnastumine olevat kaugemale edenenu, sest verbi mitmusevorm on seda tüüpi juhtudel tavaline, nt *Juhan Jaagupigaq lätsiq* (pl) *minema*.

§ 34 Komitatiivtarindi rinnastumine on mõnevõrra kaugemale arenenu **inklusiivse komitatiivtarindi** puhul (vt ka Erelt 2008a). Kui seni vaadeldud komitatiivtarindite puhul tähistasid põhiliige ja kaasliige eri referente, siis inklusiivsed on sellised komitatiivtarindid, mille komitatiivse kaasliikme referent kuulub põhiliikme referentide hulka. Näiteks lausel (a) on inklusiivne üks kahest võimalikust tõlgendusest (tõlgendus 2), kontaktkomitatiiviga lausel (b) on see aga ainuvõimalik tõlgendus.

- a. *(Me)* käisime *isaga* maal. [1. meie + isa; 2. mina + isa]
- b. *Meie isaga* käisime maal. [mina + isa] Raspel vastas seepeale: „*Meie sinuga* oleme mõlemad rauast tehtud, kuidas ma siis omade vastu ..“ [I] Millegipärast ei tsiteerita aga kunagi poja vastust isale, mis kõlas umbes nii, et *teie emaga* olete küll tööd teinud ja vaeva näinud, aga armastust pole Vargamäel tänapäevani. [I]

Inklusiivse tarindi põhiliikmeks on mitmuslik personaalpronoomen. See võib ka puududa, misjuhul tema ülesannet täidab verbi isikutunnus, nagu näites *Käisime isaga maal*. Komitatiivseks liikmeks võib olla personaalpronoomen või nimisõnafraas. Kui selleks on

personaalpronoomen, siis on ta põhiliikmega võrreldes alati isikuhierarhias (1. isik > 2. isik > 3. isik) madalam (a). Eksklusiivse tõlgenduse puhul sellist piirangut pole (b). Vrd

- a. *Meie sinuga* käisime maal. **Teie minuga* käisite maal [sina + mina]
- b. *Te* käisite *minuga* maal.

Ka kasutussagedus järgib isikuhierarhiat. Korpuse põhjal domineerib inklusiivse kasutuse puhul ülekaalukalt mitmuse 1. isiku kasutus, kas eksplitsiitne või implitsiitne. Osalt on see ilmselt seletatav sellega, et tarind *meie sinuga* on positiivse viisakusstrateegia avaldusvorme.

Märkus. Inklusiivne komitatiiv on väga tavaline slaavi keeltes, sealhulgas vene keeles (vt nt Vassilieva, Larson 2005), ning võib-olla on vene keel kaasa aidanud selle suuremale levikule ka eesti keeles.

Mitteinklusiivse komitatiivi vaatlemisel ilmnes, et kontaktasend kui koordinatiivsuse tunnusjoon esineb (esialgu) peamiselt ühtekuuluvate (s.o loomulike) paaride puhul. Ka inklusiivse komitatiivi puhul on see seotud ühtekuuluvusega: samasse rühma kuulumise näitamine on ühtekuuluvuse selge rõhutamine. Seetõttu on inklusiivse komitatiivi puhul kontaktasend hoopis tavalisem kui mitteinklusiivse komitatiivi puhul.

Kontaktasendiga kaasnevad inklusiivse komitatiivi puhul ka muud rindtarindi omadused: possessiivse refleksiivpronoomeni *oma* kasutamise võimatus markeerimaks komitatiivse liikme atribuudi sama viitelisust põhiliikmega – näites (a) on *oma* eksklusiivne; komitatiivse liikme eraldi pronominaliseerimise raskus (b); kognitiivsete verbide esinemise võimalus (c). Prototüüpselt komitatiivtarindist eristab inklusiivset kontaktkomitatiivi ka võimatus küsimustada põhiliiget. Nt lause (d) ei saa olla vastuseks küsimusele (e).

- a. *Meie oma* pojaga käisime maal.
- b. *Meie pojaga_i* läksime koju ja *'ta_i* hakkas autot parandama.
- c. *Meie sinuga teame*, et nii need asjad ei käi.
- d. *Meie_{i,j}* *Mardiga_j* käisime Tartus.
- e. *Kes_i*, *Mardiga_j* Tartus käis?

Ühildumine ei ole siin koordinatiivsuse näitaja, sest pronoomeni mitmusevormist tingituna on öeldisverb alati mitmuses. Kuid ta sobib sellega hästi kokku. Seega inklusiivse kontaktkomitatiivi puhul on esiplaanil rindtarindi omadused. Samas aga see, et komitatiivne

liige täpsustab inklusiivses tarindis rühma koosseisu, lähendab teda lisandile, ning see, et seda liiget on võimalik tõsta verbi järele (nt *Meie läksime pojaga koju*), võimaldab teda käsitada verbi laiendava kaasnemismäärusena. Tegemist on niisiis liikmega, mida tavapärasesse lahtritesse paigutada ei saagi.

Kirjandust rinnastuse kohta: АРХИПОВ, АЛЕКСАНДР 2005 = Александр Архипов, Типология комитативных конструкций. | DALRYMPLE, MARY, НИКОЛАЕВА, ИРИНА 2006. Syntax of natural and accidental coordination: Evidence from agreement. | EKG II 1993. | EKLP I 1974. | ERELТ, МАТИ 1997. Reduplication in Estonian. | ERELТ, МАТИ 2002c. Hierarhiatest tüpoloogias. | ERELТ, МАТИ 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. | ERELТ, МАТИ 2008a. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. | ERELТ, МАТИ 2008b. Intensifying reduplication in Estonian. | ERELТ, МАТИ 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. | ERELТ, МАТИ 2011a. Lause õigekeelsus. | ERELТ, МАТИ 2015. Rindtarindist nimisõnafaasi osana. | HASPELMATH, MARTIN 2007. Coordination. | HINT, МАТИ 1969. Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised probleemid. Uute eesti keele grammatikate puhul. | HINT, МАТИ 1970. Veel kord eksistentsiaallausest, koondlausest ja aluse juurdemõtleemisest. | ISK 2004. | IZUTSU, MITSUKO NARITA 2008. Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations. | KARELSON, RUDOLF 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. | MALCHUKOV, ANDREJ L. 2004. Towards a semantic typology of adversative and contrast marking. | MAURI, CATERINA 2007. Conjunctive, disjunctive and adversative constructions in Europe: Some areal considerations. | MAURI, CATERINA 2008. Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond. | MIHKLA, KARL, AAVO VALMIS 1979. Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. | OLHOVIKOV, KATRIN 2016. Võrdlev uurimus vastandavast rinnastusest eesti ja vene keeles. | PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. | PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. | PULKKINEN, PAAVO 1966. Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä. | PULKKINEN, PAAVO 1993. Suomen kielen kopulatiivikonjunktioit. | QUIRK, RANDOLPH jt 1994. A Comprehensive Grammar of the English Language. | SALUVEER, HELLE 1971. Ühendavast ja vastandavast koordineerimisest tänapäeva eesti keeles. | SOKK, OLLE 2015. Möönvad *kuid*- ja *kuigi*-lused tänapäeva eesti keeles.. | SOKK, OLLE 2017. Mööndus: millal *kuid* ja millal *kuigi*? | STASSEN, LEON 2000. AND-languages and WITH-languages. | STASSEN, LEON 2001a. Noun phrase coordination. | STOLZ, THOMAS,

CORNELIA STROH, AINA URDZE (eds.) 2006. On Comitatives and Related Categories: A Typological Study with Special Focus on the Languages of Europe. | TAULI, VALTER 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus. | TRAGEL, ILONA 2003a. Eesti keele seriaalkonstruksioonist. | VALGE, JÜRI 1979. Aluste ja öeldiste koordinatsioonist. | VALGE, JÜRI 1981. Lauseliikmete koordinatsioonivõimalused tänapäeva eesti keeles. | VALMIS, AAVO 1980. Rindlausest tänapäeva eesti keeles. | VASSILIEVA, MASHA, RICHARD LARSON 2005. The semantics of the plural pronoun construction. | WÄLCHLI, BERNHARD 2005. Co-compounds and Natural Coordination.

KOMPLEKSLAUSE

22. LIITLAUSE

23. SEKUNDAARTARINDIGA LAUSED

22. LIITLAUSE

Mati Erelt

Sissejuhatus

Komplekslause mõistest

§ 1 Lause võib väljendada rohkem kui ühte situatsiooni. Lauset, mille moodustajate seas on situatsiooni väljendavaid konstruktsioone ehk **klause**, nimetatakse **komplekslauseks**. Moodustajatena toimivad klausid jagunevad **osalauseteks** (a, b) ja **sekundaartarinditeks** (c, d, e). Lauset, mille moodustajaks on (osa)lauseline klaus, nimetatakse **liitlauseks**, lauset, mille moodustajaks on sekundaartarind, **sekundaartarindiga lauseks**. Osalause struktuuriliseks keskmeks (peasõnaks) on nagu iseseisvas lauses finiidne verbivorm, sekundaartarindil infiniitne verbivorm (c), teonimi (d) või peasõna puudub üldse (e). Osalause võib olla teise osalausega rinnastatud (a) või sellele alistatud (b), sekundaartarind on lausele alati alistatud.

LIITLAUSE	<i>Päike paistab ja linnud laulavad. Ta ei teadnud, et Juhan on haige.</i>
SEKUNDAAR- TARINDIGA LAUSE	<i>Jüri kavatses naist võtta. Ta läks korvpalli vaatama. Vaadates Maalit, mõtlen Juulile. Soolase toidu söömine on tervisele kahjulik. Peeter istus söögilauas, müts peas.</i>

Alistatud klausid jagunevad funktsioonilt **komplement-**, **adverbiaal-** ja **relatiivklauseideks**. Komplementklausid on öeldisverbi vm sõna komplementid ehk seotud (s.o tähendusest olenevad) laiendid, adverbiaalklausid tüüpjuhul vabad laiendid, relatiivklausid kuuluvad harilikult atribuudina lause mingi nimisõnafraasi koosseisu (→ § 21).

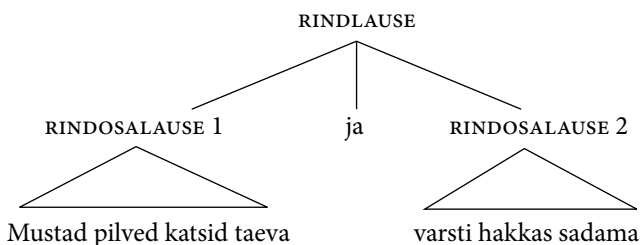
KOMPLEMENTKLAUS	Ma kuulsin, <i>et sa olid haige</i> . Jüri tahab <i>pensionile minna</i> .
ADVERBIAALKLAUS	Mart lahkus sellepärast, <i>et tal tuli minna rongi peale</i> . Mart istus tugitooli <i>televiisorit vaatama</i> .
RELATIIVKLAUS	See habemik, <i>kes seal istub</i> , on ministeeriumi keelenõunik. <i>Seal istuv</i> habemik on ministeeriumi keelenõunik.

Liitlause olemus ja liigid

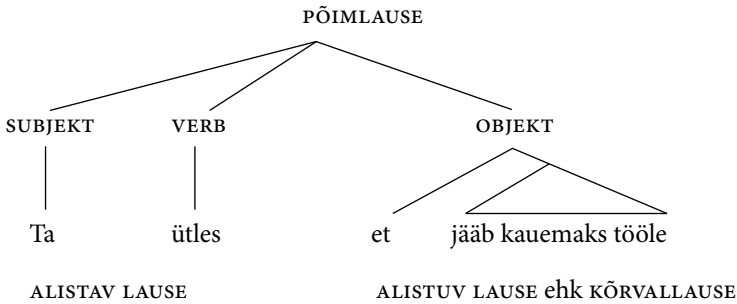
§ 2 Liitlause on kahest või enamast osalausest koosnev lause. Osalauseid seob üheks süntaktiliseks tervikuks a) **rinnastus-** või b) **alistusseos**. Mõlemad seosed vormistatakse kas sidendite (seostumisviis: **sidendus**) või osalauseste kõrvuasendi (seostumisviis: **kõrvutus** ehk **asündeton**) kaudu.

- Mustad pilved katsid taeva *ja* varsti hakkas sadama.
Mina töötan, sina magad.
- Ta ütles, *et* jääb kauemaks tööle.
Ma tean, ta tuleb varsti.

Rinnastusseose puhul on liitlause osalused tüüpjuhul süntaktiliselt, samuti semantilis-pragmaatiliselt ja prosoodiliselt sõltumatud ning suhteliselt võrdväärsed, kusjuures sidesõna sidendina või sidendi osana ei kuulu kummagi osalause koosseisu.

Alistusseose korral on üks osalause – **alistuv osalause** ehk **kõrvallause** teisest sõltuv ega saa esineda iseseisvana. Alistussidend jääb alati kõrvallause koosseisu. Liitlauseid, mille osalauseste vahel on rinnastusseos, nimetatakse **rindlauseks**, liitlauseid, mille osalauseste vahel on alistusseos – **põimlauseks**.

Tüüpjuhul, nagu siinsetes näidetes, on alistav lause sõltumatu lause, mis ei alistu mingile kolmandale lausele. Sellist alistavat lauset nimetatakse **pealauseks**. Pealausest ja kõrvallausest koosnevad põimlausest ning kahest rindosalausest koosnevad rindlausest on kõige tavalisemad liitlausest. Kuid rinnastada saab ka kõrvallauseid (a) ning alistav lausegi ei pruugi tingimata alati olla pealause, vaid võib samal ajal alistuda mingile teisele lausele, st olla ühtaegu nii alistav kui ka alistuv lause (b). Sellise ehitusega liitlausest sisaldavad seega liitlausestisi (rind- või põimlausestisi) moodustajaid ja neid nimetatakse **liitseteks liitlausesteks** (→ § 109, 110).

- a. Ta nägi, [[*et* uks avanes] ja [(*et*) õue astus mees]].
- b. Ta nägi, [*et* laps ehmatas, [*kui* võõras mees teda kõnetas]].

Põimlause on tegelikult laiendatud pealause (või üldisemalt laiendatud alistav lause) ning kõrvallause on pealause predikaati vm liiget või ka pealausest tervikuna laiendav, seega pealause liikmena toimiv osalausestine moodustaja.

Kõrvallause vs. rindosalause

§ 3 Kõrvallause sarnaneb iseseisva lausega ning rindlause osalausega öeldise (finitse verbivormi) ja seda ühildava aluse poolest, infostruktuurilt ning normaallausest erinevate lausetüüpide (eksis-tentsiaallause, omajalause jm) võimalikkuse poolest. Samas on kõrvallause tüüpjuhul moodustajana **sisestatud** pealausest ning toimib selles lauseliikmena nagu noomeni- või määrsõnafaas. Pealause moodustajana eristavad kõrvallausest rindosalausest (muu hulgas) järgmised omadused.

- Kui mitte arvestada otse- ja siirdkõne kõrvallauseid, mille iseisvus on suhteliselt suur (→ § 45, 48–49), siis kõrvallause ei saa erinevalt rindosalausest väljendada otsest käsku, mistõttu tema öeldisverb ei saa tavaliselt olla imperatiivis. (Imperatiiv on võimalik vaid mittekäskivana, modaalses tähenduses, nt *See on täiesti korralik elumaja, et mine või kohe sisse elama.*) Kaudset käsku väljendavas komplementlauses on predikaatverb vahel jussiivis (tingimusel, et pealause ei näidata leksikaalselt, nt verbidega *käskima* või *paluma*, et tegemist on käsuga) (a), sagedamini aga konditsionaalis käsutähenduses peituva irreaalsuskomponendi tõttu (b).

- Jüri ütles, et sa *oodaku* veel natuke.
- Jüri ütles / palus, et sa *ootaksid* veel natuke.

Tingivat kõneviisi kasutatakse kõrvallauses ka muude predikaatide korral, mis sisaldavad oma tähenduses irreaalsuskomponenti, nagu soovi, vajalikkust, näimist vms väljendavad predikaadid. Sellist pealause tähendusest olenevat kõrvallause konditsionaali on nimetatud ka subjunktiivseks ehk konjunktiivseks konditsionaaliks või lihtsalt subjunktiiviks ehk konjunktiiviks (vt Metslang 1999a; kõneviiside kasutamise kohta kõrvallauses Rüütmaa 2013). Nt

Jüri soovis, et ta *oleks* haridusminister. On vaja, et Jüri *oleks* haridusminister. Näib, nagu *oleks* Alf gei.

Märkus. Nii nagu käsku, ei saa kõrvallause väljendada ka otsest küsimust (Cristofaro 2003b). Kõrvallausega väljendatud kaudne küsimus, nt *Ta tahtis teada / ta küsis, kas väljas on külm* on vormilt küll küsimus, kuid funktsioonilt pigem küsimuse kirjeldus.

- Erinevalt rindosalausest ei pruugi kõrvallause öeldisverbi ajavorm alati väljendada sündmuse tegelikku ehk absoluutset toimumisajaga, s.o suhet kõnehetkega, vaid üksnes suhet pealause toimumisajaga, s.o relatiivset aega. Et pealause suhestub ajalisel kõnehetkega, siis kõrvallause tegelik sündmusaeg selgub sel juhul kaudselt. Relatiivset olevikku (samaaegsust pealause sündmusega) väljendab näiteks verbi *olema* olevikuvorm järgmise põimlause kõrvallauses:

Emma ütles, et poiss *on* koolis.

- Kõrvallause kuulub harilikult pealause eituse mõjualasse. Näiteks lauses (a) ei eitata mitte hindade tõusu üldse, vaid hindade tõusu euro tuleku ajal. Seevastu rindosalauseste kui sõltumatute osalauseste puhul ei kuulu kumbki teise eituse mõjualasse (b).
 - a. Hinnad ei tõusnud (mitte) siis, kui euro tuli, vaid juba varem.
 - b. Mare ei lugenud raamatut ja Jüri ei vaadanud televiisorit /, aga Jüri vaatas televiisorit.
- Paljusid lause lõpus paiknevaid kõrvallauseid võib koos sidendiga tõsta alistava lause ette (a) või keskele (b), rindosalauseid koos eelneva sidendiga aga mitte (c, d).
 - a. Hinnad tõusid, *kui* euro tuli. – *Kui* euro tuli, (siis) hinnad tõusid.
 - b. Ma kontrollisin oma auto pidureid, *enne kui* ma sõitma hakkasin. – Ma kontrollisin, *enne kui* ma sõitma hakkasin, oma auto pidureid.
 - c. Mare luges raamatut *ja /, aga* Jüri vaatas televiisorit. – **Ja / aga* Jüri vaatas televiisorit, Mare luges raamatut.
 - a. Ma kontrollisin oma auto pidureid *ja* hakkasin sõitma. – **Ma* kontrollisin *ja* hakkasin sõitma, oma auto pidureid.
- Kõrvallause pealause moodustajat on võimalik küsimustada (a), rindosalause moodustajat mitte (b).
 - a. Jüri *magas* parajasti, kui Mare ta sööma kutsus. – *Mida* Jüri *tegi* parajasti, kui Mare ta sööma kutsus?
 - b. Jüri *magas* parajasti, aga Mare kutsus ta sööma. – **Mida* Jüri *tegi* parajasti, aga Mare kutsus ta sööma?
- Nagu muud alistatud moodustajad võib ka pealause ees paiknev kõrvallause põhjustada tegevussubjekti ja öeldisverbi inversiooni vastavalt V2-reeglile (a). Rindosalause järgnevas osalauses inversiooni ei põhjusta (b).
 - a. Kui kell sai viis, *lõpetas* Jüri töö.
 - b. Kell sai viis ja *Jüri lõpetas* töö.

Kõik kõrvallused pole siiski pealausest sisestatud. Nn mitte-restriktiivsed adverbiaallused (→ § 52) on küll pealausele alistatud (pealausest sõltuvad), kuid laiendavad pealause tervikuna. Nt

Jüri sõitis Võrru, *sest* Võru Instituudis *pidi* toimuma koosolek.

Sellistel lausetel on rindosalause omadusi ning mõnikord on selliste lausete seost teise osalausega nimetatud **kosubordinatsiooniks** (vt nt Foley, Van Valin 1984, ka Van Valin 2007).

§ 4 Rind- ja põimlause erinevad ka võimalike sisusuhete poolest. On tähendusi, mida antakse edasi ainult põimlausega, nagu koht, viis, tingimus või otstarve, ning sisusuhteid, mida väljendatakse rindlausega, nagu *kas ... või* -seos. Samas on siiski ka seoseid, mis vormistuvad süntaktiliselt nii alistuse kui ka rinnastusena, nagu mööndus (→ § 94, 17) või põhjus (→ § 76–79, 10). Nt mööndussuhet annab edasi nii põimlause (a) kui ka rindlause (b).

- a. Kuigi olukord oli raske, saime siiski hakkama.
- b. Olukord oli küll raske, kuid saime siiski hakkama.

Kirjandust § 1–4 kohta: CRISTOFARO, SONIA 2003b. Subordination. | ERELT, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | ISK 2004 | LEHMANN, CHRISTIAN 1988. Towards a typology of clause linking. | QUIRK, RANDOLPH jt 1994. A Comprehensive Grammar of the English Language. | VAN VALIN, ROBERT D. JR. 2001. An Introduction to Syntax.

RINDLAUSE

Üldist

§ 5 Rindlause osalused on rinnastusseoses, st nad on süntaktiliselt sõltumatud ja suhteliselt võrdväärsed – üks osalause ei määra teise olemasolu ega vormi. Seost vormistavad rinnastavad sidendid (a) või ainult osalauseste kõrvuasend (b).

- a. Kõlas stardipauk *ning* võistlejad söötsid rajale.
- b. Päike säras, taevas polnud pilverasugi. Naised hädaldasid, mehed naersid.

See, et rinnastussidend ei kuulu kummagi osalause koosseisu, ilmneb eriti selgesti nende rindlauseste puhul, mille osalauseste järjestust saab muuta – see muutus ei muuda sidendi positsiooni lauses. Nt

[Ta mängib kooli orkestris trompetit] *ja* [käib laulukooris laulmas].
[Ta käib laulukooris laulmas] *ja* [mängib kooli orkestris trompetit].

Rindlause sidenditena toimivad: sidesõnad *ja, ning, ega, või, aga, kuid, ent, vaid* ja *kuna*, samuti mõned partiklid kordussidendina: *küll ... küll, ei ... ei, või* koos sidesõnaga paarissidendi koosseisus: *ei ... ega, kas ... või, nii(hästi) ... kui (ka), mitte niivõrd ... kui*. Kordus- ja paarissidendi esikomponent võib kuuluda ka eespoolse osalause

koosseisu. Rinnastusseost aitavad täpsustada osalause koosseisu kuuluvad konnektiivlaiendid: *ainult, üksnes, nimelt, näiteks, lisaks, peale selle, esiteks, teiseks, omakorda, kusjuures, lõpuks, ka, samuti, seega, niisiis, järelikult, see tähendab, muidu, vastasel korral, seevastu, aga, siiski, ometi, sellest hoolimata, sellele vaatamata, seetõttu* jne. Osa konnektiive on korrelatiivsed, s.o viiteseoses eelneva osalausega (*peale selle, see tähendab* jm), kusjuures mitmed neist langevad kokku kõrvallause korrelaatidega (*seetõttu, sellest hoolimata, sellele vaatamata, nii* jm). Vrd nt

Ilm oli külm, kuid *sellest hoolimata* läksime ujuma. – Läksime ujuma *sellest hoolimata*, et ilm oli külm.

Märkus. Rinnastavatest sidesõnadest *ja, ega, või* ja *aga* on kujunenud ka partiklid, mis erinevalt sidesõnadest ei paikne mitte rindliikmete vahel, vaid iseseisva lause algul või lõpus. Äärepartiklid täidavad mitmesuguseid teksti korraldamise jm funktsioone (vt lähemalt nt Metslang jt 2014). Selgemini välja kujunenud on partiklite *ega* ja *või* küsimarkeri funktsioon, nt ***Ega*** *sul külm ei ole? On sul paha olla või?*

§ 6 Rindlause on vaheaste lausete tekstijärjendi ja **koondlause** vahel, kusjuures piir kummagagi pole terav. Rinnastus, eriti semantiliselt markeerimata rinnastus, seob tüüpjuhul sarnase süntaktilise struktuuriga ning ka samasuguse sisustruktuuriga lauseid. Mida sarnasemad on osalused, seda tihedamalt nad kokku kuuluvad. Sarnane ehitus võimaldab ühtelangevate komponentide ellipsit ehk väljajätku. Tüüpiline rindlause koosneb kahest osalausest: üks on täislause, teine aga elliptiline lause, milles on eksplitsiitselt väljendamatat jäetud mingi täisausega ühine element. Viimaseks on sagedamini lause tuumelemendid – predikaatverb (a) ja subjekt (b).

- a. Jüri *luges* ajalehte, aga Mare \emptyset [= *luges*] piiblit.
- b. *Jüri* *luges* ajalehe läbi ja \emptyset [= Jüri] läks magama.

Kui subjekti ellips võib fakultatiivselt esineda ka kõrvallauses (nt ***Ta pigem sureb, kui*** \emptyset [= *ta*] *annab alla*), siis öeldisverbi ellips on tunnuslik ainult rindosalausele (\rightarrow 20 § 10).

Ühtekuuluva terviku moodustavad ka sarnase struktuuriga täislaused. Nt

Jüri *luges* ajalehte, aga Mare kodus kampsunit.

Sellist tervikut ei moodusta aga tekstilauseid, mis on küll seotud rinnastavate sidesõnadega, kuid on erisuguse süntaktilise struktuuri ja/või sisustruktuuriga. Sidesõnad täidavad neis pigem tekstipartiklite funktsiooni, kusjuures tihtipeale alustavad nad uut tekstilauseid. Nt

Jüri luges ajalehte *ja* lugegu pealegi. Aga mina tema tööd ära tegema ei hakka.

Rinnastuskontiinumi teises otsas külgneb elliptiline lauserinnastus fraasi- või sõnarinnastusega. Küsimusi tekib siin eelkõige rinnastuseses öeldisverbi ja öeldisrühma kuuluvuse määramisel – millal on tegemist rindlausega, mille järelliikmest on korduv (tegevus)subjekt elliptiliselt välja jäetud, millal mitte. Kindlalt pole rindlausena käsitatavad sellised laused, kus identsete (a) või vastandlike (b) laiendamata öeldiste rinnastus intensiivistab verbi tähendust, mitte ei viita eri tegevustele. Seejuures identsete verbide korduse korral seisneb intensiivistamine kontinuatiivsuse väljendamises ning verbiühendit võib käsitleda liitpredikaadina (→ 3 § 6; → 21 § 31).

- a. Ta ootab ja ootab. Ta ei tule ega tule. Mina seisin ja seisin nagu tola ega osanud ära minna. [I]
- b. Inimesi tuleb ja läheb. Ta nuttis ja naeris ühekorraga. Püüad või ei püüa, kõike ikka ei jõua.

Liitpredikaadi moodustavad ka rindverbid (→ 3 § 7; → § 30). Nt

Mine tee uks lahti. Lähen ja heidan korraks pikali.

Rindlauseste äärealasse jäävad laused, kus öeldisverbe või öeldisrühmi seovad ühendavad paarissidendid *nii(hästi) ... kui (ka), mitte niivõrd ... kui, kas ... või, ei ... ega*. Äärealasse seetõttu, et nende sidendite puhul saab teemana toimiv (tegevus)subjekt olla vaid ühes osalauses (a). Osalauseks võib kindlamini pidada vaid neid harva esinevaid järelliikmeid, kus subjekt kuulub reemasse (b).

- a. Jüri *niihästi* joob *kui ka* (*Jüri) suitsetab. Mind *niihästi* hämmastab *kui* (*mind) vihastab teie hoolimatus. Pühapäeviti *kas* käidi kinos või sõideti Piritale päevitama. „Ma *ei* tahtnud teda meeskonda kaks kuud tagasi, *ega* (?ma) taha ka nüüd,“ lausus Tardelli [A].
- b. Seal *niihästi* paistis päike *kui ka* puhus mahe tuul.

Ka paljudel muudel juhtudel pole võimalik korduvate öeldistega lauset üheselt koond- või rindlauseks pidada. Rindlausele lähemal seisavad need laused, kus puuduv alus vm tegevussubjekt on hõlpsasti

lisatav, ilma et lause tähendus teiseneks, seega laused, kus selgelt eristuvad rinnastatavad situatsioonid. Nt

Need ei vilgu, järelikult (*need*) pole majakad.

Seevastu koondlausele lähemal on laused, kus öeldiste vahel on tihe sarnastav tähendusseos, mida lausete lahutamine eri situatsioonideks subjekti lisamisega muudaks. Vrd

Sind on ära kuulatud ja sobivaks arvatud. – *Sind* on ära kuulatud ja *sind* on sobivaks arvatud. Viimaks jäid *vanad* mõttesse ja ohkasid. – Viimaks jäid *vanad* mõttesse ja *nad* ohkasid.

(Tegevus)subjekti olemasolu on oluline kriteerium ka selliste rindliikmete lauselisuse määramisel, milles öeldisverb puudub. Nii võib subjekti *Mare* olemasolu tõttu lauset (a) pidada elliptilise öeldisega rindosalauseks, subjekti puudumise tõttu aga lauset (b) rinnastatud nimisõnafaasidega koondlauseks.

- a. [Jüri *joob* õlut] ja [Mare Ø [= joob] veini].
- b. Jüri joob [õlut ja veini].

§ 7 Osalausete vaheline rinnastus on kas **ühendav** ehk **kopulaatiivne**, **eraldav** ehk **disjunktiivne** või **vastandav** ehk **adversatiivne**.

ÜHENDAV	Söö kõht täis <i>ja</i> mine magama.
ERALDAV	Õhtuti Jüri kas tukkus <i>või</i> vaatas televiisorit.
VASTANDAV	Ema nuttis, <i>aga</i> isa põrnitses süngelt.

Kõik seosetüübid võivad omakorda olla kas sisult **markeerimata** – **üldühendavad**, **ülderaldavad** ja **üldvastandavad**, või **markeeritud** – lisatähendustega. Esimesel juhul on seos sümmeetriline, osalused on sisuliselt võrdväärised, nende järjestust võib enamasti muuta, kui osasündmuste ajaline järgnevus vm rinnastusvälised asjaolud seda ei takista (nagu lauses *Söö kõht täis ja mine magama*). Osaluseid võib omavahel seostuda rohkem kui kaks ja tavaliselt nad moodustavad lahtise rea. Markeeritud rinnastusseos seevastu on asümmeetriline: see seob korraga vaid kahte teineteisest sisuliselt olenevat ning teineteise suhtes kindlas järjestuses paiknevat osalauset. Markeerimata ühendavat rinnastusseost esindab näiteks kolmest osalusest koosnev lause (a) ja selle muudetud järjestusega variant, markeerimata eraldavat rinnastusseost aga lause (b) ja selle teistsuguse järjestusega

variant. Markeeritud ühendavat ja eraldavat rinnastusseost esindavad aga vastavalt lause (c) ja (d), milles mõlemas väljendab järellause eeslausest tulenevat järeldest, lauses (d) ühtlasi vastandust.

- a. Pääsukesed vidistasid väljas, päike paistis *ja* lehed sahisid. Päike paistis, lehed sahisid *ja* pääsukesed vidistasid väljas.
- b. Ta *kas* luges raamatut, kuulas raadiot *või* vahtis niisama lakke. Ta *kas* kuulas raadiot, luges raamatut *või* vahtis niisama lakke.
- c. Aknaavast ja seinapraost tungis roosakat valgust sisse, *niisiis* oli juba hommik. [I]
- d. Mängu juhin mina *või* *muidu* valitseb kaos. [I]

Kuigi ka markeeritud rinnastuse puhul võib rindlause olla rohkem kui kaks osalause, jääb markeeritud seos siiski kaheliikmeliseks. Nt

[Aknaavast ja seinapraost tungis roosakat valgust sisse *ja* õuest kostis inimeste hääli], *niisiis* oli juba hommik. [I]

Kaheliikmelisuse, liikmete olenevuse ning ka konkreetsete sisuhete (põhjus, mööndus jms) poolest on asümmeetriline rinnastus sarnane alistusega, erinedes viimasest aga seose põhiliikme puudumise, olenevuse vastastikkuse poolest.

Ühendav rinnastus

§ 8 Ühendav rinnastus on tavaliselt **üldühendav**. Seda vormistavad: a) jaatav-ühendavad sidesõnad *ja*, *ning*, b) eitav-ühendav sidesõna *ega* ning c) osalauseste kõrvutus. Kasutatakse ka d) paarisidendeid *nii(hästi) ... kui (ka), mitte niivõrd ... kui*, mille puhul küll järelliikme lauselisuse aste on madalam (→ § 6). Ka eesliikme eitusõna moodustab sidesõnaga *ega* e) paarissidendi *ei ... ega*, selgemini juhul, kui *ei* paikneb osalause ees.

- a. Läksin koju *ja* / *ning* heitsin magama.
- b. Kunst liigub oma rada *ega* allu ministeeriumiametnike ja teatrikriitikute nägemustele. [A]
- c. Veri valgub talle pähe, ta silmalaud punetavad. [I]
- d. Samas pole ta võrreldav ühegi teise tööstusharuga, kuna selle toodang *niihästi* vahendab infot *kui ka* kujundab tarbijaid .. [A] Publik *mitte niivõrd* ei naudi näitemängu, *kuivõrd* kadestab näitlejaid, kes selles osalevad. [A]
- e. Ta *ei* tundnud ühtki näitlejat isiklikult, *ega* olnudki tal juhust nendega tutvuda. [I] *Ei* lähe ilmad veel niipea soojemaks *ega* hakka päike kõrgemalt käima. [I]

Ega asemel kasutatakse ka *ja ei*. Seda nii jaatava (a) kui ka eitava eesliikme puhul (b). Esimesel juhul on seda keelekorralduslikult peetud samaväärseks, teisel juhul halvemaks kui *ega* (→ 3 § 84).

- a. Loomulikult lesin ka mina mõnikord õhtuti teleri ees *ja ei* (= *ega*) tee midagi. [A]
- b. Ometi pole kuskil jõutud absoluutse avatuseni *ja ei* (= *ega*) jõutagi. [A]

Mitmest osalausest koosneva rindlause puhul on *ja* ~ *ning* kirjakeeles tavaliselt ainult viimase osalause ees. Nt

Ta lõpetas söömise, lükkas taldriku eemale *ja / ning* tõusis püsti.

Sündmuste loetlemist markeeritakse osalauseste võrdväärseks tegevisega, korrates selleks kas sidendit vm rinnastavat elementi iga (ka esimese) rindosalause ees. Selline loetlemine on harilikult emfaatiline ehk tunderõhuline. Korratakse: a) sidesõna *ja* (kordussidend *ja ... ja*; sidesõna *ja* ei saa siin asendada sidesõnaga *ning*); b) eitusõna *ei* (kordussidend *ei ... ei*); c) muid samu või vähemalt samatüübilisi lauseelemente (kordussidend *küll ... küll*, *kord ... kord*, sõnapaarid või -rühmad *üks ... teine*, *siin ... seal* jne). Loetlemisele osutab ka d) struktuurilt mingil muul viisil sarnaste lausete kõrvutus.

- a. (*Ja*) pääsukesed vidistasid väljas *ja* päike paistis *ja* lehed sahisid.
- b. *Ei* ta joo, *ei* ta suitseta, *ei* ta riku abielu. Kuid Leiu omapoolselt ei andnud mingit märki: *ei* ta naeratanud, *ei* ta pilgutanud silma, *ei* olnud ta huultel mingit märki .. [I]
- c. *Küll* oli dokumentide viija haige, *küll* vajalik ametnik komanderingus, *küll* tuli rahast puudus. [A] *Kord* ei olnud mingit projekti valitsusele esitatud, *kord* ei mahtunud küsimus üldse valitsuse istungi päevakorda, *kord* ei olnud aega ja nii edasi. [A] *Üks* paragrahv lubab, *teine* keelab, *kolmas* võimaldab üht- ja teistmoodi teha. [A] *Siin* juuakse ametipiiritust, *seal* praevad aspirandid turska. [I]
- d. Silmad virvendasid, pea käis ringi, jalad kaotasid ikka enam ja enam kindluse. [I]

§ 9 Markeeritud ühendav seos on kas põhjuse-tagajärje seos (→ § 10) või seletusseos (→ § 11). Seda väljendatakse harilikult järel-lauses paikneva konnektiiviga, kuid vastav tõlgendus võib järelduda ka osalauseste sisust. Osalauseid ühendab sidend *ja / ning* või kõrvutus.

Konnektiivid asetsevad enamasti järellause algul, kuid võivad olla ka selle keskel.

§ 10 Kausaalse ehk põhjuse-tagajärje seose korral väljendab järellause kas eeslausega näidatud põhjuse tegelikku tagajärge või oletatavat tagajärge ehk järeldust. Põhjuslikkust väljendavad konnektiividena toimivad korrelaadid *seetõttu*, *seepärast*, *sestap*, *selle tulemusena*, *selle tagajärjel* jne (a), järeldust veel ka *seega*, *niisiis*, mittekorrelatiivne *järelikult* jm (b). Põhjuslikkus võib ilmnedada ka lausesisust (c). Korrelatiivsete konnektiividega rindosalause (a) sarnaneb põhjuslause (→ § 76–79) pealausega nii vormilt (osalt samad korrelaadid) kui ka sisult (väljendab tagajärge). Kuid põhjuskõrvallause asemel väljendab siin põhjust esimene rindosalause ning korrelaat on tagasiviiteline.

- a. Ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale, (*ja*) *seetõttu* jäi Tartusse sõit ära. (Vrd põhjuslausega põimlause: Tartusse sõit jäi ära *seetõttu*, *et* ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale.) V. K. märkis, et lehes ilmunu on silmnähtavalt vale ja laim, *sestap* ei kõhelnud ta asja kohtusse andmisega. [A] Riigikogu ja valitsus on oma palka pidevalt tõstnud *ja selle tagajärjel* tõuseb ka vabariigi keskmine .. [A]
- b. Minu esivanemad olid eesti talupojad, (*ja / ning*) *järelikult* olen ka mina eestlane. Analüütikud on osutanud, et kõike seda ei saagi Saddam täita, *niisiis* on sõda vältimatu. [A] Gruppide startimise vahe on 10 minutit, *seega* saavad viimased rajale ligi tund aega hiljem kui esimesed. [A]
- c. Seapidamine köögis häiris majaelanikke *ja* nad teatasid loost maja usaldusmehele ja miilitsale. [A] Tundsime puudust haigestunud S. R-ist, nüüd pidi K. L. tegutsema talle harjumatul keskründaja kohal. [A]

Märkus. Tagajärge väljendav korrelaadiga lause on lähedane lauset kui tervikut iseloomustavale relatiivlausele (→ § 105), mille sidendis on näitava asesõna *see* asemel relatiivpronoomen *mis*, nt *Ma ei jõudnud õigel ajal rongi peale, mistõttu jäi Tartu reis ära.*

§ 11 Seletusseost vormistavad konnektiivid *nimelt*, *see on (s.o)*, *see tähendab (st)* (a), täpsustavalt ka *seejuures*, *kusjuures*, *pealegi* jm (b), või osalauseste kõrvutus, kui seda võimaldab osalauseste sisu (c).

- a. Ma olen sinu sõber, *see tähendab* sa võid mind alati usaldada. Lisaks olümpiamängude vaatamisele teeb ta seal ka tööd, *nimelt* kommenteerib ta Soome Yleisradiole veepallifinaali. [A]

- b. Eesti Pank peab täitma keskpanga funktsiooni, *seejuures* antakse talle ainuõigus rahvusliku rahaühiku väljalaskmiseks. [A] Spetsialisti hinnangul võib südalinnas asuva neljakorruselise hotellihooone hind ulatuda 4–5 miljoni kroonini, *kusjuures* tema väärtus on suurem äripinnana kui hotellina. [A] Jahu sõelutakse veskites ja täiesti kliidest puhtaks, *pealegi* segatakse nisu- ja maisiiva hulka. [I]
- c. Elu oli Kaarlit aina võõrasemalikult kohelnud: vaeslapsena üles kasvades oli tema ainukeseks toeks tädilt päritud 200 rubla. [I] Alles nüüd tundis Sven väsimust – jalad olid tuimad ja õlad valutasid. [I] Ta ootas oma peiupoissi, see oli teiste seast puudunud. [I]

Märkus. Rindosalause, mille algul on korrelatiivne konnektiiv *seejuures* või *kusjuures*, on lähedane lauset kui tervikut iseloomustavale relatiivlausele (→ § 105), mida seob relatiivpronoomenit *mis* sisaldav sidend *misjuures*. Nt *Aga statistika on osutanud, et kui näiteks 1988. aastal oli keskmine palk 249,2 rubla, siis 1995. aastal oleks see võrdne 4161,6 krooniga, misjuures selle summa ostujõud oleks vaid 50% toonasest.* [A] Konnektiivi *kusjuures* ennastki pole võimatu käsitada relatiivse proadverbina.

Markeeritud seosega on paljuski sarnane **ajaseos**, s.o osasündmuste sama- või eriaegsuse väljendamine eelkõige mitmesuguste ajamääruste abil (nt *siis, kõigepealt, seejärel, hiljem, pärast, enne, lõpuks*) nii järele- kui ka eeslause. Ajasuhet võivad edasi anda ka verbi ajad, samuti võib see järelduda lausesisust. Nagu muud asümmeetrilised suhted takistab ka sündmuste eriaegsus osalauseste järjestuse muutmist. Nt

Enne mõtle, (ja / ning) siis ütle. 600 m kõrgusel avas mees langevarju ja maandus. [A]

Samas aga kuulub ajasuhete markeerimine teisele tasandile kui muude sisusuhete markeerimine, sest ajasuhteid võivad väljendada nii üldühendavad, ülderaldavad ja üldvastandavad rindlausest kui ka nende markeeritud variandid.

Eraldav rinnastus

§ 12 Eraldav seos on alternatiivseid situatsioone väljendavate osalauseste vahel. Seose vormistajaks on sidesõna *või*. **Ülderaldava seose** korral vormistab seost kas sidesõna *või* üksi või koos eeslausest paikneva partikliga *kas*, mis väitlausest jt mitteküsilausest moodustab

koos sidesõnaga *või* paarissidendi *kas ... või* (a). Nii nagu ühendav sidend *niihästi ... kui* (*ka*), on *ka* (*kas*) ... *või* rohkem fraase ja sõnu ühendav sidend (→ § 6). Küsilauses, nii otseses kui *ka* kaudses, säilitab *kas* oma iseseisvuse, paiknedes seejuures alati lause algul (b). Partiklit võib küsilauses asendada (primaarse) teema ja öeldisverbi inversioon, mis toob öeldisverbi lause algusesse. Küsipartikli *või* inversiooniga laused on selgemini rindlaused kui paarissidendiga *kas ... või* laused.

- a. Pühapäeviti ta lesis õunapuu all *või* käis koeraga jalutamas. [I] See on FT hinnangul ka üks peamisi põhjusi, miks Eesti juhtivad poliitikud *kas* toetavad eurole üleminekut *või* ei ole vähemalt selle vastu sõna võtnud. [A]
- b. *Kas* te õpite saksa keelt *või* on teie koolis hoopis inglise keel? Päästeametnikud ei oska täpselt öelda, *kas* tuba süttis tulemasinatega mängides lennanud sädemetest *või* kukkus küünal samas akna all olnud voodisse. [A] Mõtles ta (= *Kas* ta mõtles) üleaedset lihtsalt kiruda *või* olid tal oma plaanid? [I]

§ 13 Järeldava ehk järeldav-vastandava eraldusseose vormistavad konnektiivid *muidu, vastasel juhul / korral* ja/või sidesõna *või* järellause algul. Seos on kaheliikmeline ja asümmeetriline. Nt

Aitab küll, anna väikemeestele veidi puhkust, *muidu* kurnad nad täiesti ära! [I] Mängu juhin mina *või* *muidu* valitseb kaos. [I] Ümbrikule tuleb ilmtingimata saada tempel kuupäevaga 15.01.2001, *vastasel juhul* oled mängust väljas. [A] *Kas* võtate hinda alla, *või* jääb kaup katki. [I]

Vastandav rinnastus

§ 14 Vastandav rinnastus jaguneb kolmeks põhitüübiks: **üldvastandavaks** ehk **kontrastiivseks**, **möönvaks** ehk **kontsessiivseks** ning **korrigeerivaks** ehk **asendavaks** rinnastuseks. Vastandavad sidesõnad jaotuvad nende vahel järgmiselt:

ÜLDVASTANDAV	<i>aga</i>	Emma pesi nõusid, <i>aga</i> mina kuivatasin.
MÖÖNEV	<i>aga / kuid / ent</i>	Sajab, <i>aga / kuid / ent</i> me läheme jalutama.
KORRIGEERIV	<i>vaid</i>	Ma ei jää siia, <i>vaid</i> sõidan koju.

Üldvastandus on lisaeldusteta vastandus. Möönva vastanduse puhul on vastand ootuspärasele vastupidine, nt lause *Sajab, kuid me läheme*

jalutama eeldab, et harilikult ei minda jalutama, kui sajab. Korrigeeriv vastandus on kontrast eitava ja jaatava väljendi vahel, kus jaatav asendab eitava.

Üldvastandus vs. möönev vastandus

§ 15 **Üldvastandus** on nõrk vastandus. See on erinevate ühendamine ühise raames, erineva variandi lisamine. Üldvastanduse puhul kasutatakse sidesõna *aga*, kuid kui osalausetega väljendatu vastandlikkus ilmneb juba osalauseste leksikaalsest koosseisust või kontekstist, võib vastandava sidesõna asemel olla ühendav *ja* või *ning* või sidesõna üldse puududa. Üldvastandava ja üldühendava rinnastuse piir jääb seetõttu hajusaks. Nt

(Kellena ta vanemad töötavad?) – Tema mõlemad vanemad on arstid, isa kirurg, (*aga = ja / ning*) ema terapeut.

(Mis su lapsed teevad?) – Vanem poiss käib koolis, (*aga = ja / ning*) noorem lasteaia.

Emä pesi nõusid, (*aga = ja / ning*) mina kuivatasin.

Üldvastandus sarnaneb üldühendava rinnastusega ka selle poolest, et a) vastandus võib olla pööratav, b) vastandus ei pruugi olla binaarne, st vastandusel võib olla rohkem kui kaks liiget.

- a. Vanem poiss käib koolis, *aga* noorem lasteaia. – Noorem poiss käib lasteaia, *aga* vanem koolis.
- b. Vanem poiss käib koolis, noorem lasteaia, *aga* tütar alles lastesõimes.

Märkus. Üldvastandust eristab üldühendavast rinnastusest siiski see, et kui üldühendavalt rinnastatud lauseid saab vabalt koos küsimustada, siis üldvastandavalt rinnastatud lausete puhul ei ole see kuigi loomulik (Petar Kehayovi tähelepanek). Vrd *Kas vanem poiss käib koolis ja noorem lasteaia?* – *⁉Kas vanem poiss käib koolis, aga noorem lasteaia?*

Üldvastandavas osalausest võivad esineda ka vastandavad konnektiivpartiklid *seevastu*, *vastupidi*, *jälle*, *omakorda*, *samas* jms. Nt

Euroopa Liidu lehmä elavad hästi, kanad *seevastu* halvasti. [A]
Valitsusväed kahtlustavad kõiki külaelanikke koostöös sissidega, nood *aga omakorda* süüdistavad inimesi koostöös valitsusvägedega. [A]

Konnektiivpartikli omadusi on ka sidesõnal *aga* endal. Erinevalt teisest vastandavatest sidesõnadest ei pruugi ta olla üksnes lause algul, vaid võib paikneda samas tähenduses ka lause keskel. Sageli selline *aga* tõstab vastanduse fookusesse talle vahetult eelneva elemendi. Nt

Teisel aastal suri vanaisa vaestemajas, *tema aga* läks üksi maailma.
[I] Pealegi oli ta suur meister heinakuhjade voolimises, *muidu aga* peeti teda pisut tohmakaks. [I]

Samas sidesõnana ei saa *aga* esineda koos teiste vastandavate sidesõnadega, mis konnektiivpartikli puhul oleks võimalik.

§ 16 Vahel harva võib vastandust markeerida ka sidesõna *kuna*. Enamasti on niisugusel juhul tegemist vastandusega samas ajas, seega **ajalis-kontrastiivse** vastandusega (a), kuid päris võimatu pole ka mitteaajaline kontrastiivne vastandus (b). Sama kehtib ka ühendi *samal ajal kui* kohta (c).

- a. Üks neist seisis, *kuna* teine liigutas oma tiibu aeglaselt, nagu oleks tal ränkraskeid aastaid jahvatada. [I]
- b. Habakukk lisas, et turismitööstusel on head perspektiivid, *kuna* praegu puuduvad vajalikud hotellid arvukate turismigruppide majutamiseks. [A]
- c. Euroopa väikeriikide kogemus õpetab, et sõjaks vastandumine lõpeb ummikuga, *samal ajal kui* kõigile kasulik olemise püüd tasandab eelarvamusi ja kõrvaldab pinged. [A]

Selliseid lauseid on siinses töös käsitletud siiski mitte rindosalause-tena, vaid kõrvutuslausetena (→ § 74).

Märkus. Tee samaaegsuse väljendamisest atemporaalse vastanduse väljendamiseni on tuntud grammatiseerumistee (nt Hopper, Traugott 2003). Eesti ajasidesõnast *kuna* on kujunenud siiski ennekõike kausaalne sidesõna, *kuna* areng vastandavaks sidesõnaks on olnud üsna tagasihoidlik.

§ 17 **Möönva** vastanduse spetsiaalsed sidesõnad on *kuid* ja *ent*, kuid alati saab kasutada ka *aga*, kui ootusvastasus selgub kas kontekstist või möönvatest konnektiivpartiklitest *siiski*, *ikkagi*, *ka siis*, *ometi(gi)*, *sellest hoolimata*, *sellele vaatamata*, *sellegipoolest* vms. Nt

Juhan on gripis, *aga / kuid / ent* käib *sellest hoolimata* töö. Vend Bertrand langetas mõõga, *ent* tema ilme jäi karmiks. [I] President Meri tunnistas, et tollest Euroopas tunnustatud poliitikust on ka

konkreetselt juttu olnud, *kuid* ei öelnud mõistetavalt tema nime välja. [A] Ma ei ole seda küll peaaegu kasutanud, *aga siiski*, mul on hea meel, et ta on mul olemas. [I]

Möönvate partiklite olemasolu korral (a), samuti juhul, kui vastandav lause väljendab ootamatusest tulenevat üllatust, mida markeerib vastav intonatsioon (b), võib vastandava sidesõna asemel esineda ühendav sidesõna *ja / ning*. Sidesõna võib ka üldse ära jääda ja selle aset täita möönev konnektiiv (c).

- a. Juhan on gripis *ja* käib *sellest hoolimata* tööl. Õiget otsust on sellistes tingimustes väga raske langetada *ja ometi* ei minda peaaegu kunagi vaatama täiesti juhuslikku filmi. [A] Kuidas saab minister pidada end kellegi surmas vastutavaks *ja sellele vaatamata* ametis jätkata, imestas Michel. [A]
- b. Juhan on gripis *ja* käib tööl!
- c. Tuletikk valgustas auto sisemust vaid viivu, *siiski* jõudis Raul näha võõra mehe kõrval Monikat. [I]

Markeeritud vastandusena on möönev vastandus alati pööramatu ja kaheliikmeline. Nende omaduste poolest sarnaneb möönev vastandlause kõrvallausega. Osalause te asümmeetrilisuse tõttu on näiteks alljärgneva lausepaari (a) esimese ja teise lause puhul ootused (millele tegelikkus ei vasta) erinevad: esimeses on varjatud ootuseks see, et mõlemad poisid on kooliealised, teises aga see, et nad on koolieelikud. Lauses (b) on küll kolm osalause, kuid vastandus jääb siiski binaarseks – kolmas vastandub kahele esimesele kui tervikule.

- a. Vanem poiss käib koolis, *aga / kuid / ent* noorem siiski veel lasteaias. – Noorem poiss käib lasteaias, vanem poiss siiski juba koolis.
- b. Vanem poiss käib koolis, noorem lasteaias, *aga / kuid / ent* tütar siiski alles lastesõimes.

Möönev rinnastus sarnaneb möönva alistusega selle poolest, et mõlemal juhul väljendab üks osalause teisest järelduvale (oodatule) vastupidist. Ainult et alistuse puhul on normaaljuhul markeeritud see, millest järeljub, rinnastuse korral see, mis järeljub. Üht ja sama situatsiooni on harilikult võimalik väljendada kord rind-, kord põimlausega. Nt

Juhan on gripis, *kuid* käib sellest hoolimata tööl. → *Kuigi* Juhan on gripis, käib ta sellest hoolimata tööl.

Möönvat vastandust võivad väljendada mitte ainult *kuid*, *aga* ja *ent*, vaid mõnikord järellause ees ka sidendid *kuigi*, *ehkki*, *ehk küll*, *olguigi* (*et*), mis tavaliselt alustavad kõrvallauseid (→ § 94). Sellisel juhul puudub osalause vahel põhjuse-tagajärje seos (a). Viimase olemasolu korral on tegemist põhjendava mööndlausega (b) (→ § 75).

- a. Ta oli pahane, *kuigi* (~ *kuid*) ta ei näidanud seda välja.
- b. Ta ei tahtnud midagi öelda, *kuigi* ta suu lahti tegi.

Põim- ja rindlause vahepealset lausetüüpi esindavad liitlauseid, kus põhjust märkivaks osalauseks on küll *olenemata*-tüüpi mööndkõrvallause, kuid sellest hoolimata on järgneva osalause ette lisatud vastandav sidesõna (→ § 94). Nt

Olgu(,) *kuidas* on, (*kuid*) hea see ei ole. *Ükskõik mis ka* ei juhtuks, (*aga*) meie jääme isamaale truuks.

§ 18 Mõõnva vastanduse erijuhtumeid. Prototüüpse mõõnva vastanduse puhul on ootusvastane järelliikmega otseselt väljendatu kehtivus. Seni vaadeldud näitelauseid illustreerisid just sellist vastandust. Kuid on ka selliseid vastandusi, kus ootusvastane pole mitte niivõrd see, mida järelliige otseselt väljendab, vaid pigem see, mis järelliikmega väljendatust jäeldub. Selline on näiteks **preventiivne** vastandus (vt nt Payne 1985a, Malchukov 2004).

Juhan läks tööle, *kuid* jäi trammi alla (ning järelikult ei jõudnudki kohale).

Vastandav järelliige väljendab siin situatsiooni, mis takistas eesliikmega väljendatu asetleidmist. Tegemist on kaudse ootusvastasusega, sest vastandliikmest jäeldub, et oodatud sündmus (Juhan jõudis tööle) ei leidnud aset.

Kui preventiivse vastanduse puhul on jäeldusena tõlgendatav ainult järelliige, siis **argumenteeriva** vastanduse puhul (vt nt Malchukov 2004) pole kumbki vastanduse liige otseselt võetav. Nt lauset (a) võiks parafraseerida lausega (b).

- a. Maja on ilus, *kuid* kallis.
- b. Et maja on ilus, siis ma võiksin selle ära osta, *kuid* kuna see on (liiga) kallis, siis ma siiski ei osta seda.

Märkus. Katrin Karu (2004b: 178) väidab, et laused *Juhan pistis jooksu*, *kuid komistas ja murdis jala* ning *Kleit on moodne*, *kuid ebamugav* ei ole

möönvad. Osalauseste otsesest tõlgendust silmas pidades on see tõesti nii, järelduslikku tõlgendust arvesse võttes aga mitte. Kuid just järelduslik tõlgendus on see, mis võimaldab sellistes lausetes kasutada sidesõnu *kuid* ja *ent*.

Preventiivse vastanduse korral möönvaid konnektiivpartikleid järelausesse lisada ei saa, argumenteeriva vastanduse puhul aga küll. Vrd

*Juhan läks linna, *kuid* jäi *siiski* rongi alla.

Maja on ilus, *kuid siiski* kallis.

Ootusvastane vastandus võib olla ka **erandi vastandamine üldisele** selle osana (vt ka ISK 2004: 1054–1056). Vastandava sidesõna asemel markeeritakse erandit partiklitega *ainult* (*et*), *vaid*, *üksnes*, *välja arvatud* jms. Nt

Mul on kõik asjad pakitud, *ainult* seebi ja hambaharja pistan pärast kohvrisse.

Korrigeeriv vastandus

§ 19 Korrigeeriva vastanduse 'mitte see, vaid too' väljendamiseks on eesti keeles olemas spetsiaalne sidesõna *vaid*. Eeslause eitus fookustab sageli mingi lauseelemendi. Moodustajaeitusele omaselt näitab eituse fookust eituspunkt *mitte* selle elemendi ees. Eitavas vormis on harilikult ka eeslause öeldisverb, ehkki lauseis, kus fookus paikneb verbi järel, on võimalik ka jaatav vorm. Vastandust tugevdavad konnektiivpartiklid *hoopis*(*ki*), *pigem*(*ini*) järellauses. Ebapiisavuse korrigeerimist väljendavad partiklid *ainult* või *üksnes* eeslauses ja/või *ka*, *isegi*, *koguni*, *juba* jms järellauses. Sidesõna *vaid* võib mitte-elliptilise järellause eest mõnikord puududa. Nt

Ta *ei* astunud kunagi neist üle, *vaid* laskis need oma teelt kõrvaldada. *Mitte* eestlased *ei* teinud sakslasi oma orjadeks, *vaid* saksa parunid vahetasid eestlasi hobuste ja koerte vastu. [I] Nad *olid* (~ *polnud*) kööki jätnud *mitte ainult* õllepudelid ja kalaluid, *vaid* põletanud *ka* mingeid pabereid. [I] Hilja ütles kohe, et asi *pole* akus, *vaid hoopis* korpus laseb vette sisse. [I] Ja ta *ei* piirdunud *ainult* Marta Selmeri nägemisega, *vaid* mõtles tutvuda *ka* probleemi teise küljega. [I] Ta *mitte ainult ei* küsi ega taha teada, (*vaid*) ta *juba* teab.

Korrigeerivat vastandust väljendab ka jaatava eesliikmega sidesõnata pöördkonstruktsioon *X, mitte Y* (→ 3 § 81). Nt

Ja samas jääks antud lahenduse juures raha pank, *mitte* ei vedeleks sulana kuskil seifis. [etTenTen]

Sidesõnade *aga, kuid* ja *ent* kasutus on õigustatud **möönev-korrigeeriva** vastanduse korral, mida markeerib sageli partikkel *küll* ja mis eeldab, et vastandatud lauseelemendid esinevad normaaljuhul koos ning ühe mitteesinemine ja teise esinemine ei ole tavapärane. Nt

Saia ma ei söö, *aga / kuid / ent* leiba *küll*. Riknenud kaupa seekord ei avastatud, *küll aga* olid paljudel müüjatel korrast ära kauba kvaliteeti ja päritolu tõendavad paberid. [A]

Märkus. Olle Soku uurimusest (2017) nähtub, et sidesõna *kuid* on vanemas kirjakeeles täitnud puhtkorrigeerivat funktsiooni, s.o esinenud sidesõna *vaid* tähenduses. Mõõnva tähenduse omandas *kuid* alles 19. sajandil.

Kirjandust rindlause kohta: ERELT, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | ERELT, MATI 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. | HASPELMATH, MARTIN 2007. Coordination. | KARU, KATRIN 2004b. Ühest mööndlause alaliigist eesti ja vene keeles. | ISK 2004. | MALCHUKOV, ANDREJ L. 2004. Towards a semantic typology of adversative and contrast marking. | MAURI, CATERINA 2007. Conjunctive, disjunctive and adversative constructions in Europe: Some areal considerations. | MAURI, CATERINA 2008. Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond. | PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. | PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. | SALUVEER, HELLE 1971. Ühendavast ja vastandavast koordinatsioonist tänapäeva eesti keeles. | VALMIS, AAVO 1980. Rindlausest tänapäeva eesti keeles.

PÕIMLAUSE

Põimlause mõiste ja struktuur

§ 20 Põimlause on liitlause, mis koosneb alistavast lausest ja sellele alistuvast, enamasti selle liikmena toimivast kõrvallausest. Kuigi alistav lause võib omakorda alistuda mingile muule lausele, on tüüpiline alistav lause siiski pealause. Seetõttu kasutatakse siinses põimlause kirjelduses põhiliselt terminipaari **pealause** ja **kõrvallause**.

Pea- ja kõrvallauset seob harilikult kõrvallauses alistav **sidend** ja pealauses **korrelaat**:

Ma tean (*se*da) [KORRELAAT], *et* [SIDEND] sa käisid reisimas.

Korrelaat on asendusfunktsiooni täitev sõna või fraas, millega kõrvallause sidend või kõrvallause tervikuna on viiteseoses. Korrelaat koos kõrvallausega esineb pealause mingi lauseliikmena. Seejuures just korrelaat on see lauseelement, millel on lauseliikme vormilised tunnused, eriti just tema kaudu realiseerub vormis kõrvallause alistumine pealausele või pealause mingile liikmele. Sidend kannab kõrvallause sisu pealausele, erandjuhul (→ § 105) pealause sisu kõrvallausesse. Juhul kui kõrvallause kuulub sisuliselt kogu pealause juurde (adverbiaallausetes), võib korrelaat nihkuda ka kõrvallausesse ja moodustada sidendiga ühe terviku – **korrelaatsidendi**.
Vrd

- a. Ma hilinesin *sellepärast* ~ *selle pärast*, *et* auto läks rikki.
- b. Ma hilinesin, *sellepärast et* (= *sest*) auto läks rikki.

Sidendiks võivad olla: a) sidesõnad *et, kui, nagu* ja nende ühendid korrelaatidega: *sellepärast et, selleks et, nii et, niipea kui, nii nagu* jne; ilma korrelaatideta ka sidesõnad *kuna, sest, kuigi* jne, b) küsisõna *kas*, c) küsivad-siduvad asesõnad ja mäarsõnad: *kes, mis, kumb, mis-sugune, milline; kus, kust, kuhu, kunas, millal, kuidas, mismoodi, miks, misjaoks, mispoolest* ~ *mille poolest, kuivõrd* jne, d) fraasid, mis koosnevad harilikult küsivast-siduvast asesõnast või adverbist ning noomenist või adverbist: *mis ajani / viisil / põhjusel / eesmärgil / otstarbel, millisel viisil, kui palju / kaua* jne.

- a. Ta arvab, *et* täna on koosolek. Juhataja on haige, *nii et* täna jääb koosolek ära.
- b. Ta ei tea, *kas* täna on koosolek.

- c. Huvitav, *miks* koosolek on täna.
- d. Huvitav, *mis põhjusel* on koosolek täna.

§ 21 Olenevalt sellest, milline on kõrvallause alistussuhe pealausega, liigituvad kõrvallused **komplementlauseteks**, **määrus-** ehk **adverbiaallauseteks** ning **relatiivlauseteks**.

Komplementlause on pealause predikaadi komplementid ehk seotud laiendid ning nad on tervikuna viiteseoses pealauses mõnikord tegelikult olemasoleva, enamasti aga juurdemõeldava korrelaadiga. Nt

Ma kuulsin (*seda*), et sa olid haige.

Adverbiaallause on pealause predikaadi vm lauseelemendi vabad laiendid. Sisu poolest iseloomustavad nad enamasti kogu pealausega väljendatut. Nt

Kui sa seda teed, (*siis*) läheb sul halvasti. *Selle asemel* et õppida, vaata ta telekat.

Ka adverbiaallause on tervikuna viiteseoses korrelaadiga. Komplementlausega võrreldes on adverbiaallause korrelaat (nt *selleks*, *sellepärast* jms) hoopis sagedamini obligatoorne.

Adverbiaallause kui vaba adverbiaali täpsem nimetus olekski vaba adverbiaallause, sest leidub ka adverbiaali vormis lauseid, mille esinemise võimalus ja vorm oleneb pealause predikaadist. Nt

Ta unistas *sellest*, et kunagi on tal naine ja kolm last.

Enamasti on tegemist üldise objektitähendusega lausetega, mida eesti süntaksis on nimetatud sihitismäärus- või rektsiooniadverbiaallauseteks. Siinses käsitluses nimetatakse neid komplementadverbiaallauseteks ning kirjeldatakse komplementlause, mitte adverbiaallause all. Kuid ka tüüpiliste adverbiaallausete hulgas leidub neid, mille esinemine on mõnikord põhja tähendusest tingitud. Näiteks otstarbelause on seotud, kui ta laiendab sobivust väljendavaid predikaate *sobima*, *kõlbama* jms (a). Viisilaiend on verbi *teretama* suhtes ilmselt vaba laiend (b), verbi *käituma* suhtes aga seotud, pealegi obligatoorne (c).

- a. Ta ei ole sobiv *selleks*, et lapsi õpetada.
- b. Ta teretas mind. – Ta teretas mind *nii nagu peab* / *viisakalt*.
- c. *Ta käitus. – Ta käitus *nii nagu peab* / *viisakalt*.

Laiendi seotus või vabadus on sellistel juhtudel küll oluline info pealause verbi või konstruktsiooni tüübi kohta, kuid laiendi enda kohta ei ütle see midagi. Kuivõrd selliste adverbialausete konstruktsiooni ja omadused määrab adverbialtäendus, siis on siinses töös käsitletud neid koos „päris“ vabade adverbialausetega.

Relatiivlauseid kuuluvad tüüpjuhul täiendina pealause mingi nimisõnafraasi koosseisu (a), erandjuhul täiendavad nominalisatsioonina mõtestuvat lauset (b). Viiteseoses nimisõnafraasi või kogu lausega on relatiivlause sidend.

- a. Ta pole [*see mees, [kelleks sa teda pead]*].
- b. [*Ta naeratas pilkavalt*], *mis* mind vihale ajas.

Kirjandust § 20 ja 21 kohta: EREL, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta.

Komplementlause

Üldist

§ 22 Komplementlauseid laiendavad peamiselt mentaalseid protsesse ja seisundeid või verbaalset suhtlust väljendavaid sõnu või sõnade ühendeid, vähesel määral ka muid sõnu. Korrelaatideks on näitavad asesõnad *see, selline, säärane, niisugune, seesugune*, erandjuhul ka näitavad määrsõnad *nii, sedasi* jms. Nii nagu muud komplemendid (seotud laiendid), jagunevad ka lauselised komplemendid **argumentideks** ja **predikatiivseteks komplementideks**. Argumendid väljendavad situatsiooni osalisi ning täiendavad sisuliselt lause semantiliselt predikaati, milleks võib olla kas verb grammatilise predikaadina (a) või verbi ühend mingi nominaalse lauseliikmega, enamasti predikatiiviga (b).

- a. *Ma tean, et sul juhtus äpardus.*
- b. *Ma olen teadlik sellest, et sul juhtus äpardus.*

Predikatiivsed komplemendid (predikatiiv, predikatiivadverbiaal) väljendavad omadust või seisundit ning täiendavad sisuliselt lause grammatilist predikaati, s.o öeldisverbi, luues niimoodi (komplekse) semantilise predikaadi. Nt

Järeldus *on selline, et* ehitus tähtjaks valmis ei saa.

Predikatiivsed komplementid on õigupoolest kahepaiksed. Olles küll ühelt poolt verbi komplementid, olenevad nad samas subjektina esi-neva nimisõna (siinses näites subjekti *järeldus*) tähendusest, mistõttu neid võib pidada ka subjekti komplementideks.

§ 23 Süntaktilise funktsiooni põhjal liigituvad argumentlausead a) **subjektlauseteks**, b) **objektlauseteks** ja c) **komplementadverbi-aallauseteks** ning predikatiivsed komplementlausead d) **predikatiiv-lauseteks** ja e) **predikatiivadverbiaallauseteks**.

- a. (*See*) on kurb, *et ta on* haige.
- b. Ta ei tea (*seda*), *kuidas* käituda.
- c. Mul pole aimugi (*sellest*), *kas* ta tuleb või ei.
- d. Asjalugu on *selline*, *et ta on* haige.
- e. Arvamus kujunes *selliseks*, *et tuleb* teha ekspertiis.

Komplementlause võib esineda ka vaimset seisundit või protsessi, verbaalset tegevust või selle tulemust väljendavate abstraktnimi-sõnade (*mõte, idee, mulje, väide, küsimus* jms) atribuudina. Nt

See teadmine, *et ta seisab* õige asja eest, andis talle jõudu tegutsemiseks.

Sellised laused jäävad õigupoolest komplementlausete ja relatiivlau-sete piirimaile ja neid võib käsitleda **relatiivsete komplementlause-tena** (→ § 31).

§ 24 Kommunikatiivse struktuuri järgi liigitatakse komplement-lausead **väit-** ja (**kaudseteks**) **küsilauseteks**. Väitlauseid seovad pea-lausega: a) üldalistav sidesõna *et* (→ § 26), b) ekvatiivisidesõnad *nagu* ~ *justnagu*, *kui* (tähenduses 'nagu') ~ *justkui* ~ *otsekui* (→ § 32), c) sidend *kui et* (→ § 35), d) tingimus- ja ajasidesõna *kui* (→ § 36) ning e) ajasidesõna *kuni* (→ § 37). Väitlause võib seostuda pealausega ka f) ilma sidendita (→ § 43).

- a. Ta teadis, *et sõbral* oli õigus.
- b. Talle näis, *nagu* poleks ta ära olnudki.
- c. Oma isa kohta ei võivat ta muud öelda, *kui et ta on* isa.
- d. See on hea, *kui* kord jälle majas on.
- e. Kestis kaua, *kuni* Jüri tuli.
- f. Igaüks mõistab, meie majandus on heal järjel.

Küsilausete puhul täidavad sidendi funktsiooni küsisõnad: a) küsipartikkel *kas* üld- ja alternatiivküsilause puhul (→ § 38) ning

b) küsivad-siduvad asesõnad ja proadverbid *miks, kus, kuidas* jt eriküsilauseste puhul (→ § 38). Üld- ja alternatiivküsilausest võib sidendi funktsiooni täita ka c) öeldisverbi inversiivne lausealguline asend (→ § 38).

- a. Helle küsis, *kas* Leelo on haige.
- b. Helle küsis, *miks* Leelo töö pole.
- c. Jüri pole kindel, *armastab ta* Maret või mitte.

§ 25 Komplementlause neutraalasend on pealause predikaadi järel, eesasend on infostruktuurilt markeeritud. Vrd

Ma kuulsin, *et* sa sõidad Pariisi. – *Et* sa Pariisi sõidad, *sega* ma juba kuulsin.

Korrelaadi olemasolu korral ei pruugi predikaadi järel olev komplementlause korrelaadile vahetult järgneda. Nt

See on tore, *et* sa Pariisi sõidad. Ma kuulsin *sega* juba ammu, *et* sa Pariisi sõidad.

Seevastu eesendis kõrvallause ja selle korrelaat (kui seda kasutatakse) on alati vahetus kontaktis. Korrelaat kas järgneb vahetult kõrvallausele (a) või on viidud kõrvallause ette, ülejäänud pealausest lahku (b).

- a. *Et* sa Pariisi sõidad, *sega* ma juba kuulsin. – **Et* sa Pariisi sõidad, ma juba kuulsin *sega*.
- b. *Seda*, *et* sa Pariisi sõidad, ma juba kuulsin.

Väitlause komplemendina

Et-kõrvallause komplemendina

§ 26 Sidesõna *et* on üldalistav sidend, millest ei järeldu midagi kõrvallausega väljendatud propositsiooni tõesuse või vääruse kohta. Kui *et*-kõrvallausel on tõesus-eele, tuleneb see põhisõna leksikaalsest tähendusest. Näiteks kui põhisõnaks on verb *teadma*, eeldab kõneleja kõrvallausega väljendatu tõesust nii *teadma*-verbi jaatava kui ka eitava vormi korral. Selliseid verbe nimetatakse faktiivseteks verbideks. Kui aga asendada *teadma* verbiga *uskuma*, siis selline eele kaob. Vrd

Ta *teab*, *et* Juhan on haige. – Ta *ei tea*, *et* Juhan on haige.
Ta *usub*, *et* Juhan on haige. – Ta *ei usu*, *et* Juhan on haige.

§ 27 *Et*-komplementlause kuulub argumendina, s.o **objekti, komplementadverbiaali** või **subjektina** järgmiste predikaatide juurde.

1. Teadmispredikaadid – info olemasolu, saamist, tulemuslikku hankimist või unustamist väljendavad faktiivsed predikaadid:
 - a) *teadma, mõistma, mäletama, märkama, kuulma* 'teada saama', *nägema* 'aru saama', *kindlaks tegema, välja uurima, unustama* jms objektlause puhul; b) *teadlik olema (sellest), aru saama (sellest), selgusele jõudma (selles)* jms komplementadverbiaallause puhul; c) *teada olema, selguma, nähtuma, meeles olema, meenuma, ununema* jms subjektlause puhul.
 - a. Ta teadis, *et* sõbral oli õigus. Ta mäletab siiani, *et* esimestel päevadel viis lapse aeda isa. [A] Märkasin, *et* keegi naine kõnnib minuga kohakuti teisel pool tänavat. [I] Euroopa pankurid näevad, *et* Ameerika trendi eest pole pääsu. [A] Revidendid tegid kindlaks, *et* ladu valvanud sõjaväelased müüsid relvi turuhinnaga. [A] Ei maksa unustada, *et* ilma inimesteta lehm piima ei anna. [A]
 - b. Küll on tema sõnul asutus teadlik *sellest*, *et* toiduseadus nõuab kohustuslikku tervisekontrolli neilt, kes puutuvad kokku söödava kaubaga. [A] Teadlased on jõudnud selgusele, *et* superagent James Bondi lemmikkokteil aitab ära hoida nii südame- kui ka silmahaigusi. [A]
 - c. See on ju teada, *et* see näitemäng kirjutati tema peale mõeldes. [A] Eesti Konjunktuuriinstituudi küsitlusest nähtub, *et* 80 protsenti eestimaalastest eelistab Eestis toodetud toidukaupa importkaubale. [A] Kuid mulle meenub, *et* Kultuurkapital jagas eelmisel aastal peaaegu 80 miljonit krooni. [A]
2. Tõesushinnangu predikaadid – tõenäosuslikku hinnangut propositsiooni tõesuse või vääruse kohta sisaldavad mittefaktiivsed predikaadid: a) *arvama, oletama, uskuma, kahtlustama* jms objektlause puhul; b) *veenduma (selles), veendunud / kindel olema (selles); kahtlema (selles)* jms komplementadverbiaallause puhul; c) *näima, paistma, tunduma; tõenäoline / väheusutav / võimalik / võimatu / õige / väär olema, tõe vastama* jms subjektlause puhul.
 - a. Ära arva, *et* ma ainult pudru pärast kiidan. [I] On oletatud, *et* avari süüdlane oli purjus. [A] Mõned kriitikud kahtlustasid koguni, *et* tegemist pole eesti autori originaalloominguga, vaid tõlkega. [T] Alguses ma ei uskunud, *et* asi on nii tõsine. [A]
 - b. Üldsus on kahjuks veendunud, *et* Tallinna linnavalitsus on korrumppeerunud. [A] Üle poole põhikooli õpilastest oli kindel *selles*, *et* õpetajad kohtlevad õpilasi ebaõiglaselt. [A] Ta kahtleb ka

selles, et nende sõidukulud tasub kutse esitanud rahvusvaheline organisatsioon. [A]

- c. Näib, *et sõbralikud lahkumineked on tema stiil.* [A] Ent paistis, *et hiljem sai sellest talle põhiküsimus.* [A] Pole võimalik, *et kõik on juhuste jada.* [A] On väheusutav, *et kauplus või tankla sooviks tegeleda kahjumliku tegevusega.* [A] Seega polnud tõenäoline, *et ta ootamatult poisile kallale kargaks, maanteele pikali paiskaks ja jalgadega tümitaks.* [I]

3. Kõnepredikaadid – info edastamist või mitteedastamist väljendavad predikaadid: a) *ütleva, rääkima, teatama, seletama, lisama, vastama, õpetama; varjama, salgama, valetama, eitama* jms objektlause puhul; b) *süüdistama, vaikima* jms komplementadverbiaallause puhul; c) *märkimist / meenutamist / kajastamist vajama / väärima, ütlemata / kirjutamata jääma* jms subjektlause puhul.

- a. Arstid ütlesid mulle, *et selline šokk ja läbielamine võib veel isegi aastate pärast välja lüüa.* [A] Pärast hoiatusstreike teatas GoBus, *et ei katse bussijuhtide palka tõsta.* [A] Meile vastati, *et neil on oma ülesanded.* [A] Siis õpetati meile, *et riigijuhte tuleb austada.* [A] Ei saa salata, *et olen kunagi ikka päris korralikult viina võtnud.* [A] Ta valetab, *et on puhtaks varastatud.* [A]
- b. Teid on veel süüdistatud *selles, et määrasite endale aastapalgaks 600 000 Rootsi krooni.* [A] *Sellest, et Rene magamise pärast said mõnitada kolm jaotäit ajateenijaid, ta vaikis.* [A]
- c. Muu hulgas väärrib meenutamist, *et Kadriorg oli kunagi töö- ja elupaigaks mitmetele kujutavkunstnikele.* [A] Paraku on jäänud rahvale *ütlemata, et kokkulepitu järgi tuleb meil elada põlvkondade kaupa.* [A]

4. Tundepredikaadid – emotsionaalset reaktsiooni või seisundit, samuti emotsionaalset hinnangut väljendavad predikaadid, enamasti faktiivid: a) *kahetsema, häbenema, välja kannatama, pahaks / imeks panema* jms, ka mittefaktiivid *kartma, pelgama* objektlause puhul; b) *rõõmustama (selle üle), hoolima (sellest), rõõmus / tänu-lik / rahul / meeleheitel / üllatatud / vaimustatud olema, hea meel olema (selle üle), piinlik olema (selle pärast), kahju olema (sellest)* jms komplementadverbiaallause puhul; c) *meeldima, kurvastama; hea / tore / meeldiv / halb / vastik / inetu / ebameeldiv / mõnus / kiiduväärt / vastumeelne / meelepärane / imelik / huvitav / tähtis / ime / õnn / kellegi mure / kellegi asi olema* jms subjektlause puhul.

- a. Olen mitmel korral kahetsenud, *et* omal ajal välisklubisse ei läinud. [A] Tema arvates pole põhjust häbeneda *seda*, *et* naine peab töötama mitme eest. [A] Ettevõtjad panevad pahaks, *et* maksuameti suhtumine on viimasel ajal nende suhtes pahauskne. [A] Alguses Margit aga häbenes ja kartis, *et* juhtunust hakatakse liiga palju rääkima. [A]
- b. Tartu linna haridusosakond rõõmustab kõige rohkem *selle üle*, *et* Tartu koolid on heal tasemel. [A] Ma olen tänulik teile *selle eest*, *et* te mind peale võtsite. [I] Osa inimesi on rahul *sellega*, *et* teenindamine on endisest kiirem. [A] Mul on hea meel, *et* ma olen siin. [A] Mul ei olegi kahju, *et* mõni laps selle raha niisama ära kulutab. [A]
- c. Mariale meeldis, *et* üksildasi võetakse perenõuandla tutvumis-teenistuses vastu sõbralikult ja lahkelt. [A] On hea, *et* see vana mälestusmärk saab korda. [A] Selle kõige foonil oli imelik, *et* mu isa häbenes oma luuletajast venda. [I] Huvitav, *et* vanausuliste osakaal komide seas oli mõnel juhul isegi suurem kui kohalike venelaste seas. [A] Meie õnn, *et* sinivetikas pole eluohtlik. [A]
5. Soovi- ja vajalikkuspredikaadid: a) *soovima*, *tahtma*, *lootma*, *igatsema* jms objektlause puhul; b) *unistama* (*sellest*) komplementadverbiaallause puhul; c) *vaja* / *vajalik olema* subjektlause puhul.
- a. Vene pool aga soovis, *et* arhiivi- ja kultuurivarasid käsitletaks üksteisest lahus. [A] Ta muidugi ei tahtnud, *et* ma ära läheksin. [A] Ma väga *loodan*, *et* järgmistel valimistel osaleb terve Eesti. [A]
- b. Aga nagu ütlesin ühes varasemas kirjas, olen ammu unistanud, *et* saan mõne elukutselise meesatleediga rinda pista. [I]
- c. Praegu oleks vaja, *et* temast üldse ei räägitaks. [A]
6. Tajupredikaadid: *kuulma*, *nägema*, *tajuma*, *tundma* jt objektlause puhul. Nt
- Mees läks välja vaatama ning nägi, *et* korsten on keskelt pooleks läinud ning korstnajala kõrvale vajunud. [A] Õpetaja kuulis, *et* keegi kröbistab ja tegi loomulikult sahtli lahti. [A]
7. Mõjutuspredikaadid – tegevuse või protsessi põhjustamist, olenevust ja toimumise kontrolli väljendavad predikaadid: a) objektlause puhul: *nõudma*, *paluma*, *lubama*; *tegemea*, *katsuma*; *valvama*, *jälgima*, *ootama*, *vaatama* jms; b) komplementadverbiaallause puhul: *hoolitsema*, *hoolet kandma*, *vastutama* (*selle eest*); c) *sõltuma*, *olenema* subjektlause puhul.

- a. Nad nõuavad, *et* linn selle otsuse tühistaks. [A] Ta palus, *et* ma ajakirjanduses sellest ei räägiks. [A] Lubage, *et* ma ei kommenteeri seda küsimust. [A] Tehke, *et* kaote! Ehmatusest keeletu Sohvi katsus, *et* saunast välja sai. [I] Vaadake, *et* NKVD sellest midagi teada ei saaks. [I] Venitusharjutusi sooritades jälgige, *et* saate hästi vabalt neelata ja rääkida. [A]
 - b. Iga müügikoha omanik kannab ka ise hoolt, *et* tema plats puhas oleks. [A] 130 laboranti vastutab *selle eest*, *et* Eestisse ei pääseks ohtlikud toiduained. [A]
 - c. Temast sõltub, *et* ma hiljem poleks pildil äkki tumeda ihuvärviga või punase näoga. [A]
8. Eksistentsi- ehk olemasolupredikaadid: a) *juhtuma*, *esinema*, *ette tulema*, harva ka *olema* subjektlause puhul; b) *piisama*, *aitama*, *jätkuma* (*sellest*) komplementadverbiaallause puhul.
- a. Kuid küllalt juhtub *sedagi*, *et* keegi mõtlebki välja päris uue sõna. [A] Võib ju olla, *et* kultuuriminister ei märganud 50-miljonilist erinevust. [A]
 - b. Võib-olla piisab *sellest*, *et* ma olen seal kohal. [A]

§ 28 Argumentsete *et*-komplementlausetega korreleerivad on harilikult asesõna *see*, mis infostruktuurilt markeerimata lauses jäetakse tavaliselt ära. Mõnel juhul võib *see* vahelduda näitavate määrsõnadega *nii*, *sedasi* vms, nt arvamist ja näimist (§ 27 p 2), ütlemist (p 3) väljendavate verbide ja eksistentsiverbide *juhtuma* ja *olema* (p 8) puhul. Näimisverbide *näima*, *paistma*, *tunduma* (p 2) puhul on määrsõnaline korrelaat koguni ainuvõimalik. See osutab selliste subjektlausetega sarnasusele viisilausestega (→ § 69). Nt

Juhtus *see* ~ *nii*, *et* haige suri. Millegipärast arvan *nii* (~ *sedasi*), *et* siseministrina püüan *nii* palju kui võimalik hoiduda avalikkuse tähelepanust. [A] Las õmblevad sihukese ristiga lipu, sest paistab *sedasi*, *et* Eestimaa on sedapuhku põhjamaade vallutuse alla langenud. [A]

§ 29 Objektlausega ja enamasti ka komplementadverbiaallausega lause on normaallause, mille tegevussubjektiks (TS) ja ühtlasi grammatiliseks subjektiks (GS) on teadmise-, tõenäosushinnangu, tunde-, soovi- ja tajupredikaatide ehk mentaalset protsessi või seisundit väljendavate predikaatide puhul kogeja, kõne- ja mõjutuspredikaatide puhul agent. Nt

Ma [GS : TS : KOGEJA] teadsin, *et* midagi on lahti.

Ma [GS : TS : KOGEJA] olin teadlik *sellest*, *et* midagi on lahti.

Ma [GS : TS : AGENT] ütlesin, *et* midagi on lahti.

Te [GS : TS : AGENT] hoolitsege *selle eest*, *et* kõik oleks korras.

Subjektlausega, mõnel juhul ka komplementadverbiaallausega lause on mentaalpredikaatide puhul kogejalause, kus kogeja on küll (enamasti) tegevussubjekt, kuid mitte grammatiline subjekt, vaid kas adverbiaal või mõningate tundeverbide puhul objekt (nn tundekausatiivlauses). Osa hinnangupredikaatide puhul on subjektlausega lause normaallause, eksistentsi- ja olenevusverbide korral aga eksistentsiaallause.

KOGEJALAUSE: Mulle [ADVL : TS : KOGEJA] tundus, *et* midagi on lahti.

KOGEJALAUSE: Mul [ADVL : TS : KOGEJA] on kahju, *et* see nii läks.

KOGEJALAUSE: Mind [GO : TS : KOGEJA] hämmastab, *et* te midagi ei tea.

NORMAALLAUSE: *See* on halb, *et* te midagi ei tea.

EKSISTENTSIAALLAUSE: Juhtub *sedagi*, *et* mõni jääb tööle tulemata.

§ 30 Predikatiiv- või predikatiivadverbiaallausena on *et*-komplementlause tavaline juhul, kui (eesasendis) pealause subjektiks on nimisõna, mis väljendab eespool (→ § 27) loetletud mentaalseid protsesse ja verbaalseid toiminguid või nende tulemust (*kogemus, järeldus, eeldus; veendumus, arvamus, oletus, kujutlus, usk; soov, lootus, kavatus, plaan; väide, käsk, nõue, palve* jms). Seejuures nimisõnal ei pruugi alati olla verbivastet (nt *seisukoht, probleem, idee* jms puhul, vrd *käsk – käskima, soov – soovima*). Nt

Pleenumi lõppjärelendus oli hoopis *selline*, *et* võim tsentraliseeritakse ..

[A] Lõplik seisukoht kujunes *seesuguseks*, *et* tuleb teha uus ekspertiis.

[A] Meie plaan oli *selline*, *et* 1. juunil olnuks maja valmis ja sügiseks sisustatud. [A] Käsk oli *selline*, *et* õhtuks olgu plats puhas. [I] Ka

tubakavabriku sulgemisel oli üks argument *see*, *et* salatubaka osa on kasvanud. [A]

Et-lause võib esineda predikatiivina või predikatiivadverbiaalina ka olukorda väljendavate nimisõnade (*olukord, situatsioon, asi, asjalugu* jms) juures, millel verbiline väljendusvõimalus üldse puudub. Nt

„Olukord oli *selline*, *et* võta ja tee, kui ainult tahad,“ meenutab Tallinna roheliste tollane juht Rein Ratas. [A] Situatsioon kujunes *selliseks*, *et* valla volikogu, valla põhimäärus, valla arengukava – kõik on tehtud Kõrgessaare valla nimele. [N]

Osa substantiivide (*mõte, probleem, idee, „point“, asi* jms) puhul võib korrelaat olla ka inessiivis, mis pole predikatiivi või predikatiiv-adverbiaali kääne. Samas selliste lausete ja nimetavalise korrelaadiga predikatiivsete komplementlausete vahel puudub enamasti sisuline erinevus. Vrd

Probleem on *selles, et* tal pole raha. – Probleem on *see, et* tal pole raha. Peamine point oli *selles, et* mida kirjum seda parem. [N] Point on *see, et* Suur Vend ei maga. [N]

§ 31 Relatiivse komplementlausena esineb *et*-lause kõigi nimisõnade laiendina, mis kuuluvad samadesse tähendusklassidesse nagu komplementlauset nõudvad predikaadid. Niisugune kõrvallause toimib nimisõna tähendusest oleneva, seotud atribuudina. Nt

Hetkel on mulle kõige tähtsam teadmine, *et* olen õigesti treeninud. [A] Kriisist väljumist pidurdab ka soov, *et* kõik oleks vanamoodi. [T] Aasta alguses võib inimestel tekkida tunne, *et* raha jääb üle. [A] Mitte igahel, isegi mitte rahvatantsijal pole *seda* õnne, *et* tema auks tantsib Tartu Ülikooli rahvakunstiansambel. [A] 1939. aastal tuli kõrgemalt poolt käsk, *et* Kruus peab jätma õppetöö ülikoolis. [A]. Rõõm *selle üle, et* teda kiideti, oli nii suur, *et* kiskus suu vägisi naerule. [I]

Erinevalt relatiivpronoomeneist ei ole sidesõna *et* kõrvallauselauseliige. Samas on *et* siiski tihtipeale asendatav relatiivpronoomenit sisaldava fraasiga *mille kohaselt* (vt ka ISK 2004: 1110). Nt

Valitsev oli arvamus, *et* (~ *mille kohaselt*) korralikud inimesed, eriti haritlased, ei streigi. [A].

Päris relatiivlauseile on lähemal need nimisõna laiendlauseid, mida ei saa käsitada komplemendina ja kus *et* vaheldub relatiivpronoomeniga vabamalt (→ § 95). Nt

Laskesuusatamine on *selline* ala, *et* *teda* (~ *mida*) murdmaasuusatamisega võrrelda ei saa. [A]

Komplementlauseid ekvatiivisidesõnadega *nagu ~ justnagu, justkui ~ otsekui*

§ 32 Võrdlussõnad *kui* ja *nagu* ning nende tugevduspartiklitega variandid markeerivad tüüpjuhul koos kõrvallause öeldisverbi tingiva kõneviisi vormiga kõrvallausega väljendatu irreaalsust – *seda*, *et* kõneleja ei pea kõrvallausega väljendatut tegelikkusele vastavaks

või vähemasti kahtleb selles (a). Nende võrdlussidesõnadega algavaid lauseid ei saa tarvitada faktiivsete, samuti soovi ja käsku väljendavate sõnadega (b).

- a. Adamsi ja Laari juttudest paistab, *nagu veedaksid* nad suurema osa päevadest kusagil Saatse saapas .. [A]
- b. *Ta mõistis, *nagu oleks* ta eksinud.
*Ta tahtis, *nagu lõpetaks* ta keskkooli.

Konditsionaali asemel esineb harva ka indikatiivi (a) ning kõnepredikaatide puhul kvotatiivi (b). Nt

- a. Samas teatas haridusministeeriumi järelevalve talituse juhataja Meelis Kond, et õpetajad on avaldanud seoses riigieksamitega rahulolematust, *justnagu* neid enam *ei usaldata* oma õpilaste tööde hindamisel. [A]
- b. Uurides karaoket ülistavaid kirjutisi, võite sealt lugeda, et vähearenenud maades õpivad inimesed selle abil lugema ning et riikides, kus tööstusliku meelelahutuse ülepakkumise tõttu kurdetakse, *justnagu olevat* sealne tarbija muutunud passiivseks, tegevat see inimesi isetegevuslikus mõttes ärksamaks. [A]

Vaadeldavate sidenditega komplementlauseis on harilikult toimunud (primaarse) teema ja öeldisverbi inversioon, kuid esineb ka otsejärke. Nt

Pole põhjust oletada, *justkui ei võiks Venemaa ja Ukraina* olla teile kasulikud partnerid. [A] Ta tajus, *justkui sees miski pudeneks* mitmeks tükiks. [I]

Nagu, justnagu, justkui ja *otsekui* võivad esineda ka episteemiliste partiklitena *et*-lauseis, mis sageli on sünonüümsed nende sõnadega algavate lausetega. Vrd

Ära katsugi öelda, *justnagu* sina poleks olnud asjasse pühendatud! – Ära katsugi öelda, *et* sina *justnagu* poleks olnud asjasse pühendatud!
Mulle tundus, *nagu* muigaks ta endamisi. – Mulle tundus, *et* ta *nagu* muigaks endamisi.

§ 33 **Argumentised** *nagu* ~ *justnagu* ja *justkui* ~ *otsekui* -lused laiendavad objektina a) mõningaid kujutlemist, uskumist või teesklemist väljendavaid verbe (*kujutlema, tundma, uskuma, teesklema* jms), b) mõningaid tajuverbe (*nägema, kuulma, tundma, tajuma* jms) ning c) üksikuid mittefaktiivseid ja deklaratiivseid kõneverbe (*ütleva, rääkima, väitma, kordama* jms); subjektina d) näimist ja järelдумist

väljendavaid verbe (*näima, paistma, tunduma, kuulduma, viirastuma, järelduma, tulenema, välja tulema, nähtuma* jms). Näimisverbide puhul võib vahel harva olla sidendiks ka *kui* üksi.

- a. Ta kujutles, *nagu* ootaks Tehvan ukse taga, laseks ja laseks kella ja kuulataks trepist tõusvaid samme .. [I] Sel hetkel tunnen, *nagu* elaksin igavesti. [A] .. miks peaks uskuma, *nagu* meie „ei“ korral hinnad edaspidi ei tõuseks? [A] Jüri teeskles, *nagu* kuuleks ta asjast esimest korda. [I]
- b. Ta tajus, *justkui* sees miski pudeneks mitmeks tükiks. [I]
- c. Manicute puhul ei saaks ka karmim kriitik öelda, *nagu* ei oskaks nad kirjutada pophitte. [A] .. just natuke aega enne oli räägitud, *justnagu* oleks keegi kuulus laulja surma saanud .. [A] Minu meelest on vale, et enne OMi pidevalt korrali, *justnagu* oleks osa sportlasi üleliia. [A]
- d. Tundus, *justnagu* jälgiks meid keegi. [I] Vesi soliseb ja päikesillerduses viirastub, *nagu* liiguks kaju suu .. [A] Teie jutust tuleb välja, *nagu* oleks probleemid Harju päästeteenistuses seotud eelmise, mitte praeguse direktoriga. [A] Tundub, *kui* pöörleksin karussellil. [etTenTen]

Korrelaadi *see* asemel võib mõnikord esineda asemäärsõna *nii*, *nõnda* või *sedasi*. Eriti näimisverbide puhul on sellised laused lähedased viisilauseatele (→ § 70). Nt

Näib *nõnda*, *nagu* ta oleks saksa vurhvi. [A] Näis, *otsekui* teostaks trupp lavastaja ideid küll püüdlikult, ent mingi nihkega. [A] Tundub *nii*, *nagu* õhk, vesi ja maa plaanitseksid midagi, mida inimene pole uneski näind. [A]

§ 34 Predikatiivse komplemendina esinevad *nagu* ~ *justnagu* ja *justkui* ~ *otsekui* -lused peamiselt mõningate näimisele osutavate nimisõnade (*mulje, tunne* jms) puhul (a), **relatiivse komplement-lausena** ka muude §-s 33 esitatud tähendusrühmadesse kuuluvate nimisõnade puhul (*usk, jutt, oletus, järeldus* jms) korral (b).

- a. Fotoallkirjast on mulje aga *selline*, *nagu* oleks kogu 1,3 ha suurune kinnistu prahine. [A] Tunne oli *niisugune*, *nagu* ta oleks pekka saanud. [I]
- b. Isa jättis alati mulje, *nagu* poleks ta seda nime varem teadnud, *nagu* oleks see talle ema nähes esmakordselt pähe tulnud. [I] Mind häirib alusetu lahmiv jutt, *justkui* oleksin täiesti andetu, mõttetu ja sarmitu laulja. [A] Uuringus ei leidnud kinnitust

varasem oletus, *nagu* põhjustaksid laevalained otseselt rannapurustusi. [A]

Komplementlaused sidendiga *kui et*

§ 35 *Et*-komplementlause võib kuuluda võrdlustrandisse. Nt

Ka halb või nõrk seadus on *parem kui see*, *et* üldse puudub seadus või võim .. [A] Ta ei tahtnud midagi *muud kui seda*, *et* nende armastus igavesti kestaks. [I]

Korrelaat *see* võib ära jääda ning komplement alata ka sidendiga *kui et*, *sed*a nii objektlause (a) kui ka subjektlause (b) korral.

- a. Oma isa kohta ei võivat ta muud ütelda, *kui et* ta on isa. [I]
- b. Ja kui ma olen teie õetütar, siis mis oleks loomulikum, *kui et* me koos kirikusse läheksime? [I]

Märkus. *Kui et* -sidendiga võivad võrdlustrandi koosseisus alata ka muud kõrvallauseid kui komplementlauseid, nt kõrvutuse (→ § 74): *Aga isa just ütles, et ta ei lähe, ennem teenib ilma palgata, kui et ära läheb.* [I]

Komplementlaused tingimus- või ajasidesõnaga *kui*

§ 36 Tingimusliku subjektlausena saab tõlgendada *kui*-lauset, mis laiendab faktiivseid hinnangusõnu *hea / halb / kurb / meeldiv* jms + *olema*. Nt

Kahtlemata on *hea, kui* meeskonnas on mõned universaalid, kuid üldiselt peab igal mängijal olema kindel positsioon. [A] *Kurb on, kui* need asjalikud uuringud on jäänud riigivõimul kahe silma vahele. [A] *On meeldiv, kui* intervjuud lõpetades jääb sind üks või veel parem mitu mõtet kummitama. [A]

Tingimusliku varjundiga *kui* tühistab tõesus-eelde, st *sed*a saab tarvitada ainult neis kõrvallauseis, mis sidesõna *et* puhul on tõesed. Vrd

On *hea, et* teda aidatakse. (eele: Teda aidatakse.) – On *hea, kui* teda aidatakse. (tõesus-eele puudub)

On võimalik, *et* teda aidatakse. (tõesus-eele puudub) – *On võimalik, *kui* teda aidatakse.

Komplementlausena on tingimusliku *kui*-lause korreelaadiks *see*, erinevalt tingimusmääruslausest, mille korreelaadiks on *siis* (→ § 86).

Vrd

See on hea, kui oma naisega samal arvamusel ollakse.

Siis on hea (= hästi), kui oma naisega samal arvamusel ollakse.

Tingimusliku komplementadverbiaallausena esineb *kui*-lause predikaatide *piisama*, *piisav olema*, *aitama* laiendina. Komplementlause öeldisverb on sageli *da*-infinitiivis. Nt

Lähedastele rõivaid ostma minnes piisab, *kui* olete eelnevalt kirja pannud nende mõõtmed. [A] Nende arvates piisab, *kui* kurikaelad pikemaks ajaks ketti panna. [A] Neile aitab *sellest*, *kui* teatakse, et see on nende juures trükitud. [A]

Ajaline ja/või tingimuslik võib olla *kui*-ga algav objektlause või ka komplementadverbiaallause siis, kui see laiendab tundepredikaate:

a) *kartma*, *pelgama*, *häbenema*, *armastama*, *pahaks / imeks panema* jms objektlause puhul; b) *rõõmustama*, *hoolima*, *rõõmus / tänulik / kahju olema* jms komplementadverbiaallause puhul.

a. Ta ei armasta, *kui* segatakse, mina ka muide mitte .. [A] Samas pannakse pahaks *seda*, *kui* tööstus kaitseb oma majanduspositsioone, avardab oma õigusi. [A]

b. Nad ei hoolinud *sellest*, *kui* midagi ka kaduma läks. [A] Mäletan, et tuttav, kes bändist varem kuulnud polnud, oli väga tänulik, *kui* ta nende kontserdile viisin. [A] Ja meil oli kangesti kahju, *kui* need ära osteti, sest me pidasime neid oma galerii eheteks. [A]

Peamiselt ajalise varjundiga objektlausena saab *kui*-lauset käsitada mõningate tajuverbide, nagu *kuulma*, *tähele panema*, *märkama*, *nägema* jms laiendina (a), samuti verbi *mäletama* laiendina (b). Tajuverbide puhul on *kui* suhteliselt vabalt vahelduv sidesõnaga *et*.

a. Kurdid lapsed ei kuulnud, *kui ~ et* tulekahju puhkes ning neid tuli evakueerimiseks äratada. [A] Mõnikord ei panegi tähele, *kui ~ et* ma tänaval kõndides järsku juba jooksen. [A] Sageli vanemad ei märka, *kui ~ et* lapsel tekib probleem. [A]

b. Kas sa mäletad, *kui* me koos kalal käisime?

***Kuni*-komplementlause**

§ 37 Kestusele viitav *kuni*-komplementlause esineb mõne üksiku verbi laiendina, objektlause nt verbide *ootama* ja *nägema* laiendina (a), subjektlause verbi *kestma* laiendina (b). Erinevalt adverbiaal-lauset alustavast *kuni*-st (→ § 55) ei sea komplementlause *kuni* kestust

esiplaanile ning on seetõttu prosoodiliselt rõhutu. Korreleadita komplementlauset on ajalausest siiski raske eristada.

- a. Ei isa silmad *seda* jõudnud näha, *kuni* pojad suureks sirgusid. [I]
Meie inimesed ei oota, *kuni* tramm peatub, nad jooksevad juba enne sõiduteele. [A]
- b. Kestis kaua, *kuni* Peeter tuli. Kestis palju aastaid, *kuni* saadi aru, et Puusepa hoiatus oli õigustatud. [A]

Küsilause komplemendina

Üldist

§ 38 Kõrvallauselise komplemendina esinev küsilause ehk kaudne küsilause võib olla nii a) üldküsilause, b) alternatiivküsilause kui ka c) eriküsilause. Nt

- a. Helle küsis, *kas* Liia on haige.
- b. Helle küsis, *kas* Liia on haige või ainult simuleerib haiget.
- c. Helle küsis, *miks* Liia töö pole.

Kaudset küsilauseid vormistavad needsamad küsisõnad, mis iseseisvat küsilauseid, kuid kaudses küsilauseis toimivad need ühtlasi sidendina. Üld- ja alternatiivküsimust vormistab küsisõna *kas*, mis tüüpjuhul näitab, et kõneleja ei tea, kas kõrvallausega väljendatud sündmus leiab aset või mitte või milline kõrvallausega esitatud alternatiivsetest sündmustest toimub. Nagu iseseisvat küsimust nii võib ka kaudset üld- ja alternatiivküsimust *kas*-küsisõna asemel edasi anda (primaarse) teema ja verbi inversioon (normaallauses subjekti ja verbi inversioon SV→VS), mis läbi verb nihkub lause algusesse. Nt

Juhan pole kindel, *armastab ta* Liisit või ei. Ta ei teadnud, *saadetakse ta* kuhugi või ei. Ma ei märganud, *oli seal* kedagi.

Eriküsilauseite algul on interrogatiivpronoomenid või -proadverbid: *kes, mis, kumb, missugune, milline, mäherdune, kuhu, kus, kust, kuhumaale, kusmaal, kustmaalt, kuhupoole, kuspool, kustpool, kustkaudu, kunas, millal, mil, kaua, kauaks, kuniks, miks, mispärast ~ mille pärast, mistõttu ~ mille tõttu, kuidas, mismoodi, misjaoks ~ mille jaoks, mispoolest ~ mille poolest, misüle ~ mille üle, misläbi ~ mille läbi, kuivõrd, kui* (omadus- või määrsõna fraasi koosseisus: *kui hea / hästi / palju / kaua(ks) jne*); samuti küsifraasid: *mis ajal / ajani / viisil / põhjusel / otstarbel / kombel, mil(lisel) viisil / kombel jms*. Sidend osutab

situatsiooni komponendile või asjaolule, mida kõneleja ei tea või mille kohta ta ei taha infot anda. Nt

Jüri ei küsinud, *kus* Mare öösel oli olnud. Ta ootas, *millal* isa ära läheb. Öelge mulle, *kui palju* teie maja maksab. Aga öelge palun, *mille poolest* kool erineb teistest asutustest? [A] Ma ei ütle, *miks* ta seda tegi.

Märkus. Küsisõnade (interrogatiivpronomeenite, -proadverbide ja -partiklite) kasutamine alistusmarkereina on levinud enamikus Euroopa keeltes, nii et seda on peetud üheks SAE (*Standard Average European*) tunnusooneks (Haspelmath 1998: 281–282). (Diakroonilises) tüpoloogias on käsitletud küsisõnade muutumist kõrvallause alistusmarkereiks neljaastmelise grammatiseerumisena (Heine, Kuteva 2006: 204–243):

1	ainult küsimarker	<i>Kes</i> tuli?	<i>Kus</i> ta elab?
2	ka indefiniitse komplement- või adverbiallause marker	Ma ei tea, <i>kes</i> tuli.	Ma ei tea, <i>kus</i> ta elab.
3	ka definiitse komplement- või adverbiallause marker ning tõlgendatav ka põhjata relatiivlause markerina	Ma tean, <i>kes</i> tuli.	Ma tean, <i>kus</i> ta elab.
4	ka põhjaga relatiivlause marker	Kas sa tead seda naist, <i>kes</i> tuli?	Kas sa tead seda kohta, <i>kus</i> ta elab?

Eesti keeles on küsimarker läbinud kõik neli astet. Selle tunnuse poolest kuulub eesti keel SAE tuumossa.

§ 39 Predikaadid, mida saavad argumendina laiendada ainult kaudsed küsilause, on: a) küsiverbid ja muud irresultatiivsed info hankimist väljendavad verbid *küsima*, *pärima*, *uurima*, *proovima*, *kuulutama*, *mõistatama* jms objektlause puhul ning b) kaalutusverbid *kaaluma*, *kaalutlema*, *vaagima*, *mõtleva* 'kaaluma' jms objektlause puhul, *kõhklema*, *kahevahel olema* jms adverbiallause puhul.

- a. OBJEKTLAUSE: Inimesed küsivad, *kas* peaga pallilöömine tekitab ajuvigastusi. [A] .. ta hakkas kohe *pärima*, *kus* on poisid ja *millal* nad tulevad. [I] Kohus uuris, *miks* H. H. siiski kuni läbiotsimiseni 1995. aasta veebruaris mürske enda garaažis hoidis .. [A] Ta pidas natuke vahet ja kuulatas, *kas* teine vastab. [I] Tahtsin proovida, *kas* jalg lubab kaasa teha. [A]

- b. OBJEKTLAUSE: Laenu võttes tuleb põhjalikult kaaluda, *kas* elu on lihtsam laenuga või laenuta. [A] Nii et enne kui midagi teha, tuleb kindlasti kaaluda, *mida* eelistada. [A] Autokooli valides peab mõtlema, *kas* tahetakse juhiluba või sõiduuskust. [A] ADVERBIAALLAUSE: Olin jälle kahevahel, *kas* keerata tagasi alla või ei. [I] .. kümme aastat tagasi nii mõnigi laps kogeles ja kõhkles, *mida* lugeda või *kas* lugeda .. [A]

Peale küsi- ja kaalutuspredikaatide võib küsilause laiendada paljusid neidki predikaate, mis esinevad *et*-väitlausega. Need on peamiselt: a) teadmisverbid, s.o info olemasolu, saamist, tulemuslikku hankimist ja unustamist väljendavad verbid (enamik verbe § 27 rühmast 1, nt *teadma, aimu olema, selguma, kindlaks tegema, unustama*), b) mõningad kõneverbid vm info edastamist väljendavad verbid (osa verbe rühmast 3, nt *ütleva, rääkima, teatama, näitama*), c) huvipredikaadid (osa predikaate rühmast 4, nt *huvitav / ükskõik / tähtis / kellegi asi olema*), d) mõned mõjutuspredikaadid (eelkõige kontrolli-, ootus- ja olenevuspredikaadid rühmast 7).

- a. OBJEKTLAUSE: Ma ei tea, *kas* kõik meie arvustajad mõistavad seda. [A] Professor ei teadnud, *mida* ette võtta. [A] Nüüd alles taipan, *mis* selle ütlemise taga oli. [A] KOMPLEMENTADVERBIAALLAUSE: Autos istudes pole aimugi, *kas* rattad on maast lahti või mitte. [A] Mul pole aimugi, *mis* edasi saab. [A] SUBJEKTLAUSE: Varsti selgub, *kas* saame linna lisaelarvest teedeparanduseks raha juurde. [A] Finiš on juba lähedal, aga veel pole selge, *kumb* võidab. [A]
- b. OBJEKTLAUSE: Siiski ei öelnud ta, *kas* teine arvas ära ta salajasi mõtteid või mitte. [A] Kristina Šmigun-Vähi Torino olümpiamängude aegne arst Mihkel Mardna ütles, et ei oska öelda, *kuidas* suusataja dopingujuhtum laheneb. [A] Ta ei öelnud, *miks* ta seda tegi. SUBJEKTLAUSE: *Kas* ta mõtles põhjamineku all iseennast, oma parteid või veel midagi, jäi ütlemata. [A]
- c. SUBJEKTLAUSE: Huvitav, *kas* saade on alati nii linnakeskne kui seekord? [A] Kohalikud naeravad, et huvitav, *kes* peo ajal Hiiumaal korda hoiab. [A] Pole aga sugugi ükskõik, *milliseid* raamatuid oma lastele pakume. [A]
- d. OBJEKTLAUSE: Vanem peab jälgima, *kas* lapse king kulub kahelt poolt ühepalju. [A] Jälgisin, *kuidas* ämblik võrku punus. [I] .. ma istusin kolm tundi sadamas ja ootasin, *millal* meri mul minna laseb. [A] SUBJEKTLAUSE: Kui rääkida tõsiselt, siis *see, kas* elame suures või väikeses maailmas, oleneb ainult meist endast. [A]

Nende predikaatide puhul lähevad aga kaudse üld- ja alternatiivküsümuse kasutustingimused eriküsümuse omadest lahku. Kuivõrd *kas*-küsümuse puhul kõneleja ei tea, kas kõrvallausega väljendatud sündmus leiab aset või mitte, siis on faktiivne teadmisverb ning teadmise edastamist väljendav kõneverb harilikult *kas* eitavas vormis või väljendavad tulevikulist tegevust, sealhulgas ka nõutavat, kavatsetavat, soovitavat vms tegevust. Nt

Ta ei teadnud, *kas* Jaanil on õigus. Ta ei öelnud, *kas* Jaanil on õigus või mitte. Ta tahab teada, *kas* Jaanil on õigus. Öelge, *kas* Jaanil on õigus!

Harvemini esineb verb jaatavas vormis mittetulevikulises tähenduses, mis viitab sellele, et subjektisik pole oma teadmist kõnelejale edastanud, või – kui kogeja on kõneleja – et kõneleja ei soovi oma teadmist avaldada. Nt

Tema ju teab, *kas* Jaanil on õigus (või mitte)! Arvatavasti Jaan teatas Juhanile, *kas* ta sõidab või ei. Küllap ma juba tean, *kas* vastus on õige või mitte (aga praegu on vara tulemusi avaldada).

Eriküsümuse puhul need piirangud ei kehti, sest eriküsümus on suunatud üksnes situatsiooni komponendile, eeldades samal ajal, et komplementlausega väljendatud situatsioon leiab aset. Vrd

*Ta ütles, *kas* ta seda tegi. – Ta ütles, *miks* ta seda tegi.

On üksikuid predikaate, mis saavad esineda *et*-lause ja *kas*-küsilausega, kuid mitte eriküsilausega, nt *kahtlema* ja *kahtlane olema* (a), mille puhul *et*- ja *kas*-küsümuse erinevus on neutraliseerunud. Samas leidub ka üksikuid predikaate, mis esinevad *et*-lause ja eriküsilausega, kuid mitte *kas*-küsilausega, nt *oletama* või *ennustama* (b).

- a. Ma kahtlen, *et* Juhan sobib ministriks. – Ma kahtlen, *kas* Juhan sobib ministriks. – *Ma kahtlen, *milleks* Juhan sobib.
- b. Ma oletan, *et* Juhan sõitis maale. – Ma oletan, *kuhu* Juhan sõitis. – *Ma oletan, *kas* Juhan sõitis maale.

Kaudne küsilause ei laienda soovipredikaate (*soovima*, *tahtma* jms), emotsionaalset hinnangut väljendavaid faktiivseid predikaate (*hea*, *meeldiv*, *hirmus* jms) ja eksistentsipredikaate (*juhtuma* jms).

§ 40 Nagu väitlause võib ka kaudne küsilause toimida peale päris komplementlause veel **relatiivse komplementlausena**. Nt

Etapi lõpus antakse vastus küsimusele, *kas* jätkata või lõpetada. [T] Päevakorral on küsimus, *kuidas* kriminaalpolitseid ja korrapidamis-teenistust tegusamaks muuta. [A] Meie ajakirjanduses ei ole arutatud probleemi, *missugune* klass on parim õpilase arengule. [A] Vaevalt annab näidendi lugemisele midagi juurde teadmine, *kas* kunagi elas maamunal keegi Taani prints Hamlet või mitte. [A] Politsei püüab nüüd jõuda järeldusele, *kas* mõrv oli kavandatud või mitte. [A] Samas tekib kahtlus, *kas* tasub rahvuseeposena esiletoomist teos, kus on vaid 5% autentseid pärandtekste. [A]

Et + küsiv sõna kaudküsilause algul

§ 41 Niihästi kaudse üld- ja alternatiivküsilause kui ka eriküsilause algul võib küsiva sõna ees olla sidesõna *et*. Nt

Ta oli ühe jalaga mehe käest küsinud, *et kas* too ka invaliidide võistlustel osaleb. [A] Pikisilmi ootas sauna Juss, *et millal* küll pere Andres hakkab pulmamõtteid mõtlema. [I]

Selline liitsidend ei saa laiendada faktiivseid, s.o kõrvallausega väljendatu tõesust eeldavaid predikaate. Seda erinevalt küsivast sõnast, mis võib esineda faktiivse predikaadi eituse, eriküsilauses ka jaatuse korral. Vrd

Ta teadis / ei teadnud, *miks* Jüri on vintis. Ta *teadis / ei teadnud, *kas* Jüri on vintis. Ta *teadis / *ei teadnud, *et kas* Jüri on vintis.

Et + küsilause on enamasti referaat – kas kaudkõne või siirdkõne.

Ta oli ühe jalaga mehelt küsinud, *et kas* too ka invaliidide võistlustel osaleb. [A] Kohe oleks tulnud pärima, *et mis* sina, Valeri siin pusid? [I]

Vaeg- ja lünkpealausega komplementlause

§ 42 Subjektlause eesendis pealause, mis sisaldab (eriti) hinnangut väljendavat nominaalset keelendit, võib viimase juurest *olema*-verb puududa. Selliste vaeg- või lünkpealausestena võivad esineda fraasid, mille peasõnaks on: a) omadussõna – *hea, huvitav, imelik, kahtlane, kurb, lahe, loogiline, meeldiv, naljakas, normaalne, selge, tore, tubli, võimalik, õige* jne; b) nimisõna – *ime, õnn, häda, fakt* jne; c) määrsõna – *kahju, vaevalt, paljugi* jne; d) infinitiiv või

määrsõnastunud infinitiiv – *näha, teadagi*. Komplementlause võib olla *et-* ja *kui-*lause või kaudne küsilause.

- a. Selge, *et* endine president ei saa elada nagu tavaline pensionär. [A] Imelik, *et* ma stardist kunagi hoogu sisse ei saa. [A] Nii kurb, *et* sellist südikat noort meie hulgas enam pole. [N] Väga tore, *et* tulite. Hea, *kui* olemasolev tase säilib. [A] Kahtlane, *kas* ta seda teab. Huvitav, *kust* see komme pärit on? [A]
- b. Ime, *et* veel õnnetusi pole juhtunud. [A] Fakt, *et* V. M. on surnud! [A]
- c. Kahju, *et* toetus suurematele lastele ei laiene. [A] Vaevalt, *et* põhjuseks oli laen. [N] Paljugi, *mis* minister ütles ja koalitsioonileping määras. [A]
- d. Näha kohe, *et* inimene on vaeva näinud. [A] Teada puha, *mis* „näkki“ sa otsid! [A] Teadagi, *mis* sellisele näitemängule kõik järgneb. [A]

Selline lühikujul pealause on alati reageering eelnevale infole. Neil lausetel, v.a *teadagi-*, *vaevalt-* ja *paljugi-*lasetel, on enamasti olemas ka täiskujuline vaste, kuid see ei pruugi oma suhtlustaotluselt samsugune olla.

Märkus. Leelo Keevalliku (2010) käsituses moodustab hinnangusõna sidesõnaga *et* või *kui* süntaktilise, prosoodilise, kasutusliku ja tähendusliku terviku – kommenteeriva vormeli, mistõttu nominaalfraasi võib-olla ei pruugigi käsitada pealausena ning *et-* ja *kui-*lause selle argumendina, s.o komplementlausena.

Sidendita ja kiilutud komplementlause

§ 43 Sidend puudub inversiooniga üld- ja alternatiivküsilauses (→ § 38) ning otsekõne väitluses. Nt

Ma ei tea, *on ta* seda raamatut lugenud või mitte.
Ta ütles: „Ma olen seda raamatut lugenud.“

Üldalistav sidesõna *et* jäetakse kõnes (järelasendis) komplementlausest sageli ära ka oma vähese informatiivsuse tõttu. Nt

Iga lollgi mõistab, *riigi majandus on omadega põhjas*.

Mõnikord kujundatakse komplementlausest aga iseseisev lause, millesse (senine) pealause on sisestatud vähem või rohkem partiklistunud kiiluna. Nt

Käime seal, *ma mõtlen*, juba homme ära.

Sellised kiilud on moodustatavad pealauseist, mis sisaldavad eelkõige mõningaid oletust või tõenäosuslikku hinnangut väljendavaid verbe, nagu *arvama*, *uskuma*, *mõtleva* 'arvama', *oletama*, *pakkuma*, *ette kujutama*, *ütleva*, ka verbe *lootma*, *kartma*. Verbid on ainsuse 1. pöördes (a), mõned (nt *oletama*, *ütleva*) ka mitmuse 1. pöördes (b), ainsuse korral harilikult koos asesõnast subjektiga, mitmuse puhul ilma. Sidesõna *et* jäetakse komplementlausest kas lihtsalt ära või nihutatakse pealausest moodustatud kiilu. Selline fakultatiivne nihutus eeldab kiilu paiknemist lause keskel reemaosa ees. Nt

- a. Ta sõidab, *ma arvan (et)*, päris hästi. Ja tegelikult seisis mul risti ees mingi, *ma arvan et* kristliku sisuga keeld .. [I] Siit võiks, *ma arvan*, isegi viisteist protsenti alla anda, siis tuleks ilusti ümmargune summa kokku. [I] Muidu, *ma kardan*, ei pruugi rituaal õnnestuda. [I] .. sisuliselt on 1954 siiski pigem 1946 kui 1950 – *ma loodan*. [I] Praegu aga, *ma ütleks*, on kirjjade saatmine isegi sagenenud .. [A]
- b. Nii maksaks iga kodanik, kes tasub, *oletame*, telefoni või elektri eest vastavate pankade kaudu, sümbolse summa ka kultuuri-ehitiste jaoks. [A]

Kiilu partiklistumist näitab muu hulgas võimatus kasutada kiilus verbi kõiki ajavorme, eitust ja sageli ka verbi laiendeid (Kehayov 2016). Nt

*Ta sõidab, *ma olen arvanud (et)*, päris hästi. ?Ta sõidab, *ma ei arva (et)*, päris hästi. *Ta sõidab, *ma arvasin eile (et)*, päris hästi.

Märkus. Verbi *ütleva* kindla kõneviisi mitmuse 1. pöörde laienditeta vormi *ütleme* puhul on grammatiseerumine kõige kaugemale edenenu. *Ütleme* võib toimida partiklina tähenduses 'näiteks', 'umbes' vms. Nt *Tuleb, ütleme, valgel hobusel raudrüüs luukere, omaenda pealuu vasakus kaenlas ja paremas käes piik, mille otsas ripub kaheksa kuivanud sõdalast ..* [I] *Mäletan, et elasin tookord metsas, päris pärapõrgus, ütleme et peaaegu koopas ja seal oli puujuurikaid, mida närisime.* [I] *Ma suudaks selle summa hankida, ütleme kahe nädala jooksul.* [I] (Vt lähemalt Keevallik 2003a: 221–227, Hennoste 2004: 519–521.) Samal vormil võib vestluspartikli funktsioone olla ka lause algul, kuid süntaktiliselt toimib see siiski verbina, moodustades järgneva osalausega komplekslause, nt *Noh, ütleme, et teen isolatsioonimaterjalist väikese sillakese, see oleks raske, aga siiski mõeldav.* [I]

Komplementlause referaadina

§ 44 Lause või lausest suurem tekstilõik, millega refereeritakse teise isiku (või ka kõneleja enda) kõnet, on **refereeriv väljend** ehk **refereering**. See on vahendava ehk refereeriva evidentsiaalsuse (teatelaadi) väljendus (→ 3 § 54). Lauseline refereering (suuremaid tekstilõike siin ei vaadelda) koosneb harilikult kahest osast: **saateväljendist** ja **referaadist**. Saateväljend näitab, missugune on refereeritava kõne laad (ütlemise viis) ja selle kommunikatiivne eesmärk, ning esitab refereeritava kõne allika, vahel ka adressaadi. Referaat esitab aga refereeritava kõne enda. Prototüüpne refereering on põimlause, milles saateväljendiks on pealause (või üldisemalt – alistav lause), referaadiks aga komplementlause. Nt

Ta ütles, et Jüri läheb koju. Ta ütles: „Jüri läheb koju.“

Refereering võib olla vormistatud ka sekundaartarindiga komplekslausena. Alistav lause on harilikult saateväljend, sekundaartarind aga referaat (a). Saateväljendiks võib siiski olla ka kinnistunud sekundaartarind ning referaadiks alistav lause (b).

- a. Ta arvas Jüri koju minevat. Ta käskis Jüril koju minna. Ta keelas Jüril koju minemast. Ta rääkis Jüri koju minekust.
- b. Tema arvates läheb Jüri koju.

Märkus. Lihtlausegi võib olla refereering. Teate vahendatust näitab sel juhul saateväljendina toimiv nominaalne või adverbiline üldlaiend, nt *Jaani meelest / Jaani jutu järgi / Jaani sõnul / kuuldavasti läheb äri hästi*, või hoopis öeldisverbi kaudne kõneviis vm evidentsiaalsusvorm (→ 3 § 54), nt *Sõudmisega minevat õlad laiaks*. [A] *Aga paberid koos memodega olla autosse jäänud*. [A] *Allikavesi pidi neidudele tagasi tooma käest libiseva nooruse ja ilu*. [A]

Komplementlauselise referaadiga põimlause avalduvad refereeringu komponendid, nende struktuur ja funktsioonid kõige selgemal kujul. Saateväljendiks on siin pealause, milles sisaldub enamasti kas ütlemist või mõtlemist märkiv verb (*ütleva, jutustama, lausuma, hüüdma, sosistama, karjuma, mõtlema, meelde tulema, küsima, käskima, paluma* jms) või substantiiv (*ütlus, mõte, kõne, nurin, küsimus, vastus, lause, hääl* jne), vahel ka teate vastuvõtmist väljendav verb (*kuulama, lugema* jne). Referaat on enamasti käsitletav verbi

laiendava objektlausena, harvemini subjektlausena, substantiivi laiendiks olles ka relatiivse komplementlausena.

OBJEKTLAUSE: 14-aastane grupi liige ütles: „Oma 500 krooni tuleb päeva kohta ikka.“ [A] Komisjon rõhutas, et õnnetuste vältimiseks tuleb senisest enam tähelepanu pöörata meeskonna väljaõppele. Peter luges üle tema öla: „Leicester Crewe – tema õige nimi on Lewston – tuleb teie juurde pool kümme.“ [I] Maanaiste seltside õhtutel kuuleb sagedasti: pean nüüd minema, lehm tahab lüpsmist, lapsed jäid omapead. [A] SUBJEKTLAUSE: Järgmised kohtumised läksid väga hästi ning Kairil vilksatas juba peast läbi: „Issand, äkki tulen Euroopa meistriks.“ [A] Ühtäkki tuleb Hennule meelde, et ta on unustanud täna õhtul taskukalendrisse risti teha. [I] RELATIIVNE KOMPLEMENTLAUSE: Linnavalitsuse väide, et Haapsalu maksumaksja tasub võõraste laste eest, ei vasta seega tõele. [A] Eestpoolt kostis küsimus: „Kes on järgmine?“ [I]

Saatelause predikaadiks võivad olla ka kõnelemisega kaasnevat tegevust või tundeseisundit väljendavad sõnad (*nõksatama, ärkama, muigama, rõõmustama, kartma* jms), mis konstruktsioonist tingituna saavad objektirektsiooni. Nt

„Mul polegi prille, loen luubiga Videvikku ja Postimeest,“ nõksatab hõbehall pea. [A] „Sa siis kaitsed Robit?“ ärkas metsavaht justkui sügavast mõttest. [I] „Kõik tahavad omal käel töeni jõuda,“ muigas Endrik. [I] Ajakiri rõõmustas: „Tore, kui kodumaa taas üleilmse tähelepanu keskpunkti tõusis.“ [A]

Kaudkõne ja otsekõne

§ 45 Olenevalt sellest, kas referaat edastab refereeritava kõne selle vahendaja (refereeriija) sõnastuses või kõne allika enda (tegelikus või oletatavas) sõnastuses, liigitub referaat a) **kaudkõneks** ehk **indirektseks kõneks** ja b) **otsekõneks** ehk **direktseks kõneks**. Kirjas pannakse otsekõne harilikult jutumärkidesse.

- a. Jüri ütles, *et ta käis eile siin.*
- b. Jüri ütles: „*Ma käisin eile siin.*“

Kaudkõne on tüüpiline komplementne kõrvallause. Seevastu otsekõne kuulub pigem kõrvallause ja iseseisva lause piirile. Vajadus käsitleda referaati muudest komplementlausetest eraldi on tingitud just otsekõne olemasolust. Otsekõne alistusseost ei vormistata kunagi sidesõnade abil nagu kaudkõnes. Tavaliselt jääb see seos

markeerimata. Vahel võivad sellele siiski osutada saatelauses paiknevad korrelatiivsed sõnad *nii, sedasi, järgmist* vms. Nt

Too lavastaja ütles *nii*: „Tänast Eesti teatrit võib iseloomustada sõnadega „pretensioonikas rahulolu.“ [A]

Otsekõnet saab komplementlausena käsitleda põhiliselt vaid seetõttu, et tüüpjuhul see toimib kõne- või mõtlemisverbi argumendina. Nagu kaudkõne lauset nii ka otsekõne lauset võib küsimustada kui argumenti ning otsekõne ärajätmine on tihtipeale võimalik vaid konteksti toel. Nt

Mida Jüri ütles? – Jüri ütles: „*Ma käisin eile siin.*“

Erinevalt kaudkõnest ja sarnaselt iseseisva lausega võib otsekõne olla imperatiivivormis öeldisega käsklause (a), hüüdlause (b), sisaldada ütet (c), küsijätku (d), samuti teise keelesüsteemi (võõrkeele, murdekeele, slängi vm) väljendeid (e).

- a. Meie õnn oli ka see, et tookordsele rektorile Feodor Klementile meie kavad meeldisid ja ta ütles: „*Tehke aga ning jätkake samas vaimus.*“ [A]
- b. „*Küll on hea tee!*“ öhkab Ove. [A]
- c. Kord hõiganud krahv aknast õuel kõndivale kaheksa-aastasele poisile: „*Aadu, kas sa talu tahad osta?*“ [A]
- d. „Mõisavaremed mõjuvad kuidagi majesteetlikult, *eks ole?*“ ütleb M. S. kaasvestlejal justkui nõusolekut küsides. [A]
- e. Mõtuse Jaan vahtis Aalepit kõrvalt vindise pilguga, tuli juurde, puudutas varrukast ja ütles: „*Ärge pange pahass, kuulmeistreärna, ma annass teile ääd nõu.*“ [I] „*Vecchio pollo fa buon rondo,*“ ütles Debo .. [I]

Otsekõne reprodutseerib sageli dialoogi osi, mistõttu tihtipeale pole see ehituselt täislause. Nt

Selles see häda ongi, et öeldakse „*ükskõik*“. [I] Ettekandja peatus minu laua taga, teretas küsivalt, ütlesin „*Nagu tavaliselt.*“ [I]

Otsekõne kannab olulisemat infot kui saatelause, mistõttu viimast esitatakse sageli (nt ilukirjandustekstis) vaid tingimata vajalik osa, harilikult kas subjekt või predikaat (a). Mõnikord puudub otsekõnel üldse saatelause, kui kõne allikas ja situatsioon järeldub kontekstist (b). Saatelauseta otsekõnet on nimetatud **vabaks otsekõneks**.

- a. *Helgi*: „Kas te arvate, et sakslased on juba ligidal?“ [I] *Käratas*: „Pingilt mahal! Pink on istumiseks, mitte jalgupidi otsa ronimiseks!“ [I]
- b. „Teie pileet?“ Tõstsin pea ja nägin neiut, tangid käes. [I]

Saatelause asend otse- ja kaudkõne suhtes

§ 46 Otsekõne suhtes on saatelause asend vabam kui kaudkõne suhtes. Saatelause võib paikneda otsekõne ees (a), järel (b), liitlause- lise otsekõne puhul ka keskel (c). Otsekõne või selle osa järel paiknev saatelause on üldjuhul VS-järjega.

- a. *Bush teatas*: „Mul oli oluline tõestada, et ma mitte ainult ei suuda lööke taluda, vaid ka tagasi tulla ja võita.“ [A]
- b. „Issand, kui kole,“ *hüüdis üks rahandusministeeriumi ametnik eile seda uudist kuuldes*. [A]
- c. „Seega saaks isegi koolitustellimust rakendada suuremale arvule üliõpilastele,“ *selgitas Lukas*, „aga tahame, et riigi makstud kohti tuleks juurde magistri- ja doktoriõppesse, mitte bakalaureuse- õppesse.“ [A]

Kaudkõne kui tüüpilise komplementlause puhul paikneb saatelause tavaliselt kaudkõne ees. Nt

Uusaastal teisena sündinud tüdruku isa viskas aga nalja, et paneks millenniumi puhul talle nimeks Milla. [A]

Otse- ja kaudkõne deiktilised suhted

§ 47 Otsekõne esitab kõnes avalduvad deiktilised suhted nii, nagu nägi neid kõne autor, kaudkõne aga nii, nagu näeb neid refereerija. See tähendab, et isikuliste asesõnade ja verbi isikuvormide, samuti koha- ja ajaadverbide valik on otsekõnes kõne autori keskne, kaud- kõnes aga refereerijakeskne. Näiteks otsekõnelause (a) ja kaudkõne- lause (b) võivad väljendada üht ja sama, kuid nende deiktiline kese on erinev.

- a. Jüri ütles: „Ma tulen homme ülikooli, kui sa seal oled.“
- b. Jüri ütles, et ta tuleb täna ülikooli, kui ma siin olen.

Lauses (a) näitab isikuline asesõna *ma* ja verbi pöördelõpp *-n* ülikooli tulija samasust kõne autoriga, s.o Jüriaga, asesõna *sa* märgib Jüri kõne adressaati, ajaadverb *homme* seda, et ülikooli tulek leiab aset päev pärast Jüri kõnet, kohaadverb *seal*, et sihtkoht ei ole see koht, kus Jüri

kõnelemise ajal asub. Lauses (b) on kõik refereerijale ümber orienteeritud. Asesõna *ta* ja verbi 3. pöörde vormi kasutus näitab, et tulijaks ei ole refereerija, vaid kõne autor, asesõna *ma*, et ülikoolis olija on refereerija, ajaadverb *täna*, et tulek leiab aset kõne refereerimise päeval, ning proadverb *siin*, et refereerija asub ülikoolis.

Otse- ja kaudkõne öeldisverbi kõneviis

§ 48 Referaadi öeldisverb, mis otsekõne väitlauses on indikatiivis, on kaudkõnes kas indikatiivis või kvotatiivis või muus kaudset evidentsiaalsust väljendavas vormis (a), kusjuures otsekõne lihtminevik võib (ehkki ei pruugi) asenduda kaudkõnes enneminevikuga viimase evidentsiaalse tähenduse tõttu (b). Otsekõne käskiv kõneviis aga asendub konditsionaali või jussiviiga (c). Vrd

- Jüri ütles: „Sirje läheb mehele.“ – Jüri ütles, et Sirje läheb = *minevat* = *minna* = *pidi* ~ *pidavat minema* mehele. Juulikuus ilmus ta aga meie treeninglaagrisse ja ütles, et *läheb* Ameerikasse. [A] Enne Mehikoormat peale võetud hääletaja polnud kuigi optimistlik, ütles, et elu *minevat* just nagu tuli toore puu peal: ei ta põle, ei ta kustu. [A]
- Jüri ütles: „Sirje läks mehele.“ – Jüri ütles, et Sirje läks = *on / oli läinud* = *olevat läinud* = *olla läinud* = *läinud* mehele. Kristina ise ütles, et *tegi* suuskade valikul vea .. [A] Politseisse helistas tundmatu õpilane, kes ütles, et üks Treffneri Gümnaasiumi õpetaja *olevat teinud* nende klassile kontrolltööähvarduse. [A]
- Jüri ütles: „Leppige omavahel kokku.“ – Jüri ütles, et me *leppisime* = *leppigu* omavahel kokku. Keegi tuli selja tagant, sahvri uksest süldikaussidega ja ütles, et me teda mööda *lubaks*. [I] Ta ütles, et *tulgu* või *helistagu* ma mõni teine kord, kui täitsa kaine olen. [I]

Siirdkõne

§ 49 Peale otse- ja kaudkõne on selliseidki referaate, millel on nii ühe kui ka teise kõne tunnuseid. Niisugust vahepealset referaadi tüüpi nimetatakse **siirdkõneks**. Selgeim siirdkõne on kaudkõne taoliselt sidesõnaga, kuid refereeritavakeskse deiksisega kõrvallause. Kõnekeeles on siirdkõne väga tavaline. Nt

Saša veel ütles mulle, *et ema, ära sina tule, me ise räägime*. [A] Ja kadunud ema tavatses öelda, *et mis sa vanamees täis suuga söögilauas*

kobised! [I] Keegi ei ole isegi öelnud, *et kas sa, Nugis, tahad meie erakonnas populist olla.* [A]

Paljudel juhtudel, eriti küsilause kujulise referaatosa korral, puudub sisuline ja vormiline erinevus otse- ja kaudkõne vahel. Vrd

Ta küsis: „Kes see poiss on?“ – Ta küsis, kes see poiss on.

Kirjandust komplementlause kohta: ADMANN, AINO 1975. Otsene kõne ja saatelause. | ADMANN, AINO 1976. Otsese ja kaudse kõne segavormidest eesti kirjakeeles. | ADMANN, AINO 1983. Otsekõnele lähedastest juhtudest kirjakeeles. | BOYE, KASPER, PETAR KEHAYOV (eds.) 2016. Complementizer Semantics in European Languages. | CRISTOFARO, SONIA 2003b. Subordination. | DIXON, ROBERT M. W. 2006. Complement clauses and complementation strategies in typological perspective. | ERELT, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | ERELT, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. | HENNSTE, TIIT 2004. *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. | HENNSTE, TIIT 2006. *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses 2. | ISK 2004. | KEEVALLIK, LEELO 2000. Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. | KEEVALLIK, LEELO 2003a. From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. | KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KEEVALLIK, LEELO 2010. Hinnangu grammatikast. | KEHAYOV, PETAR 2016. Complementation marker semantics in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). | KEHAYOV, PETAR, KASPER BOYE 2016a. Complementizer semantics – an introduction. | KERGE, KRISTA 1979. Refereering tänapäeva eesti keeles. | NOONAN, MICHAEL 2007. Complementation. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. | REMMELG, RAILI 2006a. *Et*-kõrvallaused tänapäeva eesti kirjakeeles. | SANDS, KRISTINA 2011 [2000]. Complement Clauses and Grammatical Relations in Finnish.

Adverbiaallause

Üldist

§ 50 Adverbiaallused ehk määruslaused on lauselised adverbiaalid, mis toimivad pealause predikaadi vm lauseliikme, samuti kogu lause vabade laienditena.

Tähenduse järgi liigituvad adverbiaallused järgmiselt:

1. AJA(MÄÄRUS)- ehk TEMPORAAL-(ADVERBIAAL)LAUSE	Siis, kui Jüri veel noor oli, käis ta sageli tantsupidudel.
2. KVANTUMI(MÄÄRUS)LAUSE	Olin temaga nii(võrd) harjunud, et ta mind millegagi vapustada ei suutnud. Ta jooksis nii kiiresti, kui jaksas.
3. VIISI(MÄÄRUS)LAUSE	Ta seisis nii, et ta nägu ma ei näinud. Läks teisiti, kui kavatsesin.
4. KÕRVUTUSLAUSE	Ta pigem elab viletsuses, kui loobub aust. Selle asemel et kodus istuda, võiks kuskile sõita.
5. PÕHJUS(MÄÄRUS)- ehk KAUSAAL(ADVERBIAAL)LAUSE	Laps nuttis sellepärast, et tal valutab hammas.
6. TAGAJÄRJE(MÄÄRUS)- ehk KONSEKUTIIV(ADVERBIAAL)LAUSE	Töö oli kiire ja korralik, nii et kliendid peaksid rahule jääma.
7. OTSTARBE(MÄÄRUS)- ehk FINAAL(ADVERBIAAL)LAUSE	Juku õpib selleks, et targemaks saada.
8. TINGIMUS(MÄÄRUS)- ehk KONDITSIONAAL-(ADVERBIAAL)LAUSE	Kui sa seda teed, läheb sul halvasti. Oleksid sa targem, ei teeks sa seda.
9. MÖÖND(USMÄÄRUS)- ehk KONTSessiiv-(ADVERBIAAL)LAUSE	Jüri käib tööl hoolimata sellest, et ta on haige. Kuigi Jüri on haige, käib ta tööl.

Aeg, kvantum ja viis on tähendused, mida ei anta edasi üksnes lause või sekundaartarindiga, vaid ka (või isegi ennekõike) noomeni või adverbiga, nt Ta jõudis *hommikul* kohale *väga kiiresti*. Kvantum ja viis on seejuures lähedased ja enamasti ka ühtmoodi vormistuvad tähendused, mida tihtipeale käsitletakse koos. Ülejäänud adverbiaalseid tähendusi väljendavad peamiselt või ainult laused

ja sekundaartarindid. Neist põhjus, tagajärg, otstarve, tingimus ja mõõndus moodustavad kausaalsete tähenduste rühma ning see sisuline kokkukuuluvus kajastub ka vastavate lausete süntaksis.

Märkus. EKGs (II 1993: 296–297) ja sellele eelnenud süntaksikirjeldustes on adverbiaallauseteks peetud ka kohalauseid. Siin käsitletakse kohalauseid relatiivlausete alltüübina – kohamäärusliku relatiivlausena, sest kohalause sidendina toimivad proadverbid *kus, kuhu, kust* jm on adverbiaalse põhja asendajad ja seega relatiivsed proadverbid, nt *Maailm pole **prügikast, kuhu** kõik kokku korjatakse.* [etTenTen] (→ § 95). Nii on tehtud ka nt soome keele grammatikas (ISK 2004: 1110–1111).

§ 51 Adverbiaalseid tähendussuhteid väljendatakse määruslausete puhul valdavalt sidesõnade ning neid täpsustavate korrelaatide abil. Nagu väitvate komplementlausete puhul nii ka adverbiaal- lausete korral on põhilisteks sidenditeks sidesõnad *et* ja *kui* või siis nende põhjal kujunenud sidesõnad (*nagu*) või samadest tüvedest lähtuvad sidesõnad (*ehkki, kuna, kuni* jms), harva muud sidendid. Korrelaadiks on demonstratiivid (*see, nii, siis* jm) või demonstratiivse osisega fraasid, mille tuumaks on määrustähenduse liigile osutav nimi- või määrsõna (*sel ajal, sel viisil / põhjusel / tingimusel, niipalju* jm). Komplementausega võrreldes kasutatakse adverbiaallause puhul korrelaate hoopis sagedamini, sageli on nad lausa obligatoorsed. See on tingitud sellest, et vaba laiendina ei olene adverbiaallause sisuvahekord kuigi palju pealause predikaadi tähendusest ja nõuab seetõttu eraldi väljendust. Korrelaadid võivad paikneda kas pealauses (a) või kõrvallauses (b).

- a. Ta tuli *siis, kui* ma juba magasin.
- b. Näitleja jäi haigeks, *nii et* etendus jääb ära.

Tähendussuhteid võivad edasi anda ka mitmesugused partiklid kas pea- või kõrvallauses (a), kõrvallause kõneviisi (b), tingimuslauses ka verbi paigutumine lause algusesse tingimusliku *kui* kasutamise asemel (c).

- a. *Pigem* ma suren, kui alla annan. Kuigi Jüri on ametnik, pole ta *ometi* bürookraat.
- b. Lilled ei kõlba süüa, *olgu* nad ükskõik kui ilusad.
- c. *Oleks* mul rohkem raha, ostaksin uue auto.

Adverbiaallauseste põhilised sidendid ja korrelaadid / partiklid

	KORRELAAT / PARTIKKEL	SIDEND
AJALAUSE	<i>siis; sel ajal, samal ajal, enne seda, pärast seda, selle ajaga, niipea jms</i>	<i>kui</i>
	<i>nii jms</i>	<i>nagu</i>
	<i>seni, senikaua, nii kaua, nii kauaks jms</i>	<i>kuni, kuniks</i>
KVANTUMI- LAUSE	<i>nii, niivõrd, niipalju, sedavõrd, sel määral jms</i>	<i>et</i>
	<i>nii, niivõrd, sedavõrd, sel määral, niisama, samavõrd jms</i>	<i>nagu ~ kui</i>
	<i>niivõrd, sedavõrd</i>	<i>kui(võrd)</i>
	<i>nii</i>	<i>(just)nagu, justkui, otsekui</i>
	<i>rohkem, vähem jms</i>	<i>kui</i>
	<i>sedamööda</i>	<i>kuidas</i>
VIISILAUSE	<i>nii, nõnda, niiviisi, sedasi, sel viisil jms</i>	<i>et</i>
	<i>nii</i>	<i>nagu ~ kui, kuidas</i>
	<i>teisiti, teistmoodi jms</i>	<i>kui</i>
KÕRVUTUS- LAUSE	–	<i>(just)nagu, (just)kui, (otse)kui, nii kui</i>
	<i>pigem(ini), ennem(ini), parem jms</i>	<i>kui</i>
	<i>siis; sellal, sel ajal, samal ajal</i>	<i>kui</i>
	–	<i>kuna</i>
	<i>selle asemel (sidendi koosseisus)</i>	<i>et</i>
PÕHJUS- LAUSE	<i>sellepärast jms; siis</i>	<i>et</i>
	–	<i>sest (et)</i>
	<i>siis</i>	<i>kuna</i>
TAGAJÄRJE- LAUSE	<i>nii (sidendi koosseisus)</i>	<i>et</i>
OTSTARBE- LAUSE	<i>selleks jms</i>	<i>et</i>
TINGIMUS- LAUSE	<i>siis, (sellisel) juhul jms</i>	<i>kui</i>
	<i>siis, sellisel juhul jms</i>	<i>sidendita (verbiaalguline lause)</i>
MÖÖND- LAUSE	<i>vaatamata sellele, hoolimata sellest jms</i>	<i>et</i>
	–	<i>kuigi, ehkki</i>
	<i>hoolimata, olenemata sellest</i>	<i>küsisõna</i>
	<i>ükskõik, ka, -gi/-ki, tahes / iganes</i>	<i>küsisõna</i>

Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed adverbiaallused

§ 52 Olenevalt sellest, kas adverbiaallause piiritleb (ajaliselt, tingimuslikult või muul moel) pealausega väljendatavat situatsiooni või lisab vaid kommentaari pealausega väljendatule (täpsustades seda), liigitatakse adverbiaallused **restriktiivseteks** ehk **piiritlevateks** ja **mitterestriktiivseteks** ehk **lisavateks** adverbiaallauseteks (vt nt Quirk jt 1994: 1075–1077, ISK 2004: 1061–1065). Ehkki süntaktiliselt kuuluvad mõlemat tüüpi laused lauseliikmena pealauseesse, on restriktiivsed adverbiaallused sisuliselt neisse tugevamini integreeritud kui mitterestriktiivsed. Restriktiivse adverbiaallause puhul **eldatakse** pealausega väljendatud tegevuse toimumist, mistõttu näiteks pealause eituse ja küsimus pole suunatud mitte pealause tegevusele, vaid adverbiaallausega väljendatud tingimusele, ajale, otstarbele vms (a). Seevastu mitterestriktiivse adverbiaallause puhul **väidetakse** pealause tegevuse toimumist ning adverbiaallausega väljendatu jääb eituse ja küsimuse mõjualast välja (b).

- a. Ta sõitis Pärnusse *selleks, et puhata*. – Ta ei sõitnud Pärnusse (*mitte*) *selleks, et (seal / *Tallinnas) puhata* (, *vaid ..*). Kas sa sõitsid Pärnusse *selleks, et puhata* (*või ..*)?
- b. Ta sõitis Pärnusse, *selleks et puhata*. – Ta ei sõitnud Pärnusse, *selleks et Tallinnas puhata*.

Adverbiaallause restriktiivsus või mitterestriktiivsus oleneb muu hulgas korrelaadi asukohast. Kui korrelaat paikneb pealuses, on adverbiaallause üldjuhul restriktiivne. Restriktiivsus avaldub eriti selgesti siis, kui korrelaat on fookustatud (rõhu ja fookustavate partiklite *vaid, ainult, veel, ka* jms abil). Nt

Ma hilinesin SELLEPÄRAST, *et* mu auto läks rikki. Mul oli sind vaja *vaid* SELLEKS, *et* julgeolek saaks Meinhardi kätte. [I]

Kui korrelaat kuulub adverbiaallause enda koosseisu, moodustades sidendiga ühtse terviku – korrelaatsidendi, nagu *selleks et* lauses *Ta sõitis Pärnusse, selleks et puhata*, siis on adverbiaallause tihtipeale (ehkki mitte alati) mitterestriktiivne. Sama kehtib ka nende adverbiaallausete kohta, mille sidendiks on üldalistavate sidesõnade asemel konkreetse määrusliku tähendusega sidesõnad, näiteks põhjus-sidesõnad *sest ja kuna*. Nt

Ma hilinesin, sest / kuna mu auto läks rikki.

Mitterestriktiivsed ongi sageli just kausaalsuhete adverbiallauseid.

Mitterestriktiivsed adverbiallauseid on lähedased rindosalause-
setele. Ka rindlause puhul ei haara ühe osalause eitus või küsimus
teist osalausest (→ § 3). Nii rindosalause kui ka mitterestriktiivne
adverbiallause on kõnes sageli intonatsiooniliselt eraldatud ning
kirjaski vormistatakse neid tihti peale omaette ortograafilise lausena.
Vrd

Te teate, et kui ma saaksin praegu öelda, siis ma ütleksin. Aga kõige-
pealt tuleb hulk asju selgeks teha. [A]

KGB ja selle kasuks töötamine on minu silmis kraad kangem kui
NLKP. *Kuigi* ka esimesse sattus inimesi õnnetul kombel. [A]

Kirjandust § 50–52 kohta: CRISTOFARO, SONIA 2003b. Subordination. |
ERELT, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | GAST, VOLKER,
HOLGER DIESSEL 2012. The typology of clause linkage: status quo, chal-
lenges, prospects. | ISK 2004. | KORTMANN, BERND 1997. Adverbial
Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators based
on European Languages. | KORTMANN, BERND 1998. Adverbial subordina-
tors. | LEHMANN, CHRISTIAN 1988. Towards a typology of clause linking. |
QUIRK, RANDOLPH, SIDNEY GREENBAUM, GEOFFREY LEECH, JAN SVARTVIK
1994. A Comprehensive Grammar of the English Language. | RANNUT,
LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. | THOMPSON, SANDRA A., ROBERT E.
LONGACRE, SHIN JA J. HWANG 2007. Adverbial clauses.

Ajalause

§ 53 Ajalause konkretiseerib pealausega väljendatud sündmuse toi-
mumisaega, ajalisi piire, kestust või sagedust. Ajaline konkretiseering
seisneb pea- ja kõrvallause ajasuhte – vastavate sündmuste sama- või
eriaegsuse ja viimase alltüüpide – fikseerimises ning toimub peamiselt
sidendite ja korrelaatide vahendusel. Ajalause põhiliseks sidendiks
on sidesõna *kui*. Sidendite ja korrelaatide kasutust toetavad pea- ja
kõrvallause grammatilised ajad. Ilma korrelaadita kasutatud sisuvaese
sidendi *kui* puhul määravad grammatilised ajad pea- ja kõrvallause
ajasuhte kas üksi või siis leksikaalse koosseisu ja konteksti abil.

Kõrvallause korrelaadiks on proadverb (a) või demonstratiiv-
osisega adverbialfraas (b).

- a. Kulminatsioon saabus *siis*, *kui näitlejatar luges Leena Krohni loomingut*. [A]
- b. Kas oskate öelda, kui palju töötajaid on lahkunud *selle aja jooksul*, *kui teie direktoriks olete?* [A]

Korrelaat esineb kas fookustatuna pealauses (vt eelmisi näiteid) või mittefookustatuna kõrvallauses sidendi koosseisus. Nt

Ta hakkas nutma, *niipea kui* kuulis, et pojaga on juhtunud õnnetus. [I]

Korrelaadi juures võivad olla ajasuhet täpsustavad või kõneleja ootust (eeldust) näitavad laiendid: *täpselt*, *just*, *parajasti*, *nimelt*; *alles*, *juba*, *veel* jms. Nt

Värv tuli *just siis*, *kui* seda kõige vähem kartsimine. [A] Valima läheme *alles siis*, *kui* kõigile luuakse võrdsed tingimused. [A]

Aega võib väljendada ka relatiivlause (→ § 95). Temporaaalse relatiivlause spetsiaalsidendiks on *mil(lal)*, kuid selle asemel kasutatakse sageli ka ajalause üldsidesõna *kui*, harva kohasidendit *kus*. Relatiivlause võib olla nii restriktiivne – sündmusaega piiritlev (a), kui ka mitterestriktiivne – juba piiritletud sündmusaega täpsustav (b).

- a. *Selsamal hommikul*, *mil(lal)* ~ *kui* sa lahkusid, juhtus vanaisaga õnnetus.
- b. *Praegu*, *kus* (~ *kui*) Eesti Kunstimuuseum ehitab Lasnamäe nõlvale uut hoonet, on muidugi iga kroon arvel. [A] *Eile*, *kui* ärkasin haiglas ning proovisin liigutada, ei lootnud ma, et saan võistelda. [A]

Ajasuhtega on seotud mitu teist adverbiaalset suhet, eelkõige kõrvutus (→ § 74) ja kausaalsed suhted (→ § 79, 81, 89). Neist osa puhul kasutatakse samuti sidesõna *kui*.

Kui-ajalused

§ 54 Sidesõna *kui* näitab pea- ja kõrvallause ajalist suhestatust, kuid jätab selle suhte ise konkretiseerimata. Ajasuhte võivad konkretiseerida korrelaat, osalause grammatilised ajad, leksikaalne koosseis ja kontekst. Korrelaadiks võib olla näitav temporaalne proadverb *siis* või üldnäitavate asendavate sõnade *see*, *selline*, *niisugune*, *nii* jms ühendid mingi ajale osutava sõnaga, nt nimisõnaga *aeg* (nt *sel ajal kui*), ajakaassõnaga *enne*, *pärast* jms (nt *pärast seda kui*), ajamäärsõnaga *kaua*, *kohe* jms (nt *nii kaua kui*). Korrelaadina võivad toimida ka need

temporaalsed elemendid ilma näitava sõnata (*enne kui, kohe kui*). Korrelaat kuulub kas pealause või sidendi koosseisu.

1. (*siis*) *kui* -kõrvallause¹ väljendab sündmust, millega pealause sündmus on toimumisajalt seotud. Pea- ja kõrvallause konkreetne ajasuhe – sama- või eriaegsus – nähtub osalauseste grammatilistest aegadest.

SAMAAEGSED SÜNDMUSED: Sain oma mõtetele kindlust, *kui* 1988. a. suvel Ungaris ühes seelses kooperatiivis käisin. [A] Reinmaa jäi Rootsi poliitseile vahele *siis, kui* ta püüdis kellelegi pudelit viina maha ärida. [A]

PEALAUSE SÜNDMUS JÄRGNEB KÕRVALLAUSE SÜNDMUSELE: *Siis, kui* mina olen oma keetmise-praadimise-küpsetamise lõpetanud, katsun pere lauda saada. [A]

PEALAUSE SÜNDMUS EELNEB KÕRVALLAUSE SÜNDMUSELE: *Kui* ma autole uuesti järele läksin, *siis* olid töömehed esirattad juba ära kruvinud ja tagaratastelt kummid maha võtnud. [A]

2. *sel ajal ~ sellal kui; samal ajal kui; sellisel ~ niisugusel ajal kui* -kõrvallaused konkretiseerivad pealause sündmuse toimumisaega (a). Pea- ja kõrvallause sündmused on samaaegsed. Korrelaat *samal ajal* on samastav, ülejäänud osutavad. Korrelaatsidenditena täidavad *sel ajal ~ sellal kui* ja *samal ajal kui* järelkõrvallauses tavaliselt siiski (ajalis-)vastandavat funktsiooni, alustades kõrvutusaluseid (b) (→ § 74).

- a. *Sel ajal, kui* teine veab arglikult paberile esimesi jooni, lõpetab tema kolmanda pildi. [A] Seepärast valvab turvateenistus kalmistuid *vaid sel ajal, kui* kontor suletud. [A] Kui on vaja teha remonditöid, on seda võimalik teha ka *sellisel ajal, kui* inimestel pole vaja tegelda õppetöoga .. [A] *Samal ajal, kui* meie võistlus algas, tegid odaviskajad soojendusviskeid. [A]

- b. Teisipäeval näis investorite huvi pöörduvat taas põhinimekirja suunas – kõigi seal noteeritud aktsiate hinnad tõusid pisut, *samal ajal kui* vabaturu aktsiate sulgemishinnad enamikus langesid. [A]

3. *pärast seda kui; sellest peale ~ sestpeale kui; sellest saadik ~ sest saadik ~ sestsaati kui; sellest ajast ~ sellest (ajast) alates ~ sest (ajast) alates kui; sealtmaalt kui* -kõrvallaused konkretiseerivad

¹ Kujul (*siis*) *kui, sel ajal kui* jm on siinses käsitluses tähistatud kõiki korrelaadi ja sidendi ühendeid, ka neid, kus korrelaat asub pealause ja on kirjas sidendist komaga eristatud.

pealausega väljendatud sündmuse alguspiiri. Pealause sündmus järgneb kõrvallause sündmusele. Nt

Pärast seda(,) kui külalised olid lahkunud, läksime magama. Läksime magama alles *pärast seda, kui* külalised olid lahkunud. Meid on siin lahkesti vastu võetud, *pärast seda kui* esimene arusaamatus lahenes. [I] Poola ja Venemaa suhted on pinevad *sestpeale, kui* Poola möödunud kevadel NATOga liitus. [A] Loomaliha tarbimine on Saksamaal järsult vähenenud, *sestsaadik kui* seal novembrikuus esimesed hullulehmatõve juhtumid leiti. [A] Tegelikuses on Andrus Veerpalu (31) kullavõidu nimel töötanud *sellest ajast alates, kui* ta 7. klassis Pärnust Otepääle TSIKi suusaklassi läks. [A] Arstiks olemine on olnud Nelli Kalikova elustiil *sealtmaalt, kui* ta pärast ülikooli lõpetamist Aserisse lastearstiks läks. [A]

4. *niipea kui; nii kui; kohe kui*, harvemini *niikohe kui* -kõrvallused konkretiseerivad samuti pealausega väljendatud sündmuse alguspiiri, näidates et pealause sündmus järgneb vahetult kõrvallause sündmusele. Nt

Niipea, kui teie väike oskab vabalt vankris istuda, tahab ta hakata ka ronima ning võib vankrist välja kukkuda. [A] Markus ajas *kohe* asja jutti, *nii kui* ma talle sellest rääkisin. [I] *Niikohe kui* vana kummi lahti võtsime, tuli sealt pool liitrit vett. [N] Kuid *kohe kui* vilistamise ja laulmise vahele väike vahe tekkis, pugesid praost sisse mooniseemned või mingi muu mõnuaine. [I] Lapsega tuleb tegeleda *kohe, niipea kui* probleem tekib, mitte alles siis, kui tulemused käes. [A] Eks ma näinud neid ju *kohe, nii kui* nad Armeenia poolt üle tulema hakkasid. [A]

Kõnekeeles võib *nii* olla ühtaegu *nii* sidendi koosseisus *kui* ka pealauses. Nt

Niipea, kui D-vitamiini tilgad ära jätsime, *nii* sai pepu korda ja nahk on täiesti siidine. [N]

Sidendi päritolult ja funktsioonilt kuuluvad samasse rühma *nagu*-laised (*nagu* < *nõnda kui*). Nt

Nagu keegi üle õue käis, olid lambad kohal. [A] *Nagu* voodisse heitis, *nii* ka magama jäi ning põõnutas hommikuni välja. [I] *Nagu* 18 sain, *kohe* tuln. [A]

5. *enne (seda) kui* -kõrvallused konkretiseerivad pealause sündmuse lõpp-piiri. Pealause sündmus eelneb kõrvallause sündmusele (a). Kui kõrvallause väljendab potentsiaalset (irreaalset) eelseisvat sündmust, on kõrvallause öeldisverb sageli *da*-infinitiivi vormis

(b) ning *da*-infinitiivi implitsiitne subjekt samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga. Võimatu pole siiski ka indikatiiv. Nt

- a. *Enne seda, kui* saksofonimängija tema kõrvale kolis, tegeles Peeter mediteerimisega. [A] Millegipärast tekib tunne, et lõppjärelendus oli paberile pandud juba *enne seda, kui* ta üldse kedagi võrdlema hakkas. [A] Ta lihtsalt ei lõpeta nõudmisi *enne, kui* on saanud oma tahtmise. [A] Midagi oleme nime kohta muidugi mõelnud, aga *enne* ei tahaks seda avaldada, *kui* kõik on päris kindel. [A]
 - b. *Enne kui hakata* (~ *hakkad*) artiklit kirjutama, *tuleks* (~ *tuleb*) ikka terminoloogia selgeks teha. [A]
6. *selle ajaga kui, selle aja jooksul ~ kestel ~ vältel ~ sees kui; nii kaua ~ niikaua kui, seni kaua ~ senikaua kui, seni kui; senimaani kui; nii kauaks ~ niikauaks kui, seni kauaks ~ senikauaks kui, seniks kui* -kõrvallused konkretiseerivad pealausega väljendatud sündmuse kestust. Korrelaadid *selle ajaga, selle aja jooksul ~ kestel ~ vältel ~ sees* osutavad ajavahemikule, milles pealause sündmus toimub (a). Korrelaadid *nii kaua ~ niikaua, seni kaua ~ senikaua, seni; senimaani; nii kauaks ~ niikauaks, seni kauaks ~ senikauaks, seniks* näitavad, et pealausega väljendatud sündmus kestab kõrvallausega väljendatud samaaegse sündmuse lõpuni või uue sündmuse algseni; *kui = kuni* (→ § 55) (b). Korrelaadi translatiivivorm viitab pealause tegevuse eesmärgipärasusele. Nt
- a. *Selle ajaga, kui* ma kohale lendan, oleks viga ammu parandatud ja unustatudki. [A] Mis on Eesti Pangas juhtunud *selle aja jooksul, kui* oled olnud panga president? [A]
 - b. Ja sind hoian *nii kaua* kinni, *kui* ütled, kus Võlur on. [A] Kalju on olnud kogu aeg üks suurtest meie fotos, *niikaua kui* mäletan. [A] Kõrge hind on hea *seni kaua*, kui ta oma väärtust õigustab. [A] Elbrus on suhteliselt ohutu mägi ainult *senikaua, kui* ilm on selge ja nähtavus hea. [A] Mäng on lihtne, mängitakse *seni, kui* ühed nupud on teised väljalt minema pühkinud. [I] Ma sõitsin *senimaani* lahtise turvavööga, *kui* endale selle Porsche sain. [A] Olav palus jumalakeeli, et tohiks poja *niikauaks* Eia juurde jätta, *kui* naisega lõunas puhkab. [I] Töölt kõrvaldatakse inimene *seniks, kui* ta läbib arstliku kontrolli. [A]

Muude sidenditega ajalaused

§ 55 **Kuni- ja kuniks-laused.** Kõrvallaused sidenditega *kuni* ja *kuniks* konkretiseerivad pealause sündmuse lõpp-piiri. Siduvaks elemendiks on kas *kuni* või *kuniks* üksi või *kuni* koos korrelaadiga *seniajani*, *seni*, *senimaani*; *seniks*, *seni kaua* ~ *senikaua*, *seni kauaks* ~ *senikauaks*; *nii kaua* ~ *niikaua*; *nii kauaks* ~ *niikauaks*, mis näitavad, et pealause sündmus kestab kõrvallause sündmuse lõpuni või alguseni. Korrelaadi olemasolu korral lauses *kuni* = *kui*. Nt

Oleme toas, *kuni* vihma sajab / *kuni* vihmasadu lõpeb / *kuni* vihma enam ei saja. Ootasime, *kuni* ta minema hakkas. Ootasime *niikaua*, *kuni* = *kui* ta minema hakkas. BB vahib tulukesi, *kuni* silmad hakkavad vett jooksuma. [I] Läbirääkimised kestavad *seni*, *kuni* on saavutatud kõiki pooli rahuldav lahendus. [A] „Ega sel mingit mõju ole, *seni kuni* Lipponen ja Niinistö ei ole ise ummiku keskele jäänud,“ leidis üks veokijuht. [A] *Senimaani* tegin kõike leplikult kaasa, *kuni* kirst hauda lasti .. [A] Ma keerutan valget kummiotsaga pliiaatsit sõrmede vahel *senikaua*, *kuni* heliseb telefon. [I] Sinivetikad jäävad põhjaranniku randu reostama *nii kauaks*, *kuni* püsib palav ilm. [A] Siis on mul ametlik alus peatada ehitustööd *seniks*, *kuni* omanik uue järelevalvaja leiab. [A] Politsei viis mehed Tartu arestimajja, *kuniks* Viljandi mundrimehed neile järele tulid. [A] Kanad on lihtsalt nagu paabulinnud ja mustlased – nad käivad *nii kaua* peale, *kuni* lõpuks oma saavad. [A] Geeniiinformatsioonist üksi on vähe kasu, *niikaua kuni* me ei tea, mida geen teeb, milleks teda vaja läheb. [A] Müük kestab just *nii kaua*, *kuniks* piima jätkub. [A]

§ 56 **Kunas-laused.** Harva esinev *kunas*-kõrvallause konkretiseerib pealause sündmuse toimumisaega. Pea- ja kõrvallause sündmused on samaaegsed. Pealauses korrelaat puudub. Nt

Siis saavad inimesed osta mootorratta, *kunas* tahavad, mitte millal kästakse. [A]

§ 57 **Mil(lal)- ja kus-laused.** Sidendid *mil(lal)* ja *kus* esinevad temporaalsetes relatiivlausetes (→ § 95), toimides pealause ajamääruse asendajana kõrvallauses. Nii *mil(lal)-* (a) kui ka *kus*-kõrvallaused (b) konkretiseerivad pealause sündmuse toimumisaega. Pea- ja kõrvalause sündmused on samaaegsed. *Kus* ja lühendvormi *mil* puhul on pealauses alati eksplitsiitne ajamäärus, *millal* võib esineda ka ilma selleta.

- a. *Nüüd, mil* ma neid märkmeid kirjutan, tundub mulle kõik see kuidagi teistmoodi. [I] Elu paradoks: just *nüüd, millal* ühendus „Eesti elulood“ (asutatud 1996) juuri ajab, kaob üks eestlase elulugu teise järel. [A] Siin on sulle võti, tule, *millal* tahad! [I]
- b. *Nüüd, kus* mul pole vaja enam vihikute taga istuda, on mul aega talle keeta ja küpsetada. [A] *Praegu, kus* kõik õllekad kiriklikult püütakse sisse õnnistada, oleks sel arvatavasti edu. [I]

Pea- ja ajalause grammatilised ajad

§ 58 Pea- ja kõrvallause sündmuste samaaegsuse korral on vastava-tes lausetes samad grammatilised ajad. Pealause perfekti korral võib kõrvallauses siiski olla preesens või imperfekt (a), pluperfekti korral imperfekt (b).

- a. Regulaator järve väljavoolul on kõneaineks olnud *ikka siis, kui* Võrtsuga on midagi korrast ära, esmajoones neil juhtudel, kui veetase on madal. [A] Vall on tekkinud *siis, kui* langev meteoriiditükk paiskas dolomiidi ja saviräha omapäraseks peaaegu ümaraks kraatriks. [A]
- b. Ilmselt oli see juhtunud *siis, kui* laev põhja vajus. [A]

Sündmuste eriaegsuse puhul kehtib järgmine üldreegel:

		PEALAUSE	KÕRVALLAUSE
a)	Pealause sündmus toimub enne	preesens / perfekt imperfekt / pluperfekt	preesens imperfekt
b)	Pealause sündmus toimub pärast	preesens imperfekt	preesens / perfekt imperfekt / pluperfekt

- a. Alati näen surnuid unes, *enne kui* ilm muutub. [A] Olen juba tubli tund siin külas olnud, *enne kui* taipan, et Alma jutt on seosetu. [A] Buddha mõtles neli nädalat, *enne kui* õpetama hakkas. [A] Ja nii oli ta kolme romaania endale juba nime teinud, *enne kui* avastas detektiivžanri võlud. [A]
- b. „*Kui* koolibuss tuleb, *siis* saab tuba lapsi täis,“ räägib Anita Maran. [A] *Kui* selle ära olen öelnud, tuleb meelde, et enne me ju teietasime. [I] *Kui* kevadel lumi läks, kolisime sisse. [A] *Kui* naine oli läinud, otsustasin asja ise lähemalt uurida. [I]

Kvantumi-, viisi- ja kõrvutuslaused

§ 59 Kvantumit (määra või hulka) ning viisi väljendavad määruslaused on paljus sarnased ja mõnikord käsitletaksegi neid ühe liigina. Mõlemad jagunevad funktsioonilt ja vormilt kaheks alltüübiks: a) **tagajärjele orienteeritud** ehk **konsekutiivseteks** *et*-lauseteks ning b) **võrdlevateks**, peamiselt *nagu*- ja *kui*-lauseteks.

- a. KVANTUMILAUSE: Jüri oli nii kohmetu, *et ei saanud sõnagi suust*. VIISILAUSE: Jüri seisis nii, *et ta nägu polnud näha*.
- b. KVANTUMILAUSE: Jüri jooksis nii kiiresti, *nagu jaksas*. Rahvast kogunes vähem, *kui oodati*. Jüri on täna palju lõbusam, *kui ta eile oli*. VIISILAUSE: Jüri ei käitunud nii, *nagu Mare tahtis*. Jüri käitus teisiti, *kui Mare tahtis*.

Märkus. Kvantumi- ja viisilausestega kuuluvad samasse rühma veel omadust või seisundit kui sellist väljendavad relatiivlaused. Nt *Jüri on selline (mees), et ~ kes ei saa sõnagi suust*. *Jüri ei ole selline (mees), nagu ~ kelle ma arvasin ta olevat*. *Ots on käes ja ei tohiks tekkida selliseid häireid, nagu oli möödunud suvel*. [A]

Tagajärjele orienteeritud kvantumi- ja viisilausest erinevad päris tagajärjelausetest (→ § 80) selle poolest, et kui viimased väljendavad pealause sündmuse kui terviku asetleidmisest johtuvat tagajärge ja on mitterestriktiivsed, siis kvantumi- ja viisilausest väljendavad sündmuse komponentide kvantitatiivsetest või kvalitatiivsetest omadustest tulenevat tagajärge ja on restriktiivsed. Teisiti öeldes, tagajärg ei olene siin mitte sellest, kas sündmus leiab aset, vaid missugune see on. Tegevuse vms kvantiteet ja viis on niisugusel juhul kirjeldatavad tagajärje kaudu. Erinevalt tagajärjelausest jääb korrelaat konsekutiivses kvantumilauses alati ja konsekutiivses viisilausest enamasti pealausestesse.

Võrdluslikud kvantumi- ja viisilausest moodustavad pealausega **võrdlulause** ning konkretiseerivad kvantiteeti ja viisi võrdlusaluse esitamise kaudu. Võrdluse olemasolu poolest sarnanevad nendega kõrvutuslaused. Nt

KÕRVUTUSLAUSE: Ta läks tasa, *otsekui oleks ta kartnud magajat äratada*.

Kuid kvantumi- ja viisilausest esitab võrdlusaluse üksnes sündmuse komponendile, kõrvutuslausest aga sündmusele tervikuna. Selles

suhtes meenutab võrdlusliku kvantumi- ja viisilause vahekord kõrvutuslausega konsekutiivse kvantumi- ja viisilause vahekorda tagajärjelausega.

Kvantumi- ja viisilause võrdlause osana on harilikult elliptiline. See võib olla nii finiiitse predikaatverbiga lause (a) kui ka üksnes mingist fraasist või selle osast koosnev moodustis (b).

- a. Kõik ei lähe alati nii *nagu peab*. [A] .. Andres Langemets ei ole raamatute hävitamisega kuidagi nõus ning väidab, et see on nii tobe *kui üldse olla saab*. [A]
- b. Tahtsin oma poega Viktorit nii kaua rinnaga toita *kui võimalik* .. [A] Ülikooli naiskond kaotas, kuid mitte nii *nagu Moskva AKSK-le*. [A] Uusi väljaandeid ilmub ajalehekioskitesse *nagu seeni pärast vihma*. [A] Suusad olid tal ehk veidi paremad *kui Kristinal*. [A]

Märkus. Elliptilise lause piir mittelauselise moodustajaga pole võrdlus-
tarindis kuigi selge, eriti kui sellises moodustajas puudub finiiitverb.
Lausele on lähemal need finiiitverbita moodustajad, kus on ka sihitisi ja
määruseid, nt .. *nagu seeni pärast vihma* või .. *kui Kristinal*, kaugemal aga
moodustaja, mida esindab nominatiivne nimisõnafraas, nt *Jüri on pikem
kui Mari*. *Jüri on niisama pikk nagu Mari*. Ehkki põhimõtteliselt poleks
võimatu sedagi lausest lähtuvana käsitleda, tavaliselt seda siiski ei tehta.
Eesti keele puhul muu hulgas ka sellepärast, et sellistel juhtudel vaheldub
komparatiivtarindi sidesõna elatiivi käändega, nt *Jüri on Marist targem*,
ja ekvatiivi korral *ne-liitega* (tingimusel, et adjektiiv on mõõduadjektiiv),
nt *Jüri on Mari pikkune*, mille puhul on juba kindlasti tegu lihtlausega
(vt nt Erelt 1986a).

Järgnevas käsitluses esitame kvantumi- ja viisilausestena põhiliselt finiiitverbi sisaldavaid lauseid.

Kvantumilause

§ 60 Kvantumilause konkretiseerib pealause öeldise, öeldistäite, täiendi või määrusega väljendatud omaduse või seisundi määra, tegevuse või protsessi intensiivsust, samuti kestust, kaugust, hulka või kogust. Nt

Ta *karjus*, *nagu* jaksas. Muusika on *nii ilus*, et võtab hinge kinni. Ta on *niivõrd tagasihoidlik* inimene, et ei sekku kunagi vaidlusesse. Tööd tuleb teha täpselt *nii palju ja nii hästi*, kui on vaja.

Et-kvantumilause

§ 61 *Et*-lause on **konsekutiivne kvantumilause**, mille korreelaadiks on:

- a) proadverbid *nii*, *nõnda*, *niivõrd*, *nõndavõrd*, *sedavõrd* ning nende ühendid kvantiteediadverbidega *palju*, *rohkesti*, *kõvasti*, *väga* jms, mõnevõrra tinglikult ka adverbidega *kaugele* ja *kaua* (*nii palju* ~ *niipalju*, *nii kaugele* ~ *niikaugale*, *nii kaua* ~ *niikaua*). Nt

Põllumajandussaaduste kokkuostuhinnad on *nii* madalad, *et* sellest ei jätku laenuprotsentidegi tasumiseks. [A] Ta teeb seda *nii* muhedalt, värvikalt ja kujundlikult, *et* publik hakkab kohe naerda pugistama. [A] *Nii palju* on neil siiski aru peas, *et* nad on vait .. [I] Me peame oma ametnikke ikka *niipalju* usaldama, *et* nad võiksid eelläbirääkimistega müüke korraldada. [A] Eesmärk on jõuda *niikaugale*, *et* ka Eestis oleks kindlustusseltsi petmine seaduste järgi karistatav. [A] Praegu on jõutud *nii kaugale*, *et* uuritakse arvutimängude mõju isiksuse kujunemisele. [A] Mõtlesin sellele *nii kaua*, *et* kirjutamiseks jäi üle ainult kümme päeva. [A] Tema nägemine ehmatas ükskord toidupoes pensionäri *niivõrd*, *et* vananimene kukkus juustuletti. [A] Pealtnägijate sõnul oli plahvatus *sedavõrd* tugev, *et* buss paiskus õhku ja purunes täielikult. [A]

- b) pronoomenid *see* või *selline* koos kvantiteeti väljendava substantiiviga: *sel(lisel) määral / hulgal*, *sellises koguses* jms; harva võib pronoomen substantiivi juurest ka puududa. Asesõna *see* osastavas käändes võib esineda ka komparatiivvormis adjektiivivi või adverbilaiendina. Nt

Uks avanes *sel määral*, *et* tema vahelt tuli nähtavale pea. [I] Aga siis – küsimusi-vastuseid järjepanu lugedes – oli ta ülekuulamise sisse elanud *määrani*, *et* hakanud end ülekuulatavana tundma .. [I] Mari peretöö oli *seeda loomulikum*, *et* ta pärast Jussi surma hakkas jälle saunikuks [I].

Korrelaat on harilikult obligatoorne. Kvantiteet, millele korreelaadiga osutatakse, ulatub sellise piirini, *et* kõrvallausega tähistatud tagajärgsündmus leiab aset. Üksikjuhtudel võib korrelaat ära jääda. Nt

Selg on valus, *et* ära puuduta. Ma, vanamees, jooksku, *et* süda tahab lõhki minna. [A]

Korrelaatide *nii*, *nõnda* jt juurde kuuluvail *et*-kõrvallauseil on sisulist sarnasust adverbide *liiga* ja *küllalt* juurde kuuluvate *et*-kõrvalausetega, mida allpool käsitletakse otstarbelausestena (→ § 84). Vrd

Põllumajandussaaduste kokkuostuhinnad on *nii madalad, et* sellest ei jätku laenuprotsentidegi tasumiseks. [A] – .. *liiga madalad, et* laenuprotsentegi tasuda.

Verbi laiendina võivad *nii-* ja *nõnda-*korreelaadiga kõrvallauseid osutada ka tegevuse või protsessi toimumise viisile, misjuhuul *et-kõrval-*lause on viisilause (→ § 69). Tihtipeale aga pole kvantiteet ja viis lahutatavad ning siis tuleb vastavaid *et-kõrval*lauseid pidada viisi- ja määralauseste piirijuhumeiks. Nt

Koiliblika moodi vagunisaatja elab kuradipüügile elavalt kaasa ja naerab *nii, et* nikeldatud hambakroonidki paistavad. [I] Ivaništšev viskas granaadi kanalisse, see plahvatas *nõnda, et* vesi kuuselatvadeni pritsis.[I]

*Et-kõrval*lause on alati pealause järel.

Kvantumilauseid ekvatiivisidesõnadega *nagu* ja *kui*

§ 62 Ekvatiivisidesõnadega *nagu* ja *kui* või neid sisaldavate sidenditega algavad kvantumilauseid konkretiseerivad kvantiteeti ekvatiivse, s.o võrdsust väljendava võrdluse kaudu, kusjuures kõrvallause väljendab võrdlusalust. Ekvatiivne võrdlus võib olla osutav või samastav (→12 § 8).

1. *Nagu* ~ *kui* -kõrvallause seostub osutava võrdluse korral samade korreelaatidega mis *et-kõrval*lause (a) ja samastava võrdluse korral korreelaatidega *niisama, sama* ja *samavõrd* (b). Osutavad korreelaadid võivad mittefookustatuna esineda ka sidendi koosseisus, eriti korreelaadid *niipalju, niivõrd, sedavõrd* sidesõnaga *kui* seostudes (c). Nt

- a. Nad mängisid *nii* hästi, *nagu* jaksasid. [A] Raha on ettevalmistuseks just *niipalju, nagu* klubi leida suudab. [A] Türgi jälle tahab liituda, kuid pole sugugi valmis avanema ega muutuma *sel määral, nagu* Euroopa nõuab. [A] Kitsasmokk-ninasarvik pole sugugi *nii* lühinägelik, *kui* arvatakse. [A]
- b. Lase olla just *niisama segaselt* nagu on. [etTenTen] Ta januneb valgust *samavõrd, kui* pelgab pimedust. [I]
- c. Ma ei kavatse nende isikut rünnata ega luba seda teha ka oma parteikaaslastel, *niipalju kui* see on minu võimuses. [A] Näitejuhil tuleks kahtlemata ka pedagoog olla, *sedavõrd kui* oskust ja aega jätkub. [A] Põhjamaade suurim festival valgustas jäämäe veealust osa, *niivõrd kui* üks festival seda teha suudab. [A]

Mõnikord *nagu* ~ *kui* = *kuidas*. Nt

Ma lõin *nii* tugevasti, *kui* ~ *nagu* ~ *kuidas* jaksasin. Ta jooksis *nii* ~ *nagu* ~ *kuidas* suutis.

Nagu ja *kuidas* puhul võib pealause verbi laiendav korrelaat ära jääda. Selline lause võib mõnikord vahelduda (korrelaat)sidendiga (*nii*) *mis* (→ § 67). Nt

Jookske, *nagu* ~ *kuidas* ~ (*nii*) *mis* jaksate! Aasta viimastel päevadel püüdis ilmataat suvist sademete nappust heastada ning kallas lund *nagu* jaksas. [A] Tšiillased näitlesid *kuidas* jaksasid. [A]

Nii *nagu et*-lauseid, võib ka *nagu*- ja *kui*-lauseid verbi laiendina tõlgendada mõnikord nii kvantumi- kui ka viisilausestena. Nt

Ta nuttis *nii*, *nagu* ei kunagi varem.

2. *Kuivõrd*-lause võib seostuda korrelaatidega *niivõrd* ja *sedavõrd* (a), laused, mille algul on *kui* ühend kvantifitseeritavat parameetrit väljendavate sõnadega *palju*, *kaugel*, *kaua* jms, seostuvad korrelaatidega *nii palju*, *nii kaugel*, *nii kaua* jms (b). Et määraelemendi -*võrd*, *palju*, *kaua* jms kasutamine ühtaegu nii korrelaadis kui ka sidendis on liiane, siis korrelaatide olemasolu korral on sidendiks sageli vaid *kui*. Mõnel juhul võib korrelaat pealausest ka puududa (c).

- a. Kujutelmad värvusid heledaks *niivõrd*, *kuivõrd* nad olid seotud eelseisva sündmusega. [I] Linnaosavalitsuse võimutäiust suurendatakse pidevalt ja *sedavõrd*, *kuivõrd* nad ise suudavad seda rakendada. [A] Mind huvitab härra Savisaare tegevus vaid *niivõrd*, *kui* ma hirmuga jälgin, kuidas ta jälle võimule rühib. [A]
- b. Archimedese seaduse järgi kaotab vette asetatud keha oma kaalust *niipalju*, *kuipalju* kaalub tema välja tõrjutud vedelik. [A] Tööd tuli teha täpselt *nii palju*, *kui* seda oli. [A]
- c. Aga meie garanteerime sooja toidu, ja nüüd on inimese oma asi, kas küsida portse juurde või osta ise juurde, *kuipalju* soovib. [A]

3. *Nagu* ~ *justnagu* ~ *justkui* ~ *otsekui* -kõrvallause korrelaadiks on harilikult *nii*. Kõrvallause öeldisverb on tingivas kõneviisis, osutades sündmuse irrealsusele.

Täna õhtul on kõik *nii* vagusad, (*just*)*nagu* kardaksid nad midagi. Hoov oli uurija sõnul *nii* verine, *nagu* oleks seal siga tapetud. [A] Lilianil oli nii kummaline kuulata, kuidas üks mees, liiatigi täiesti

tundmatu, räägib talle selliseid asju *nii* vabalt ja rahulikult, *justnagu* oleks see sama loomulik kui hingamine. [I] Masseuris mu jalga *nii* vihaselt, *otsekui* oleks sünnitusabi talle igapäevane tegevus. [A]

Kvantumilauseid komparatiivisidesõnaga *kui*

§ 63 Komparatiivisidesõnaga *kui* algav kvantumilause seostub komparatiivivormis määraadverbidega *rohkem*, *enam*, *vähem* ning ühenditega *suuremal määral* / *hulgal*, *väiksemal* / *vähemal määral* / *hulgal* jms; viimaste funktsiooni täidab ka mittemääraadjektiivile või -adverbile liituv komparatiivisufiks. Nt

Ta sõltub kellestki või millestki *rohkem*, *kui* tunnistada tahab. [A]
Maailmaruumi pääseb teda hoopis *vähemal määral*, *kui* aluspinnalt kiirgub .. [T] Kokkuvõttes läks isegi *paremini*, *kui* oodata oskasin. [A]

Muude sidenditega kvantumit väljendavad laused

§ 64 ***Kuidas-kõrvallause*** korreelaadiks on *sedamööda*, mis paikneb kas pealauses või sidendi koosseisus. Nt

Sedamööda, *kuidas* iga oskus aina keerulisemaks muutub, täiustuvad ka tööriistad ja tõuseb nende hind. [A] Varjud tihenevad ja liiguvad, *sedamööda kuidas* kuu oma taevateekonda jätkab. [I]

§ 65 ***Mida-kõrvallause*** korreelaadiks on *seda* (laiendab komparatiivivormis omadus- või mäarsõna) või *sedamööda*. Nt

Mida rohkem kasta, *seda* parem. *Mida* vanem ja lagunenum on maja, *seda* kallim on tema ülalpidamine. [A] *Mida* rohkem ta süveneb, *seda* vähem mõistab ta teiste perioodide esteetikat. [A] *Mida* aasta edasi, *seda* raskemaks see läheb. [A] *Mida* edasi, *seda* raskemaks erastamine riigile läheb. [A] Pinge naftakonverentsil oli tohutu; see kasvas *sedamööda*, *mida* enam lähenes lõpule maailmanaftea ressurs. [I]

§ 66 ***Mil määral -kõrvallause*** on kvantumit väljendav relatiivlause, mille korreelaadiks on *sel määral*. Nt

Mil määral kogunes informatsiooni, *sel määral* jagasin seda teistele. [A] Ühispanga juhid kinnitasid eile suurt klientidele, et pank suurendab laenuportfelli vaid *sel määral*, *mil määral* kasvavad pangas hoiused. [A]

§ 67 **Mis-kõrvallause** on perifeerne kvantumilause tüüp, sisult lähedane viisilausele. Korreelaadiks on *nii*, mis harilikult paikneb kõrvallauses ja moodustab asesõnaga *mis* korrelaatsidendi *nii mis*. Viimane on sünonüümne sidenditega *nagu* ja *kuidas* (→ § 62). Nt

Poiss karjus, (*nii*) *mis* kopsud võtsid. Ta jooksis, (*nii*) *mis* jaksas. Janka kiskus lõõtsa *mis* jaksas ning laulis ise täiest kõrist kaasa. [I] Koer lärmab, *nii mis* jõuab. [A] Tõesti elus ja lobiseb, *mis* jõuab. [A] Elu käib, *mis* müriseb. [A]

Viisilause

§ 68 Viisilause konkretiseerib pealause öeldisverbiga väljendatud tegevuse või protsessi toimumise viisi. Nagu kvantumilause nii ka viisilause põhitüüpideks on **konsekutiivsed** *et*-viisilused ning **võrdlevad** *nagu*- ja *kui*-viisilused.

Et-viisilause

§ 69 *Et*-viisilause korreelaatideks on *nii*, *nõnda*, *niimoodi*, *nõndamoodi*, *sedamoodi*, *niiviisi*, *nõndaviisi*, *sedaviisi*, *sedasi*, *seesuguselt*, *selliselt*, *sääraselt*, *sel(lisel) kombel* / *viisil*. Nt

Valgusfoorid on seatud *nii*, *et* keskmise kiirusega sõites ei pea autojuht tegema liigseid peatusi. [A] Pea asetati *nõnda*, *et* ta seda liigutada ei saanud .. [A] .. ei saa ju metsas püsse paugutada *niimoodi*, *et* seda keegi ei kuule. [I] Aga saab ka filmida *sedasi*, *et* paistab olevat palju rahvast. [A] Selle protsessi kulgu võib vähendada *sel viisil*, *et* välditakse kooritud mugula kokkupuudet õhuhapnikuga .. [T] Sibul istutage mulda *selliselt*, *et* umbes pool sibulast jääks mullast välja. [A]

Üksikjuhtudel võib korrelaat ka ära jääda. Nt

Panin plagama, *et* kannad kuklas! [A]

Korreelaatide *nii* ja *nõnda*, harvemini teiste korreelaatide puhul, ei ole viisi- ja kvantumilauseste piir alati terav (→ § 61).

Korreelaadid *nii* ~ *nõnda* võivad olla ka kõrvallauses, moodustades sidesõnaga *et* korrelaatsidendi. Sellised konsekutiivsed viisilused ei erine vormilt päris tagajärelausest ning on ka sisult viimastele lähedased. Nt

Tädid kirjutavad, *nii et* krabin taga. [A] Muhuga karvanäss hoiab oma sonimütsi kuklas, *nõnda et* ta lakkis juuksekarvad esile tungivad. [I]

Viisilauses võib sidesõna *et* ees olla kaassõna *ilma*, mis lähtub korrelaadist *ilma selleta*, kuid on muutunud viisilause eitusmarkeriks (a). *Ilma* pärinemise tõttu korrelatiivsest ühendist korrelaati pealuses olla ei saa. *Ilma et* -viisilause öeldisverb on harilikult tingivas kõneviisis. Kõrvallause saab asendada *mata*-tarindiga (b) (→ 23 § 146). Nt

- a. Savisaar ütles, et mitte ükski palgareform ei ole käivitata ainult ülaltpoolt, *ilma et* oluline osa rahvast selle suhtes seisukoha võtaks. – Savisaar ütles, et mitte ükski palgareform ei ole käivitata ainult ülaltpoolt, *ilma selleta*, *et* oluline osa rahvast selle suhtes seisukoha võtaks. [A]
- b. Sõitsime kaks aastat ühes rongis ja trammivagunis, *ilma et oleksime sõnakestki vahetanud*. [A] – Sõitsime kaks aastat ühes rongis ja trammivagunis *sõnakestki vahetamata*.

Et-viisilausetega sarnanevad mõningad komplementlaused, nt verbide *näima*, *paistma*, *tunduma*; *juhtuma*, *olema* jne komplementid. Ka nende pealuses võib fakultatiivselt esineda korrelaat *nii*, *nõnda* või *sedasi*, siiski mitte *seesuguselt*, *selliselt*, *sel(lisel) kombel* / *viisil* (→ § 28). Nt

Näib / paistab / tundub (*nii*), *et* sul on õigus. Võib juhtuda (*nii*), *et* ma hilinen. Olgu pealegi (*nii*), *et* sul on õigus. Paistab *nii*, *et* detsember ja jaanuar veel külmad ei ole. [A] Paistab, *et* mõistame teineteist hästi. [A]

Ekvatiivisidendiga viisilused

§ 70 Ekvatiivsed viisilused näitavad tegevuse või protsessi toimimise viisi võrdluse teel teise samamoodi kulgeva tegevuse või protsessiga. Osutava võrdluse korral on viisilause sidendiks *nagu*, samuti *kuidas* ~ *kuis*, korrelaadid on needsamad mis *et*-kõrvallause puhul. Eesasendis pealuses on korrelaat harilikult fakultatiivne. Nt

Kõik ei sujunud (*nii*), *nagu* tema tahtis. Kohelge inimesi (*niiviisi*), *nagu* te tahate, et teid koheldaks! Mehed viitsid aega, *kuidas* keegi paremaks pidas. *Kuidas* külvad, *nõnda* lõikad. Reis ei läinud *nii*, *nagu* ma olin planeerinud. [I] .. ta ei vastanud *niiviisi*, *nagu* Varblane oleks soovinud. [I] Las jääda *nii*, *kuis* oli. [A] Nad aitavad teineteist *nii*, *kuidas* oskavad. [A] Ela, *kuidas* oskad, jõua, *kuidas* jaksad! [I] Ent võib-olla inimesed tahavadki ajalehte lugeda just *niimoodi*, *nagu* neil oleks ainult kuue klassi haridus? [A] Sest pole mingit garantiid, et ironiat interpreteeritakse just *sel viisil*, *nagu* see on kavatsetud. [A]

Osutavatele ekvatiivsetele viisilausele on lähedased verbe *näima, tunduma, paistma* jms laiendavad *nagu ~ kui ~ justnagu ~ justkui ~ otsekui* -komplementlauseid (→ § 33).

Neile tundus (*nii*), *nagu ~ kui* oleksid nad linnud. Ümbrust tajudes, millelegi mõeldes, erinevaise tundeseisundeisse sattudes paistab, *otsekui* teaksime neile küsimustele endastmõistetavaid vastuseid. [A]

Samastava võrdluse puhul on põhilised sidendid *nagu* ja *kui*, korrelaativina esinevad *niisamuti, samamoodi, samal / samasugusel viisil / kombel / moel* jms. Nt

Inimesed kalduvad Internetis rääkima *niisamuti, nagu* nad teevad seda päriselus. [A] Mulle tundub, et meie riiki ehitatakse praegu täpselt *samamoodi, kui* kunagi president Kekkoneni visiiti ette valmistati. [A] Eesti Vabariik oli Teises maailmasõjas okupeeritud oma suure naabri poolt *just samasugusel viisil, nagu* näiteks Taani Kuningriik oma suure naabri poolt .. [A]

Viisilauseid komparatiivisidesõnaga *kui*

§ 71 Komparatiivlausest seostub *kui*-kõrvallause sisult komparatiivse adverbil või adverbialaaltarindiga *teisiti, teistmoodi ~ teist moodi, muidu, muul viisil / kombel / moel* jne. Nt

Kuid kohtus ilmnas, et tegelik elu on kulgenud mõneti *teisiti, kui* näitab paber. [A] Ta ütleb, et ei saa kohe *muidu, kui* peab midagi tegema. [A] Ma soovin neid aidata veidi *teistmoodi, kui* seni on tehtud. [A] Seda preemiat pole võimalik saada *muul viisil, kui* keegi peab kandidaadi esitama. [A] .. tal oli tunne, nagu puhastanuks need kõnelused ta aju *samal kombel, kui* alkoholiravile allutatud patsiendi verd puhastatakse. [A]

Kõrvutusaluse

§ 72 Kõrvutusalused sarnanevad kvantumi- ja viisilausetega, sest neidki kasutatakse ühe sündmuse võrdlemisel teisega. Kui aga kvantumi- ja viisilauseid konkretiseerivad pealausega väljendatud sündmuse komponenti (eelkõige protsessi ennast), siis kõrvutusaluse suhestub pealause kui tervikuga. Kõrvutusalused on sellisena mitte-restriktiivsed ning lähedased rindlause osalausele. Kõrvutus võib olla kas **sarnastav** ja või (**eristav**-)**vastandav**.

Sarnastav kõrvutus

§ 73 Sarnastava kõrvutuse korral väljendab kõrvallause sündmust, millega pealause sündmust sarnaseks peetakse. Sidendeiks on ekvatiivsed sidesõnad *nagu, kui, justnagu, justkui, otsekui*, samuti ühend *nii kui*, kus korrelaat kuulub sidendi koosseisu. Iseloomulik on korrelaadi puudumine pealausest. Kõrvallause väljendab irreaalset sündmust, tema öeldisverb on harilikult tingivas kõneviisis ning lauses on toimunud (primaarse) teema ja öeldisverbi inversioon. Nt

Kõik läksid rutates, *nagu* oleksid nad kartnud kuhugi hiljaks jääda. [I] Ja siis läks elu nii ühtesoodu edasi, *kui* poleks midagi iseäralist sündinud. [I] Suhtumine alateadvusse, intuitsiooni jm taolisse on tänapäevalgi kahepalgeline, *justnagu* püsiks inkvisiitorite karm käsi ikka ühiskonna kohal. [T] Kõrged kaldaveerud kahanesid ja murenesid, *otsekui* oleks neist tükke neelanud mingi ablas ja täitmatu elukas. [I] Piiririkkuja istub kõssis, *justkui* ootaks langema hakkavaid hoope. [A]

Vastandav kõrvutus

§ 74 Vastandava kõrvutuse puhul väljendavad osalused vastanditeks peetavaid sündmusi. Kõrvallauseid on kolme tüüpi.

1. Kõrvallause võrdlussidesõnaga *kui* kuulub võrdluslausesse, mille pealause väljendab kõrvallausega võrreldes eelistatud või tõenäolisemat sündmust. Eelistusele või tõenäosusele osutavad pealause partiklid *pigem(ini), ennem(ini), parem, parema meelega* jne, kõnekeeles ka *enne* 'ennem'. Sidesõna *kui* võib laieneda sidendiks *kui et*, kui kõrvallause erineb struktuurilt pealausest. Nt

Pigem olgu nad üle hoitud ja nunnutatud, *kui et* tunnevad armastusest puudust, õpetab kunstnik. [A] Vana Purskaja ütleb, et *ennem* tapab mu, *kui* mujale laseb. [I] *Parem* raha tallele panna, *kui* mõnele oinale anda. [A] Mina sõidan küll *parema meelega* trepiga, *kui et* lähen jalgsi üles. [A] Klientidest keelduvad kõik asjaosalised rääkimast. „*Enne* suren, *kui* räägin.“ [A]

2. Kõrvallause tingimus- ja ajasidesõnaga *kui* seostub a) korrelaadiga *siis*, paiknedes sel juhul alati pealause ees, või b) korrelaatidega *sel(lal) ~ sel ajal, samal ajal*, mis paiknevad sidendi koosseisus. (Ajalis-)vastandavate sidenditega *sel(lal) ~ sel ajal kui, samal ajal kui* on võrdväärne c) sidesõna *kuna*. Selliseid lauseid pole võimatu tõlgendada ka vastandavate rindosalausestena (→ § 16).

- a. *Kui* Võru inimestel on võimalik raamatuid laenutama minna Võru keskraamatukokku või ühinguksse koha peale, *siis* kaugema kandi inimesed saavad seda teha näiteks hoopis posti teel. [A]
 - b. Kvantteooria hõlmab väga pisikest asjade maailma, *sellal kui* relatiivsusteooria objektid on väga suured ja väga kiired. [A] Nybiti mängijatel võimaldati korvialusest tsoonist visata vaid 13 korral, *samal ajal kui* KK Tartu pääses lähiviskele 32 (!) korral. [A] Muidugi, *sel ajal kui* mina teadsin sinust kõik, ei teadnud sina minust praktiliselt midagi .. [I]
 - c. Meie sõitsime tagasi Pärnu, *kuna* teine taksoauto sõitis Kabli poole. [A]
3. *Et*-kõrvallause korreelaadiks on *selle asemel*, mis paikneb sidendi koosseisus. Lisaks korreelaatsidendile *selle asemel et* kasutatakse ka tehissidendit *selmet*. Kõrvallause väljendab hüpoteetilist sündmust, öeldisverb on *da*-infinitiivis.

Selle asemel et kärgas bussis loksuda, võib rongis lehti lugeda ja kohvi juua. [A] Just äriline olemusvõitlus on see, mis sunnib meie kangelast mitmesuguste pseudonüümide all elutödesid lahkama, *selmet* inimkonnale iga päeva hakul kõik puhtal meelel ning südamel ette kirjutada. [A]

Kirjandust aja-, kvantumi-, viisi- ja kõrvutuslause kohta: ERELT, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | ISK 2004. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. | THOMPSON, SANDRA A., ROBERT E. LONGACRE, SHIN JA J. HWANG 2007. Adverbial clauses.

Põhjuslikke suhteid väljendavad laused

§ 75 Põhjuslikke suhteid väljendavad adverbiallauseid jagunevad **põhjus-, tagajärje-, otstarbe-, tingimus- ja mööndlauseteks:**

1. PÕHJUS-
LAUSE	näitab pealausega väljendatu põhjust	Laps nuttis, <i>sest tal valutab hammas.</i>
2. TAGAJÄRJE-
LAUSE	näitab pealausega väljendatud põhjusest tulenevat tagajärge	Olid sa purjus, <i>et auto kraavi ajasid?</i>
3. OTSTARBE-
LAUSE	näitab pealausega väljendatu otstarvet	Juku õpib selleks, <i>et targemaks saada.</i>

4. TINGIMUS- LAUSE	näitab pealausega väljendatu asetleidmise tingimust	<i>Kui sa seda teed, läheb sul halvasti.</i>
5. MÖÖND- LAUSE	näitab ebasoodsaid asjaolu- sid, millest hoolimata või olenemata pealausega väljen- datu aset leiab	<i>Ehkki Jaan on haige, käib ta tööl.</i>

Tingimust ja mööndust võib üldisemas plaanis käsitada põhjuse erikujudena. Otstarve on ühelt poolt vaadatuna tagajärg, teiselt poolt aga (soov)põhjus (→ § 83).

Põhjuslikke suhteid väljendavate adverbiallausetes erivariantideks on **konversatsioonilised laused**, milles otseseks, kuid enesest-mõistetavuse tõttu harilikult väljendamata jäävaks tagajärjeks või tagajärgelause puhul põhjuseks on kõneakt, eksplitsiitselt väljendatud tagajärjeks / põhjuseks aga sellega edastatud sõnum. Eksplitsiitse tagajärje / põhjuse kaudsuse tõttu on konversatsioonilise adverbiallause põhjuslik seos pealausega suhteliselt nõrk. Sellised laused pigem kommenteerivad pealausega esitatut, muutes selle suhtlussituatsioonis relevantseks (a), või väljendavad pealause sõnastuse sobivust (b) (vt Plado 2010: 262).

- a. Kui teid huvitab, siis ma olen juba abielus. Vrd Kui teid huvitab, siis ma ütlen teile, et ma olen juba abielus.
- b. See on absurdne, kui nii võib öelda. Vrd Kui nii võib öelda, siis ma ütlen, et see on absurd.

Konversatsioonilisena võivad esineda kõik kausaalsuhet väljendavad lausetüübid:

KONVERSATSIOONILINE

PÕHJUSLAUSE	Mari tervis pole korras, <i>sest ma rääkisin arstiga.</i>
TAGAJÄRJELAUSE	Mari tervis pole korras, <i>nii et nüüd sa tead seda.</i>
OTSTARBELAUSE	Mari tervis pole korras, <i>et sa teaks.</i>
TINGIMUSLAUSE	<i>Kui sa veel ei teadnud</i> , siis Mari tervis pole korras.
MÖÖNDLAUSE	Mari tervis pole korras, <i>kuigi see ei pruugi sind huvitada.</i>

Kõigi nende näiteks toodud konversatsiooniliste lausetes puhul sobib otsest tagajärge või põhjust väljendavaks lauseks kõneaktilause *Ma ütlen sulle*.

Otsese kausaalsuhte, sh tingimus- ja mööndussuhte, harva ka otstarbesuhte saab „pöörata“ järeldussuhteks. Pööratud kausaalsuhte ehk järeldussuhte puhul väljendab kõrvallause tagajärge, millega põhjendatakse pealausega väljendatud järeldust selle tagajärje põhjuse kohta, mistõttu neid nimetataksegi põhjendavateks adverbiaal-lauseteks.

PÕHJENDAV

PÕHJUSLAUSE	Ta tahtis (vist) midagi öelda, <i>sest ta tegi suu lahti</i> .
OTSTARBELAUSE	Ta tahtis (vist) midagi öelda, <i>et ta suu lahti tegi</i> .
TINGIMUSLAUSE	Ta tahtis (vist) midagi öelda, <i>kui ta suu lahti tegi</i> .
MÖÖNDLAUSE	Ta ei tahtnud midagi öelda, <i>kuigi ta suu lahti tegi</i> .

Märkus. Põhjendavaid adverbiaallauseid on nimetatud ka **episteemilisteks** adverbiaallauseteks (Sweetser 1990, Plado 2008).

Kirjandust § 75 kohta: ITKONEN, ESA 2001. Maailman kielten erilaisuus ja samuus. | PLADO, HELEN 2008. Adverbiaallausete funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel. | PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiaallaused eesti keeles. | SWEETSER, EVE E. 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure.

Põhjuslause

§ 76 Põhjuslause väljendab tüüpjuhul pealausega tähistatud sündmuse põhjust (a), pööratud kausaalsuhte korral pealausega väljendatud järelduse (oletuse) põhjendust (b). Viimasel juhul sisaldab pealause tavaliselt tõenäosusmarkereid.

- a. Jüri polnud täna tööl *sellepärast, et ta jäi haigeks*.
- b. Jüri jäi vist / kindlasti haigeks, *sest teda täna tööl ei olnud*. Ma oletan / arvan, et Jüri jäi haigeks, *sest teda täna tööl ei olnud*.

Põhjuslause on kas *et*-kõrvallause, *sest* (*et*)-kõrvallause või *kuna*-kõrvallause.

Et-põhjuslause

§ 77 Üldalistava sidesõnaga *et* algava põhjuslause puhul markeerib põhjusseost harilikult korrelaat. Selleks on kas a) ühemõtteliselt kausaalne korrelaat *sellepärast* ~ *selle pärast* ~ *seepärast*, *seetõttu* ~

selle tõttu, harvemini *seeläbi*, ka korrelaaditaoline nimisõnafraas (*sel põhjusel*, b) üldisema tähendusega korrelaat *siis*.

Korrelaat *sellepärast* ~ *seepärast* kuulub fookustatuna pealausesse, mittefookustatuna kõrvallause sidendi koosseisu, korrelaadid *seetõttu* ja *seeläbi* on harilikult pealauses. Tavaliselt kõrvallause järgneb pealausele. Seda tüüpi kõrvallused on valdavalt põhjust väljendavad, mitte põhjendavad. Nt

Nad väidavad, et kehad kukuvad alla *sellepärast*, et nad on rasked. [A] Või tehti seda lihtsalt *selle pärast*, et nii oli lihtsam .. [A] Uuest aastast avame raamatukogu hommikul kell 10, see on tund aega varem kui enne, *sellepärast et* tavaliselt oli juba pool üksteist ukse taga ootajaid. [A] *Seepärast* nad Eestisse tulidki uurima, kuidas meie hakkama saame, et seda ka kodumaal tutvustada. [A] Metsad säilisid osalt ka *seetõttu*, et juurdepääs neile oli raske. [A] Saaremaa kannatas tänava rohkem *seeläbi*, et kevadised külmad võtsid saagi. [A] RMK ei ole raieid ära jätnud *põhjusel*, et see kellelegi ei meeldi. [A]

Põhjendavad on siiski need järelasendis *et*-lapsed, mis ei seostu korrelaadiga ning kus põhjusmarkerina toimib sidend *et* (= *sest*, *kuna*) ise. Nt

Sa olid rumal, *et* ei võtnud vastu nii head ettepanekut. Pidin olema äärmiselt sügavas koomas, *et* ei mäletanud, kuidas mind toimetati sellesse lehkavasse, ilmselt Ford Grattoni röpaseimasse kongi, kus ma lõpuks mõistusele tulin. [I]

Korrelaat *siis* on fakultatiivne ning paikneb kõrvallausele järgnevas pealauses. Seda tüüpi kõrvallause võib olla nii põhjust väljendav (a) kui ka põhjendav (b).

- a. *Et* lektor haigestus, (*siis*) jääb loeng ära. *Et* festivali korraldajail nappis raha, polnud žüriid ega uhkeid auhindu. [A]
- b. *Et* loeng jäi ära, *siis* ilmselt lektor haigestus. *Et* Vähi välistab suhtlemise kogu „Eesti Päevalehega“ ja mitte ainult Kalle Muuliga, *siis* ilmselt lähtub peaminister sellest, et tegemist on peatoimetaja artikliga .. [A]

Sest (et) -põhjuslause

§ 78 Sidesõna *sest* on kõige sagedamini esinev kausaalsidend eesti keeles. See on korrelaatsidend, millel on nii korrelaadi kui ka sidesõna omadusi. Korrelaadi omadusteks on koosinemise võimalus sidesõnaga *et* ja (teise) korrelaadi puudumine pealauses, sidesõna

omadusi aga võime üksi sidendina toimida. *Sest (et)* -kõrvallause järgneb alati pealausele, on alati mitterestriktiivne ning võib väljendada nii põhjust (a) kui ka põhjendust (b).

- a. Laps nuttis, *sest (et)* tal valutas hammas. See tundub neile võõrastav, kuid aitab süüa küll, *sest* ei karju hamba all. [I] Mul hakkas süda ärevalt põksuma, *sest et* ma varem ühegi tüdruku toas ei olnud käinud. [I]
- b. Jüri on vist haige, *sest (et)* tööl teda täna ei olnud. Kuid ma püüdsin kirjutada vist liiga tõetruult, *sest* toimetajad tegid mu juttudes nii palju parandusi, et ainult austus vanemate inimeste vastu hoidis mind tagasi nende halvasti ütlemast. [I]

Märkus. Helen Plado (2008: 139) andmeil algab üle 80% põhjuslausetest sidesõnaga *sest*.

Kuna-põhjuslause

§ 79 Sidesõna *kuna* võib esineda a) sidendite *sest (et)*, *sellepärast* ~ *seepärast et* asemel korrelaadita pealausele järgnevas kõrvallauses ning b) sidesõna *et* asemel pealausele eelnevas kõrvallauses, s.o siis, kui kõrvallause korrelaadiks on *siis* (mis võib ka ära jääda). *Kuna*-lause võib mõlemal juhul olla nii põhjust väljendav kui ka põhjendav.

- a. Valitsus pooldas viinamüüki, *kuna* sellest loodeti riigile suurt tulu. [A] Midagi pidi siin asjalikku olema, *kuna* mässajate hulgas oli küllalt tõsiseid, haritud ja positsiooniga inimesi. [I]
- b. *Kuna* tegemist on isikuvalimistega, *siis* otsivad parteid aktiivselt kuulsaid tegelasi. [A] *Kuna* kedagi ei tulnud, *siis* ilmselt oli teates vale kuupäev.

Ainuvõimalik on *kuna* tarvitamine siis, kui sidesõnale *kuna* eelneb vahetult sidesõna *et*, s.o juhul, kui põhjuslausega põimlause on samal ajal *et*-kõrvallause suurema põimlause koosseisus. Nt

Tädi arvas, *et kuna* tänavu on kevad nii varajane, *siis* võib viljapuid vabalt juba aprillis mulda sokutada. [I]

Märkus. Sidesõna *kuna* põhjustähendus on kujunenud ajatähendusest 'samal ajal kui', 'sellal kui', nt *Jüri püüdis midagi teha, kuna teised ainult seisid ja käsi laiutasid*. 20. sajandi algul oli ajatähendus valdav. Põhjustähendus saavutas ülekaalu sajandi esimese poole jooksul, seda hoolimata keelekorralduse vastuseisust, ning alates 1990. aastatest esineb *kuna* ajalist kasutust äärmiselt harva (Koks 2002).

Kirjandust põhjulause kohta: EREL, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | KOKS, HELEN 2002. Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik. | PLADO, HELEN 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimulause näitel. | PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiaallused eesti keeles. | PLADO, HELEN 2014. Development of Estonian conjunction *kuna* 'while, because' during the 20th century. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles.

Tagajärelause

§ 80 Tagajärelause esitab sündmuse pealausega väljendatud või ka mingi ebamääraseks jääva sündmuse tagajärjena. Tagajärelauseks on harilikult *et*-kõrvallause, mis alati järgneb pealausele. Kõrvallause seostub pealausega a) sidendi koosseisu kuuluva korrelaadi *nii* või *nõnda* vahendusel või b) ilma selleta. Esimesel juhul on pealause põhjussündmust väljendav väitlause. Korrelaadita *et*-kõrvallause eeldab, et sündmus, mille tagajärjeks kõrvallausega väljendatu on, ei ole teada. Pealause esitab harilikult vaid küsimusi või oletusi selle põhjussündmuse kohta. Enamasti ongi pealause küsilause.

- a. Elanikud hakkavad siinsamas töötama, *nii et* parkimismure langeb ära. [A] Antu ema oli maja korda seadnud ja ära remontinud, *nii et* see nägi välja nagu linnamaja. [I]
- b. Mida sööd, *et* nii armas välja näed? [A] Kes sa nihuke oled, *et* sinna mängima lähed? [A] On sul midagi teada, *et* nii kindlasti võid öelda? [I] Sul on vist midagi teada, *et* nii võid öelda.

Sidendiga *nii et* algava tagajärelause piir viisilausestega ei ole terav, nt lause (a) väljendab nii viisi kui ka tagajärge (→ § 69). Selgemini on viisi- või ka määratähendus esiplaanil neis lauseis, mille korrelaat *nii* või *nõnda* paikneb pealauses, ehkki tagajärjetähendus kaasneb siingi (b) (→ § 61, 69). Sidendiga *nii et* lause võib mõnikord väljendada ka taotletavat tagajärge, misjuhul pole võimatu käsitleda seda ka otstarbelausena (c).

- a. Ta tõmbas kopsud õhku täis, *nii et* vilin taga.
- b. Ta seisis *nii, et* ta nägu ma ei näinud. Ta jooksis *nii (kiiresti), et* silme ees läks mustaks.
- c. Püüdsime teha kiiresti ja korralikult, (*nii et* kliendid rahule jääksid).

Hägune on tagajärelause piir ka põhjendava *et*-põhjuslausega (→ § 77), sest otsese kausaalsuhte aspektist väljendabki põhjendav põhjuslause tagajärge. Nt

Sa oled rumal, *et* (= *sest*) ei võtnud nii head ettepanekut vastu. Minu omad on siis vist tõrkuma hakanud, *et* nii sinuga räägin. [I]

§ 81 Tagajärelauseste ja muude adverbiaallauseste piirialasse kuuluvad *kui*-laused, mille pealauses on modaalverbid *tasuma*, *maksma*, *pruukima*, *tarvitsema*. Tagajärjetõlgendust võimaldab nende verbide nõrgenenud irreaalsustähendus, mis ilmneb eriti lihtmineviku korral. Nt

Ukse tagant paistis ere kollane valgus, kuid *tasus* mul koputada millisele tahes uksele, *kui* valgus kustus silmapilkselt. [I] Touri korraldajate poolt hüljatud ja Rahvusvahelise Jalgratturite Liidu nõudmisel rehabiliteeritud Virenque'il *tarvitses* vaid proloogi starti ilmuda, *kui* naised hakkasid kiljuma ja mehed nutma. [A]

Samas jääb mineviku korral hägusaks selliste lauseste piir ajalausestega. Vrd

Tasus võõral vaid aiale läheneda, *kui* koer endast märku andis. [I] – *Niipea kui* võõras aiale lähenes, andis koer endast märku.

Oleviku korral jääb ebamääraseks reaalse ja hüpoteetilise tõlgenduse piir ning vastavalt tagajärje- ja otstarbetõlgenduse vahekord. Nt

Maksab üks asi ära keelata, *kui* ta otsemaid ihaldusväärseks muutub. [I]

Sageli on vaadeldud lausetes alistav sidesõna *kui* asendatav rinnastava sidesõnaga *ja*. Nt

Ent *tarvitses* Nybitil kaitsehaaret pisut tihendada *ja* (= *kui*) vahe paisus 19-punktiliseks – 45 : 26. [I]

Märkus. Rogier Blokland ja Petar Kehayov näevad selliste *tasuma*-, *maksma*- jts konstruktsioonide kasutuses vene mõju: „Verb *стоить* 'maksma, tasuma' esineb samas funktsioonis ja samasuguses sõnade pöördjärjega tarindis, millele järgneb *kui*-lause; vrd *Стоит мне сказать, кем я работаю, как у собеседников тут же загораются глаза* "Tasub mul öelda, kellenä ma töötan, *kui* kaaslastel lähevad kohe silmad põlema.“ (Blokland, Kehayov 2010: 43)

Kirjandust tagajärelause kohta: PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiaalused eesti keeles. | RANNUT, LEHTE 1975. Tagajärge väljendavate kõrvallausetega põimlausetest.

Otstarbelause

§ 82 Otstarbelause väljendab pealausega tähistatud sündmuse otsarvet. Otstarbelause saab olla ainult *et*-kõrvallause. Korreelaadiks on *selleks*, *seejaoks*, *selle jaoks*, *seetarvis*, *selle tarvis*, *sel(l) otstarbel*, *sel(l) eesmärgil*, *se(lle)ks otstarbeks* jne. Korrelaat on harilikult fakultatiivne. Korrelaat *selleks* võib kuuluda ka sidendi koosseisu. Nt

Elmar kummardub juba, *et* Arturilt haamer võtta. [I] Raha kulutatakse erinevalt: mõni piirab autosõitu, mõni annab *selleks*, *et* saaks istutada puid, mis süsihappegaasi toodavad ja mõni annab raha *selle tarvis*, *et* arengumaade inimestele säästupirne saadetak. [A] Samas ei tohiks vähendada peakaitset ainult *sel eesmärgil*, *et* uute hindadega ampritasude pealt raha säästa. [A] .. ma ei hakka varahommikul ärkama, *selleks et* läbi pimeduse ja vihma teatripiletisappa seisma minna. [A]

Otstarbelause asemel võib otsarvet väljendada ka *ma*- (→ 23 § 133) või *maks*-tarind (→ 23 § 136–137), samuti translatiivne teonimetarind (→ 23 § 159). Nt

Elmar kummardub juba *Arturilt haamrit võtma*. Berlusconi oli nõus kampa lööma isegi vihatud vasakpoolsetega, *vältimaks parlamendi laialisaatmist*. [A] – Berlusconi oli nõus *parlamendi laialisaatmise vältimiseks* kampa lööma ..

§ 83 Otstarbelause põhitüübi moodustavad need kõrvallaused, mis väljendavad otsarvet kui taotletavat (soovitavat), seega hüpoteetiliselt ehk irreaalset tagajärge (erinevalt tagajärelausest, mis väljendab reaalselt tagajärge). Pealause predikaat väljendab harilikult tahtlikku, tegevussubjekti poolt kontrollitavat tegevust. Nt

Juku õpib *selleks, et* targemaks saada.

Pealause võib väljendada ka millegi vajalikkust *selleks*, *et* tagajärg realiseeruks. Nt

Et maksta konkurentsivõimelist palka, *on vaja* töötajate arvu vähendada. [A]

Taotletav tagajärg on samas pealausega väljendatud sündmust tingiv soovpõhjus. Näiteks lausega *Juku õpib selleks, et targemaks saada* väljendatakse nii seda, et õppimine teeb targemaks, kui ka seda, et soov targemaks saada sunnib Juku õppima. Seetõttu on niisugused otstarbelaused lähedased põhjuslausetele, mõnikord isegi nendega asendatavad. Vrd

Juku õpib *selleks, et* targemaks saada. – Juku õpib *sellepärast, et* (ta soovib) targemaks saada. Töötajate arvu on vaja vähendada, et maksta konkurentsivõimelist palka. – Töötajate arvu on vaja vähendada *sellepärast, et (oleks võimalik)* maksta konkurentsivõimelist palka.

Samas on otstarbelause oma implitsiitse soovitähenduse tõttu lähedane ka soovi väljendavaid predikaate laiendavatele komplementlausetele. Nt

Juku õpib *selleks, et* ta saaks targemaks. – Juku tahab, *et* ta saaks targemaks.

Näilise otstarbena võidakse esitada sündmust, mis tegelikult üksnes järgneb pealausega esitatud sündmusele (vt Plado 2013b). Otstarbe näilisust markeeritakse vahel partiklitega *nagu, justnagu, otsekui* jms. Nt

Päike vajus pilvenuki taha, *et* hetke pärast uuesti särama hakata. Temagi jätkas, kuid vaid *selleks, et* paarisaja meetri pärast lõplikult liiva söösta. [A] Sündid on *justnagu selleks, et* olemasolevaid pille järele teha. [A]

Kui näilist otstarvet väljendavad laused välja arvata, siis põhitüüpi otstarbelaused võivad olla ka põhjendavad, s.o pööratud kausaalsuhtes pealausega. Nt

Küllap Juku tahab targemaks saada, *et* muudkui õpib.

§ 84 Teise otstarbelausete tüübi moodustavad kõrvallaused, millega väljendatud otstarve on funktsioon, mille täitmiseks miski või keegi on sobiv või sobimatu. Kõrvallause laiendab a) sobivust väljendavaid predikaate *paras olema, sobima, sobiv olema, passima, kõlbama* jne, samuti b) predikaate, mille juurde kuuluvad sobivuse astet märkivad määraelemendid *liiga, küllalt* või nende sünonüümid, s.o funktsionaalse võrdluse väljendusvahendid (→ 12 § 12; Erelt 1986a: 107).

Seega selliseid lauseid võib käsitleda seotud otstarbelausestena (finaalsete komplementadverbiaallausestena). Nt

- a. Nende päästevarustus *ei olnud sobiv selleks, et* päästa inimesi veest või päästeparvedelt. [A]
- b. Ta on *küllalt tark selleks, et* seda mitte tahta. [A] Inimene ei ole kunagi *liiga vana selleks, et* uusi asju õppida. [A]

Erinevalt otstarbelauseste põhitüübist ei väljenda sellised laused pealause sündmuse soovpõhjuse, vaid üksnes selle sündmuse (irreaalset) tagajärge (Plado 2013b: 273). Seejuures otstarbelausest, mis laiendavad määraelementidega *liiga* ja *küllalt* predikaate, muudab see asjaolu lähedaseks konsekutiivsetele kvantumilausestele (→ § 61).

Otstarbelause öeldisverb.

Sõltuv ja sõltumatu otstarbelause

§ 85 Otstarbelause öeldisverb on a) tingivas kõneviisis või b) *da*-infinitiivis. Konditsionaalse verbiga otstarbelause on pealausest referentsiaalselt sõltumatu – see võib sisaldada grammatilist subjekti (näites (a) *paat*), mis ei pea olema samaviiteline pealause argumentiga. Seevastu *da*-infinitiivse verbiga lause on pealausest referentsiaalselt sõltuv – selle finiiitse vaste grammatiline subjekt on referentsiaalselt identne pealause mingi argumentiga ja jääb seetõttu eksplitsiitselt väljendamata (Plado 2013b: 277 jj).

- a. Ma hoidsin vaierist kinni, *et* paat vastu rahnu *ei paiskuks*.
- b. *Ma* hoidsin vaierist kinni, *et* mitte vastu rahnu *paiskuda* (= *ma* vastu rahnu *ei paiskuks*).

da-infinitiivse otstarbelause implitsiitseks jääv (kustutatud) grammatiline subjekt (GS_{da}) on harilikult identne pealause eksplitsiitse või (impersonaali korral) implitsiitse indefiniitse tegevussubjektiga (a), viimase puudumisel (nt seisundipassiivses lauses) tegevusobjektiga (b).

- a. *Poiss* [TS] kiirustas, *et* [₋:*poiss*] õigeks ajaks kohale jõuda. Kiirustati [indefTS], *et* [₋:*kiirustaja*(d)] õigeks ajaks kohale jõuda. *Poisil* [TS] tuli kiirustada, *et* [₋:*poiss*] õigeks ajaks kohale jõuda. *Poiss* [TS] luges raamatut [TO], *et* [₋:*poiss*] targemaks saada.
- b. *Iga aluskivi* [TO] pidi olema paika pandud suure hoolikusega, *et* [₋:*aluskivi*] kanda tulevase torni raskust. [A]

Täissihitisega impersonaalilauseis võib GS_{da} olla identne kas pealause (indefiniitse) tegevussubjektiga (a) või tegevusobjektiga (b). Vrd

- a. Poiss [TO] kutsuti [indefTS] tuppa, *et* [_:kutsuja(d)] talle süüa anda.
- b. Nimelt juhatati *kõrgestiaustatud kohtunikud* [TO] otse lava taha, kuhu piletiga iluimetlejail asja ei olnud. Eks ikka *selleks*, *et* [_:kohtunikud] tulevasi misse oma silmaga ja lähedalt näha. [A]

Benefaktiivse (saajat väljendava) argumendiga (BEN) lauses võib GS_{da} olla identne nt tegevussubjekti (a) asemel selle benefaktiivse argumendiga (b).

- a. *Komandör* [TS] andis *meestele* [BEN] puhkust, *et* [_:komandör] neid võitlusvõimelistena hoida.
- b. *Leedu president* [TS] ei olnud taganud *oma meestele* [BEN] head ettevalmistust ja piisavat kaitset, *et* [_:mehed] mitte surma saada. [A]

Konditsionaalse öeldisverbiga otstarbelause referentsiaalne sõltumatus pealausest võimaldab teda kasutada nii siis, kui otstarbelause grammatiline subjekt on referentsiaalselt erinev pealause tegevussubjektist või muust esilduvast argumendist (a), kui ka siis, kui see subjekt on referentsiaalselt identne sellise argumendiga (b).

- a. *Jüri* nägi kõvasti vaeva, *et keelestrateegia* tähtjaks valmiks.
- b. *Jüri* nägi kõvasti vaeva, *et ta keelestrateegia* tähtjaks valmis jõuaks. *Mind* huvitas ainult kellaeg, *et ma* juuksuritooli ei hili-neks. [I]

Samasuse korral eelistatakse siiski harilikult *da*-infinitiivi. Mõnikord võib konditsionaali valiku taga olla soov vältida *da*-infinitiivide kuhjumist juhul, kui predikaadiks on nt modaalverb, mis seostub *da*-infinitiivse laiendiga (Plado 2013b). Nt

Jüri nägi kõvasti vaeva, *et saaks keelestrateegia välja anda* (*pro .. et saada keelestrateegia välja anda*).

Märkus. Otstarbelause on väheseid kõrvallause tüüpe, mille öeldisverb ei saa olla indikatiivis – iseseisva lause markeerimata kõneviisis. Wiedemanni grammatikast ([1875] 2011: 710) nähtub, et varem oli selliseid lauseid siiski kasutatud (*lähme linna, et ma saan seal kuulda*). Tartu Ülikooli kirjakeele korpuse andmeil (Plado 2013b) on tänapäevakeeles rohkem levinud *da*-infinitiivne otstarbelause (67,4%), vähem konditsionaalne (32,3%). Veel 17. sajandil oli aga *da*-infinitiivis öeldisverbiga

otstarbelause eesti keeles tundmatu (Penjam 2008). Selle teket on ilmselt toetanud saksa ja vene keel.

Kirjandust otstarbelause kohta: PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiaallauseid eesti keeles. | PLADO, HELEN 2013b. Eesti keele otstarbelausest. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles | SCHMIDTKE-BODE, KARSTEN 2009. A Typology of Purpose Clauses.

Tingimuslause

§ 86 Tingimuslause väljendab pealausega tähistatud sündmuse toimumise tingimust, s.o võimaliku sündmuse võimalikku põhjust. Tingimuslause on: a) tavaliselt *kui*-kõrvallause, b) harva verbialguline sidendita kõrvallause. Korrelaat on harilikult *siis*, harvemini ja formaalsemas registris *niisugusel / sellisel / sel juhul, sellisel / sel puhul* jms. Korrelaat on fakultatiivne ja esineb pealause koosseisus; *juhul* võib kuuluda ka sidendi koosseisu. Ilma sidendita kõrvallause esineb enamasti tingivas kõneviisis öeldisverbi puhul.

- a. *Kui* ta oleks targem, *siis* poleks ta sinna läinud. *Kui* ta sind märkab, oled tehtud mees. *Sel juhul, kui* sa asjast midagi ei taipa, ära parem räägi. Opereti vastu poleks vähematki, *juhul kui* oleksime näinud mõnda särtsakat tükki. *Isegi siis, kui* võtta auto, ei jõuaks me õigeks ajaks. *Isegi siis* ei jõuaks me õigeks ajaks, *kui* võtta auto.
- b. *Saaks* linadest hinda, ostaks hobuse. *Oleks* ta veel mõne aasta vanem, *siis* poleks ta meile seda viit rublatki saatnud.

Tingimuslauset saab mõnikord asendada tingimusliku konverbitarindiga (→ 23 § 146). Nt

Kui juurvilja liiga kaua keeta, lähevad vitamiinid kaduma. – *Juurvilja liiga kaua keetes* lähevad vitamiinid kaduma. *Kui vaeva ei nähta*, siis pole ka tulemust. – *Vaeva nägemata* pole ka tulemust.

Tingimussituatsioon ja pealausega väljendatud situatsioon on mõlemad suuremal või vähemal määral hüpoteetilised, s.o võivad, kuid ei pruugi esineda vaatlushetkel tegelikkuses (a), erinevalt näiteks põhjuskõrvallausega põimlausest, kus mõlemad situatsioonid on tegelikud (b).

- a. *Kui* näitleja on haige, *siis* jääb etendus ära.
- b. *Et* näitleja on haige, *siis* jääb etendus ära.

Tingimuslause öeldisverb

§ 87 Prototüüpse tingimuslause öeldisverb on kas a) indikatiivis, b) *da*-infinitiivis (ainult *kui*-lauses) või c) konditsionaalis. Tingimuslause konditsionaalse öeldisverbi korral on tavaliselt konditsionaalis ka pealause predikaat.

- a. Kui *hakkame* varem minema, jõuame õigeks ajaks kohale.
- b. Kui *hakata* varem minema, jõuame õigeks ajaks kohale. **Hakata* varem minema, jõuame õigeks ajaks kohale.
- c. Kui *hakkaksime* varem minema, *jõuaksime* õigeks ajaks kohale.

Tingivat kõneviisi kasutatakse selleks, et näidata tingimuse suhteliselt kõrget hüpoteetilisuse astet (esinemise väikest tõenäosust). Nt

Kui Jüri *oleks* ministeeriumis, *istuks* ta koosolekul.

Konditsionaali hüpoteetilisusest tuleneb ka tingimuslause teisene kasutus käsu või palve pehmemdamisel. Nt

Ma *oleksin* teile väga tänulik, kui te *jätaksite* mind rahule.

Tingiva kõneviisi minevik näitab tingimuse kontrafaktiivsust, s.o seda, et tingimus on jäänud vaatlushetkeks realiseerumata. Nt

Kui Jüri *oleks olnud* eile ministeeriumis, siis ta *oleks istunud* koosolekul.

Kindlat kõneviisi kasutatakse nii kõrge kui ka madala hüpoteetilisuse astmega tingimuslauseis. Tingimuse esinemise tõenäosus oleneb muudest asjaoludest kui tingimuslause kõneviisi, nt pealause öeldisverbi kõneviisist. Kui pealause öeldis on indikatiivis või imperatiivis (a), on tagajärje ja sellest tulenevalt ka tingimuse esinemise tõenäosus vaatlushetkel suhteliselt suur. Kui pealause öeldis on konditsionaalis (b), on tagajärje ja järelikult ka tingimuse esinemise tõenäosus väike. Viimasele osutab seegi, et konditsionaalis öeldisega pealause korral on indikatiiv tingimuslauseasendatav konditsionaaliga (mis tihtipeale tundubki loomulikuma väljendusviisina), ilma et tähendus märgatavalt muutuks (c).

- a. Kui Jüri *on / oli* ministeeriumis, siis ta *istub / istub* koosolekul. Kui Jüri *on* ministeeriumis, siis *istugu* koosolekul.
- b. Kui Jüri *on* ministeeriumis, siis *istuks* ta koosolekul. Sina *laseksid* ka, kui su kahekümneaastase töö vili sult ühel päeval teenimatult käest ära *võetakse*. [I]
- c. Kui Jüri *on = oleks* ministeeriumis, siis ta *istuks* koosolekul.

Indikatiivi kohta öeldu kehtib ka *da*-infinitiivi puhul, kuid erinevalt indikatiivist näitab *da*-infinitiiv harilikult ühtlasi tingimussituatsiooni geneerilisust – situatsiooni atemporaalsust ning seda, et selle tegevus-subjekti referendiks on kes tahes inimene (üldisik). Nt

Kui juurvilja liiga kaua *keeta*, lähevad vitamiinid kaduma.

Referents on sageli siiski avatud, konkretiseerudes situatsioonist olenevalt. Nt

Isegi kui võtta = võtame auto, ei jõuaks me õigeaks ajaks. Kui sulle lips ette *siduda* = *seotakse*, näed sa päris viisakas välja. [A]

Nagu nähtub viimasest näitelausest, *da*-infinitiivi kasutamisel siin samasubjektilisuse nõuet pole (vrd *enne kui* -ajalause § 54 p 5).

Märkus. Indikatiivis ja *da*-infinitiivis tingimuslauseid on varem nimetatud **reaalseteks tingimuslauseteks**, konditsionaalis tingimuslauseid aga **irreaalseteks tingimuslauseteks** (Rannut 1974, Erelt 1986c, EKG II 1993). Kuivõrd tingimus on siiski alati võimalus, seega irreaalne, siis on siinses käsitluses sellest vastandusest loobutud ning nagu Helen Plado (2013c) eristatud selle asemel Bernard Comrie (1986) eeskujul hüpoteetilisuse astmeid.

Konversatsioonilise ja põhjendava tingimuslause öeldisverbi vormivalik on piiratum. Konversatsioonilise tingimuslause öeldisverb on kas *da*-infinitiivis, kusjuures verb on valdavalt mõtlemis- või kõneverb (a), või indikatiivis (b).

- a. Kui järele *mõelda*, siis olen oma elu ikka elanud kahe linna vahel. [A] Kui murest *rääkida*, siis ratastraktorist on küll suur puudus. [A]
- b. Kui sa mind haletsema *tulid*, siis uks on seal. [S] See on alatu, kui teada *tahad*. [I]

Põhjendava tingimuslause öeldisverb on harilikult indikatiivis (a), harva konditsionaalis (b), väga harva *da*-infinitiivis (c).

- a. Kui toas tuli *põleb*, siis on isa kodus. Kui ma seda *suutsin*, siis suudan ma kõike. [I] Aken peab lahti olema, kui nii vali müra kuulda *on*. [I]
- b. Kui toas tuli *põleks*, siis oleks isa kodus.
- c. Kui siit kirikutorni *näha*, on nägemine korras.

Tingimuslause partikleid

§ 88 Tingimuslause pealuses korrelaadi juures või tingimuslause endas võib olla partikleid, mis toonitavad tagajärje ootuspärasust, nt *eriti, iseäranis, liiati(gi), pealegi* (a), erandlikkust, nt *ainult, üksnes, vaid* (b), või ootusvastasust, nt *isegi, ka, -gi/-ki* (c).

- a. Punkt tuleb panna juhul, kui punktita lühend raskendab tekstist arusaamist, seega *eriti siis, kui* lühend langeb kokku mõne eestikeelse sõnaga. [T] Mare sõnul aga võivad lapsed, *liiati kui* see on neil esimene kogemus politseiga, kartma hakata ega pruugi juhtunud vanematele teatada. [A]
- b. Kreekat saab aidata *vaid juhul, kui* nad end ise aidata tahavad. [A]
- c. *Kui* ma *ka* noorem oleksin, ei suudaks ma seda kunagi nii hästi teha, nagu rootslane Wilhelm Moberg oma kaasmaalaste väljarändamise loos on teinud. [I] *Kui* see viimane küsimus midagi *muutiski*, siis igatahes mitte liidrit. [A] *Isegi siis, kui* igast neljast inimesest *vaid üks* pidas aktiivset jahti, tappes nädalas *vaid ühe* suure looma, moodustas see lõpuks määratu ohvrite armaada. [A] *Isegi kui* lisada liiva, mida kattekihivimites on vähe, ja katta puistang pealt 40–50 cm paksuse pinnasekihiga, ei isoleeri see diktüoneemaargilliiti õhuhapnikust hermeetiliselt. [T]

Tingimuslause korrelaadi või sidesõnaga seostuv partikkel *isegi*, harvemini partiklid *ka, -gi/-ki* annavad tingimusele möönva tähenduse ning selliseid lauseid on mõnikord käsitletud tingimus- ja mööndlause vahepeale jääva omaette adverbiallause tüübina – **mööndtingimuslausena**. Kuivõrd need laused ei erine põhiomadustelt (sh hüpoteeetilisuselt, predikaadi vormidelt ning sidesõna ja korrelaatide poolest) päris tingimuslausetest, siis pole siiski kaalukat põhjust neid tingimuslause alt välja tõsta.

Märkus. Mööndtingimuslauset on omaette adverbiallauseks pidanud nt König 1986, Haspelmath, König 1998. Eesti keele mööndtingimuslauset on omaette lausetüübina käsitletud Helen Plado (Koks 2004a), kes ühendab selle lausetüübi alla *isegi (siis) kui* -lauseid ja *olenemata*-tüüpi mööndlauseid (→ § 93).

Tingimuslause vahekord ajalausega

§ 89 Tingimussidesõna *kui* langeb kokku ajasidesõnaga *kui* ning ajalooliselt lähtubki viimasest. Sama kehtib korrelaadi *siis* kohta. Tingimussuhet ühendab ajasuhtega ka teatav sisusarnasus – tagajärg ei saa eelneda tingimusele (põhjusele), eristab aga suhte kausaalsus ja hüpoteetilisus (Plado 2013c: 75). Lähemal ajalausele on indikatiivse predikaatverbiga tingimuslused, mille hüpoteetilisus on suhteliselt madal. Indikatiivse predikaatverbiga *kui*-lause võib tõlgendada nii aja- kui ka tingimuslausena, eriti kui see verb on oleviku vormis. Nt järgnevas põimlause võib *kui*-lause olenevalt kontekstist saada kas 'sel ajal kui .' või 'juhul kui' tõlgenduse. Nt

Kui sa Tartus oled, käi ka ülikooli vaatamas.

Mineviku vormis predikaadiga lause on harilikult ajalause, st väljendab tegelikult aset leidnud situatsiooni (a), kuid väljendades habi- tuaalset, korduvat situatsiooni saab see siiski hüpoteetilise tõlgenduse ja on käsitatav tingimuslausena (b).

- a. Kui selgus, et Jaan on tõsiselt haige, viidi ta haiglasse.
- b. Vanasti, kui selgus, et inimene on tõsiselt haige, viidi ta haiglasse.

Kui-lause on ühemõtteliselt tingimuslause, kui sidesõnale langeb emfaatiline rõhk. Nt

KUI sa Tartus oled, käi ka ülikooli vaatamas.

Kirjandust tingimuslause kohta: JOKELA, HANNA, HELEN PLADO 2015. Subjects under generic conditions: Implied subjects in Finnish and Estonian *if*-clauses. | KOKS, HELEN 2004a. Eesti kirjakeele mõõndtingimuslausest. | KOKS, HELEN 2006. Tingimuskonstruktsioonid tänapäeva eesti keeles. | KÜLMOJA, IRINA 1998 = Ирина Кюльмоя. Условные конструкции в эстонском языке. | MONTICELLI, DANIELLE 2003. Eesti keele tingimuslauseste liigitamise semantilised aspektid. | PLADO, HELEN 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel. | PLADO, HELEN 2010. Eesti keele *da*-infinitiivis öeldisverbiga tingimuslused. | PLADO, HELEN 2013c. Estonian conditional clauses: The degree of hypotheticality and the link to temporal and concessive clauses. | RANNUT, LEHTE 1974. Konditsionaallausest ja selle piirimaadest.

Mööndlause

§ 90 Mööndlause näitab, et pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib mööndlausega väljendatu (**vaatamata-tüüp**) (a), või olenemata sellest, kas, kus, millal, kuidas jne leiab mööndlausega väljendatud sündmus aset või kes, missugune jne on selle sündmuse osaline (**olenemata-tüüp**) (b). Tegemist on seega ootusvastase suhtega põhjuse ja tagajärje vahel. Näiteks järgmiste lausete puhul eeldatakse, et kui ollakse väsinud (a) või kui see väsimus ületab mingi kriitilise piiri (b), siis tavaliselt minnakse puhkama, kuid väidetakse, et tegelikult realiseerub oodatule vastupidine tagajärg.

- a. Kuigi Jaan oli väsinud, ei läinud ta puhkama.
- b. Ükskõik kui väsinud Jaan ka poleks, puhkama ta ikkagi ei lähe.

Vaatamata-tüüpi mööndlused on prototüüpsed mööndlused, mis väljendavad tegelikkuses aset leidvat sündmust. *Olenemata*-tüüpi mööndlused seevastu väljendavad hüpoteetilist sündmust ja see asjaolu seob neid tingimuslausetega. Vahel peetakse neid koos *isegi kui* -tingimuslausega mööndtingimuslauseteks (→ § 88). Siin käsitletakse neid siiski mööndlause alltüübina.

Vaatamata-tüüpi mööndlausete markeriteks on kas 1) üldalistasidesõna *et* koos korreelaadiga või 2) möönvad sidesõnad *kuigi* ja *ehkki*. *Olenemata*-tüüpi mööndlused sisaldavad mingit indefiniitset elementi, enamasti küsisõna, mille muudavad möönvaks eelkõige mitmesugused partiklid.

Vaatamata-tüüpi mööndlused

Et-mööndlause

§ 91 *Et*-kõrvallausele annavad möönva tähenduse kaassõnastunud *mata*-vormid *vaatamata* ja *hoolimata*, mis seostuvad korrelaatpronoomeniga *see*: *sellele* ~ *selle peale vaatamata*, *sellest hoolimata* (a) (→ 23 § 144). Korrelaat on kas pealause või moodustab sidesõnaga *et* korrelaatsidendi. *Et*-lause võib kuuluda ka pealause paikneva nimisõna (*asjaolu*, *fakt*, *jutt*, *arvamus*, *soov* jms) juurde (b), kuid sellisel juhul on mööndusmääruseks pigem *vaatamata* / *hoolimata* + NP, *et*-lause aga relatiivne komplementlause selle NP koosseisus. Möönvaks sidendiks on kujunenud sidesõna *et* ühendid verbi *olema* möönva kõneviisi vormi ja kinnitava partikliga: *olgu et, olgu (...)*

küll et, olgu peale(gi) et (c). *Et*-mööndlauset esineb tänapäevakeeles tunduvalt vähem kui *kuigi-* ja *ehkki-*lauset (Plado, Lindström 2012: 140).

- a. *Vaatamata sellele(,) et* aeg oli hiline, ei tahtnud keegi lahkuda. *Hoolimata sellest(,) et* vihma hakkas sadama, läksin ma õue. Aga ma armastan teda *hoolimata sellest, et* ta mulle tihti sama tark tundub kui ta kaunjas king. [I] Eriti suurtes raskustes on Ida-Soome, *vaatamata sellele et* toetust on võimalik saada nii Euroopa Liidust kui ka kodumaistest finantseerimisallikatest. [A]
- b. *Hoolimata faktist, et* ta oli suutnud kõrvale panna umbes 100000 dollarit, näis selle eesmärgi saavutamine iga aastaga üha ebareaalsemaks muutuvat. [I] *Vaatamata asjaolule, et* 5. oktoobril tagandati Venemaa peaprokurör Stepankov, koidab Hasbulatovile ja Rutskoile paragrahv riigireetmise eest .. [A]
- c. Seega olid kirjad tulnud Soomest kümne päevaga, *olgu gi et* laev sõidab selle maa nelja tunniga. [A] Seda ma veel ei teadnudki, *olgu küll, et* olen juba kolm kuud VGIK-is õppinud. [I] Ei saa ju jätta teise kirju lugemata, *olgu pealegi, et* inimest ennast pole enam olemas. [I]

Kõik need vormistusvõimalused on peale prototüüpsete mööndlausetate vähesel määral kasutatavad ka konversatsiooniliste (a) ja põhjendavate (b) mööndlausetate korral.

- a. *Vaatamata sellele, et* nii ei ole ilus öelda, sa ei vääri enamast.
- b. *Olgugi et* Jüril on kodus kolm kassi, ei armasta ta eriti loomi.

Märkus. Et *vaatamata, hoolimata* ja *olgu gi* puhul paistab nende verbi-päritolu veel tugevasti läbi, siis on ka nende komakasutus üsna kõikuv. Koma kasutatakse tihti sidesõna *et* ees ka siis, kui *vaatamata sellele, hoolimata sellest* või *olgu gi, olgu pealegi* ei kuulu pealauseesse, vaid moodustavad sidesõnaga *et* korrelaatsidendi, nagu lauses *Ka keeled on väga erinevad, vaatamata sellele, et osa sõnatüvedest on ühised.* [A] (Vt *vaatamata* ja *hoolimata* komakasutuse kohta Uuspõld 2001.)

Kuigi- ja *ehkki-*mööndlaused

§ 92 *Kuigi-* ja *ehkki-*kõrvallauseis muudab sidendi möönvaks partikkel *-gi/-ki*. Tüüpjuhul pealause korrelaat puudub, kuid erijuhul võib selleks olla *siis* (→ § 94). *Kuigi* ja *ehkki* on tänapäevakeeles enim kasutatavad möönvad sidesõnad (TÜ kirjakeele korpuse 1990. aastate allkorpuse põhjal vastavalt 68% ja 19%) (Plado, Lindström 2012: 140). Peale nende kasutatakse harva ka sidesõna *ehk* ja partikli *küll* ühendit *ehk (...)* *küll*. Nt

Põlgus ja vihkamine jäid ikkagi, *kuigi* teda lausa enam ei löödud ega lükatud. [I] Aga ikkagi ütles ta temale ära, *ehkki* tundis, et ta Haraldit armastab. [I] Hommikueine kulges üsna nukras meeleolus, *ehk küll* proua Hurt väga armas oli. [I] Eks ta ikka armas ole, *ehk* ta *küll* oma ei ole. [I]

Needki sidendid vormistavad ka konversatsioonilisi (a) ja põhjenda-
vaid (b) mööndlauseid.

- a. *Kuigi* see ei ole minu asi, on sinu käitumine lihtsalt häbiväärne.
- b. *Kuigi* Mart tuli tagasi, ei armastanud ta oma naist. Jaaguare ei taha olla puuris, *ehkki* puuriga kohanenud jaaguare võiks mu oponent hulgi välja pakkuda. [I]

Olenemata-tüüpi mööndlauseid

§ 93 *Olenemata*-tüüpi mööndlauseid jagunevad **alternatiivmööndlauseteks** ja **üldistavateks mööndlauseteks**, millel on osalt samad, osalt erinevad väljendusvahendid. Tavaliselt põhinevad mõlemad laused kaudsel küsilausele, s.o küsiva sõnaga algaval kõrvallausele – alternatiivmööndlause alternatiivküsilausele, mis algab küsi-partikliga *kas*, üldistav mööndlause eriküsilausele, mis algab küsiva asesõnaga või asemäärsõnaga (*kes*, *mis*, *milline*, *kuidas*, *kui* jms). Alternatiivmööndlause võib partiklit *kas* asendada ka verbialguline sõnade pöördjärg. Mõõnva tähenduse annavad lausele:

- mõlema lausetüübi puhul küsiva sõna ees paiknevad osaliselt kaassõnastunud *mata*-vormide ühendid korrelaatpronomeniiga *see*: *sellest olenemata*, *sellest sõltumata*. Nt

Iga raamat, iga luuletus, iga artikkel on olnud põletav, häbistav läbikukkumine, *sõltumata sellest*, *kas* neid on kiidetud või laidetud. [I] Võib-olla on tal südames kerged valud ning *olenemata sellest*, *on* ta noor või vana, tahab ta end kontrollida. [A] *Olenemata sellest*, *kuidas* täpselt kujuneb valitsusliit, jääb opositsioon igal juhul väga kirjuks. [N]

- mõlema lausetüübi puhul ka sõnad *ükskõik*, *ükspuha* jms, üldistavas mööndlauseis sageli koos partikliga *ka* või öeldisverbile liituvat partikliga *-gi/-ki*. Nt

Ta jaksas olla rahulik ja kindel ning asjalik – *ükskõik kas* teda pandi rohkem või vähem tähele kui tavaliselt. [I] Vanaema istus tihtipeale ahjusuu ees, *ükskõik kas* see siis mustas või lõkendas. [I] *Ükskõik mis* põhjendusi *ka* välja ei pakutud, oli see agressioon sõltumatu

riigi vastu. [A] *Ükskõik kui hästi kõik sujubki*, lahkuge esimeselt kohtamiselt pärast poolteist tundi koosolemist. [A]

Ükskõik võib ka ära jääda. Alternatiivmööndlauses annab mööndust sel juhul edasi vastandite rinnastus (a), üldistavas mööndlauses üksnes partikkel *ka* või öeldisverbile liituv *-gi/-ki* (b).

- a. Meie oleme ristirahvas, *kas me seda tahame või ei, kas me usume või mitte*. [I] Mäng on elu loomulik osa ning tuleb lapse juurde iseenesest, ta muutub koos ajaga, *tahad sa seda või mitte*. [A]
 - b. *Kuhu ta ka läheks*, ma järgnen talle. *Kuidas ka* Eedi poleks tahtnud vaikida, ometi pidi ta vastama. [I] Tema suur armastus direktori vastu oli kõigile näha, *kui* väga Helle oma tundeid varjata püüdis. [I]
- üldistava mööndlause puhul küsivale sõnale järgnev *tahes / iganes*.
Nt

Rääkis ja mõtles ta tagaselja *mida tahes*, ülemustega kokku saades lausus ta ikka mõne mõistliku sõna. [I] Õpetajate palgasüsteemi võib ümber korraldada nii palju *kui tahes*, vaesuse ümberjagamine ei vii meid kahjuks tekkivast olukorrast välja. [A] *Mida iganes* ma ka ei kuulnud, ikka kuulsime me midagi veel. [A]

- Mööndust võib markeerida ka möönva kõneviisiga või sellega samafunktsioonilise konstruktsiooniga *las + Vda/Vf*, seda kas koos muude mööndust väljendavate vahenditega või ilma nendeta. Nt

Sadagu / las sadada ~ sajab pealegi, mina jään siia. *Mingu kuhu tahes / tahab*, ma järgnen talle. Nii et piinlik seis igal juhul, *vingerdagu* me oma selgitustega *kuidas tahes*. [A] Aga enesekiitmisest ei tule midagi välja, *olgu see ükskõik kui* veenev. [A] Paberimäärimise maht on ikka üks, *olgu* kahju suur või väike. [A]

Möönvas kõneviisis on harilikult ka redupliktiivset laadi möönvad laused, nt *maksku mis maksab, tulgu mis tuleb, olgu mis on, olgu kuidas on*, ehkki võimalik on ka kindel kõneviis, nt *läheb kuidas läheb*.

- Mööndlause võib alata ka tarindiga *nii* Adj/Adv *kui* V + *-gi/-ki / ka* V.

Nii imelik, *kui* see *ka ei näi*, Eesti Pank otsustas mõlemad pangad päästa. [A] *Nii* purjus, *kui* ta *oligi*, tundis ta ometi suurt lugupidamist vestluskaaslase vastu. [I]

Olenemata-tüüpi mööndlauses on eituse-jaatuse vastandus sageli neutraliseerunud. Nt

Ükskõik mis ka kellegagi juhtub = ei juhtu, põgenemine ei vii kedagi õnnele lähemale. *Nii imelik, kui see ka ei näi = näib*, Eesti Pank otsustas mõlemad pangad päästa.

Mööndlause ja vastandus

§ 94 Mööndus erineb teistest määruslikest tähendustest selle poolest, et seda võib edasi anda ka möönvate konnektiividega *siiski*, *ikkagi*, *ometi*, mis paiknevad kas mööndlause pealauses, dubleerides mööndustähendust (a), või vastandavas rindosalauses (koos vastandava sidesõnaga või selle asemel), muutes vastanduse möönvaks (b) (→ § 17).

- a. *Kuigi* Juhan on gripis, käib ta *siiski* tööl.
- b. Jumaliku sfääriga oldi ettevaatlikumad, *kuid siiski* leidis nii Marsse kui Areseid, Neptuneid kui Apollosid. [I] Tuletikk valgustas auto sisemust vaid viivu, *siiski* jõudis Raul näha võõra mehe kõrval Monikat. [I]

Vastandavas rindosalauses võivad möönvate konnektiividena toimida ka muidu mööndlause korrelaadina esinevad *sellest hoolimata*, *sellele vaatamata*. Nt

Juhan on küll gripis, kuid käib *siiski* = *sellest hoolimata* tööl.

Kuivõrd mööndus sisaldab alati vastandust, siis järelasendis mööndlauset on mõnikord raske eristada möönev-vastandavast rindosalausest. Nii on sidendeid *kuigi*, *ehkki*, *ehk küll* ja *olgu* (*et*) peetud ka rinnastussidendeiks nt järgmistes lausetes (→ § 17) (vt ka Karelson 1980, Plado, Lindström 2012: 149–150).

Ta oli ilus, *ehkki* kurb. Ta oli pahane, *kuigi* ta ei näidanud seda välja.

Teiselt poolt tuleb möönduse side vastandusega ilmsiks *olenemata*-tüüpi mööndlausetes puhul, mille järelasendis pealausetes ette on võimalik mõnikord panna vastandav sidesõna. Nt

„*Ükskõik milline* lahendus *ka* leitakse, *kuid* selge on see, et hoone vajab nii seest kui ka väljast renoveerimist,“ lisas ta. [A] *Olgu* noor või vana, *aga* oma õppetunni ta sellest saab. [A]

Kui mõõnduses sisalduv ootuspärasus põhineb nähtuste sarnasusel, mitte niivõrd otsesel põhjuse-tagajärje suhtel, kasutatakse vahel mõõndlausele järgnevas pealauses korrelaati *siis*. Sellised *kuigi / ehkki ... siis* -lauseid jäävad selgelt mõõnvate *kuigi / ehkki ... siiski* -lausete ja selgelt vastandav-kõrvutavate *kui ... siis* -lausete (→ § 74) vahepeale. Vrd

Kuigi pääsusaba või kapsaliblika võib juba lennult ära määrata, *siis* iga liblikaga nii lihtsalt ei lähe. [A] – *Kuigi* pääsusaba või kapsaliblika võib juba lennult ära määrata, *siiski* .. – *Kui* pääsusaba või kapsaliblika võib juba lennult ära määrata, *siis* ..

Ehkki lätlased ja leedulased esimesest Brüsseli ümarlauast osa ei võtnud, *siis* nüüd püüame välja minna koos .. [A]

Kirjandust mõõndlause kohta: KARU, KATRIN 2000a = Катрин Кару, О возможностях семантической классификации уступительных конструкций (на материале русского и эстонского языков). | KARU, KATRIN 2000b = Катрин Кару, Уступительные конструкции, оформленные союзами *хотя* и *хотя ... но* и их эстонские эквиваленты. | KARU, KATRIN 2001 = Катрин Кару, Сколько же уступительных союзов в эстонском языке? К постановке проблемы. | KARU, KATRIN 2003 = Катрин Кару, Семантика и прагматика некоторых эстонских уступительных конструкций и их соответствия в русском языке. | KARU, KATRIN 2004a. Mitmetähenduslikud mõõndlauseid eesti ja vene keeles. | KARU, KATRIN 2004b. Ühest mõõndlause alaliigist eesti ja vene keeles. | KARU, KATRIN 2006a = Катрин Кару, О специфике отношений уступительности в рамках ФСП обусловленности (на примере русского и эстонского языков). | KARU, KATRIN 2006b = Катрин Кару. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. | KARU, KATRIN 2007. Mõõnduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). | KARU, KATRIN, IRINA KÜLMOJA 2004 = Катрин Кару, Ирина Кюльмоя, Уступительные конструкции в эстонском языке. | PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiallauseid eesti keeles. | PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mõõndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. | RANNUT, LEHTE 1978. Eesti keele mõõndlausest. | RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles | SOKK, OLLE 2015. Mõõnivad *kuid*- ja *kuigi*-lauseid tänapäeva eesti keeles. | SOKK, OLLE 2017. Mõõndus: millal *kuid* ja millal *kuigi*? | UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des*- ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid.

Relatiivlause

Üldist

§ 95 Relatiivlauseid on relatiivpronoomenist või -adverbist sidendiga algavad kõrvallauseid, mis laiendavad (modifitseerivad) korrelaadi vahendusel või ilma selleta pealause a) nimisõnafraasi (ka nimisõnalist asesõna) või kvantorifraasi, b) koha- või ajaadverbi või c) erijuhul pealauseid tervikuna.

- a. Olen loomult *selline inimene, kes* tahab kogu aeg midagi uut ehitada .. [A] Polnud *kedagi, kes* suutnuks neid takistada. [A] Majas asub *5 äripinda ja 28 korterit, mis* kõik on ehitatud ja planeeritud kvaliteetselt. [A]
- b. *Kõikjalt, kus* kaste maas oli, tõusis paks udu. [I] *Nüüd, mil* sõiduraha on otsas, võib kindlalt väita, et keegi on sõitnud kellegi kulul. [A]
- c. Poiss käitus üldse veidralt, *mis* emale põrmugi ei meeldinud. [I]

Nimisõna laiendavad relatiivlauseid on täiendlauseid, adverbil laiendavad relatiivlauseid aga määruslikud relatiivlauseid.

Relatiivlause on lauseline relatiivklaus. Nimisõna(fraasi) sündmusliku modifitseerijana võib toimida ka partitsiibitarind. Keskõnaline vaste on mõne erandiga vaid neil relatiivlauseil, milles relatiivpronoomen on grammatiline subjekt või objekt (→ 23 § 149). Nt

Mees, *kes* [GS] *ehitas meie maja*, on juba surnud. – [[*Meie maja ehitanud*] mees] on juba surnud.

Relatiivlause sidend (relativeerija) täidab ühtaegu kahte ülesannet: seob relatiivlause pealausega ning näitab oma vormiga, mis lauseliikmelist funktsiooni tema põhi relatiivlauseis täidab. Sidendiks on relatiivsed a) asenimisõnad *kes, mis, kumb* mingis käändes (sh asesõna *mis* vananenud ja taas elavnenuk komitatiivivorm *miska*) või koos kaassõnaga, ka asesõna *mis* ja kaassõna liitsõnaks kujunenud ühendid *mispoolest ~ mille poolest, misüle ~ mille üle, misläbi ~ mille läbi* jms, b) aseomadussõnad *milline, missugune, mäherdune* ja c) asemäärsõnad *kuhu, kus, kust, mil(lal)*.

- a. Prügikott tuleks viia *selle tänava* äärde, *mida* marsruut läbib. [A] *Kellel* on raha, *see* tellib muusika. [A] Pistame pead vette ja *kumb* enne pea veest tõstab, *see* maksab. [A] Head nõuanded, *miska* elus kergemini võiksid läbi saada, pole kuhugi kadunud. [A]

- b. .. ta tundis selle naise vastu *niisugust* armastust, *niisugust* hingelist ja ihulist lähedust, *millist* ta varem, nagu talle tundus, poleks osanud aimatagi .. [I]
- c. Riigilipu muuseum ehitatakse *Otepää kirikumõisa hoonesse, kuhu* pannakse üles püsieksponaadid. [A] .. ravimid toodi Eestisse *sealt, kus* nad olid odavamad. [A] Anna *midagi, kust* juua! Eesti teede ääres on *silte, kust* pimedas mööda sõites pole võimalik midagi lugeda. [A] *Praegu, kus* Eesti Kunstimuuseum ehitab Lasnamäe nõlvale uut hoonet, on muidugi iga kroon arvel. [A] Varsti saabub *päev, mil(lal) tuleb esitada ettepanek. Nüüd, mil* ma neid märkmeid kirjutan, tundub mulle kõik see kuidagi teistmoodi. [I]

Erandjuhul esinevad relatiivlause sidendina d) võrdlussidesõnad *nagu* ja *kui*, e) ajasidesõna *kui* ning f) üldalistav sidesõna *et*. Nende sidesõnadega laused kuuluvad relatiivlausete perifeeriasse, sest erinevalt relatiivpronoomenest ja proadverbidest ei toimi nad relatiivlause lauseliikmena. Samas saab neid siiski relatiivpronoomeniga asendada.

- d. Ta pole *niisugune inimene, nagu ~ kui* (= *missugune*) sa arvad (ta olevat). Väljas oli *pehme ja soe septembriõhtu, nagu* neid mäletan kooliajast. [I] Tänavune kevad on *täpselt samasugune, kui* oli möödunud aastal.
- e. Varsti saabub *päev, kui* (= *mil(lal)*) tuleb esitada ettepanek.
- f. Laskesuusatamine on *selline ala, et* teda (~ *mida / millist*) mürdmaasuusatamisega võrrelda ei saa. [A]

Märkus. Neid komplementlause sidendiga algavaid täiendlauseid, mis komplementi (seotud laiendi) kombel olenevad nimisõna tähendusest, nt *Valitsev oli arvamus, et korralikud inimesed, eriti haritlased, ei streigi* [A], ongi siinses töös käsitletud komplementlausetena ja nimetatud relatiivseteks komplementlauseteks (→ § 31).

Asesõnaline sidend võib relatiivlauses toimida mis tahes lauseliikmena: a) subjektina, b) objektina, c) predikatiivina, d) seotud adverbiaalina, e) vaba adverbiaalina ning f) atriбуudina.

- a. Mees, *kes* siin käis, on minu sõber.
- b. Mees, *keda* ma nägin, on minu sõber.
- c. Poisikesed, *kes* me tookord olime, sõda karta ei osanud.
- d. Mees, *kellega* ma rääkisin, on minu sõber.
- e. Tuba, *kus* ma magasin, oli väike.
- f. Mees, *kelle* abikaasa siin käis, on minu sõber.

Restriktiivsed ja mitterestriktiivsed relatiivlauseid

§ 96 Relatiivlause ja tema põhja tähendussuhte järgi liigituvad relatiivlauseid **restriktiivseteks (piiritlevateks)** ja **mitterestriktiivseteks (täpsustavateks ehk lisavateks)**. Esimesed piiravad põhjaga väljendatud mõiste mahtu, s.o täidavad piiritlevat funktsiooni (a). Teised vaid kirjeldavad või täpsustavad eelnevalt juba piiritletud mõistet, andes selle kohta lisainfot (b).

- a. Siiri on *see naine, keda* Elmar ihaldab.
- b. Siiri, *kes* saabus eile, läks Elmariga kohtama.

Restriktiivsed relatiivlauseid on tüüpilised kõrvallauseid, mitterestriktiivsed relatiivlauseid on pealausega nõrgemini seotud, neil on rindosalause omadusi.

Restriktiivne relatiivlause täidab piiritlevat funktsiooni nimisõnaga seostuva korrelaadi kaudu, mis nimisõna suhtes toimib a) atribuudi või b) predikatiivi või predikatiivadverbiaalina. Prosubstantiivne või sellisena mõtestuv korrelaat võib ka ise relatiivlause põhjaks olla (c).

- a. Ta voodi ees seisis *seesama vesiste silmadega kiilaspea, kes* enne tugitoolis oli istunud. [I]
- b. Ka *meeleolu* ei olnud *selline, millega* võiks kosjasõitu ette võtta. [I] – Ka *meeleolu* ei kujunenud *selliseks, millega* võinuks kosjasõitu ette võtta.
- c. See ei keela eite väljas *sedasama* seletamast, *mida* ta toas tahtis seletada. [I] Tunnen isiklikult *selliseid, kellel* on sõltuvus. [A]

Korrelaadiks on a) demonstratiivpronoomenid: *see, too, sama, samane, seesama, toosama, samasugune, niisugune, seesugune, selline, säärane, säherdune, seesinane*, b) indefiniitpronoomenid: *igaiüks, igamees, kõik, mõlemad, kumbki, ainus, keegi, miski, ükski, muu, mitu, mitmes, mõningad, paljud, üks, teine*, c) kohaadverbid: *siin, seal, siia, sinna, siit, sealt, siiani, sinnani, siitkaudu, sealtkaudu* jm. Piiritlemise seisukohast täidavad korrelaadiga samasugust funktsiooni d) järgarv-sõnad ja e) superlatiivid.

- a. Huviäratavaim osa programmist oli *see, kus* valitsus käsitleb Soome võimalikke sõjalisi ohte. [A] Meiegi üritame olla *selles seltskonnas, kes* ei mängi neid mängu. [A] Isegi elav kujutus pole pooltki *seda, mis* on pealtnägemine. [I] Tunnen isiklikult *selliseid, kellel* on sõltuvus. [A] On ikka *niisuguseid vanemaid, keda* üldse ei huvita, kas nende lapsed koolis käivad. [A] Kui palju on siin

- loomi ja taimi, sealjuures rohkesti *niisuguseid*, keda esineb ainult Hiinas. [A] Kumbki mees pole *säärane*, kellele tahaks usaldada Eestis elektrijaamad ja raudtee. [A].
- b. *Igäüks*, kes sõidab Tartu ja Otepää vahet, tunneb seda teeservas kõndivat meest. [A] *Kõik etendused*, mida me nelja aasta jooksul kursusega tegime, on olulised. [A] Ma ei ole *kumbagi keelt*, millest ma tõlgin, õppinud ülikoolis. [A] Esimese sissekande oli sinna väidetavalt teinud *keegi vana naine*, kes siit oma rohtu otsimas käis. [A] See pole *midagi niisugust*, mille nimel riskida. [A] Ka pole välistatud, et *paljud kliendid*, kes on võlglasteks märgitud, pole sellest ise teadlikud. [A] *Ühel neiu*, kes võitis reisi Dubaisse, jäi reis ära, sest ta ei saanud viisat. [A] *Ainus inimene*, kellest ta hoolib, on ema. [I] Nad segasid *teisi*, kes kontserdile tulid. [A]
- c. *Kus* ei ole astujat, *seal* ei ole jälgi. Tulid õigel ajal *sinna*, *kuhu* vaja. Eks võta *siitsamast*, *kust* minagi võtsin! Te leiate nad just *sealt*, *kus* te ütlesite nad olevat. [A]
- d. Londoni Chelsea'st sai Euroopa jalgpalliklubide meistrite liigas *kolmas meeskond*, *kel* teise ringi viimases voorus enam võidusundi pole. [A]
- e. *Kõige suurem vabadus*, *mis* inimesele on antud, on südamehääle kuulda võtmise vabadus. [A]

Korrelaat võib pealausest ka puududa, kuid seda on võimalik alati lisada lause tähendust muutmata. Nt

Siiri on *naine*, keda Elmar ihaldab. → Siiri on *see naine*, keda Elmar ihaldab.

Mitterestriktiivse lause puhul korrelaati olla ei saa, sest põhi on juba määratud. Mitterestriktiivsed relatiivlauseid võivad aga just viimase asjaolu tõttu erinevalt restriktiivsest relatiivlausest laiendada a) pärisnime või b) isikulist asesõna, samuti c) geneerilist nimisõnafraasi.

- Liisi*, keda ta armastab, ei hooli temast üldse.
- Sina*, keda ma armastan, ei hooli minust üldse.
- Eestlased*, kes on harjunud musta leivaga, on üllatunud, kui teised sellest ei hooli. [A]

Mitterestriktiivne relatiivlause võib laiendada ka lauset (→ § 105), restriktiivne mitte. Nt

Ohverdati keisrile, *millega* sai end süüst puhtaks pesta. [I]

Piiritleva funktsiooni puudumisega seletub ka see, et eesti keele mitterestriktiivlausele ei ole kuigi omane alata aseomadussõnaga *milline*,

missugune, mäherdune. Sellist kasutust küll esineb, kuid ilmselt on selle taga olnud vene keele asesõna *который* eeskuju (a). Erandiks on siiski mitterestriktiivsed relatiivlauseid, kus proadjektiivist sidend toimib relatiivlause enda sees atribuudina (b). Proadjektiivsed sidendid on tavalised aga restriktiivlauseis, eriti siis, kui pealauseis on eksplitsiitne omadusele osutav korrelaat *selline ~ säherdune, seesugune, samasugune, niisugune*, kõnekeeles *sihuke, nihuke, nisuke* (c).

- a. Siin paiknevad *Otepää kõrgustiku suurimad allikad, millised on huvipakkuvad* .. [T] Vrd vn .. *родники, которые* ..
- b. Nii võib ühest bakterist saada 271 miljonit bakterit, *milline kogus täidaks pooleliitriise nõu*. [T]
- c. Nägin *niisugust liblikat, missugust* ma varem näinud polnud.

See asjaolu, et mitterestriktiivne relatiivlause pigem lisab täiendavat infot pealauseis väljendatu kohta, kui piiritleb selles esineva nimisõna mõiste mahtu, näitab, et ehkki vormistatud subordinatiivselt, ei moodusta põhi ja kõrvallauseis siin nii tugevat subordinatiivset tervikut kui restriktiivse relatiivlause puhul. Mitterestriktiivlause võib pealauseis sisestatud olla nagu kiil (a), teda on sageli võimalik asendada iseseisva lihtlausega, kusjuures relatiivpronoomen asendub vastava demonstratiivpronoomeniga ja/või mitterestriktiivlause põhisisõnaga (b) (vt ka Tauli 1980: 242).

- a. Kuigi pean *J. Tarle raamatut* (*mis* muide on pälvunud suure lugupidamise ka Prantsusmaal) äärmiselt kõrgetasemeliseks uurimuseks, ei poolda ma ka selle uustrukki. [A]
- b. Ta aktsiate tõus oli märgitud *tuttavate naeratustesse, mille* ehtsuses ta muide kahtles. [I] = Ta aktsiate tõus oli märgitud *tuttavate naeratustesse. Nende / naeratuste* ehtsuses ta muide kahtles.

Mitterestriktiivse relatiivlause suhtelisele iseseisvusele osutab ka asjaolu, et verbilõpuline sõnajärg (*tüdruk, kes hiiri kardab*) esineb mitterestriktiivses relatiivlauseis harvemini kui restriktiivses relatiivlauseis (Remmel 1963, Lindström 2004b), st tema sõnajärg sarnaneb rohkem iseseisva lause sõnajärjega (*tüdruk, kes kardab hiiri*) kui restriktiivlause oma.

Seega mitterestriktiivsed relatiivlauseid ei ole prototüüpsed kõrvallauseid, vaid on nagu mitterestriktiivsed adverbiaallauseidki (→ § 52) lähedased rindosalauseitele.

Märkus. Mitterestriktiivse relatiivlause suuremat süntaktilist iseseisvust (eraldatus) arvestav inglise keele komareegel on inspireerinud Valter Taulit (nt 1980: 340–341) ja tema järgi omakorda Peep Nemvaltsi (nt 2000: 9–15) üritama muuta ka eesti keele komareegleid, mis teatavasti põhinevad saksa eeskujul. Paraku teeks see põhimõtteline muutus komapaneku üsna raskeks, sest vahetegemine restriktiiv- ja mitte-restriktiivlause vahel pole eesti keelekasutaja jaoks alati sugugi lihtne.

Kes vs. mis

§ 97 Relatiivlause põhilisteks sidenditeks on relatiivpronoomenid *kes* ja *mis*. Emma-kumma valikut reguleerivad kaks hierarhiat:

elusushierarhia:

INIMENE > KÕRGEM LOOM > MADALAM LOOM > MITTEOLEND

individuaalsushierarhia:

INDIVIID > DISTRIBUTIIVNE HULK > KOLLEKTIIV

Pronoomeni *kes* kasutuse tõenäosus suureneb ja *mis* oma väheneb paremalt vasakule. Elutu referendi puhul on relatiivpronoomeniks alati *mis*, üksiku inimreferendi korral alati *kes* (a). Looma puhul võib esineda ka *mis* (b). Kui olendeid on mitu, oleneb *kes* või *mis* kasutus suuresti sellest, kas referentide hulk on distributiivne (eraldivaatlev) või kollektiivne (koosvaatlev). Esimesel juhul eelistatakse (inimeste puhul kasutatakse ainuvõimalikuna) asesõna *kes*, teisel juhul eelistatakse pigem asesõna *mis* (c). Valikut suunab ka verbi tähendus ja argumendi semantiline funktsioon. Mida aktiivsemat rolli täidab referent, seda tõenäolisem on asesõna *kes* kasutus, ehkki võimatu pole ka *mis* (d).

- a. *mees, kes / *mis* ehitas maja – *maja, mille / *kelle* ehitas mees
- b. *koer, kelle / mille* sa ostsid; Ühel perekonnal oli agressiivne *koer, kes* on hammustanud mitut inimest. [A] Ja siis oli seal üks *koer, mis* oli paljaks aetud ja jooksis neile järele. [A] Laupäevaks lahkus Maemi (korea keeles „tsikaad“, *suuretiivaline putukas, mis* elab puudel ja kõrges murus ning teeb läbilõikavat häält) lõuna poole. [A]
- c. *mehed kes / *mis* töötasid ehitusel – *brigaad, mis / kes* töötas ehitusel; Kui haigus või vigastus on nii raske, et päästjate teadmistest jääb väheks, kutsutakse tõeline spetsialiseeritud *kiirabi-brigaad, mis* sööstab välja haiglast. [A] See *brigaad, kes* praegu kiirabijaamast välja sõidab, pole ju millekski võimeline .. [A]

- d. *valitsus, kes / mis* suunab riigi poliitikat – *valitsus, mis / kes* moodustati eelmisel kevadel; Lehelugejate perre võib järgmisel aastal tulla ka *Lasnamäe linnaosa valitsus, kes* küsis Tallinna linnalt 120 000 krooni kirjastamiskuludeks. [A] *Kohalik omavalitsus, mis* valimisi korraldab, oskab alati rahaga parematki peale hakata. [A] Selle kohaselt on kaks kohaliku omavalitsuse organit – *volikogu ning valla- või linnavalitsus, mille* eesotsas on volikogu esimees või vallavanem / linnapea. [A] Kõige õnnetumas olukorras oli *kiir- abibrigaad, kes* kutsuti appi rannas jala vigastanud inimesele. [A]

Märkus. Taim on eesti keeles üldjuhul olnud *mis*, kuid viimasel ajal on osa botaanikute kindel soov olnud kasutada *kes*. Nt *On taimi, kelle viljade söömise järel muutuvad kõik maitseed magusaks, ja on taimi, kelle lehtede söömine neutraliseerib täielikult magusa maitse.* [T: Urmas Laansoo jt]

Relatiivpronoomeni ja relatiivlause öeldisverbi arvuvorm

§ 98 Asesõnade *kes* ja *mis* mitmusevormide asemel eelistatakse ainsusevormi (a). Arvuühildumist mitmusliku põhjaga esineb suhteliselt harva (b).

- a. .. elus on *palju küsimusi, millele* on vahest väga raske vastata. [A] Meie ümber on *palju inimesi, kellega* me suhtleme .. [A]
- b. Teksti saab jagada *nähtamatute piiridega osadeks, milledest* igapähe saame kasutada *mitmesuguseid erinevaid parameetreid, millede* üheskoos kasutamine oleks tihti võimatu. [A] Võistlusprogrammi juht valib *võistkondade kaptenid, kellede* ülesandeks jääb võistkondade komplekteerimine. [A]

Märkus. 1980. aastate kirjakeele korpuse analüüs (Erelt 1996) näitas, et põhja puhul, mis on kas mitmuse vormis või milleks on kvantoritarind või rindtarind, oli asesõna *kes* mitmuses vaid 2 juhul 307-st (0,56%) ning *mis* 8 juhul 506-st (1,5%). 1930. aastate keelekorraldus (Saareste 1933) ja normatiivsed grammatikad hiljemgi (nt Tauli 1980: 244) on soovitanud mitmust kasutada rindtarindite puhul kahemõttelisuse vältimiseks, nt *Peeter ja Jüri, kelledele (pro kellele) te auto müüsite*, kuid korpused ei kinnita, et seda soovitus oleks eriti järgitud. See ongi ootuspärane, sest ainsuslike liikmetega rindtarind ei saa (nii eesti keeles kui ka teistes keeltes) olla tugevam ühildaja kui mitmuse vormis nimisõna (Erelt 2000).

§ 99 Kui relatiivpronoomen toimib relatiivlause subjektina, siis oleneb relatiivlause öeldisverbi arvuvorm relatiivlause põhja arvust,

s.o nimisõnafaasist, millega pronoomen on viiteseoses. NP kontrollib verbi arvuühildumist subjekti ühildumisreeglite kohaselt (→ 3 § 98–103). Seda eriti siis, kui NP on pealause subjekt või objekt (a). Adverbiaali korral esineb reeglipärase arvuühildumise kõrval üksikuid juhtumeid, kus subjekti ühildumisreegel nõuab mitmust, kuid kasutatud on ainsust (b).

- a. *Raamat, mis seisis* riulil, oli saksakeelne. – *Raamatud, mis seisid* (**seisis*) riulil, olid kõik saksakeelsed. *Raamatut, mis seisis* riulil, polnud ma lugenud. – *Raamatuid, mis seisid* riulil, polnud ma lugenud. *Üks, kes tulemata jäi*, oli Peeter. *Need kolm daami, kes tulid* hiljem, lahkusid varem. *See kolmandik, kes jäi* laagrisse, hakkas palli mängima. Laagrisse jäi *üks kolmandik meestest, kes hakkasid* palli mängima. Jahust oli rikki läinud *üks kolmandik, mis läks* sigadele.
- b. Spetsiaalne koolitus on mõeldud ka *neile, kes tahavad* avada oma firmat. [A] – SPA-Ilu pakett on täiesti uus pakett *neile, kes tahab* hellitada end kõige populaarsemate spa-hoolitsustega ühes paketis. [N]

Märkus. Ühildumata jäämise põhjuseks võib olla ühildumise kohustuslikkuse üldine kahanemine, mida kõigepealt esineb perifeersete ühildajate puhul (Erelt 1999a). Seda arengut võib toetada ka vene keele mõju, vrd *для тех (людей), кто хочет* (Blokland, Kehayov 2010: 45–46).

Relatiivlause öeldisverbi isikuvorm

§ 100 Relatiivlause öeldisverbi isikuvorm oleneb põhja-NP isikust nõrgemini kui arvuvorm. Kui relatiivlause, mille subjektiks on *kes*, laiendab 1. või 2. isiku personaalpronoomenit või ütet, siis järgneb relatiivpronoomenile tavaliselt personaalpronoomeni lühikuju, mis määrab ka verbi isikuvormi (a). Kui relatiivlause asesõnaline põhi on pealause subjekt, võib personaalpronoomeni lühikuju mõnikord relatiivpronoomeni juurest ära jääda ja relatiivlause verb otse pealause subjektiga ühilduda (b). Pronoomeni lühikuju võib üksikjuhtudel ära jääda ka siis, kui personaalpronoomen toimib pealause mingi muu lauseliikmena, kuid siisugusel juhul jääb relatiivlause öeldisverb 3. isiku (s.o markeerimata) vormi (c). Personaalpronoomeni lühikuju võib lisanduda relatiivpronoomenile ka 3. isiku pronoomeni korral, kuid kirjakeele korpuse põhjal tunduvalt harvemini kui 1. ja 2. isiku korral, sest öeldisverb jääb nii või teisiti 3. isiku vormi (d).

- a. Seda räägin *mina*, kes *ma* kunagi *olin* pimestatud mürgisest ja valest prohvetisalgajate usust .. [I] .. iga pargipuu taga seisib püssimees ning sihtis just *mind*, kes *ma* liiga palju *olin* näinud ja lugenud. [I] Ning *meie*, kes *me* olime tema olemasolus ja eluloos kindlad, jääme äkki orvuks. [I] *Meie isa*, kes *sa* oled taevas ..
- b. .. *sina*, kes *pead* end kinkijaks, oled vaid tunnistaja .. [I]
- c. .. ja seda ütled *sa mulle*, kes *on* siin elanud kogu oma elu. [I]
- d. .. kuidas suutis üks tühine näitemäng *tema*, kes *ta pidas* ennast täielikult sõltumatuks .. märkamatuult endasse tõmmata .. [I] .. *tema*, kes ühegi neist asutustest, mida spondeeriti, pealike kildagi *ei kuulu*, on äkki vägeva pilootprojekti juht. [I] *Tema*, kes aastaid kirikukooris laulnud, laskis tolgi korral ikka veel puhtal häälel kõlada .. [A]

Märkus. Isikulise asesõna kordus on eesti keelde tulnud saksa keele mõjul, vrd *Du, der du alles getan hast, verdienst keinen Vorwurf* 'Sina, kes sa oled kõik teinud, pole ära teeninud etteheidet'. Soome keeles on selline tarind tundmatu (Remes 1992), meie saksamõjulises vanemas kirjakeeles aga väga tavaline (Köpp 2003).

Tingivas kõneviisis ja *da*-infinitiivse predikaadiga relatiivlauseid

§ 101 Kui relatiivlause pealause on tahteavaldusliku sisuga, modaalne, eitav või muul viisil relatiivlause sündmust irrealseks muutev, siis on relatiivlause öeldisverb sageli konditsionaalis, ehkki võimalik on ka indikatiiv. Nt

Tahan naist, kes *oleks* ~ *on* õrn ja hea. Otsi lolli, kes *ei kardaks* ~ *karda* kolli. Anna mulle midagi, mis *võtaks* ~ *võtab* valu ära. Oleksin võinud kellegagi abielluda, kes *oleks* Jorma *lapsendanud*. Niisugust rongi pole, mis poole kaheksaks Viljandisse *jõuaks* ~ *jõuab*.

Tingivas kõneviisis verbivormiga relatiivlause on enamasti restriktiivne ja tema põhi mittespetsiifiline, nagu eelnevates lausetes. Harvemini esineb mitterestriktiivseid spetsiifilise põhjaga lauseid (Pajusalu, Pajusalu 2010). Nt

Mul ei õnnestunud leida Marti, kes *oleks* mu aia ära *parandanud*.

§ 102 *da*-infinitiivne on finaalse adverbiaaltribuudina ehk otsarvet väljendava määrustäiendina toimiva relatiivlause öeldisverb (a). *da*-infinitiivne adverbiaaltribuut esineb samades

lausetüüpides, kus *da*-infinitiivne adverbiaal (b) (→ 23 § 122), s.o omaja- või saajaargumendiga lausetes, kusjuures infinitiivi implitsiitne grammatiline subjekt on siingi omaja- või saajaargumendiga identne, seega pealausest referentsiaalselt sõltuv. Nagu konditsionaalse öeldisega relatiivlause, väljendab ka *da*-infinitiivne relatiivlause hüpoteetilist sündmust, kuid selle hüpoteetilisuse aste on madalam.

- a. **Tal** on kolm last, *keda kantseldada* [**Ta** kantseldab kolme last]. Tal pole lapsi, *kellele vara pärandada*. Mul pole kohta, *kuhu minna*. Õppejõud soovitas üliõpilasele kirjandust, *mille põhjal referaati kirjutada*. Jaan sai sõbralt auto, *millega maale sõita*.
- b. **Tal** on kolm last *kantseldada* [**Ta** kantseldab kolme last]. Ta andis mulle *raamatu lugeda*.

Mõlemal juhul on *da*-tarindi lausevaste teine argument referentsiaalselt identne alistava lause tegevusobjektiga. Adverbiaalis seegi argument kustutatakse, adverbiaalses relatiivlauseas asendatakse relatiivpronoomeniga. Kustutatav argument on alati *da*-tarindi lausevaste grammatiline objekt, relatiivpronoomen aga võib olla ka muu lauseliige. Näiteks lauses *Tal on kolm last, keda kantseldada* on pronoomen relatiivlause grammatiline objekt, ülejäänud (a)-lauseis aga adverbiaal. Objektisamasuse korral on finaalse relatiivlausega ning finaalse *da*-tarindiga komplekslused sisult lähedased, kuid struktuurilt erinevad. Vrd

[Tal] on_{GS}[kolm last, _{ATRIBUUT}[keda kantseldada]]
 [Tal] on_{GS}[kolm last] _{ADVERBIAAL}[kantseldada]

Relatiivlause asukoht lauses

§ 103 Mitterestriktiivne relatiivlause paikneb harilikult vahetult oma nimisõnalise põhja järel (a). Restriktiivne relatiivlause võib vahel ka põhjast lahutatud olla (b), isegi põhjast eespool paikneda (c).

- a. *Mart, keda* me usaldasime, vedas meid alt.
**Mart* vedas meid alt, *keda* me usaldasime.
- b. *Seda kala, mis* kaks päeva seisnud on, ma küll ostma ei hakka.
Seda kala ma küll ostma ei hakka, *mis* kaks päeva seisnud on.
- c. *See, kellele* ta pikemalt silma jäi vahtima, vaatas maha.
Kellele ta pikemalt silma jäi vahtima, *see* vaatas maha.

Juhul, kui mitterestriktiivne relatiivlause (a) kuulub postpositiooni laiendava nimisõna juurde, paikneb ta nagu restriktiivne relatiivlausegi (b) postpositiooni, mitte nimisõna järel.

- a. Käisin *Juhani juures*, kes elab Koplis.
- b. Käisin *selle sõbra juures*, kes elab Koplis.

Kui relatiivlause põhjaks on omastavas käändes täiend, siis harilikult vahetult selle järele relatiivlause ei panda. Sellised näited on erandlikud ega pole keelekorraldajate hinnangul korrektsed. Nt

See oli *selle aedniku*, kelle käest me ostame puuvilja, tütar.
 Õues vedelesid *Mardi*, kes oli äsja matkalt tulnud, suusad. *Ajakirja Wind Power Monthly*, mis peab kogu maailma katvat statistikat tuuleenergeetika kohta, andmetel toodeti Taanis selle aasta algul 3118 MW tuuleenergiat .. [A]

Restriktiivne relatiivlause paikneb sellisel juhul enamasti täiendi põhja järel – kas vahetult või kaugemal (a), mitterestriktiivsel relatiivlauseel see võimalus puudub ja relatiivlause asemel kasutatakse harilikult sõltumatut lauset (b). Nt

- a. See oli *selle aedniku* tütar, kelle käest me ostame puuvilja. Mis *selle inimese* nimi on, kes täna siin käis?
- b. *Õues vedelesid *Mardi* suusad, kes oli äsja matkalt tulnud. – Õues vedelesid *Mardi* suusad. *Mart* oli äsja matkalt tulnud.

Põhjata relatiivlused

§ 104 Mõnel juhul võib relatiivlause põhi ära jääda. Selliseid lauseid nimetatakse **põhjata** ehk **iseseisvateks relatiivlauseteks**. Põhjata relatiivlused esinevad pealause subjekti, objekti, adverbiaali või predikatiivina. Nt

SUBJEKT: Kes tahab elada, (*see*) peab tööd tegema. *Kel* närvid enne üles ütlevad, astub kõrvale. [A]

OBJEKT: Sõi (*seda*), mis kätte juhtus. Teen, *mida* tahan. Kes üle piiri kulutas, kutsuti raiskamise pärast vaibale aru andma. [A]

ADVERBIAAL: Võttis, *kust* sai. Tal pole, *kus* olla.

PREDIKATIIV: Olgu, *kes* ta on.

Sellised liitlused on sageli püsiühendid.

Kui põhjata relatiivlause on normaallauselise pealause järel, saab korreelaadi ära jätta siis, kui relatiivlause sidend on temaga samas vormis ja funktsioonis. Nt

Tee *seda*, *mida* tahad. → Tee, *mida* tahad. Võttis *sealt*, *kust* sai. → Võttis, *kust* sai. Pane see *sinna*, *kust* sa ta võtsid. → *Pane see, *kust* sa selle võtsid.

Kui pealause pole normaallause, vaid nt omaja- või eksistentsiaallause (a) või kui relatiivlause paikneb pealause ees (b), siis põhjata relatiivlause sidendi vorm pealause öeldisest ei sõltu.

- a. Mul pole, *kellega* rääkida.
- b. *Kellele* raamat meeldib, saab selle tasuta.

Relatiivlused, mille põhjaks on kogu lause

§ 105 Sidend võib hõlmata kogu pealause sisu ja kanda selle kõrvallausesse. Selline relatiivlause on alati mitterestriktiivne. Nt

Ta hakkas nutma, *mis* oli temast üsna ootamatu.

Sidendiks on: a) relatiivpronoomen *mis* mingis käändes või koos kaassõnaga, samuti nende liitsõnaks kujunenud ühendid: *mille juures* ~ *misjuures*, *mille läbi* ~ *misläbi*, *mille peale* ~ *mispeale*, *mille üle* ~ *misüle*, *mille puhul* ~ *mispuhul*, *mille tõttu* ~ *mistõttu*, *mille pärast* ~ *mis pärast*, *tänu millele* jne, samuti b) demonstratiivpronoomen *missugune*, *milline*, *mäherdune* täiendina mingi abstraktnoomeni juures, mis nimetab pealausega väljendatud.

- a. Pidasin ennast äärmiselt inetuks, *mis* oli täiesti ebaadekvaatne, kui ma nüüd vaatan oma kooliaegseid pilte. [A] Väadatakse isegi Taeblast Haapsallu tööle, *mida* suure maantee serva pidi küll kellelegi soovitada ei julgeks. [A] Arvuti sihtimistäpsus pidavat olema 100 protsenti, *milles* võib aga suuresti kahelda. [A] Sellise kiiruse juures lõpeb arutelu kiiremini kui silmapilkselt, *mis*ka kuulutan kõnealuse arutelu absurdseks. [N] Kasutajad saavad veebi sisu täiendada ka fotosid, kodutöid või omaloomingut üles laadides, *mille juures* on samuti naissugu aktiivsem. [A] Nõnda päästaksime pöörase sangari allilma köidikuist valla, *misjuures* ka põrguvürst ise valveta jääks. [A] Auto bensiiniluuki jäetud voolik plärtsatas maha, *mispeale* ähmis müüja jaamahoonest välja tormas. [A] Alusraami on tugevdatud, *tänu millele* püsib kõrge sõiduk paremini tasakaalus. [A]
- b. Mäletan sellist tunnet lapsepõlvest, kui sai loetud Franz Kafka „Protsessi“, *milline tegevus* oli omamoodi ränk .. [A] Olgu märgitud: ametitöötuse teksti järgi valitsuse liikmed kohustusid truuks jääma demokraatialle, *missugust töötust* minu teades ükski valitsuse liige ei ole murdnud. [A]

Märkus. Lauset laiendava relatiivlause sidendile on mõnes kontekstis lähedane ka *kusjuures*, nt *Matkati jalgsi, kusjuures ööbiti telkides*, mida on siinses töös käsitletud siiski rinnastava konnektiivina (→ § 11).

Kirjandust relatiivlause kohta: ANDREWS, AVERY D. 2007. Relative clauses. | ERELT, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. | ERELT, MATI 1996. Relative words in Estonian relative clauses. | ERELT, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. | ISK 2004. | KEENAN, EDWARD L. 1985. Relative clauses. | KÕPP, KADRI 2003. Relatiivlausest eesti vanemas kirjakeeles. | KÕPP, KADRI 2004. Relatiivlauseste põhijooned eesti vanemas kirjakeeles. | LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallausel. Relatiivlause. | MATSUMURA, KAZUTO 1982. Two types of relative clauses in Finnish. | PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2010. Konditsionaal relatiivlause. | PIKVER, ANN 1983. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. | PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1988. Relatiivisanan valinta. | REMES, HANNU 1992. Pronominien käytöstä viron relatiivilauseissa. | TAULI, VALTER 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus.

Põimlause sõnajärjest

§ 106 **Kõrvallause asend.** Enamiku kõrvallauseste neutraalasend on pealause järel (a). Osa selliseid kõrvallauseid võib olla ka pealause keskel, vahetult selle elemendi (korrelaadi, relatiivlause puhul nimisõnafraasi) järel, millega ta on viiteseoses (b), ning markeeritud infostruktuuri korral ka pealause ees (c). Teine osa neist, nt tagajärgelused, *sest*-põhjuslused, osa kõrvutuslauseid ja mõningad muud väiksemad lausetüübid, saavad olla ainult pealause järel; ka viisi- ja kvantumilused ning kogu lauset laiendavad relatiivlused on eesendis väga harva (d). Kuid on ka kõrvallauseid, mille puhul asend pealause ees on vähemalt sama tavaline kui järel, nt tingimus- või mõõndlused, või koguni ainuvõimalik, nt *et ... (siis)*-põhjuslused (e).

- a. Ma tean (*seda*) juba ammu, *et* sa siin käisid.
- b. Ma tean *seda*, *et* sa siin käisid, juba ammu. *Seda*, *et* sa siin käisid, tean ma juba ammu. *Siis*, *kui* me veel noored olime, oli ka rohi rohelisem. *See mees*, *kellega* ta vestleb, on tuntud advokaat.
- c. *Et* sa siin käisid, (*seda*) tean ma juba ammu. *Kellele* ta pikemalt silma jäi vahtima, *see* vaatas maha.

- d. Ma oleksin kukkunud ilma sinu toetuseta, *nii et* olen sulle tänulik. Laps nuttis, *sest* tal valutas hammas. Kõik läksid rutates, *nagu* oleksid nad kartnud kuhugi hiljaks jääda. Mari naeratas mulle pilkavalt, *mis* mind tugevasti rõõpast välja viis.
- e. *Kui* ta sind märkab, oled kadunud. *Kuigi* aeg oli hiline, ei tahtnud keegi lahkuda. *Et* võistluse korraldajail nappis raha, polnud ei žüriid ega uhkeid auhindu. [A]

§ 107 Pealause V2-sõnajärg. Kõrvallausele (peamiselt määruslausele ja otsekõnelisele komplementlausele) järgnevas pealause on sageli toimunud tegevussubjekti ja öeldisverbi inversioon, sest iseseisvas lauses on verbil tendents paikneda teisel kohal (V2-reegel). Kuivõrd inversiooni toimumise eelduseks on asjaolu, et lausealguline struktuur on lause öeldisele alistuv moodustaja, siis on inversioon neid omadusi, mis eristab tüüpilist kõrvallauset rindosalausest. Nt

„Kust mina ta välja võtan?“ *pahandas Maret*. [I] Niipea, kui teie väike oskab vabalt vankris istuda, *tahab ta* hakata ka ronima ning võib vankrist välja kukkuda. [A] Selle asemel, et õppida, *laskis ta* õues ringi. Et lektor haigestus, siis *jääb loeng* ära. *Kui* see enam ei aita, *tuleb lõpp*. Kuigi need arvud on vahest veidi üle pakutud, *kõnelevad nad* jõudude vahekorrast selget keelt. [A]

§ 108 Kõrvallause sõnajärg. Kõrvallause öeldisverb võib paikneda kas oma laiendite ees, nagu vastavas neutraaljärjega iseseisvas lauses (V2-järg), või siis, erinevalt viimasest, laiendite järel lause lõpus. Mõlema võimaluse juures domineerib öeldisverbi eesasend a) *et*-komplementlauseis ja b) mitterestriktiivseis relatiiv- ja adverbiaallauseis.

- a. Ma usun, *et* Jüri sõitis hommikul Juhaniga Helsingisse.
- b. Ta vaatas Antsu, *kes kõndis* vankri kõrval, ja märkas tema varrukal punast laiku. [I] Ta suudab oma tundeid valitseda, *nii et* neiu isegi *pelgab* seda morni meest. [A]

Verbilõpulisust esineb sagedamini küsilausest kujunenud, sidendiks muutunud küsisõnaga kõrvallauseis: a) kaudses küsilauseis, b) restriktiivses relatiivlauseis ning c) *kui*-ga algavais aja- ja tingimuslauseis.

- a. Ta ei öelnud, *miks* ta seda *tegi*.
- b. Ta voodi ees seisis *seesama vesiste silmadega kiilaspea*, *kes* enne tugitoolis *oli istunud*. [I]

- c. Arstiks olemine on olnud Nelli Kalikova elustiil *sealtmaalt, kui ta pärast ülikooli lõpetamist Aserisse lastearstiks läks*. [A] Sina laseksid ka, *kui su töö vili sult ühel päeval teenimatult käest ära võetakse*. [I]

Verb on harilikult lause lõpus siis, kui seal pole uut infot väljendavaid elemente, eriti aga siis, kui lause algus on fookustatud. Et lausealgulise fookusena toimib eelkõige kaudküsilause küsisõna, siis esineb verbilõpulist sõnajärge kõige rohkem just kaudküsilause (vt lähemalt Lindström 2006).

Verb on sageli kõrvallause lõpus ka a) küsiva või b) eitava pealause korral. Niisugusel juhul on tegemist pealause küsimuse või eituse mõjuala laienemisega (restriktiivsesse) kõrvallausesse.

- a. *Kas ta räägib nii sellepärast, et ta ise seda näinud on?*
 b. *Ta ei räägi nii mitte sellepärast, et ta ise seda näinud oleks, vaid ..*

Märkus. Eesti kirjakeeles oli varem verbilõpulistele kõrvallausete kasutus märksa rohkem levinud. Martin Ehala andmetel (1998) oli 1905. aastal ajakirjanduskeeles 89,3% kõrvallausetest verbilõpulisel. 1933. aastal oli see vaid 16,9%. Selle põhjuseks on peetud keeleuunduse võitlust saksamõjulise sõnajärje vastu.

Järelasendis viisi- ja kõrvutuslauseis, mis algavad sidenditega *nagu ~ justnagu, kui ~ justkui ~ otsekui* ja mille öeldisverb on tingivas kõneviisis, on harilikult toimunud (primaarse) teema (enamasti tegevus-subjekti) ja öeldise inversioon, mis läbi öeldisverb paigutub vahetult sidendi järele. Nt

Neile tundus *nii, nagu oleksid nad* linnud. Talle näis, *kui variseks maailm* tema ümber kokku. Ta kõneles aeglaselt, *justnagu oleks tal* midagi viga.

Inversioon toimub ka sidendita tingimuslauseis, siingi eriti siis, kui öeldisverb on tingivas kõneviisis. Inversioon ja sellest johtuv lause verbialgulisus asendab niisugusel juhul sidendit *kui*. Nt

Saaksin ma linadest head hinda, ostaksin hobuse. *Oleks ta* veel mõne aasta vanem, *siis* poleks ta meile seda viit rublatki saatnud.

Kõrvallause sõnajärje kohta vt ka → 18 § 20.

Kirjandust põimlause sõnajärje kohta: EHALA, MARTIN 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. |

LEHTINEN, TAPANI 1992. Suomen ja viron verbiloppuisista sivulauseista. | LINDSTRÖM, LIINA 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjuta-
vad tegurid suulises eesti keeles. | LINDSTRÖM, LIINA 2006. Infostruktuuri
osast eesti keele sõnajärje muutumisel. | LINDSTRÖM, LIINA 2007. Verb-final
clauses in spoken Estonian. | REMMEL, NIKOLAI 1963. Sõnajärjestus eesti
lauses.

Liitne liitlause

§ 109 Liitseks liitlauseks nimetatakse liitlauseid, mille vähemalt üks osalause on omakorda liitlause. Kõrvallause sisaldab kõrvallauset nt järgmises põimlause:

Ma tean [, *et* ta teeb seda [, *mida* kästi]].

Liitse liitlause liigitamisel rind- ja põimlauseteks võetakse arvesse üksnes selle kui terviku vahetute lauseliste moodustajate süntakti-
list seost, mitte aga ka nende moodustajate siseseid seoseid. Seetõttu
rind- ja põimlause kõrval mingit segaliitlauset ei eksisteeri.

Märkus. Segaliitlause mõiste oli kasutusel EKG-eelses traditsioonilises
süntaksis (vt nt Mihkla, Valmis 1979: 183–186).

Liitsete liitlausete hulka ei kuulu mitmeosalised ühendava (loetelu)
seosega rindlauseid, sest kõik nende samafunktsioonilised osalauseid
on lause kui terviku vahetud moodustajad (a). Samuti ei ole liitsed
need põimlauseid, mille kõrvallauseid kuuluvad pealause eri elemen-
tide juurde, nt lauses (b) on *kes*-relatiivlause pronoomeni *see* laiend,
kuidas-komplementlause aga verbi *teab* laiend.

- a. Aknad olid lahti, rukkipoold lainetas tuule käes *ja* mändide tüved
olid langes püüeskiirtes nagu vask.
- b. *Kes* on pikka aega kodumaast eemal olnud, *see* teab, *kuidas* saabu-
mine haarab hinge.

§ 110 Liitsed rind- ja põimlauseid jagunevad struktuurilt järgmisteks
põhitüüpideks:

1. Liitne rindlause

ÜKS OSALAUSE ON RINDLAUSE:

- a. Hommikul paistis veel päike, [*kuid* õhtuks oli kogu taevas
kattunud pilvedega *ja* hakkas vihma tibutama].

ÜKS OSALAUSE ON PÕIMLAUSE:

- b. [Ta must habe oli nii pikaks kasvanud, et lohises mööda maad,] ja silmad leegitsesid nagu kassil.

2. Liitne põimlause

PEALAUSE ON OMAKORDA PÕIMLAUSE:

- c. *Kui* kell sai kaks, [ütles Jaan, *et* nüüd talle aitab].

KÕRVALLAUSE ON PÕIMLAUSE:

- d. Ta suurtest ilusatest silmadest on kadunud kõik nooruslik ja elurõõmus, [otsekui oleksid tal pealuus silmade asemel hoopis klaashelmed, *kust* helgib vastu petrooleumilambi tusane kuma].

PEALAUSE ON RINDLAUSE:

- e. *Kui* sa koju jõuad, [siis õhuta toad ära pane ahi kütte].

KÕRVALLAUSE ON RINDLAUSE:

- f. [Et seal kõvasti vastu pannakse, *et* seal tema käske ei täideta,] *sega* võis arvata.

Kui liitsetes põimlauseis on mitu kõrvallauset (lauseis c, d, f), siis need on kas **kaasalistuvad** kõrvallaused (lauseis c, f) või **järjestikku alis-
tuvad** kõrvallaused (lauseis d). Kaasalistuvad kõrvallaused ei ole omavahel sisaldussuhetes. **Eriliigilistest** kaasalistuvatest kõrvallausetest (põimlauseis c) kuulub üks (*et nüüd talle aitab*) pealause mingi elemendi, teine (*kui kell sai kaks*) pealause kui terviku juurde. (NB! Mitte pealause teise elemendi juurde, nagu §-s 109 esitatud lauses *Kes on pikka aega kodumaast eemal olnud, see teab, kuidas saabumine haarab hinge*, kus vahetervikut ei moodustu.) **Samaliigilised** kaasalistuvad kõrvallaused (põimlauseis f) laused *et seal kõvasti vastu pannakse* ning *et seal tema käske ei täideta* kuuluvad pealause ühe ja sama elemendi juurde, on omavahel rinnastusseoses ning täidavad üht ja sama semantilist ja süntaktilist funktsiooni. Kõrvallaused asetsevad kõrvuti, korduv alistav sidend võib ära jääda ning kõrvallausete vahel võib olla rinnastav sidesõna *ja* või *ning*. Ära jääb tavaliselt ka korduv verbi *olema* vorm mineviku liitaegade puhul. Nt

Aga tookord, [*kui* Seiut viimati nägin,] *ja* [(*kui*) meil tema pojast juttu oli,] jooksis meie vestlus kohe algul ummikusse. [I] Ma pidin seisma seal nagu naerualune, kes on viidud tänavale, [*et* teda pilgata,] [ta üle parastades muiata ja irvitada]. [I] Ta tahtis kõige selle seltsis viibida, [*mille keskel* ta oli kasvanud,] [rõõmutsenud,] [hõisanud,] [unistanud]. [I]

Märkus. Samas ei pruugi kõrvallause kaasalistuvaks moodustajaks tingimata olla teine kõrvallause. Selleks võib olla ka sekundaartarind, nimisõna- või mäarsõnafraas. Nt *Ta teeb seda naeratades, elegantselt ja nii, et inimlikult jääb hea tunne.* [1]

Järjestikku alistuvad kõrvallused (põimlauses d laused *otsekui oleksid tal .. ja kust helgib vastu ..*) on moodustajatena järk-järgult üksteise koosseisu sisestatud. Sisestuse astme järgi eristatakse 1. astme kõrvallauseid (alistub vahetult pealausele), 2. astme kõrvallauseid (1. astme kõrvallause vahetu lauseline moodustaja), 3. astme kõrvallauseid (2. astme kõrvallause vahetu lauseline moodustaja) jne.

PEALAUSE

1. ASTME KÕRVALLAUSE

2. ASTME KÕRVALLAUSE

3. ASTME KÕRVALLAUSE

Inimesi on ikka võlunud loogika

et kunstiteos on seletatud ja tabatud

kui teatakse

millest ta on tehtud

23. SEKUNDAARTARINDIGA LAUSED

Mati Erelt

Üldist

Sekundaartarindid ja nende liigid

§ 111 **Sekundaartarindid** on sündmuse väljendamise vahendid, mis pole laused, kuid millel on lausega ühisjooni moodustajate koosseisu, nende vormi ja lause grammatiliste kategooriate poolest.

Märkus. Termin *sekundaartarind* pärineb Ellen Uuspõllult (1975). Sekundaarsust tuleb siin mõista üksnes sisulise ja vormilise „mitte-täielikkusena“ lausega võrreldes, mitte aga kasutuse perifeersusena. Sekundaartarindeid on nimetatud ka *lauselühenditeks*, eriti varem, kuid vahel praegugi (nt EKK 2007: 575 jj).

Struktuurilt liigituvad sekundaartarindid a) **infiniittarinditeks**, b) **absoluuttarinditeks** ja c) **nominalisatsioonideks**.

- a. Jaan läks *seeni korjama*. *Uudist kuuldes* läks ta tuju paremaks. Leinasime *varalahkunud* kaaslast.
- b. Ema tuli aiast, *õunakorv käes*.
- c. Seminaris õpetati *teadustöö vormistamist*.

Infiniittarind on fraas, mille peasõnaks on infiniitne verbivorm – infinitiiv, konverb või partitsiip. Absoluuttarind on harilikult verbita, kahekomponendilise nominaalse põhistruktuuriga tarind. Nominalisatsioon on nimisõnafras, mille peasõnaks on teonimi (harvemini muu tegevust, protsessi või seisundit väljendav deverbaal-substantiiv). Infiniittarindid ja nominalisatsioonid kui fraasid võivad olla ka ühesõnalised, koosnedes ainult sekundaarsest verbivormist või teonimest.

Sekundaartarindid

TARINDI LIIK	PEASÕNA VORM	NÄIDE
--------------	--------------	-------

A. INFINIITTARINDID**1. Infinitiivitarindid ehk tegevusnimetarindid**

1.1. VAT-TARIND	<i>vat</i> -infinitiiv	Arvasin Jaani <i>koju minevat</i> .
1.2. DA-TARIND	<i>da</i> -infinitiiv	Jaan kavatses <i>koju minna</i> .

1.3. MA-INFINIITIVI TARINDID:

1.3.1. MA-TARIND	<i>ma</i> -infinitiivi illatiiv ehk <i>ma</i> -infinitiiv(i põhivorm)	Mari läks aeda <i>lilli istutama</i> .
1.3.2. MAS-TARIND	<i>ma</i> -infinitiivi inessiiv ehk <i>mas</i> -vorm	Mari käis aias <i>lilli istutamast</i> .
1.3.3. MAST-TARIND	<i>ma</i> -infinitiivi elatiiv ehk <i>mast</i> -vorm	Mari tuli aiast <i>lilli istutamast</i> .
1.3.4. MAKS-TARIND	<i>ma</i> -infinitiivi translatiiv ehk <i>maks</i> -vorm	<i>Vältimaks haigestumist kopsuvähki</i> tuleks loobuda suitsetamisest.
1.3.5. MATA-TARIND	<i>ma</i> -infinitiivi abessiiv ehk <i>mata</i> -vorm	Mari jättis <i>leiva ostmata</i> .

2. Konverbitarind

<i>des</i> -tarind	<i>des</i> -vorm ehk konverb	<i>Kiirabi kohale jõudes</i> oli kannatanu veel elus. (<i>Olles</i>) kõik südameelt ära öelnud, hakkas tal kergem. (<i>Olles</i>) kaaslaste poolt hüljatud, valdas teda masendus.
--------------------	------------------------------	---

3. Partitsiibitarindid ehk kesksõnatarindid

3.1. V-TARIND	<i>v</i> -partitsiip ehk isikulise tegumoe oleviku kesksõna	<i>Süvenev</i> vastasseis riikide vahel võib viia sõjani.
3.2. TAV-TARIND	<i>tav</i> -partitsiip ehk umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna	<i>Serveeritavad</i> toidud olid suurepärased.
3.3. NUD-TARIND	<i>nud</i> -partitsiip ehk isikulise tegumoe mineviku kesksõna	<i>Neljandaks jäänud</i> võistleja sai eripremia.

3.4. TUD-TARIND	<i>tud</i> -partitsiip ehk umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna	Mehel rippus vööl <i>hõbedaga kaunistatud</i> mõök.
B. ABSOLUUT-TARIND	–	Ta seisis, <i>silmad maas</i> .
C. NOMINALI-SATSIOON	<i>mine</i> -tuletis ehk teonimi vm sama tähendusega deverbaal	<i>Sigarettide suitsetamine</i> on tervisele kahjulik. <i>Maja viimistlus</i> võtab kaks kuud.

Sekundaartarindite süntaktilised funktsioonid

§ 112 Nagu kõrvallause kuulub ka sekundaartarind alistava lause koosseisu selle liikmena. Et verbi infiniitvormidest on infiniitvi tüüpjuhul substantiivne, konverb adverbiline ning partitsiip adjektiivne verbivorm, siis infiniitvitarindid esinevad harilikult komplemendina, konverbitarindid vaba adverbiaalina ning partitsiibitarindid adjektiivtribuudi, predikatiivi ja predikatiivadverbiaalina. Selline vastavus kehtib siiski vaid tüüpjuhul. Enamikul infiniitsetel verbivormidel on ka sekundaarseid, teistele infiniitvormidele omaseid funktsioone. Mõnel juhul on raske määrata vormi tüüpilist süntaktilist funktsiooni ja selle põhjal vormi kuuluvust. Näiteks *mata*-vorm esineb kõigis kolmes funktsioonis, eelkõige aga konverbile ja partitsiibile omastes funktsioonides. Sellest hoolimata on siinses käsitluses *mata*-vorm jäetud traditsiooni järgides *ma*-infiniitvi abessiivi vormiks. Ka *maks*-vorm, mis esineb peaaegu alati vaba adverbiaalina ja mida võiks seetõttu pidada konverbiks (nagu seda on teinud Valijärvi 2003/2004), on siin jäetud *ma*-infiniitvi translatiivi vormiks. Viimase kasuks räägib asjaolu, et *maks*-vorm toimib ainult finaaladverbiaalina ehk otstarbemäärusena (→ § 136), konverb aga väljendab ennekõike kaassündmust ning finaalne vm tähendus võib talle lisanduda vaid konteksti põhjal (→ § 146). Absoluuttarindid sarnanevad funktsioonilt konverbitarindiga, toimides samuti vaba adverbiaalina. Nominalisatsioonide funktsionaalne ulatus on kõige laiem, langedes kokku substantiivide omaga.

vat-tarind on transitiivverbide komplemendina objekt, intransitiivverbide *näima*, *paistma*, *tunduma*, *kuulduma* ning vormide

näikse, tunnukse, kuulukse laiendina kuulub *vat*-infinitiiv ahelverbi koosseisu, olles liitpredikaadi osa.

KOMPLEMENT: OBJEKT	Kuulsin <i>õues karjutavat</i>	→ § 115
VAT-INFINITIIV VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT		
LIITPREDIKAADI OSA	Jüri <i>näis olevat</i> väsinud.	→ § 118

da-tarind on komplementina subjekt, objekt või seotud adverbiaal ning deverbaalsubstantiivi juures subjekt-, objekt- või adverbiaalatribuut. Üksikud leksikaliseerunud *da*-infinitiivitarindid võivad toimida ka üldlaiendina ning adjektiivatribuudi ja -predikatiivina. *da*-infinitiiv võib esineda ka väljaspool sekundaartarindit ahelverbi või perifrastilise verbivormi komponendina, samuti iseseisva predikaadina.

da-tarindi süntaktilised funktsioonid

KOMPLEMENT		
SUBJEKT	Matile meeldib <i>muusikat kuulata</i> .	→ § 120
OBJEKT	Jüri kavatseb <i>pensionile minna</i> .	→ § 121
SEOTUD ADVERBIAAL	Toit ei kõlba <i>külmalt süüa</i> .	→ § 122–123
SEOTUD ATRIBUUT	Lootus <i>ettevõtte rajada</i> ei täitunud.	→ § 124
ÜLDLAIEND	<i>Minu teada</i> on ta insener.	→ § 125
ADJEKTIIVTRIBUUT	See pole <i>laita</i> tulemus.	→ § 126
ADJEKTIIVPREDIKATIIV	Nende elu polnud <i>kiita</i> .	→ § 126
DA-INFINITIIV VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT		
ISESEISEV PREDIKAAT	Kui <i>minna</i> , siis <i>minna</i> .	→ § 128
LIITPREDIKAADI OSA	Tüdruk <i>kihistab naerda</i> . Poiss <i>sai riielda</i> .	→ § 129–130

ma-infinitiivi tarindid esinevad seotud adverbiaalina või adverbiaalatribuudina – *ma-*, *mas-*, *mast-* ja *mata-*tarind; vaba adverbiaalina – *maks-* ja *mata-*tarind (*mata*-vorm toimib seejuures konverbi eitava vastena) ning adjektiivatribuudi, predikatiivi ja predikatiivadverbiaalina – *mata-*tarind (*mata*-vorm toimib partitsiibi eitava vastena). *ma-*, *mas-* ja *mast-* vorm võivad esineda ka väljaspool sekundaartarindit liitpredikaadi osana.

ma-infinitiivi tarindite süntaktilised funktsioonid

KOMPLEMENT

SEOTUD ADVERBIAAL

MA-TARIND	Jüri sõitis Kreekasse <i>puhkama</i> .	→ § 133
MAS-TARIND	Jüri käis Kreekas <i>puhkamas</i> .	→ § 134
MAST-TARIND	Jüri tuli Kreekast <i>puhkamast</i> .	→ § 135
MAKS-TARIND	Kontroll on piisav <i>hoidmaks ära maksupettusi</i> .	→ § 137
MATA-TARIND	Unustasin lepingule <i>alla kirjutamata</i> .	→ § 132

SEOTUD ATRIBUUT

MA-TARIND	Lõunasse <i>puhkama</i> minek on üsna kulukas.	→ § 138
MAS-TARIND	<i>Jooksmas</i> käimine karastab tervist.	→ § 138
MAST-TARIND	Kõige lõbusam oli <i>suplemast</i> tulek.	→ § 138
MATA-TARIND	Noomitus töö <i>tegemata</i> jätmise pärast oli õigustatud.	→ § 132

VABA ADVERBIAAL

MATA-TARIND	<i>Tagajärgedele mõtlemata</i> ta nõustus.	→ § 141
MAKS-TARIND	Robert tahtis püsti tõusta, <i>näitamaks, et ta kavatseb lahkuda</i> .	→ § 136

ADJEKTIIVTRIBUUT PREDIKATIIV(ADVERBIAAL)

MATA-TARIND	Mehe <i>pesemata</i> käed pahandasid naist. Mehe käed on / jäid <i>pesemata</i> .	→ § 132
-------------	--	---------

MA-INFINIITIIVI VORMID VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT

LIITPREDIKAADI OSANA

MA-VORM	Ta <i>hakkas sööma</i> . Täna <i>pidi tehtama</i> sauna.	→ § 139
MAS-VORM	Kontsert <i>on algamas</i> .	→ § 139
MAST-VORM	Suitsuandur <i>lakkas plinkimast</i> .	→ § 139

Konverbitarindid on lauses vabad adverbiaalid.

VABA ADVERBIAAL	<i>Juhtunust kuuldes</i> läksid tal jalad nõrgaks. (<i>Olles</i>) jõudnud mõtetega nii kaugele, tundis ta piinlikkust. (<i>Olles</i>) kaaslaste poolt hüüljatud, valdas teda masendus.	→ § 141
-----------------	--	---------

Partitsiibitarindid toimivad lauses adjektiivtribuudi, predikatiivi ning predikatiivadverbiaalina. Mineviku partitsiibid esinevad ka väljaspool sekundaartarindeid verbi liitajavormide ning perifrastiliste vormide koosseisus.

Partitsiibitarindite süntaktilised funktsioonid

ADJEKTIIVTRIBUUT

V- /TAV-TARIND	<i>Põgenev / tagaaetav</i> varas jooksis väljapääsu poole.	→ § 148–149
NUD-/TUD-TARIND	<i>Soomest saabunud / saadetud</i> lauljad viidi hotelli.	→ § 148–149

PREDIKATIIV

V- /TAV-TARIND	See protsess pole enam <i>pöörduv</i> . Need seemned on <i>söödavad</i> .	→ § 150
NUD-/TUD-TARIND	Ta on <i>väsinud / ärritatud</i> .	→ § 150

PREDIKATIIVADVERBIAAL

V- /TAV-TARIND	<i>Erutusest värisevana</i> tormas ta tupp. Pingulolek muutis ta <i>kergesti haavatavaks</i> .	→ § 150
NUD-/TUD-TARIND	Ta istus <i>väsinuna</i> pingil. <i>Kaaslastest hüljatuna</i> kõmpis ta kodu poole.	→ § 150

NUD-/TUD-PARTITSIIP VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT

VERBI LIITVORMI VÕI LIITPREDIKAADI OSA	Ta <i>ei maganud</i> . Ta <i>on maganud</i> . <i>Oli magatud</i> . Sai <i>kõvasti magatud</i> .	→ § 147
--	--	---------

Märkus. Varasemate (EKG-eelsete) käsitluste kohaselt võivad mineviku partitsiibid olla ka muu adverbialli kui predikatiivadverbialli peasõnaks, olles seega põhimõtteliselt erinevad oleviku partitsiipidest, nt a) *Lõpetanud lugemise*, pani ta raamatu ära. *Üksi koju jäetud*, oli ta algul nukker; b) *Masin parandatud*, panin tööriistad kokku. a-tüüpi tarindeid on siiski õigem käsitleda konverbitarinditena, sest neile saab lisada verbi *olema* konverbi, nt *olles lõpetanud lugemise, olles üksi koju jäetud* (→ § 141), b-tüüpi tarindid aga ei kuulu mitte infiniit-, vaid absoluut-tarindite hulka (→ § 152–153).

Absoluuttarindid on nii nagu konverbitarindid vabad adverbiallid.

VABA ADVERBIAAL	Ta seisis, <i>jalad harkis</i> ja <i>suu ammuli</i> .	→ § 152
-----------------	---	---------

Nominalisatsioonid esinevad kõigis substantiividele omastes lauseliikmelistes funktsioonides. Teonimi vm sama tähendusega deverbaal võib olla ka väljaspool sekundaartarindit.

Nominalisatsiooni süntaktilised funktsioonid

KOMPLEMENT

SUBJEKT	<i>Ülesande lahendamine oli keeruline.</i>	→ § 158
OBJEKT	<i>Isa mäletas sõja puhkemist.</i>	→ § 158
SEOTUD ADVERBIAAL	<i>Ta tegeles lammaste kasvatamisega.</i>	→ § 158
SEOTUD ATRIBUUT	<i>Raamatu kirjutamise mõte oli ahvatlev.</i>	→ § 158
PREDIKATIIV VÕI PREDIKATIIVADVERBIAAL	<i>Sõnavõtt oli meie mõnitamine / kujunes meie mõnitamiseks.</i>	→ § 158
VABA ADVERBIAAL	<i>Ema oli isa hilinemise pärast ärevil.</i>	→ § 158
VABA ATRIBUUT	<i>Ärevus isa hilinemise pärast kasvas.</i>	→ § 158
NOMINALISATSIOON VÄLJASPOOL SEKUNDAARTARINDIT		
LIITPREDIKAADI OSA	<i>Hoone kuulub lammutamisele.</i>	→ § 160

Sekundaartarindite lauselisus

§ 113 Sekundaartarindite sarnasus iseseisva lausega (lauselisus) on väiksem kui alistavas lauses sama süntaktilist funktsiooni täitvatel kõrvallausetel. Samas ei ole kõigi sekundaartarindite lauselisus päris ühesugune. Sekundaartarindeid (kõiki või ainult osa neist) eristavad kõrvallauseist järgmised omadused.

- Erinevalt kõrvallausetest puudub infiniittarinditel grammatiline subjekt, nominalisatsioonidel ka grammatiline objekt. Subjekti puudumise tõttu puudub ka isiku- ja arvuühildumine. Sekundaartarindid on kas a) alistavast lausest **referentsiaalselt sõltuvad** tarindid, milles lausevaste grammatiline subjekt, harvemini grammatiline objekt jääb samaviitelisuse tõttu alistava lause mingi moodustajaga (harilikult tegevussubjekti või tegevusobjektiga) üldse väljendamata, või b) **referentsiaalselt sõltumatud** tarindid, kus grammatiline subjekt, mõnel juhul objekt, on muudetud adverbialiks või atribuudiks. Referentsiaalne sõltuvus on omane eelkõige infiniittarindeile. Nt *da*-infinitiivi puhul on tavaliselt tarindi lausevaste grammatiline subjekt samaviiteline alistava lause tegevussubjekti (TS) või tegevusobjektiga (TO) ja jääb seetõttu *da*-tarindis eksplitsiitselt väljendamata (a) (→ § 120 jj). Osa infiniittarindeid, nt konverbitarindid, saavad siiski olla ka referentsiaalselt sõltumatud. Selliste konverbitarindite

lausevaste grammatiline subjekt vormistub genitiivadverbiaalina (b) (→ § 144). Valdavalt sõltumatuna esinevad nominalisatsioonid. Nende lausevaste grammatiline subjekt ja objekt vormistuvad genitiivatribuudina (c) (→ § 156–157).

- a. **Lapsele** [TS] meeldib *mängida* [**Laps** [GS] *mängib*]. **Em** käskis **last** ~ **lapsel** [TO] *mängida* [**Laps** [GS] *mängib*].
- b. **Lapse** *mängides* [**Laps** [GS] *mängis*] tegi ema süüa.
- c. **Em** vaatab **laste** *mängu* [**Lapsed** [GS] *mängivad*]. **Peituse** *mängimine* [**Lapsed** *mängivad* **peitust** [GO]] meeldis emale.

Sekundaartarindi struktuuriline iseseisvusetus võib avalduda ka argumendi tõstmises teise, kõrgemasse süntaktilisse positsiooni kui see, kuhu argument sisuliselt kuulub. Tõstet esineb eesti keeles *vat*-tarindis (→ § 115–116). Nt järgmises lauses on *teda* üksnes alistava lause öeldisverbi *kartma* tõstetud argument, s.o pelgalt süntaktiline argument, sest sisuliselt kuulub ta *tulema*-verbi juurde. Nt

Kartsin *teda* [*siia tulevat*]. – Kartsin [, et *ta tuleb siia*].

- Kõrvallause võib olla nii normaallause, s.o lause, kus tegevus-subjekt vormistub nominatiivse grammatilise subjektina ning on neutraalse infostruktuuri korral ka teema, kui ka mittenormaallause (eksistentsiaallause, omajalause, kogejalause või tulemuslause). Sekundaartarindite puhul on lausetüüpide valik piiratud. Enamiku infiniittarindite ja nominalisatsioonide lausevaste saab olla üksnes normaallause (a). Infiniittarindite seas on erandiks partitsiibi- ja *vat*-tarindid, mille lausevasteks saab olla ka mittenormaallause (b). Muudest sekundaartarindeist erineb absoluuttarind, mille lausevaste on alati possessiivne seisundilause (c).
 - a. **Ma** lähen *kohvi jooma* [*Ma* *joon kohvi*]. **Veidi** *puhanud* [*Ta* *puhkas veidi*], astus ta edasi.
 - b. **Temal** *olev* raha [*raha, mis tal on*] saab otsa. **Teadsin** *tal palju raha olevat* [*Tal on palju raha*].
 - c. **Jüri** *läks, pea püsti* [*Jüri oli pea püsti*] ja *selg sirge* [*Jüri oli selg sirge*].
- Kõrvallausele omase sidendi asemel vormistab sekundaartarindi alistust tarindi peasõna kääne – infiniittarindi korral käändeline verbivorm, nominalisatsiooni korral teonime käändevorm või kaassõna. Erandiks on ilma alistusmarkerita absoluuttarind.

- Eitust ei väljendata sekundaartarindeis standardeitusele omase eituspartikli *ei* abil, vaid partikliga *mitte* ja *mata*-vormiga. Partiklit *mitte* kasutatakse kõigi infiniitartarindite puhul ja nominalisatsioon (a), *mata*-vormi konverbid ja partitsiipide (sh absoluutartarindis) eitava vastena (b).
 - a. Ta püüdis kaaslasi *mitte häirida*. *Mitte tahtes* häirida oma kaaslasi ..; kaaslaste *mittehäärimine*.
 - b. *Tahtmata* häirida oma kaaslasi .. *Tegemata* töö tuli ikkagi ära teha. Ta hakkas sööma, endal käed *pesemata*.
- Tegumood (impersonaal või passiiv) jääb väljendamata infiniitvitarindeis ja nominalisatsioonis, kuid on väljendatud konverbi- (a) ja partitsiibitarindeis (b), samuti partitsiibiga absoluutartarindeis (c) ja *vat*-infinitiivitarindis (d).
 - a. *Olles üksi koju jäetud*, oli ta algul nukker.
 - b. *Soomest saadetud lauljad* viidi hotelli.
 - c. Ta saabus, *nägu pestud ja juuksed kammitud*.
 - d. Teadsin seda *juba tehtavat*. (Vrd Leidsin Jaani peenraid *tegevat*.)
- Ajasuhet väljendavad konverbi- ja partitsiibitarinidid, samuti *vat*-infinitiivitarinidid, kuid tüüpjuhul mitte absoluutset aega, s.o sündmusaja suhet kõnehetkega, vaid relatiivset aega, s.o infiniitartarindi sündmusaja suhet alistava lause sündmusajaga, nt samaaegsust lauses (a) või eelnevust lauses (b).
 - a. Ma tundsin end *temaga rääkides* ebamugavalt.
 - b. *Kooli lõpetanud*, sõitis Jüri Brüsselisse.
- Piiritlusaspekti, s.o tegevuse piiritletust ehk perfektiivsust ja piiritlematust ehk imperfektiivsust, väljendavad (nt objektvahelduse kujul) samuti konverbi- (a) ja partitsiibitarinidid (b) ning *vat*-infinitiivitarinidid (c). Seevastu infiniitvitarindiga väljendatud tegevuse piiritletus või piiritlematus ning infiniitvi laiendava objekti vorm oleneb infiniitvivalistest teguritest, nagu infiniitvi põhisoona tähendus, alistava lause eitus või jaatus jms (→ § 131, 140).
 - a. Mees sai *ajalehte lugedes* pahaseks. – (*Olles*) *ajalehe läbi lugenud*, viskas mees selle minema.
 - b. Pargipingil istus *ajalehte lugev* mees. – *Ajalehe läbi lugenud* mees tõusis ja hakkas minema.
 - c. Arvasin teda *ajalehte lugevat*. – Arvasin ta *ajalehe läbi lugenud olevat*.

Lausele iseloomulike omaduste olemasolu või puudumine on näidatud järgnevas tabelis + või – abil. Nagu tabelist nähtub, on kõrvallausele lähemal absoluut-, konverbi-, partitsiibi- ja ka *vat*-tarindid. Tekstis on neid enamasti võimalik asendada osalausega. Kõige madalam lauselisuse aste on nominalisatsioonidel.

Sekundaartarindite lauselisuse astmed (kõrvallausega võrreldes)

	KL	ABS	KONV MATA	PARTS MATA	INF			NOM
					VAT	DA	MA MAS MAKS MATA	
GR SUBJEKT / ALANDATUD	+/-	+	-/+	-/+	-	-	-	-/+
GR OBJEKT / ALANDATUD	+/-	-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-/+
MITTE- NORMAAL- LAUSE	+	+	-	+	+	-	-	-
SIDEND / KÄÄNDEVORM	+/-	-	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+
EI-EITUS / MITTE- VÕI MATA-EITUS	+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+
TEGUMOOD	+	+	+	+	+	-	-	-
ABSOLUUTNE AEG / RELA- TIIVNE AEG	+	-	-/+	+	-/+	-	-	-
ASPEKT	+	-	+	+	+	-	-	-

ABS – absoluutarind, DA – *da*-infinitiivitarind, INF – infinitiivitarind, KL – kõrvallause, KONV – konverbitarind, MA – *ma*-infinitiivitarind, MAKS – *maks*-tarind, MAS – *mas*-tarind, MATA – *mata*-tarind, NOM – nominalisatsioon, PARTS – partitsiibitarind, VAT – *vat*-tarind. +/- ja -/+ märgivad ühe alternatiivi (vastavalt esimese ja teise) esinemise võimalikkust tarindis; + mõlema alternatiivi võimalikkust; – kummagi alternatiivi võimatust.

Kirjandust sekundaartarindite üldkäsitluse kohta: CRISTOFARO, SONIA 2003b. Subordination. | ISK 2004. | LEHMANN, CHRISTIAN 1988. Towards a typology of clause linking. | UUSPÖLD, ELLEN 1975. Lauseühendi probleeme tänapäeva eesti keeles.

Infiniittarindid

vat-infinitiivitarind

§ 114 *vat*-tarindi peasõnaks on *vat*-infinitiiv, mis on päritolult oleviku kesksõna partitiivivorm, kuid on partitsiibi paradigmast väljunud ning käitub infinitiivi taoliselt, toimides komplementtarindi peasõnana (→ § 115) või ahelverbi infinitiitse komponendina (→ § 118). *vat*-infinitiivil on neli aja- ja tegumoevormi: a) isikulise tegumoe olevikuvorm, b) umbisikulise tegumoe olevikuvorm, c) isikulise tegumoe minevikuvorm ning d) umbisikulise tegumoe minevikuvorm. *vat*-infinitiiv on seega morfoloogilistelt omadustelt finiiitverbile lähemal kui teised infinitiivid.

a. <i>Vvat</i>	Ma arvasin seda juba <i>teadvat</i> .
b. <i>Vtavat</i>	Teadsin seda juba <i>tehtavat</i> .
c. <i>olevat</i> + <i>Vnud/Vnuvat</i>	Arvasin Antsu kirja juba <i>lugenud olevat</i> / <i>lugenuvat</i> .
d. <i>olevat</i> + <i>Vtud</i>	Teadsin seda juba <i>tehtud olevat</i> .

vat-infinitiivitarind toimib lauses transitiivverbide objektkomplementdina, olles *et*-objektlause infinitiitseks vasteks. Nt

Ma arvasin, *et Juhan magab*. – Ma arvasin Juhani *magavat*.

a- ja c-tüüpi tarinditele vastab personaalne *et*-komplementlause (*et ma tean seda; et Ants on lugenud kirja*), b- ja d-tüüpi tarinditele impersonaalne *et*-komplementlause (*et seda tehakse, et seda on tehtud*).

a- ja b-tüüpi tarind väljendab alistava lause sündmusega samaaegset, c- ja d-tüüpi tarind sellele eelnenud sündmust.

Erinevalt muudest infinitiivitarinditest võib *vat*-tarindi lausevasteks olla ka mittenormaallause, s.o lause, milles tegevussubjekt ei ole grammatiline subjekt. Nt

Ma arvasin, *et Juhanil on piinlik*. – Ma arvasin *Juhanil piinlik olevat*.

See asjaolu koos aja- ja tegumoevaheldustega näitab *vat*-tarindi suhteliselt kõrget lauselisuse astet.

vat-tarind komplemendina

§ 115 Objektkomplemendina laiendab *vat*-tarind transitiivseid kõne-, mõtlemis-, tunde- ja tajuverbe: *leidma, lootma, ütlema, aimama, arvama, avastama, eeldama, kaebama, kartma, kujutlema, kurtma, kuulma, mõtlema, möönma, mäletama, märkama, nentima, nägema, oletama, ootama, rääkima, taipama, tajuma, teadma, tundma, tunnistama, tõendama, väitma, uskuma, ütlema* jms. Nt

Järgmiseks vastaseks *arvas ta tulevat* kreeklase. [A] Niihästi mina kui ka Olesk *leidsime* Paabeli nime *sobiva olevat kohale, kus valitseb suur keeleline ja kultuuriline mitmekesisus*. [A] Ta *teab* emapoolset suguvõsa Tallinnas *asunud olevat juba läinud sajandi lõpust*. [I] Noormees *tunnistas end aimanuvat, et kotis võivad olla uimastid* .. [A] Ma olen *kuulnud räägitavat, et see plakat olevat agressiivne ja hirmutav* .. [A] *Teadsin seda sageli tehtud olevat*.

Nagu muudel infiniittarinditel nii ka *vat*-tarindil puudub grammatiline subjekt. Personaalse objektlause grammatilisele subjektile vastab *vat*-tarindiga lauses argument, mis formaalselt kuulub grammatilise objektina alistavasse lausesse, semantiliselt aga jääb alistatud tarindisse, s.o *vat*-vormis verbi argumentiks. Tegemist on seega subjekt-argumenti puhtformaalse tõstega alistatud tarindist alistavasse ehk alistatud konstruktsiooni argumenti vormistamisega alistava konstruktsiooni elemendina. Nt

Kartsin, *et seda teed / oled teinud sina*. – Kartsin *sind* [*seda tegevat / seda teinud olevat*].

Kui pidada lisaks tõstetud objektile ka *vat*-tarindit ennast objektiks, siis on sellise lause näol tegemist ditransitiivse, s.o kahe objektiga konstruktsiooniga. Impersonaalsele lausele vastav *tavat-* ja *olevat + tud-*tarind, samuti muudele subjektita lausetele vastavad tarindid jäävad seevastu ainsaks sihitiseks. Nt

Teadsin, *et seda tehakse / on tehtud*. – Teadsin [*seda tehtavat / tehtud olevat*]. Ma arvasin, *et Juhanil on piinlik*. – Ma arvasin [*Juhanil piinlik olevat*].

Märkus. Eesti lauseõpetuses on seni oldud seisukohal, et kahe objektiga tarindid on eesti keeles võimatud. Seetõttu pole nimisõnalise sihitise olemasolu korral lauses *vat*-tarindit peetud mitte sihitiseks, vaid sihitis- ehk sõltuvusmääruseks. Ei ole siiski veenvat põhjendust, miks

impersonaalsele lausele vastav *vat*-tarind on rohkem sihtis kui personaalsele lausele vastav *vat*-tarind. Sama probleem tekib ka *da*-infinitiivi puhul (→ § 121).

Objektlause subjektile, mis on samaviiteline alistava lause subjektiga, vastab *vat*-tarindiga lause objektina refleksiivpronoomen *enese*. Nt

Mart₁ tundis, et ta₁ on haige. – Mart tundis *enese* / *end* haige olevat.

Tõstetud objekti vorm

§ 116 Tõstetud argumendi objektilisust näitab tema allumine objekti vormivahelduse üldreeglitele. Täissihitis on siingi jaatava personaalilause korral ainsuses genitiivis, mitmuses harilikult nominatiivis (a), impersonaalilauses nominatiivis (b), eituse korral aga muutub partitiivseks (c).

- a. Teadsin *külalise* / *külalised saabunud olevat*.
- b. *Külaline* teati *saabunud olevat*.
- c. Ma ei teadnud *külalist saabunud olevat*.

Samas ei vasta sellise objekti vorm siiski päris täpselt alistava lause verbi tavalise sõnaobjekti vormile. Tõstetud objekt on tihtipeale totaalne ka partitiivverbide laiendina, eriti ainsuses.

Ainult (või valdavalt) partsiaalset objekti kasutatakse partitiivverbidest üksnes tajuverbide *kujutlema*, *nägema*, *kuulma*, *märkama*, *tajuma*, *tundma* puhul, kui *vat*-tarindi lausevasteks pole predikatiivi-, omaja- või tulemuslause (a) (Uuspõld 1985: 152). *vat*-vormi saab sellistes lausetes asendada *mas*-vormiga (b) (→ § 134).

- a. Kujutlesin *inimest Kuul kõndivat*. Kuulsin *Peetrit ohkavat*. Märkasin *poissi / poisse millegi üle mõtlevat*. Nägin *lindu / linde õhku tõusvat*. Tajusin *auditooriumis väsimust maad võtvat*. Tundsın *judinat / judinaid üle selja jooksvat*.
- b. Sisenenud bussi, märkasın kohe *tagaistmel kahte kontrolöri istuvat* [~ *istumas*]. [A] Tensta linnaosa elanikud märkasid *nutvat meest tänavanurgal istumas* [~ *istuvat*]. [A]

Kui *vat*-tarindi lausevaste on predikatiivi-, omaja- või tulemuslause, siis on tõstetud objekt tajuverbide puhul ainsuses omastavas, mitmuses harilikult nimetavas (a). Seisundi-, koha- või predikatiivadverbiaaliga lause puhul on nende verbide korral ainsuses võimalik nii omastav kui ka osastav, mitmuses esineb peamiselt osastav kääne (b) (Uuspõld 1985: 154–155).

- a. Nägin mehe kavala / mehed kavalad olevat. Nägin mehe välismaalase / mehed välismaalased olevat. Nägin Liisal hea mehe olevat. Nägin Liisal ja Leenal head mehed olevat. Nägin poisist mehe / poistest mehed kasvavat.
- b. Nägin mehe ~ meest / mehed ~ mehi pikali olevat. Nägin mehe ~ meest / (? mehed) mehi köögis olevat. Nägin mehe ~ meest / (? mehed) mehi koduabiliseks (koduabilisteks) olevat. Nägin mehe ~ meest / (? mehed) mehi vihaseks minevat.

Partitiivsete kõne- ja mõtlemisverbide puhul, nt *aimama, arvama, eeldama, kaebama, kartma, kurtma, lootma, ootama, mõtlema, mäletama, möönma, nentima, oletama, taipama, teadma, tõendama, väitma, uskuma*, esineb lisaks osasihitisele, ainsuses puhuti sellele eelistatuna, täissihitist kõigi lausetüüpide puhul. Nt

Aimasin selle seikluse / need seiklused ~ neid seiklusi peagi lõppevat. Lootsin poisi / poisid ~ poisse sellega toime tulevat. Ta kurtis poja / pojad ~ poegi halvasti õppivat. Arvasin naise ~ naist / naised ~ naisi suvilas viibivat. J. L. tõdes, et võib tulla päris tõsine mäng, kuid ta lootis kohtumise jäävat korrektsuse piiresse .. [A] Siis mäletas Hans vaikivat meest pasunakooris mängivat. [I] .. mäletan seal seisvat isegi Guy de Maupassanti teoseid. [I]

vat-tarindi predikatiivi vorm

§ 117 Transitiiivseid verbe laiendava *vat*-tarindi predikatiiv on kas nominatiivi- või genitiivikujuline olenevalt objekti käändest ja sõnajärjest. Predikatiiv on nimetavas, kui objekt on nimetavas või puudub üldse (a), omastavalise objekti korral võtab *vat*-vormile eelnev predikatiiv samuti omastavalise kuju (b), osastavalise objekti korral on predikatiiv ainsuses kas omastavas või nimetavas, mitmuses nimetavas (c).

- a. *Tuba leiti olevat tühi. Linnas arvati olevat palav. Ma leidsin mehed kohased olevat. Kontseptsioon tunnistati heaks, ent arvati olevat liiga keeruline. [A] Koer Snuppy leiti siiski olevat ehtne kloonitud koer. [A]*
- b. *Ta mäletas vanaisa tervise viletsa olevat. [I] Gustav arvas enda olevat spetsialisti .. [I]*
- c. *Ma lootsin end / sõpra targema ~ targem olevat. Mees ütles, et ta lindistas vestlusi seepärast, et uskus presidenti olevat ajalooline tegelane. [A] Vares uskus hoolealuseid olevat piisavalt targad, et mitte kahe mängu vahelisel õhtul suurvõitu tähistada. [A] Kuni viimase ajani uskus Albright end olevat katoliiklase. [A]*

**vat-infinitiiv väljaspool sekundaartarindit
ahelverbi osana**

§ 118 *vat*-infinitiiv laiendab ka intransitiivverbe *näima, paistma, tunduma, kuulduma*, samuti vorme *näikse, kuulukse, tunnukse*. Nt

Ta näis kõike *teadvat*. Siin *paistab elatavat* päris hästi. Käesoleva näituse emotsionaalne ja visuaalne laad *tundub olevat muutunud* .. [A] Maja ülemõotmise kulu *kuuldub olevat* 50–70 krooni korteri pealt. [A] Igatahes Toompeal *näikse* eesti kunst õige kõrvale *surutud olevat* .. [A] Siseministeerium aga *kuulukse tahtvat* seda [Ninase kordonit] avalikule enampakkumisele panna. [A] Suve keskpauku avati Tallinnas känguru stiilis publi, mis *tunnukse* eriti popp *olevat* sportlaste seas. [A]

Sellistele *vat*-infinitiiviga lausetele vastavad subjektlausega põim-laused, kusjuures subjektlause grammatilisele subjektile vastab *vat*-infinitiiviga lause grammatiline subjekt. Nt

Paistab, et *ta* on haige. – **Ta** paistab *olevat* haige.

Tegemist on tõstetud subjektiga, mis süntaktiliselt kuulub lause tasandile, semantiliselt aga on *vat*-vormis verbi argument. Teisiti öeldes, lause subjekti ei vali mitte finiiitne, vaid infiniitne verb. Intransitiivverbid, mida *vat*-infinitiiv laiendab, moodustavad suhteliselt väikesearvulise ja selge grammatilise tähendusega (kaudne evidentsiaalsus ja sellest tulenev episteemilisus) verbirühma. Nii subjektivalikut kui ka tähendust on peetud piisavaks põhjenduseks, et käsitada neid verbe ja *vat*-infinitiivi kokkukuuluvatena (vt nt Rätsep 1978: 36–37), s.o liitpredikaadina toimivaid ahelverbe moodustavatena (→ 3 § 5, 54).

Peale grammatilise subjekti on liitpredikaadi laiendeiks saanud ka teised *vat*-infinitiivi argumendid, kusjuures nad täidavad liitpredikaadi juures sedasama funktsiooni mis subjektlauses, s.o lause struktuuri määrab jätkuvalt subjektlause öeldisverb. Kui subjektlause on mittenormaallause (tegevussubjekt ei ole grammatiline subjekt), siis on samasugune mittenormaallause ka *vat*-infinitiiviga lause. Nt

Näib, et *Peetrit* [TS] *huvitab vaid keemia* [GS]. – *Peetrit* [TS] *näib huvitavat* vaid keemia [GS]. Paistab, et *tal* [TS] *läheb hästi*. – *Tal* [TS] *paistab minevat hästi*.

Verbide *näima*, *paistma*, *tunduma*, *kuulduma* puhul võib verbi *olema* *vat*-vorm predikatiivi juurest ära jääda. Predikatiiv on sel juhul asendatav essiivi vormis predikatiivadverbiaaliga (→ 7 § 5). Nt

Ta näis / tundus / paistis olevat haige / väsinud / vaevatud. – *Ta näis / tundus / paistis haige = haigena / väsinud = väsinuna / vaevatud = vaevatuna.* Kokkuhoiust kõnelemine *tundub* siin kohatu. [A] .. jutt teatri eesmärgist *tundub* ilmselgelt kohatuna. [A]

Kirjandust *vat*-infinitiivitarindi kohta: EREL, MATI 1984b. On the *vat*-construction in Estonian. | EREL, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. | HAKULINEN, AULI, PENTTI LEINO 1987. Finnish participial construction from a discourse point of view. | PENJAM, PILLE 2013. Eesti vanema kirjakeele *va(t)*-konstruktsioonid. | UUSPÖLD, ELLEN 1982. Viron verbien infiniittisten rakenteiden subjektisääntöjä. | UUSPÖLD, ELLEN 1985. Lisaandmeid *vat*-konstruktsiooni tegevussubjektist.

da-infinitiivitarind

§ 119 *da*-infinitiivitarind esineb lauses põhilisel komplemendina – subjektina (→ § 120) ja objektina (→ § 121), samuti otstarbemäärusena (→ § 122–123) ja seotud atribuudina (→ § 124).

SUBJEKT: Poisil oli vaja *kooli minna*.

OBJEKT: Poiss kavatses *kooli minna*. Isa käskis poisil ~ poissi *kooli minna*.

OTSTARBEMÄÄRUS: Poiss võttis raamatu *lugeda*.

ATRIBUUT: Poisil oli kavatsus *kooli minna*. Isa andis poisile käsu *kooli minna*.

Tarind on alistavast lausest referentsiaalselt sõltuv. Subjektilise *da*-tarindi lasevaste grammatiline subjekt (alus) on samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga, objektilise ja harilikult ka atribuutiivse tarindi puhul tegevussubjekti või tegevusobjektiga, adverbiaalse *da*-tarindi korral aga on tarindi (alati transitiivse) lähtelause grammatiline objekt (sihitis) samaviiteline alistava lause tegevusobjektiga, grammatiline subjekt aga omajat või saajat väljendava argumentiga.

Tarindi lauselisuse aste on madal. *da*-infinitiivil puuduvad verbi grammatilised kategooriad, infiniitivi objekti vormi valikut mõjutab alistava lause eitus, aspekt ja kõneviis (→ § 131). *da*-infinitiiv on suhteliselt tihedalt seotud alistava lause finiitverbiga, sageli moodustab sellega hoopis liitpredikaadi (ahelverbi või perifrastilise verbivormi)

(→ § 129), kuid võib täita ka üksi predikaadi rolli (→ § 128). Erandlik on *da*-tarindi esinemine üldlaiendina (→ § 125).

da-infinitiivitarind komplemendina

da-infinitiivitarind subjektina

§ 120 *da*-infinitiivitarind esineb subjektina peamiselt kogejalauseis, mille tegevussubjekt ei vormistu grammatilise subjektina, vaid enamasti adessiivse või allatiivse adverbialina, vahel ka muul kujul. Tarindi lausevaste grammatiline subjekt on harilikult referentsiaalselt identne alistava lause tegevussubjektiga. Nt

$TS_{\text{lause}} = GS_{\text{InfP}}$

Maril oli igav oodata [*Mari ootas*].

Marile ei meeldi oodata [*Mari ootab*].

Mind kurvastab *sind sellisena näha* [*Ma näen sind sellisena*]

da-infinitiivne subjekt laiendab järgmisi semantilisi predikaate, mis süntaktiliselt võivad olla peale öeldisverbide, nagu *meeldima* või *sobima*, ka öeldisverbi ühendid öeldistäite, määruse või sihitisega, nt *on hea, läheb raskeks, valmistab naudingut*.

1. Emotsionaalset või füsioloogilist seisundit (tundmust või tunnet) väljendavad predikaadid:

- *olema*, harva ka *minema* + seisundiomadussõna: *armas / ebaumugav / halb / hale / hea / huvitav / igav / imelik / jahe / jube / julge / kerge / kõle / kurb / kõhe / külm / lahe / lustakas / lõbus / lämbe / meelepärane / mugav / muhe / muretu / mõnus / nukker / paha / palav / piinlik / põnev / rahulik / raske / soe / valus / vastik / vastumeelne / vilu / võõrastav* jne.

Infinitiiv esineb loetletud predikaatidega alalütlevas käändes tegevussubjektiga lausemallis (a), omadussõnade *vastik*, *meelepärane*, *vastumeelne* jms puhul võib tegevussubjekt olla ka alalütlevas (b). Kui vähesed erandid välja arvata (*hale*, *kõhe* jmt), siis iseloomustavad loetletud adjektiivid samaaegselt kogeja seisundi väljendamisega ka infinitiiviga väljendatud protsessi, mistõttu infinitiivi saab enamasti asendada teonimega. Seisundis olemise tähendus asendub sel juhul seisundi põhjustamise tähendusega, kusjuures tegevussubjekti adessiiv asendub allatiiviga.

- a. Huvitav oleks *seda näha*. – *Selle nägemine* oleks huvitav. Mul on piinlik *meenutada eilset*. – *Eilse meenutamine* on mulle piinlik. Lapsel on igav *siin istuda*. Nii imelik on *käia kaabuga*. Mehel oli *tuule käes külma seista*. Poleks paha *natuke puhata*. Tal läks raskeks *hobusega toime tulla*. Ei ole tal kerge *üles tunnistada*. *Noore elu hääbumist* on valus *vaadata*. Juba praegu on kurb *vaadata neid vanainimesi, kelle elatustase langeb kütte, vee, energia jm kallinemise tõttu*. [A] .. Valteril oleks olnud ääretult ebamugav *istuda nendega ühes lauas* .. [I]
- b. Mul ~ mulle oleks meelepärased *kohtumine edasi lükata*.

Märkus. Tihtipeale saab infinitiivi asendada muudegi deverbaalidega kui *mine*-teonimi, kuid siinses töös pole teisi võimalusi leksikaalsetest piirangutest tingitud ebaregulaarsuse tõttu arvesse võetud.

- *olema / tegema / valmistama / tekitama / sünnitama / pak-kuma / põhjustama* jms + seisundinimisõna *häbi / hirm / meelehärm / heameel / kurbus / rõõm / nali / lõbu / mõnu / nauding / valu / piin / piinlikkus / rahuldus / raskus* jne.

Verbiga *olema* esinevad loetletud nimisõnad harilikult adessiiviga mallis, seisundi põhjustamist väljendavate verbidega, nagu *valmistama, tekitama* jms, aga alati allatiivses mallis. Allatiivi korral on infinitiiv asendatav teonimega. Nt

Mul on *häbi seda vaadata*. – **Selle vaatamine* on mul *häbi*. Jürile valmistab heameelt *naabreid aidata*. – *Naabrite aitamine* valmistab Jürile heameelt. Talle tegi lõbu *teisi narrida*. *Ainult pealt vaadata* ei paku mulle rahuldust. Muuseumitöötajal on alati *nauding kogeda, kui näituse materjal on süsteemselt ja asjatundlikult läbi töötatud* .. [A] Tänapäeval on juba raske leida nii paadunud vohikut, kellele valmistaks raskusi *kommenteerida täiesti objektiivselt maa- või koolielu*. [A]

- seisundiverbid *meeldima; vihastama, tüütama, kurvastama, huvitama, üllatama* jne. Verb *meeldima* esineb allatiiviga mallis (a), teiste verbide puhul vormistub tegevussubjekt partitiiv-objektina (b). Infinitiivi on võimalik asendada teonimega.
 - a. Tüdrukule meeldib *tantsida*. – *Tantsimine* meeldib tüdrukule. Rahvale meeldis *Asko kurvast elust kõnelda*. [I]
 - b. Mind kurvastab *sind sellisena näha*. – *Sinu nägemine sellisena* kurvastab mind. Ära on tüüdanud *enne etendust panna selga kostüüm, lasta end grimeerida ja ronida kellegi teise nahka*.

[A] Mind huvitas *just nendele inimestele ja nendest inimestest rääkida*. [A]

2. Sobivus- või väärtushinnangut väljendavad predikaadid:

- *sobima, kõlbama, sündima, passima; kohane / paras / paslik / sobiv / sobilik / sünnis / kahjulik / kahjutu / kasulik / kasutu / tulus / tulutu / ohtlik / ohutu / tülikas + olema; tüli + tekitama / tegema / valmistama, kasu / tüli tooma* jne.

Enamiku predikaatide puhul võib tegevussubjekt olla nii adessiivis kui ka allatiivis, *kasu / tüli + V* puhul ainult allatiivis. Infinitiivi on allatiivi korral võimalik asendada teonimega. Nt

Mehel ~ mehele ei sobi *nutta*. – *Nutmine* ei sobi mehele. Sul ei kõlba *temaga vaielda*. *Suitsetada* on kahjulik. *Teda* on kasutu *ümber veenda*. *Pimedas* on *siin* võõral ohtlik *liikuda*. Kas teile teeb tüli *piletid ära võtta*? Teile tooks kasu *sagedamini väljas jalutada*. *Pudelit* ka ei passi *igauhele kinkida* .. [A] *Invaliididele* on sünnis *kaasa tunda* .. [I]

- *ilus / inetu / loomulik / rumal / viisakas / õige / väär* jne + *olema*.

Tegevussubjekt on adessiivis. Mõnel juhul võib adessiiv vahelduda elatiiviga või kaassõnaga *poolt*. Infinitiivi saab teonimega asendada põhiliselt siis, kui lauses puudub tegevussubjekt. Nt

Ei ole viisakas *täis suuga rääkida*. – *Täis suuga rääkimine* ei ole viisakas. Teil (~ teist ~ teie poolt) ei olnud *ilus niimoodi rääkida*. Meil on loomulik *kasvatada lapsi vanemaid austama*. Mul on mõttetu *teiega vaielda*. Teil on väär *niimoodi talitada*. Jaanil oleks parem *puhata*. Mõnevõrra *inetu* on minu poolt *nii kirjutada*, aga ühes intervjuus on Evald seda nii kostnud. [A] .. inimlikult oleks loomulik *õnnetuste hüvitisi üldse mitte maksustada*. [A]

3. Mitteepisteemilised modaalpredikaadid, mis väljendavad a) vajalikkust: *tulema, vaja / tarvis / vajalik / tarvilik + olema; tasuma, maksuma, tarvitsema, harvemini kuluma, pruukima*; b) võimalikkust: *võimalik / võimatu + olema*. Modaalsetena, seejuures mõlemas modaaltähenduses, saab *da*-infinitiivse subjektiga kasutada ka verbi *olema* ennast (c). Tegevussubjekt on adessiivis. Võimalikkust väljendavate predikaatide laiendina saab infinitiivi mõnikord asendada teonimega. Verbide *tarvitsema* ja *pruukima* puhul võib

tegevussubjekt olla ka nominatiivis, misjuhul infinitiivitarind on käsitatav pigem objektina (→ § 121).

- a. Tal on vaja *hoida oma tervist*. Oli sul tarvis *talle seda öelda!* Sul tasuks *ametit vahetada*. Kas maksab *sellega vaeva näha?* Sul ei pruugiks *teda kauem oodata*. Mul tuli *tegelda paljude asjadega*. „*Grey anatoomiat*“ kuluks *vaadata* meie noortel residentidel. [A] Võib-olla *tuleks kolleegidel Sulle varakult asendaja leida*. [A] .. mul ei tarvitse *värskke haavaga liikumatult voodis lamada*. [I]
 - b. Mul pole võimalik *teda vaatama minna*. *Seda* on võimatu *teha*. Muidugi olnuks tal *Läände siirdumine* (= *Läände siirduda*) võimalik, aga siis oleksid Nõukogude maleelu juhud teinud kõik, et *teda diskrediteerida*. [A]
 - c. Meil on (= on vaja) *ainult paar sammu astuda*. Tal pole (= pole võimalik) *suuremat siin valida midagi*, aga ta tahaks Anneli silmis võimalikult esinduslik näida. [I]
4. Õnnestumist väljendavad verbid: *õnnestuma, õnneks minema, korda minema*. Tegevussubjekt on adessiivis. Infinitiiv on asendatav teonimega. Nt

Tal läks korda *piletid hankida*. – *Piletite hankimine* läks tal korda. *Ujuma õppida* Valteril ei õnnestunudki, aga kirjutamisega oli hoopis teine asi. [I] Järgmisel päeval läks mul õnneks *uuesti Mari näha*. [I]

5. Substantiivid, mis võivad (mujal) esineda *da*-infinitiivse seotud atribuudi põhisõnana (→ § 124), eriti soovi või kavatsust väljendavad substantiivid: *soov, kavatsus, mure, mõte, ülesanne, eesmärk, harjumus, komme, unistus* jne, mõnel määral ka muud substantiivid, nagu *kohus, võimalus* jne, koos verbidega *olema, jääma, muutuma, saama, kujunema, tekkima* jms.

Nimisõnafraas on kas adverbiaal, tavaliselt translatiivne predikatiivadverbiaal (a), või predikatiiv (b). Tegevussubjekt esineb määrusliku nimisõnafraasi korral kas adessiivadverbiaalina või genitiivatribuudina, predikatiivse nimisõnafraasi korral ainult genitiivatribuudina. Nimisõnad *kava, plaan, mõte* võivad *olema*-verbi laiendades olla ka inessiivis (*kavas / plaanis / mõttes olema*), tegevussubjekt on sel juhul adessiivis (c). Infinitiiv on sageli asendatav teonimega (d).

- a. Tal oli kujunenud PRED.ADVERBIAAL[harjumuseks] GS[*igal hommikul võimelda*]. PRED.ADVERBIAAL[Tema harjumuseks] oli kujunenud GS[*igal hommikul võimelda*]. Peetri unistuseks oli *osta auto*.

- b. PREDIKATIIV[Peetri unistus] oli GS[osta auto].
 c. Mul on kavas *kontserdile minna*.
 d. *Igal hommikul võimlemine* oli muutunud talle harjumuseks.

Adessiivse omajamäärusega possessiivses konstruktsioonis on nominatiivne substantiiv käsitatav subjektifraasi põhjana ja *da*-tarind selle atribuudina (relatiivtarindina) (→ § 124). Nt

Peetril oli GS[unistus ATRIBUUT[osta auto]].

6. Omaette lausetüübi, milles esineb *da*-infinitiivne subjekt, moodustavad üldisikulised laused struktuuriga $\text{InfP}^1 da \text{Pred InfP}^2 da / \text{NP/KL}$. Öldisverbiks on siin *olema* või *tähendama*. Verbi *olema* laiendina on järelkomponent predikatiiv (a), *tähendama* laiendina objekt (b) (→ § 121). Infinitiivi on võimalik asendada teonimega.
- a. GS[*Teenida rahvast*] on PREDIKATIIV[täita kohustus isamaa ees]. – *Rahva teenimine* on oma kohustuse täitmine isamaa ees. Anton Tšehhov on öelnud: „*Sõita oma naisega Pariisi* on sama, mis minna oma samovariga Tuulasse.“ [A]
 b. GS[*Tööst ilma jääda*] tähendaks mulle ka GO[eluasemest ilma jääda]. – *Tööst ilma jäämine* tähendaks mulle ka eluasemest ilma jäämist. *Teha täna midagi homse või ülehomse nimel* tähendab valetada endale ja teistele. [I] *Moodne olla* tähendab praegu normi ja provokatsiooni. [A] .. *olla tervislik linn* ei tähenda seda, et linnas ei tohiks maha võtta ühtki puud. [A]

da-infinitiivitarind objektina

§ 121 Viitesuhete alusel saab eristada põhiliselt kahte tüüpi infinitiivobjekti: a) tarindeid, mille lausevaste grammatiline subjekt on referentsiaalselt identne alistava lause grammatilise subjektina toimiva tegevussubjektiga, ja b) tarindeid, mille implitsiitne subjekt on referentsiaalselt identne alistava lause tegevusobjektiga – adessiivadverbiaali või grammatilise objektiga.

TS:GS_{lause} = GS_{InfP}

- a. **Poiss** kavatseb *õppida* [**Poiss** õpib].

TO_{lause} = GS_{InfP}

- b. Ta käskis **Roosil** ~ **Roosit** *lilli kasta* [**Roosi** kastab lilli].

1. Esimest tüüpi infinitiivobjekt laiendab järgmisi predikaate:
- soovi, kavatsust või üritamist väljendavaid verbe: *soovima, tahtma, lootma, uskuma* 'lootma', *unistama, igatsema, ihkama,*

ihaldama, himustama, armastama, raatsima, eelistama, hoolima, viitsima, suvatsema, vaevaks võtma, kavatsema, mõtlema 'kavatsema', *plaanitsema, plaani pidama, nõuks võtma, otsustama, töötama, lubama, ähvardama, vanduma, katsuma, üritama, proovima, püüdma, ärgitama* jne. Nt

Juhan soovis *kinno minna*. Poiss ei viitsi *õppida*. Ta kavatses *kevadell uue mootorpaadi osta*. Silvi mõtles *mehele minna*. Lubasin *talle rohtu tuua*. Püüdsin *teda ümber veenda*.

- suutelisust, sealhulgas oskamist ja julgemist väljendavaid verbe: *võima*, 'suutma', *suutma, oskama, mõistma, taipama, märkama* 'taipama', *jaksama, jõudma, teadma, mäletama, unustama, julgema, söandama, tihkama, täima, usaldama, riskima* ~ *riskeerima, harima, pelgama, häbenema, kõhklema, maldama, läbema, kärsima, kannatama* jne (a). Verbi *unustama* puhul võib infinitiivi asemel olla *ma*-infinitiivi abessiiv (→ § 132), harva ka elatiiv (→ § 135) (b).
 - a. Ma ei või *seda vaadata*. Tädi ei suutnud *jala käia*. Poiss oskab *ujuda*. Laps ei julgenud *tõtt rääkida*. Ma ei tihka *teid usutleda*. Ta kartis *sõpru kaotada*.
 - b. Onu unustas *kuue selga panna* ~ *selga panemata*. Ilmselt unustas minister *mainida, et kasvanud on ka kütuseaktsiis ja bussipiletite hinnad*. [A] Samas unustas Talviste *mainimata, mis oli Enno Tammeri küsimuse mõte*. [A] Paraku unustasid kalurid tahtlikult *mainimast, et 110 mm võrgusilmaga lubati püüda vaid eelmisel hooajal*. [A]
- verbi *tavatsema* ~ *taotsema*. Nt

Jüri tavatses *hommikuti kaua magada*. „Jah-ah, endal hing sees ja silmad lahti, mis sa soiud!“ nii taotses *igale omasugusele ütelda* kojamees Joel Kärt. [I]
- translatiivis noomeni ja verbi ühendeid, mis väljendavad tegevuse vajalikuks, võimalikuks või sobivaks pidamist: *vajalikuks / tarvilikuks / kohuseks / võimalikuks / võimatuks / sobivaks / sobimatuks / õigeks / paremaks / loomulikuks / vastuvõetavaks / .. + pidama / lugema / tunnistama / arvama; kohuseks / ülesandeks / eesmärgiks .. + võtma* jne. Infinitiiv on asendatav teonimega. Nt

Mehed ei pidanud tarvilikuks *seletusi anda* ~ *seletuste andmist*. Ta pidas võimatuks *üritusest loobuda*. Juhan pidas loomulikuks *nõrgemaid aidata*. Jüri pidas oma kohuseks *sekkuda*. Tunnistati vajalikuks *uurimist jätkata*. Ma ei saa võtta oma ülesandeks *teda iga päev koju saata*.

- verbe *tarvitsema* ja *pruukima* osalejavalise mittedeontilise vajalikkuse tähenduses. Nt

Mul oli õllepudel käes ja ta ei tarvitsenud isegi *nuusutada mu hingeõhku*, et olla selles kindel. [I]

2. Teist tüüpi infinitiivobjekt laiendab sisult kausatiivses lauses tegevusobjektile suunatud kohustamist või võimaldamist väljendavaid verbe: *käskima*, *paluma*, *laskma* 'käskima / paluma', *laskma* 'lubama', *lubama*, *keelama*, *aitama*, *takistama*, *võimaldama*, *soodustama*, *soovitama*.

Tegevusobjekt, millega infiniitaringi lausevaste subjekt on referentsiaalselt identne, võib osa verbide puhul vormistuda nii adessiivadverbiaalina kui ka grammatilise objektina (a), osa verbide korral aga ainult adverbialina (b). Tegevusobjekti vormistumine grammatilise objektina muudab konstruktsiooni kahe grammatilise objektiga ehk ditransitiivseks konstruktsiooniks (vt Penjam 2008: 83–84), mis eesti keeles ongi võimalik üksnes infiniitaringist objekti sisaldava lause puhul.

- a. Õpetaja käskis **poisil** ~ **poissi** *koju minna*. Ta palus **mul** ~ **mind** *parandusi teha*. Ta laskis **neil** ~ **neid** *endale näkku hingata*. Poeg aitas **isal** ~ **isa** *maja ehitada*. Maanteeamet käskis bussifirmal *istmete vahed laiemaks teha*. [A] Sõštšikov käskis mind *veoautosse ronida ja seal pikali heita*. [A]
- b. Õpetaja soovitas **poisil** (***poissi**) *koju minna*. Õige elurütm soodustas **tal** (***teda**) *töötada*. .. muutused geneetikas võimaldasid varajastel nüüdisinimestel (*.. nüüdisinimesi) *hakata taimi sööma*. [N]

Märkus 1. Sihitise või määruse valikut määravad tegurid ei ole päris selged, kuid üks tegureid paistab olevat tegevusobjekti mõjutatuse (tema tegevuse kontrollitavuse) aste infinitiivitarindiga väljendatud tegevuse sooritajana. Tugevama mõjutatuse korral, nagu *käskima* puhul, on võimalik vormistada mõjutatavat objekti nii adessiivadverbiaali kui grammatilise objektina, nõrga mõjutatuse korral, nagu *soovitama* puhul, aga ainult adessiivadverbiaalina.

Märkus 2. Ditransitiivsuse poolest sarnanevad *Õpetaja käskis poissi koju minna* -tüüpi laused *vat-infinitiiviga* lausetega, nagu *Ta arvas poisi koju minevat* (→ § 115). Kuid erinevalt viimastest ei ole *da-infinitiiviga* lauseis tegemist tõstetud objektiga, vaid põhiverbist ka semantiliselt oleneva objektiga. Lauses *Ta arvas poisi koju minevat* ei ole objekt *poisi* tingitud verbi *arvama* tähendusest, lauses *Õpetaja käskis poissi koju minna* objekt *poissi* verbi *käskima* tähendusest aga küll.

Verbide *keelama* ja *takistama* puhul saab *da-infinitiivi* asendada *ma-infinitiivi* elatiivivormiga (→ § 135). Sihitisea vormistuva tegevussubjekti puhul ongi *mast*-vorm eelistatum kui *da-infinitiiv* (*Keegi ei keela / takista mind tõtt rääkimast*). Määrusliku tegevusobjekti korral on seevastu eelistatum *da-infinitiiv* (*Keegi ei keela / takista mul tõtt rääkida*), *mast*-vormi esineb võrdlemisi harva. Nt

Te ei saa keelata meest *abiellumast mitme naisega*. [etTenTen] Me ei saa keelata lindudel *lendamast oma pea kohal*. [etTenTen] Naise raudselt vasakpoolsed vaated ei takistanud teda *kogumast suurt varandust*. [A] See ei takistanud tal *käia pojaga kohtumas ega sõitmast Ukrainasse haiget ema vaatama*. [A]

Verbide *keelama*, *takistama*, *lubama*, *võimaldama*, *soodustama* puhul võib *infinitiivi* asemel olla ka teonimi (→ § 159). Tegevusobjekti vormistab sellisel juhul adverbiaal, mis *lubama* ja *keelama* puhul võib olla ka allatiivis. Nt

Arst lubas haigel *jalutada* ~ haigele *jalutamist*. Ta keelas mul *kinno minna* ~ mulle *kinno minemise*. See ei takista tal *joosta* ~ tal *jooksmist*. Õige elurütm soodustas tal *töötada* ~ tal *töötamist*. Fryckman takistas korduvalt Bergwalli meestel *vraki uurimist* .. [A]

Peale *da-infinitiivse* objekti kahe põhitüübi esineb veel kaks marginaalset objektitüüpi.

- Üksikuid näiteid leidub *infiniitobjekti* kohta, milles mitte tarindi lausevaste subjekt, vaid objekt on identne alistava lause tegevusobjektiga. Alistav lause on sisult passiivne ja tegevusobjekt vormistub selles grammatilise subjektina. Osal juhtudel vaheldub *infinitiiv* teonimega (→ § 159). Nt

TO:GS_{lause} = GO_{InfP}

Põrandad tahavad *pesta* ~ *pesemist* [*Pestakse põrandaid*]. **Laud** ei kannata *tõsta* ~ *tõstmist* [*Tõstetakse lauda*]. Mustad puhvis trussikud annavad *venitada põlvini* .. [I]

4. *da*-infinitiivitarind võib toimida objektina ka lauses, kus öeldis-verb *tähendama* võrdsustab ühe tegevuse teisega (Penjam 2008: 92–93). Tavaliselt on subjekt sel juhul samuti *da*-infinitiivne (→ § 120), ehkki mitte tingimata. Objektiks olev infiniitv võib siingi vahelduda teonimega (→ § 159). Nt

Teha täna midagi homse või ülehomse nimel tähendab *valetada* (~ *valetamist*) *endale ja teistele*. [I] Tsunftiau päästmiseks peaks Hardi siis Ilumetsale appi asuma, aga see tähendaks *ka ise poeetidega nägelusse laskuda* (~ *laskumist*) .. [I]

da-infinitiivitarind adverbialina

§ 122 *da*-tarind võib esineda lauses **seotud otstarbemäärusena**, olles sageli asendatav translatiivse teonimega. Nt

Need seemed kõlbavad *süüa* ~ *söömiseks*.

Adverbialina toimiva *da*-tarindi lausevaste on alati transitiivne ning tarind on alistavast lausest referentsiaalselt sõltuv nii subjekti kui ka objekti poolest. Määrusliku *da*-tarindi eripära avaldub ennekõike objekti sõltuvuses. Tarindi lausevaste grammatiline objekt on üldjuhul samaviiteline alistava lause tegevusobjektiga, mis intransitiivlauses esineb grammatilise subjektina, transitiivlauses objektina. Alistav intransitiivlause on possessiivlause (a), sobivust väljendava predikaadiga lause (b) või sisult passiivne lause (c), transitiivlause aga lause, mis väljendab enamasti tegevusobjekti referendi üleminekut tegijalt saajale (d, e).

TO:GS_{lause} = GO_{InfP}

- Jaani on **kolm last** *kasvatada* [Jaani kasvatab **kolme last**].
- See toit** kõlbab inimestele ~ inimestel *süüa* [Inimesed **söövad seda toitu**].
- See** jääb sulle ~ sinu *lõpetada* [Sa **lõpetad selle**].

TO:GO_{lause} = GO_{InfP}

- Ta andis mulle **raamatu** *lugeda* [Ma loen **raamatut**].
- Ma sain isalt **auto** *endale* ~ enda *kasutada* [Ma kasutan **autot**].

Infiinitarindi lausevaste grammatiline subjekt on possessiivlauses (a) samaviiteline omajat väljendava adessiivse adverbialiga (*Jaani*), lausetüüpides (b), (c) ja (d) (kasu)saajat märkiva allatiivse adverbialiga (vastavalt *inimestele* ja *mulle*), tüübis (e) nii grammatilise

subjektiga kui ka sellega samaviitelise refleksiivpronoomeniga (*ma* ja *endale*). Sobivuslauses (b) võib allatiivne adverbiaal vahelduda adessiivsega (*inimestele ~ inimestel*), tüüpides (c, e) mõnikord genitiivse adverbiaaliga (vastavalt *sulle ~ sinu* ja *endale ~ enda*).

Infinitiivadverbiaal laiendab järgmisi predikaate:

- possessiivlauses verbi *olema*. Nt

Meil pole midagi *süüa*.

- sobivuslauses predikaate, mis väidavad või eeldavad, et subjektiga tähistatud on midagi olemas või puudu, piisavalt või ebapiisavalt mingiks otstarbeks: *sobima, kõlbama, sündima, passima, aitama* 'sobima', sobivusadjektiivid: *kohane / paras / paslik / sobiv / sobilik / kahjulik / kahjutu / kasulik / kasutu / tulus / tulutu / ohtlik / ohutu / tülikas / .. + olema*; ka hinnanguadjektiivid *hea / halb / raske / kerge / ilus / inetu / viisakas / .. + olema*, samuti ühendid *liiga / küllalt + Adj*. Nt

Liha kõlbab *praadida*. Raamat sünnib *lugeda*. [A] Kleit ei passi *selga panna*. See tükk ei aita *vaadata*. Rein oli igati sobiv *esinema saata*. Kerguse tõttu on see hea *kaasa võtta*. See laul on ilus *kuulata*. Laud on liiga raske *tõsta*.

- sisult passiivses lauses intransitiivverbe *olema, jääma, minema*. Nt

Laps jääb *sinu hoida*. Keerulisemad tööd jäid *lukkseppade teha*. Ei lähe tema *neile haugutada ja näägutada*. Süü läheb *Antsu kanda*. Presidendi jõulukaardid on rahvale *vaadata*. [A] Eesti on *tuulte tõugata ja tõmmata*, eks ta vene käpa alla varem või hiljem satub. [D]

- lausetüüpides (d) ja (e) transitiivverbe *andma, jätma, võtma, viima, tooma, ajama, saatma, vedama, suunama, pakkuma, panema, viskama, laenama, laenutama, otsima, leidma, usaldama, ootama, hoidma, saama* jne. Nt

Ma andsin talle *mõistatada* väga raske mõistatuse. Vii kell *parandada!* Too oma töö mulle *näha!* Ma laenasin *endale raamatu lugeda*. Ta laenas mulle raamatu *lugeda*. Piisavalt paindliku sõnastusega dokument jättis siiski konkreetseid küsimused eri ministriumide *otsustada*. [A]

Allatiivadverbiaal väljendab saajat või kasusaajat, sellega sobivuslauses (ülaltoodud lausetüüp b) vahelduv adessiivadverbiaal ning lausetüüpides (c) ja (e) vahelduv genitiivne adverbiaal on pigem agentadverbiaal. Seejuures genitiivne agentadverbiaal kuulub süntaktiliselt infinitiivitarindi enda koosseisu, muutes viimase referentsiaalselt sõltumatuks tarindiks.

Genitiivadverbiaali kasutus on piiratum kui allatiivadverbiaalil. Seda kasutatakse infinitiivitarindeis, mis laiendavad eelkõige verbe *olema*, *jääma*, *minema*; *jätma*, *võtma*, harva muid, kusjuures *da*-infinitiivis on enamasti verbid *otsustada*, *teha*, *kanda* (a) või kannatuse põhjustamist väljendav, sageli deskriptiivne verb (*nokkida*, *närida*, *tõugata*, *vintsutada* jms) (b). Genitiivadverbiaal on erinevalt allatiivadverbiaalist alati kindlas positsioonis, vahetult *da*-infinitiivi ees ning genitiivadverbiaali esinemise korral *da*-infinitiivil muid laiendeid olla ei saa (vt ka Sakhai 2011a).

- a. Küsitluse läbiviimise aeg jääb *linnavolikogu otsustada*. [A] .. kõik riskid *jäetakse valdade või linnade kanda*. [A]
- b. Kas ma olen *võõraste jõudude tõmmata ja tõugata*? [A]

Samas märkimisväärset sisuerinevust neid allatiiv- ja genitiivadverbiaale sisaldavatel lausetel pole. Genitiivadverbiaali korral on *da*-infinitiivi otstarbefunktsioon siiski vähem ilmne ning asendusvõimalus translatiivse teonimega piiratum kui allatiivadverbiaali puhul. Nt

See tüdruk pole igäühele *narrida* ~ *narrimiseks*. See tüdruk pole igäühe *narrida* ~ *narrimiseks*.
See jäägu teile *lahendada* ~ *lahendamiseks*. See jäägu teie *lahendada* ~ **lahendamiseks*.

Märkus. Asendust translatiivse teonimega piirab ka genitiivi kahetise (subjektilise ja objektilise) tõlgenduse võimalus ('igäüks narrib tüdrukut' või 'tüdruk narrib igäüht').

Genitiivadverbiaaliga tarindile võib peaaegu alati vastavusse seada allatiivadverbiaaliga tarindi. Erandeiks on üksikud kinnisühendid. Nt

Ta hoidis / jättis selle *enda* (**endale*) *teada*.

§ 123 *da*-infinitiivse otstarbemääruse erijuhtumiks on **temporaalse hinnangu konstruktsioon** (NP_{ad}) *olema* (*liiga*) *vara* / *hilja* InfP_{da} (vt Penjam 2008: 99), kus puudub viiteseos alistava lause tegevusobjektiga. Nt

Aga hooaeg sel alal juba lõppes, oli *hilja otsida meeskondade seast endale lemmikut*. [I] „Vara on sul veel auto peale mõelda,“ informeeris Relli mind. [I]

da-infinitiivitarind seotud atribuudina

§ 124 Seotud infinitiivatribuudid (relatiivsed infinitiivkomplemen- did) on põhiliselt need atribuudid, mille nimisõnalise põhja verbi- vastetel on *da*-infinitiivne objekt (nt *soov õppida – soovib õppida*), või millel selline verbivaste küll puudub, kuid mis oma tähenduselt kuuluvad esimestega ühte rühma (nt *eesmärk*). Harilikult saab nii- suguste infinitiivikasutuste puhul esitada küsimuse *mis ~ missugune?* ning asendada infinitiivi teonimelise genitiivatribuudiga. Nt

Jüril oli soov / eesmärk *ülikooli astuda*. *Mis(sugune) soov / eesmärk tal oli?* Jüril oli *ülikooli astumise* soov / eesmärk.

Tegevust, protsessi või seisundit väljendavate deverbaalide atribuut on üldjuhul järelatribuut. Erandlikult käituvad vaid teonimesid laiendavad infinitiivid, mis võivad paikneda nii järel- kui ka eesendis. Nt

Vahel tuleb **tahtmine** *vallatust teha*. *Kinkida tahtmine* on ilus tunne.

Seevastu osalist väljendava deverbaali atribuut on eesatribuut. Nt

Ülikooli astuda soovijaile korraldatakse ettevalmistuskursused. Pensioni võib *vähegi töötada viitsinu* selle seaduse ajal kergesti kätte saada. [A]

Nagu ikka atribuut, mis ei ole mitte vahetult lause enda moodustaja, vaid kuulub lause mingi nimisõnafaasis moodustaja koosseisu, võib ka *da*-infinitiivne atribuut esineda erisugustes lausemallides. Nt

Sinu soov *ülikooli astuda* väärrib tunnustust. Jüri rääkis mulle soovist *ülikooli astuda*. Jüri tuli välja sooviga *ülikooli astuda*.

Sagedamini esinevad aga sellised *da*-infinitiivse atribuudiga lausemal- lid, kus *da*-infinitiivitarindi põhjaks olev nimisõna moodustab koos tugiverbi taolise öeldisverbiga semantilise predikaadi. Selliste konstruksioonide hulka kuuluvad: a) possessiivne lausekonstruktsioon NP¹ad V [NP² InfP*da*], milles öeldisverbiks on *olema, puuduma, jätkuma, tulema, tekkima, tärkama* jms ning kus infinitiivitarindi implitsiitne subjekt on samaviiteline tegevussubjekti väljendava ades- siivse habitiivadverbiaaliga; b) transitiivne konstruktsioon NP¹nom

V NP²all [NP³ InfP_{da}], kus öeldisverbiks on *andma, tegema, pak-kuma* vms, milles infinitiivitarindi implitsiitne subjekt on samaviiteline saajat väljendava allatiivse habitiiivadverbiaaliga; c) samuti transitiivsed, nii aktiivsed (tegevussubjektist grammatilise subjektiga) kui ka sisult passiivsed (tegevusobjektist grammatilise subjektiga) konstruktsioonid NP¹nom V [NP² InfP_{da}], vastavalt öeldisverbidega *tegema* jms ning *saama*, milles infinitiivitarindi implitsiitne subjekt on samaviiteline lause subjektiga.

- a. Tal oli **mõte** kalale minna [Ta läheb kalale]. = Ta **mõtles** kalale minna. Tal tuli **mõte** kalale minna. Tal oli / tekkis **idee** kalale minna.
- b. Ülemus andis alluvatele **korralduse** lõpetada töö kella viieks [Alluvad lõpetavad töö kella viieks]. Naised tegid talle **ettepaneku** veeta talv nende majas.
- c. Ta tegi **proovi** mootorit käima saada [Ta saab mootori käima]. = Ta **proovis** mootorit käima saada. Ministeeriumid said **käsu** 10% ametnikest koondada.

Atributiivse *da*-infinitiivitarindiga possessiivkonstruktsiooni kasutusala on laiem kui verbi laiendava *da*-tarindiga lausel. See võimaldab edasi anda nii viimasega identset tähendust (*Tal oli mõte kalale minna* = *Ta mõtles kalale minna*) kui ka sellest erinevat tähendust – väljendada näiteks soovi tekkimist verbidega *tulema, tekkima* jms (*Tal tuli mõte kalale minna*) ning anda edasi ka neid seisundeid ja tegevusi, mille väljendamiseks (samatüveline) verb puudub (*Tal oli / tekkis idee kalale minna*).

Infinitiivtribuut laiendab järgmisi nimisõnu:

- soovi, kavatsust või üritamist väljendavad nimisõnad: *soov, tahe, lootus, unistus, igatsus, iha, himu, isu, kirg, tung, kiusatus, huvi, lust, vaev, häda, kavatsus, mõte, idee, plaan, nõu, eesmärk, ülesanne, otsus, töotus, lubadus, ähvardus, üritus, proov, katse, püüe* jms. Nt

Tal oli soov *juua klaas külma vett*. Poisil oli lausa vaev *pahandust teha*. Tal oli kavatsus *külla sõita*. Plaan *ülikooli astuda* tekkis tal juba ammu. Tal polnud mingit isu *oma elu uuesti põlvkonna võrra tagasi kerida*. [A] Ja aru ma ei saa, mis häda sul on *naiste järgi õhata*. [D] Kreeka teeb viimase katse *uusi valimisi vältida*. [D]

- käsku, keeldu, luba jms väljendavad nimisõnad: *käsk, korraldus, kutse, ettepanek, palve, soovitus, luba, keeld* jms. Nt

Andsin alluvatele korralduse lõpetada töö kella viieks. Ministeriumid said käsu 10% ametnikest koondada. Pevkur tegi ettepaneku nõukogudeaegne tsiviilkoodeks lõplikult kehtetuks tunnistada. [N] Balti riigid said kutse osaleda kolme NATO riigi ühises sõjaväeüksuses. [A] Iraan palus luba osaleda ÜRO sanktsioonide hääletusel. [N]

- nimisõnad, mis väljendavad tegevussubjekti sisemisi või välisteid „ressursse“ (võimalust, vajadust, võimet, sh julgust, oskust vms) infinitiiviga tähistatud tegevuse sooritamiseks: *vajadus, õigus, võimalus, aeg, juhus, põhjus, ajend, alus, vabadus, au, raha, julgus, mehisus, söakus, jultumus, kartus, pelg, oskus, kunst, võime, eeldus, omadus, kalduvus, harjumus, komme, püsivus*; ülekantud tähenduses ka *süda, käsi, silm, kõrv, selgroog* jms. Nt

Naisele pakuti võimalust *teha karjääri*. Mul polnud juhust *temaga vestelda*. Meil ei ole alust *selles kahelda*. Igal inimesel on vabadus *ise sõpru valida*. Mul on au *teid tervitada*. Tal ei olnud raha *leiba osta*. Tal puudus võime *valetada*. Tal puudus julgus *otsustada*. Mõnel inimesel on komme *raha laenata*. Poisil polnud püsivust *nii kaua ühel kohal istuda*. Meil kõigil on õigus *tunda rõõmu ja olla õnnelik*. [N] Neid mehi, kellel oleks selgroogu ja südant *oma perekonda ülal pidada*, on ikka väga vähe. [N]

Loetletud nimisõnu laiendav atribuut on kas objektatribuut või otstarbetähendusega adverbiaalatribuut, kusjuures need kaks funktsiooni ei ole alati selgesti eristatavad. Otstarbetähendus on kõige vähem esil esimese nimisõnarühma laiendite puhul. Infinitiivi ei ole siin enamasti võimalik asendada translatiivse teonimega (a). Mõningate selle rühma nimisõnade puhul tuleb selline asendus siiski kõne alla (b).

- Naisel oli kavatsus *külla minna* ~ **külla minemiseks*. Tal oli soov *külma vett juua* ~ **külma vee joomiseks*.
- Polnud peremehel himu *seda lõhkuda* ~ *selle lõhkumiseks*. Neis polnud himu ega kalduvust *kurja teha*. [N] Lihunikusellidel polnud himu *ostmiseks* .. [N]

Teise ja kolmanda rühma, s.o käsku, keeldu jms ning tegevussubjekti „ressursse“ väljendavaid nimisõnu laiendavate infinitiivitarindite puhul on translatiivne kasutus aga täiesti üldine. Nt

Venemaa president Vladimir Putin andis valitsusele korralduse kiirendada uue kodakondsuseaduse eelnõu ettevalmistamist. [D] Putin andis korralduse uue kodakondsuseadusega kiirustamiseks. [D] Mulle pakuti võimalust USAs õppida .. [A] Moskva terroristidele pakuti võimalust Venemaalt lahkumiseks. [A] Tal puudus julgus otsustada ~ otsustamiseks.

Puhtfinaalseteks jäävad mõistagi atribuudid otstarbemäärusega lausete (→ § 122) nominalisatsioonides. Nt

Andsin kondi koerale *närída*. – Kondi andmine koerale *närída*.

da-infinitiivitarind üldlaiendina

§ 125 Infinitiivitarind on üldjuhul komplementlaiend, kuid mõned kinnisühendid, mille peasõnaks on verbi *teadma* või *ütleva* infinitiiv, esinevad ka üldlaiendina. Infinitiiv *öelda* vaheldub seejuures konverbiga *öeldes* (→ § 144). Nt

Minu teada õpib ta ülikoolis. *Ausalt öelda* (~ *öeldes*) ma ei tea, kuidas alustada. *Pehmelt öelda* (~ *öeldes*) on ta loru. *Tõtt-öelda* (~ *tött öeldes*) ei tea ma ka ise, kuidas sinna sattusin. [A] *Õieti öelda* (~ *öeldes*) oli see mul kolmas kord Weimarissee sõita. [I]

da-infinitiivitarind adjektiivatribuudi ja predikatiivina

§ 126 Vormid *laita* ja *kiita* on adjektiveerunud ning esinevad predikatiivi ja atribuudina, seejuures ainult eitavas lauses. Nt

Teenistus pole *laita*. [A] Saada selles konkurentsis kolmas koht pole *laita* saavutus. [A] Laste vaimne tervis pole *kiita*. [D] Klubi lubas mind ju ära, pealegi pole koondisel praegu ründajatega *väga kiita* seis. [A]

Õeldistäitena esinevad infinitiivid ka lauseis, nagu

Olla tõeline sõber on *abistada kaaslast hädas*. Taganemine on *jätta võiduvõimalus vaenlasele*.

Olema-verb esineb neis tähenduses 'tähendama' ning subjektiks on infinitiiv või teonimi (→ § 120, 159). Viimasel juhul saab ka infinitiivse predikatiivi teonimega asendada; eelistatud ongi predikatiivi vormiline ühildumine subjektiga. Nt

Taganemine on *võiduvõimaluse vaenlasele jätmine*.

da-infinitiiv väljaspool sekundaartarindit

§ 127 *da*-infinitiiv esineb ka väljaspool infiniittarindit, toimides iseseisva predikaadina nagu finiidne verbivorm või olles ahelverbi või perifrastilise verbivormi koosseisus.

da-infinitiiv predikaadina

§ 128 Finiidverbile iseloomulikus iseseisva predikaadi rollis (sh predikaadiks oleva verbi liitvormi koosseisus) kasutatakse *da*-infinitiivi hüpoteeetilise (irreaalse) sündmuse väljendamiseks mõningat tüüpi kõrvallauseis, käsk- ja küsilauseis ning kaudse kõneviisi asemel kaudse evidentsiaalsuse väljendamiseks:

- tingimuslauses (→ 22 § 87). Nt

Kui sulle lips *ette siduda*, näed sa päris viisakas välja.

- otstarbelauseis (→ 22 § 85) ja otstarbeatribuudina toimivas relatiivlauseis (→ 22 § 102). Nt

Ema ei tahtnud kõhida, et *mitte segada* lapse und. Ta oli küllalt tark, et seda *läbi näha*. Juku õpib sellepärast, et targemaks *saada*. Tal ei ole ühtegi sugulast, kellele *pärandada*. (= Tal ei ole ühtegi sugulast, kellele *saab ~ saaks / tasub ~ tasuks / maksab ~ maksaks pärandada*.) Jüri näitas mulle ametnikku, kelle poole *pöörduda*.

- mõningates võrdlusliku sisuga aja-, kvantumi- ja kõrvutuslauseis, kusjuures *selle asemel et* -kõrvutuslauseis obligatoorselt (→ 22 § 74). Nt

Enne kui midagi *otsustada*, tuleb asi põhjalikult läbi kaaluda. Niipea kui neile midagi *öelda*, hakkavad nad kisama. Mida kauem eemal *olla*, seda väiksemaks jääb koduigatsus. Selle asemel et *leinata taga* seda suurt, mida sa teha ei suuda, tee seda väikest, mida suudad.

- kategoorilist käsku väljendavas käsklauseis. Nt

Lõpetada töö! ~ Töö *lõpetada*! (= *Lõpeta / lõpetage* töö!) *Mitte juttu ajada*! (= *Ära aja / ärge ajage juttu!*)

- küsilauseis, nii iseseisvas kui ka komplementlauseis, mis harilikult väljendab mitte-episteemilist vajalikkust. Nt

Mida *teha*? (= Mida mul / meil *tuleb ~ tuleks teha*?) Ta ei teadnud, kas *naerda* või *nutta*. Mul oli selge, mida *teha*.

- kaudse kõneviisi tähenduses (→ 3 § 54). Nt

Juhan *olla* haige. (= Juhan *olevat* haige.) Noor naabrimees *olla* Pärnust pangast kümme tuhat rubla *röövinud*. [I]

da-infinitiiv ahelverbi või perifrastilise verbivormi koosseisus

§ 129 Ahelverbi koosseisus laiendab *da*-infinitiiv:

- deskriptiiv- ja onomatopoeetilisi verbe, mis näitavad *da*-infinitiiviga väljendatud tegevuse viisi; selliseid ahelverbe nimetatakse koloratiivtarinditeks (→ 3 § 5). Nt

Ta *hirnus naerda* / *mugis süüa* / *nokitses tööd teha*. Öö läbi *löristasin* patja närides *nutta*. [I] Päeval *vehkis* ta, hark pihus, põllul *töötada*. [A]

- episteemilises tähenduses modaalverbe *võima*, *saama* ja *tohtima*, harvemini *tarvitsema*, *pruukima* ja *tahtma* (→ 3 § 5, 53). Nt

Võib juhtuda, et loeng jääb ära. See ei *saa olla* tõsi. Teie soov ei *pruugi täituda*. Neid tuleb tõenäoliselt veel, kuid sellist lumesadu ei *tohiks enam tulla*. [I]

Märkus. Episteemilises tähenduses verbiga *võima* seostuval *da*-infinitiivil on erandlikult kolm relatiivse aja ja tegumoe vormi: isikulise tegumoe olevik (*Ta võis siia ise tulla*), isikulise tegumoe minevik (*Ta võis olla ise siia tulnud*) ja umbisikulise tegumoe minevik (*Ta võis siia saadetud olla*). Niisama erandlikult käitub *ma*-infinitiiv kvotatiivses tähenduses *pidama*-verbiga seostudes (→ § 139).

- proksimatiivsust väljendavaid verbe *ähvardama*, *töötama*, *tahtma*, *kavatsema* (→ 3 § 5, 26). Nt

Maja *ähvardab kokku kukkuda*.

- kausatiivsust väljendavat verbi *laskma* (→ 3 § 5, 127). Nt

Ta *lasi* endale uue ülikonna *õmmelda*. Naaber *laseb* majal *laguneda*.

Perifrastilisi passiivi- ja impersonaalivorme moodustab *da*-infinitiiv verbidega *saama* ja *olema*:

- *saama*-tegevuspassiiv (→ 3 § 4, 117). Nt

Poiss *sai* isa käest *riielda*.

- *saama*-tegevuspassiivile sisult lähedased tegevussubjektilise alusega aktiivilaused (→ 3 § 117). Nt
Inimesed liiklusõnnetuses *kannatada ei saanud*. *Sain* temalt *teada*, et kontsert jääb ära.
- *saama*-impersonaal (→ 3 § 4, 118). Nt
Aeg-ajalt sai mõelda, et parem oleks loobuda.
- *olema*-impersonaal / passiiv (→ 3 § 119). Nt
Ühtegi hinge *polnud näha*. Seda ~ see *oli arvata*, et temast ei saa asja. See *on mulle teada*.

Leksikaliseerunud ühendeid

§ 130 Liitpredikaadina toimivad ka mõned finiiitverbide ja *da*-infinitiivi leksikaliseerunud, väljend- või ühendverbide taolised ühendid: *arvata olema, karta olema, kuulda olema, loota olema, näha olema, oodata olema, teada olema, tunda olema, olla olema, mõista andma, teada andma, tunda andma, kuulda võtma* (Penjam 2008: 153–154). Nt

Pille *andis mõista*, et ta oleks valmis kandideerima. *Anti teada*, et võistlus jääb ära. Neerud võivad kergelt *tunda anda*. Venekeelset elanikkonda *pole Eestis kuulda võetud*. [A] Varem ehitatud jagu justkui *poleks ollagi!* [A]

da-infinitiivi laiendava objekti vormist

§ 131 Objekti vormi valiku poolest käitub finiiitse verbivormi ja *da*-infinitiivi ühend nagu liitpredikaat ka juhul, kui see muus suhtes seda ei ole. Nimelt laieneb finiiitverbi eitus ühendile tervikuna ja muudab *da*-infinitiivi objekti partitiivseks. Nt

Ma ei tahtnud *osta seda raamatut*. (Vrd Ma tahtsin *osta selle raamatu*.)
Mul ei õnnestunud *osta seda raamatut*. (Vrd Mul õnnestus *osta see raamat*.)

Alistav lause võib muuta infiniitvitarindiga väljendatud piiritletud tegevuse piiritlematuks ja lubada (ehkki mitte nõuda) osasihitise kasutamist täissihitise asemel ka jaatuse korral (Ogren 2013). Nt

Me tahame *leida partnerit* (~ *partneri*), kellega kaubamaja tootlustust arendada .. [A] (Vrd *Me leiame partneri* / **partnerit*, kellega ..) Sinna on lihtne *viisat saada*. [A] (Vrd *Sinna saadakse viisa* / **viisat*.)

Ka täissihitise käänne oleneb alistavast lausest: ainsuslik täissihitus on nimetavas siis, kui alistav lause väljendab käsku (a) või selles pole ega saa olla nominatiivset grammatilist subjekti (b), samuti siis, kui infinitiivitarind kuulub nimisõna laiendina nimisõnafraasi koosseisu (c).

- a. Laske *ühine söögilaud katta kõigile!* *Postitused* palume *teha* ainult *pildi alla!* [N]
- b. Otsustati *muretseda uue keisri pilt*. Mul tuleb *homseks ajalehele artikkel kirjutada*. Parem oleks *ehitus pooleli jätta*. Teenida rahvast on *täita oma kohustus kodumaa ees*.
- c. See oli soov *juua klaas vett*. Hageja nõustus Keila linnavalitsuse taotlusega *asja menethus lõpetada*. [A]

Kirjandust *da*-infinitiivitarindite kohta: ERELT, MATI 1984a. *da*-infinitiivi süntaktilised funktsioonid tänapäeva eesti keeles. | ERELT, MATI 1987. Sekundaartarandid eesti keeles. | HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. | OGREN, DAVID 2013. Objekti käändevalik *da*-infinitiiviga konstruktsioonides. | OGREN, DAVID 2015b. Differential object marking in Estonian: Prototypes, variation, and construction-specificity. | OGREN, DAVID 2017. Finiitverbi mõju objekti käände *da*-infinitiiviga objektikonstruktsioonis. | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid.

ma-infinitiivi tarandid

Üldist

§ 132 *ma*-infinitiivi taranditeks on *ma*-tegevusnime illatiivi-, inessiivi-, elatiivi-, translatiivi- ja abessiivivorm koos oma laienditega.

ma-, *mas*- ja *mast*-tarandid on lauses seotud adverbiaalid (komplementadverbiaalid) (→ § 133–135) ning nominalisatsioonis neile vastavad adverbiaaltäiendid (→ § 138).

Ta läks *sööma* / on *söömas* / tuli *söömast*.
sööma minek / *söömas* olek / *söömast* tulek

Märkus. Ilukirjanduskeele korpuse andmeil kasutatakse kõige rohkem *ma*-tarindit, tunduvalt vähem *mas*-tarindit ja väga vähe *mast*-tarindit (Pajusalu, Orav 2008).

maks-tarind esineb tüüpjuhul vaba adverbiaalina (→ § 136) ning vaba adverbiaalatribuudina (→ § 138) (a), erijuhul seotud adverbiaalina (→ § 137) (b).

- a. *Leevendamaks pikki järjekordi taotlusperioodi lõpus*, töötavad PRIA bürood 19. ja 20. mail öhtuti kauem .. [A]
Lihtsaim viis vähendamaks naatriumi manustamist on vähendada keedusoola tarbimist. [A]
- b. Kiudained on ülimalt vajalikud tagamaks normaalset seedetegevust. [A]

Märkus. *maks*-vorm on Johannes Aaviku (1924a) morfoloogiauuendus. Peale *maks*-vormi püüdis Aavik juurutada veel vorme *-maga*: *tegemaga* (= sellega, et teeb; tegemisega; tehes), nt *Ta piirdus vaid tegemaga mõningaid seletavaid märkusi*, ja *-mani*, nt *tegemani* (= selleni, niikaugelt, et teeb; tegemiseni), nt *Ta läks koguni tegemani haavavaid märkusi* (Aavik 1932: 8). Need vormid ei ole kasutusele tulnud (vt Uuspõld 1980).

mata-tarind toimib põhiliselt konverbitarindi kombel vaba adverbiaalina ja vastava vaba adverbiaalatribuudina (a) ning partitsiibitarindi kombel predikatiivina, predikatiivadverbiaalina ja vastava adjektiivatribuudina (b). Vaid verbide *unustama* ja *jätma* juures esineb *mata*-tarind infinitiivile omaselt seotud laiendina, seejuures *unustama* puhul *da*-infinitiivi (→ § 121) ja *mast*-vormi (→ § 135) rööpvormina (c). Arvestades *mata*-vormi funktsionaalset lähedust konverbile ning partitsiibile, käsitletaksegi *mata*-tarindit just nende, mitte *ma*-infinitiivi tarindite juures.

- a. *Kaugemale tulevikule mõtlemata* ta nõustus. Nõustumine *kaugemale tulevikule mõtlemata* oli rumal tegu.
- b. Poisi käed on *pesemata*. Poisi käed *jäid pesemata*. *Poisi pesemata* käed pahandasid õpetajat.
- c. Ma unustasin *alla kirjutamata* (~ *alla kirjutada* ~ *alla kirjutamast*). Tartu linnavalitsus unustas valimiste eel *ostmata linnale väikelastekodu Käopesa maja* .. [A] .. seekord hilines kassiiir tõesti põhjendatult ja lihtsalt unustas *inimeste ees vabandada*. [A] Hakates 1940. aastal Eestis omandisuhteid ümber korraldama, ei unustanud nõukogude võim *lisamast oma reformidele kaitsemehhanisme*. [A] Tallinna halduskohus jättis *Leo nõudmised rahuldamata*. [A]

ma-, *mas*- ja *mast*-tarindi kui seotud laiendi lausevaste grammatiline subjekt on suhtereegli kohaselt identne intransitiivse alistava lause

tegevussubjektist grammatilise subjektiga (a) ja transitiivse alistava lause objektiga (b), *maks*-tarindi kui vaba laiendi subjekt aga alati alistava lause tegevussubjektiga (c).

TS:GS_{lause} = GS_{InfP}

a. **Ta** läheb *sööma* [**Ta** *sööb*]. **Ta** käis *söomas* [**Ta** *sööb*]. **Ta** tuli *söomast* [**Ta** *sööb*].

TO:GO_{lause} = GS_{InfP}

b. Söber viis **ta** *sööma* [**Ta** *sööb*]. Söber nägi **teda** *söomas* [**Ta** *sööb*]. Söber saatis **ta** *söomast koju* [**Ta** *sööb*].

TS_{lause} = GS_{InfP}

c. *Vältimaks kokkupõrget vastutuleva autoga* [**Aadu** *vältis kokkupõrget vastutuleva autoga*], keeras **Aadu** rooli järsult paremale.

mas-vorm väljendab alistava lause sündmusega samaaegset sündmust (relatiivset olevikku), *ma*-, *maks*- ja *mast*-vorm aga alistava lause sündmusega eriaegset sündmust: *ma*- ja *maks*-vorm järgnevat sündmust (relatiivset tulevikku), *mast*-vorm eelnevat sündmust (relatiivset minevikku). Mõnikord võivad ajasuhted olla ka teistsugused.

Väljaspool infiniittarindit võib *ma*-, *mas*- ja *mast*-vorm moodustada koos finiiitverbiga ahelverbe ning perifrastilisi verbivorme (→ § 139).

ma-tarind

§ 133 *ma*-tarindid toimivad **latiivse seotud adverbialina**, s.o adverbialina, mis väljendab tegevust (protsessi või seisundit), millesse suundutakse või võidakse suunduda. *ma*-tarind laiendab järgmisi predikaate:

- liikumisverbid: *minema*, *tulema*, *sõitma*, *asuma*, *astuma*, *jooksma*, *hüppama*, *istuma*, *heitma* jne. Nt

Päästekomando sõitis Annelinna *tulekahju kustutama*. Mees hüppas vette *uppujat päästma*. Nad istusid *teisi ootama*. Isa heitis voodisse *puhkama*. Varsti ühel õhtul tuli ta meie koju *minuga õiendama* .. [I]

Märkus. Käsklause jäetakse sageli üldisema liikumistähendusega verb *ma*-infinitiivi juurest ära, nt **Sööma!** *Kõik Kadriorgu kümnevõistlema!* [A]

- verb *jääma* juhul, kui tema tähenduses on esiplaanil seisundis püsimine. Nt

Ma jäin koju *külalisi ootama*.

Märkus. Kui *jääma* tähenduses on esiplaanil algus, moodustab ta *ma*-infinitiiviga ahelverbe, nt *Ma jäin magama* (= *uinusin*) (→ § 139).

- verbid tähenduses 'tahtma väga minna': *kippuma*, *tikkuma*, *kibeleva*, *tükkima* jne. Nt

Lapsed tikkusid õue *mängima*. Juss kibeles *lahkuma*.

Märkus. Mitteagentiivsete (harilikult elutute) subjektidega seostudes on need verbid osaliselt grammatiseerunud proksimatiivseteks (sündmuse eelfaasi väljendavateks) poolabiverbideks ning moodustavad infinitiiviga ahelverbi, nt *Uni kipub peale tulema*. (→ § 139)

- mõned võimalikkusele või piisavusele osutavad verbid: *pääseda*, *jõudma*, *küündima*, *mahtuma*, *jätkuma*. Nt

Peeter jõudis õigel ajal *aitama*. Ta mahtus parajasti sinna *istuma*. Lapsi jätkus igale poole *sekeldama*. Hirm, et rahva lemmik *riiki juhtima* pääseb, valitses juba 1992. aasta presidendivõitluses. [A]

- tegevusse sattumist väljendavad verbid: *sattuma*, *juhtuma*. Nt

Tol ajal sattusid *juhtima* need keskpärasused, kes olid võimu nimel valmis kõigeks. [A] Õnneks juhtus üks peoline *trepist tulema* ja kratid andsid jalgadele valu. [A]

- transitiivsed siirmist väljendavad verbid: *viima*, *tooma*, *saatma*, *suunama*, *panema*, *paigutama*, *asetama*, *seadma*, *laotama*, *riputama*, *mahutama*, *lükkama*, *tõstma*, *valama*, *kandma*, *sõidutama*, *talutama*, *vedama*, *heitma*, *loopima*, *viskama*, *ulatama*, *istuma* jne. Nt

Nad viisid kannatanu tuppa *toibuma*. Ema saatis poisi *pesema*. Ta pani pesu *kuivama*. Peeter tõstis supi taldrikule *jahtuma*. Sõbrad sõidutasid Peetri *koske vaatama*. Mees vaatas pahaselt naise poole ja lükkas ta lausa toorelt enese ees *katedraalist eemale kõndima*. [I]

- kausatiivse tähendusega verbid: *käsutama*, *hõikama*, *hüüdma*, *kutsuma*, *kamandama*, *nõudma*, *paluma*, *sundima*, *kohustama*, *keelitama*, *meelitama*, *ahvatlema*, *veetlema*, *innustama*, *õhutama*, *häälestama*, *inspireerima*, *ehmatama*, *kohutama*, *laskma*,

lubama, usaldama, kauplema, tellima, palkama, värbama, provotseerima, volitama jne. Nt

Emä hõikas lapsed tuppa *sööma*. Vello palus Õie *tantsima*. Ta sunnib mind *seda tegema*. Läti valitsus keelas leinapäeval osaleda ministritel ja sõjaväelastel ning kutsus Läti elanikke *olema valvsad ja mitte alluma provokatsioonidele*. [A] Noteerimiskomisjon kohustas ASA Kindlustust *avalikustama börsiteatena informatsioon AS Maakri Ehitusega seotud investeeringute kohta*. [A]

Enamiku loetletud verbide laiendina võib *ma*-infinitiivi latiivset tähendust tõlgendada kas pigem sihtkoha või pigem otstarbena. Osa verbide, eriti liikumisverbide ja siirmisverbide puhul domineerib sihtkohatähendus siis, kui verbil puudub sihtkohta väljendav laiend, otstarbetähendus aga sellise laiendi olemasolu korral. Nt

SIHTKOHT: Ta läks *jalutama* (kuhu?).

OTSTARVE: Ta läks promenaadile *jalutama* (milleks?).

Üksnes domineeriva tähenduse alusel pole ilmselt siiski põhjust *ma*-tarindeid kohamääruseks ja otstarbemääruseks liigitada. Mõlemal juhul on tegemist lokaalfinaalse adverbialiga, mis on lähemal kord kohamäärusele, kord otstarbemäärusele.

Verbe *sattuma* ja *juhtuma* laiendaval *ma*-infinitiivil otstarbetähendus puudub. Kausatiivverbide puhul aga ei pruugi *ma*-infinitiivsel laiendil olla sihtkoha tõlgendust (nt *Emä sundis poega sööma*).

Peale loetletud verbide laiendavad *ma*-tarindid, kusjuures juba selgelt otstarbemäärusena, predikaate, mis väljendavad otseselt või kaudselt sobivust:

- otseselt sobivust väljendavad verbid ja omadussõnad: *sündima, kõlbama, passima, sobima, olema + kõlblik / kohane / sobiv / sobilik / paslik / paras*, ka ühendid *küllalt* või *liiga* ja nende sünonüümid + Adj/Adv.

Keemik kõlbab tehasesse *tootmist juhtima*. Ta on liiga vana *akadeemikuks kandideerima*. Personalifirma Fontes esitas eile kultuuriministeriumile kaks kandidaati, kes nende hinnangul sobivad *konkureerima Eesti Draamateatri direktori ametikohale*. [A]

Märkus. Samade sobivuspredikaatide laiendina võib otstarvet väljendada ka *da*-tarind, nt *Toit kõlbab süüa*. Kuid *ma*-tarind väljendab tegevusobjekti, *da*-tarind tegevusobjekti sobivust mingiks otstarbeks.

- võimelisust, valmistumist ja valmisolekut, nõusolekut, kohustust jms kaudselt sobivust väljendavad verbid, omadus- ja määrõõnad: *olema + suuteline / võimeline / võimetu / valmis, valmistuma, nõustuma, nõus olema, soostuma, vaevuma, kohustuma* jne. Nt

Sa ei ole võimeline *sega tegema*. Ta valmistus *lõunasse sõitma*. Tõtar ei ole nõus *kaasa tulema*. Peeter kohustub *reeglites kinni pidama*. Ta ei vaevunud *nõõpegi kinni panema*. Võimetus *mind nendest monstrumitest lahutama*, võtsid nad mult pliiatsid ära, aga mina otsisin nad salamahti üles. [I] Ta oli juhtunud heale inimesele, kes ilmselt oleks valmis olnud *teda rohkem aitama* .. [A]

Enamiku esimese ja osa teise rühma sobivuspredikaatide laiendina vaheldub *ma*-infinitiiv teonime translatiivvormiga. Nt

Ta on liiga vana *akadeemikuks kandideerima* ~ *kandideerimiseks*.
Sa ei ole võimeline *sega tegema* ~ *selle tegemiseks*.

- omadussõõnad, mis väljendavad tegevuse ja/või tegija omadusi, mis teevad selle sobivaks või ebasobivaks mingi otstarbe täitmiseks: *abitu, ablas, aeglane, agar, ahne, erk, helde, hoolas, hooletu, kange, kerge, kiire, kitsi, kraps, käbe, kärke, laisk, noble, nõrb, osav, raske, südi, terane, tige, tragi, tubli, usin, vali, varmas, viks, vilgas, virk, visa, väle*; ka mõned samalaadsed nimisõõnad: *mees, meister, spets(ialist)* jne. Nt

Rong oli aeglane *sõitma*. Arst oli hooletu *ravima*. Nad olid kanged *suurustama*. Hädad on kerged *tulema*. Kuulujutud on kiired *levima*. Kalle oli kärke *selgitama*. Kopsupõletik on visa *vaibuma*. Ta oli meister *anekdoote rääkima*. Smerdjakov *polnud kitsi seda kiitma* ja Joonas ei küllastunud kiitust kuulamast. [I] Isand on meister *kasutama inimeste nõrkusi* .. [I]

Sobivuspredikaatide puhul väljendab *ma*-tarind alati otstarvet – ka siis, kui predikaadil kohalaidendit pole. Nt

Ta sobib kooli *lapsi õpetama*. Ta sobib *lapsi õpetama*.

Leidub ka verbe, nt *harjuma* ja *õppima*, samuti *pidama* (dünaamilis-modaalset tähenduse korral), mida laiendaval *ma*-infinitiivil pole ei otstarbe ega sihtkoha tõlgendust ja mida võib seetõttu pidada sõltuvusmääruseks. Nt

Poiss harjus *valetama*. Röövlindudest on hästi vastu pidanud need liigid, kes on võetud kaitse alla ja on õppinud *inimest vähem kartma*, nagu näiteks raudkull. [A] Sa kohe pead *vastu vaidlema!*

mas-tarind

§ 134 *mas*-tarindid toimivad **lokatiivse seotud adverbialina**, mis väljendab tegevust (protsessi või seisundit), milles ollakse, tüüpjuhul tegevust kui asukohta. *mas*-tarind laiendab järgmisi predikaate:

- intransitiivsed paiknemisverbid *olema* 'viibima', *viibima*, *istuma*, *seisma* ning liikumisverb *käima*. Nt

Nad istusid juba *söömas*, kui meie saabusime. Inimesed seisid järjekorras *vastust ootamas*. Jüri käis Võrus *sugulasi külastamas*.

Käima-verbi laiendavat *mas*-tarindit võib tõlgendada ka sihtkohta väljendavana (Pajusalu, Orav 2008: 114–115).

- transitiivverbid *pidama* ja *hoidma*. Nt

Ta pidas pesu nii kaua väljas *kuivamas*, kuni see täiesti kuivaks sai. [I] Jõulude ajal võiks hoida kõigis tubades tuled kogu aeg *põlemas*. [A]

- tajumist väljendavad transitiivverbid *märkama*, *nägema*, *sil-mama*, *kuulma*, *mäletama*, *tundma*, *tajuma*, *kujutlema*; *vaa-tama*, *vaatlema*, *jälgima*, *silmitsema*, *kuulama* jne; ka tajutavust väljendav verb *paistma*.

Reede öösel poole kolme ajal märkas politsei linnas *kihutamas* punast Mazdat. [A] Vaatasin eile üht neidist teles *vestlemas kokku-hoiust*. [A] Rajaservas paistsid ka pisikesed kukeseenejunnid *sirgumas*. [A]

Osal juhtudel saab *mas*-vormi asendada *vat*-vormiga (→ § 116) ja *et*-komplementlausega, vahel ka *kuidas*-komplementlausega (a). Osal juhtudel, nt jälgimist väljendavate verbide puhul, on *vat*-asendusvorm välistatud ning *mas*-tarind on asendatav kas *kuidas*-komplementlausega (kui taju on orienteeritud sündmu-sele) või koguni *kui*-ajalausega (kui taju on suunatud objektile) (b).

- a. Ta märkas Juhanit *istumas* ~ *istuvat* ~ *et Juhan istub*.
Tundsini palavikku *tõusmas* ~ *tõusvat* ~ *et / kuidas palavik tõuseb*.
- b. Vaatasin teda *last söötmas* ~ *kuidas / kui ta last söötis*.

- reprodutseerimist väljendavad verbid *kujutama*, *joonistama*, *esitama*. Nende verbide laiendina on *mas*-vorm lähedane oleviku partitsiibi essiivile. Nt

Maal kujutas tüdrukut *istumas aasal lillede keskel ~ aasal lillede keskel istuvana*.

- verbid *kohtama*, *leidma* ja *tabama*. Verbide *leidma* ja *tabama* laiendina on *mas*-vorm samaväärne *mast*-vormiga (→ § 135). Nt

Ajakirjanik leidis vana aedniku roose *kastmas ~ kastmast*. Peeter tabas sõbra *magamas ~ magamast*. Mu tuttav .. kohtas Kreeta saarel Moskva uusrikkurit *skandaalitsemas .. [A]*

Osa verbide laiendina, selgemini verbide *olema* 'viibima', *viibima*, *istuma*, *seisma*, *käima*; *pidama*, *hoidma* puhul võib kohalaidendiga lauses *mas*-tarindit tõlgendada finaalsena. Vrd

ASUKOHT: Leelo oli / käis *marju korjamas*.

OTSTARVE: Leelo oli / käis metsas *marju korjamas*.

mast-tarind

§ 135 *mast*-tarindid väljendavad **seotud adverbialina** kas a) tegevust (protsessi või seisundit), millest väljutakse, või b) tegevust, millesse sisenemisest (ka milles olemisest) loobutakse *resp.* millesse sisenemist takistatakse.

1. Esimesel juhul laiendab *mast*-tarind:

- enamikku neidsamu liikumist, siirmist ja tegevuse põhjustamist väljendavaid verbe, mida laiendab *ma*-tarind (→ § 133). Nende verbide enamiku korral on *mast*-tarind lauses vaid koos sihtkohamäärusega või abimäärsõnaga. Nt

Läksime *võistlemast* koju. – *Läksime *võistlemast*. Ema tõi / kutsus lapsed *mängimast* tuppa / ära. – *Ema kutsus lapsed *mängimast*.

Saatumist väljendavate verbide laiendina võib *mast*-tarind lauses esineda ka eksplitsiitse sihtkohamääruseta. Nt

Üllar tuli *laulmast .. [A]*

- verbe *leidma* ja *tabama*. Nt

Ajakirjanik leidis vana aedniku roose *kastmast*. Peeter tabas sõbra *magamast*. Olen tabanud talle alluva ametniku *valetamast* ja *minult kirjalikus vormis 200 krooni nõudmast (trahvikviitungi näol)*. [A]

Mõlema verbirühma puhul lisandub lähtekohamääruse olemasolu korral *mast*-vormi tähendusele harilikult otstarbetähendus. Nt

Ta tuli rahvamajast *laulmast*. Alvidas Guazas tuli Leedust *oma isa matuseid ettevalmistamast*. [A] Omal ajal leidis Kerdo Kaido oma trepikojast *magamast* ja kutsus ta enda juurde koju. [A]

Harilikult väljendab *mast*-vorm tegevust, mis algas või algab enne alistava lause tegevust ja on viimase toimumise ajaks lõppenud. Verbide *leidma* ja *tabama* laiendina *mast*-vorm siiski ei osuta tegevuse lakkamisele. Niisugusel juhul on *mast*-vormiga rööpselt kasutusel ka *mas*-vorm (→ § 134). Nt

Ajakirjanik leidis vana aedniku *roose kastmast* ~ *kastmas*.

2. Teisel juhul laiendab *mast*-tarind negatiivimplikatiivseid verbe, s.o verbe, mille jaatava vormi puhul järeldeb lausest, et *mast*-tarindiga väljendatu ei toimu, eitava vormi korral aga, et toimub. Siia kuuluvad:

- loobumist väljendavad verbid: a) *keelduma*, *hoiduma*, *loobuma*, *väsima*, *pääsema*, *võõranduma*; b) *häbenema*, *unustama*, *vältima*; c) *tõrkuma*. a-verbide puhul on *mast*-vorm asendatav elatiivse teonimega (→ § 159), b-verbide puhul objektikäändes teonimega (→ § 159) ja *da*-infinitiiviga (→ § 121, 159), verbi *unustama* puhul ka *mata*-vormiga (→ § 132).
 - a. Haige keeldus / hoidus / loobus *söömast* ~ *söömisest*. Jundas keeldus *kommenteerimast*, kas Maapanga revideerimisaktist tuli midagi välja ka Hüvitusfondi kahtlaste tehingute kohta. [A] Nähtavasti hakkas osal neist häbi selle pärast ja nad loobusid *hääletamast* .. [A]
 - b. Ta ei häbene *seda tegemast* ~ *selle tegemist* ~ *seda teha*. Ants unustas *tänamast* ~ *tänamise* ~ *tänada* ~ *tänamata*. Näiteks läinud aastal kutsus islamifundamentalistlikuks peetud Wahabi-rühmitus Austraalia moslemeid .. vältima *mittemoslemitest naabritele* „Häid jõule“ *soovimast*. [A] Oma kümme-kond korda kutsus Järvi üles kõvasti tööd tegema ja ei unustanud *ka ennast näiteks toomast*, kui kõva töömees ta on. [A]
 - c. *Mõnda eset tõrkus käsi üles tõstmast*. [A]
- takistamist väljendavad verbid: a) *takistama*, *segama*, *keelama*, b) *hoidma*, *hoiatama*. Verbide *takistama*, *segama* ja *keelama* puhul on määruslik *mast*-tarind asendatav objektilise teonime

(→ § 159) või *da*-infinitiivi (→ § 121) tarindiga (a). Neil juhtudel kaotab *mast*-tarindiga lause objekt objekti staatuse ja muutub adessiivadverbiaaliks või teonime genitiivtribuudiks. Verbide *hoidma* ja *hoiatama* puhul vaheldub *mast*-vorm elatiivse teonimega või teonime ja kaassõna *eest* ühendiga (b) (→ § 159).

- a. Müra takistas meid *töötamast* ~ meil *töötada* ~ meie~meil *töötamist*. Ema keelas tüdruku *välja minemast* ~ tütrele *väljamisemise* ~ tütrele *välja minna*. Riisalu hinnangul võis siiski *osa firmasid messile tulemast* takistada ka rahapuudus .. [A] Võib ka küsida, kes siis keelas *teistel õhtutel teravmeelitsemast* või *hullamast*, kui ikka naljataju peale tuli. [A]
- b. Ema hoiatas last *kukkumast* ~ *kukkumise eest*. Päike hoiab kive *sammaldumast* ~ *sammaldumisest* ~ *sammaldumise eest*. See oli tegelikult juba ammu puru, üksnes sinine isoleerpaal hoidis *teda lausa laiali lagunemast*. [A]

Erinevalt 1. rühma verbide laiendina esinevast *mast*-tarindist, mis väljendab põhiverbi tegevusele eelnevat tegevust (*Ta tuli söömast* – söömine eelneb tulekule), väljendab 2. rühma verbe laiendav *mast*-tarind põhiverbi tegevusest hilisemat tegevust (*Ta keeldus söömast* – söömine olnuks keeldumisest hilisem).

3. Peale nende põhijuhtude kasutatakse *mast*-vormi adverbiaalina tänu- ja tervitusväljendites. Nt

Aitäh *kutsumast!* Aitäh *kuulamast!* Suur tänu *pakkumast!* Tere *tulemast!* Täna teid *tulemast*, aga palun nüüd kõigil siit lahkuda .. [A]

maks-tarind

§ 136 *maks*-tarind on **finaalne** infinitiivitarind, mis esineb lauses tüüpjuhul **vaba adverbiaalina**. Vaba *maks*-tarind on mitmesõnaline, kusjuures *maks*-vorm paikneb harilikult tarindi algul (a). Väga harva võib mingi laiend *maks*-vormile eelneeda (b), sest siis on tavapärasem juba teonime kasutamine. *maks*-tarind ise paikneb kas lause järel või ees ja on tavaliselt lausest intonatsiooniliselt eraldatud.

- a. Linnavolinik Tiina Mägi tegi Kesklinna halduskogu volitusel proovisõidu kahe hobukaarikuga mööda vanalinna, *selgitamaks, kas vanalinn ja hobused sobivad kokku*. [A] *Vältimaks süüdistusi* otsustas erafirma eile vahetustehingu katkestada ja anda otsustamisõigus uuele volikogule. [A]

- b. *Seda rõhutatakse (~ selle rõhutamiseks)* pani Van der Waals oma klassikalise õpiku pealkirjaks „Termostaatika kursus“. [A]

maks-tarind väljendab otstarvet, üldjuhul tegelikku nagu eelmistes lausetes, erandjuhul näilist, s.o otstarbena serveeritud, kuid tegelikultses vaid alistava lause sündmusele järgnevat sündmust nagu järgmises lauses:

Taas üks laastuke, sedakorda eriti tobe, kus degradeeruva inimsivilisatsiooni kogemata sajandeiks *suspended* esindaja taas ärkab. Seda vaid *nagemaks*, et aastatuhandeid kestnud võitluses inimeste ja putukate vahel esimesed lõplikult alla vandunud on. [N]

maks-tarindi implitsiitne grammatiline subjekt on referentsiaalselt identne nii intransitiivse kui ka transitiivse alistava lause tegevus-subjektiga (a). Tüüpjuhul on viimase referendiks elusolend või institutsioon. Referent võib olla ka indefiniitne (b).

- a. **Berlusconi** oli nõus kampa lööma isegi vihatud vasakpoolsetega, *vältimaks parlamendi laialisaatmist [Berlusconi vältis parlamendi laialisaatmist]*. [A] „**Isamaa**“ pidi tegema mitmeid tagasitõmbumisi oma esialgsetest lubadustest, *saavutamaks koalitsioonipartneritega kompromissi [„Isamaa“ saavutas koalitsioonipartneritega kompromissi]*. [A]
- b. *Saamaks ergutavat jooki* tuleb võtta rohkem tee-ekstrakti ja lasta tõmmata maksimaalselt kolm minutit. [A]

maks-tarindit saab vaheldada *da*-infinitiivse predikaadiga ots-tarbelausega (a) (→ 22 § 82), mille asendamiseks ta loodud oligi. Laiendamata *da*-infinitiivse predikaadiga lause asemel *maks*-tarindi kasutamine ei ole vaba *maks*-tarindi mitmesõnalisuse tõttu kuigi tõenäoline (b).

- a. .. tegi .. proovisõidu kahe hobukaarikuga mööda vanalinna, *selgitamiseks ~ et selgitada, kas vanalinn ja hobused sobivad kokku. Vältimaks ~ et vältida süüdistusi*, otsustas erafirma eile vahetustehingu katkestada ..
- b. Sööme (*selleks*), *et elada*. – *Sööme *elamiseks*.

Enamasti on *maks*-tarindil vaste ka translatiivse teonime vm verbaal-substantiivi tarindi näol (→ § 159). Nt

.. tegi .. proovisõidu kahe hobukaarikuga mööda vanalinna, *selle selgitamiseks, kas vanalinn ja hobused sobivad kokku. Süüdistuste vältimiseks* otsustas erafirma eile vahetustehingu katkestada ..

Vahelduvate tarindite valik oleneb peamiselt süntaktilis-stilistilistest teguritest. Vaba *maks*-tarindi ja otstarbelause vaheldamise lihtsus on tingitud asjaolust, et mõlemal juhul on tarindi keskmeks infiniitne verbivorm ning selle laiendid vormistuvad ühtmoodi. *maks*-tarindi eeliseks kõrvallause ees on võimalus vältida sidesõnade kuhjumist, mis tekib siis, kui kõrvallause sisaldab omakorda kõrvallauset (a). *maks*-tarindi ja teonimetarindi vaheldamine on komplitseeritum suuremate struktuurierinevuste tõttu, kuid *maks*-tarindi eeliseks on võimalus vältida täiendite kuhjumist teonime ees ja sellest tingitud mõistmisraskusi (b) (vt nt Kindlam 1972, 1976).

- a. Ta tahtis püsti tõusta, *et rõhutada sellega, et ta lahkub*. – Ta tahtis püsti tõusta, *rõhutamaks sellega, et ta lahkub*.
- b. Esineja kutsus üles hoidma silmi lahti *teiste rahvastega kontaktide nägemiseks*. – Esineja kutsus üles hoidma silmi lahti *nägemaks kontakte teiste rahvastega*.

Märkus. *maks*-tarindi laiemat kasutust on neist süntaktilis-stilistilistest eelistest hoolimata takistanud uudiskeelendile omane markeeritus ning sõjajärgse keelekorralduse valdavalt tõrjuv hoiak. Alates 1960. aastate keskpaigast on suhtumine *maks*-vormi järk-järgult leebunud ning tarindi kasutus pidevalt kasvanud (Uuspõld 1980, Remmelg 2002). Samas on see toimunud eelkõige formaalses registris ja omandamas bürokraatlikku varjundit. Sellele osutab ka verbide loend, millest kõige sagedamini *maks*-vorme moodustatakse. Nii on Raili Remmelga (2002) andmeil 1990. aastate ajakirjanduskeeles kõige sagedasemad *maks*-vormid *vältimaks*, *selgitamaks*, *tagamaks* ja *saamaks*.

§ 137 *maks*-tarind võib esineda ka **seotud** (või suhteliselt seotud) **adverbiaalina**, laiendades vajalikkust (a) või piisavust (b) väljendavaid predikaate, sh omadus- ja määrsõnu, mida laiendavad piisavuse astet väljendavad määraadverbid *küllalt* ja *liiga* või nende sünonüümid. Osal juhtudel on *maks*-vorm võrdväärne *ma*-infinitiiviga (b). Seotud adverbiaalina kohtab ka ühesõnalist *maks*-tarindit (c).

- a. Ta oli seda ette teadnud, enesepettust oli tal vaja olnud *endale tõestamaks, et ta pole reetnud perekonda*. [I] Pärast tiitlivõitu kulus Jermakoval suur osa aarust *tõestamaks, et kuldmedal oli auga välja teenitud*. [A]
- b. Üle venelase ümmarguse näo lehvis sõbralik naeratus, mida jätkus *valgumaks* (~ *valguma*) *musta habemesegi*. [I] Kas hoolikas veresuhkrukontroll on piisav *hoidmaks ära* (~ *ära hoidma*)

südame-veresoonkonna vaskulaarseid tüsistusi 2. tüüpi diabeediga haigel? [T] Ma ei tea, kas minu lugu on küllalt rafineeritud võistlemaks (~ võistlema) teoreetilise vestlusega .. [I] Esimesed kaks läksid tere hommikust mühatades selja tagant mööda, liiga unised imestamaks, miks see muretu mees siin nii muremötetes praegu. [I]

c. *Töötamaks ~ töötama* oled sa liiga laisk.

Esineb näiteid, kus *maks*-tarind on üle võtnud finaalse seotud *ma*-tarindi rolli ka lauseis, mille predikaadiks on intransitiivne liikumisverb, mida laiendab latiivne kohamäärus. *maks*-tarind on sel juhul lause lõpus ja seda ei saa tõsta lause algusse. Nt

Seejärel saabus taas aeg minna stuudiosse *tootmaks* (~ *tootma*) uut albumit. [A]

Niisugusel juhul on *maks*-tarindi kasutamine siiski võrdlemisi ebatavaline. Küll aga on sellisteski lausetes tavaline *maks*-tarindi kasutus intonatsiooniliselt eraldatud, vabalt ümber paigutatava vaba adverbialina. Nt

Nädalavahetusel kogunesid kaheks päevaks Pärnu õpilasmajja Eesti emakeeleõpetajad, *arutlemaks seekordseid sügispäevi läbiva teema „Maailma rahvaste eeposed“ üle*. [A] Ukraina ametlik delegatsioon saabus laupäeval Londonisse ja Brüsselisse, *selgitamaks Kõuevi seisukohti NATO laiendamise küsimuses*. [A]

Transitiivseis lauseis *maks*-vormi *ma*-vormi asemel ei kasutata, sest *ma*-tarindi kui seotud laiendi implitsiitne grammatiline subjekt on referentsiaalselt identne lause objektiga, *maks*-tarindi kui vaba laiendi subjekt aga lause tegevussubjektiga. Seetõttu tõlgenduvad näiteks laused (a) ja (b) erinevalt. Esimesest järeldub, et president arutab olukorda koos nõukoguga, teine jätab presidendi osaluse lahtiseks (taustteadmiste hooleks).

- a. President Lennart Meri kutsus tänaseks Kadriorgu riigikaitse nõukogu, *arutamaks julgeolekupoliitilist olukorda Läänemere piirkonnas*. [A]
- b. President Lennart Meri kutsus tänaseks Kadriorgu riigikaitse nõukogu *arutama julgeolekupoliitilist olukorda Läänemere piirkonnas*.

Üksikuid näiteid esineb *maks*-vormi kasutamise kohta *mas*-vormi asemel verbide *olema*, *käima* ja *viibima* puhul, kui neid laiendavad lokatiivsed kohamäärused. Nt

Kõige paremaks müügimeetodiks tuleohutuse korral oleks ilmselt see, kui müügimees viitsiks ennast telefoni küljest lahti ühendada ja reaalselt kontorites ning objektidel käia, *tutvumaks sellega, kas kõik vajalikud dokumendid ja sertifikaadid on ikka olemas* .. [A] Pole inimest, kes ei tahaks käia Kassinurme mägedes *ammutamaks jõudu loodusest ja vabanemaks stressist*. [A]

*ma-, mas-, mast- ja maks-*tarind atribuudina

§ 138 Peale verbide võivad *ma*-infinitiivi tarindid laiendada nominalisatsioonis neist verbidest moodustatud nimisõnu, säilitades sama tähenduse, mis vastava tuletusaluse verbiga seostudes, kuid toimides süntaktiliselt adverbiaaltribuudina – *ma-* (a), *mas-* (b) ja *mast-*tarind (c) seotud atribuudina, *maks-*tarind (d) vaba atribuudina. *ma-*, *mas-* ja *mast-*tarindi deverbaalseks põhjaks võib olla nii teonimi (vm tegevust väljendav nimisõna) kui ka tegevuse osalist väljendav nimisõna. Tarind paikneb harilikult põhja ees, tegevust väljendava nimisõna puhul vahel ka järel. *maks-*tarind laiendab üksnes teonime (vm tegevust väljendavaid nimisõnu) ja paikneb selle järel.

- Meid ootab ees *matkama minek*. **Sõit** Hispaaniasse *Franco vastu võitlema* ei saanud teoks. Võib järeldada, et põhiosa Eestis elavatest muulastest ei pea Venemaale *elama asumise* varianti endale tõenäoliseks. [A] Meie sõdurite **saatmine** Kosovosse *rahu tagama* on lihtsalt märk Eesti riigi suhtumisest sellesse küsimusse. [A] Küll aga tuleb uue turu loomist ja majandamist just meedial jälgida väga teraselt, et *linna juhtima valitutel* juba eos ära lõigata võimalus asuda taluturuga uuele ringile .. [A]
- Vend oli tulnud just minu *söömas oleku* ajal. Teravaid elamusi pakkus Lennukilt *ujumas käimine*. [A] Sotsioloogi hinnangul tarvitasid / tarvitavad mingeid uimasteid umbes veerand kuni kolmandik pidudel *tantsimas käijatest*. [A]
- Käsitlemast keeldumine* tähendab selle probleemi mahavaikimist.
- Pöördumine** faktide poole *otsustamaks tegeliku olukorra üle* ei ole mitte üksnes vajalik, vaid ka paratamatu. [A]

*ma-, mas- ja mast-*vorm väljaspool sekundaartarindit

§ 139 *ma-*vorm võib esineda ahelverbide ning perifrastiliste verbivormide koosseisus.

*ma-*vorm moodustab ahelverbe:

- tegevuse algust väljendavate faasiverbide *hakkama, asuma, minema, tulema, jääma, panema, kukkuma, lööma* jt laiendina (→ 3 § 5, 22). Nt

Jaan hakkas sööma. Laps jäi magama. Möis asub oma firmat arendama. [A] Kus kukkus rahva seas äkki löömamängu mängima! [I]

- tegevuse eelfaasi (proksimatiivsust) väljendavate verbide *kip-puma, kibeleva, tikkuma, tükkima* jt laiendina (→ 3 § 5, 26). Nt

Seltsielu kipub soiku jääma. Banaanikasvatatajale tikub lagi ette tulema. [A]

Märkus. Agendist subjekti korral on proksimatiivverbid ise predikaadid ja *ma*-tarind toimib adverbiaalina, nt *Lapsed tikkusid õue mängima* (→ § 133).

- episteemilises tähenduses *pidama*-verbi laiendina (→ 3 § 5, 53). Nt

Midagi peab juhtunud olema. Bakalaureusekraadiga jurist peaks Kerttust saama aastal 2000. [A]

- tegevuse põhjustamist väljendavate verbide *panema, ajama, saama* laiendina (→ 3 § 5, 127). Nt

Külm pani ootajad lõdisema. See jutt ajas mind haigutama. Ta sai mootori käima.

ma-vorm moodustab perifrastilisi verbivorme verbidega *saama, hakkama* ja *pidama*:

- *saama*-tulevik (→ 3 § 4, 43). Nt

Molekulaarbioloogial saab olema kindlasti suur tulevik. [I]

- *hakkama*-tulevik (→ 3 § 4, 44). Nt

.. elektri hinna liikumised hakkavad olema Soomega samas taktis. [N]

- *pidama*-avertiiv (→ 3 § 4, 27). Nt

Läti peaminister pidi auto alla jääma. [N] ('. oleks peaaegu auto alla jäänud'.)

- *pidama*-kvotatiiv (→ 3 § 4, 54). Nt

Ta pidi (ka *pidavat*, harva *pidada*) haige olema. Viinapoelt *pidavat* rohkem renti *saama* kui raamatupoelt .. [A]

Märkus 1. Kvotatiivses tähenduses *pidama*-verbiga seostuval *ma*-infinitiivil on erandlikult kolm vormi: isikulise tegumoe olevik (*Ta pidi olema* (= *olevat õnnelik*), umbisikulise tegumoe olevik (*Seal pidi iga päev lauldama*) ja umbisikulise tegumoe minevik (*Seal pidi olema kõvasti tööd tehtud*). Vrd ka *da*-infinitiivi *võima*-verbi laiendina (→ § 129).

Märkus 2. Vormi *minema* kasutatakse ka perfektiivsust väljendava abimäärsõnana ühendverbide koosseisus, nt *Külalised läksid minema* (= *ära*). *Ta viskas paberid minema* (= *ära*). Harva on samas funktsioonis ka vorm *tulema*, nt *Tulin tulema ja pass on praegugi minu käes*. [I] *Ja siis mõtlesin ma veel: imelik küll, kuidas Linda ta täna üksinda tulema laskis ..* [I]

mas-vorm moodustab verbiga *olema* perifrastilise progressiivtarindi, mis väljendab:

- progressiivsust (tegevuse parajasti toimumist) (→ 3 § 4, 24). Nt
Kuritegevus on vähenemas. Riigikogu liige Arnold Rüütel on pärast eelmise nädala lõpus tehtud südameoperatsiooni *paranemas*. [A]
- proksimatiivsust (tegevuse peatset toimumist) (→ 3 § 4, 26). Nt
Külalised on *lahkumas*. Ühendriigid on *loobumas* oma ambitsioonikast plaanist veel sel aastakümnel Marsi pinnalt kive Maale tuua. [A]

mast-vorm moodustab ahelverbi tegevuse lõppemist väljendava faasiverbiga *lakkama* (→ 3 § 5, 25). Nt

Umbes viis minutit hiljem ütles piloot, et mõlemad mootorid *lakkasid töötamast ..* [A]

ma-infinitiivi vorme laiendava objekti vormist

§ 140 *ma*-vormi objekt on enamasti partsiaalne (a), kuid juhul kui *ma*-infiniitiv on kausaalse sisuga konstruktsioonis, laiendades sunnimist, lubamist vms väljendavaid verbe, võib tema objekt olenevalt infiniitverbi aspektitähendusest olla kas partsiaalne või totaalne (b).

- Poiss saadeti *lilli korjama*.
- Ta sundis mind *putru sööma*. – Ta sundis mind *putru ära sööma*. Ma pidin *putru sööma*. – Ma pidin *putru ära sööma*.

Nagu *da*-infinitiivi puhul laieneb põhiverbi eitus ka *ma*-infinitiivile ja muudab selle tässihitise osasihitiseks. Nt

See mees on volitatud *välja võtma uue koguse ehitusmaterjali*. – See mees ei ole volitatud *välja võtma uut kogust ehitusmaterjali*.

Totaalse ja partsiaalse vormi vaheldus (ehkki alati mitte väga reegli-pärasena) on iseloomulik ka *maks*-vormi objektile. Nt

Festivali juhatas sisse steel-bändide konkurss, *selgitamaks välja parimat briti „terastrummide orkestrit“*. [A] .. tegime siseministree-riumile ettepaneku korraldada teenistuslik juurdlus, *selgitamaks välja kaitsepolitsei ametnikud, kelle sõnadele Ekspress viitas* .. [A]

Väljendatava situatsiooni imperfektiivsuse tõttu on *mas*- ja *mast*-vormil alati osasihitis. Nt

Isa oli käinud *külalisi ära saatmas*. Isa tuleb *külalisi ära saatmast*.

Verbide *jätma* ja *unustama* laiendina esineva seotud *mata*-tarindi objekt on totaalne, sest nende verbide aspektitähendus mõjutab ka *mata*-vormi laiendavat objekti. Nt

Jätsin endale *leiva ostmata*. Jõuluvana unustas *mulle uisud toomata*, aga emal ei ole nende ostmiseks raha .. [A]

Märkus. Seevastu vaba laiendina esineva konverbilise *mata*-vormi objekt on *-mata* eituslikkuse tõttu alati partsiaalne. Nt *Tahan teile rääkida sellest, kuidas on võimalik teha raha ilma kainet mõistust kaotamata*. [A]

Kirjandust *ma*-infinitiivi tarindite kohta: AAVIK, JOHANNES 1924a. Keeleuuenduse äärmised võimalused. | ERELT, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. | HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. | KINDLAM, ESTER 1972. Translatiivse infinitiivivormi tarvitamisest. | KINDLAM, ESTER 1976. Meie igapäevane keel. | PAJUSALU, RENATE, HEILI ORAV 2008. Supiinid koha väljendajana: liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast. | PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. | REMMELG, RAILI 2002. *maks*-konstruktsiooni tekke- ja kasutuslugu eesti keelekorralduse taustal. | UUSPÖLD, ELLEN 1980. *maks*-vorm ja teised finaaldverbialid. | VÄÄRI, EDUARD 1993. Uuendusliku *maks*-konstruktsiooni tulek eesti kirjakeelde.

Konverbitarindid

Üldist

§ 141 Konverbitarindi moodustab konverb koos oma laienditega. Konverb on adverbiaalne infiniitvorm, millega väljendatakse üksnes määruslikke suhteid. Konverbil on üks oleviku ja kaks mineviku vormi.

Oleviku konverbid on lihtvormid (*olles, tehes*) (a). Mineviku konverbid on analüütilised verbivormid, mis koosnevad verbi *olema* oleviku konverbiga ja *nud-* või *tud-*kesksõnast (*olles teinud, olles tehtud*) (b). Tavaliselt jäetakse *olema*-verb siiski ära, mistõttu konverbina toimib kesksõna üksi.

- a. *Õhtul toas istudes* mõtles ta sellele kaua. Tass läks *pestes* puruks.
- b. (*Olles*) *kohe kõik südameilt ära öelnud*, hakkas tal kergem. ... komandöülem Andres Arumets ja tõrjuja naasid häireväljakutselt, *olles kustutanud Kärsamäe metsa all põlenud turba*. [A]
(*Olles*) *kaaslaste poolt hüljatud*, valdas teda masendus. *Olles reedetud oma inimeste poolt ja jäetud hüljatud planeedile surema*, peab nüüd Riddick ellujäämise nimel võitlema ohtlike kurjategijatega .. [N]

Märkus. Enne keeleuendust puudusid eesti keeles mineviku konverbid. Nende asemel kasutati kas oleviku konverbi (mida tehakse osalt praegugi, vt § 145), kõrvallauset või nominalisatsiooni. Aavik pakkus mineviku konverbideks (Aaviku järgi *gerundiivid*) *nue-* ja *tue-*tehisvorme, nt *Saanue selle teate, läks ta teele. Koju jõutue olid kõik juba magama läinud*. Ta nägi küll ka ise, et kõige õnnestunud need vormid polnud, sest *ue* on ebaharilik diftong, ja seetõttu kaalus ta muidki variante (vt Aavik 1925b: 10–16). Kasutusele Aaviku pakkumused siiski ei tulnud. Kirjakeeles tuli põhikasutusse hoopis Oskar Looritsa (1923a: 149–150) ettepanek tarvitada konverbi funktsioonis lihtsalt mineviku partitsiipi. Vt ka Erelt 2001a: 78–80.

Lihtsuse huvides nimetatakse olevikulisi konverbitarindeid *des-*tarindeiks, minevikulisi konverbitarindeid aga (konverbilisteks) *nud-* ja *tud-*tarindeiks.

Konverbitarindite eitavaiks vasteiks on tarindid, mille peasõnaks on *ma-*infinitiivi abessiivivorm, kusjuures olevikus võib sellele lisanduda ka eitussõna *ilma* (a). Harvemini esineb *mitte-*eitust (b).

- a. *Kaugemale tulevikule mõtlemata* ta nõustus. Salme oli linna sõitnud (*ilma*) *õe teadmata*. Õige kartul on nii mure, et sulab suus ilma närimatagi. [A] See on *ütlematagi* selge. Niisiis, olles loomulikult tuttav Bahtini karnevaliteooriaga ja *olemata loobunud Egon Nuteri kui näitleja an sich pooldamisest*, otsustasime talle saata avaliku kirja .. [A] Mis on inimestest koosneva riigi tagatiseks töoinimesele selle eest, et ta teeniks oma leiva *võlgadesse sattumata*, katus pea kohal, *olemata sunnitud maad tühjaks jätma*. [A]
- b. *Mitte tahtes eelistada üht rahvust teisele*, on kriitiliste ja tuimade eestlaste jaoks ameeriklaste ülevoolavus siiski liig. [N] On mõeldamatu esitada tagajärge, *olles mitte olnud* osaline sündmustes .. [A]

Märkus. Edaspidi konverbitarindite juures *mata*-tarindeid käsitledes ei ole iga kord täpsustatud, et *mata*-tarindite näol on tegemist *ma*-infinitiivi tarinditega, mitte päris konverbitarinditega.

Konverbitarindid, eriti *nud*- ja *tud*-tarindid, kuuluvad eelkõige kirjaliku keele väljendusvahendite hulka. Kõnekeel tunnistab peamiselt lühemaid ja streotüüpsema ehitusega *des*- ja *mata*-tarindeid. Üldiselt aga eelistatakse kõnekeeles konverbitarindite asemel ikkagi osalauseid.

Konverbitarindid võivad olla niihästi referentsiaalselt sõltuvad kui ka sõltumatud tarindid.

§ 142 Konverbitarind esineb tavaliselt lauses vaba adverbialina, mis põhijuhul kuulub sisuliselt alistava lause kui terviku juurde, sageli alistava lausega väljendatud sündmust ajalisel, viisil, põhjuslikult vm moel konkretiseerides (→ § 146). Konverbitarind toimib seega adverbiallause infiniitse vastena. Nt

Teksti lugedes hakkas minu kujutlust otse painajalikult kiusama üks tuntud seltskonnadaam. [I] – *Kui ma teksti lugesin*, hakkas minu kujutlust otse painajalikult kiusama üks tuntud seltskonnadaam.

Sageli iseloomustab konverbitarind siiski ennekõike sündmuse osalist – selle omadust või seisundit, ja alles sedakaudu sündmust tervikuna. Sellistes konverbitarindites seostub kopulatiivne *olles* nominaalse tarindiga, mille peasõnaks on süntaktiliselt või leksikaalselt adjektiveerunud partitsiip, noomen või (seisundi)adverb. Partitsiibi adjektiveerumist näitab muu hulgas see, et selline partitsiip võib seostuda ka verbi *olema* mineviku konverbiga (*olles olnud*). Nt

Olles Jüri käitumisest nõrдинud, pööras Mare talle selja. Olles olnud aastaid erakonna tegemistega väga lähedaselt seotud, ei ole minul kordagi tekkinud kahtlust Silveri väidete tõepärasuses. [A] Olles edust innustatud, ei võtnud mees kedagi kuulda. Mart, olles rõõmust segane, kukkus edasi-tagasi jooksmas. Olles juhtunust segaduses, ei teadnud ta, mida teha. Meelis Pai sai koomas olles korralduse tagasi pöördumiseks ülevalt poolt. [N]

Nagu mineviku konverbi partitsiipne osa, nii ka adjektiveerunud partitsiip, noomen või seisundiadverb võib esineda ja sagedamini esinebki ilma *olles*-vormita. Sellised tarindid langevad nii vormilt kui ka sisult kokku partitsiibi-, noomeni- või adverbitarinditega, olles ühtlasi sünonüümsed essiivikujulise partitsiibi ja noomenitarindiga (→ § 150). Nt

Jüri käitumisest nõrдинud, pööras Mare talle selja. ~ Jüri käitumisest nõrдинuna pööras Mare talle selja. Edust innustatud, ei võtnud mees kedagi kuulda. ~ Edust innustatuna ei võtnud ta kedagi kuulda. Rõõmust segane, tormas ta välja. ~ Rõõmust segasena tormas ta välja. Juhtunust segaduses, ei teadnud ta, mida teha.

Märkus. Süntaktiliselt või leksikaalselt adjektiveerunud partitsiipe võib käsitleda ka konverbist eraldi, predikatiivi tuumana. Predikatiivne tarind ongi sel juhul partitsiipitarind, nt (*olles*) [*Jüri käitumisest nõrдинud*].

Sõltuvad konverbitarindid

§ 143 Referentsiaalselt sõltuvate konverbitarindite personaalse lausevaste grammatiline subjekt (a) ning transitiivse impersonaalse (umb- või üldisikulise) lausevaste grammatiline objekt (b) on harilikult samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga ning jääb seetõttu konverbitarindis eksplitsiitselt väljendamata.

$TS_{\text{lause}} = GS_{\text{KonvP}}$

a. *Õhtul toas istudes [Jaan istus õhtul toas] mõtles Jaan sellele kaua. Meie lähenemist märkamata [Põdrad ei märganud meie lähenemist] sõid põdrad oja kaldal rahulikult edasi. Veidi puhunud [Peeter puhkas veidi], astus Peeter jälle edasi.*

$TS_{\text{lause}} = GO_{\text{KonvP}}$

b. (*Olles*) *vaenlase poolt tagasi löödud [Meie väed olid vaenlase poolt tagasi löödud], asusid meie väed kaitsele. Kartulid lähevad keetes [Keedetakse kartuleid] pehmeks. (Vrd Kartulid lähevad keedes pehmeks [Kartulid keevad] pehmeks.) Nad tulevad kutsumatagi [Neid ei kutsuta].*

Enamasti on alistava lause tegevussubjektiks kui semantiliselt esilduvaks lauseelemendiks grammatiline subjekt, nagu eelmistes näidetes, kuid esilduda võib ka mõni muu lauseliige, näiteks millegi võõrandamatu omajat väljendav atribuut või adessiivne habitiiivadverbiaal (a), kogejalause kogejat väljendav adessiiv- või allatiivadverbiaal või objekt (b), tulemuslause elatiivadverbiaal (c), eksistentsiaallauses verbide *juhtuma*, *toimuma*, *korduma* jt puhul komitatiivadverbiaal ja verbide *tekkima*, *tärkama* jt puhul inessiivadverbiaal (d), impersonaallauses agentadverbiaal (e) (vt ka Uuspõld 1972, 1982). Tegevussubjekt võib ka alistavast lausest eksplitsiitsena puududa, jäädes kas indefiniitseks (umb- või üldisikuliseks) või selgudes kontekstist, nt agentadverbiaalita impersonaallauses (f), konversatsioonilises lauses (→ § 75), kus implitsiitseks tegevussubjektiks on harilikult kõneleja (g) (Plado 2015a), või omajamääruseta või -täiendita possessiivlause (h).

- a. *Telegrammi lugedes [Peeter luges telegrammi] läksid Peetri ~ Peetril jalad nõrgaks.*
- b. *Raamatut läbi lugematagi [Ma ei lugenuki raamatut läbi] oli mul selge ettekujutus, millega see asi lõpeb. [A] Lapsepõlvele mõeldes [Peeter mõtles lapsepõlvele] meenus Peetrile vana seinakell. Keskkoolis õppides [Peeter õppis keskkoolis] oli Peetrit huvitanud ajalugu.*
- c. *Olles mitmekülgne sportlane [Ta oli mitmekülgne sportlane], kujunes temast hea kümnevõistleja.*
- d. *Rekordit üritades [Peeter üritas rekordit] juhtus Peetriga õnnetus. Seda kuuldus [Naine kuulis seda] tärkas naisel soov lahkuda.*
- e. *Kõik need esemed on käsitsi lakitud Vietnamis parimate meistri-meeste poolt, kasutades ajaloolise retsepti järgi pähklitest valmistatud lakki [Parimad meistrimehed kasutasid ..]. [A]*
- f. *Kohale jõudes hakati kohe tegutsema. Kodust lahkudes tuleb uks lukku panna.*
- g. *Tulles tagasi inimese juurde [Ma tulen tagasi inimese juurde] – kas me olemegi nii ettearvamatud? [A] ~ Tulles tagasi inimese juurde, küsin ma, kas me olemegi nii ettearvamatud?*
- h. *Koju tulles [Ma / ta ... tulin / tuli koju] oli [mul ~ mu / tal ~ tema ..] laual värske piim, pehme sai ja arvuti. [A] Süües [Keegi / igaiüks sööb] kasvab [kellegi ~ kellelgi, igaiühe ~ igaiühel] isu.*

Transitiivse alistava lause puhul võib konverbitarindi implitsiitne grammatiline subjekt olla viiteseoses alistava lause objektiga (vahel ka adverbiaaliga), mis pole tegevussubjekt, vaid tegevusobjekt. Sel juhul on tegemist kas suhtlussituatsioonis esile tõstetud tegevusobjektiga

(a) (Plado 2015a) või pooleldi viisiadverbistunud *des*-vormiga (b). Nagu tegevussubjekt võib ka alistava lause tegevusobjekt jääda indefiniitseks (c).

$TO_{\text{lause}} = GS_{\text{KonvP}}$

- Suureks saades* [*Ta sai suureks*] sundis isa **teda** oma firmas tööle .. [A] *Kohale jõudes* [*Nad jõuavad kohale*] võetakse **neilt** passid ära .. [A]
- Raivo löi **pudeli** kolksudes [*Pudel kolksus*] lauale.
- E-maksuametis on *seda avades* [*Keegi / igaiüks avab*] juba ootamas [*Kedagi / igaiüht on ootamas*] eeltäidetud tuludeklaratsioon. [A]

Mõnel juhul võib ühes ja samas lauses eri situatsioonides esilduda kord tegevusobjekt, kord tegevussubjekt (a), mõnel juhul määrab tõlgenduse leksikaalne koosseis (b).

- Kohale jõudes* [*Nad jõudsid kohale / Töödejuhataja jõudis kohale*] andis **töödejuhataja neile** kolme peale 500 krooni. [A]
- Suureks saades* [*Poeg / *Isa sai suureks*] sundis isa **poega** oma firmas tööle. – *Vanaks jäädes* [*Isa / *Poeg jäi vanaks*] sundis **isa poega** oma firmas tööle.

Kui konverbitarindi vahetuks alistajaks on sekundaartarind, siis on konverbitarindi implitsiitne grammatiline subjekt viiteseoses selle sekundaartarindi implitsiitse subjektiga (Plado 2015a), mis alistavas lauses endas võib olla kas tegevussubjekt või tegevusobjekt. Nt

Korraldaja ei tohi keelata **publikul** [TO] *püsti seistes* [**Publik** [TS:GS] *seisab püsti*] kaasa elada ja tantsida [**Publik** [TS:GS] *elab kaasa ja tantsib*]. [A]

Konverbi eksplitsiitsed laiendid esinevad sõltuvas tarindis samal kujul nagu finiiiverbi juures, sh säilib ka objekti vormivaheldus. Nt

Lugedes raamatuid saame targemaks. – *Lugenud raamatu läbi*, viis ta selle tagasi raamatukokku.

Sõltumatud konverbitarindid

§ 144 Referentsiaalselt sõltumatu tarindina, s.o tarindina, mille lausevaste subjekt ega objekt ei ole samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga, esineb tänapäeva eesti keeles vaid *des*- ja *mata*-tarind. Nt

Päikese loojudes [*Päike loojus*] läks ilm jahedaks.

Poiss puudus koolist *vanemate teadmata* [*Vanemad ei teadnud*].

Märkus. Ehkki sõltumatuid *des*-tarindeid võib leida juba rahvalaulude keelest (nt *Venna halli astudessa, kõrvikese kõndidessa*) ning 19. sajandi deskriptiivsetes grammatikateski on neid kirjeldatud (Ahrens 1853: § 371, Wiedemann 1875: § 144), oli 20. sajandi alguseks nende kasutus siiski vägagi tagasihoidlik, piirdudes põhiliselt mõningate leksikaliseerunud tarinditega (*kellegi nähes / kuuldes* jms). Sõltumatu *des*-tarindi laiem levik 20. sajandi kirjakeeles on eelkõige Johannes Aaviku (1915b: 47, vt ka 1932: 14, 1936: 151) ja soomemõjulise kirjanikkonna teene.

Tänapäeva kirjakeeles on suhteliselt regulaarselt moodustatav üksnes intransitiivse verbiga sõltumatu *des*-tarind. Infiniittarindis saab lausevaste subjekt genitiivse vormi. Intransitiivses tarindis pole võimatu peale genitiivadverbiaali ka muude verbilaiendite esinemine, kuid harilikult on tarind siiski kaheliikmeline. Nt

Külaliste saabudes tehti veel viimaseid ettevalmistusi. *Kontserdi lõppedes* ei tahtnud ovatsioonid vaibuda. *Päästjate sündmuskohale jõudes* põles lahtise leegiga maja esimene korrus. [A]

Märkus. Konverbitarindi tegevussubjekt saab olla ainult genitiivis. Nominatiivne subjekt, nagu lauseis *Ma aina vabandasin ja vabandasin, ise taipamata, mille eest*. [N] *Ootajad läksid laiali, paljud neist kehva asjaajamist kirudes* (~ *paljud neist läksid kehva asjaajamist kirudes*) jääb väljapoole sekundaartarindit, moodustades viimasega pigem elliptilisi või vaeglauseid. Vaeglausega on tegemist ka näites *Mart lahkunud* (~ *Kui Mart oli lahkunud*), *hakkasime meiegi minema*. Näidetes *Istusin, pea rinnale vajunud. Töö tehtud, läksime minema* aga on alistuvaks tarindiks absoluuttarind (→ § 153).

Omastavaline määrus võib sõltumatust *des*-tarindist ka puududa, kui selle referendiks on kõneleja ja/või referent selgub kontekstist. Nt

Hommikul ärgates oli lumi maas. *Tulles* oli veel pime. *Kohale jõudes* oli fuajee tühi ja gurut mitte kusagil [A]

Märkus. Pikka aega valitses eesti keele normatiivses süntaksis (Loorits 1923a, Muuk, Tedre 1930 jm) seisukoht, et genitiivadverbiaalita sõltumatu tarindiga laused, nagu ka sõltuva tarindiga laused, milles alistava lause tegevussubjekt ei vormistu grammatilise subjektina ja/või on implitsiitne (nt *Linnale lähenedes valdas mind suur väsimus. Töötades hakkas higi voolama*), on vigased. Ehkki Aavik oli selles küsimuses palju paindlikum (vt nt Aavik 1936: 152), püsis jäik samasubjektilisuse reegel normatiivses süntaksis 1960. aastateni.

Intransitiivse verbiga sõltumatuid *mata*-tarindeid keelekorpusetes ei leidunud.

Transitiivsetest verbidest saab genitiivadverbiaaliga tarindeid moodustada vaid piiratud arvul. *des*-tarindid on moodustatavad verbidest *nägema*, *kuulma* ja *arvama*, harva *teadma* (a), *mata*-tarindid verbidest *nägema*, *märkama* ja *teadma* (b). Tarindid on leksikaliseerunud – kummalgi juhul ei saa tarindis esineda ei objekti ega muid laiendeid. *mata*-tarindeid ühendab tähendus 'salaja' ning genitiivadverbiaaliks on sagedamini umbmäärane asesõna *keegi*.

- a. Inimene jäi *minu nähes* auto alla. *Venna kuuldes* ta nii ei räägi. *Minu arvates* ei vasta see jutt tõele. Surnud on aga teinud seda *meie teades*. [I]
- b. Ta ei osanud olla ega käituda ja nii katsus ta varakult *kellegi nägemata* varsti kaduda. [A] .. infolekitaja oleks pidanud leidma võimaluse *kellegi märkamata* sadu tuhandeid lehekülgi kopeerida .. [A] Nutitelefon võib *omaniku teadmata* arve suuremaks teha. [N]

Märkus. Haruharvu juhunäiteid objekti kasutamise kohta sõltumatus *des*-tarindis võib siiski leida. Nii on Helen Plado (2015a: 340) leidnud enam kui 1700 *des*-korpusenäite hulgast kaks objektiga sõltumatut tarindit: *Ja nüüd, kaheksa aastat hiljem, viimseni luitunud „Linda“ kõrtsis, kapelli mängides Valgre kaheksa aasta eest komponeeritud valssi, küsisin, uudishimust ja võõrastusest elevil .. [I] Näitleja lavaline võlu (V. Panso väljend) on üks neid tabamatuid ja sõnastamatuid omadusi, mis värvib vägagi erinevaid rolle ning loob lisatähendusi, mis kaovad teise näitleja mängides sama rolli.* [T]

Osa transitiivverbe (*ütleva*, *tunnistama*, *otsustama*, *arvestama*, *arvesse võtma* jms) laseb moodustada ilma genitiivadverbiaalita sõltumatuid *des*-tarindeid. Tarindi implitsiitse subjekti referendiks on harilikult kõneleja. Needki tarindid on mõnevõrra leksikaalselt kinnistunud. Nt

Ausalt öeldes ei juhtunud Cannes'i festivalil üldsegi üllatusi. [A]
Need on talle iseloomulikud, ja *patuga pooleks öeldes* isegi sobivad talle. [I] *Eeltoodut arvestades* jagunevad tänapäeva sümfooniaorkestris kasutatavad pillid kolme rühma. [A]

Eelkõige verbist *ütleva* on võimalik moodustada ka genitiivadverbiaalita sõltumatuid pooleldi määrsõnastunud *mata*-tarindeid, mille implitsiitne subjekt ei pruugi küll tingimata kõnelejale viidata. Nt

Kes on timukas ja kes ohver, on *ütlematagi* kõigile selge. [A]

Nii seda kui ka mõningaid kinnistunud *öeldes*-tarindeid, kus konverb *öeldes* vaheldub *da*-infintiiviga (nagu *ausalt öeldes* ~ *öelda*) võib funktsioonilt pidada ka üldlaiendeiks (→ § 125).

Osa sõltumatuna kasutatud *des*-vorme – *võrreldes*, *alates* ja *lõpetades* (a) ning *mata*-vormid *rääkimata*, *hoolimata* ja *vaatamata* on grammatiseerunud kaassõnadeks (b) (vt Uuspõld 2001).

- a. *Alates 1959. aastast* (~ *1959. aastast peale*) on kümnnokk-luik Lääne-Eestis pidevalt pesitsenud. Kõik on siin kollakashall *alates templivaremeist ja lõpetades politseimundriga* (~ *kuni politseimundrini*). *Võrreldes keelpillidega* saavutasid puhkpillid oma tehnilise küpsuse märgatavalt hiljem.
- b. Vanasti polnud kiirronge, *rääkimata diislrongidest*. *Hoolimata õliriitusest ja kummisaabastest* said mehed juba esimese paadi kaldale tõmbamisel märjaks. *Kõigile sellistele repressiooniabinõudele vaatamata* rahva vastupanu kasvas.

Märkus. Ka keeletüpoloogiliselt on sõltumatud konverbitarindid vähem levinud kui sõltuvad. Suure tõenäosusega kehtib implikatiivne universaal, et kui keeles on sõltumatuid tarindeid, siis on seal ka sõltuvaid tarindeid, aga mitte vastupidi (König, Van der Auwera 1990: 339).

Konverbitarindite ajasuhted alistava lausega

§ 145 *des*- ja *mata*-tarindid väljendavad harilikult alistava lause sündmusega samaaegset sündmust (a), *nud*- ja *tud*-tarind aga sellele eelnevat sündmust (b). Samaaegsuse asemel võib punktuaalsete (kestuseta) verbide *des*-vorm osutada ka vahetule eelnevusele (c) või järelasendis järgnevusele (d).

- a. Samas tõusis blondiin *lahkelt naeratades* arvuti tagant ja liikus ees. [I] Omavahel vaieldes tulid postkontori juurde kaks noort meest, astusid *seisjaid nägemata* neist mööda, uksest sisse. [I]
- b. *Kooli lõpetanud*, sõitis Olga Peterburi. *Vaenlase poolt tagasi löödud*, asusid meie väed kaitsele.
- c. *Jõudes* ~ *jõudnud mõtetega nii kaugele*, tundis ta piinlikkust.
- d. Ta jäi majja vaid viivuks, *lahkudes ukse kaudu*, mis viis otse kotta.

Märkus. Paljudes 20. sajandi esimese poole normatiivsetes grammatikates lubati *des*-tarindit kasutada üksnes tegevuste samaaegsuse korral.

Sellele oli vastu Aavik (vt nt 1936: 152–153), kuid grammatikatest kadus selline nõue alles alates Kristjan Kure grammatikast (1948: 85). Vt ka Uuspõld 1966: 46–47.

Konverbitarindite tähendused ja vahekord muude tarinditega

§ 146 Konverbitarindeil pole üldjuhul ühe või teise tähenduse väljendamiseks erivahendeid – üheselt tõlgenduvaid käändevorme ega ka (väheste eranditega) partikleid ja sidesõnu. Tarind saab ühe või teise tõlgenduse kontekstis.

Konverbitarindid võivad väljendada nii neid tähendusi, mida tüüpjuhul antakse edasi rindosalausega, kui ka tähendusi, mida tüüpjuhul väljendavad adverbiaallused. Seetõttu on konverbitarindid enamasti üsna vabalt asendatavad vastavate osalauseetega. Peale osalauseete on konverbitarindeid mõnel juhul võimalik asendada ka nominalisatsiooni käände- või kaassõnalise vormiga.

1. Kui konverbitarind väljendab rinnastusele omaseid tähendusi, siis alistub ta alistavale lausele üksnes vormiliselt. Niisugused tarindid võivad väljendada:

- alistava lausega tähistatud sündmusega kaasnevat või kaasnemata jäävat sündmust – *des-* ja *mata-*tarind. Tarindid on seejuures enamasti asendatavad ühendavalt (*des-*tarind) või eitav-ühendavalt (*mata-*tarind) seotud rindosalausega (→ 22 § 8). Kui mitte arvestada referentsiaalseid suhteid, siis semantiliselt ühendab niisugust konverbitarindit alistava lausega üksnes aja ja koha ühtsus. Nt

Aeg-ajalt vaatab abiline oma bloknooti, hoides pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul. [I] ~ .. ja hoiab pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul / kusjuures ta hoiab pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul.

Ervin läks kohe minema, teisi ootamata. ~ .. ega oodanud teisi.

- alistava lause sündmusega kaasnevat, kuid samas sellele vastanduvat sündmust – *des-*tarind. Tarindis võib esineda vastandusmarker *aga*. Tarindid on asendatavad vastandava rindosalausega. Nt

Ta võitis kaks esimest setti, kaotades (aga) neli järgmist. [A] ~ .. kuid kaotas neli järgmist.

- alistava lause sündmuse selgitust – *des-* ja *mata-*tarind. Tarindis võib esineda seletusmarker *nimelt* vms. Nt

Ta tegi eksami suurepäraselt, (*nimelt*) *vastates veatult kõigile küsimustele*. ~ .. *nimelt vastas veatult kõigile küsimustele*.

Ta tegi eksami suurepäraselt, (*nimelt*) *kordagi eksimata*. ~ .. *nimelt ei eksinud ta kordagi*.

2. Alistavale lausele nii vormilt kui ka sisult alistuvad konverbi-tarindid võivad väljendada järgmisi adverbiaalseid tähendusi:

- viisi või vahendit – *des-* ja *mata-*tarind. Viisitõlgendus ilmneb kõige selgemini nende konverbide puhul, mis kuuluvad põhi-verbiga samasse tähendusrühma (nt liikumisverbid: *käib longates*, kõneverbid: *räägib kogeledes* vms) (a), muudel juhtudel on raskem tõmmata piiri viisi ja pelga kaassündmuse vahele (b). Vahenditähenduse korral on põhipredikaadiga tähistatu konverbiga väljendatud tegevuse tulemuseks (*sulab kuumutades* vms) (c). Tüüpiline viisi- ja vahendimäärus on esmaselt lihtlause liige, mistõttu sellist *des-*tarindit ei saa harilikult kõrvallausega asendada. *mata-*tarindit siiski võib asendada tingivas kõneviisis öeldisverbi sisaldava viisilausega, mis algab sidendiga *ilma et* (d) (→ 22 § 69).

- a. „Õnn .. õnn kaasa!“ hüüdis Bilbo *külmast kokutades*. [I]
Eriti metsas, kus öökull võib kavakindlalt ja *kokutamata* oma armulaulu partnerile jätkata, nii et too pettust üldse ei avasta, olles ise hoopis kägu. [A]
- b. *Marsilaulu vilistades* lahkusid poisid laagrist.
Kära tekitamata ronisid nad narile ja heitsid pikali. [I]
- c. Jaapanlased loodavad *süües* võõrapärasest kalaliigist vabaneda. [N] ~ Jaapanlased loodavad *söömise*ga ~ *söömise abil* / *teel* võõrapärasest kalaliigist vabaneda.
Ravikuuri läbi tegemata ei ole võimalik haigusest jagu saada.
- d. Söitsin südaööl TU-ga Moskvast välja, *laevale teatamata ja teadmata*, kus *laev on*. [I] ~ .. *ilma et oleksin laevale teatanud ja teadnud, kus laev on*.

- aega – *des-* ja *nud-*tarind. Tarindid on asendatavad ajalausega (→ 22 § 53 jj). Nt

Tallinnast väljudes olid Eestis puud alles pungades, *Riiale lähenedes* nägin rohetavaid metsi. [I] ~ *Kui ma Tallinnast väljusin*, olid Eestis puud alles pungades, *kui ma Riiale lähenesin*, nägin rohetavaid metsi.

Jäänud üksinda, tegi noormees endale ränki etteheiteid. [I] ~ *Kui noormees oli jäänud üksinda*, tegi ta endale ränki etteheiteid.

- põhjust – kõik tarindid. Tarindid on asendatavad põhjusega (→ 22 § 76 jj). Nt

Pahandust kartes lahkusid poisid laagrist. ~ *Et poisid kartsid pahandust*, siis lahkusid nad laagrist.

Ta luges neid lehekülgi „Anna Kareninast“, kus Anna, *leidmata teist lahendust*, heidab end rongi alla. [I] ~ .. kus Anna heidab end rongi alla, *sest ta ei leia teist lahendust*.

Elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu, olid kolleegide küllakutsed talle teretulnud vahelduseks. [I] ~ *Et ta oli elanud päevast päeva, aastast aastasse ühetoonilist elu* ..

Üksi koju jäetud, oli tal võimalus segamatult tegutseda. ~ *Et ta oli üksi koju jäetud*, oli tal võimalus segamatult tegutseda.

- tagajärge – väga harva *des*-tarind (Plado 2015a: 318–319). Nt

Leda oli talust juba lahkunud, kuid Siniaas redutas veel seal, *seades ohtu ka Luige*. [I] Internetipanga klientide arv kasvas 361000-ni (290000), *moodustades 56% klientide koguarvust*. [A]

- otstarvet – *des*-tarindid, kus *des*-vormis on soovi või kavatsust väljendav verb, mis seostub põhitegevust väljendava *da*-infinitiivse verbiga. Tarindid on asendatavad otstarbelausega (→ 22 § 82 jj), kuid kuivõrd konverb ise toimib siin leksikaalse otstarbemarkeriina, siis tarindi asendamisel otstarbekõrvallausega asendub konverb muude otstarbemarkeritega. Nt

Hommikuti ronisid nad karjakaupa majade juurde, *lootes leida sealt mingit söögipoolist*. [I] ~ (*selleks*) *et leida sealt mingit söögipoolist*.

- tingimust – *des*- ja *mata*-tarindid. Tarindid on asendatavad tingimuslausega (→ 22 § 86 jj). Nt

Tõmmates kõik külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, teeme vägivalda inimese tundeelule. [I] ~ *Kui tõmbame kõik külma loogika ja karmi järjekindluse liistule*, (siis) teeme ..

Teoseid endid üksikasjalikult analüüsimata on raske otsustada, kui kaugele sellel teel konkreetsetes näidendites on mindud. [I] ~ *Kui teoseid endid üksikasjalikult ei analüüsita*, (siis) on raske otsustada ..

Arvestades teie kunagist dokumentalistikarjääri, kas te tahaksite teha dokumentaalfilmi inimlikest kannatustest, Kosovost? [A] – *Kui arvestada teie kunagist dokumentalistikarjääri*, ..

Märkus. Tingimust väljendavate ning tingimuslausega asendatavate *des*-tarindite puhul on märgata tendentsi kasutada alistava lause algul korrelaati *siis*, justnagu *des*-tarind olekski kõrvallause. Nt *Vaadates mehe senist karjääri, siis midagi huvitavat sealt vastu ei vaata.* [A]

- mööndust – kõik tarindid. Mööndus on seejuures väheseid erandeid, mida saab ka konverbitarindis markeerida möönvate partiklitega. Tarindid on asendatavad mööndlausega (→ 22 § 90 jj). Nt

Meie, kuuldes paremini kui kurt Beethoven, kuuleme ometi tuhat korda vähem. [I] ~ *Meie, ehkki / kuigi kuuleme paremini kui kurt Beethoven .. Sophie üllatuseks saab Claire tema kirjast innustust ja ehkki olles nüüd juba vanaema, otsustab ta sõita Veronasse viga parandama.* [A] ~ .. *ehkki ta on nüüd juba vanaema, otsustab ta sõita Veronasse viga parandama.*

Jõudmata veel oma uude ülesandesse õieti süveneda, oli talle ometi kohe selge, et siin tuleb kõik võimed ja oskused mängu panna. ~ Kuigi ta ei jõudnud veel oma uude ülesandesse õieti süveneda ..

Elus küll rohkesti pisaraid näinud, oli ta seekord liigutatud. [I] ~ *Ehkki ta oli elus küll rohkesti pisaraid näinud ..*

Olgugi siia marsiroodu ridadesse kohale needitud, pulbitses tas elutahe vahest võimsamini kui kunagi varem. [I] ~ *Kuigi ta oli siia marsiroodu ridadesse kohale needitud ..*

Peamiselt aega (a) väljendavad *des*-tarindid ja tingimust (b) väljendavad *des*- ja *mata*-tarindid on mõnikord asendatavad ka nominalisatsiooniga (→ § 159).

- Maaelu arengu poliitikast rääkides pean kohe algatuseks täpsustama, et jutt käib ÜPP osaks olevast maaelu arengu poliitikast.* [A] ~ *Maaelu arengu poliitikast rääkimisel ..*
- Tegevusi planeerides tuleks lähtuda võimalustest. ~ Tegevuste planeerimisel ..*
Võimalusi arvestamata ei tohiks tegevusi planeerida ~ Võimaluste arvestamiseta ..

Kirjandust konverbitarindite kohta: NEDJALKOV, VLADIMIR P. 1995. Some typological parameters of converbs. | PLADO, HELEN 2015a. The subject of the Estonian *des*-converb. | PLADO, HELEN 2015b. *des*- ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. | SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. | UUSPÖLD, ELLEN 1966. Määrusliku *des*-, *mata*-, *nud*- (*nuna*-) ja *tud*- (*tuna*-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. | UUSPÖLD, ELLEN 1972. Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lausetes. |

UUSPÖLD, ELLEN 1975. Lauselühendi probleeme tänapäeva eesti keeles. | UUSPÖLD, ELLEN 1982. Viron verbien infiniittisten rakenteiden subjektisääntöjä. | UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des-* ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. | VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2003/2004. Estonian converbs – with special emphasis on early 18th-century literary languages. | YLIKOSKI, JUSSI 2000. Konverbeista ja konverbirakenteista.

Partitsiibitarindid

Üldist

§ 147 Partitsiibitarind ehk kesksõnatarind on infiniittarind, mille peasõnaks on partitsiip või selle eitav vaste. Partitsiibid on adjektiivide omadustega verbivormid. Aja- ja tegumoekategooria alusel eristatakse nelja partitsiipi: isikulise tegumoe oleviku partitsiip ehk *v*-kesksõna, umbisikulise tegumoe oleviku partitsiip ehk *tav*-kesksõna, isikulise tegumoe mineviku partitsiip ehk *nud*-kesksõna ning umbisikulise tegumoe mineviku partitsiip ehk *tud*-kesksõna.

	PERSONAAL	IMPERSONAAL
OLEVIK	<i>lugev</i>	<i>loetav</i>
MINEVIK	<i>lugenud</i>	<i>loetud</i>

Jaatavate partitsiipide regulaarseiks eitavaiks vasteiks on *mitte*-prefiksiga partitsiibid: *mittelugev*, *mitteloetav*, *mittelugenud*, *mitteloetud*, *nud-* ja *tud-*partitsiipide vasteiks ka *mata*-tarindid: *sõmata* (inimene), *lugemata* (raamat).

Märkus. Mõningate seisundiverbide oleviku partitsiipide eitava vastena kasutatakse ka *eba*-prefiksit, nt *ebameeldiv*, *ebaustav* jne, ning modaalse tähendusega *tav*-partitsiipide (harva muude kesksõnade) eitava vastena *matu*-tuletisi: *lubamatu*, *arusaamatu*, modaalse tähenduse korral ka *loetamatu*.

Partitsiibitarindis säilivad finiiitverbi laiendid ja nende vorm, sealhulgas *v-* ja *nud-*tarindis ka objekt (a). *tav-* ja *tud-*tarindis objekti olla ei saa, küll aga võib seal esineda tegevussubjekt NPgen + *poolt*-kujulise, genitiivse või elatiivse agentadverbiaalina (b). Nt

- a. *seisev* (mees), *tänaval seisev* (mees), *ajalehte lugev* (mees), *ajalehte läbi lugenud* (mees), *möödakäijatele häbematusi öelnud* (mees);

- b. *Jüri poolt eile kirjutatud (aruanne), meie tehtud (töö), koidest puretud (riided)*

Genitiivne agentadverbiaal esineb üksnes passiivses tarindis (*meie tehtud (töö)*) ning seda kasutatakse harva koos muude verbilaienditega, st genitiivadverbiaaliga partitsiibitarind on teiste genitiivadverbiaaliga sekundaartarindite kombel harilikult kaheliikmeline.

Märkus. Heete Sakhai (2011a: 20) väitel on TÜ kirjakeele tasakaalus korpuses vaid 3% genitiivadverbiaaliga tarindeid sellised, kus partitsiibil on peale genitiivadverbiaali ka muid laiendeid, nt ***Kaks aastat tagasi Anu Tali loodud*** eri riikide muusikutest (*Eesti, Soome, Saksa, Prantsuse, Läti, Vene ja Šveits*) koosnev Eesti-Soome sümfooniaorkester on eesti muusikaelus omapärane nähtus. [A]

Partitsiibitarind esineb lauses: a) atribuudina (mittelauselise relatiivklausina), b) predikatiivina, c) predikatiivadverbiaalina.

- a. *meid tervitanud mees*
 b. *Mees on tööst väsinud.*
 c. *Mees tuli tööst väsinuna koju.*

Väljaspool sekundaartarindit esineb a) *nud-* ja *tud-*partitsiip verbi liitvormi osana koos *olema-*verbi või eitussõnaga, b) *tud-*vorm perifrastilise impersonaalivormi komponendina koos *saama-*verbiga (→ 3 § 118).

- a. *Mees on töötanud. Tööd on kõvasti tehtud. Mees ei maganud. Ei räägitud tött.*
 b. *Saab kõvasti tööd tehtud. Aknad sai suletud.*

Partitsiibitarind atribuudina

§ 148 Oleviku partitsiibid esinevad lauses nii ees- kui ka järelasendis käändes ja arvus ühilduva atribuudina (a), mineviku partitsiibid eesasendis ühildumatu, järelasendis ühilduva atribuudina (b) ja *mata-*tarindid ühildumatu atribuudina (c). Järeletribuut on alati mitterestriktiivne.

- a. *Ninna kargas viinaks muutuva jumalavilja lõhn.* [I] *Ta manas näole naeratuse, peenelt kahtleva, ülalt alla vaatava.* [I] *Vestluse teevad elavaks näitlejate poolt esitatavad etüüdid.* [I] *Seda unistust, kunagi nii selgesti kujuteldavat, ei suutnud ta täita.* [I]

- b. *Sõjaväest tulnud* poistele tehti ülikooli sisseastumisel soodustusi. *Metsaga põhjatuulte eest varjatud* aasal kasvas ilusal kevadel palju lilli. Oma masinat, vana ja *kulunut*, kuid *hoolikalt parandatud*, ta tundis.
- c. Nende *algul avanemata* tagamaade ulatuses ja ilmes ongi luule ühiskondlik funktsioon. [I] Viljavihud, osalt hakkidesse pandud, *osalt panemata*, jäid põldudele. [I]

Atributiivne partitsiibitarind võib olla nii verbiline (adjektiveerumata) kui ka adjektiveerunud. Adjektiveerumata *v-* ja *nud-*atribuudi sisusuhe oma põhjaga on analoogiline finiiitverbi ja subjekti suhtega (a) ning *tav-* ja *tud-*atribuudi suhe põhjaga finiiitverbi ja objekti suhtega (b).

- a. *Põgenev* loom [Loom *põgenes*] tormas metsa poole. *Soomest Tallinnasse tulnud* lauljad [Lauljad *olid tulnud Soomest Tallinnasse*] viidi hotelli. *Magamata* autojuht [Autojuht *ei olnud maganud*] tegi avarii.
- b. *Tagaaetav* loom [Looma *aeti taga*] tormas metsa poole. *Soomest Tallinnasse saadetud* lauljad [Lauljad *olid saadetud Soomest Tallinnasse*] viidi hotelli. *Veel lõpetamata* töö [Tööd *ei ole veel lõpetatud*] eest tasu ei makstud.

Kuivõrd impersonaalsed partitsiibid ja neile vastavad *mata-*vormid iseloomustavad atribuudina tegevusobjekti, mis finiiitverbi juures esineb grammatilise objektina (*tagaaetav loom – Looma aeti taga*), siis intransitiivsetest verbidest moodustatud partitsiipidega tarindeid tavaliselt selles positsioonis kasutada ei saa. Leidub siiski verbe, mis olles küll üldjuhul intransitiivsed, võimaldavad sekundaarselt ka transitiivset kasutust. Nt

valusaks magatud õlg – Ta *magas* õla *valusaks*.

Mõnel juhul, peamiselt mõningate suhtlusverbide puhul ei pruugi atributiivse partitsiibi põhjaks olla finiiitverbi grammatiline objekt. Nt

vastatud / vastamata kiri – *vastati / ei vastatud* kirjale
palju räägitud probleem – probleemist *räägiti palju*
väidetavad tulemused – *väidetakse*, et saadavad / saadud tulemused on ..

Adjektiveerumata oleviku kesksõnad väljendavad harilikult teise sündmuse ajal jätkuvat sündmust, jättes lahtiseks selle algus- ja lõppaja (a). Mineviku kesksõnad ning kesksõnaline *mata-*vorm väljendavad sündmust, mis on alanud enne teist sündmust. See, kas

kesksõnaga väljendatud sündmus on teise sündmuse alguseks lõppenud (b) või mitte (c), oleneb aspektist ja kontekstist.

- a. *Seeni korjav* tüdruk jalutas metsas ringi. *Serveeritavad* toidud olid suurepärased.
- b. *Oma seemned ära korjanud* tüdruk läks koju. *Loomadega tehtud* katsetest ilmneb, et uuel ravimil on tulevikku. *Tegemata töö* eest neile tasu ei makstud.
- c. *Juba kaks tundi seemni korjanud* tüdruk hakkas ära väsima.

Sündmus, millega partitsiibitarindiga väljendatud sündmus ajaliselt suhestub, on harilikult alistava lause sündmus, nagu eelmistes lausetes, s.o partitsiibid väljendavad tavaliselt relatiivset aega. Kuid atributiivse partitsiibitarindiga väljendatu võib olla lokaliseeritud ka kõnehetke suhtes, s.o partitsiibid võivad edasi anda ka absoluutset aega. Nt

Seal seisev mees oli kunagi tuntud sportlane. *Meid tervitanud* mees on tuntud sportlane.

Kui atributiivse partitsiibitarindi põhisõna on omakorda atribuuat sündmusliku substantiivi juures (nt järgmises lauses sõna *pilt* juures), võib partitsiibitarind ajaliselt seostuda kas sellega või alistava lausega. Seetõttu võib üht ja sama ajasuhet edasi anda kord oleviku, kord mineviku partitsiibiga. Nt

Pilt ukseks seisvast ~ seisnud emast on mulle kallis tänaseni.

Partitsiibitarindiga ei ole siiski võimalik edasi anda kõiki neid ajatähendusi, mida saab väljendada relatiivlausega, nt erinevaid minevikuaegu:

inimene, kes kaotas oma passi	passi kaotanud inimene
inimene, kes on kaotanud oma passi	
inimene, kes oli kaotanud oma passi	

Partitsiipide adjektiveerumise korral tõuseb esiplaanile vaatlushetke seisund, seejuures ajasuhe ning kausatiivsuse-refleksiivsuse erinevus ja sellega kaasnev tegumoe erinevus jääb tagaplaanile, mõnel juhul neutraliseerub, nagu *lugupeetud ~ lugupeetavad kuulajad, austatud ~ austatav juubilar, ärritatud ~ ärritunud mees* jne. Adjektiveerunud partitsiipatribuudi suhe põhjaga vastab alati subjekti ja partitsiip-predikatiivi (→ § 150) suhtele. Nt

Ärritunud ~ ärritatud kliendid [Kliendid olid ärritunud ~ ärritatud] nõudsid juhatajat.

Sellised partitsiibid ei erine kategooriaalse tähenduse (omadus, seisund) poolest pärisadjektiividest. Tegemist pole siiski sõnaliigi täieliku vahetusega, vaid üksnes osalise süntaktilise omadussõnatumisega, mis avaldub küll adjektiveerunud partitsiibi seostumises adjektiivile omaste määralaienditega (*üsna lugupeetud mees*), võimaluses esineda ka predikatiivina (*see mees on lugupeetud*) jm, mitte aga individuaalse leksikaalse tähenduse muutumises (vrd *mees (on) juhtunust löödud*).

Adjektiivile lähedased on ka üldist ajasuhet ('igal ajal', 'üldse') ja sellega kaasnevat modaaltähendust väljendavad oleviku partitsiibid. Nt

käänduv omadussõna 'omadussõna, mis käändub = võib käänduda'; *söödav* puuvili (1) 'puuvili, mida (parajasti) süüakse', (2) 'puuvili, mida (üldse) süüakse = on võimalik süüa'; *haritav* maa (1) maa, mida (parajasti) haritakse, (2) maa, mida (üldse) haritakse = on võimalik / vajalik harida

Ühisjooned finiitvormiga ning kasutusregulaarsus võimaldavad selliseid üldajalisi partitsiibivorme pidada verbi morfoloogilisteks vormideks. Ebaregulaarse kasutuse tõttu ei ole aga otstarbekas käsitleda verbidena oleviku kesksõnade *matu*-liitelisi ning *eba*-prefiksilisi eitavaid vasteid. Selliste kesksõnade eitavaid vasteid moodustab regulaarselt üksnes prefiks *mitte* (vt Uuspõld 1978a). Nt

ületatav / ületamatu tõke, aga: *tehtav / *tehtamatu* asendus; *süttiv / süttimatu* materjal, aga: *sädemest süttiv / *sädemest süttimatu* materjal; *võidetav / võitmatu* väejuht, aga: *võidetav / *võitmatu* ~ *võidetamatu* lahing; *püsiv / ebapüsiv* koosseis, aga: *muutuv / *ebamuutuv* koosseis

§ 149 Atributiivseid partitsiibitarindeid saab harilikult asendada relatiivlausega. Nt

Üha kergemeelsemasse naljatujju sattuv majaisa laskub nende sõnade juures ühele põlvele. [I] – Majaisa, kes *üha kergemeelsemasse naljatujju satub*, laskub nende sõnade juures ühele põlvele.

A. Kallas kinnitab, et „*Tabamata imes*“ käsitletavat ained põimuvad kõik üksteisega. [I] – A. Kallas kinnitab, et ained, *mida käsitletakse* „*Tabamata imes*“, põimuvad kõik üksteisega.

Umbsest bussist väljunud mees hingab täie rinnaga jahedat ööõhku. [I] – Mees, kes on väljunud umbsest bussist, hingab täie rinnaga jahedat ööõhku.

Tugevalt, karmilt, puhtalt hoidsid nad oma armastust, vanemate või saatuse poolt määratud meest. [I] – Tugevalt, karmilt, puhtalt hoidsid nad oma armastust, meest, kes oli vanemate või saatuse poolt määratud.

Vastupidist takistavad ülal mainitud piirangud partitsiibitarindi põhjale. Kesksõnatarindiga on asendatavad põhiliselt vaid need relatiivlauseid, mille relatiivpronoomen on grammatiline subjekt (a) või grammatiline objekt (b), komplementadverbiaalina toimiva asesõnaga lauseist aga vaid mõningate suhtlusverbidega laused (c, vrd d).

- a. inimene, *kes mind ootas – mind oodanud* inimene
- b. inimene, *keda oodati – oodatud* inimene
- c. kiri, *millele vastati – vastatud* kiri
- d. inimene, *kellega / kellest räägiti – *räägitud* inimene

Erinevalt relatiivlausest ei saa partitsiibitarind laiendada pronoomenit. Nt

*sina, kes sa mind ootasid – *mind oodanud* sina

Partitsiibitarind predikatiivi ja predikatiivadverbiaalina

§ 150 Partitsiibitarind laiendab predikatiivina (a) kopulatiivset *olema*-verbi, predikatiivadverbiaalina (b) muid verbe, kuid iseloomustab nimisõnafaasi referenti – predikatiivina subjekti, predikatiivadverbiaalina subjekti või objekti referenti. Predikatiivadverbiaalina võib kesksõna olla peale nimetava ka olevas ja saavas käändes.

- a. *Ta on kergesti ärrituv. See toit on söödav. Veskimees on väsinud. Laud on kaetud / katmata. Maja on vanaisa ehitatud. Suur juht Edgar on kõigi poolt armastatud. Mul on ülesanne lahendatud / lahendamata. Mul on poes käidud / poes käimata.*
- b. *Tööd said tehtud / jäid tegemata. Tööd saadi tehtud / jäeti tegemata. Mul jäi seal käimata. Erutusest värisevana tormas ta tuppa. Praad paistis söödavana. Ta tuli väsinuna / vaevatuna koju. Ta jättis lapse nutvana ootama. Ta muutus kergesti ärrituvaks. Kati muutis end meestele ahvatlevaks. Ta jõi end surnuks. Nad jäidki petetuks.*

Lause, milles predikatiivina esinevad mineviku partitsiibid ja kus *olema*-verb on olevikus või lihtminevikus, langeb väliselt kokku lausega, mille predikaat on mineviku liitaja vormis. Nt

Tüdruk on / oli üllatunud. Uks on / oli suletud.

Erinevalt liitmeneviku vormi koosseisu kuuluvast partitsiibist on predikatiivne partitsiip süntaktiliselt adjektiveerunud. Selles on esiplaanile tõstetud olevikulise või minevikulise vaatlushetke seisund, mitte selle seisundini viinud tegevus. Predikatiivi põhjana aga võib *olema*-verb ise olla liitaja vormis, samuti on seda elusa subjekti puhul võimalik impersonaliseerida. Nt

Tüdruk on olnud / oli olnud üllatunud. Uks on olnud / oli olnud suletud.
Ollakse / oldi üllatunud / üllatatud.

Partitsiip predikatiivina moodustab koos *olema*-verbiga semantilise predikaadi, kuid mitte süntaktilise predikaadi nagu verbi liitvormi osana. Seejuures mineviku partitsiibid predikatiivina moodustavad koos *olema*-verbiga retrospektiivse verbikonstruktsiooni – *nud*-partitsiip ja sellele vastav *mata*-vorm aktiivi retrospektiivi (*Ta on sellest üllatunud. Ta on magamata*) (→ 3 § 29), *tud*-partitsiip ja sellele vastav *mata*-vorm passiivi retrospektiivi ehk seisundipassiivi (*Lauad on kaetud / katmata*). Passiivse retrospektiivse konstruktsiooni dünaamilise alaliigina on käsitatav ka verbi *saama* ja *jääma* ühendid predikatiivadverbiaalina toimiva *tud*-partitsiibiga või *mata*-vormiga (*Tööd said tehtud / jäid tegemata*) (→ 3 § 29, 116).

Muid verbe laiendava predikatiivadverbiaali korral on *v*- ja *nud*-partitsiibiga tarindi lausevaste grammatiline subjekt ning *tav*- ja *tud*-partitsiibiga tarindi puhul grammatiline objekt referentsiaalselt identne intransitiivse alistava lause subjektiga (a) ning transitiivse alistava lause subjekti või objektiga (b).

- a. *Erutusest värisevana* [**Ta** värises erutusest] tormas **ta** tuppa. **Ta** istus väsinuna [**Ta** oli väsinud] pingil.
Ta istus mahajäetuna [**Ta** oli maha jäetud] pingil.
- b. Alaline pingulolek muutis **ta** kergesti ärrituvaks [**Ta** ärritub kergesti]. **Ta** saatis **nad** väsinuna [1. **Ta** oli väsinud. 2. **Nad** olid väsinud] koju. **Toimetaja** andis artikli autorile vihale aetuna [**Toimetaja** oli vihale aetud] tagasi. Toimetaja andis **artikli** autorile *parandatusena* [**Artikkel** oli parandatud] tagasi.

Ajasuhete väljendamise poolest sarnaneb predikatiivadverbiaal pigem atribuudi kui predikatiiviga, olles kord verbi (a), kord adjektiivi (b) omadustega.

- a. *Parajasti oma tööd lõpetavana* ei saanud ta meiega tulla.
- b. *Üllatununa ~ üllatatuna* vaatas ta kõneleja poole.

Essiivvormilisel kesksõnalisel määrusel, kui see iseloomustab subjekti, on ühisjooni konverbiga, olles sageli sellega vaheldatav (→ § 142). Neile mõlemale on sisult lähedased viisiadverbiaalina esinevad **partitsiipide *lt*-adverbistused**. Nt

Kõike kahtlustavana ~ kõike kahtlustades ~ kõike kahtlustavalt uuris ta ümbrust. *Erutusest värisevana ~ erutusest värisedes ~ *erutusest värisevalt* tormas ta tuppa. *Mängust tüdinuna ~ (olles) mängust tüdinud ~ mängust tüdinult* jooksis ta tuppa. *Paberile kirjutatuna ~ (olles) paberile kirjutatud ~ paberile kirjutatult* polnud need sõnad enam nii mõjuvad.

Adverbiaalne *mata*-vorm, mida on käsitletud konverbi juures, on siin kirjeldatud sisusarnasuse tõttu mõnel juhul ka oleviku partitsiibi essiivvormi ning *lt*-määrsõna eitav vaste. Nt

Midagi kahtlustamata uuris ta ümbrust.

Partitsiipide süntaktiline substantivatsioon

§ 151 Nagu omadussõnad, võivad ka partitsiibid substantiveeruda ehk nimisõnastuda. Süntaktilise substantivatsiooni korral asendub partitsiibi verbilis-adjektiivne tähendus nimisõna kategoriaalse tähendusega: protsessi- või seisunditähendus muutub protsessis või seisundis olija tähenduseks, individuaalne leksikaalne tähendus jääb aga muutumatuks. Vastavalt muutub ka partitsiibitarindi süntaktiline funktsioon lauses – selleks saab aluse, sihitise vm esmaselt nimisõnale omane funktsioon, ent tarindi sisestruktuur jääb samaks. Nt

Teel kaduma läinud [ATRIBUUT] inimesi oli hiljem võimatu kindlaks teha. – *Teel kaduma läinuid* [OBJEKT] oli hiljem võimatu kindlaks teha.

Süntaktilisel substantiveerumisel mineviku partitsiipide tunnused *-nud* ja *-tud* lühenevad vastavalt tunnusteks *-nu* ja *-tu*, oleviku partitsiipide tunnused *-v* ja *-tav* aga jäävad samaks. Isikulise tegumoe oleviku partitsiibi substantiveerumisel on see eripära, et elusa subjekti korral asendub *v*-tunnus *ja*-liitega. Nt

Neile järgnenu rühkis kiirel sammul mööda. *Hüütu* oli pikakasvuline blond poiss. *Iga eksamineeritav* saab eraldi ülesande. *Tänaval toimuv* [ELUTU] hakkas teda huvitama. *Iga keelduja* [ELUS] leidis mingi põhjuse.

Ellipsi korral võib ka substantiivi funktsiooni täitev *v*-partitsiip viidata elusale. Nt

Luuletusi esitavad viis kümnenda klassi õpilast. Parajasti värse lugev (= *parajasti värse lugev õpilane*) tundub mulle tuttav.

Vaadeldavate substantivatsioonide süntaktilisust näitavad järgmised sisulised ja vormilised asjaolud.

- *v*-, *ja*- ning *nu*-substantivatsioonid viitavad subjekti ning *tav*- ja *tu*-substantivatsioonid objekti referendile täpselt samamoodi kui vastavad partitsiibid, s.o mingeid tähendusjooni juurde toomata. Kui *nu*-, *tu*- või *tav*-substantivatsioon tähistab elusolendit (*söönu*, *petetu*), siis üksnes seetõttu, et konkreetne alusverb nõuab elusat referenti. Teiste alusverbide korral võivad need substantivatsioonid viidata ka elutule (*juhtunu*, *õpitu*) või jääda elususe suhtes ükskõikseks. Nt

Neile järgnenu (kes?) rühkis neist mööda. *Hüütu* (kes?) astus sammu ette. *Eilsele tülile järgnenu* (mis?) ei tähendanud head. *Mahajäetu* (mille?) hulgas polnud midagi väärtuslikku.

v- ning *ja*-substantivatsioonid vastanduvad küll elusa-elutu referendi poolest, kuid nemadki ei muuda alusverbi leksikaalset tähendust, vaid jaotavad oma vormistusülesanded nende tähenduste piires.

- Partitsiipide substantivatsioonides säilib partitsiipidele iseloomulik (harilikult relatiivse, harvemini absoluutse) oleviku ja mineviku opositsioon: *v*-, *tav*- ning *ja*-substantivatsioonid märgivad relatiivset olevikku, *nu*- ja *tu*-substantivatsioonid relatiivset minevikku.
- Partitsiibi substantiveerumine ei too endaga kaasa muutusi laiendite vormis. Selle poolest erinevad partitsiipide substantivatsioonid, välja arvatud *ja*-deverbaal, ka finiitverbi (tegevus)-nominalisatsioonist, mille puhul objekt tavaliselt muutub genitiivseks objektatribuudiks ning adverb laiend sageli adjektiivatribuudiks (→ § 156). Vrd

jaapani keelt õppinud inimene, *jaapani keelt* õppinu – *jaapani keele* õppimine; *hästi* õppinud õpilane, *hästi* õppinu – *hea* õppimine

ja-deverbaal on selles suhtes mõnikord kahepaikne. Nt

jaapani keele õppija = *jaapani keelt* õppija; *hea* õppija = *hästi* õppija

Kirjandust partitsiibitarindite kohta: ISK 2004. | KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. | KERGE, KRISTA 2001b. Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. | UUSPÕLD, ELLEN 1978a. Atribuutiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. | UUSPÕLD, ELLEN 1978b. *nuna-*, *tuna-*tarindi peasõna probleemist.

Absoluuttarindid

§ 152 Absoluuttarindid on struktuurilt lausele ja funktsioonilt konverbitarindeile lähedased sekundaartarindid, millel on tüüpjuhul kahekomponendiline põhistruktuur: nimetavas käändes subjekt + mingi muu nominaalne lauseelement (harilikult *kus*-kohakäändes nimisõnafraas või vastav kaassõnafraas, omadussõna- või määr sõnafraas), samuti partitsiip, *mata-* või *mas-*vorm ning üksikjuhtudel koguni *da*-infinitiiv. Absoluuttarind väljendab alistava lause sündmusega samaaegset seisundit ning esineb lauses vaba laiendina – adverbiaalina (a) või (subjekti või objekti juures) atribuudina (b).

- a. Ta läks, *kepp käes* / *vile huulil* / *seljakott üle õla* / *kaasas ainult pass ja rahakott* / *kaaslaseks vend* / *süda kerge* / *pea püsti* / *jalad väsinud* / *juuksed kammitud* / *nägu pesemata* / *hõlmad lehvimas* / *eesmärk teada*.
- b. Alt paistis triibuline alusseelik, *vilturiidest volang all*. Esimene, keda nägin, oli vanas tuntud jopis Eduard, *nina kõver*, *silmad põlemas*, *lakiläki kuklas*. [I] Siberi jõgede ääres sai kunagi maalahmakaid, *tore ehitusmets peal*.

Märkus 1. Absoluuttarindit on nimetatud ka *iseseisvaks* (sõltumatuks) *nimetavaks* ehk *absoluutseks nominatiiviks* (lad *nominativus absolutus*) ning *verbita lauselühendiks*. Nimetust *absoluutkonstruktsioon* kasutas eesti süntaksis esimest korda Ellen Uuspõld (1970), kes ühtlasi esitas oma artiklis selle konstruktsiooni üksikasjaliku kirjelduse, mida on arvestatud ka siinses töös.

Märkus 2. Eesti kirjakeeles soovitas kõnealuse tarindi kasutusele võtta Johannes Aavik (1915b: 47).

Absoluuttarindi struktuur ja suhted alistava lausega

§ 153 Absoluuttarind erineb konverbitarindist eelkõige oma lausevaste tüübilt. Konverbitarindile vastab normaallause, mille tegevussubjekt on tüüpjuhul grammatiline subjekt (a). Seevastu absoluuttarindile vastab possessiivne seisundilause struktuuriga NPad *olema* NPnom SEISUNDI-/KOHAFRAAS, milles tegevussubjekt ja grammatiline subjekt on eri moodustajad (b).

- a. *Surmale mõeldes [Jüri mõtles surmale] hakkas Jüril hirm.*
- b. *Jüri läks, pea püsti ja süda kerge [Jüril oli pea püsti ja süda kerge].*

Absoluuttarindi (lausevaste) tegevussubjektiks on omajat (laias mõttes) väljendav adessiivne nimisõnafraas (eelmises näitelause (b) *Jüril*), grammatiliseks subjektiks aga nominatiivne nimisõnafraas, mis väljendab harilikult tegevussubjekti omandust või ka osa (*pea ja süda*). Absoluuttarind on tüüpjuhul alistavast lausest referentsiaalselt sõltuv tarind, mille tegevussubjekt on referentsiaalselt identne alistava lause tegevussubjektiga (atributiivse tarindi puhul ka objektiga) ja jääb absoluuttarindis seetõttu väljendamata. Samas aga grammatiline subjekt jääb absoluuttarindis alles.

Grammatilise subjektiga tähistatu võib kuuluda tegevussubjekti referendile kas otseselt (a) või kaudselt – adverbiaalse komponendi possessiivsusseose (b), samuti deiktilise vm seose (c) kaudu tegevussubjektiga.

- a. Ta seisis, *jalad harkis* ja *suu ammuli*.
- b. Piret istus, *raamat käes* ning *silmades kurbus* ja *maailmavalu*.
- c. Ta istus, *raamat ees*. Varas põgenes, *koer kannul*. Ta lahkus, *kaasas isa õpetused* ja *ema manitsused*.

Partitsiibid, nende eitavad vasted, samuti *mas*-vorm ning *da*-infinitiiv väljendavad absoluuttarindi koosseisus omadust või seisundit (a, b). Seejuures passiivses tarindis (s.o *tud*- ja *da*-tarindis) ja ka mõningais nendega struktuurilt sarnastes intransitiivse verbiga tarindeis tõlgendub tarindi implitsitne tegevussubjekt ühtaegu nii omaja- kui ka agentadverbiaalina (b).

- a. Tüdruk vaatas meid, *ilme ebalev ja ärev. Iseloom mõjutatav*, ei tulnud ta kandidaadina arvesse. *Emal kuulas mind, pisar palgele veerenud. Kartulid pliidil keemas* [Emal on kartulid keemas], läks ema õue pesu riputama.
- b. *Töö tehtud* [Meil oli töö tehtud], läksime laiali. *Töö alles tegemata* [Meil oli töö alles tegemata], läksime laiali. *Poes käidud* [Tal oli („käik“) poes käidud], hakkas ta süüa tegema. *Tulemus teada* [Meil oli tulemus teada], läksime laiali.

Peale referentsiaalselt täielikult sõltuvate absoluuttarindite leidub ka osaliselt sõltumatuid tarindeid, mille koosseisus võib siiski olla adessiivne omajat väljendav habitiivadverbiaal. Selleks on kas refleksiivpronoomen *ise* (üksnes juhul, kui omaja on elusolend) (a) või alistas lauses väljendatud omajat täpsustav adverbiaal (b, c, d).

- a. Ta kirjutas, *endal sullepea vasakus käes*.
- b. Lapsed tulid metsast, *kõigil korvid käes*.
- c. Lapsed tulid metsast, *paljudel (neist) korvid käes*.
- d. Lapsed tulid metsast, *Jukul korv käes, Mikul kott õlal*.

Selliseid absoluuttarindeid pole võimatu pidada ka elliptilisteks rindosalauseteks. Nt

Lapsed tulid aiast, *kõigil korvid käes* [← *Kõigil olid korvid käes*].

Märkus. Kindlalt elliptiliste (mõnel juhul ehk ka vaegsete) rindosalausete hulka kuuluvaiks tuleb aga lugeda tarindeid, mille tegevussubjektile endal on nominatiivne kuju, nt *Lapsed tulid metsast, ise rõõmsad* [Lapsed olid rõõmsad]. *Lapsed tulid metsast, Juku kurb, Miku rõõmus* [Juku oli kurb, Miku oli rõõmus]. *Lapsed tulid metsast, Juku korviga, Miku kotiga* [Juku tuli korviga, Miku tuli kotiga]. *Lapsed tulid metsast, Juku joostes, Miku käies* [Juku tuli joostes, Miku tuli käies]. *Lapsed tulid metsast, mõlemad söömata ja väsinud* [Mõlemad lapsed olid söömata ja väsinud].

Absoluuttarindi tähendused

§ 154 Adverbiaalina väljendab absoluuttarind peamiselt viisi (a) või aega (b), koos mööndusmarkeriga ka mööndust (c).

- a. Koer lesis, *pea käppadel*.
- b. *Töö valmis / tehtud*, läksime koju.
- c. *Kuigi pea veel uimane*, sai ta ülesandega hakkama.

Atribuudina väljendab absoluuttarind nimisõnalise põhjaga väljendatu omadust. Nt

Alt paistis triibuline alusseelik, *vilturiidest volang all*.

Aja- ja mööndusmäärusena toimivale absoluuttarindile vastab aja- (a) ja mööndlause (b), viisiadverbiaal ongi tüüpjuhul mittelauseline konstruktsioon. Atributiivse absoluuttarindi saab asendada relatiivlausega (c).

- a. *Kui töö oli valmis / tehtud, läksime koju.*
- b. *Kuigi ta pea oli veel uimane, sai ta ülesandega hakkama.*
- c. *Alt paistis triibuline alusseelik, millel oli vilturiidest volang all.*

Kirjandust absoluuttarindi kohta: UUSPÖLD, ELLEN 1970. Absoluutkonstruktsiooni struktuur ja tähendus eesti keeles.

Nominalisatsioon

Üldist

§ 155 Nominalisatsioon on sekundaartarind, mille peasõnaks on aspektilt piiritlemata tegevust või protsessi väljendav deverbaal-substantiiv, eituse korral prefiksiga *mitte*. Nt

Laste mängimist [Lapsed mängivad] on vanematel mõnus vaadata. *Ettevõtlusele takistuste mittetegemine [Ettevõtlusele ei tehta takistusi]* suurendab kõikide kodanike heaolu. [A]

Erinevalt infiniittarindeist, mille peasõnaks on verbi infiniitne vorm, on nominalisatsiooni puhul selleks teise sõnaliiki kuuluv sõna – substantiiv. Kuid samas on tegemist grammatilise tuletisega, milles jääb alles verbi leksikaal-kategooria (tegevus või protsess) ja osa süntaktilisi omadusi ning mis süntaktiliselt erineb verbist väga kindlal ja regulaarsel viisil. Põhiliseks nominalisatsiooniliiteks on eesti keeles teonimeliide *-mine*, millel peaaegu puuduvad leksikaalsed piirangud.

Märkus. *mine*-tuletisi peeti varem verbivormideks. Pärast Ernst Nurme artikli „Kas tegijanimi ja teonimi on pöörd sõna vormid?“ ilmumist 1933. aastal ja sellele järgnenud arutelu Emakeele Seltsis otsustas ESi juhatuse lugeda tegija- ja teonimi nimisõnadeks, kuid lisades, et keeleõpetustes tuleb neid siiski nimetada ka verbivormide esituse puhul (Elisto 1934: 119).

Grammatikatest kadusid need vormid verbivormide käsitlusest täielikult alles 1952. aastal.

Peale teonimeliite *-mine* võivad nominalisatsiooniliitena toimida veel järgmised liited:

- us: *viimistlus, vaatlus, langus* jms, nt *Hoone viimistlus* võtab aega.
- e: *teke, tõrje, ränne* jms, nt Koguti andmeid *lindude rände* kohta.
- u: *kulg, kasv, tõus* jms, nt Isa mäletab täpselt *sünnimuste kulg*.
- i: *sund, kõnd, külv* jms, nt *Talivilja külv* hilines.
- ng: *areng, õitseng, häving* jms, nt *Eesti majanduse areng* aeglustus.
- k: *käik, levik, müük* jms, nt *Kuulujuttude levikule* pandi piir.

Nende liidete kasutus oleneb aga tuletusaluse verbi morfoloogilisest tüübist ja on seetõttu hoopis piiratum kui *-mine* puhul (vt nt Kasik 2015: 185 jj, 266 jj). Peale selliste piiritlemata tegevust või protsessi väljendavate tuletiste annavad need liited tuletisi, mis on vähem või rohkem leksikaliseerunud. Osaliselt leksikaliseerunud on sellised tuletised, mis väljendavad piiritletud tegevust või protsessi – nn tegevuse üksikjuhtu. Nt

Löök autolt tappis mehe. Vastupidiselt ettevõtete positiivsetele ootustele pole *tarbijate hinnang majandusele* paranenud, märkis konjunktuuriinstituudi direktor Marje Josing. [A]

Selliste aspektilt piiritletud deverbaalidega tarindid ei ole nominalisatsioonid. Need pole kõrvutatavad mitte samatüvelise verbiga lausetega, vaid lausetega, kus deverbaal on mingi saamist või teostamist väljendava verbi (nt *saama, andma*) laiend. Just see verb, mitte leksikaliseerunud deverbaal määrab ka muud tarindis esinevad laiendid (*sai löögi autolt, tarbijate antud hinnang majandusele*).

Nominalisatsiooni peasõnaks ei saa mõistagi olla tegevuse tulemust (nt *loend*), vahendit (nt *pääse*) vms väljendavad deverbaalid, sealhulgas spetsiaaltähenduse omandanud *mine*-derivaadid, nt *joonistamine, programmeerimine* jms õppeainete nimetustena.

Nominalisatsiooni struktuur. Sõltumatu ja sõltuv nominalisatsioon

§ 156 Nominalisatsiooni lauselisuse aste on teiste sekundaartarindite omast madalam. Erinevalt infiniittarindist kaotab nominalisatsioonis finiiiverbi laiendile omase vormi ja vormistub genitiivse eesatribuudina mitte ainult grammatiline subjekt, vaid ka grammatiline objekt.

Et tarindi peasõnaks on substantiiv, siis lause subjektile vastab nominalisatsioonis subjektatribuut (a), objektile objektatribuut (b).

- a. Isa vaatab **poiste** möllamist [**Poisid** möllavad].
- b. **Maja** ehitamine [Ehitatakse **maja**] on raske töö.

Seevastu adverbiaal (a) ja predikatiiv (b) on atribuudina samas vormis mis verbi juures, v.a määrsõnaline viisi- ja ajaadverbiaal, mis võivad esineda ka adjektiivatribuudina (c).

- a. **lastele välismaal** hariduse andmine [**lastele** antakse **välismaal** haridus]; **majani jõudmine**; **suhtumine kaaslastesse**; **koostööst loobumine erimeelsuste tõttu**; **ehitajana töötamine**; **inseneriks õppimine**
- b. Ma olen juba tüdinenud **tema sõber** olemisest [Ma olen **tema sõber**].
- c. **Kiiresti** ~ **kiire** käimine [Ta käis **kiiresti**] oli ta ära väsitanud. **Õhtul** ~ **õhtune söömine** ei ole tervisele kuigi kasulik. **Varane** ~ **vara tõusmine** oli saanud talle harjumuseks.

§ 157 Subjekt- või objektatribuudi olemasolu nominalisatsioonis näitab nominalisatsiooni referentsiaalset sõltumatust alistavast lausest, subjektatribuudi puhul subjektilist, objektatribuudi puhul objektilist. Subjektatribuut esineb tavaliselt intransitiivses nominalisatsioonis (*poiste möllamine – Poisid möllavad*). Transitiiivverbi sõltumatus nominalisatsioonis on harilikult objektatribuut (*maja ehitamine – Ehitatakse maja*), selle puudumisel võib seal esineda ka subjektatribuut (a). Koos esinevad subjekt- ja objekttäiend suhteliselt harva (b), välja arvatud juhul, kui objekttäiend esineb liigitähenduses, liitsõna esikomponendina (c).

- a. *Minu uskumist pidi* on jõulud rahu ja kodu aeg. [A]
- b. *Sinu igaõine tähtede vahtimine* käib mulle närvidele. Suurt rõhku pöörame *õpilase iseseisvate otsuste tegemise* oskustele .. [etTenTen]
- c. *Meeste majaehitamisel ja naiste pesupesemisel* ei tule kunagi lõppu.

Subjektilt sõltumatud on ka impersonaalse lausevaste tõttu subjektatribuudita nominalisatsioonid (a). Seejuures transitiiivverbi teonimega ning objektatribuudiga nominalisatsioonis võib esineda impersonaali tegevussubjekt kujul NPgen + *poolt* (b).

- a. *Väljast kostev karjumine* [Väljas karjutakse] häiris mind.
- b. *Pärast käsikirja ümbertöötamist autori poolt* [Käsikiri töötatakse autori poolt ümber] alustatakse selle tegelikku toimetamist.

Märkus. Koptjevskaja-Tamm (1993) eristab maailma keeltes neli (tegevus) nominalisatsiooni malli, mis moodustavad kontiinumi. Kontiinumi ühes otsas on lausemall, teises substantiivimall, nende vahele jäävad possessiiv-akusatiivne mall ja ergatiiv-possessiivne mall. Lausemallis vormistatakse argumendid nii nagu lauses ja lause tervikuna saab mingi nominalisatsiooni markeri. Substantiivimallis saab nii agent kui ka patsient genitiivse vormistuse, seda nii üksi kui ka koos esinedes. Vahepealsetes mallides on agent või patsient üksi esinedes genitiivis. Kui aga nominalisatsioonis esinevad mõlemad argumendid koos, siis possessiiv-akusatiivses mallis on patsient akusatiivis, ergatiiv-possessiivses mallis on agent ergatiivis. Et eesti keeles markeeritakse niisugusel juhul agenti (*Pärast käsikirja ümbertöötamist autori poolt..*), siis on eesti keele (tegevus)nominalisatsioon selle tüpoloogia kohaselt seega ergatiiv-possessiivne.

Nominalisatsioonid võivad olla ka referentsiaalselt sõltuvad. Sõltuvate nominalisatsioonide personaalse lausevaste grammatiline subjekt (a) ja impersonaalse lausevaste grammatiline objekt (b) on samaviiteline alistava lause mingi liikmega X (grammatilise subjekti puhul harilikult tegevussubjekti või saajat väljendavaga) ning jääb seetõttu eksplitsiitselt väljendamata.

$X_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$ (subjektilt sõltuv)

a. *Töötamine [Ma töötasin] sujus mul täna hästi. Ta kasutas oma varandust vaeste toetamiseks [Ta toetas vaeseid]. Ülesannete lahendamiseks [Õpilane lahendas ülesanded] anti õpilasele kaks tundi. Lepingu sõlmimisel [Kirjastus sõlmib lepingu] kinnitab kirjastus teosele toimetaja.*

$X_{\text{lause}} = GO_{\text{Nomn}}$ (objektilt sõltuv)

b. *Pärast remontimist [Remonditi korterit] nägi korter hoopis parem välja / oli korteris hoopis rohkem ruumi.*

Nominalisatsiooni süntaktilised funktsioonid

§ 158 Nagu muud nimisõnatarindid, nii võib ka nominalisatsioon esineda lauses komplemendina: subjektina (a), objektina (b), seotud adverbiaalina (c) ning predikatiivina (d); samuti vaba adverbiaalina (e) ja atribuudina (f). Nominalisatsiooni süntaktilist funktsiooni markeerib teonime kääne või kaassõna.

a. *Alluvate peale karjumine* ei meeldi Jürile. Tal oli *tahtmine seda hävitada*. *Ülesande lahendamine* oli keeruline / muutus tüütavaks /

tekitas raskusi / läks korda / toimus järk-järgult / algas juba paar tundi tagasi.

- b. Arst keelas tal *suitsetamise*. Ma mäletan hästi *seda minemist*. Ta nägi *maja kokkuvarisemist*. Hiidlane põhjustas *maja kokkuvarisemise*. Vanus ei võimaldanud tal enam *sporditegemist*.
- c. Isa eelistas *meeletule kihutamisele* mõistlikku jalutuskäiku. Ta rääkis *laste kasvatamisest*. Ta tegeles *postkaartide kogumisega*.
- d. See on *meie avalik mõnitamine*.
- e. Ma ootan *tema saabumiseni*. Päikese loojumisel pilved punetasid. Ta tõi mulle *lugemiseks* paar raamatut. Ema oli *isalahilinemise pärast* ärevil.
- f. *Uue romaani kirjutamise* mõte haaras teda jäägitult.

Tegevuse toimumist väljendavad intransitiivsed tugiverbid *toimuma, käima, aset leidma, teostuma* jne (a) ja tegevuse teostamist väljendavad transitiivsed tugiverbid *teostama, tegema, sooritama* jne (b) moodustavad teonimega semantilise terviku, mis väljendab mitte kahte, vaid ühtainsat sündmust. Nende verbide ühendid teonimega on samatähenduslikud teonime alusverbi impersonaalvormiga. Süntaktiliselt aga ei moodusta tugiverb deverbaaliga liitpredikaati (väljendverbi), vaid alistab kogu nominalisatsiooni (→ 3 § 10), mida näitab muu hulgas atribuudi esinemise võimalus teonime juures (Muischnek 2006b). Intransitiivseid tugiverbe laiendav nominalisatsioon on subjekt, transitiivseid verbe laiendav nominalisatsioon aga objekt.

- a. Seal käib / toimub korteri renoveerimine = Seal renoveeritakse korterit. Hindade täpsustamine toimub vastavuses elektrituruseaduse nõudega. [A] Esikoha suhtes otsustav kohtumine leidis aset viimases voorus. [A]
- b. Seal teostatakse korteri renoveerimist = Seal renoveeritakse korterit. .. nii põhjavee uurimist, tarbevarude määramist kui ka maapinna vajumise jälgimist teostab üks ja sama asutus – geoloogiakeskus. [A] Praegu tehakse Eestis siirdamisi 1995. aastast pärit sotsiaalministri käskkirja alusel. [A] „Mida kergem on saada mustalt turult relvi, seda rohkem sooritatakse tapmisi,“ ütles Kasesalu. [A]

Tegevust või protsessi väljendav teonimi võib siiski esineda ka väljaspool sekundaartarindit konstruktsioonides, millel on ahelverbi või perifrastilise verbi omadusi (→ § 160).

Nominalisatsiooni vahekord muude sekundaartarinditega

§ 159 Subjektina vaheldub nominalisatsioon osa predikaatide laiendina *da*-tarindiga (→ § 120). Kuivõrd *da*-infinitiivitarindi lausevaste grammatiline subjekt on referentsiaalselt identne alistava lause tegevussubjektiga (milleks on harilikult adessiivne, harvemini allatiivne adverbiaal), siis on vaheldus võimalik, kui need referentsiaalsed suhted on samad ka nominalisatsiooni korral. Mõningad predikaadid, nt osa hinnangupredikaate ning saavutuspredikaadid eeldavadki subjektina esinevalt nominalisatsioonilt selliseid suhteid. Nt

Täis suuga rääkida ei ole viisakas. – *Täis suuga rääkimine* ei ole viisakas. Meil läks korda *teatripiletid hankida*. – *Teatripiletite hankimine* läks meil korda.

Teine osa predikaate, nt emotsionaalset seisundit väljendavad predikaadid, mille puhul tegevussubjektiks on kogeja, jätavad viitesuhted lahtiseks. Kui nominalisatsioonis puudub subjektatribuut, on sama-subjektiline tõlgendus ja vaheldusvõimalus *da*-tarindiga harilikult küll esmane, kuid mitte ainuvõimalik. Nt

Vaeste aitamine meeldib talle.

1. *Vaeste aitamine* [**Ta** aitab vaeseid] meeldib **talle**. = Talle meeldib vaeseid aidata.
2. *Vaeste aitamine* [Keegi aitab vaeseid. Aidatakse vaeseid] meeldib **talle**.

Tõlgendust aitab ühestada kontekst, ka leksikaalsed vahendid, nt enesekohaste asesõnade kasutus. Nt

Sul oleks väga vaja(lik) *oma tervist paremini hoida*. – *Oma tervise parem hoidmine* oleks sulle väga vajalik.

Ka objektina vaheldub nominalisatsioon osa verbide puhul *da*-infinitiivse objektiga (→ § 121). Vaheldust esineb: a) väljendverbide laiendina, mis väljendavad tegevuse võimalikuks, vajalikuks või sobivaks pidamist – *vajalikuks, võimalikuks, sobivaks* jms + *pidama, arvama* jms (kui $TS_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$), b) verbide *keelama, takistama, lubama, võimaldama, soodustama* laiendina (kui $TO_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$), c) verbide *tahtma, kannatama, andma* laiendina sisult passiivses konstruktsioonis (kui $TO_{\text{lause}} = GO_{\text{Nomn}}$), d) verbi *tähendama* laiendina (*da*-infinitiiviga võib siin vahelduda nii objekt kui ka subjekt).

- a. Poliitikud ei pidanud tarvilikuks *seletusi anda* ~ *seletuste andmist*.
- b. See ei takista tal *joosta* ~ *jooksmist*.
- c. Laud ei kannata *tõsta* ~ *tõstmist*.
- d. *Rahva teenimine* ~ *teenida rahvast* tähendab oma kohustuse täitmist ~ *täita* oma kohustus rahva ees.

Verbi *keelama* puhul võib teonimeline objekt vahelduda lisaks *da*-infinitiivsele objektile ka *mast*-vormilise adverbialiga (→ § 135), verbi *unustama* puhul veel ka *mata*-adverbialiga (→ § 132).

Nt

Emä keelas tütrele *väljamine* ~ tütrele *välja minna* ~ tütar *välja minemast*. Pärnu maavanem Toomas Kivimägi keelas oma korraldusega ära *suitsetamise kõigis Pärnu maavalitsuse ruumides*. [A] .. keskvalimiskomisjoni korraldus keelas *enne valimiste lõppu avaldamast mistahes tulemusi* .. [A] Enne EMI keelas treener mul *topeltvõidust isegi unistada* .. [A]

Ants unustas *tänamise* ~ *tänamast* ~ *tänada* ~ *tänamata*. Osa testijaid oli küünaldes nii pettunud, et unustas *põlemisaega mõõta*, mõni unustas aga *kellavaatamise* suurest vaimustusest. [A] Ah jah, unustasin *lisamast*, et see kõik segatakse kokteiliks! [A] Jumal andis talle küll palju raha, aga unustas *mõistuse andmata*. [A]

Elatiivne või kaassõnaga *eest* seostuv tegevusobjekti väljendav komplementadverbialne nominalisatsioon vaheldub *mast*-tarindiga:

a) loobumist väljendavate intransitiivsete verbide *loobuma*, *keelduma*, *hoiduma* jms laiendina (kui $TS_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) ning b) transitiivverbide *hoidma* ja *hoiatama* laiendina (kui $TO_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) (→ § 135).

- a. Haige keeldus *söömisest* ~ *söömast*. Hoidusin tema poole *pöördumisest* ~ *pöördumast*.
- b. Emä hoiatas last *kukkumise eest* ~ *kukkumast*. Päike hoiab kive *sammaldumisest* ~ *sammaldumise eest* ~ *sammaldumast*.

Saavas käändes nominalisatsioon esineb nii seotud kui ka vaba finaalsadverbialina. Seotud finaalsadverbialina või finaalse adverbialatribuudina toimiv translatiivne nominalisatsioon väljendab harilikult tegevusobjekti otstarvet ($TO_{\text{lause}} = GO_{\text{Nomn}}$) ja toimib finaalse *da*-infinitiivitarindi vastena (a) (→ § 122). Harva võib nominalisatsioon väljendada ka tegevussubjekti otstarvet ($TS_{\text{lause}} = GS_{\text{Nomn}}$) ja olla *ma*-infinitiivse otstarbemääruse vasteks (b) (→ § 133).

- a. Jüri tõi mulle *lugeda* ~ *lugemiseks* paar raamatut. Need seened sobivad hästi *marineerida* ~ *marineerimiseks*. Vein on liiga hapu

juua ~ joomiseks. Anti käsk eriolukord lõpetada ~ eriolukorra lõpetamiseks. Tal puudus julgus seda teha ~ selle tegemiseks.

b. *Ta sobib seda korraldama ~ selle korraldamiseks.*

Vaba otstarbemäärusena võib saavas käändes nominalisatsioon asendada *da*-infinitiivse predikaadiga otstarbelauset (→ 22 § 82) või *maks*-tarindit (§ 136–137). Nt

Et otsustada tegeliku olukorra üle ~ otsustamaks tegeliku olukorra üle ~ tegeliku olukorra üle otsustamiseks pöördugem faktide poole.

Muudes vormides nominalisatsioonid võivad esindada muid vaba adverbiaali liike, nt põhjusemäärust (a), mõõndusemäärust (b) või kõrvutusemäärust (c), toimides tihtipeale vastavate määruslausete vastena.

a. Praamiliiklus katkestati *tormi tugevnemise tõttu* (~ *sellepärast, et torm tugevnes*).

b. *Hoolimata tormi tugevnemisest* (~ *hoolimata sellest, et torm tugevnes*) ei katkestatud praamiliiklust.

c. *Puhkamise asemel* (~ *selle asemel, et puhata*) rabas ta tööd teha.

Aega (a) ja tingimust (b) väljendavad alalütlevas ja ilmaütlevas käändes või vastavate kaassõnadega (*ajal, korral, puhul* jms) nominalisatsioonid esinevad peale kõrvallausete ka *des-* ja *mata-*konverbitarindite vastetena (→ § 146). Seejuures genitiivse agentatribuudiga nominalisatsioonid on sõltumatute konverbitarindite kombel harilikult kaheliikmelised.

a. *Päikese loojumisel ~ loojumise ajal* (~ *kui päike loojus ~ päikese loojudes*) pilved punetasid. Laidoner ülendati kindralleitnandiks alles Vabadussõja lõpus *ülemjuhataja ametist lahkumisel* (~ *kui ta ülemjuhataja ametist lahkus ~ ülemjuhataja ametist lahkudes*). [A]

b. Hiljem selgus, et Käärma, kelle nimi öeldi välja pärast Rüütlit, andis nõusoleku kandideerida vaid *Rüütli loobumisel* (~ *juhul, kui Rüütel loobub ~ Rüütli loobudes*). [A] *Võimaluste arvestamiseta* (~ *kui võimalusi ei arvestata ~ võimalusi arvestamata*) ei tohiks tegevusi planeerida.

Teonimi väljaspool nominalisatsiooni

§ 160 Teonimi, harva ka muu tegevust väljendav nimisõna võib esineda väljaspool sekundaartarindit konstruktsioonides, millel on ahelverbi või perifrastilise verbivormi omadusi, ehkki teonime substantiivsus neid konstruktsioone päris ahelverbide või perifrastiliste verbivormidena käsitleda ei lase (vt siiski Sahkai 2005).

Ahelverbi omadusi on konstruktsioonidel:

- *kuuluma* + teonimi allatiivis, mis ühendab passiivset ja deontilis-modaalset tähendust ning on sünonüümne modaalverbi *saama*, *võima*, *tohtima* ja *da*-infinitiivi ühendiga. Selline nominalisatsioon on eriti iseloomulik õiguskeelele. Nt

Kinkekaart on nimeline, ei kuulu müümisele, kinkimisele, parandamisele. [A] (= .. seda ei saa müüa, kinkida, parandada.)

- *asuma* + teonimi allatiivis, mis väljendab aktiivset ingressiivset tegevust (tegevuse algust aktiivilauses) ja kus allatiivne teonimi võrdub *ma*-vormiga (→ 3 § 22). Nt

„Vanema Edda“ tõlkimisele *asudes* oli mulle algusest peale selge .. [A] (= *Asudes tõlkima* „Vanemat Eddat“ ..)

Perifrastiliste verbivormide omadustega on *olema* või *minema* / *tulema* ühendid alalütlevas, alaleütlevas või saavas käändes teonimega (vahel ka muu deverbaaliga):

- passiivne progressiiv või prospektiiv (proksimatiiv) – *olema* + teonimi adessiivis (ühend väljendab tegevusobjektist aluse referendiga parajasti toimuvat tegevust või sellise tegevuse eelfaasi) (→ 3 § 24, 26, 122). Nt

Hetkel on *ehitamisel* paekivist saun .. [A] Sõmerpalus on *avamisel* sisekrossihall. [A] Samal ajal on *arendusel* uus kvaliteedisüsteem .. [A]

- aktiivne prospektiiv (proksimatiiv) – *olema* + teonimi või *k*-deverbaal (*minema* ja *tulema* puhul) adessiivis või kaasõnaga *peal* (harva *äärel*) intransitiivses aktiivilauses (ühend väljendab tegevussubjektist aluse referendi parajasti toimuvat tegevust või sellise tegevuse eelfaasi; adessiivne teonimi on sageli asendatav *mas*-vormiga) (→ 3 § 26). Nt

Koduleht on valmimisel. [A] *Tulekul on metsaseaduse muudatused.*
 [A] Üks neist vigastatutest on *mineku peal*, kui mitte läinud juba.
 [A] .. [koer] hüppas, tiris kotti, mis tundus kuudi küljest lahti
tulemise äärel olevat. [A]

- aktiivne ingressiiv – *minema / tulema* + teonimi translatiivis (ühend väljendab tegevussubjekti referendi tegevuse algust) (→ 3 § 22). Nt

Meil läheb / läks ehitamiseks ~ ehituseks.

- passiivne ingressiiv – *minema / tulema* + teonimi allatiivis (ühend väljendab tegevusobjektist aluse referendiga toimuva tegevuse algust) (→ 3 § 22, 122). Nt

Ida-Saksamaa parlamendihooone *läheb / läks lammutamisele.* [A]
Kaalumisele tuleb ettepanek moodustada Kriminaalpreventsiooni
 Nõukogu juurde töörühm... [A] Ukraina kriisi *tuleb arutusele* ka
 Vene-EL-i tippkohtumisel. [A]

Kirjandust nominalisatsiooni kohta: COMRIE, BERNARD, SANDRA A. THOMPSON 2007. Lexical nominalization. | KASIK, REET 1968. Omastavalise täiendi subjektilisusest ja objektilisusest *mine*-konstruktsioonis. | KASIK, REET 1970. Lähtelause subjekt ja objekt deverbaalsubstantiivilistes nominalisatsioonides. | KASIK, REET 1975. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. | KASIK, REET 1996. Eesti keele sõnatuletus. | KASIK, REET 2014. Eesti sõnamoodustus ja süntaks. | KERGE, KRISTA 2001a. Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. | KERGE, KRISTA 2003. Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. | KOPTJEVSKAJA-TAMM, MARIA 1993. Nominalizations. | MUISCHNEK, KADRI 2006b. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. | NEETAR, HELMI 1988. Mõnest teonimetarindist eesti murretes. | SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. | SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti genitiivse agendifraasi süntaks. | SAHKAI, HEETE 2011b. Teine grammatika: eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. | SAHKAI, HEETE, KADRI MUISCHNEK 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontiinumil: konstruktsioonide produktiivsusest verbiga *minema* moodustatud liitpredikaatide näitel.

KIRJANDUS

- AAVIK, JOHANNES 1912. Kõige suurem germanismus Eesti keeles. – EKirj 9, 353–369.
- AAVIK, JOHANNES 1913. Mõned keele reeglid. Nõuded ja soovid. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- AAVIK, JOHANNES 1914. Kas uuendada või mitte? 28 väidet ja vastuväidet J. V. Veskile. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- AAVIK, JOHANNES 1915a. Katsed ja näited. (= Keeelise uuenduse kirjastik 5.) Jurjev: Reform.
- AAVIK, JOHANNES 1915b. Lühendatud laused. – Keeeline Kuukiri 3/4, 43–48.
- AAVIK, JOHANNES 1916. Mis on keeleuuendus? Ta põhjendus ja ta programm. (= Keeelise Uuenduse Kirjastik 14.) Tartu: Reform.
- AAVIK, JOHANNES 1920. *uma*-lõpulised refleksiivid. (= Keeelise Uuenduse Kirjastik 17.) Tartu: Istandik.
- AAVIK, JOHANNES 1924a. Keeleuuenduse äärmised võimalused. (= Keeelise Uuenduse Kirjastik 36.) Tartu: Istandik.
- AAVIK, JOHANNES 1924b. Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted. (= Keeelise Uuenduse Kirjastik 33.) Tartu: Istandik.
- AAVIK, JOHANNES 1925a. Uus verbivorm *-maks*. – Keeleuuendus 2, 17–18.
- AAVIK, JOHANNES 1925b. Uus, väga tarviline vorm: mineviku gerundiiv. – Keeleuuendus 2, 10–16.
- AAVIK, JOHANNES 1932. Keeeline käsiraamat uuenduste ning ametliku ja uuendusliku keele erinevuste tundmaõppimiseks. (= Eesti Õigekeelsuse ja Keeleuuenduse Kirjastik 1.) Tallinn ja Tartu: Istandik.
- AAVIK, JOHANNES 1935. Tuleviku väljendamine eesti keeles II. – Uus Eesti 56 – 12. XI.
- AAVIK, JOHANNES 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- ADMANN, AINO 1975. Otsene kõne ja saatelause. – ESA 19–20 (1973–1974), 63–71.
- ADMANN, AINO 1976. Otsese ja kaudse kõne segavormidest eesti kirjakeeles. – ESA 21 (1975), 71–79.
- ADMANN, AINO 1983. Otsekõnele lähedastest juhtudest kirjakeeles. – ESA 26–27 (1980–1981), 22–26.
- AHRENS, EDUARD 1853. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweiter Theil: Satzlehre. Reval: Kluge und Ströhm. (Eesti

- keeles 2003: Eduard Ahrens. Eesti keele Tallinna murde grammatika. Teine osa: lauseõpetus. Tõlkinud K. Mets, K. Rebane, M. Salvat. – Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Koost. ja toim. K. Ross. EKI. Tallinn: EKSA, 267–429.)
- AIKHENVALD, ALEXANDRA 2003a. Evidentiality in typological perspective. – *Studies in Evidentiality*. Eds. A. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (= *Typological Studies in Language* 54.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 1–32.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA 2003b. *A grammar of Tariana, from northwest Amazonia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y., ROBERT M. W. DIXON (eds.) 2001. *Non-canonical Marking of Subjects and Objects*. (= *Typological Studies in Language* 46.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA, ROBERT M. W. DIXON (eds.) 2003. *Studies in Evidentiality*. (= *Typological Studies in Language* 54.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- AIRILA, MARTTI 1935. *Viron kielen oratio obliqua'sta*. (= *Suomi* V 17.) Helsinki: SKS.
- ALLIK, KAJA 1990. *Kohamäärsõnade semantilised rühmad*. Diplomitöö. TRÜ.
- ALVRE, PAUL 1983. *Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria*. TRÜ soome-ugri keelte kateeder. Tartu.
- ALVRE, PAUL 1992. *Ekvatiivtarindeist (eriti eesti keeles)*. – KK 1, 23–30.
- ALVRE, PAUL 1993a. *Anmerkungen zum obliquen Modus im Estnischen und Livischen*. – LU 29: 2, 95–104.
- ALVRE, PAUL 1993b. *Mõningaist passiivi erijoontest*. – KK 7, 404–409.
- ALVRE, PAUL 1996. *Läänemeresoome terminatiivseist konstruktsioonidest (eriti eesti keelt silmas pidades)*. – *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars III: Sessiones sectionum : phonologia & morphologia*. Red. H. Leskinen, S. Maticsák, T. Seilenthal. Jyväskylä, 72–76.
- AMON, MARRI 2015. *Initial and Final Detachments in Spoken Estonian: A Study in the Framework of Information Structuring*. (= *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 24.) Tartu: University of Tartu Press.
- ANDREWS, AVERY D. 2007. *Relative clauses*. – *Language Typology and Syntactic Description*. Ed. T. Shopen. Second edition. Vol. II: *Complex Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press, 206–236.

- АРХИПОВ, ALEKSANDR 2005 = Александр Архипов, Типология комитативных конструкций. Канд. дисс. Москва: МГУ.
- ARISTE, PAUL 1975. Eesti keelele leeb tulevik. – *Sirp ja Vasar* 4. IV.
- ASKONEN, EBBA 2001. Objektin aspektuaalinen sijanvalinta I, II. (= Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 19.) Oulun yliopisto. Oulu.
- ASU, EVA LIINA, PÄRTEL LIPPUS, KARL PAJUSALU, PIRE TERAS 2016. Eesti keele hääldus. (= Eesti keele varamu 2.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- БАКHOFF, LIISI 2008. Eesti kirjakeele kujunemisstaadiumis kaassõnadest. MT. TÜ.
- BISANG, WALTER 2007. Categories that make finiteness: Discreteness from a functional perspective and some of its repercussions. – *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Ed. I. Nikolaeva. Oxford: Oxford University Press, 115–137.
- BLEVINS, JAMES 2003. Passives and impersonals. – *Journal of Linguistics* 39: 3, 473–520.
- BLOKLAND, ROGIER, PETAR KEHAYOV 2010. Vene keele mõjust eesti keeles. Tagasivaateid ja perspektiive. – *Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks*. (= ESUKA 1 – 2.), 35–54.
- BLÜHDORN, HARDARIK 2008. Subordination and coordination in syntax, semantics and discourse: Evidence from the study of connectives. – ‘Subordination’ versus ‘Coordination’ in Sentence and Text. A Cross-linguistic Perspective. Eds. C. Fabricius-Hansen, W. Ramm. (= *Studies in Language Companion Series* 98.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 59–85.
- BOLAND, ANNERIEKE 2006. Aspect, Tense and Modality: Theory, Typology, Acquisition. Vol. I. Academisch proefschrift. Universiteit van Amsterdam.
- BOYE, KASPER, PETAR KEHAYOV (eds.) 2016. Complementizer Semantics in European Languages. (= *Empirical Approaches to Language Typology* 57.) Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- BOYE, KASPER, PETER HARDER 2007. Complement-taking predicates: Usage and linguistic structure. – *Studies in Language* 31: 3, 569–606.
- BRESNAN, JOAN W. 1970. On complementizers: Toward a syntactic theory of complement types. – *Foundations of Language* 6: 3, 297–321.
- BRIL, ISABELLE (ed.) 2010. Clause Linking and Clause Hierarchy: Syntax and Pragmatics. (= *Studies in Language Companion Series* 121.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- BROWN, KEITH, JIM MILLER (eds.) 1999. *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*. Amsterdam etc.: Elsevier.

- BROWN, PENELOPE, STEPHEN C. LEVINSON 1978. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. (= *Studies in Interactional Sociolinguistics* 4.) Cambridge: Cambridge University Press.
- BYBEE, JOAN, REVERE PERKINS, WILLIAM PAGLIUCA 1994. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- CAMPBELL, LYLE 1991. Some grammaticalization changes in Estonian and their implications. – *Approaches to Grammaticalizations*. Vol. 1. Eds. E. C. Traugott, B. Heine (= *Typological Studies in Language* 19: 1.) Amsterdam: John Benjamins, 285–299.
- CHAFE, WALLACE, JOHANNA NICHOLS (eds.) 1986. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. (= *Advances in Discourse Processes* 20.) Norwood: Ablex.
- CHOMSKY, NOAM 1957. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- CHOMSKY, NOAM 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press.
- COMRIE, BERNARD 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COMRIE, BERNARD 1977. In defense of spontaneous demotion: The impersonal passive. – *Grammatical Relations*. Eds. P. Cole, J. M. Sadock. (= *Syntax and Semantics* 8.) New York: Academic Press, 47–58.
- COMRIE, BERNARD 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COMRIE, BERNARD 1986. *Conditionals: A typology*. – *On Conditionals*. Eds. E. Traugott, A. Meulen, J. S. Reilly, C. A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, 77–99.
- COMRIE, BERNARD, SANDRA A. THOMPSON 2007. *Lexical nominalization*. – *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. III: *Grammatical Categories and the Lexicon*. Ed. T. Shopen. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 334–381.
- CREVELS, MILY 2000a. *Concession. A Typological Study*. PhD dissertation. Amsterdam: University of Amsterdam.
- CREVELS, MILY 2000b. *Concessives on different semantic levels: A typological perspective*. – *Cause – Condition – Concession – Contrast. Cognitive and Discourse Perspectives*. Eds. E. Couper-Kuhlen, B. Kortmann. (= *Topics in English Linguistics* 33.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 313–339.
- CRISTOFARO, SONIA 2003a. *Deconstructing finiteness: Finiteness in a functional-typological perspective*. – *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Ed. I. Nikolaeva. Oxford: Oxford University Press, 91–114.

- CRISTOFARO, SONIA 2003b. Subordination. Oxford: Oxford University Press.
- CRISTOFARO, SONIA 2005. Purpose clauses. – The World Atlas of Language Structures. Eds. M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil, B. Comrie. Oxford: Oxford University Press, 506–509.
- CROFT, WILLIAM 2001. Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, WILLIAM 2003. Typology and Universals. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAHL, ÖSTEN 1975. On generics. – Formal Semantics of Natural Language. Ed. E. Keenan. Cambridge: Cambridge University Press, 99–111.
- DAHL, ÖSTEN 1985. Tense and Aspect Systems. Oxford: Blackwell.
- DAHL, ÖSTEN (ed.) 2000. Tense and Aspect in the Languages of Europe. (= Empirical Approaches to Language Typology. EURO TYP 20-6.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- DAHL, ÖSTEN 2010. Typology of negation. – The Expression of Negation. Ed. L. R. Horn. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 9–38.
- DAHL, ÖSTEN, MARIA KOPTJEVSKAJA-TAMM (eds.) 2001a. The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Vol. 1: Past and Present. Amsterdam: John Benjamins.
- DAHL, ÖSTEN, MARIA KOPTJEVSKAJA-TAMM (eds.) 2001b. The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Amsterdam: John Benjamins.
- DALRYMPLE, MARY, NIKOLAEVA, IRINA 2006. Syntax of natural and accidental coordination: Evidence from agreement. – Language 86: 4, 824–849.
- DANCYGIER, BARBARA 2006. Conditionals and Prediction: Time, Knowledge and Causation in Conditional Constructions. (= Cambridge Studies in Linguistics 87.) Cambridge: Cambridge University Press.
- DANCYGIER, BARBARA, EVE SWEETSER 2000. Constructions with *if*, *since*, and *because*: Causality, epistemic stance, and clause order. – Cause – Condition – Concession – Contrast. Cognitive and Discourse Perspectives. Eds. E. Couper-Kuhlen, B. Kortmann. (= Topics in English Linguistics 33.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 111–142.
- DANCYGIER, BARBARA, EVE SWEETSER 2006. Mental Spaces in Grammar: Conditional Constructions. (= Cambridge Studies in Linguistics 108.) Cambridge: Cambridge University Press.
- DE HOOP, HELEN, PETER DE SWART (eds.) 2008. Differential subject marking. (= Studies in Natural Language and Linguistic Theory 72.) Dordrecht: Springer.
- DIESSSEL, HOLGER 2001. The order of main and adverbial clauses: A typological study. – Language 77: 1, 433–455.

- DIK, SIMON C. 1989. *The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause*. Dordrecht: Foris Publications.
- DIK, SIMON C. 1997a. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*. Second, revised edition. Ed. Kees Hengeveld. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- DIK, SIMON C. 1997b. *The Theory of Functional Grammar. Part 2: Complex and Derived Constructions*. Ed. Kees Hengeveld. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- DIK, SIMON C., KEES HENGEVELD 1991. The hierarchical structure of the clause and the typology of perception-verb complements. – *Linguistics* 29: 2, 231–259.
- DIXON, ROBERT M. W. 2006. Complement clauses and complementation strategies in typological perspective. – *Complementation: A Cross-linguistic Typology*. Eds. R. M. Dixon, A. Y. Aikhenvald. Oxford: Oxford University Press.
- DIXON, ROBERT M. W., ALEXANDRA AIKHENVALD (eds.) 2009. *The Semantics of Clause Linking: A Cross-linguistic Typology*. (= *Explorations in Linguistic Typology* 5.) Oxford: Oxford University Press.
- DIXON, ROBERT M. W., ALEXANDRA Y. AIKHENVALD (eds.) 2000. *Changing Valency: Case Studies in Transitivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUVALLON, OUTI, ANTOINE CHALVIN 2004. La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien. – *LU* 40: 4, 270–286.
- EES 2012 = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost. ja toim. I. Metsmägi, M. Sedrik, S.-E. Soosaar. Peatoimetaja I. Metsmägi. Tallinn: EKSA. – <http://www.eki.ee/dict/ety/>
- Eesti keele süntaksi küsimusi 1963. (= KKIU VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- EHALA, MARTIN 1994. Russian influence and the change in progress in the Estonian adpositional system. – *LU* 30: 3, 177–193.
- EHALA, MARTIN 1995. Explaining the bipositional head-complement order in adpositional systems. – *Item order in natural languages*. Eds. B. Palek, F. Dane, O. Fujimura, J. V. Neustupný. (= *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 1994, 3–4.) Prague: Charles University Press (Karolinum), 325–339.
- EHALA, MARTIN 1998. How a man changed a parameter value: The loss of SOV in Estonian subclauses. – *Historical Linguistics 1995*. Vol. 2: *Germanic Linguistics*. Eds. R. M. Hogg, L. Van Bergen. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 73–88.
- EHVERT, MARILIS 2012. *Konditsionaalist kõrvallausetes*. MT. TÜ.

- EINER, HANS 1885. Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele. Tartu: A. Grenzstein.
- EKG I 1995 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud M. Erelt (peatoimetajana), T. Erelt, H. Saari ja Ü. Viks. EKI. Tallinn.
- EKG II 1993 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt (peatoimetajana), T. Erelt, H. Saari ja Ü. Viks. KKI. Tallinn.
- EKK 2007 = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: EKSA. Veebiversioon: <http://www.eki.ee/books/ekk09/>
- EKLP I 1974 = Karl Mihkla, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Toim. E. Nurm. KKI. Tallinn: Valgus.
- EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll. Tallinn: EKSA. –<http://www.eki.ee/dict/ekss/>
- ELISTO, ELMAR 1934. Akadeemilise Emakeele Seltsi juhataste keelelisi otsuseid ja seletusi. – EK XIII (1934): 4, 119–128.
- ERELT, MATI 1970. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles I. – Keel ja struktuur 4. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 3–80.
- ERELT, MATI 1971a. Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles II. – Keel ja struktuur 5. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 3–34.
- ERELT, MATI 1971b. Komparatiivse adjektiiviga laused eesti keeles. (Semantiline analüüs.) Kand. diss. KKI.
- ERELT, MATI 1973. Some remarks on comparative and superlative sentences in Estonian. – Trends in Soviet Theoretical Linguistics. Ed. F. Kiefer. (= Foundation of Language. Supplementary Series. Vol. 18.) Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 135–147.
- ERELT, MATI 1977a. Ebamäärasusest sõnade liigitamisel. – KK 9, 525–528.
- ERELT, MATI 1977b. Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. (= Preprint KKI-8.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1977c. Ühest eitamise viisist. – KK 7, 435–436.
- ERELT, MATI 1977d. Заметки о пассиве в эстонском языке. – СФУ 4, 169–175.
- ERELT, MATI 1978. Märkmeid partsiaalsubjekti kohta eesti keeles. – Keel ja struktuur 10. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 3–9.
- ERELT, MATI 1979a. Eesti lihtlause probleeme. KKI. Tallinn: Eesti Raamat.

- ERELT, MATI 1979b. Predikatiivne adjektiiv (lausemallid). KKI. Tallinn: Eesti Raamat.
- ERELT, MATI 1980a. Adjektiivtribuut eesti keeles. KKI. Tallinn: Valgus.
- ERELT, MATI 1980b. Some notes on the classification of words and the transposition of adjectives in Estonian. – Grammar and Semantics. KKI. Tallinn: Valgus, 50–72.
- ERELT, MATI 1984a. *da*-infinitiivi süntaktilised funktsioonid tänapäeva eesti keeles. Soome-Eesti kontrastiivseminar (Helsingi, 17.–20.10.84). (= Preprint KKI-24.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1984b. On the *vat*-construction in Estonian. – CΦY 20: 4, 270–273.
- ERELT, MATI 1984c. Prototüübid ja keeleteadus. – KK 2, 87–96.
- ERELT, MATI 1984d. Tauli, Valter 1983. Standard Estonian Grammar. Part II. Syntax. (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 14.) 359 pp. – CΦY 20: 3, 218–220.
- ERELT, MATI 1985a. *ma-*, *mas-* ja *mast*-infinitiivist eesti keeles. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 4–22.
- ERELT, MATI 1985b. On the *nud-* and *tud-*constructions in Estonian. – CΦY 21: 1, 14–15.
- ERELT, MATI 1986a. Eesti adjektiivisüntaks. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 19.) Tallinn: Valgus.
- ERELT, MATI 1986b. Eesti lauseõpetuse põhimõtted. (= Preprint KKI-43) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1986c. Liitlause eesti keeles. (= Preprint KKI-42.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1987. Sekundaartarindid eesti keeles. (= Preprint KKI-50.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1989. Eesti lauseliikmeid (grammatika marginaale). (= Preprint KKI-61.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- ERELT, MATI 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. – KK 1, 35–39.
- ERELT, MATI 1992. Adjektiivse eesatribuudi ühildumisest eesti keeles. – Lähivertailuja 5. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Virroilla 27. ja 28. syyskuuta 1991. Toim. M. Väkräm. (= Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 15). Tampere, 1–4.
- ERELT, MATI 1996. Relative words in Estonian relative clauses. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 9–23.

- ERELT, MATI 1997. Reduplication in Estonian. – Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 9–41.
- ERELT, MATI 1998. Mõnest tähendusnihkest tänapäeva eesti keeles. – KK 12, 816–822.
- ERELT, MATI 1999a. Agreement in Estonian. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 7–46.
- ERELT, MATI 1999b. Asesõnadest *ise, enese ~ enda* ja *oma* ning eesti asesõnade süsteemist. – ESA 43 (1997), 7–12.
- ERELT, MATI 2000. Arvuühildumisest tänapäeva eesti kirjakeeles. – KK 2, 180–189.
- ERELT, MATI 2001a. Johannes Aavik eesti lauseehituse uuendajana. – ESA 46 (2000), 71–87.
- ERELT, MATI 2001b. Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 7–25.
- ERELT, MATI 2002a. Does the Estonian have the jussive? – LU 38: 2, 110–117.
- ERELT, MATI 2002b. Evidentiality in Estonian and some other languages. Introductory remarks. – LU 38: 2, 110–117.
- ERELT, MATI 2002c. Hierarhiatest tüpoloogias. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 34–40.
- ERELT, MATI (ed.) 2003. Estonian Language. (= LU. Supplementary Series. Vol. 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers. Second Edition 2007.
- ERELT, MATI 2003a. Süntaks. – Eesti keele uurimise analüüs. Koost. M. Erelt. (= ESA 48 (2002)), 63–97.
- ERELT, MATI 2003b. Syntax. – Estonian Language. Ed. M. Erelt. (= LU. Supplementary Series. Vol. 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 93–129. Second Edition 2007.
- ERELT, MATI 2004a. Lauseliigendusprobleeme eesti grammatikas. – Lauseliikmeid eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 7–15.
- ERELT, MATI 2004b. Märkmeid eesti komplekslause kohta. – KK 6, 401–413.
- ERELT, MATI 2005a. Some features of Estonian syntax. – Les langues ouraliennes aujourd'hui. The Uralic languages today. Éd. M. M. J. Fernandez-Vest (= Bibliothèque de l'École des Hautes Études Sciences Historiques et Philologiques. Tome 340.) Paris: Librairie Honoré Champion, Editeur, 233–247.

- ERELT, MATI 2005b. Source-marking resultatives in Estonian. – LU 41: 1, 20–29.
- ERELT, MATI 2008a. Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonian. – LU 44: 2, 97–107.
- ERELT, MATI 2008b. Intensifying reduplication in Estonian. – LU 44: 4, 268–277.
- ERELT, MATI 2008c. Veel kord vaegomadussõnadest. – KK 6, 442–449.
- ERELT, MATI 2009a. Prospektiiv ja retrospektiiv eesti keeles. – ESA 54 (2008), 44–53.
- ERELT, MATI 2009b. Typological overview of Estonian syntax. – Estonian in Typological Perspective. Ed. H. Metslang. (= Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF) 62: 1/2.) Berlin: Akademie Verlag, 6–28.
- ERELT, MATI 2010. Vastandavatest sidesõnadest eesti keeles. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 55–68.
- ERELT, MATI 2011a. Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Kolmas, täiendatud trükk. Emakeele Selts. Tallinn.
- ERELT, MATI 2011b. Tänapäeva eesti kirjakeele morfosüntaksi ja süntaksi uurimisest Tartu ülikoolis. – ESA 56 (2010), 37–62.
- ERELT, MATI 2012. Lisandusi tegumoe käsitlusele. – ESA 57 (2011), 25–34.
- ERELT, MATI 2013a. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Öeldis. (= TÜ eesti keele osakonna preprintid 4.) Tartu.
- ERELT, MATI 2013b. Keeldkõne vormidest. – ESA 58 (2012), 30–38.
- ERELT, MATI 2014. Eesti keele lauseõpetus. Komplekslause. TÜ eesti keele osakond. Tartu.
- ERELT, MATI 2015. Rindtarindist nimisõnafaasi osana. – ESA 60 (2014), 7–18.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 1998. Oma või võõras? („Muutuv keel”) – KK 10, 657–668.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2003. Case marking of the predicative in Estonian. – LU 39: 3, 166–174.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. – LU 40: 3, 161–178.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2006. Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to Standard Average European. – LU 42: 4, 254–266.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2007. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. – Grammatika és kontextus. Sz. Csepregi M., Masonen V. (= Urálszítikai tanulmányok 17.) ELTE Finnugor Tanszék. Budapest, 76–87.

- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2008. Kogea vormistamine eesti keeles: nihkeid SAE perifeerias. – ESA 53 (2007), 249–256.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG 2009. Some notes on proximative and aver-tive in Estonian. – LU 45: 3, 178–191.
- ERELT, MATI, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 2006. Tense and eviden-tiality in Estonian. – Topics in Subjectification and Modalization. Eds. B. Cornillie, N. Delbecque. (= Belgian Journal of Linguistics 20.) Amsterdam: John Benjamins, 125–136.
- ERELT, MATI, MATTI PUNTTILA 1992. Reduplikatiivsed võrdlusterindid absoluutse superlatiivi väljendusvahendina eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toim. H. Remes. (= Kielitieteellisiä tutkimuksia 27.) Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu, 7–23.
- ERELT, MATI, MATTI PUNTTILA 1993. Lausesisesest tõhustusreduplikat-sioonist eesti ja soome keeles. – Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 159–172.
- ERELT, MATI, MATTI PUNTTILA 1994. Approksimatiivisuuden ilmaisemi-sesta virossa ja suomessa. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitok-sen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 1–8.
- ERELT, MATI, MATTI PUNTTILA 1996. The superlative in literary Estonian in comparison with literary Finnish. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 9–36.
- ERELT, TIJU 1987. *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. – Kirjakeel 1985. Tallinn: Valgus, 66–72.
- ESLON, PILLE 2004a. Mõningatest korrelatsioonidest eesti ja vene verbi-süsteemis. – Toimiv keel II. Töid rakenduslingvistika alalt. Toim. M.-M. Sepper, J. Lepasaar. Koost. H. Metslang. (= TPÜ eesti filoloogia osakonna toimetised 3.) Tallinn: TPÜ Kirjastus, 103–122.
- ESLON, PILLE 2004b. О грамматикализации аналитических глаголов эстонского языка. – LU 40: 2, 95–107.
- ESLON, PILLE, ANTS PINLAK 1993. Вид и время. (= Труды по сопоста-вительно-типологическому исследованию разносистемных языков.) Tallinn: TPÜ.

- ESLON, PILLE, KATRE ÕIM 2010. Objektikäänete kasutamise sageduse ja markeerituse seisukohalt. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 69–89.
- Estonian: Typological Studies I–V. Ed. Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4, 8, 11, 14, 18.) Tartu 1996, 1997, 1999, 2000, 2001.
- EVANS, NICHOLAS 2007. Insubordination and its uses. – Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations. Ed. I. Nikolaeva. New York: Oxford University Press, 366–431.
- FILLMORE, CHARLES 1968. The Case for Case. – Universals in Linguistic Theory. Eds. E. Bach, R. T. Harms. London: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- FOLEY, WILLIAM A., ROBERT D. VAN VALIN 1984. Functional Syntax and Universal Grammar. Cambridge: Cambridge University Press.
- FOX, BARBARA, PAUL J. HOPPER (eds.) 1994. Voice: Form and Function. (= Typological Studies in Language 27.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- FRAJZYNGIER, ZYGMUNT 1995. A functional theory of complementizers. – Modality in Grammar and Discourse. Eds. J. Bybee, S. Fleischman. Amsterdam: John Benjamins, 473–502.
- GAST, VOLKER, HOLGER DIESSEL 2012. The typology of clause linkage: status quo, challenges, prospects. – Clause Linkage in Cross-Linguistic Perspective. Eds. V. Gast, H. Diessel. Berlin: Mouton de Gruyter, 1–36.
- GIVÓN, TALMY 2001a. Syntax: An Introduction. Vol. 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- GIVÓN, TALMY 2001b. Syntax: An Introduction. Vol. II. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: University of Chicago Press.
- GREENBERG, JOSEPH H. 1978. How does a Language Acquire Gender Markers? – Universals of Human Language. Vol. III. Ed. J. H. Greenberg. Stanford: Stanford University Press, 47–82.
- GROOT, CASPER DE 2008. Depictive secondary predication in Hungarian. – Secondary Predicates in Eastern European Languages and Beyond. Eds. Chr. Schroeder, G. Hentschel, W. Boeder. (= Studia Slavica Oldenburgensia 16.) Oldenburg: BIS-Verlag der Carl von Ossietzky, 69–36.
- GROSZ, PATRICK GEORG 2012. On the Grammar of Optative Constructions. (= Linguistik Aktuell 193.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- GRÜNTAL, RIHO 2003. Finnic adpositions and cases in change. (= SUST 244.) Helsinki: SUS.
- GRÜNTAL, RIHO 2005. Miksi itämerensuomessa on prepositioita? – Virittäjä 109: 1, 28–51.
- GRÜNTAL, WILLEM 1924. Temporaalirakenne virossa. – Virittäjä 28: 1, 74–76.
- GRÜNTAL, VILLEM 1941. Itämerensuomalaisten kielten yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä. Lauseopillinen tutkimusko. Helsinki: SKS.
- GUNDEL, JEANETTE, NANCY HEDBERG, RON ZACHARSKI 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. – Language 69: 2, 274–307.
- GUTSLAFF, JOHANN 1648. Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam. Dorpat. (Eesti keeles: Gutsloff, Johannes 1998. Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam. Dorpat. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tlk ja koost Marju Lepajõe, toim Jaak Peebo. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu.
- GÖSEKEN, HEINRICH 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung Zur Öhstnischen Sprache. Reval: Adolph Simon. (Eesti keeles 2010, tlk Kai Tafenau.)
- HABICHT, KÜLLI 2000. Grammaticalization of adpositions in Old Literary Estonian. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 19–58
- HABICHT, KÜLLI 2001a. Infinite Konstruktionen in der estnischen Schriftsprache der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. – LU 37: 4, 245–269.
- HABICHT, KÜLLI 2001b. On the genesis and loss of the adposition *rinnas* ('abreast, beside') in Literary Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics of the University of Tartu 2.) Tartu: Tartu University Press, 71–89.
- HABICHT, KÜLLI 2001c. Vanhan kirjaviron modaalarakenteista. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Red. Tõnu Seilenthal. Tartu, 268–276.
- HABICHT, KÜLLI 2006. Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise suhtest eesti vana kirjakeele modaalpartiklite näitel. – Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics. Tallinn, May 6–7, 2004. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 159–178.

- HABICHT, KÜLLI 2009. Heinrich Stahli eripärased modaalverbid. – KK 8–9, 608–619.
- HABICHT, KÜLLI, ILONA TRAGEL 2014. Verbiga *saama* väljendatud leksikaalsed kategooriad ja konstruktsioonid. – KK 11, 826–844.
- HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM 2007. Kaassõna keeleuurija ja -kasutaja käsituses. – ESA 52 (2006), 51–68.
- HABICHT, KÜLLI, PILLE PENJAM, ILONA TRAGEL 2010. Kas *tahtma* tahab abiverbiks? – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 115–146.
- HABICHT, KÜLLI, PIRET PIROJA, ILONA TRAGEL 2015. Eesti *võtma*-tuleviku lugu. – ESA 60 (2014), 19–50.
- HAIMAN, JOHN 1983. Iconic and economic motivation. – Language 59: 4, 781–819.
- HAIMAN, JOHN, SANDRA A. THOMPSON (eds.) 1988. Clause Combining in Grammar and Discourse. (= Typological Studies in Language 18.) Amsterdam: John Benjamins.
- HAKULINEN, AULI 1978. Nollien syntaksia. – Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.) Turku, 233–253.
- HAKULINEN, AULI, FRED KARLSSON 1979. Nykysuomen lauseoppia. (= SKST 350.) Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- HAKULINEN, AULI, PENTTI LEINO 1987. Finnish participial construction from a discourse point of view. – Ural-Altische Jahrbücher 59, 35–43.
- HALLAP, VALMEN 1965. Poleemilist, julget, sekka ka vähem meeldivat. – KK 1, 54–59.
- HARMS, ROBERT T. 1962. Estonian Grammar. (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 12.) Bloomington: Indiana University.
- HARRIS, ALICE C., LYLE Campbell 1995. Historical Syntax in Cross-linguistic Perspective. (= Cambridge Studies in Linguistics 74.) Cambridge: Cambridge University Press.
- HARRIS, ZELIG S. 1957. Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure. – Language 33: 3, 283–340.
- HASPELMATH, MARTIN 1995. The converb as a cross-linguistically valid category. – Converbs in Cross-linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. Eds. M. Haspelmath, E. König. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–55.
- HASPELMATH, MARTIN 1998. How young is Standard Average European? – Linguistic Sciences 20: 3, 272–287.

- HASPELMATH, MARTIN 2001. Non-canonical marking of core arguments in European languages. – Non-canonical Marking of Subjects and Objects. Eds. A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon. (= Typological Studies in Language 46.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 53–83.
- HASPELMATH, MARTIN 2005. Negative indefinite pronouns and predicate negation. – The World Atlas of Language Structures Online. – <http://wals.info/feature/115>
- HASPELMATH, MARTIN 2007. Coordination. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Ed. T. Shopen. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1–51.
- HASPELMATH, MARTIN, EKKEHARD KÖNIG (eds.) 1995. Converbs in Cross-linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- HASPELMATH, MARTIN, EKKEHARD KÖNIG 1998. Concessive conditionals in the languages of Europe. – Adverbial Constructions in the Languages of Europe. Ed. J. Van der Auwera. (= Empirical Approaches to Language Typology. EURO TYP 20-3.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 563–640.
- HASPELMATH, MARTIN, MATTHEW S. DRYER, DAVID GIL, BERNARD COMRIE 2005. World Atlas of Language Structures. Oxford: Oxford University Press.
- HASPELMATH, MARTIN, THOMAS MÜLLER-BARDEY 2004. Valency change. – Morphology: A Handbook on Inflection and Word Formation. Vol. 2. Eds. G. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft.) Berlin: Mouton de Gruyter, 1130–1145.
- HASSELBLATT, CORNELIUS 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 31.) Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- HEINE, BERND 1989. Adposition in African languages. – *Linguistique Africaine* 2, 77–127.
- HEINE, BERND, HIROYUKI MIYASHITA 2008. Accounting for a functional category: German *drohen* ‘to threaten’. – *Language Sciences* 30: 1, 53–101.
- HEINE, BERND, TANIA KUTEVA 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEINE, BERND, TANIA KUTEVA 2006. The Changing Languages of Europe. Oxford: Oxford University Press.
- HEINE, BERND, ULRIKE CLAUDI, FRIEDERIKE HÜNNEMEYER 1991. Grammaticalization: A Conceptual Framework. Chicago: University of Chicago Press.

- HELASVUO, MARJA-LIISA 1993. Are relative clauses either restrictive or non-restrictive? A study of the relative clauses in the Finnish pear stories. – Case and Other Functional Categories in Finnish Syntax. Eds. A. Holmberg, U. Nikanne. Berlin: Mouton de Gruyter, 163–176.
- HELASVUO, MARJA-LIISA, TUOMAS HUUMO 2010. Mikä subjekti on? – Virittäjä 114: 2, 165–195.
- HELLE, ANTON THOR 1732. Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache. Halle: Stephan Orban. (Eesti k 2006, tlk A. Kilgi, K. Ross.)
- HELLER, JOHANN FRIEDRICH 1822. Versuch über das Wesen und den Gebrauch der ehstnischen Casen, besonders des sogenannten Nominativs, Genitivs und Accusativs. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache 15. Pernau, 1–42.
- HELLER, JOHANN FRIEDRICH 1823. Nachtrag zu dem Versuche über das Wesen und den Gebrauch der ehstnischen Casen. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache 16. Pernau, 1–27.
- HELLER, JOHANN FRIEDRICH 1847. Vertheidigung meiner Ansicht von dem Verbum Passivum und von den Hauptcasen in der estnischen Grammatik. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 2. Band, 1. Heft, 23–45.
- HELP, TOOMAS 1991. Complementation in Estonian. – LU 27: 3, 177–184.
- HENGVELD, KEES 1998. Adverbial clauses in the languages of Europe. – Adverbial Constructions in the Languages of Europe. Ed. J. Van der Auwera. (= Empirical Approaches to Language Typology. EUROTYPE 20-3.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 335–419.
- HENNOSTE, TIIT 2000/2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I–IX. – Akadeemia 2000: 5, 1115–1150; 6, 1341–1374; 7, 1551–1582; 8, 1772–1806; 9, 2009–2038; 10, 2221–2254; 11, 2463–2486; 12, 2687–2710; Akadeemia 2001: 1, 177–206.
- HENNOSTE, TIIT 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 56–73.
- HENNOSTE, TIIT 2003. Keelekasutuse uurimine. – Eesti keele uurimise analüüs. Koost. M. Ereht. (= ESA 48 (2002)), 217–262.
- HENNOSTE, TIIT 2004. Et-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – KK 7, 504–523; 8, 590–609.
- HENNOSTE, TIIT 2006. Et-komplementlause kesksete põhverbide funktsioonid eestikeelses vestluses 2. – Lähivertailuja 17. Toim. A. Kaivapalu, K. Pruuli. (= Jyväskylä Studies in Humanities 53.) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 119–134.
- HENNOSTE, TIIT 2009. Ei ole ja pole kasutus suulises spontaanses eesti keeles. – ESA 54 (2008), 72–93.

- HENNOSTE, TIIT 2013. Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eestikeelses suulises vestluses. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 32.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- HENNOSTE, TIIT 2017. Suuline eesti keel. (ilmumas)
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS 2004. Dialoogiaktid eesti infodialoogides: tüpologia ja analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- HENNOSTE, TIIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KIRSI LAANESOO 2013. Küsimused eestikeelses infodialoogis II. Küsimused ja tegevused. – KK 1, 7–29.
- HENNOSTE, TIIT, HELLE METSLANG, KÜLLI HABICHT, ANNI JÜRINE, KIRSI LAANESOO, DAVID OGREN 2016. Üldküsimuse vorm ja funktsioonid läbi nelja sajandi ja kuue tekstiliigi. – ESA 61 (2015), 80–107.
- HENNOSTE, TIIT, OLGA GERASSIMENKO, RIINA KASTERPALU, MARE KOIT, ANDRIELA RÄÄBIS, KRISTA STRANDSON 2009. Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. – KK 5, 341–359.
- HERLIN, ILONA 1997. Suomen kielen *koska*-konjunktion merkitys ja merkityskehitys. (= Suomi 183.) Helsinki: SKS.
- HERLIN, ILONA 1998. Suomen *kun*. (= SKST 712.) Helsinki: SKS.
- HERLIN, ILONA, LAURA VISAPÄÄ (toim.) 2005. Elävä kielioppi: suomen infinitiivien rakenteiden dynamiikka. (= SKST 1021.) Helsinki: SKS.
- HERMANN, KARL AUGUST 1884. Eesti keele grammatik. Koolide ja iseõppimise tarwis. Tartu: Wilhelm Just.
- HERMANN, KARL AUGUST 1896. Eesti keele Lause-õpetus. Eesti keele grammatika teine jagu. Jurjev.
- HIETAM, KATRIN 2003. Definiteness and Grammatical Relations in Estonian. Unpublished PhD dissertation. University of Manchester.
- HIETAM, KATRIN, SATU MANNINEN 2005. Some thoughts on Balto-Finnic passives and impersonals. – Working Papers in English Linguistics 5. Eds. E. Klingvall, F. Heinat. Lund: Lund University, 65–90
- HIMMELMANN, NIKOLAUS, EVA SCHULTZE-BERNDT (eds.) 2005. Secondary Predication and Adverbial Modification: The Typology of Depictives. Oxford: Oxford University Press.
- HINT, HELEN 2015. Third person pronoun forms in Estonian in the light of centering theory. – ESUKA 6 – 2, 105–135.
- HINT, HELEN, MARIA REILE, RENATE PAJUSALU 2013. Kontekst ja viitamine: argivestlused, legod ja narratiivid. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Trigel, A. Veismann, P. Piiraja. (= ESUKA 4 – 1.), 161–183.
- HINT, MATI 1969. Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised probleemid. Uute eesti keele grammatikate puhul. – KK 6, 327–341; 7, 399–412.
- HINT, MATI 1970. Veel kord eksistentsiaallausest, koondlausest ja aluse juurdemõtleemisest. – KK 7, 423–428.

- HINT, MATI 1996. Eesti keel okupatsiooni järel. – KK 12, 802–808.
- HOLLMANN, A. 1848. Bemerkungen über den Nominativ, Genitiv und Accusativ im Estnischen. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 2. Band, 2. Heft, 1–20.
- HOLVOET, AXEL 2001. Impersonals and passives in Baltic and Finnic. – The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 363–389.
- HOLVOET, AXEL 2007. Mood and Modality in Baltic. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- HOPPER, PAUL J., ELIZABETH TRAUOGOTT 2003. Grammaticalization. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- HORNUNG, JOHANN 1693. Grammatica Esthonica. Riga: Joh. Georg Wilken.
- HРАКОВСКИ (toim.) 1992 = Виктор С. Храковский (отв. ред.), Типология императивных конструкций. Санкт-Петербург: Наука.
- HРАКОВСКИ (toim.) 1998 = Виктор С. Храковский (отв. ред.), Типология условных конструкций. Санкт-Петербург: Наука.
- HРАКОВСКИ (toim.) 2004 = Виктор С. Храковский (отв. ред.), Типология уступительных конструкций. Санкт-Петербург: Наука.
- HUHMARNIEMI, SAARA, MERILIN MILJAN 2016. The partitive split in Finnish and Estonian. – Finno-Ugric Languages and Linguistics 5: 1, 38–76.
- HUPEL, AUGUST WILHELM 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga–Leipzig: Hartknoch.
- HUPEL, AUGUST WILHELM 1818. Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen; nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: Steffenhagen.
- HUUMO, TUOMAS 1993. Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. – Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 97–158.
- HUUMO, TUOMAS 1994. Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 21–39.
- HUUMO, TUOMAS 1995. On the position of subject in Finnish and in Estonian. – XXI kielitieteen päivät Oulussa 6.–7.5.1994. Toim. R. Kataja, K. Suikkari. (= Acta Universitatis Ouluensis, series B Humaniora 19.) Oulu, 79–87.

- HUUMO, TUOMAS, LIINA LINDSTRÖM 2014. Partitives across constructions: On the range of uses of the Finnish and Estonian „partitive subjects“. – Partitive Cases and Related Categories. Eds. S. Luraghi, T. Huumo. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 153–176.
- IKOLA, OSMO 1953. Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa. – *Suomi* 106: 4. Helsinki: SKS.
- ISK 2004 = Auli Hakulinen (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho, Iso suomen kielioppi. (= SKST 950.) Helsinki: SKS.
- IZUTSU, MITSUKO NARITA 2008. Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations. – *Journal of Pragmatics* 40: 4, 646–675.
- ITKONEN, ESA 2001. Maailman kielten erilaisuus ja samuus. 2., uudistettu ja laajennettu painos. Turun yliopisto. (= Yleisen kielitieteen julkaisuja 4.) Turku, 306–355.
- JAAKOLA, MINNA 1997. Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta. – *Kieli 12*. Kieliopillistuminen: tapaustutkimuksia Suomesta. Toim. T. Lehtinen, L. Laitinen. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki, 121–156.
- JERET, MARIANN 2012. Sõna *suhtes* semantika. BT. TÜ.
- JOKELA, HANNA 2006. Geneerinen nollasubjektillause suomessa ja virossa. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics*. Tallinn, May 6–7, 2004. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 59–72.
- JOKELA, HANNA 2012. Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta. (= Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 334.) Turun yliopisto. Turku.
- JOKELA, HANNA, HELEN PLADO 2015. Subjects under generic conditions: Implied subjects in Finnish and Estonian *if*-clauses. – *Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical*. Eds. M.-L. Helasvuo, T. Huumo. Amsterdam: John Benjamins, 73–97.
- JUHKAM, EVI, ALDI SEPP 2000. Läänemurde tekstid. EKI. Tallinn.
- JÕGEVER, JAAN 1920. Eesti keele grammatika. III aasta. Tartu: Odamees.
- JÕGI, MIRJA 2008. Konditsionaali minevikuvormide kasutus 1930.–1990. aastatel eesti kirjakeeles. BT. TÜ.
- JÜRINE, ANNI 2011. Vormierinevused tähenduserinevuste ilminguna: kaasõnähendite grammatiseerumine konstruktsioonides. – *KK 12*, 899–916.
- JÜRINE, ANNI 2016. The Development of Complex Postpositions in Estonian: A Case of Grammaticalization via Lexicalization. (= Dissertations

- Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 38.) Tartu: University of Tartu Press.
- JÜRINE, ANNI, KÜLLI HABICHT 2013. Kaassõnade tsükliline areng. – KK 10, 736–750.
- KAASIK, ÜLO, AIN KORJUS 1959. Automaatsest tõlkimisest. – KK 11, 663–673.
- KAISER, ELSI, KATRIN HIIETAM 2003. A comparison of the referential properties of the third person pronouns in Finnish and Estonian. – Nordlyd 31: 4, 654–667.
- KAISER, ELSI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2007. Invisible arguments: Effects of demotion in Estonian and Finnish. – Demoting the Agent: Passive, Middle and Other Voice Phenomena. Eds. B. Lyngfelt, T. Solstad. (= Linguistik Aktuell / Linguistics Today 96.) Amsterdam: John Benjamins, 111–141.
- KAISER, ELSI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. On the referential properties of Estonian pronouns and demonstratives. – Memory, Mind and Language. Ed. H. Götzsche. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 193–205.
- KALMUS, MERVI 2009. Isiküühildumine eesti murretes. MT. TÜ.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992. Modal Expressions in Finnish. (= Studia Fennica. Linguistica 2.) Helsinki: SKS.
- KARELSON, RUDOLF 1959. Sidesõnad läänemeresoome keeltes. Kand. diss. TRÜ.
- KARELSON, RUDOLF 1971. Eesti ühendsidesõnad, nende senine käsitus. – ESA 17 (1971), 35–44.
- KARELSON, RUDOLF 1972. Märkmeid kaassõna piirimaalt. – ESA 18 (1972), 71–86.
- KARELSON, RUDOLF 1980. Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. – ESA 24 (1978), 41–49.
- KARLSSON, FRED 2002. Üldkeeleteadus. Tõlkinud ja kohandanud R. Pajusalu, J. Valge, I. Trigel. Tallinn: EKSA.
- KARU, KATRIN 2000a = Катрин Кару, О возможностях семантической классификации уступительных конструкций (на материале русского и эстонского языков). – Русская филология 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 172–181.
- KARU, KATRIN 2000b = Катрин Кару, Уступительные конструкции, оформленные союзами *хотя* и *хотя ... но* и их эстонские эквиваленты. – Язык и культура. Национальные языки и культуры в их специфике и взаимодействии. Вып. 2. Т. II. Киев, 104–113.

- KARU, KATRIN 2001 = Катрин Кару, Сколько же уступительных союзов в эстонском языке? К постановке проблемы. – Русская филология 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 156–164.
- KARU, KATRIN 2003 = Катрин Кару, Семантика и прагматика некоторых эстонских уступительных конструкций и их соответствия в русском языке. – Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия VIII. Языковые функции: семантика, синтактика, прагматика. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 49–61.
- KARU, KATRIN 2004a. Mitmetähenduslikud mööndlused eesti ja vene keeles. – Emakeel ja teised keeled IV. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–63.
- KARU, KATRIN 2004b. Ühest mööndlause alaliigist eesti ja vene keeles. – Toimiv keel II. Töid rakenduslingvistika alalt. Toim. M.-M. Sepper, J. Lepasaar. Koost. H. Metslang. (= TPÜ eesti filoloogia osakonna toimetised 3.) Tallinn: TPÜ Kirjastus, 175–184.
- KARU, KATRIN 2006a = Катрин Кару, О специфике отношений уступительности в рамках ФСП обусловленности (на примере русского и эстонского языков). – Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика IX. Взаимодействие языков и языковых единиц. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 116–129.
- KARU, KATRIN 2006b = Катрин Кару. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. (= Dissertationes Philologiae Slavicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KARU, KATRIN 2007. Möönduse väljendamisest ühes lihtlause tüübis (eesti ja vene keele näitel). – Emakeel ja teised keeled V. (= TÕ eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 6.) Tartu, 30–40.
- KARU, KATRIN, IRINA KÜLMOJA 2004 = Катрин Кару, Ирина Кюльмоя, Уступительные конструкции в эстонском языке. – Типология уступительных конструкций. Отв. ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 259–313.
- KASIK, REET 1968. Omastavalise täiendi subjektilisusest ja objektilisusest *mine*-konstruktsioonis. – Keel ja struktuur 2. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 125–139.
- KASIK, REET 1970. Lähtelause subjekt ja objekt deverbaalsubstantiivilistes nominalisatsioonides. – Keel ja struktuur 4. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 121–135.
- KASIK, REET 1972. Kahest nominalisatsioonitüübist eesti keeles. – Keel ja struktuur 7. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 5–15.
- KASIK, REET 1975. Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. – Keele modelleerimise probleeme 5. (= TRÜ toimetised 363.) Tartu, 3–162.

- KASIK, REET 1991. Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. – KK 8, 466–476.
- KASIK, REET 1996. Eesti keele sõnatuletus. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 3.) Tartu.
- KASIK, REET 2001. Analytic causatives in Estonian. – Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 77–122.
- KASIK, REET 2002. Uudiste süntaks. – Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 200–218.
- KASIK, REET 2006a. Nominalisatsioon meediauudiste tekstimoodustuse võttena. – KK 2, 122–134.
- KASIK, REET 2006b. Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – ESA 51 (2005), 21–37.
- KASIK, REET 2008. Infojaotus uudistekstides: partitsiiparandid. – ESA 53 (2007), 48–63.
- KASIK, REET 2013. Komplekssete sõnade struktuur. (= TÜ eesti keele osakonna preprintid 3.) Tartu.
- KASIK, REET 2014. Eesti sõnamoodustus ja süntaks. – KK 2, 100–111.
- KASIK, REET 2015. Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu 1.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KASK, ARNOLD 1936. Mõningaid märkmeid eesti predikatiivi kohta. – EK XV (1936): 1, 14–20.
- KASK, ARNOLD 1960. Eesti keele lauseliigendusest ja lauseliikmeist. – KK 4, 237–243.
- KASK, ARNOLD 1984. Eesti murded ja kirjakeel. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 16.) Tallinn: Valgus.
- KASK, ARNOLD 1985. Kaudse kõneviisi päritolust eesti keeles. – ESA 29 (1983), 5–11.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998. Puhekuviot: tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista. Helsinki: SKS.
- Keel ja struktuur 1–10. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 1965–1978.
- Keele modelleerimise probleeme 1–5. (= TRÜ toimetised 188, 218, 226, 228, 232, 278, 363.) Tartu, 1966–1975.
- KEEM, HELLA 1997. Võru keel. Emakeele Selts. Tallinn.
- KEENAN, EDWARD L. 1985. Relative clauses. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Ed. T. Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 141–170.
- KEENAN, EDWARD L., BERNARD COMRIE 1977. Noun phrase accessibility and Universal Grammar. – Linguistic Inquiry 8, 63–99.

- KEEVALLIK, LEELO 1999. The use and abuse of singular and plural address forms in Estonian. – *International Journal of the Sociology of Language* 139, 125–144.
- KEEVALLIK, LEELO 2000. Keelendid *et ja nii et* vestluses. – KK 5, 344–358.
- KEEVALLIK, LEELO 2001. Estonian reduplication in action sequences. – *Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFa Course*. Tartu, June 2000. Eds. J. Niemi, J. Heikkinen. (= *Studies in Languages* 36.) University of Joensuu, Faculty of Humanities. Joensuu, 23–33.
- KEEVALLIK, LEELO 2003a. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversations. (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia* 34.) Uppsala.
- KEEVALLIK, LEELO 2003b. Colloquial Estonian. – *Estonian Language*. Ed. M. Ereht. (= *LU. Supplementary Series. Vol. 1.*) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 343–378.
- KEEVALLIK, LEELO 2005a. Politeness in Estonia: A matter of fact style. – *Politeness in Europe*. Eds. L. Hickey, M. Stewart. Clevedon: Multilingual Matters, 203–217.
- KEEVALLIK, LEELO 2005b. Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. – KK 7, 535–548; 8, 630–642.
- KEEVALLIK, LEELO 2008. Conjunction and sequenced action: The Estonian complementizer and evidential particle *et*. – *Crosslinguistic Studies of Clause Combining: The Multifunctionality of Conjunctions*. Ed. R. Laury. (= *Typological Studies in Language* 80.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 125–152.
- KEEVALLIK, LEELO 2009a. Käskiv kõneviisi nõustavas voorus ja vastuste tüpoloogia. – *ESA* 54 (2008), 94–106.
- KEEVALLIK, LEELO 2009b. Social action of syntactic reduplication. – *Journal of Pragmatics* 42: 3, 800–824.
- KEEVALLIK, LEELO 2009c. The grammar-interaction interface of negative questions in Estonian. – *SKY Journal of Linguistics* 22, 139–173.
- KEEVALLIK, LEELO 2009d. Üldküsimuse lihtvastuste funktsioonid. – KK 1, 33–53.
- KEEVALLIK, LEELO 2010. Hinnangu grammatikast. – *Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks*. (= *ESUKA* 1–2.), 147–161.
- KEEVALLIK, LEELO 2011a. Pro-forms as projective devices in interaction. – *Discourse Processes* 48: 6, 404–431.
- KEEVALLIK, LEELO 2011b. The contemporary pragmatics of the Estonian clause combiner and particle *ega*. – *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Piliscsaba 9–14.8.10. Pars VI: Dissertationes symposiorum ad linguisticam*. Red. S. Csúcs, N. Falk, V. Tóth, G. Zaicz. Piliscsaba, 197–205.

- KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. – LU 38: 2, 126–144.
- KEHAYOV, PETAR 2004a. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – KK 11, 812–829.
- KEHAYOV, PETAR 2004b. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. – KK 12, 895–914.
- KEHAYOV, PETAR 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: The Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu University Press.
- KEHAYOV, PETAR 2009a. Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: A case-study of Bulgarian and Estonian. – Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen. Eds. V. Plungian, B. Wiemer. (= Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72.) München–Wien: Otto Sagner, 165–201.
- KEHAYOV, PETAR 2009b. *Olema*-verbi ellipsis eesti kirjakeeles. – ESA 54 (2008), 107–152.
- KEHAYOV, PETAR 2009c. Taboo intensifiers as polarity items: Evidence from Estonian. – Estonian in Typological Perspective. Ed. H. Metslang. (= Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF) 62: 1/2.) Berlin: Akademie Verlag, 140–164.
- KEHAYOV, PETAR 2016. Complementation marker semantics in Finnic (Estonian, Finnish, Karelian). – Complementizer Semantics in European Languages. Eds. K. Boye, P. Kehayov. (= Empirical Approaches to Language Typology 57.) Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 449–497.
- KEHAYOV, PETAR, FLORIAN SIEGL 2007. The evidential past participle in Estonian reconsidered. – Études finno-ougriennes 38. Paris, 75–117.
- KEHAYOV, PETAR, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 2012. Evidentiality in Livonian. – LU 48: 1, 41–54.
- KEHAYOV, PETAR, KASPER BOYE 2016a. Complementizer semantics – an introduction. – Complementizer Semantics in European Languages. Eds. K. Boye, P. Kehayov. (= Empirical Approaches to Language Typology 57.) Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 1–11.
- KEHAYOV, PETAR, KASPER BOYE 2016b. Complementizer semantics in European languages: Overview and generalizations. – Complementizer Semantics in European Languages. Eds. K. Boye, P. Kehayov. (= Empirical Approaches to Language Typology 57.) Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 809–878.

- KEHAYOV, PETAR, LIINA LINDSTRÖM, ELLEN NIIT 2011. Imperative in interrogatives in Estonian (Kihnu), Latvian and Livonian. – LU 47: 2, 81–93.
- KEHAYOV, PETAR, REELI TORN-LEESIK 2009. Modal verbs in Balto-Finnic. – Modals in the Languages of Europe. Eds. B. Hansen, F. de Haan. (= Empirical Approaches to Language Typology 44.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 363–401.
- KEHAYOV, PETAR, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2014. The lure of lability: A synchronic and diachronic investigation of the labile pattern in Estonian. – Linguistics 52: 4, 1061–1105.
- KERGE, KRISTA 1979. Refereering tänapäeva eesti keeles. Diplomitöö. TRÜ.
- KERGE, KRISTA 1980. Tingiva kõneviisi vormistikust. – Nõukogude Õpetaja 1. V.
- KERGE, KRISTA 2001a. Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. – Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFA Course. Tartu. June 2000. Eds. J. Niemi, J. Heikkinen. (= Studies in Languages 36.) University of Joensuu, Faculty of Humanities. Joensuu, 34–45.
- KERGE, KRISTA 2001b. Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- KERGE, KRISTA 2003. Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (= TPÜ. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- KETTUNEN, LAURI 1924. Lauseliikmed eesti keeles. (= Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna toimetused 9.) Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- KILGI, ANNIKA 2010. Tuleviku tulekust: tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitõlgetes. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 163–186.
- KINDLAM, ESTER 1964. Tulemused sõltuvad meetodist. – KK 1, 56–59.
- KINDLAM, ESTER 1967. Sidesõna *kuna* tähendusliku koormuse kergendamiseks. – KK 7, 430–431.
- KINDLAM, ESTER 1972. Translatiivse infinitiivivormi tarvitamisest. – KK 9, 557–559.
- KINDLAM, ESTER 1976. Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. Tallinn: Valgus.
- KINDLAM, MAGNUS 1958. Lisandi ühildumisest. – KK 1, 34–38.
- KKT 1985 = Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koost. T. Ereht, H. Saari. Tallinn: Valgus.

- KLAAS, BIRUTE 1987. Ühisjooni ja erinevusi eesti ja leedu keele predikatiivi iseloomus. – Töid eesti filoloogia alalt. Dialoogi mudelid ja eesti keel. (= TRÜ toimetised 795.) Tartu, 25–35.
- KLAAS, BIRUTE 1988a. Eesti ja leedu keele süntaksi ühisjooned ja nende päritolu. Kand. diss. TRÜ.
- KLAAS, BIRUTE 1988b. Indirektne objekt. – KK 1, 37–42.
- KLAAS, BIRUTE 1992. Vaba daativi väljendusvõimalustest Balti keelearealis. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toim. H. Remes. (= Kielitieteellisiä tutkimuksia 27.) Joensuu yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu, 36–44.
- KLAAS, BIRUTE 1994. Adressaatobjekt Balti keelearealis. – Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.–7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 52–64.
- KLAAS, BIRUTE 1997. The quotative mood in the Baltic Sea areal. – Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 73–79.
- KLAAS, BIRUTE 2002. Reported commands in Lithuanian compared to Estonian. – LU 38: 2, 118–125.
- KLAVAN, JANE 2012. Evidence in Linguistics: Corpus-Linguistic and Experimental Methods for Studying Grammatical Synonymy. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 15.) Tartu: Tartu University Press.
- KLETTENBERG, REET 2004. Permissiivkonstruktsioonid vanemas eesti kirjakeeles. BT. TÜ.
- KLETTENBERG, REET 2007. Permissiivkonstruktsioon eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- KOIT, ENN 1963. Eitus saarte murdes. – Nonaginta. Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 6.) Tallinn, 136–147.
- KOKS, HELEN 2002. Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik. – OK 2, 42–48.
- KOKS, HELEN 2004a. Eesti kirjakeele mööndtingimuslausest. – KK 7, 496–503.
- KOKS, HELEN 2004b. Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses. – Lauseliikmeid eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 34–39.
- KOKS, HELEN 2006. Tingimuskonstruktsioonid tänapäeva eesti keeles. MT. TÜ.

- KONT, KARL 1955. Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning lapi keeles. – ESA I (1955), 163–170.
- KONT, KARL 1959a. Lause eitavast sisust sõltuv objekt läänemeresoome keeltes. – ESA IV (1958), 233–246.
- KONT, KARL 1959b. Teadusliku süntaksi metodoloogias. Objektist passiivi liitkonstruktsioonides. – KK 10, 609–615.
- KONT, KARL 1963. Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. (= KKIU IX.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- KOПTJEVСКАЯ-TAMM, MARIA 1988. A Typology of Action Nominal Constructions. Department of Linguistics. Stockholm University.
- KOПTJEVСКАЯ-TAMM, MARIA 1993. Nominalizations. London: Routledge.
- KOПTJEVСКАЯ-TAMM, MARIA 1999. Finiteness. – Concise Encyclopedia of Grammatical Categories. Eds. K. Brown, J. Miller. New York: Elsevier, 146–149.
- KOПTJEVСКАЯ-TAMM, MARIA 2001. „A piece of the cake“ and „a cup of tea“: Partitive and pseudo-partitive nominal constructions in the Circum-Baltic languages. – The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 523–568.
- KOПTJEVСКАЯ-TAMM, MARIA, BERNHARD WÄLCHLI 2001. The Circum-Baltic languages: An areal-typological approach. – The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 615–750.
- KORTMANN, BERND 1997. Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators based on European Languages. (= Empirical Approaches to Language Typology 18.) Berlin: Mouton de Gruyter.
- KORTMANN, BERND 1998. Adverbial subordinators. – Adverbial Constructions in the Languages of Europe. Ed. J. Van der Auwera. (= Empirical Approaches to Language Typology. EUROTYPE 20-3.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 457–561.
- KRUIJFF-KORBAYOVÁ, IVANA, MARK STEEDMAN 2003. Discourse and information structure. – Journal of Logic, Language and Information 12, 249–259.
- Kuidas käsitada sõnaliigi mõistet? (Diskussiooni materjale.) – KK 1977: 9, 520–537.
- KUPP-SAZONOV, SIRJE 2015 = Сирье Купп-Сазонов. О роли грамматики в переводе (на материале временных форм глагола в русском и эстонском языках). (= Dissertationes Philologiae Slavicae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- KURE, KRISTJAN 1947. Sõnaliikidest ja lauseliikmetest kooligrammatikas nõukogude keeleteaduse seisukohalt. – NK 5, 306–312.
- KURE, KRISTJAN 1948. Eesti keele grammatika. Süntaksi II osa ja semasio-
loogia. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus.
- KURE, KRISTJAN 1950. Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause
süntaks. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- KURE, KRISTJAN 1955. Tegusõnalisest liitõeldisest eesti keeles. – NK 6, 359–
370.
- KURE, KRISTJAN 1956. Tegusõna *olema* funktsioonidest ja tähendustest. –
ESA II (1956), 124–137.
- KURE, KRISTJAN 1959. Eesti keele lauseliigenduse alustest. – KK 1, 40–49.
- KURE, KRISTJAN 1960. Mõningaid märkusi lauseliigenduse küsimuste kohta
avaldatud sõnavõtude puhul. – KK 5, 300–302.
- KURE, KRISTJAN 1963. Eesti keele luseehituse põhiküsimusi. – Eesti keele
süntaksi küsimusi.(= KKIU VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus,
7–79.
- KUTEVA, TANIA 1998. On identifying an evasive gram: Action narrowly aver-
ted. – Studies in Language 22: 1, 113–160.
- KUTEVA, TANIA 1999. TAM-auxiliation, and the avertive category in
Northeast Europe. – Grammaticalisation aréale et sémantique cog-
nitive: les langues fenniques et sames. Sous la direction de M. M.
Jocelyne Fernandez-Vest. (= Oural-Ural 1.) Tallinn: EKSA 27–41.
- KUTEVA, TANIA 2001. Auxiliation: An Enquiry into the Nature of
Grammaticalization. Oxford: Oxford University Press.
- KÕPP, KADRI 2003. Relatiivlausest eesti vanemas kirjakeeles. – Vana kirjakeel
ühendab. (= TÕ eesti keele õppetooli toimetised 24.) Tartu, 116–128.
- KÕPP, KADRI 2004. Relatiivlauseste põhijooned eesti vanemas kirjakeeles.
MT. TÕ.
- KÖNIG, EKKEHARD 1985. Where do concessives come from? On the deve-
lopment of concessive connectives. – Historical Semantics: Historical
Word-Formation. Ed. J. Fisiak. (= Trends in Linguistics. Studies and
monographs 29.) Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter,
263–282.
- KÖNIG, EKKEHARD 1986. Conditionals, concessive conditionals and concessi-
ves: Areas of contrast, overlap and neutralization. – On Conditionals.
Eds. E. Traugott, A. Meulen, J. S. Reilly, Ch. A. Ferguson. Cambridge:
Cambridge University Press, 229–246.
- KÖNIG, EKKEHARD 1990. Concessive connectives and concessive sentences:
Cross-linguistic regularities and pragmatic principles. – Explaining
Language Universals. Ed. by J. A. Hawkins. Oxford: Basil Blackwell,
145–166.

- KÖNIG, EKKEHARD 1995. The meaning of converb constructions. – Converbs in Cross-linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. Eds. M. Haspelmath, E. König. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–95.
- KÖNIG, EKKEHARD 1999. Concessive clauses. – Concise Encyclopedia of Grammatical Categories. Eds. K. Brown, J. Miller. Oxford: Elsevier, 81–84.
- KÖNIG, EKKEHARD, JOHAN VAN DER AUWERA 1988. Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals and concessives. – Clause Combining in Grammar and Discourse. Eds. J. Haiman, S. A. Thompson. (= Typological Studies in Language 18.) Amsterdam: John Benjamins, 101–133.
- KÖNIG, EKKEHARD, JOHAN VAN DER AUWERA 1990. Adverbial participles, gerunds and absolute constructions in the languages of Europe. – Towards a Typology of European Languages. Eds. J. Bechert, G. Bernini, C. Buridant. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 337–355.
- KÖNIG, EKKEHARD, PETER SIEMUND 2007. Speech act distinctions in grammar. – Language Typology and Syntactic Description. Second edition. Vol. I: Clause Structure. Ed. T. Shopen. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 276–374.
- KÜLMOJA, IRINA 1991 = Ирина Кюльмоя. О внеимперативном употреблении форм повелительного наклонения в русском и эстонском языках. – Slavica Tartuensia 3. (= Tartu Ülikooli toimetised 932.) Tartu, 149–157.
- KÜLMOJA, IRINA 1998 = Ирина Кюльмоя. Условные конструкции в эстонском языке. – Типология условных конструкций. Отв. ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 350–370.
- KÜLMOJA, IRINA, KATRIN KARU 1994. Tingimust väljendavad lausekonstruktsioonid eesti ja vene keeles. – Emakeel ja teised keeled. Toim. R. Pool, J. Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55–61.
- KÜNGAS, ANNIKA 2013. *lt-* ja *sti*-liiteliste adverbide kasutuse muutumine eesti kirjakeeles. – ESUKA 4 – 3, 73–92.
- KÜNGAS, ANNIKA 2014a. Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 36.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- KÜNGAS, ANNIKA 2014b. *Põhimõtteliselt või praktiliselt Paides* – kahe sarnase funktsiooniga sõna käekäigust. – ERÜ aastaraamat 10, 209–226.
- KÜNNAP, AGO 1992. *Elanud kord ...* – KK 4, 209–215.
- KÜNNAP, AGO 1994. On the Uralic indirectal. – Ural-Altische Jahrbücher N.F. 13. Wiesbaden, 18–27.

- KÜNNAP, AGO 2001. *Es piab pidama*. – KK 8, 579–582.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1978. Kuratiivikausatiivit. – Rakenteita. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6.) Turku, 129–150.
- LAANEKASK, HELI 2017. Johann Samuel Friedrich Boubrigi süntaksiloengud Tartu ülikoolis. – ESA 62 (2016), 62–121.
- LAANEKASK, TIIA 2000. Eesti hulgasõnade süntaktilisi omadusi. BT. TÜ.
- LAANESOO, KIRSI 2012. Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestlustes. – KK 7, 499–517.
- LAANEST, ARVO 1958. Liiki ja laadi väljendavast genitiivtribuudist läänemeresoome keeltes ja tema vahekorraest genitiivi muude tähendusfunktsioonidega. – Eesti NSV TA toimetised. Ühiskonnateadused 7: 4, 276–291.
- LAANEST, ARVO 1959a. Kohakäändeliste substantiivtribuutide kasutamisest. – KK 1, 32–39.
- LAANEST, ARVO 1959b. Partitiivi abil väljendatud substantiivsest atribuudist läänemeresoome keeltes. – ESA IV (1958), 214–232.
- LAANEST, ARVO 1959c. Substantiivne atribuut läänemeresoome keeltes. Kand. diss. Tallinn.
- LAANEST, ARVO 1960. Sisekohakäänete vormis esinevatest nimisõnalistest atribuutidest läänemeresoome keeltes. – Soome-ugri keelte küsimusi. Toim. P. Ariste. (= KKIU V.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 69–87.
- LAANEST, ARVO 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. KKI. Tallinn.
- LAITINEN, LEA 1992. Vältämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nessesivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA 1995. Nollapersoona. – Virittäjä 99: 3, 337–358.
- LAKOFF, GEORGE, MARK JOHNSON 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE, MARK JOHNSON 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- LAMBRECHT, KNUD 1994. *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LANDER, YURY, VLADIMIR A. PLUNGIAN, ANNA YU. URMANCHIEVA (eds.) 2004. *Irrealis and Irreality*. (= Studies in the Theory of Grammar 3.) Russian Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies, Institute of Linguistics, Research Group „Theory of Grammar“. Moscow: Gnosis.
- LANG, EWALD 2000. Adversative connectors on distinct levels of discourse: A re-examination of Eve Sweetser's three-level approach. – Cause-

- Condition–Concession–Contrast: Cognitive and Discourse Perspectives. Eds. E. Couper-Kuhlen, B. Kortmann. (= Topics in English Linguistics 33.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 235–256.
- LANGEMETS, MARGIT 2010. Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. EKI. Tallinn: EKSA.
- LAUREND, TEELE 2011. Subjekti väljendamine käsklauses. BT. TÜ.
- LAURY, RITVA, EEVA-LEENA SEPPÄNEN 2008. Clause combining, interaction, evidentiality, participation structure, and the conjunction-particle continuum. The Finnish *että*. – Cross-linguistic Studies in Clause Combining: The Multifunctionality of Conjunctions. Ed. R. Laury. (= Typological Studies in Language 80.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 153–178.
- LEETBERG, KAAREL 1925. Eesti lauseõpetus keskkoolidele. Rakwere.
- LEETBERG, KAAREL 1927. Äpardanud keeleuuendus. Rakweres.
- LEETBERG, KAAREL 1933. Eesti sõnade järjekorrast. – EKirj 1, 8–22; 2, 62–76.
- LEETBERG, KAAREL 1937. Mõned wastuseletused Johannes Aawiku „Õigekeelsuse õpiku“ wastu. Rakweres: autori kirjastus.
- LEHARI, VALDAR 1959. Viimaseid süntaksialaseid kirjutisi lugedes. – KK 6, 356–362.
- LEHMANN, CHRISTIAN 1988. Towards a typology of clause linking. – Clause Combining in Grammar and Discourse. Eds. J. Haiman, S. A. Thompson (= Typological Studies in Language 18.) Amsterdam: John Benjamins, 181–225.
- LEHMANN, CHRISTIAN 2006. Participant roles, thematic roles and syntactic relations. – Voice and Grammatical Relations. In honor of Masayoshi Shibatani. Eds. T. Tsunoda, T. Kageyama. (= Typological Studies in Language 65.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 167–190.
- LEHTINEN, TAPANI 1992. Suomen ja viron verbiloppuisista sivulauseista. – Nordens språk i Baltikum. (= Nordisk språksekretariats rapporter 18.) Oslo, 70–82.
- LESKINEN, HEIKKI 1970. Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I. (= Suomi 115: 2.) Helsinki: SKS.
- LEVIN, BETH, MALKA RAPPAPORT HOVAV 2005. Argument Realization. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEVINSON, STEPHEN 1997. From outer to inner space: Linguistic categories and non-linguistic thinking. – Language and Conceptualization. Eds. J. Nuyts, E. Pederson. Cambridge: Cambridge University Press, 13–45.
- LIIVAMÄGI, KERTU 2014. Kaassõna *mööda* pre- ja postpositsioonina. BT. TÜ.

- LILLES, IVI 2012. Kaassõnagraasi *koha pealt* grammatiseerumine ja semantiline varieerumine toimetamata kirjakeeles. BT. TÜ.
- LINDSTRÖM, LIINA 1997. Eitus Võru murde suulises kõnes. – Läänemeresoome lõunapiir. Toim. K. Pajusalu, Jyvä S. (= Võro Instituudi toimetisõq 1.) Võro, 143–154.
- LINDSTRÖM, LIINA 2001a. Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics of the University of Tartu 2.) Tartu: Tartu University Press, 90–118.
- LINDSTRÖM, LIINA 2001b. Verb-initial clauses in narrative. – Estonian: Typological Studies V. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 18.) Tartu, 138–168.
- LINDSTRÖM, LIINA 2002. Veel kord subjekti ja predikaadi vastastikusest asendist laiendi järel. – ESA 47 (2001), 87–106.
- LINDSTRÖM, LIINA 2004a. Sõnajärg lause tuumargumentide eristajana eesti keeles. – Lauseliikmeist eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 40–49.
- LINDSTRÖM, LIINA 2004b. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlaused. – KK 6, 414–429.
- LINDSTRÖM, LIINA 2005. Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- LINDSTRÖM, LIINA 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajarje muutmisel. – KK 11, 875–888.
- LINDSTRÖM, LIINA 2007. Verb-final clauses in spoken Estonian. – Grammatika és kontextus. Sz. Csepregi M., Masonen V. (= Urálsztikai tanulmányok 17.) ELTE Finnugor Tanszék. Budapest, 225–247.
- LINDSTRÖM, LIINA 2010. Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. – ESA 55 (2009), 88–118.
- LINDSTRÖM, LIINA 2012. Tundekausatiivikonstruktsioon eesti moodi. – KK 1, 30–47.
- LINDSTRÖM, LIINA 2013. Between Finnic and Indo-European: Variation and change in the Estonian experiencer-object construction. – Diachronic Typology of Non-Canonical Subjects. Eds. I. Seržant, L. Kulikov. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 141–164.
- LINDSTRÖM, LIINA 2015. Subjecthood of the agent argument in Estonian passive constructions. – Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical. Eds. M.-L. Helasvuo, T. Huumo. (= Constructional Approaches to Languages 6.) Amsterdam: John Benjamins, 141–173.
- LINDSTRÖM, LIINA 2017. Partitive subjects in Estonian dialects. – Grammar in Use: Approaches in Balto-Finnic. Eds. T. Huumo, L. Lindström. (= ESUKA 7 – 2.) (ilmumas)

- LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2006. *Mul on saba*. Adessiivsest omaja-konstruksioonist. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics*. Tallinn, May 6–7, 2004. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 386–399.
- LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundipassiivi vahekorrast adessiivargumendi kasutamise põhjal. – *KK 7*, 532–553.
- LINDSTRÖM, LIINA, ILONA TRAGEL 2010. The possessive perfect construction in Estonian. – *Folia Linguistica 44: 2*, 371–400.
- LINDSTRÖM, LIINA, MERVİ KALMUS, ANNELIIS KLAUS, LIISI BAKHOFF, KARL PAJUSALU 2009. Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. – *ESA 54* (2008), 159–185.
- LINDSTRÖM, LIINA, PIIA TAREMAA 2013. Semantilised rollid keeleuurimise vahendina. – *Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Tragel, A. Veismann, P. Piiraja*. (= *ESUKA 4 – 1.*), 35–52.
- LINDSTRÖM, LIINA, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. *Ise ise*. – *Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks*. (= *ESUKA 1–2.*), 219–241.
- LONGACRE, ROBERT E. 2007. Sentences as combinations of clauses. – *Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions*. Ed. T. Shopen. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 372–420.
- LOORITS, OSKAR 1923a. Eesti keele grammatika. Tartu: Odamees.
- LOORITS, OSKAR 1923b. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. – *EK I* (1922): 5/6, 170–173.
- LUNDGREN, ULLA 1993. Predikatiiviadverbiaalin numeruskongruensista. – 19. kielitieteen päivät Tampeereella 8.–9. toukokuuta 1992. Toim. M. K. Suojanen, A. Kukki Nieminen. (= *Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 16.*) Tampere, 211–223.
- LÕBU, TRIIN 2011. Hulgasonade kasutamisest eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- LYONS, JOHN 1977. *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAISLA, DIANA 2014. Eesti keele mineviku ajavormid vene emakeelega üliõpilaste kasutuses. (= *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 20.*) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- MALCHUKOV, ANDREJ L. 2004. Towards a semantic typology of adversative and contrast marking. – *Journal of Semantics 21: 2*, 177–198.
- MANDRA, KATRIN 2007. Deontiline modaalsus eri tekstiliikides. MT. TÜ.
- MANDRA, KATRIN 2008. Deontiline modaalsus poliitikute arvamuskliki-tes. – *KK 3*, 178–193.

- MARQUES, RUI 2009. On the selection of mood in complement clauses. – Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect, and Modality. Eds. L. Hogeweg, H. de Hoop, A. Malchukov. Amsterdam: John Benjamins, 179–204.
- MARTÕKAINEN, LIINA 2015. *des*-konstruktsiooni sõnajärg. BT. TÜ.
- MASING, UKU 1963. Võimalikkust eitav adjektiiv. – Nonaginta. Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 6.), 195–205.
- MASLOVA, ELENA, GIULIANO BERNINI 2006. Sentence topics in the languages of Europe and beyond. – Pragmatic Organization of Discourse in the Languages of Europe. Eds. G. Bernini, M. L. Schwartz. (= Empirical Approaches to Language Typology. EUROTYPE 20–8.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 67–120.
- MATIĆ, DEJAN, DANIEL WEDGWOOD 2013. The meanings of focus: The significance of an interpretation-based category in cross-linguistic analysis. – Journal of Linguistics 49, 127–163.
- MATSUMURA, KAZUTO 1982. Two types of relative clauses in Finnish. – Gengo Kenkyu. Journal of the Linguistic Society of Japan 81. Tokyo, 60–82.
- MATSUMURA, KAZUTO 1994. Is the Estonian adessive really a local case? – Journal of Asian and African Studies 46/47, 223–235.
- MATSUMURA, KAZUTO 1996. The Estonian translative: A corpus-based description. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 68–122.
- MAURI, CATERINA 2007. Conjunctive, disjunctive and adversative constructions in Europe: Some areal considerations. – Europe and the Mediterranean Linguistic Areas. Eds. P. Ramat, E. Roma. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 183–214.
- MAURI, CATERINA 2008. Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond. (= Empirical Approaches to Language Typology 42.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- MERIRAND, LAURA 2003. *Pidama*-verbi grammatikaliseerunud kasutusest vanemas kirjakeeles. BT. TÜ.
- METSLANG, HELENA 2005. Sihitisekäändelised määrused eesti keeles. BT. TÜ.
- METSLANG, HELENA 2008. Sihitisesarnased määrused: kui sarnased? – Lähivertailuja 18. Toim. H. Metslang, R. Grünthal. (= Uralica Helsingiensia 1.) Helsinki, 108–143.
- METSLANG, HELENA 2013. Grammatical Relations in Estonian: Subject, Object and Beyond. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 33.) Tartu: University of Tartu Press.

- METSLANG, HELLE 1978. Keeleüksuste infostruktuurist. – KK 7, 410–418.
- METSLANG, HELLE 1981. Kõsilause eesti keeles. KKI. Tallinn: Valgus.
- METSLANG, HELLE 1984. Ühest eesti hüüdlause tüübist. (= Preprint KKI-25). Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- METSLANG, HELLE 1985a. Sisukas ja sisutu *nagu*. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 48–61.
- METSLANG, HELLE 1985b. Система коммуникативных типов предложений в эстонском языке. (= Preprint KKI-28.) Eesti NSV TA ühiskonnateaduste osakond. Tallinn.
- METSLANG, HELLE 1990. Eesti hüüdlausest afektiivse süntaksi taustal. – KK 10, 598–606.
- METSLANG, HELLE 1991a. Ajast ja tema vormist verbitarindeis. – KK 3, 163–168.
- METSLANG, HELLE 1991b. Die temporale Bedeutung der Verbalkonstruktionen im Estnischen. (= Preprint KKI-69.) Estnische Akademie der Wissenschaften. Tallinn.
- METSLANG, HELLE 1993a. Kas eesti keeles on olemas progressiiv? – KK 6, 326–334; 7, 410–416; 8, 468–476.
- METSLANG, HELLE 1993b. Verbitarind ajatähendust väljendamas. – Virittäjä 97: 2, 203–221.
- METSLANG, HELLE 1993c. Viron aika: muoto, merkitys, ikonisuus. – Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici 1. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 24–40.
- METSLANG, HELLE 1994a. Eesti ja soome – futuurumita keeled. – KK 9, 534–547; 10, 603–616.
- METSLANG, HELLE 1994b. Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.) Oulu.
- METSLANG, HELLE 1994c. Kielet ja kontrastit. – Virittäjä 98: 2, 203–226.
- METSLANG, HELLE 1994d. Grammatikaliseerumisest eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5.–7.5.1993. Toim. K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 44.) Turku, 9–32.
- METSLANG, HELLE 1994e. Mõnda ajast eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5. 1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 62–73.

- METSLANG, HELLE 1995. The progressive in Estonian. – Temporal Reference, Aspect and Actionality. Vol. 2: Typological Perspectives. Eds. P. M. Bertinetto, M. Squartini, V. Bianci. Torino: Rosenberg & Seller, 169–183.
- METSLANG, HELLE 1996a. Evolutsioonilised ja revolutsioonilised uuen-
dused grammatikas. – Congressus Octavus Internationalis Fenno-
Ugristarum. Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars IV: Sessiones sectionum.
Syntaxis et semantica & contactus linguistici et status hodiernus
linguarum & cetera linguistica. Red. H. Leskinen, S. Maticsák,
T. Seilenthal. Jyväskylä, 87–92.
- METSLANG, HELLE 1996b. The developments of the futures in Finno-
Ugric languages. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Erelt.
(= Publications of the Department of Estonian of the University of
Tartu 4.) Tartu, 123–144.
- METSLANG, HELLE 1997a. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi
arenguid. – KK 4, 226–231.
- METSLANG, HELLE 1997b. Eesti prefiksaaladverbist *ära* soome keele taustal.
– Lähivertailuja 9. Suomalais-virolainen kontrastiiviseminaari
3.–5.5.1996 Lammi. Toim. R. Grünthal, R. Kasik. (= Castrenianumin
toimitteita 53.) Helsinki, 31–46.
- METSLANG, HELLE 1997c. On the use of the Estonian past tense forms during
the last century. – Estonian: Typological Studies II. Ed. M. Erelt.
(= Publications of the Department of Estonian of the University of
Tartu 8.) Tartu, 98–145.
- METSLANG, HELLE 1997d. Unterschiedene Tendenzen in den gramma-
tischen Systemen des Estnischen und des Finnischen. – Finnisch-
ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlass
des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit
Groningen 21.–23. November 1996. Hrsg. S.-L. Hahmo, T. Hofstra,
L. Honti, P. Van Linde, O. Nikkilä. Maastricht: Shaker Publishing,
165–175.
- METSLANG, HELLE 1999a. Is the Estonian and Finnish conditional actually
a conditional? – Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Erelt.
(= Publications of the Department of Estonian of the University of
Tartu 11.) Tartu, 97–127.
- METSLANG, HELLE 1999b. Püsiv ja muutuv grammatika. = Stable and chan-
ging grammar. – Artikleid ja arhivaale II. = Articles and archives II.
Toim. H. Vihma. (= Keeleuuenduse kirjastik B3.) Johannes Aaviku
Selts. Tallinn, 21–29.
- METSLANG, HELLE 1999c. Soome konditsionaalivormide vastetest eesti
keeles. –Lähivertailuja 10. Suomalais-virolainen kontrastiivi-
nen seminaari Tampereella 14. toukokuuta 1998. Toim. L. Vaba,

- H. Hurтта. (= Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.) Tampere, 47–60.
- METSLANG, HELLE 2000a. Analytism and synthetism in the development of tense and aspect systems of literary Estonian. – Grammaticalisation aréale et sémantique cognitive: les langues fenniques et sames. Sous la direction de M. M. J. Fernandez-Vest. (= Oural – Ural 1.) Tallinn: EKSA, 119–133.
- METSLANG, HELLE 2000b. Reflections on the development of a particle in Estonian. Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14.) Tartu, 59–86.
- METSLANG, HELLE 2001a. Eesti *las* – imperatiivvormist partikliks. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars V: Dissertationes sectionum: Linguistica II. Red. T. Seilenthal. Tartu, 372–377.
- METSLANG, HELLE 2001b. Metafooridest grammatikas. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Erehti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 222–231.
- METSLANG, HELLE 2001c. On the developments of the Estonian aspekt: The verbal particle *ära*. – The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 443–479.
- METSLANG, HELLE 2002. Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 164–178.
- METSLANG, HELLE 2004a. Eesti keele keerukohti. – Virsu II. Suomi ja viro kohdekielinä. Lähivertailuja 15. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 24.) Oulu, 71–82.
- METSLANG, HELLE 2004b. Imperative and related matters in everyday Estonian. – LU 40: 4, 243–256.
- METSLANG, HELLE 2006a. Grammatisatsiooniteooriast tänase pilguga. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim. I. Tragel, H. Õim. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 176–195.
- METSLANG, HELLE 2006b. Imperatiivist ja direktiivsusest ning nende dünaamikast eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 16. Soome-eesti kontrastiivseminar 8.–9.05.2004 Männikul. Toim. H. Metslang,

- S. Soidro. (= TLÜ eesti filoloogia osakonna toimetised 7.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 111–134.
- METSLANG, HELLE 2006c. Predikaat ajastut kogemas. – KK 9, 714–727.
- METSLANG, HELLE 2007a. Predicates in Estonian sentences: Contact-induced developments? – *Combat pour les langues du monde = Fighting for the world's languages. Hommage à Claude Hagège. Textes réunis par M. M. J. Fernandez-Vest.* (= Collection Grammaire & Cognition 4.) Paris: L'Harmattan, 363–375.
- METSLANG, HELLE 2007b. Translatiivi ja essiivi kasutusest eesti ja soome keeles. – Merkitüksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä. Toim. H. Mantila, M. Karjalainen, J. Sivonen. (= Acta Universitatis Ouluensis, series B Humaniora 79.) Oulu: Oulun yliopisto, 143–164.
- METSLANG, HELLE 2008. Püsiv ja muutuv ajavormistik. – *Õiguskeel 2005–2007. Artiklikogumik.* Tallinn: Juura, 215–218.
- METSLANG, HELLE 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – *Estonian in Typological Perspective.* Ed. H. Metslang. (= Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF) 62: 1/2.) Berlin: Akademie Verlag, 49–71.
- METSLANG, HELLE 2010. Isepäine üldküsilause. – *ESA 55 (2009)*, 119–137.
- METSLANG, HELLE 2013. „Kes palju küsib, saab targemaks.“ Küsimusest ja selle keelelisest vormist. – *OK 2*, 5–12.
- METSLANG, HELLE, HANNU TOMMOLA 1995. Zum Tempussystem des Estnischen. – *Tense systems in European languages II.* Ed. R. Thieroff. (= Linguistische Arbeiten 338.) Tübingen: Niemeyer, 229–326.
- METSLANG, HELLE, INGRID KRALL, RENATE PAJUSALU, KRISTI SAARSO, ELLE SÖRMUS, SILVI VARE 2003. Keelehärm: Eesti keele probleemseid piirkondi. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU 2002a. Evidentiality in South Estonian. – *LU 38: 2*, 98–109.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU 2002b. Evidentsiaalsusest eesti keeles ja Tartu murde *na*-tunnuselise kaudsest kõneviisist. – Väikeisi kiili kokkupuutmisõq. Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro, 161–177.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2014. Koordinaatiivsed partiklid lause perifeerias. – *ESA 59 (2013)*, 139–161.
- METSLANG, HELLE, KARL PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2015. Conjunctive markers of polar questions in Estonian. – *New Trends in Nordic and General Linguistics.* Ed. M. Hilpert. Berlin: Mouton de Gruyter, 283–306.

- METSLANG, HELLE, KÜLLI HABICHT, KARL PAJUSALU 2011. Developmental paths of interrogative particles: The case of Estonian. – *Folia Linguistica Historica* 32, 149–188.
- METSLANG, HELLE, LIINA LINDSTRÖM 2017. Essive in Estonian. – *Uralic Essive and the Expression of Impermanent State*. Ed. Casper de Groot. (= *Typological Studies in Language* 119.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. (ilmumas)
- METSLANG, HELLE, MARIA-MAREN SEPPER 2010. Mood in Estonian. – *Moods in the Languages of Europe*. Eds. B. Rothstein, R. Thieroff. (= *Studies in Language Companion Series* 120. Vol. 2.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 528–550.
- MIESTAMO, MATTI 2005. Standard Negation. (= *Empirical Approaches to Language Typology* 31.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- MIHKLA, KARL 1959. Mõningaid märkmeid lauseliikmete ja lauseanalüüsi kohta. – *KK* 3, 171–176.
- MIHKLA, KARL 1962. Öeldis ja selle ühildumine alusega tänapäeva eesti kirjakeeles. – *KK* 12, 723–733.
- MIHKLA, KARL 1963a. Kuidas kasutada tänapäeva eesti kirjakeeles lauselühendiga lauset. – *ESA IX* (1963), 26–37.
- MIHKLA, KARL 1963b. Sõnaühend kaasaja eesti keeles. – *Eesti keele süntaksi küsimusi*. (= *KKIU VIII*.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 98–215.
- MIHKLA, KARL 1969. Täiendavaid märkusi eesti öeldistäite kohta. – *ESA* 14–15 (1968–1969), 87–94.
- MIHKLA, KARL 1971. Eesti ligistuslausetest. – *KK* 7, 402–408.
- MIHKLA, KARL, AAVO VALMIS 1979. Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn: Valgus.
- MIKONE, EVE 2000. Idiomit ja kieliopillistuminen. – *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii*. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000. Turku, 16–32.
- MILJAN, MERILIN, RONNIE CANN 2013. Rethinking case-marking and case alternation in Estonian. – *The Nordic Journal of Linguistics* 36: 3, 333–379.
- MONTICELLI, DANIELLE 2003. Eesti keele tingimuslausete liigitamise semantilised aspektid. – *KK* 5, 353–361.
- MUISCHNEK, KADRI 2004. Verbi ja noomeni püsiühenditest eesti keeles. – *KK* 8, 574–589.
- MUISCHNEK, KADRI 2005. Eesti keele tugiverbid ja nende mõju lause ehitusele. – *ESA* 50 (2004), 11–38.

- MUISCHNEK, KADRI 2006a. Tugiverbist üldiselt ja intransitiivsest tugiverbi-konstruktsioonist lähemalt. – Lause argumentstruktuur. (= TÜ eesti keele õpetooli preprintid 2.) Tartu, 48–70.
- MUISCHNEK, KADRI 2006b. Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 17.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- MUIŽNIECE, LIENA, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 1999a. Eesti ja läti keele mineviku partitsiibi finiidistumine. – KK 8, 522–534.
- MUIŽNIECE, LIENA, HELLE METSLANG, KARL PAJUSALU 1999b. Past participle finitization in Estonian and Latvian. – Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 128–157.
- MUST, GUSTAV 1953–1954. Der Äquatv in den ostseefinnischen Sprachen. – SUSA 57: 7. Helsinki.
- MUUK, ELMAR 1927. Eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- MUUK, ELMAR 1938. *-uma*-intransitiivide tarvitamise piiri küsimus. – EK XVII (1938): 3–5, 103–117.
- MUUK, ELMAR, MIHKEL TEDRE 1930. Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- MÄGER, MART 1966. Intensiivistavatest reduplikatiivsõnadest eesti murretes. – ESA 12 (1966), 91–107.
- MÄGISTE, JULIUS 1936. Eesti *saama*-futuuri algupärasat ja tarvitamiskõlblikkusest. – EK XV (1936): 3, 65–92.
- MÄGISTE, JULIUS 1940. Kagu-eesti murde eitavast *k*-aineseta imperatiivist. – EK XIX (1940): 6, 169–189.
- MÄGISTE, JULIUS 1952. Eesti nn. *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi selgituseks. – Tulumuld 6, 357–361.
- MÄGISTE, JULIUS 1976. Viron imperatiivin preteriti. – Virittäjä 70: 1, 48–51.
- NEBOCAT, JAAN 1884. „Kündja“ Eesti keeleõpetus. Tartus ja Rias.
- NEDJALKOV, IGOR V. 1998. Converbs in the languages of Europe. – Adverbial Constructions in the Languages of Europe. Ed. J. Van der Auwera. (= Empirical Approaches to Language Typology. EUROTYPE 20-3.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 421–455.
- NEDJALKOV, VLADIMIR P. (ed.) 1983. = Владимир П. Недялков (ред.), Типология результативных конструкций. Ленинград: Наука.
- NEDJALKOV, VLADIMIR P. 1995. Some typological parameters of converbs. – Converbs in Cross-linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds. Eds. M. Haspelmath, E. König. (= Empirical Approaches to Language Typology 13.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 97–136.

- NEETAR, HELMI 1963. Ühest aluse ja öeldise ühildumise juhust eesti keeles. – Nonaginta. Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 6.) Tallinn, 217–223.
- NEETAR, HELMI 1964a. Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes. Kand. diss. KKI. Tallinn.
- NEETAR, HELMI 1964b. Aluse ja öeldise ühildumist mõjutavatest teguritest eesti murretes. – ESA X (1964), 151–166.
- NEETAR, HELMI 1965a. Aluse (kollektiivsubstantiivi) ja öeldise ühildumisest eesti murretes. – ESA 11 (1965), 185–193.
- NEETAR, HELMI 1965b. Aluse ja öeldise ühildumise seaduspärasustest eesti murretes. – KK 1, 25–29.
- NEETAR, HELMI 1966. *eks*-laused. – ESA 12 (1966), 119–124.
- NEETAR, HELMI 1988. Mõnest teonimetarindist eesti murretes. – ESA 32 (1986), 36–45.
- NEMVALTS, PEEP 1976. Täis- ja osalus eesti ja soome süntaksis. – KK 7, 404–412.
- NEMVALTS, PEEP 1978. Eksistentsiaallauseist. – Keel ja struktuur 10. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 10–41.
- NEMVALTS, PEEP 1980. Eesti keele lauseliigenduse põhialustest. – KK 2, 82–88; 3, 153–160.
- NEMVALTS, PEEP 1983. Tegusõnafraas (1.). – NK 6, 27–29.
- NEMVALTS, PEEP 1996. Case marking of subject phrases in Modern Standard Estonian. (= Studia Uralica Upsalensia 25). Uppsala.
- NEMVALTS, PEEP 2000. Aluse sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: EKSA.
- NEMVALTS, PEEP, SILVI VARE 1984. Eesti keele õpik X klassile. Tallinn: Valgus.
- NEVIS, JOEL 1986. The comitative, terminative, abessive, and essive as clitics in Estonian. – Ural-Altische Jahrbücher. Vol. 7, 79–98.
- NIILUS, VIKTOR 1938. Reduplikatiivsõnadest. – EK XVII (1938): 7/8, 224–232.
- NIKANNE, URPO 1997. Suomen infiniittisten adjunktien temporaalinen tulkinta. – Virittäjä 101: 3, 338–357.
- NIKOLAeva, IRINA 2007. Constructional economy and nonfinite independent clauses. – Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations. Ed. I. Nikolaeva. New York: Oxford University Press, 138–180.
- NOONAN, MICHAEL 2007. Complementation. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex constructions. Ed. T. Shopen. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 52–150.

- NORDLUND, TARU, RITVA LAURY, RENATE PAJUSALU, KÜLLI HABICHT 2013. Kielikontaktit, kieliopillistuminen ja kieltenvälinen vertailu. – Kielet toistensa peilissä. Kielten vertailu tutkimusmenetelmänä. Toim. L. Kolehmainen, M. Miestamo, T. Nordlund. Helsinki: SKS, 251–290.
- NORVIK, MIINA 2015. Future Time Reference Devices in Livonian in a Finnic Context. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 25.) Tartu: University of Tartu Press.
- NORVIK, MIINA, PIRET PIROJA 2013. Aeg ja aspekt. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Tragel, A. Veismann, P. Piiroja. (= ESUKA 4 – 1.), 53–72.
- NUKKA, EILI 1999. Kaudsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. BT. TÜ.
- NURKA, MAIU 2014. Eesti keele elatiivi semantika kognitiivse keeleteaduse vaatenurgast. BT. TÜ.
- NURKSE, REIN 1929. Eesti keele sõnade järjekorrast. – EKirj 8, 321–334; 9, 369–382.
- NURKSE, REIN 1934. Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keele grammatikais ja vanemas kirjakeeles. – EK XIII (1934): 4, 100–108; 5, 137–148.
- NURKSE, REIN 1937. Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XXX.) Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi Kirjastus.
- NURKSE, REIN 1946. Superlatiivi küsimusest eesti kirjakeeles. – Looming 10/11, 1259–1274.
- NURM, ERNST 1924. Eesti keele süntaksite ülevaade. – EKirj 18: 7, 285–299; 8, 326–334; 9, 373–380; 10, 430–442.
- NURM, ERNST 1933. Kas tegijanimi ja teonimi on pöörd sõna vormid? – EK XII (1933): 6, 161–165.
- NURME, MAILI 2012. Impersonaali objekt. – KK 5, 335–344.
- NURMI, TIMO 1991. Nessessiivkonstruktsiooni kasutamine eesti ajalehtede juhtkirjades. – KK 12, 732–742.
- OGREN, DAVID 2013. Objekti käändevalik *da*-infinitiiviga konstruktsioonides. MT. TÜ. – <http://hdl.handle.net/10062/30857>
- OGREN, DAVID 2014. Objekti kääne hinnangukonstruktsioon: kas on võimalik osta auto või autot? – ESA 59 (2013), 171–192.
- OGREN, DAVID 2015a. Sõnajärg, infostruktuur ja objekti kääne eesti keeles. – ESUKA 6 – 3, 197–213.
- OGREN, DAVID 2015b. Differential object marking in Estonian: Prototypes, variation, and construction-specificity. – SKY Journal of Linguistics 28, 277–312.
- OGREN, DAVID 2017. Finiitverbi mõju objekti käände *da*-infinitiiviga objektikonstruktsioon. – KK 4, 258–271.

- OINAS, ZSUZSANNA 1993. Mõnest eesti ja soome possessiivtarindist. – KK 9, 537–542.
- OJUTKANGAS, KRISTA 1998. Asyndeettisistä verbi-ilmaisuiista suomalais-ugrilaisissa kielissä. – Kielipillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Toim. A. Pajunen. (= Suomi 185.) Helsinki: SKS.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001. Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. (= SUST 845.) Helsinki.
- OJUTKANGAS, KRISTA, TUOMAS HUUMO 2010. Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? „Synonyymisten“ muotojen analyysi. – Sananjalka 52, 19–45.
- OKK, MAARJA 2003. Kehaosanimetuste mitmusevormide kasutus ja funktsioonimuutused saja aasta vältel. BT. TÜ.
- OLHOVIKOV, KATRIN 2016. Võrdlev uurimus vastandavast rinnastusest eesti ja vene keeles. BT. TÜ.
- PAI, KRISTINA 1997. Essiivse ja translatiivse predikatiivadverbiaali ühildumine eesti keeles. BT. TÜ.
- PAI, KRISTINA 2001a. Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost. ja toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 232–249.
- PAI, KRISTINA 2001b. Translatiivne ja essiivne predikatiivadverbiaal eesti kirjakeeles. MT. TÜ.
- PAJUNEN, ANNELI 2000. Suomen ominaisuuspredikaatio ja tyyppi *olla sairaana*. – Näkökulmia kielitypologiaan. Toim. A. Pajunen. (= Suomi 186.) Helsinki: SKS, 36–87.
- PAJUSALU, ELNA (ADLER) 1958. Läänemeresoome keelte väliskohakäänded (käänete funktsioonid). Kand. diss. Tallinn.
- PAJUSALU, KARL 1989. Suhtlustaotlused inimkeelt muutmas. Tähelepanekuid eesti murrete verbimorfoloogiast. – KK 3, 142–149.
- PAJUSALU, KARL 1996. Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. (= Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 54.) Turku.
- PAJUSALU, KARL, LIENA MUIŽNIECE 1997. Mineviku partitsiibi grammatikaliseerumisest lõunaeesti murretes. – Õdagumeresoomõ lõunapiir. Läänemeresoome lõunapiir. Toim. K. Pajusalu, Jüvä S. (= Võro Instituudi toimetised 1.) Võro, 96–101.
- PAJUSALU, RENATE 1994. Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun Yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 83–97.

- PAJUSALU, RENATE 1999. Deiktikud eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PAJUSALU, RENATE 2000. Indefinite Determiners *mingi* and *üks* in Estonian. – Estonian: Typological Studies IV. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 14). Tartu, 87–117.
- PAJUSALU, RENATE 2005. Anaphoric pronouns in Spoken Estonian: Crossing the paradigms. – Minimal reference: The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse. Ed. R. Laury. Helsinki: SKS, 107–134.
- PAJUSALU, RENATE 2006a. Death of a demonstrative: person and time. The Case of Estonian *too*. – LU 42: 4, 241–253.
- PAJUSALU, RENATE 2006b. *Jumal ja kurat* argikeeles. – Kuradi tark jumala loll. Toim. E. Kasak, A. Kull. Tallinn: Eesti Päevalehe Kirjastus, 17–32.
- PAJUSALU, RENATE 2006c. Multiple motivations for meaning of an elative wh-construction in Estonian. – Trames 10: 4, 324–340.
- PAJUSALU, RENATE 2008. Pragmatics of quantifiers: The case of Estonian *kõik* 'all'. – Journal of Pragmatics 40: 11, 1950–1965.
- PAJUSALU, RENATE 2009. *Sõna ja tähendus*. Tallinn: EKSA.
- PAJUSALU, RENATE 2015. Hidden subjects in conversation: Estonian person-less verb forms as referential devices. – Subjects in Constructions – Canonical and Non-Canonical. Eds. M.-L. Helasvuo, T. Huumo. (= Constructional Approaches to Language 16.) Amsterdam: John Benjamins, 43–72.
- PAJUSALU, RENATE, HEILI ORAV 2008. Supiinid koha väljendajana: liikumis-sündmuse keelendamise asümmeetriast. – ESA 53 (2007), 104–121.
- PAJUSALU, RENATE, ILONA TRAGEL, ANN VEISMANN, MAIGI VIJA 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (= TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.) Tartu.
- PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2004. The conditional in everyday Estonian: Its form and functions. – LU XL: 4, 257–269.
- PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2005. Ways of showing and concealing the person: The conditional in Estonian conversation. – From utterance to uttering and vice versa. Multidisciplinary views on deixis. Eds. D. Monticelli, R. Pajusalu, A. Treikelder. (= Studia Romanica Tartuensia IVa.) Tartu: Tartu University Press, 67–79.
- PAJUSALU, RENATE, KARL PAJUSALU 2010. Konditsionaal relatiivlauses. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 243–254.
- PAJUSALU, RENATE, NEEME KAHUSK, HEILI ORAV, ANN VEISMANN, KADRI VIDER, HALDUR ÕIM 2013. The encoding of motion events in Estonian. – Motion Encoding in Language and Space. Ed. M. Vulchanova, E. Van der Zee. Oxford: Oxford University Press, 44–66.

- PAJUSALU, RENATE, VIRVE VIHMAN, BIRUTE KLAAS, KARL PAJUSALU 2010. Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: sina, teie ja keegi veel. – ERÜ aastaraamat 6, 207–224.
- PALDRE, LEHO 1998. Eitustundlikud üksused eesti keeles. MT. TÜ.
- PALL, VALDEK 1976. Eesti kohanime normimine. – KK 8, 454–466; 9, 537–540.
- PALMEOS, PAULA 1985a. Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. Kolmas trükk. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- PALMEOS, PAULA 1985b. Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Kolmas trükk. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- PALMER, FRANK R. 1994. Grammatical Roles and Relations. Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, FRANK R. 2001. Mood and Modality. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- PARM, SIRLI 2007. Partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendused eesti kirja-keeles. MT. TÜ.
- PAYNE, JOHN R. 1985a. Complex phrases and complex sentences. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Ed. T. Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 3–41.
- PAYNE, JOHN R. 1985b. Negation. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. I: Clause Structure. Ed. T. Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 197–242.
- PAYNE, THOMAS E. 1997. Describing Morphosyntax. A Guide for Field Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEEBO, JAAK 1957. Tingiv kõneviis tänapäeva eesti kirjakeeles. Diplomitöö. TRÜ.
- PEEGEL, JUHAN 1957. Tingiva kõneviisi tähenduslikest funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside süsteemis. – ESA III (1957), 49–71.
- PEEGEL, JUHAN 1958. Ääremärkusi pöörete kasutamisest. – KK 8, 488–492.
- PENJAM, PILLE 2005a. Jussiivi kasutusest eesti vanemas kirjakeeles. – ESA 50 (2004), 68–92.
- PENJAM, PILLE 2005b. *tulema*-verbi leksikaalsest ja grammatilisest kasutusest ning modaalse funktsiooni kujunemisest eesti kirjakeeles 17.–20. sajandil. MT. TÜ.
- PENJAM, PILLE 2006a. Development of the modal function of the verb *tulema* 'come' in Written Estonian. – LU 40: 3, 167–191.
- PENJAM, PILLE 2006b. *tulema*-verbi grammatilised funktsioonid eesti kirjakeeles. – KK 1, 33–41.
- PENJAM, PILLE 2006c. *tulema*-verbi modaalse funktsiooni kujunemine eesti kirjakeeles. – Lause argumentstruktuur. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu, 71–98.

- PENJAM, PILLE 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PENJAM, PILLE 2010. Eituskategooria Heinrich Stahli eesti keeles. – ESA 55 (2009), 138–160.
- PENJAM, PILLE 2011. Eesti kirjakeele subjektilised ja adessiivadverbiaaliga *tarvitsema*-konstruktsioonid. – KK 7, 505–525.
- PENJAM, PILLE 2013. Eesti vanema kirjakeele *va(t)*-konstruktsioonid. – ESA 58 (2012), 186–209.
- PIHLAK, ANTS 1985a. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspekti-tähenduse väljendajana. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 62–93.
- PIHLAK, ANTS 1985b. Tähelepanekuid kursiivsusest ja terminatiivsusest eesti keeles. – KK 3, 149–158.
- PIHLAK, ANTS 1992. U-verbid ja enesekohasus eesti keeles. – KKI. Tallinn.
- PIHLAK, ANTS 1993. A Comparative Study of Voice in Estonian. (= Eesti Sisekaitse Akadeemia toimetised 1.) Tallinn.
- PIIROJA, PIRET 2010. Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides. MT. TÜ.
- PIKVER, ANN 1983. Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. – KK 7, 382–397; 8, 486–493.
- PLADO, HELEN 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel. – ESA 53 (2007), 122–144.
- PLADO, HELEN 2010. Eesti keele *da-*infinitiivis öeldisverbiga tingimuslauseid. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 255–272.
- PLADO, HELEN 2013a. Kausaalsuhete adverbiaallauseid eesti keeles. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 35.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PLADO, HELEN 2013b. Eesti keele otstarbelausest. – KK 4, 269–284.
- PLADO, HELEN 2013c. Estonian conditional clauses: The degree of hypotheticality and the link to temporal and concessive clauses. – Nordic Journal of Linguistics 36: 1, 57–89.
- PLADO, HELEN 2014. Development of Estonian conjunction *kuna* ‘while, because’ during the 20th century. – Context of Subordination: Cognitive, Typological and Discourse Perspectives. Eds. J. Kallio-koski, L. Visapäa, H. Sorva. (= Pragmatics & Beyond New Series. Vol. 249.) Amsterdam: John Benjamins, 269–286.
- PLADO, HELEN 2015a. The subject of the Estonian *des-*converb. – SKY Journal of Linguistics 28 (2015), 313–348.

- PLADO, HELEN 2015b. *des-* ja *mata-*konverbi kasutusest eesti murretes. – ESA 60 (2014), 195–218.
- PLADO, HELEN, LIINA LINDSTRÖM 2012. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – ESA 57 (2011), 131–161.
- PLOOMPUU, ALEKSANDER 1921. Lauseõpetus koolidele. Tallinn: Kool. 3. tr 1928.
- PLUNGIAN, VLADIMIR A. 1999. A typology of phasal meaning. – Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Eds. W. Abraham, L. Kulikov. (= Studies in Language Companion Series 50.) Philadelphia: John Benjamins, 311–321.
- PLUNGIAN, VLADIMIR A. 2003 = Владимир А. Плуноян, Общая морфология. Издание второе, исправленное. Москва: Едиториал УРСС.
- POOL, RAILI 1999a. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. – Estonian: Typological Studies III. Ed. M. Erelt. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11.) Tartu, 158–184.
- POOL, RAILI 1999b. Eesti keele verbirektsioone. 2. parand. ja täiend. tr. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- POOL, RAILI 2007. Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 19.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- POOL, RAILI, HELLE METSLANG 2014. Языковые средства передачи событий временного плана будущего в работах русских студентов на эстонском языке. – Acta Slavica Estonica V. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Tartu, 297–311.
- POSTI, LAURI 1938. Mõningaist mõõdu väljendamiseks tarvitatavaist läänemere-soome vomidest. – EK XVI (1937): 4, 98–111.
- PRASS, KERLI 2011. *Saama-* ja *hakkama-*tulevik tänapäeva eesti kirja-keeles. – OK 2, 39–47.
- PRIMUS, BEATRICE 1999. Cases and Thematic Roles: Ergative, Accusative and Active. Tübingen: Niemeyer.
- PRINCE, ELLEN F. 1981. Toward a taxonomy of given-new information. – Radical Pragmatics. Ed. P. Cole. New York: Academic Press, 223–255.
- PRINCE, ELLEN F. 1992. The ZPG Letter: Subjects, definiteness, and information-status. – Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund-raising Text. Eds. W. C. Mann, S. A. Thompson. Amsterdam: John Benjamins, 295–325.
- Prooviartikleid 1964 = Eesti keele süntaks I. Prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt. Toim. K. Mihka. KKI. Tallinn, 1964.
- PULKKINEN, PAAVO 1966. Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä. (= SKST 281.) Helsinki: SKS.

- PULKKINEN, PAAVO 1993. Suomen kielen kopulatiivikonjunktiot. (= Studia Philologica Jyväskyläensia 30.) Jyväskylä: JY.
- PÖLD, HARALD 1922. Eesti keeleõpetus II jagu. Lauseõpetus. (= Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 15.) Tallinn: G. Pihlaka kirjastus.
- PÕLMA, VALVE 1967. Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Kand. diss. KKI.
- PÄLL, EDUARD 1954 = Эдуард Пялль, О роли инфинитива в грамматическом строе эстонского языка. Канд. дисс. Москва 1954.
- PÄLL, EDUARD 1956. Infinitiiv alusena ja öeldisena eesti keeles. – KKIU I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 60–71.
- PÄLL, PEETER 2009. Eesti kohanimed. – Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg. Eesti murded ja kohanimed. Toim. T. Hennoste. 2. täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: EKSA.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1988. Relatiivisanan valinta. (= SKST 481.) Savonlinna: Savonlinnan Kirjapaino Oy.
- QUIRK, RANDOLPH, SIDNEY GREENBAUM, GEOFFREY LEECH, JAN SVARTVIK 1994. A Comprehensive Grammar of the English Language. Twelfth impression. London, New York: Longman.
- RAAG, RAIMO 1997. Elementär estnisk satslära. (= FU Läromedel 22.) Uppsala universitet. Finsk-ugriska institutionen. Uppsala.
- RADDEN, GÜNTER 2003. The metaphor TIME AS SPACE across languages. – <https://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-08-2-3/beitrag/Radden1.htm/>
- RAJANDI, HENNO 1966. Arutlusi eesti impersonaali üle. – KK 9, 538–548; 10, 612–616.
- RAJANDI, HENNO 1967a. Passiivne *tud*-adjektivisatsioon. – KK 4, 218–223; 5, 286–291.
- RAJANDI, HENNO 1967b. Some general properties of Estonian negation system. – СФУ 3: 1, 11–21.
- RAJANDI, HENNO 1978. Funktsionaalsus ja ülevaatlikkus keelekirjelduses. – KK 11, 649–657; 12, 726–732.
- RAJANDI, HENNO 1999 [1968]. Eesti impersonaali ja passiivi süntaks. Kand. diss. KKI. / (= EKI toimetised 3.) Tallinn.
- RAJANDI, HENNO, HELLE METSLANG 1979. Määramata ja määratud objekt. KKI. Tallinn: Valgus.
- RANNUT, LEHTE 1960. Ajamäärus eesti keeles (täendusfunktsioonid). – ESA VI (1960), 71–112.
- RANNUT, LEHTE 1961. Ajamäärus eesti keeles. Kand. diss. Tallinn.
- RANNUT, LEHTE 1964. Täis- ja osaalus tänapäeva eesti kirjakeeles. – KK 1, 32–39.
- RANNUT, LEHTE 1969. Eksistentsiaallausest ja aluse juurdemõtlemisest. – KK 11, 671–674.

- RANNUT, LEHTE 1971. Sihitislause eesti tänapäeva kirjakeeles. – ESA 17 (1971), 45–65.
- RANNUT, LEHTE 1974. Konditsionaallausest ja selle piirimaadest. – Centum. Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva tähistades. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 9.) Tallinn: Valgus, 258–266.
- RANNUT, LEHTE 1975. Tagajärge väljendavate kõrvallausestega põim-lausestest. – ESA 19–20 (1973–1974), 51–61.
- RANNUT, LEHTE 1977a. Kohamääruslause eesti keeles. – ESA 22 (1976), 73–82.
- RANNUT, LEHTE 1977b. Öeldistäidelausest. – NK 2, 139–142.
- RANNUT, LEHTE 1978. Eesti keele mõõndlausest. – Eesti NSV TA toimetised. Ühiskonnateadused 27: 1. Tallinn, 47–53.
- RANNUT, LEHTE 1981. Põimlause eesti keeles. Koost. ja toim. M. Ereht. KKI. Tallinn: Valgus.
- RAUD, SIGRID 2012. *Et-* ja *kui*-soovlause. BT. TÜ.
- RAUDNAEL, MARET 1959. Põimlause tänapäeva eesti keeles. Diplomitöö. TRÜ.
- RAUDSEPP, V. 1957. Käskiv kõneviis ja käsu-keelu väljendamine käesoleva sajandi eesti kirjakeeles. Diplomitöö. TRÜ.
- RAUN, ALO 1949. Zur Komparation im Finnisch-Ugrischen. – Apophoreta Tartuensia. Stockholm, 57–62.
- RAUN, ALO, ANDRUS SAARESTE 1965. Introduction to Estonian Linguistics. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- REICHENBACH, HANS 1947. Elements of symbolic logic. New York: The Macmillan Company.
- REILA, HEIKI 2009. Potentsiaalivormidest eesti piibli tõlgetes. – KK 8–9, 668–678.
- REILE, MARIA 2015. Space and demonstratives: An experiment with Estonian exophoric demonstratives. – ESUKA 6 – 2, 137–165.
- REMES, HANNU 1992. Pronominien käytöstä viron relatiivilauseissa. – Lähivertailuja 6. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Mekrijärvellä 10.–11.4.1992. Toim. H. Remes. (= Kielitieteellisiä tutkimuksia 27.) Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta. Joensuu, 45–46.
- REMMEL, NIKOLAI 1963. Sõnajärjestus eesti lauses. – Eesti keele süntaksi küsimusi. (= KKIU VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 216–389.
- REMMEL, NIKOLAI, JOHANNES VALGMA, ELLI RIIKOJA 1957. Eesti keele grammatika keskkooli VIII–X klassile. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- REMMELG, RAILI 2002. *maks*-konstruktsiooni tekke- ja kasutuslugu eesti keelekorralduse taustal. BT. TÜ.
- REMMELG, RAILI 2006a. *Et*-kõrvallused tänapäeva eesti kirjakeeles. MT. TÜ.

- REMMELG, RAILI 2006b. Korrelaatsidendist eesti keeles: *Sööme selleks, et elada – Sööme, selleks et elada*. – Lause argumentstruktuur. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu, 99–107.
- RIIKOJA, ELLI 1974. Ühte nägu, kuid eri tegu. (Lisandi ja teiste lauseliikmete sarnasusest.) – NK 4, 304–309.
- RIIKOJA, ELLI 1975. On the nature of the Estonian apposition. – Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum. Tallinnae habitus 17.–23. VIII 1970. Pars I: Acta Linguistica. Toim. V. Hallap, A.–R. Hausenberg, A. Kährik. Tallinn: Valgus, 351–353.
- ROOS, AARAND 1982. Imperatiivi *mina*-vormist ja optatiivist. – Finsk-ugriiska småskrifter 5. Lund, 3–13.
- ROSS, JOHN ROBERT 1986. Infinite Syntax. Hillsdale: Erlbaum.
- ROSS, KRISTIINA 1988. Instruktiiv läänemeresoome keeltes. KKI. Tallinn.
- ROSS, KRISTIINA 2009a. Kirjaliku eesti lause poole: tähelepanekuid paari käändelise verbivormi ja neid sisaldavate tarindite kirjakeelde sugenemisest. – KK 12, 889–907.
- ROSS, KRISTIINA 2009b. *va(t)*-tarindist varases vaimulikus eesti kirjakeeles. – Minu Issand ja minu Jumal! Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70. sünnipäevaks. Koost., toim. J. Lahe, T. Pädam. (= Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudi toimetised 20.) Tallinn, 215–226.
- RUUTMA, MIRJAM 2014. Kaassõnade läbi, mööda, vastu, üle ja ümber pre- ja postpositsioonilisest varieerumisest eesti murretes. BT. TÜ.
- RÄTSEB, HUNO 1957. Aspektikategooriast eesti keeles – ESA III (1957), 72–77.
- RÄTSEB, HUNO 1959. Põhimõttelist seoses süntaksialase diskussiooniga. – KK 12, 726–730.
- RÄTSEB, HUNO 1961. Pidada sammu keeleteaduse arenguga. Eesti keel ja uuemad keeleteaduslikud meetodid ning teooriad. – KK 11, 641–647.
- RÄTSEB, HUNO 1969. Ühendverbide reksioonistruktuuri iseärasustest eesti keeles. – ESA 14–15 (1968–1969), 59–77.
- RÄTSEB, HUNO 1970. Government structure types of the verb and situation analysis. – Generatiivse grammatika grupi aastakoosolek 1970. Teesid. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 28–34.
- RÄTSEB, HUNO 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? Verbivormide situatsioonialüüsisist. – Keel ja struktuur 5. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 45–69.
- RÄTSEB, HUNO 1972a. Süvasituatsioonidest ja lausemallidest. – ESA 18 (1972), 55–70.

- RÄTSEP, HUNO 1972b. The syntactic characterization of the Estonian modal verbs. – Generatiivse grammatika grupi aastakoosolek 1972. Teesid. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 26–30.
- RÄTSEP, HUNO 1973. Eesti keele väljendverbide olemusest. – KK 1, 25–30.
- RÄTSEP, HUNO 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 12.) Tallinn: Valgus.
- RÄTSEP, HUNO 1981a. Eesti keele lihtlausete põhitüübid kontensiivse tüpoloogias vaatekohast. – Eesti keele grammatika probleeme. (= TRÜ toimetised 574. Töid eesti filoloogia alalt VIII.) Tartu, 35–50.
- RÄTSEP, HUNO 1981b. Some tendencies in the development of Estonian. – LU 17: 3, 202–211.
- RÄÄBIS, ANDRIELA 2012. Direktiivisekventsid isa ja tütre suhtluses: juhtumi-analüüs. – ERÜ aastaraamat 8, 213–230
- RÜÜTMAA, TIINA 2005. Ungari imperatiivse verbivormiga kõrvallause vasteteid eesti keeles. – Folia Estonica. Eszt-Magyar összevetes IV. Szerk. J. Pusztay, M. Ilves. Szombathely: Berzsenyi Daniel Tanárképző Főiskola, 101–111.
- RÜÜTMAA, TIINA 2007. Kõneviisid ungari ja eesti kõrvallauses. – Folia Estonica. Eszt-Magyar összevetes V. Szerk. J. Pusztay. Szombathely: Berzsenyi Daniel Tanárképző Főiskola, 88–100.
- RÜÜTMAA, TIINA 2010. Imperatiiv ja konditsionaal ungari ja võrdlevalt eesti kõrvallauses. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 20. Peatoim. A. Kaivapalu. Tallinn: ERÜ, 241–263.
- RÜÜTMAA, TIINA 2012. Eesti kõrvallause kõneviiside vastetest ungari keeles. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 22. Peatoim. A. Kaivapalu. Tallinn: ERÜ, 337–368.
- RÜÜTMAA, TIINA 2013. Kontrastiivne ülevaade kõneviisisüsteemist ungari ja eesti kõrvallauses. (= Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- RYTKÖNEN, AHTI 1937. Koloratiivinen konstruktio. – Virittäjä 41, 95–104.
- SAARESTE, ANDRUS 1933. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused. – EKirj 6, 302–304.
- SAARESTE, ANDRUS 1937. Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“ ilmumise puhul. (= Eesti Keele Arhiivi toimetised 9.) Tartu.
- SAARESTE, ANDRUS 1948. Atribuudi asendist eesti keeles. – Virittäjä 52: 1, 86–92.
- SAARESTE, ANDRUS 1952. Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elu-olust. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

- SAARESTE, ANDRUS 1960. Subjekti ja predikaadi vastastikusest asenemisest eesti keeles laiendi järgi. – Virittäjä 64: 4, 293–301.
- SAARESTE, ANDRUS 1963. Aluse ja öeldise vastastikusest asenemisest eesti kirjakeeles laiendi järel. – Mana 3/4, 252–262.
- SAARI, HENN 1976. Keele kultuurikihist, 3: Quale verbum est futurum: *leema!* – KK 4, 217–224.
- SAHKAI, HEETE 1999. Eesti verbifraasi sõnajärg. – KK 1, 24–32.
- SAHKAI, HEETE 2003. Demonstrative doubling in spoken Estonian. – Trames 7: 2, 120–144.
- SAHKAI, HEETE 2005. Teonimi perifrastilises verbivormis. – KK 10, 790–807.
- SAHKAI, HEETE 2011a. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. – KK 1, 12–30.
- SAHKAI, HEETE 2011b. Teine grammatika: eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. (= TLÜ humanitaarteaduste dissertatsioonid 25.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- SAHKAI, HEETE 2015. Demonstratives and information structure in spoken Estonian. – Information Structuring of Spoken Language from a Cross-linguistic Perspective. Eds. M. M. Jocelyne Fernandez-Vest, Robert D. Van Valin Jr. (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 283.) Berlin, Boston: Mouton de Gruyter, 211–236.
- SAHKAI, HEETE, ANN VEISMANN 2015. Predicate-argument structure and verb accentuation in Estonian. – ESUKA 6 – 3, 197–213.
- SAHKAI, HEETE, KADRI MUISCHNEK 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontiinumil: konstruktsioonide produktiivsusest verbiga *minema* moodustatud liitpredikaatide näitel. – Keele rajad. Pühendusteos professor Helle Metslangi 60. sünnipäevaks. (= ESUKA 1 – 2.), 295–316.
- SAKS, MAARIKA 1999. Viisiadverbid Vastseliina murrakus. BT. TÜ.
- SALUVEER, HELLE 1971. Ühendavast ja vastandavast koordineerimist tänapäeva eesti keeles. Diplomitöö. TRÜ.
- SALVESTE, NELE 2015. On the pragmatic and semantic functions of Estonian sentence prosody. Diss. Ludwig-Maximilians-Universität. München. – <https://edoc.ub.uni-muenchen.de/18943/>
- SANDS, KRISTINA 2011 [2000]. Complement Clauses and Grammatical Relations in Finnish. Ph.D. thesis. Australian National University. München: Lincom Europa.
- SANDS, KRISTINA, LYLE CAMPBELL 2001. Non-canonical subjects and objects in Finnish. – Non-canonical Marking of Subjects and Objects. Eds. A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon. (= Typological Studies in Language 46.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 251–305.
- SANG, JOEL 1975. Eitus Kihnu murrakus. – KK 3, 155–162.

- SANG, JOEL 1978. Teatamislaadid Tammsaare tekstis. – KK 2, 80–84.
- SANG, JOEL 1980. Eituse keerdküsimusi. – KK 8, 481–488.
- SANG, JOEL 1983. Eitus eesti keeles. KKI. Tallinn: Valgus.
- SARAPUU, KATHY 2003. Konditsionaali modaalsed funktsioonid juhtkirjades. – Tekstid ja taustad II. Toim. R. Kasik. Tekstianalüüsi vaatepunkte. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 26.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 136–149.
- SAUKKONEN, PAULI 1965. Itämerensuomalaisten kielten tulosjainfinitiivirakenteiden historiaa I: Johdanto: Adverbaali infinitiivi. (= SUST 137.) Helsinki: SUS.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977. Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I: Suomi. Helsinki: SKS.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1988. Kieltoverbiaalkuiset lauseet itämerensuomalaisissa kielissä. – Kielikontakteja I. Toim. M. Ojanen, I. Savijärvi. Joensuu, 33–78.
- SCHMIDTKE-BODE, KARSTEN 2009. A Typology of Purpose Clauses. (= Typological Studies in Language 88.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- SEILENTHAL, TÕNU 1988. Aspektist ja muust eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 3. Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Hailuodossa 15.–16.5.1987. Toim. P. Nemvalts, P. Rintala. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 34.) Turku, 52–59.
- SEPAMAA, HENRIK 1959. Öeldise ainsusest ja mitmusest arvsõnalise aluse puhul. – KK 2, 110–111.
- SEPAMAA, HENRIK 1960. Rohkem vabadust *des*-konstruktsiooni kasutamisel. – KK 6, 371.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2002. Evidentsiaalsuse väljendamine eesti kirja-keeles ühe sajandi jooksul. – Väikeisi kiili kokkopusmisõq. Väikeste keelte kontaktid. Toim. K. Pajusalu, J. Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro, 185–206.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2004. Verbi *näima* sisaldavad predikaadid. – Lause- liikmeist eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 66–74.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2006. Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. MT. TLÜ.
- SEPPER, MARIA-MAREN 2007. Indirectal in Literary Estonian. – Trames 11: 3, 299–323.
- SEREBRENNIKOV, BORISS 1959. Pluskvamperfekti ja perfekti päritolu probleemist läänemeresoome keeltes – ESA IV (1959), 249–255.

- SEREBRENNIKOV, BORISS 1963 = Борис А. Серебренников, Категории времени в прибалтийско-финских языках. – Eesti keele süntaksi küsimusi. (= KKIU VIII.) KKI. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 426–515.
- SHOPEN, TIMOTHY (ed.) 2007a. Language Typology and Syntactic Description. Vol. I: Clause Structure. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press. (First edition 1985.)
- SHOPEN, TIMOTHY (ed.) 2007b. Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press. (First edition 1985.)
- SHOPEN, TIMOTHY (ed.) 2007c. Language Typology and Syntactic Description. Vol. III: Grammatical Categories and the Lexicon. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press. (First edition 1985.)
- SHORE, SUSANNA 1988. On the so-called Finnish passive. – Word 39: 3, 151–176.
- SIEWIERSKA, ANNA 2004. Person. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIVERS, FANNY DE 1969. Analyse grammaticale de l'estonien parlé. Clermont-Ferrand.
- SIVERS, FANNY DE 1997. Eesti keeles kasutatavast mediafoorsetest kõneviisist. – KK 12, 812–815.
- SMITH, CARLOTA 1991. The Parameter of Aspect. Dordrecht: Kluwer.
- SOKK, OLLE 2013. Osalauseste rinnastamine konjunktsiooniga *kuid*. BT. TÜ.
- SOKK, OLLE 2015. Mõõnivad *kuid*- ja *kuigi*-lauseid tänapäeva eesti keeles. MT. TÜ.
- SOKK, OLLE 2017. Mõõndus: millal *kuid* ja millal *kuigi*? – KK 3, 183–196.
- SONG, JAE JUNG 1996. Causatives and Causation: A Universal-Typological Perspective. London: Longman.
- STAHL, HEINRICH 1637. Anführung zu der Esthnischen Sprach. Revall.
- STASSEN, LEON 2000. AND-languages and WITH-languages. – Linguistic Typology 1, 1–54.
- STASSEN, LEON 2001a. Noun phrase coordination. – Language Typology and Language Universals: An International Handbook. Ed. By Martin Haspelmath. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1105–1111.
- STASSEN, LEON 2001b. Nonverbal predication in the Circum-Baltic languages. – The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. Vol. 2: Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, 569–590.
- STOEBKE, RENATE 1968. Die Verhältniswörter in den ostseefinnischen Sprachen. (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 93). Bloomington: Indiana University.

- STOLZ, THOMAS, CORNELIA STROH, AINA URDZE (eds.) 2006. On Comitatives and Related Categories: A Typological Study with Special Focus on the Languages of Europe. (= Empirical Approaches to Language Typology 33.). Berlin: Mouton de Gruyter.
- SUKK, MERLE 2000. Määraadverbid 20. sajandi eesti kirjakeeles. BT. TÜ.
- SULKALA, HELENA 1996. Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – Estonian: Typological Studies I. Ed. M. Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 165–225.
- SWEETSER, EVE E. 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure. Cambridge: Cambridge University Press.
- SVOROU, SOTERIA 1993. The Grammar of Space. (= Typological Studies in Language 25.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- ZEVAKHINA, NATALIA 2013. Syntactic strategies of exclamatives. – ESUKA 4 – 2, 157–178.
- ZIEGELMANN, KATJA 2008. Eitusest eesti vanas kirjakeeles. – Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja. Haridus keele ja kultuuri omapära hoidjana. (= Võro Instituudi toimõndusõq 22.) Võro, 84– 96.
- ZIFONUN, GISELA, LUDGER HOFFMANN, BRUNO STRECKER 1997. Grammatik der deutschen Sprache. Band 1. Berlin, NY: Walter de Gruyter.
- TAEL, KAJA 1988a. Infostruktuur ja lauseliigendus. – KK 3, 133–143.
- TAEL, KAJA 1988b. Sõnajärgemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). (= Preprint KKI-56.) KKI. Tallinn.
- TAEL, KAJA 1990. An Approach to Word Order Problems in Estonian. Estonian Academy of Sciences. Division of Humanities and Social Sciences. Preprint KKI-66. Tallinn.
- TALMY, LEONARD 2000. Toward a cognitive semantics. Vol 2. Typology and process concept structuring. Cambridge, MA.: The MIT Press.
- TALVIK, KATRIN 2011. Sõna *osas* grammatiseerumine. BT. TÜ.
- TAMM, ANNE 2004. Relations between Estonian Aspect, Verbs, and Case. PhD. Budapest: ELTE BTK.
- TAMM, ANNE 2011. Cross-categorial spatial case in the Finnic nonfinite system: Focus on the absentive TAM semantics and pragmatics of the Estonian inessive *m*-formative nonfinites. – Linguistics 49: 4, 835–944.
- TAMM, ANNE 2015. Negation in Estonian. – Negation in Uralic Languages. Eds. M. Miestamo, A. Tamm, B. Wagner-Nagy. (= Typological Studies in Language 108.) Amsterdam: John Benjamins, 399–432.
- TARABAROVA, OLGA 2012. Eesti keele hüüdlause. BT. TÜ.

- TARABAROVA, OLGA 2014. Eesti keele täiskujuline hüüdlause kui konstruktsioon 20. sajandi kirjakeeles. MT. TÜ.
- TAREMAA, PIIA 2014. Fictive and actual motion in Estonian: Encoding space. – SKY Journal of Linguistics 26, 151–183.
- TAULI, VALTER 1958. The Structural Tendencies of Languages. (= Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. B, tom. 115, 1.) Suomalainen Tiedeakatemia. Helsinki.
- TAULI, VALTER 1961. Lisandist ja jutumärkidest. – Tulimuld 1, 67–74.
- TAULI, VALTER 1966. Structural Tendencies in Uralic Languages. (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 17.) The Hague: Mouton & Co.
- TAULI, VALTER 1968. Totaalobjekt eesti kirjakeeles. (= SUST 145.) Helsinki, 216–224.
- TAULI, VALTER 1969. The *da*-infinitive as the modifier of verb in Estonian. – Cahiers Ferdinand de Saussure 26. Genève, 161–178.
- TAULI, VALTER 1980. Eesti grammatika II. Lauseõpetus. Finsk-Ugriska institutionen. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- TAULI, VALTER 1982. Johannes Aaviku keeleuuendus. Kriitiline ülevaade. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut. Stockholm.
- TAULI, VALTER 1983. Standard Estonian Grammar. Part II. Syntax. (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 14.) Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- TENNY, CAROL 2000. Core events and adverbial modification. – Events as Grammatical Objects: The Converging Perspectives of Lexical Semantics and Syntax. Eds. Carol L. Tenny, James Pustejovsky. Stanford: CSLI Publications, 285–334.
- TERÄVÄ, RAGNE 2009. Terminatiivsuse väljendamisest eesti ja soome keeles. BT. TÜ.
- THOMPSON, SANDRA A., ROBERT E. LONGACRE 1985. Adverbial clauses. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Ed. T. Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 171–184.
- THOMPSON, SANDRA A., ROBERT E. LONGACRE, SHIN JA J. HWANG 2007. Adverbial clauses. – Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Ed. T. Shopen. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 237–300.
- THOMSON, EDITH HELIAN 2012. Eesti keele kaas- ja määrsõnade *läbi, kaudu, järele, järel* ja *järgi* kasutusest ja semantikast. MT. TÜ.
- TIITS, MAI 1982. Seisundiadverbidest. – KK 1, 17–21.
- TOMMOLA, HANNU 1984. On the aspectual significance of „phase meanings”. – Aspect Bound: A Voyage into the Realm of Germanic,

- Slavonic and Finno-Ugric Aspectology. Eds. C. de Groot, H. Tommola. Dordrecht: Foris Publications, 111–132.
- TOMMOLA, HANNU 1992. The marking of future time reference in Estonian. – EUROTyp Working Papers. Series VI. No. 2. European Science Foundation. Stockholm, 12–28.
- TOMMOLA, HANNU 1993. Ambipersoonainen supressiivi: diateesista suomesa ja virossa. – *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1. Toim. V. Yli-Vakkuri. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43.) Turku, 41–96.
- TOMMOLA, HANNU 2000. Progressive aspect in Baltic Finnic. – *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Ed. Ö. Dahl. (= *Empirical Approaches to Language Typology*. EUROTyp 20-6.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 655–692.
- TOOMET, PIRET 1999. Kaudne kõneviis tänapäeva eesti keele suulistes tekstides. MT. TÜ.
- TOOMET, PIRET 2000. Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. – *KK* 4, 251–259.
- TORN, REELI 2002. The status of the passive in English and Estonian. – *RCEAL Working Papers in English and Applied Linguistics* 7. Ed. H. Hendriks. Cambridge: Research Centre for English and Applied Linguistics, 81–106.
- TORN, REELI 2006a. Oblique dependents in Estonian. An LFG perspective. – *The Proceedings of the LFG06 Conference*. Konstanz, Germany, 10.–13.07.2006. Eds. M. Butt, T. Holloway King. CSLI Publications, 504–515.
- TORN, REELI 2006b. *poolt*-tarind eesti keele impersonaalis ja passiivis. – *Lause argumentstruktuur*. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 2.) Tartu, 108–121.
- TORN, REELI 2006c. The Estonian periphrastic passive. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics*. Tallinn, May 6–7, 2004. Eds. K. Kerge, M.-M. Sepper. (= *Publications of the Department of Estonian of the Tallinn University* 8.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 73–92.
- TORN-LEESIK, REELI 2007. Voice and modal verbs in Estonian. – *LU* 43: 3, 173–186.
- TORN-LEESIK, REELI 2009. The voice system of Estonian. – *Estonian in Typological Perspective*. Ed. H. Metslang. (= *Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF)* 62: 1/2.) Berlin: Akademie Verlag, 72–90.

- TORN-LEESIK, REELI 2016. An Investigation of Voice Constructions in Estonian. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 26.) Tartu: University of Tartu Press.
- TORN-LEESIK, REELI, VIRVE-ANNELI VIHMAN 2010. The uses of impersonals in spoken Estonian. – SKY Journal of Linguistics 23, 301–343.
- TRAGEL, ILONA 2001. Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*: tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. – KK 2, 99–110.
- TRAGEL, ILONA 2003a. Eesti keele seriaalkonstruksioonist. – KK 12, 919–934.
- TRAGEL, ILONA 2003b. Eesti keele tuumverbid. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- TRAGEL, ILONA 2004. Tuumverbi ja *da*-infinitiivi ühendid. – Lauseliikmeist eesti keeles. (= TÜ eesti keele õppetooli preprintid 1.) Tartu, 75–85.
- TRAGEL, ILONA 2007. Modaalverbide *saama* / *saada* ja *võima* / *voida* vastandkasutus eesti ja soome keeles. – Grammatika és kontextus. Sz. Csepregi M., Masonen V. (= Urálsztikai tanulmányok 17.) ELTE Finnugor Tanszék. Budapest, 331–338.
- TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2012. Grammaticalization of the Estonian *saama* 'get'. – The Art of Getting: GET Verbs in European Languages from a Synchronic and Diachronic Point of View. Eds. A. Lenz, G. Rawoens. (= Linguistics 50: 6. Special Issue.) 1371–1412.
- TRAGEL, ILONA, KÜLLI HABICHT 2017. *Saama*-verb grammatilistes konstruktsioonides. – KK 1, 22–40.
- TRAGEL, ILONA, MARGIT MIKKILÄ 1994. Suomen ja viron *saada*- ja *voida*-verbien vertailua kognitiivisesta näkökulmasta. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. H. Sulkala, H. Laanekask. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 114–123.
- TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 1975. Spatial expressions of tense and temporal sequencing. – Semiotica 15: 3, 207–230.
- TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 1985. Conditional markers. – Iconicity in Syntax. Ed. J. Haiman. Amsterdam: John Benjamins, 289–307.
- TÖRNUDD-JALOVAARA 1988. *Skulle* in expressions with propensitive and progressive aspect. – Papers from the 10th Scandinavian Conference of Linguistics. Vol. 2. Ed. V. Rosén. University of Bergen. Bergen, 271–283.
- UIBOAED, KRISTEL 2013. Verbiühendid eesti murretes. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- UIBOPUU, VALEV 1972. Jooni eesti vanima võrdluskonjunktsiooni ajaloost. – Tulimuld 23, 134–140.
- UNIVERE, AILI 1970. *t*-tunnuselise tegevusnime viisiütlevast eesti keeles. – ESA 16 (1970), 179–194.
- USTAL, ÜLLE. 1981. Perfekti kasutamise semantilistest tingimustest tänapäeva eesti keeles – Eesti keele grammatika probleeme. (= TRÜ toimetised 574. Töid eesti filoloogia alalt VIII.) Tartu, 80–96.
- UUSPÖLD, ELLEN 1966. Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud-* (*-nuna-*) ja *tud-* (*-tuna-*) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. – Keele modelleerimise probleeme 1. (= TRÜ toimetised 188.) Tartu, 1–196.
- UUSPÖLD, ELLEN 1969. On the *vat*-construction in Modern Estonian. – Generatiivse grammatika grupi aastakoosolek 1969. Teesid. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 32–35.
- UUSPÖLD, ELLEN 1970. Absoluutkonstruktsiooni struktuur ja tähendus eesti keeles. – Keel ja struktuur 3. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 22–43.
- UUSPÖLD, ELLEN 1972. Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lauses. – Keel ja struktuur 7. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 108–118.
- UUSPÖLD, ELLEN 1975. Lauselühendi probleeme tänapäeva eesti keeles. – ESA 19–20 (1973–1974), 25–31.
- UUSPÖLD, ELLEN 1976. Eesti keele lauseõpetusest põhijooniti. – KK 2, 94–105.
- UUSPÖLD, ELLEN 1978a. Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. – Keel ja struktuur 10. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 66–80.
- UUSPÖLD, ELLEN 1978b. *nuna-*, *tuna-*tarindi peasõna probleemist. – KK 5, 283–291.
- UUSPÖLD, ELLEN 1980. *maks*-vorm ja teised finaalarverbiaalid. – KK 1980, 12, 729–736.
- UUSPÖLD, ELLEN 1982. Viron verbien infiniittisten rakenteiden subjektisääntöjä. – Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 8. Tampere, 35–53.
- UUSPÖLD, ELLEN 1983a. Sanajärjestyksestä viron ja suomen kielteisessä lauseessa. – Suomalais-virolainen virheanalyysiseminaari Summasaaressa 18. ja 19. toukokuuta 1983. Toim. V. Yli-Vakkuri, H. Remes. (= Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 10.) Tampere, 20–24.
- UUSPÖLD, ELLEN 1983b. Tänapäeva eesti kirjakeele grammatilise vormistiku mõningaist arenguist. – Kirjakeel 1983. Tallinn: Valgus, 62–79.
- UUSPÖLD, ELLEN 1985. Lisaandmeid *vat*-konstruktsiooni tegevussubjektist. – Ars Grammatica 1985. KKI. Tallinn: Valgus, 151–158.

- UUSPÖLD, ELLEN 1989. Modaaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles. – KK 8, 468–477.
- UUSPÖLD, ELLEN 2001. *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Koost. ja toim. R. Kasik. (= TÜ eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 306–321.
- VAINIK, ENE 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. EKI. Tallinn.
- VAISS, NATALIA 2004a. Eesti keele aspekti väljendusvõimalusi vene keele taustal. MT. TPÜ.
- VAISS, NATALIA 2004b. Verbi aspektikategooria eesti ja vene keeles. – Eesti keel: võõrkeelest teiseks keeleks. Koost. M. Rannut, toim. M. Rannut, M. Kõivupuu, T. Päeva. (= TPÜ eesti filoloogia osakonna toimetised 1.) Tallinn: TPÜ Kirjastus, 145–184.
- VALDMETS, ANNIKA 2008. Täistähenduslikust kasutusest modaalpartiklilise poole ehk *täiega* ja *iganes* kujunemislugu. – OK 1, 27–36.
- VALDMETS, ANNIKA 2010. Mõne modaalpartikli kujunemine ja kasutamine eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest. MT. TÜ.
- VALDMETS, ANNIKA 2011. Kahe eesti kirjakeele modaalpartikli arengust viimase sadakonna aasta jooksul. – KK 10, 764–776.
- VALDMETS, ANNIKA, KÜLLI HABICHT 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. Toim. I. Tragel, A. Veismann ja P. Piiraja. (= ESUKA 4 – 1.), 205–222.
- VALGE, JÜRI 1979. Aluste ja öeldiste koordineerimist. – KK 1, 20–25.
- VALGE, JÜRI 1981. Lauseliikmete koordineerimisvõimalused tänapäeva eesti keeles. Kand. diss. TRÜ.
- VALGMA, JOHANNES 1963. Aluse ja öeldise kongruentsist eesti kirjakeeles. – Eesti keele süntaksi küsimusi. (= KKIU VIII.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 390–425.
- VALGMA, JOHANNES, NIKOLAI REMMEL 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus. 2. tr 1970.
- VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2003/2004. Estonian converbs – with special emphasis on early 18th-century literary languages. – Ural-Altische Jahrbücher. Neue Folge 18. Wiesbaden, 24–66.
- VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA 2007. A Corpus-Based Study on the Degrees of Lexicalization and Grammaticalization of Finnish Converbs. Uppsala: Uppsala Universitet.
- VALMET, AINO 1981. Der Imperativ in der ältesten estnischen Schriftsprache (16. und 17. Jahrhundert). – Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum. Budapestini habitus 9.–15. September 1975. Pars 3: Acta sectionis linguisticae. Red. Gy. Ortutay. Budapest, 317–319.

- VALMIS, AAVO 1972a. Eesti keele lisandi esinemisvormid. – NK 7, 579–583.
- VALMIS, AAVO 1972b. Eesti keele lisandi piirimailt. – NK 10, 818–823.
- VALMIS, AAVO 1972c. Eesti keele lisandi ühildumisest. – NK 10, 831–836.
- VALMIS, AAVO 1972d. Lisand eesti kirjakeeles. Kand. diss. Tallinn.
- VALMIS, AAVO 1972e. Lisandi liigid tähendusfunktsiooni järgi. – KK 11, 663–667.
- VALMIS, AAVO 1972f. Mis on lisand. – KK 6, 355–363.
- VALMIS, AAVO 1977. Eesti keele lisandi piirist. – ESA 22 (1976), 83–98.
- VALMIS, AAVO 1979. Rinnastatud liikmetega lihtlause tänapäeva eesti keeles. – NK 10, 30–35.
- VALMIS, AAVO 1980. Rindlausest tänapäeva eesti keeles. – NK 9, 30–34.
- VAN DER AUWERA, JOHAN (ed.) 1998. Adverbial Constructions in the Languages of Europe. (= Empirical Approaches to Language Typology. EURO TYP 20-3.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- VAN DER AUWERA, JOHAN, PETAR KEHAYOV, ALICE VITTRANT 2009. Acquisitive modals. – Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality. Eds. L. Hogeweg, H. de Hoop, A. Malchukov. Amsterdam: John Benjamins, 271–302.
- VAN DER AUWERA, JOHAN, VLADIMIR PLUNGIAN 1998. Modality's semantic map. – Linguistic Typology 2: 1, 79–124.
- VAN OLMEN, DANIEL 2017. Reproachatives and imperatives. – Linguistics. (ilmumas) – https://www.researchgate.net/publication/305709393_Reproachatives_and_imperatives/
- VAN VALIN, ROBERT D. JR. 2001. An Introduction to Syntax. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN VALIN, ROBERT D. JR. 2005. Exploring the Syntax-Semantics Interface. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAN VALIN, ROBERT D. JR. 2007. Recent developments in the role and reference theory of clause linkage. – Language and Linguistics 8: 1, 71–93.
- VASSILIEVA, MASHA, RICHARD LARSON 2005. The semantics of the plural pronoun construction. – Natural Language Semantics 13: 1, 101–124.
- Veel kord 1962 = Veel kord objektist pildiallkirjades. – KK 1962, 5, 309–310.
- VEISMANN, ANN 1997. Eesti keele leksikaalne ajadeiksis. BT. TÜ.
- VEISMANN, ANN 2000. Aega väljendavad ruumimetafoorid: teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. MT. TÜ.
- VEISMANN, ANN 2001. On the conceptualization of time in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. I. Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics of the University of Tartu 2.) Tartu: Tartu University Press, 22–47.

- VELDI, ENN 1986. On the onomatopoeitic predicate in Estonian. – *Methodica* 15. (= TRÜ toimetised 747.) Tartu, 13–16.
- VELSKER, EVA 1991. Lähte- ja sihtkohaadverbiaali semantikast ja väljendusviisidest. Diplomitöö. TÜ.
- VELSKER, EVA 2013. Aeg eesti murretes. – *ESA* 58 (2012), 265–295.
- VELSKER, EVA. 2006. Ööd tähistavad ajaväljendid eesti murretes, ühis- ja kirjakeeles. – *ESA* 51 (2005), 184–207.
- VESKE, MIHKEL 1879. Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis. Tartu.
- VESKI, ASTA 1970. Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu.
- WHALEY, LINDSAY J. 1997. *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language*. London, New Delhi: SAGE.
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 1875. *Grammatik der Ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte*. St. Pétersbourg. (Eesti keeles: Ferdinand Johann Wiedemann. Eesti keele grammatika. Tõlkinud H. Laanekask, toim. E. Niit. Eesti TA Emakeele Selts. Tallinn 2011.)
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2002. Middle voice in Estonian. – *Transactions of the Philological Society* 100: 1, 131–160.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2003. Estonian middle semantics with evidence from discourse. – *Proceedings of the 19th Scandinavian Conference of Linguistics: Finnic*. Ed. A. Dahl, P. Svenonius. Special issue of *Nordlyd* 31, 623–638.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2004. *Valency Reduction in Estonian*. PhD dissertation. University of Edinburgh.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2007. Impersonaliseeritud impersonaal kui konstruktsioonitasandi grammatisatsioon. – *ESA* 52 (2006), 158–178.
- VIHMAN, VIRVE-ANNELI 2008. Construction-based interpretation of implicit arguments. – *CSL 40: The Panels (2004): Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Eds. N. Adams, A. Cooper, F. Parrill, T. Wier. Chicago: University of Chicago Press, 225–239.
- VIIRES, HELMI 1960. *ne*-omadussõnade tähendusrühmad eesti murretes. – *ESA* VI (1960), 48–70.
- VIITSO, TIIT-REIN 1976. Eesti muutkondade süsteemist. – *KK* 3, 148–162.
- VIITSO, TIIT-REIN 2003. Põhiverbi muutumine eitussõna järel, *lingua franca* ja algkeel. – *KK* 1, 24–31.
- VIITSO, TIIT-REIN 2005. Eesti tegusõna tüpoloogiat. – *KK* 3, 182–194.
- VIKS, ÜLLE 1972a. Pronominalisatsioon eesti keele elementaarlauses. – *Keel ja struktuur* 7. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 53–57.
- VIKS, ÜLLE 1972b. Sõnast *oma* eesti keeles. – *Keel ja struktuur* 6. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 129–138.

- VIKS, ÜLLE 1973. Isevärki sõna. – KK 7, 421–427.
- VIKS, ÜLLE 1980. Mõne pronoomeni kasutamisest (Vabariiklikus õigekeel-suskomisjonis). – KK 10, 617–619.
- VIKS, ÜLLE 1985. Pronoomenite *üksteise* ja *teineteise* ning *oma* ja *enda* kasu-tamine. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Tallinn: Valgus, 66–72.
- VILKUNA, MARIA 1996. Suomen lauseopin perusteet. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90.) Helsinki: Edita.
- WILLETT, THOMAS 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. – Studies of Language 12: 1, 51–97.
- VILLUP, ASTRID 1969. Adverb eesti keeles. E. Vilde nim. Tallinna Peda-googiline Instituut. Eesti keele ja kirjanduse kateeder. Tallinn.
- VISAPÄÄ, LAURA 2008. Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktiosta. (= SKST 1181.) Helsinki: SKS.
- VISK 2004 = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koi-visto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. Ison suomen kieliopin verkko-versio. – <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php/>
- WÄLCHLI, BERNHARD 2005. Co-compounds and Natural Coordination. Oxford: Oxford University Press.
- VÄÄRI, EDUARD 1959. Keele uurimise meetodeist, „kaudsihitisest“ ja öeldis-täitest. – KK 4, 228–233.
- VÄÄRI, EDUARD 1968. Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn: Valgus.
- VÄÄRI, EDUARD 1993. Uuendusliku *maks*-konstruktsiooni tulek eesti kirja-keelde. – Eesti Rahvusraamatukogu toimetised III: Keelereform ja raamat. Koost. ja toim. H. Vihma. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 73–84.
- ÕIM, HALDUR 1965. *tulema*, *saama* ja *pidama* tähenduste strukturealne analüüs. – Keel ja struktuur. TRÜ eesti keele kateeder. Tartu, 27–45.
- YLIKOSKI, JUSSI 2000. Konverbeista ja konverbirakenteista. – Näkökulmia kielitypologiaan. Toim. A. Pajunen. (= Suomi 186.) Helsinki: SKS, 214–245.
- YLIKOSKI, JUSSI 2003a. Defining non-finites: Action nominals, converbs and infinitives. – SKY Journal of Linguistics 16, 185–237.
- YLIKOSKI, JUSSI 2003b. Havaintoja suomen ns. viidennen infinitiivin käytöstä. – Sananjalka 45, 7–44.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986. Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen lai-toksen julkaisuja 28.) Turku.

Kirjanduse loetelus kasutatud lühendid

BT	bakalaureusetöö
EK	Eesti Keel
EKI	Eesti Keele Instituut
EKirj	Eesti Kirjandus
EKSA	Eesti Keele Sihtasutus
ERÜ	Eesti Rakenduslingvistika Ühing
ESA	Emakeele Seltsi aastaraamat
ESUKA	Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri
Kand. diss	kandidaadiväitekiri
KK	Keel ja Kirjandus
KKI	Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut
KKIU	Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused
LU	Linguistica Uralica
MT	magistritöö
NK	Nõukogude Kool
OK	Oma Keel
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
STUF	Sprachtypologie und Universalienforschung
SUS	Suomalais-Ugrilainen Seura
SUSA	Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja
SUST	Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia
TLÜ	Tallinna Ülikool
TA	Teaduste Akadeemia
TPÜ	Tallinna Pedagoogikaülikool
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TÜ	Tartu Ülikool
СФУ	Советское финно-угроведение

SISUJUHT

9 § 4, 7

| | |

osa paragrahvid

abessiiv vt ilmaütlev kääne

abimäärsõna e afiksaaladverb 2 § 5;

3 § 11; 11 § 3

abisõna e mitteiseseisev sõna

2 § 4–5

abiverb 2 § 5; 3 § 1–4

ablatiiv vt alaltütlev kääne

absoluutne adjektiiv 10 § 2

absoluutne aeg 3 § 34

absoluutne e mitteskalaarne

omadus 10 § 2

absoluutne gradatsioon 12 § 1

absoluutne komparatiiv 12 § 2, 7

absoluutne superlatiiv 12 § 7

absoluuttarind 23 § 111–112,

152–154

adessiiv vt alalütlev kääne

adjektiiv vt omadussõna

adjektiivatribuudi ühildumine 9 §

5; 21 § 25

adjektiivatribuut e omadussõnaline

täiend 2 § 21; 9 § 2, 4–6

adjektiivatribuut põhisõna järel 9

§ 5

adjektiivifraas vt omadussõnafraas

adpositsioon vt kaassõna

adpositsioonifraas vt kaassõnafraas

adverb vt määrsõna

adverbiaal vt määrus

adverbiaalatribuut e määruslik

täiend 2 § 21; 9 § 2, 10; 11 § 12

adverbiaallause vt määruslause

adverbifraas vt määrsõnafraas

adversatiivne rinnastus vt

vastandav rinnastus

aeg (ajasuhe) 3 § 34–44

aeg (morfoloogiline kategooria)

e tempus 3 § 34–44

aegade ühildumine e *consecutio*

temporum 3 § 34

afiksaaladverb vt abimäärsõna

aga 21 § 15, 18; 22 § 14–15, 17, 19

agent vt tegija

agentadverbiaal vt tegijamäärus

agentiivne situatsioon 3 § 15

agentiivsus 3 § 15

ahelverb 3 § 2–3, 5

ainesõna 4 § 9

ainukordne ühendverb 3 § 11

aja(määrus)lause e

temporaal(adverbiaal)lause

22 § 50, 53–58, 89

ajalisi piire väljendav määrus

8 § 27

ajalis-kontrastiivne (vastandav)

rinnastus 22 § 16

ajalist kestust väljendav määrus

8 § 28–30

ajalooline olevik e *praesens*

historicum 3 § 36

ajamäärsõna e temporaaladverb

11 § 6

- ajamäärus e temporaaladverbiaal
 2 § 25; 8 § 2, 24–31; 10 § 10;
 11 § 6, 11; 12 § 9
- aktiiv 3 § 104
- aktiivne retrospektiiv 2 § 4;
 3 § 29
- alaleütlev kääne e allatiiv 2 § 15;
 3 § 22, 119, 122, 126–127;
 8 § 2, 8–10, 15, 20, 37; 11 § 2–3;
 12 § 11; 13 § 4–5, 7, 9; 19 § 12;
 20 § 8; 23 § 120–122, 124, 143,
 159–160
- alaltütlev kääne e ablatiiv 8 § 2, 12,
 15, 21
- alalütlev kääne e adessiiv 2 § 15,
 27; 3 § 24, 26, 46–47, 49, 54,
 93, 106, 109, 112, 116, 119,
 122–123; 4 § 6; 6 § 3; 8 § 2, 9,
 11, 15, 19, 25, 34, 36, 38, 41–42;
 9 § 6; 11 § 2; 13 § 1–2, 4;
 14 § 1; 18 § 3; 19 § 12; 20 § 8;
 23 § 120–122, 124, 135, 143,
 153, 159–160
- algatuskiil 15 § 1, 14
- alistav osalause 22 § 2, 20
- alistus e subordinatsioon 2 § 7,
 9–10; 22 § 2
- alistussidend 16 § 1, 3; 22 § 20
- alistuv osalause vt kõrvallause
- allatiiv vt alaleütlev kääne
- alternatiivküsilause 2 § 29; 17 § 3,
 17–18
- alternatiivmööndlause 22 § 93
- alus e grammatiline subjekt 2 §
 21–22; 4 § 1–14
- aluse asukoht lauses 18 § 13
- aluse ja öeldise inversioon 18 § 14
- aluse käitumisomadused 4 § 4
- aluseta lause 4 § 12–14
- anafoor e tagasiviide 19 § 1; 20 § 1
- analüütiline vorm vt liitvorm
- antikausatiiv e inhoatiiv 3 § 124,
 129
- apellatiivne üte 15 § 17
- apersonaalne lause vt isikuta lause
- apositsioon vt lisand
- argument 2 § 11; 22 § 22
- argumenteeriv vastandus 22 § 18
- arv e numerus 3 § 91
- arvsõna e numeraal 2 § 5
- arvsõnaline kvantorifraas 14 § 3–6
- asearvsõna e pronumeraal 2 § 5
- asemäärsõna e proadverb 2 § 5;
 11 § 4
- asendav sõna 2 § 5
- asenimisõna e prosubstantiiv 2 § 5
- aseomadussõna e proadjektiiv 2 § 5
- asesõna e pronoomen 2 § 5
- asesõna väljajätt 4 § 14
- asjaolumodaalsus vt mitte-
 deontiline osalejaväline
 modaalsus
- asjaolumäärus 2 § 25; 8 § 2, 16–39
- asjasõna 4 § 9
- aspekt 3 § 14, 16–33
- aspektuaalsus 3 § 14
- aspektverb vt imperfektiiv-
 perfektiivne verb
- asukohamäärus e lokatiivne
 kohamäärus 8 § 2, 19
- asündeetiline seostus vt kõrvutus
- asündeton vt kõrvutus
- ateline situatsioon vt
 mittepiiritletav situatsioon
- atributiivne kvantor 14 § 1
- atribuudi ellips 20 § 6–7
- atribuut vt täiend
- augmentatiiv 10 § 3
- avertiiv 3 § 4, 27
- benefitsient vt kasusaaja
consecutio temporum vt aegade
 ühildumine

- da*-infinitiiv e *da*-tegevusnimi
23 § 111–112, 119–131
- da*-infinitiiv liitpredikaadi osana
3 § 4–5, 26, 53, 117–119, 127;
23 § 129–130
- da*-infinitiiv öeldisena 3 § 54;
4 § 12; 17 § 19; 22 § 74, 85, 87;
23 § 128
- da*-infinitiivi laiendava objekti
vorm 23 § 131
- da*-infinitiivitarind vt *da*-tarind
- da*-tarind e *da*-infinitiivitarind
23 § 111–113, 119–126, 131
- da*-tarind adjektiivatribuudi ja
predikatiivina 23 § 112, 126
- da*-tarind objektina 23 § 112, 121
- da*-tarind otstarbemäärusena
23 § 112, 122–123
- da*-tarind seotud atribuudina
23 § 112, 124
- da*-tarind subjektina 23 § 112, 120
- da*-tarind üldlaiendina 23 § 112,
125
- da*-tegevusnimi vt *da*-infinitiiv
definiitne e määratud 2 § 20
- definiitne määratleja 9 § 3; 19 § 10
- deiktiline viitamine vt eksofoorne
viitamine
- deklaratiivlause vt väitlause
- demonstratiiv(pro)adverb vt näitav
(ase)määrsõna
- demonstratiivpronoomen vt näitav
asesõna
- denotatiivne funktsioon
vt tähistusfunktsioon
- deontiline modaalsus 3 § 46, 50
- derivatiivne kausatiiv 3 § 126
- deskriptiivne võrdlus 12 § 1
- des*-tarind vt konverbitarind
- des*-vorm vt konverb
- detraktiiv 10 § 3
- dialoogikiil vt suhtluskiil
- direktiiv 17 § 19
- direktne kõne vt otsekõne
- disjunktiiivne rinnastus vt eraldav
rinnastus
- distributiivsus 3 § 32
- ditransitiivne lause 2 § 15
- duaalne (kvantor)pronoomen
19 § 14
- duratiivne sündmus vt kestusega
sündmus
- duratiivsus 3 § 15
- dünaamiline e osalejasisene
modaalsus e
võimelisusmodaalsus 3 § 46–47
- dünaamiline situatsioon e sündmus
3 § 15
- dünaamilisus 3 § 15
- eba*- 3 § 86
- edasiviide vt katafoor
- eelistusküsilause 17 § 8
- eelteema 2 § 26; 15 § 1, 20; 18 § 4
- eeslisand 9 § 12, 16–18
- eessõna e prepositsioon 13 § 1–4
- ega* (eitav sidesõna) 3 § 83–84;
21 § 7; 22 § 8
- ega* (eituspartikkel) 3 § 85
- egressiivsus 3 § 21, 25
- ehk* 21 § 11–12
- ehkki*-kõrvallause 22 § 92
- ei* (eituspartikkel) 3 § 76, 79
- ei ... ega* 3 § 83–84; 21 § 7; 22 § 8
- ei ... ei* 3 § 83; 21 § 7; 22 § 8
- eitav käsk e keeld 3 § 77
- eitav verbivorm 3 § 76
- eitus 3 § 75–90
- eitus rindtarindis 3 § 81–84
- eituse tõste 3 § 86
- eituslembene sõna või väljend 3 § 78
- eksistentsiaallause e olemasolu-
lause 2 § 27; 4 § 5–11

- eksofoorne e deiktiline viitamine
19 § 1
- eksotsentriline fraas 2 § 6
- ekvatiivlause 6 § 7
- ekvatiivtarind 12 § 8–10
- elatiiv vt seestütlev kääne
- elatiivne lisand 9 § 16, 18
- elementaarlause 2 § 28
- elik* 21 § 12
- ellips 20 § 1–12
- ellips võrdsustavas ja vastandavas
rindlauses 20 § 11
- ellipsi lähtevorm 20 § 1
- elliptiline e väljajätteline lause
e lünklause 2 § 28; 20 § 1
- elusushierarhia 22 § 97
- endofoorne e tekstisisene viitamine
19 § 1
- endotsentriline fraas 2 § 6
- enesekohane asesõna e
refleksiivpronoomen 19 § 12
- enneminevik e pluperfekt e
pluskvamperfekt 3 § 34–35,
39–40, 57; 8 § 26
- ent* 21 § 16, 18; 22 § 14, 17–19
- episteamiline modaalsus e
tõenäosusmodaalsus 3 § 46,
51–53, 55
- eraldav e disjunktiivne rinnastus
21 § 1, 6, 12–13; 22 § 7, 12–13
- eraldav konnektiiv 15 § 4
- eriküsilause 2 § 29; 17 § 3, 13–16
- erinevusvõrdlus 12 § 1
- esmamainimine vt esmaviitamine
- esmaviitamine e esmamainimine
19 § 1, 5
- essiiv vt olev kääne
- essiivne lisand 9 § 14
- essiivne öeldistäätemäärus 6 § 5–6
- et*-kõrvallause 22 § 26–31, 41, 61,
69, 74, 77, 80, 82, 91
- evidentsiaalsus 3 § 54–55
- faasiaspekt 3 § 21–29
- finaal(adverbiaal)lause vt
otstarbe(määrus)lause
- finaaladverbiaal vt otstarbemäärus
- finaalne öeldistäätemäärus 7 § 4
- finiitne e pöördeline verbivorm
2 § 1–2; 3 § 1
- fookus 2 § 19; 18 § 6–7
- fookustamine 2 § 19
- fookustatud lauseeitus 3 § 79–83
- fookustatud üldküsilause 17 § 7
- fraas 2 § 2, 6
- fraasi põhi(sõna) 2 § 2
- fraasi tuum(sõna) 2 § 2
- fraasiadverbiaal vt fraasimäärus
- fraasilaiend 15 § 3
- fraasimäärus 2 § 21; 8 § 1; 11 § 11
- frekventatiivsus vt multiplikatiivsus
- funktsionaalne võrdlus 12 § 1, 11
- futuurum vt tulevik
- geneeriline e üldviiteline fraas
2 § 20; 19 § 1
- genitiiv vt omastav kääne
- genitiivtribuut e omastavaline
täiend 2 § 21; 9 § 2, 7–9
- genitiivne e omastavaline lisand
9 § 16–17
- grammatiline aspekt 3 § 14
- grammatiline ellips 20 § 1, 12
- grammatiline objekt vt sihitis
- grammatiline predikaat vt öeldis
- grammatiline subjekt vt alus
- grammatiline vahend 2 § 1
- grammatiline üldlaiend 15 § 3, 5
- habitiivadverbiaal vt valdajamäärus
- habituuaalsus 3 § 31, 36
- hakkama*-tulevik 3 § 42, 44
- hetkeline e punktuaalne e
momentaanne sündmus 3 § 15
- hinnanguline üldkiil 15 § 10

- hinnanguline üldlaiend 8 § 6;
15 § 3, 6
- hinnanguline üte 15 § 18
- hulga(sõna)fraas vt kvantorifraas
- hulgafraas sihitisena 5 § 14
- hulgamäärus (määra väljendav)
10 § 3–4; 11 § 11, 13
- hulgamäärus e kvantumimäärus
2 § 25; 8 § 2, 32–33; 11 § 9; 12 § 9
- hulgasõna vt kvantor
- hägus rühmareferent 19 § 15
- hüüdlause 2 § 29; 17 § 22–24
- hüüdsõna e interjektsioon 2 § 5
- identifitseeriv e samastav
öeldistäide 6 § 7
- illatiiv vt sisseütlev kääne
- ilmaütlev kääne e abessiiv 2 § 10,
17; 3 § 86; 6 § 5; 8 § 13–14, 34,
36, 38, 41; 9 § 6; 13 § 1; 14 § 3,
7; 20 § 4–5; 21 § 28; 23 § 159
- imperatiiv vt käskiv kõneviis
- imperfekt vt lihtminevik
- imperfektiivne situatsioon
vt piiritlemata situatsioon
- imperfektiivne verb 3 § 18; 5 § 6
- imperfektiiv-perfektiivne verb e
aspektverb e neutraalne verb
3 § 18; 5 § 6
- impersonaal e umbisikuline
tegumood 3 § 104–110,
120–121; 4 § 12
- impersonaali ja passiivi sarnaseid
konstruktsioone 3 § 119,
122–123
- impersonaaliühildumine
e topeltimpersonaal 3 § 121
- impersonaalne e umbisikuline
lause 4 § 12
- indefiniitne e määramatu 2 § 20
- indefiniitne määratleja 19 § 5
- indikatiiv vt kindel kõneviis
- indirektne kõne vt kaudkõne
- individuaalsushierarhia 22 § 97
- inessiiv vt seesütlev kääne
- infiniitne verbifraas 2 § 6; 23 § 1
- infiniittarind 23 § 111–151
- infinitiivitarind 23 § 111–140
- ingressiivne perifrastiline passiiv
3 § 122
- ingressiivsus 3 § 21–22
- inhoatiiv vt antikausatiiv
- inklussiivne komitatiivtarind
21 § 34
- inklussiivne komparatiiv 12 § 5–7
- inklussiivne superlatiiv 12 § 5–7
- inklussiivne võrdlus 12 § 5–7
- instrument vt vahend
- instrumentaaladverbiaal
vt vahendimäärus
- interjektsioon vt hüüdsõna
- intermediaar 10 § 3
- interrogatiivlause vt küsilause
- interrogatiiv-relatiivproadverb
vt küsiv-siduv asemäärsõna
- interrogatiiv-relatiivpronoomen
vt küsiv-siduv asesõna
- intransitiivlause e sihitu lause
2 § 27; 5 § 3
- intransitiivverb e sihitu verb 5 § 3
- irdelement 15 § 1, 20; 18 § 4
- irreaalsus 3 § 45–46, 59
- iseloostav-liigitav öeldistäide
6 § 7
- iseseisev relatiivlause vt põhjata
relatiivlause
- iseseisev sõna 2 § 4–5
- isik e persoon 3 § 91
- isiku- ja arvukategooria vt pööre
- isikuhierarhia 3 § 97
- isikuline asesõna e
personaalpronoomen 19 § 2–3,
6–7

- isikuline ja enesekohane asesõna
sihitisena 5 § 13
- isikuline tegumood vt personaal
- isikuta e apersonaalne lause 4 § 13
- iteratiivsus 3 § 31
- ja ... ja* 21 § 7, 22 § 8
- ja* 21 § 7, 15; 22 § 8, 15, 17
- ja ei* 3 § 84; 21 § 7; 22 § 8
- jaatuslembene sõna või väljend
3 § 78
- juhtum 3 § 15
- juhuhulgasõna 4 § 9
- jussiiiv vt mõõnev kõneviis
- jõud 2 § 13
- järeldav-vastandav (eraldav)
rinnastus 21 § 6, 13; 22 § 13
- järelaluslik evidentsiaalsus
3 § 54–55
- järellisand 9 § 12, 14–15
- järelreema e postreema e
täpsustusjätk 2 § 26; 15 § 1, 20;
18 § 4
- järgarvsõna e ordinaal 2 § 5
- järjestikku alistuvad kõrvallaused
22 § 110
- jätkuva situatsiooni perfekt 3 § 40
- kaasalistuvad kõrvallaused 22 § 110
- kaasütlev kääne e komitatiiv
2 § 10, 17, 25; 3 § 20, 98, 103;
6 § 5; 8 § 2, 4, 13–15, 30, 34, 36,
38, 41–42; 9 § 2, 4, 6; 11 § 3, 13;
12 § 8, 10; 13 § 1, 5–7, 9; 14 § 3, 8;
17 § 5; 19 § 7; 20 § 4, 5; 21 § 1,
28, 32–34; 23 § 143
- kaaslane 2 § 17
- kaasnemismäärus e
komitatiivadverbiaal 2 § 25;
8 § 2, 13; 12 § 9
- kaassõna e adpositsioon 2 § 5;
11 § 3; 13 § 1–4
- kaassõna ellips 20 § 5; 21 § 28
- kaassõna reksioon 13 § 5–8
- kaassõnafraas e adpositsioonifraas
2 § 6; 13 § 1–9
- kaassõnafraas määrusena 7 § 1; 8
§ 2, 8–15, 17–25, 27, 29–31,
33–34, 36–39, 41–44; 10 § 1,
5–10, 12–13; 11 § 1, 13; 13 § 9
- kaassõnafraas täiendina 9 § 1–2, 4,
6, 10
- kahtlusküsilause 17 § 10
- kardinaal vt põhiarvsõna
- kas ... või* 21 § 12; 22 § 12
- kasusaaja e benefitsient 2 § 15
- katafoor e edasi viide 19 § 1; 20 § 1
- kategoriaalne tähendus 2 § 4
- kaudkõne e indirektne kõne 19 §
16; 22 § 45–48
- kaudne evidentsiaalsus 3 § 54–55
- kaudne kõneviis e kvotatiiv 3 § 54,
73–74; 22 § 32, 48
- kaudne küsilause vt küsilause
komplementina
- kaudne põhjustamine 3 § 128
- kaudsihitis 8 § 4
- kausaal(adverbiaal)lause
vt põhjus(määrus)lause
- kausaaladverbiaal vt põhjused
kausatiiv 3 § 124–128
- kauseeriija vt põhjustaja
- kauseeriv sündmus vt põhjustav
sündmus
- keeld vt eitav käsk
- kes* (relatiivlause sidendina)
22 § 95, 97
- kesksõna vt partitiip
- kesksõnatarind vt partitiibilitarind
- kestusega e duratiivne sündmus
3 § 15
- kiil e parentees 2 § 26; 15 § 1, 7–15
- kindel kõneviis e indikatiiv 3 § 56,
57

- klaus 22 § 1
 kogeja 2 § 13, 16
 kogejalause 2 § 27; 4 § 5–11
 kogemusperfekt 3 § 40
 kogunimisõna 6 § 9; 7 § 7
 -kohaline vt -valentne
 kohamäärsõna e lokaaladverb
 11 § 5
 kohamäärus e lokaaladverbiaal
 2 § 25; 8 § 2, 17–23; 10 § 9;
 11 § 5, 11; 12 § 9
 koloratiivtarind 3 § 5
 komitatiiv vt kaasäütlevä kääne
 komitatiivadverbiaal vt
 kaasnemismäärus
 komitatiivtarind 8 § 13; 21 § 32–34
 kommentaar 2 § 19
 kommenteeriv kiil e sisuline kiil
 15 § 1, 11–12
 kommunikatiivsed lausetüübid
 2 § 29; 17 § 1–24
 komparatiiv 12 § 1–7
 komparatiivtarind 12 § 2–7
 komparatsioon vt võrdlus
 komplekslause 2 § 28; 22 § 1–110;
 23 § 111–160
 komplektisõna 4 § 9; 7 § 7
 komplement vt seotud laiend
 komplementadverbiaallause
 22 § 23, 27, 29, 35–36, 39
 komplementatsioon 2 § 9
 komplementklaus 22 § 1
 komplementlause 22 § 21–49
 komplementlause asend 22 § 25
 komplementlause referaadina
 22 § 44–49
 konditsionaal vt tingiv kõneviis
 konditsionaal(adverbiaal)lause
 vt tingimus(määrus)lause
 konditsionaaladverbiaal
 vt tingimusmäärus
 kongruents vt ühildumine
 konjunktsioon vt sidesõna
 konnegatiiv 3 § 76
 konnektiiv(laiend) e siduv
 üldlaiend 15 § 3–4
 konnektiivkiil e siduv üldkiil 15 § 9
 konsekutiiv(adverbiaal)lause
 vt tagajärje(määrus)lause
 konsekutiivadverbiaal
 vt tagajärjemäärus
 konsekutiivne kvantumilause
 22 § 59, 61
 konsekutiivne viisilause 22 § 69
 kontekstiellips 20 § 1, 3–11
 kontinuatiivsus 3 § 21, 23
 kontrastiivne (vastandav) rinnastus
 vt üldvastandav rinnastus
 kontrollija 2 § 11, 22–23
 kontsessiiv(adverbiaal)lause
 vt möönd(usmäärus)lause
 kontsessiivadverbiaal
 vt mööndusmäärus
 kontsessiivne (vastandav) rinnastus
 vt möönev (vastandav)
 rinnastus
 konverb e *des*-vorm 23 § 111–113,
 141–146
 konverbitarind e *des*-tarind
 23 § 111–113, 141–146
 konverbitarindi ajasuhted alistava
 lausega 23 § 145
 konverbitarindi tähendused
 23 § 146
 konversatsiooniline adverbiaallause
 22 § 75
 koondlause 21 § 1–2, 4–5; 22 § 6
 koopula e köide 6 § 1–2; 7 § 1
 koordinatsioon vt rinnastus
 koos- ja eraldivaatlev
 nimisõnafraaside rinnastus
 21 § 19

- koosnemis-sisaldumissuhe 2 § 2
kopulatiivne rinnastus vt ühendav
rinnastus
kordusmainimine vt
kordusviitamine
kordussidend 16 § 1
kordusviitamine e
kordusmainimine 19 § 1, 6–10
koreferentne vt samaviiteline
korporatiivne isik 3 § 108
korrapärane ühendverb 3 § 11
korrelaat 16 § 3; 22 § 20, 51
korrelaatsidend 16 § 3; 22 § 20
korrigeeriv (vastandav) rinnastus
21 § 6, 17; 22 § 19
kosubordinatsioon 22 § 3
kui et -kõrvallause 22 § 35
kuid 21 § 16, 18; 22 § 14, 17–19
kuidas-kõrvallause 22 § 62, 64, 70
kuigi-kõrvallause 22 § 92
kui-kõrvallause 22 § 36, 54–58, 63,
71, 74, 86
kuivõrd-kõrvallause 22 § 62
kui-võrdlutarind 12 § 1, 8
kui-öeldistäitemäärus 7 § 6
kuna 22 § 16
kuna-kõrvallause 22 § 74, 79
kunas-kõrvallause 22 § 56
kuniks-kõrvallause 22 § 55
kuni-kõrvallause 22 § 37, 55
kuratiivkausatiivsus 3 § 126
kuuma uudise perfekt vt
lähimineviku perfekt
kvantitatiivne aspekt 3 § 30–33
kvantitatiivne piiritletus 4 § 7,
9–11; 5 § 6–11; 6 § 8
kvantiteedimäärsõna 11 § 9
kvantor e hulgasõna 2 § 6; 14 § 1
kvantori ellips 20 § 5
kvantorifraas e hulga(sõna)fraas
2 § 6; 5 § 14; 14 § 1–11
kvantumi(määrus)lause 22 § 50,
60–67
kvantumimäärus vt hulgamäärus
kvotatiiv vt kaudne kõneviis
kõnehetk 3 § 35; 8 § 26
kõneleja ja kuulaja kaudne
väljendamine 3 § 96
kõneliik e polaarsus 3 § 75
kõneviis 3 § 56–74; 22 § 48
kõrvallause e alistuv osalause
22 § 2, 20
kõrvallause asend 22 § 106
kõrvallause sõnajärg 22 § 108
kõrvallause vs. rindosalause 22 § 3
kõrvutus e asündeetiline seostus e
asündeton e sidendita seostus
16 § 1; 22 § 2
kõrvutuslause 22 § 50, 72–74
käsitusobjekt vt teemaobjekt
käskiv kõneviis e imperatiiv 3 § 56,
61–67; 5 § 12, 15; 17 § 19;
20 § 12; 22 § 3, 45, 87
käsklause 2 § 29; 17 § 19
käändelõpu ellips 21 § 28
käändsõna e noomen 2 § 4
köide vt koopula
küll ... küll 21 § 7; 22 § 8
küllalt-tarind 12 § 11
küllalt-võrdlus 12 § 1
küsijätk 17 § 5
küsilause e interrogatiivlause
2 § 29; 17 § 1, 3–18
küsilause komplemendina e kaudne
küsilause 22 § 24, 38–41
küsimus 17 § 3
küsipartikkel 17 § 5, 17–18
küsiv-siduv asemäärsõna e
interrogatiiv-relatiivproadverb
17 § 13–14
küsiv-siduv asesõna e interrogatiiv-
relatiivpronomen 17 § 13–14

- labiilne verb 3 § 125
 lahkfraas 4 § 5; 6 § 9
 laiend 2 § 2, 9
las-tarind 3 § 67, 72
 latiivne adverb 11 § 5
 latiivne kohamäärus
 vt sihtkohamäärus
 latiivne seisundimäärus 8 § 2, 36–37
 latiivne valdajamäärus 8 § 2, 10
 lause 2 § 1–2
 lause infostruktuur 2 § 19; 4 § 5;
 18 § 1–7
 lause moodustajate ellips 20 § 8
 lause põhisonajärg 18 § 9–11
 lause põhitüübid
 (struktuuritüübid) 2 § 27
 lause sõnajärg 18 § 8–23
 lause tuum 2 § 2
 lauseadverbiaal vt lausemäärus
 lauseeitus 3 § 75–85, 87
 lauseeitus ja moodustajaeitus
 samases lauses 3 § 87
 lauselaiend 15 § 3
 lauseliige 2 § 21
 lausemäärus e lauseadverbiaal 8 § 1
 lauserinnastus 21 § 1, 3–5;
 22 § 2–19
 lausesisene asendus 19 § 11
 lausesisene samaviitelisus
 19 § 11–13
 leksikaalne aspekt 3 § 14
 leksikaalne vahend 2 § 1
 lihtaeg 3 § 35
 lihtlause 2 § 28
 lihtminevik e preteeritum e
 imperfekt 3 § 34–35, 38, 41, 57;
 8 § 26
 lihtsidend 16 § 1
 lihtvorm 3 § 1
 lihtöeldis 3 § 1
liiga-tarind 12 § 11
liiga-võrdlus 12 § 1
 liigiviiteline omastavaline täiend vt
 mittereferentne genitiivatribuut
 liikumise teed väljendav
 kohamäärus e prolatiivne
 lokaaladverbiaal 8 § 22
 liitaeg 3 § 35
 liitkaassõna 12 § 3
 liitlause 2 § 2, 28; 22 § 1–110
 liitne liitlause 22 § 2, 109–110
 liitvorm e analüütiline vorm 3 § 1
 liitöeldis 3 § 2–12
 lisand e apositsioon 2 § 21; 9 § 2,
 11–20
 lisandi ühildumine 9 § 14–16, 19
 lisav adverbiaallause vt
 mitterestriktiivne
 adverbiaallause
 lisav relatiivlause vt
 mitterestriktiivne relatiivlause
 lokaaladverb vt kohamäärsõna
 lokaaladverbiaal vt kohamäärus
 lokaalne afiksaaladverb 3 § 11
 lokatiivne adverb 11 § 4
 lokatiivne kohamäärus
 vt asukohamäärus
 lokatiivne seisundimäärus 8 § 2,
 36, 38
 lokatiivne valdajamäärus 8 § 2, 11
 loomulik rindühend 3 § 7; 21 § 29
 lähe 2 § 13, 16
 lähimineviku perfekt e kuuma
 uudise perfekt 3 § 40
 lähtekohamäärus e separatiivne
 kohamäärus 8 § 2, 21
 lühendusellips 20 § 2
 lünkause vt elliptiline lause
ma-infinitiiv e *ma*-tegevusnimi
 23 § 111, 132–140
ma-infinitiivi tarindid
 23 § 111–112, 132–139

- ma*-infinitiivi tarindid atribuudina 23 § 112, 139
- ma*-infinitiivi vorme laiendava objekti vorm 23 § 140
- ma*-infinitiivi vormid liitpredikaadi osana 23 § 112, 139
- maks*-tarind 23 § 111–112, 132, 136–137
- mas*-tarind 23 § 111–112, 132, 134
- mast*-tarind 23 § 111–112, 132, 135
- ma*-tarind 23 § 111–112, 132–133
- mata*-tarind 23 § 111–112, 132
- mata*-tarind konverbitarindina 23 § 111–113, 141–146
- mata*-vorm öeldistäitena 3 § 29, 113, 116; 6 § 2
- ma*-tegevusnimi vt *ma*-infinitiiv
- matu*-adjektiiv 3 § 46, 49
- mediaal 3 § 130
- meenutusminevik 3 § 38
- minevik (ajasuhe) 3 § 35
- mis* (relatiivlause sidendina) 22 § 95, 97
- mitmikküsilause 17 § 18
- mitmussõna e *plurale tantum* 4 § 9; 6 § 9; 7 § 7
- mitte* (eituspartikkel) 3 § 80–82, 86
- mitte ... vaid* 3 § 81; 21 § 17
- mittedeontiline osalejaväline modaalsus e asjaolumodaalsus 3 § 46, 49
- mitte-episteemiline e osalejakeskne modaalsus 3 § 46
- mitteiseseisev sõna vt abisõna
- mittelauseliige vt
mittelauseliikmeline
lauseelement
- mittelauseliikmeline lauseelement e mittelauseliige 2 § 26; 15 § 1–20
- mittenormaallause 2 § 27; 4 § 5–11
- mittepiiritletav e ateline situatsioon 3 § 15
- mittereferentne 2 § 20
- mittereferentne genitiivatribuut e liigiviiteline omastavaline täiend 9 § 9
- mittereferentne nimisõnafraas 19 § 17
- mitterestriktiivne e lisav adverbiaalause 22 § 52
- mitterestriktiivne e täpsustav e lisav relatiivlause 22 § 96
- mitteresultatiivne seisundipassiiv 3 § 114
- mitteskalaarne omadus vt absoluutne omadus
- mittespetsiifiline 2 § 20
- mitteteadlik toimija 2 § 13
- mittetäistähenduslik sõna 2 § 4–5
- modaalne afiksaaladverb 3 § 11
- modaalsus 3 § 46–53
- modaalverb 3 § 46–53
- modifikatsioon 2 § 9
- momentaanne sündmus vt hetkeline sündmus
- monotransitiivne lause 2 § 15
- moodustaja 2 § 2
- moodustaja semantiline funktsioon 2 § 11–17
- moodustajaeitus 3 § 75, 86–87
- moodustajarinnastus 21 § 1–2, 4–5, 19–28
- moodustajate pragmaatilised funktsioonid 2 § 18
- multiplikatiivsus e frekventatiivsus 3 § 33
- muutumatu sõna 2 § 4
- muutuv sõna 2 § 4
- mõjutatav osaline 3 § 125
- määramatu vt indefiniitne

- määratleja 2 § 21; 9 § 2, 3
 määratud vt definiitne
 määrsõna e adverb 2 § 5; 11 § 2–4
 määrsõnafraas e adverbifraas 2 § 6;
 11 § 1–13; 12 § 1–11
 määrsõnafraas määrusena 8 § 2,
 6, 16, 19–25, 27, 29–34, 36–39,
 41–45; 11 § 5–11
 määrsõnafraas täiendina 9 § 2, 4, 6;
 11 § 12
 määrsõnaline kvantorifraas 14 § 10
 määrus e adverbiaal 2 § 21, 25;
 8 § 1–45
 määruslause e adverbiaalause
 22 § 21, 50–94
 määruslik täiend vt
 adverbiaaltribuut
 möönd(usmäärus)lause e
 kontsessiiv(adverbiaal)lause
 22 § 50, 75, 90–94
 mööndusmäärus e
 kontsessiivadverbiaal 2 § 25;
 8 § 2, 43; 12 § 9
 möönev e kontsessiivne
 (vastandav) rinnastus 21 § 6,
 16; 22 § 17–18
 möönev kõneviis e jussiiv 3 § 54,
 56, 68–71; 5 § 12; 22 § 3, 48
 möönev-korrigeeriv (vastandav)
 rinnastus 21 § 18; 22 § 19
nagu ~ *kui* -kõrvallause 22 § 32–34,
 62, 70, 73
nagu ~ *kui* -lisand 9 § 14
nagu-võrdlutarind 12 § 8
nagu-öeldistäitemäärus 7 § 6
 neutraalne teema vt primaarne
 teema
 neutraalne verb vt imperfektiiv-
 perfektivne verb
nii(hästi) ... kui (ka) 21 § 7–8; 22
 § 8, 12
 nimetav kääne e nominatiiv
 3 § 5, 21–24, 26–27; 4 § 1–11; 5
 § 1, 12–15; 6 § 2, 4, 7–9; 7 § 1, 3,
 5; 8 § 3, 5, 25, 29, 33; 9 § 15–16,
 20; 12 § 8, 10; 13 § 5–6, 9;
 14 § 1, 3, 7–8; 15 § 1, 12, 16,
 19–20; 18 § 4; 19 § 7, 12; 20 § 4,
 8, 10; 21 § 23, 26; 22 § 30, 59;
 23 § 113, 116–117, 131, 150,
 152–153
 nimisõna e substantiiv 2 § 5
 nimisõnafraas e substantiivifraas
 2 § 6; 9 § 1–21
 nimisõnafraasi tuuma ellips 20 § 4
 nimisõnafraaside rinnastus
 21 § 19–24
 nimisõnaline kvantorifraas
 14 § 7–9
 nimisõnaline öeldistäide 6 § 4, 6–7
 nimisõnaline öeldistäitemäärus
 7 § 1–7
ning 21 § 7, 15; 22 § 8
 nominaalne lauseliige 2 § 21
 nominalisatsioon 9 § 10;
 23 § 111–112, 155–159
 nominalisatsiooni süntaktilised
 funktsioonid 23 § 111, 158
 nominatiiv vt nimetav kääne
 nominatiivne funktsioon vt
 tähistusfunktsioon
 noomen vt käändsõna
 normaallause 2 § 27
nud-kesksõna öeldistäitena 3 § 29,
 113, 116; 6 § 2
nuks-vorm 3 § 41, 58
 numeraal vt arvsõna
 number vt arv
nuvat-vorm 3 § 41, 73
 näitav (ase)määrsõna e
 demonstratiiv(pro)adverb
 19 § 4, 9, 11

- näitav asesõna e demonstratiiv-
pronoomen 19 § 4, 6–7, 10
objektatribuut 9 § 8; 23 § 156–157
objekti asukoht lauses 18 § 22
objektlause 22 § 23, 27, 29, 33,
35–37, 39, 41
olema-ellips 6 § 1; 20 § 12
olemasolulause vt
eksistentsiaallause
oletusküsilause 17 § 9
olev kääne e essiiv 2 § 10; 6 § 1;
7 § 1, 5–7; 8 § 5, 25; 9 § 2, 4,
14; 10 § 13; 13 § 1–2; 14 § 3, 7;
19 § 7; 20 § 4–5; 21 § 24, 28;
23 § 118, 134, 142, 149–150
olevik (ajasuhe) 3 § 34
olevik e preesens 3 § 34–37, 57–58,
61; 8 § 26
omadussõna e adjektiiv 2 § 5
omadussõnafraas e adjektiivifraas
2 § 6; 10 § 1–14
omadussõnaline täiend vt
adjektiivatribuut
omadussõnaline öeldistäide 6 § 4–5
omadussõnaline öeldistäitemäärus
7 § 1–7
omaja 2 § 13, 16
omajalause 2 § 27; 4 § 5–11
omastav kääne e genitiiv 3 § 16,
21, 23; 5 § 1, 12–15; 6 § 4; 8 § 3,
8, 10–11, 13, 25, 29, 31, 33;
9 § 1–2, 4, 7–8, 10, 14, 16, 18,
20; 10 § 3–4; 11 § 13; 12 § 6,
8, 10; 13 § 1–2, 4–7, 9–10;
14 § 3, 5, 7–9; 19 § 7, 12; 20 § 4;
21 § 26; 22 § 30, 103; 23 § 113,
116–117, 120, 122, 124, 131,
144, 147, 150–153, 156–157,
159
omastavaline lisand vt genitiivne
lisand
omastavaline täiend
vt genitiivatribuut
ordinaal vt järgarvsõna
ortograafiline lause 2 § 28
osaalus e partsiaalsubjekt 4 § 1,
5–11
osalause 2 § 2, 28; 22 § 1
osalejakeskne modaalsus vt mitte-
episteemiline modaalsus
osalejasisene modaalsus vt
dünaamiline modaalsus
osalejaväline modaalsus 3 § 46,
48–50
osalist väljendav määrus 2 § 25;
8 § 2, 7–15
osasihitis e partsiaalobjekt 5 § 1,
6–11
osastav kääne e partitiiv 3 § 5–6,
16, 21–24, 27; 4 § 1–15; 5 § 1,
6–15; 6 § 4–5, 8, 10; 7 § 1, 3;
8 § 3, 31, 33; 9 § 6, 8, 20; 12 § 6;
13 § 1, 4–7, 9; 14 § 1, 3, 6–8,
10–11; 17 § 20, 24; 22 § 60;
23 § 114, 116–117, 120, 131
osa-terviku suhe 4 § 9–11
osaöeldistäide e partsiaalpredikatiiv
6 § 4, 8
otsekõne e direktne kõne 19 § 16;
22 § 45–48
otsene evidentsiaalsus 3 § 54–55
otsene põhjustamine 3 § 128
otstarbe(määrus)lause e
finaal(adverbiaal)lause 22 § 50,
75, 82–85
otstarbemäärus e finaaladverbiaal
2 § 25; 8 § 2, 44; 10 § 12; 12 § 9
paarissidend 16 § 1
parentees vt kiil
partikkel 2 § 4–5
partitiiv vt osastav kääne
partitiivne verb 3 § 18; 5 § 6

- partitsiibitarind e kesksõnatarind
23 § 111–112, 147–151
- partitsiibitarind atribuudina
23 § 111, 148–149
- partitsiibitarind predikatiivi
ja predikatiivadverbiaalina
23 § 111–112, 150
- partitsiip e kesksõna 23 § 111,
147–151
- partitsiipide süntaktiline
substantivatsioon 23 § 151
- partsiaalobjekt vt osasihitis
- partsiaalpredikatiiv
vt osaõeldistäide
- partsiaalsubjekt vt osaalus
- passiiv 3 § 104, 110–117
- passiivi partitsiip predikatiivina
3 § 113
- passiivilause tegevussubjekt 3 § 112
- passiivne retrospektiiv vt
seisundipassiiv
- patsient 2 § 15
- pealause 22 § 2, 20
- perfekt vt täisminevik
- perfektiivne situatsioon vt
piiritletud situatsioon
- perfektiivne verb 3 § 18; 5 § 6
- perfektiivsusadverb 3 § 11, 19
- perifrastiline impersonaal 3 § 115,
118
- perifrastiline kausatiiv 3 § 127–128
- perifrastiline passiiv 3 § 115–117,
122
- perifrastiline tulevik 3 § 42–44
- perifrastiline verbivorm 3 § 2–4
- permissiiv 3 § 125
- personaal e isikuline tegumood
3 § 104
- personaalpronoomen vt isikuline
asesõna
- persoon vt isik
- pidama* (evidentsiaalsuse
markerina) 3 § 54
- pidama* (modaalverb) 3 § 52–53
- piiri väljendav kohamäärus e
terminatiivne lokaaladverbiaal
8 § 23
- piiritlemata e imperfektiivne
situatsioon 3 § 17
- piiritletav e teeline situatsioon
3 § 15
- piiritletud e perfektiivne
situatsioon 3 § 17
- piiritlev adverbiaallause vt
restriktiivne adverbiaallause
- piiritlev lisand 9 § 11
- piiritlev relatiivlause vt restriktiivne
relatiivlause
- piiritlusaspekt 3 § 17–20; 5 § 6–11
- pluperfekt vt enneminevik
- plurale tantum* vt mitmussõna
- pluskvamperfekt vt enneminevik
- polaarsus vt kõneliik
- possessiivne atribuut 9 § 7
- possessiivne perfekt 3 § 112
- postpositsioon vt tagasõna
- postreema vt järelreema
- praesens historicum* vt ajalooline
olevik
- pragmaatiline funktsioon 2 § 1
- predikatiiv vt õeldistäide
- predikatiivadverbiaal vt
õeldistäitemäärus
- predikatiivadverbiaallause 22 § 23,
30
- predikatiivlause 22 § 23, 30, 34
- predikatiivne komplement
22 § 22
- preesens vt olevik
- prepositsioon vt eessõna
- preteeritum vt lihtminevik
- preventiivne vastandus 22 § 18

- primaarne e neutraalne teema
2 § 19; 18 § 2
- proadjektiiv vt aseomadussõna
proadverb vt asemäärsõna
progressiivne perifrastiline passiiv
3 § 122
- progressiivsus 3 § 21, 24
proksimatiiv 3 § 4, 26
prolatiivne lokaaladverbiaal
vt liikumise teed väljendav
kohamäärus
- pronoomen vt asesõna
pronoomenid ja proadverbid
lauseituse fookuses 3 § 80
- pronumeraal vt asearvsõna
prospektiivsus 3 § 21, 26, 42
prosubstantiiv vt asenimisõna
protsess 3 § 15
- punktuaalne sündmus
vt hetkeline sündmus
- põhi 2 § 9
- põhiarvsõna e kardinaal 2 § 5
- põhjata e iseseisev relatiivlause
22 § 104
- põhjendav adverbiaallause
22 § 75
- põhjus(määrus)lause e kausaal-
(adverbiaal)lause 22 § 50
- põhjuslik (ühendav) rinnastus
21 § 6, 10; 22 § 10
- põhjuslikku seost väljendav määrus
2 § 25; 8 § 2, 40–45
- põhjusmäärus e kausaaladverbiaal
2 § 25; 8 § 2, 41, 75–79; 10 § 11;
12 § 9
- põhjustaja e kauseerija 3 § 125
- põhjustatav e tulemus-sündmus
3 § 125
- põhjustav e kauseeriv sündmus
3 § 125
- põimlause 22 § 2, 20–110
- pöördeline verbivorm vt finitiine
verbivorm
- pöörd sõna vt verb
- pööre e isiku- ja arvukategooria
3 § 91–95
- rajav kääne e terminatiiv 2 § 10;
8 § 2, 15, 17, 23, 27; 9 § 4, 6;
10 § 3–4; 11 § 13; 13 § 1, 5, 7,
9; 14 § 3, 7; 19 § 7; 20 § 4–5;
21 § 28
- reaktsioonikiil 15 § 1, 15
- reduplikatiivne rinnastus 21 § 31
- reduplikatiivne verbitarind 3 § 2, 6,
23; 21 § 31
- reema 2 § 19; 18 § 2
- referaat 3 § 54; 19 § 16; 22 § 44–49
- refereeriv evidentsiaalsus
vt vahendav evidentsiaalsus
- refereeriv väljend e refereering
22 § 44
- referent 2 § 20
- referentne 2 § 20; 19 § 1
- referents vt viitamine
- refleksiiv 3 § 124, 130
- refleksiivne samaviitelisus 19 § 12
- refleksiivpronoomen vt
enesekohane asesõna
- rektsioon 2 § 10
- rektsiooniadverbiaal vt
sõltuvusmäärus
- relatiivklaus 22 § 1
- relatiivlause 22 § 21, 95–105
- relatiivlause asukoht lauses
22 § 103
- relatiivlause öeldisverbi arvuvorm
22 § 99
- relatiivlause öeldisverbi isikuvorm
22 § 100
- relatiivlauseid, mille põhjaks on
kogu lause 22 § 105
- relatiivne aeg e taksis 3 § 34, 39

- relatiivne e skalaarne omadus
10 § 2
- relatiivne e suhteline adjektiiv
10 § 2
- relatiivne gradatsioon 12 § 1
- relatiivne inklusiivne komparatiiv
12 § 6
- relatiivne inklusiivne superlatiiv
12 § 6
- relatiivne komplementlause
22 § 23, 31, 34, 40
- relatiivne minevik 3 § 39
- relatiivpronoomeni arvuvorm
relatiivlause 22 § 98
- restriktiivne e piiritlev
adverbiaallause 22 § 52
- restriktiivne e piiritlev relatiivlause
22 § 96
- resultatiivlause vt tulemuslause
- resultatiivne sündmus 3 § 17
- retrospektiivsus 3 § 21, 29
- retsiprookne samaviitelisus 19 § 13
- retsiprookpronoomen e
vastastikune asesõna 19 § 13
- rindlause 21 § 1, 3–5; 22 § 2–19
- rindliige 21 § 1
- rindosalause 22 § 2–19
- rindtarind 21 § 1
- rindtarind nimisõnafraasi osana
21 § 25–27
- rindverb 3 § 2, 7–8; 21 § 30
- rinnastatud atribuutide põhja
arvuvorm 21 § 26–27
- rinnastav konnektiiv 15 § 4; 21 § 1,
10–17
- rinnastus e koordinatsioon 2 § 7–8;
21 § 1–34; 22 § 2, 5–19
- rinnastusellips 21 § 2–4
- rinnastussidend 16 § 1–2;
21 § 1–34; 22 § 5–19
- rõhumäärsõna 2 § 5
- saaja 2 § 13, 15
- saama (modaalverb) 3 § 52–53
- saama öeldistäite põhjana 6 § 2
- saama-impersonaal 3 § 118
- saama-seisundipassiiv 3 § 116
- saama-tegevuspassiiv 3 § 117
- saama-tulevik 3 § 42–43
- saatelause asend otse- ja kaudkõne
suhtes 22 § 46
- saateväljend 22 § 44
- saav kääne e translatiiv 3 § 4, 47,
127; 5 § 4; 6 § 2, 5, 7; 7 § 1–5,
7; 8 § 2, 27, 30, 35, 44; 21 § 24;
22 § 54, 82; 23 § 120–122, 124,
136, 150, 159–160
- saavutus 3 § 15
- sagedust väljendav määrus 8 § 31
- samastav öeldistäide vt
identifitseeriv öeldistäide
- samaviiteline e koreferentne 19 § 1
- sariverb e seriaalverb 3 § 7
- sarnastav kõrvutuslause 12 § 73
- seestütlev kääne e elatiiv 2 § 27;
3 § 106, 109, 112, 116, 129;
6 § 2, 5; 7 § 1; 8 § 2, 8, 15, 21,
23, 27, 34, 38–39, 41; 9 § 6, 13,
16, 19; 10 § 4; 11 § 3, 13; 12 § 2,
10; 13 § 2, 6–7, 9; 14 § 1, 6,
9–10, 11; 19 § 7, 14; 22 § 59;
23 § 120–121, 135, 143, 147
- seesütlev kääne e inessiiv 3 § 123;
8 § 2, 15, 19, 25, 31, 34, 38;
9 § 6; 11 § 2; 13 § 2; 22 § 30;
23 § 120, 143
- seisund vt staatiline situatsioon
- seisundimäärsõna 11 § 8
- seisundimäärus 2 § 25; 8 § 2,
35–39; 10 § 13; 11 § 8; 12 § 9
- seisundipassiiv e passiivne
retrospektiiv 3 § 4, 29, 111–113,
116

- seisundit väljendav afiksaaladverb
 3 § 11
 sekundaarne teema 18 § 2
 sekundaartarind 22 § 1;
 23 § 111–160
 seletav (ühendav) rinnastus 21 § 6,
 11; 22 § 11
 semantiline funktsioon 2 § 11–17
 semantiline predikaat 2 § 11; 3 §
 10; 6 § 1
 seotud laiend e komplement 2 § 9
 separatiivne adverb 11 § 5
 separatiivne kohamäärus vt
 lähtekohamäärus
 separatiivne seisundimäärus 8 § 2,
 36, 39
 separatiivne valdajamäärus 8 § 2,
 12
 seriaalverb vt sariverb
sest (et) -kõrvallause 22 § 78
 sidend 2 § 26; 15 § 1; 16 § 1–3; 22
 § 50
 sidendita ja kiilutud
 komplementlause 22 § 43
 sidendita seostus vt kõrvutus
 sidendus 16 § 1; 22 § 2
 sidesõna e konjunktsioon 2 § 5;
 16 § 1–3
 siduv üldkiil vt konnektiivkiil
 siduv üldlaiend vt konnektiiv
 sihiline lause vt transitiivlause
 sihiline verb vt transitiivverb
 sihitis e grammatiline objekt 2 § 21,
 23; 5 § 1–33
 sihitise asukoht lauses 18 § 22
 sihitisekäändeline määrus 3 § 20;
 5 § 15; 8 § 3, 29, 31, 33
 sihitismäärus 8 § 4
 sihitu lause vt intransitiivlause
 sihitu verb vt intransitiivverb
 siht 2 § 15
 sihtkohamäärus e latiivne
 kohamäärus 8 § 2, 20
 siirdkõne 22 § 49
 sisaldussihitis 5 § 5
 sisseütlev kääne e illatiiv 8 § 2, 15,
 20, 23, 37, 41; 11 § 2; 12 § 11
 sisuline kiil vt kommenteeriv kiil
 situatsioon 2 § 1
 situatsiooniellips 20 § 1
 skalaarne omadus vt relatiivne
 omadus
 sooritus 3 § 15
 soovlause 2 § 29; 17 § 20–21
 spetsiifiline 2 § 20
 staatiline situatsioon e seisund
 3 § 15
 standardeitus 3 § 75
 stiimul 2 § 15
 subjektatribuut 9 § 8; 23 § 156–157
 subjekti asukoht lauses 18 § 13
 subjektlause 22 § 23, 27–28, 33,
 35–37, 39, 42
 subordinatsioon vt alistus
 substantiiv vt nimisõna
 substantiivifraas vt nimisõnafraas
 suhteline adjektiiv vt relatiivne
 adjektiiv
 suhtereegel 7 § 2, 5, 7; 8 § 2;
 23 § 132
 suhtluskiil e dialoogikiil 15 § 1,
 13–15
 superlatiiv 12 § 1
 superlatiivtarind 12 § 5–7
 suunasihitis 5 § 4
 sõltumatu konverbitarind 23 § 144
 sõltuv konverbitarind 23 § 143
 sõltuvusmäärus e
 reksiooniadverbiaal 2 § 25;
 8 § 2, 15; 10 § 5–7; 12 § 9
 sõnaliik 2 § 3–5
 sündmus vt dünaamiline situatsioon

- sündmusaeg 3 § 35; 8 § 26
- sündmuse lõpulejõudmiseks
kulunud aega näitav määrus
8 § 30
- tagajärje(määrus)lause e
konsekutiiv(adverbiaal)lause
22 § 50, 75, 80–81
- tagajärjemäärus e
konsekutiivadverbiaal 2 § 25;
8 § 2, 45
- tagasiviide vt anafoor
- tagasõna e postpositsioon 13 § 1–4
- taksis vt relatiivne aeg
- tav*-kesksõna 3 § 46, 49
- teeline situatsioon vt piiritletav
situatsioon
- teelisuus 3 § 15
- teema 2 § 19; 18 § 2
- teemaobjekt e käsitlusobjekt 2 § 15
- tegevus 3 § 15
- tegevuse kulgemise kestust
väljendav määrus 8 § 29
- tegevuslaad 3 § 14–15
- tegevusobjekt e toimealis 2 § 11,
14–16
- tegevussubjekt e toimija 2 § 11–13,
16
- tegija e agent 2 § 13
- tegitamäärus e agentadverbiaal
2 § 25; 8 § 2, 8; 12 § 9
- tegu 3 § 15
- tegumood 3 § 104–123
- tegasõna vt verb
- tekstisisene viitamine vt
endofoorne viitamine
- temporaal(adverbiaal)lause vt
aja(määrus)lause
- temporaaladverb vt ajamäärsõna
- temporaaladverbiaal vt ajamäärus
- tempus vt aeg
- teonimi 23 § 155–160
- teonimi liitpredikaadi osana
23 § 111–112, 160
- terminatiiv vt rajav kääne
- terminatiivne lokaaladverbiaal
vt piiri väljendav kohamäärus
- tingimus(määrus)lause e
konditsionaal(adverbiaal)lause
22 § 50, 75, 86–89
- tingimusmäärus e
konditsionaaladverbiaal 2 § 25;
8 § 2, 42; 12 § 9
- tingiv kõneviis e konditsionaal
3 § 41, 45, 56, 58–60; 12 § 11;
17 § 20; 19 § 15; 22 § 3, 32, 48,
62, 69, 73, 85–87, 101, 108
- toimealis vt tegevusobjekt
- toimija vt tegevussubjekt
- toimumisaega väljendav määrus
8 § 25–26
- topeltimpersonaal vt impersonaali-
ühildumine
- topik 2 § 19
- totaalobjekt vt täissihitis
- totaalpredikatiiv vt täisöeldistäide
- totaalsubjekt vt täisalus
- transitiivlause e sihiline lause
2 § 27; 5 § 3
- transitiivverb e sihiline verb 5 § 3
- translatiiv vt saav kääne
- translatiivne öeldistäitemäärus
6 § 7; 7 § 1–4
- tud*-kesksõna öeldistäitena 3 § 29,
113, 116; 6 § 2
- tugiverbikonstruktsioon 3 § 10
- tulema* öeldistäite põhjana 6 § 2
- tulemuslause e resultatiivlause
2 § 27; 4 § 5–11
- tulemusperfekt 3 § 40
- tulemussihitis 5 § 4
- tulemussündmus vt põhjustatav
sündmus

- tulevik (ajasuhe) 3 § 35
 tulevik e futuroom 3 § 42
 tuntud info 18 § 5
 tuumsõna ellips nominaalfraasis
 20 § 4–5
 tõenäosusmodaalsus vt
 episteemiline modaalsus
 tõstetud objekt 23 § 116
 tähistusfunktsioon e nominatiivne
 funktsioon e denotatiivne
 funktsioon 2 § 1
 täiend e atribuut 2 § 21; 9 § 1–20
 täisalus e totaalsubjekt 4 § 1, 3–11
 täislause 2 § 28
 täisminevik e perfekt 3 § 34–35,
 39–40, 57, 70; 8 § 26
 täissihitis e totaalojekt 5 § 1, 6–12
 täistähenduslik sõna 2 § 4–5
 täisöeldistäide e totaalpredikatiiv
 6 § 4, 8
 täpsustav lisand 9 § 11
 täpsustav relatiivlause vt
 mitterestriktiivne relatiivlause
 täpsustusjätk vt järelreema
 umbisik 3 § 95, 108
 umbisikuline lause vt
 impersonaalne lause
 umbisikuline tegumood vt
 impersonaal
 uus info 18 § 5
 vaatlushetk 3 § 35; 8 § 26
 vaba laiend 2 § 9
 vaeg- ja lünkpealausega
 komplementlause 22 § 42
 vaeglause 2 § 28
 vaegpöördeline verb 3 § 91
 vahend e instrument 2 § 13
 vahendatud käsk 3 § 54, 71–72
 vahendatud väide 3 § 54, 73
 vahendav e refereeriv evident-
 siaalsus 3 § 54–55, 71, 73
 vahendimäärus e instrumentaal-
 adverbiaal 2 § 25; 8 § 2, 14;
 12 § 9
vaid 21 § 16–17; 22 § 14, 19
 vajalikkusmodaalsus 3 § 46–52
 valdajamäärus e habitiivadverbiaal
 2 § 25; 8 § 2, 9–12; 10 § 8; 12 § 9
 -valentne e -kohaline 2 § 9
 valents 2 § 9
 vastandav e adversatiivne rinnastus
 21 § 1, 6, 14–18; 22 § 7, 14–19
 vastandav konnektiiv 15 § 4
 vastandav kõrvutuslause 22 § 74
 vastastikune asesõna vt
 retsiprookpronoomen
 vastus üldküsimusele 17 § 12
vat-infinitiiv e *vat*-tegevusnimi
 23 § 111–118
vat-infinitiiv liitpredikaadi osana
 23 § 112, 118
vat-tarind 23 § 111–117
vat-tarind komplemendina
 23 § 112, 115–116
vat-tarindi predikatiivi vorm
 23 § 117
vat-tegevusnimi vt *vat*-infinitiiv
 verb e tegusõna e pöördõna
 2 § 4–5
 verbi asend sekundaartarindites
 18 § 21
 verbieelse nominaalfraasi ellips
 20 § 8
 verbijärgse nominaalfraasi ellips
 20 § 9
 viisi(määrus)lause 22 § 50, 68–71
 viisimäärsõna 11 § 7
 viisimäärus 2 § 25; 8 § 2, 34;
 10 § 14; 11 § 7, 11, 13; 12 § 9
 viitamine e referents 2 § 20;
 19 § 1–17
 viiteseos 19 § 1–17

- viitesuhted kaud- ja otsekõnes
19 § 16
- vormilt markeerimata eelisand
9 § 16
- vormilt markeerimata järellisand
9 § 14
- või* 21 § 12; 22 § 12
- võima* (modaalverb) 3 § 52–53
- võimalikkusmodaalsus 3 § 46–52
- võimelisusmodaalsus vt
dünaamiline modaalsus
- võrdlev kvantumilause 22 § 59,
62–63
- võrdlev viisilause 22 § 70–71
- võrdlus e komparatsioon 12 § 1
- võrdlulause 22 § 59, 62–63, 70–74
- võrdlustarind omadus- ja
määrsõnafraasina 12 § 1–11
- võrdsusvõrdlus 12 § 1
- väitlause e deklaratiivlause 2 § 29;
17 § 1–2
- väitlause komplemendina 22 § 24,
26–37, 43
- väline omaja 2 § 11; 18 § 3
- väljajäteline lause vt elliptiline
lause
- väljendverb 3 § 2, 9–10
- ära* (eitusabiverb) 3 § 77
- öeldis e grammatiline predikaat
2 § 21; 3 § 1–130
- öeldise asukoht lauses 18 § 14–20
- öeldisrühm 2 § 6
- öeldistäide e predikatiiv 2 § 21, 24;
6 § 1–9
- öeldistäite arvuühildumine alusega
6 § 9; 21 § 23
- öeldistäite asukoht lauses 18 § 23
- öeldistäitemäärus e predikatiiv-
adverbiaal 2 § 25; 7 § 1–7
- öeldistäitemääruse arvuühildumine
aluse ja sihitisega 7 § 7; 21 § 24
- öeldisverb lause algul 18 § 18
- öeldisverb lause lõpus 18 § 19–20;
22 § 108
- öeldisverb lauses teisel kohal
(V2-põhimõte) 18 § 14–17;
22 § 107
- öeldisverbi arvuühildumine 3 § 91,
98–103; 21 § 20–22
- öeldisverbi ellips 20 § 10
- öeldisverbi isikuühildumine 3 § 91,
97; 21 § 20–22
- ühendav e kopulatiivne rinnastus
21 § 1, 6–11; 22 § 7–11
- ühendav konnektiiv 15 § 4
- ühendsidend 16 § 1
- ühendverb 3 § 2, 11
- ühildumatu nimisõnaline
järelatribuut 9 § 6
- ühildumine e kongruents
2 § 10; 3 § 91, 97–103; 6 § 9;
7 § 7; 9 § 5, 14–16, 19;
21 § 20–25
- ülderaldav rinnastus 21 § 6, 12;
22 § 7, 12
- üldisik 3 § 93–94, 108
- üldisikuline lause 3 § 93; 4 § 13
- üldistav mööndlause 22 § 93
- üldkiil 15 § 1, 8–9
- üldküsilause 2 § 29; 17 § 3–12
- üldküsilause sõnajärg 17 § 6
- üldlaiend 2 § 26; 15 § 1–6
- üldminevik 3 § 41, 58
- üldvastandav e kontrastiivne
(vastandav) rinnastus 21 § 6,
15; 22 § 7, 14–16
- üldviiteline vt geneeriline
- üldühendav rinnastus 21 § 6–8;
22 § 7–8
- ülivõrde *kõige* ellips rindtarindis
21 § 28
- üte 2 § 26, 15 § 1; 16–19